

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ
ΚΑΙ
ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

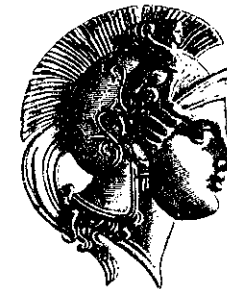
ΑΘΗΝΑ 1992

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ
ΚΑΙ
ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν
Ἀναγνωστοπούλου 14 106 73 Ἀθήνα
Centre de Recherches Médiévales et Néo-helléniques de l'Académie d'Athènes
14, rue Anagnostopoulou Athènes (106 73), Grèce

ΑΘΗΝΑ 1992

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	Σελ.
M. I. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, Τὸ μοναδικὸ ἑλληνικὸ προικοσύμφωνο (1548) ἀπὸ τὰ Χανιά.....	7-21
Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ἡ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ. Ἐλεγχος καὶ κρι- τικὴ τῆς ἀξιοπιστίας καὶ ἐρμηνείας τῶν πηγῶν (πίν. Α'-ΚΓ').	23-80
ΙΩΑΝΝΑΣ ΚΟΛΙΑ, Ἀθανάσιος Ἱερομόναχος ὁ ἐξ Ἀγράφων (†1719). Ἡ ἐπιστολογραφία του.	81-159
ΠΗΝΕΛΟΠΗΣ ΣΤΑΘΗ, Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραὰμ στὴν καραμανλί- δικὴ βιβλιογραφία (Πίν. Α' - Η')	161-168
DIMITRIS TSOUGARAKIS, Two cases of mistaken identity among the metropolitans of Corfu in the twelfth century	169-176
Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὁ Ἅγιος Βησσαρίων, μητροπολίτης Λαρίσης (1527-1540) καὶ κτίτορας τῆς Μονῆς Δουσίκου. Ἀνέκδοτα ἀγιολογικὰ καὶ ἄλλα κείμενα (πίν. Α'-ΛΒ')	177-282
Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ, Ἐπιστολὲς τοῦ Ἱππολύτου Βάρελη καὶ τοῦ Μανουὴλ Γλυτζούνη, Ἑλλήνων ἐκδοτῶν στὴ Βενετία.....	283-319
HELEN ANGELOMATIS-TSOUGARAKIS, Greek women, 16th- 19th centuries: The travellers'view (pl. I-XXIV).	321-403

M. I. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ

ΤΟ ΜΟΝΑΔΙΚΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΡΟΙΚΟΣΥΜΦΩΝΟ (1548) ΑΠΟ ΤΑ ΧΑΝΙΑ

Τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἐλληνικοῦ ἐγγράφου ποὺ ἐκδίδεται ἐδῶ τὴν ἐπεσήμανε πρῶτος, πρὶν ἀπὸ 17 χρόνια, ὁ κ. Martin Wittek, τότε ἐπιμελητὴς τῶν χειρογράφων καὶ σήμερα διευθυντὴς τῆς Bibliothèque Royale Albert Ier τοῦ Βελγίου. Τὸ ἐγγράφο βρισκόταν παρατοποθετημένο σὲ λατινικὸ χειρόγραφο κώδικα τοῦ 13ου αἰώνα, ποὺ ἀνῆκε καλιότερα στὸ γνωστὸ Ἀγγλο φιλέλληνα Frederic North, κόμη τοῦ Guilford (1756-1827), ἔπειτα στὸν συλλέκτη Thomas Phillipps¹ καὶ τελικὰ βρῆκε τὴ θέση του, μαζί μὲ ἄλλα λυτὰ φύλλα ἢ σπαράγματα ποὺ ἀποσπάσθηκαν ἀπὸ λατινικοὺς κώδικες, στὸ χειρόγραφο IV. 379, 11 τῆς παραπάνω Βιβλιοθήκης τῶν Βρυξελλῶν. Ὁ κ. Wittek, παρουσιάζοντας, τὸ 1975, τὶς νέες προσκλήσεις, σὲ ἐλληνικὰ χειρόγραφα, τῆς Βιβλιοθήκης αὐτῆς, τοῦ ἀφιέρωσε τὶς ἀκόλουθες γραμμές²: «La pièce suivante nous fait demeurer en Crète: il s'agit d'un document grec (ms. IV. 379, 11) découvert dans un lot de fragments tirés de manuscrits latins. Deux morceaux de parchemin racorni portent respectivement 17 et 8 lignes d'écriture grecque relativement effacée, dans lesquelles on reconnaît un contrat de mariage établi à La Canée. Le style de l'écriture incite à situer la transcription de l'acte au début du XVIe siècle. Le notaire qui l'a établi se nomme Michel Fasoulas. Une certaine Kaletza [Γράφει: Calitza], veuve de Georges Prikidès (Pricidi), unit sa fille Mariette à Nicolas Gabalas, membre d'une des plus illustres familles de Crète».

Κατὰ τὴ διάρκεια λιγοήμερης διαμονῆς μου στὶς Βρυξέλλες, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1990, βρῆκα τὴν εὐκαιρία νὰ ἐξετάσω ἀπὸ κοντὰ καὶ τὸ κρητικὸ αὐτὸ ἐγγράφο, καί, ἐπειδὴ μοῦ φάνηκε ἐνδιαφέρον, ζήτησα ἀπὸ τὸν κ. Wittek τὴν

1. Βλ. *Catalogue of the Celebrated Collection of Manuscripts formed by Sir Thomas Phillipps (1792 - 1872), Auction: 28th - 29th June 1965*. (Bibliotheca Phillipica, New Series: 1st Part), London, Sotheby, 1965, σ. 39 (ἀριθ. 103).

2. MARTIN WITTEK *Les manuscrits grecs de la Bibliothèque Royale Albert Ier: Vingt années d'acquisitions (1954-1973)*, στὸν τόμ. *Le monde grec, pensée, littérature, histoire, documents*. Hommages à Claire Préaux, Bruxelles 1975, σ. 245-253 (βλ. σ. 250).

ἄδεια, ἂν δὲν ἐσκόπευε νὰ τὸ ἐκδώσει ὁ ἴδιος, νὰ τὸ ἐκδώσω ἐγώ. 'Ο κ. Wittek, μὲ τὴν παροιμιώδη του εὐγένεια καὶ προθυμία, ὄχι μόνον μοῦ ἔδωσε τὴν ἄδεια αὐτή, ἀλλὰ καὶ μὲ ἐφοδίασε μὲ ὅ,τι σχετικὸ εἶχε ὁ ἴδιος ἄλλοτε συγκεντρώσει (ιδίως χρησιμότερες φωτοτυπίες τοῦ ἐγγράφου, μὲ τονισμένα μὲ ζωηρὸ μελάνι ἀπὸ τὸν ἴδιον πολλὰ δυσδιάκριτα σημεῖα του). "Ἐτσι λοιπὸν δημοσιεύω σήμερα καὶ σχολιάζω τὸ κρητικὸ αὐτὸ ἔγγραφο (προικοσύμφωνο), ἐκφράζοντας κι' ἀπ' ἐδῶ τίς θερμὲς μου εὐχαριστίες στὸ διακεκριμένο συνάδελφο καὶ φίλο.

'Αλλὰ, πρὶν προχωρήσω στὴν περιγραφή, τὴν ἔκδοση καὶ τὸ σχολιασμὸ τοῦ ἐγγράφου, θ' ἀσχοληθῶ, στὴν εἰσαγωγή αὐτή, μὲ τὴ χρονολόγησή του πρῶτα καὶ ἔπειτα μὲ τὴ θέση του ἀνάμεσα στὰ κρητικὰ ἔγγραφα τοῦ εἴδους του.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία γιὰ τὸ ὅτι ἡ ἀκριβὴς χρονολογία τοῦ ἐγγράφου (ἔτος, ἡμερομηνία καὶ ἰνδικτιῶν) θὰ εἶχε ἀναγραφεῖ ἀπὸ τὸ νοτάριο, σύμφωνα μὲ τὸ καθιερωμένον τυπικὸ, στὸν πρῶτο του στίχο. Δυστυχῶς, ὁ στίχος αὐτὸς ἔχει ἀνεπανόρθωτα ἀφανιστεῖ καὶ δὲν διακρίνουμε παρὰ μόνον τὸ λειψὸ τέλος τῆς χρονολογικῆς ἔνδειξης [ἔτει ἀπὸ τῆς Χρῆ]στοῦ γεννησεως [...]. ἰνδικτιῶνος ζ'. "Ὅπως εἶδαμε παραπάνω, ὁ ἔμπειρος παλαιογράφος κ. Wittek διατύπωσε τὴ γνώμη ὅτι ὁ τύπος τῆς γραφῆς τοῦ ἐγγράφου τὸ τοποθετεῖ στὶς ἀρχὲς τοῦ 16ου αἰῶνα. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴ χρονολόγησή αὐτή, πού, καθὼς θὰ δοῦμε, δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴ χρονολόγησή αὐτή, πού, καθὼς θὰ καταλήξουμε, ἐπιχειρήσαμε νὰ ἐξακριβώσουμε, ἂν τὰ πρόσωπα πού ἀναφέρονται στὸ ἔγγραφο (τὸ μνηστευόμενον ζευγάρι, οἱ γονεῖς του, ἕνας Βενετὸς εὐγενὴς, οἱ δύο μάρτυρες καὶ ὁ νοτάριος) μαρτυροῦνται, ὅλα ἢ μερικὰ τοῦλάχιστο, κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτή, ὡς κάτοικοι τῶν Χανιῶν.

Κατὰ καλὴ τύχη, διαθέτουμε, γιὰ τὰ χρόνια ἀκριβῶς 1516-1536, μιὰν πολύτιμη ἐπίσημη ἀπογραφή, συντεταγμένη τὸ 1536 ἀπὸ τὸ Ρέκτορα τῶν Χανιῶν Μ. Α. Bernardo, πού μᾶς προσφέρει τὰ ὀνοματεπώνυμα ὅλων τῶν στρατευσίμων κατοίκων τῆς πόλης καὶ τοῦ φρουρίου τῶν Χανιῶν πού εἶχαν τότε (1536) ἡλικία ἀπὸ 18 μέχρι 48 ἐτῶν, εἶχαν δηλαδὴ γεννηθεῖ ἀπὸ τὸ 1488 ὡς τὸ 1518³. Στὴν ἀπογραφή λοιπὸν αὐτή, πού πρέπει νὰ εἶναι καὶ πλήρης καὶ ἀκριβὴς, ἀφοῦ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀνώτατο διοικητικὸ ὄργανο τοῦ διαμερίσματος, περιλαμβάνονται, μιὰ καὶ μόνη φορὰ τὸ καθένα (καὶ ἔτσι ἀποκλείεται κάθε δυνατότητα ὁμωνυμίας), τὰ τέσσερα ἀπὸ τὰ ἑννέα ὀνόματα τοῦ ἐγγράφου μας: τοῦ πατέρα τοῦ γαμβροῦ Τζανῆ Γαβαλά (*ser Zuan Gavalla*)⁴, τοῦ ποτὲ πατέρα τῆς νύφης

3. Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΑΗ, «Κατάλογος στρατευσίμων Χανίων καὶ Ἀποκορώνου στὴν ἐκθεση τοῦ Ρέκτορα Μ. Α. Bernardo (1536)», *Κρητικὰ Χρονικά*, τόμ. 25 (1973), σ. 291-351 (οἱ κατάλογοι γιὰ τὸ φρούριο καὶ τὴν πόλη τῶν Χανιῶν στίς σ. 296-320).

4. Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΑΗ, ὁ.π., σ. 302.

Γεωργίου Πρικίδη (*ser Zorzi Prichidi*)⁵, τοῦ Βενετοῦ εὐγενῆ Ἰακώβου Μπαρότση (*N. V. ser Giacomo Barozzi*)⁶, καὶ τοῦ μάρτυρα Μιχάλη Ράλλη (*Michelin Ralli*)⁷. "Ἄν, ὅπως φαίνεται πιθανότατο, τὰ πρόσωπα αὐτὰ τοῦ ἐγγράφου μας ταυτίζονται μὲ τὰ ὀνόματά τους τῆς ἐπίσημης ἀπογραφῆς τοῦ 1536, τότε μποροῦμε νὰ προχωρήσουμε στοὺς ἀκλόουθους συλλογισμούς, καὶ ὑπολογισμούς:

Κατὰ τὸ ἔτος τῆς ἀπογραφῆς (1536), ὁ Γεώργιος Πρικίδης καὶ ὁ Τζανῆς Γαβαλάς, ἂν εἶχε ἤδη ὁ καθένας παιδὶ ὄριμο γιὰ γάμο, πρέπει νὰ ἦταν περίπου 40 ἐτῶν τὸ λιγότερο, ὄχι ὅμως περισσότερο ἀπὸ 48 (γιατὶ τότε δὲν θὰ εἶχαν περιληφθεῖ στὴν ἀπογραφή), ἄρα θὰ εἶχαν γεννηθεῖ μεταξὺ 1488 καὶ 1496. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ πρῶτος ἀπ' αὐτούς, ὁ Γεώργιος Πρικίδης, φέρεται, κατὰ τὸ χρόνο τῆς σύνταξης τοῦ καταλόγου τῶν στρατευσίμων (1536), ὅτι ζῆ⁸, ἀλλὰ κατὰ τὸ χρόνο τῆς σύνταξης τοῦ προικοσυμφώνου ὅτι ἔχει πεθάνει, ἀφοῦ ἡ γυναίκα του Καλίτσα μνημονεύεται σ' αὐτὸ (στ. 3) ὡς «*χῆρα τοῦ ποτὲ κὺρ Γεωργίου Πρικίδη*», τότε τὸ ἔγγραφο αὐτὸ συντάχθηκε ἀσφαλῶς μετὰ τὸ 1536. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ δὲ μπορεῖ νὰ μείνει ἀπαρατήρητη ἡ ἀπουσία ἀπὸ τὸν κατάλογο τοῦ 1536 τοῦ ὀνόματος τοῦ γαμβροῦ Νικολάου Γαβαλά. Ἄλλὰ καὶ τὸ δεδομένο αὐτό, ἀντὶ νὰ κλονίζει, ἀντίθετα ἐνισχύει τοὺς ταυτισμούς πού προτείνουμε. Κι' αὐτὸ γιὰ τὴν ἀπουσία αὐτὴ μπορεῖ κάλλιστα νὰ ἐρμηνευθεῖ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ νεαρὸς Νικόλαος Γαβαλάς τὸ 1536 δὲν εἶχε φτάσει ἀκόμη στὴν ἡλικία τῶν 18 ἐτῶν, γιὰ νὰ περιληφθεῖ στὸν κατάλογο τῶν στρατευσίμων, ἀλλὰ ἐνηλικιώθηκε μερικὰ χρόνια ἀργότερα, ὁπότε καὶ παντρεύτηκε. Καὶ ἐδῶ, γιὰ νὰ καθορίσουμε τὴ χρονολογία τοῦ γάμου του, δηλαδὴ τοῦ ἐγγράφου μας, θὰ μᾶς βοηθήσει ἡ μνηστὴς τῆς 6ης ἰνδικτιῶνας, τῆς μόνης ἔνδειξης πού διασώθηκε στὸν πρῶτο του στίχο: Ἡ 6η ἰνδικτιῶν λοιπὸν, μετὰ τὸ 1536, εἶναι τὸ ἔτος 1548. Ἄρα αὐτὸ πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἔτος τοῦ ἐγγράφου μας, κατὰ τὸ ὁποῖο ὁ Νικόλαος Γαβαλάς θὰ εἶχε ἡλικία (φυσιολογικὴ γιὰ γάμο) μεταξὺ 18 καὶ 29 ἐτῶν, δηλαδὴ θὰ εἶχε γεννηθεῖ ἀνάμεσα στὰ 1519 καὶ στὰ 1530 καὶ κατὰ τὸ ὁποῖο καὶ ὁ πατέρας του θὰ ἦταν τὸ πολὺ 60 ἐτῶν. Ἐτσι ἡ χρονολόγησή τοῦ ἐγγράφου μὲ βάση τοὺς παραπάνω ταυτισμούς καὶ ὑπολογισμούς, λίγο πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνα, ἐπιβεβαιώνει, μὲ κάποια ἐλαφρὴ ἀπόκλιση, τὴ χρονολόγησή τοῦ κ. Wittek στὴν ἀρχὴ τοῦ αἰῶνα.

"Ἄς δοῦμε τώρα τὴ θέση πού κατέχει τὸ νοταριακὸ αὐτὸ ἔγγραφο (προικοσύμφωνο) ἀνάμεσα στὰ ἄλλα κρητικὰ ἔγγραφα τοῦ εἴδους του.

5. Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΑΗ, ὁ.π., σ. 315.

6. Γιὰ τὸν Βενετὸ εὐγενῆ αὐτὸ βλ. παρακάτω τὰ Σχόλια, σ. 17, στ. 10.

7. Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΑΗ, ὁ.π., σ. 305. Βλ. καὶ Σχόλια, σ. 18.

8. Βλ. παραπάνω, σημ. 5.

Είναι γνωστό ότι, ενώ μᾶς ἔχουν διασωθεῖ, στὰ Κρατικά Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας, πολυάριθμα ἀγκώδη κατάστιχα (απρωτόκολλα) νοταρίων τῆς βενετοκρατούμενης Κρήτης, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὸ Χάνδακα καὶ τὴ Σητεία⁹ καὶ μερικά ἀπὸ τὸ Ρέθυμνο¹⁰, ἀντίθετα ἀπὸ τὰ Χανιά, τὴ δευτέρα σὲ σημασία πόλη τῆς Κρήτης, δὲν μᾶς ἐσώθηκε κανένα. Μᾶς ἐσώθηκαν μόνο μερικά ὀνόματα καὶ μερικά μεμονωμένα ἔγγραφα ὀλιγάριθμων νοταρίων ἀπὸ τὴν πόλη αὐτή, ποὺ εἶχε τὴν ἀτυχία νὰ πέσει πρώτη (τὸ 1645) στὰ χέρια τῶν Τούρκων¹¹. Στὸ λιγοστὰ νοταριακά ἔγγραφα αὐτὰ τῶν Χανιωτῶν ἔρχεται τώρα νὰ προστεθεῖ

9. Βλ. [BARTOL. CECCHETTI], *Archivio di Stato di Venezia - Statistica degli atti custoditi nella sezione notarile*, Venezia 1886, σ. 259-285 (Parte II: d. Notai del Regno di Candia). Βλ. καὶ Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, «Δυὸ παλιὲς κρητικὲς διαθήκες (1506, 1515) ἀπὸ τὰ νοταριακά ἀρχεῖα τῆς Βενετίας», *Κρητικὴ Πρωτοχρονιά*, τόμ. 3 (1963), σ. 73-79 (ἰδίως σ. 73).—ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Σύντομος ἐπισκόπησις τῶν περὶ τὴν βενετοκρατούμενην Κρήτην ἐρευνῶν», *Κρητικὰ Χρονικά*, τόμ. 23 (1971), σ. 261 καὶ σημ. 84-88, σ. 295-296 καὶ σημ. 311-315.—MARIA FRANCESCA TIEPOLO, «Note sul riordino degli archivi del Duca di Candia nell' Archivio di Stato di Venezia», *Θησαυρίσματα*, τόμ. 10 (1973), σ. 88-100 (βλ. ἰδίως σ. 97-99).—ΕΡΡΙΚΟΥ ΜΟΑΤΣΟΥ, «Ἀνέκδοτος κατάλογος νοταρίων τῆς Κρήτης», *Μνημόσυνο Σοφίας Ἀντωνιάδη*, Βενετία 1974, σ. 298-309.

10. Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, «Ἐγγραφα ἀγνώστων νοταρίων τοῦ Ρεθύμνου (1535-1550)», *Κρητικὰ Χρονικά*, τόμ. 22 (1970), σ. 285-297· βλ. σ. 285, ὅπου ἀναφέρονται τὰ κατάστιχα ἑπτὰ νοταρίων, τεσσάρων τῆς πόλης τοῦ Ρεθύμνου καὶ τριῶν τῆς ὑπαίθρου: Ἰω. Δόγγου, Γεωργ. Τρωίλου, Ἐμμάν. Βαρούχα, Ἰω. Βλαστοῦ, Γεωργ. Παντίμου, Ἀνδρ. Καλλέργη καὶ Μαρίνου Ἀρκολέου. Ἀπ' αὐτὰ ἐκδόθηκαν ἢ παρουσιάστηκαν πρόσφατα τὰ ἀκόλουθα κατάστιχα: WIM BAKKER-ARNOLD VAN GEMERT, *Μανόλης Βαρούχας. Νοταριακὲς πράξεις. Μοναστηράκι Ἀμαρίου (1597 - 1613)*, Ρέθυμνο 1987 (Πανεπιστήμιο Κρήτης), ποὺ περιλαμβάνει συνολικά 853 ἑλληνικά ἔγγραφα καὶ περιέχει μνεῖες 25 ἄλλων νοταρίων τῆς ἴδιας περιοχῆς, τῶν ὁποίων τὰ κατάστιχα δὲν μᾶς ἔχουν σωθεῖ. — Γ. Μ. ΓΡΥΝΤΑΚΗ, *Τὸ πρωτόκολλο τοῦ Ρεθεμνιώτη συμβολαιογράφου Τζώρτζη Τρωίλου (1585 - 1600)*, Ἀθήνα 1990 (101 ἰταλικὲς πράξεις σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση καὶ κατάλογος ἄλλων 96 νοταρίων τοῦ Ρεθύμνου ποὺ ἀπλῶς μνημονεύονται). — ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Τὸ πρωτόκολλο τοῦ Ρεθεμνιώτη νοταρίου Τζώρτζη Παντίμου (1613 - 1642)*, Ἀθήνα 1990 (265 ἰταλικὲς πράξεις σὲ ἑλληνικὲς περιλήψεις). — ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Τὸ πρωτόκολλο τοῦ Ρεθεμνιώτη νοταρίου Γιάννη Βλαστοῦ, Ρούστικα (1599-1614)*, Ἀθήνα 1990 (301 ἑλληνικὲς πράξεις σὲ ἑλληνικὴ περίληψη). Βλ. καὶ τὴν ἀκόμη ἀδημοσίευτη ἀνακοίνωση ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ρεθεμνιώτες νοτάριοι καὶ διαθήκες (1586-1646)», *Ζ' Διεθνὲς Κρητολογικὸ Συνέδριον. Περιλήψεις ἀνακοινώσεων*, Ρέθυμνο 25-31 Αὐγούστου 1991, σ. 115 (ὅπου περίληψή τῆς). Γιά μεμονωμένα ἔγγραφα ἄλλων νοταρίων τοῦ Ρεθύμνου βλ. Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, *δ.π.*, σ. 285-286 καὶ σημ. 5-6.

11. Στὴν ἐργασία τῆς ΧΡΥΣΑΣ ΜΑΛΤΕΖΟΥ, «Ἡ Κρητικὴ οἰκογένεια Κλαδούρη καὶ τὸ Συμβόλιο τῶν εὐγενῶν στὰ Κύθηρα», *Θησαυρίσματα*, τόμ. 12 (1973), σ. 257-291 ἐκδόθηκαν (ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τῶν Κυθέρων) ἔγγραφα (ἑλληνικά καὶ ἰταλικά) τῶν νοταρίων τῶν Χανιωτῶν Πανταλ. Καπῆ (ἀριθ. 5, ἔτ. 1584), Πέτρου Κλαδούρη (ἀριθ. 5, 6, ἔτ. 1598 καὶ 7, ἔτ. 1604), Ἀκινδόνου Σουριᾶ (ἀριθ. 6), Ἐμμάν. Πικρίδη (ἔχι Πιερίδη, ἀριθ. 7) καὶ Μιχ. Κλαδούρη (ἀριθ. 2-4, ἔτ. 1626, 1630 καὶ τοῦ παλαιότερου, 1542). Γιά τὸ νοτάριο τῶν Χανιωτῶν Ἀνδρέα Λιζίνιο (ἔτ. 1587) βλ. παρακάτω, σ. 13 καὶ σημ. 26.

καὶ τὸ δικὸ μας προικοσύμφωνο τοῦ ἀγνωστού ὡς τώρα νοταρίου τῆς πόλης αὐτῆς Μιχαὴλ Φασουλᾶ.

Εἰδικά, γιά τὰ προικοσύμφωνα, στὴν κατηγορία τῶν ὁποίων ἀνήκει καὶ τὸ ἐκδιδόμενο¹², ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἔγγραφο τοῦ εἴδους του, κυρίως ἀπὸ τὸ Χάνδακα καὶ τὴν περιοχὴ του, στὴ λατινικὴ καὶ ἰδίως στὴν ἰταλικὴ γλώσσα, ἔχουν ἐκδοθεῖ στὸ ἀκέραιο ἢ δοθεῖ σὲ περίληψη ἢ ἀπλῶς ἐπισημανθεῖ πολλά, σὲ συλλογὲς κρητικῶν ἔγγράφων, ὅπως π.χ. τῆς El. Santschi¹³, τοῦ Κ. Δ. Μέρτζιου¹⁴ ἢ σὲ εἰδικὰ μελετήματα γιά Κρητικούς ζωγράφους, ὅπως τοῦ Μ. Cattapan¹⁵, τῆς Μαρ. Κωνσταντουδάκη¹⁶, τῆς Μαρ. Καζανάκη¹⁷

12. Γιά τὰ προικοσύμφωνα τῆς βενετοκρατούμενης Κρήτης, τὸν τύπο καὶ τὸ νομικὸ χαρακτῆρα τους βλ. τὴ γενικότερη καὶ πλούσια τεκμηριωμένη ἐργασία τοῦ ΙΑΚ. Τ. ΒΙΣΒΙΖΗ, «Γινὰ περὶ τῶν προικῶν ἔγγράφων κατὰ τὴν Βενετοκρατίαν καὶ τὴν Τουρκοκρατίαν», *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἑρευνῆς τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 12 (1965), ἐν Ἀθήναις 1968, σ. 1-128 (βλ. σ. 44-52, 95-110 καὶ 113, ὅπου ἐκδίδονται καὶ 11 (ἀριθ. 12-21 καὶ 24) ἑλληνικά προικοσύμφωνα ἀπὸ τὸ Χάνδακα ἢ τὴν περιοχὴ του, τῶν ἐτῶν 1529-1643). Δὲν ἐρίναμε ἀπαραίτητο νὰ σημειώσουμε ἐδῶ τὴ βιβλιογραφία γιά νεοελληνικά προικοσύμφωνα ἀπὸ ἄλλες ἑλληνικὲς χῶρες ἐκτὸς τῆς Κρήτης.

13. ELISABETH SANTSCHI, *Régestes des Arrêts Civils et des Mémoires (1363-1399) des archives du duc de Crète*, Venise 1976. Μνεῖες προικοσυμφώνων (contrats de mariage) στὰ λατινικά: *Sentenze* ἀριθ. 70, 96, 217, 260, 275, 351 καὶ *Memoriali* ἀριθ. 36, 1057, 1110, 1145 (ἐκδίδεται ὑποσχετικὸ), 1118, 1202, 1292, 1350, 1351, 1362, 1375, 1390, 1464, 1664 (ἐκδίδεται ὀλόκληρο), 1824.

14. Κ. Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, «Βιτζέντζος Κορνάρος-Ἐρωτόκριτος», *Κρητικὰ Χρονικά*, τόμ. 18 (1964), σ. 142-244 (βλ. ἀριθ. XLI, σ. 193-195, ἑλληνικὸ προικοσύμφωνο τοῦ 1585 καὶ ἀριθ. LXXV, σ. 239-244, ἰταλικὸ τοῦ 1581, σὲ ἑλλ.μ. μετάφραση τοῦ ἐκδότη) καὶ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Κρητικὰ συμβόλαια τῶν χρόνων τῆς Ἑνετοκρατίας», *Κρητικὰ Χρονικά*, τόμ. 19 (1965), σ. 111-145 (βλ. ἀριθ. β XIV-XIX, σ. 113-116, ἑλληνικά, τῶν ἐτῶν 1572 καὶ 1575 καὶ ἀριθ. β XCVI - XCVII, σ. 141-142, τῶν ἐτῶν 1593 καὶ 1595, ἰταλικά σὲ ἑλληνικὴ περίληψη τοῦ ἐκδότη καὶ ἀριθ. β C, σ. 143-144, τοῦ 1602, ἰταλικά σὲ ἑλληνικὴ περίληψη).

15. MARIO CATTAPAN, «I pittori Andrea e Nicola Rizzo di Candia». *Θησαυρίσματα*, τόμ. 10 (1973), σ. 254-255, ἔγγρ. 1 (1420), προικοσύμφωνο (λατίν.) καὶ σ. 264-265, ἔγγρ. 25 (1492), προικοσύμφωνο (ἰταλ.).

16. ΜΑΡΙΑΣ Γ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΥΛΑΚΗ, «Οἱ ζωγράφοι τοῦ Χάνδακος κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 16ου αἰῶνος οἱ μαρτυρούμενοι ἐκ τῶν νοταριακῶν ἀρχείων», *Θησαυρίσματα*, τόμ. 10 (1973), σ. 291-380. Βλ. μνεῖες ἢ περιλήψεις προικοσυμφώνων στοὺς ἀριθ. 5 (σ. 302-303, ἔτ. 1509), 7 (σ. 307-308, ἔτ. 1503, μὲ περίληψη καὶ ἀπόσπασμα), 20 (σ. 319, ἔτ. 1532), 48 (σ. 339, ἔτ. 1534) καὶ 89 (σ. 356-357, ἔτ. 1550).—ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, «Νέα ἔγγραφα γιά ζωγράφους τοῦ Χάνδακα (ΣΤ' αἰ.) ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τοῦ Δούκα καὶ τῶν νοταρίων τῆς Κρήτης», *Θησαυρίσματα*, τόμ. 14 (1977), σ. 157-198 (βλ. σ. 184 καὶ σημ. 131, ἔτ. 1589).

17. ΜΑΡΙΑΣ ΚΑΖΑΝΑΚΗ-ΛΑΪΠΠΑ, «Οἱ ζωγράφοι τοῦ Χάνδακα κατὰ τὸ 17ο αἰῶνα. Εἰδήσεις ἀπὸ νοταριακά ἔγγραφα», *Θησαυρίσματα*, τόμ. 18 (1981), σ. 171-267· βλ. περιλήψεις τῶν ἔγγράφων στοὺς ἀριθ. 5 (σ. 189, σημ. 16, ἔτ. 1610), 16 (197, σημ. 61, ἔτ. 1633), 25 (σ. 201, σημ. 78, ἔτ. 1622), 26 (σ. 203, σημ. 87, ἔτ. 1602), 26 (σ. 207-208, σημ. 105, ἔτ. 1639), 26 (σ. 208, σημ. 108, ἔτ. 1649), 38 (σ. 217-218, ἔτ. 1649), 54 (σ. 228, ἔτ. 1638), 58 (σ. 231, σημ. 231, ἔτ. 1595), 72 (σ. 244-245, σημ. 303, ἔτ. 1632).

ή και σε άλλα δημοσιεύματα¹⁸. Από το Ρέθυμνο έχουν δημοσιευθεί παλαιότερα τέσσερα μονάχα προικοσύμφωνα, στην Ιταλική γλώσσα¹⁹ και πρόσφατα, από τον Γ. Γρυλλάκη (βλ. παραπάνω, σ. 10, σημ. 10) 28 του Τρωίλου (σε ελληνική μετάφραση) και 19 του Παντίμου (σε ελληνική περίληψη).

Κρητικά προικοσύμφωνα συντεταγμένα στην ελληνική γλώσσα είχαν δημοσιευθεί πολύ λίγα ως την πρόσφατη επιβλητική έκδοση των νοταριακών καταστάσεων του Μανόλη Βαρούχα από τους W. Bakker και A. F. van Gemert, που μας πρόσφερε πλούσιο υλικό, συνολικά 165 προικοσύμφωνα ή άλλα προικιακά συμβόλαια στην ελληνική γλώσσα, των ετών 1597-1613, από την περιοχή του Ρεθύμνου²⁰. Σημειώνουμε εδώ τα λιγοστά άλλα από το Χάνδακα και τη Σητεία, πριν από την έκδοση αυτή (και εκτός από όσα περιλάβαμε στη σημ. 14) που μας είναι γνωστά: ένα ελληνικό προικοσύμφωνο του 1539, δημοσιευμένο από τον Κ. Δ. Μέρτζιο²¹, ένα άλλο του 1564, δημοσιευμένο από τον Θεοχ. Δετοράκη²², ένα τρίτο του 1648, δημοσιευμένο από τον A. L. Vincent²³ και ένδεκα των ετών 1529-1643, δημοσιευμένα από τον Ίακ.

18. Λατινικό προικοσύμφωνο του 1462 έδημοσίευσε ο ARN. VAN. GEMERT, «The Cretan poet Marinus Falieros», *Θησαυρίσματα*, τόμ. 14 (1977), σ. 58-61 (ἀριθ. IV, 5), άλλο του 1508 ο ΣΤΕΦ. Ε. ΚΑΚΑΜΑΝΗΣ, «Τὰ πρώτα χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ Φραγκίσκου Πόρτου (1511-1525)», *Ἀριάδη*, τόμ. 3 (1985), σ. 293-294 (Παράρτημα, ἀριθ. 2) και τρίτο, τοῦ ἴδιου ἔτους, ἡ ΜΑΡΙΑ Γ. ΠΑΤΡΑΜΑΝΗ, «Ἐνα προξενιὸ τοῦ ἔτους 1508 μὲ προξενητὴ τὸ Δούκα τῆς Κρήτης Ἰερώνυμο Donado», *Παλιμνηστον* (τῆς Βικελαίας Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης), τεύχ. 9/10 (Δεκ. 1989 - Ἰούν. 1990), σ. 165-177. Ἰταλικά (ἀπὸ τὸ Χάνδακα πάντα) ὁ A. L. VINCENT, «Νέα στοιχεῖα γιὰ τὸ Μάρκο Ἀντώνιο Φώσκολο. Ἡ διαθήκη του και ἄλλα ἔγγραφα», *Θησαυρίσματα*, τόμ. 5 (1968), σ. 119-176: ἔγγρ. 1 (σ. 125-130, ἔτ. 1595), 2 (σ. 130-136, ἔτ. 1635) και 7 (σ. 153-156, ἔτ. 1649).

19. Ἰταλικὸ προικοσύμφωνο τοῦ 1586 (μὲ ἀποτίμηση τῆς προίκας) ἀπὸ τὸ Ρέθυμνο (νοτάριος Γεώργ. Τρωίλος) ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, «Δανιὴλ Φουρλάνος (1550. ci. - 1592), ἕνας λησμονημένος λόγιος τοῦ Ρεθύμνου», *Πεπραγμένα τοῦ Γ' Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1974, σ. 203-205 και 205-206 (ἔγγρ. Β' και Γ'). Ἄλλα τρία ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὴν ΔΙΟΝΥΣΙΑ Γ. ΓΙΑΛΑΜΑ, «Νέες εἰδήσεις γιὰ τὸν Βενετοκρατικὸ λόγιό Φραγκίσκο Barozzi (1537-1604)», *Θησαυρίσματα*, τόμ. 20 (1990), σ. 344-346 (ἀριθ. 1, τοῦ 1527), σ. 349-353 (ἀριθ. 3, τοῦ 1562) και σ. 377-381 (ἀριθ. 9, τοῦ 1590).

20. W. BAKKER - ARNOLD VAN GEMERT, *ὁ.π.*, (βλ. σημ. 10), σ. 9. Σ' αὐτὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν και 17 προικοσύμφωνα, μαζί μὲ 9 ἐκτιμήσεις προίκας, στην ἐλληνική γλώσσα, τοῦ νοταρίου Γ. Βλαστοῦ, δημοσιευμένα σε περίληψη ἀπὸ τὸν Γ. ΓΡΥΛΛΑΚΗ, *ὁ.π.*, (βλ. σ. 10, σημ. 10).

21. Κ. Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ «Σταχυολογήματα ἀπὸ τὰ κατάστιχα τοῦ νοταρίου τῆς Κρήτης Μιχαὴλ Μαρᾶ (1538-1578)», *Κρητικά Χρονικά*, τόμ. 15/16 (1963), τεύχ. Β', σ. 246-247 (ἀριθ. II), βλ. και σ. 245-246.

22. ΘΕΟΧ. ΔΕΤΟΡΑΚΗ, «Διαρίων Σωτήρηος, πρωτοπαπᾶς τοῦ Χάνδακα», *Θησαυρίσματα*, τόμ. 19 (1982), σ. 155-159 (ἀριθ. 3).

23. A. L. VINCENT, «Νέα στοιχεῖα γιὰ τὸ Μάρκο Ἀντώνιο Φώσκολο. Ἡ διαθήκη του

Βισβίτζη²⁴. Προικοσύμφωνα (ἐλληνικά και ἰταλικά) τῶν νοταρίων τοῦ Χάνδακα Μιχαὴλ Καλαμαρᾶ (1596-1618) και Γεωργίου Καλαμαρᾶ (1616-1660) μελετᾶ και ἐτοιμάζει γιὰ ἔκδοση ἡ Κατερίνα Μπαντιᾶ²⁵.

Ἀπὸ τὰ Χανιά, τέλος, ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα και μόνο προικοσύμφωνο τοῦ 1587, στην ἰταλικὴ ὁμως γλώσσα, συντεταγμένο ἀπὸ τὸ νοτάριο Ἀνδρέα Λικίνιο και δημοσιευμένο ἀπὸ μένα²⁶, δὲν εἴχαμε ὡς τώρα κανένα ἄλλο οὔτε στην ἐλληνική οὔτε στη λατινική ἢ τὴν ἰταλικὴ γλώσσα. Καὶ πρέπει ἐδῶ νὰ σημειωθεῖ ὅτι, ἐνῶ, ὅσο θὰ προχωρεῖ ἡ ἔκδοση τοῦ ἀφθονοῦ σωζόμενου υλικοῦ ἀπὸ τὴν κεντρική και ἀνατολικὴ Κρήτη, ἀπὸ τὰ νοταριακά κατάστιχα ποὺ ὑπάρχουν, τόσο και θ' αὐξάνει ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐλληνικῶν ἐγγράφων ποὺ θὰ προσφέρονται στην ἔρευνα ἀπὸ τὶς περιοχὲς αὐτές, ἀντίθετα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν Χανιῶν, ἀπ' ὅπου δὲν ὑπάρχουν κατάστιχα, μόνο σε σποραδικὰ και τυχαῖα εὐρήματα μποροῦμε και στὸ μέλλον νὰ ἐλπίζουμε. Στὴ σπάνια κατηγορία αὐτὴ λοιπόν, τῶν προικοσυμφῶνων τῶν Χανιῶν, ἀνήκει και τὸ ἔγγραφο ποὺ ἐκδίδουμε ἀμέσως παρακάτω, τὸ μοναδικὸ ἐλληνικὸ προικοσύμφωνο ἀπὸ τὰ Χανιά ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὸ μέχρι σήμερα, συντεταγμένο ἀπὸ Χανιώτη νοτάριο, ἄγνωστον ὡς τώρα κι' αὐτόν. Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς νομίζω πῶς παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον, ὅσο λιγοστὲς κι' ἂν εἶναι, οἱ πληροφορίες ποὺ μᾶς προσφέρει.

και ἄλλα ἔγγραφα», *Θησαυρίσματα*, τόμ. 5 (1968), σ. 146-153 (ἔγγρ. 6, συντεταγμένο στην Κέρκυρα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ γαμβρὸ Μ. Α. Φώσκολο).

24. Βλ. παραπάνω, σημ. 12.

25. Βλ. γιὰ τὴν ὥρα ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΜΠΑΝΤΙΑ, «Προικοσύμφωνα και συμφωνητικὰ γάμου στη βενετοκρατούμενη Κρήτη», *Ζ' Διεθνὲς Κρητολογικὸ Συνέδριο. Περίληψεις ἀνακοινώσεων*, Ρέθυμνο 25-31 Αὐγούστου 1991, σ. 142.

26. Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, «Ὁ Μαρκαντώνιος Βιάρος (1542 - μετὰ τὸ 1604) και ὁ χρόνος συγγραφῆς τῶν δραμάτων τοῦ Γεωργίου Χορτάτση», *Κρητικά Χρονικά*, τόμ. 17 (1963), σ. 278-279 (ἀριθ. 9). Δῆλωση (τοῦ γαμβροῦ) στὰ λατινικά γιὰ τέλεση γάμου τὸ 1596 δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὴ ΜΑΡΙΑ ΧΑΙΡΕΤΗ, «Εἰδήσεις γιὰ τρεῖς μονὰς τῆς περιοχῆς Χανιῶν στὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΖ' αἰ.», *Θησαυρίσματα*, τόμ. 2 (1963), σ. 18-19 (ἀριθ. 4).

ΤΟ ΕΓΓΡΑΦΟ

ΠΡΟΙΚΟΣΥΜΦΩΝΟ ΤΟΥ ΝΟΤΑΡΙΟΥ ΧΑΝΙΩΝ ΜΙΧΑΗΛ ΦΑΣΟΥΛΑ

Χανιά τῆς Κρήτης

[1548], τνδ. 6

Π ε ρ ί λ η ψ η, — Στὴ χώρα τῶν Χανιῶν τῆς Κρήτης, ἡ Καλίτσα, χήρα τοῦ Γεωργίου Πρικίδη, καὶ ὁ Τζανῆς Γαβαλᾶς συμφωνοῦν νὰ παντρευτεῖ ἡ κόρη τῆς πρώτης Μαριέτα τὸ γιὸ τοῦ δευτέρου Νικόλαο, κατὰ τοὺς κανόνες τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ Καλίτσα προσφέρεται νὰ προικίσει τὴν κόρη της μὲ 3000 ὑπέρπυρα τῆς Κρήτης (μετρητά), μὲ ἓνα ἀμπέλι, ἓνα ἄλλο τεμάχιο κοντινὸ ἀμπελιοῦ, τύπου Μονεμβασίας, ποὺ πληρώνει βάρος ἐμφυτεύσεως (livello) δύο ὑπέρπυρα στὸν εὐγενῆ (Βενετὸ) Ἰακώβο Μπαρότση καὶ ἄλλα δύο ὑπέρπυρα σὲ ἄλλον εὐγενῆ, μὲ ἓνα σπίτι στὴ συνοικία τῆς Ἁγίας Εἰρήνης καὶ μὲ ἓνα ἐργαστήρι στὸν ἐπάνω φόρο, ποὺ πληρώνει κί' αὐτὸ 40 ὑπέρπυρα τὸ χρόνο, ὡς βάρος ἐμφυτεύσεως, σὲ τρίτον εὐγενῆ. Θὰ τῆς δώσει ἐπίσης πολὺτιμα κοσμήματα καὶ ρούχα. [Οἱ φθορὰς στὸ τέλος τοῦ πρώτου καὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ δευτέρου κομματιοῦ τοῦ ἐγγράφου, στ. 17 καὶ 8*-6*, ἔχουν ἐξαλείψει τελείως τὸ νόημα στοὺς στίχους αὐτούς]. Εἶναι παρῶν καὶ ὁ ὑποψήφιος γαμβρός, ποὺ ἀποδέχεται τὴ συμφωνία.

Ὑπογράφουν οἱ δύο μάρτυρες (Μιχ. Ράλλης καὶ Γερῶννος Ντιαμπέρτης) καὶ ὁ νοτάριος (Μιχ. Φασουλάς).

Π ε ρ ι γ ρ α φ ῆ

Ἀντίγραφο, μὲ τὸ χέρι τοῦ νοταρίου, ποὺ ὑπογράφεται στὸ τέλος, βγαλμένο ἀπὸ τὸ πρωτότυπο τοῦ (χαμένου) καταστίχου του. Βλ. εἰκ. 1-2 (σ. 20-21).

Δυὸ κομμάτια (α-β) κιτρινωμένης, ἀποξηραμένης καὶ ἀμαυρωμένης περγαμηνῆς, ποὺ ἀρχικὰ ἦταν μονοκόμματη καὶ σήμερα ἔχει χωριστεῖ στὴ μέση (ὅπου καὶ οἱ μεγαλύτερες φθορὰς). Τὸ πρῶτο περιέχει τὴν ἀρχὴ (στ. 1-17) καὶ τὸ δεύτερο τὸ τέλος (στ. 1*-8* ἐκ τῶν κάτω) τοῦ ἐγγράφου. Κατάσταση διατηρήσεως κακῆ. Σχεδὸν ὀλοκληρωτικὰ ἀφανισμένοι οἱ στ. 1, 16-17 τοῦ α καὶ 8*-7* τοῦ β. Ἀρκετὰ ἐφθαρμένοι καὶ οἱ στ. 15 τοῦ α καὶ 6* τοῦ β. Ἴσως λείπουν ἀκόμη ἓνας ἢ δύο στίχοι ἀπὸ τὴ μέση (τέλος τοῦ α καὶ ἀρχὴ τοῦ β). Ἀποκομμένα τμήματα καὶ ἀπὸ τὰ περιθώρια σὲ ἀρκετὰ σημεῖα. Τὸ α, σὲ σχῆμα παραλληλογράμμου, εἶναι διαστάσεων 155×210 χιλ. Τὸ β, διαστάσεων 185×180 χιλ., παρουσιάζει περισσότερες φθορὰς καὶ ἀρκετὰ σχισιμῆς.

Τὸ κείμενο στὸ recto τῶν δύο κομματιῶν. Γραφὴ καθαρὴ, ὄρθια, ἐπιμελημένη, μὲ βραχυγραφίες. Ἀρκετὰ ἀνορθογραφίες. Τὸ verso περισσότερο κιτρινωμένο, μὲ ἐκτεταμένες κηλίδες.

Στὸ κάτω μέρος τοῦ κομματιοῦ β, πλαγίως, μὲ μελάνι: 21 / Guilford / (καὶ μὲ μελάνι σχεδὸν ἐξίτηλο) Mss Ph / not entered in the / printed Catalog / at Middl... (ἀναφορὰς στοὺς προγενέστερους κατόχους Guilford καὶ Philipps). Δεξιὰ τοῦ σημειώματος ἡ στρογγυλὴ μικρὴ σφραγίδα τῆς Bibliothèque Royale de Belgique καὶ δυὸ ἐπικολλημένες ἐτικέτες, μιὰ ὀκταγωνικὴ, μὲ τὴν ταξινομικὴ ἔνδειξη τῆς Βιβλιοθήκης IV/379, καὶ μιὰ στρογγυλὴ, μὲ τὸν ἀριθμὸ 11.

[...ἔτει ἀπὸ τῆς Χρισ]τοῦ γεννήσ[εως] [.....] ἰνδικτιῶνος ζ' ἐν² [τ]αῦτην τὴν χώραν Χανίων, τῆς νισου Κο[ρή]της ἔμπροσθεν τῶν κατ[ω]γεγραμμένων μαρτύρων καὶ παρακαλεμένων ³ ἢ κερὰ Καλήτσα Πρικίδενα, χήρα τοῦ ποτε κῆρ Γεωργίου Πρικίδη ἀπὸ τὸ ἐν μέρος καὶ ὁ κῆρ Τζανῆς [Γαβαλᾶς ἀπὸ] ⁴ τὸ ἕτερον μέρος, ἀμφοτεροὶ ἐκ ταύ[την] τὴν χώρα τῶν Χα[νίων] ἦλθον εἰς τιούτην συμβήβασιν τῆς ὑπανδρ[είας] ⁵ ἐπικαλούμενοι τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας Τριάδος, ἦγον ἢ ἄνωθεν κερὰ Καλήτσα τάσεται καὶ ἡ θηγατ[έρα] της κερὰ Μα[ρ] ⁶ [γέ]τα ἵνα ὑποκληθεῖ νὰ λαβεῖ τον κῆρ Νικόλα Γαβαλά, υἱὸν τοῦ ἄνωθεν κῆρ Τζανῆ, δι' ἄνδραν αὐτῆς εὐλ[ογητικόν, καθὼς οἱ] ⁷ [ἰ]εροὶ νόμοι διακελεύονται. Διὰ δὲ πρικίον τῆς ἡριμένης νόμφις τάσεται ἢ αὐτὴ κερὰ Καλήτσα ⁸ [Πρικίδενα] δοῦναι ὑπέρπυρα τῆς Κρήτης χιλιάδας τρεῖς εἰς τόσα μετρητὰ κῆναν ἀμπελη ἐβρισκομενο εἰς το μέρος τῆς χ[...]⁹ [...]ακός. Ἐκτὸς τοῦ κοματιου τῆς μονοβασιάς, ἦπερ εἶναι ἐκεῖ πλισίον τοῦ αὐτοῦ ἀμπελίου, πλερόνη δὲ βάρος νιβέλου ¹⁰ ὑπέρπυρα τέτταρα, τὰ δυὸ τοῦ εὐγενοῦς ἄρχου κῆρ Ἰακώβου Μπαρότζης καὶ τὰ ἕτερα δυὸ τοῦ εὐγενοῦς ἀρχου ¹¹ [...] ἀκομὴ κῆναν ἡσπῆτην εἰς τὴν νοντράδα τῆς ἁγίας Ἡρήνης. τὸ ὄπιον εἶναι τρι[πατ]ον. Καὶ τάσι της αὐτ[ῆς] θυγατρὸς της ¹² [...] ἐκτὸς τοῦ κατογέου. ἀκομὴ τάση της κῆναν ἀργαστήριον εἰς τὸν ἀπάνω φόρον, πλισίον τῶν ἀργαστηρίων ¹³ τοῦ μαστρο Νόμφο Λέκα. τὸ ὄπιον πληρώνει βάρος νιβελου τὸν καθεὶ χρόνον || ὑπέρπυρα σαράντα || 40 τοῦ εὐγενοῦς ἄρχοντα [...] ¹⁴ [...] ..μ. ἀπὸ τοῦτο τῆς θέλει δώσει ἀσήμι χρυσάφι μαργαρι[τάρι ...] ρούχα ληνά, τζόχηνα καὶ μεταξωτά ¹⁵ [...] ὑπὸ δύο [...] πράτικων, ἀπὸ τὸ ὄπιον πρᾶγμα νὰ ἐργισοῦνται διὰ χ[αρισματα] τοῦ ἡριμένου ¹⁶ [γαμβροῦ....] νὰ ἐμένου[ν] ¹⁷ [...]] ¹⁸ [...]] πριων [.....] ¹⁹ [...]]. ν ἔχει εἰς τὸ μέρος τ[ου] [.....] ρων, ἦτις [.....] ²⁰ [...]] ὁμῶς καὶ [εἰς] πάσα ἄλλον [πρά]γμαν ὀποῦ [.....] ²¹ [...]] τιν εὐχὴν του. Παρῶν εἰς τοῦτο καὶ ὁ ἡριμένος κῆρ [Νικ]όλαος καὶ ἀναδεχόμε-

νος [...] |^{4*} τὴν ἠριμένην κερὰ Μαργέτα διὰ γυναίκαν αὐτοῦ εὐλογιτηκὴν καὶ π[αρθενικὴν] |^{3*} [ὡς] ἄνωθεν ἤρται καὶ τὰ ἐξῆς . M(ά)ρ- (τυρες) |^{2*} μισερ Μιχάλης ῥάλης ποτὲ κὺρ Ἰωάννου Καὶ μισερ Γερδόνιμος Ντιαμπέρτη ποτὲ Μαρκιόρου.

|^{1*} Μιχαὴλ Φασουλᾶς νοτάριος τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας παρακλη[θεῖς] ἔγραφα:—

3. [Γαβαλᾶς ἀπὸ] συμπλήρωσα (πρβλ. στ. 6) // 4 [ὑπανδρίας] συμπλήρωσα // 5/6 [Μαργέ]τα συμπλήρωσα (πρβλ. στ. 4*) // 8 Πρικιδενα συμπλήρωσα (πρβλ. στ. 3) // 11 [...θυγατρός τῆς] συμπλήρωσα (πρβλ. στ. 5).

ΣΧΟΛΙΑ

1. Ὁ πρῶτος αὐτὸς στίχος, ποὺ θὰ μᾶς πρόσφερε τὴ χρονολογία τοῦ ἐγγράφου, εἶναι σχεδὸν ὀλοκληρωτικὰ ἀφανισμένος. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 8.

2. τὴν χώραν Χανίων. — Ἐννοεῖται ἡ πόλη τῶν Χανίων. Καὶ σήμερα ἀκόμη, χώρα λέγεται ἡ πρωτεύουσα νομοῦ.

3. ἡ κερὰ Καλίτσα Πρικιδενα. Τὸ βαπτιστικὸ Καλίτσα εἶναι ὑποκοριστικὸ (χαϊδευτικὸ) τοῦ Καλή. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ ὀνόματα ἀπαντοῦν συχνὰ στὰ κρητικὰ ἔγγραφα τῆς Βενετοκρατίας. Ὁ τύπος Πρικιδενα (ποὺ μπορεῖ ἴσως νὰ διαβαστεῖ καὶ Πρικιδιά) εἶναι τὸ γυναικωνυμικὸ τοῦ ἐπωνύμου Πρικίδης, ποὺ ἔφερε ὁ ἀντρας τῆς Καλίτσας.

Γεωργίου Πρικίδη. Βλ. γι' αὐτὸν παραπάνω, σ. 8-9. Τὸ ἐπώνυμο Πρικίδης (κατ' ἀναγραμματισμὸ ἀπὸ τὸ Πικρίδης), καθὼς καὶ τὸ Πρικὸς καὶ Πρικίς, ἀπαντᾷ στὴν περιοχή τῶν Χανίων. Γιὰ τὸ λόγιον ἱατρὸ Ἀθανάσιον Πικρὸ ἢ ἐκ Πικρίδων (γράφει: Πικριδῶν;), τὸν ποιητὴ τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου, βλ. Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, «Ὁ Ἀθανάσιος Πικρὸς (καὶ οὐχὶ Σκληρὸς) ὡς γεωγράφος. Μέρος πρῶτον, Ἀθηνα, τόμ. 75 (1974), σ. 3-48 (βλ. ἰδίως σ. 10-12). Οἰκογένεια Pieridi (καὶ Pricò) ἀναφέρεται ἀνάμεσα στὶς ἀστικές οἰκογένειες (cittadini originali) τῶν Χανίων στὴν ἀπογραφή τοῦ 1644 (Μ. Θ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, «Ἡ παρά Trivan ἀπογραφή τῆς Κρήτης (1644) καὶ ὁ δῆθεν κατάλογος τῶν κρητικῶν οἰκων Κερκύρας», *Κρητικὰ Χρονικά*, τόμ. 3 (1939), σ. 54, ἀριθ. 79-80). Τὸ 1637, ἀναφέρεται ἱερομόναχος Παΐσιος Πρικίδης (Pricidi) στὸ ναὸ τῆς Ἁγ. Ἄνας, ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη τῶν Χανίων (ΜΑΡΙΑΣ ΧΑΙΡΕΤΗ, «Ἡ ἀπογραφή τῶν ναῶν καὶ τῶν μονῶν τῆς περιοχῆς Χανίων τοῦ ἔτους 1637», *ΕΕΒΣ*, τόμ. 36 (1968), σ. 354, ἀριθ. 124). Πιστεύω ὅτι ἀπὸ παρανόγνωση τῶν ἐκδοτῶν διαβάστηκαν Pieridi (Πιερίδης) ἀντὶ γιὰ τὸ ὄρθθ Pieridi (Πικρίδης) τὰ ὀνόματα τοῦ πρωτοπαπᾶ τῶν Χανίων Πέτρου Πικρίδη, ποὺ μαρτυρεῖται τὸ 1598 (Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΑΝ, «Τὰ Χανιά στὰ τέλη τοῦ ΙΣΤ' αἰώνα. Ἡ ἐκθεση τοῦ Προβλεπτῆ Β. Dolfin (1598)», *Δωδώνη*, τόμ. 2 (1973), σ. 85 καὶ 93, στ. 281) καὶ τοῦ νοταρίου τῶν Χανίων Ἐμμανουὴλ Πικρίδη, ποὺ ὑπογράφει σὲ ἰταλικὸ πωλητήριο τοῦ 1604, δημοσιευμένο ἀπὸ τὴ ΧΡΥΣΑ ΜΑΛΤΕΖΟΥ, «Ἡ κρητικὴ οἰκογένεια Κλαδούρη», *Θησαυρίσματα*, τόμ. 12 (1973), σ. 283 (ἀριθ. 5), πρβλ. καὶ σ. 291.

Τζανῆς [Γαβαλᾶς].— Τὸ ἐπώνυμο τὸ συμπλήρωσα ἀπὸ τὸ ἐπώνυμο τοῦ γιοῦ του Νικόλα Γαβαλᾶ στὸ στ. 6. Γιὰ τὴν βυζαντινῆς προέλευσης κρητικὴ οἰκογένεια τῶν Γαβαλᾶδων βλ. Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, «Ἡ ἐν Κρήτῃ συνωμοσία τοῦ Σήφη Βλάστοῦ (1453-1454) καὶ ἡ νέα συνωμοτικὴ κίνησις τοῦ 1460-1462, Ἀθήναι 1960, σ. 76, σημ. 3, ὅπου καὶ παραπομ-

πές. Γιὰ τὸν πιθανὸ ταυτισμὸ τοῦ Τζανῆ Γαβαλᾶ μετὰ τὸν Zuan Gavalla τοῦ καταλόγου τῶν στρατευσίμων τοῦ 1536 βλ. παραπάνω, σ. 8-9. Στὸν κατάλογο αὐτὸ περιλαμβάνονται καὶ ἄλλοι Γαβαλᾶδες (βλ. Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΑΝ, *δ.π.*, *Κρητικὰ Χρονικά*, τόμ. 25 (1973), σ. 302, 303, 309, 313), ὅχι ὁμοῦ καὶ ὁ γιὸς τοῦ Τζανῆ καὶ γαμπρὸς τοῦ προικοσυμφώνου μαρ Νικόλαος, προφανῶς γιὰτὶ δὲν εἶχε ἀκόμη τότε (1536) συμπληρώσει τὸ 18ο ἔτος τῆς ἡλικίας του.

8. ὑπέρπυρα τῆς Κρήτης.— Τὸ βυζαντινὸ ὑπέρπυρο ἐξακολουθοῦσε νὰ ὑπολογίζεται στὴ βενετοκρατούμενη Κρήτῃ ὡς λογιστικὴ μονάδα. Ἰσοδυναμοῦσε μετὰ τὸ 1/2 ἢ 1/4 τοῦ δουκάτου. Βλ. ERICH SCHILBACH, *Byzantinische Metrologie*, München 1970, σ. 62, 182-183.

5-6 Μαργέτα.— Συμπλήρωσα τὸ βαπτιστικὸ τῆς νύφης ἀπὸ τὸ στ. 4*: τὴν εἰρημένην κερὰ Μαργέτα.

8-9. εἰς τὸ μέρος τῆς Χ[...]ζακός.— Πρόκειται γιὰ συνοικία ἡ τοπωνύμιον τῶν Χανίων, ποὺ τὸ χάσμα τοῦ ἐγγράφου δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ προσδιορίσουμε.

9. τοῦ κομματιοῦ τῆς μονοβασίως.— Ἐδῶ πρόκειται ὄχι γιὰ κρασί, ἀλλὰ γιὰ ἀμπέλι ποὺ παράγει τὸ γνωστὸ τύπο τοῦ κρασιοῦ τῆς Μονεμβασίας (Malvasia). Βλ. γιὰ τὸ θέμα ΒΑΣΙΛ. Χ. ΛΟΓΟΘΕΤΟΥ, *Συμβολὴ τῆς ἀμπέλου καὶ τοῦ οἴνου εἰς τὸν πολιτισμὸν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου*, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 194-209 (Αἱ Μαλβαζίαι).

9 (καὶ 12). βάρως νιβέλλου.— Πρόκειται γιὰ τὸ θεσμὸ τοῦ livello (δηλ. τῆς ἐμφύτευσης), σύμφωνα μετὰ τὸν ὅποιο ὁποῖος εἶχε ἀνάλαβει γιὰ μακρὸ διάστημα νὰ ἐκχερῶσει καὶ νὰ νέμεται ἰδιοκτησία ἄλλου (συνήθως φεουδάρχη ἢ τοῦ δημοσίου) ἐπλήρωνε σ' αὐτὸν κάθε χρόνο ὀρισμένο ποσὸ ὡς μίσθωμα. Βλ. Δ. Α. ΖΑΚΥΤΗΝΟΣ, *Le Despotat grec de Morée*, (τόμ. II). *Vie et institutions*. Edition revue et augmentée par Chrysta Maltézoou, London (Variorum) 1975, σ. 184-185 καὶ 394 καὶ Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, «Νέα ἀνεκδοτα βενετικὰ ἔγγραφα (1386-1420) περὶ τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ Λεονάρδου Ντελλαπόρτα», *Κρητικὰ Χρονικά*, τόμ. 12 (1958), σ. 416-417, ὅπου καὶ ἡ ἄλλη βιβλιογραφία. Παραδείγματα ἀνάλογης ἐτήσιας πληρωμῆς γιὰ livello βλ. σὲ κρητικὸ ἔγγραφο τοῦ 1590 ἀναφερόμενο ἀπὸ τὴ ΜΑΡΙΑ Γ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΥΔΑΚΗ στὰ *Θησαυρίσματα*, τόμ. 14 (1977), σ. 181-182 καὶ σὲ ἄλλο τοῦ 1628 ἀναφερόμενο ἀπὸ τὴ ΜΑΡΙΑ ΚΑΖΑΝΑΚΗ στὰ *Θησαυρίσματα*, τόμ. 18 (1981), σ. 207.

10. τοῦ εὐγενοῦς ἀρχου κὺρ Ἰακώβου Μπαρότζης.— Ὁ Βενετὸς εὐγενὴς αὐτὸς μπορεῖ πιθανότατα νὰ ταυτιστεῖ μετὰ τὸν «N(obile) V(eneto) ser Jacomo Barozzi», ποὺ ἀναφέρεται (βλ. καὶ παραπάνω, σ. 9, σημ. 6) στὸν κατάλογο τῶν στρατευσίμων τοῦ 1536 (Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΑΝ, *δ.π.*, σ. 310) καὶ ποὺ εἶναι πάντως διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν (μὴ εὐγενῆ Βενετὸ) «miser Jacomo Barozzi, di anni 48», ποὺ ἀναγράφεται στὸν ἴδιον κατάλογο (*δ.π.*, σ. 299). Ὑπάρχουν ὁμοῦ καὶ ἄλλες μαρτυρίες γιὰ ἄλλους δύο ὁμώνυμους Βενετοὺς εὐγενεῖς τῶν Χανίων, ποὺ περιπλέκουν τὸ πρόβλημα τοῦ ταυτισμοῦ τοῦ ἑνὸς πρὸς τὸν ἄλλο: ὁ ἕνας εἶναι ὁ Giacomo Barozzi (ἀγνώστου πατρωνύμου), ποὺ παντρεύτηκε τὸ 1539 καὶ εἶχε δύο γιούς, τὸν Lorenzo, ποὺ παντρεύτηκε τὸ 1559, καὶ τὸν Zorzi, ποὺ παντρεύτηκε τὸ 1569 (βλ. PAUL CANART, «Les épigrammes de Thomas Trivizanos», *Θησαυρίσματα*, τόμ. 8, 1971, σ. 233 [κατὰ τὸ Χρονικὸ τοῦ Muazzo]) καὶ ὁ ἄλλος ὁ Giacomo Barozzi (τοῦ ποτὲ Marin), ποὺ, στὶς 12 Σεπτεμβρίου 1570, πιστοποίησε τὴ γέννηση καὶ βάπτισμα τοῦ εὐγενῆ Luca Barozzi, γιοῦ τοῦ Zorzi (βλ. Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, «Ὁ Μαρκαντώνιος Βιάρως (1524 - μετὰ τὸ 1604) καὶ ὁ χρόνος συγγραφῆς τῶν δραμάτων τοῦ Γεωργίου Χορτάτση», *Κρητικὰ Χρονικά*, τόμ. 17 (1964), σ. 276, ἀριθ. 6). Εἶναι ἀτυχία τὸ ὅτι καὶ ἄλλα δύο ὀνόματα εὐγενῶν Βενετῶν, ποὺ ἀναφέρονται ὡς καρπωτὲς livello στὸ ἔγγραφο (στ. 10-11 καὶ 13), ἔχουν ἀφανιστεῖ.

11. εἰς τὴν κοντράδα τῆς Ἁγίας Εἰρήνης.— Κατὰ τὴν «Descrizione di Candia»

(1583) τοῦ Πέτρου Καστροφύλακα, ἡ πόλη τῶν Χανιῶν περιελάμβανε 29 συνοικίες (contrate), ποὺ ἔφεραν συχνὰ τὰ ὀνόματα τῶν ἀντίστοιχων ἐκκλησιῶν. Μιὰ ἀπ' αὐτὲς ἦταν καὶ ἡ contrata τῆς Ἁγ. Εἰρήνης (ΑΓΓΑΘΑΓΓ. ΕΠΡΟΥΧΑΚΗ, Ἡ βενετοκρατούμενη Ἀνατολή — Κρήτη καὶ Ἐπτανήσος, Ἀθήνησι, 1934, σ. 53-54).

12. κ' ἔταν ἀργαστήριον εἰς τὸν ἀπάνω φόρον. — Ποιὰ ἦταν ἡ ἐπάνω ἀγορὰ τῆς πόλεως τῶν Χανιῶν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, δὲν τὸ ξέρουμε.

13. τοῦ μαστρο Νήμφο Λέκα. — Ὁ τύπος Νήμφος (=Νήφων) συναντᾶται καὶ σὲ ἄλλα ἔγγραφα. Βλ. Κ. Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, «Σταχυολογήματα...», ὁ.π., σ. 248, ἀριθ. III.

13 κ.εξ. — Οἱ μεγάλες φθορὲς στὴν κάτω ἄκρη τοῦ φ. α καὶ στὴν ἐπάνω τοῦ φ. β δὲν ἐπιτρέπουν ἰκανοποιητικὲς ἀναγνώσεις καὶ συμπληρώσεις, ποὺ θὰ διαφώτιζαν τὸ νόημα. Πρέπει μᾶλλον νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἐν ἀνίστατα ἐφαρμοσμένα αὐτὰ χωρία θὰ γινόταν λόγος γιὰ τὰ ὑπόλοιπα προικιά, γιὰ τὰ δῶρα τοῦ γαμβροῦ στὴ νύφη ἢ καὶ γιὰ τὴ συγκατάθεση καὶ τοῦ πατέρα τοῦ γαμβροῦ, ποὺ δίνει κι' αὐτὸς τὴν εὐχὴ του.

4*. εὐλογητικὴν καὶ παρθενικὴν]. — Συμπλήρωσα ἔτσι, ἔχοντας γιὰ πρότυπο ἀντίστοιχὴ φράση προικοσυμφώνου τοῦ 1538, δημοσιευμένου ἀπὸ τὸν Κ. Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, «Σταχυολογήματα», ὁ.π., σ. 247. Ἡ φράση αὐτὴ ἀπαντᾷ συχνὰ ἐν προικοσύμφωνοις.

2* Μιχαὴλ Ράλλης, ποτε κὺρ Ἰωάννου. — Ἐνας Michelin Ralli (= ὁ ἴδιος;) ἀπὸ τὰ Χανιά συναντᾶται, ὅπως εἶπαμε καὶ παραπάνω (σ. 9 καὶ σημ. 7), στοῦ Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΑΝ, «Κατάλογος στρατευσίων Χανίων ... (1536)», Κρητικὰ Χρονικά, τόμ. 25 (1973), σ. 305. Στὸν ἴδιον κατάλογο ἀπαντοῦν καὶ οἱ mastro Georgi Ralli (σ. 305), Theodori Ralli (σ. 309), Nicolò Ralli (σ. 310) καὶ J. Ralli (σ. 316). Ἄλλα μέλη τῆς οἰκογένειας Ράλλη ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ ἀπαντοῦν σὲ πωλητήριο ἀμπελιοῦ τοῦ 1598 δημοσιευμένο ἀπὸ τὴν Χρ. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, «Ἡ κρητικὴ οἰκογένεια Κλαδοῦρη», Θησαυρισματα, τόμ. 12 (1973), σ. 280 (ἀριθ. 6): «συνορεύει ... μὲ ἀμπέλι τοῦ μαίστρονικολό Ράλλη ... καὶ τῶν κληρονόμων τοῦ ποτε μαίστρομανοῦσο Ράλλη» (πρβλ. καὶ σ. 282, ἀριθ. 7: «quondam mastro Manusso Ralli»).

Γερώνυμος Ντιαμπέρτη ποτε Μαρκιόρου. — Τὸ ἐπώνυμο εἶναι ἴσως τὸ ἰταλικὸ di Alberti. Σὲ κρητικὸ ἔγγραφο τοῦ 1382 ἀναφέρεται ὁ Michael de Albertis, καγκελλάριος τοῦ καπετάνου τῆς Κρήτης (ELIS. SANTSCHI, Régestes, σ. 237, Μ. 1099).

1* Μιχαὴλ Φασουλᾶς, νοτάριος τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας. — Ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν Χανιῶν ἀναφέρονται ὁ παπᾶς Μανόλης Φασουλᾶς καὶ ὁ Γεωργιᾶς Φασουλᾶς (Georgila Fassula) στὸν κατάλογο στρατευσίων τοῦ 1536 (Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΑΝ, ὁ.π., σ. 301 καὶ 313). Ὁ Δανιὴλ ἱερομόναχος Φασουλᾶς ἀλληλογραφεῖ μὲ τὸ Διονύσιο Κατηλιανὸ (Βενετία) τὸ 1588 (LAMIOUS, Deliciae eruditorum, τόμ. IX, Florentiae 1755, σ. 62-63). Στὸ γενεαλογικὸ δένδρο τῆς οἰκογένειας Κλαδοῦρη ἀναφέρεται καὶ κάποια Giacomina, ποὺ, κατὰ μιὰ σημείωση, παντρεύτηκε «uno di famiglia Fassula, cittadino originale» (Χρ. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, ὁ.π., σ. 263 καὶ 266, σημ. 17). Τέλος, στὴν ἀπογραφή τῶν ναῶν τῶν Χανιῶν τοῦ 1637 (ΜΑΡ. ΧΑΙΡΕΤΗ, ὁ.π., σ. 356, ἀριθ. 139) ἀναφέρονται ὁ παπᾶς Δαμιανὸς Φασουλᾶς καὶ ὁ παπᾶς Μανόλης Φασουλᾶς, ἐφημέριοι στίς ἐκκλησίας τῶν Ἁγ. Ἀναργύρων καὶ τῆς Ἁγ. Ἄννας.

ΠΙΝΑΚΕΣ

(Οἱ ἀριθμοὶ παραπέμπουν στοὺς στίχους τοῦ ἐγγράφου: 1-17 καὶ 8*-1*)

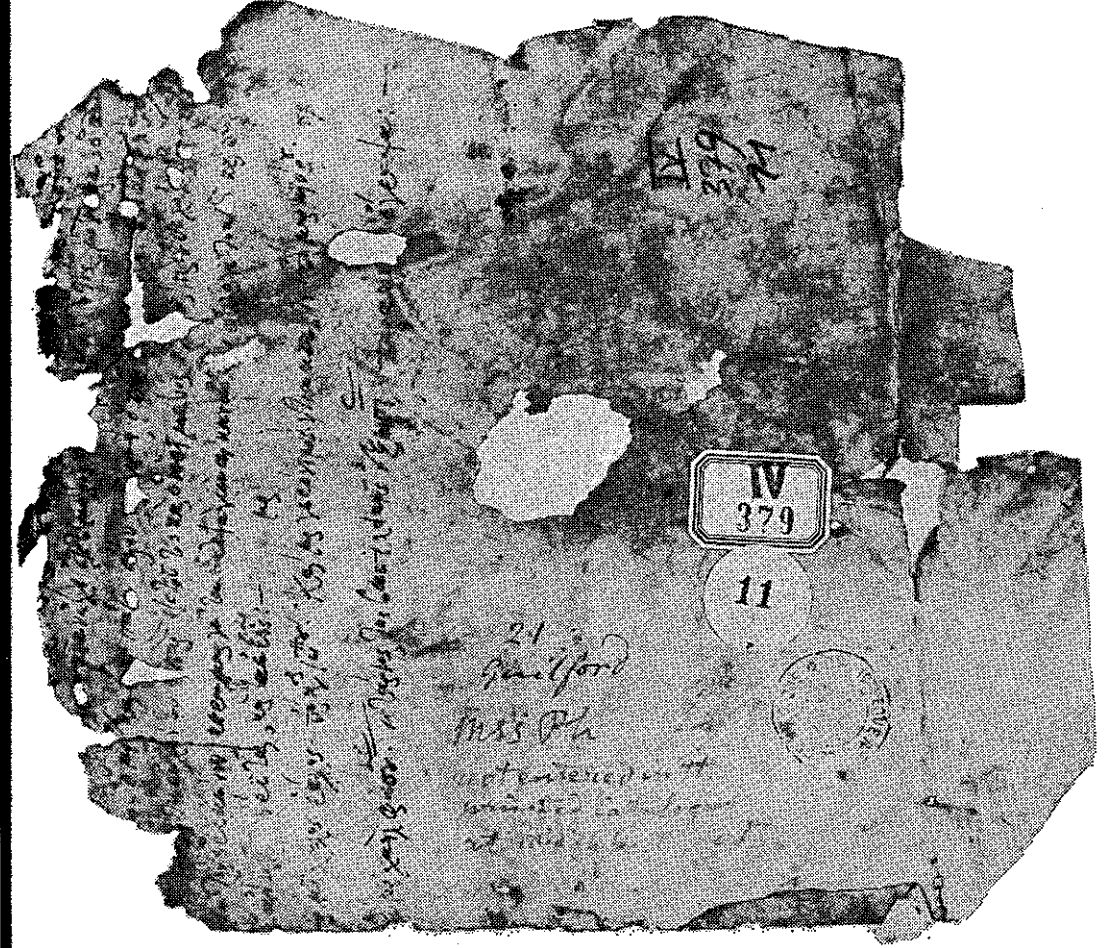
Α' ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Ἁγίας Εἰρήνης κοντραδά (στὰ Χανιά) 11.	Ντι Ἀμπέρτι (Di Alberti) Μερκιόρος (Melchior) 2*.
Γαβαλᾶς Νικόλας, γιὸς τοῦ Τζανῆ 6, 5*.	Πρικιδάινα Καλιτζα (χίρα Γεωργ. Πρικίδη) 3, 5, 7-8.
Γαβαλᾶς Τζανῆς 3, 6.	[Πρικίδη] Μαργέτα 5-6, 4*.
Καλιτζα. Βλ. Πρικιδάινα Καλιτζα.	Πρικίδης Γεώργιος 3.
Κρήτη νῆσος 2.	
Λέκας Νήμφος 13.	Ράλλης Ἰωάννης 2*.
Μαργέτα. Βλ. Πρικίδη Μαργέτα.	Ράλλης Μιχαήλ (γιὸς τοῦ Ἰωάννη) 2*.
Μερκιόρος. Βλ. Ντι Ἀμπέρτι Μαρκιόρος.	Τζανῆς. Βλ. Γαβαλᾶς Τζανῆς.
Μπαρότσης Ἰάκωβος, εὐγενὴς ἄρχος 10.	Φασουλᾶς Μιχαήλ, νοτάριος 1*.
Νήμφος. Βλ. Λέκας Νήμφος.	Χανίων χώρα 2, 4.
Ντι Ἀμπέρτι (Di Alberti) Γερώνυμος 2*.	

Β' ΛΕΞΕΩΝ

ἀργαστήριον (τὸ) 12: ἐργαστήριο.	παρακαλεμένος 2.
ἄρχος (ὁ) 10: ἄρχοντας, εὐγενής.	παρθενικός 4*.
ἐγρικουμαι 15: θεωροῦμαι.	πᾶσα ἄλλος 6*: κάθε ἄλλος.
εὐλογητικός 6, 4*: μὲ τὴν εὐλογία τῆς Ἐκκλησίας.	πράγμα (τὸ) 15: περιουσία.
ἰσπίτιν (τὸ) 11: σπίτι.	πράκτικον (τὸ) 15: ἡ πρακτικὴ, τὸ ἔθος.
κατωγεγραμμένος 2: ὑπογεγραμμένος.	προικίον (τὸ) 7, 16: προικία.
κατώγειον (τὸ) 12: ἰσόγειο.	συμβίβασις (ἡ) 4: συμφωνία.
κερά (ἡ) 3, 5, 7, 4*: κυρία.	τάσσομαι 5, 7: δίνω ὑπόσχεση.
κοντραδά (ἡ) 11: συνοικία (ἰταλ. contrada).	τάσσω 11, 12: δίνω ὑπόσχεση.
μονοβασιά (ἡ) 9: ἀμπέλι ποὺ παράγει τὸ κρασί τύπου Μονεμβασίας.	τριπατος 11: μὲ τρία πατώματα, τριώροφος.
νιβέλλο (τὸ) 9, 13: ἐτήσια πληρωμὴ γιὰ ἐμφύτευση (ἰταλ. livello).	ὑπέρπυρα (τῆς Κρήτης) 8, 10, 13: νομίσματα.
	φόρος (ὁ) ἀπάνω 12: ἐπάνω ἀγορὰ (περιοχὴ τῶν Χανιῶν).

Εικ. 1. Το πρότοιο τμήμα (το έπάνω, στ. 1-17) του έγγραφου (Bibliothèque Royale Albert Ier των Βρυξελλών, ms. IV. 379, 11: προικοσύμφωνο του νοταρίου των Χανίων Μιχαήλ Φεσσουλά).

Εικ. 2. Το δεύτερο τμήμα (το κάτω, στ. 8*-1*) του έγγραφου.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ

Η ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ

ΕΛΕΓΧΟΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΑΞΙΟΠΙΣΤΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ

Ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ νὰ καταλήξει κανεὶς σὲ ἀσφαλὴ καὶ ἀδιαμφισβήτητα συμπεράσματα, στηριζόμενος στὶς μαρτυρίες φιλολογικῶν ἢ ιστορικῶν κειμένων, εἶναι ὁ ἔλεγχος τῆς ἀξιοπιστίας τῶν χρησιμοποιουμένων πηγῶν ἀφενός, καὶ ἡ σωστὴ ἐρμηνεία τους ἀφετέρου. Ἡ ἀνεξέλεγκτη καὶ ἀκριτὴ χρῆση τῶν πηγῶν ἢ καὶ ἡ παρερμηνεία τους, πράγματα ποῦ κατὰ κανόνα ὀφείλονται σὲ ἀγνοία καὶ σπανιότερα καὶ σὲ ἄλλου εἴδους σκοπιμότητες, ὀδηγοῦν ὅπωςδήποτε σὲ συμπεράσματα ἐσφαλμένα καὶ παραπλανητικὰ γιὰ τὴν ἔρευνα.

1. Παλαιές καὶ ἀθθεντικὲς πηγές, σχετικὲς μὲ τὴ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκά.

α. Ὁ Βίος τοῦ Ὁσίου Λουκά.

Γιὰ τὴ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκά στὸ Στεῖρι τῆς Λειβαδιάς, τὸ περίλαμπρο αὐτὸ καὶ μοναδικὸ μνημεῖο τῆς βυζαντινῆς τέχνης (ἀρχιτεκτονικῆς, γλυπτικῆς, ζωγραφικῆς) κατὰ τὸ I' καὶ IA' αἰῶνα, ἀθθεντικὴ καὶ ἀξιόπιστη πηγὴ εἶναι ὁ Βίος τοῦ Ὁσίου, γραμμένος, ὅπως ἔχει γίνῃ ἀποδεικτὸ γενικὰ, λίγα χρόνια μετὰ τὸ 961 (Μαρτ. 7), χρονολογία κατάλυσης τῆς Ἀραβοκρατίας στὴν Κρήτη ἀπὸ τὸν τότε στρατηγὸ καὶ μετέπειτα αὐτοκράτορα Νικηφόρο Φωκά, ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ρωμανοῦ Β' (9 Νοεμ. 959 — † 15 Μαρτ. 963).

Ὁ ἀκριβὲς χρόνος σύνταξης τοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ σημαντικοῦ, ἀπὸ κάθε ἀποψῆ, κειμένου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθεῖ· οἱ παρεχόμενες ἡμῶς πληροφορίες εἶναι πάντοτε σωστές, γιὰτὶ ἔχουν ληφθεῖ ἀπὸ αὐτόπτες μάρτυρες καὶ γενικότερα ἀπὸ πρόσωπα σύγχρονα τῶν ιστορουμένων γεγονότων καὶ τοῦ βιογραφουμένου Ὁσίου¹. Ἡ χειρόγραφη παράδοση τοῦ Βίου εἶναι πλούσια

1. Βλ. σχετικὰ Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὁσίου Λουκάς — Ὁ Βίος τοῦ Ὁσίου Λουκά τοῦ Στεριώτη: Προλεγόμενα, μετάφραση, κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ κειμένου, Ἀγιολογικὴ Βιβλιοθήκη 1 — Ἐκδόσεις Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1989, σ. 30-33.

καὶ ἀρκετὰ παλαιὰ (κώδικες τοῦ ΙΑ' καὶ ΙΒ' αἰώνα — Βλ. τοὺς ἐκτὸς κειμένου πίνακες Α' — Ε')².

β'. Ὑμνογραφικὰ κείμενα (ἀκολουθίες, κανόνες) τοῦ ὁσίου Λουκά.

Ἀξιόπιστα καὶ αὐθεντικὰ ἐπίσης εἶναι καὶ τὰ ὑμνογραφικὰ κείμενα ποὺ ἀναφέρονται στὸν ὁσιο Λουκά: α') Ἡ Ἀκολουθία τῆς κοιμήσεώς του³, γραμμένη λίγο μετὰ τὸ γεγονός αὐτὸ († 7 Φεβρ. τοῦ 953), ὅπως ἀπαιτοῦσαν οἱ λατρευτικὲς ἀνάγκες τῆς Μονῆς. β') Ἡ Ἀκολουθία τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων του⁴, γραμμένη πιθανότατα μετὰ τὶς 3 Μαΐου τοῦ 1011, ἡμερομηνία καὶ χρονολογία κατὰ τὴν ὁποία πραγματοποιήθηκε ἡ ἀνακομιδῆ⁵. γ') Τέσσερις κανόνες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ τρεῖς ἀναφέρονται στὸν ἑορτασμὸ τῆς μνήμης τῆς κοιμήσεως τοῦ ὁσίου (α' κανὼν: *Εὐφραίνονται ἐπὶ σοί, μνημην τὴν σὴν περιχαρῶς ἐορτάζοντες*. — β' κανὼν: *Ἄγε δὴ... τὴν εὐσημον ἡμέραν τῆς σεπτῆς ἐκδημίας... ἐπιτελέσωμεν*. — γ' κανὼν: *Ἄγε δὴ, πάντες τὴν*

2. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, *Ὅσιος Λουκάς*, σ. 22-26. Πρβλ. καὶ U. ZANETTI, περ. *Analecta Bollandiana* 108 (1990) σ. 451.

3. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, *Φωκικά — Προσκηνητάριον τῆς ἐν τῇ Φωκίᾳ Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκά, τοῦπίπλην Στεριώτου*, τόμ. Α', Ἐν Ἀθήναις 1874, σ. 3-70 (ἔπου δημοσίευση τοῦ κειμένου).

4. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, *δ.π.*, σ. 71-111.

5. Βλ. Μ. CHATZIDAKIS, «A propos de la date et du fondateur de Saint - Luc», *Cahiers Archéologiques*, 19, Paris 1969, σ. 129. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Περὶ Μονῆς Ὁσίου Λουκά νεώτερα», *Ἑλληνικά* 25 (1972) σ. 299-300. Τὴ χρονολογία αὐτὴ (1011) ἀμφισβητεῖ ἡ Carolyn L. Connor, ἀφοῦ τοποθετεῖ, μὲ ὄχι πειστικὰ ἐπιχειρήματα, τὴν ἀνέγερση τοῦ νέου μεγάλου καθολικοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκά στὰ χρόνια 956-970. Βλ. σχετικὰ CAROLYN L. CONNOR, *Art and Miracles in Medieval Byzantium — The Crypt at Hosios Loukas and its Frescoes*, Princeton University Press, Princeton — New Jersey 1991, σ. 7-8, 82-83, 122. Τὴ νέα ἀποψη γιὰ τὸ χρόνο ἀνέγερσης τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκά ἀποκλείει τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀνακομιδῆ τῶν λειψάνων τοῦ ὁσίου ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ τάφο στὴ λάρνακα τοῦ «καινοῦ ναοῦ» ἐγίνε ἀπὸ τὸν Φιλόθεο (τὸν κτίτορα τοῦ νέου καθολικοῦ) στὶς 3 Μαΐου, ἡμέρα ποὺ συνέπιπτε μὲ τὸν ἑορτασμὸ τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Κυρίου: *Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ συνέδραμεν ἢ ἐν τῷ κυρίῳ Πάσχα Ἄν ἀ λ η ψ ις τοῦ δεσπότη Χριστοῦ* (Γ. ΚΡΕΜΟΣ, *δ.π.*, σ. 104). Ὁμοίως στὸ Ι' αἰώνα, πρὶν ἀπὸ τὸ ἔτος 1011, ἡ ἑορτὴ τῆς Ἀναλήψεως συνέπεσε μὲ τὴν 3ῃ Μαΐου μόνο κατὰ τὸ ἔτος 927 (τὸ Πάσχα στὶς 25 Μαρτίου) βλ. V. GRUMEL, *La Chronologie*, Paris 1958, σ. 310). Ἀποκλείεται ἐπομένως ἡ ἀνέγερση τοῦ καθολικοῦ τοῦ Ὁσίου Λουκά νὰ ἐγίνε μέσα στὸ Ι' αἰώνα. Ἄρα δὲν εὐσταθοῦν καὶ ἀνατρέπονται καὶ τὰ συμπεράσματα σχετικὰ μὲ ταυτίσεις προσώπων, μὲ τὴ ζωγραφικὴ καὶ ψηφιδωτὴ διακόσμηση τῶν ναῶν, μὲ τὴν δῆθεν πλούσια οἰκονομικὴ ἐπιχορήγηση τῆς μονῆς ἀπὸ τὸ περιβάλλον τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα Νικηφόρου Φωκά ἀπὸ εὐγνωμοσύνη γιὰ τὴ γνωστὴ προφητεία τοῦ ὁσίου περὶ Κρήτης, κ.ἄ. ὅσα στηρίχτηκαν στὴ λαθασμένη χρονολόγηση (956-970) ἀνέγερσης τοῦ νέου καθολικοῦ (κρύπτης καὶ ναοῦ) τῆς μονῆς.

λαμπρὰν τῆς μεταστάσεως νῦν ἡμέραν... πιστῶς τελέσωμεν...)⁶. Ὁ τέταρτος κανὼνας ἀφορᾷ τὴν ἀνακομιδῆ τῶν λειψάνων τοῦ ὁσίου⁷. ἀπὸ ἐσωτερικὰ στοιχεῖα προκύπτει ὅτι ἡ σύνταξίς του εἶναι σύγχρονη μὲ τὸ γεγονός στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται (περὶ τὸ 1011).

Ἡ Ἀκολουθία τῆς κοιμήσεως περιλαμβάνει δύο συμπλεκόμενους κανόνες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ πρῶτος σχηματίζει, μὲ τὰ ἀρχικὰ τῶν τροπαρίων του, τὴ δωδεκάσλλαβη ἀκροστιχίδα: *Λουκᾶν γεραίρω, τῶν μοναστῶν τὸ κλέος*. Ὁ δεῦτερος κανὼνας εἶναι ἔργο τοῦ γνωστοῦ καὶ ἀπὸ ἄλλα κείμενα ὑμνογράφου μοναχοῦ Γαβριὴλ καὶ περιέχεται στὸν κώδ. 153, τοῦ ΙΑ' αἰώνα, τῆς Συνοδικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μόσχας⁸. Ἡ Ἀκολουθία αὐτὴ πρέπει νὰ ἔχει συνταχθεῖ ταυτόχρονα μὲ τὴ βιογραφία τοῦ ὁσίου ἢ καὶ λίγο νωρίτερα ἀπ' αὐτὴν, ἀφοῦ ἡ κατάταξις τοῦ Λουκά, εὐθὺς μετὰ τὸ θάνατό του, στὴ χορεία τῶν ὁσίων ἀπαιτοῦσε τὴν ὑπαρξὴ ἀσματικῆς Ἀκολουθίας γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς μνήμης τοῦ ὁσίου. Τὰ ἀρχικὰ τῶν τροπαρίων τοῦ κανόνα τοῦ Γαβριὴλ σχηματίζουν τὴν ἀκροστιχίδα, σὲ δωδεκάσλλαβο στίχο: *Λουκᾶν ἐπαινώ, τὸ κλέος τῆς Ἑλλάδος*⁹. Γιὰ τὸ σχηματισμὸ τῆς ἀκροστιχίδας δὲν ὑπολογίζονται τὰ τροπάρια τῶν εἰρμῶν. Ἡ Ἀκολουθία τῆς κοιμήσεως δὲν περιέχει ἱστορικὲς ἢ ἄλλες πληροφορίες σχετικὲς μὲ τὸν ὁσιο Λουκά καὶ τὴ Μονὴ του.

Ἡ Ἀκολουθία τῆς κοιμήσεως μαζί μὲ τὴν Ἀκολουθία τῆς ἀνακομιδῆς περιέχονται στὸν κώδικα 9 (φφ. 1^r-28^v καὶ 31^r-50^r) τῆς Μονῆς Ἁγίου Στεφάνου τῶν Μετεώρων (βλ. τοὺς ἐκτὸς κειμένου πίν. ζ'-θ'), ὁ ὁποῖος, ὅπως μαρτυρεῖ τὸ κτητορικὸ του σημείωμα (φ. Α^r), ἀνῆκε στὴ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκά καὶ ἔχει γραφθεῖ στὶς 27 Σεπτ. τοῦ 1801 ἀπὸ τὸ γνωστὸ ὁσιολογικὸν κατὴν ἱερομόναχο καὶ ἡγούμενο Εὐγένιο (κατὰ κόσμον Εὐστάθιο Νικολάου) ἀπὸ τὴν Ἀράχοβα¹⁰. Ἀπὸ τὸν ἴδιο ἱερομόναχο Εὐγένιο ἀντιγράφηκαν τὸν

6. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, *δ.π.*, σ. 113-126 (ἔπου δημοσίευση τῶν κανόνων)· βλ. εἰδικότερα (γιὰ τὰ παραθέματα) τὶς σ. 114, 121 καὶ 125.

7. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, *δ.π.*, σ. 126-130· βλ. εἰδικότερα σ. 130, ἔπου: *Ὁ ποιῶν σου ποιμαίνων τὴν λογικὴν... τὴν σεπτὴν ἀνακομιδὴν τοῦ θεοῦ σου λειψάνου εἰργάσατο ἐμφρόνως, ὃν καὶ καλούμενος Φιλόθεος*.

8. Βλ. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, «Ὁ ὑμνογράφος Γαβριὴλ», *Byzantinische Zeitschrift* 12 (1903) σ. 171-172· Ν. Α. ΒΕΗ, «Ἡ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκά τοῦ Στεριώτου καὶ ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Κοινότης τῆς Παναγίας τῆς Ναυπακτιωτίσσης, ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος καὶ Κυριάκος ὁ ἐξ Ἀγκῶνος», *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 11 (1935) σ. 180-181· Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, *Ὅσιος Λουκάς*, σ. 60, σημ. 34.

9. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, *δ.π.*, σ. 17.

10. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, *Ὅσιος Λουκάς*, σ. 25-26, 60-61. Πρβλ. καὶ Μ. ΧΑΤΖΗΛΑΚΗ, «Περὶ Μονῆς Ὁσίου Λουκά νεώτερα», *Ἑλληνικά* 25 (1972) σ. 310-311· Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων — Κατάλογος περιγραφικῶς τῶν χειρογράφων κωδίκων τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς μονὰς τῶν Μετεώρων*, τόμ. Γ', *Τὰ χειρόγραφα τῆς Μονῆς Ἁγίου*

᾽Οκτ. τοῦ 1798 σὲ φυλλάδιο καὶ οἱ τέσσερις σχετικοὶ κανόνες¹¹ πού προαναφέραμε.

Τὰ παλαιὰ χειρόγραφα ἢ τὰ ἀντίγραφα παλαιῶν χειρογράφων, στὰ ὁποῖα βασίστηκε ὁ Εὐγένιος γιὰ τὴν ἀντιγραφή τῶν ὑμνογραφικῶν αὐτῶν κειμένων, δὲν ἔχουν διασωθεῖ. Τὸ πράγμα ὅμως εἶναι φυσικὸ καὶ εὐνόητο, ἀφοῦ γνωστὸς εἶναι οἱ περιπέτειες τῆς Μονῆς διὰ μέσου τῶν αἰῶνων κατὰ τὴ Φραγκοκρατία (μετὰ τὴν Α' Σταυροφορία, 1204), τὴν Τουρκοκρατία καὶ κυρίως κατὰ τὸν Ἄγωνα τῆς Ἐθνεγερσίας, πού εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν καταστροφή καὶ ἀπώλεια τῶν χειρογράφων κωδίκων, τῶν παλαιῶν ἐντύπων βιβλίων καὶ τοῦ ἄλλου πολυτίμου παλαιοῦ ἀρχαίου ὕλικου τοῦ μοναστηριοῦ.

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὑπῆρξε καὶ βίαια διακοπή τῆς ὀρθόδοξης μοναστικῆς παράδοσης, ἀφοῦ, κατὰ τὴ Φραγκοκρατία, πού ἀκολούθησε τὴν Α' Σταυροφορία (1204), μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν Βονιφάτιο τὸν Μομφερρατικὸ, ἐκδιώχτηκαν, ὅπως καὶ ἀπὸ ἄλλα μοναστήρια, οἱ μοναχοὶ τοῦ ᾽Οσίου Λουκά, καὶ τὸ μοναστήρι περιῆλθε στὴ δικαιοδοσία καὶ στὴν κατοχή τοῦ Λατίνου ἡγουμένου καὶ τῶν δυτικῶν ἱερέων τοῦ Παναγίου Τάφου¹².

Ἡ ᾽Ακολουθία τῆς κοιμήσεως καθὼς καὶ τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων τοῦ ὁσίου δημοσιεύτηκαν σὲ φυλλάδα, γιὰ πρώτη φορά, τὸ ἔτος 1814 στὴν Κωνσταντινούπολη¹³. Ἄγνωστο εἶναι σὲ ποιά χειρόγραφα στηριχτῆκε ἡ ἔκδοση αὐτή. Τὸ 1874 ὁ Γ. Κρέμος ἀναδημοσίευσε ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ 1814, στὸν Α' τόμο τοῦ γνωστοῦ συγγράμματός του γιὰ τὴ Μονή, τις δύο αὐτὲς ᾽Ακολουθίες¹⁴. Μαζὶ δημοσίευσε καὶ τοὺς τέσσερις κανόνες¹⁵, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀντιγράφου τοῦ ἔτους 1798, τὸ ὁποῖο εἶχε καταρτίσει ὁ ἱερομόναχος Εὐγένιος.

Ἡ ᾽Ακολουθία τῆς ἀνακομιδῆς, παρόλο πὺ δὲν διασώθηκε σὲ παλαιὰ χειρόγραφα γιὰ τοὺς λόγους πὺ ἐξηγήσαμε πὺ πάνω, εἶναι κείμενο αὐθεντικὸ καὶ καθ' ὅλα ἀξιόπιστο, γραμμμένο στὰ χρόνια πὺ ἔγινε ἡ ἀνακομιδὴ (περὶ τὸ 1011), γιὰτὶ ἔτσι ἀπαιτοῦσαν οἱ λειτουργικὲς ἀνάγκες, ἀφοῦ τὸ γεγονός αὐτὸ

Στεφάνου [᾽Ακαδημία ᾽Αθηνῶν, Κέντρον Ἐρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ], ᾽Αθήναι 1986, σ. 21-23, ὅπου ἀναλυτικὴ περιγραφή τοῦ κώδικα.

11. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. θ'-ι'. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, ᾽Οσιος Λουκάς, σ. 26.

12. W. MILLER, *The Latins in the Levant—A History of Frankish Greece (1204-1566)*, London 1908, σ. 70 [= μετὰφρ. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, με τίτλο ᾽Ιστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι (1204-1566), τόμ. Α', ᾽Εν ᾽Αθήναις 1909-1910, σ. 104 = μετὰφρ. ΑΓΓ. ΦΟΥΡΙΩΤΗ, ᾽Αθήνα 1960, σ. 113]. Ν. Α. ΒΕΗ, «Ἡ Μονὴ τοῦ ᾽Οσίου Λουκά τοῦ Στεριώτου...», *BNJ* 11 (1935) σ. 189-192.

13. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. η'. L. PETIT, *Bibliographie des Acolouthies grecques* [Subsidia Hagiographica 16], Bruxelles 1926, σ. 130-131. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, ᾽Οσιος Λουκάς, σ. 26, 60, σημ. 34.

14. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 3-111.

15. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 113-130.

ἑορτάζεται (γ' Μαΐου) στὴ Μονὴ μέχρι σήμερα μετὰ τὴν ἴδια μεγαλοπρέπεια καὶ λαμπρότητα πὺ ἑορτάζεται καὶ ἡ μνήμη τῆς κοιμήσεως τοῦ ὁσίου.

Ἐπιπλέον, τὸ γεγονός ὅτι στὰ τροπάρια τῆς ᾽Ακολουθίας αὐτῆς, ἡ ὁποία γράφτηκε γιὰ νὰ πανηγυρίζεται ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων τοῦ ὁσίου, ἀναφέρεται συχνὰ ἡ θαυματουργὸς σορὸς καὶ τὰ λείψανά του, ἀποτελεῖ καὶ ἓνα ἀσφαλὲς *terminus ante quem* γιὰ τὸ χρόνο σύνταξης τοῦ κειμένου αὐτοῦ. Ὅπως δὴποτε λοιπὸν ἡ ἐν λόγῳ ᾽Ακολουθία πρέπει νὰ ἔχει συνταχθεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπαγωγή καὶ μεταφορὰ τοῦ σεπτοῦ σκηνώματος τοῦ ὁσίου στὴ Δύση, πράγμα πὺ ἔγινε μετὰ τὴ φραγκικὴ κατάκτηση τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου εὐθὺς μετὰ τὴν Α' Σταυροφορία (1204). Ἐπομένως ἡ σύνταξη τῆς ᾽Ακολουθίας αὐτῆς ἀνάγεται ὅπως δὴποτε στοὺς πρὶν ἀπὸ τὸ ΙΓ' αἰῶνα χρόνους.

Ἡ ᾽Ακολουθία τῆς ἀνακομιδῆς περιλαμβάνει ἓνα κανόνα, χωρὶς ἀκροστιχίδα, στὸ μικρὸ ἔσπερινό¹⁶, καὶ δύο ἄλλους συμπλεκόμενους κανόνες στὸ μεγάλο ἔσπερινό¹⁷. Ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς κανόνες ὁ πρῶτος σχηματίζει, μετὰ τὰ ἀρχικὰ τῶν τροπαρίων του, σὲ δωδεκασύλλαβο στίχο, τὴν ἀκροστιχίδα: *Καὶ νῦν δέ, Λουκά, σὴν μετὰθεσιν σέβω*, ἐνῶ ὁ δεύτερος, σὲ δωδεκασύλλαβο πάλι στίχο: *Λουκῶν γεραίρω, τῶν μοναστῶν τὸ κλέος*.

Τὴ δεύτερη αὐτὴ ἀκροστιχίδα σχηματίζουν τὰ ἀρχικὰ τῶν τροπαρίων καὶ τοῦ πρώτου κανόνα τῆς ᾽Ακολουθίας τῆς κοιμήσεως. Ὅμως οἱ δύο κανόνες, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀρχικὰ τῶν τροπαρίων τους, κατὰ τὰ ἄλλα δὲν συμπίπτουν. Φαίνεται ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ κανόνα τῆς ἀνακομιδῆς ἀντέγραψε τὸν παλαιότερό του, ὅπως πιστεύομε, ὑμνογράφο τοῦ κανόνα τῆς κοιμήσεως μόνο ὡς πρὸς τὴν ἀκροστιχίδα. Δὲν θεωροῦμε πιθανὸ ὅτι καὶ οἱ δύο κανόνες ἔχουν συντεθεῖ ἀπὸ τὸ ἴδιο πρόσωπο, ἀφοῦ, ἄλλωστε, ὁ καθένας τους ἔχει ἐνταχθεῖ σὲ διαφορετικὴ ᾽Ακολουθία.

Ἡ ᾽Ακολουθία τῆς ἀνακομιδῆς ἔχει στηριχθεῖ, σὲ πολλὰ σημεία, στὸ κείμενο τοῦ ἀρχικοῦ καὶ αὐθεντικοῦ Βίου τοῦ ὁσίου Λουκά, πράγμα πὺ ἀποτελεῖ πρόσθετη ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἀξιόπιστία, αὐθεντικότητα καὶ παλαιότητα τῆς. Παραθέτομε τὰ σημαντικότερα τέτοια χωρία τῆς ᾽Ακολουθίας, παράλληλα μετὰ τὰ ἀντίστοιχα τοῦ Βίου:

᾽Ακολουθία ἀνακομιδῆς

Βίος

... τοῦ βίου τῷ φέγγει τὸν μισόκαλον δαίμονα νῦν ἔκαυσας, ὅσιε, ὡς οὐτός σοι σαφῶς διωμολόγησε φανείς...¹⁸

... ὁ πονηρὸς ἐκείνον οὐκ ἐνεγκὼν ... τῇ θύρᾳ παραστάς ἐν σχήματι μέλανος ἀνθρωπίσκου, «ἔκαυσάς με, καλόγηρε», φησί...¹⁹

16. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 73-77.

17. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 95-108.

18. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 92.

19. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, ᾽Οσιος Λουκάς, σ. 198, § 68.

Ἐκ βρέφους σαντὸν τῷ δεσπότη, πάτερ, καὶ Θεῷ ἀναθέμενος, τροφήν πᾶσαν ἐμίσησας τὴν γεώδη... οὐκ ἐχράνθησ' ὄλωσ' ἡδοναῖς, ἐκ σπαργάνων τῷ Θεῷ προσανακείμενος²⁰.

...ὁ θειότατος τὰ πάντα Λουκάς, ὅς, ἔτι τὴν πρώτην μετιῶν ἡλικίαν καὶ εἰς παιδίας ἐξεταζόμενος, οὐδὲν κατὰ παιδίας ἐποίει... Ὅθεν μετὰ τῶν ἄλλων τῶν πρὸς ἡδονὴν ὄντων οὐδὲ ὀπώρας μετεῖχεν... Ὁ δὲ οὕτω καινός τις ἦν καὶ ἄτοπος ἐραστής ἐγκρατείας, ὅτι εὐθὺς ἐκ παιδίων οὐ κρέατι μόνον ἀλλὰ καὶ τροφῷ καὶ ὄψῳ καὶ παντὶ ἄλλῳ τῶν ἡδονῶν ἐχόντων ἀπετάξατο... οἶκοθεν καὶ παρ' ἑαυτοῦ πρὸς ἅπαν μὲν τὸ τῆ γαστρὸς χαριζόμενον ἐκπολεμωθεὶς, πόνους δὲ καὶ ἔνδειαν καὶ εἴ τι ἄλλο τὸ τῆν σάρκα λυποῦν ἐκ ψυχῆς ἀσπασάμενος²¹.

... Κύριος ... ἔδειξεν ἀληθεστάτην προόρησιν νῦν τὴν σὴν καὶ ἐδόξασε τόπον ὃν προέφησ' δοξασθῆναι διὰ σοῦ.

... ὥστε πέρασ' λαβεῖν τὸ ὑπὸ τοῦ μακαρίτου λεχθὲν καὶ περὶ τοῦ τόπου δηλαδὴ τούτου καὶ περὶ τῶν ὡς αὐτὸν εἰς πληθὸς συνερχομένων²³.

... Λουκά θεόφρον, δοξασθῆναι τὸν τόπον τοῦτον προέφησ' ἐν σοί ...²²

Συμφλεγόμενος τῷ καύσωνι, τῷ ψύχει δὲ πηγνύμενος, ἐργάτα τῆς ἀρετῆς, τὴν ἐπίπονον καὶ τραχεῖαν ὠδευσας ὁδὸν ...²⁴.

... Ψύχει τε πηγνύμενος καὶ καύσωνι συμφλεγόμενος... τοσοῦτοις οὖν ἐκείνος στενοῦμένος τε καὶ σκληρυνόμενος, ὅμως οὐδενὶ οὐδέποτε σκνθρωπὸς καὶ δύσκολος ὤφθη...²⁵

Ὡσπερ πάλαι τὸν πρωτόπλαστον δι' Ἐῶσας ὑπεσκέλισε δράκων ὁ δολιωτάτος, σοὶ προσέβαλε γυναικείαις, μάκαρ, λαλιαῖς, ἐγκαύσας τὸ πῦρ τῶν

Τρεῖς παρ' αὐτὸν ἐκ τινος κόμης ἀφικνοῦνται γυναῖκες, τοῦ σοφιστοῦ τῆς κακίας, οἶμαι, τοῦτο δραματούργησαντος ... Τὰ δὲ βέλη, μετὰ τὴν

ἡδονῶν, ἀλλὰ τῆ δρόσω τῶν εὐχῶν ἔσβεσας φλόγα παθῶν²⁶.

αὐτῶν ἀναχώρησιν, «ὁ τοξεύων ἐν σκοτομήνῃ τοὺς εὐθεῖς τῆ καρδία» εὐθὺς ἔπεμπε καὶ καθ' ἑαυτὸν ἠσυχάζοντα τὸν γενναῖον λογισμοῖς ἔβαλλε καὶ τὸν τῆς σαρκὸς ἐπήγειρεν αὐτῷ πόλεμον. Ὁ δὲ, τὸν ἀρχόντα τῆς ἐφόδου μὴ ἀγνοῶν, τοῖς δπλοῖς καλῶς ἐφράττετο ... καὶ οὕτως ἐπὶ τρισὶν ἡμέραις πικτεύσας, εὐχῆ καὶ δακρύων ὄμβροισι τὸ πῦρ σβέννυσι τῆς ἐπιθυμίας καὶ τοῦ πολέμου καθαροῦς ὄνεται²⁷.

Ἄλλωστε, ἐκτὸς ἀπὸ τοῦ πῦρ πάντων λόγους, καὶ ἡ γλωσσικὴ διατύπωση, τὸ ὕφος καὶ ἡ ὅλη δομὴ τοῦ κειμένου τῆς Ἀκολουθίας αὐτῆς δὲν ἀποτελοῦν ἐμπόδιο γιὰ τὴ χρονολογικὴ τοποθέτησή της στὴν ἐποχὴ ποὺ ἔγινε ἡ ἀνακομιδὴ (ἀρχὲς ΙΑ' αἰ.).

Ἀπὸ τοῦ τρεῖς ἀνεξάρτητους κανόνες ποὺ ἀναφέρονται στὴν κοίμησιν τοῦ ὁσίου Λουκά ὁ πρῶτος σχηματίζει, μὲ τὰ ἀρχικὰ τῶν τροπαρίων του, τὴ δωδεκάσύλλαβη ἀκροστιχίδα: *Μέλπω γεραίρων τὸν νέον Λουκᾶν Πέτρος*²⁸. Ὁ κανόνας αὐτὸς στηρίζεται ἀποκλειστικὰ καὶ συστηματικὰ στὰ δεδομένα καὶ στὴ φρασεολογία τοῦ Βίου, πράγμα ποὺ τὸν καθιστᾷ κείμενο ἀξιόπιστο. Παραθέτομε τὰ χαρακτηριστικότερα παράλληλα χωρία:

α' ἀνεξάρτητος κανόνας κοιμήσεως

Βίος

Ἐλαφος, ἡ ποτέ σου τοὺς πόνους ὑβρίσασα, τὸ συμπαθὲς σου κηρύττει θηρατῶν ἔνθεσις ... καὶ οἱ δύο ἐμφωλεύσαντες ὄφεις τῆ κέλλη σου²⁹.

Ταύτας αὐτοῦ τὰς ἐν τῷ κήπῳ φιλοκαλίας ἔλαφοι ... τοῦτο μὲν ἐλυμαίνοντο, τοῦτο δὲ καὶ ὑβρίζον τοῖς ποσίν ... Εἶτα ... ἀνίστησί τε τὸν ἔλαφον καὶ ἀφήσιν' ἀπίασι δὲ καὶ αὐτοί, θηραθέντες μᾶλλον ὑπὸ χρηστότητος ἢ θηράσαντες³⁰.

Δύο γὰρ ὄφεις κατακλείστους θάλα-

20. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 95, 96.

21. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὁσίου Λουκάς, σ. 162, § 7.

22. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 98, 106.

23. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὁσίου Λουκάς, σ. 209, § 81.

24. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 105.

25. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὁσίου Λουκάς, σ. 173, § 27.

26. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 105.

27. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὁσίου Λουκάς, σ. 177-178, § 35-36.

28. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 113-117.

29. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 115.

30. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὁσίου Λουκάς, σ. 172-173, § 26.

Λύμην θανάτου, ἦν εὐθὺς ὁ τοξεύων ἐπήγειρεν, ὄπλοις ἀπεκρούσω, πάτερ, σῶν προσευχῶν, τοῦ ἀγγέλου ἐν ἐγκάτοις σου καθέντος ἄγκιστρον καὶ τὸ σαρκῶδες μέλος ἐλκυσαντος³².

Υἱὸς ἡμέρας καὶ φωτὸς ἀνεδείχθη, θεσπέσιε, βλέπων ὡς παρὸν τὸ μέλλον καὶ προδηλῶν ἀγνοοῦντι λανθάνοντα, λύων κρατούμενα καὶ φανερῶν ἀεὶ τὰ κρυπτόμενα³⁴.

Νύττεται Δημήτριος, Λουκᾶ, τὸν μείζω κρύψας ἰχθὺν διελεγχόμενος, ἀνακηρύττει δὲ πάλιν σου τὰ θαύματα τῶν ἔργων σαφῶς ὁ τὸ κλαπὲν ἀπολαβῶν χρυσίον³⁶.

πων ἦν καὶ τρέφων ἄχρι πολλοῦ...³¹.

Τὰ δὲ βέλη, μετὰ τὴν αὐτῶν ἀναχώρησιν, «ὁ τοξεύων ἐν σκοτομήνῃ τοὺς εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ» εὐθὺς ἔπεμπε ... καὶ τὸν τῆς σαρκὸς ἐπήγειρεν αὐτῷ πόλεμον. Ὁ δέ, τὸν ἄρχοντα τῆς ἐφόδου μὴ ἀγνοῶν, τοῖς ὄπλοις κалῶς ἐφράττετο ... Καὶ οὕτως ἐπὶ τρισὶν ἡμέραις πυκτεύσας εὐχῆ ... τοῦ πολέμου καθαρὸς ῥύεται ... Ἄγγελον ἐδόκει ὄναρ ὄραν ἐν σχήματι νεανίσκου καὶ τὸ ἄγκιστρον ἐν χερσὶν ἦν, ὅπερ διὰ τοῦ στόματος εἰς τὰ ἔγκατα τῷ Λουκᾶ καθεῖναι καὶ μέλος τι ἐκείθεν ἐλκῦσαι σαρκῶδες...³³

... πρὸς δὲ καὶ τῆς τῶν παρελθόντων τε καὶ μελλόντων, ἀλλὰ καὶ τῆς τῶν ἐνεστώτων μὲν, λανθανόντων δέ, κατετρέφθησε γνώσεως³⁵.

Ἐτερός τις, ἐπιτήδευμα ναύκληρος, ὄνομα δὲ Δημήτριος, συνήθης ὦν τῷ ἁγίῳ ... πολὺ τὸ πρὸς αὐτὸν ἐκτικότητα φίλτρον... Καὶ οὕτω δρασάντος, ἰχθὺς αὐτίκα τῶν πάνυ μεγίστων... τῷ ἁγκίστρῳ περιπίρεται... Ἐνταῦθα ὁ τοῦ φθόνου πατὴρ δρᾷ τι... τὸν μείζω μὲν τῶν ἰχθύων ἐαυτῷ ταμιεύσασθαι, τὸν δὲ ἐλάττω προσενεγκεῖν... Ἐκ τούτου συνεῖς ὁ ναύκληρος, μετάνοιαν ἐπαινετὴν ἐπιψό-

γον κρίσεως ἀντεισφέρει καὶ πεσὼν ἐπ' ὄψιν ἤτειτο συγγνώμην...³⁷

Πέμπεται τις βασιλικὸς πρὸς γε τὰ μέρη τῆς Ἀφρικής... τὸ χρυσίον, δ' ἐπήγετο βασιλικῶν χάριν λειτουργιῶν, κλέπτεται παρὰ του...

... ἄπεισιν εὐθέως καὶ τὸ χρυσίον ὑπὸ πᾶσιν ὀφθαλμοῖς ὄρωσι, σῶν μετακομίζει. Ὅρα τοιγαροῦν ὅσα συνέδραμεν ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ θαύματι! Ὁ ἀθυμῶν ἀνείθη ... ὁ νοσῶν ἀδήλως ὠδηγήθη πρὸς θεραπείαν ... καὶ Χριστὸς διὰ τοῦ οἰκείου δηλαδὴ θεράποντος ἐδοξάσθη.³⁸

Στήσον, Θεοτόκε, παρθένε ... τὰ θράση θραῦσον τῶν πολεμούντων ἡμᾶς, τὰς σκυθικὰς χαλίνωσον ἐπιδρομὰς ταῖς προστασίαις σου³⁹.

Ἀμέλει καὶ τὴν σκυθικὴν λόγην, ἢ κατὰ πάσης ἐχώρησε τῆς ἠπείρου καὶ μικροῦ πᾶσαν πανωλεθρία παρέδωκε πολλαῖς πρότερον προεῖπεν ἡμέραις ...⁴⁰

Συμεῶν γὰρ ὁ τοῦ σκυθικοῦ ἔθνους ἄρχων — Βουλγάρους αὐτοῦς οἶδαμεν συνήθως καλεῖν —, τὰς πρὸς Ῥωμαίους σπονδὰς ἀθετήσας, ἐχώρει κατὰ πάσης ἠπείρου ... ἐξανδραποδιζόμενός τε καὶ ληιζόμενος...⁴¹

Πότε ἀκριβῶς γράφτηκε ὁ κανόνας αὐτὸς δὲν εἶναι γνωστό, ἀφοῦ καὶ ὁ συντάκτης τοῦ Πέτρος δὲν εἶναι γνωστός ὡς ὑμνογράφος καὶ ἀπὸ ἄλλα κείμενα. Ἡ ἄμεση ὁμῶς συνάφεια, φραστικὴ καὶ πραγματολογικὴ, τοῦ κανόνα μὲ τὸ Βίο, ὅπως ἔδειξαν τὰ πιδὲ πάνω ἀντίστοιχα χωρία, ἢ γλώσσα καὶ τὸ ὕφος τοῦ ἐν γένει, δὲν ἐπιτρέπουν μεγάλη ἀπόσταση ἀπὸ τὸ χρόνον συγγραφῆς τοῦ Βίου.

Οἱ ἄλλοι δύο, ἀνεξάρτητοι ἐπίσης, κανόνες τῆς κοιμήσεως⁴² δὲν ἀναφέρον-

31. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὁσίου Λουκᾶς, σ. 176, § 33.

32. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 115.

33. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὁσίου Λουκᾶς, σ. 178, § 36.

34. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 116.

35. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὁσίου Λουκᾶς, σ. 175, § 30.

36. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 116.

37. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὁσίου Λουκᾶς, σ. 180-181, § 40.

38. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὁσίου Λουκᾶς, σ. 188, § 52· 190, § 53.

39. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 117.

40. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὁσίου Λουκᾶς, σ. 175, § 31.

41. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὁσίου Λουκᾶς, σ. 182, § 41.

42. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 113-126.

ται σὲ γεγονότα καὶ σὲ πρόσωπα, καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἐνδιαφέρουν ὡς πηγὲς ἱστορικῶν μαρτυριῶν. Τὸ πρᾶγμα βέβαια δὲν σημαίνει ὅτι τὰ κείμενα αὐτὰ ἀποτελοῦν μεταγενέστερα κατασκευάσματα. Ἀντίθετα, ἡ γλωσσικὴ, ὑφολογικὴ καὶ γενικότερη σχέση τους πρὸς τὰ ἄλλα ὑμνογραφήματα τὰ κατατάσσει στὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ (Γ'/ΙΑ' αἰ.). Προφανῆς, ἄλλωστε, ἂν καὶ περισσότερο περιορισμένη, εἶναι ἡ ἐξάρτησή τους ἀπὸ τὸ Βίο. Ἔτσι, σὲ τροπᾶριο τῆς ζ' ᾠδῆς τοῦ β' κανόνα ἀναφέρεται ἡ ἀνάβλυση ἱαματικοῦ καὶ θαυματουργοῦ μύρου ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ ὁσίου: Ὑπερβλύζει δαφιλῶς ἢ τῶν λειψάνων σου θήκη μύρον ἐδώδες, Λουκᾶ θεσπέσιε, δι' οὗ τὰ πάθη τῶν ἀσθενούντων ἐξιᾶσαι συμπαθῶς...⁴³. Σὲ τροπᾶρια τοῦ γ' κανόνα διαπιστώνεται ἐπίσης ἡ ἐξάρτηση ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ Βίο. Γίνεται δηλαδὴ, στὸ ὑμνογραφικὸ κείμενο, ἀναφορὰ στὴν ἀφοσίωση τοῦ Λουκᾶ στὸ Θεὸ ἀπὸ τὴν παιδικὴ του ἡλικία, στὴν ἀποστροφὴ τῶν παιχιδιῶν καὶ διασκεδάσεων, στὴν ἀποταγὴ τῶν σαρκικῶν καὶ κάθε λογῆς ἡδονῶν, στὴν ὑπερνίκηση τοῦ γονικοῦ φίλτρου ἀπὸ τὸ θεῖο ἔρωτα, στὶς ἱαματικὲς καὶ θαυματουργικὲς ιδιότητες τοῦ ὁσίου, στὴν κοινωνικὴ καὶ φιλόανθρωπη δράση του ὑπὲρ τῶν ἐνδεῶν καὶ ἀδυνάτων, στὸ ἠθικο-διδασκτικὸ ἔργο του, στὰ προγνωστικὰ του χαρίσματα: Σὺ καθυπεύκων νόμοις ἄνωθεν Χριστοῦ, ἀπεβδελύξω παίδων ἀθρημόν καὶ σαρκὸς ἡδονάς, γονέων τε φίλτρον...⁴⁴ Αἶνον ἄδει πᾶς τις ἀπολαύσας σου τῆς ἰσαγγέλου μορφῆς, ὁ μὲν ὡς ἱατῆρα συμπεσόντος ἀνιάτου πάθους, ὁ δὲ τροφέα καὶ ὡς προστάτην ἕτερος, ὡς διδάσκαλον δὲ πάλιν ἄλλος καὶ ἀφενδέστατον σε προγνώστην εἰδῶς τῶν προγεγονότων καὶ μελλόντων τε⁴⁵.

Ὁ ἀνεξάρτητος, τέλος, κανόνας, ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων τοῦ ὁσίου, εἶναι ὡσαύτως ἀξιόπιστο κείμενο, βασισμένο σὲ γεγονότα καὶ πληροφορίες τοῦ Βίου, ὅπως δείχνει ἡ παράθεση καὶ σύγκριση τῶν παράλληλων χωρίων τους:

Κανόνας ἀνακομιδῆς

Προφητικῶς τοῖς μετὰ σοῦ τὰς τῶν βαρβάρων ἐφόδους προεδήλους, ἀξιάγαστε πάτερ, οὐκ ὀλίγους τῆς αὐτῶν ἐνόμιμος κακώσεως...⁴⁶

Βίος

...συνήθως τῷ πατρὶ φωνῆς ἄνωθεν γινομένης, ἐφόδον χάριν ἐθνῶν, ὥστε πρῶτον αὐτὸν πάντων ὑποχωροῦντα κρύπτεσθαι φειδοῖ τῆς τῶν πλησιο-

43. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, *δ.π.*, σ. 120· πρβλ. καὶ Βίο, § 83 καὶ 89, ὅπου: ...τῆς τοῦ ἁγίου θήκης πηγῆ παραπλησίως μύρον ἐδώδες ἀποβλυσάσης ... καὶ τῷ μύρῳ τῷ ἐκ τοῦ τάφου βλύζοντι ... (Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, *δ.π.*, σ. 210, 214-215).

44. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, *δ.π.*, σ. 122· πρβλ. καὶ Βίο, § 7-8 καὶ 15-23 (Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, *δ.π.*, σ. 162-163, 165-170).

45. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, *δ.π.*, σ. 124.

46. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, *δ.π.*, σ. 126.

χώρων ἀλώσεως ... καὶ γὰρ ὡς προφήτη προσεῖχον ἅπαντες καί, εἰ μὴ πρῶτον αὐτὸν εἶδον εἰς φυγὴν κλίναντα, οὐδεὶς ὄλωσ τῶν ἔργων ἢ τῆς οἰκίας ἀφίστατο...⁴⁷

Ῥώμη τῶν θείων σου εὐχῶν, ἐκλειποῦντα, παμμάρκα, ὑπὸ νόσου χαλεπῆς νεανίσκον, ἐρρωμένον τῷ πατρὶ ἀπέδωκας...⁴⁸

... ἐδρίσκουσι τὸν νοσοῦντα φωνῆς ἀποροῦντα πάσης, ἤδη δὲ καὶ αἰσθησεως· τὰς μὲν ἐν αὐτῷ ζωτικὰς δυνάμεις ἀποκαμούσας, μόνῳ δὲ τῷ ἄσθματι τὸ νεκρὸν εἶναι μὴ πιστευόμενον ... καὶ τὰς χεῖρας ὑποῦ διάρας, εἰς ἀκοὰς πάντων ἠῤῥατο ... Τὸν πρὸ μικροῦ σχεδὸν ἐν νεκροῖς λογισθέντα καὶ τὸ ζῆν ἤδη ἀμφισβητήσιμον ... ἐρρωμένον οἴχεσθαι⁴⁹.

Ὁ τῆ σκηπῆ σου ὑπελθὼν καὶ τὴν κλοπῆν εἰργασμένος, ἀρησάμενός τε ταύτην κατοῦργος, ἐπιτίμιον αὐτῆς, Λουκᾶ, ὑπέσχε θάνατον, Θεοῦ δικαίᾳ κρῖσει τὴν μοχθηρίαν κολάζοντος⁵⁰.

... οἱ ναῦται, καθ' ὕδατος ἀντλησιν, προσέρχονται καὶ τῆ τοῦ μεγάλου καλύβη. Ἐπεὶ δὲ ἐκεῖνος ἔτυχε μὴ παρῶν, τὸν μύλωνα, ὃν τῆς ἀναγκαίας ἐκέχρητο χρείας ... λαβόντες ἀπήεσαν ... αὐτῶν δὲ μηδὲν δρᾶσαι τοιοῦτον ἰσχυρῶς διατεινομένων... καὶ ὁ τὴν μύλην ὑφελόμενος, πεσὼν εἰς γῆν, νεκρὸς ἔκειτο, χαλεπὸν κλοπῆς ἐπιτίμιον τὸν θάνατον ὑποσχῶν, ἵνα καὶ χεῖρες αἰ πρὸς τὸ καουοργεῖν πρόχειροι συσταλῶσι...⁵¹

Ξυλοφορῶν, ὕδροφορῶν τε, πανόλβιε, καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν ὑπερχόμενος ὑπηρεσίαν τὴν τοῦ πατρὸς ἐπὶ δέκα ἔτη τοῦ κατὰ πνεῦμα ἐδείκνυσο,

... οὐδὲν ἦν ὑπουργίας εἶδος, ὃ μὴ αὐτὸς ἐκεῖνος δι' ἑαυτοῦ ποιεῖν ἔσπευδε ... Τοιγαροῦν οὐ διέλειπε ξυλοφορῶν ἐκεῖνος, ὕδροφορῶν, μα-

47. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, "Ὅσιος Λουκᾶς, σ. 204, § 75.

48. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, *δ.π.*, σ. 126.

49. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, "Ὅσιος Λουκᾶς, σ. 191-192, § 56.

50. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, *δ.π.*, σ. 127.

51. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, "Ὅσιος Λουκᾶς, σ. 194, § 60.

αὐτόν τε θεραπεύων ταπεινώσει καρδίας, ὡς υἱὸς ἀληθῶς γνησιώτατος⁵².

Νεκρὰς χεῖρας ἔχουσα γυνή και πῶδας ἀκινήσια πολλῇ και δεινῇ, σὺν υἱῷ δαιμονῶντι, τῇ σῆ προσηλθε λάρανακι, ὅσιε, ἦν παραδόξως, Λουκά, ἐθεράπευσας μετὰ τοῦ παιδὸς και χαρᾶς ἀρρήτου ἐπλησας⁵⁴.

Γῆθεν, Λουκά πανόλβιε, πρὸς οὐράνια μέλλοντα διὰ τελευτῆς σε ἀνελθεῖν σκηνώματα, ὁ θεῖος Γρηγόριος, περὶ τῆς σῆς ταφῆς ἐρωτῶν, ἤκουσε ῥήματα ταπεινώσεως γέμοντα και δηλοῦντα τὴν δοθεισάν σοι χάριν και τόπον τῆς ταφῆς σου, ἐν ᾧ και κατετέθης⁵⁶.

Ἡ σῆ, Λουκά θεσπέσιε, ἐκπεπληρωται πρόρρησις, ἦνπερ πρὸς τῷ τέλει τοῖς σοῖς τέκνοις εἰρηκας· ὁ τόπος γάρ, ὅσιε, ἐν ᾧ καλῶς ἐβίωσας, νῦν ὑπερδεδόξασται, Θεοῦ προφητεία,

χειρῶν και τραπέζης ἐπιμελούμενος ... ἐπὶ δέκατον διέμεινεν ἔτος τὴν καλὴν ταύτην ταπεινώσειν τοῦ Χριστοῦ ζηλῶν... ὡς παιδὸς ὑπερβάλλειν γνησίου πρὸς γεγεννηκότα στοργήν⁵³.

Γυνὴ τοιγαροῦν εἰσίτω πρώτη ... Αὕτη γοῦν ... ἀκινήτους εἶχε τὰς χεῖρας σὺν τοῖς ποσίν ... ἡ οὖν μήτηρ ... οὐκέτι ἄχειρ οὐδὲ ἄπους ἦν ὡς τὸ πρότερον, ἀλλὰ και λιαν ἐνεργὸς ἐδείκνυτο πρὸς ἀμφοτέρα... και διανίστη τὸν παῖδα, σώφρονα και αὐτὸν ἤδη και τοῦ δεινῶς θλίβοντος ἐλεύθερον δαιμονίου ... ἠδέως τε πάνυ τὸν τάφον ἀσπαζομένη ... εἶτα και κῆρυξ ἅπασι τοῦ διπλοῦ τούτου θαύματος γίγνεται⁵⁵.

Τοῦ πρεσβυτέρου μέντοι Γρηγορίου προσμένοντος, πυνθάνεται παρ' αὐτοῦ τὸν καιρὸν ὁ μέγας ... Ὁ δὲ [Γρηγόριος] πληρώσας τὸ κελευσθὲν ... ποῦ μετὰ θάνατον ἠρώτα φίλον αὐτῷ κατατεθῆναι ... «Τὸν τόπον ἐν ᾧ κατάκειμαι», φησὶν [ὁ Λουκάς], «ἀνορύξας, πλίνθους ὀπτὰς ἐρρήσεις, ἅς διάρως και τὸν χώρον μετριῶς φιλοκαλήσας, ἀποδοῦναι τὸν χοῦν τῷ χοῖ φρόντισον· εἶτα τὰς πλίνθους τῇ ἐπιφανείᾳ παράθες τῆς γῆς· μέλει γὰρ τῷ Θεῷ», φησί, «λόγοις οἷς αὐτὸς οἶδεν ἀρρήτοις δοξά-

τοῦ σοὶ τῆς προφητείας παρασχόντος τὴν χάριν...⁵⁷

Ῥῶσιν παρέσχες ἅπασι τοῖς νοσοῦσιν ἐκάστοτε, μόνῃ τῇ νοτίδι τῆς σοροῦ σου, ὅσιε, ἐλαίων τε χρίσμασι και ἐπικλήσει θεῖα σου ...⁵⁹

σαι τὸν τόπον, ἄχρι γοῦν και τῆς συντελείας πλήθους τῶν πιστῶν ἐνταῦθα συναρκομένων και τὸ ἐκείνου θεῖον ὄνομα δοξαζόντων». ... ὁ πρεσβύτερος τὸν τόπον τε διορῶν και ... τὸ ἱερὸν ἐν αὐτῷ κατατίθησι σώμα...⁵⁸

... και τοῦτο μὲν ἀπὸ τοῦ ἐλαίου τῆς ἐκείσε φωταγωγῶ, τοῦτο δὲ και τῶν νοτίδων τῆς τιμίας σοροῦ λαμβάνουσα ... πολλῶν οὐκ ἐδέθη πρὸς τὴν ἴασιν ἡμερῶν...⁶⁰

... οὐδὲν ἤρκεσεν ἄλλο ἢ ἔλαιον, ὁμοίως τῆς φωταγωγῶ λαμβανόμενον, τῇ νοτίδι τε τῆς σοροῦ μετὰ θερμῆς τῆς πίστεως συγκιζόμενον...⁶¹

... τοῖς αὐτοῖς χρῆται φαρμάκοις... τῷ ἐλαίῳ, φημί, τῆς φωταγωγῶ και τῇ νοτίδι τῆς ἱερᾶς λάρανακος⁶².

... τοῖς ἰσχυροῖς χρῆται και αὐτὸς βοθηήμασι, τῷ ἐλαίῳ, φημί, τῆς φωταγωγῶ και τῷ μύρω τῷ ἐκ τοῦ τάφου βλόζοντι⁶³.

... ἔλαιον ἦν ἀπὸ τῆς φωταγωγῶ, ἦν ὁ τοῦ ἀγίου σεπτὸς ἔχει τάφος, ἐπιφερόμενος, ὅπερ δεδοκῶς ἐκείνω, χρίειν ἐκέλευε τὰ πάσχοντα μέρη...⁶⁴

...ἐντυχῶν τις τῶν συνήθων, ἔναγχος ἔλαιον ἐκ τῆς φωταγωγῶ τοῦ

52. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 127.

53. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὁσίου Λουκάς, σ. 183, § 43.

54. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 129.

55. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὁσίου Λουκάς, σ. 209-214, § 83.

56. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 129.

57. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 129.

58. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὁσίου Λουκάς, σ. 207-208, § 78-79.

59. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 129.

60. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὁσίου Λουκάς, σ. 212, § 85.

61. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, ὁ.π., σ. 213, § 86.

62. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, ὁ.π., σ. 213, § 87.

63. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, ὁ.π., σ. 214-215, § 89.

64. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, ὁ.π., σ. 218, § 93.

τάφον διακεκομισμένος, τοῦ τάφου, λέγω, τοῦ θείου Λουκᾶ ... ἀλείφει τούτω τὴν πάσχουσαν ὄψιν ... ἐπιφρονουμένου τῆ χρίσει καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ θανασίου Λουκᾶ...⁶⁵

Ὁ κανόνας αὐτός, ὅπως συνάγεται ἀπὸ ἐσωτερικὰ στοιχεῖα τοῦ κειμένου, γράφτηκε τότε πού ἐγινε ἡ ἀνακομιδὴ (περὶ τὸ 1011), ἀφοῦ ὁ ἡγούμενος τῆς Μονῆς Φιλόθεος, ὁ κτίτορας τοῦ νέου καθολικοῦ, ὁ ὁποῖος πραγματοποίησε καὶ τὴν ἀνακομιδὴ τοῦ λειψάνου τοῦ ὁσίου, φαίνεται νὰ ζεῖ ἀκόμη, ὅπως δείχνει ἡ χρῆση τοῦ ἐνεστώτα, στὸ ἀκόλουθο πρῶτο τροπάριο τῆς ζ' ὠδῆς: Ὁ ποιόνην σου ποιμαίνων τὴν λογικὴν φιλοθέως, Λουκᾶ παμμακάριστε, πόθω θερμῶ, πίστει τε κινούμενος τῆ πρὸς σέ, ἀληθῶς φιλόθεον ἔργον, τὴν σεπτὴν ἀνακομιδὴν τοῦ θείου σου λειψάνου, εἰργάσατο ἐμφρόνως, ὦν καὶ καλοῦμενος Φιλόθεος⁶⁶.

Ἐξάλλου, γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους πού ὑποστηρίξαμε πῶς ἀνω, ἀναφερόμενοι στὸ χρόνο συγγραφῆς τῆς Ἀκολουθίας τῆς ἀνακομιδῆς⁶⁷, πρέπει καὶ γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ κανόνα αὐτοῦ νὰ ληφθεῖ ὡς *terminus ante quem* ὁ ΙΓ' αἰώνας τουλάχιστον.

Τὰ ἀρχικὰ ὄλων τῶν τροπαρίων σχηματίζουν τὴν ἀκροστιχίδα: *Μέλη προσήξα τῷ νέω Λουκᾶ νέα Γρηγορίς*⁶⁸. Ἴσως, ἡ ἀκροστιχίδα σχηματίζει γιὰ λόγους οἰκονομίας τοῦ καθορισμένου ἀριθμοῦ τῶν τροπαρίων κάθε ὠδῆς (τέσσερα τροπάρια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ τελευταῖο θεοτοκίο) τὸ ὄνομα «Γρηγορίς» ἀντὶ τοῦ πιθανότερου «Γρηγόρι(ο)ς»⁶⁹.

Ἀπ' ὅσα λέχθηκαν καὶ παρατέθηκαν πῶς ἀνω συνάγεται ὅτι οἱ Ἀκολουθίες καὶ οἱ κανόνες τοῦ ὁσίου Λουκᾶ, παρότι δὲν ἔχουν διασωθεῖ σὲ παλαιὰ χειρόγραφα (ἐκτὸς ἀπὸ τὸν κανόνα τοῦ Γαβριήλ), εἶναι κείμενα ἀθθεντικὰ καὶ ἀ-

65. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, ὁ.π., σ. 222, § 97.

66. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 130. Βλ. σχετικὰ Μ. CHATZIDAKIS, «À propos de la date du fondateur de Saint - Luc», *Cahiers Archéologiques* 19 (1969), Paris, σ. 127-128· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Περὶ Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ νεώτερα», *Ἑλληνικά* 25 (1972) σ. 312-313.— Γιὰ τὸ χρόνο ἀνακομιδῆς τοῦ λειψάνου τοῦ ὁσίου Λουκᾶ ἀπὸ τὸν Φιλόθεο βλ. πῶς ἀνω τῆ σημ. 5 (σ. 24) καὶ παρακάτω, σ. 64, 74.

67. Βλ. πῶς ἀνω, σ. 26-27.

68. Γιὰ τὸ σωστὸ σχηματισμὸ τῆς ἀκροστιχίδας, τὸ τρίτο τροπάριο τῆς ζ' ὠδῆς, τὸ ὁποῖο δημοσιεύει ὁ Γ. ΚΡΕΜΟΣ (ὁ.π., σ. 128): Ἀπὸ Θεοῦ ἰατρὸς τῆ ἐνεργουσίᾳ δεδώρησαι, πρέπει νὰ διορθωθεῖ καὶ νὰ γίνῃ Ὑπὸ Θεοῦ ἰατρὸς ..., γιὰτὶ ἀλλιῶς ἀντὶ τῆς λέξεως Λουκᾶ σχηματίζεται ἡ λανθασμένη λέξη Λουαῶ.

69. Βλ. Μ. CHATZIDAKIS, «À propos ...», ὁ.π., σ. 130· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Περὶ Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ...», ὁ.π., σ. 312.

ξιόπιστα, σύγχρονα τῶν γεγονότων στὰ ὁποῖα ἀναφέρονται (κοίμησις, Γ' αἰ. — ἀνακομιδὴ, ΙΑ' αἰ.). Δὲν εὐσταθοῦν ἐπομένως ὅσα ὑποστήριξε παλαιότερα ὁ Εὐστ. Στίκας, ἀμφισβητώντας τὴ γνησιότητα καὶ ἀξιοπιστία τῶν ὑμνογραφικῶν αὐτῶν κειμένων⁷⁰.

2. Μεταγενέστερες λαϊκὲς διηγήσεις γιὰ τὴ Μονή, στηριζόμενες σὲ θρύλους καὶ παραδόσεις.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀθθεντικὲς πηγές, πού εἶναι μόνο ὁ Βίος καὶ τὰ ὑμνογραφικὰ κείμενα, ὅπως προαναφέρθηκε, ὑπάρχουν καὶ μεταγενέστερα σύντομα κείμενα, πού ἀφοροῦν στὴν οἰκοδομικὴ κυρίως ἱστορία τῆς Μονῆς. Ἔχουν δημοσιευθεῖ καὶ διασωθεῖ ἀπὸ τὸν Γ. Κρέμο, ὁ ὁποῖος τὰ βρῆκε στὴ Μονή, γραμμένα σὲ φύλλα χαρτιοῦ τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ' ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ' αἰώνα⁷¹.

Τὰ σπουδαιότερα ἀπ' αὐτὰ εἶναι ἡ *Περίληψις ἐπιστατικῆ*, τὸ *Ἱστορικὸν τοῦ ὁσίου Λουκᾶ τοῦ Στειριώτου*, καθὼς καὶ ἄλλα βραχύτερα κείμενα καὶ σημειώματα. Ἔχουν ὅλα γραφθεῖ, ὅπως ἀναμφισβήτητα ἀποδεικνύει ἡ γλωσσικὴ τους διατύπωση, κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες τῆς Τουρκοκρατίας, ΙΖ' καὶ ΙΗ' (πιθανότατα τὸν ΙΗ' αἰ.), εἶναι δηλαδή ὀκτῶ ἕως ἑννέα αἰῶνες μεταγενέστερα ἀπὸ τὰ ἱστορούμενα γεγονότα.

Στηρίζονται μόνο σὲ ὑστερογενεῖς θρύλους καὶ παραδόσεις, πού κυκλοφοροῦσαν καὶ διαδίδονταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ὡς μακρινὸς καὶ συγκεχυμένος ἀπόηχος τῶν ἀθθεντικῶν πληροφοριῶν τοῦ Βίου, μεταξὺ τῶν μοναχῶν ἢ καὶ τῶν περιοίκων, σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορία καὶ τὸ κτίσιμο τοῦ μοναστηριοῦ. Γι' αὐτὸ τὰ κείμενα αὐτά, πλάσματα τῆς λαϊκῆς εὐσέβειας καὶ φαντασίας, δὲν ἔχουν καμιά ἀπολύτως σημασία καὶ ἀξιοπιστία καὶ δὲν μποροῦν σὲ καμιά περιπτώση νὰ χρησιμοποιοῦν ὡς ἱστορικὲς πηγές. Ὅλες τους οἱ πληροφορίες, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ τὶς χρονολογίες τῆς ζωῆς τοῦ ὁσίου Λουκᾶ, τὴν οἰκοδομικὴ ἱστορία τῆς Μονῆς, καθὼς καὶ βυζαντινοὺς αὐτοκράτορες καὶ ἄλλους ἀξιωματούς, ἀποδεικνύονται ἀνακριβεῖς καὶ φανταστικὲς, καὶ ἐπομένως ἡ χρησιμοποίησή τους στὴν ἔρευνα μόνο σύγχυση μπορεῖ νὰ ἐπιφέρει.

Ὁ Γ. Κρέμος, δημοσιεύοντας στὰ προλεγόμενα τοῦ ἔργου του τὰ κείμενα αὐτά, ὡς λαϊκὲς ἱστορίες καὶ ὄχι ὡς ἐπίσημα καὶ σοβαρὰ ντοκουμέντα, ἐπισημαίνει ὅτι οἱ πληροφορίες καὶ χρονολογίες πού παρέχουν εἶναι λανθασμένες καὶ δὲν στηρίζονται σὲ ἱστορικὰ δεδομένα. Ἔτσι, γιὰ τὴ λεγόμενη *Περίληψις ἐπιστατικῆ* σημειώνει: «Ἡ περίληψις αὕτη εἶναι ἐπὶ κοινοῦ χάρτου ἐκ σελί-

70. Βλ. ΕΥΣΤ. ΣΤΙΚΑ, *Τὸ οἰκοδομικὸν χρονικὸν τῆς Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ Φωκίδος* [Βιβλιοθ. τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογ. Ἐταιρείας ἀριθ. 65], Ἐν Ἀθήναις 1970, σ. 244-247· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ὁ κτίτωρ τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ [Βιβλιοθ. τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας ἀριθ. 80], Ἐν Ἀθήναις 1974-75, σ. 76-84.

71. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. ια'-κγ'.

δων 4, περί τὸ τέλος τῆς παρελθούσης ἢ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος ἀντιγραφεῖσα ἀπὸ ἐτέρου χειρογράφου, ὅπερ, εἰ καὶ διεφθαρμένον ὑπὸ τοῦ πανδαμάτορος χρόνου, ὅμως οὐχὶ ἀρχαῖον ἦν, ὅπως καὶ ἐκ τῆς γλώσσης καὶ ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ἐκθέσεως τοῦ ἀντιγράφου ἀσφαλῶς δείκνυται»⁷². Γιὰ τὸ Ἱστορικὸν τοῦ ὁσίου Λουκᾶ γράφει: «Τὸ Ἱστορικόν», περὶ τὸ τέλος καὶ τοῦτο τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος γεγραμμένον, ἐκ σελίδων 8 εἰς 8ον μικρόν, ἀντεγράφη ὑπὸ ἀμαθεστάτου ἀνθρώπου· δι' ὃ βρέθει βαρβαρισμῶν, σολοικισμῶν καὶ πραγματικῶν, ἰδίως δὲ χρονολογικῶν καὶ ἱστορικῶν, ἀμαρτημάτων, πλειόνων ὄντων ἢ ἐν ἄλλοις σημειώμασιν, ὧν ἢ διόρθωσις οὔτε τοῦ τόπου οὔτε τοῦ παρόντος καιροῦ. Ἰστέον δὲ μόνον ὅτι καὶ τὸ Ἱστορικόν τοῦτο καὶ ἡ προτεθειμένη αὐτοῦ περίληψις καὶ τὸ περί οἰκοδομῆς τοῦ μοναστηρίου...» διήγημα τὸ ἐν τῷ βιβλιαρίῳ τῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκδεδωμένῳ⁷³, τὰ τρία ταῦτα τὴν αὐτὴν μὲν θολερωτάτην πηγὴν ἔχουσιν, ἀλλ' ἕκαστον διεπλάσθη κατ' ἴδιον τρόπον ὃν ἕκαστος τῶν συρραπτῶν ἐφίλει, καὶ ὡς ἕκαστος δυνάμεως εἶχεν»⁷⁴. Ἐξάλλου, γιὰ τὸ λεγόμενον Ἱστορικὸν ὁ ἴδιος ὁ ἀντιγραφέας του στὸ φυλλάδιο τοῦ ΙΗ' αἰ. παρατηρεῖ χαρακτηριστικά: «Ἀσυμφωνία ἐμφανίζεται ἐδῶ ὄχι μικρὰ μὲ τὰ εἰς τὴν βιογραφίαν τοῦ ἁγίου ἱστορούμενα... Ὅθεν τοῦτο τὸ ὑπομνηματικὸν χειρόγραφον φαίνεται νὰ ἦναι ἀπὸ τινα πολλὰ μεταγενέστερον καὶ ἀμαθῆ, ὅπου ἐσημείωσεν ὅσα ἤκουσεν ἄδόμενα ἐκ παραδόσεως ἢ ἐσύναξεν ἀκρίτως ἀπὸ ἄλλα τινὰ σωζόμενα σποράδην σημειώματα»⁷⁵. Τέλος, ὁ Γ. Κρέμος, ἀναφερόμενος ἐν κατακλείδι σὲ ὅλες αὐτὰς τίς μεταγενέστερες διηγήσεις καὶ σημειώματα, θεωρεῖ ὅτι «οὐ μόνον πρὸς ἄλληλα ἀλλὰ καὶ πρὸς ἑαυτὰ ἕκαστον ἀντιπίπτουσιν»⁷⁶.

Ὁ σοφὸς καὶ ἀκριβολόγος πάντοτε ἐρευνητὴς Ν. Βέης, σὲ σχετικὴ μελέτη του (τὸ 1928) γιὰ τίς ἐπιδρομὰς τῶν Βουλγάρων ὑπὸ τὸν τσάρο Συμεῶν, σημειώνει γιὰ τίς διηγήσεις αὐτές: «ἀλλ' ἡ ἀξιοπιστία τῶν κειμένων τούτων, καὶ δὴ ὡς πρὸς τὰς χρονολογικὰς δηλώσεις, ὡς ταῦτα περιέχουσιν, εἶναι μὴ δαμινῆ». «Καθ' ἃ ἤδη ἐδηλώσαμεν, αἱ χρονολογίαι, τὰς ὁποίας τὰ ἀνωτέρω ἐκ τῆς παλαιᾶς βιογραφίας τοῦ ὁσίου Λουκᾶ τοῦ Στειριώτου ἐπὶ μέρους ἐκπηγάσαντα καὶ πρὸς αὐτὸν σχετιζόμενα ἀγιολογικὰ κείμενα παρέχουσιν, εἶναι ἐσφαλμένα καὶ μόνον που κατ' ἐξαιρέσιν συμφωνοῦσι πρὸς τὰ πράγματα. «Θεωροῦντες περιττὸν νὰ προβῶμεν εἰς ἔλεγχον τῶν καθ' ἕκαστον χρο-

72. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 18'.

73. Ἐννοεῖται ἐδῶ ἡ ἐκδοσὴ τῶν ἀσματικῶν Ἀκολουθιῶν τοῦ ὁσίου Λουκᾶ, Κων/πολεις 1814, σ. 45-47, ὅπου περιλαμβάνεται σύντομη λαϊκὴ διήγησις, ἀναφερόμενη εἰς τὴν οἰκοδομὴ τῆς Μονῆς.

74. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 19'.

75. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 19'.

76. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 2'.

νολογικῶν καὶ ἄλλων σφαλμάτων, ὅσα ἡ Περίληψις ἐπιστατικῆ... καὶ τὸ Ἱστορικὸν τοῦ ὁσίου Λουκᾶ τοῦ Στειριώτου περιέχουσιν, προβαίνομεν εἰς καθορισμὸν τοῦ χρόνου, καθ' ὃν οἱ Βούλγαροι καὶ ὁ Συμεῶν ἐπέδραμον εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα»⁷⁷.

Σχετικὰ μὲ τὴν ἀξιοπιστία τῶν κειμένων αὐτῶν ὡς ἱστορικῶν πηγῶν, εἴχαμε σημειώσει τὰ ἐξῆς εἰς τὴν κριτικὴ ἐκδοσὴ τοῦ Βίου τοῦ ὁσίου Λουκᾶ, τὰ ὁποῖα καὶ σήμερον ἐξακολουθοῦν νὰ ἐκφράζουν τὴν ἀποψή μας: «Διάφορα μεταγενέστερα (ΙΗ' ἢ ΙΘ' αἰ.) σύντομα χειρόγραφα ὑπομνήματα καὶ σημειώματα, ἀναφερόμενα στὸ βίον τοῦ ὁσίου καὶ εἰς τὴν ἀνέγερσιν τῆς σημερινῆς μονῆς, ποὺ βρῆκε ὁ Γ. Κρέμος κυρίως εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ὀσίου Λουκᾶ καὶ τὰ δημοσίευσε, δὲν ἔχουν καμιά ἰδιαιτέρη σημασία οὔτε καὶ ἀξιοπιστία· ἀντίθετα, παρέχουν φανταστικὰ καὶ ἀνακριβεῖς πληροφορίες (χρονολογίαι σχετικὰς μὲ τὴν γέννησιν καὶ τὴν ζωὴν τοῦ ὁσίου, ὀνόματα βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων κ.ἄ.), ποὺ δημιουργοῦν σύγχυσιν εἰς τὴν ἐρευνᾶν»⁷⁸. Καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο ἐπίσης τῆς ἴδιας μελέτης μας: «Διάφορες χρονολογίαι, ποὺ περιέχονται σὲ μεταγενέστερα σύντομα βιογραφικὰ ὑπομνήματα τοῦ ὁσίου Λουκᾶ καὶ σὲ ἄλλα σημειώματα, εἶναι ὅπως δὴποτε λαθασμένες καὶ δὲν συζητοῦνται»⁷⁹.

Ἐπειδὴ πρόσφατα χρησιμοποιήθηκαν τὰ κείμενα αὐτὰ ἀπὸ τὸν Ὀμότιμον Καθηγητὴ τῆς Ἀνωτάτης Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν, ἀρχιτέκτονα, κ. Παῦλο Μυλωνᾶ ὡς βασικὰ καὶ ἀθροιστικὰ πηγὰς, γιὰ νὰ διατυπωθοῦν καὶ νὰ στηριχθοῦν, παράλληλα μὲ νέα ἀρχιτεκτονικὰ δεδομένα, καὶ νέες θεωρίαι καὶ χρονολογήσεις σχετικὰς μὲ τὴν οἰκοδομικὴ καὶ τὴν ἄλλη ἱστορία τῆς Μονῆς τοῦ Ὀσίου Λουκᾶ⁸⁰, παίρνομε καὶ ἀναδημοσιεύομε αὐτούσια ἀπὸ τὸν Γ. Κρέμο τὰ σημαντικότερα ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτὰ, γιὰ νὰ φανεῖ, ἀπὸ τῆς γλωσσικῆς τοῦ δομῆ καὶ διατύπωσιν, ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν χρονολογικῶν καὶ ἄλλων πραγματολογικῶν

77. Ν. Α. ΒΕΗ, «Αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Βουλγάρων ὑπὸ τὸν τσάρον Συμεῶν καὶ τὰ σχετικὰ σχόλια τοῦ Ἀρέθα Καισαρείας», Ἑλληνικά 1 (1928) σ. 340, 346-347.

78. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὀσιος Λουκᾶς, σ. 26.

79. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὀσιος Λουκᾶς, σ. 39.

80. Βλ. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑΣ, «Δομικὴ φάσις τοῦ συγκροτήματος τοῦ Ὀσίου Λουκᾶ Φωκίδος», Δέκατο Συμπόσιον Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης [Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία], Πρόγραμμα καὶ περίληψις ἀνακοινώσεων, 18-20 Μαΐου, Ἀθήνα 1990, σ. 54-55· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Δομικὴ ἐρευνα εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸ συγκρότημα τοῦ Ὀσίου Λουκᾶ Φωκίδος», Ἀρχαιολογία, τεύχ. 36, Σεπτ. 1990, σ. 6-30· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Gavits arméniens et Litae byzantines. Observations nouvelles sur le complexe de Saint - Luc en Phocide», Cahiers Archéologiques 38 (1990) σ. 99-122· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Δομικὴ ἐρευνα εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸ συγκρότημα τοῦ Ὀσίου Λουκᾶ Φωκίδος — Συμπληρωματικὴ περίληψις», Ἀρχαιολογία, τεύχ. 38, Μάρτιος 1991, σ. 78-80. Τίς ἴδιαι ἀπόψεις ὑποστήριξε καὶ παρουσίασε ὁ κ. Π. ΜΥΛΩΝΑΣ καὶ σὲ δύο ἐμιλίαις του, ἀπὸ τίς ὁποῖαι ἢ μία δόθηκε εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν εἰς 13 Δεκ. 1989 καὶ ἡ ἄλλη εἰς τὸ Μουσεῖον Κυλαδικῆς Τέχνης εἰς 21 Μαΐου 1990.

τους σφαλιμάτων (καμιά απόλυτως χρονολογία δὲν εἶναι σωστή), ὅτι δὲν μποροῦν νὰ λαμβάνονται σοβαρὰ ὑπόψη ὡς πηγὲς ἱστορικῶν μαρτυριῶν.

Εἶναι περίεργο ὅτι, κατὰ τὴν πρόσφατη καὶ ἐπίμονη χρησιμοποίησή των ὡς πηγῶν, πουθενὰ δὲν σημειώνεται καὶ δὲν ἐξετάζεται πότε γράφτηκαν τὰ κείμενα αὐτά, ποῖα εἶναι ἡ χειρόγραφη παράδοσή τους καὶ ποῖα ἡ ἀξιοπιστία τους. Ἀντίθετα, οἱ προαναφερθεῖσες λαϊκὲς ἀφηγήσεις χαρακτηρίζονται «ἄλλες πηγές» (προφανῶς παράλληλες καὶ ἰσότιμες πρὸς τὰ ἀυθεντικὰ κείμενα τοῦ Βίου καὶ τῶν Ἀκολουθιῶν καὶ κανόνων)⁸¹, «ἄλλα Ὑπομνήματα»⁸², «ἄλλο ἔγγραφο»⁸³ (ἐδῶ δὲν πρόκειται γιὰ ἔγγραφο βυζαντινὸ ἢ ἄλλο ἐπίσημο ντοκουμέντο, ὅπως θὰ ὑπέθετε κανεὶς, ἀλλὰ γιὰ ἀπλὸ σημείωμα τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ' αἰ.), «document»⁸⁴.

Ἡ «π ρ ο σ τ ι γ μ ῆ» παραίτηση τοῦ πιὸ πάνω ἐρευνητῆ, σὲ λίγο μεταγενέστερη σύντομη ἀνακεφαλαιωτικὴ μελέτη του, ἀπὸ τὴ χρήση τῶν «Ὑπομνημάτων» ὡς πηγῶν δὲν ἀλλάζει στὴν οὐσία τὰ πράγματα, ἀφοῦ, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος παρατηρεῖ, καταλήγει στὰ ἴδια συμπεράσματα (χρησιμοποιώντας μόνο τὸ «Βίον» ὡς πηγὴ), μὲ πολὺ μικρὲς καὶ χωρὶς καμιά ἰδιαίτερη σημασία χρονολογικὲς ἀποκλίσεις: «1. Αρχίζω με το να παραιτηθῶ, προς στιγμή, της χρήσης των Ὑπομνημάτων» (σελ. 21-24, § Δ4, Δ5), ὅπως ἐπίσης της ἀνάλυσης των νωπογραφιῶν στο «χώρο Ἀ» (σελ. 25, § Δ7). 2. Η ἀξιοπιστία των Ὑπομνημάτων εἶχε ἀμφισβητηθεῖ ἀρχικῶς ἀπὸ τον Κρέμο καὶ μετὰ ἀπὸ τον Ν. Βέη· ἐν τούτοις ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ ἀπὸ ὀρισμένους μελετητές, ἀκόμη καὶ σε πρόσφατη διδακτορικὴ ἐργασία... 14. Ὅπως μπορεῖ νὰ παρατηρήσει κανεὶς, δὲν ὑπάρχει ουσιαστικὴ διαφορά στα ἱστορικὰ καὶ χρονολογικὰ συμπεράσματα μεταξύ των δύο ἀναλύσεων. Η χρησιμοποίηση των Ὑπομνημάτων» στὴν ἀρχικὴ μελέτη συνέβαλε ἀπλῶς στο νὰ χρονολογηθεῖ τὸ *Εὐκτήριο* στα 961-966 (ἀντὶ τοῦ περίπου 960;-965;) καὶ νὰ προταθεῖ ὡς ἀρχὴ ἀνεγέρσεως τῆς Παναγίας ἡ περίοδος μετὰ τὸ 997, ἀντὶ περίπου 1000»⁸⁵.

Προβαίνομε λοιπὸν σὲ ἀναδημοσίευση τῶν ἐν λόγῳ κειμένων - «Ὑπομνημάτων», χωρὶς ἐπισήμανση καὶ σχολιασμὸ τῶν ἀμέτρητων ἱστορικῶν λαθῶν, ἀφοῦ αὐτὰ εἶναι ὀφθαλμοφανῆ καὶ δὲν χρειάζονται συζήτηση.

Α'

Περίληψις ἐπιστατικῆ ὁπωσοῦν περὶ τῆς ἐποχῆς τῆς γεννήσεως καὶ ἀσκήσεως τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Λουκᾶ τοῦ ἐν τῷ Στειρίῳ τῆς Ἑλλάδος· εὐρέθη

81. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἐρευνα ...», σ. 9.

82. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἐρευνα ...», σ. 21.

83. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἐρευνα ...», σ. 22.

84. Ρ. Μ. ΜΥΛΩΝΑΣ, «*Gavits arméniens ...*», σ. 115.

85. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἐρευνα... Συμπληρωματικὴ περίληψη», σ. 78, 80.

εἰς τὴν αὐτοῦ μονὴν ἐν τινι χειρογράφῳ διεφθαρμένῳ ὑπὸ τοῦ πανδαμάτορος.

Βασιλείου τοῦ Μακεδόνοσ μετὰ δεκαεταετῆ βασιλείαν τὰ σκήπτρα καταλιπόντος, ὡς εἰκὸς (ἀνάγκη νόμου φύσεως θνητῶν), εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Λέοντα τὸν σοφόν, βασιλεύοντος τοῦ ὁποῖου εἰς τὸν ἕκτον χρόνον ἐγεννήθη ὁ ὄσιος πατὴρ ἡμῶν Λουκᾶς τῷ 906 ἔτει ἀπὸ τῆς ἐνσάροκου οἰκονομίας, εἰς δὲ τὸν 17 χρόνον ἐγεννήθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ τοῦ βασιλέωσ Κωνσταντῖνοσ ὁ Πορφυρογέννητοσ, δῆλα δὴ μετὰ ἔνδεκα ἔτη τῆσ τοῦ ἁγίου γεννήσεωσ.

Τελευτήσαντοσ δὲ καὶ τοῦ Λέοντοσ τοῦ σοφοῦ τῷ 924 ἔτει ἀπὸ Χριστοῦ, ἔμεινε διάδοχοσ τοῦ θρόνου ὁ ἄνωθεν Κωνσταντῖνοσ ὑπὸ ἐπιτρόπουσ καὶ εἰς τὸν δεῦτερον χρόνον τῆσ αὐτοῦ βασιλείασ ἐκστράτευσε κατὰ τῆσ ἐπικρατείας τῶν Ῥωμαίων ὁ τῶν Βουλγάρων ἀρχηγὸσ Συμεῶν· εἰς τὸν ὄγδοον τῆσ ἡλικίας ἦν τότε ὁ βασιλεὺσ Κωνσταντῖνοσ καὶ ὁ ἅγιωσ εἰς τὸν εἰκοστόν, ἐν ᾧ διὰ τὴν τοῦ ἄνωθεν Συμεῶνοσ ἔφοδον ἀνεχώρησεν ὁ ἅγιωσ εἰς τὸν Μωρέαν καὶ ἔκαμε χρόνουσ δέκα. Δεκαετῆσ ὦν ὁ Κωνσταντῖνοσ ἔκαμεν ἀγάπασ μετὰ τὸν Βούλγαρον Συμεῶν, εἰς δὲ τὸν εἰκοστόν χρόνον τῆσ ἡλικίας τοῦ Κωνσταντῖνου ἐπανέστη κατ' αὐτοῦ ὁ Ῥωμανὸσ ὁ Ἀβάσταγοσ, ὁ καὶ πενθερόσ του, καὶ ἤρπασε τὴν βασιλείαν ἀπ' αὐτοῦ. Ἐπανέστη πάλιν ὁ ὄρθειοσ Συμεῶν κατὰ τοῦ βασιλεύοντοσ τότε Ῥωμανοῦ καὶ μετ' οὐ πολὺ ποιήσαντεσ ἀγάπην ἀνεχώρησεν. Ἀνακηρυχθεῖσασ γοῦν τῆσ ἀγάπης, ἐπανῆλθε καὶ ὁ ἅγιωσ ἀπὸ τὸν Μωρέαν καὶ ἔκαμεν εἰς τοῦ Ἰωαννικίου χρόνουσ δώδεκα.

Εἰς τὸν καιρὸν τοῦ Ῥωμανοῦ αὐτοῦ ἐπροφήτευσεν ὁ ἅγιωσ διὰ τὴν Κρήτην, ὅτι θέλει τὴν πάρει ὁ υἱὸσ τοῦ Κωνσταντῖνου τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ ἔγγονοσ τοῦ Ῥωμανοῦ, τοῦ ληστρικῶσ λαβόντοσ τὴν βασιλείαν παρὰ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ ἄνωθεν Κωνσταντῖνου· ἐν τῷ τοῦ Ἰωαννικίου ἐλέχθη ἡ προφητεία παρόντοσ καὶ τοῦ στρατηγοῦ Πόθου· ἦτον τὴν ἡλικίαν τότε ὁ ἅγιωσ 37 χρόνων καὶ ὁ Πορφυρογέννητοσ Κωνσταντῖνοσ 26. Δεκαπέντε χρόνουσ προτῆτερα ἐπροφήτευσεν ὁ ἅγιωσ διὰ τὸν Ῥωμανόν, ὅτι θέλει βασιλεύσει καὶ πάρει τὴν Κρήτην. Ὅπόταν ἐκάθηραν ἀπὸ τὴν βασιλείαν τὸν Ῥωμανόν, τὸν πενθερόν τοῦ Κωνσταντῖνου, οἱ ἄρχοντεσ καὶ τὸν ἐξώρισαν εἰς τὸ νησί τῆσ Πρώτης καὶ ἐπανῆλθεν ἡ βασιλεία εἰς τὸν γνήσιον κληρονόμον, τὸν ὄρθειντα Κωνσταντῖνον, τῷ 952 ἔτει, ἦτον ὁ ἅγιωσ 46 χρόνων, ὁ δὲ Πορφυρογέννητοσ ἦτον 35, καὶ εἰς τὸν τεσσαρακοστὸν χρόνον τῆσ ζωῆσ του ἐγέννησε τὸν Ῥωμανόν.

Ὁ δὲ ἅγιωσ μετὰ δέκα χρόνουσ τῆσ βασιλείασ Κωνσταντῖνου ἄφησε τὴν ἐπώδυνον ταύτην ζωὴν καὶ ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἀγήρω μακαριότητα ἐν ἔτει ἀπὸ κτίσεωσ κόσμου 6461, ἀπὸ δὲ Χριστοῦ 961, καὶ ἔγεινε διάδοχοσ τῆσ βασιλείασ ὁ υἱὸσ αὐτοῦ Ῥωμανὸσ ὁ νέοσ, ὅστισ εἶχε πολλὴν φροντίδα διὰ τοὺσ Κρητικούσ, ἐπειδὴ ἐλεηλάτιζαν τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ὄλα τὰ παρᾶλια. Ἐν μᾶ ὄν τῶν ἡμερῶν, παρόντοσ καὶ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ προειρημένου Πόθου γέροντοσ ἦδη καὶ πολιοῦ, ἐπρόβαλεν [ἀνέφερεν] ὁ βασιλεὺσ διὰ τοὺσ Κρητικούσ ἐν εἶδει συμβουλῆσ περὶ τοῦ πῶσ νὰ τοὺσ ταπεινώσῃ· τότε ἐσημῶθη ὁ γέρο-Πόθοσ καὶ εἶπε:

«Βασιλεῦ, μὲ τὸν ὄρισμόν σου, νὰ εἰπῶ λόγον τινὰ ὠφέλιμον περὶ τοῦ προκειμένου, ὃν πρὸ πολλοῦ ἔμαθον παρὰ ἀγίου ἀνδρός. Τὸν καιρὸν, ὅπου μὲ εἶχεν ὁ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει πατήρ σου εἰς τὴν Ἑλλάδα στρατηγόν, ἦτον ἕνας ἀσκητῆς εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα περιβόητος διὰ τὴν ἀρετὴν του, μὲ προφητικὸν χάρισμα ἐστολισμένος. Εἰς αὐτὸν ἐσυνείθιζα καὶ ἐπήγαινα καθ' ἕκαστον μῆνα εὐχῆς χάριν καὶ εὐλογίας, καὶ ποτὲ παραγενόμενος ἱππευτικῶς κατὰ τὸ ἔθος, ἀπόσκοπος ἐπέξενσα, πρὸ ἐπαύλεως καθημένου τοῦ ἀγίου, καὶ ἀσπασάμενος τὴν δεξιὰν αὐτοῦ ἤκουον διαλεγόμενον καί, ἐμπροσθέντος λόγου περὶ τῆς Κρήτης πότε ἐλευθερωθήσονται οἱ Χριστιανοὶ ἀπὸ τῶν Ἀράβων, ἤκουσα ταύτην τὴν πρόρρησιν ἐκ τοῦ προφητικοῦ ἐκείνου στόματος: «Ῥωμανὸς χειροῦται Κρήτην». Εἶπον δὲ αὐτῷ: «Οὗτος ὁ νῦν βασιλεύων;» «Οὐχί, ἀπεκρίθη, ἀλλ' ἕτερος αὐτοῦ ὁμώνυμος». Συμπεραίνω λοιπόν, ὅτι περὶ τῆς βασιλείας σου προεἶρηκε τοῦτο ὁ ἅγιος ὄθεν, ἂν πεισθῆς εἰς τοῦτο, θέλεις ἐπαινεθῆ ἀπὸ ὅλων· ἐπειδὴ καὶ ὁ πάππος σου καὶ ὁ πατήρ σου ἐκινήθησαν πρὸς αὐτήν, ἀλλὰ κρίμασιν, οἷς μόνος οἶδεν ὁ ἀρρήτως καὶ πανσόφως πάντα οἰκονομῶν, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατορθώσουν τίποτα. Ὅθεν μένει εἰς τὴν βασιλείαν σου νὰ κάμῃς τὸ χρέος σου καὶ θέλει ἀνταμειφθῆ μὲ δόξαν τὸ κατόρθωμά σου αἰώνιον». Καὶ ἐντεῦθεν ὁ βασιλεὺς ἐψήφισεν ἀρχιστράτηγον τὸν μάλιστα Νικηφόρον τὸν Φωκᾶν μὲ ἀρκετὸν στόλον, ὅστις ἀναχθεὶς εὐδοκῶς ἐπεχείρησε τὰ ὑποχρεωτικὰ μέσα καὶ ἔπειτα τὰ πολιορκητικὰ καὶ μὲ τὸν τέταρτον κύκλον τοῦ ἡλίου ἐχειρώσατο ὅλην τὴν Κρήτην, καθαρῶς αὐτὴν ἀπὸ τοῦ Ἀραβας, καὶ ἐγύρῃσεν ὄντως νικηφόρος εἰς τὴν Βασιλεύουσαν νὰ δώσῃ εἰς τὸν βασιλέα τὰ αὐτῆς κλεῖδια.

Ὁ γοῦν βασιλεὺς ἰδὼν τὴν πρόρρησιν τοῦ ἀγίου πεπληρωμένην, ὑπευθύνθη εἰς μέγα σέβας πρὸς τὸν ἅγιον καὶ εὐγνωμονικῆν διάθεσιν. Ὅθεν χωρὶς ἀναβολῆν καιροῦ ἔκραξεν οἰκοδόμους ἐμπείρους καὶ δίδοντάς τους ἐντολὴν διὰ τὴν ἐκκλησίαν καὶ σχέδιον θαυμαστὸν κατὰ τὴν εὐμορφίαν τῆς ἐν τῷ Βυζαντίῳ Ἁγίας Σοφίας, χωρὶς τοσοῦτον μέγεθος, τοὺς ἔστειλε (καὶ ἐπιστάτην ἐπάνω εἰς αὐτοὺς τὸν πατρῷικον τὸν καὶ δομέστιχον τῶν σχολῶν μὲ διακοσίους ἀνθρώπους) διὰ νὰ κτίσουν εἰς τὸν τάφον τοῦ ἀγίου ναὸν περικαλλῆ, ὡς εἴρηται ἦτον δὲ οἱ πλέον ἐμπειροὶ καὶ μεγάλοι τεχνῖται 80, οἱ πρωτομαῖστορες, καὶ ἕκαστος αὐτῶν εἶχεν ὑφ' ἑαυτὸν τοσοῦτους μαθητάς, ἦτοι 80. Διαβάντες οὖν εἰς τὴν Λεβαδίαν ἐπήραν μαζύ τους εἰς ὁδηγίαν τὸν διοικητὴν τῆς καὶ ἄλλους ἄρχοντας καὶ ἦλθον εἰς τὸν προωρισμένον τόπον καὶ εὗρον τὴν ὑπὸ τοῦ ἀγίου κτισθεῖσαν ἐκκλησίαν, εἰς τῆς ὁποίας τὰ ἀριστερὰ ἦτον ὁ τάφος τοῦ ἀγίου. Καθελόντες οὖν αὐτήν, εἰς τὸν ἴδιον τόπον ἄρχισαν τὸ θεῖον ἔργον ἐκ βάθρων καὶ ἀνήγειραν τὸν ἀξιοθαύμαστον καὶ μεγαλοπρεπῆ ναόν, τὴν νέαν Σιών, τὸν ἐπίγειον ὄρανόν, τὸ τῶν μοναζόντων ἀγλαΐσμα καὶ τῆς Ἑλλάδος τὸ καύχημα. Ἐτελειώθη δὲ ἐν ἔτει κοσμογονίας 6474, θεογονίας δὲ 974. Δὲν ἐμεσολάβησε καιρὸς, ὅπου ἔγεινε καὶ ἡ ἐπ' ὀνόματι τῆς Θεοτόκου τιμωμένη δευτέρα ἐκκλησία κατὰ τὸ

μέγεθος, τὴν δὲ καλλονὴν οὐ δευτέρα «φιλοτίμῳ δαπάνῃ τῆς βασιλείσης θαύματός τινος χάριν»⁸⁶.

B'

Ἱστορικὸν τοῦ ὁσίου Λουκά τοῦ Στειριώτου.

Περὶ τῆς γεννήσεως καὶ ἀνατροφῆσεως τοῦ ἀγίου Λουκά, δῆλα δὴ εἰς ποῖον καιρὸν ἐγεννήθη καὶ εἰς ποῖον ἀφιερώθη.

Ὁ Βασίλειος ὁ Μακεδὼν ἐβασίλευσεν εἰς τοὺς 6381 ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ἀπὸ δὲ Χριστοῦ 801 καὶ ἔζησεν εἰς τὴν βασιλείαν χρόνους 19· ἐβασίλευσε δὲ ἀντ' αὐτοῦ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Λέων ὁ σοφὸς εἰς τοὺς 6400 ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ἀπὸ δὲ Χριστοῦ ἔτη 900· ὁ δὲ ἅγιος Λουκάς ἐγεννήθη εἰς τοὺς 6 χρόνους τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ αὐτοῦ Λέοντος. Διὸ ἐντεῦθεν ὁ ῥηθεις Βασίλειος ἐβασίλευσεν εἰς τοὺς 6380 χρόνους, ποιήσας εἰς τὴν βασιλείαν χρόνους 19 καὶ οὗτος ἐτελεύτησεν· ἐβασίλευσεν δὲ ἀντ' αὐτοῦ ὁ Λέων ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ἔτος ἀπὸ κτίσεως κόσμου 6399, ἀπὸ δὲ Χριστοῦ 899.

Εἰς δὲ τοὺς 906 χρόνους ἀπὸ Χριστοῦ εἰς τοὺς ἕξι χρόνους τῆς αὐτοκρατορίας αὐτοῦ ἐγεννήθη ὁ ἅγιος Λουκάς, ἔτη ἀπὸ Χριστοῦ 905· ὁ δὲ υἱὸς τοῦ Λέοντος Κωνσταντῖνος ἐγεννήθη εἰς 917 χρόνους ἀπὸ Χριστοῦ· ἐβασίλευσε δὲ ὁ πατήρ αὐτοῦ Λέων χρόνους 25 καὶ τελευτήσας ἐβασίλευσεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος εἰς τοὺς 6423 χρόνους ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ἀπὸ δὲ Χριστοῦ 923. Παρελθόντος εἰς τὸν ἑβδομον ἦλθεν ὁ Συμεὼν τῆς Βουλγαρίας ὁ ἀρχηγὸς κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου. Τότε ἦτον ὁ ἅγιος χρόνων 21· καὶ ἀπὸ τὴν μάχην τοῦ Συμεὼν ἔφυγε εἰς τὸν Μωρέαν καὶ ἔκαμε χρόνους δέκα (10)· ὁ δὲ Συμεὼν ποιήσας ἀγάπην μετὰ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου ἀνεχώρησεν. Ἦτον τότε ὁ βασιλεὺς χρόνων δέκα. Μετὰ ταῦτα ἔκαμεν ἄλλους χρόνους 6. Ἐπανέστη δὲ ὁ πενθερὸς αὐτοῦ Ῥωμανὸς ὁ Ἀβάσταγος καὶ ἤρπασε τὴν βασιλείαν ἐξ αὐτοῦ. Ἦτον τότε ὁ βασιλεὺς χρόνων 20 καὶ ὁ ἅγιος χρόνων 31 ἐτῶν. Ἐπανῆλθε δὲ ὁ Συμεὼν κατὰ τοῦ Ῥωμανοῦ καὶ πάλιν ποιήσαντος μετ' αὐτοῦ ἀγάπην, ἀνεχώρησεν.

Τότε δὲ ἀνακηρυχθείσης τῆς ἀγάπης, ἦλθε καὶ ὁ ἅγιος Λουκάς ἀπὸ τὸν Μωρέαν καὶ ἔκαμεν εἰς τοῦ Ἰωαννικίου χρόνους 12· εἰς δὲ τὸν 36 χρόνον τοῦ Ῥωμανοῦ αὐτοῦ ἐπροφήτευσεν ὁ ἅγιος διὰ τὴν Κρήτην: «Πῶς θέλει τὴν πάρει ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ ἔγγονος τοῦ Ῥωμανοῦ τοῦ λαβόντος ληστροικῶς τὴν βασιλείαν παρὰ τοῦ ῥηθέντος αὐτοῦ γαμβροῦ Κωνσταντίνου, παρόντος καὶ τοῦ στρατηγοῦ Πόθου, ἐν τῷ τόπῳ τοῦ Ἰωαννικίου» καὶ ἦτον ὁ ἅγιος χρόνων 37 καὶ ὁ βασιλεὺς ἦτον χρόνων 26. Ὅπότεν ἐγεννήθη ὁ

86. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. ιβ'-ιδ'.

Ῥωμανὸς ἐπροφήτευσεν ὁ ἅγιος διὰ τὴν Κρήτην, χρόνους προτύτερα δεκαπέντε: «Πῶς θέλει βασιλεύσει καὶ νὰ πάρῃ τὴν Κρήτην» καὶ ὁπότεν οἱ ἄρχοντες ἐξήλασαν τὸν πενθερὸν τοῦ βασιλέως ἀπὸ τὴν βασιλείαν ἐξορίσαντες εἰς τὴν νῆσον τῆς Πρώτης. Καὶ ἐπὶ ἤλθεν ἡ βασιλεία εἰς τὸν γνήσιον κληρονόμον τὸν ῥηθέντα Κωνσταντῖνον, ἦτον ὁ ἅγιος χρόνων 35, ἀπὸ κτίσεως κόσμου 6452, ἀπὸ δὲ Χριστοῦ 952. Εἰς τοὺς σαράντα ὄντας χρόνους τῆς ζωῆς του ἐγέννησε τὸν Ῥωμανόν, ὁ δὲ ἅγιος μετὰ δέκα χρόνους τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου ἄφησε τὴν ἐπώδυνον ταύτην ζωὴν καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν ἀγήρω μακαριότητα ἀπὸ κτίσεως κόσμου 6461, ἀπὸ δὲ Χριστοῦ 961.

Μετὰ δὲ τὴν κοίμησιν τοῦ ἁγίου χρόνους 3 ἐτελεύτησεν ὁ ὀρθοδοξότατος βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἔτος ἀπὸ κτίσεως κόσμου 6464, ἀπὸ δὲ Χριστοῦ 964. Ἐβασίλευσε δὲ ἀντ' αὐτοῦ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ῥωμανός, ὅστις φροντίδα πολλὴν ποιησάμενος διὰ τοὺς Κρητικούς, οἵτινες ἐλεηλάτιζαν τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ὅλα τὰ παράγια, μίαν ἡμέραν ὅπου ἔλαχεν καὶ ὁ στρατηγὸς τῆς Ἑλλάδος Πόθος, τὸν ὁποῖον ἀναφέραμεν ἄνωθεν, γέρον ὢν καὶ πολιός, ἀνάφερειν ὁ βασιλεὺς διὰ τοὺς Κρητικούς: «Πῶς νὰ τοὺς ταπεινώναμεν» ἀποκρίνεται ὁ στρατηγός, λέγων: «Ἄν ὀρίζῃς ὁ βασιλεὺς νὰ ὁμιλήσω ἐγὼ ὁ δοῦλός σου μάλιστα ὁ λόγος μου εἶναι πρὸς ὠφέλειαν τῆς βασιλείας σου. Εἰς τὸν καιρὸν, ὅπου μὲ εἶχεν ὁ μακαριστὸς πατήρ σου στρατηγὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἦταν ἕνας ἀσκητῆς εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα εἰς τὴν ἀρετὴν περιβόητος ὡσὰν τοὺς παλαιοὺς προφήτας· εἰς τοῦτον ἐσυνείθισα καὶ ἐπήγαυα τὸν μῆνα μίαν φορὰν καὶ ἐλάμβανα τὴν εὐχὴν του· καὶ μίαν φορὰν ἀπὸ ταῖς πολλαῖς ὑπῆγα καὶ ἦδρα τὸν ἅγιον ἔξω ἀπὸ τὸ κελλίον του μὲ τοὺς μαθητάς του· ἐγὼ εὐθύς, ὅπου τὸν εἶδα, ἐπέξουσα καὶ ἐπήγα καὶ ἐφίλησα τὸ χέρι του· ἔμεινα δὲ καὶ ἐγὼ ἐκεῖ, ὅπου ἐκάθονταν· οὗτοι ἐσυνωμιλοῦσαν ἐκεῖ· ἐρώτησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ διὰ τὴν Κρήτην: «Ἄρα γε πότε νὰ ἐλευθερωθοῦν οἱ χριστιανοὶ ἀπὸ τοὺς Μόρους;» ἀπεκρίθη ὁ ἅγιος: «Ῥωμανὸς χειροῦται Κρήτην»· οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ: «Τοῦτος, ὅπου βασιλεύει;» «Ὁχι, λέγει (ἐβασίλευε τότες ὁ παπποῦς σου) ἄλλος Ῥωμανός» καὶ λογιάζω δι' ἄλλον δὲν ἐπροφήτευσεν ὁ ἅγιος οὗτος παρὰ διὰ τὴν βασιλείαν σου καί, ἂν μοῦ ἀκούσης, θέλεις ἐπαινεθῆ ἀπὸ ὅλον τὸν κόσμον διὰ τί καὶ ὁ πάππος σου καὶ ὁ πατήρ σου ὑπῆγαν νὰ τὴν πάρουσιν· ἀλλὰ δὲν ἠθέλησεν ὁ Θεός· μόνον τὴν ἐφύλαξε διὰ νὰ τὴν ἐδώσῃ τῆς βασιλείας σου, διὰ νὰ σὲ τιμήσῃ περισσότερο». Εὐθύς οὖν ὁ βασιλεὺς, καλέσας τὸν Νικηφόρον τὸν Φωνήσαντα [οὗτω] προστάζοντας νὰ κάμῃ μεγάλην ἀρμάδα καὶ νὰ ὑπάγῃ κατὰ τῆς Κρήτης. Ποιήσας οὖν ὁ Νικηφόρος τὸ πρόσταγμα τοῦ βασιλέως ὑπῆγε κατὰ τῆς Κρήτης καὶ διὰ τέσσαρας χρόνους ἔλαβε τὴν Κρήτην καὶ δὲν ἄφησε Μόρους παντελῶς εἰς αὐτὴν· παίρνοντας τὰ κλειδιά τὰ ἔφερε τοῦ βασιλέως.

Ὁ δὲ βασιλεὺς ἰδὼν τοῦ ἁγίου τὴν προφητείαν περαιωθεῖσαν ὅλως ψυχῇ καὶ καρδίᾳ ἐδόθη εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ ἁγίου καὶ εἶρε μαθηματικὸς κτίστας, τοὺς ὁποίους ἔφερε καὶ τοὺς ἔδειξε τὴν Ἁγίαν Σοφίαν νὰ κτίσουν ὅμοιον

ἀπαράλλάκτως· εἰς δὲ τὸ μῆκος μικρότερην· καὶ ἔστειλε πανταχόθεν καράβια, τοῦ συναξεν ὄλην· ὁ δὲ βασιλεὺς ἔστειλε τοὺς κτίστας μὲ ἕνα πατρικίον μὲ διακοσίους ἀνθρώπους εἰς τὸ ἐπιστατεύειν τοὺς μαστοράς· οἱ δὲ πρῶτοι τῶν μαστόρων ἦτον π' καὶ κάθε εἰς μαστοράς εἶχεν ἐπ' αὐτῷ π' ἦγον μαθητές. Καὶ ἦλθον εἰς τὴν Λεβαδίαν καὶ ἐπήραν τὸν ἀπὸν [οὗτω] αὐτῆς καὶ τοὺς ἄρχοντας καὶ ἦλθον εἰς τὸ Στεῖριον καὶ εἶδον τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου εἰς ὄνομα τῆς ἁγίας Βαρβάρας, εἰς τῆς ὁποίας τὰ ἀριστερὰ πλάγια ἦτον ὁ τάφος τοῦ ἁγίου· καὶ οὕτως ἄρχισαν τὸ θεῖον ἔργον. Ἐτελειώθη οὗτος ὁ ναὸς ἡ νέα Σιών, ἐπίγειος οὐρανός, τὸ καύχημα τῆς Ἑλλάδος ἐν ἔτει 6474, ἀπὸ Χριστοῦ 974.

Ἐν αὐτῷ δὲ καὶ ἡ δευτέρα ἐκκλησία, τιμωμένη εἰς ὄνομα τῆς Παναγίας, διὰ δαπάνης τῆς βασιλείσεως.

Ὅταν ὁ ἅγιος ἐγεννήθη ἦτον ἔτος ἀπὸ Χριστοῦ	906
καὶ ὅταν ὑπῆγεν εἰς τὸν Μωρέαν	926
καὶ ὅταν ἦλθεν ὀπίσω εἰς τοὺς	937
καὶ ὅταν ἐπροφήτευσεν διὰ τὴν Κρήτην	941
καὶ ὅταν ἐγεννήθη ὁ Ῥωμανὸς βασιλεὺς	950
καὶ ὅταν ἐτελεύτησεν ὁ ἅγιος	961
Ὁ δὲ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ἐγεννήθη ἐπὶ ἔτους ἀπὸ Χριστοῦ	917
ἔγεινε δὲ βασιλεὺς ἐπὶ ἔτους	923
ὅταν ἔλαβεν ὁ πενθερὸς αὐτοῦ τὴν βασιλείαν ἐξ αὐτοῦ ἀρπακτικῶς ἐπὶ ἔτους	936
καὶ ὅταν ἐξώρισαν τὸν πενθερὸν του ἀπὸ τὴν βασιλείαν ἔτος	950
Τότε ἐγεννήθη καὶ ὁ υἱὸς τοῦ βασιλέως ὁ Ῥωμανός· δι' οὗ καὶ τὴν ὁμογνωμίαν ποιῆσαν καὶ ἐξορίαν τὸν ῥηθέντα καὶ εἰς	963

Ἐτελεύτησεν ὁ ἄξιος καὶ φρονιμώτατος βασιλεὺς ὁ μακαριστὸς Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἐβασίλευσεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ῥωμανός ὁ θεόστυπος ἐτῶν ὑπάρχων 13⁸⁷.

Γ'

Σημειώματά τινα εὐρωτιῶντος χειρογράφου αὐτολεξί:

Ἐνθάδε ἐστὶ τὸ ἔτος; ἀφ' οὗ ἐκτίσθη τὸ βασιλικώτατον μοναστήριον τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Λουκά, ἐξάκις ἔτος χιλιοστὸν ὑπάρχει ἐβδομηκοστὸν τετρακοσιοστὸν τέταρτον ἀπὸ κτίσεως κόσμου· κατεσκευάσθη λαμπρῶς δὲ καὶ κοσμίως ἐξ ἀργυρίων, ὧν ἀριθμὸν οὐδεὶς εἶδεν.

Ὁ θεῖος οὗτος ναὸς ἀστράπτει ὅλως
 θεῖον τε πατρός Λουκᾶ τοῦ ἐν Στειρίῳ ἐκ θεοστέπτου
 καὶ ὀρθοδοξοτάτου Πορφυρογεννοῦς χριστιανικωτάτου
 ἀτοκράτορος Ῥωμανοῦ τοῦ δευτέρου μέδοντος
 ἡμῶν κραταιοῦ φιλοχρίστου ὃς ἐκ μεγίστης
 εὐλαβείας καὶ πλείστης ἠγείρε ναὸν εὐπρεπῆ
 δαμονιώως εἰκότα Νέας Ῥώμης Σοφίῃ θεῖα,
 ὑπερέχοντα πάντας ναοὺς τοῦ κόσμου. Λύσιν
 δ' οὖν αὐτῷ Χριστέ δὸς ὀφλημάτων.
 Ὁ δ' ἄλλος ναὸς μητρὸς Χριστοῦ δομήθῃ ὑπ' Ἀδγούστης δὴ
 Ῥωμανοῦ τῆς συμβίας κλητῆς μεγίστης Θεοφανοῦς
 δεσποίνης.
 Χριστοῦ μητρὸς δὲ λαμπρὸς ναὸς ἐκτίσθη ἐκ τῆς Ἀδγούστης
 Ῥωμανοῦ τῆς συμβίας.

Εἰς τοὺς 1680 ἔφυγον οἱ τοῦ ἁγίου Λουκᾶ πατέρες εἰς τὸν Μωρέαν καὶ μετ' οὐ πολλὸν ἐγύρισαν⁸⁸.

Δ'

Περὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ μοναστηρίου τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Λουκᾶ τοῦ ἐν τῷ Στειρίῳ τῆς Ἑλλάδος ἀσκήσαντος, μαρτυρία ἀντιγραφείσα ἀπὸ ἐν παλαιὸν ἱστορικὸν βιβλίον, εὐρισκόμενον ἐν τῇ κατὰ τὸ "Ἁγιον Ὄρος ἱερᾷ μονῇ τῶν Ἰβήρων.

Ἐπειδὴ καὶ ὁ πρῶτος κτίτωρ τοῦ ἱεροῦ τούτου μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Λουκᾶ ἐστάθη ὁ εὐσεβέστατος βασιλεὺς Ῥωμανός, ὁ ἐπονομαζόμενος Γέρων καὶ Λεκαπηνός, διὰ τοῦτο πρέπει ἐδῶ νὰ δώσωμεν ὀλίγην εἰδησιν εἰς τοὺς φιλομαθεῖς περὶ τοῦ βασιλέως τούτου, ἔπειτα νὰ εἰπωμεν, πῶς ἐστάθη ἡ αἰτία καὶ ἔκτισε τὸ μοναστήριον. Ὁ βασιλεὺς λοιπὸν οὗτος ἐχρημάτισε πενθερὸς Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, τοῦ υἱοῦ Λέοντος τοῦ σοφοῦ· ἐβασίλευσε δ' ὁ Κωνσταντῖνος ἐν ἔτει ἀπὸ Χριστοῦ 920 καί, ἐπειδὴ ἦτο νέος εἰς τὴν ἡλικίαν, ἐπῆρεν ἀπὸ αὐτὸν τὴν βασιλείαν ὁ ἄνωθεν πενθερὸς του Ῥωμανός καὶ ἐβασίλευσε χρόνους 15· ὕστερον δὲ ἐδοξάσθη ἀπὸ τὴν βασιλείαν ὁ Ῥωμανός καὶ ἔγινε πάλιν βασιλεὺς ὁ γαμβρός του Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος καὶ ἐβασίλευσε χρόνους δεκατρεῖς καὶ ἀπέθανεν· ἔγινε δὲ βασιλεὺς ὁ υἱὸς του Ῥωμανός, ὁ ἐπονομαζόμενος Νέος, ὡς πρὸς τὸν πάππον του Ῥωμανὸν τὸν Γέροντα καὶ ἐβασίλευσε καὶ αὐτὸς χρόνους δεκατρεῖς.

Τούτων οὕτω προεγνωσμένων, λέγομεν τώρα, ὅτι ὁ ἄνωθεν Ῥωμανὸς βασιλεὺς ὁ Γέρων, θέλων νὰ συνάξῃ στρατεύματα διὰ νὰ ὑπάγῃ νὰ πολεμήσῃ τὴν Κρήτην, τὴν ὁποίαν τότε εἶχον πάρει οἱ Τούρκοι, ἐπῆγε καὶ ἔως εἰς τὴν Λιβα-

88. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 17'.

δίαν· ἐκεῖ δὲ εὐρισκόμενος ἤκουσε τὴν φήμην καὶ ἀγιότητα τοῦ ὁσίου Λουκᾶ, τοῦ ἐν τῷ Στειρίῳ ὄρει ἐνασκουμένου. Ὅθεν μὲ μεγάλην ἐπιθυμίαν ἐπῆγεν εἰς τὸ ἀσκητήριόν του διὰ νὰ τὸν εἶρη, προσποιούμενος τάχα ὅτι ἐπῆγεν ἐκεῖ διὰ κωνήγιον ὡσὰν ἕνας κωνηγός, ὁ δὲ ἅγιος Λουκᾶς μὲ τὸ διορατικὸν χάρισμα ὁποῦ εἶχεν ἐκ Θεοῦ, τὸν ἐγνώρισε καὶ τὸν ὑπεδέχθη ὄχι ὡσὰν ἕνα κωνηγόν, ἀλλὰ ὡσὰν βασιλέα. Ὅθεν θαυμάσας ὁ βασιλεὺς τὸ χάρισμα τοῦ ἁγίου, συνωμίλησεν ἀρεκτὴν ὥραν μὲ τὸν ὄσιον, φανερώσας εἰς αὐτὸν καὶ ὄλους τοὺς σκοποὺς ὁποῦ εἶχε διὰ νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν Κρήτην, καὶ παρακαλῶν αὐτὸν νὰ δεηθῇ τοῦ Θεοῦ διὰ νὰ τὸν ἐνδυναμώσῃ νὰ νικήσῃ τοὺς ἐχθρούς του· ὁ δὲ ἅγιος ὡς προορατικὸς ὁποῦ ἦτο, τοῦ εἶπεν ἀποφασιστικὰ νὰ μὴ ὑπάγῃ εἰς τὴν Κρήτην, ὅτι δὲν εἶναι θέλημα Θεοῦ νὰ τὴν πάρῃ αὐτός, ἀλλ' ὁ ἔγγονός του, ἦγουν Ῥωμανὸς ὁ νέος, ὁποῦ εἶπομεν ἄνωθεν (τὸ ὁποῖον καὶ ἔγινεν οὕτω, καθὼς ὁ ἅγιος ἐπροφήτευσεν καὶ ἐπῆρε τὴν Κρήτην ὁ νέος Ῥωμανός, ὕστερα ἀπὸ εἰκοσι χρόνους). Ὅθεν πεισθεὶς εἰς τὸν λόγον τοῦ ἁγίου ὁ βασιλεὺς, ἀφέθη καὶ δὲν ἐπῆγεν εἰς τὴν Κρήτην.

Συνομιλῶντας δὲ ὁ ὄσιος μὲ τὸν βασιλέα, παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ κτίσῃ ἐκεῖ εἰς τὸ ἀσκητήριόν του μίαν μικρὰν ἐκκλησίαν διὰ νὰ λειτουργοῦν. Καὶ ὁ βασιλεὺς δεξάμενος μετὰ χαρᾶς τὴν παράκλησιν τοῦ ὁσίου, ἐπρόσταξε παρευθὺς νὰ γένη ἡ ἐτοιμασία τῆς ὕλης, ὅσης ἔκαμνε χρεῖα διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας· ἔπειτα ἀνεχώρησεν ὁ βασιλεὺς καὶ ἀνέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν, χαίρων καὶ ἀγαλλόμενος, πῶς ἠξιώθη νὰ ἀπολαύσῃ ἕνα τοιοῦτον ἅγιον ἄνθρωπον, διορατικὸν καὶ προορατικόν. Καὶ λοιπὸν χωρὶς ἀργοπορίαν ἔστειλε μαῖστορας καὶ ὕλην πολλήν ἐκ τῆς Βασιλευσούσης, καὶ οὕτως ἤρχισαν καὶ ἔκτισαν τὸ μοναστήριον ὅλον καὶ τὴν ἐκκλησίαν, καθὼς τὴν σήμερον φαίνεται. Ἐστειλε δὲ ὁ βασιλεὺς καὶ ἑνέα πολυτίμους πέτρας, τὰς ὁποίας ἔβαλον οἱ μαστόροι μὲ θαυμαστὴν τέχνην, ἄλλας μὲν ἐπάνω εἰς τὰς κολώνας τῶν ἁγίων εἰκόνων, ἄλλας δὲ εἰς τὰς γωνίας καὶ ἄλλας ἔβαλαν ἐπάνω εἰς τὰ μεγάλα στασίδια τὰ μαρμαρένια διὰ νὰ φέγγουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ νὰ ἀκτινοβολοῦν μάλιστα εἰς τὸν καιρὸν ὁποῦ ἀνάπτονται αἱ λαμπάδες καὶ νὰ προξενοῦν εἰς τοὺς ὄρωντας χαρὰν μεγάλην καὶ θαυμασμόν. Ὅθεν τόσον περίφημος, θαυμαστή, μεγαλοπρεπὴς καὶ ὄντως βασιλικὴ ἔγινεν ἡ ἐκκλησία τοῦ μοναστηρίου τούτου διὰ τὴν μεγαλειότητα, διὰ τὸ πλῆθος τῶν πορφυρῶν κολωνῶν ὁποῦ ἔχει, διὰ τὴν θαυμαστὴν ὀρθομαρμαρώσιν, διὰ τὴν τῆς ψηφίδος τέχνην καὶ διὰ τοὺς λίθους τοὺς πολυτίμους, ὥστε μία τοιαύτη ἐκκλησία (ἐν ἀληθείᾳ λέγομεν χωρὶς καμμίαν ὑπερβολὴν) δὲν εὐρίσκεται τὴν σήμερον οὔτε εἰς τὸ "Ἁγιον Ὄρος οὔτε εἰς ἄλλο κανένα μέρος τῆς Γραικίας.

Καὶ τοῦτο δὲ πρέπει νὰ ἠξέδρωμεν, ὅτι εἰς τοὺς ὕστερον καιροὺς ἔστειλεν ὁ Πάπας ἀπὸ τῆς Ῥώμης καὶ ἐγύμνωσε τὴν ἄνωθεν ἐκκλησίαν καὶ ὄχι μόνον ἐπῆρε τὸ ἅγιον λείψανον τοῦ ὁσίου Λουκᾶ, τὸ ὁποῖον ἦτο ὀλόκληρον καὶ μόρον ἀνέβλυζεν ἀενάως, ἀλλ' ἐπῆρε καὶ τὰς ἄνωθεν ἑνέα πολυτίμους πέ-

τρας και την θαναμαστήν άγιαν τράπεζαν και τὰς μεγάλας και ώραιότητας πόρ-
τας τῆς ἐκκλησίας και τὰ ἔφερον δὲ εἰς τὴν Ῥώμην, καθὼς ἔχομεν περὶ τού-
του παλαιὰν παράδοσιν.

Ταῦτα μὲν εἶναι τὰ ἐκ τοῦ βιβλίου τῆς τῶν Ἰβήρων μονῆς ἀντιγεγραμμέ-
να. Μαρτυρεῖ δὲ πρὸς τούτοις διὰ τὸ μοναστήριον τοῦτο τοῦ ὁσίου Λουκᾶ και
Μελέτιος ὁ ἐπίσκοπος Ἀθηρῶν ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ, σελίδι 333, ὅστις ἀναφέρει
πρῶτον περὶ τῆς Στιρίδος πόλεως πῶς ἀπέχει αὐτὴ ἀπὸ τὴν Δαυλίδα 95 στά-
δια, ἧτοι δώδεκα μίλια, πῶς ἐκατοίκησαν εἰς αὐτὴν πρῶτον οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ
τὸν δῆμον τῶν Στιρῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὠνομάσθη και ἡ πόλις Στίρις, ἧτις
εἶναι τώρα ἡδαφισμένη και κρημισμένη, εὐρισκομένη ἐπάνω εἰς τόπον πε-
τρῶδη και ὑψηλόν, και πῶς μὲ τὸ νὰ μὴ εἶχον οἱ Στιρίται νερὸν διὰ νὰ πίνουν
εἰς τὸν καιρὸν τοῦ θεροῦς, ἐκατέβαιναν κάτω μισὸ μίλι και ἔπαιρναν νερὸν ἀπὸ
μῖαν βρύσιν κατεσκευασμένην εἰς πέτραν, και πῶς ἦτον ἱερὸν και ναὸς τῆς Ἀρ-
τέμιδος κατεσκευασμένος ἀπὸ πέτραν ὀνομαζομένην πεντελησίαν εἰς τὴν πόλιν
Στίριν.

Ταῦτα, λέγω, ἀναφέροντας πρότερον ὁ Μελέτιος λέγει, ὅτι τώρα δὲ εὐρί-
σκεται ἐκεῖ ὁ πολλὰ ὀνομαστὸς ἱερὸς ναὸς, ὁ ἐπ' ὀνόματι τοῦ ὁσίου πατρὸς
πατρὸς Λουκᾶ τιμώμενος, ὁ ὁποῖος ἔχει τοιαύτην κατασκευὴν και ὠραιότητα
ὅπου εἰς τοὺς καιροὺς μας κανένας ἄλλος ὠραιότερος δὲν εὐρίσκεται ὁ ὁποῖος
ἐκτίσθη ἀπὸ τὸν Ῥωμανόν. Ἴδου και τὰ ἴδια λόγια τοῦ Μελετίου, «τανῦν δὲ
κεῖται ἐκεῖ τὸ διασημότερον ἱερὸν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ὁσίου πατρὸς Λουκᾶ τοι-
αύτης κατασκευῆς και ὠραιότητος ὡς οὐδὲν ἄλλο τῶν ἐφ' ἡμῶν, κτισθὲν ὑπὸ
Ῥωμανοῦ, ἐν ᾧ διάγουσι καλόγηροι»⁸⁹.

3. Χρονολογίες και πληροφορίες σχετικὲς μὲ τὴν οἰκοδομικὴ ἱστορία τῆς Μονῆς, στηριζόμενες στὶς λαϊκὲς διηγήσεις.

Μὲ βάση τις λαϊκὲς διηγήσεις, πού παραθέσαμε πῶς πάνω, ὑποστηρίχθηκε
και θεωρήθηκε δεδομένο ὅτι τὸ εὐκτήριον ἐν σταυρικῶ τῶ σχήματι, μὲ τὸν
τάφο τοῦ ὁσίου, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὸ Βίο, οἰκοδομήθηκε μεταξὺ τῶν ἐτῶν
961 και 966 και ἀποπερατώθηκε κατὰ τὸ ἔτος 966 και ὅτι τὴν ἀνέγερσὴ του
χρηματοδότησε ὁ αὐτοκράτορας Ῥωμανὸς Β' (959 -† 15 Μαρτ. 963), δείχνον-
τας ἔτσι τὴν εὐγνωμοσύνη του πρὸς τὸν ὄσιο, ὁ ὁποῖος εἶχε προφητεύσει τὴν
ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἀπελευθέρωση τῆς Κρήτης (961) ἀπὸ τοὺς Ἀραβες κα-
τακτητές⁹⁰.

89. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. ιη'-κ' [= Ἀσματικαὶ Ἀκολουθίαι τοῦ ὁσίου και θεοφό-
ρου πατρὸς ἡμῶν Λουκᾶ τοῦ ἐν τῶ Στιρίῳ τῆς Ἑλλάδος... Ἐν τῶ τοῦ Πατριαρχείου τῆς
Κωνσταντινουπόλεως Τυπογραφίῳ, ἐν ἔτει 1814, σ. 45-47].

90. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἔρευνα...», σ. 9, 21· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Gavits arméniens...»,
σ. 115.

Ὅμως, ὅπως τονίσαμε ἤδη και ὅπως φαίνεται μέσα ἀπὸ τὰ κείμενα, στὶς
λαϊκὲς αὐτὲς διηγήσεις δὲν περιέχεται καμιά σωστὴ χρονολογία. Ἐπομένως δὲν
μποροῦμε νὰ ἐπιλέξουμε και νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἀνταποκρίνεται στὰ πράγματα
μόνο τὸ ἔτος 966. Ἐκτὸς αὐτοῦ, δὲν ἀναφέρεται πούθενά μέσα στὰ κείμενα
τὸ ἔτος 966, ἀναφέρεται τὸ ἔτος ἀπὸ κοσμογονίας 6474 και ὡς ἀντίστοιχο ἀπὸ
τὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ ἔτος τὸ 974, τὸ ὁποῖο προκύπτει μετὰ ἀπὸ ἀφαίρεση
τοῦ 5500 ἀντὶ τοῦ 5508 (ὅπως εἶχε ἤδη ἐπισημαίνει ὁ Ν. Βέης)⁸¹ ἀπὸ τὸ
6474. Τὸ 966, πού γίνεται δεκτὸ ὡς ἔτος ἀνέγερσης τοῦ «εὐκτήριου»⁹², προ-
κύπτει μόνο μετὰ ἀπὸ ἀφαίρεση τοῦ 5508. Γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους ἡ
ἀποψη ὅτι τὸ «εὐκτήριον» ἀποπερατώθηκε τὸ ἔτος 966, και ὅτι μάλιστα οἱ
ἐργασίες ἀνέγερσῆς του κράτησαν μὴ πενταετία (961-966)⁹³, εἶναι ἀθάλακτη
και ἀστήρικτη. Τὸ «εὐκτήριον», σύμφωνα μὲ τὰ ἀσφαλῆ ἱστορικὰ δεδομένα
τοῦ Βίου, κτίστηκε λίγο μετὰ τὸ 955, ἀφοῦ δυοὶ δὲ ὕστερον [μετὰ τὸ θάνατο
τοῦ ὁσίου πού συνέβη στὶς 7 Φεβρ. τοῦ 953] χρόνους εἶναι τῶν αὐτοῦ φοιτη-
τῶν... πα ρ α χ ρ ῆ μ α πρὸς οἰκοδομὴν κελλίων και ν α ο ὄ [= τοῦ «εὐκτη-
ρίου»] δ ι α ν ῖ σ τ α ν τ α ι⁹⁴. Γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους δὲν εὐσταθεῖ οὔτε ἡ
δεύτερη ἀποψη πού ὑποστηρίχθηκε λίγο ἀργότερα ἀπὸ τὸν ἴδιο ἐρευνητὴ, ὅτι
δηλαδὴ τὸ «εὐκτήριον» οἰκοδομήθηκε κατὰ τὰ ἔτη «960; - 965;»⁹⁵. Ἀλλωστε
ἡ χρονικὴ διαφοροποίηση ἐδῶ εἶναι πολὺ μικρὴ (ἓνα ἔτος μόνο, και μάλιστα μὲ
ἐρωτηματικόν), και κατὰ συνέπεια χωρὶς ἰδιαίτερη σημασία.

Ὁ Ῥωμανὸς Β' ὡς κτίτορας ἢ χορηγὸς τοῦ ναοῦ ἀποτελεῖ ἀναμφισβή-
τητα ἐπιγέννημα τῆς λαϊκῆς φαντασίας, ἀφοῦ τὰ κείμενα αὐτὰ γράφτηκαν περὶ
τὸν ΙΗ' αἰῶνα, περίοδο κατὰ τὴν ὁποία εἶχαν λησμονηθεῖ τὰ πραγματικὰ γε-
γονότα και ἐπικρατοῦσε σύγχυση γύρω ἀπὸ τις χρονολογίες και τὰ πρόσωπα
πού σχετίζονταν μὲ τὴν οἰκοδομικὴ ἱστορία τῆς Μονῆς. Ἀλλωστε ὁ συντάκτης
τοῦ αὐθεντικοῦ Βίου δὲν θὰ παρέλειπε ποτὲ νὰ ἀναφέρει ἓναν αὐτοκράτορα
κτίτορα ἢ χορηγὸ τοῦ ναοῦ, ἐὰν πραγματικὰ ὑπῆρχε τέτοιος. Ἐφόσον ὁ βιογρά-
φος μνημονεύει, και μὲ κάποια ὑπερηφάνεια μάλιστα, στρατηγούς τοῦ θέματος
Ἑλλάδος (Πόθος, Κρηνίτης)⁹⁶ και ἄλλους κατώτερους ἀξιωματούχους (σπαθά-
ριος Φίλιππος, κομμερκιάριος Χριστοφόρος)⁹⁷, θὰ ἦταν ἀδιανόητο νὰ ἀποσιω-
πήσει ἓναν αὐτοκράτορα. Ἐπίσης οὔτε στὰ ὑμνογραφικὰ κείμενα ὑπάρχει κά-
ποια μνεία γιὰ τὸν Ῥωμανὸ Β' ἢ γιὰ ἄλλον αὐτοκράτορα.

91. Ν. Α. ΒΕΗΣ, «Αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Βουλγάρων...», Ἑλληνικά 1 (1928) σ. 347.

92. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, ὁ.π.

93. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἔρευνα...», σ. 21.

94. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὁσίου Λουκᾶς, σ. 208-209, § 81.

95. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἔρευνα... Συμπληρωματικὴ περίληψη», σ. 79, 80.

96. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὁσίου Λουκᾶς, σ. 199-203, § 70-72.

97. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὁσίου Λουκᾶς, σ. 204-206, § 76· σ. 219, § 95.

Ἄλλα καὶ ἡ ταύτιση τοῦ ναοῦ, γιὰ τὸν ὁποῖο ἀναφέρουν οἱ λαϊκὲς διηγήσεις ὅτι κτίστηκε μὲ ἐντολὴ καὶ ἐπιχορήγησις τοῦ Ρωμανοῦ Β', μὲ τὸ «εὐκτήριο» τοῦ Βίου⁹⁸, δὲν εἶναι σωστὴ. Τὰ κείμενα δὲν ἀφήνουν καμιά ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ σημερινὸ ἐπιβλητικὸ, ὀκταγωνικὸ τύπου, καθολικὸ τῆς Μονῆς, στὸ ὁποῖο δεσπόζει ὁ τεράστιος τροῦλλος, ἐφάμιλλος τοῦ τροῦλλου τῆς Ἁγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ ἐσωτερικὰ θυμίζει τὸν «ἐπίγειο οὐρανόν»: *ἔκραξεν οἰκοδόμους ἐμπείρους καὶ δίδοντας τοὺς ἐντολὴν διὰ τὴν ἐκκλησίαν καὶ σχέδιον θαυμαστὸν κατὰ τὴν εὐμορφίαν τῆς ἐν τῷ Βυζαντίῳ Ἁγίας Σοφίας ... διὰ νὰ κτίσῃ εἰς τὸν τάφον τοῦ ἁγίου ναὸν περικαλλῆ... ἦτον δὲ οἱ πλέον ἐμπειροὶ καὶ μεγάλοι τεχνῖται, 80 οἱ πρωτομαῖστορες, καὶ ἕκαστος αὐτῶν εἶχεν ὄψ' ἐαυτὸν τοσοῦτους μαθητάς, ἦτοι 80 ... καὶ ἀνήγειραν τὸν ἀξιοθαύμαστον καὶ μεγαλοπρεπῆ ναόν, τὴν νέαν Σιών, τὸν ἐπίγειον οὐρανόν, τὸ τῶν μοναζόντων ἀγλίσμα καὶ τῆς Ἑλλάδος τὸ καύχημα. Ἐτελειώθη δὲ ἐν ἔτει κοσμογονίας 6474, θεογονίας δὲ 974 (Περίληψις ἐπιστατικῆ ἀνάλογα καὶ στὸ Ἱστορικὸν τοῦ ὁσίου Λουκᾶ).*

Εἶναι φανερό ὅτι οἱ παραπάνω χαρακτηρισμοὶ καὶ ἡ σύγκριση καὶ συσχέτιση μὲ τὴν Ἁγία-Σοφία, (τὸ μέγα μοναστήρι), δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναφέρονται στὸ «εὐκτήριο» τοῦ Βίου, ὅσο μεγαλοπρεπὲς κι ἂν ὑποθέσουμε πῶς ἦταν αὐτό. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τὰ περὶ 80 «πρωτομαῖστρον» καὶ 6400 μαθητῶν τους, ποὺ θυμίζουν τοὺς δημοτικὸς στίχους *σαρανταπέντε μάστοροι κι ἐξήντα μαθητάδες ἢ χίλιοι τριακόσιοι μάστοροι κι ἐξήντα μαθητούδια* (μὲ τὴ διαφορά ὅτι στὶς λαϊκὲς διηγήσεις περὶ ὁσίου Λουκᾶ ἔχομε ἀδέξια ὑπερβολὴ καὶ διόγκωση τῶν πραγμάτων, χωρὶς αἰσθησι τοῦ μέτρου) δὲν μπορεῖ νὰ συμβιβάζονται μὲ τὴν ἀνέγερση ἐνὸς ἀπλοῦ «εὐκτηρίου», οἴκου.

Προφανῶς, οἱ λαϊκὲς διηγήσεις, ὅσον ἀφορᾶ ἐδῶ τὸν ὑπερβολικὸ ἀριθμὸ μαστῶρων καὶ μαθητευομένων βοηθῶν τους, ποὺ ἔλαβαν μέρος στὸ κτίσιμο τῆς νέας «ἐκκλησίας» τῆς Μονῆς τοῦ Ὀσίου Λουκᾶ ἀντιγράφουν τὴ σχετικὴ περικοπή ἀπὸ τὴν «Διήγησιν». Ἄνωθιμου «περὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τῆς μεγάλης τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας τῆς ἐπονομαζομένης Ἁγίας Σοφίας»: *Ἐπὶ τῶν δὲ τεχνῖται μαῖστορες ἑκατόν, ἔχοντες ἕκαστος αὐτῶν ἀνὰ ἑκατόν ἀνδρῶν, ὁμοῦ γινόμενοι χιλιάδες δέκα⁹⁹.*

Ἄλλωστε, ὅταν συντάσσονταν τὰ κείμενα αὐτὰ κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα, δὲν ὑπῆρχαν οὔτε κἀν ἕλλη τοῦ παλαιοῦ «εὐκτηρίου», ἀπλῆ μόνον μνεῖα τοῦ ὑπῆρχε στὸ Βίο τοῦ ὁσίου. Ἐπιπλέον εἶναι γνωστὸ ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς

98. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἐρευνα...», σ. 9, 21· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «*Gavits arméniens...*», σ. 115.

99. *Scriptores originum constantinopolitanarum*, 1, ἐκδ. Th. Preger, Λιψία 1901, σ. 82, § 7.

Τουρκοκρατίας καὶ μέχρι πρὶν ἀπὸ λίγες δεκαετίες ἀκόμη (μέχρι τὸ 1964) πιστευόταν ὅτι τὸ σημερινὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς κτίστηκε πρὶν ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς Παναγίας (ἄλλοτε ναὸ τῆς Ἁγίας Βαρβάρας)¹⁰⁰. Ἀναμφισβήτητα λοιπὸν αὐτὲς τὶς ἀπόψεις ἀπηχοῦν καὶ προβάλλουν τὰ μεταγενέστερα λαϊκὰ κείμενα.

Κατὰ συνέπεια, τὸ ἔτος 966 δὲν μπορεῖ σὲ καμιά περίπτωση νὰ χρησιμεύσει ὡς *terminus post quem* γιὰ τὸ χρόνο συγγραφῆς τοῦ Βίου, ὅπως ὑποστηρίχθηκε¹⁰¹, ἀφοῦ ἡ χρονολογία αὐτὴ οὐδεμία σχέση ἔχει μὲ τὸ κτίσιμο τοῦ «εὐκτηρίου».

Γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους, ποὺ ὑποστηρίξαμε πρὶν ἀπάνω, δὲν ἔχουν καμιά ἀξία ὡς ἱστορικὲς μαρτυρίες τὰ ἀναφερόμενα στὶς λαϊκὲς διηγήσεις τοῦ ΙΗ' αἰ. σχετικὰ μὲ τὸ ναὸ τῆς Παναγίας: *Ἄν ἐμεσολάβησε καιρὸς, ὅπου ἔγινε καὶ ἡ ἐπ' ὀνόματι τῆς Θεοτόκου τιμωμένη δευτέρα ἐκκλησία κατὰ τὸ μέγεθος, τὴν δὲ καλλονὴν οὐ δευτέρα, φιλοτίμῳ δαπάνῃ τῆς βασιλείσης θαύματός τινος χάριν (Περίληψις ἐπιστατικῆ).* — *Ἐν αὐτῷ δὲ καὶ ἡ δευτέρα ἐκκλησία, τιμωμένη εἰς ὄνομα τῆς Παναγίας, διὰ δαπάνης τῆς βασιλείσης (Ἱστορικὸν τοῦ Ὀσίου Λουκᾶ).*

Ὁ ναὸς τῆς Παναγίας ἀναφέρεται δεύτερος, μετὰ τὸ μεγαλόπρεπο σημερινὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς, γιὰ τὸν ἀπλούστατο λόγο ὅτι, τότε (ΙΗ' αἰ.) ποὺ συντάσσονταν τὰ κείμενα αὐτὰ, ἐπικρατοῦσε ἡ ἄποψη ὅτι ὁ ναὸς τῆς Παναγίας οἰκοδομήθηκε μετὰ τὸ καθολικὸ, πρὸς τὸ ὁποῖο γίνεται καὶ ἡ σύγκριση κατὰ τὸ «μέγεθος» καὶ τὴν «καλλονή». Γι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς πρώτη παλαιὰ μνεῖα τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας ἡ ἀναφορὰ του στὰ κείμενα αὐτὰ¹⁰², ποὺ ἀνάγονται στὴν ὕστερη Τουρκοκρατία καὶ ἀπηχοῦν τὶς ἀντιλήψεις, τὶς παραδόσεις καὶ τοὺς θρύλους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης σχετικὰ μὲ τὴν οἰκοδομικὴ ἱστορία τῆς Μονῆς.

Ἐπίσης δὲν ἀντέχει σὲ σοβαρὸ ἐπιστημονικὸ ἔλεγχο ἡ ὑποστηριχθεῖσα ἄποψη¹⁰³ ὅτι ὁ ναὸς τῆς Παναγίας ἄρχισε νὰ κτίζεται περὶ τὸ 997, ἢ καὶ περὶ τὸ 1000¹⁰⁴, μὲ δαπάνη τῆς αυτοκράτειρας Θεοφανῶς, συζύγου τοῦ Ρωμανοῦ Β' καὶ στὴ συνέχεια συζύγου τοῦ Νικηφόρου Β' Φωκᾶ (3 Ἰουλ. 963 - † 10 Δεκ. 969).

100. ΒΥΣΤ. ΣΤΙΚΑ, *Τὸ οἰκοδομικὸν χρονικὸν τῆς Μονῆς Ὀσίου Λουκᾶ Φωκίδος*, σ. 1', 147-195 (κυρίως σ. 178 καὶ 194)· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ὁ κτίτωρ τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Ὀσίου Λουκᾶ*, σ. 1-4· Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ, *Ἑλληνικά* 25 (1972) σ. 300· Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἐρευνα...», σ. 10.

101. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἐρευνα...», σ. 8, 21, 22.

102. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἐρευνα...», σ. 21-22.

103. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἐρευνα...», σ. 21-23· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «*Gavits arméniens...*», σ. 116.

104. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἐρευνα... Συμπληρωματικὴ περίληψη», σ. 80.

Ἡ ταύτιση τῆς ἀνώουμης «βασιλίσσας», πού μνημονεύουν ἡ *Περίληψις ἐπιστατικῆ* καὶ τὸ *Ἱστορικὸν τοῦ ὁσίου Λουκά*, μετὰ τὴν αὐτοκράτειρα Θεοφανῶ βασιστῆς, ὅπως ὑποστηρίζεται¹⁰⁵, σὲ «ἄλλο ἐγγράφο». Τὸ «ἐγγράφο» ὅμως αὐτὸ εἶναι κάποια «σημειώματα» σὲ φύλλο χαρτιοῦ προσαρτημένου στὴν *Περίληψιν ἐπιστατικῆν*, γραμμένα στὰ τέλη τοῦ ΙΗ' ἢ στὶς ἀρχές τοῦ ΙΘ' αἰῶνα¹⁰⁶. Ἡ ἀρχικὴ σύνταξίς τους ἀνάγεται πιθανότατα στὸ ΙΗ' αἰῶνα ἢ τουλάχιστον μετὰ τὸ ἔτος 1680, τὸ ὁποῖο καὶ ἀναγράφεται στὸ σημεῖωμα αὐτό: «Ὁ δ' ἄλλος ναὸς μητρὸς Χριστοῦ δομήθη ὑπ' ἀγούστης δὴ Ρωμανοῦ τῆς συμβίας κλητῆς μεγίστης Θεοφανοῦς δεσποίνης ... Εἰς τοὺς 1680 ἔφυγον οἱ τοῦ ἁγίου Λουκά πατέρες εἰς Μωρέαν...»¹⁰⁷.

Ἡ χρονολογία 997 ἢ καὶ 1000, πού ἐπιλέγεται¹⁰⁸ ὡς terminus post quem γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας, δὲν στηρίζεται ἐπίσης σὲ πραγματικὰ ἱστορικὰ δεδομένα. Ὁ συνδυασμὸς τῆς ἀναφερόμενης στὴν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας φράσεως *θαύματος τινος χάριν* (*Περίληψις ἐπιστατικῆ*) μετὰ τὸ θεοτοκίον ἐνὸς κανόνα τῆς κοιμήσεως τοῦ ὁσίου Λουκά δὲν εὐσταθεῖ λογικά. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὑποστηρίζεται συγκεκριμένα ὅτι: «τῆ λύση τοῦ γρίφου θα μπορούσε νὰ προσφέρει ἡ τετάρτη πληροφορία περὶ θαύματος, ἀν αὐτὴ συνδυασθεῖ με ἕνα θεοτοκίον, ὡς ἐξῆς: *Στήσον θεοτόκε παρθένε... τὰ θράση θραῦσον τῶν πολεμούντων ἡμᾶς, τὰς σκυθικὰς χαλίνωσον ἐπιδρομὰς ταῖς προστασίαις σου*. Τα συμφραζόμενα ταιριαζοῦν, καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον συνδυασμὸ, εἰς τὸ νὰ ἐννοοῦν τὴν πανωλεθρία τῶν Βουλγάρων, τὸ 997, παρά τὸν Σπερχειὸ ποταμὸ, περιοχὴ δηλαδὴ πού βρίσκεται σὲ ἀμεση καὶ κρίσιμη γειτονία πρὸς τὸν Ὅσιο Λουκά»¹⁰⁹.

Σχετικὰ μετὰ τὸν παραπάνω συνδυασμὸ τῶν κειμένων, ἔχομε νὰ παρατηρήσομε τὰ ἐξῆς: Στὸ θεοτοκίον τῆς θ' ὠδῆς τοῦ ἐν λόγῳ κανόνα, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι γνωστὸ πότε ἀκριβῶς γράφτηκε, δὲν γίνεται λόγος γιὰ κανένα «θαῦμα», οὔτε, πολὺ περισσότερο γιὰ κάποια «πανωλεθρία» τῶν Σκυθῶν (Βουλγάρων). Ἀντίθετα, τονίζονται οἱ ἀσταμάτητες ἐπιδρομὲς καὶ οἱ στρατιωτικὲς ἐπιτυχίαι καὶ προσελάσεις τῶν Βουλγάρων, ἀφοῦ ὁ ὕμνογράφος Πέτρος ἐπικαλεῖται τὴ βοήθεια τῆς Θεοτόκου, γιὰ νὰ ἀναχαιτισθοῦν οἱ καταστρεπτικὲς βουλγαρικὲς ἐπιθέσεις.

Πιθανόν, ἀν δὲν πρόκειται γιὰ ἀναχρονισμὸ τοῦ ὕμνογράφου καὶ δὲν γίνεται ἀναφορὰ στὶς φοβερὲς ἐπιδρομὲς τοῦ Συμεὼν τῶν Βουλγάρων πού μνη-

105. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἐρευνα...», σ. 22.

106. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, *δ.π.*, σ. ιζ'-ιη'.

107. Βλ. πιδ πάνω, σ. 46 [= Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, *δ.π.*, σ. ιη'].

108. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἐρευνα...», σ. 22-23· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Δομικὴ ἐρευνα... Συμπληρωματικὴ περίληψη», σ. 80.

109. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἐρευνα...», σ. 23.

μονεύονται στὸ Βίο¹¹⁰, ὑπονοοῦνται τότε οἱ τρομερὲς ἐξορμήσεις καὶ δηώσεις τῶν Βουλγάρων ὑπὸ τὸν Σαμουήλ σὲ ὀλόκληρο τὸν ἐλλαδικὸ χῶρο, ἀπὸ τὴ Μακεδονία μέχρι τὴν Πελοπόννησο, περὶ τὸ ἔτος 985/6¹¹¹, πού εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἄλωση καὶ δεινὴ ληλασία τῆς Λάρισας καὶ τὴν ἀπαγωγή καὶ μεταφορὰ τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου στὴν Πρέσπα¹¹². Τὴν κατάστασι αὐτὴ διεκτραγωδεῖ χαρακτηριστικὰ ποίημα τοῦ Ἰωάννη Γεωμέτρη Κυριώτη, σύγχρονου τῶν γεγονότων:

Τὰ πρὸς Δύσιν δὲ ποῖος ἐξεῖποι λόγος;
Σκυθῶν μὲν αὐτὴν πληθὸς, ὡς μὲν πατρίδα
διατρέχει τε καὶ περιτρέχει κύνκλω.

Αἱ δὲ κραταιαὶ πρὶν πόλεις λεπτὴ κόμης¹¹³.

Ὁ Ἰωάννης Σκυλίτζης, στὴν Ἱστορία του, γράφει σχετικὰ: *Καὶ καθίσταται μόναρχος Βουλγαρίας ἀπάσης ὁ Σαμουήλ. Ὁὗτος πολεμικὸς ἄνθρωπος ὢν καὶ μηδέποτε εἰδῶς ἡρεμεῖν, τῶν Ῥωμαϊκῶν στρατευμάτων ταῖς πρὸς τὸν Σκληρὸν μάχαις ἀσχολουμένων, ἀδείας τυχὼν, κατέδραμε πᾶσαν τὴν ἐσπέραν, οὐ μόνον Θράκην καὶ Μακεδονίαν καὶ τὰ ἐν τῇ Θεσσαλονίκῃ πρόσχωρα, ἀλλὰ καὶ Θεσσαλίαν καὶ Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον. Καὶ πολλὰ φρούρια παρεστήσατο, ὢν ἦν τὸ κορυφαῖον ἡ Λάρισα, ἧς τοὺς ἐποίκους μετώμισεν εἰς τὰ τῆς Βουλγαρίας ἐνδότερα πανεστίους, καὶ τοῖς καταλόγοις τῶν ἑαυτοῦ κατατάξας στρατιωτῶν συμμάχοις ἐχρηῖτο. Μετήγαγε δὲ καὶ τὸ λείψανον τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου, ἐπισκόπου Λαρίσης χρηματίσαντος...»¹¹⁴*

Τὸ βέβαιο πάντως εἶναι ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ καθορισθεῖ με ἀκρίβεια ἡ συγκεκριμένη χρονολογία τῶν βουλγαρικῶν ἐπιδρομῶν, γιὰ τὴν ἀνάσχεση τῶν ὁποίων ἐπικαλεῖται τὴ βοήθεια τῆς Παναγίας ὁ ὕμνογράφος Πέτρος. Ὁπωσδήποτε ἡ σύνταξι τοῦ θεοτοκίου καὶ ὀλόκληρου τοῦ κανόνα, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὰ ἄλλα, βασιίζεται στὰ πραγματικὰ δεδομένα τοῦ Βίου τοῦ ὁσίου Λουκά, πρέπει

110. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, *Ὅσιος Λουκάς*, σ. 175, § 31· 182, § 41.

111. Δ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία 324-1071*, Ἐν Ἀθήναις 1977², σ. 426.

112. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ὁ ἅγιος Ἀχιλλῖος Λαρίσης: Ὁ ἀρχικὸς ἀνέκδοτος Βίος (Θ' αἰ.) καὶ ἡ μεταγενέστερη διασκευή του (ΙΓ' αἰ.) — Ἀνέκδοτα ὕμνογραφικὰ κείμενα (Ἰωσήφ Ὑμνογράφου, Μανουὴλ Κορινθίου, Ἀναστασίου Γορδίου)», *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικὰ* [Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἑρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ], τόμ. 3 (1990) σ. 110-111.

113. J. P. MIGNE, *Patrologiae cursus completus. Series graeca*, τόμ. 106, στ. 908· Δ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, σ. 428.

114. ΙΩ. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, ἔκδ. ΙΩ. THURN, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, τόμ. 5, Βερολίνο 1973, σ. 329-330 [= ἔκδ. Βόννης, σ. 435-436].

νά αναχθεί στην περίοδο πριν από το 1014 (29 'Ιουλ., καταστρεπτική για τους Βουλγάρους μάχη του Κλειδίου· 6 'Οκτ., θάνατος του Σαμουήλ) ή το βραδύτερο πριν από το 1018 (κατάλυση του βουλγαρικού κράτους και όριστικό τέρμα του μακροχρόνιου πολέμου)¹¹⁵. 'Αναμφισβήτητα όμως, δεν μπορεί, χωρίς λογικά χάσματα και άκροβατισμούς, το θεοτοκίο αυτό να συνδυασθεί με την ήττα των Βουλγάρων στο Σπερχειό κατά το έτος 997.

Είναι γνωστό, εξάλλου, ότι ή δυναμική και φίλαρχη αυτοκράτειρα Θεοφανώ, που δεν όρωδούσε, με τις ραδιουργίες και δολοπλοκίες της, να διαπράξει και τὰ στυγερότερα έγκλήματα, προκειμένου να ίκανοποιήσει τις άμετρες φιλοδοξίες και τις έρωτικές έπιθυμίες της, δεν διακρινόταν για τή θεοσέβεια και τήν άφοσίωσή της στα θεία. Γι' αυτό θα ήταν πολύ παράδοξο, 25 óλοκληρα χρόνια μετά το θάνατο (στον όποιο, σύμφωνα με τήν άποψη όρισμένων, είχε συνεργήσει και ή ίδια) του πρώτου συζύγου της Ρωμανού Β' († 15 Μαρτ. 963), μετά τή δολοφονία (με άμεση συνέργειά της) του δεύτερου συζύγου της Νικηφόρου Β' († 10 Δεκ. 969) και τήν άνοδο στο θρόνο του έραστή της 'Ιωάννη Α' Τζιμισκή (969 - 10 'Ιαν. 976), μετά τήν έξορία της και τήν επάνοδό της, τέλος, στο παλάτι, επί τής βασιλείας του γιου της Βασιλείου Β' Βουλγαροκτόνου (976 - 15 Δεκ. 1025), να θυμηθεί τον πρώτο σύζυγό της Ρωμανό Β' και να χορηγήσει για τήν άνέγερση του ναού τής Παναγίας στη Μονή του 'Οσίου Λουκά, από εύγνωμοσύνη προς τον όσιο για τή γνωστή πρόορησή του τής άνάκτησης τής Κρήτης (961) επί των ήμερών του Ρωμανού Β'.

'Αλλά και πέρα άπ' όλα αυτά, ή Θεοφανώ στο μεταγενέστερο σημείωμα, ΙΗ'/ΙΘ' αί., άναφέρεται δύο φορές ως α υ γ ο υ σ τ α Ρ ω μ α ν ο υ σ υ μ β ι α πράγμα που δεν συμβιβάζεται με τή θέση της στο παλάτι (άπλή βασιλομήτωρ, χήρα δύο αυτοκρατόρων) κατά το έτος 997, εάν γίνει δεκτό ότι τότε έξακολουθούσε άκόμη να ζει, γιατί και αυτό δεν είναι βέβαιο.

Είναι φανερό ότι οι μεταγενέστερες λαϊκές διηγήσεις και παραδόσεις συνεδύσαν εκ των ύστερων τον Ρωμανό Β' και τή σύζυγό του Θεοφανώ προς τή Μονή του 'Οσίου Λουκά. 'Η περίπτωση δεν είναι μοναδική, ούτε και άνεξήγητη. Είναι γνωστή ή τάση και ρομαντική διάθεση των μοναχών, κατά το ΙΗ' και ΙΘ' κυρίως αιώνα, για λόγους αίγλης και κύρους, αλλά και για ουσιαστικότερους λόγους, όπως ό υπολογισμός προνομίων και οικονομικών όφελημάτων, να άπονέμουν αυτοκρατορικούς και βασιλικούς τίτλους στα μοναστήρια τους και να θεωρούν ως κτίτορες τους βυζαντινούς αυτοκράτορες και πρίγκιπες. Έτσι, π.χ. τής Μονής του Μεγάλου Μετεώρου θεωρήθηκε β' κτίτορας ό βυζαντινός αυτοκράτορας 'Ιωάννης Σ' Καντακουζηνός (1347-1355, † 1383),

115. Βλ. Μ. CHATZIDAKIS, «'Α propos de la date du fondateur de Saint - Luc», σ. 129· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Περὶ Μονῆς 'Οσίου Λουκά νεώτερα», σ. 300.

μετέπειτα μοναχός 'Ιωάσαφ, συγγεόμενος προς τον πραγματικό β' κτίτορα τής Μονής 'Ιωάννη - 'Ιωάσαφ Ούρεση Παλαιολόγο (†1422/23), γιό του 'Ελληνοσέρβου ήγεμόνα Θεσσαλίας Συμεών Ούρεση¹¹⁶. Τής Μονής 'Αγίου Στεφάνου των Μετεώρων θεωρήθηκε, χωρίς λόγο, κτίτορας, ό ίδιος αυτοκράτορας 'Ιωάννης Σ' ή κάποιος Παλαιολόγος, ενώ το όνομα του πραγματικού της α' κτίτορα ίερομονάχου όσιου 'Αντωνίου (α' μισό του ΙΕ' αί.) συνδέθηκε, κατά το ΙΗ' αί., με τήν παλαιά πριγκιπική οικογένεια των Καντακουζηνών και με άλλα βασιλικά γένη¹¹⁷.

'Επομένως το έτος 997, που προτάθηκε¹¹⁸ ως terminus ante quem για το χρόνο συγγραφής του Βίου του όσιου Λουκά, δεν έχει καμιά σημασία για τήν περίπτωση αυτή, άφοϋ, όπως άποδείχτηκε, δεν προκύπτει άβίαστα, με βάση τὰ ιστορικά δεδομένα και τις μαρτυρίες των πηγών.

4. 'Ο άθθεντικός Βίος του όσιου Λουκά ως πηγή ειδήσεων για τήν ιστορία τής Μονής.

'Ο Βίος του όσιου Λουκά, άθθεντικό και άξιόπιστο καθ' όλα κείμενο, δεν είναι πλούσιος σε ιστορικές μαρτυρίες σχετικές με τή Μονή. Οι λιγοστές αλλά πολύτιμες και άσφαλείς πληροφορίες, που δίνονται, είναι οι εξής:

α'. — Μετά τήν τριετή (943-946) παραμονή του στο ξερονήσι 'Αμπελών, ό Λουκάς έγκαταστάθηκε στο Στείρι τής Λειβαδιάς, όπου και παρέμεινε μέχρι το θάνατό του († 7 Φεβρ. 953)¹¹⁹. Έκεϊ διάλεξε έναν ήσυχο και έρημικό θαμνώδη χώρο, όπου έκτισε το κελλί του, ώστε μη θράδως τοίς πολλοίς επίδηλον είναι¹²⁰, και όργάνωσε σιγά-σιγά συστηματική μοναστική κοινότητα. 'Η φήμη των άγαθοεργιών και κυρίως των θαυματουργικών ιδιοτήτων του έρημοπολίτη όσιου άσκητή συγκέντρωσε στο άπόμακρο Στείρι πλήθη πιστών και ένδεών ανθρώπων. Δεν έλειψαν όμως και οι ύψηλοι άξιωματούχοι τής επίσημης κρατικής βυζαντινής ιεραρχίας, με τους όποιους συνήψε στενές σχέσεις ό όσιος.

116. Ν. Α. ΒΕΗ, «Συμβολή εις τήν ιστορίαν των μονών των Μετεώρων», Βυζαντις 1 (1909) σ. 205, 236^{κα}-236^{κη}. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, 'Ο όσιος 'Αθανάσιος ό Μετεωρίτης: Βίος, 'Ακολουθία, Συναξάρια— Προλεγόμενα, Μετάφραση του Βίου, Κριτική έκδοση των κειμένων, Έκδ. 'Ι. Μ. Μεγάλου Μετεώρου, Μετέωρα 1990, σ. 58-59.

117. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Τά χειρόγραφα των Μετεώρων: Κατάλογος περιγραφικός των χειρογράφων κωδίκων των άποκειμένων εις τὰς μονάς των Μετεώρων — Τόμ. Γ', Τά χειρόγραφα τής Μονής 'Αγίου Στεφάνου [Ακαδημία 'Αθηνών, Κέντρον Έρεϋνης του Μεσαίου και Νέου 'Ελληνισμού], 'Αθήναι 1986, σ. ι'-ιβ'.

118. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομική έρευνα...», σ. 8, 22-23· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Gavits arméniens...», σ. 116.

119. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, 'Οσιος Λουκάς, σ. 38, 49-50, 195-198 (§ 61-67).

120. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, 'Οσιος Λουκάς, σ. 198, § 67.

Ἔτσι μνημονεύονται οἱ στρατηγοὶ Ἑλλάδος Πόθος κατ' ἀρχὴν καὶ Κρηνίτης ἔπειτα.

Ὁ Κρηνίτης συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν οἰκοδομικὴ ἱστορία τῆς Μονῆς, σύμφωνα μὲ ρητὴ μαρτυρία τοῦ Βίου: Ἀμέλει καὶ πρὸς πᾶσαν ἐκείνου [τοῦ ὁσίου Λουκά] χρεῖαν δηλαδὴ καὶ ὑπηρεσίαν προθυμότατα διακονῶν ὑπῆρχε καὶ δαπανῶν [ὁ Κρηνίτης], ὥσπερ οὖν καὶ ἐπὶ τῇ ἀνεγέρσει τοῦ ναοῦ τῆς καλλιπικῆς μάρτυρος Βαρβάρας τὰ καιριώτατα συνεβέβλετο καὶ πολλὴν αὐτῷ συνεισήνεγκε μετὰ τῆς χειρὸς καὶ δαπάνης¹²¹.

Πότε ἀκριβῶς ἄρχισε ἡ ἀνέγερση τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Βαρβάρας, μὲ τὴν ἐπιχορήγηση καὶ βοήθεια τοῦ στρατηγοῦ Κρηνίτη, δὲν εἶναι γνωστό, ἀφοῦ δὲν γνωρίζουμε οὔτε πότε ὁ Κρηνίτης ἀνέλαβε στρατηγὸς τοῦ θέματος Ἑλλάδος, οὔτε πότε ἄρχισε νὰ δαπανᾷ γιὰ τὸ κτίσιμο τοῦ ναοῦ. Πιθανότατα, ὁ Κρηνίτης διαδέχτηκε στὴν ἀρχὴ τὸν προμνημονευόμενο στὸ Βίο στρατηγὸ Πόθο, τοῦ ὁποῦ ὅμως τὰ χρονικὰ ὄρια ἐπίσης δὲν εἶναι καθορισμένα¹²². Γι' αὐτὸ ἡ προτεινόμενη καὶ ἐπαναλαμβανόμενη συχνά¹²³ ἀκριβὴς χρονολογία 946 ὡς ἔτος ἀνέγερσης τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Βαρβάρας ἀπὸ τὸ στρατηγὸ Κρηνίτη δὲν εὐσταθεῖ. Στὰ τέλη τοῦ 946 ἢ καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 947 ὁ ὁσίου Λουκάς ἐγκαθίσταται στὸ Στεῖρι. Προηγεῖται ἡ γνωριμία του μὲ τὸ στρατηγὸ Ἑλλάδος Πόθο καὶ ἀκολουθεῖ μὲ τὸ στρατηγὸ Κρηνίτη¹²⁴. Ὅπως δὴποτε ἡ ἀνέγερση τοῦ ναοῦ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 947 καὶ 952 (στὶς 7 Φεβρ. τοῦ 953 πέθανε ὁ ὁσίου, ἐνῶ πρὶν ἀπὸ τρεῖς μῆνες εἶχε προβλέψει τὸ θάνατό του), καὶ πιθανότατα περὶ τὸ ἔτος 950¹²⁵.

β'.—Ὁ ὁσίου, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιθυμία καὶ τὶς τελευταῖες ὁδηγίες του, ἐνταφιάζεται ἀπὸ τὸν ἱερομόναχο Γρηγόριο μέσα στὸ κελλί του, σὲ τάφο σιαμμένο στὸ δάπεδο καὶ σκεπασμένο στὴν ἐπιφάνειά του μὲ πλίνθους¹²⁶.

121. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, "Ὅσιος Λουκάς, σ. 202, § 72.

122. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, "Ὅσιος Λουκάς, σ. 51-54, 65-67, 199-203 (§ 70-72).

123. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἔρευνα...», σ. 9, 16, 20· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Gavits arméniens...», σ. 109, 115· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Δομικὴ ἔρευνα... Συμπληρωματικὴ περίληψη», σ. 79, 80.

124. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, "Ὅσιος Λουκάς, σ. 199-203, § 70-72.

125. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, "Ὅσιος Λουκάς, σ. 52-53. Ἡ CAROLYN L. CONNOR, *Art and Miracles in Medieval Byzantium—The Crypt at Hosios Loukas and its Frescoes*, Princeton - New Jersey 1991, σ. 77, 82 καὶ 122, τοποθετεῖ τὴν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Βαρβάρας - Παναγίας ἀπὸ τὸ στρατηγὸ Κρηνίτη καὶ τὴν ἀποπεράτωσή του ἀπὸ τοὺς συμμοναστὲς τοῦ ὁσίου στὸ χρονικὸ διάστημα 946-955/6. Ἡ χρονολόγησή αὐτή, κατὰ τὴ γνώμη μας, ἀνταποκρίνεται στὰ πράγματα μόνον ἢ ἐναρξὴ τῆς ἀνέγερσης τοῦ ναοῦ ἀπὸ τὸν Κρηνίτη θὰ πρέπει νὰ ὁρισθεῖ μετὰ τὸ ἔτος 946.

126. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, "Ὅσιος Λουκάς, σ. 207-208, § 78-79.

Ἐξὶ μῆνες μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ὁσίου, περὶ τὸν Ἰούλιο τοῦ 953, ὁ μοναχὸς Κοσμᾶς ἀπὸ τὴν Παφλαγονία περιποιεῖται τὸν ἀπλὸ καὶ ἀπέριττο τάφο του: Ἀντίκα γοῦν ἀκαλλῆ καὶ ἀνεπιμέλητα τὰ περὶ τὴν ἱερὰν αὐτοῦ θήκη ν' ἰδῶν, μετρίας τέως ἀξιοῖ τῆς φροντίδος. Ὑποίτε γὰρ αὐτὴν καὶ τῆς γῆς ὑπερανέχειν παρασκευάζει, πλαξί τε ταῖς ἐγχωρίους κοσμεῖ καὶ, κιγκλίδας κύκλω περιστήσας καὶ στεφανώσας, ἄβατον οὕτως αὐτὴν καὶ ἄφραστον εἶναι ποιεῖ, ὅτι μὴ μόνους τοῖς πιστῶς ἐγγίξειν αὐτῇ βουλομένοις μετὰ πολλοῦ τοῦ σεβάσματος¹²⁷.

Πρέπει νὰ σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι ἡ «μέτρια φροντίδα» τοῦ μοναχοῦ Κοσμᾶ, ποὺ ρητὰ ἀναφέρει ὁ βιογράφος, δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴ διαμόρφωση τοῦ «Κελλίου - Τάφου» «σε ἐπιβλητικὸ Μνῆμα με μαρμαρόπλακες» (ἐνῶ ὁ Βίος ἀναφέρει ἀπλῶς «ἐγχώριες πλάκες», ὄχι μάρμαρα), «en un tombeau imposable», ὅπως γράφτηκε τελευταῖα¹²⁸.

Ἀναμφισβήτητα, ἀπὸ τὰ γραφόμενα στὸ Βίο δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ καταλήξει κανεὶς στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ μοναχὸς Κοσμᾶς, ἀφοῦ διαμόρφωσε κατάλληλα τὸν ἀρχικὸ χῶρο τοῦ κελλιοῦ τοῦ ὁσίου, ἀνήγειρε «ἐπιβλητικὸ Μνῆμα». Ὁ ὅρος «Μνῆμα», καὶ μάλιστα μὲ τὴν ἰδιάζουσα ἀρχιτεκτονικὴ καὶ μνημειακὴ του σημασία, δὲν ἀπαντᾷ καθόλου στὸ κείμενο τοῦ Βίου. Ὁ μοναχὸς Κοσμᾶς, σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο, ἐπειδὴ θεώρησε ἀκαλαίσθητο καὶ ἀπεριποίητο τὸν τάφο τοῦ ὁσίου, σκαμμένο στὸ δάπεδο τοῦ κελλιοῦ του καὶ σκεπασμένο μὲ πλίνθους, ἔτσι ποὺ νὰ μὴν ξεχωρίζει αἰσθητὰ ἀπὸ τὸ ἔδαφος καὶ νὰ μπορεῖ κανεὶς καὶ νὰ πατάει ἀκόμη ἐπάνω του, τὸν φρόντισε καὶ τὸν περιποιήθηκε κάπως. Ἐρριξε, φαίνεται, χῶμα καὶ πέτρες πάνω ἀπὸ τὸν τάφο, ὥστε νὰ δημιουργηθεῖ κάποιον ἔξαρμα ὑπὲρ τὸ ἔδαφος τοῦ κελλιοῦ, τὸν ἔντυσε μὲ ἐγχώριες πλάκες καὶ τὸν περιέβαλε μὲ κιγκλίδες. Κατασκεύασε δηλαδὴ ἓνα κοινὸ ὑπερυψωμένο τάφο, σὰν κι αὐτοὺς ποὺ καὶ σήμερα συναντᾷ κανεὶς στὰ νεκροταφεῖα. Ἀπὸ πουθενὰ δὲν συνάγεται ἐπιβλητικὴ καὶ μνημειακὴ κατασκευὴ. Ἀλλὰ καὶ ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἐνέργειάς του αὐτῆς ἦταν νὰ καταστήσει τὴν θήκη, δηλαδὴ τὸν τάφο τοῦ ὁσίου, ἄβατον καὶ ἄφραστον στοὺς πολλοὺς καὶ προσιτὴ μόνον στοὺς πιστοὺς ποὺ μὲ σεβασμὸ θὰ πλησίαζαν γιὰ νὰ προσκυνήσουν.

Ἡ λέξη θήκη δὲν ἔχει ἐδῶ ἰδιαιτέρη σημασία, ὅπως ὑποστηρίζεται¹²⁹, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖται ὡς συνώνυμη τῆς λ. τάφος. Ἀναμφίβολα σημαίνει τὸν ἀρχικὸ τάφο ποὺ, κατὰ παραγγελία τοῦ ὁσίου, εἶχε «διορύξει» ὁ ἱερομόναχος

127. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, "Ὅσιος Λουκάς, σ. 208, § 80. Γιὰ τὴν ἀναμόρφωση τοῦ ἀρχικοῦ τάφου τοῦ ὁσίου βλ. C. L. CONNOR, ὁ.π., σ. 78-79.

128. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἔρευνα...», σ. 16, 20· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Gavits arméniens...», σ. 115· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Δομικὴ ἔρευνα... Συμπληρωματικὴ περίληψη», σ. 79.

129. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἔρευνα...», σ. 20. Γιὰ τὴ λ. θήκη βλ. καὶ C. L. CONNOR, ὁ.π., σ. 87, 95.

Γρηγόριος. Ἐξάλλου, ἡ μνημονεύουμένη θήκη δὲν εἶναι ὑπέργεια, γιατί ἄλλιως δὲν θὰ εἶχε κανένα νόημα ἡ φράση: ὕψοι τε γὰρ αὐτὴν καὶ τῆς γῆς ὑπερ-
ανέχειν παρασκευάζει. Γι' αὐτὸ ἡ χρῆση τῆς λ. θήκη δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς ὀδηγήσει ὑποχρεωτικά σὲ μιὰ, ἔξι μῆνες μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ὁσίου, ἐκταφὴ καὶ ταρίχευση τοῦ σκηνώματός του, ὅπως γράφτηκε¹³⁰. Ἄλλωστε, μιὰ τέτοια πράξη, δηλαδή ἡ μὲ τεχνικά μέσα μομιμοποίηση (βαλσάμωμα) τῆς σεπτῆς σοροῦ τοῦ ὁσίου ἀσκητῆ, ὅπως συνέβαινε μὲ τοὺς φαραῶ τῶν Αἰγυπτίων, θὰ θεωροῦνταν ὀπωσδήποτε ἱερόσυλη καὶ βέβηλη καὶ ἐντελῶς ἀντίθετη πρὸς τὶς κρατοῦσες παραδόσεις τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπ' αὐτὰ, εἶναι συνηθισμένη, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, ἡ χωρὶς ἰδιαίτερη διάκριση χρῆση τῶν λέξεων θήκη καὶ τάφος: Ἰαμα πᾶσιν ἡ τιμία θήκη σου ἀναπηγάζουσα ... παύει ... τὰ πάθη τὰ δυσίατα ... — Ἰδοὺ δὲ τὰ φος, ἔνθα τὸ ἱερόν νῦν κατάκειται σῶμά σου... (γ' τροπ. α' ὠδῆς καὶ α' τροπ. θ' ὠδῆς τοῦ α' κανόνα τοῦ Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου στὸν ἅγιο Ἀχιλλιο Λαρίσης)¹³¹.

γ'.— Δύο χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ὁσίου, δηλαδή τὸ ἔτος 955, ὀρισμένοι ἀπὸ τοὺς μαθητὲς καὶ συμμαναστὲς του, ἀπὸ εὐγνωμοσύνη πρὸς τὸν πνευματικὸν πατέρα, ξεκινοῦν γρήγορα γιὰ νὰ κτίσουν κελλιά γιὰ τοὺς μοναχοὺς καὶ τοὺς ξένους καὶ ναὸν νέο. Στὴν ἀρχή, βλέποντας μισοτελειωμένο τὸ ναὸν τῆς Ἀγίας Βαρβάρας, ποὺ εἶχε ἀνεγείρει ὁ στρατηγὸς Κρηνίτης ἐνόσω ἀκόμη ζοῦσε ὁ ὁσιος, τὸν ἀποτελειώνουν σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα καὶ τὸν διακοσμοῦν κατὰ δύναμιν. Ἐπειτα προχωροῦν στὸ κύριο ἔργο τους, ἀνεγείρουν δηλαδή τὰ κελλιά καὶ μεταβάλλουν σὲ εὐκτῆριον σταυρικοῦ σχήματος τὸ κελλί μὲ τὸν τάφο τοῦ ὁσίου:

Ἀνσι δὲ ὕστερον χρόνοις ἐνιοι τῶν αὐτοῦ φοιτητῶν τὰς ἐκεῖ βλυζούσας ἰάσεις ἴσα καὶ πηγαίους νάμασι καθορῶντες, ἀγαθοῦ πατρὸς οὐκ ἀγαθὰ τέκνα κρῖναντες ἑαυτούς, εἰμὴ καθάπερ τροφεία καὶ μετὰ τέλος ὀφθεῖεν ἀποδιδόντες αὐτῷ τὰ μετὰ τέλος προσήκοντα, παραχρῆμα πρὸς οἰκοδομήν κελλίων καὶ ναοῦ διανίστανται. Καὶ πρῶτα μὲν τὸν τῆς θείας μάρτυρος Βαρβάρας ναόν, ἀτελῶς ἔχοντα, σπουδῆ τελειοῦσι, κόσμον αὐτῷ περιθέντες τὸν κατὰ δύναμιν, εἶτα καὶ οἰκίσκους ἱκανοὺς τε καὶ τὸ σχῆμα διαφόρους οἰκοδομοῦσι πρὸς τε κοινὴν χρείαν καὶ τῶν ἐπιξενουμένων ὑποδοχὴν. Ἐπειτα καὶ αὐτὸ δὴ τὸ κελλίον, ἐν ᾧ περὶ ὁ τοῦ μεγάλου τάφος, τῆς προτέρας μεταβάλλουσιν ὄψεως καὶ εἰς ἱερόν εὐκτῆριον ἐν σταυρικῷ τῷ σχήματι παγκάλως μεταποιοῦ-

130. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἔρευνα...», σ. 20.

131. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ὁ ἅγιος Ἀχιλλιος Λαρίσης», σ. 100.

σιν, ὥστε πέρας λαβεῖν τὸ ὑπὸ τοῦ μακαρίτου λεχθὲν καὶ περὶ τοῦ τόπου δηλαδή τούτου καὶ περὶ τῶν ὡς αὐτὸν εἰς πλῆθος συνερχομένων¹³².

Ἐρμηνευτικά δὲν εὐσταθοῦν ὅσα ὑποστηρίχτηκαν τελευταῖα μὲ ἐπιμονὴ καὶ ἔμφαση, σχετικὰ μὲ τὴν φράση τοῦ κειμένου σπουδῆ τελειοῦσι, κόσμον αὐτῷ περιθέντες τὸν κατὰ δύναμιν, ὅτι δηλαδή οἱ φράσεις αὐτές, «που ἔχουν παρεξηγηθεῖ ἀπὸ τοὺς περισσότερους μελετητές», δὲν πρέπει νὰ σημαίνουν «βιαστικὸ ἀποτελείωμα ἀλλὰ τελειοποίηση, ωραιοποίηση, μεζήλον» καὶ ἐννοοῦν «επίσης ἐκταση χρόνου, ἴσως μερικὰ χρόνια, καὶ υψηλὴ ποιότητα», «διακόσμηση ὅσο γίνεται ωραιότερη, ὥστε νὰ τὴν καταστήσει [τὴν ἐκκλησία τῆς Ἀγίας Βαρβάρας] ἔργο τέχνης», «en la décorant le mieux possible»¹³³.

Οἱ διδόμενες πρὸ πάντων ἐρμηνεῖες δὲν ἀνταποκρίνονται στὸ κείμενο. Τὰ ὑποστηριζόμενα ὅτι τὸ «955 οἱ πιστοὶ φοιτηταὶ τοῦ Οσίου διανίστανται, ξεκινοῦν νὰ ολοκληρώσουν μὲ διακόσμηση τὸ ναὸν τῆς Ἀγίας Βαρβάρας»¹³⁴, ἀποτελοῦν ἐπίσης προφανὴ παρερμηνεία τοῦ κειμένου. Ἡ φράση παραχρῆμα πρὸς οἰκοδομήν κελλίων καὶ ναοῦ [ἔχι βέβαια τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Βαρβάρας] διανίστανται, δηλαδή «ἀμέσως, γρήγορα ξεσηκώονται, ἀνασκουμπώνονται γιὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν κελλίων καὶ ναοῦ», καθὼς καὶ τὰ ἀλλεπάλληλα χρονικὰ ἐπιρρήματα ποὺ ἀκολουθοῦν, καὶ πρῶτα μὲν, εἶτα, ἔπειτα, δηλώνουν ἀναμφισβήτητα ταχύτητα καὶ σύντμηση χρόνου, σημαίνουν ἐπείγουσα ἐργασία, ἔχι ἐκταση καὶ διάρκεια χρόνου. Ἡ ταχύτητα, φυσικά, δὲν ἀποκλείει καὶ τὴν κάποια καλὴ ποιότητα τοῦ ἔργου.

Ἐπομένως, τὸ σπουδῆ τελειοῦσι πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ «σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα ἀποτελειώουσι»¹³⁵. Παρόμοια εἶναι ἡ χρῆση τῆς ἐπιρρηματικῆς δοτικῆς σπουδῆ καὶ στοὺς στίχους τῆς Ἀναλήψεως τοῦ

132. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ὁσιος Λουκάς, σ. 208-209, § 81.

133. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἔρευνα...», σ. 16, 21· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Gavits arméniens...», σ. 109· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Δομικὴ ἔρευνα... Συμπληρωματικὴ περίληψη», σ. 79.

134. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἔρευνα...», σ. 20-21.

135. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 168, § 67: «... ἀμέσως κινῶνται νὰ οἰκοδομήσωσι κελλιά καὶ ναόν· καὶ πρῶτα μὲν τὸν τῆς θείας μάρτυρος Βαρβάρας ναόν ἀτελῶς ἔχοντα μετὰ σπουδῆς τελειοῦσι, περικοσμήσαντες αὐτὸν τὸ κατὰ δύναμιν...» Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ὁσιος Λουκάς, σ. 136-137, § 81: «Γι' αὐτὸ καὶ ἀμέσως ἀρχίζουσι νὰ οἰκοδομοῦν κελλιά καὶ ναόν. Ἐτσι στὴν ἀρχὴ τελειοποιοῦν μὲσα σὲ λίγο χρόνο τὸ ναὸν τῆς μάρτυρος Βαρβάρας, ποὺ εἶχε πολλὰς ἀτέλειες, καὶ τὸν διακοσμοῦν ὅσο μπορούσαν καλῶς» C. L. CONNOR, ὁ.π., σ. 80: «First they completed in haste the church of the divine martyr Barbara which was still incomplete, adding as much embellishment to it as was in their power» καὶ σ. 81: «First the earlier church is completed in haste».

Χριστού, που περιέχονται στην Ἀκολουθία τῆς ἀνακομιδῆς τοῦ λειψάνου τοῦ ὁσίου Λουκᾶ:

Σ π ο υ δ ῆ [= ταχέως, γρήγορα] πύλας αἴρουσιν ἄγγελοι πόλου,
μη σπλάγχνα Θεὸν αἰθίς εἰς γῆν ἐλκύσῃ.

Με τὴν ἴδια σημασία χρησιμοποιεῖται ἡ λέξη καὶ στὸ γ' τροπάριο τῆς ζ' ὠδῆς τοῦ γ' κανόνα τῆς κοιμήσεως τοῦ ὁσίου Λουκᾶ: *Τῷ κορυφαίῳ τῶν ἀποστόλων πειθόμενος*, τὰ ἐπὶ γῆς μέλη προφανῶς ἅπαντα *σ π ο υ δ ῆ* [= ταχέως, γρήγορα], *πάτερ, ἀπενέκρωσας*¹³⁶. Στὸ Ἐγκώμιο τοῦ ἁγίου Πέτρου († περὶ τὸ 922), ἐπισκόπου Ἀργους, γραμμμένο στὰ μέσα τοῦ Ι' αἰώνα, ὁ συντάκτης τοῦ κειμένου Θεόδωρος Νικαίας, ἀναφερόμενος στὴ φιλανθρωπικὴ καὶ κοινωνικὴ δράση τοῦ ἐγκωμιαζόμενου ἱεράρχη, σημειώνει: *Καὶ εἶδες ἂν τὴν αἴλιον καὶ προαύλιον στενοχωρουμένας δι' ὄλης ἡμέρας πενήτων, γερόντων, νέων, ὄρφανῶν, χηρῶν... οἷς ἀφθόνως ἐπήρηκει σ π ο υ δ ῆ* [= ... στοὺς ὁποίους ἀμέσως, γρήγορα, μοίραζε ἄφθονα τὰ ἀγαθὰ]¹³⁷. Ὁμοίᾳ ἢ χρήσῃ τοῦ ἐπιρρηματὸς *σπυδαίως*, τοῦ ἐμπρόσθετου προσδιορισμοῦ ἐν *σπουδῇ* καὶ τῆς ἐπιρρηματικῆς δοτικῆς *σπουδῆ* καὶ στίς ἐξῆς περιπτώσεις ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν κειμένων: *Ὁ ἄδης ἰδὼν σε κάτω ἐστέναξε, καὶ ἀπεδίδον σ π ο υ δ α ί ω ς* [= ταχέως, με βιασύνῃ] *τοὺς νεκρούς, τοὺς ἐκ τοῦ αἰῶνος ἐκείσε φρουρουμένους* (τροπάριο τῆς η' ὠδῆς τοῦ κανόνα τοῦ ὄρθρου τῆς Κυριακῆς τοῦ Τυφλοῦ)¹³⁸. — *Ἄδης ὁ δεινὸς συνετρόμαξεν ὅτε σε εἶδεν, ἦλιε τῆς δόξης ἀθάνατε, καὶ ἐδίδον τοὺς δεσμίους ἐν σ π ο υ δ ῆ* [= βιαστικά, γρήγορα] (τροπάριο τῆς β' στάσεως τῶν Ἐγκωμίων, τοῦ Ἐπιταφίου Θρήνου). — *«Ὅθεν ἐν γῆ ἐρευνήσαντες ἅπαντες, σ π ο υ δ ῆ* [= ἀμέσως, γρήγορα] *ἀνεκάλυψαν ὡς θησαυρὸν κρυπτόμενον εἰκόνα τὴν σὴν, πανάμωμε Δέσποινα.* — *Σ π ο υ δ ῆ* [= βιαστικά] *δὲ πλήθη Τηνίων τὴν γῆν ἀνορύξαντες, οὐκ ἐφεύσθησαν τῆς ἐπαγγελίας, ἀλλ' ἔτυχον ἧς ἀνεζήτουν.* — *Σ π ο υ δ ῆ* [βιαστικά, γρήγορα] *δὲ τῶν Τηνίων ἅπασ λαὸς ... σ π ε ὑ δ ε ι* πρὸς τὴν εὕρεσιν τῆς σεπτῆς εἰκόνας τῆς μητρὸς τοῦ Θεοῦ («Εὕρεση τῆς πανσέπτου εἰκόνας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου... εἰς τὴν νῆσον Τῆνον...»), Βενετία 1833, σ. 25-31). Πολὺ συνηθισμένη ὁμοίως εἶναι καὶ ἡ παλαιότερη χρῆσις τῆς λ. με τὴν ἴδια σημασία: *Πρὸς μέντοι Ἰάσονα, σύμμαχον ὄντα, ἐπεμπον σ π ο υ δ ῆ* [= γρήγορα, βιαστικά] *οἱ Θηβαῖοι κελεύοντες βοηθεῖν* (Ξενοφ. Ἑλληνικά, 6, 4, 20). Με διαφορετικὴ σημασία χρησιμοποιεῖται τὸ οὐσιαστικὸν *σπουδῆ* σὲ ὑπογραφὴς ζωγράφων φορητῶν εἰκό-

136. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 104, 124.

137. Κ. Θ. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ἁγίου Πέτρου Ἐπισκόπου Ἀργους Βίος καὶ Λόγος: Εἰσαγωγή - Κείμενον - Μετάφρασις - Σχόλια, Ἐν Ἀθήναις 1976, σ. 240, στ. 168-171.

138. Βλ. Πεντηκοστάριον, Κυριακῆ τοῦ Τυφλοῦ.

νων: *Χεῖρ καὶ σ π ο υ δ ῆ* ... (= «χέρι καὶ ἐργασία...»), ἢ καὶ χρυσοκεντημάτων: *σ π ο υ δ ῆ καὶ ἐπιμέλεια*.

Ἄς προστεθεῖ ἐδῶ, ὅτι, σύμφωνα με τὴ «Διήγησι» Ἀωνύμου γιὰ τὸ κτίσιμο τῆς Ἁγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως, οἱ πολυπληθεῖς «μαῖστορες» καὶ βοηθοὶ τους (10.000 συνολικὰ) εἶχαν χωριστεῖ σὲ δύο ἴσα τμήματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα εἶχε ἀναλάβει τὸ δεξιὸ μέρος τῆς οἰκοδομῆς καὶ τὸ ἄλλο τὸ ἀριστερό, διὰ τὸ εἰς ἔριν καὶ *σ π ο υ δ ῆ ν τ α χ έ ω ς κ τ ί ζ ε σ θ α ι τ ὸ ἔ ρ γ ο ν*¹³⁹. Ἀναμφισβήτητα, ἡ λ. *σπουδῆ* σημαίνει, στὴν προκειμένη περίπτωση, σὲ συνδυασμὸ με τὴ λ. *ἔρις* (= ἄμιλλα), τὴν «ταχύτητα», «βιασύνῃ», ὅπως δείχνει καὶ τὸ προσδιοριστικὸν ἐπίρρημα *ταχέως*. Ἄν λοιπὸν γιὰ τὸ κτίσιμο τῆς Ἁγίας Σοφίας, με τοὺς 10.000 μαστόρους κατὰ τὴ «Διήγησι», ἡ λ. *σπουδῆ* χρησιμοποιεῖται με τὴν κύρια ἔννοιά της, τῆς συντόμευσης τοῦ χρόνου, θὰ ἦταν ὑπερβολικὸ ἂν ὄχι παράλογο νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς ὅτι ἡ ἐπιρρηματικὴ δοτικὴ *σπουδῆ*, ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ βιογράφος τοῦ ὁσίου Λουκᾶ γιὰ τὸ ἀποτελειωμὰ τῆς μικρῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Βαρβάρας, τὸ ὁποῖο εἶχαν ἀναλάβει ἔτιοι τῶν φοιτητῶν τοῦ ὁσίου, δηλώνει διάρκεια καὶ ἔκταση χρόνου, γιὰτὶ δῆθεν συνδυάζεται με καταβαλλόμενη προσπάθεια καὶ ζῆλο τελειότητος τοῦ ἐπιτελούμενου ἔργου.

Ἐξάλλου, ὅπως ρητὰ δηλώνεται στὸ κείμενο, δὲν ἀποτελοῦσε τὸ κύριο ἔργο τῶν «φοιτητῶν» τοῦ ὁσίου ἡ ἀποπεράτωση τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Βαρβάρας, ἀλλὰ ἡ ἀνέγερση κελιῶν καὶ νέου ναοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ στέγαζε τὸν τάφο τοῦ ὁσίου. Ἐπίσης ὁ ἐμπρόθετος προσδιορισμὸς κατὰ δύνάμιν δὲν μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ —χωρὶς νὰ παραβιασθεῖ τὸ νόημα— «πάσαις δυνάμεσι», «μὲ ὅλες τοὺς τὶς δυνάμεις», («le mieux possible»¹⁴⁰, ἀλλὰ ἀπλὰ καὶ ὁμαλὰ «ὅσο τοὺς ἐπέτρεπαν οἱ δυνάμεις τους», «ὅσο μποροῦσαν»).

Παρεμφερὴ σημασία ἔχει καὶ ἀνάλογα πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ καὶ ἡ φράσις τοῦ Βίου: *τὸν τόπον τε διορύττει καὶ ὡς οἶόν τε κοσμεῖ*¹⁴¹, ἡ ὁποία ἀναφέρεται στὸν τάφο ποὺ ἔσκαψε γιὰ τὸν ὄσιο ὁ ἱερομόναχος Γρηγόριος: «καὶ τὸν καθορισμένον τόπον σκάβει καὶ ὅσο τοῦ ἦταν δυνατὸν (ὅσο μ π ο ρ ο ὦ σ ε) εὐτρεπίζει, περιποιεῖται». Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὁ μοναχὸς Κοσμάς ἀπὸ τὴν Παφλαγονία, ποὺ ἐπισκέφθηκε τὴ μονή, ἐξὶ μῆνες μετὰ τὴν κοίμησις

139. *Scriptores originum constantinopolitanarum*, 1, ἔκδ. Th. Preger, Λιψία 1901, σ. 82, § 7.

140. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἐρευνα...», σ. 16, 21· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Gavits arméniens...», σ. 109. Πρβλ. C. L. CONNOR, ὁ.π., σ. 80, ὅπου ἡ σωστὴ ἀπόδοσις τοῦ σχετικοῦ χωρίου. Βλ. πῶς πάνω, σ. 59, σημ. 135.

141. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ὁσιος Λουκᾶς», σ. 208, § 79.

τοῦ ὁσίου, βρῆκε ἀκαλλῆ καὶ ἀνεπιμέλητα τὰ περὶ τὴν ἱερὰν αὐτοῦ θήκη¹⁴².

Δὲν θὰ πρέπει νὰ δοθεῖ ἰδιαίτερη βαρύτητα στὴν ἐρμηνεία τῆς λ. *εὐκτήριον* καὶ νὰ θεωρηθεῖ ἡ λέξη ὡς συγκεκριμένος ἀρχιτεκτονικός ὄρος, ὥστε νὰ ὀδηγηθοῦμε κατ' ἀνάγκην στὸ σχῆμα: *εὐκτήριον* = *μαρτύριον*, ἄρα «δ ι ὠ ρ ο ς» σταυρόσχημος ναὸς μὲ τροῦλλο, ὅπως γράφτηκε τελευταῖα¹⁴³.

Γιὰ τὴ λ. *εὐκτήριον* ὁ Du Cange δίνει τὴν ἐρμηνεία: *aedes sacra, oratorium, εὐκτήριος οἶκος, οἶκος προσευχῆς... locus ubi orationes celebrare consueverant christiani*¹⁴⁴. Τὰ «εὐκτήρια», συνήθως ἦσαν ναῖσκοι, ἀπλὰ παρεκκλήσια, καὶ μ' αὐτὴν τὴν ἔννοια χρησιμοποιεῖται ἡ λέξη σὲ πολλὰ παλαιὰ ἀγιορειτικά βυζαντινὰ ἔγγραφα: καὶ δὴ ἀποχαρίζομαι σοι τὸν τοιοῦτον τόπον... τοῦ ποιῆσαι ἐν αὐτῷ κελλία καὶ εὐκτήριον... (ἔγγραφο τοῦ ἔτους 1012 τῆς Μ. Ἰβήρων· πράξις δωρεᾶς τοῦ μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου Εὐθυμίου πρὸς τὸ πνευματικό του τέκνον μοναχὸ καὶ πρεσβύτερο Ἰωάννη)¹⁴⁵. — ...ἕτερον μετόχιον εἰς ὄνομα τιμώμενον τοῦ ἁγίου... Δημητρίου... ἔχον γῆν ἐν τῇ αὐτῇ τοποθεσίᾳ... ἐνθα εἰσὶ καὶ εὐκτήρια τρία, τὸ μὲν εἰς ὄνομα τιμώμενον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Ὁδηγητρίας, τὸ δὲ εἰς ὄνομα τοῦ ἁγίου Νικολάου, τὸ δ' ἕτερον τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Βλασίου... (χρυσόβουλλο τοῦ αὐτοκρ. Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου, τοῦ ἔτους 1322, ὑπὲρ τῆς Μονῆς Ξενοφώντος)¹⁴⁶. Σὲ ἐρμηνευτικὰ σχόλια τοῦ παραπάνω χωρίου σημειώνονται τὰ ἑξῆς: «trois euktèria (terme qui peut désigner une chapelle mais aussi, comme nous pensons que c'est le cas ici, un petit établissement monastique)...»¹⁴⁷ — Καὶ δὴ γνώμη τούτων... δύο τῆς κατ' αὐτοὺς μονῆς λαβόντες εὐκτήρια... ὧν τὸ μὲν εἰς ὄνομα τιμᾶται τοῦ ... Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, τὸ δὲ τοῦ παμμάκαρος ἁγίου Νικολάου, τῷ πρώτῳ ... προσκυροῦσι... (γράμμα τοῦ πρώτου τοῦ Ἀγ. Ὁρους Ἰσαάκ, τοῦ ἔτους 1316)¹⁴⁸. — Ἀντιδεδώκατε δὲ καὶ ὑμεῖς πρὸς τὸν ἑθνήντα σεβασμιώτατον πρῶτον ... δύο τῆς καθ' ὑμᾶς τοῦ Βατοπεδίου μονῆς

142. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὁσίου Λουκάς, σ. 208, § 80.

143. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἔρευνα...», σ. 16, 18, 21.

144. DU CANGE, *Glossarium ad Scriptores Mediae et Infimae Graecitatis*, Lugduni 1688, στ. 446. — Γιὰ τὸν ὄρο *εὐκτήριον* βλ. καὶ C. L. CONNOR, ὁ.π., σ. 80, 81 (κυρίως σσμ. 57 καὶ 58).

145. J. LEFORT — N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ — DENISE PAPACHRYSSANTHOU, *Actes d'Iviron I* [Archives de l'Athos XIV], Paris 1985, σ. 198, στ. 20-22.

146. DENISE PAPACHRYSSANTHOU, *Actes de Xénophon* [Archives de l'Athos XV], Paris 1986, σ. 149, στ. 40-44.

147. *Actes de Xénophon*, σ. 36.

148. J. LEFORT, *Actes d'Esphigménou* [Archives de l'Athos VI], Paris 1973, σ. 92, στ. 109-111.

εὐκτήρια, τό τε εἰς ὄνομα τοῦ τιμίου Προδρόμου ... καὶ τὸ τοῦ παμμάκαρος ἁγίου Νικολάου (γράμμα ἐγγυητικὸν τῶν μοναχῶν τῆς Μ. Ἐσφιγμένου πρὸς τοὺς Βατοπεδινούς μοναχοὺς, τοῦ ἔτους 1316)¹⁴⁹.

Ἀλλὰ καὶ μέσα στὸ ἴδιο τὸ κείμενο τοῦ Βίου τοῦ ὁσίου Λουκά, σὲ ἄλλο σημεῖο, χρησιμοποιεῖται ὁ ὄρος *εὐκτήριον* μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ναῖσκου. Ὁ βιογράφος, ἀναφερόμενος στὴν ἀπομάκρυνση τοῦ ὁσίου ἀπὸ τὸ στυλίτη τῆς Ζημενᾶς τῆς Κορινθίας, μετὰ δεκαετὴ ἐκεῖ παραμονὴ (918-928), καὶ στὴ μετεγκατάστασή του κάπου ἐκεῖ κοντά, σημειώνει: Ἐντεῦθεν τοιγαροῦν ἔκριεν ἰδιάζειν, καὶ τὸ λοιπὸν τὸ τοῦ θείου μάρτυρος Προκοπίου εὐκτήριον εἶχεν αὐτὸν ὑπὸ Θεῶ ζῶντα καὶ τῆς ἀεὶ φίλης περιεχόμενον ἡσυχίας. Ἀλλὰ ἀνακείθεν, δετὸς λάβρος καταρραγείς καὶ τὸν οἰκίσκον ἐν ᾧπερ ἦν καταστρέψας, ἀποστῆναι πάλιν ἐποίει καὶ μὴ βουλόμενον...¹⁵⁰. Εἶναι φανερὸ ἐδῶ ὅτι ὁ ὄρος *εὐκτήριον* ἔχει τὴν ἔννοια «ναῖσκος», «ἐκκλησιάκι». Ὅτι πρόκειται περὶ ταπεινοῦ ὅπως δῆποτε κτίσματος ἐπιβεβαιώνει ἡ χρῆση τῆς λ. «οἰκίσκος» καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ «οἰκίσκος» αὐτὸς παρασύρθηκε καὶ καταστράφηκε ἀπὸ μιὰ δυνατὴ βροχή. Δὲν μπορεῖ βέβαια, σὲ καμιά περίπτωσι, νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι τὸ *εὐκτήριον* τοῦ μάρτυρος Προκοπίου, στὸ ἀπομακρυσμένο χωριουδάκι τῆς Κορινθίας, στέγαζε τὸν τάφο του, δηλαδή ἦταν «μαρτύριο», κοιμητηριακὸς ναὸς, καὶ μάλιστα διώροφος.

Ὅπως προαναφέρθηκε ἤδη¹⁵¹, δὲν μπορεῖ νὰ ἐδραιωθεῖ λογικὰ ἡ ἄποψη ποὺ ὑποστηρίχτηκε πρόσφατα¹⁵² ὅτι οἱ ἐργασίες ἀνέγερσης τοῦ *εὐκτηρίου* κράτησαν μιὰ ὀλόκληρη πενταετία (961-966 ἢ 960; - 965;). Πουθενὰ μέσα ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Βίου¹⁵³ δὲν προκύπτει ὅτι ἀπὸ τὸ 955 —δυσὶ δὲ ὕστερον χρόνοις, δηλ. δύο χρόνια μετὰ τὴν καίμηση τοῦ ὁσίου— ποὺ ξεκίνησαν οἱ συμμοναστές του γιὰ νὰ οἰκοδομήσουν κελλιὰ καὶ νέο ναὸ, ὁ ὁποῖος θὰ στέγαζε τὸν ἱερὸ τάφο τοῦ πνευματικοῦ τους πατέρα, πέρασαν ἐντεκα ὀλόκληρα χρόνια (955-966) γιὰ νὰ ἀποπερατωθοῦν οἱ οἰκοδομικὲς αὐτὲς ἐργασίες. Ἀντίθετα, τὸ κείμενο συνηγορεῖ καὶ μᾶλλον βεβαιώνει ὅτι ὅλα τὰ νέα κτίσματα, κελλιὰ καὶ *εὐκτήριον*, ἔγιναν σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα, πιθανὸν καὶ στὸν ἴδιο χρόνο μέσα.

Δὲν εὐσταθεῖ ἐπίσης ἡ ἄποψη ποὺ πρόβαλε πρόσφατα ἡ Carolyn L. Connor, ὅτι δηλαδή ὁ Βίος τοῦ ὁσίου Λουκά γράφτηκε μετὰ τὴν ἀνέγερση καὶ ἀποπεράτωση τοῦ νέου καθολικοῦ (κρύπτης καὶ ναοῦ), ἡ ὁποία πρέπει νὰ ἔγινε

149. *Actes d'Esphigménou*, σ. 98, στ. 28-30.

150. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὁσίου Λουκάς, σ. 184-185, § 46.

151. Βλ. παραπάνω, σ. 48-49.

152. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἔρευνα...», σ. 9, 21· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Gavits arméniens...», σ. 115· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Δομικὴ ἔρευνα... Συμπληρωματικὴ περίληψη», σ. 79, 80.

153. Βλ. παραπάνω, σ. 58-59.

κατά το χρονικό διάστημα 956-970¹⁵⁴. Βασιζόμενη στο συμπέρασμά της αυτό ή C. Connor υποστηρίζει ότι το *εὐκτῆριον* σταυρικού σχήματος, πού έκτισαν περί τὸ ἔτος 955 *ἔνιοι τῶν φοιτητῶν* τοῦ ὁσίου, καθὼς ἀναφέρεται στὸ Βίο του¹⁵⁵, ταυτίζεται μὲ τὸ σημερινὸ καθολικὸ τῆς μονῆς¹⁵⁶. Ἡ γνώμη αὐτὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνει δεκτὴ, διότι: 1. — Τὸ *εὐκτῆριον ἐν σταυρικῶ τῶ σχήματι* τοῦ Βίου δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸ μεγαλόπρεπο, ὀκταγωνικοῦ τύπου, καὶ τῆς μονῆς. 2. — Ἐὰν πράγματι εἶχε ἀποπερατωθεῖ τὸ νέο κτιριακὸ συγκρότημα (κρύπτη καὶ ναὸς), ὁ βιογράφος τοῦ ὁσίου, πού περιγράφει σχολαστικὰ καὶ μὲ κάθε λεπτομέρεια γεγονότα, πρόσωπα καὶ πράγματα, δευτερεύουσας σημασίας σὲ σύγκριση μὲ τὴν ἀνέγερση ἑνὸς καινούργιου καθολικοῦ, καὶ μάλιστα σὲ μνημειακὴ κλίμακα ὅπως τὸ σημερινό, δὲν θὰ περιοριζόταν στὴν ὀλιγόλογη ἀναφορὰ τοῦ σταυρόσχημου εὐκτῆριου. Θὰ ἔδινε ὅπωςδήποτε μεγαλύτερη ἔμφαση στὸ γεγονός καὶ θὰ ἀνέφερε περισσότερες λεπτομέρειες, ὅπως π.χ. ὅτι ὁ νέος ναὸς εἶναι φερώνυμος τοῦ ὁσίου, πράγμα πού ἀναφέρεται στὴν Ἀκολουθία ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων του· ὅτι κτίτορας τοῦ καθολικοῦ ὑπῆρξε ὁ ἡγούμενος Φιλόθεος, ὅπως ρητὰ μαρτυρεῖται στὴν ἴδια Ἀκολουθία¹⁵⁷, κ.ά. Ἐτσι, ἂν γνώριζε ὁ βιογράφος τὸν κτίτορα ἢ τοὺς κτίτορες τοῦ ναοῦ, δὲν θὰ ἔγραφε ποτὲ ἐντελῶς ἀόριστα ὅτι γιὰ τὴν ἀνέγερσή του κινήθηκαν *ἔνιοι τῶν φοιτητῶν* τοῦ ὁσίου. Ἐπίσης δὲν θὰ παρέλειπε ποτὲ νὰ μνημονεύσει ἕνα γεγονός κεφαλαιώδους σημασίας γιὰ τὴν ἱστορία τῆς μονῆς, ὅπως εἶναι ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων τοῦ ἱδρυτῆ καὶ πάτρωνά της ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ τάφο στὴν εἰδικὴ λάρνακα πού κατασκευάστηκε ἐπάνω, στὸ νέο ναό. Τὴν ἀνακομιδὴ, σύμφωνα μὲ ρητὴ μαρτυρία τῆς σχετικῆς Ἀκολουθίας, πραγματοποιήσε, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποπεράτωση τοῦ ναοῦ, ὁ ἡγούμενος Φιλόθεος, στίς 3 Μαΐου, ἡμέρα Πέμπτη πού συνέπιπτε τότε μὲ τὴν ἑορτὴ τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ. 3. — Τὸ καιριο ὅμως ἐπιχείρημα, πού ἀναιρεῖ χωρὶς συζήτηση τὴν προτεινόμενη νέα χρονολόγηση τοῦ καθολικοῦ (956-970) καθὼς καὶ ὅσα ἄλλα συμπεράσματα στηρίχτηκαν σ' αὐτήν, εἶναι ὅτι, ὅπως ἤδη ἔχει ἀναφερθεῖ¹⁵⁸, κατὰ τὸ Ι' αἰῶνα ἢ Ἀνάληψη τοῦ Χριστοῦ ἔπεσε στίς 3 Μαΐου μόνο τὸ ἔτος 927. Ἀναγκαστικὰ λοιπὸν ὀδηγοῦμαστε στίς ἀρχὲς τοῦ ΙΑ' αἰ., στὰ ἔτη 1011 ἢ 1022 ὅποτε ἔχομε τὴ σύμπτωση αὐτὴ (στίς 3 Μαΐου, ἡμέρα Πέμπτη, μὲ τὴν ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων τοῦ ὁσίου, καὶ ἡ ἑορτὴ τῆς Ἀναλήψεως). Ἐπομένως, ἀφοῦ ὁ Βίος, ὅπως εἶναι γενικὰ παραδεκτό, γράφτηκε λίγο μετὰ τὸ 961¹⁵⁹, τὸ σταυρόσχημο εὐκτῆ-

154. C. L. CONNOR, *δ.π.*, σ. 81-83, 93, 122.

155. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, "Ὅσιος Λουκάς, σ. 208-209, § 81.

156. C. L. CONNOR, *δ.π.*, σ. 81-83.

157. Βλ. παρακάτω, σ. 70-71.

158. Βλ. παραπάνω, σ. 24, σημ. 5.

159. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, "Ὅσιος Λουκάς, σ. 32-34· C. L. CONNOR, *δ.π.*, σ. 81.

ριο, πού μνημονεύεται στὸ κείμενο αὐτό, δὲν μπορεῖ, σὲ καμιά περίπτωση, νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸ νέο καθολικὸ τοῦ Ὁσίου Λουκά.

δ'. — Ὅπως ἡ λέξη *εὐκτῆριον* δὲν μπορεῖ νὰ ἐκληφθεῖ ὡς ἰδιαίτερος ἀρχιτεκτονικὸς ὅρος μὲ εἰδικὴ σημασία, γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἡ λέξη *τέμενος*, ἡ ὁποία ἀπαντᾷ τρεῖς φορές στὸ Βίο τοῦ ὁσίου Λουκά¹⁶⁰, ἀποτελεῖ ἐνδειξη πού νὰ ἐνισχύει τὴν υποστηρικθείσα ἀποψη¹⁶¹ γιὰ διώροφο μεγαλόπρεπὴ ναό. Ἡ λέξη αὐτὴ δὲν ἔχει καμιά ἰδιαίτερη ἀρχιτεκτονικὴ σημασία, ἀφοῦ χρησιμοποιεῖται συνηθέστατα, χωρὶς διάκριση, ὡς συνώνυμη τῶν λέξεων *ναός*, *οἶκος*, *δόμος*.

Παραθέτομε, ἐνδεικτικὰ, τέτοια παραδείγματα:... ἐπὶ τὸν ἅγιον καταφύγει καὶ τὸν αὐτοῦ ναὸν εἰσελθὼν ... ἔλεγε... τοῦ τε μένουσ κατατροφήσω ... (Βίος ὁσίου Λουκά· ἐδῶ χρησιμοποιοῦνται μὲ τὴν ἴδια σημασία οἱ λέξεις *ναός* καὶ *τέμενος*)¹⁶². — Προσφύγιον ἀκαταίσχυντον ἐδρηκότες τὸν θεῖον οἶκον καὶ τὴν πανσέβαστον σορὸν τοῦ φωστήρος τῶν φωστήρων Λουκά, δεῦτε προφθάσωμεν ... (τροπάριο τῆς Ἀκολουθίας ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων του)¹⁶³. — Καὶ πρὸς τὸν περιβόητον ἐν θαύμασι... καταφύγει Δημήτριον καὶ τῶ περὶ τοῦτον καὶ οὐρανίῳ τε μένει φέρων ἑαυτὸν δίδωσιν ἐκεῖσε... Ταῦτα λέγων ἔργου εἶχετο κτίσεως καὶ ἀνεγείρει οἶκον τῶ μάρτυρι οὐκ ἄξιον μὲν τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος ... καὶ τὸ ἅγιον σῶμα ἐκείνου ἔνδον ὁ δοῦξ ἐμβαλὼν τῶ αὐτοῦ πόθῳ ἀφοσιῶσι (ἀρχικὸς Βίος ἀγίου Νικολάου τοῦ Νέου τοῦ ἐν Βουναίῳ· Ι' αἰ.)¹⁶⁴. — ... ἐπὶ τὸν μέγαν καταφύγει Δημήτριον ... πολλὰς τε λιτὰς καὶ δεήσεις ὁ δοῦξ ἐν τῶ ναῶ τοῦ μάρτυρος ποιησάμενος, οὐδαμῶς ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ ... Καὶ τὸν τόπον, ἐνθα ὁ δίκαιος ἔκειτο, ὁ δοῦξ καὶ οἱ λοιποὶ ἐπιμελῶς ἀνακαθάραντες, ναὸς εὐθὺς ἀνεγείρετο (διασκευὴ τοῦ Βίου τοῦ ἀγίου Νικολάου τοῦ ἐν Βουναίῳ· ΙΑ' αἰ.)¹⁶⁵. — Διὰ τοῦτο πιστεῖ ἐν τῶ ναῶ ὑμῶν προστρέχει πᾶς πιστός ... Συντρέχει τὸ βρότειον Ἑλλάδος πάσης φύλον, παγγέραστοι, τῶ σεπτῶ ὑμῶν δόμω ... Ὅθεν ἡλικία πᾶσα ἔλκεται πόθῳ ὑμῶν ἐν τῶ τε μένει ... (κανόνας τοῦ Ἀρσενίου Κρυπτοφέρρης γιὰ τὸν μάρτυρα Ἀρμόδιο)¹⁶⁶. — Ὡσπερ ἱερχοῦντια κατεδαφίσθησαν τεί-

160. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, "Ὅσιος Λουκάς, σ. 213, § 86· σ. 216, § 91· σ. 219, § 94.

161. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἔρευνα...», σ. 21.

162. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, "Ὅσιος Λουκάς, σ. 216, § 91.

163. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, *δ.π.*, σ. 86.

164. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, "Ἅγιος Νικόλαος ὁ ἐν Βουναίῳ: Ἀνέκδοτα ἀγιολογικὰ κείμενα—Ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ τῆς Μεσαιωνικῆς Θεσσαλίας (Ι' αἰῶν) [Παν/μιον Ἀθηνῶν, Φιλοσοφ. Σχολή, Βιβλιοθ. Σοφίας Ν. Σαριπόλου 22], Ἐν Ἀθήναις 1972, σ. 145, στ. 254-256· σ. 146, στ. 286-291.

165. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, "Ἅγιος Νικόλαος ὁ ἐν Βουναίῳ, σ. 157, στ. 205-206, 209-210· σ. 159, στ. 266-267.

166. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ἀνέκδοτος κανὼν τοῦ μάρτυρος Ἀρμόδιου συνταχθεὶς ὑπὸ

χη και τῶν πιστῶν τὰ τε μέν η ἀνηγέρθησαν ... Ὡσπερ ἐπέτειος ἀστὴρ ἢ πᾶμφωτός σου ἐορτὴ ἦλθε, τὰς ἡμῶν διανοίας, σοφέ, καταναγάζουσα καὶ ἔωσιν συνδιανέμουσα τοῖς προσιοῦσί σοι τῷ τε μέν η, ἱεραρχῶν ἐγκαλλώπισμα Ἀχιλλίε ... Προσέλθωμεν μετ' εὐλαβείας τῷ ζωηφόρῳ τε μέν η τοῦ μάκαρος Ἀχιλλίου ... (κανόνας τοῦ Μανουὴλ Κορινθίου στὸν ἅγιο Ἀχιλλίω Λαρίσης· ἀρχὲς ΙΓ' αἰ.)¹⁶⁷.

ε'. — Τὰ ἴδια ἰσχύουν σχετικὰ καὶ μὲ τὴ σημασία τῶν λέξεων *λάραξ*, *σορός*, *θήκη* καὶ *τάφος*. Δὲν ὑπάρχει σαφὴς ἐννοιολογικὴ διαφοροποίηση τῶν τριῶν πρώτων ὄρων ἀπὸ τῆ λέξη *τάφος*. Καὶ οἱ τέσσερις λέξεις συχνὰ ἀπαντοῦν ὡς συνώνυμες, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ χρῆση τους, χωρὶς καμιά ἀναμεταξύ τους διάκριση, στὰ ἀγιολογικὰ κείμενα.

Παραθέτομε ὀρισμένα μόνο χαρακτηριστικὰ τέτοια παραδείγματα: *Τὴν Θεσσαλονίκην γὰρ λιπῶν [ὁ δὸς Θεσσαλονίκης Εὐφημιανός], τὴν Θετταλίαν κατέλαβε καὶ τῇ θειοτάτῃ σοροῦ τοῦ τρισολβίου πατρὸς [Ἀχιλλίου] προσπεσὼν θερμῶς αὐτῷ ἐπέδετο ... (ἀρχικὸς Βίος ἁγίου Νικολάου τοῦ ἐν Βουναίνῃ Γ' αἰ.)¹⁶⁸. — ... πρὸς τὸν σημειοφόρον ἐν ταύτῃ καταφεύγει Ἀχιλλίον ... καὶ πρὸς τῇ τοῦ ἁγίου *λάρακι* βλέπων αὐτῷ καθ' ἐκάστην ἐνοχλῶν οὐκ ἐπαύετο, τοῦ Θεοῦ, λέγων, ἅγιε, τὰς ἰάσεις παράσχον τῷ δούλῳ σου ἐπὶ σὲ γὰρ παρὰ δικαίου ἀπέσταλμαι, εἰ δὲ καὶ μή, ἐνταῦθα καὶ αὐτὸς θανοῦμαι ὑπεράνω τοῦ τὰ φου σου (διασκευὴ τοῦ Βίου τοῦ ἁγ. Νικολάου τοῦ ἐν Βουναίνῃ ΙΑ' αἰ.)¹⁶⁹. — Ἰαμα πᾶσιν ἢ τιμία θήκη σου ἀναπηγάζουσα ... παύει τῶν ψυχῶν ἡμῶν τὰ πάθη ... Ἐν ἔτεσι πλείοσι ἐν τὰ φου, πάτερ, συγκαλυπτόμενος, φανεροῦσαι ... Ἰδοὺ δὲ τὰ φου, ἐνθα τὸ ἱερὸν νῦν κατὰκειται σῶμά σου ... (κανόνας Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου στὸν ἅγ. Ἀχιλλίω Λαρίσης Θ' αἰ.)¹⁷⁰. — Ὑμνοῖς νῦν γεραίρομεν, μάκαρ σοφέ, τὴν θείαν σοροῦ τῶν λειψάνων σου ... Ὡς παράδεισος ἢ θήκη σου, αἰοῖδιμε, εὐωδιάζει ἡμᾶς ... Ἐξόν καθορᾶ καὶ θαῦμα παράδοξον, μάκαρ Ἀχιλλίε, πᾶς ὁ προσερχόμενος ἐν τῷ ναῶ σου βρῦει γὰρ ἔλαιον ἢ *λάραξ* τῶν λειψάνων σου ... Νεκρὸν μὲν ἔστιν καὶ τὰ φου ἀπόκειται, πάτερ, τὸ σῶμά σου... (κανόνας τοῦ Ἀρσενίου Κρυπτοφέρρης γιὰ τὸν ἅγ. Ἀχιλλίω Λαρίσης ΙΑ' αἰ.)¹⁷¹.*

τοῦ Ἀρσενίου τῆς Κρυπτοφέρρης», Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν [«Λειμών»] 39-40 (1972-73) σ. 106, 107, 108.

167. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος Λαρίσης», σ. 181-182, στ. 16-18· σ. 185, στ. 125-131· σ. 186, στ. 145-147.

168. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ἅγιος Νικόλαος ὁ ἐν Βουναίνῃ», σ. 145, στ. 259-261.

169. ὁ.π., σ. 157, στ. 215-216, 218-220.

170. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος Λαρίσης», σ. 100.

171. *Analecta Hymnica Graeca e codicibus eruta Italiae Inferioris*, IOSEPH SCHIRO consilio et ductu edita, IX, *Canones Maii*, CONSTANTINUS NIKAS collegit

Δὲν εὐσταθεῖ, ἐπομένως, ἡ θεωρία γιὰ «διάφορο μαρτύριο» τοῦ ὁσίου Λουκά, μὲ τὴ *λάρακα* καὶ τὰ *λείψανα* τοῦ ὁσίου στὸν ἐπάνω ὄροφο καὶ τὸν κενὸ τάφο κάτω στὴν κρύπτη, θεωρία ποὺ στηρίχτηκε κατὰ ἓνα μέρος στὴ νοηματικὴ διάκριση τῶν λέξεων *λάραξ*, *θήκη*, *σορός* ἀπὸ τῆ λέξη *τάφος*: «Το νέο κτήριο, ὡς μαρτύριο, πρέπει νὰ ἦταν, καὶ πράγματι ἦταν, διάφορο — τέμενος το ἀναφέρει ο Βίος τρεῖς φορές— καὶ νὰ φιλοξενούσε τὸν τάφο στὴν κρύπτη του καὶ τὸ *λείψανο* γιὰ προσκύνηση στὸν ἐν ὁρόφῳ ναόν. Ἡ οργανωμένη αὐτὴ κατάσταση μαρτυρεῖται στὸν Βίο, ὅπου ὑπάρχουν επανειλημμένες αναφορές ὅτι υπήρχε μέσα στο ναὸ *λάρακα* (τρεις φορές), *σορός* (τέσσερις φορές) ἢ *θήκη* (τέσσερις φορές). Εἶναι λογικὸ τὸ συμπέρασμα ὅτι αὐτὴ ἡ *λάρακα* ἢ *σορός* ἢ *θήκη* θὰ βρισκόταν κατατεθειμένη στὴ βόρεια κεραία τοῦ σταυροῦ τοῦ Ευκτηρίου, ἀκριβῶς ὑπεράνω τῆς θέσης τοῦ τάφου, στὴν κρύπτη του»¹⁷².

Εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ προβαλλόμενες πρὸ πάνω θεωρίες καὶ ἀπόψεις δὲν μποροῦν νὰ στηριχτοῦν λογικά, ἀφοῦ καὶ μέσα στὸ ἴδιο τὸ κείμενο τοῦ Βίου τοῦ ὁσίου Λουκά οἱ λέξεις *τάφος*, *λάραξ*, *θήκη* καὶ *σορός* χρησιμοποιοῦνται χωρὶς καμιά διάκριση καὶ διαφοροποίηση, ὅπως δείχνουν τὰ παρακάτω σχετικὰ χωρία: ... πρὸς ... τὸν τοῦ μακαρίου Λουκά φέρουσι τὰ φου ... — τῆς τοῦ ἁγίου θήκης πηγῆ παραπλησίως μύρον εὐώδες ἀποβλυσάσης, ὁ νεωκόρος... τοῦ ἱεροῦ ταύτην [τὴν φωταγωγὸν] ἀπήρτησε τὰ φου... — δάκρυα ... τοῦ ἱεροῦ κατέβλυξε τὰ φου... ἡδέως τε πάντῃ τὸν τὰ φου ἀσπαζομένη ... κήρυξ ἄσασι τοῦ διπλοῦ τούτοι θαύματος γίνεται¹⁷³ — ... τὸν τοῦ ἁγίου τις εἰσηγείται τὰ φου...¹⁷⁴ — Ὅψὲ γὰρ εἰς τὸν τοῦ ἁγίου φοιτήσασα τὰ φου... καὶ τῶν νοτιῶν τῆς τιμίας σοροῦ λαμβάνουσα ... οὐκ ἐδεήθη πρὸς τὴν ἴασιν ἡμερῶν¹⁷⁵ ... τῇ ἀγία προσπίπτει σοροῦ καὶ ... οὐδὲν ἤρκεσεν ἄλλο ἢ ἔλαιον ... τῇ νοτίδι τε τῆς σοροῦ μετὰ θερμῆς τῆς πίστεως συγκινηθέν¹⁷⁶. — ...καὶ τοῖς αὐτοῖς χρῆται φαρμάκοις ... τῷ ἐλαίῳ, φημί, τῆς φωταγωγῆς καὶ τῇ νοτίδι τῆς ἱερᾶς *λάρακος*.¹⁷⁷—... τῇ τοῦ ἁγίου προσελθὼν θήκη... μέλλουσαν καὶ αὐτὸς εἶχε ... τὴν χάριν ... ἀλλὰ καὶ ἔτι θαμινὰ προσήει καὶ προσέπιπτε τῇ σοροῦ¹⁷⁸. — ... ἐπὶ τὸν ἱερὸν τοῦ Λουκά καταφεύγει τὰ φου καὶ τοῖς ἰσχυροῖς χρῆται καὶ αὐτὸς βοηθήμασι, τῷ ἐλαίῳ, φημί, τῆς φωταγωγῆς καὶ τῷ μύ-

et instruxit, Roma 1973, σ. 179, στ. 65-67· σ. 182, στ. 156-157· σ. 187, στ. 252-258 καὶ 274-276· πρβλ. καὶ Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος Λαρίσης», σ. 124-125.

172. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ «Δομικὴ ἔρευνα...», σ. 21.

173. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ὁσιος Λουκάς», σ. 210-211, § 83.

174. ὁ.π., σ. 211, § 84.

175. ὁ.π., σ. 212, § 85.

176. ὁ.π., σ. 215, § 86.

177. ὁ.π., σ. 213, § 87.

178. ὁ.π., σ. 214, § 88.

ρω τῷ ἐκ τοῦ τάφου βλύζοντι¹⁷⁹. — ... προσβλέψω τὴν θήκη ν¹⁸⁰. — ... ἐδίψα ... τῇ θαυματουργῷ σορῶ προσπεσεῖν. — ... ψάθει τῆς σοροῦ τοῖς χεῖλεσι — ... δὸς ... τὴν σὴν ἐμὲ σορὸν ὄψασθαι — ... τῷ σημειοφόρῳ προσπίπτει τάφω¹⁸¹. — ... ἔλαιον ἦν ἀπὸ τῆς φωταγωγῆς, ἣν ὁ τοῦ ἁγίου σεπτὸς ἔχει τάφος, ἐπιφερόμενος¹⁸². — ... τῇ θείᾳ προσπίπτει σορῶ¹⁸³. — ... τῇ ὁμοίᾳ χρῆται καὶ οὗτος καταφυγῆ, τῇ τοῦ θείου, φημί, Λουκᾶ λάρνακι — ... τῷ ἱερῷ προσβάλλει ναῶ καί, τῆς τοῦ τιμίου τάφου ἀξιώθεις προσκυνήσεως ... ἡξίου παρὰ τῇ σορῶ καθενδῆσαι — ... ἐμοὶ δὲ δοθήτω μόνω τὸ πρὸς τῇ θείᾳ καθενδῆσαι σορῶ — ... καὶ ὁ μὲν μόνος τῇ θείᾳ παραμένει σορῶ — ... ἐπεὶ καὶ τῆς πρὸς τὴν ἱερὰν θήκη ν ἐκβέβλητο προσεδραίας¹⁸⁴. — ... τῷ κοινῷ πρόσεισι τῶν ἐσπερίων καλῶ ... τῇ τοῦ θείου, φημί, Λουκᾶ λάρνακι ... τὴν θείαν ταύτην ἀποσμήχει σορόν¹⁸⁵. — ... ἔναγχος ἔλαιον ἐκ τῆς φωταγωγῆς τοῦ τάφου διακεκομισμένος, τοῦ τάφου, λέγω, τοῦ θείου Λουκᾶ¹⁸⁶. Τέλος, σὲ τροπᾶριο τῆς Ἀκολουθίας τῆς ἀνακομιδῆς ἀναφέρεται: ὁ τάφος, ἐνθα κατάνειται τὸ πανέντιμον αὐτοῦ σῶμα, δεύτερος Σιλωὰμ ἐν ταῖς ἰάσεσι τῶν νοσοῦντων ἀνεδείχθη¹⁸⁷.

Ἀναμφισβήτητα, οἱ ἐπανειλημμένες ἀναφορὲς τοῦ βιογράφου στὸν τάφο, στὴ σορῶ, στὴ θήκη ἢ στὴ λάρνακα¹⁸⁸ τοῦ ὁσίου Λουκᾶ, κατὰ τὴν τέλεση θαυμάτων καὶ κάθε λογῆς ἰάσεων, ἀφοροῦν τὸν ἀρχικὸ καὶ μόνον, μὲ τὸ σεπτὸ σκῆνωμα, τάφο τοῦ ὁσίου στὸ δάπεδο τοῦ κελλιοῦ του, ὅπως τὸν εἶχε διασκευάσει καὶ εὐτρεπίσει, περὶ τὸν Ἰούλιο τοῦ 953, ὁ μοναχὸς Κοσμᾶς ὁ Παφλαγῶν. Περὶ τὸ ἔτος 955 ὁ τάφος αὐτός, χωρὶς καμιὰ μετακίνηση ἢ μεταβολή, — ἔτσι τουλάχιστον δείχνουν τὰ κείμενα — στεγαστῆκε μέσα στὸ σταυρόσχημο ναὸ (εὐκτήριο), τὸν ὁποῖο ἐκτίσαν στὴ θέση τοῦ ταπεινοῦ κελλιοῦ τοῦ πνευματικοῦ τους πατέρα ὀρισμένοι ἀπὸ τοὺς συμμοναστές του.

Πουθενὰ μέσα ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Βίου δὲν συνάγεται ὅτι τὸ εὐκτήριο ἦταν διώροφο καὶ ὅτι ἐγίνε ἀνακομιδὴ τοῦ λειψάνου τοῦ ὁσίου ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ τάφο σὲ ἄλλῃ λάρνακα ἢ θήκη, τοποθετημένη μάλιστα στὴ «βόρεια κερᾶια»

179. ὁ.π., σ. 214-215, § 89.

180. ὁ.π., σ. 216, § 91.

181. ὁ.π., σ. 216-217, § 82.

182. ὁ.π., σ. 218, § 93.

183. ὁ.π., σ. 219, § 94.

184. ὁ.π., σ. 219-220, § 95.

185. ὁ.π., σ. 221, § 96.

186. ὁ.π., σ. 222, § 97.

187. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 79.

188. Γιὰ τοὺς ὄρους τέμενος, θήκη, τάφος, σορῶ, λάρναξ βλ. καὶ C. L. CONNOR, ὁ.π., σ. 94-99.

τοῦ ἐπάνω ὀρόφου¹⁸⁹. Ἄν πράγματι, εἶχε γίνει κάποια ἀνακομιδὴ καὶ μεταφορὰ τοῦ λειψάνου ὅταν ἀνεγέρθηκε ὁ εὐκτήριο οἶκος στὴ θέση τοῦ κελλιοῦ τοῦ ὁσίου, ὁ βιογράφος του, ὁ ὁποῖος παραθέτει συστηματικὰ κάθε λεπτομέρεια, ἀκόμη καὶ τελείως ἀσήμαντα πράγματα σχετικά μὲ τὸν ὄσιο, δὲν θὰ παρέλειπε νὰ ἀναφερθεῖ καὶ σὲ ἕνα τέτοιο σημαντικὸ γεγονός. Καμιὰ παρόμοια μεία ἢ κάποιος ὑπαινιγμὸς δὲν ὑπάρχει στὸ κείμενο, ἐνῶ ἐξιστοροῦνται διεξοδικὰ δεκαπέντε θαύματα ποὺ ἔγιναν σὲ πιστοὺς μὲ τὴν προσκύνηση τοῦ τάφου καὶ τῆ θαυματουργικῆ ἐπενέργεια τοῦ λειψάνου τοῦ ὁσίου.

Ἡ ὁποιαδήποτε οἰκοδομικὴ μεταβολὴ ἀναφέρεται μόνον στὸ κελλὶ τοῦ ὁσίου, ποὺ μετασκευάστηκε σὲ σταυρόσχημο ναὸ, γιὰ νὰ στεγάσει τὸν τάφο καὶ νὰ δέχεται τὰ πλήθη τῶν πιστῶν. Ἀντίθετα, στὸν τάφο δὲν φαίνεται νὰ ἐγίνε καμιὰ μεταβολὴ μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν οἰκοδομικῶν αὐτῶν ἐργασιῶν: Ἐπειτα καὶ αὐτὸ δὴ τὸ κελλὶ ἔν ᾧ περὶ ὁ τοῦ μεγάλου τάφου, τῆς προτέρας μεταβάλλουσι ὄψεως καὶ εἰς ἱερὸν εὐκτήριο ἐν σταυρικῷ τῷ σχήματι παγκάλως μεταποιούσιν, ὥστε πέρασ λαβεῖν τὸ ὑπὸ τοῦ μακαρίτου λεχθὲν καὶ περὶ τοῦ τόπου δηλαδὴ τούτου καὶ περὶ τῶν ὡς αὐτὸν εἰς πλῆθος συνερχομένων¹⁹⁰.

Ἄλλωστε, ὁ συγκεκριμένος τόπος, στὸν ὁποῖο θὰ συνέρρεαν τὰ πλήθη τῶν προσκυνητῶν, σύμφωνα μὲ τὴ λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ ὁσίου πρόρρησή του, ἦταν ὁ χῶρος τοῦ κελλιοῦ του μὲ τὸ θαυματουργὸ τάφο του στὸ δάπεδο. Ὑποδεικνύοντας ὁ ὄσιος Λουκᾶς, λίγο πρὶν πεθάνει, τὴν ἐπιθυμητὴ θέση τῆς ταφῆς του στὸν πρεσβύτερο Γρηγόριο, τοῦ παραγγέλλει προφητικὰ τὰ ἑξῆς: «Τὸν τόπον, ἐν ᾧ κατάνειμαι ... ἀνορύξας, πλίνθους ὀπτὰς εὐρήσεις, ἃς διάρας καὶ τὸν χῶρον μετρίως φιλοκαλήσας, ἀποδοῦναι τὸν χοῦν τῷ χοῖ φρόντισον· εἶτα τὰς πλίνθους τῇ ἐπιφανείᾳ παράθες τῆς γῆς· μέλει γὰρ τῷ Θεῷ ... λόγοις οἷς αὐτὸς οἶδεν ἀρρήτοις δοξάσαι τὸν τόπον, ἄχρι γοῦν καὶ τῆς συντελείας πλῆθους τῶν πιστῶν ἐν ταῦθα συνερχομένων καὶ τὸ ἐκείνου θεῖον ὄνομα δοξαζόντων»¹⁹¹.

Ἄφοῦ λοιπὸν οἱ εὐγνώμονες μαθητὲς (φοιτηταί) τοῦ ὁσίου, περὶ τὸ ἔτος 955 (δηλ. δύο χρόνια μετὰ τὴν κοίμησή του), μετεποίησαν τὸ μικρὸ καὶ φτωχικὸ κελλὶ του σὲ σταυρόσχημο εὐκτήριο οἶκο, μὲ σκοπὸ νὰ στεγάσουν τὸν ἱερὸ τάφο του σὲ κάποιο ἀνετότερο καὶ καταλληλότερο χῶρο γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ πλήθους τῶν πιστῶν, καὶ νὰ βοηθήσουν ἔτσι στὴν ἐκπλήρωση κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο τῆς προφητείας τοῦ πνευματικοῦ τους πατέρα καὶ διδασκάλου, θὰ ἦταν ἀδιανόητο νὰ ἐπιχειρήσουν ἀνακομιδὴ τοῦ σκηνώματός του καὶ μεταφο-

189. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἐρευνα...», σ. 21, 25, 26.

190. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ὁσιος Λουκᾶς, σ. 209, § 81.

191. ὁ.π., σ. 207, § 78.

ρά σὲ νέα λάρνακα, τοποθετημένη σὲ ἄλλο χῶρο (δηλ. στὸν ὑποτιθέμενο ἐπάνω ὄροφος), ἀφήνοντας κενὸ τὸν σημειοφόρον τάφον.

5. Οἱ περιεχόμενες στὰ ὑμνογραφικὰ κείμενα τοῦ ὁσίου Λουκᾶ ἱστορικές μαρτυρίες γιὰ τὴ Μονή.

Ἀπὸ τὰ ὑμνογραφικὰ κείμενα τοῦ ὁσίου Λουκᾶ ἀξιόλογες ἱστορικές μαρτυρίες παρέχουν μόνο τρία τροπάρια τοῦ α' κανόνα (δύο τῆς ε' καὶ ἓνα τῆς ζ' ὠδῆς) τοῦ μεγάλου ἑσπερινοῦ τῆς Ἀκολουθίας ἀνακομιδῆς τοῦ λειψάνου τοῦ ὁσίου, καθὼς καὶ ἓνα τροπάριο τῆς θ' ὠδῆς ἄλλου ἀνεξάρτητου κανόνα, ποὺ ἐπίσης ἀναφέρεται στὴν ἀνακομιδῆ. Τὰ κείμενα αὐτὰ εἶναι ἀθθεντικά καὶ ἀξιόπιστα, σύγχρονα πρὸς τὸ ἐξυμνούμενο καὶ ἐορταζόμενο γεγονός, τὴν ἀνακομιδῆ τοῦ λειψάνου (ἔτος 1011), ὅπως ἤδη ἔχομε ὑποστηρίξει¹⁹².

Τὰ ἐν λόγῳ τροπάρια, τὰ ὁποῖα ἐπισήμανε καὶ ἀξιοποίησε ἐπιστημονικά, σὲ σχετικές μελέτες του, ὁ Ἀκαδημαϊκὸς Μαν. Χατζηδάκης¹⁹³, εἶναι τὰ ἑξῆς:

*Καλοποιῶν
ἀρετῶν ποικιλία
πεποικιλμένος,
ἔλαβες ποικίλας τὰς ἀντιδόσεις·
διὸ ποικίλος
ὥσπερ κόσμος ἐφάνης
ἐν τῷ τάφῳ κείμενος, ὅσιε,
βρύων δαμυλῶς
εὐωδίαν μυρίπνοον.*

*Ἀπὸ ψυχῆς
φιλοθέου, παμμάρκαρ,
κεκνημένος,
ἔσπευσεν ὁ Φιλόθεος φιλοθέως
σὲ καταθεῖναι
ὡς ἀπόθετον χρῆμα
ἐν τῇ θήκῃ, ἧ νῦν κατὰ κείσαι,*

192. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 26-37.

193. Μ. CHATZIDAKIS, «A propos de la date du fondateur de Saint-Luc», *Cahiers Archéologiques* 19 (1969), Paris, σ. 130 [= Μ. CHATZIDAKIS, *Studies in Byzantine Art and Archaeology*, Variorum Reprints, London 1972, σ. XII 130]· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Περὶ Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ νεώτερα», *Ἑλληνικά* 25 (1972) σ. 311-313· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Précisions sur le fondateur de Saint-Luc», *Cahiers Archéologiques* 22 (1972), Paris, σ. 87-88.

*πρότερον ἐν γῆ
τεθαμμένον καὶ μύρον βλύζοντα.*

*Ναὸν σε γεγονότα
Τριάδος ἱερὸν
τῆς παναγίας¹⁹⁴, Λουκᾶ παμμακάριστε,
μετέθετο ὁ Φιλόθεος ναῶ
ἐν καινῷ, δὴ ἤγειρεν
εἰς σὸν ὄνομα πιστῶς.*

(α' κανόνας τοῦ μεγάλου ἑσπερινοῦ τῆς Ἀκολουθίας ἀνακομιδῆς· α' καὶ β' τροπάριο ε' ὠδῆς, α' τροπάριο ζ' ὠδῆς)¹⁹⁵.

*Ὁ ποιῆμην σου ποιμαίνων τὴν λογικὴν
φιλοθέως, Λουκᾶ παμμακάριστε,
πόθῳ θερμῷ
πίστει τε κινούμενος τῇ πρὸς σέ,
ὡς ἀληθῶς φιλόθεον
ἔργον, τὴν σεπτὴν ἀνακομιδὴν
τοῦ θείου σου λειψάνου
εἰργάσατο ἐμφρόνως,
ὄν καὶ καλούμενος Φιλόθεος.*

(α' τροπάριο θ' ὠδῆς αὐτοτελοῦς κανόνα τῆς ἀνακομιδῆς τοῦ λειψάνου)¹⁹⁶.

Οἱ ἀσφαλεῖς καὶ ἀναμφισβήτητες ἱστορικές πληροφορίες, τίς ὁποῖες παρέχουν τὰ τροπάρια ποὺ παραθέσαμε, εἶναι:

α'.— Τὴν ἀνακομιδῆ τοῦ λειψάνου τοῦ ὁσίου Λουκᾶ πραγματοποίησε ὁ ἱερομόναχος Φιλόθεος, ἡγούμενος (ὅπως συνάγεται ἀπὸ τοὺς στίχους ὁ ποιῆμην σου ποιμαίνων τὴν λογικὴν / φιλοθέως, Λουκᾶ παμμακάριστε) τῆς Μονῆς. Ἡ ἀνακομιδῆ ἔγινε ἀπὸ ὑπόγειο τάφο, σκαμμένο στὸ χῶμα, ὅπως μαρ-

194. Κακῶς ὁ Π. ΜΥΛΩΝΑΣ, «Δομικὴ ἐρευνα...», σ. 25, γράφει «τῆς Παναγίας» (μὲ κεφαλαῖο Π), πράγμα ποὺ καθιστᾷ τὸ τροπάριο ἀκατανόητο καὶ ἐπιπροσθέτως, μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ σύγχυση μὲ τὸ ναὸ τῆς Παναγίας. Ἐδῶ ὁ Π. ΜΥΛΩΝΑΣ, δημοσιεύοντας τὸ τροπάριο αὐτό, ἐκ παραδρομῆς, πιστεύω, τὸ ὀνομάζει «καὶ ὄνομα». Πρβλ. καὶ τὸ δοξαστικὸ τοῦ μεγάλου ἑσπερινοῦ τῆς ἰδίας Ἀκολουθίας, ὅπου: Χαίροις, τῆς ἁγίας Τριάδος χρηματίας ἱερὸς οἶκος καὶ πανάγιος (Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 78).

195. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 99, 100.

196. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 130.

τυροῦν οἱ φράσεις «ἐν τῷ τάφῳ κείμενος», «πρότερον ἐν γῆ τεθαμμένον», «σῶμ' ἐκ τάφοιο... Λουκᾶ ἀνεκομίσθη»¹⁹⁷.

Ὁ τάφος αὐτὸς πρέπει νὰ ταυτιστεῖ ἀναμφίβολα μὲ τὸν ἀρχικὸ τάφο τοῦ ὁσίου στὸ δάπεδο τοῦ κελλιοῦ του, ὁ ὁποῖος ἀργότερα (περὶ τὸ ἔτος 955), διασκευασμένος καὶ καλλωπισμένος ὅπως ἦταν ἀπὸ τὸν μοναχὸ Κοσμᾶ τὸν Παφλαγόνα (Ἰούλ. τοῦ 953), στεγάσθηκε μέσα στὸ εὐκτήριο, ποῦ ἔκτισαν γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ οἱ συνασκητὲς τοῦ ὁσίου στὴ θέση τοῦ κελλιοῦ του. Τὴν ταύτιση αὐτὴ ἐνισχύει ἡ μαρτυρία τῶν τροπαρίων ὅτι ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ τάφο ἀνέβλυζε μύρον: *βρώων δαψιλῶς εὐωδίαν μυρίπνοον ... καὶ μύρον βλύζοντα*¹⁹⁸. : Πράγματι στὸ κείμενο τοῦ Βίου τοῦ ὁσίου Λουκᾶ μνημονεύεται ὁ μυροβλύτης ἀρχικός, ὅπως ὑποστηρίζουμε πρὸ πάντων¹⁹⁹, τάφος: ... *τῆς τοῦ ἁγίου θήκης πηγῆ παραπλησίως μύρον εὐωδες ἀποβλύσασης ... καὶ τὰ τῆς εὐγνωμοσύνης δάκρυα ἐν θερμῇ ψυχῆς καὶ συντριβῆ πνεύματος τοῦ ἱεροῦ κατέβλυζε τάφου, οἶονεὶ τὸ ποθὲν ὑπὸ τοῦ παιδὸς μύρον ἀντισηκῶσαι τοῖς δάκρυσι βουλομένη*²⁰⁰. — ... *τοῖς ἰσχυροῖς χρηταὶ καὶ αὐτὸς βοηθήμασι ... καὶ τῷ μύρῳ τῷ ἐκ τοῦ τάφου βλύζοντι*²⁰¹.

197. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, *δ.π.*, σ. 99, 102. Δὲν εὐσταθεῖ ἡ ἐρμηνεία ποῦ δίνεται ἀπὸ τὸν Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «*Δομικὴ ἔρευνα...*», σ. 29, σημ. 78, στὴ φράση *ἐν γῆ τεθαμμένον*: «Ἐὰν τὸ σκῆνωμα εἶχε παραμείνει *ἐν γῆ τεθαμμένον* ἀπὸ το 953 ἕως το 1022, θὰ εἶχε λιώσει καὶ εξαφανισθεῖ. Ἡ σχετικὴ ἔκφραση λοιπὸν θὰ πρέπει νὰ ἐκληφθεῖ ὡς καλλιπέεια καὶ ὄχι ὡς εἰκόνα τῆς πραγματικότητος, εἴτε, ὅπερ καὶ λογικότερο, θὰ μπορούσε νὰ εἶχε προέλθει ἀπὸ μιὰ ἀρχικὴ φυσιολογικὴ ἐκταφή, σε κάποιον ἀπὸ τὰ πρῶτα κτήρια, εἴτε στο *Μνήμα* τοῦ Βίου εἴτε στο *Εὐκτήριον*. — Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι δὲν ἐξηγεῖται λογικά, πῶς τὸ σκῆνωμα τοῦ ὁσίου, ἐὰν εἶχε παραμείνει *ἐν γῆ τεθαμμένον*, ὅπως μᾶς βεβαιώνει ὁ σύγχρονος τῶν γεγονότων ὑμνογράφος, ἀπὸ τὸ 953 ὡς τὸ 1022, «θὰ εἶχε λιώσει καὶ εξαφανισθεῖ», ἐνῶ ἡ διατήρησή του προϋποθέτει κάποιες «ἐκταφές», ποῦ θὰ ἐπακολούθησαν τὴν ἀρχικὴ ταφή. Τὸ ὑπερβαύμαστο γεγονός ὅτι τὸ σκῆνωμα τοῦ ὁσίου, *ἐν γῆ τεθαμμένον*, διατηρήθηκε σῶον καὶ ἀδιάφθορον ἐξαιρεται σὲ τροπάριο τοῦ ἀνεξάρτητου κανόνα τῆς ἀνακομιδῆς:

*Ῥευστὴν λαχὸν τὴν φύσιν, νόμῳ αὐτῆς
ἐλειτούργησας, οἷάπερ ἄνθρωπος
ἀποθανών,
ἀλλὰ τὴν στολήν σου τὴν ἱερὰν
ἀδιάφθορον ἔδειξας,
σῶόν τε τὸ σῶμά σου τὸ σεπτόν
τοσοῦτους ἤδη χρόνους,
οὔπερ εὐσεβοφρόνως
νῦν τὴν μετὰθεσιν γεραίρομεν.*

(β' τροπ. θ' ὠδῆς· Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, *δ.π.*, σ. 130).

198. Βλ. πρὸ πάντων, σ. 70-71.

199. Βλ. πρὸ πάντων, σ. 67-70.

200. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «*Ὁσίου Λουκᾶς*, σ. 210-211, § 83.

201. *δ.π.*, σ. 214-215, § 89.

Τὸ περιώνυμο γιὰ τὶς θαυματουργίες τοῦ ἱεροῦ λείψανο τοῦ ὁσίου μεταφέρθηκε καὶ ἐναποτέθηκε σὲ λάρνακα, τοποθετημένη στὸ νεόκτιστο, φερώνυμο τοῦ ναοῦ, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὶς φράσεις τῶν τροπαρίων: *ἐν τῇ θήκῃ ἣ νῦν κατὰ κεισαι ... μετέθετο ὁ Φιλόθεος ναῶ ἐν καινῷ, ὃν ἤγειρεν εἰς σὸν ὄνομα πιστῶς*. Ἀσφαλῶς ἐδῶ πρόκειται γιὰ τὸ νέο καθολικὸ τῆς Μονῆς, ποῦ τιμᾶται στὴ μνήμη τοῦ ὁσίου, καὶ γιὰ τὴ μαρμαρίνη λάρνακα - λειψανοθήκη τοῦ ποῦ βρισκεται ἐκεῖ²⁰². Καμιὰ ἄλλη ἀνακομιδὴ καὶ σὲ κανένα ἄλλο χῶρο δὲν εἶναι νοητὴ, χωρὶς νὰ βιασθοῦν καὶ νὰ παρερμηνευθοῦν τὰ κείμενα.

Δὲν εὐσταθοῦν καὶ δὲν συμφωνοῦν μὲ τὶς ἀθηντικὲς μαρτυρίες τῶν πηγῶν ὅσα ὑποστηρίχτηκαν πρόσφατα²⁰³ γιὰ ἀνακομιδὴ τοῦ λειψάνου ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ τάφο σὲ λάρνακα τοποθετημένη στὴ βόρεια κεραία τοῦ ὑποτιθέμενου ἐπάνω ὀρόφου τοῦ εὐκτηρίου, ἀφοῦ, ἄλλωστε, καμιὰ βεβαιότητα ἢ καὶ ἀπλή ἐνδειξη γιὰ «διώροφο» εὐκτήριο δὲν ὑπάρχει, οὔτε ἀφετέρου τὰ κείμενα συνηγοροῦν γιὰ τὴν ἀποδοχὴ μιᾶς τέτοιας ἀνακομιδῆς, ὅπως ἤδη ἔχομε ἀναφέρει²⁰⁴.

Πολὺ περισσότερο, καὶ γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους, δὲν μπορεῖ νὰ τεκμηριωθεῖ καὶ νὰ θεωρηθεῖ πιθανὴ μιὰ ἀνακομιδὴ σὲ δῆθεν ἀνεόδητο «χῶρο» «Λ» ὡς *Προσκυνητῆριον ἢ Παρεκκλήσιον τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ*, οὔτε εἶναι δυνατὸ νὰ γίνουν δεκτὰ τὰ γραφόμενα ὅτι ἀνακομιδὴ ἦταν οὐσιαστικὰ ἡ μεταφορὰ τοῦ λειψάνου ἀπὸ τὸ κέντρο τῆς βόρειας κεραίας τοῦ Εὐκτηρίου στο νέο «χῶρο» «Λ», δηλαδή κατὰ τρία περίπου μέτρα ανατολικότερα, μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ τελευταίου μαζί με τὴν Παναγία. Γι' αὐτὸ καὶ στὴν Ἀκολουθία τῆς ἀνακομιδῆς χρησιμοποιεῖται τὸ ρῆμα *μετέθετο* καὶ ὄχι *ἀνεκομίστατο!!!*²⁰⁵ (τὰ τρία θαυμαστικά δὲν εἶναι δικά μας).

Ὅμως δὲν ἀληθεύει ὅτι στὴν Ἀκολουθία τῆς ἀνακομιδῆς χρησιμοποιεῖται μόνον τὸ ρῆμα *μετέθετο*, γι' αὐτὸ καὶ σὲ καμιὰ περίπτωσιν δὲν μπορεῖ νὰ στηριχθεῖ ἡ ἀπόψη ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ πραγματικὴ ἀνακομιδὴ λειψάνων, ἀλλὰ γιὰ δῆθεν «μεταφορὰ» τοὺς «κατὰ τρία περίπου μέτρα ανατολικότερα». Θὰ πρέπει ἴσως νὰ παρατηρήσουμε ἐδῶ ὅτι μετὰ τῶν λέξεων «ἀνακομιδὴ» καὶ «μεταφορὰ» - «μετάθεσις» δὲν ὑπάρχει σημασιολογικὴ διαφοροποίηση. Δὲν μποροῦμε, ἔτσι, νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι «ἀνακομιδὴ» σημαίνει μετακίνηση σὲ μεγαλύτερη ἀπόσταση, ἐνῶ «μεταφορὰ» ἢ «μετάθεσις» σημαίνει μετακίνηση σὲ πλησιέστερο χῶρο.

202. Γιὰ τὴ λάρνακα - λειψανοθήκη, σύγχρονη τοῦ νέου καθολικοῦ, βλ. Μ. ΧΑΤΖΗ-ΔΑΚΗ, «Περὶ Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ νεώτερα», σ. 304-309.

203. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «*Δομικὴ ἔρευνα...*», σ. 26-27· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «*Δομικὴ ἔρευνα...* Συμπληρωματικὴ περίληψη», σ. 79, 80.

204. Βλ. πρὸ πάντων, σ. 62-70.

205. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «*Δομικὴ ἔρευνα...*», σ. 26.

Πέρα απ' αυτά, στην 'Ακολουθία τῆς ἀνακομιδῆς ρητὰ καὶ ἀπερίφραστα γίνεται λόγος γιὰ πραγματικὴ ἀνακομιδῆ, ὅπως δείχνουν τὰ παρατιθέμενα χωρία: ... τῶν φιλεόρων οἱ χοροί, τὴν ἀνακομιδὴν τῶν σεπτῶν αὐτοῦ λειψάνων γεραίροντες, σὲ μεγαλύνουσι²⁰⁶. — Τῷ αὐτῷ μὲν [ματῷ] γ' ἡ ἀνακομιδὴ τοῦ λειψάνου τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν τοῦ ἐν τῷ Στειρίῳ τῆς Ἑλλάδος ... Σῶμ' ἐκ τάφοιο τρίτη μαίον Λουκᾶ ἀνακομισθῆ²⁰⁷. Καὶ στὸν ἀνεξάρτητο κανόνα τῆς ἀνακομιδῆς ἀναφέρεται χαρακτηριστικά: 'Ο ποιῆμην σου ποιμαίνων τὴν λογικὴν ... τὴν σεπτὴν ἀνακομιδὴν τοῦ θείου σου λειψάνου εἰργάσατο (α' τροπάριο θ' ὠδῆς)²⁰⁸.

Ἐπιπλέον πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι τὶς λέξεις μεταθέσεις - μετατίθεμαι χρησιμοποιεῖ ὁ ὑμνογράφος παράλληλα πρὸς τὶς λέξεις ἀνακομιδῆ - ἀνακομιζομαι καὶ χωρὶς καμιὰ ἐννοιολογικὴ διάκριση ἀπ' αὐτές. Ἡ παράλληλη χρῆση τοὺς ὀφείλεται πολλὰς φορὰς σὲ λόγους μετρικούς ἀλλὰ καὶ ὑφολογικούς, προκειμένου ὁ ποιητὴς νὰ δώσει ποικιλία στὸ στίχο του, ἀποφεύγοντας τὴ μονότονη καὶ ἀντιποιητικὴ ἐπανάληψη τῶν ἴδιων λέξεων.

Ἡ 'Ακολουθία τῆς ἀνακομιδῆς προσδιορίζει τὸ γεγονός στις 3 Μαΐου, ἑορτὴ τῆς Ἀναλήψεως, ἐπομένως ἡμέρα Πέμπτη. Ὁ Μαν. Χατζηδάκης, στηριζόμενος στὰ δεδομένα αὐτά, ἐπιλέγει καὶ προτείνει (μὲ βάση τοὺς χρονολογικούς πίνακες τοῦ V. Grumel, σὲ συνδυασμὸ μὲ ἄλλες σχετικὲς πρὸς τὴν ἱστορία τῆς Μονῆς μαρτυρίες καὶ πηγές) ὡς πιθανότερη χρονολογία τῆς ἀνακομιδῆς τὸ ἔτος 1011²⁰⁹, τὸ ὁποῖο φαίνεται ὅτι ἀνταποκρίνεται στὰ πράγματα. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τότε, τὸ 1011, εἶχε ἤδη ἀποπερατωθεῖ ἡ ἀνέγερση—ὄχι ὅμως καὶ ἡ διακόσμηση— τοῦ νέου μεγάλου καθολικοῦ μὲ τὴ λάρνακα τοῦ ὁσίου²¹⁰, στὴν ὁποία ἔγινε ἡ ἀνακομιδὴ τοῦ λειψάνου τοῦ ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ τάφο τοῦ εὐκτηρίου, τὸ ὁποῖο ἀντικατέστησε ὁ μεγαλοπρεπὴς καινὸς ναὸς τοῦ ὑμνογράφου.

Ἀποδείξαμε ἤδη πρὸ πάνω²¹¹ ὅτι ἡ τοποθέτηση τῆς ἀνέγερσης τοῦ νέου καθολικοῦ τῆς μονῆς στὰ ἔτη 956-970, καὶ ἡ κατὰ συνέπεια ἀνακομιδὴ τοῦ λειψάνου τοῦ ὁσίου Λουκᾶ στὸ ἴδιο χρονικὸ διάστημα, ὅπως ὑποστήριξε πρόσφατα ἡ Carolyn L. Connor, δὲν εὐσταθεῖ, ἀφοῦ δὲν συμφωνεῖ μὲ τὶς σαφεῖς μαρτυρίες τῶν σχετικῶν πηγῶν (Βίου καὶ ὑμνογραφικῶν κειμένων).

β'. — Βέβαιος κτίτορας τοῦ νέου καθολικοῦ εἶναι ὁ ἱερομόναχος καὶ ἡγού-

μενος τῆς μονῆς Φιλόθεος, ὁ ὁποῖος πραγματοποίησε καὶ τὴν ἀνακομιδὴ τοῦ λειψάνου τοῦ ὁσίου στὸ νέο φερόνυμο ναὸ του, ὅπως ρητὰ μαρτυροῦν τὰ ὑμνογραφικὰ κείμενα: μετέθετο ὁ Φιλόθεος ναῶ ἐν καινῷ, ὃν ἤγειρεν εἰς σὸν ὄνομα πιστῶς²¹².

Ἡ ταύτιση τοῦ ἡγουμένου Φιλοθέου μὲ τὸ σπαθᾶριο Φίλιππο τοῦ Βίου, τὴν ὁποία ὑποστηρίζει ἡ C. Connor (ὅτι δηλαδὴ ὁ σπαθᾶριος Φίλιππος ἔγινε μοναχὸς καὶ μετονομάστηκε σὲ Φιλόθεο, παρόλο ποὺ τέτοιο πράγμα δὲν μαρτυρεῖται πουθενά)²¹³, δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ δεκτὴ, διότι ὁ Φιλόθεος ζεῖ στὶς ἀρχές τοῦ ΙΑ' αἰῶνα, ἐνῶ ὁ Φίλιππος εἶναι σύγχρονος τοῦ ὁσίου Λουκᾶ († 7 Φεβρ. 953)²¹⁴.

Ἄς προσθεθεῖ ἐδῶ ὅτι, ὅταν γραφόταν ὁ Βίος τοῦ ὁσίου, ὁ σπαθᾶριος Φίλιππος ζοῦσε ἀκόμη, ὅπως συνάγεται ἀσφαλῶς ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο: Ἐπεὶ δὲ τὸν Φίλιππον ὁ ὕμνος ἀνῆκε, σύντρομος πρόσεισι καὶ ἡλλοιωμένος ἔνθα τὴν σύναξιν οἱ πατέρες εἶχον καί, πάντα διασαφήσας ὅσα τε ὑπαρ αὐτὸς ἐπὶ τῆς στρωμνῆς ἔστρεφε καὶ ὅσα ὄναρ ὑπερφυῶς ἐθεάσατο καὶ συγγνώμης τυχών, μένει τὸ θαῦμα κηρύττων εἰσέτι, ἑαυτοῦ τε καταγινώσκων καλῶς ἐφ' οἷς τοῦ δικαίου λίαν κακῶς κατεγίνωσκεν²¹⁵.

Ἐὰν λοιπὸν εἶχε προηγηθεῖ ἡ ἀνέγερση τοῦ νέου καθολικοῦ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 956 καὶ 970, ὅπως πιστεῖται ἡ C. Connor, καὶ ἐὰν ὁ Φίλιππος εἶχε στὸ ἀναμεταξὺ ἐνταχθεῖ στὴ μοναστικὴ ἀδελφότητα τῆς μονῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα Φιλόθεος, ὁ βιογράφος, ἀναφερόμενος σὲ ἕνα ἡγούμενο ἢ προηγούμενο καὶ κτίτορα τῆς μονῆς (ὅπως ὑπῆρξε ὁ Φιλόθεος), δὲν θὰ περιοριζόταν τότε σὲ μιὰ ἀπλὴ μόνον ἀναφορὰ τοῦ κοσμικοῦ του ὀνόματος, χωρὶς κανένα ἀπολύτως ὑπαινιγμὸ γιὰ τὴ δράση του ὡς μοναχοῦ καὶ ἡγουμένου. Ἐπομένως καὶ γιὰ τὸν πρόσθετο αὐτὸ λόγο δὲν μπορεῖ νὰ σταθεῖ ἡ προτεινόμενη ταύτιση τῶν δύο προσώπων (Φίλιππος - Φιλόθεος).

Ἐπίσης πρέπει νὰ ἀπορριφθεῖ, γιὰτὶ δὲν συμφωνεῖ μὲ τὰ πραγματικὰ χρονολογικὰ δεδομένα καὶ τὶς ἄλλες μαρτυρίες τῶν πηγῶν, ἡ ἄποψη τῆς ἴδιας ἐρευνήτριας ὅτι ὁ ἀδελφὸς τοῦ Φιλίππου, συμμοναστῆς τοῦ ὁσίου Λουκᾶ Θεοδόσιος²¹⁶, τὸν ὁποῖο ταυτίζει, ὄχι πειστικά, μὲ τὸ γνωστὸ (ἀπὸ τὸ Κατάστιχο

212. Μ. CHATZIDAKIS, «'A propos...», σ. 130-131, 135-140· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Précisions sur le fondateur de Saint-Luc», σ. 87-88· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Περὶ Μονῆς 'Οσίου Λουκᾶ νεώτερα», σ. 298-301, 311-313.

213. C. L. CONNOR, ὁ.π., σ. 30-31, 32, 50-51, 122.

214. Γιὰ τὸ σπαθᾶριο Φίλιππο βλ. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «'Οσιος Λουκᾶς, σ. 31, 50, 204-206 (§ 76).

215. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «'Οσιος Λουκᾶς, σ. 206 (§ 76).

216. Γιὰ τὸν Θεοδόσιο βλ. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «'Οσιος Λουκᾶς, σ. 31, 50, 131 (§ 76), 204 (§ 76).

206. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 87.

207. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 102.

208. Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, ὁ.π., σ. 130.

209. Μ. CHATZIDAKIS, «'A propos...», σ. 129· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Περὶ Μονῆς 'Οσίου Λουκᾶ νεώτερα», σ. 299-300.

210. Μ. ΧΑΤΖΗΑΚΗ, «Περὶ Μονῆς 'Οσίου Λουκᾶ νεώτερα», σ. 300.

211. Βλ. παραπάνω, σ. 24, σημ. 5 καὶ σ. 63-65.

των Θηβών) σπαθαροκανδιδάτο Θεόδωρο Λεοβάχο²¹⁷, υπῆρξε ἡγούμενος τῆς μονῆς καὶ ἀπὸ τοὺς κύριους χορηγούς, καθὼς καὶ συγκτίτορας, μετὸν ἀδελφὸ τοῦ Φιλόθεο (πρώην Φίλιππο), τοῦ νέου καθολικοῦ²¹⁸.

Καὶ στὸν Θεοδόσιο ὁ βιογράφος ἀπλῶς ἀναφέρεται ὀνομαστικά, μετὴν εὐκαιρία τῆς ἐπίσκεψης τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Φιλίππου, προσθέτοντας μόνο γι' αὐτὸν ὅτι τῶν τῶ ἀγίῳ συνόντων μοναχῶν ἦν. Καὶ ἐδῶ, στὴν περίπτωση τοῦ Θεοδοσίου, ἰσχύουν ὅσα ἐλέχθησαν πρὸς πάνω γιὰ τὸν ἀδελφὸ τοῦ Φιλίππου. Ἐὰν δηλαδὴ ὁ Θεοδόσιος αὐτὸς εἶχε υπᾶρξει ἡγούμενος τῆς μονῆς καὶ ὁ κύριος οἰκονομικὸς συντελεστὴς τῆς ἀνοικοδόμησής τοῦ νέου καθολικοῦ, καὶ ἐὰν ὁ Βίος εἶχε συνταχθεῖ μετὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ καθολικοῦ, τότε ὁ βιογράφος ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἐμνημόνευε τὸν Θεοδόσιο μόνο ὡς ἓνα ἀπλὸ μοναχό, ἐκ τῶν τῶ ἀγίῳ συνόντων, ἀλλὰ θὰ ἀναφερόταν κυρίως στὶς δραστηριότητές του ὡς ἡγούμενου καὶ κτίτορα τοῦ ναοῦ.

Ὁ καινὸς ναὸς, φερώνυμος τοῦ ὁσίου Λουκᾶ, κτίσμα τοῦ ἱερομονάχου καὶ ἡγουμένου τῆς Μονῆς Φιλοθέου, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ταυτιστεῖ οὔτε μετὸ εὐκτῆριο, τὸ ὁποῖο, σύμφωνα μετὸ κείμενο τοῦ Βίου, ἔκτισαν ὀρισμένοι μαθητὲς καὶ συνασκητὲς του (δὲν μνημονεύεται οὔτε ὁ Φιλόθεος ὡς κτίτορας, οὔτε καμιά ἀνακομιδὴ ἐγένεε ἐκεῖ), ἀλλὰ πολὺ περισσότερο οὔτε μετὸ ναὸ τῆς Παναγίας, ὁ ὁποῖος βέβαια δὲν τιμᾶται στὴ μνήμη τοῦ ὁσίου Λουκᾶ.

Δὲν συμφωνεῖ ἐπίσης μετὰ τὰ δεδομένα τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν ἡ ἀποψη ὅτι ὁ μικρὸς χώρος, ὅπου ἡ λάρνακα τοῦ ὁσίου, κτίστηκε εἰδικά, πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ νέου καθολικοῦ, «ὡς Προσκνητῆριον ἢ Παρεκκλήσιον τοῦ Ὀσίου Λουκᾶ», καὶ ὅτι αὐτὸ τὸ χωρὸ ἀφορᾶ, ἐνδεχομένως, ὁ καινὸς ναὸς τοῦ Φιλοθέου²¹⁹. Γιατὶ καμιά σχετικὴ ἐνδειξὴ ἢ ὑπαινιγμὸς δὲν ὑπάρχει στὰ κείμενα, πού νὰ τεκμηριῶναι καὶ νὰ δικαιολογεῖ μιὰ τέτοια ὑπόθεσιν.

Ἀναμφισβήτητα λοιπὸν ὁ καινὸς ναὸς τοῦ Φιλοθέου, φερώνυμος τοῦ ὁσίου Λουκᾶ, ταυτίζεται πρὸς τὸ νέο καθολικὸ τῆς Μονῆς. Τὴν ἀποψη αὕτη ἐπιβεβαιώνουν οἱ εἰκονογραφικὲς παραστάσεις τοῦ Φιλοθέου στὴ Μονή, τὶς ὁποῖες ἐπισήμανε καὶ ταύτισε ὁ Μαν. Χατζηδάκης²²⁰.

217. Γιὰ τὸν Θεόδωρο Λεοβάχο βλ. N. G. SVORONOS *Recherches sur le cadastre byzantin et la fiscalité aux XIe et XIIIe siècles: Le cadastre de Thèbes*, École Française d'Athènes, Athènes [1959] [= Bulletin de Correspondance Hellénique 83, 1959], σ. 13 (στ. 59-60), 15 (στ. 6-7), 16 (στ. 33-34), 17 (στ. 40-41, 45-46, 52-53), 18 (στ. 67-69), 41, 42, 74 (σημ. 4).

218. C. L. CONNOR, *δ.π.*, σ. 30-31, 50-51, 107, 120-121, 122.

219. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἐρευνα...», σ. 26· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Δομικὴ ἐρευνα... Συμπληρωματικὴ περίληψιν», σ. 78-80.

220. Μ. CHATZIDAKIS, «'Α propos...», σ. 130-140 (εἰκ. 5, 6, 8, 15, 16, 17)· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Précisions...», σ. 87-88· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Περὶ Μονῆς Ὀσίου Λουκᾶ νεώτερα», σ. 298-299 (πίν. 7 καὶ 8). Τὴν ταύτισιν τοῦ εἰκονιζομένου σὲ τρεῖς τοιχογραφίες μοναχοῦ πρὸς

Πράγματι, ὁ ἡγούμενος Φιλόθεος εἰκονίζεται τρεῖς φορές σὲ τοιχογραφίες τοῦ 11ου αἰώνα (βλ. τοὺς ἐκτὸς κειμένου πίνακες ΙΖ'-ΚΒ'). Μιὰ φορά, στὸ ΝΑ σταυροθῆλιο τῆς κρύπτῆς, ὅπου, σὲ στηθάρια, οἱ τέσσερις ἡγούμενοι τῆς Μονῆς μετὶ τὶς ἀντίστοιχες ἐπιγραφὰς τοὺς: ὁ ὄσιος Λ ο υ κ ᾶ ὁ ἰδρυτὴς καὶ ἀρχικὸς κτίτορας τῆς Μονῆς, ὁ ὄσιος Φ ι λ ὸ θ ε ο ς ὁ κτίτορας τοῦ νέου καθολικοῦ, ὁ ὄσιος Θεοδόσιος καὶ ὁ ὄσιος Ἀθανάσιος. Δεύτερη φορά, στὴν ὀμαδικὴ ἀνεπίγραφη προσωπογραφία τῶν ἡγουμένων στὴν εἴσοδον τῆς κρύπτῆς· ὁ τρίτος στὴ σειρά (ἀπὸ δεξιὰ πρὸς τ' ἀριστερὰ) ταυτίζεται μετὸν Φιλόθεο, ὅπως δείχνει ἡ εἰκονογραφικὴ του ὁμοιότητα μετὸ ἐνεπίγραφο στηθᾶριο τῆς κρύπτῆς. Καὶ γιὰ τρίτη φορά, σὲ τοιχογραφία τοῦ ΒΑ παρεκκλησίου τοῦ καθολικοῦ, κοντὰ στὸν τάφο τοῦ ὁσίου. Ἐδῶ ὁ Φιλόθεος εἰκονίζεται, κατὰ τὸν καθιερωμένο τύπον τῶν κτιτόρων, κρατώντας ὁμοίωμα τοῦ νέου καθολικοῦ (ὄχι τοῦ παλαιοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας, ὅπως ὑποστηρίχθη²²¹), τὸ ὁποῖο προσφέρει στὸν ἰδρυτὴ καὶ πάτρωνα τῆς Μονῆς ὄσιο Λουκᾶ. Ἡ παράστασις τοῦ ναοῦ εἶναι σχηματικὴ καὶ συμβατικὴ (τροῦλλος τοῦ ὁποῖου φαίνονται τέσσερα παράθυρα, δικλινῆς στέγη μετὰ ἀέτωμα στὴν πρόσθια ὄψη), ὅπως συνήθως συμβαίνει σ' αὐτὰς τὶς περιπτώσεις. Καὶ ἐδῶ ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι σβησμένη, ἢ ταύτισιν ὅμως μετὸν ἡγούμενο-κτίτορα Φιλόθεο εἶναι ἀσφαλῆς, ὅπως δείχνει ἡ πλήρης σύμπτωση τῶν εἰκονογραφικῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου του μετὶ τὶς δύο ἄλλες παραστάσεις τῆς κρύπτῆς²²². Ὅτι πρόκειται γιὰ κτίτορα ναοῦ τῆς Μονῆς δὲν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία, ἐφόσον ὁ εἰκονιζόμενος μοναχὸς κρατᾶει στὰ χέρια του καὶ προσφέρει στὸν ὄσιο ἰδρυτὴ τῆς Μονῆς ὁμοίωμα ἐκκλησίας.

Τὸ προσφερόμενο ὁμοίωμα παριστάνει τὸ νέο καθολικὸ τῆς Μονῆς, τὸν καινὸν ναὸν ὃν ἡγειρεν, στὸ ὄνομα καὶ πρὸς τιμὴν τοῦ ὁσίου Λουκᾶ, ὁ Φιλόθεος, ἀφοῦ οὔτε τὸν παλαιὸν ναὸ τῆς Ἀγίας Βαρβάρας - Παναγίας (προγενέστερο τοῦ Φιλοθέου) μπορεῖ νὰ εἰκονίσει, ἀλλὰ οὔτε καὶ τὸ εὐκτῆριο, τὸ ὁποῖο, ὅπως ρητὰ ἀναφέρεται στὸ Βίο, ἀνήγειραν, ἀπὸ ἀφοσίωσιν καὶ εὐγνωμοσύνην, δύο χρόνια

τὸν ἡγούμενο τῆς Μονῆς Φιλόθεο ἀμφισβητεῖ ὁ ΕΥΣΤ. ΣΤΙΚΑΣ, Ὁ κτίτωρ τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Ὀσίου Λουκᾶ, σ. 46-54 (πίν. Β', Γ', Δ' καὶ 1-9). Ὅμως οἱ σαφεῖς μαρτυρίες τῶν εἰκονογραφικῶν κειμένων, ὁ τρόπος πού εἰκονίζεται ὁ μοναχὸς (δύο φορές ἀνώνωμος ἢ μετὰ σβησμένες τὶς ἐπιγραφὰς καὶ μιὰ ἐπόνυμος), ἡ εἰδικὴ θέσις τῶν τοιχογραφικῶν (δύο στὴν κρύπτῃ, μία στὸ καθολικὸ) καὶ οἱ ἀναμφισβήτητες, τέλος, εἰκονογραφικὲς ὁμοιότητες τῶν τριῶν προσώπων συνηγοροῦν ἢ καὶ δὲν ἀφήνουν καμιά ἀμφιβολία γιὰ τὴν ταύτισιν.

221. Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἐρευνα...», σ. 25 καὶ 27, εἰκ. 29, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ κάποιο ἀνώνωμο εἰκονιζόμενον μοναχό, χωρὶς κἀν νὰ συζητεῖται, ἔστω καὶ γιὰ νὰ ἀμφισβητηθεῖ, ἡ προταθεῖσα (Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, *δ.π.*) ταύτισίς του πρὸς τὸν ἡγούμενον Φιλόθεο.

222. Μ. CHATZIDAKIS, «'Α propos...», σ. 137· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Περὶ Μονῆς Ὀσίου Λουκᾶ νεώτερα», σ. 299.

μετά τὸ θάνατο τοῦ πνευματικοῦ τους πατέρα, δηλαδή περὶ τὸ ἔτος 955, ἔνιοι τῶν αὐτοῦ φοιτητῶν²²³.

Σχετικὰ μὲ τὸν κτίτορα τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ πολλὰ ἔχουν γραφτεῖ καὶ πολὺς ἔχει γίνει λόγος γιὰ δύο ταυτόσημα σημειώματα (ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα αὐτόγραφο, τὸ ἄλλο δημοσιευμένο τὸ 1860 σὲ συλλογὴ ἐπιγραφῶν τοῦ Ἰλυρικοῦ) τοῦ Κυριακοῦ de Pizzicollī, τοῦ ἐπονομαζόμενου Ἀγκωνίτη, ποὺ ἐπισκέφτηκε τὴ Μονὴ στὶς 28 Μαρτίου τοῦ 1436. Στὰ σημειώματά του αὐτὰ (βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίνακα ΚΓ'), γραμμένα στὰ λατινικά, ὁ φιλόδοξος Ἰταλὸς ταξιδιώτης ἀναφέρει ὅτι ἡ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ (*nobilissima Lucae monachi aedes*) ὑπῆρξε κτίσμα τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Θ' τοῦ Μονομάχου (1042-1055) (*aedita a Monomacho Imp[eratore] in Phocide prope Delphos*), σύμφωνα μὲ πληροφορία ποὺ ἀντλήσε ἀπὸ παλαιότατο βιβλίον τῆς Μονῆς (*ea excaeri ex antiquissimo praefatae ecclesiae libro*)²²⁴.

Ἡ πιὸ πάνω πληροφορία, ποὺ παρουσιάζει τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Μονομάχον ὡς κτίτορα τῆς Μονῆς γενικότερα τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ἢ τοῦ καθολικοῦ τῆς (τὸ πρᾶγμα δὲν διευκρινίζεται), δὲν μπορεῖ νὰ ἐλεγχθεῖ ὡς πρὸς τὴν ἀκρίβειά της, ἀφοῦ δὲν διασταυρώνεται οὔτε ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ ἄλλες πηγές ἢ μαρτυρίες. Συνήθως, σὲ τέτοιες περιπτώσεις, ἡ αὐτοκρατορικὴ εὐνοία καὶ χορηγία προβάλλεται καὶ τονίζεται ποικιλοτρόπως, μὲ χρυσόβουλλα ἢ ἄλλα ἔγγραφα δωρεῶν ἢ καὶ μὲ εἰκονογραφικὲς παραστάσεις τοῦ αὐτοκράτορα - κτίτορα, πρᾶγμα ποὺ δὲν συμβαίνει ἐδῶ.

Ὅμως, ὅπως ἤδη σημειώσαμε²²⁵, τὸ ἀρχεῖο καὶ οἱ παλαιὲς βιβλιοθηκὲς τῆς Μονῆς ἔχουν καταστραφεῖ. Γι' αὐτὸ ἡ ἀνεπιβεβαίωτη καὶ ἀόριστη πληροφορία τοῦ Κυριακοῦ Ἀγκωνίτη δὲν μπορεῖ νὰ ἀπορριφθεῖ ἀνεξέλεγκτα. Δὲν ἀποκλείεται, ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος, γνωστὸς ρέκτης καὶ ὑποστηρικτὴς τέτοιων θεάρεστων ἔργων (π.χ. Νέα Μονὴ Χίου), νὰ συνέδραμε καὶ νὰ βοήθησε οἰκονομικὰ καὶ τὴ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ. Μὲ ποῖο συγκεκριμένο τρόπο καὶ μέχρι ποίου βαθμοῦ, δὲν εἶναι γνωστὸ.

Ὅμως, σὲ κάθε περίπτωση, ὁ πραγματικὸς καὶ ἀναμφισβήτητος κτίτορας τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς εἶναι ὁ δραστήριος ἡγούμενός της Φιλόθεος, ποὺ ἀναφέρεται ἐπανειλημμένα στὰ παλαιὰ ὑμνογραφικὰ κείμενα τοῦ ὁσίου ὡς κτί-

223. Βλ. πιὸ πάνω, σ. 58-59.

224. Βλ. Ν. Α. ΒΕΝ, «Ἡ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ τοῦ Στειριώτου...», *BNJ* 11 (1935) σ. 192, 192α-192δ· ΕΥΣΤ. ΣΤΙΚΑ, *Τὸ οἰκοδομικὸν χρονικὸν τῆς Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ Φωκίδος*, σ. 13-16· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ὁ κτίτωρ τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ*, σ. 23-39· Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ, «Περὶ Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ νεώτερα», σ. 301-302.

225. Βλ. πιὸ πάνω, σ. 26.

στης τοῦ καινοῦ ναοῦ καί, παράλληλα, εἰκονίζεται καὶ σὲ σύγχρονες γιὰ τὴν ἐποχὴ (ΙΑ' αἰ.) τοιχογραφικὲς παραστάσεις.

Ἐσ σημειωθεῖ, τέλος, ὅτι ὅσα ὑποστηρίχτηκαν²²⁶ γιὰ τὴ δῆθεν σχέση καὶ συμμετοχὴ τῶν ἀδελφῶν συνάντοκρατῶρων Βασιλείου Β' Βουλγαροκτόνου (976-1025) καὶ Κωνσταντίνου Η' (976-1028) στὴν ἀνεγέρση ἢ ἀποπεράτωση τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ δὲν βασίζονται σὲ ἀσφαλὴ ἱστορικὰ δεδομένα καὶ δὲν μποροῦν νὰ γίνουν ἀποδεκτά. Οἱ ἀπόψεις αὐτὲς βασίστηκαν στὴ γνωστὴ, σὲ τρία θραύσματα μαρμάρου, ἐλλιπῆ πρὸς τ' ἀριστερά, ἐπιγραφή τοῦ ἔτους 1013/14, τοῦ φερωνύμου μετοχίου τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, στὸ ὁμώνυμο χωριὸ κοντὰ στὸ Ἀλιβέρι τῆς Εὐβοίας²²⁷. Στὴν ἐπιγραφή αὐτὴ ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα τῶν ἀδελφῶν, γιῶν τοῦ Ρωμανοῦ Β', Βασιλείου Β' καὶ Κωνσταντίνου Η', μὲ τὴ χρονολογία ρφκβ' [6522 ἀπὸ κοσμογονίας = 1013/14 ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ Χριστοῦ]. Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ἐδῶ ὅτι τὰ ὀνόματα τῶν δύο συμβασιλέων ἔχουν προστεθεῖ μόνο γιὰ τὸν ἀκριβέστερο χρονολογικὸ προσδιορισμὸ (χρησιμοποιοῦνται δηλαδή ὅπως τὰ ὀνόματα τῶν ἐπωνύμων ἀρχόντων στὶς ἀθηναϊκὲς στήλες) τῆς δεύτερης ἀνακαινίσεως τοῦ μετοχίου τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ στὴν Εὐβοία. Καμιὰ σχέση ἐπομένως δὲν ἔχουν ὁ Βασίλειος Β' καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Η' μὲ τὸ ναὸ αὐτὸ καὶ πολὺ περισσότερο, σὲ καμιὰ περίπτωσι, δὲν σχετίζονται μὲ τὸ περιλαμπρὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ.

Νομίζομε ὅτι δὲν εἶναι ἀπαραίτητο στὶς ἀνεγέρσεις μοναστηριακῶν συγκροτημάτων νὰ ἀναζητοῦμε πάντοτε καὶ νὰ προσπαθοῦμε νὰ ἀνακαλύψομε

226. Ν. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, ἐφημ. *Ἐστία*, 10 Σεπτ. 1932 (ἀριθ. φύλλου 13458)· Ι. Α. ΓΙΑΝΝΟΥΤΣΟΣ, ἐφημ. *Πρωτὰ*, 1 Ἰαν. 1933 (ἀριθ. 2515)· Ἀρχιμ. ΧΡΗΣΤΟΦΟΡΟΥ Ι. ΖΩΝΑ, *Βίος καὶ Πολιτεία καὶ μερικὴ θαυμάτων διήγησις τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ θαυματουργοῦ Λουκᾶ τοῦ Νέου, τοῦ ἐν τῷ Στειριῷ τῆς Ἑλλάδος ἀσκήσαντος...*, 1965 (α' ἔκδ. 1935), σ. 67-73.

227. Τὰ τρία θραύσματα ἐταῦτισε σωστὰ καὶ ἀνασυνέθεσε σὲ ἐνιαῖο σῶμα τὴν ἐπιγραφή ὁ Γ. ΒΕΛΕΝΗΣ, «Ἐπιλεγόμενα σε ἐπιγραφές του μετοχίου του Ὁσίου Λουκᾶ Εὐβοίας», *Ἀρμός*, Τιμητικὸς τόμος στὸν Καθηγητὴ Ν. Κ. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟ γιὰ τὰ 25 χρόνια πνευματικῆς του προσφορᾶς στὸ Πανεπιστήμιο, Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης - Πολυτεχνικὴ Σχολή, Τμῆμα Ἀρχιτεκτόνων, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 353-361. Εἰδικὴ μελέτη γιὰ τὸ μετόχι τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ στὴν Εὐβοία ἔχει γράψει ὁ Α. Κ. ΟΡΑΝΔΟΣ, «Τὸ παρὰ τὸ Ἀλιβέρι μετόχιον τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ Φωκίδος», *Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος* 7 (1951) σ. 131-145. Γιὰ τὴν ἐπιγραφή βλ. ὁ.π., σ. 141-144· πρβλ. καὶ ΕΥΣΤ. ΣΤΙΚΑ, *Τὸ οἰκοδομικὸν χρονικὸν τῆς Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ Φωκίδος*, σ. 16-23, 247· Μ. CHATZIDAKIS, «Ἄ propos...», σ. 129· J. KODER, *Negreponte — Untersuchungen zur Topographie und Siedlungsgeschichte der Insel Euböia während der zeit der Venezianerherrschaft*, *Tabula Imperii Byzantini*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, τόμ. 1, Wien 1973, σ. 150-152· Π. Μ. ΜΥΛΩΝΑ, «Δομικὴ ἐρευνα...», σ. 27.

αυτοκράτορες χορηγούς - κτίτορες, όταν αυτό δεν μαρτυρείται ρητά από τις πηγές ή δεν προκύπτει ασφαλώς από άλλα στοιχεία (όπως π.χ. στην περίπτωση της Μονής του Όσιου Λουκά γίνεται αβάσιμα, κατά το πλείστον, λόγος και συσχετισμός με τους αυτοκράτορες Ρωμανό Β', τη σύζυγό του Θεοφανώ, τα παιδιά τους Βασίλειο Β' Βουλγαροκτόνο και Κωνσταντίνο Η', τον Νικηφόρο Β' Φωκά, καθώς και με τον Κωνσταντίνο Θ' τον Μονομάχο).

Γενικότερα, για να καταλήξει κανείς σε λογικά και τεκμηριωμένα συμπεράσματα, απαραίτητη προϋπόθεση είναι η σωστή αξιολόγηση και ο κριτικός έλεγχος των χρησιμοποιούμενων σχετικών πηγών και των κάθε λογής ιστορικών μαρτυριών.

+ μεν ταυ δυνται ητ

εωμεμοισ, ιωκ θος
 βτοιματαπο ροσοισ
 διακων δαιμαρασ αι
 πλαυρωμ παθητη
 χωρτε και σωματων
 ιωμβροσ τοσυτων
 οργτων τωμ βτατελος
 ωσ αιτωρ ηδη των προ
 λαυρωτων μαρτυριον
 αιταυ τελεινα τευδε
 σατορ βγχω ιυτωι
 κω ημων σι ηδ ορα
 και το κρατοσ ριω και
 αη και εις τοισ αιωμασ
 των αιωρωμ, αμην:-

βίος και πολιτεία
 και θαυματων δαη
 ικσις τον οσιον πρε
 ημωη και θαυμα
 τον ρον λογκά του
 ηεσγ του εν ελλαδα
 ΚΕΙΜΕΝΟΥ:-
 κη. εγλ:-

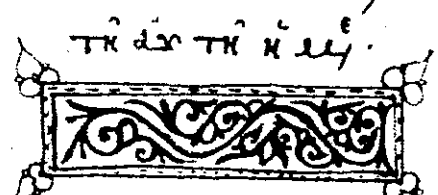

υχροσ οσ ηω αη ηωσ
 ο του ιωμοιου και
 τησ πατρι τλω αρτην
 ασουδισ αιτιοσ αμω
 γρωμη μορη, και η τα
 χρη αι φιλουσω προ
 αιρεσισ και τουτο δε
 κρυται μεν και εκ πολλω
 δλωρ, των ολιγωισ
 προτερον χροιοσ ιωμ
 δληπορ τοισ παλλοισ
 σωιδειζα μδρωμ και
 ουδεν ηραχυ των σω
 λαιωρ ανδρωμ και λιαμ
 θαυμασιωρα πολει
 πομδρωμ δεικνυται
 δε μαμοσ, και εκ του
 σιμβρον ζσ θορτηω
 υμιν προκειμενου μου
 και λουλα, του πολλα
 μεν θαματειμ ασουδα
 σαμ τοσ και ειρταμιομ,
 φωτιω μου σιω τησ
 αρτησ μαμπομερομ
 ουτωδε δημου σχεδον

φ 28

χρόνου ἀκταίω
 ή τοίμω το μβτα
 ταιτα· τοίδε μ
 βκείμο και παρθε
 μικρό τον ήμων
 τυχόν βη τοί ακτη
 ρισιο δλικαι αητος
 ωλεο δόμελαφ· εχο
 μβγα πωου του παμ
 σβαρου μαου κατα
 ή θεται· ρια ρα
 υωσ πσ και φιλοκα
 ρωσ· ου κοιω παρ
 θερισσ αφ ήμων
 ανωσ η· αμα και
 βι παρ αη τοισ αυ
 το μβτα υωσ μβμοις·
 υωκ θωσ βρο μότα
 τωσ· ρωσ ωσ δλωκω·
 δαιμο ρωσ ανωσ
 λαύρωμ· πωσ θητη
 χωρ τσ και σωμα
 τω ρι ή μβμοσ· το
 σωσ τω ρι ή μβμοσ
 μβτα ή μβμοσ· εχο

αυτω η δη το μ προ
 ραιόμ τω μ μαρτυ
 ριο ραυ τα τ βρει μ
 φά δ κατα τον· βυχω·
 ή υτω· λεω· ή μωμ· ω·
 ή δό ζαι και το κρατ
 ρωμ και αη και εσ
 τοισ αιω ρωσ αη μβ

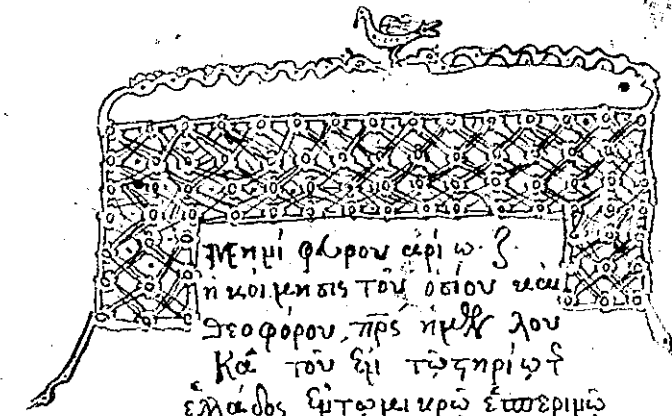
ΤΗ ΔΥ ΤΗ Η ΜΥ·
 ή υωσ και πολιτείας
 μερικη θαυμά τω η
 δηγησι του ε πρσ
 ή μω η και θαυμά του
 γυλογκα του η ε ου
 ε η τη η ε λ λ αει κει μ
 υχρόμοσ ή μω η η θωσ
 ο του λαου υωσ και
 τωσ η ε ρι τη η α β η

Κώδ. 253 Μονής 'Αγ. 'Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου (ΙΒ' αι.), φ. 133V: 'Η αρχή του Βίου του δαίου Λουκά.

ερτοκη· βυδόμε
 του φερου αριση
 ρωσ εομ τωσ· τω ρωσ
 δε τη ρμα λια ρια
 και πρσ ου δα
 μωσ εχοσ αμ βη
 υμ ή μβ· αυτωσ δε
 μωι αρωσ θβ η η σ
 περσ αη τωσ του
 υωσ και τωσ ζωησ
 ή βρ βρω και· το β
 μω ρη η φη μω και
 καμω τωσ μω και
 του μκρω του του
 πόμου· ου πριτω
 σμ βθ β μ β τα υωσ
 τοισ σωσ συντατ
 τω τωσ τω ρωσ· τα
 σω· θαμ μωσ τω· η τ
 τω ρ μ β η του σωσ α
 ηω ρωσ και του
 η μ β η· πη η η
 ο η η η η η η η η η
 η η η η η η η η η η η
 η η η η η η η η η η η

τοισ μωλοισ ου προ
 τωσ αβ β η α μ ωσ προ
 ση γω μ β η· αλ λ α η η
 τοσ ε ζ ω μω τοσ μω
 η ρω μ β η μωσ· αη δε
 του τωσ τω ρωσ· ε
 τωσ σωσ τω ρωσ η
 αωσ τωσ σωσ ο δ η
 γωσ και τοισ αμω
 θβ η φω τωσ μωσ· σω
 σωσ η η η η η η η η η
 ση κω λ α σ τωσ αω ρ η η
 τω μω ε ζ ω μω τωσ
 η β η η η η και αω ρ
 ρ η τω ρ κω λ α σ τω μ
 ο και β η μω η η η η η
 και τωσ τωσ τωσ τωσ
 σωσ μω κω θω ρ μ β η η η η
 η η η η η η η η η η η
 η η η η η η η η η η η
 η η η η η η η η η η η
 η η η η η η η η η η η
 η η η η η η η η η η η

Κώδ. 253 Μονής 'Αγ. 'Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου (ΙΒ' αι.), φ. 182V: Τό τέλος του Βίου του δαίου Λουκά.

ἡ κοίμησις τοῦ ὁσίου καὶ
 θεοφοροῦ πρὸς ἡμῶν
 καὶ τοῦ ἐν τῷ κρηρῷ
 εὐλαδῶς ἐπιτεταγῶ ἐπεστημι
 εἰς τὸ κεῖν ἐκράβα ἰψώμητι· ἃ
 ἦχος αἰ. προτῶμοια τῆ προεστ.

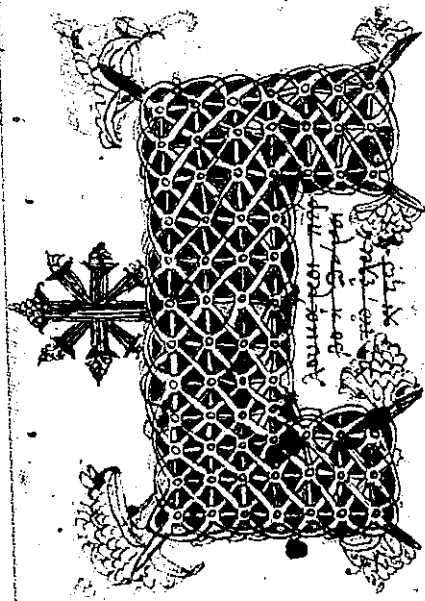

Παμλόφημοι μαρτυρεῖ υἱας
 προφρομῶς συμπλασθῆναι πρὸς ἡμῶν καὶ τοῦ θεο-
 φοροῦς συμφορῶσαι τὴν κοίμησιν· οἰαμένους
 ἡμῶν ἐπιτημηκί τουτου παρεχό δωρημένα
 τοῖς πᾶσι· ἐκ δὲ ὁμῶν ἐπολύ τρωθιματά καμ
 πτολῆμος ἐν ἐλέσ ταις χιταις αὐτοῦ· ὅς πρὸς βα-
 ρύ υπερωμ ἡμῶν μῆτων αὐτοῦ.

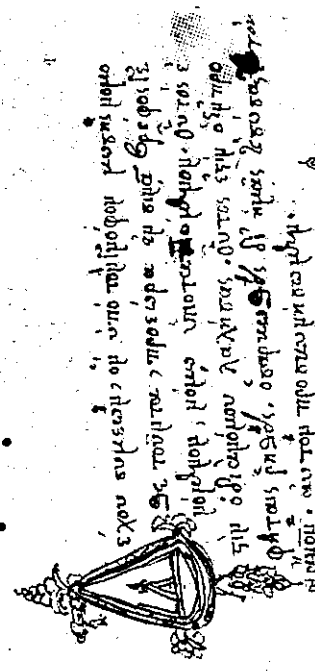
προφρομῶς τὰ μῆματα σοφῶς τῶν ῥα τῶν αὐ-
 ἡμῶν ἐν οὐρανοῖς συμπλασθῆναι αὐτοῖς
 ταξέσει· ἰονία θεοφορε· τῆς χειρῶς τῆς κρείττο-
 μος· διόπερ ὡς θῶ παρὶ τα μῆμας, τουτου ἰματώ

100

ἐκ δὲ τῶν κλεισῶν ἐπεσημιδ, καὶ τοῦ προσημῶν·
 τοῖς ἡμεῶν αὐτοῖς ἐκ δὲ ἐφ. κρηρῶν ἐκράβα
 ἰψώμη τῆ· καὶ ἠαχρονται φέρτις· δὲ καὶ δ
 τουτου αἰου καὶ μαθητῶν· ὁ δὲ τα τουτου αἰου
 ἴμομα· τε τῆς ἐφρῆς ταῦτα ἴμομα ἴχομα
 ἐπὶ ἐν μέσῳ τῆς φέρων ἐν αὐτοῖς αἰου
 ἰψώμη τῆ· καὶ ἠαχρονται φέρτις· δὲ καὶ δ
 τουτου αἰου καὶ μαθητῶν· ὁ δὲ τα τουτου αἰου
 ἴμομα· τε τῆς ἐφρῆς ταῦτα ἴμομα ἴχομα
 ἐπὶ ἐν μέσῳ τῆς φέρων ἐν αὐτοῖς αἰου

100

ἐχοῦ συμπλασθῆναι ὑπο τῶν ἡμεῶν κρηρῶν
 ἡ κοίμησις τοῦ ὁσίου καὶ θεοφοροῦ πρὸς ἡμῶν
 καὶ τοῦ ἐν τῷ κρηρῷ εὐλαδῶς ἐπιτεταγῶ ἐπεστημι
 εἰς τὸ κεῖν ἐκράβα ἰψώμητι· ἃ ἦχος αἰ. προτῶμοια τῆ προεστ.

100

Κώδ. 9 Μονῆς Ἁγ. Στεφάνου Μετεώρων (ἔτ. 1801), φ. 1^β: Ἀκολουθία τῆς κοιμήσεως (7 Φεβρ.) τοῦ ὁσίου Λουκᾶ, ἀρχὴ τοῦ μικροῦ ἑσπερινοῦ.

Κώδ. 9 Μονῆς Ἁγ. Στεφάνου τῶν Μετεώρων (ἔτ. 1801), φφ. 3^ν-4^γ: Ἀκολουθία τῆς κοιμήσεως (7 Φεβρ.) τοῦ ὁσίου Λουκᾶ, ἀρχὴ τοῦ μεγάλου ἑσπερινοῦ.

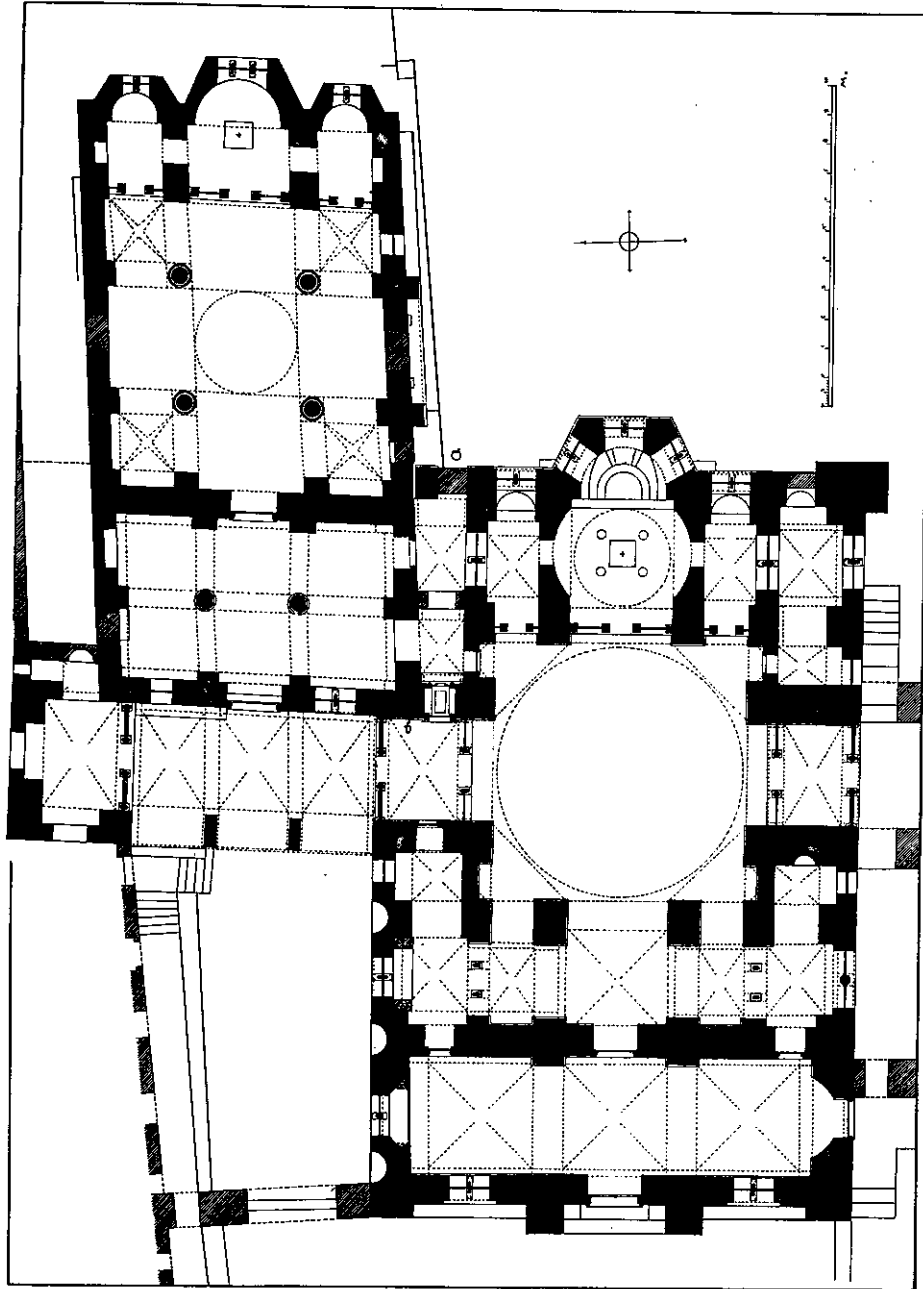
31
 κημι μοιω-Γ παμαμοι
 δη του λυγαμου του ο
 σι πρς ημων λουια
 του κριωτου ετωμλιαχο εσωερεω μετ
 προοιμιαυμ φελεμ τω κε ενεκραβα ιτωμ
 ηη η τις ιορτης δ καιδ τεαλιου λχα
Παμβλημοι μαρτυρι υμας
 προφορμος συμελεθωμ πιτοι λουια
 ταν μεταθε συ παμληυρι σαδσαι ση
 μερον παρεχο ιαρ θεος εψη με τα θεοδ
 αυτου τα αιτηματα της πασι και οδωμ
 πολυ τρωση καιδ καιμπελο μεμος εψ εχιδται
 λταις αυτου ος και πρεδον θερμος τη τρια
Πη παρισταται
Προοριμας τακμοτα σοφως τω ρηθω
 παμλη φημε εψ ουραμοις συμ απελαθει

Κώδ. 9 Μονής 'Αγ. Στεφάνου Μετεώρων (έτ. 1801), φ. 31Γ: 'Ακολουθία της άνακομιδής του λειψάνου (3 Μαΐου) του όσιου Λουκά, άρχή του μεγάλου έσπερινού.

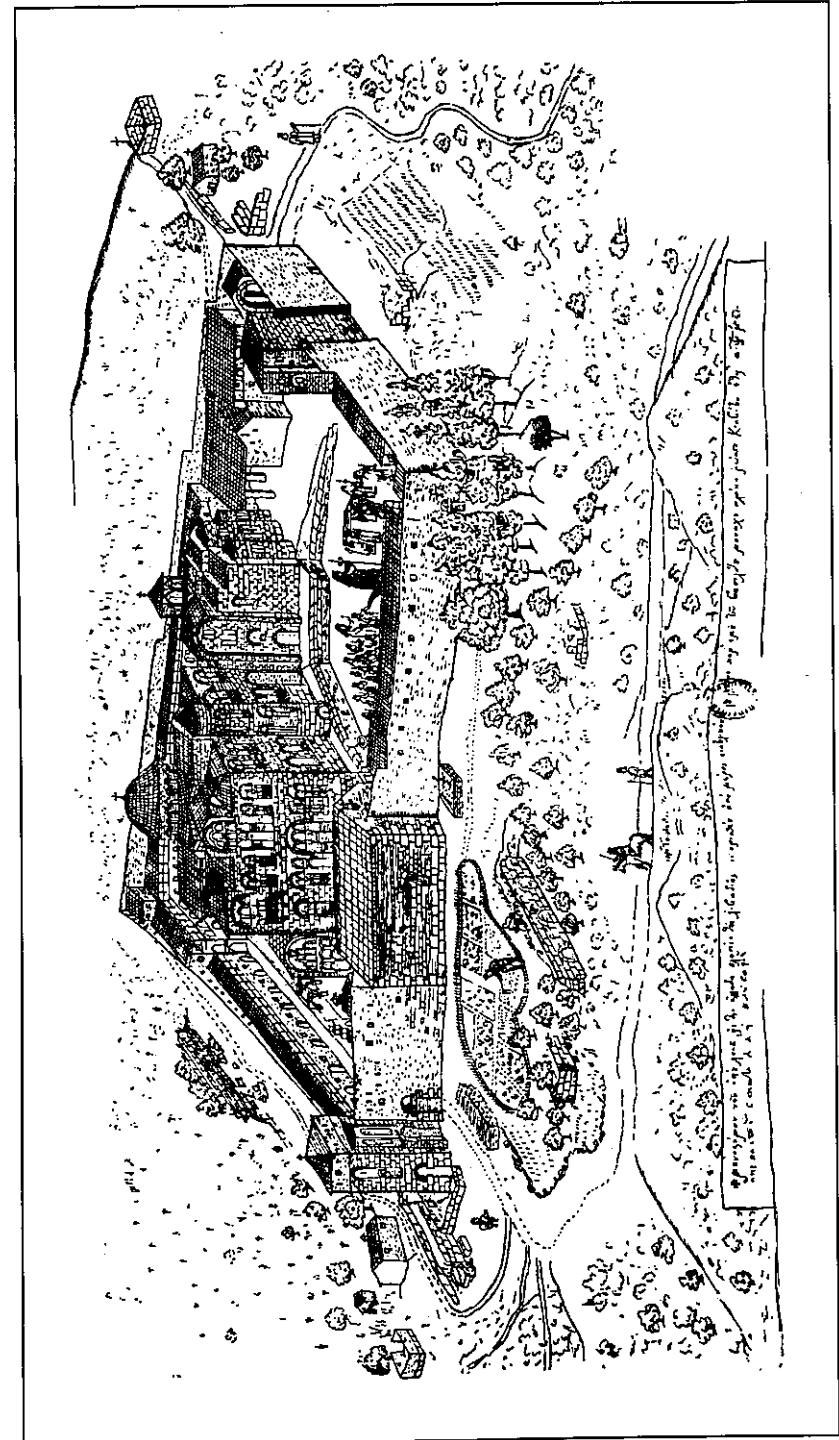
42
 εφοδης ολως αντω φατημης χρεστε καιφην
 ειραν και ομματα και οβος προς το υλος εμα
 τριμνος
Ως τοις ανωτοις τη ουρατωι καικαρ κεικωφ
 ρος χαρις τοις ποροις πορους εβημτες οδωμ και
 α ερις πατερ εδωμυσο εσπαρωτοις του πο
 σου του κριωμ βετιωρον
Νυμφων ορθωτε του φωτος λικμιν παρ
 εψη καιφρημεις ην κλω εμω απο καιδωρον
 σιωτους εμωμλημ δεχθωμ καιφριτον καιτα
 σις αιτημ ηγαμ καιφριον
Μυσω αιμρημωδων
Μανσε εβοντα τριαδω ιερον τριπαλαιε
 λουια παμμοριτε μετεθετο εφελθε
 μαδ εκλιω καιμω ον ηβον ος ον ομτα
 πρως
Μειρα εβρημ εβημδω τοισε εβητα
 καιμωις φεμωμω
 καιδ αυτου ος αυτου καιμωις καιμωις
 της παση οαντων

Αποφωτις φηθεου παμμοιαρ καιμωις ε
 παδων φηθεου φηθεου σε ηδωμοι εψ
 αποδεται χριμα εψημωη ημω καιδωδω
 ποττερον ηψη τεθωμει φηθωντα
Πη κραταια καιμωις εψ ηψη μετερεθε ημ
 μη η καιμωις καιμωις αδωμω οπου καιμωις
 καιμωις καιμωις καιμωις καιμωις καιμωις
 καιμωις καιμωις καιμωις καιμωις καιμωις
Πη καιμωις καιμωις καιμωις καιμωις καιμωις
 καιμωις καιμωις καιμωις καιμωις καιμωις
Πη καιμωις καιμωις καιμωις καιμωις καιμωις
 καιμωις καιμωις καιμωις καιμωις καιμωις
Πη καιμωις καιμωις καιμωις καιμωις καιμωις
 καιμωις καιμωις καιμωις καιμωις καιμωις

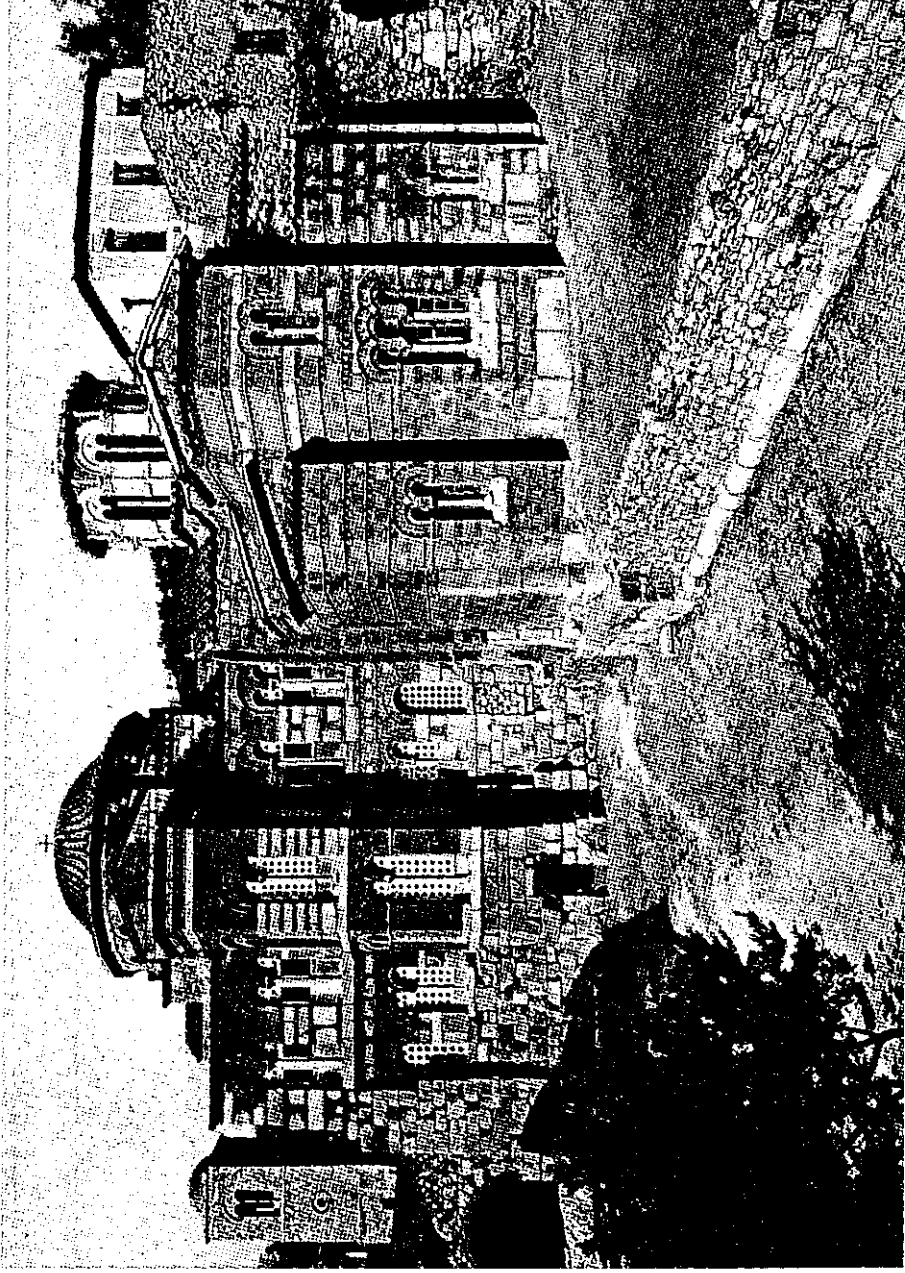
Κώδ. 9 Μονής 'Αγ. Στεφάνου Μετεώρων (έτ. 1801), φφ. 41V-42Γ: 'Ακολουθία της άνακομιδής του λειψάνου (3 Μαΐου) του όσιου Λουκά, τροπάρια των κανόνων.

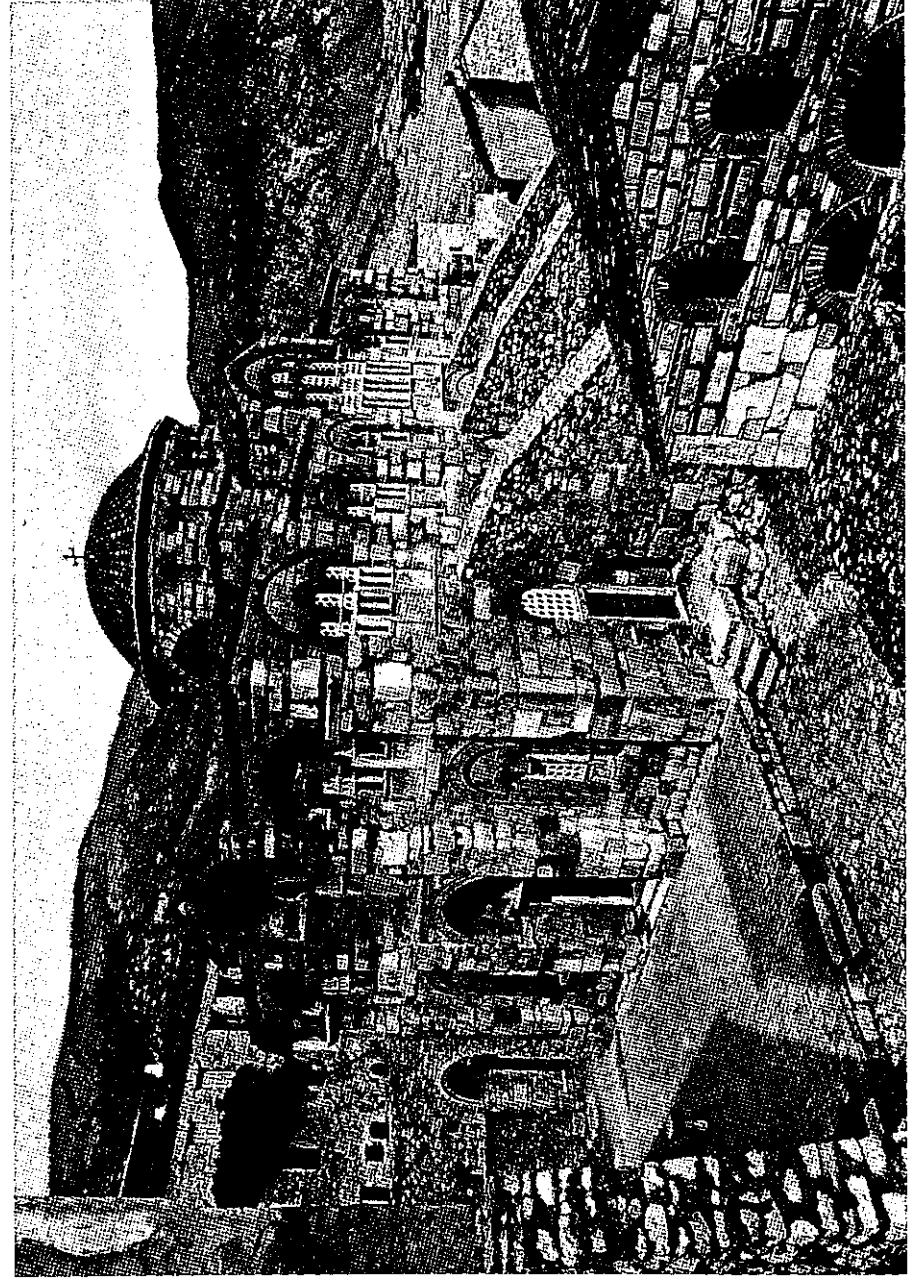
Μονή Ὁσίου Λουκά: Κάτοψη τῶν δύο ναῶν, τῆς Παναγίας (ἀριστερά) καὶ τοῦ καθολικοῦ (δεξιά, ναὸς Ὁσίου Λουκά) (Εὐστ. Στίκα, Τὸ οἰκοδομικὸν χρονικὸν τῆς Μονῆς Ὁσίου Λουκά, σ. 150, εἰκ. 67).

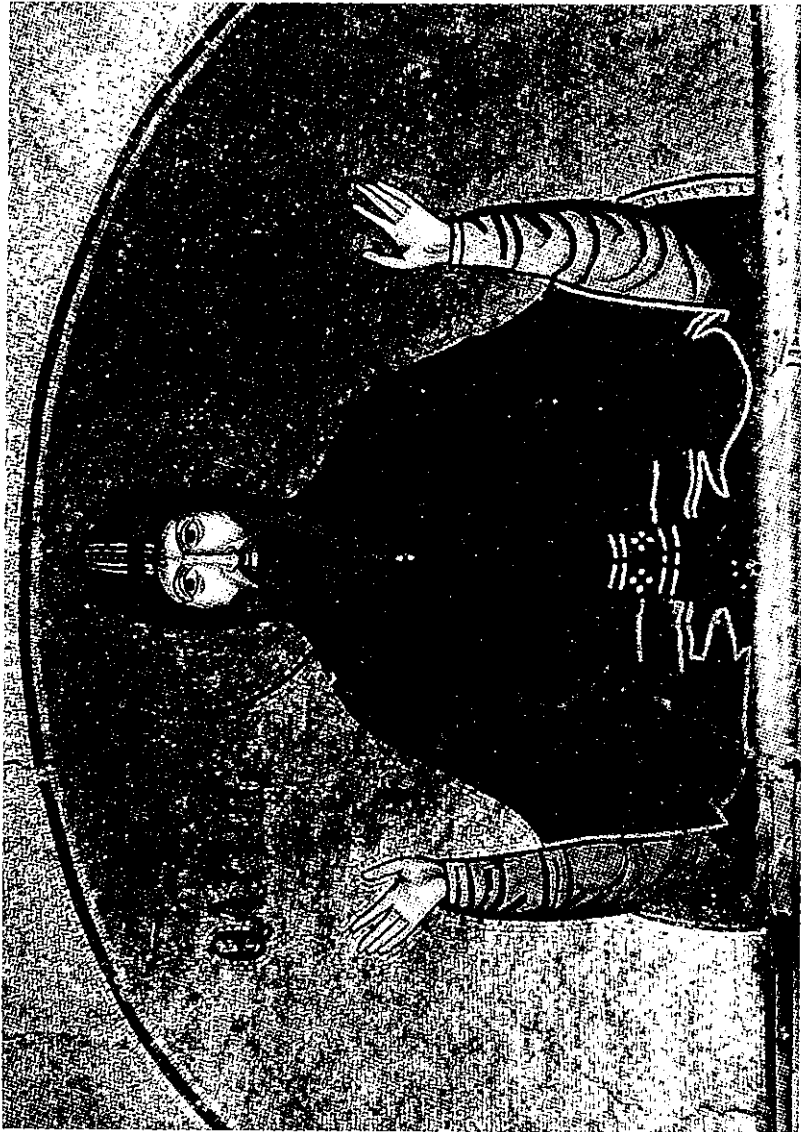
Ἡ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκά, σχεδιασμένη ἀπὸ τὸ Ρῶσο μοναχὸ-περηγητῆ Β. Σ. Βαρσκιῆ κατὰ τὸ ἔτος 1745.

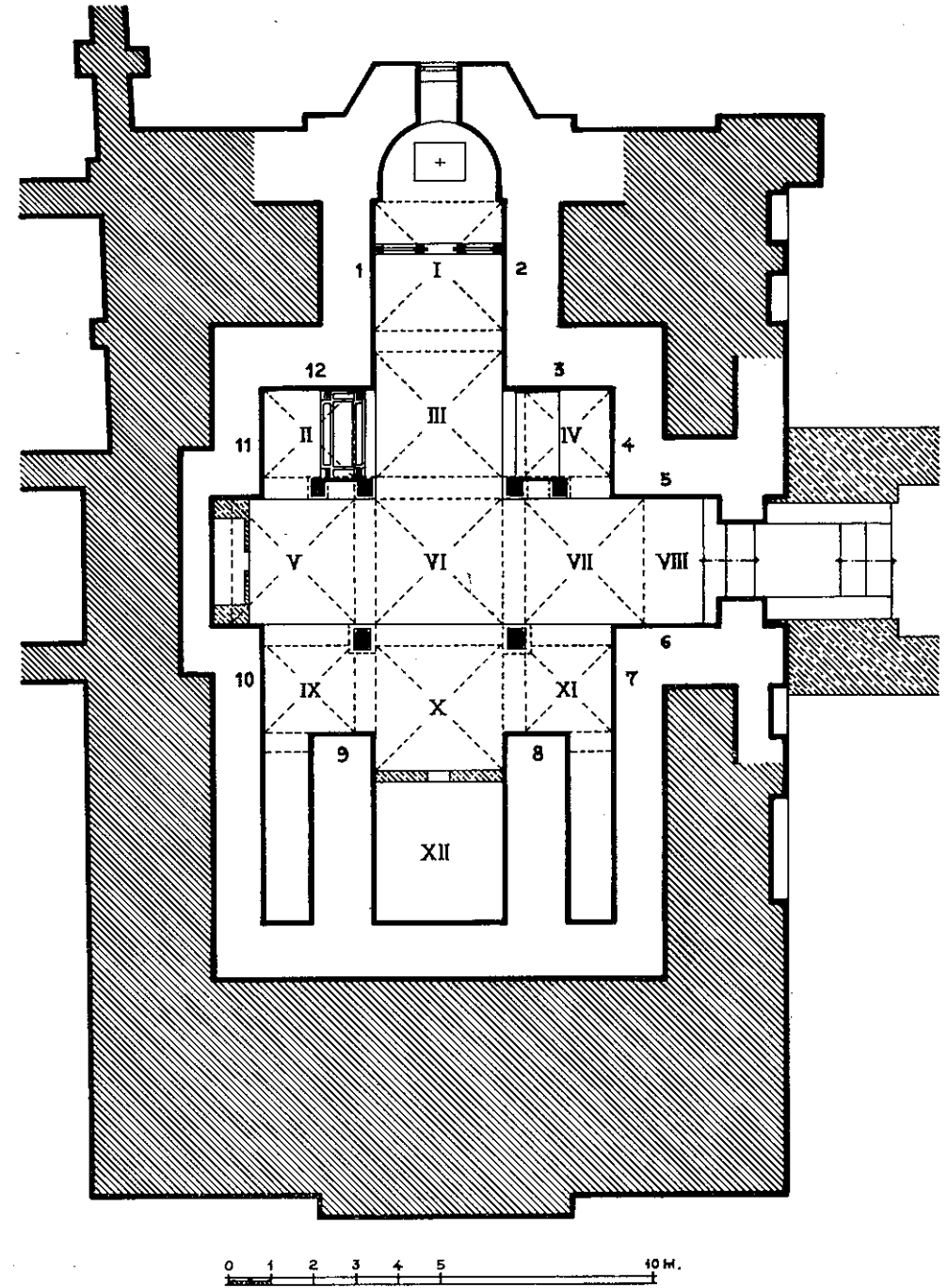
Μονή 'Οσίου Λουκά: 'Η ανατολική πλευρά τῶν δύο ναῶν, τοῦ καθολικοῦ (ἄριστερά) καὶ τῆς Παναγίας (δεξιᾶ).

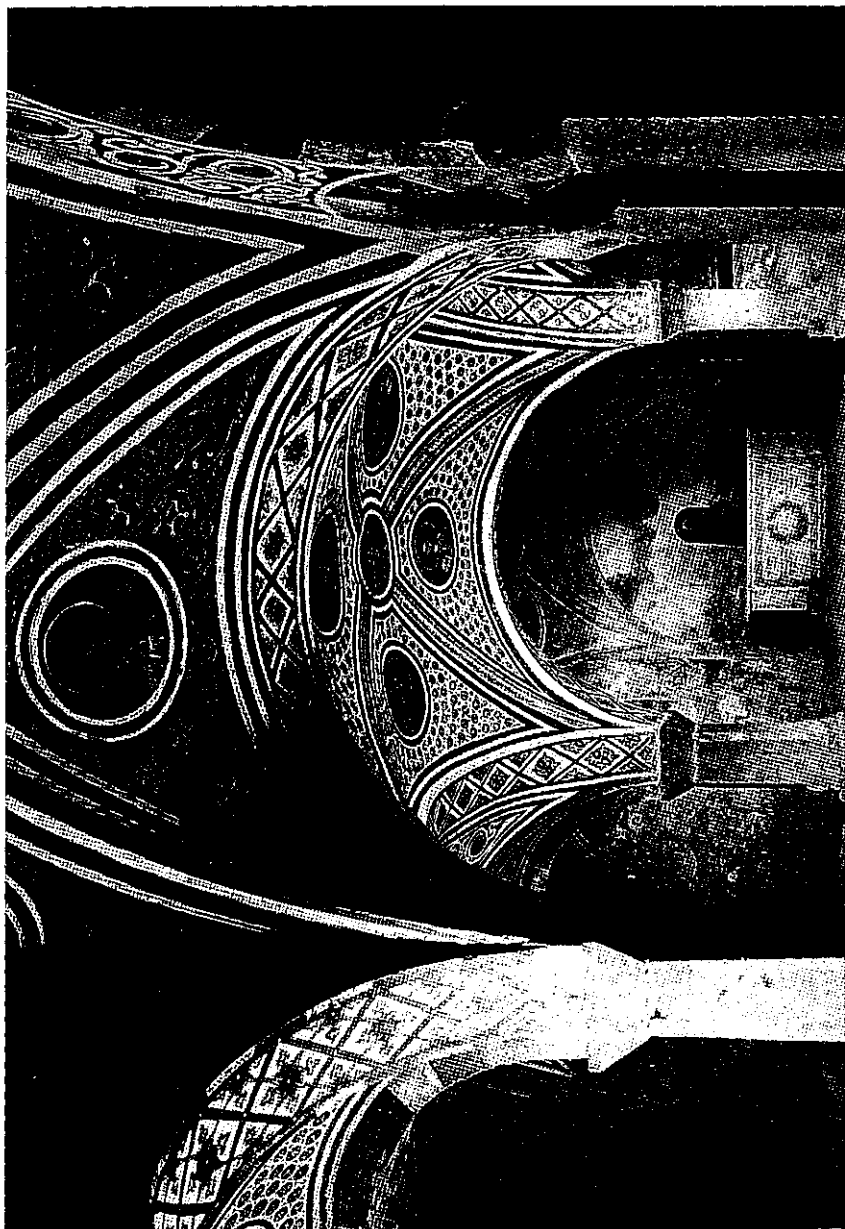
Μονή 'Οσίου Λουκά: Ἀποψη τοῦ καθολικοῦ ἀπὸ ΝΔ.

Ἡ ψηφιδωτὴ παράσταση τοῦ ἁγίου Λουκά στο καθολικὸ τῆς μονῆς.

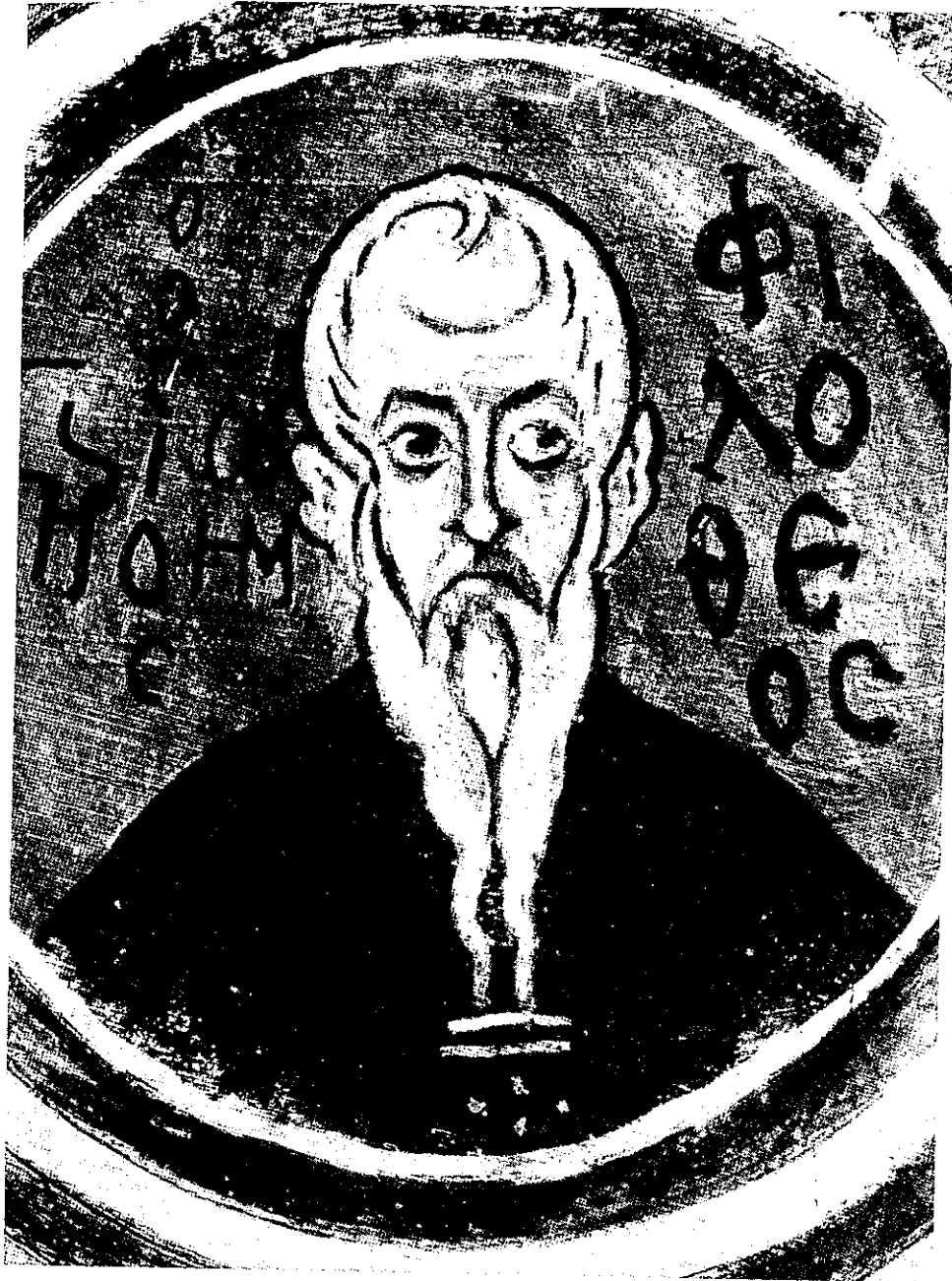
Μονὴ Ὁσίου Λουκά: Κάτοψη τῆς κρύπτης (Εὐστ. Στίκα, Τὸ οἰκοδομικὸν χρονικὸν τῆς Μονῆς Ὁσίου Λουκά, σ. 182).

Μονή 'Οσίου Λουκά: 'Η κρύπτη με τὸν τάφο τοῦ ὁσίου στῆ βόρεια κεραία τῆς.

Μονή 'Οσίου Λουκά, ΝΑ σταυροθόλιο τῆς κρύπτης: Εἰκονίζονται, σὲ στηθάρια, οἱ ὅσιοι Θεοδόσιος, 'Αθανάσιος καὶ οἱ κτίτορες Φιλόθεος καὶ Λουκάς.

Μονή 'Οσίου Λουκά. 'Ο κτίτορας τοῦ καθολικοῦ ὁσιος Φιλότηος σὲ στηθάριο τοῦ ΝΑ σταυροθολίου τῆς κρύπτης.

Τοιχογραφία τῶν μοναχῶν-ἡγουμένων στήν εἴσοδο τῆς κρύπτης τῆς Μονῆς τοῦ 'Οσίου Λουκά. 'Ο πρῶτος ἀπὸ ἀριστερὰ καυτίζεται φυσιογνωμικά πρὸς τὸν Φιλόθεο, κτίτορα τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς.

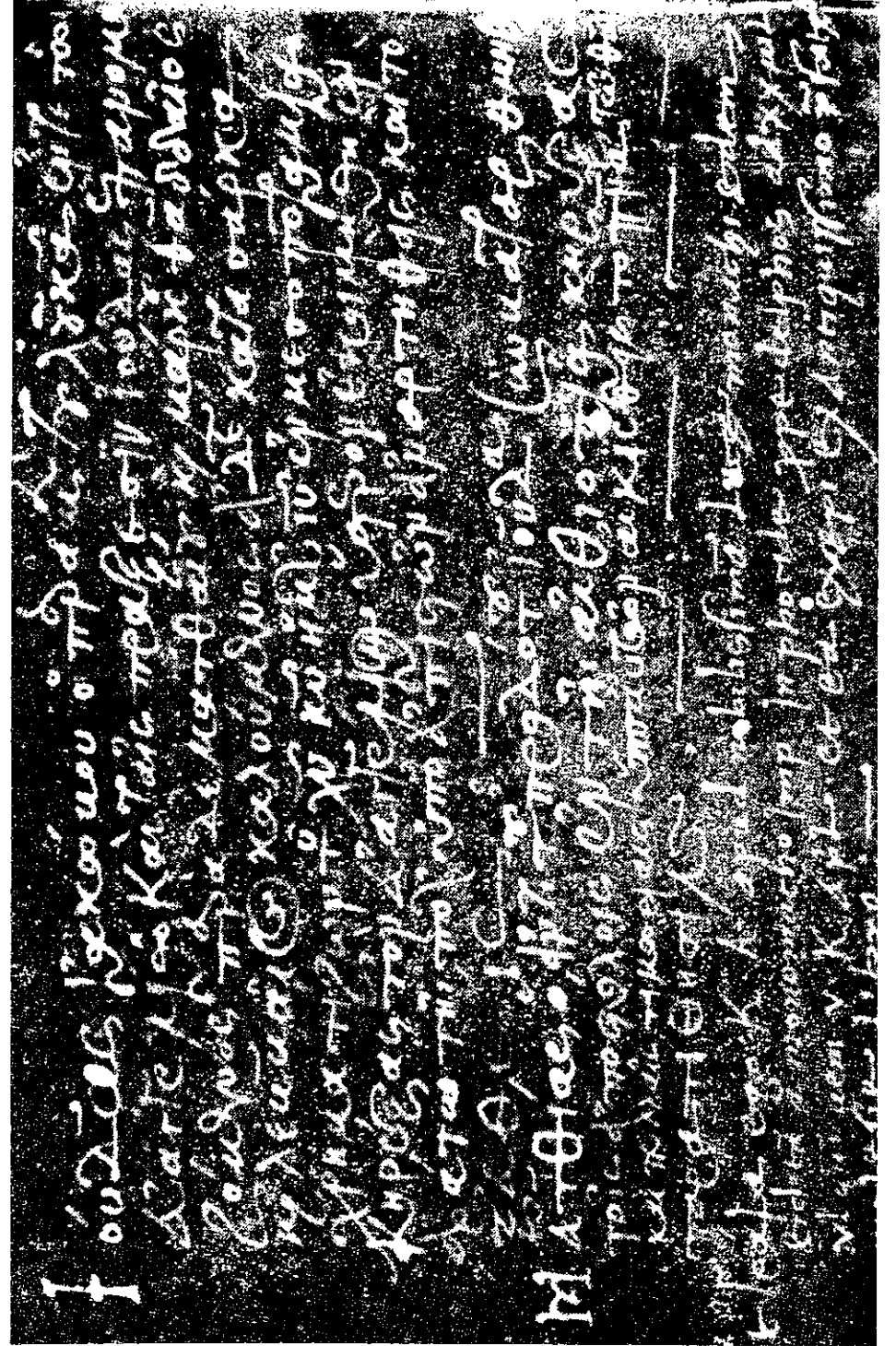
Μονή 'Οσίου Λουκά: Τοιχογραφία μοναχῶν-ἡγουμένων στην εἴσοδο τῆς κρύπτης.
Λεπτομέρεια τοῦ πρώτου ἀπὸ ἀριστερά, πού ταυτίζεται, φυσιογνωμικά, πρὸς τὸν Φι-
λόθεο.

Μονή 'Οσίου Λουκά: Τοιχογραφία στὸ ΒΑ παρεκκλήσι. 'Ο εἰκονιζόμενος ἀριστερά, μὲ τὸ ὄμοιομα τοῦ ναοῦ, ταυτίζεται
φυσιογνωμικά πρὸς τὸν κτίτορα τοῦ καθολικοῦ Φιλόθεο.

Μονή 'Οσίου Λουκά: Τοιχογραφία στο ΒΑ παρεκλήσι. Λεπτομέρεια του εικονιζόμενου άριστερά, πού ταυτίζεται φυσιογνωμικά πρὸς τὸν κτίτορα τοῦ καθολικοῦ Φιλόθεο.

Τὸ αὐτόγραφο σημείωμα (έτ. 1436) τοῦ Κυριακοῦ 'Αγκωνίτη, ὅπου ἀναφέρεται ὁ Κωνσταντῖνος Θ' ὁ Μονομάχος ὡς κτίτορας τῆς Μονῆς τοῦ 'Οσίου Λουκά.

ΙΩΑΝΝΑ ΚΟΛΙΑ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΣ Ο ΕΞ ΑΓΡΑΦΩΝ
(† 1719)

Η ΕΠΙΣΤΟΛΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ

Δημοσιεύονται εδώ οι επιστολές του «Αθανασίου ιερομονάχου του ελαχίστου» τῶν ἐτῶν 1713-1717 (ἀρ. 29-98), ἀπὸ τὸν ἀγιορειτικὸν κώδικα τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, ἀρ. 693, φφ. 196^b - 236^a.

Τὰ κείμενα τῶν ἐπιστολῶν τοῦ ἰδίου, τῶν ἐτῶν 1699-1712 (ἀρ. 1 - 28) δημοσιεύτηκαν στὸν Γ' τόμο τοῦ περιοδικοῦ «Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά» (Ἀθήνα 1990). Ἐκεῖ προτάσσεται εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα, ὅπου διερευνοῦμε τὰ βιογραφικὰ δεδομένα καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἀθανασίου· ὅλο τὸ ἄρθρο εἶναι στὶς σελ. 215 - 254 τοῦ περιοδικοῦ καὶ συνοδεύεται ἀπὸ τέσσερις πίνακες ἐκτὸς κειμένου.

Ἐπενθυμίζουμε ὅτι, ἡ κακὴ διατήρηση τοῦ κώδικα, σὲ ὀρισμένα σημεῖα, δὲν ἐπιτρέπει πάντοτε τὴν ἀσφαλῆ ἀνάγνωση τῶν κειμένων. Γι' αὐτὸ στὴν μεταγραφή υπάρχουν λίγα κενά, τὰ ὁποῖα σημειώνονται μὲ στιγμές [...]. Οἱ λέξεις τῶν ὁποίων εἶναι ἀμφίβολη ἢ ἀνάγνωση σημειώνονται μεταξὺ σταυρῶν †...†. Οἱ ἐπιστολές δὲν παραδίδονται αὐτόγραφες· ἔτσι προχωρήσαμε στὴν διόρθωση τῆς ὀρθογραφίας καὶ τῆς στίξης. Διατηρήθηκαν στὴν ὀρθογραφία μόνον ἰδιομορφίες τῆς ἐποχῆς, συνήθειες καὶ σὲ ἄλλα κείμενα.

Ἡ παρουσίαση τῶν ἐπιστολῶν συμπληρώνεται, στὸ τέλος τῆς μελέτης αὐτῆς, μὲ μιὰ παρατήρηση, σχετικὴ μὲ τὴν χρονολογία γεννήσεως τοῦ Ἀθανασίου. Καὶ ὀλοκληρώνεται μὲ τὴν ἐργογραφία του, ὅπως συνάγεται αὐτὴ ἀπὸ τὴν μελέτη τῶν περιεχομένων διαφόρων κωδίκων.

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 197^β - 198^α (ἐπιστ. κε')

28 Μαρτίου 1713

197^β Τῷ σοφωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εἰς πρόπτειν.

Τὸ μὴ συνεχῶς ἐπιστέλλειν αὐτῇ, οὐδὲν ἄλλο τυγχάνει ὄν τὸ κωλύον με πλὴν ἢ τῶν διακομιστῶν σπάνις· παρ' οὗ δὲ τὸ τίμιον αὐτῆς δέδεγμα, δι' αὐτοῦ καὶ τὴν ἀπάντησιν πρὸς αὐτὴν ποιῶμαι. Πῶς δὲ τὰ πρὸς αὐτὸν ἐγένετο ἐνθάδε καταβάντος, καὶ περὶ τῶν ἡμετέρων ἀκμῆν, αὐτοῦ διηγουμένου σοι μαθήσῃ σαφέστερον, ὡς ἐμπείρω γε ὄντι τοῖς τοιοῦτοις καὶ τὴν γλῶτταν ἔχοντι νικῶσαν τὰ πράγματα.

Περὶ τίνος δὲ νεωτέρου πράγματος οὐκ ἔχω δηλῶσαι αὐτῇ, ὡς μηδενὸς ἀδομένου τοῖς ἐν οἷς παροικοῦμεν μέρεσι. Τὰ τῶν Ἐνετῶν εἰρηνικῶς ἔχουσι τό γε νῦν ἔχοντος Θεοῦ. Ὁ κολονέλλος Λουδαρέκκας καὶ β^{ον} προσορμίσας τῷ Ἁγίῳ Σφύζοντι διὰ τινὰ χρεῖαν αὐτοῦ Πάτερθεν κἀκεῖνῳ συνομιλήσας, καὶ περὶ πολλῶν τοῦτον ἀνακρίνας, οὐδενὸς ἄλλου παρ' αὐτοῦ ἔμαθον, πλὴν τῆς τῶν δυτικῶν ὀργῶν συμφωνίας, ἀλλὰ μὴδ' αὐτῇ ὁμοίως ὁμολογεῖται παρὰ πάντων. Ἀλλὰ παρὰ τινῶν μὲν καταφάσκειται, παρὰ τινῶν δὲ ἀποφάσκειται.

Ὁ περίεξ ἐντεῦθεν τόπος πάντῃ ἐν ἣ παροικοῦμεν ἀμφιῶδῶς ταύτῃ νήσῳ κεῖται εἰς Ἰλιάδα κακῶν, ἐξ ἧς τὰ πλεῖστα τῶν χωρίων τὰ τοῦ Ζυγοῦ καλούμενα ἐρήμωσιν τελείως, τῶν ἐν τούτοις οἰκούντων ἐγγχωρίων ἀνδρῶν τῆδε κἀκεῖσε διασκορπισάντων. Οἱ ἐντεῦθεν δὲ κατεστάθησαν καὶ αὐτοὶ εἰς ἐσχάτην πενίαν, παρὰ τε τοῦ ἀνυποφόρου βάρους τῶν χρεῶν αὐτῶν, καὶ τὸ πλεόν τῆς ἀκυβερνησίας αὐτῶν.

Ταῖς προαπελθούσαις τῶν ἡμερῶν ἔγραψα αὐτῇ καὶ ἑτέρῳ τινὶ ἀνδρὶ Τριβατιανῷ, Κωκκαλᾷ ἐπονομαζομένῳ, σὺν ᾧ καὶ πενήκοντα χάριτας 198^α ἐπέσταλκα ὄνπερ εἰδεῖτο τοῦ γράφειν, | ἀλλ' οὐκ οἶδα, εἰ ἐνέτυχεν ἐκείνων ἢ καὶ μὴ. Ἐξῶσο.

Τὴν Φέγγων τὴν ἡμετέραν ἀδελφὴν καὶ τὸν Οὐϊτάλιον προσαγορεύω δι' αὐτῆς. Ψάρια δὲν εὐρέθησαν νὰ τῆς πέμψω, καὶ ἀποστέλλω αὐτῇ δύο ὀκάδες ἀσταφίδα.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀπὸ γ' φεβρουαρίου στ'.

Ὁ σὸς ἀδελφὸς καὶ μαθητῆς, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

Τὰ κείμενα τῶν Ἐπιστολῶν

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 196^β - 197^α (ἐπιστ. κδ')

6 Φεβρουαρίου 1713

196^β Ἐκλαμπρότατε καὶ λογιώτατε σιῶν ντοτόρε Νικόλαε Ῥώση.

Μεγάλῃν ἐπιθυμίαν εἶχα, καθὼς τὸ ἐγνώριζεν ὁ τὰ κρύφια τῶν πάντων ἐπιστάμενος Κύριος, νὰ τῆς γράψω κανένα γράμμα ὁπότεν εὐρίσκειτον εἰς τὴν Κεφαλληνίαν λογιάζοντας πῶς ἤθελε τὸ λάβει εἰς μεγάλην 197^α εὐχαρίστησιν, ἔχοντας τὸ βέβαιον ἀπὸ τοῦτο, πῶς ἐκεῖνοι ὁποῦ εὐρίσκονται εἰς δυστυχίας λαμβάνουν μεγάλην χαρὰν, ἢ καὶ παρηγορίαν τινα, ὁπότεν λαμβάνουσι γράμματα ἀπὸ τῶν φίλων αὐτῶν καὶ γνωρίμους. Ἀλλ' ὁ πολέμιος τοῦ καλοῦ ὁ διάβολος μὲ ἐμπόδισεν ἀπὸ τοῦ τοιοῦτον ἔργου, διὰ τὴν στέρησιν τῶν διακομιστῶν ὁποῦ δὲν ἔρχονταν εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη ἀπὸ τούτους τοὺς τόπους, διὰ τὰ πεδία τὰ μεγάλα, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἔτυχα τοῦ ποθουμένου, καὶ ἤμουν εἰς μεγάλην λύπην.

Τώρα δὲ ὁποῦ ἔμαθα τὸν ἐρχομὸν τῆς σῆς ἐκλαμπρότητος ἀγαθῆς τύχῃ εἰς τὴν Ζάκυνθον, καὶ πῶς ὁ πανάγαθος Θεὸς εἰδεῖξε πρὸς αὐτὴν τὸ μέγα καὶ πλούσιον αὐτοῦ ἔλεος διὰ τὴν πολλὴν Του ἀγαθότητα καὶ εὐσπλαγγίαν, καὶ τὴν ἐλευθέρωσεν ἀπὸ ταῖς δυστυχίαις ταῖς μεγάλαις, ὁποῦ τῆς συνέβαιναν ἐκ τῆς συνεργείας τοῦ ἀντικειμένου, ἐμετάτρεψα τὴν λύπην μου εἰς χαρὰν, καὶ ἐσυγχάρηκα μετ' αὐτῆς τὴν ἐλευθερίαν τῆς, καὶ τῷ Θεῷ εὐχαριστήριους ᾠδὰς ἀνέπεμψα τῷ ταύτῃ τὴν εὐεργεσίαν ποιήσαντι.

Δέξαι λοιπὸν τὴν παροῦσάν μου παρακαλῶ μὲ φιλικὴν διάθεσιν, κάμνωντας τὴν ἀνταμοιβὴν τῆς αὐτῆς μὲ τὸ ἴδιον ἀποτέλεσμα, φανερώωντάς μου δηλαδὴ τὴν ὑγίαν τῆς καὶ πάντα τὰ κατ' αὐτὴν διὰ τίμιον αὐτῆς γράμματος. Καὶ κάμνωντας τέλος, παρακαλῶ τὸν Θεὸν νὰ τῆς δίδῃ ὑγίαν καὶ εὐδαιμονίαν ψυχικὴν τε καὶ σωματικὴν.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀπὸ γ' φεβρουαρίου στ'.

Τῆς σῆς ἐκλαμπρότητος ἐν Χριστῷ εὐχέτης, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

‘Αγ. Παντελ. 693, φ. 198^α (ἐπιστ. κστ’)

30 Ἀπριλίου 1713

Τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ διδασκάλῳ ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εὐ πράττειν σὺν τῷ Χριστῷ Ἀνάστη.

Πολλάκις καταβαίνουσιν ἐκ τῶν ἀτόθι χωρίων εἰς τὰ τῆδε ἀνθρώποι διάφοροι χάριν τῆς πραγματείας αὐτῶν, ἀλλὰ ὡς μὴ γειτονεύοντες αὐτῷ, καὶ τῆς ἡμετέρας πατρίδος ἀλλότριοι, ταῦτ’ ἄρα καὶ τῶν τιμίῳν αὐτῆς γραμμάτων οὐκ ἐπέτυχόν ποτε διὰ τινος τῶν αὐτῶν, ἀλλὰ μὴδ’ αὐτῆ παρ’ ἡμῶν. Τανῦν δέ, ἐπέπεσε παραγίνεται εἰς τὰ ἀτόθι ὁ ἡμέτερος συμπατριώτης Θεοδωρῆς ὁ γέρον, γράφω αὐτῇ τὸ παρόν, τὴν προσήκουσαν προσκύνησιν ποιούμενος αὐτῇ καὶ τὴν ἡμετέραν ὑγίαν ἐμφαίνων, καὶ πρὸς τούτοις τὴν ἔφεσιν τὴν πολλὴν ἣν ἔχω καὶ ἀδθις ἐλθεῖν εἰς τὰ ἀτόθι καὶ ἀπολαῦσαι αὐτῆ· ἀλλ’ οὐκ μεμνημένος τῶν ὧν ἐπαθον πέρυσιν, διάκειμαι ἐν τινι δισταγμῷ, καὶ τὸ πλέον οὐτι οὐδέποτε ἐδήλωσέ μοι διὰ ἱεροῦ αὐτῆς γράμματος τὴν τοῦ τόπου αὐτοῦ κατάστασιν, καὶ ταύτης δηλωθείσης μοι παρ’ αὐτῆς ποιήσομαι τὰ εἰκὸς ὅσον ἐπ’ ἐμοί. Ἐῤῥώσο.

Ὁ Καλόγερος σὺν τῇ αὐτοῦ μητρὶ καὶ τῇ λοιπῇ αὐτοῦ συνοδίᾳ ἀσπάζονται τὴν ἀγίαν αὐτῆς δεξιὰν δι’ ἐμοῦ πανευλαβῶς σὺν τῷ Χριστῷ Ἀνάστη. Ὡσαύτως χαιρετῶ καὶ δι’ αὐτῆς τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν Φέγγων καὶ τὴν μητροιὰν καὶ Οὐϊτάλιον σὺν τῷ ἰδίῳ χαιρετισμῷ τῷ Χριστῷ Ἀνάστη. Πέμπομεν αὐτῇ μετὰ τοῦ Καλογέρον δύο ὀκτάδες ψάδια, λανράκια μεσαῖα, θ’ τὸν ἀριθμὸν.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀπιγ’ θαργηλιῶνος α’ φθίνοντος.

Τῆς σῆς λογιότητος ἀδελφὸς καὶ μαθητῆς, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

‘Αγ. Παντελ. 693, φ. 198^β - 199^α (ἐπιστ. κζ’)

25 Ἀπριλίου 1713

198^β Τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ διδασκάλῳ ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εὐ πράττειν σὺν τῷ Χριστῷ Ἀνάστη.

Θυμηδίας οὐδ’ τῆς τυχοῦσης ἐγεγόνει μοι πρόξενος ἢ παρὰ τῆς σῆς λογιότητος διὰ τοῦ πανοσιωτάτου πνευματικοῦ κυροῦ Παχωμίου πεμφθεισά μοι ἐπιστολή, καὶ ὡς ἄλλο Πάσχα αὐτὴν νενόμισμαι. Ὡς γὰρ ἐκεῖνο χαρᾶς ἀπέπλησέ με τῆς τοῦ θανάτου καταργήσεως τῇ

ζωηφόρῳ ἐγέρσει τοῦ Χριστοῦ, οὕτω καὶ αὐτῇ πᾶσαν τὴν ἐμὴν ἦν εἶχον ἀθυμίαν περὶ αὐτῆς διέλυσε καὶ εἰς χαρὰν με προσήγαγε. Διὸ καὶ πλείστας αὐτῇ ὁμολόγησα τὰς χάριτας, καὶ ὁμολογεῖν οὐ παύσομαι, χάριν τῆς πρὸς ἐμὲ ἐνοίας αὐτῆς καὶ ἄλλων πολλῶν χαρίτων καὶ ἐδεργείων ὧν ἔλαβον καὶ λαμβάνω παρ’ αὐτῆς.

Ὁ λοιμὸς, ὁ ἀδόμενος εἰς τοὺς κατὰ Θετταλίαν τόπους καὶ τῶν πέριξ αὐτῆς πόλεων καὶ χωρίων, οὐκ ὀλίγον ταράττει μὲν τὸν λογισμὸν, μήπως καὶ ἐξ ἐκείνων ἐπέβη τὸ κακὸν καὶ τοῖς οἷς παροικοῦμεν, καὶ μάλιστα τῇ Ναυπάκτῳ, ἐξ ἧς καὶ ἀφ’ ἡμῶν οὐκ ἐκλείπειν, ὡς οἶμαι, διὰ τὴν καθημερινὴν ἀνάμιξιν τῶν ἐκεῖσε μετὰ τῶν ἐνθάδε. Καὶ γένηται ἡμῖν ἢ κυριωτάτη τῶν συμφορῶν τῶν θεουσῶν καθεκάστην πρὸς ἡμᾶς διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. Ἡ χάρις μέντοι τοῦ ἐκ νεκρῶν ἀναστάντος Χριστοῦ διατηρήσειε καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ ὑμᾶς ἀτρώτους καὶ ἀνεπηρεάστους ἐκ τῆς τοιαύτης πικρᾶς λύμης καὶ δεινῆς συμφορᾶς.

Οἱ ἐν τοῖς πέριξ χωρίοις, σὺν τοῖς ἐνταῦθα καὶ Μεσολογκίταις τὰ ἀνπόφορα βάρη τῶν χρεῶν οὐκ οἰοί τε ὄντες ἀνέχεσθαι, καὶ πρὸς τούτοις τὰς καθεκάστην πρὸς αὐτοὺς γενομένης ἀδικίας παρὰ τῶν κρατούτων αὐτῶν, | κοινῇ γνώμῃ ἀπέστειλάν τινας ἐξ αὐτῶν εἰς τὸ τυραννικὸν ἀνακτόριον, χάριν μικρᾶς τινὸς διορθώσεως τούτων παρ’ ἐκείνων, ἐξ ὧν τυγχάνει πρῶτος Γεωργανᾶς ὁ ἐξ Ἀγγελοκάστρου, καὶ μετὰ τοῦτον Ἀσημάκης ὁ υἱὸς τοῦ μακαρίτου Ἀθανασίου Παπαλουκᾶ τοῦ ἐκ Μεσολογκίου, καὶ σὺν αὐτοῖς ὁ ἐκ τῆσδε τῆς νήσου Ἀλέξιος ὁ ἐπικαλούμενος † Πέτιζας †.

Τὰς ἐμβάδας μετὰ τῶν ἐν αὐταῖς μεστῶν ἔλαβον καὶ τὴν προσήκουσαν αὐτῇ εὐχαριστίαν ἐποίησάμην. Τὰ ἄλλα δέ, σῶα καὶ ἀνελλιπῆ τοῖς οἷς γέγραφεν ἐνεχειρίσθησαν. Ἐῤῥώσο.

Οἱ φίλοι ἅπαντες ἀσπάζονται τὴν ἀγίαν αὐτῆς δεξιὰν δι’ ἐμοῦ σὺν τῷ Χριστῷ Ἀνάστη. Ὡσαύτως χαιρετῶ καὶ τῷ ἰδίῳ ἀσπασμῷ δι’ αὐτῆς τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν Φέγγων καὶ μητροιὰν καὶ τὸν Οὐϊτάλιον.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀπιγ’ θαργηλιῶνος στ’ φθίνοντος.

Ὁ σὸς ἀδελφὸς καὶ μαθητῆς, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

‘Αγ. Παντελ. 693, φ. 199^{αβ} (ἐπιστ. κη’)

23 Μαΐου 1713

Τῷ ἐλλογίμῳ ἀνδρὶ Ἀναστασίῳ τῷ Νικοπούλῳ, εὐ πράττειν.

Ἐνη καὶ νέα τοῦ παρελθόντος θαργηλιῶνος ἐνεχειρίσθη μοι ἡ τιμαλφεστάτη πνεκτὶς αὐτῆς, ὡς φιλότης, σὺν τῇ τοῦ Σταγειρίτου βίβλῳ τῆς τε πλείονα τῶν ἐν τῷ α’ τόμῳ περιεχοῦσης, καὶ τῶν χρησιμωτέρων καὶ

ἀναγκαιότερων, ἦτοι τῶν ἀκροαματικῶν (ὧν καὶ μᾶλλον ἐπεθύμουν) ἐλλιποῦς οὐσης. Χάριτας οὖν οὐ τὰς τυχοῦσας αὐτῇ ὁμολόγησα καὶ ταύτης ἔνεκα, ἐλπίζων διὰ τῆς αὐτῆς συνδρομῆς καὶ τὴν ἐκείνων τῆς εἰς τὸ ἐξῆς, ὡς ἐξ ὧν αὐτῇ ταύτη πικτίδι ἐδήλον μοι ἐπιστώθη. Ἔστι γὰρ φησιν εἰς τὰ αὐτόθι ἕτερός τις τῶν ἀνδρῶν, ἔχων καὶ ἕτερόν τινα τόμον τοῦ Σταγειρίτου, λεπτομερέστερον τούτου τῷ μεγέθει, καὶ τῆς αὐτῆς προσέτι χαλκογραφίας, ἀλλ' ἦν ἀπόδημος εἰς τινα χρεῖαν αὐτοῦ, καὶ τῇ τούτου ἐπιστροφῇ ὑπισχνεῖται καὶ τὴν ἐκείνου μοι κτήσιν, τουτὶ μόνον εἰ ὁ παρ' ἐμοῦ ζητούμενος εἶη. | Περὶ δὲ τοῦ τιμήματος τῆς ἥς τίνος ἔνεκα, οὐ παρὰ πόδας ἐπέσταλται αὐτῇ, οὐδ' ἄλλο τι φημί, ἢ διὰ τὴν σπάνιν τῶν διακομιστῶν καὶ τὸ τούτων ὑποπτον. Τανῦν δέ, ἐπειπερ ὁ παρῶν εἰς τὰ αὐτόθι παραγίνεται Ἀγαθάγγελος, ὁ τοῦ θεοφιλεστάτου Παρθενίου πρωτοσύγγελλος, πέμπεται αὐτὸ παρ' ἐμοῦ σῶν καὶ ἀνελλιπές δι' αὐτοῦ, ὡς ἐν τῷ πρὸ αὐτῆς γράμματος ἐδήλον μοι, δουκᾶτα ἀργυρᾶ δύο, καὶ χάριτας ὑπὲρ τῶν χιλίων. Περὶ τῶν κυκλοπαιδειῶν δὲ ὧν προέγραφέ μοι καὶ τὴν ἀπάντησιν περιμένει, ἴσθι ὡς πρὸ τῆς ἡμετέρας τῶν αὐτῶν εἰδήσεως, ἔτυχ' ἐν παραγγελίᾳ τινὸς ἄλλον τῶν ἐμῶν φίλων βεβαίαν μοι τὴν τούτων κτήσιν ὑποσχεθέντος· καὶ μὴ παρ' ἐκείνου τούτων τετυχηκώς, παρ' αὐτῆς αἰθῆς καὶ τὴν ἐκείνου κτήσιν ἐπιζητήσω. Ἐδῶσο.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀφ' ἰσχυροφριωνος θ' φθίνοντος.

Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος, σὸς ἐν Χριστῷ εὐχέτης.

34

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 199^β - 200^α (ἐπιστ. κθ')

6 Αὐγούστου 1713

Τῷ ἐλλογίμῳ ἀνδρὶ κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ Νικοπούλῳ, εὖ πράττειν.

Βεβάρησαι, ὦ φιλότης, χάριν τοῦ τιμήματος τῶν κυκλοπαιδειῶν καί, νῆ Δία, οὐκ ὀλίγον, ὡς ἐκ τῶν ἐγχαραχθέντων παρ' αὐτῆς τῷ σῶ πικτῷ πίνακι παρήκα. Καὶ τοσοῦτον ἐξῆπτό σοι τὸ περικάρδιον αἶμα παρὰ τοῦ θυμοῦ καὶ τὰς φρένας αὐτῆς ἀπημαύρωσαν αἱ τούτου ἀσύγκριτοι ζέσεις, ὥστε ὄν πρόφην ποικίλοις τοῖς ἐπαίνοις εὐφήμεις, τοῦτον ἤδη τοῖς ὄνειδεσιν ὄνειδίξεν μὴ ἀπαναίνεσθαι. Ἀλλ' ἴσθι, ὡς τὸ ἐγκλημα οὐκ ἔστιν ἐμοῦ αὐτοῦ τοῦ τὸ τίμημα πέμπαντος, ἀλλὰ σοῦ αὐτοῦ τοῦ μὴ ἀπλῶς τοῦτο διορίσαντος εἰς τὸν ἐμὲ σου πικτὸν πίνακα, ἀλλὰ τινι διττῷ διορισμῷ τοῦτο ζητήσαντος, ὡς ἐκ τῶν ὑμετέρων λέξεων πιστωθῆση σαφέστερον οὕτως ἐχουσῶν. Πέμπω σοι τὰς κυκλοπαιδείας, ὧν ἐκάστη ἐνταῦθα ὀγδοάδος δεκαδικῆς σφίξει ἀπαραμείωτον τὸν ἀριθμὸν.

200^α Σὺ δέ μοι ταύτας ἀπότισον ἐξήκοντα ἐπὶ | δύο τῶν ἀργυρίων. Τί παροτρύνει σε λοιπὸν εἰς αὐτὰς τὰς σὰς ἰδίας λέξεις βαρύνεσθαι τοσοῦτον καὶ ἀδημονεῖν τούτον ἔνεκα; Ἀλλ' εὖ ἴσθι ὡς ἔγωγε μὲν οὐ φέρω βαρύνειν τοὺς εὐεργετοῦντάς με, ἀλλὰ καὶ χάριτας ὁμολογῶ αὐτοῖς καὶ ἄγειν δι' εὐφῆμον μνήμης εἶωθα, ἵνα μὴ αὐτῷ τῆς ἀχαριστίας χάνδακι βυθίζεσθαι δόξαιμι. Ταῦτ' ἄρα καὶ ἔργω τοῦτο ἐπιδεικνύμενος, τανῦν τὸ ἐλλείπον ἐκείνων τίμημα ἠδέως τοῦτο ἀποδιδούς, καὶ μὴ μετὰ τινος ἤδη βαρύτητος, οὐχ ἐξαδικὴν δεκάδα πέμπω αὐτῇ ὑπὲρ ἐκάστης, ὡς προεδήλον μοι, ἀλλὰ σῶαν ὀγδοαδικὴν, ἵνα τῷ ἴσῳ μέτρῳ τοῦ τιμήματος ἀντιμετρηθῶσι πᾶσαι καὶ αἱ τέτταρες δηλαδὴ, καὶ μὴ κολοβωθῇ τις ἐξ αὐτῶν. Τοῦτο αὐτὸ καὶ περὶ τῶν ἄλλων ποιήσομαι εἴπερ κἀκεῖνων τόχοι, μήποτε παρ' αὐτῆς καὶ τὸ τίμημα τὸ ἐκείνων ἤδη ἐπίχαρις ἐπωδωσόμενος, καὶ ταύτη μυρίας ὁμολογήσω τὰς χάριτας. Ἐδῶσο.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀφ' ἰσχυροφριωνος στ' ἰσταμένου.

Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος, σὸς ἐν Χριστῷ εὐχέτης.

35

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 200^{αβ} (ἐπιστ. λ')

1 Αὐγούστου 1713

Τῷ πανοσιωτάτῳ καὶ φιλομαθεστάτῳ ἐν ἱερομόναχοις κυρίῳ κυρίῳ Ἰωακείμ τῷ Καρπενησιώτῃ, εὖ πράττειν.

200^β Τῇ α' ἐπὶ εἰκάδι τοῦ μεταγειννῶνος, ἔλαβον καὶ αἰθῆς τὸ πρὸς ἐμὲ ἐφετὸν αὐτῆς γράμμα, διὰ Ἰωάννου τοῦ τῇ βαρβαρικῇ διαλέκτῳ Μπακάλῃ ἐπιλεγόμενον καί, νῆ Δία, οὐκ ὀλίγης ἠδονῆς ἐμπέπλησμαι τῆς τούτου ἐπιτεύξεως, καὶ διὰ τὴν ὑγίειαν τῆς αὐτῆς δι' αὐτοῦ μεμαθηκέναι, καὶ μᾶλλον διὰ τὴν πρὸς τὰ μαθήματα αὐτῆς ἐπίδοσιν. Καὶ γὰρ ἐδήλον μοι ἐν τούτῳ γυμνάζεσθαι αὐτὴν ἐν τοῖς τοῦ Ἀφθονίου Προγυμνάσμασι, καὶ μετὰ τὴν ἐκείνων γυμνασίαν εἰς τὰ τῆς Λογικῆς Πραγματείας μαθήματα ἐπιβῆναι. Καὶ ὁ τῆς σοφίας δοτῆρ | κἀκεῖνων ἐπήβολον γενέσθαι ἀξιώσειε, καὶ ἐτέρων ἤδη ἐπέκεινα τῶν αὐτῶν.

Τὸ διὰ τοῦ Δήμου Καλαντζῆ προπεμφθέν μοι παρ' αὐτῆς γράμμα σὸν τῷ καπνῷ οὐδενὸς ἐπέτυχον, καὶ ἐχέτω τὴν εἰδησιν. Ἡ τιμὴ τῶν κυκλοπαιδειῶν οὐκ ἔσταλται πρότερον παρ' ἐμοῦ σῶα καὶ ἀνελλιπέως πρὸς ὄν ἐδει σταλῆναι, διὰ τὸν διττὸν ἐκείνου διορισμὸν τούτων ἔνεκα. Καὶ ἀναπληρῶ ταύτην ἤδη τανῦν δι' αὐτῆς, ἵνα μὴ βαρύνω τι τὸν ταύτας μοι φροντίσαντα, καὶ ταύτην ἐκείνῳ ἐγχειρισμένην, δήλωσον καὶ αἰθῆς ἡμῖν περὶ τούτου. Ἐδῶσο.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀφ' ἰσχυροφριωνος α' ἰσταμένου.

Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος, καὶ σὸς ἐν Χριστῷ ἀδελφός.

Ἁγ. Παντελ. 693, φ. 200^β - 201^α (ἐπιστ. λα')

2 Αὐγούστου 1713

Τῷ εὐγενεστάτῳ καὶ λογιωτάτῳ κυρίῳ κυρίῳ Ἀλεξίῳ, εὖ πράττειν.

Νόμῳ φιλίας ἐρεθιζόμενοι τινες τῶν ἀνδρῶν, λογιώτατέ μοι κῆρ Ἀλέξιε, ἀνυποστόλως ἐπιζητοῦσι παρὰ τῶν αὐτῶν φίλων τὰ πρὸς τὴν χρεῖαν αὐτῶν λυσιτελοῦντα. Ταῦτ' ἄρα κἀγὼ τῇ σῇ λογιότητι, φίλοι ὄντες ἀνέκαθεν ἀλλήλοις, καὶ μάλιστα τῷ σῷ πανιερωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ θείῳ (Μελετίῳ, φημί, τῷ πρῶτῳ τῆς ἐν ἧ παροικοῦμεν ἐπαρχίας ἀρχιερεῖ, τανῦν δὲ τῆς Ἀθηνῶν), ἐπέπερ τινὸς χάριτος παρ' αὐτῆς ἐδόθη, ὅτε ἐκ τῶν ἐντεῦθεν πρὸς τὸ πατρῷον αὐτῆς ἔδαφος διέβηκεν ἐξ Ἀθηνῶν, ἵνα τὴν γεωγραφικὴν ἐκείνην βίβλον, τὴν παρὰ τοῦ θείου αὐτῆς πρὸς ὠφέλειαν φιλομαθῶν ἀνδρῶν ἐκπονηθεῖσαν, ἀποστείλῃ μοι μεταγραφῆς ἕνεκα καὶ ὑπέσχετο, ταύτην ἤδη καὶ β^ο ἐπιζητῶν παρ' αὐτῆς τὴν ἀνάμνησιν ποιῶμαι αὐτῇ διὰ τοῦ παρόντος καὶ μὴ ἀποτύχοιμι ταύτης παρακαλῶ δι' αὐτοῦ. Καὶ ταύτην | μεταγραφάμενος, παρὰ πόδας ταύτην ἀποστελῶ αὐτῇ πρὸς αὐτὴν σῶαν καὶ τῇ προσηκούσῃ ὁμολογίᾳ τῆς χάριτος, καὶ τοῖς ἄλλοις ὡς εἰπεῖν παρ' ἡμῶν πρὸς αὐτὴν ἐπαίνους τούτου ἕνεκα. Ἴσθι οὖν ὡς καὶ παρὰ τοῦ θείου αὐτῆς τὴν αὐτὴν ἐζητησάμην διὰ γραμμάτων, καὶ ὑπέσχετο τοῦ ἐπιστεῖλαι μοι ταύτην Ἀθήνηθεν, καὶ ὄδομαι διὰ τὴν εἰς τὸ Βυζάντιον αὐτοῦ ἄφιξιν ἢ καὶ διὰ τὴν σπάνιν τῶν πιστῶν διακομιστῶν ἀποτετυχημένοι με τῆς αὐτῆς παρ' ἐμείνου. Οὐδὲ παρ' ἐμείνου ἀπέτυχον, μηδ' ἐξ αὐτῆς ἀποτυχοῖν παρακαλῶ, καὶ χαρῆ μοι τὰ μέγιστα. Ἐὐδῶσο.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀφιν' βοηδρομιῶνος β' ἱσταμένου.

Τῆς σῆς λογιότητος φίλος πιστός, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

Ἁγ. Παντελ. 693, φ. 201^{αβ} (ἐπιστ. λβ')

20 Σεπτεμβρίου 1713

Θεοφιλέστατε ἐπίσκοπε τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Ρογῶν καὶ Κοζύλης κύριε κύριε Παρθένιε, τὴν σὴν θεοφιλίαν δουλικῶς προσκυνῶ καὶ τὴν ἁγίαν αὐτῆς δεξιὰν πανευλαβῶς ἀσπάζομαι.

Ἐδεξάμην ἀγαθῇ τύχῃ καὶ τανῦν τὸ σεβάσιμον αὐτῆς διὰ τοῦ Ἀγαθαγγέλου τοῦ ταύτης πρωτοσυγγέλλου, καὶ οὐ μετρίως ἐχάρην περὶ ὑγείας τῆς αὐτῆς μαθῶν. Ἐλαβον καὶ τὸν παρ' αὐτῆς καπνὸν τὸν ἐξ τόπια, καὶ

πίομαι αὐτὸν ἤδη [αὐτὸν] εἰς ὑμέτεραν ὑγίειαν, πολλὰς αὐτῇ ὁμολογεῖν τὰς χάριτας οὐ λήγων.

Γράφει μοι ὁμοῦς δυστυχίας εἰς τὰ αὐτόθι ἀμέτρους παρὰ τε τῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων, καὶ αὐθις τῆς ἀνομβρίας, καὶ τῶν ἄλλων ἀνωμαλιῶν τοῦ καιροῦ. Ἀλλὰ λογιάζω, συγκρινόμενοι αἱ τοῦ τόπου τούτου 201^β δυστυχίαι μετὰ τῶν αὐτόθι, νὰ μὴ ἔχουν ἄλλην τινὰ παρομοίωσιν | παρὰ ἐκείνην τοῦ φωτός μὲ τὸ σκότος. Ὁ γὰρ τόπος ἐτούτος εὐρίσκεται εἰς μεγαλώτατα κίνδυνα, εἰς τόσον ὅπου, ἂν δὲν γενῆ εἰς αὐτὸν καμμία ἐπίσκεψις παρὰ τῆς ἁνωθεν Θεῖας Προνοίας, κινδυνεύει νὰ πέσῃ εἰς παντελεῖ ἀφανισμόν.

Πρὸς οἷς ἔγραφέ μοι, ἐδήλου μοι καὶ περὶ τοῦ πανιερωτάτου ὡς εἰς τὰς δεκαπέντε τοῦ νῦν τρέχοντος μηνὸς ἐμελλε παλινδρομῆσαι εἰς τὰ αὐτόθι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ οὐκ ὀλίγον με εὐφρανε τούτου ἕνεκα, καὶ λογιάζω νὰ εὐρίσκεται τανῦν εἰς τὴν στρατὰν ὅπου νὰ ἔρχεται. Καὶ ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος νὰ τὸν κατευοδώσῃ μὲ ὑγίειαν καὶ εὐθυμίαν, καὶ νὰ τὸν ἀπολαύσωμεν καὶ ἡμεῖς ποτέ, νὰ χαροῦμεν καὶ ψυχικὰ καὶ σωματικὰ. Εἴχαμεν μάθει καὶ προτίτερα πῶς ἦλθε, καὶ ἐχαρήκαμεν ὑπέρομετρα, ἀλλὰ ἡ χαρὰ ἐκείνη ἦτον ὡς φαίνεται προδήλωσις τῆς μετὰ ταύτης γεννηθσομένης χαρᾶς ἡμῶν.

Ταῦτα μὲν, καὶ ἡ εὐχὴ καὶ εὐλογία τῆς σῆς θεοφιλίας εἶη μετ' ἐμοῦ διὰ παντός.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀφιν' σεπτεμβρίου κ'.

Τῆς σῆς Θεοφιλίας ταπεινὸς δούλος, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

Ἁγ. Παντελ. 693, φ. 201^β - 202^α (ἐπιστ. λγ')

20 Σεπτεμβρίου 1713

Λογιώτατε καὶ προσφιλέστατέ μοι κύριε κύριε Ἀναστάσιε Νικόπουλε, τὴν σὴν λογιότητα φιλικῶς ἀσπάζομαι.

Ἐλαβον τὸ τίμιον γράμμα τῆς σῆς λογιότητος, καὶ ἀντὶ χαρᾶς προεξένησεν ἡμῖν λόπην, ἐπειδὴ καὶ μοῦ ἔγραφε πῶς ἔπασχεν ὑπὸ πολλοῦ πνευροῦ. Ὁ ἰατρός τοίνυν τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων νὰ οικονομῆσιν εἰς αὐτὴν ἵνα δεχθῆ τὸ ἡμέτερον ὑγιαίνουσα, καὶ μηδὲν λείψανον 202^α τοῦ καταράτου ἐκείνου πνευροῦ ἔχουσα. Ζητεῖ μόντοι | εἰς τὸ αὐτῆς γράμμα συγχώρησιν ὑπὲρ ὧν ὑπωπτεύθη παρ' ἐμοῦ. Ἀλλὰ βεβαία εἶη, ὡς ἔγωγε κακὴν τινα ὑπόνοιαν οὐθ' ὑπόπτεισά ποτε περὶ αὐτῆς οὐθ' ὑποπτέυσομαι (μὴ γένοιτο τοῦτο ἐπ' ἐμοί), ἀλλ' ἐπειδὴ ζητεῖ τὴν αὐτὴν,

ἔστω συγκεχωρημένη ἐξ ὅλης μου τῆς ψυχῆς καὶ τῆς καρδίας. Ὡς γὰρ πρὸς ἡμᾶς ὁ Κύριος διακελεύεται, οὕτω δεῖ καὶ ἡμᾶς ποιεῖν, τὴν ἐκείνου παραγγελίαν διατηροῦντας. Τοῦτ' αὐτὸ λοιπὸν αἰτούμενος κἀγὼ παρ' αὐτῆς, μὴ ἀποτύχοιμι παρακαλῶ διὰ τοῦ β^{ου} αὐτῆς γράμματος. Ταῦτα μὲν καὶ ὑγίανε.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀφιγ' Σεπτεμβρίου κ'.

Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος, σὸς ἐν Χριστῷ εὐχέτης.

39

Ἄγ. Παντελ. 693, φ. 202^{αβ} (ἐπιστ. λδ')

20 Σεπτεμβρίου 1713

Τῷ πανοσιωτάτῳ καὶ φιλομαθεστάτῳ κυρίῳ κυρίῳ Ἰωακείμ τῷ Καρπενησιώτῃ, εὐπράττειν.

Τοὺς ἀσθενεῖς καὶ κλινήρεις ἔστι μὲν καὶ μᾶλλον εἰπεῖν ὑπὸ ἀνιάτρου πνευτοῦ ἐνοχλουμένους ἐπιστέλλειν τοῖς ἑαυτῶν φίλοις, τοὺς δὲ εὐρώστους καὶ μηδὲν πάθος ἀσθενείας ἔχοντας μὴ ἐπιστέλλειν, τοῦτό ἐστιν ἄνω ποταμῶν, ὡς ἡ παροιμία φησὶν, ἢ ἄμαξα τὸν βοῦν πολλάκις ἐκφέρειν. Τοῦτο αὐτὸ καὶ παρ' αὐτῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτὸ ποτ' ἐγεγόνει. Τοῦ γὰρ Ἀγαθαγγέλου παρ' ὑμῶν αὐτῶν πρὸς τὰ τῆδε φοιτήσαντος, παρὰ μὲν τοῦ λογιωτάτου Ἀναστασίου, καίπερ κλινήρους ὄντος καὶ πάνυ πνεύσαντος, ἠξιώθημεν τῶν τιμίων αὐτοῦ γραμμάτων, ὡσαύτως καὶ παρὰ τοῦ θεοφιλεστάτου κυροῦ Παρθενίου παρ' αὐτῆς δέ, εὐρώστου οὐσης, ὡς ἐμάθομεν, καὶ ὑπεργήρου μηδὲ γρύ, κατὰ τὸν κωμικὸν εἰπεῖν. Τί δὲ τὸ κωλύσαν αὐτὴν πρὸς τοῦτο οὐκ οἶδαμεν. Ταῦτ' ἄρα διακομιστοῦ προσφόρου ἐπιτυχοῦσα, δήλωσον ἡμῖν περὶ τούτου | καὶ ἀναπαύση ἡμῶν τὸν λογισμόν. Ἐρῶσω.

202^β

Τὸν λογιώτατον κὺρ Ἀθανάσιον τὸν ἐμοὶ δμόνυμον καὶ σὸν καθηγητὴν, τὸν τῇ διακονικῇ ἀξίᾳ κεκοσμημένον, ἀσπάζομαι δι' αὐτῆς πανευλαβῶς. Πολλάκις μὲν γὰρ καὶ ἡμεῖς παρ' αὐτοῦ προσηγορευθῆμεν δι' αὐτῆς, ἀλλ' οὐκ οἶδαμεν εἰ καὶ μετὰ τῆς εἰδήσεως αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς αἰ αὐτοῦ προσαγορεύσεις ἐγίνοντο, γνωσόμεθα δὲ τοῦτο εἰ καὶ ἰδιοχείρως αὐτῶν ποτὲ ἐπιτύχοιμεν.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀφιγ' μαιμακτηριῶνος ἐπὶ εἰκάδι.

Ὁ σὸς ἐν Χριστῷ ἀδελφός, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

40

Ἄγ. Παντελ. 693, φ. 202^β - 203^α (ἐπιστ. λε')

21 Σεπτεμβρίου 1713

Τῷ πανοσιωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ καθηγουμένῳ τῆς ἱερᾶς καὶ σεβασμίας μονῆς Τετάρτης κυρίῳ κυρίῳ Εὐγενίῳ, εὐπράττειν.

Ἡ τοσαύτη πρὸς ἡμᾶς λήθη ἢ ὑμετέρα οὐκ ὀλίγον θαύματος γίνεται πρόξενος ἡμῖν, λογιώτατέ μοι ἀνδρῶν καὶ πανοσιώτατε. Καὶ τὸ αἴτιον ταύτης εἶπερ παρ' ἡμῶν ἐγνωρίζετο, ἴσως καὶ ἰασίν τινα εἴχομεν ἂν, ἀλλ' ἐπεὶ τελείως ἀγνοεῖται, τούτου χάριν καὶ εἰς ἀθυμίαν μεγίστην ἡμᾶς ἔλκυσεν ἂν. Τανῦν δὲ οἱ τὰ τῆς μονῆς ταύτης θρέμματα ποιμαίνοντες, τὰ ἑαυτῶν κοινῶς λεγόμενα τζουγκνία βουλόμενοι πωλῆσαι, εἰς τὰ τῆδε καταβάντες, τὴν ὑμετέραν ὑγίαιαν διὰ ζώσης αὐτῶν τῆς φωνῆς ἡμῖν ἐσαφήρισαν, εἰ δὲ καὶ γράμμα αὐτῆς ἐκόμιζον ἂν ἡμῖν, καὶ μᾶλλον πρὸς αὐτὸ τοῦτο παροτρύνουεν ἡμᾶς. Ἴνα δὲ μὴ καὶ ἡμεῖς τῷ αὐτῷ χάνδακι ἐμπέσωμεν, τῷ τῆς σῆς πρὸς ἡμᾶς τελείας λήθης, τὴν ὑμετέραν ὑγίαιαν οὐ διὰ τῆς ζώσης αὐτῶν φωνῆς μόνον δηλοῦμεν αὐτῇ, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ ἡμετέρου γράμματος, ἵνα καὶ αὐτὴν εἰς αὐτὸ τοῦτο ἴσως ἐρεθίσωμέν ποτε. Ἐρῶσω.

203^α

Ἀσπασαι παρ' ἡμῶν | πάντας τοὺς αὐτόθι ἐν Χριστῷ ἀδελφοὺς κατ' ὄνομα. Ἡ Ἀλτάνη ἢ ποτὲ πνευματικῆ αὐτῆς μητέρα σὺν τῷ νιῷ αὐτῆς Καλογέρῳ καὶ τῇ λοιπῇ αὐτοῦ συνοδίᾳ ἀσπάζονται τὴν ἁγίαν αὐτῆς δεξιὰν δι' ἐμοῦ. Εἰ δὲ καὶ περὶ αὐτῶν βούλει μαθεῖν, ἴσθι ὡς ἐν δυστυχίᾳ διάγουσι, καὶ παρὰ τε τῶν βαρυντάτων χρεῶν τῶν καθ' ἑκάστην ἀπαιτουμένων παρ' αὐτῶν ἐκ τῶν κρατούντων ἀθέων Ἀγαρηνῶν, καὶ μάλιστα διὰ τὸν τοῦ αὐτῶν παιδίου Ζαχαρίου θάνατον, μείναντες εἰς μόνην τὴν Ἐλισάβετ, καὶ ἄλλην μίαν [μίαν] νεότικτον. Ὁ Ἰωάννης ὁ Βύσιος ἐκοιμήθη τὸν ἐν Χριστῷ ὀφειλόμενον ὕπνον, ἀφίνωντας τὴν ὑγίαιαν τῆς σῆς λογιότητος.

Πέμπω αὐτῇ καὶ τὴν τζάτζαρον, ἣν ἐζήτησε παρ' ἡμῶν, καὶ λάβε ταύτην διὰ τῶν διακομιστῶν τοῦ παρόντος.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀφιγ' Σεπτεμβρίου κα'.

Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος, καὶ σὸς ἐν Χριστῷ ἀδελφός.

41

Ἄγ. Παντελ. 693, φ. 203^{αβ} (ἐπιστ. λστ')

16 Ὀκτωβρίου 1713

Τῷ εὐγενεστάτῳ καὶ ἠγαπημένῳ μοι ἀναγνώστῃ κυρίῳ κυρίῳ Κωνσταντίνῳ Καλοφῶν τῷ Ζαζωνθίῳ χαιρεῖν καὶ ὑγιάειν.

Τῇ παρουσίᾳ προσαγορεύω αὐτὴν φιλικώτατα, σὺν τῷ ἡγαπημένῳ σου πατρὶ κυρίῳ Νικολάῳ καὶ τῇ μητρὶ σου κυρίᾳ Ἀναστασίᾳ, καὶ τῷ σῷ ἀδελφῷ Μιχαὴλ καὶ πᾶσι τοῖς συγγενέσι αὐτῆς, καὶ σὺν αὐτοῖς τὸν πατᾶ κὺρ Στέφανον Ξανθοπούλου, καὶ μὴνύω αὐτῇ ὡς γράμμα φιλικὸν ἔλαβον ἀπὸ Μάλτας παρὰ τοῦ ἡγαπημένου αὐτῆς ἀδελφοῦ καὶ φίλου ἡμῶν Ντζανέτου, διὰ Δημητρίου τοῦ καρaboκῦρου τοῦ αὐτόθι εἰς τὰ τῆδε ἀπελεύσαντος. Ἔλαβον δὲ τοῦτο αὐτὸ τῇ ἰδ' τοῦ νῦν τρέχοντος μῆνης, τῇ ἡ' τοῦ αὐτοῦ παρ' ἐκείνου | ἐγχαραχθέντος, ἔμαθον δὲ ἐξ αὐτοῦ τὴν ἐκείνου ὑγίειαν, καὶ πάντα τὰ κατ' αὐτόν, καὶ οὐ μετρίως ἐχάρην. Ἀπόκρισιν δὲ πρὸς αὐτόν ἤδη ποιούμενος, ταύτην ἀποστέλλω πρὸς αὐτὴν, ἵνα μετὰ τῶν ἡμετέρων γραμμάτων ταύτην συνοδεύσῃ, καὶ εἰς τὰς ἐκείνου χεῖρας ἐμπέσῃ, καὶ μὴ παραπέσῃ τυχόν διὰ τὸ ἀγνώριμον τὸ ἐμὸν τῶν διακομιστῶν. Καὶ μὴ ὀκνήσῃ παρακαλῶ ταύτην μὲν πρὸς ἐκείνον ἀποστεῖλαι, πρὸς ἡμᾶς δὲ ἀπόκρισιν ποιῆσαι τούτων ἕνεκα. Καὶ μὲ τὸ τέλος, χαίρειν ἀδθις καὶ υγιαίνειν αὐτὴν φημί.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀριγ' ὀκτωβρίου ἰστ'.

Φίλος τῆς ἡγαπημένης Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

42

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 203^β - 204^α (ἐπιστ. λζ')

16 Ὀκτωβρίου 1713

Τῷ εὐγενεστάτῳ καὶ φίλῳ μοι προσφιλεστάτῳ κυρίῳ κυρίῳ Ντζανέτῳ Καλοφώνῳ τῷ Ζανυνθίῳ, χαίρειν καὶ υγιαίνειν.

Τῇ ἰδ' τοῦ παρόντος ἔλαβον ἀγαθὴν τύχην τὸ τίμιον καὶ λίαν ἐφετόν αὐτῆς γράμμα καὶ ἔμαθον δι' αὐτοῦ τὴν ὑγίειαν αὐτῆς καὶ οὐ μετρίως ἐχάρην. Καὶ πῶς οὐκ ἐμελλον χαρῆσαι; Φίλον πιστοῦ ὄντος ἐμοῦ καὶ τὰ κατ' αὐτὴν ἐκ τοσοῦτου μοι διαστήματος ἐφανίσαντος; Ἄλλ' εἴσεται μὲν, ὡς πλείστας αὐτῇ χάριτας ὠμολόγησα, τούτου ἕνεκα, καὶ τῷ Θεῷ πολλὰς τὰς δεήσεις ὑπὲρ αὐτῆς ἐποιήσάμην, ἵνα υγιαίνουσαν καὶ εὐδαιμονοῦσαν αὐτὴν διατηρῇ ἐν οἷς διατρέβει μέρεσι. Καὶ γὰρ ἐκ τῶν τῆδε ἀναχωρήσασα καὶ τοῖς αὐτόθι τὸν πλοῦν ἐγχειρίσασα, ἔμαθον ὡς τὴν σὲ φέρουσαν ναῦν Λίβυες ἄνδρες αὐτὴν ἐχειρώσαντο, καὶ λύπης οὐ τῆς τυχοῦσης τοῦτο αὐτὸ γέγονέ μοι πρόξενον. Ἐπεὶ δὲ μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας ψευδῆ εἶναι τὴν φήμην ταύτην ἐμάθομεν, καὶ παρὰ τοῦ αὐτῆς πιστοῦ φίλου (Γιαννάκη φημί τοῦ Μεταξᾶ) καλῶς ἐκπλεῦσαι αὐτόθι | ἐβεβαιώθημεν, καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ τιμίου αὐτῆς γράμματος τὴν λύπην ἡμῶν εἰς εὐθυμίαν μετημείψαμεν.

Ἡ Μάλτα ἐπαινεῖται παρ' αὐτῆς ἰκανῶς διὰ τὰ ἐν αὐτῇ θεωρίας

ἄξια, ἀλλ' οὐκ ἀρεστὴ αὐτῇ ἔδοξεν εἰς στάσιν αὐτῆς, καὶ βούλεται εἰς Μεσσήνην τῆς Συκελλίας μετοικῆσαι, διὰ πλείονα εὐχαρίστησιν αὐτῆς, καὶ μάλιστα διὰ τὴν κατεπείγουσαν αὐτῆς χρεῖαν εἰς τὰ ἐκεῖσε. Ὑγιῶς οὖν εἰς ἐκείνην παραγενόμενος, μὴ ὀκνήσῃ παρακαλῶ καὶ ἄλλο τίποτε τὰ κατ' αὐτὴν διὰ τίμιον αὐτῆς γράμματος ἐμφανίσαι, καὶ ἀμὴν περὶ τινων νέων ἀκουσμάτων, ἀκοῆς ἡμῖν ἀξίων. Καὶ πρὸς τούτοις, εἰ καὶ βιβλία τινὰ ἡμῖν χρῆζοντα εἰς τὰ ἐκεῖσε εὐρίσκονται ὡς τὰ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ φημι, καὶ Ἀθανασίου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας καὶ ἄλλων τινῶν τηλικούτων ἁγίων, καὶ τὴν τούτων τιμὴν, εἰ δὲ καὶ λεξικοῦ τινος γραικολατίνου χρησιμεύοντος ἡμῖν εὐπορίσῃ, μὴ ὀκνήσῃ παρακαλῶ καὶ τοῦτο ἡμῖν ἀποστεῖλαι. Καὶ προσέτι ζεύγος ἐν ὀφθαλμικῶν δελτίων πᾶν καθαρῶν, καὶ χαρτῆ ἡμῖν τὰ μέγιστα.

Ταῦτα μὲν καὶ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ εἴη μετὰ τῆς σῆς ἐντιμότητος.

Πάντες οἱ παρ' αὐτῆς χαιρετηθέντες εἰς τὸ πρὸς ἐμέ σου γράμμα, ἀντιχαιρετοῦσιν αὐτὴν δι' ἐμοῦ φιλικώτατα.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀριγ' ὀκτωβρίου ἰστ'.

Τῆς σῆς ἐντιμότητος φίλος πιστός, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

43

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 204^β (ἐπιστ. λη')

19 Ὀκτωβρίου 1713

Τῷ μεγαλοπρεπεστάτῳ ἐκλαμπροτάτῳ τε καὶ λογιωτάτῳ κυρίῳ κυρίῳ Βενάρῳ Μάκολα τῷ Ἀθηναίῳ, εὖ πράττειν.

Τὸ ἀγνώριμον καὶ μὴ κοινωνικὸν τὸ ἡμέτερον πρὸς τὴν σὴν ἐκλαμπρότητα, ἐκλαμπρότατε αὐθέντα καὶ λογιώτατε, ὀρθῶδεῖ μου τὴν χεῖρα καὶ ὑπότρεμον αὐτὴν ποιεῖ, εἰς τὸ τὴν γραφίδα κινήσαι καὶ γράμμασι τοῖς παρ' αὐτῆς ἐγχαραχθεῖσιν αὐτὴν ἀσπάσασθαι. Ἄλλ' ἡ ἀνάγκη ἢ πάντα ταχέως δουλοῦσα, ὡς εἰρημέ τις τῶν ποιητῶν, καὶ μάλιστα ἢ φήμη τῶν πολλῶν (ἢ καὶ πάντων ὡς εἰπεῖν τῶν ἀνδρῶν) ἢ τὸ λίαν εὐπρόσδεκτον αὐτῆς πρὸς πάντας κηρύττουσα, πρὸς δὲ τοὺς τῆς ἑλληνικῆς παιδείας μικρὸν τι μετέχοντας καὶ ἔτι πρὸς, καὶ ἀκουσαν αὐτὴν ἐρεθίζει εἰς τούτων, ταῦτ' ἄρα τὸν προσήκοντα ἀσπασμὸν πρῶτον αὐτῇ ποιῶμαι αὐτῇ. Καὶ μετὰ τοῦτον πολλῇ τῇ παρακλήσει δέομαι αὐτός, ἵνα καὶ ταύτην μὲν ἰλαρῇ τῇ προθέσει καὶ φαιδρῷ τῷ προσώπῳ δέξηται, ἀλλὰ καὶ τὴν ἑτέραν τὴν ἐν αὐτῇ δηλαδὴ, μετὰ τῶν παντίμων αὐτῆς γραμμάτων συνοδεύσῃ Ἐνετίαζε παραγενέσθαι, ὅτε Θεὸς εὐδοκήσῃ, πρὸς ὃν ἡ ἐπιγραφή. Πρὸς τούτοις δέ, καὶ τῆς τιμίας αὐτῆς ἀπαντήσεως τῷ δια-

κομίζοντι αὐτῇ τὴν αὐτὴν (Ἰωάννη φημί τῷ ἱεροπαίδι) ἀξιῶσαι. Ἦσπερ καὶ ἐπιτυχῶν, τῶν τοῦ Κροίσου ἐκείνου θησαυρῶν καὶ τῆς τοῦ Σαρδαναπάλου τροφῆς ταύτην ἠγγήσομαι κρείττονα.

Ἐρξώμενος καὶ εὐδαιμονῶν διαβιώης, πολλοὺς ἐς λυκάβαντας.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀγιν' πνανεπιῶνος θ' ἐπὶ δέκα.

Τῆς σῆς ἐκλαμπρότητος εὐχέτης πρὸς Θεόν, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

44

Ἄγ. Παντελ. 693, φ. 205^{αβ} (ἐπιστ. λθ')

19 Ὀκτωβρίου 1713

205^α Φιλολογικώτατε καὶ προσφιλέστατέ μοι κύριε κύριε Δημήτριε, χαίροις.

Χαίρομαι καὶ νῆ Δία πάμμεγα, διὰ τὴν εἰς τὰς κλεινὰς Ἐνετίας αὐτῆς ἐπιδημίαν, ἐπεὶ οὐκ ὀλίγον, ὡς δίδομαι, ἐν ταύτῃ ὠφεληθήσεται οὐ μόνον κατ' αὐτὴν τὴν ψυχὴν ἤδη, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ σῶμα ἴν' εἶπω ἴσως οὐ ψεύδομαι. Κατὰ μὲν τὴν ψυχὴν, ὅτι πολυμαθῆς ἐκ τῶν αὐτόθι πολλῶν καὶ ποικίλων θεαμάτων, καὶ οἷα ἄλλος πολύμητις Ὀδυσσεύς, κατὰ τὸν ποιητὴν, γενήσεται. Κατὰ τὸ σῶμα δέ, ὅτι κέρδος οὐ μικρὸν ἐξ ἐμπορίας τῆς παρ' αὐτόθι προσκτῆσεται. Τούτων δὲ πάντως τεύξεται, παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ δυνατούμενος καὶ εὐρωστος διατηρούμενος, εἰς δὲ καμὲ αὐτὸν ἴσθι ἔχουσα τοῦτου δεόμενον τούτων ἕνεκα, ὡς φίλος πιστὸς αὐτῆς τυγχάνων ἀνέκαθεν.

Ἐπεὶ δὲ καὶ οἱ φίλοι ὀφείλουσι τὰ χηρῶν τοῖς ἑαυτῶν φίλοις προθύμως ἐπιτελεῖν, τούτου χάριν καὶ τὸς χάριτός τινος οὐ μόνον ἐφετῆς ἐμοὶ ἀλλ' οἷα καὶ ἀναγκαίαις χηρῶν παρ' αὐτῆς, αὐτόθι παραγνομήνης, δέομαι αὐτῆς ἵνα μὴ ἀποτόχω ταύτης καὶ χάριτας αὐτῇ οὐ τὰς τυχοῦσας δμολογήσω. Ἔστι δὲ ἡ χάρις ἵνα φροντίση μοι, τοῖς ἐμοῖς ἀναλώμασι, σφαιρᾶν τινα τὴν ἰταλιστὶ γλόμπον καλουμένην, καὶ βιβλία τινὰ ἀκμῆν τῶν ἐκ τῶν ἀκροαματικῶν τοῦ Σταγειρίτου, ἅτινα τυποῦνται εἰς σχῆμα μικρὸν ἀνὰ μέρος διὰ τὴν εὐμεταχείρισιν τῶν μαθητῶν δυοὶ ταῖς διαλέκτοις, ἑλληνιστὶ φημί καὶ λατινιστὶ, εἰς τὴν τοπογραφίαν τοῦ Παταβίου Σεμναρίου, καὶ εἰσι ταῦτα τὰ Περὶ Οὐρανοῦ, τὰ Διαλεκτικὰ ἦτοι Τοπικὰ καὶ τὰ Μετὰ τὰ Φυσικὰ.

205^β Περὶ δὲ τῆς παρουσίας εἴσεται ὡς ἐπέσταλκα ταύτην τῷ ἐκλαμπροτάτῳ καββαλιέρῳ Μάγκολα τῷ Ἀθηναίῳ, | πολλὰς παρακλήσεις γραφικὰς τούτῳ ποιησάμενος, ἵνα αὐτὴν ἀποστείλῃ ταύτην ταῖς ἐκείνου συνοδεύσας, καὶ εὐελπίς εἴμι μὴ ἀποτετυχηκέναι τῆς αὐτῆς. Καὶ ταύτης

ἐπιτυχῶν, εἰ καὶ ἀπαντήσεώς τινος τῆς παρ' αὐτῆς ἀξιῶσαιεν, τὴν κατάφασιν τῆς χάριτος δμολογούσης, οὐ πρὸς τὴν τυχοῦσαν ἡδονὴν τοῦτο ποιήσομαι. Ἐρξώσο.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀγιν' πνανεπιῶνος θ' ἐπὶ δέκα.

Φίλος πιστὸς αὐτῆς καὶ ἐν Χριστῷ εὐχέτης, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

45

Ἄγ. Παντελ. 693, φ. 205^β - 206^α (ἐπιστ. μ')

14 Νοεμβρίου 1713

Τῷ ἐκλαμπροτάτῳ ἀθρόντῃ ἀθρόντῃ κολονέλλῳ Ἰωάννη Λουδαρέκα, τὴν ὀφειλομένην προσκύνησιν.

Ἐρχόμενος εἰς τὰ μέρη ἐτοῦτα Κωνσταντῖνος ὁ γραμματικὸς αὐτῆς ἐφανέρωσεν εἰς ἡμᾶς τὴν ὑγείαν τῆς σῆς ἐκλαμπρότητος καὶ μανθάνοντας τὴν αὐτὴν πολλὰ ἐχαρήκαμεν. Ἐμάθαμεν ὁμῶς προτίτερα πῶς νὰ τῆς ἐσυνέβηκαν κάποιας πείραξαις ἀπὸ κάποια ἐγκαλέσματα τῶν ἐχθρῶν τῆς, καὶ νὰ εἶχε μεγάλα βάσανα ἀπὸ τὸ μέρος τῶν αὐτόθι ἀθεντάδων, καὶ εἶχαμεν μεγάλην λύπην διὰ τοῦτο, ἅς τὸ ἤξεύρη ὁ Θεός. Τώρα δὲ ὅπου ἐμάθαμεν ἀπὸ τὸν γραμματικὸν τῆς πῶς εἰρήνευσεν, ἐχαρήκαμεν πάλιν διπλᾶ ἀπὸ τί ἐλυπηθήκαμεν, καὶ εὐχαριστήσαμεν τὸν Θεὸν ὅπου τῆς δίδει δύναμιν κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς, καὶ τοὺς ἐναντιοῦται εἰς ὅλα ἐκεῖνα ὅπου τῆς κατασκευάζουσι, καὶ τὸν παρακαλοῦμεν νὰ τὴν δυναμῶν πάντοτε, καὶ νὰ τὴν διαφυλάττῃ ἀνενόχλητον σὺν εἰρηρικῇ καταστάσει καὶ ὑγιαίνουσιν καὶ εὐδαιμονοῦσιν εἰς πάντα.

206^α Διὰ τὸ βιβλίον ἐκεῖνο ὅπου ὑποσχέθημεν ἢ σὴ ἐκλαμπρότης νὰ τὸ πέμψῃ εἰς τὴν Βενετίαν διὰ νὰ τὸ βάλουν εἰς τὸν τύπον, ἐρώτησα τανῶν τὸν γραμματικὸν τῆς, καὶ μοῦ εἶπε πῶς ἀκόμη δὲν τὸ ἐπέμψεν, | ὁμῶς βούλεται νὰ τὸ πέμψῃ εἰς τὰ χέρια τοῦ κῆρ Δήμου. Τοῦτο αὐτὸ τὸν παρακαλῶ καὶ ἐγὼ μὲ τὸ παρόν, νὰ μὴν ἀμελήσῃ, ἀλλὰ νὰ ἐνθυμηθῇ νὰ τὸ πέμψῃ τώρα ὅπου εὐρίσκεται ὁ ἴδιος ἐκεῖ, διότι θέλει φροντίσει ἐκεῖνος τὸ καλλίτερον ὅπου νὰ εἶναι διὰ τοῦτο αὐτό.

Πέμπω καὶ ἐγὼ πρὸς αὐτὴν τὴν παροῦσαν, καὶ θέλει τὴν συντροφεύσει μὲ ταῖς ἐδικαῖς τῆς, καὶ μὲ τὸ βιβλίον ἀκόμη, νὰ παραίτη εἰς τὰ χέρια του. Καὶ πάλιν τὴν παρακαλῶ νὰ ἔχω ἀπόκρισιν παρ' αὐτῆς. Καὶ κἀμῶντας τέλος δουλικῶς τὴν προσκυνῶ. Πάντας τοὺς ἐν τῇ μεγαλοπρεπεστάτῃ οἰκίᾳ αὐτῆς εὐχόμεν καὶ χαιρετῶ δι' αὐτῆς. Διὰ τὸν διδάσκαλον τὸν ἐμὸν ἀδελφὸν ἐμάθαμεν ὡς ὑγιαίνει τῇ τηρήσει τοῦ παναγάθου Θεοῦ καὶ τῇ πρεσβείᾳ τῆς παναχράντου αὐτοῦ Μητροῦς.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀριγ' νοεμβρίου ἰδ'.
 Τῆς σῆς ἐκλαμπρότητας ἐσχέτης ἔσαι πρὸς Θεόν, Ἀθανάσιος
 ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

46

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 206^{αβ} (ἐπιστ. μα')

4 Νοεμβρίου 1713

Τῷ φιλολογωτάτῳ καὶ ἡραπημένῳ μοι κυρίῳ κυρίῳ Δημητρίῳ τῷ
 Κυριτζόπαιδι, εὖ πράττειν.

Πολλάκις ἐπιστεῖλαι αὐτῇ εἰς τὰ αὐτόθι παραγινόμενῃ διενουούμην,
 καὶ μὴ ἔχων τὸν ταύτην διακομίσοντα πρὸς αὐτὴν ἐκωλύομην. Τῷ παρελ-
 θόντι δὲ πνανεψιδῶν μίαν ἐγχαράξαμενος, ταύτην ἀπέσταλκα τῷ ἐκλαμ-
 πρότάτῳ καρβαλιέρῳ Μάκοι τῷ Ἀθηναίῳ, πολλὰς παρακλήσεις γρα-
 φικὰς πρὸς αὐτὸν ποιησάμενος, ἵνα μετὰ τῶν ἐκείνου συνοδεύσειε ταύ-
 την, ταῖς ὑμετέραις χερσὶν ἐμπεισείν. Μετ' οὐ πολὺ δὲ αὐθις Κωνσταντί-
 νου τοῦ τοῦ ἡγεμόνος Λουδαρένικα γραφείως ἐπιτυχόν, οὐκ ἠμέλησα

206^β Ἐχουσι γοῦν ἀμφοτέραι ὑποθέσεις τὰς αὐτάς, πρῶτον μὲν τὴν
 δήλωσιν τῆς χαρᾶς τῆς ἡμετέρας ἢν ἔχω διὰ τὴν πρὸς τὰ αὐτόθι ἀφίξιν
 αὐτῆς, δεύτερον δὲ τὴν χάριν ἢν παρ' αὐτῆς ἀντιβολῶ ἐπιτυχεῖν. Ἦτις
 ἐστὶν ἵνα σφαιρίαν τινα τὴν ἰταλιστὶ γλόμπον καλουμένην φροντίσῃ μοι τοῖς
 ἐμοῖς ἀναλώμασι. Καὶ τινὰς βίβλους ἀκμὴν τῶν ἐκ τῶν ἀκροαματικῶν
 τοῦ Σταγειρίτου ἔλλειπούσας μοι, αἵτινες ἐν τῷ τοῦ Παταβίου Σεμιναρῶ
 τυποῦνται διαλέκτοισι δουσίν, ἐλληνίδι φημί καὶ λατινίδι, εἰς σχῆμα μικρὸν
 ἀνὰ μέρος, διὰ τὴν τῶν μαθητῶν ἐνμεταχείρισιν. Καὶ εἰσιν τὸ Περὶ Οὐ-
 ρανοῦ, τὰ Τοπικὰ ἢτοι Διαλεκτικὰ καὶ τὰ Μετὰ τὰ Φυσικὰ. Ὡν τῆς
 ἀποκτήσεως δι' αὐτῆς μὴ ἀποτόχοιμι παρακαλῶ, εἴπερ τῶν ἀληθινῶν
 πρὸς ἡμᾶς φίλων τὴν γὰρ ἔχων ὢν, καὶ πρὸς τούτοις τῆς σῆς ἀπαντήσεως
 τὴν κατάφασιν ὁμολογούσης τούτου ἕνεκα. Ἐρῶσω.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀριγ' ἀνθεστηριῶνος δ' ἰσταμένου.

Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος, σὸς ἐν Χριστῷ ἐσχέτης.

47

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 206^β - 207^α (ἐπιστ. μβ')

10 Δεκεμβρίου 1713

Θεοφιλέστατε ἐπίσκοπε τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Λιτζᾶς καὶ Ἀ-
 γράφων κύριε κύριε Διονύσιε, τὴν σὴν θεοφιλίαν δουλικῶς προσκυνῶ
 καὶ τὴν ἀγίαν αὐτῆς δεξιὰν πανευλαβῶς ἀσπάζομαι.

Τοῦ ὀσιωτάτου ὑμετέρου διακόνου πρὸς ἡμᾶς ἀφικόμενον, ἔμαθον
 τὴν ὑγίειαν τῆς σῆς θεοφιλίας, καὶ οὐ μετρίως ἐχάρην τούτου ἕνεκα,
 ἦτις, εἰ καὶ ἄγνωστος τυγχάνει οἶσα παρ' ἐμοὶ τῇ δι' αὐτῆς τῆς δόρασεως
 αἰσθήσει, ἀλλ' οὖν τῇ τῆς ἀκοῆς καὶ πάνυ γνώριμον ἔχω αὐτὴν. Καὶ πολ-
 λῶν ἤδη ἐκ τῶν αὐτόθι παραγινόμενων ἀγωγίμων ἀνδρῶν, οὐ λείπω
 τούτους αὐτοὺς ἐρωτᾶν δι' αὐτὴν καὶ τὰ περὶ αὐτῆς ἀκριβῶς μαθάνειν, ὡς
 εὐφημιζομένων οὐ μικρὸν τὰ κατ' αὐτὴν παρὰ πάντων. Ὅθεν καὶ ὑπερ-
 βαλλόντως ἠδομαι τὴν καλὴν καὶ ἐπαινετὴν φήμην αὐτῆς ἐπαῖων, καὶ
 207^α ταύτην ἐπαινεῖν πανταχόθεν οὐ παύομαι. | Ἐλαβα δὲ παρ' αὐτοῦ τού-
 του καὶ τὸ ὑδραγωγὸν ἀμφορείδιον, ὃ παρ' αὐτῆς ἐπέμφθη μοι, εὐλογίας
 χάριν καὶ περιχαρῶς αὐτὸ ὡς τιμαλφέστατον δῶρον ἐδεξάμην καὶ διὰ
 τὸ εὐτεχνον τοῦ αὐτοῦ, καὶ μᾶλλον ὡς εὐλογίαν τῆς παρ' αὐτῆς ὁποῦ
 εἶχε [...]. Ταῦτ' ἄρα καὶ πολλὰς αὐτῇ τὰς χάριτας ὡμολόγησα, τῆς
 πρὸς ἐμὲ εὐνοίας καὶ εὐλογοῦσας ἀγάπης αὐτῆς. Τούτοις οὖν ἀπέστειλε
 πρὸς τὴν διακονίαν αὐτῆς, συνέδραμον αὐτοῦ μεθ' ὅσης εἶχον δυνά-
 μεως, καὶ τὴν χρεῖαν αὐτῶν ἐκτελέσαντες ὡς ἤθελον, ἐπανέρχονται αὐ-
 θις πρὸς αὐτὴν, ὡς οἶμαι, εὐχάριστοι.

Ταῦτα μὲν. Ἡ δὲ εὐχὴ καὶ εὐλογία τῆς σῆς θεοφιλίας εἶη μετ' ἐμοῦ
 διὰ παντός, ἦντινα εἰ καὶ δι' ἱεροῦ αὐτῆς γράμματος ἀποστείλῃ μοι
 καὶ ἄλλοτε ποτε, χαρῆ μοι τὰ μέγιστα.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀριγ' δεκεμβρίου ι'.

Τῆς σῆς θεοφιλίας ταπεινὸς δοῦλος, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ
 ἐλάχιστος.

48

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 207^{αβ} (ἐπιστ. μγ')

5 Φεβρουαρίου 1714

Τῷ πανοσιωτάτῳ καὶ φιλομαθεστάτῳ ἐν ἱερομονάχοις κυρίῳ κυ-
 ρίῳ Ἰωακείμ τῷ Καρπενησιώτῃ, εὖ πράττειν.

Ἐδεξάμην διὰ τοῦ ὀσιωτάτου κῆρ Ἀγαθαγγέλου τὸ τίμιον αὐτῆς
 καὶ σεβάσμιον γράμμα, καὶ μαθὼν τὰ κατ' αὐτὴν δι' αὐτοῦ οὐ μετρίως
 ἐχάρην, καὶ μᾶλλον διὰ τὴν ἐν τοῖς μαθήμασι αὐτῆς ἐπίδοσιν, ὧν περ
 καὶ τοῦ τέλους αὐτῶν ἐπιτυχεῖν Κύριος ὁ Θεὸς αὐτὴν ἀξιώσειεν. Ἐδεξά-
 μην ἤδη καὶ τὸν ἰδιόχειρον ἀσπασμὸν τοῦ καθηγητοῦ αὐτῆς, καὶ οὐ με-
 τρίως ἐχάρην καὶ περὶ τούτου, καὶ πλείστας αὐτῷ τὰς χάριτας ὡμολό-
 γησα χάριν τῆς πρὸς ἐμὲ εὐνοίας αὐτοῦ. Περὶ δὲ τῶν ἡμετέρων, εἰ ἐφίε-
 ται μαθεῖν, ὡς ὑγιαίνουμεν ἄχρι τοῦ νῦν ταῖς σαῖς ἱεραῖς εὐχαῖς.

Ἐδέχθημεν δὲ καὶ τὸν ἡμέτερον ἀδελφὸν καὶ καθηγητὴν ὡς

207^B ἐποθοῦμεν εὐρωστον καὶ ὑγιαίνοντα, καὶ πολλὰς / τῷ Θεῷ τὰς δοξολογίας ἀνεπέμψαμεν τούτου ἕνεκα. Εἴσεται δὲ ὡς πολλὰ ἤρετο ὁ αὐτὸς περὶ αὐτῆς, καὶ ἀπεκρινόμεθα αὐτῷ τὰ προσήκοντα. Σὺ δὲ εἰ καὶ δι' ἱεροῦ αὐτῆς γράμματος σαφέστερον τὰ περὶ αὐτῆς δηλώσειεν αὐτῷ, καλῶς οἴομαι τοῦτο ποιήσεται.

Ἐπεὶ ὦν ἐδήλου μοι ἐν τῷ αὐτῆς γράμματι, [...] οὐκ ἀσχολεῖ ἰδία χειρὶ ταῦτ' ἐγγαράξασθαι, διὰ τὸ τῇ λογικῇ ἀπασχολεῖσθαι αὐτήν, γραφάτω αὐτήν καὶ ἕτερός τις, ἀλλ' οὖν ἐπιτήδειος τοῖς τοιοῦτοις, καὶ μετὰ τῆς προσηκούσης αὐτῶν διορθώσεως καὶ ὀρθογραφίας, καὶ τούτου ἐπιτοχόντες μᾶλα προθύμως ἐκτίσομεν τὴν διὰ τὸν πόνον αὐτοῦ ἔκτισιν, καὶ μὴ ἀποτόχοιμεν τῆς χάριτος. Ἐρῶσο.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀφιδ' ἐλαφηβολιῶνος ε' ἰσταμένου.

Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος καὶ σὸς ἐν Χριστῷ ἀδελφός.

49

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 207^B (ἐπιστ. μδ')

5 Φεβρουαρίου 1714

Τῷ λογιωτάτῳ κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ τῷ Νικοπούλῳ, εἰς πρῶτ-
τειν.

Οἷς πρῶην τὸν συμφοιτητὴν αὐτῆς Ἰωακείμ ἐλοιδόρησα, χάριν τῆς πρὸς ἐμὲ αὐτοῦ σιωπῆς, τούτοις αὐτοῖς τανῦν καὶ αὐτὴν λαιδορῆσαι ἤθελον τοῦτο αὐτὸ καὶ παρ' αὐτῆς πεπονθότος. Ἄλλ' οὖν μὴ γινώσκων τὸ αἴτιον, τὴν σιωπὴν μᾶλλον ἠσπασάμην, ἵνα μὴ τι ἀδίκως ταύτη ποιήσωμαι. Ἐὰν δὲ καὶ δεῦτερον τουτὶ διαπράξῃται, εἴσεται ὡς οὐκ ἂν ἄμιγρος ἐκεῖνων γένηται. Οἱ γὰρ ἀληθεῖς τῶν φίλων, οὐ χρεὶ τὸς ἐαντῶν φίλους ἐπιστολιμαίους ἐδέσμασι μὴ ἐστιῶν συνεχῶς. Ἐρῶσο.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀφιδ' ἐλαφηβολιῶνος ε' ἰσταμένου.

Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος, σὸς ἐν Χριστῷ εὐχέτης.

50

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 208^A (ἐπιστ. με')

5 Φεβρουαρίου 1714

208^A Τῷ λογιωτάτῳ ἐν ἱεροδιακόνις (καὶ τῆς κατὰ Ἄρταν σχολῆς ἀξίῳ ἐπιστάτῃ κυρίῳ κυρίῳ Ἀθανασίῳ, εἰς πρῶττειν).

Αἱ τοῦ παναγάθου Θεοῦ χαρισθεῖσαι τοῖς ἀνθρώποις δωρεαὶ καὶ μεγάλα εἰσὶ καὶ πολλὰί, λογιώτατε, καὶ μήτε τὸ μέγεθος τῶν αὐτῶν

ἀριθμεῖται παρ' αὐτῶν [...] οὔτε τὸ πλῆθος ἀξία ὁμοία τυγχάνει οὔσα. Καὶ αὕτη ἡ τοῦς[...] μὴ γνωρίμους, γνωρίμους καθιστῶσα, καὶ τῇ φιλίᾳ ἀλλήλοις [...] διὰ τῶν γραμμάτων. Ἐπεὶ οὖν κἀντὸς ἐγὼ τὸν ἔγγραφον καὶ ἰδιόχειρον αὐτῆς ἀσπασμὸν ἐδεξάμην, διὰ τῆς παρὰ τοῦ μαθητοῦ πεμφθείσης μοι ἱερομονάχου Ἰωακείμ ἐπιστολῆς, καὶ τὴν φιλίαν ἦν προσφέρει ἐμοί, δι' ὧν ἐκείσε μικρῶν λογίων ἐσημείον, ἐπέγγων, πρῶτον μὲν τὸν ὀφειλόμενον αἶνον ἀνεπέμψα τῷ Θεῷ τὸν τὴν τοιαύτην χάριν τοῖς ἀνθρώποις δωρήσαντι, καὶ δεῦτερον πλείστας αὐτῇ τὰς χάριτας ὁμολόγησα, καὶ ὁμολογεῖν οὐ πάσομαι, δεόμενος αὐτῇ ὅπως εἰς τὸ διηνεκὲς τοιαύτην φιλίαν εἰς ἐμὲ διατηρῆ, καὶ πρὸς τούτοις καὶ τῶν ἱερῶν αὐτῆς τελείων γραμμάτων μὴ ὀστερεῖν, ὅτε διακομιστῶν εὐπορῆ. Ἐρῶσο.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀφιδ' ἐλαφηβολιῶνος ε' ἰσταμένου.

Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

51

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 208^{AB} (ἐπιστ. μστ')

14 Μαΐου 1714

Τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ διδασκάλῳ, ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εἰς πρῶττειν.

208^B Παρὰ τοῦ διακομίζοντος αὐτῇ τὸ παρόν, οὐ μόνον τὰ κατ' ἐμὲ, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς τεκούσης αὐτόν, εἰς ἡντιναοῦν κατάστασιν τανῦν διεῖκει τῆς ἀσθενείας αὐτῆς μαθήσῃ σαφέστερον διὰ ζώσης αὐτοῦ τῆς φωνῆς τὰ πάντα διατρανώσοντος, παρ' οὗ καὶ ἕτερα δύο γράμματα / λήφεται, ἐν μὲν τοῦ κτὸρ Δημητρίου Πάτρηθεν, ἕτερον δὲ τοῦ ἱερομονάχου Ἰωακείμ Ἀρτηθεν. Πρὸς οὓς, εἴπερ καὶ ἀπάντησίν τινα ποιῆσαι θελήσειεν, ἐμοὶ ἀποστειλάτω αὐτήν, καὶ μᾶλα προθύμως τούτοις ἐκπέμψω προσφῶρων τετυχηκῶς διακομιστῶν.

Ἐν ἐνίοις τοῖς ἡμετέροις πάλιν ἀκαταστασίαι καὶ θόρυβοι, ὡς οἶμαι, τρέχουσι. Καὶ γὰρ φήμη φιλή τις ἐξεχόθη παρὰ τινων, ὡς οἱ πρῶην τὴν τῶν κωμῶν ἐκεῖνων φύλαξιν ἐμπιστευθέντες Ἀλβανῖται ἐμαχέσαντο μετὰ τῶν νεωτέρων, τῶν Πελοποννησίων δηλαδὴ, ἐν Κουπλεσίῳ τῇ κώμῃ, καὶ ἀπέκτειναν ἐκ τῶν αὐτῶν πέντε πρὸς τοῖς εἴκοσι, τρώσαντες παρ' αὐτῶν καὶ ἑτέρους πεντεκαίδεκα.

Τῇ ἐπανόδῳ τοῦ αὐτοῦ περὶ ὑγείας τῆς ἡμετέρας τὴν εἶδησιν ἔχειν παρακαλῶ, καὶ πάντων τῶν κατ' αὐτήν. Ὡσαύτως καὶ περὶ τῆς ἐκβάσεως τῆς περιηγήσεως αὐτῆς, καὶ μὴ ἀποτόχοιμι τῆς αἰτήσεως τῆς παρ' αὐτῆς. Ἐρῶσο.

Τὸν αἰδεσιμώτατον ἅγιον οἰκονόμον καὶ εὐλαβέστατον πατᾶ κὺρ
'Ιωάννην τὸν ξενοδοχῆσαντα ταύτην, καὶ πάντας τοὺς αὐτόθι φίλους, σὺν
Βιταλίῳ τῷ ὑμετέρῳ, ἀσπάζομαι δι' αὐτῆς.

'Εξ Ἀνατωλικοῦ, ἀπιδ' σκιῶφοριῶνος δ' μεσοῦντος.

'Ο σὸς ἀδελφὸς καὶ μαθητῆς, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

52

'Αγ. Παντελ. 693, φ. 208β - 209α (ἐπιστ. μζ')

18 Μαΐου 1714

Τῷ πανοσιωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ ἐν πνευματικοῖς ἀνδράσι κυρίῳ
κυρίῳ Γρηγορίῳ, εὖ πράττειν.

Τέθηπα καὶ πέρα τοῦ δέοντος, ἀδελφέ, πῶς τοσοῦτον ἐπιλήσμων
ἐγένον ἐμοὶ καὶ μηδέποτε ἱεροῦ τινος γραμματος αὐτῆς ἀξιῶσαί με ἠθέ-
λησε, καίπερ πολλοῦ ἐφιέμενος μαθεῖν τὰ κατ' αὐτὴν ποτε, πῶς ἔχουσι
209^α καὶ ἐν τίσιν εἰσίν. Ἄλλ' οὐδέ τι τὸ κωλύον | αὐτὴν οἶδα ὁποῖόν ἐστι.
Μάκρος διαστήματος; καὶ τοῦτο πάνν ὀλίγον ὡς εἰπεῖν διακομισταί; καὶ
μήδ' αὐτοὶ ἐλλιπεῖς εἰσιν ἔνδεια τῶν ἡμετέρων γραμμάτων; καὶ αὐτὴ
ὑφ' ἀνάγκης, καὶ οὐδὲ μικρᾶς ἦδη, ἀλλὰ καὶ τοῖς μερίζουσι πασῶν. Τὴν
γὰρ ἐγχειρίσιν τῶν ἡμετέρων γραμμάτων ἢ τῶν αὐτόθι μακρὰ τῶν
ἴσχυσι τῆρησις οὐ μόνον ἀδύνατον ἐποίει πρὸς αὐτὴν, ἀλλὰ καὶ
τοῦμπάπαν ἐπίτριπτον γενέσθαι. Πρόφασις ὑμετέρα ὡς ἐπέσταλκεν
ἐμοὶ πολλάκις, κἀντὸς οὐκ ἐπέσταλκα αὐτῆ; καὶ τοῦτο πόρρω τῆς ἀλη-
θείας τυγχάνει ὄν. Ἔτερον μέντοι οὐδέν ἐστιν ἄλλο (ἵνα μὴ τάληθές
σιωπήσω) πλὴν ὡς κατὰ κόρον τὸ τῆς πρὸς ἐμὲ λήθης πόμα ἐξῆρθησεν.
Ἔγωγε γοῦν, ἐπεὶ μηδαμῶς ἐξῆρθησα ἤδη, ἀλλ' οὐδὲ ζοφῆσομαι ἔν,
τούτου χάριν καὶ ἐπιστέλλω αὐτῆ καὶ τὴν ἡμετέραν ὑγίειαν δηλοῦμαι,
ἵνα καὶ αὐτὴν τούτῳ τῷ τρόπῳ πρὸς αὐτὸ τοῦτο ἐρεθίσωμαι ποτε ἴσως.
Καὶ εἰ μὲν τοῦτό μοι αὐτό ποιήσεις, καὶ χάριν εἰδέναι αὐτῆ ὀφείλω, εἰ δὲ
μή, σχολάσω αὐτὸς τοῦ λοιποῦ τοῦ πρὸς τοῦτο ἐρεθίζειν αὐτὴν, ἵνα μὴ
τὰ ἀσύγκλωστα μὴ κλώθειν, κατὰ τὴν παροιμίαν, οὔτε ὕδωρ γράφειν
δόξω. Ἐξῆρθησο.

'Εξ Ἀνατωλικοῦ, ἀπιδ' σκιῶφοριῶνος ἢ μεσοῦντος.

'Αθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος, καὶ σὸς ἐν Χριστῷ ἀδελφός.

53

'Αγ. Παντελ. 693, φ. 209αβ (ἐπιστ. μη')

23 Μαΐου 1714

Τῷ λογιωτάτῳ ἐν ἱεροδιακόνοις καὶ τῆς κατὰ Ἄρταν σχολῆς
ἀξίῳ ἐπιστάτῳ κυρίῳ κυρίῳ Ἀθανασίῳ, εὖ πράττειν.

Ἐνέτυχον τοῦ γραμματος τῆς σῆς λογιότητος, καὶ δι' αὐτοῦ ἔγνων
πάντα τὰ κατ' αὐτὴν ὡς ἐξ ὄνυχος τὸν λέοντα, καὶ τὸ πρὸς ἡμᾶς ἀ-
209^β τοὺς | διάπτρον φίλτρον αὐτῆς, καὶ οὐ μετρίως ἦσθην τῆς τούτου ἐντεῶ-
ξεως, καὶ πῶς οὐκ ἐμελλον ἦσθῆναι τοιοῦτου ἀνδρὸς φίλου εὐμοιρη-
σαντος, παντὶ εἶδει ἀρετῆς καὶ συνέσεως κεκοσμημένου; Ἄλλ', ὦ φίλη
μοι καὶ ἱερὰ κεφαλή, διακομιστῶν εὐποροῦσα, καὶ αἰθῆς μὴ δεινήσῃ γρα-
φῆ ἡμῖν καὶ τὰ κατ' αὐτὴν δηλωσαί, καὶ χάριτας οὐ τὰς τυχοῦσας
αὐτῆ ὁμολογησόμεθα. Ἐξῆρθησο.

Τὸν εὐγενέστατον καὶ λογιώτατον λογοθέτην κύριον κύριον Δημή-
τριον Ῥάπτην ἀσπάζομαι δι' αὐτῆς, εὐχόμενος τῷ Θεῷ ὑπὲρ αὐτοῦ
πᾶν θυμῆρες, καὶ σὺν αὐτῷ πάντας τοὺς διδασκομένους παρὰ τῆς σῆς
λογίας φωνῆς.

'Εξ Ἀνατωλικοῦ, ἀπιδ' σκιῶφοριῶνος θ' φθίνοντος.

'Ο τῆ σῆ λογιότητι ὁμώνυμος καὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφός, Ἀθανάσιος
ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

54

'Αγ. Παντελ. 693, φ. 209β - 210α (ἐπιστ. μθ')

2 Ἰουλίου 1714

Τῷ φιλομαθεστάτῳ καὶ προσφιλεστάτῳ μοι κυρίῳ κυρίῳ Δημητρίῳ
τῷ Κυριτζόπαιδι, εὖ πράττειν.

'Ο κύριος Στάμος Ἐξαρχος ἐγχειρίσας ἡμῖν τὸ τίμιον αὐτῆς καὶ
ἐφετὸν ἡμῖν γράμμα, καὶ πάντα τὰ κατ' αὐτὸν διὰ ζώσης αὐτοῦ τῆς φω-
νῆς ἤδη διατρανώσας, οὐ μετρίως ἡμᾶς [...] πεποίηκεν ἕνεκα τούτου.

Διὰ τὸ καμηλόρουχον ἐπέπερ αὐτὸ παρ' ἐκείνου οὐκ ἐτύχομεν,
πάντας τοὺς αὐτόθι ἐμπόρους ἐπιμελῶς ἀνερευνήσαντες καὶ μηδενὸς
ἐξ αὐτῶν ἔχοντος, πλὴν ἐνὸς καὶ μόνου, κἀκείνου εἰς Ναύπλιον ἀποδή-
μον τυγχάνοντος, καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ἐπιτηρητὴν δι' αὐτὸ τοῦτο, ἵνα παρ'
ἐκείνου λάβῃ αὐτὸ ἐκείθεν ἐπαναστραφέντος, καὶ πέμψῃ ἡμῖν, δεόμεθα
210^α αὐτῆς, ἵνα μὴ ἀμελήσῃ τουτὶ ποιῆσαι κατὰ τὴν αὐτῆς ὑπόσχεσιν. | Καὶ
τεύξεται ὡς οἶμαι δι' αὐτὸ τὰς εὐχαριστίας, τὴν τε παρ' ἐκείνου δηλαδὴ
καὶ τὴν παρ' ἐμοῦ αὐτοῦ.

'Ἄλλ' οὖν, εἰ καὶ τῶν ἐμλεκτῶν εἶη περὶ τῆς φήμης δι' ἧς προέγραφα

αὐτῇ, ἐπέπερ τὸν λογιώτατον Μπεναλδῆν ἐκρινε ποιῆσαι φροντιστὴν περὶ αὐτῆς, κἀκεῖνος ὡς εὐγνώμων καὶ τῶν φιλολόγων ἀνδρῶν διάπυρος ἐραστής, καὶ τούτων εὐεργετικώτατος, ὑπέσχετο γράψαι Ἐνετίαζε πρὸς τινὰ τῶν αὐτοῦ φίλων ἔμπειρον τοῖς τοιοῦτοις, ἵνα ἐκεῖνος ἀποστείλῃ αὐτὴν ἐκεῖθεν, καὶ ζητεῖ τὸν πρότερον παρ' ἡμῶν αὐτῶν τὸν σχηματισμὸν αὐτῆς εἰδέναι, ἰδοὺ σημειοῦμαι τὸν αὐτὸν ὁμῖν, ὡς εἶναι δεῖ τοιοῦτον, ὡς ἐρμηνεύει ὁ Πρόκλος, ἢ τοὺς πέντε παραλλήλους κύκλους ἔχουσα, τὸν τε ἀρχικόν, ἀνταρχικόν, θερινὸν τροπικόν, χειμερινὸν τροπικόν, καὶ ἰσημερινόν, καὶ προσέτι τοὺς λοξοὺς κύκλους τοὺς τὰ ιβ' ζῳδία δεικνύοντας καὶ τοὺς διὰ τῶν δύο πόλων κύκλους.

Παρὰ τοῦ ἡμετέρου καθηγητοῦ καὶ ὁμαίμονος οὐδενὸς ἐπέτυχον γράμματος, ἀλλ' οὐδ' αὐτὸς ἦδη παρ' ἐμοῦ, διὰ τὴν τῶν διακομιστῶν στέρησιν. Τούτου χάριν καὶ τὸ ὑμέτερον παρ' ἐμοὶ διατηρεῖται ἄχρι τοῦ νῦν εἰσέτι, καὶ διακομιστῶν προσφῶρων ἐπιτυχῶν ἀποστελῶ τοῦτο αὐτὸ μετὰ τοῦ ἡμετέρου συνοδεύσας. Δήλωσον δὲ ἡμῖν καὶ διὰ τὴν τοῦ Πλωτῖνου βίβλον, ἵν' ἀπόκρισίν τινα δῶμεν ἐκεῖνῳ καὶ περὶ αὐτοῦ. Ἐξέρωσο.

Εἰς τὸν λογιώτατον κύριον Μπεναλδῆν πολλὰς φιλικὰς προσρήσεις πέμπομεν δι' αὐτῆς καὶ παρὰ Θεοῦ οὐ μικρὰς εὐδαιμονίας, σὺν τῇ κνωιωτάτη πασῶν ὑγίειᾳ.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀφιδ' μεταγεινιῶνος β' ἰσταμένου.

Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος, σὸς ἐν Χριστῷ εὐχέτης.

55

Ἄγ. Παντελ. 693, φ. 210^β - 211^α (ἐπιστ. ν')

12 Ἰουλίου 1714

210^β Πανιερώτατε καὶ λογιώτατε μητροπολίτα τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Ναυπάκτου καὶ Ἀρτης, ὑπέριτε καὶ ἔξαρχε πάσης Αἰτωλίας καὶ ἡμέτερε ἀθέντα καὶ δέσποτα σεβασμιώτατε κύριε κύριε Νεόφυτε, τὴν σὴν πανιερότητα δουλικῶς προσκυνῶ, καὶ τὴν ἁγίαν αὐτῆς δεξιὰν πανευλαβῶς ἀσπάζομαι.

Ταῖς ἀπερασμέναις, ὅπου ἦλθεν ὁ διάκονος αὐτῆς Ἰωσήφ, ἀπεσταλμένος παρ' αὐτῆς μετὰ τὰ ἔντιμα γράμματα τῆς σῆς πανιερότητας πρὸς τοὺς ἐπαρχιώτας αὐτῆς, ἐβεβαιώθημεν τὸ καλὸν καὶ πολλὰ ἐπιθυμητὸν αὐτῆς γύρισμα ἐκ τῆς βασιλευσύνης τῶν πόλεων καὶ πολλὰ ἐχαρήκαμεν, ἐπειδὴ καὶ τὴν ἐπαντέχαμεν πάντοτε ὡς ἡ διψασμένη ἔλαφος τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, κατὰ τὸν ψαλμοδόν, καὶ πολλὰς τῷ Θεῷ τὰς δοξολογίας ἀνεπέμφαμεν τῷ κατευθύναντι αὐτὴν εἰς τὸν ἱερὸν καὶ σεβάσιμον αὐτῆς θρόνον ὑγιαίνουσαν καὶ εὐθυμοῦσαν. Ὅμως ἐλυπήθημεν καὶ οὐκ ὀλίγον

ἤδη, ὅπου δὲν ἀξιοθήκαμεν νὰ τὴν προσκυνήσωμεν δι' ἐκείνου μετὰ ταπεινὸν μας γράμμα, ἐπειδὴ καὶ σωματικῶς δὲν εἴμεσθεν δυνατοί. Καὶ τοῦτο ὅμως, ἂν εὐρίσκामεν τρόπον ἀρμόδιον, δὲν ἠθέλαμεν λείπει ὅπου νὰ τὸ κάμωμεν ἐξ ὅλης μας τῆς ψυχῆς καὶ τῆς καρδίας. Ἐπειδὴ καὶ ἡ πανιερότης τῆς ἡξέουρι καλὰ πῶς προσφέρομεν πρὸς αὐτὴν πολλὴν εὐλάβειαν καὶ ἀγάπην, καὶ πάντοτε δὲν ἐλείπαμεν νὰ ἐρευνοῦμεν τὸ καλὸν τῆς γύρισμα, καθὼς θέλει τὸ βεβαιωθῆ παρὰ πολλῶν, καὶ μάλιστα παρὰ τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπιστάτου καὶ γησίον αὐτῆς ἐπιτρόπου. Τὸ αἷτιον δὲ | 211^α ὅπου τότε δὲν τῆς ἐγράψαμεν, δὲν ἦτον ἡ ἡμετέρα ἀμέλεια ἀλλ' ἡ βία τοῦ διακόνου ὅπου ἐμίσησε παρὰ πόδας, μὴν ἔχοντας τὴν εἶδισιν τῆς τούτου ἀναχωρήσεως. Καὶ εἰς τοῦτο παρακαλοῦμεν τυχεῖν μὲν παρ' αὐτῆς τὴν συγχώρησιν. Καὶ ἐκεῖνο ὅπου δὲν ἀξιοθήκαμεν τότε, ἀναπληροῦμεν αὐτὸ τανῦν διὰ τοῦ παρόντος, δεόμενοι αὐτῆς ἵνα καὶ τὸ ἀιδέσιμον τῆς αὐτῆς τόχωμεν.

Ταῦτα μὲν. Ἡ δὲ ὑμέτερα ἐδχὴ καὶ εὐλογία εἴη μεθ' ἡμῶν διὰ παντός. Καὶ Κύριος ὁ Θεὸς νὰ μᾶς ἀξιώσῃ νὰ τὴν ἀπολαύσωμεν καὶ σωματικῶς οὐκ εἰς μακρὰν.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀφιδ' Ἰουλίου ιβ'.

Τῆς σῆς πανιερότητας ταπεινὸς δοῦλος, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

56

Ἄγ. Παντελ. 693, φ. 211^{αβ} (ἐπιστ. να')

11 Αὐγούστου 1714

Τῷ πανιερωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ μητροπολίτῃ τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Ναυπάκτου καὶ Ἀρτης, ἡμετέρῳ πατρὶ καὶ δεσπότη σεβασμιωτάτῳ κυρίῳ κυρίῳ Νεοφύτῳ, τὴν εὐφραδίαν καὶ εὐλαβεστάτην προσκύνησιν.

Περιχαρῶς ἐδεξάμην τὸ ἱερώτατον αὐτῆς γράμμα καὶ μετ' εὐλαβείας καὶ πόθου πολλοῦ αὐτὸ ἠσπασάμην καὶ ὑπερβαλλόντως ἦσθην τὴν πρὸς ἐμὲ ἐφετην ὑγίειαν αὐτῆς μεμαθηκῶς, καὶ χάριτας οὐκ ὀλίγας αὐτῇ ὁμολόγησα καὶ ὁμολογεῖν οὐ παύσομαι, ὅτι ἐν τῇ τάξει τῶν παρ' αὐτῆς ἀγαπωμένων ἔχει καὶ τὴν εὐδοκίμησιν τὴν ἐμὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἐφίεται, τῆς ἀγαθῆς αὐτῆς καὶ ἐπαινετῆς προαιρέσεως. Ἐπιθυμῶ μέντοι καὶ οὐκ ὀλίγον ἀλλά, νῆ Δία, καὶ πάμμεγα, ἵνα τῆς ἀπολαύσεως τῆς αὐτῆς 211^β ἀξιωθῶ. | Καὶ ὁ τῶν πάντων δοτῆρ ἅγιος Θεὸς ἀξιῶσαί μοι τοῦ ποθομένου οὐκ (εἰς) μακρὰν. Διακομιστῶν δὲ καὶ ἀθῆς εὐπορίσασα τῶν ἱερῶν αὐτῆς γραμμάτων μὴ με ὑστερήσειε, παρακαλῶ.

Ταῦτα μὲν δι' ὀλίγων, τοῦ καιροῦ μὴ κατεπείγοντος περαιτέρω κινήσαι τὴν γραφίδα, ὡς ἐπὶ ποσὶν ἐστῶτος τοῦ διακομιστοῦ. Ἡ δὲ εὐχὴ καὶ εὐλογία τῆς σῆς πανιερότητος εἶη μετ' ἐμοῦ ἔσαι.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀφιδ' ἀγούστου ια'.

Τῆς σῆς πανιερότητος εὐτελῆς δοῦλος, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

57

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 211^β - 212^α (ἐπιστ. νβ')

20 Σεπτεμβρίου 1714

Τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ διδασκάλῳ, ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εὖ πράττειν.

Ἐξ ὄτου περ διὰ τοῦ τὸ καλὸν γέρας ἐπώνυμον ἔχοντος, ἐκ τῆς Ἀραχόβης τὴν σεβασμίαν αὐτῆς πικτίδα ἔλαβον, σὺν ταῖς ἀπαντήσεσι πρὸς τοὺς γράψαντας αὐτῇ τῶν φίλων, ἃς καὶ ἀπέστειλα πιστοῖς διακομισταῖς παραδοὺς αὐτάς, καὶ τὰς ἀπαντήσεις αὐτῶν ἐνέτυχον ἀθις, μήτ' αὐτὴ παρ' ἐμοῦ γράμματός τινος ἐνέτυχε τὸ παράπαν, μήτ' αὐτὸς ἐγὼ παρ' αὐτῆς. Καὶ τοῦτο οὐ δι' ἄλλο τι, πλὴν αὐτὸ μὲν ἐκ τῆς τῶν διακομιστῶν σπάνιος, καὶ βῶν ἐκ τοῦ περιπάτου τῆς αὐτῆς. Καὶ γὰρ ὡς ἡ φήμη τῶν αὐτόθι καταβαινόντων διευφήμει, ἡ σὴ λογιότης περιήρητο κωμηδὸν τὰς τῶν Ἀγράφων κόμας ἱστοροῦσα, καὶ μηδὲ μιᾷ ἤδη τούτων πολυχρονίζουσα. Τανῦν δέ, ἐπειπερ αὐτὸς ἔμαθον ὡς εἰς τὴν ἐνεγκαμένην ἐπανῆκε, καὶ ταύτη τανῦν ἴσταται, διακομιστῶν τινων ἐπιτυχῶν καὶ μηδὲ τούτων ὡς εἰπεῖν προσφόρων πολλῇ τῇ σπουδῇ καὶ γε κληήρης ὢν ἀπὸ τῆς γ' τοῦ παρόντος μέχει καὶ τῆς ἡς γράφω, τὴν παροῦσαν πρὸς αὐτὴν ἐποισάμην ἐλπίζων καὶ τῆς παρ' αὐτῆς ἀπαντήσεως, ἧς καὶ μὴ ἀποτύχοιμι παρακαλῶ. Ὁ ἱερομόναχος ὁ ἡμῶν ἀδελφὸς ἔμαθον ὡς συνεγένετο αὐτῇ ἐς τὸ τοῦ Χρύσου, καὶ ἐχάσθη τούτου ἕνεκα. Ἄλλ' οὐδὲν οὐκ οἶδα τί μετ' ἀλλήλων, ὁμαλὰ κατέστη καὶ εἰ φίλον αὐτῇ, δήλωσον ἐμοὶ καὶ τὸν τούτων [...] Ἐῤῥῶσο.

Ὁ Καλόγερος σὺν τῇ αὐτοῦ μητρὶ καὶ λοιπῇ συνοδίᾳ προσκυννοῦσι αὐτὴν δι' ἐμοῦ, καὶ τὴν ἁγίαν αὐτῆς δεξιὰν πανευλαβῶς ἀσπαζόμενοι, ἐν ὕγειᾳ ἅπαντες διατελοῦντες ταῖς σαῖς ἱεραῖς εὐχαῖς. Ἡ χώρα αὐτῶν [...] τῶν τε [...] [...] πολλὴν ἀπροσδόκητον [...] πάλιν τῶν αὐτῶν. Ἄλλὰ καὶ αὐτῶν [...] τῷ ἐξ Ἁγίας Μάρρας [...] δουκᾶτα τριάκοντα.

Χαιρετῶ καὶ γὰρ δι' αὐτῆς τὴν Φέγγων τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν καὶ μητροιάν σὺν τῷ Βιταλίῳ, μεθ' ὧν καὶ τὸν πατᾶ κῆρ Ἀλέξιον, καὶ πάντας τοὺς φιλικῶς πρὸς ἡμᾶς διακειμένους. Προσκυνάει αὐτὴν καὶ ὁ ἐμὸς Γεώργιος ἀσπαζόμενος τὴν ἁγίαν αὐτῆς δεξιάν.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀφιδ' μαιμακτηριῶνος κ'.

Τῆς σῆς λογιότητος ἀδελφὸς καὶ μαθητῆς, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

58

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 212^β (ἐπιστ. γγ')

9 Νοεμβρίου 1714

212^β Τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ διδασκάλῳ ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εὖ πράττειν.

Ὁμαίμονε, δύο πρὸς ἡμᾶς κατεληλύθατον ἐκ Νεοχωρίου, Πολύζος καὶ Ρίζος αἱ τούτων ὀνομασίαι, καὶ διὰ μόνου τοῦ προφορικοῦ αὐτῶν λόγου ἀσπασμὸν αὐτῆς ἡμῖν προσηγάγετον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸν διὰ γραμμάτων κεχαραγμένον, δι' ὃν καὶ πολυεῖδεις ἀξίας ἐμυθολογήσαντο, ἀλλ' οὐδεμία ἐκείνων ἀληθῆς ἡμῖν ἔδοξεν. Ἐχάρημεν μέντοι καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο οὐ μετρίως, καὶ ὅπερ μὲν οὐκ ἐτόχομεν, τοῦτο αὐτὸ καὶ τῇ σῇ λογιότητι ποιῆσαι οὐκ ἀρεστὸν ἡμῖν γέγονε. Ταῦτ' ἄρα δηλοῦμεν αὐτῇ τὰ καθ' ἡμᾶς διὰ τοῦ παρόντος, ἀλλὰ συνεσταλμένως, ἐπειπερ ὁ τεταρταῖος πυρετὸς ὁ τρεῖς μῆνας ἤδη κατατρώγων με ἄχρι τοῦ νῦν, ὑποτρόμους μοι τὰς χεῖρας καὶ ἀδυνάτους πρὸς πλάτος γράφειν πεποίηκεν. Τῇ γ' φθίνοντος τοῦ προαπελθόντος ἔγραψα αὐτῇ ἑτέρῳ τινὶ Βλασιώτῃ Κυρίτζῃ [...] καλουμένῳ ἀλλ' οὐκ οἶδα εἰ ἐνέτυχεν ἐκείνου ἢ καὶ μή. Εἶχον δ' ἐν ἐκείνῳ τινὰ παράκλησιν ἐναγώνιον σημειομένην, καὶ εἰ ἐνέτυχεν ἐκείνου, παρακαλῶ αὐτὴν μὴ ὀκνήσαι περὶ αὐτῆς φροντίσαι, καὶ χαρῆ με τὰ μέγιστα. Ἐῤῥῶσο.

Τὴν Φέγγων τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν προσαγορεύω δι' αὐτῆς, ὁμοίως καὶ τὸν Βιτάλιον. Ὁ Καλόγερος σὺν τῇ αὐτοῦ μητρὶ καὶ λοιπῇ συνοδίᾳ καὶ θυγατράσι προσκυννοῦσιν αὐτὴν, ἀσπαζόμενοι τὴν ἁγίαν αὐτῆς δεξιάν.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀφιδ' ἀνθεστηριῶνος θ' ἱσταμένου.

Ὁ σὸς ἀδελφὸς καὶ μαθητῆς, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

Πέμπω αὐτῇ δι' αὐτῶν παρὰ μικρὸν δῶρον, ἰχθύας ταριχευτοὺς τὸν ἀριθμὸν ιβ'.

59

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 213^α (ἐπιστ. νδ')

9 Νοεμβρίου 1714

213^α Τῷ πανοσιωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ ἐν ἱερομονάχοις καὶ πνευματικοῖς πατράσι κυρίῳ κυρίῳ Χριστοφόρῳ, εὖ πράττειν.

Κατ' ἔτος κατὰ τὸν νῦν καιρὸν ἐλάμβανον παρ' αὐτῆς τὰ ὑμέτερα γράμματα καὶ ἐκεῖνα οὐ μικρὰν ἠδονὴν παρεῖχον [...] τούτου ἕνεκα καὶ διὰ τὴν δήλωσιν τῆς ὑγιείας αὐτῆς [...] διεχάρατε [...] αὐτοῦ ἐστέρημαι καὶ οὐ μικρὰν τὴν ἀθυμίαν φέρω, ἐπεὶπερ οὐκ ὀλίγον ἤμην ἐφιέμενος παραμυθίας τινὸς παρὰ τῶν γραμμάτων τῶν φιλοῦντων με τετυχημέναι, ὡς εἰς ἀσθένειαν τεταρταίου πυρετοῦ διακείμενος, τριμηνιαῖον ἤδη χρόνον παρ' αὐτοῦ πιεζόμενος. Καταβάτων γοῦν πρὸς ἡμᾶς τινῶν τῶν ἐκ τῶν αὐτόθι ἀγωγίμων ἀνδρῶν ἐκ Νεοχωρίου ἀδελφῶν, Ῥίζος καὶ Πολύζος αἱ τούτων ὀνομασίαι, οὐκ ἠμέλησα τούτοις αὐτοῖς καὶ οὕτως ἔχων ἐπιστεῖλαι αὐτῇ, ἀλλὰ κατ' ἐπιτομὴν μέντοι, διὰ τὸ τὴν σφοδρότητα τὴν ἐκείνου ὑποτρόμους μὲν καὶ ἀκινήτους | πρὸς πλάτος γράφειν τὰς ἐμὰς χεῖρας πεπονημένας. Ἡ σὴ λογιότης δέ, εἰ δυνατὴ καὶ εὐρωστος τυγχάνει (δ καὶ εὐχῶμαι τῷ Θεῷ ἔχειν αὐτὴν) ἑτέρων ἐπιτυχοῦσα, μὴ ὀκνήσῃ, παρακαλῶ, διὰ μάρκος τὰ κατ' αὐτὴν ἐμοὶ σαφηνίσαι, καὶ χαρῆ μοι τὰ μέγιστα. Ἐξῶσο.

Πάντας τοὺς σὺν αὐτῇ εὐρισκομένους ἐν Χριστῷ ἀδελφοὺς ἀσπάζομαι δι' αὐτῆς. Ὁ Καλόγεος σὺν τῇ αὐτοῦ μητρὶ καὶ λοιπῇ συνοδίᾳ προσκυνοῦσιν αὐτὴν, ἀσπαζόμενοι τὴν ἀγίαν αὐτῆς δεξιάν.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀριδ' ἀνθεστηριῶνος θ' ἱσταμένου.

Ὁ σὸς ἐν Χριστῷ ἀδελφός, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

213β Τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ διδασκάλῳ καὶ ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εὖ πράττειν.

Ποσειδεῶνος γ' ἐπὶ δεκάτῃ ἔλαβον τὴν διὰ τοῦ γέροντος Θεοδώρου πεμφθεῖσαν πρὸς ἐμὲ, ἰδίαν αὐτῆς πυκτίδα πνευματικῶνος ἐκτελεσθέντος τοῦ παρελθόντος ἐγχαράχθεις παρ' αὐτῆς, καὶ ὑπερβαλλόντως ἐχάρην μαθεῖν τὰ κατ' αὐτὴν δι' αὐτῆς. Ἐπέσταλται δ' οὖν καὶ αὐτῇ καὶ παρ' ἐμοῦ διὰ τινων Νεοχωριτῶν σὺν καὶ τινι μικρῷ δωρηματι, ἀλλ' οὐκ οἶδα εἰ ἐντετύχηκεν τούτων ἢ μή. Ἴσθι μέντοι ὡς ἐγγιζουσῶν τῶν ἡμερῶν ὧν πέρυσιν ἀπολαύσαμεν αὐτὴν, εὐέλπιδες ἡμεῖς καὶ τῇ τῆς τούτου αὐτοῦ ἐπιτυχεῖν, οὐ μόνον αὐτοὶ ἡμεῖς, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ ἐνθάδε καὶ οἱ τῆς ἐλάττονος ἤδη μοίρας καὶ οἱ τῆς μείζονος. Ἄλλ' ἀπετύχαμεν τῆς ἐλπίδος, καὶ εἰς ἀθυμίαν οὐ τὴν τυχοῦσαν κατήχθημεν. Ὁ τῶν ἰσχυρίων πόνος ὁ παροξύνων αὐτὴν, ὡς εἰς τὸ γράμμα τὸ αὐτῆς ἐδήλου, οὐκ ὀλίγον ἐλόπησεν ἡμᾶς καὶ λυπεῖ. Καὶ γὰρ ὑγιαίνειν αὐτὴν φιλοῦμεν

καὶ εὐρωστεῖν διὰ παντός ἐφιέμεθα. Εἰ δὲ καὶ περὶ ἐμοῦ μαθεῖν ἐφίεται, εἴσεται ὡς ἡ ἐπάρατος ἐκείνη τοῦ τεταρταίου πυρετοῦ νόσος ἀφήκε μοι διὰ τῶν σῶν ἱερῶν εὐχῶν, δομένων τῶν Πλειάδων καὶ τοῦ χειμῶνος ἀρξαμένου. Ἄλλ' οὖν πολλάκις τῆς ἐκείνου κακουργίας ἐγκατελείφθησαν λείψανα, καὶ ἐν δέει οὐκ ὀλίγω διάκειμαι, μὴ καὶ αὐθις ἐνοχλήσειε διὰ τὴν τοῦ χειμῶνος ψυχρότητα.

214α Περὶ τῶν ἔσωθεν καὶ τῶν ἔξωθεν θρυλουμένων ἐν τοῖς μέρεσιν οἷς παροικοῦμεν, ὧν ζητεῖ μαθεῖν παρ' ἐμοῦ, οὐδὲν ἔχω δηλώσαι αὐτῇ. Τὰ γὰρ ἔσωθεν ἐν μεγίστῃ σιωπῇ διάκεινται ὡς καὶ πέρυσιν, καὶ οὐδὲ μία τις εἰδήσις παρ' ἐκείνου ἡμῖν ἐμφαίνεται περὶ τινος. Τὰ ἔξωθεν δὲ καὶ οὐκ ὀλίγον ταραχθῆναι μέλλουσιν, ὡς οἶμαι, | κατὰ τὴν παρὰ πάντων θρυλουμένην τῶν κρατούντων ἡμῶν βαρβάρων εἰς Πελοπόννησον εἰσοδον.

Τὸ ἔρασον καὶ τὰ μοναχικὰ κουνούλια οὐκ ἐπράθησαν μέχρι τοῦδε. Τῷ γὰρ ἔρασῳ ὁ ἐπίσκοπος χρυσοῦν ἐν ἐδίδου ἡμῖν τοῦτ' ἐν ἀξία καὶ οὐκ ἐπέδωκα αὐτῷ τοῦτο αὐτό, ἄνευ τῆς ὑμετέρας εἰδήσεως. Κουνουλίων δὲ καὶ οὐδεὶς τῶν μοναχῶν ἄμοιρος τούτων τυγχάνει. Οἱ γὰρ ἀθωνῖται ζητηταὶ πατέρες τοῖσδε τοῖς μέρεσι περινοστοῦντες πάντες αὐτοὺς τοιούτων ἐκπλήρωσαν τὰ τούτων ὀνόματα ταῖς ἱεραῖς προθέσεσιν ἐγχαράττοντες, καὶ ἐν ἐξ αὐτῶν τούτοις δωρούμενοι. Ἐξῶσο.

Προσειρήσθω δι' αὐτῆς παρ' ἐμοῦ ἡ ἡμῶν ἀδελφὴ καὶ μητρὶα σὺν τῷ Βιταλίῳ ἀναγνώστη, καὶ πάντες οἱ φιλικῶς πρὸς ἐμὲ ἔχοντες. Ἀσπάζεται δὲ καὶ δι' ἐμοῦ τὴν σὴν λογιότητα πανευλαβῶς ὁ προηγουμένος τῆς Διονυσίου μονῆς τοῦ Ἀθωνος κτθρ Ἀνανίας σὺν Ἱερεμῖα τῷ ὑποτακτικῷ αὐτοῦ. Ὡσαύτως καὶ οἱ ἐν τῷ τοῦ Καλογέροντος οἴκῳ κατ' ὄνομα, σὺν τῷ ἡμετέρῳ Γεωργίῳ. Πέμπω αὐτῇ διὰ τοῦ Στεργίου [...] ἑπτὰ μαργιόλας, τὰς πέντε ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν ταριχευμένας, καὶ τὰς δύο ἐγχαράχθεις, καὶ δύο ὀκτάδες ἀσταφίδες σὺν πενήτηντα σύκοις.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀριδ' ποσειδεῶνος δ' ἱσταμένου.

Τῆς σῆς λογιότητος ἀδελφός καὶ μαθητής, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

Τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ διδασκάλῳ, ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εὖ πράττειν.

Ἐπεὶπερ ἐδόρηκα διακομιστῶν, οὐκ ἂν ποτε ἐπιστέλλειν αὐτῇ

214β ὠκνονν, ἀλλὰ ἢ τῶν διακομιστῶν σπάνις κωλύει με [...] Καὶ γὰρ | μεσάζοντος ἤδη τοῦ παρελθόντος παρεγένετο εἰς τὰ τῆδε Ἰωάννης ὁ Τομαρᾶς, ὁ καὶ Ντάσιος ἐπικαλούμενος, καὶ τὴν ὑμετέραν ὑγίειαν ἡμῖν διὰ ζώσης αὐτοῦ τῆς φωνῆς ἐδήλωσε, καὶ εὐθέως δι' αὐτοῦ ἐπιστεῖλαι αὐτῇ προεθυμήθη, καὶ ταύτην ἤδη ἐγκεχάραγμα, ἀλλ' ὁ ἀνὴρ τὸν τομαρικὸν τρόπον αὐτοῦ μὴ μεταλλάξάμενος, οὐ μόνον μοι τὸν ἀνέλπιστον γέλωτα ἐποίησατο, ἀλλὰ καὶ τοῦ οὐ ἐπεθύμουν ἐστέρησε. Τανῦν δέ, ἐπεὶ τοῦ παρόντος ἐνέτυχον αἰθίς, Χρήστου φημὶ τοῦ ἱερέως ἐκ τῆς κόμης τῆς καλουμένης Μύρισι, τοῦ πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἐκεῖσε παραγνομένην εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ξενίσαντος, οὐκ ἠμέλησα πέμψαι αὐτῇ τὴν παρούσαν, τὴν τε ὑμετέραν ὑγίειαν ἐμφαίνων αὐτῇ, καὶ τὴν ἀθυμίαν πρὸς τούτοις, ἣν διὰ τὸ μὴδὲ μιᾶς ἀπαντήσεως παρ' αὐτῆς τετυχηκέναι τοῖς παρὰ τῶν αὐτόθι πρὸς ἡμᾶς ἐπαναστραφεῖσιν ἀγωγίμοις ἀνδράσιν [...] Ἐρῶσο.

Προσειρήσθω δι' αὐτῆς παρ' ἐμοῦ ἢ ἡμῶν ἀδελφῇ Φέγγω καὶ ἢ μητρὶα σὺν τῷ Βιτάλιω. Ἀσπάζεται δὲ καὶ αὐτὴν δι' ἐμοῦ ὁ πανοσιώτατος προηγούμενος τῆς Διονυσίου μονῆς τοῦ Ἄθωνος κὺρ Ἀνανίας. Ἐξόχως ὁ Καλόγερος σὺν τῇ αὐτοῦ μητρὶ καὶ λοιπῇ συνοδίᾳ, καὶ ὁ ἐμὸς Γεώργιος. Πέμπω αὐτῇ δι' αὐτοῦ πέντε μαργιόλας διὰ στόματος αὐτῶν τεταριχευμένας παλαιότερας καὶ ἐξ νεωτέρας ἐγκεχαραγμένας.

62

Ἄγ. Παντελ. 693, φ. 214β - 215α (ἐπιστ. νζ')

3 Φεβρουαρίου 1715

Παναγιώτατε καὶ λογιώτατε μητροπολίτα τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης, καὶ ἡμέτερε πατέρα καὶ δέσποτα σεβασμιώτατε κύριε κύριε Νεόφυτε, τὴν σὴν πανιερότητα δουλικῶς προσκυνῶ.

Ἐρχόμενος εἰς τὰ τῆδε ὁ ὑπηρέτης αὐτῆς Ἰωάννης ἐδήλωσεν ἡμῖν, 215α διὰ | ζώσης τῆς φωνῆς αὐτοῦ, τὴν ὑγίειαν τῆς σῆς πανιερότητος, καὶ οὐκ ὀλίγον ἐχάρημεν μαθόντες τὰ κατ' αὐτὴν, ἀλλὰ καὶ ἐλοπήθημεν εἰσέτι τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς γράμματος μὴ ἐπιτυχόντες. Ταῖς γὰρ παρελθούσαις τῶν ἡμερῶν προσεγγίσαμεν ἤδη εἰς τὴν σωματικὴν αὐτῆς ἀπόλαυσιν καὶ χρησταῖς ταῖς ἐλπίσιν αὐτὴν περιεμένομεν, ἀλλ' ὁ βασκαίνων ἡμᾶς ἐμπόδισεν. Ἐκ τούτου, καὶ οὐκ ὀλίγην τὴν ἀθυμίαν προεξένησεν. Ἐχομεν οὖν τὴν ὑπομονήν, καὶ ἐλπίζομεν εἰς τὸν Θεόν, ἵνα αἱ τούτου μὲν ἐπινοιαὶ καταργηθῶσιν, ἡμᾶς δὲ τῆς ἀπολαύσεως τῆς αὐτῆς οὐκ εἰς μακρὰν ἀξιῶσαι. Ἄλλ' οὖν δεόμεθα αὐτῆς, μέχρις οὐκ ἀπολαύσαιμεν αὐτὴν, ἐπιστέλλειν ἡμῖν παρηγορίας χάριν, καὶ χάριτας οὐ τὰς τυχοῦσας δολογεῖν αὐτῇ οὐ λήξομεν. Καὶ γὰρ κατὰ τὸν ὄν θεόμεν ἤδη χρόνον, ἡμεῖς

ἐσμὲν ἀληθέστατα ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πελάγους, κατὰ τὸν κοινὸν λόγον, καὶ φοβούμεθα μήπως, καὶ παρὰ τῶν ἐκ τοῦ βορρᾶ, καὶ ἐφ' αὐτῆς ἤδη τῆς δύσεως μελλόντων πνεῦσαι καθ' ἡμῶν πονηρῶν πνευμάτων, βυθισθῶμεν ἐν αὐτῷ. Καὶ ὁ Θεὸς ἡμῶν διὰ τῶν ἱερῶν τούτου εὐχῶν ἀπαλλάξειεν ἡμᾶς τῆς τούτων πονηρᾶς λύμης τῇ αὐτοῦ Θείᾳ Χάρτι. Ταῦτα μὲν, ἢ δὲ εὐχὴ καὶ εὐλογία τῆς σῆς πανιερότητος εἶη μεθ' ἡμῶν ἔσαι.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ραφι' φεβρουαρίου γ'.

Τῆς σῆς πανιερότητος ταπεινὸς δούλος καὶ εἰς τοὺς ὀρισμοὺς αὐτῆς, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

63

Ἄγ. Παντελ. 693, φ. 215αβ (ἐπιστ. νη')

21 Φεβρουαρίου 1715

Τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ διδασκάλῳ, ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εὖ πράττειν.

215β Τοῦ παρόντος ἤδη διακομιστοῦ ἐπιτυχῶν, Τριανταφύλλου τοῦ ἐκ τῆς | πλησίον αὐτόθι κόμης Τριβάτου καλουμένης ὑπάρχοντος, οὐκ ἠμέλησα καὶ δι' αὐτοῦ γράφαι πρὸς αὐτὴν τὸ παρὸν, καὶ τὴν ἐμὴν ὑγίειαν δηλῶσαι αὐτῇ δι' αὐτοῦ. Ἴσθι δ' οὖν ὡς προέγραφα αὐτῇ καὶ ἐτέρῳ τινὶ Χρήστῳ ἱερεῖ τῷ ἐκ Μύρισιν, ἀλλ' οὐκ οἶδα εἰ ἐνέτυχεν ἐκείνου ἢ καὶ μὴ. Ἐγώ γε μέντοι οὐδενὸς γράμματος ἐπέτυχον παρ' αὐτῆς μέχρις οὐ γράφω πρὸς αὐτὴν, πλὴν ἐνὸς καὶ μόνου τοῦ διὰ τοῦ γέροντος Θεοδώρου κοιμισθέντος μοι, ὅτε σὺν τοῖς αὐτοῦ θρέμμασι πρὸς τὰ τῆδε παρεγένετο, καὶ λύπην οὐ τὴν τυχοῦσάν μοι προσενεῖ ἢ τῶν σῶν ἱερῶν γραμμάτων στέρησις.

Ὁ ἱερομόναχος ἡμῶν ἀδελφός, καταλείψας τὴν Ἀχαρνανίαν διὰ τὰ ἐκεῖσε γινόμενα, παρεγένετο πρὸς ἡμᾶς σὺν Ἀνανίᾳ τῷ Ἀθωνίτῃ. Καὶ μὴ βουλόμενος τὴν μεθ' ἡμῶν οἰκῆσιν, ἐζήτησεν ἀνοιχθῆναι αὐτῷ τὴν ὑμετέραν οἰκίαν, ἵνα πρὸς αὐτὴν ἰδίᾳ οἰκήσῃται. Ἄλλ' οὐκ ἔδοξεν ἡμῖν εὐλογον τοῦτ' αὐτὸ ποιῆσαι (καὶ μᾶλλον τῇ τὰς κλεῖδας τῆς αὐτῆς ἐχοῦσῃ Ἀλτάνῃ) ἄνευ τῆς εἰδήσεως αὐτῆς. Καὶ ἀδείας τῆς παρ' αὐτῆς τετυχηκότες, πληρώσομεν τὸ τῆς ἐκείνου ζητήσεως. Τὰ συντρέχοντα τούτοις τοῖς μέρεσιν Ἰλιάς ἐστὶ κακῶν, καὶ οὐ δύναμαι διὰ χάριτος καὶ μέλανος ταῦτα δηλῶσαι αὐτῇ, εἴσεται δὲ ταῦτα παρὰ τοῦ διακομιζοντος αὐτῇ τὸ παρὸν ζώσῃ αὐτοῦ τῇ φωνῇ σαφέστερον. Ἐρῶσο —

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ραφι' ἐλαφβολιῶνος ἢ φθίνοντος.

Τῆς σῆς λογιότητος ἀδελφός καὶ μαθητής, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 216^α (ἐπιστ. νθ')

24 Μαρτίου 1715

216^α Τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ διδασκάλῳ, ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εὖ πράττειν.

Ἴδοὺ καὶ τέταρτον αὐθις πρὸς τὴν σὴν λογιότητα γράφω, τοῦ παρόντος καὶ ἰκανοῦ εὐμοιρήσας διακομιστοῦ, Νικολάου φημί τοῦ Βαγενᾶ, καὶ δηλοῦμαι καὶ δι' αὐτοῦ αὐτῇ τὴν ἡμετέραν ὑγίειαν. Τὴν δὲ Ἰλιάδα τῶν κακῶν, τὴν ἐν τοῖς μέρεσι θεούσαν, ὁ αὐτὸς διὰ ζώσης αὐτοῦ τῆς φωνῆς εἰρήσεται αὐτῇ τρανότερον. Περὶ τῶν κατ' αὐτὴν δέ, καὶ μηδὲ μίαν τινὰ εἶδησιν ἔχομεν, καὶ πολλοὺς λογισμοὺς τούτου ἕνεκα τῷ νῷ ἡμῶν περιφέρομεν. Ταῦτ' ἄρα καὶ δεόμεθα αὐτῆς, ἵνα τὰ κατ' αὐτὴν δηλώσῃται ἡμῖν τῇ ἐπανόδῳ τοῦ αὐτοῦ, καὶ ἀναπαύσει ἡμῶν τὸν λογισμὸν. Ἐρῶωσο.

Ὁ πανοσιώτατος προηγούμενος τῆς Διονυσίου μονῆς τοῦ Ἀθωνος κτῆρ Ἀνανίας, σὺν τῷ ἀδελφῷ ἡμῶν τῷ ἱερομονάχῳ, καὶ Γεωργίῳ τῷ ἐμῷ πνευματικῷ νίῳ ἀσπάζονται πανευλαβῶς δι' ἐμοῦ τὴν σὴν λογιότητα. Ἐξόχως ὁ κτῆρ Καλόγερος σὺν τῇ αὐτοῦ μητρὶ καὶ συνοδίᾳ καὶ θυγατρᾶσιν. Ὅστις καὶ ἰδίᾳ πρὸς αὐτὴν γράφαι ἐπιθυμεῖ, ἀλλὰ διὰ τὸ <τοῦ> διακομιστοῦ αἰφνικὸν μίσσημα, καὶ μᾶλλον γε διὰ τὴν πρὸς τὸ γράφειν αὐτοῦ βραδύτητα, ἀπεκόπη ταύτης τῆς ἐφέσεως, καὶ συγγνώμην ζητεῖ τὴν παρ' αὐτῆς.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀψιέ' μονυχιῶνος ἠ' φθίνοντος.

Ὁ σὸς μαθητῆς καὶ ἀδελφός, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 216^{αβ} (ἐπιστ. ξ')

6 Ἀπριλίου 1715

Τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ διδασκάλῳ, ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εὖ πράττειν.

216^β Τῇ τοῦ ἐδλαβεστάτου ἱερέως Κυρίτζου πρὸς τῇ τῆδε καθόδῳ, ἐνεχειρίσθησάν μοι ἀγαθῇ τύχῃ τὰ πάντιμα αὐτῆς γράμματα, δύο τὸν ἀριθμὸν, | τὸ μὲν ἐν παλαιότερον καὶ τοῦ σοῦ Βιταλίου ἐγγράμμα, τὸ δὲ ἄλλο νεώτερον ἀλλ' οὖν αὐτῆς ιδιόχειρον. Ἐμαθὸν δὲ καὶ παρ' ἀμφοῖν αὐτοῖν τὰ κατ' αὐτὴν καὶ οὐκ ὀλίγον ἐχάρην, ἐπεὶ περ οὐδεμίαν εἶδησιν περὶ αὐτῆς εἶχον ἄχρι τοῦδε. Περὶ τῶν ἔσωθεν δέ, εἰ βούλει μαθεῖν, ἴσθι ὡς ὁ ἐκείνων στόλος ἔτοιμός ἐστι τοῖς οἷς ἄρχει μέρεσι περινοστών. Προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου τὰ πάντα ἀνακαλυφθήσονται, ὡς εἰρηκὲ τις

τῶν ποιητῶν, καὶ τὰ παρὰ ἐκατέρων ἀριστεύματα χωρισθήσονται. Τοῖς μὴ διακομίσασιν αὐτῇ τὸ ἡμέτερον βαρβάρους Νεοχωρίταις, εἰ τὸν προσήκοντα ἔλεγχον τούτοις ποιήσῃε διὰ τινος τῶν φίλων αὐτῆς, χαρῆ ἡμῖν τὰ μέγιστα, καὶ γὰρ ἵνα τοὺς παρ' ἡμῶν ἰχθύας αὐτῇ πεμφθέντας καταπίωσι, τούτου ἐστέρησαν. Καὶ ἄλλο γε μὴν πρὸ ἐκείνων ἔπεμψα αὐτῇ ἐτέρῳ τινὶ Τριβατιανῷ Τριανταφύλλῳ καλουμένῳ κατ' αὐτὰς ἦδη τὰς ἀρχὰς τῆς ἀγίας μ^{ης}, ἀλλ' οὐδ' ἐκείνου ἐντετευχημέναι ὄδομαι. Χάρτας ὀλίγους πέμπω αὐτῇ κδ' τὸν ἀριθμὸν διὰ τὴν σπάνιν τῶν αὐτῶν διὰ τὸ πρὸς τὰ ἐσωτερικὰ μέρη ἐμπόδιον. Ἐρῶωσο.

Ὁ πανοσιώτατος κτῆρ Ἀνανίας ὁ Ἀθωνίτης, σὺν ἱερομονάχῳ τῷ ἡμῶν ἀδελφῷ καὶ πᾶσι τοῖς ἐνταῦθα οἰκοῦσι μικροῖς καὶ μεγάλοις, ἀσπάζεται δι' ἐμοῦ τὴν σὴν λογιότητα πανευλαβῶς, καὶ σὺν αὐτοῖς ὁ ἐμὸς Γεώργιος. Χαιρετῶ ἀγὰρ δι' αὐτῆς τὴν ἡμετέραν ἀδελφὴν Φέγγων καὶ Βιτάλιον τὸν ἀναγνώστην, καὶ πάντας τοὺς πρὸς ἐμὲ ἐνοικῶς διακειμένους. Πέμπω αὐτῇ καὶ ἀσταφίδας σὺν πεντήκοντα δυάσι σύκων, βάρος ὀκτάδων τριῶν.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀψιέ' θαργηλιῶνος στ' ἱσταμένου.

Ὁ σὸς ἀδελφός καὶ μαθητῆς, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 217^{αβ} (ἐπιστ. ξα')

22 Ἀπριλίου 1715

217^α Πανιερώτατε καὶ λογιώτατε μητροπολίτα τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Ναυπάκτου καὶ Ἀρτης, καὶ ἡμέτερε πατέρα καὶ δέσποτα σεβασμιώτατε κύριε κύριε Νεόφυτε, τὴν σὴν πανιερότητα δουλικῶς προσκυνῶ, καὶ τὴν ἀγίαν αὐτῆς δεξιὰν πανευλαβῶς ἀσπάζομαι σὺν τῷ Χριστῷ Ἀνέστη, τῷ σωτηρίῳ ἀσπασμῷ καὶ ἀγίῳ φιλήματι.

Ὁ πρὸς τὴν σὴν πανιερότητα ἡμέτερος πόθος καὶ ἐδλαβητικὸς ὁ ἐμὸς, καὶ τὸ ἀπαραίτητον χρέος ὅπερ ὀφείλω αὐτῇ διὰ τὴν πρὸς ἐμὲ φιλίαν καὶ εἰλικρινῆ ἀγάπην αὐτῆς, ἀδιαλείπτως ἐρεθίζουσί με γράφειν πρὸς αὐτὴν καὶ τὴν προσήκουσαν προσκνήσῃ ποιεῖν αὐτῇ, ἀλλ' ἡ τῶν διακομιστῶν ἔλειψις κωλύει μου τὸ πρόθυμον. Ταῦτ' ἄρα τοῦ παρόντος τανῦν τετευχηκῶς (Ἰωάννου φημί τοῦ ὑπηρέτου αὐτῆς) σὺν προθυμίᾳ οὐ μικρᾷ ἔγραφα αὐτῇ τὸ παρόν, τὴν ἐμὴν μόνον ὑγίειαν ἐμφαίνον αὐτῇ διὰ τοῦ αὐτοῦ, τὴν δὲ Ἰλιάδα τῶν κακῶν τῶν ἐν οἷς παροικουμέν μέρεσι θεόντων, διὰ τὸ εἶναι ἀδύνατον διὰ χαρτίου καὶ μέλανος ταῦτα αὐτῇ ἐμφανίσασθαι, μαθήσεται παρὰ τοῦ ἰδίου διακομιστοῦ διὰ ζώσης αὐτοῦ τῆς φωνῆς σαφέστερον. Δέομαι οὖν αὐτῆς καὶ οὐ μικρὸν μέντοι,

ἵνα μὴ ἐκ τῆς αὐτῆς μνήμης ἐξάξῃ μέποτε, ἀλλ' ἦν πρὸς ἐμὲ διετήρει πρότερον φιλίαν καὶ ἀγάπην, ὑπὸ τῆς αὐτῆς καλοκάγαθίας παραινουμένη, τὴν αὐτὴν ἀμείωτον διατηρεῖν ἔσσει, καὶ τῶν ἱερῶν αὐτῆς γραμμάτων μὴ ὑστερεῖν με, ὅτε εὐπορῇ διακομιστῶν. Ἐγραψα αὐτῇ καὶ ἄλλοτε, ἀλλ' οὐδὲ μιᾶς ἐνέτυχον παρ' αὐτῆς ἀπαντήσεως, καὶ οὐ μικρὰν τὴν ἀθυμίαν | τούτου ἕνεκα κέκτημαι, ἦντινα οὐκ ἄλλως πως παρ' ἐμοῦ ἐκβάλουμι, πλὴν ἐπέπερ τῶν ἱερῶν αὐτῆς γραμμάτων ἐπιτεύξομαι ποτε, καὶ μὴ με τῶν αὐτῶν ὑστερήσειε παρακαλῶ. Ταῦτα μὲν, ἡ δὲ εὐχὴ καὶ εὐλογία τῆς σῆς πανιερότητος εἶη μετ' ἐμοῦ διὰ παντός.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀψιε' ἀπριλλίου κβ'.

Τῆς σῆς πανιερότητος ταπεινὸς δοῦλος, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

67

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 217^β (ἐπιστ. ξβ')

22 Ἀπριλίου 1715

Θεοφιλέστατε ἐπίσκοπε τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Ῥογῶν καὶ Κοζόλης κύριε κύριε Παρθένιε, τὴν σὴν θεοφιλίαν δουλικῶς προσκυνῶ καὶ τὴν ἀγίαν αὐτῆς δεξιὰν πανευλαβῶς ἀσπάζομαι σὺν τῷ Χριστῷ Ἀνέστη, τῷ σωτηρίῳ ἀσπασμῷ καὶ ἀγίῳ φιλήματι.

Διὰ τῶν ἀποστραφέντων ἐκ τῆς αὐτόθι πανηγύρεως ἐμπόρων ἀνδρῶν ἔλαβον τὸ πάντιμον γράμμα τῆς σῆς θεοφιλίας, καὶ οὐ μετρίως ἐχάρην τούτου ἕνεκα, οὐκ εἰς τὸ ὀλιγοσύλλαβον τούτου ἐπιβλέψας, ἀλλ' εἰς τὴν εὐλοκίαν ἀγάπην καὶ φιλίαν τῆς αὐτῆς ἦν πρὸς ἐμὲ προσφέρει, ὑπὸ τῆς καλοκάγαθίας τῆς αὐτῆς κεννημένην, δι' ἣν οὐ μόνον χάριτας οὐ τὰς τυχοῦσας ὁμολογῶ αὐτῇ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἡμετέραν εἶναι τὴν αὐτὴν πρὸς αὐτὴν αὐτῇ ἐπιβεβαιουμαι. Εἰ δὲ καὶ μείζονα εἶπω τῆς αὐτῆς, ἴσως οὐ φευσθήσομαι. Ταῦτα δι' ὀλίγων, καὶ ἡ εὐχὴ καὶ εὐλογία τῆς σῆς θεοφιλίας εἶη μετ' ἐμοῦ διὰ παντός.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀψιε' ἀπριλλίου κβ'.

Τῆς σῆς θεοφιλίας ταπεινὸς δοῦλος, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

68

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 218^{αβ} (ἐπιστ. ξγ')

8 Ἰουλίου 1715

218^α Τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ διδασκάλῳ, ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εὖ πράττειν.

Ἐπὶ τοῖς πολλοῖς καὶ μεγάλοις ἀτυχήμασι, οἷς ὁ τοῦτος ἡμῖν χρόνος προεξέησε καὶ προεξησεται ἀκμήν, τὸ μείζον πάντων καὶ θυμαλγέστερον ἐμοὶ οὐδὲν ἄλλο τυγχάνει ὄν, εἰ μὴ ἐν καὶ μόνον, τὸ μὴ συνεχῶς διὰ γραμμάτων ὁμιλεῖν αὐτῇ δύνασθαι καὶ παραμυθίαν τινὰ ἐκ τούτων λαμβάνειν. Ἐπει δ' οὖν αὐτὸς τοῦ παρόντος διακομιστοῦ παρ' ἐλπίδα ἐνέτυχον, Νικολάου φημι τοῦ καὶ Κούτρον προσαγορευομένου, μάλα προθύμως τῆς γραφίδος ἀψάμενος ταύτην ἦδη διεχώραξα τῇ σῇ λογιότητι, ἀλλὰ μετὰ τινος διστασέως καὶ ταύτην διὰ τὸ εἶναι με ἀμφιβολον ἐγχειρισθῆναι αὐτῇ τὴν αὐτὴν. Καὶ γὰρ καὶ πρὸ τούτου κατελθὼν πρὸς ἡμᾶς ὁ ἐκ Τριβάτου Λαϊάδης, καὶ ἄλλην τινὰ ἐσημειωσάμην πέμψαι αὐτῇ δι' αὐτοῦ, ἀλλ' ἔμεινεν ἐπ' ἐμοὶ αὐτῷ διὰ τὸ κακότηδες ἢ μᾶλλον εἰπεῖν βαρβαρικὸν τοῦ ἀνδρός. Καὶ παρὰ Παχωμίου τοῦ ἐκ Πετρήλου τοῦτο αὐτὸ καὶ αὐθις ἔπαθον, ἐπέπερ τὴν ἐκείνου ἐκ τῶν ἐντεῦθεν ἀποδημίαν ἔμαθον μόνον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν ἐπιδημίαν τὴν αὐτοῦ.

Περὶ τῶν ἡμετέρων πῶς ἔχουσιν, εἰ ἐφίεται μαθεῖν, ἴσθι ὡς ὕγιαίνομεν ἅπαντες χάριτι Χριστοῦ, καὶ ταῖς σαῖς ἱεραῖς πρὸς αὐτὸν εὐχαῖς. Τὰ τῶν Ἐνετῶν ἐν ἀνανδρίᾳ διάκεινται, καὶ οὐκ ὀλίγη τυχόν, ὡς ὁ θεῶν καιρὸς τὰ τούτων ἐπιδεικνύει. Καὶ γὰρ ἡ Κόρινθος παρεδόθη τοῖς ἐναντίοις αὐτοῖς. Ὡσαύτως καὶ τὸ Ναύπλιον πολεμεῖται τανῦν παρ' ἐκείνων σὺν μεγίστῃ ὀρμῇ. Καὶ στρατιά τις οὐ μικρὰ ἐκείνων κατὰ τοῦ Νέου Φρουρίου ἐνόρουσεν ἀκμήν, τί δὲ κἀκείνοις συμβήσεται | τοῖς γούνασι τῶν θεῶν, ὡς ὁ ποιητῆς εἶρηκε, καὶ τοῦτο κεῖται. Διὰ τὸν στόλον τῶν αὐτῶν εἴσεται ὡς κατὰ τοῦ ἀντιπάλου προεπλεύσατο, καὶ τούτον μὴ εὐδῶν, ἐν Πάτραις τῆς Ἀχαΐας τανῦν παρεγένετο, τὸ πελοποννησιακὸν ὕδωρ περνοστών καὶ μηδὲν θριαμβευτικὸν ἔργον ἐπιτελῶν.

Ἐν ὁρίοις τοῖς αὐτόθι φῶρας οὐκ εὐδαριμῆτους ἀναβῆναι ἐκ τῆς Ἁγίας Μαύρας ἐμάθομεν, καὶ λύπην ἡμῖν οὐ τὴν τυχοῦσαν προεξέησεν ἢ τούτων ἀνάβασις, καὶ διακομιστοῦ τινος προσφόρον εὐμοιρῆσασα, δήλωσον ἡμῖν τὸ ἀληθὲς περὶ τούτων, καὶ ἀναπαύσει ἡμῶν τὸν λογισμόν. Ἐὐδῶσο.

Ὁ πανοσιώτατος προηγούμενος Ἀθωνίτης κὺρ Ἀνανίας σὺν ἱερομονάχῳ τῷ ἀδελφῷ ἡμῶν ἀσπάζονται δι' ἐμοῦ πανευλαβῶς τὴν σὴν λογιότητα. Ὁμοίως προσκυνεῖ αὐτὴν, ἀσπάζόμενος τὴν ἀγίαν αὐτῆς δεξιάν, ὁ κὺρ Καλόγερος σὺν τῇ αὐτοῦ μητρὶ καὶ συνοδίᾳ καὶ θυγατρῶσι. Χαιρετῶ κἀγὼ δι' αὐτῆς τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν Φέγγων καὶ μητρειάν, ὁμοίως καὶ τὸν Βιτάλιον.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀψιε' μεταγεινιῶνος ἡ' ἱσταμένου.

Ὁ σὸς ἀδελφὸς καὶ μαθητῆς, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

Ἄγ. Παντελ. 693, φ. 218^β - 219^α (ἐπιστ. ξδ')

2 Αὐγούστου 1715

Τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ διδασκάλῳ, ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ, κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εὖ πράττειν.

Καὶ τανῦν προσφόρον τετυχηκῶς διακομιστοῦ (Βασιλείου φημι τοῦ Βλασιώτου) οὐκ ἠμέλησα καὶ δι' αὐτοῦ τούτου ἐπιστεῖλαι αὐτῇ καὶ δηλῶσαι τὰ καθ' ἡμᾶς. Καὶ τῇ ἡ' μὲν τοῦ παρελθόντος αὐτὸ τοῦτο 219^α ἐποιησάμην διὰ Κουτρειῶν / τῶν ἐκ Μύρισι, ἀλλ' οὐκ οἶδ' εἰ ἐνέτυχεν ἐκεῖνου ἢ καὶ μὴ. Ἴσθι οὖν καὶ τανῦν ὡς ὑγιαίνομεν ἅπαντες διὰ τῶν σῶν ἱερῶν εὐχῶν. Ἄλλ' οὖν ὑπὲρ αὐτῆς μόνον ἄλγος οὐ τὸ τυχόν φέρομεν, ὡς μηδὲν τῶν παρ' αὐτῆς μεμαθηκότες τὸ σύνολον.

Ἡ τῶν Ἰσραηλιτῶν παράταξις κατὰ τῆς Πελοποννήσου φοιτήσασα οὐκ ὀλίγον εὐδοκίμει, ὡς λέγεται, κτίμασι οἷς οἶδε Θεός, ἔνεκα τῶν πολλῶν ἀμπλακημάτων τῶν ἡμετέρων. Παρέλαβε γὰρ καὶ τὸ Ναόπλιον μετὰ τοῦ καλουμένου Παλαμηδίου, πολλῆς αἰματοχυσίας πρότερον ἐκείσε γεγονῆς παρ' ἐκατέρων τῶν μερῶν. Λέγεται γὰρ ἀποκαταστήσθαι τὴν τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀνδροκτασίαν, τόσῃν παρὰ τῶν πυροβόλων ὀργάνων, ὡς καὶ παρὰ τῶν ἄλλων πολεμικῶν ὄπλων, εἰς χιλιάδας ῥη'. Ἐκ δὲ τῶν ὑπηκόων, ὅσους μὲν ὁ πόλεμος οὐκ ἐλυμήνατο, τούτους τῇ τοῦ βασιλεῦς ἐπιτρόπου προσταγῇ ἐκαρτόμησαν ἅπαντας. Μετὰ τὴν ἄλωσιν δὲ τὴν ἐκείνων, τὸ πλεῖστον μέρος σὺν τῷ αὐτῆς στόλῳ κατὰ τῆς Μεθώνης ἐνόησε, τὸ δ' ἄλλο κατὰ τοῦ Νέου Φρουρίου πόλεμον μέγαν κἀκείσε τανῦν πράττουσα. Ὁ δὲ τῶν Ἐνετῶν στόλος κατάπληκτος ἐν Ζακύνθῳ καὶ τοῖς ἐκείσε ὕδασι περνοστέι.

Περὶ Εὐγενίου τοῦ ἐκ Τετάρτης ἔμαθον ὡς νόσῳ δεινῇ τινι περιπεσὼν, ἐξ ἐκείνης εἰς φρενοληψίαν μεταβληθῆναι, καὶ λίαν λελύπημαι περὶ τοῦ συμβάντος αὐτῷ, περὶ οὗ μοι δηλώσεως τρανότερον, ὡς τῆς ἐκείνου καταστάσεως μᾶλλον ἐγνωκῆς τυγχάνουσα. Ἐρῶσω.

Ἐξ Ἀνατωλικῶ, ἀφιε' βοηδρομιῶνος β' Ἰσταμένου.

Ὁ σὸς ἀδελφὸς καὶ μαθητῆς, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

Ἄγ. Παντελ. 693, φ. 219^β (ἐπιστ. ξε')

8 Σεπτεμβρίου 1715

219^β Τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ διδασκάλῳ, ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εὖ πράττειν.

Γεωργίου Μπακάλη τοῦ ἐκ Πετρήλου εἰς τὰ τῆδε καταβαίνοντος,

καὶ ἄχρι τοῦ Νέου Φρουρίου διαβάντος καὶ παλιναγρέτου πρὸς ἡμᾶς ἤδη γεγονότος, ἐπέσταλκα αὐτῇ δι' αὐτοῦ τὸ παρόν, τῆς τ' ἐμῆς ὑγείας δηλωτικόν, καὶ προσέτι τοῦ πόθου τοῦ πολλοῦ οὔπερ διὰ τὸ τῆς αὐτῆς εἶδέναι ἔχω. Ὁ τῆς Πελοποννήσου πόλεμος εἴσεται ὡς ἐπεραιώθη παρὰ τῆς τῶν Ἐνετῶν εὐθιείας ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἀνανδρίας τὴν δύο μηνῶν διάβασιν, καὶ ἔλαττόν τι τῶν αὐτῶν, τοῖς Ἰσραηλιταῖς χειρωθεῖσα ἅπαντα, οἷς καὶ πρόφην τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας βαρέως ἐπέφερε. Τανῦν δ' ἐπέπερ ἢ ἐκείσε γεγονῆς τῶν κακῶν Ἰλιὰς καὶ τοῖς μέρεσι τούτοις οὐκ εἰς ὀλίγον μέλλει συμβῆναι, ὡς τῆς παρατάξεως ἐκείνης ἐκ τῶν ἐντεῦθεν ἤδη κατὰ τῆς Ἁγίας Μάυρας προθυμουμένης διελθεῖν, οὐδενὸς ἄλλου δεόμεθα παρὰ τῆς τοῦ πᾶν ἐπιτηροῦσης Θεῖας Προνοίας, πλήρ Θεοῦ ὅσταν καὶ εὐμενῇ γενέσθαι τὴν ἐκείνης διάβασιν. Ἐρῶσω.

Ἐξ Ἀνατωλικῶ, ἀφιε' μαιμακτηριῶνος ἡ' Ἰσταμένου.

Ὁ σὸς ἀδελφὸς καὶ μαθητῆς, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

Ἄγ. Παντελ. 693, φ. 219^β - 220^α (ἐπιστ. ζστ')

2 Σεπτεμβρίου 1715

Θεοφιλέστατε ἐπίσκοπε τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Ῥογῶν καὶ Κοζύλης, καὶ ἡμέτερε πατέρα καὶ δέσποτα σεβασμιώτατε κύριε κύριε Παρθένε, δουλικῶς προσκυνῶ καὶ τὴν ἁγίαν αὐτῆς δεξιὰν πανευλαβῶς ἀσπάζομαι.

Τῇ κζ' τοῦ ἰουλίου ἔλαβον τὸ ἐφετὸν αὐτῆς γράμμα, διὰ τοῦ εὐλαβεστάτου ἱερέως Ζησίμου τοῦ ἐκ Βραχωρίου, καὶ τὴν ὑγίειαν αὐτῆς ἐξ ἐκείνου ἔμαθον / καὶ ἐχάρην οὐ μετρίως. Εἴσεται δὲ ἡ σὴ θεοφιλία ὡς οὐκ ὀλίγον ἐλυπήθην διὰ τὸ μὴ ἀξιωθῆναι με ἀπολαῦσαι αὐτὴν ἐκ τῶν ἐντεῦθεν μέλλουσαν διαβῆναι, καὶ διὰ τὴν βίαιαν ἀνάγκην τὴν συμβᾶσαν αὐτῇ ἀνεπίστως ἐπαναστραφεῖσαν ἐξ ὧν καὶ πρότερον διέβη μερῶν. Πρὸς τοῖς ἄλλοις οἷς ἐδήλου μοι ἐν τῷ αὐτῆς γράμματι, ἐδήλου μοι καὶ τοῦτο, ὡς εἰς τὰ αὐτόθι ἐβλάστησάν τινα λόγια ἐναντία ὑπό τινων, καὶ μὴ βεβλαστηκῆναι μόνον, ἀλλὰ καὶ ῥιζωθῆναι ἀκμήν, ἅτινα τοῖς μέρεσι τούτοις οὐκ ἐβλάστησαν ἤδη. Καὶ διὰ τὸ μὴ δεδηλωκῆναι μοι μέρος τι περὶ ἐκείνων, εἰς ποικίλους με λογισμοὺς ἐπαρότρυνεν. Ἐπεὶ δὲ ταῦτα οὕτως ἐναντία ὑπάρχουσιν, οὔτε ἐνταῦθα ἀναβλαστήσαιεν ποτε, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν αὐτῶν ἤδη μερῶν πάντῃ ἐκρίζωθῆναι, σὺν καὶ τοῖς ὑπουργήσασιν εἰς τὴν βλάστησιν αὐτῶν, καὶ τοσοῦτον δαφυλῶς ποτίσασιν διὰ τῆς κακουργίας αὐτῶν ὥστε καὶ ῥιζωθῆναι. Δέομαι δὲ αὐτῆς καὶ φιλικῶς πρὸς ἐμὲ διακειμένης, ἵνα δηλώσῃ μοι περὶ τούτων ὅποια

ἦσαν, καὶ τὴν κατάστασιν τοῦ τέλους αὐτῶν, καὶ ἀναπαύσει ἡμῶν τὸν λογισμόν. Καὶ χάριτας οὐ τὰς τυχοῦσας ὁμολογήσω αὐτῇ. Ταῦτα μὲν, καὶ ἡ εὐχὴ καὶ εὐλογία τῆς σῆς θεοφιλίας εἶη μετ' ἐμοῦ διὰ παντός.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀφιε' Σεπτεμβρίου β'.

Τῆς σῆς θεοφιλίας ταπεινὸς δοῦλος, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

72

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 220^β - 221^α (ἐπιστ. ξζ')

31 Ὀκτωβρίου 1715

220^β Θεοφιλέστατε ἐπίσκοπε τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Ῥογῶν καὶ Κοζύλης, καὶ ἡμέτερε πατέρα καὶ δέσποτα σεβασμιότατε κύριε κύριε Παρθένιε, τὴν σὴν θεοφιλίαν δουλικῶς προσκυνῶ καὶ τὴν ἀγίαν αὐτῆς δεξιὰν πανευλαβῶς ἀσπάζομαι.

Τῇ ἐ' τοῦ νῦν τρέχοντος μηνὸς ἔλαβον καὶ αὐθις τὸ ἐφετὸν αὐτῆς γράμμα, τὸ παρ' αὐτῆς γεγραμμένον τῇ ε' τοῦ παρελθόντος ἀγούστου, ἐν ᾧ ὑπῆρχε καὶ τὸ τοῦ πανιερωτάτου αὐτῆς γέροντος πρὸς ἡμᾶς γράμμα, τῇ γ' τοῦ αὐτοῦ μαίτου κἀκεῖνο παρ' αὐτοῦ γεγραμμένον ἀπὸ τῆν Σάτισταν. Ἐδεξάμην μέντοι ἀμφοτέρω πάντῃ εὐθύμως, ἀλλ' οὐδ' ἄλλος οὐδὲ τὸ τυχόν φέρω μὴ δυνάμενος τὴν ὀφειλομένην ἐκείνῳ ποιῆσαι ἀπάντησιν, καίπερ οὐκ ὀλίγον με πρὸς τοῦτο παροτρύνοντι, εἰς τὸ τῶν ἡμετέρων γραμμάτων δηλαδὴ ἐπιτυγχάνειν. Καὶ γὰρ οὐδὲ μίαν σαφῆ τινα εἰδησιν περὶ αὐτοῦ ἔχομεν, παρὰ μὲν γὰρ τῆς σῆς θεοφιλίας ἐκ τοῦ πρὸς τὸν ἡμέτερον οἰκονόμον αὐτῆς γράμματος ἐμάθομεν ἀναβεβηκέναι αὐτὸν ἐκεῖθεν, εἰς τὴν βασιλεύουσαν τῶν πόλεων. Παρὰ δὲ τῶν Σηρομεριτῶν, εἰς τὰ τῆδε ἐλθόντων διὰ τινα χρεῖαν αὐτῶν, ἐμάθομεν ὡς παρεγένετο τῇ αὐτοῦ μητροπόλει, ἀλλὰ διὰ τὸν φόβον τῶν αὐτόθι βαρβάρων ἡγεμόνων, καὶ τὰς ταραχὰς τοῦ τόπου μετέβη αὐθις εἰς Σάτισταν. Ταῦτ' ἄρα ζητοῦμεν μαθεῖν παρ' αὐτῆς τὸ ἀληθές, καὶ τότε ποιήσομεν αὐτῷ τὸ ὀφειλόμενον παρ' ἡμῶν χρεὸς ἄνευ τινὸς διαστάσεως. Εἰ δὲ καὶ περὶ ἡμῶν αὐτῶν βούλη μαθεῖν, εἰσέται ὡς ὑγιαίνομεν μέχρι τοῦ νῦν διὰ τῶν σῶν ἱερῶν εὐχῶν. | Ἐπεὶ δὲ τὰ ἐν οἷς παροικοῦμεν μέρη τανῦν σὺν Θεῷ ὀλίγον τι εἰς τὸ κρεῖττον μετεβάλλοντο ἐκ τῶν πολλῶν ἀκαταστασιῶν ὧν εἶχον πρότερον, ἐλπίζομεν ἤδη φοιτῆσαι αὐτὴν τοῖς αὐτοῖς κατὰ τὸ σῆθηδες, καὶ τῆς ἀπολαύσεως αὐτῆς οὐκ εἰς μακρὰν ἐπιτυχεῖν. Ταῦτα μὲν, καὶ ἡ εὐχὴ καὶ εὐλογία τῆς σῆς θεοφιλίας εἶη μετ' ἐμοῦ ἕσσε.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀφιε' Ὀκτωβρίου λδ'.

Τῆς σῆς θεοφιλίας ταπεινὸς δοῦλος, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

73

Ἀγ. Παντελ. 683, φ. 221^α (ἐπιστ. ξη')

1 Νοεμβρίου 1715

Τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ διδασκάλῳ, ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ, κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εὖ πράττειν.

Παχωμίῳ τοῦ ἐκ τῆς μονῆς Πετρήλου καὶ τανῦν ἐπιτυχῶν, ἐπιστέλλω αὐτῇ τὴν παρούσαν, τῆς τε ἡμετέρας ὑγείας δηλωτικῆν, καὶ τῶν μεθ' ὧν σῶνεσμεν εὐκρινῶν φίλων αὐτῆς, καὶ προσέτι τῆς ἐφέσεως τῆς πολλῆς ἧς διὰ τὴν τῶν ἡμῶν αὐτῆς γραμμάτων ἐπίτευξιν ἔχω, ὡς πολλὴν ἤδη χρόνον ἐστρημένος τούτων ὑπάρχων. Ὑπερ δὲ δέομαι αὐτῆς ἵνα ἐπήβολον γενέσθαι με ποιήσῃ, καὶ τὴν ἄμετρον ἔφεσιν τὴν ἕνεκα τούτων σμικρύνῃ. Νέων ἀκουσμάτων οὐδενὸς ἐσμεν ἀκουσταί, καὶ γὰρ ἐπεραιώθησαν ἅπαντα τῶν ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν κατὰ τὴν τῆς Θεῆς Προνοίας οἰκονομίαν, ἧτις καὶ εἰς τὸ ἐξῆς οἰκονομήσειε κατὰ τὴν αὐτῆς βούλησιν. Ἐρῶωσο.

Ὁ πανοσιώτατος πνευματικὸς ὁ Ἀθωνίτης κτθ' Ἀνανίας ἀσπάζεταιται αὐτὴν πανευλαβῶς δι' ἐμοῦ, ὁμοίως καὶ ὁ κτθ' Καλόγερος σὺν τῇ αὐτοῦ μητρὶ καὶ τῇ λοιπῇ συννοδίᾳ, σὺν Γεωργίῳ τῷ ἐμῷ. Χαιρετῶ κἀγὼ δι' αὐτῆς τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν Φέγγων καὶ μητροῖαν καὶ τὸν σὸν Βιτάλιον. Πέμπω αὐτῇ ἰχθύας ὀκτάδας δύο.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀφιε' ἀνθεστηριῶνος α' ἱσταμένον.

Ὁ σὸς ἀδελφὸς καὶ μαθητῆς, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

74

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 221^β - 222^α (ἐπιστ. ξθ')

25 Νοεμβρίου 1715

221^β Τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ διδασκάλῳ, ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εὖ πράττειν.

Ἐν ἐπιθυμίᾳ οὐ μικρᾷ διακειμένος εἰς τὸ καταβῆναι τινα τοῖς οἷς παροικοῦμεν μέρεσι τῶν ἐκ τῆς αὐτῆς κώμης ἀγωγίμων ἀνδρῶν, τὸν τε καιρὸν ἀνιχνεύων καθεκάστην, καθ' ὃν εἰώθησαν οἱ αὐτοὶ εἰς τὰ τῆδε παραγενέσθαι, ὅπως ἱεροῦ τινος γράμματος αὐτῆς διὰ τούτων ἐπιτύχοιμι, ἀλλ' ἀπέτυχον τῆς ἐλπίδος, τῆς μοίρας τῆς ἐμῆς (ἢ λέγεται) καὶ τοῦτο ὑστερησάσης. Καὶ γὰρ ἐρχόμενος ὁ γέρον Θεόδωρος μηδεὶς παρ' αὐτοῦ ἤξιωμα, πλὴν μόνου τοῦ διὰ ζώσης αὐτοῦ τῆς φωνῆς προσαγορεύματος αὐτῆς καὶ ὡς ὑμναίνει σὺν Θεῷ. Παρ' οὐ καὶ τὸ αἴτιον τῆς τοῦ πρὸς ἐμὲ αὐτῆς γράμματος κωλύσεως μεμᾶθημα οὐδὲν ἄλλο εἶναι, πλὴν τοῦ μὴ τετυχηκέναι αὐτὴν τινὸς τῶν ἡμετέρων.

Ἄλλ' εἴσεται ὡς τρεῖς ἐπεστάλκειν αὐτῇ ἄνευ τῆς νῦν, καὶ μηδὲ μιᾶς ἐνέτυχεν ὡς ἐκ τῶν τοῦ γέροντος λόγων ἐνόησα, εἰ ἀληθεῖς περ ἐτόγγανον. Καὶ ἐχέτωσαν τὴν αὐτῆς ἀρὰν οἱ μὴ ταύτας αὐτῇ ἐγχειρίσαντες. Ὡς πρῶτος ἔστω Νικόλαος ὁ Κοῦτρος δι' οὗ τὴν α^ν ἐπέσταλκα αὐτῇ τῇ ἡ' τοῦ Ἰουλίου, δευτέρος δὲ Βασίλειος ὁ Βλασιώτης, δι' οὗ τὴν β^α τῇ ιβ' τοῦ ἀγούστου, καὶ τρίτος Παχώμιος ὁ ἐκ Πετρήλου, δι' οὗ τὴν γ^α σὺν καὶ τισιν ἰχθύσιν τῇ α' τοῦ τρέχοντος. Ὅστις καὶ β^ο εἰς τὰ τῆδε κατελθὼν σὺν οἰκονόμῳ τῆς ἐκείνης κώμης καὶ Γεωργίῳ τῷ Μπακάλλῃ, καὶ περὶ τούτων αὐτὸν ἀνακρίνας, ἀπεκρίθη μοι, ὡς τοὺς μὲν ἰχθύας ἐπεμψεν αὐτῇ ἐκ Τριβάτου τινὶ μοναχῷ Ἀνανία καλουμένῳ, τὸ δὲ γράμμα ἐκ Πετρήλου Χαντζῆ Στερίῳ τῷ Βελισδοσίτῃ τῷ αὐτῇ 222^α γειτονεύοντι. Ταῦτ' ἄρα καὶ ἡ σὴ λογίότης οὗ χροῖ μὴ | ἐπιστέλλειν μοι, ἀλλ' ἐπιστέλλειν ὅτε προσφόρων διακομιστῶν εὐπορήσῃ.

Εἰ δὲ καὶ περὶ τῶν ἡμετέρων βούλῃ μαθεῖν, ἴσθι ὡς ἔγωγε μὲν, ἀμφιρροπῆς εἰμι νόσου αὐτῆς καὶ ὑγείας. Ἡ Ἀλτάνη δὲ ἀσθενήσασα ὑπὸ νόσου δυσεντερίας εἰς διάβασιν πεντεκαίδεκα ἡμερῶν καὶ ἐπέκεινα, ἐξετρόπη μὲν εἰς τὸ κρεῖττον, ἀλλ' οὖν τὴν κλίνην ἀκμὴν διατηρεῖ, τὰ ἔξωθεν δειλιῶσα διὰ τὸ ψῦχος τοῦ καιροῦ. Ὁ Καλόγερος ἀσθενήσας καὶ αὐτὸς τοῦ ἰδίου πάθους τῆς μητρὸς αὐτοῦ πρότερον ἐκείνης ἡλευθερωται σὺν Θεῷ, ὑγιῆς τανῦν ὑπάρχων. Ἐρῶωσο.

Ὁ παροσιώτατος πνευματικὸς κὺρ Ἀνανίας ὁ Ἀθωνίτης ἀσπάζεταιται αὐτὴν δι' ἐμοῦ πανευλαβῶς. Χαιρετῶ καὶ γὰρ δι' αὐτῆς τὴν ἡμῶν ἀδελφὴν καὶ μητριαν σὺν Βιταλίῳ. Πέμπω αὐτῇ Στερίῳ τῷ Στραβοκεφάλῳ τῷ Πετρηλιώτῃ ἰχθύας ὀκάδας β', τὸν ἀριθμὸν ἡ', καὶ δύο ὀκάδες ἀσταφίδας.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἁψιε' ἀνθεστηριῶνος στ' φθίνοντος.

Ὁ σὸς ἀδελφὸς καὶ μαθητῆς, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

75

Ἄγ. Παντελ. 693, φ. 222^{αβ} (ἐπιστ. σ')

5 Φεβρουαρίου 1716

Τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ διδασκάλῳ, ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ, κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εἰς πρᾶττειν.

Θυμηδίας μοι οὗ τῆς τυχούσης τὸ πρὸς ἐμὲ αὐτὸν ἐφετὸν αὐτῆς γράμμα γέγονε πρόξενον, καὶ πάντας τοὺς τὴν ἐμὴν καρδίαν ὡς εἰπεῖν ταράττοντας καθεκάστην λογισμοὺς εἰς γαλήνην μετέβαλε. Καὶ δοξολογίας οὐκ ὀλίγας τῷ Θεῷ ἀνεπέμψαμεν, τῷ μέχρι τοῦ νῦν ὑγιαίνουσαν αὐτὴν διατρέσαντι, καὶ οὐκ εἰς τὸ νῦν μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἐξῆς καὶ εἰς τὸ διηγεκὲς διατηρεῖν αὐτὴν δεόμεθα τούτου αὐτοῦ. Εἴσεται δὲ καὶ

222^β ἡμῶς αὐτοὺς ὑγιεῖς διακειμένους ἅπαντας ταῖς σαῖς ἱεραῖς | εὐχαῖς, ἀλλ' εἰς τὸ μετὰ ταῦτα ἀμφίβολοί ἐσμεν, διὰ τὴν λοιμικὴν νόσον τὴν ἐς τὰ τῆδε καὶ ἐν τοῖς πέριξ ἤδη χωρίοις παρὰ τοῦ τυραννικοῦ στρατοῦ ἐγκαταλειφθεῖσαν δε' ἐκ τῶν αὐτῶν διέβαινε. Χαρτῶν γραφικῶν ἐν ἐνδείᾳ τυγχάνει, ἀλλὰ καὶ μὲν αὐτὸν οὕτως εἶναι νόμιζε, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι εὐπορεῖν ὅθεν ἠπόρουσαν πρότερον. Τὸ γὰρ πέλαγος ὑπάρχει κατάκλειστον παρὰ τῶν καθεκάστην κυκλιόντων αὐτὸ διαφόρων θαλαττίων ληστῶν. Ὑπὲρ Δημητρίου οὕπερ ἐφίεται μαθεῖν, ὡς εἰς τὸ τοῦ Καλογέρου γραμματίον ἐδήλου, ἴσθι ὡς Ἐνετίαζε διάγει διορθωτῆς τυγχάνων τῆς τοῦ Καπιτανάκη τοῦ Πάτρηθεν τυπογραφίας, ὡς ἔμαθον. Ἐρῶωσο.

Τὴν Φέγγων τὴν ἡμῶν ἀδελφὴν καὶ μητριαν χαιρετῶ δι' αὐτῆς. Ἐλαβον τοὺς παρ' αὐτῶν πλεκτοὺς πύλους, καὶ ταύτας εὐχαριστῶ τούτων ἕνεκα. Ἀπαντες οἱ ἐνθάδε προσκυνοῦσιν αὐτὴν δι' ἐμοῦ καθεκάστην ἐρωτῶντες μοι δι' αὐτῆς. Πλὴν Δημητρίου τοῦ Ψωμᾶ τοῦ εἰς τὸν ἄλλον βίον ἐκδημήσαντος ὑπὸ νόσου καταρροῆς, καὶ τὴν ὑγίειαν καταλιπόντος αὐτῇ. Τὴν προσκυνᾷ ἰδίᾳ καὶ ὁ τοῦ φίλου Δημήτριος, πέμπων αὐτῇ καὶ μίαν λίτραν ἐλαίου, σὺν δυοῖς μαρίσι ταριχευταῖς.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἁψιστ' ἐλαφηβολιῶνος ε' ἰσταμένου.

Ὁ σὸς ἀδελφὸς καὶ μαθητῆς, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

76

Ἄγ. Παντελ. 693, φ. 222^β - 223^α (ἐπιστ. σα')

4 Ἰανουαρίου 1716

Τῷ φιλομαθεστάτῳ καὶ προσφιλεστάτῳ μοι κυρίῳ κυρίῳ Παναγιώτῃ Γουλιμάκῃ, εἰς πρᾶττειν.

223^α Ὅσπερ οἱ φιλεργοὶ τῶν γεωργῶν τοὺς ἑαυτῶν ὄρωντες καμάτους | εὐθινομένους τέρονται τῇ ἑαυτῶν ψυχῇ καὶ ἡδοναί, οὕτω καὶ γὰρ αὐτὸς τοῦ γράμματος αὐτῆς τετυχημῶς οὐκ ὀλίγον, νῆ Δία, ἠδ' ἠφρόνθην, καὶ ἡγαλλιασάμην τῷ πνεύματι, τὸν τῆς παιδείας σπόρον μὴ μάτην θεασάμενος ἐγκατασπεῖραι αὐτῇ. Προτρέπομαι μέντοι αὐτὴν συνεχῶς τουτὶ ποιεῖν ὅσον τὸ ἐπ' αὐτῇ, ἑλληνιστὶ ἐπιστέλλειν πρὸς σὺς ἐπιστέλλει, οὐ μόνον ἐμοὶ αὐτῷ ποτε, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ἀκμὴν τοῖς ὀπασοῦν ἑλληνικῆς παιδείας μετέχουσι. Καὶ γὰρ οὕτω ποιῶν ἐθίσεται τὸ ἀπόνως τουτὶ ποιεῖν. Ἄλλ' οὖν γε χροῖ τὴν ὀρθογραφίαν ἀσφαλῶς τηρεῖν, καὶ τὰς τῶν ἐρημάτων συμφωνίας καὶ τοὺς τῆς γραμματικῆς κανόνας, ἵνα μὴ [...] ταύτας συντάττει καὶ ἔξω τῶν τῆς γραμματικῆς κανόνων. Τὸ δῶρον, δὲ διὰ τοῦ σου Ἀλεξίου μοι πέμπομεν, ἔλαβον τοῦτο αὐτό, ἀλλ' οὐκ ὡς εἰς τὸ γράμμα αὐτῆς ἐδήλου μοι σῶρον, εἰμὴ τὸ ἡμισυ μόνον ἐκείνου, ὡς καὶ παρ' αὐτοῦ τούτου τό μοι διακομίσαντος πιστευθῆσθαι σαφέστερον

αὐτοχειρὶ τοῦτο ζωγραφοῦντος. Ταῦτ' ἄρα καὶ δέομαι αὐτῆς ἵνα καὶ τὸ ἐλλείπον ἐκείνου μέρος ἀποστείλῃ μοι καὶ ἔτι πρὸς εἰ δυνατόν, καὶ χαρῆ μοι τὰ μέγιστα. Οὐ γὰρ δι' ἡμετέραν χρείαν τοῦτο αὐτὸ ἐπιζητῶ, ἀλλὰ διὰ τὴν τοῦ ἐμοῦ ἀδελφοῦ καὶ καθηγητοῦ, ὡς προδεδήλωκα αὐτῇ. Ἐῤῥώσο.

Πρόσειπε παρ' ἐμοῦ φιλικῶ τῷ τρόπῳ τὸν ἡγαπημένον αὐτῆς πατέρα, σὺν τῇ τιμιωτάτῃ σου μητρὶ καὶ λοιπῇ αὐτῆς συνοδίᾳ.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀπιστ' γαμηλιῶνος δ' ἱσταμένου.

Ὁ σὸς ποτε καθηγητῆς καὶ ἐν Χριστῷ εὐχέτης, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

77

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 223β (ἐπιστ. οβ')

25 Φεβρουαρίου 1716

223^β Τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ διδασκάλῳ, ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εὖ πράττειν.

Τριανταφύλλου Τριβατιανοῦ τινος ἀνδρὸς εἰς τὰ τῆδε καταβάντος, ἐμάθομεν παρ' αὐτοῦ τὴν σὴν πρὸς ἡμᾶς λίαν ἐφετὴν ὑγίειαν, καὶ ἐχάρημεν, ἀλλὰ γε καὶ ἐλυπήθημεν ἀκμὴν καὶ οὐκ ὀλίγον διὰ τὴν τοῦ ἐλαίου ἀπώλειαν τοῦ παρ' ἡμῶν πεμφθέντος αὐτῇ, διὰ τὸ φρενόληπτον τοῦ τοῦτο αὐτὸ διακομίζοντος, καὶ μᾶλλον ὅτι καθ' ὑπερβολὴν ἐδεῖτο τούτου, καὶ ἐλλιποῦς εἰς τὰ αὐτόθι τυγχάνοντος, ὑφορώμεθα γοῦν καὶ τὴν τῶν ἄλλων ἀπώλειαν, μήπως καὶ οὐδ' ἐξ ἐκείνων ἐδέξατό τι, πλὴν ἐνὸς ἀτόπου δοθέντος ἔφεται καὶ ἕτερον, κατὰ τὴν φιλοσοφικὴν διδασκαλίαν. Περὶ ὧν δηλώσειεν ἡμῖν διὰ τοῦ αὐτοῦ διακομιστοῦ τοῦ καὶ β^{ον} καταβῆναι πρὸς ἡμᾶς μέλλοντος μετ' ὀλίγων ἡμερῶν παρέλευσιν, ὡς εἶρηκεν ἡμῖν. Καὶ τῇ τοῦ γέροντος Θεοδώρου ἀναβάσει, αἰθῆς ἀποστελοῦμεν αὐτῇ ἕτερον ἀντ' ἐκείνου. Περὶ νέων ἀκουσμάτων οὐκ ἔχομέν τινα εἶδησιν δηλώσαι αὐτῇ μήτ' ἐκ τῶν ἔσωθεν, μήτ' ἐκ τῶν ἔξωθεν. Προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου ἀνακαλυφθήσονται καὶ ταῦτα, ὡς οἶμαι, πλείονα τῶν πέρισυ. Ἐῤῥώσο.

Τὴν Φέγγων τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν καὶ μητροῖαν καὶ τὸν Βιτάλιον ἀσπάζομαι δι' αὐτῆς. Τὴν προσκυνοῦσι καὶ δι' ἐμοῦ ὁ Καλόγερος σὺν τῇ αὐτοῦ μητρὶ καὶ συνοδίᾳ καὶ θυγατρᾷσι, οὐκ ὀλίγον καὶ αὐτοὶ λυπηθέντες διὰ τὴν τοῦ ἐλαίου ἀπώλειαν.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀπιστ' ἐλαφηβολιῶνος δ' φθίνοντος.

Ὁ σὸς ἀδελφὸς καὶ μαθητῆς, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

78

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 224αβ (ἐπιστ. ογ')

6 Ἀπριλίου 1716

224^α Τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ διδασκάλῳ, ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εὖ πράττειν.

Τὸν διακομίσαντα τὸ αἰδέσιμον καὶ τιμαλφέστατον αὐτῆς γράμμα, σύστασις ἐν τούτῳ αὐτοῦ, διὰ τὴν αὐτοῦ πάμμεγα ἐνδειαν καὶ τοῦτον βιάσασαν εἰς τὰ τῆδε κατελθεῖν, ὅπως ἐδεξάμην αὐτὸν χάριν τῆς σῆς πρὸς ἐμὲ αὐτὸν συστάσεως, καὶ οἰωδῆτινι τρόπῳ ἐβοηθησάμην ὅσον τὸ ἐπ' ἐμοί, καὶ πρὸς τίνας τῶν φίλων ἀπέπεμψα αὐτόν, καὶ οἷαν βοήθειαν ἐξ ἐκείνων εἴληφεν, ὁ αὐτὸς ζώσῃ αὐτοῦ τῇ φωνῇ εἰς τὰ αὐτόθι ἐπανιῶν διηγήσεται αὐτῇ κατὰ μέρος ἅπαντα, ὡς πείραν οὐ τὴν τυχοῦσαν ἔχων τὰ τοιαῦτα διατρανοῦν.

Περὶ ἡμῶν δὲ εἰ ἐφίεται μαθεῖν, εἴσεται ὡς ὑγιαίνομεν ἅπαντες διὰ τῶν σῶν ἱερῶν εὐχῶν μέχρι τοῦ νῦν, ἀλλ' ἐν δέει οὐ μικρῶ διακείμενοι, ἵνα μὴ καὶ ἡμῖν αὐτοῖς ἢ τῆς λοιμῆς νόσου φθοροποιὸς τρέχουσα λύμη καταστήσῃται, οὐ μειομένη, ἀλλὰ ἀξάνουσα. Τούτου χάριν καὶ ἀπεφηράμην αὐτῇ ἀναβῆναι εἰς τὰ αὐτόθι καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν πόθον τῆς αὐτῆς, καὶ τὸν τρόπον τῆς ἀναβάσεως κατενόουν, ἀλλ' ὁ πάντας βασκαίνων καὶ τὴν ἐμὴν ἀνεπόδισεν ἦδη ψῆφον, κατακλείσας τὰς ὁδοὺς αἷς ἐμελλόν διαβῆναι τοῖς βαρβαρικοῖς στρατεύμασι τοῖς ἐκ Πελοποννήσου εἰς τὴν τῶν Φαιάκων νῆσον πορευομένοις. Δέομαι δὲ αὐτῆς ἐπέπερ τῷ θεῷ [...] προῖων εἰς κρεῖττον τι μετατραπῆ, σαφηνίσει μοι προτρεπτικῶς διὰ τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς γράμματος, τίνα τρόπον χρῆσασθαι τὴν ἐμὴν ἀνάβασιν, καὶ πῶς τὰ ἡμέτερα οἰκονομῆσαι, ἵνα μὴ χωρὶς τῆς αὐτῆς προτροπῆς ἀντίξοόν τί μοι συμβήσεται, ὡς οἱ

224^β πρὸ ὀλίγου καιροῦ εἰς Λάρισσαν ἀπ' ἐντεῦθεν πορευθέντες | χάριν ἐμπορίας πεπόνθασιν. Οἵτινες καὶ μέχρι Ναυπάκτου καλῶς ἐκείθεν ἐπαναστραφέντες, διὰ δὲ θαλάσσης τὴν λοιπὴν αὐτῶν πορείαν ἐκλέξαντες, τὴν ἐμπορίαν αὐτῶν ἅπασαν ἀπώλεσαντο, τοῖς θαλαττίοις λησταῖς ταύτην ἐγχειρίσαντες. Ταύτης τοίνυν κἀντὸς ἐγὼ ἐπιτυχὼν παρ' αὐτῆς, ἀδεῶς σὺν Θεῷ ὁδοπορίαν τὴν ἐμὴν διανύσαιμι. Ἐῤῥώσο.

Ὁ παροσιώτατος πνευματικὸς Ἀνανίας ὁ Ἀθωνίτης ἀσπάζεταιται αὐτὴν δι' ἐμοῦ πανευλαβῶς τῷ Χριστῷ Ἀνέστη. Ὁμοίως καὶ ὁ Καλόγερος σὺν τῇ αὐτοῦ μητρὶ καὶ λοιπῇ συνοδίᾳ καὶ θυγατρᾷσι. Καὶ σὺν τούτοις ὁ ἐμὸς πνευματικὸς ὁ τῇ θεῷ νεύσει ἱεροδιάκων ἀδώροδοκῆτως χειροτονηθεὶς, καὶ Γαβριὴλ μετονομασθεὶς, τῇ συνεργείᾳ τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου κτῆ Παρθενίου.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀπιστ' θαργηλιῶνος στ' ἱσταμένου.

Ὁ σὸς ἀδελφὸς καὶ μαθητῆς, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

Ἁγ. Παντελ. 693, φ. 224β - 225α (ἐπιστ. οδ')

6 Ἀπριλίου 1716

Τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ διδασκάλῳ, ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εὐ πράττειν σὺν τῷ Χριστῷ Ἀγέστη.

Ἐπίπερ τῷ Γεροκλώνσαντι προέγραφα αὐτῇ πλατύτερον, τῷ γέρο-Θεοδωρῇ συντομώτερον τὴν παροῦσαν ἐγκυρίαραγμα, τὴν ἐμὴν ὑγίειαν καὶ δι' αὐτῆς ἐμφαίνων αὐτῇ, μετέπειτα δὲ καὶ ὑπὲρ ἧς ἐζήτησα παρ' αὐτῆς προτροπῆς τῆς εἰς ἐμὲ διὰ τὴν εἰς τὰ αὐτόθι ἀνάβασιν ἐπαναμιμνήσκων αὐτὴν, ἧς καὶ μὴ ἀποτύχομι παρακαλῶ. Εἴσεται γοῦν ὡς καὶ ἐκ τῆς ἐφημερίας τῆς ἐκκλησίας ἤδη λελύτρωμαι, σὺν Θεῷ. Ἰχθύας | οὐκ ἔχομεν πέμψαι αὐτῇ, καὶ διὰ τὸ μὴ εὐπορεῖν τούτων ὅτε βουλόμεθα, καὶ τὸ πλεον διὰ τὴν βίαν τοῦ διακομιστοῦ μὴ ὑπομένοντος τὴν δι' ἐρεῦνης ἀπόκτησιν αὐτῶν. Καὶ ἀντὶ τούτων πέμπομεν αὐτῇ σὺν τῷ Καλογέρῳ μερικὸν ἔλαιον ἐν τινι ἀγγεῖῳ ἐκ κωδίου ἀμυκίου λίτρας ψιλὰς θ', καὶ ἀσταφίδας λίτρας δέκα. Ὅστις καὶ προσκυνεῖ αὐτὴν, τὴν ἱερὰν αὐτῆς δεξιὰν πανευλαβῶς ἀσπαζόμενος σὺν τῇ αὐτοῦ μητρὶ καὶ λοιπῇ συνουσίᾳ. Ἐρῶσο.

Ἀσπασαι καὶ παρ' ἐμοῦ τὴν ἡμετέραν ἀδελφὴν Φέγγων καὶ μητροῦν καὶ τὸν σὺν Βιτάλιον. Ἀσπάζεται αὐτὴν πανευλαβῶς δι' ἐμοῦ καὶ ὁ ἡμέτερος διάκων.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀπιστ' θαργηλιῶνος στ'.

Ὁ σὸς ἀδελφὸς καὶ μαθητῆς, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

Ἁγ. Παντελ. 693, φ. 225αβ (ἐπιστ. οε')

27 Ἰουνίου 1716

Τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ διδασκάλῳ, ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εὐ πράττειν.

Εἶπερ αὐτὸς τῶν ἱερῶν αὐτῆς ὑστεροῦμαι γραμμάτων, ἥδη οὐκ ὀλίγον ἐφιέμενος αὐτῶν καὶ πάνυ χρήζων τούτοις, ὡς οἶδεν, ἐχέτω αὐτὴ κὰν τῶν ἡμετέρων [...] εὐποροῦμεν διακομιστῶν, ὡς καὶ διὰ τοῦ νῦν πρὸς τὰ αὐτόθι πορευομένου Νικολάου τοῦ καὶ Κούτρον προσαγορευομένου, τοῦτ' αὐτὸ ἐκπληρῶ, ἵνα μὴ καὶ ἄμφω τὴν ἀθυμίαν ἔχομεν, παντελῶς τῶν ἡμετέρων ἀγνώτες τυγχάνοντες. Περὶ μὲν οὖν αὐτῶν εἴσεται ὡς ὑγίεις τυγχάνομεν ὄντες ἅπαντες ἄχρι τῆς σήμερον τῇ τοῦ

Θεοῦ διατηρήσει καὶ ταῖς αὐτῆς πρὸς αὐτὸν ἱεραῖς δεήσεσι, τοῦτ' αὐτὸ καὶ τῇ σῇ λογιότητι δωρεῖσθαι αὐτῷ ἐκλιπαροῦντες ἔσασί.

Τὰ τῆδε (ὡς καὶ τὰ πέριξ) ἐν Ἰλιάδι κακῶν θέουσι, ἐκ πολλῶν ἤδη παθημάτων καὶ μᾶλλον γε ἐκ τῆς καθεκάστην καλουμένης ἀγγαρίας | τῶν κρατούντων αὐτῶν. Διὰ τοὺς στόλους οὐτ' ἐκ τῶν ἔσωθεν μήτε τῶν 225β ἐξωθεν τινα σαφῆ εἶδησιν ἔχομεν δηλῶσαι αὐτῇ, τοντὶ μόνον ὡς ὑποφωρεῖται παρὰ τινων γεγονέναι τὸν διάπλουον κτίσμα τούτων περὶ τὰς μέσας τοῦ νῦν θέουτος μηνός, πέραν τῶν καλουμένων Στροφαδίων, καὶ ἠττηθῆναι τὸν ἔσωθεν, ἀλλ' ἐν διαστάσει τὸ πρᾶγμα. Ἐρῶσο.

Τοῦ διακομιστοῦ πεζίτου ἤδη τυγχάνοντος, οὐκ ἐπέμψαμεν αὐτῇ τι τῶν παρ' ἡμῖν, καὶ συγγνώμην ἔχομεν τούτου ἕνεκα. Τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν Φέγγων χαιρετῶ δι' αὐτῆς, ὁμοίως καὶ τὸν Βιτάλιον καὶ τὴν μητροῦν. Τὴν προσκυνοῦσι καὶ δι' ἐμοῦ, τὴν ἀγίαν αὐτῆς δεξιὰν πανευλαβῶς ἀσπαζόμενοι, ὁ Καλόγερος σὺν τῇ αὐτοῦ μητρὶ καὶ συζύγῳ καὶ τῇ τριάδι τῶν θυγατέρων αὐτοῦ. Ὡσαύτως καὶ ὁ ἐξ Ἀθωνος κὺρ Ἀνανίας σὺν ἐμοὶ διατελῶν, καὶ ὁ ἐμὸς διάκωνος, καὶ πρὸς τούτοις ὁ τοῦ φίλου κὺρ Δημήτριος, καὶ πάντες οἱ τῇ νήσῳ τῆδε οἰκοῦντες.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀπιστ' ἑκατομβαιῶνος δ' φθίνοντος.

Ὁ σὸς ἀδελφὸς καὶ μαθητῆς, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

Ἁγ. Παντελ. 693, φ. 225β - 226α (ἐπιστ. οστ')

27 Ἰουλίου 1716

Τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ διδασκάλῳ ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εὐ πράττειν.

Οὐδὲ μία τῶν ἡμερῶν παρήρατο τοῦ μὴ περιωστεῖν με (κατὰ τὸ τούτων ὄψε) πᾶσαν τὴν ἐν ἧ διαίκεται νησίδα καθ' ἕνα ἀνερευνῶν τῶν ἐγχωρίων τῶν ἐκ τῶν κτημάτων τῶν αὐτῶν εἰσερχομένων, εἶπερ συνεχέοντο τυχόν τινι τῶν αὐτῶν τοῖς μέρεσι τούτοις εἰθισμένων κατέρχεσθαι, ἵνα τι τῶν παρ' αὐτοῖς μάθω, καὶ ἀπετύγχανον αἰετῆς ἐλπίδος ταύτης, ἄλλος οὐδὲ τυχὸν ὑπὲρ τούτου φέρων. Τανῦν δέ, ἐπεὶ ἀγαθῇ τινι τύχῃ τοῦ παρόντος ἐνέτυχον Λαϊάδου Στερίου, ἠσθὴν μὲν 226α ἀμέτρως τῆς τούτου | πρὸς ἡμᾶς καταβάσεως, ἀλλ' οὐκ καὶ λελύπημαι καὶ οὐκ ὀλίγον ἤδη, τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς γραμματος μὴ ἐπιτυχῶν. Καὶ μᾶλλον διὰ τὴν δὴλωσιν τῆς κακεντρέχειας τοῦ κακοήθους Βιταλίου, ὅτι ἐν χρησταῖς ταῖς ἐλπίσι διαίκεται ἐπελθεῖν ἄνωθεν παρὰ τοῦ τῆς θείας Δίκης ὀφθαλμοῦ ἔνδικός τις δίκη ὑπὲρ ὧν ἐνέτυχεν παρ' αὐτῆς σωματικῶν τε καὶ ψυχικῶν εὐεργετημάτων, τούτων πάντων ἀμνημονήσας,

καὶ πράξας ἤδη ὁ παραφρόνως ἐπράξατο. Εἰ δὲ καὶ περὶ τῶν ἡμετέρων ἐφίεται μαθεῖν, εἴσεται ὡς ὑγιαίνομεν ἅπαντες μέχρις οὗ τὴν παροῦσαν ἐσημειώσαμεν αὐτῇ, τῇ τοῦ Θεοῦ διατηρήσει καὶ ταῖς ἱεραῖς αὐτῆς πρὸς τὸν αὐτὸν δεήσῃ.

Τὰ ἐν Κερκύρα ἄδηλα τοῖς πᾶσιν ἀμὴν, καὶ οὐδὲ μία τούτων ὑπάρχει τις εἰδησις, τοῦτι μόνον διαπληκτισμοὶ συνεχεῖς ἀμφοῖν τοῖν στόλοι καὶ οὐδὲν ἀποτέλεσμα. Ὡς γοῦν ἡ φάτις αἰρεῖται, οἱ τῶν ἔσωθεν τὸν θρίαμβον ἔχουσιν, ἀλλ' οὐκ οἶδαμεν καὶ τὸ ἐκείνων τέρμα ποῦ λήξεται. Ἐρῶωσο.

Χαιρετῶ δι' αὐτῆς τὴν ἡμῶν ἀδελφὴν Φέγγων καὶ μητριάν, καὶ πάντας τοὺς ὀμοπατέριους ἡμῶν. Προσκυνοῦσι καὶ δι' ἐμοῦ τὴν σὴν λογίτητα ὁ Καλόγερος σὺν τῇ αὐτοῦ μητρὶ καὶ συζύγῳ καὶ τῇ τριάδι τῶν θυγατέρων αὐτοῦ, ἀσπαζόμενοι πανευλαβῶς τὴν ἀγίαν αὐτῆς δεξιάν. Ὡσαύτως καὶ οἱ τῶν ἐγχωρίων ἅπαντες.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀπιστ' μεταγεινιῶνος ε' φθίνοντος.

Ὁ τῆς σῆς λογιότητος ἀδελφὸς καὶ μαθητῆς, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

Πέμπω αὐτῇ καὶ ἰχθύας ταριχευτοὺς γ' καὶ ἡλιόξαντα τρία.

82

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 226β (ἐπιστ. οζ')

31 Αὐγούστου 1716

226β Ἀναστασίῳ διδασκάλῳ ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ, εὖ πράττειν

Εὐθύμως τὸν παρ' αὐτῆς ἐγχαράχθῆντα λακωνικὸν φημι πικτὸν πίνακα δεξαμένην, καὶ τὰ τῆς αὐτῆς προτροπῆς παραντίκα τῷ λογικῷ μοι ταμείῳ τεταμίευμαι, τὴν μεθ' ὑπομονῆς ἀναβολὴν ἀνεχόμενος μέχρις οὗ ὁ τῶν πάντων προνοῶν τὴν μετ' ἀλλήλων ὁμιλίαν ἐπινεύσειε. Τὰ τῆς τοσαύτης σιγῆς πάντα τὰ μέρη κατακρατούσης ἐν ἐκβάσει ἢ οὐκ ἀλλ[...] διελύθησαν. Καὶ γὰρ τῆς πρὸς τὰ ἀρκτῶα κρατούσης μάχης ἀγγέματα εὖ ἔχοντα καὶ πέραν τοῦ μέτρον ἔδονται καὶ τοῖς αὐτόθι μᾶλλον δῆλα οἶμαι εἶναι, ἢ περὶ ἡμῶν. Ὡσαύτως καὶ τὰ κατὰ τὴν Κέρκυραν, ἀλλὰ μὴ εἰς τὴν αὐτὴν ἰσότητα. Ἐρῶωσο.

Ἐκ τῆς ἐν ἧ παροικοῦμεν νησιδος, ἀπιστ' βοηδρομιῶνος α' φθίνοντος.

Οἶδε τὸν γράφαντα.

83

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 226β - 227α (ἐπιστ. οη')

30 Αὐγούστου 1716

Λογίῳ ἀνδρὶ καὶ τῆς ἐν Ἀρτῇ σχολῆς ἀξίῳ καθηγητῇ κυρίῳ κυρίῳ Ἀθανασίῳ, εὖ πράττειν.

Φίλτρῳ τῷ πνευματικῷ τῷ πρὸς αὐτὴν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τῷ τῶν φιλολόγων (τῷ καὶ πᾶσι τοῖς ὁμοτέργοις συνήθει) φερόμενος λογίων μοι ἀνδρῶν λογιώτατε, οὐ λείπω καθ' ἓνα τῶν ἐκ τῶν αὐτόθι παραγινόμενων ἐν τοῖς οἷς παροικοῦμεν μέρεσι μὴ ἐρευνᾶν τὰ περὶ τῆς σῆς λογιότητος, πῶς ἔχουσι καὶ ἐν τίσιν εἰσί. Καὶ προσέτι ὑπὲρ τῆς εὐδαίμονος ταύτης σχολῆς καὶ τὴν τῶν διδασκομένων παρ' αὐτῆς ἐπίδοσίν τε καὶ ὄνησιν. Ταῦτ' ἄρα καὶ ταῖς παρελθούσαις τῶν ἡμερῶν συγγινόμενος ἤδη τῷ ἐντιμωτάτῳ κυρίῳ Κωνσταντίνῳ Γουλιμῇ τῷ ἐκ τῆς τοῦ Ἀγγέλου πόλεως τῷ καὶ τὸν αὐτοῦ παῖδα τοῖς μουσείοις τοῖς ὑμετέροις ἔχοντι 227α διδασκόμενον, καὶ τὰ κατ' αὐτὴν ἐκείνων ἀνερευνῶν, κατὰ τὸ ἐμὸν σὴν ὄνησιν ὡς προείρηκα, πρὸς τοῖς ἄλλοις τῶν αὐτοῦ διηγημάτων δι' αὐτὴν, ἐδιηγῆθαι μοι καὶ τοῦτο, ὡς ὅτε ἦν διδάσκουσα ἢ σὴ λογίτης Ἰωακείμ τῷ ἱερομονάχῳ τὸ Περὶ Οὐρανοῦ συνταγμάτων, ἔφερε τοῖν χερσὶν αὐτῆς καὶ τινα σφαῖραν ὀργανικὴν δι' αἰσθήσεως σαφηνίζουσα ἐκείνῳ τὰ ἐνεῖσε ἀγνοοῦμενα. Ἦς τινος τὴν κτήσιν κἀντὸς ἤδη πρὸ πολλοῦ χρόνον ἐφιέμενος, καὶ μὴ οἶος ὢν ἔχειν τὸν πρὸς ταύτην μοι τὴν χρεῖαν ὑπουργήσαντα, ἔμεινα καὶ μέχρι τοῦδε ἐν τῇ ἐνδείᾳ τῆς αὐτῆς.

Τούτου χάριν τῆς σῆς λογίας φωνῆς δέομαι, καὶ οὐδὲ μικρὸν ὡς εἰπεῖν, ἵν' ὑπουργὸς πρὸς αὐτὸ τοῦτο γένηται, καὶ φροντίσῃται ὅσον τὸ ἐπ' αὐτῇ ἐκπληρωσαί μοι τὸ τῆς ἐφέσεως ταύτης, τιθέμενός τινα τῶν αὐτόθι ἐμπειρῶν χρυσοχόων ἀνέρον, εἰ δυνατόν (οἶδα δ' ὅτι καὶ δυνατόν ἐπέπειρε ἡ σὴ λογίτης θελήσει μόνον) ἐγκατασκευάσαι καὶ ἄλλην ὁμοίαν αὐτῇ, τῇ ἡμετέρῳ φημι οὐ διὰ φειδοῦς δαπάνῃ, καὶ ἀποστείλαι μοι, καὶ χαρῆ μοι τὴν μεγίστην τῶν παρ' αὐτῆς χαρίτων. Καὶ μὴ ἀποτύχοιμι, παρακαλῶ, τῆς τοιαύτης χάριτος, μηδὲ τῆς ἱερᾶς αὐτῆς ἀπαντήσεως, καταφασκούσης ἴσως, ἢ καὶ ἀποφασκούσης τὸ αἴτημα. Περαιτέρω δὲ μακρολογεῖν τοῖς ἐμπειρίᾳ εἰδοσί τὴν τῶν τοιούτων αἰτήσεων ἔφρασαν οὐδὲ μία ἐστὶ χρεῖα, ἵνα μὴ θωπεύς τις αὐτῇ λογισθῆσομαι. Ἐρῶωσο.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀπιστ' βοηδρομιῶνος β' φθίνοντος.

Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος, εἰς τῶν εἰλικρινῶς φιλοῦντων αὐτὴν.

84

'Αγ. Παντελ. 693, φ. 227^β (ἐπιστ. οθ')

17 Σεπτεμβρίου 1716

227^β Τῷ ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εὖ πράττειν.

Καὶ τανῶν ἀδθις τοῦ παρόντος ἐπιτυχῶν διακομιστοῦ (Παρθενίου φημὶ τοῦ ἐκ τῆς μονῆς Πετρήλου) οὐκ ἐρῶσθῆμισα γράφαι αὐτῇ καὶ δηλώσασθαι τὰ καθ' ἡμᾶς, ὡς ἐρῶμένως διάγομεν, χάριτι Χριστοῦ καὶ τῆς σῆς πρὸς αὐτὸν εὐχῆς, ἅπαντες ἄχρι τοῦ νῦν. Ἴσθι δ' οὖν ὡς μετόκησα τῆς ἡς ὤκουν οἰκίας, ἐνωκῆσας τῇ τοῦ Γεωργίου τοῦ ἀροτοποιοῦ, ὡς μέλλοντος γήμασθαι τοῦ ἐκείνης δεσπίζοντος μετὰ τὸν τρυγητόν. Καὶ τὸ σὸν βιβλιοφυλάκιον κατέλιπον ἐκεῖσε οὐχ οἶος ὢν ἐκεῖθεν ἀπαρᾶι διὰ τὸ βάρος, οὐκ ὀλίγον καὶ πρὸς τοῦ ἀναγκάσαντος ἐκείνου ἵνα ἄρωμεν ἐκεῖσε. Καὶ λόγοις πιθανοῖς ἀνέπεισα τοῦτον τοῦ ἐνεπιλειφθῆναι εἰς καιροῦ τινος ἀναβολήν, ἄχρι τῆς σῆς πρὸς ἡμᾶς ἀπαντήσεως περὶ αὐτοῦ.

Νέων ἀκουσμάτων οὐκ ἔχω δηλώσασθαι αὐτῇ ἄλλων τινῶν, πλήν κνκεῶνας οὐ μικρούς, καὶ δειμάτα οὐκ εὐαριθμητα, οὐ μόνον τοῖς πέριξ χωρίοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐντεῦθεν ἤδη παρὰ τῶν ἔσωθεν. Ἐρῶσο.

Πέμπω αὐτῇ ἀσταφιδάς, βάρος λιτρῶν δέκα. Καὶ γὰρ ἰχθύας οὐκ εὐποροῦμεν διὰ τὸν ἀγῶνα τῶν ἐντεῦθεν εἰς τὴν τῆς ἀσταφιδος τῶν αὐτῶν τῇ ἐγκλεζικῇ νηὶ ἔξοδον. Χαιρετῶ δι' αὐτῆς τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν Φέγγων καὶ μητροιάν. Τὴν προσκννοῦσι καὶ δι' ἐμοῦ ἀσπαζόμενοι πανευλαβῶς τὴν ἀγίαν αὐτῆς δεξιάν ὁ Καλόγερος σὺν τῇ αὐτοῦ μητρὶ καὶ συνοδίᾳ καὶ ταῖς θυγατρᾶσιν.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀριστ' μαιμακτηριῶνος ζ' μεσοῦντος.

Ὁ σὸς ἀδελφὸς καὶ μαθητῆς, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

85

'Αγ. Παντελ. 693, φ. 228^α (ἐπιστ. π')

5 Ὀκτωβρίου 1716

228^α Τῷ πανοσιωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ ἐν ἱερομονάχοις κυρίῳ κυρίῳ Ἰωακείμ τῷ Καρπενησιώτῃ, εὖ πράττειν.

Χριστοδούλου τοῦ ἐμπόρου, ἐκ τῶν τῆδε διὰ τὴν αὐτοῦ ἐνεγκαμένην ἀναχωροῦντος, ἢ καὶ ἐκ τῶν αὐτόθι μέλλοντες διαβῆναι, οὐκ ἠρέσθην διὰ μόνου τοῦ προφορικοῦ αὐτοῦ λόγου ἀσπάσασθαι αὐτὴν, ἀλλὰ καὶ διὰ γράμματος τοῦτ' αὐτὸ ποιήσασθαι προεθυμήθην, ἵνα τῆς πρὸς αὐτὴν ἀγάπης μᾶλλον ἐπιδείξω τὸ σύμβολον. Ἴσθι οὖν ὡς προέγραφα αὐτῇ, πρὸς αὐτὰς ἤδη τὰς φθίσεις τοῦ παρελθόντος βοηδρομιῶνος, ὡς οὐδὲ μᾶς ἐνέτυχον παρ' αὐτῆς ἀπαντήσεως. Ἐπέσταλκα δὲ καὶ τῷ λο-

γιωτάτῳ αὐτῆς καθηγητῇ ἰδίᾳ, καὶ τινος χάριτος παρ' αὐτοῦ ἠξίουν ἐπιτυχεῖν, οὐ μόνον ἀναγκαίας ἐμοὶ ὑπαρχούσης, ἀλλὰ καὶ οὐκ ὀλίγον ἐφετῆς, ἀλλ' οὐδὲ παρ' αὐτοῦ ἀπαντήσεως τινος ἠξίωμα. Ταῦτ' ἄρα καὶ δέομαι ταύτης, ἵνα τοῦτον παροτρυνῆται ἀποκριθῆναι μοι διὰ τινος διακομιστοῦ, περὶ ἐκείνης καὶ διὰ καταφάσεως ἢ καὶ ἀποφάσεως ἤδη. Καὶ πλείστας ὁμολογήσω ἀμφοτέροις τὰς χάριτας. Πρόσειπε δὲ αὐτὸν τοῦτον εὐνοϊκῶ καὶ εὐλαβικῶ τῷ τρόπῳ παρ' ἐμοῦ, καὶ φράσον αὐτῷ ὡς καὶ ἀδθις ἐπιστεῖλαι αὐτῷ ἔμελλον, ἀλλ' ἢ τοῦ διακομιστοῦ βία κενώλκε μου τὸ βούλημα, καὶ συγγνώμων μοι γένοιτο, παρακαλῶ. Ἐρῶσο.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀριστ' πνανεπιῶνος ε' ἀρχομένου.

Τῆς σῆς πανοσιότητος ἐν Χριστῷ ἀδελφός, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

86

'Αγ. Παντελ. 693, φ. 228^β - 229^α (ἐπιστ. πα')

5 Ὀκτωβρίου 1716

228^β Τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ ἐν ἱερεῦσι κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εὖ πράττειν.

Οἶμαι μὴ πάντῃ ἀμνήμονα γεγονέναι τὴν σὴν λογιότητα τῆς ἡς κατεῖχε πρὸς ἐμὲ αὐτὴν πρότερον φιλίας εἰς τὰ τῆδε διαθέσεως καὶ ἐν νεαρῇ ἤδη τῇ ἡλικίᾳ ὑπάρχοντες ἐκάτερος, καθ' ὃν χρόνον εἰωθέ φημι ῥιζοῦν τὴν αὐτὴν ἐρμυνότατα ἐν τοῖς τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων μυχοῖς, καὶ μὴ ῥαδίως τούτων ἐκρίζουσθαι. Ὡς καὶ τοὺς τῶν γραμμάτων τύπους ἤδη τοῖς εὐφνέσι νεαροῖς τῶν παίδων, παρ' ἐμπείρον παιδευτοῦ τούτοις ἐντυπουμενοῦς, οὓς τινος καὶ ἐγκαταλείψαντες ποτε προοῖουσης τῆς ἐκείνων ἡλικίας, διὰ τι τῶν εἰωθῶτων συμβεβηκότων ἀποτελέσμα, ἀλλὰ τὴν τούτων ἀδθις ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι χρῆζοντες γνώσιν, οὐκ παράπαν τῶν αὐτῶν ἐπιλήσμονες γίνονται, ἀλλ' ἔχουσι μέρος τι τῆς ἐκείνων μνήμης ἀκμὴν διὰ τὴν εὐφνίαν τῶν αὐτῶν, καὶ καλὴν διατύπωσιν. Τοῦτ' αὐτὸ καὶ τῇ σῇ λογιότητι διαβεβαιοῦμαι ὑπάρχειν σαφέστατα διὰ τὴν αὐτῆς ἐργνωμοσύνην, ἐρῶσθῆμισα δηλαδὴ ἔχειν τὴν πρὸς ἐμὲ φιλίαν εἰσέτι. Ὡστε εἶπερ καὶ μὴ ὀφθαλμοφανῶς εἶρακέ με, πῶποτε ἐξ ἐκείνου μήτε διὰ τινος γράμματος ἡμετέρον καὶ ἄλλοτε εἰς εἶδησιν τὴν ἐμὴν προήχθη, δεχθεῖσα τανῶν τὴν παροῦσαν, καὶ ἀνάμνησιν ἐκείνης ποιήσασθαι καὶ ἀνακαίνισιν ὡσαύτως, ἢ καὶ πρὸς οὐ τὴν τυχοῦσαν ἡδονὴν ἐφορμηθῆναι τούτου ἕνεκα, καὶ τεκμήριον σαφέστατον γενήσεται τῶν τοιούτων παρ' αὐτῆς ἀποτελεσμάτων ἐμοὶ αὐτῷ, ἐάνπερ τῆς

προσηκούσης παρ' αὐτῆς ἀπαντήσεως τύχω, διὰ τὴν χάριν ἣν πολλῇ
 229^α τῇ παρακλήσει ζητῶ παρ' αὐτῆς, | ἥτις ἐστὶν αὐτή. Οἶδα ὡς ὁ μακαρί-
 της πανιερώτατος θεῖος αὐτῆς κύριος Μελέτιος ἐσύνθεσέ τινα βίβλον
 γεωγραφικὴν πρὸς ὠφέλειαν φιλομαθῶν ἀνδρῶν, καὶ μνήμην διηρηκῆ
 αὐτοῦ μετὰ θάνατον, καὶ ὡς ἔσταλται παρ' αὐτοῦ ζῶντος ἤδη τυγχά-
 νοντος εἰς τὸ τυπωθῆναι. Εἰ μὲν ἐτετόπωτο καὶ πολλαπλασία γέγονε
 τοῖς αὐτόθι μέρεσιν ἵνα τινὰ τῶν αὐτῶν κάμοι ἀποστείλῃ τῇ δαπάνῃ τῇ
 ἐμῇ, ἥντινα καὶ λήφεται σὺν ἀμέτρῳ τῇ εὐχαριστίᾳ, τῇ β^α ἐπαναστροφῇ
 τοῦ διακομίζοντος αὐτῇ τὴν παροῦσαν, καὶ ἐμοὶ ἤδη ταύτην κομισα-
 μένον. Εἰ δ' οὐκ ἐτετόπωτο ἀκμὴν καὶ ἔχει αὐτὴν ἢ σὴ λογίότης, ἵν'
 ἀποστείλῃ μοι τὴν αὐτὴν χάριν μεταγραφῆς, καὶ πάλιν ἀποστελῶ αὐ-
 τὴν εἰς τὰς τῆς αὐτῆς χεῖρας διὰ τοῦ αὐτοῦ. Εἰ δ' οὐδὲ τοῦτο δυνατὸν
 διὰ τὴν ὑπόνοιαν τῆς ἀπωλείας ταύτης, δέομαι τῆς σῆς λογίας φωνῆς,
 ἵνα τινὰ τῶν αὐτόθι γραφέων παροτρύνῃται εἰς τὸ ταύτην μεταγράψαι
 σὺν τῷ εὐαρμοδίῳ ἐκείνου μισθώματι ἐπιμελῶς, καὶ χαρῆ μοι τὰ μέ-
 ριστα, εἴπερ δι' αὐτῆς ταύτης ἐπιτεύξομαι. Ἐρῶωσο.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀπιστ' πυανεπιῶνος ε' ἀρχομένου.

Ὁ εἰλικρινέστατος τῶν φιλοῦντων αὐτὴν, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος
 ὁ ἐλάχιστος.

87

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 229^{αβ} (ἐπιστ. πβ')

28 Ὀκτωβρίου 1716

Τῷ φιλολογωτάτῳ κυρίῳ κυρίῳ Γεωργίῳ τῷ ἱερόπαιδι, εὖ πράτ-
 τειν.

Τοῖς τὴν ἀνθρωπικὴν εὐγένειαν πρὸς ἑαυτοὺς παντὶ τρόπῳ ἐφέλ-
 κειν ἐθέλουσιν, οὐ χρὴ τὰ τῆς τῶν ἀνθρώπων φιλίας διττῷ προσώπῳ μετέρ-
 χεσθαι καὶ ὅτε μὲν τινος χρείας παρ' ἐκείνων δέονται, προσέρχεσθαι
 229^β ἐκείνοις συνεχῶς καὶ λόγοις φιλικοῖς ὁμιλεῖν μετ' αὐτῶν, | καὶ συντό-
 μως εἰπεῖν, τὰ τῆς καρδίας αὐτῶν κρύφια τοῦτοις ἐκκαλύπτειν, ὅτε δὲ
 τῆς χρείας τῆς παρ' αὐτῶν τύχωσιν, εἰ καὶ σμικρὸν τι συμβῆ αὐτοῖς
 εἰς ἀθυμίαν αὐτῶν ἀποτέλεσμα, τότε τὴν μετ' ἐκείνων φιλίαν ἀποβάλλ-
 λειν, εἰ δὲ καὶ μετ' αὐτῶν ὁμιλεῖν αὐτοὺς ὁ καιρὸς καλέσειε, ἀποστρέ-
 φεσθαι τούτους αὐτούς, ἀν δὲ καὶ σύνεγγυς αὐτῶν γένωνται παρὰ τῆς
 τύχης, τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἀμβλώττειν, καὶ πάντα τὰ τοῦ μίσους
 γνωρίσματα πρὸς αὐτούς πράττειν. Τοῦτ' αὐτὸ ἤδη συμβῆναι καὶ αὐτῇ
 ἐμοὶ αὐτῷ καὶ τυφλῷ ὡς εἰπεῖν δῆλον. Καὶ γὰρ ὅτε μὲν χρείας τῆς ἡμε-
 τέρας ἔδειτο, καὶ προσήρχετο ἐμοὶ συνεχῶς, καὶ λόγοις φιλικοῖς ὁμίλει

μετ' ἐμοῦ, καὶ πάντα τὰ τῆς φιλίας μάλα προθύμως διετέλει. Ὅτε δὲ
 παρ' ἐμοῦ ἀλόγως συνέβη αὐτῇ βαρυνθῆναι τι, ὡς φαίνεται (μὲμνηται
 ἤδη τοῦ παρ' ἐμοῦ βάρους), τότε καὶ τὴν ἡμετέραν κοινωνίαν ἀπεβάλου,
 καὶ πάντα τὰ τῆς προτέρας φιλίας τῆς πρὸς ἐμὲ γνωρίσματα, ὡς τὰ παρ'
 αὐτῆς ἀποτελέσματα σαφῶς ἤδη τοῦτο δεδείχασιν. Καὶ γὰρ δις καὶ τρις
 εἰς τὰ τῆδε ἐκ Μεσολογγίου πορευθεὶς, τὴν ἐμὴν ὁμιλίαν εἰς οὐδὲν ἐλο-
 γίσαστο. Τοῦτου χάριν, ἵνα μὴ εἰς τέλος ἀποστραφῇ τὴν αὐτὴν, ἠθέλησα
 διὰ τῆς παρουσίας μετατρέψαι αὐτὴν πρὸς τοῦτο. Καὶ εἰ μὲν τὴν μετά-
 τρεψιν αὐτῇ ποιήσομαι, ἔχει καλῶς, εἰ δὲ μὴ ἀτρέμῳς καὶ ἔξω τοῦ
 λοιποῦ, παρ' ἄλλων μανθάνων τὰ τῆς αὐτῆς. Ἐρῶωσο.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀπιστ' πυανεπιῶνος δ' φθίνοντος.

Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος, εὐχέτης αὐτῆς.

88

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 229^β - 230^α (ἐπιστ. πγ')

11 Νοεμβρίου 1716

Ἀναστασίῳ διδασκάλῳ ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ, εὖ πράτ-
 τειν.

Ἐπείπερ ὁ μονάζων οὗτος ὁ κτὼ Ἰωσήφ καλούμενος εἰς τὰ αὐτόθι
 230^α ἐμελλεν | ἐν τῶν τῆδε παραγενέσθαι, οὐ προσήκόν μοι ἔδοξε μὴ καὶ δι'
 αὐτοῦ τῷ ἡμετέρῳ γράμματι ἀσπάσασθαι αὐτὴν, ἵνα μὴ τινα ὑπόνοιαν
 οὐκ εὖ ἔχουσαν περὶ ἐμοῦ αὐτῇ παρέξωμαι τούτου ἕνεκα. Ταῦτ' ἄρα
 καὶ ἀποστέλλω αὐτῇ τὸ παρὸν τῆς ἐμῆς ὑγείας δηλωτικόν, καὶ προσέτι
 τῆς μὴ ὡς φίλων ἀπλῶν, ἀλλ' ὡς οἰκείων αὐτῇ τυγχανόντων. Περὶ
 ἄλλων δὲ ὑποθέσεων ὧν εἰς τὰ τῆδε θεουσιν, ἢ καὶ ἀλλαχόσε ἤδη, ὁ
 αὐτὸς ζώσῃ αὐτοῦ τῇ φωνῇ διηγήσεται αὐτῇ τρανότερον. Καὶ γὰρ
 οὐκ ὀλίγον ἐμπειρὸς ἐστὶν εἰς αὐτὸ τοῦτο, καὶ πλέον ἐτέρων τινῶν τῶν
 ὑποθέσεις πραγμάτων διηγῆσθαι πειρώμενος. Προέγραψα αὐτῇ καὶ ἄλ-
 λοτε, καὶ Παχωμίῳ τῷ ἐκ Πετρήλου ἀκμῆν, ἀλλ' οὐκ οἶδα εἰ ἐνέτυχε
 τινὸς ἐκείνων. Καὶ διακομιστῶν εὐπορήσασα, δηλώσει μοι, παρακαλῶ,
 περὶ τούτου, καὶ τῆς ὑγείας τῆς αὐτῆς. Ἐρῶωσο.

Τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν Φέγγων καὶ μητροιὰν χαιρετῶ δι' αὐτῆς.
 Τινὰ τῶν παρ' ἡμῖν ἐπεθύμουν ἀποστεῖλαι αὐτῇ, ἀλλ' οὐκ ἔδεδετο τὴν
 τούτου κομιδὴν ὁ τοῦ παρόντος διακομιστής, λῶπην οὐ τὴν τυχοῦσαν
 τούτου ἕνεκα προξενήσας μοι.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀπιστ' ἀνθεστηριῶνος α' ἐπὶ δεκάτῃ.

Ὁ σὸς ἀδελφὸς καὶ μαθητής, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 230^{αβ} (ἐπιστ. πδ')

11 Νοεμβρίου 1716

Τῷ λογιωτάτῳ ἐν ἱεροδιακόνοις καὶ τῆς ἐν Ἄρτη σχολῆς ἀξίῳ καθηγητῇ κυρίῳ κυρίῳ Ἀθανασίῳ, εὖ πράττειν.

Τίνι τρόπῳ καὶ ὁποῖα διαθέσει οἶμι με δεχθῆναι τὴν ἱερὰν αὐτῆς πυκτίδα, οὐ δυνατός εἰμι διὰ γραμμάτων τοῦτο αὐτὸ σαφηνίσει αὐτῇ.

230^β Πλήν τούτου, εἴσεται ὡς χάριν πολλὴν οἶδα αὐτῇ διὰ τὸ πρὸς | ἐμὲ διά-
πυρον φίλτρον αὐτῆς. Ἐπειτέρ οὐ διὰ τινος κατόπτρον ἔθεασάμην τοῦτο αὐτὸ ἤδη, ἀλλὰ τοῖς ἰδίοις ἑμοῖς ὀφθαλμοῖς ὡς εἶπεῖν. Τὴν ἐπίτευξιν τῆς σφαιρας ὀπισθεῖται μοι μετ' οὐ πολὺ, καὶ περιμένω αὐτὴν χρησταῖς ταῖς ἐλπίσιν, ἀλλὰ μετὰ τῆς προσηκούσης αὐτῇ εὐπροπειίας καὶ σχηματισμοῦ. Καὶ ταύτης ἤδη ἐπιτυχῶν κατὰ τὴν ἐμὴν ἔφεσιν, νομίσομαι τὴν παρ' αὐτῆς χάριν κρείσσονα τῶν τοῦ Κροίσου ἐκείνου θησαυρῶν, καὶ τῆς τοῦ Σαρδαναπάλου τρυφῆς. Ἐδῶσο.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀριστ' ἀνθεστηριῶνος α' μεσοῦντος.

Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος, καὶ σὸς ἐν Χριστῷ ἀδελφός.

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 230^β - 231^α (ἐπιστ. πε')

16 Νοεμβρίου 1716

Θεοφιλέστατε ἐπίσκοπε τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Ῥογῶν καὶ Κοζύλης κύριε κύριε Παρθένιε, τὴν σὴν θεοφιλίαν δουλικῶς προσκυνῶ, καὶ τὴν ἀγίαν αὐτῆς δεξιὰν πανευλαβῶς ἀσπάζομαι.

Ἐρχόμενοι οἱ ἀπὸ τῶν αὐτόθι ἀρωγιάται, ἐμάθαμεν τὸ καλὸν αὐτῆς γύρισμα ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐχάρημεν ὑπέρμετρα. Ἐλάβαμεν καὶ τοὺς χαιρετισμούς της, καὶ τὴν εὐχαριστοῦμεν ὅσον τὸ ἐφ' ἡμῖν. Ἐγνωρίσαμεν καὶ τὸν μέλλοντα ἐρχομὸν της εἰς τοῦτα τὰ μέρη, καὶ παντέχομεν νὰ τὴν ἀπολαύσωμεν ὑγιαίνουσαν καὶ εὐθυμοῦσαν.

Ἐδέχθημεν καὶ τοὺς χαιρετισμούς τοῦ πανιερωτάτου καὶ τὴν εἶδησιν αὐτοῦ πῶς μέλλει νὰ κατεβῇ εἰς ὀλίγον καιρὸν, καὶ ἐχαρήκαμεν καὶ διὰ τοῦτο πλέον πάντων. Καὶ ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος νὰ μᾶς ἀξιώσῃ νὰ τὸν ἀπολαύσωμεν ὡς πεθυμοῦμεν τὸ ὀγληγορώτερον. Ἄλλ' οὖν, ἐπειτέρ ἐδεχθήκαμεν

231^α τοὺς ἐκείνου χαιρετισμούς καὶ ἐγνωρίσαμεν ἐκ τῶν | ὑμετέρων γραμμάτων πῶς μέλλετε νὰ τοῦ γράφετε, ἰδοὺ ὁποῦ τοῦ ἔγραφα καὶ ἐγώ, καὶ θέλετε τὸ συντροφεύσει μὲ τὰ ἐδικά σας νὰ τὸ λάβῃ, παρακαλῶ. Ἄν ἀγαπάῃ νὰ μάθῃ καὶ διὰ τοὺς τόπους ἐτούτους πῶς ἐδύσκονται, ἅς ἡξέουρη πῶς ἀπὸ ἐκείναις ταῖς ἀνωμαλίαις ὁποῦ ἔτρεχαν προτίτερα,

κάτι τι εἰς τὸ εἰρηνικότερον τρέχουσι διὰ τὴν ὥραν, μὲ τὴν εὐχὴν της. Ταῦτα μὲν, καὶ ἡ εὐχὴ καὶ εὐλογία τῆς σῆς θεοφιλίας εἶη μετ' ἑμοῦ.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀριστ' νοεμβρίου ἰστ'.

Τῆς σῆς θεοφιλίας ταπεινὸς δοῦλος, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 231^{αβ} (ἐπιστ. πστ')

11 Νοεμβρίου 1716

Πανιερότατε καὶ λογιώτατε μητροπολίτα τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης, καὶ ἡμέτερε πατέρα καὶ δέσποτα σεβασμιώτατε κύριε κύριε Νεόφυτε, τὴν σὴν πανιερότητα δουλικῶς προσκυνῶ καὶ τὴν ἀγίαν αὐτῆς δεξιὰν πανευλαβῶς ἀσπάζομαι.

Ἐκ τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς γράμματος, οὐπερ εἰς τὸν αἰδεσιμώτατον τῆσδε τῆς νήσου οἰκονόμον ἐπεμφεν, ἐδέχθημεν ἀγαθὴν τύχην τοὺς αὐτῆς πρὸς ἡμᾶς χαιρετισμούς, ἢ μᾶλλον εἶπεῖν τὴν αὐτῆς εὐλογίαν, καὶ ἐπαραινῆθημεν εἰς μεγίστην εὐθυμίαν, ὡς ὁ Θεὸς οἶδεν, ἐγνωκότες ὡς φυλάττει πρὸς ἡμᾶς ἀκμὴν ἐκείνην τὴν ἀγάπην ἣν καὶ εἰς τὰ αὐτόθι εὐρισκομένη ἐφύλαττε, καίπερ οὐκ ὀλίγας τὰς φροντίδας εἰς τὰ αὐτόθι ἔχουσα, αἵτινες οὐκ ὀλίγον πολλάκις κωλύουσι τοὺς ἔχοντας ταύτας τοὺς ἑαυτῶν φίλους καὶ ἀκουσίως ἐκλελησθαι, ἀλλὰ τοὺς μὴ στερεοὺς δηλαδὴ εἰς τὴν τῶν ἑαυτῶν φίλων φιλίαν, τοὺς δὲ στερεοὺς καὶ αἱ ἐπέκεινα τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς αὐτῶν φροντίδες οὐκ ἐκβάλλουσι τῆς μνήμης αὐτῶν, ὡς οἶμαι. Ταῦτ' ἄρα καὶ χάριτας οὐ τὰς τυχοῦσας ὁμολογῶ | αὐτῇ διὰ τὸ πρὸς ἐμὲ φίλτρον αὐτῆς. Ἐπεθύμουν δὲ καὶ ἄλλοτε γράψαι αὐτῇ, ἀλλ' οὖν διὰ τὸ μὴ τυγχάνειν διακομιστῶν ἐκωλυόμεν, καὶ νομίζω, ἵνα μή τι βάρος κατ' ἑμοῦ ἐπιενόηται τούτου ἕνεκα καὶ συγγνώμην τὴν παρ' αὐτῆς ἐπιζητῶ, ὅτι καὶ ἀκουσίως τοῦτο ἔπραττον.

Ἐδήλον τὸ γράμμα αὐτῆς ἡμῖν καὶ τὴν πρὸς τὴν ἐπαρχίαν αὐτῆς ἐπαναστροφὴν, καὶ λίαν ὑπερβαλλόντως ἤσθημεν τῆς τούτου ἀγγελίας, καὶ Κύριος ὁ Θεὸς ἀξιώσειεν ἡμᾶς ταύτης τῆς χάριτος, εἰς τὸ ἀπολαῦσαι αὐτὴν οὐκ εἰς μακρὰν. Καὶ γὰρ οὐκ ὀλίγον ἐφιέμεθα τὴν αὐτῆς ἀπόλαυσιν, ὡς πολὺν χρόνον ἤδη τὴν αὐτὴν ὑστερηθέντες. Καὶ ἐάν τις καιροῦ ἀναβολὴ συμβῇ (ὃ μὴ γένοιτο) εἰς τὴν αὐτῆς ἐπαναστροφὴν διὰ τινὰ τῆς τύχης συμβάματα, δέομαι αὐτῇ ἵνα προενφραίνῃ με τοῖς τιμίοις αὐτῆς γράμμασι.

Ταῦτα μὲν, ἡ δὲ εὐχὴ καὶ εὐλογία τῆς σῆς πανιερότητος εἶη μετ' ἑμοῦ.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀπιστ' νοεμβρίου ια'.

Τῆς σῆς πανιερότητος ταπεινὸς δοῦλος, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

92

Ἄγ. Παντελ. 693, φ. 231^β - 233^β (ἐπιστ. πζ')

25 Δεκεμβρίου 1716

Τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ διδασκάλῳ, ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εὖ πράττειν.

Καὶ ἄλλοτε οὐ τὸ τυχὸν ἄλλως ἐπέφερεν ἐμοὶ ἢ τῶν τιμίων αὐτῆς γραμμάτων στέρησις, ἀλλὰ τῷ γεγενῆσθαι ἐκείνην ἤδη ὀλιγοχρόνιον ἐπαρηγορούμην, καὶ τοῦτ' αὐτὸ ἐκὰς ἐμοῦ ἀπέρριπτον. Τανῦν δέ, ἐπέπειρε εἰς τοσοῦτον μᾶκρος ἐξήπλωτο, καὶ μείζον αὐτὸ ἐμοὶ ἐπιφέρει, καὶ γὰρ ἐξαμηνιαῖον ἤδη χρόνον ἔχω μέχρι τοῦ νῦν, ἀφ' οὗ οὐδενὸς παρ' αὐτῆς ἐπέτυχον ἱεροῦ γράμματος, ἐμοῦ αὐτοῦ γεγραφότος καὶ ἅπαξ καὶ δὶς, 232^α Παχωμίῳ τῷ ἐκ Πετρούλου τὸ α' (σὺν ᾧ καὶ | μερικὴν τινα ἀσταφίδα ἀπέσταλκα αὐτῇ), καὶ Ἰωσήφ τῷ τῆς Θένας υἱῷ τὸ β', ἀλλὰ διὰ τὸ μηδεμιᾶς ἐπιτυχεῖν με παρ' αὐτῆς ἀπαντήσεώς ποτε, οὐκ ἔχω τί φάναι τούτου αὐτοῦ ἕνεκα. Ἐπει δὲ καὶ τανῦν ἔτυχε Βασίλειος ὁ Βλασιώτης, γράφω καὶ γ', δι' αὐτοῦ πρὸς αὐτήν, τὴν ἐμὴν ὑγίειαν ἐμφαίνων αὐτῇ, καὶ προσέτι τὴν τῶν ὄν τὴν ἔφεσιν ἔχει μαθεῖν. Δι' οὗ δέομαι ταύτης ἴν' οἰωδῆτινι τρόπῳ τὰ κατ' αὐτήν δι' ἱεροῦ γράμματος αὐτῆς δηλώσῃ μοι, καὶ τοῦ ἄλλους τοῦ οὗ δι' αὐτὸ τοῦτο περιφέρω ἐκβάλλῃ με.

Περὶ τῶν ἐνταῦθα εἰ ἐφίεται μαθεῖν, εἴσεται ὡς εἰς μικρὰν Ἰλιάδα κακῶν θεοῦσι. Ταῖς παρελθούσαις γὰρ τῶν ἡμερῶν, φόβους ἀμέτρους καὶ τρόμους μεγαλοτάτους ὑπέστημεν, διὰ τὸ κηρυχθῆναι νητρικὸς ὁ παρὰ τῶν ἔσωθεν τῆς νήσου ταύτης αἰχμαλωτισμός, ὥστε καὶ ξύλα ἱκανὰ ληστρικὰ τοῖς ὕδασι τοῖς ἐγγὺς ταύτης τούτου ἕνεκα προσορμίσει, καὶ ἀποτελέσματι ἀπρόσδοκῆτον ἐγένετο, εἰ μὴ ἡ Θεία Πρόνοια τὸ ἐκείνων μιᾶρον βούλημα μετεβάλλετο, εἰς δέος οὐ τὸ τυχὸν τούτους μετατρέψας διὰ τὴν ἀκοήν τῆς τῶν ἔξωθεν βαρβάρων συνδρομῆς ἱκανῆς ἤδη γεγονῆσας, καὶ πρὸς τοῦτο διὰ τὴν στενότητα τῆς ἐκείνων πρὸς τὰ τῆδε διαβάσεως τοῦ ὕδατος. Δι' ὃ καὶ πασιᾶς τις τούτου ἕνεκα εἰς Βραχώριον ἀπέσταλται, εἰς φύλαξιν τῶν ἐνταῦθα παραλίῳν, ὅστις τῇ τῶν σεπτῶν τοῦ Χριστοῦ Γενεθλίων κυρίᾳ ἡμέρᾳ τὸν τεῦθεν διαβὰς (εἰσελθὼν καὶ ἐν αὐτῇ) μετέβη εἰς τὸν τῆς Πελοποννήσου ἐπαρχον, σὺν τοῖς τῶν κωμῶν γέρονσιν, εἰς τὴν ἐκείνου προσκύνῃσιν, καὶ τὴν εἰς τὰ τῆδε παρ' ἐκείνου κατάστασιν. Ταῦτ' ἄρα καὶ ἀποκλεισμός τοῖς ἔξωθεν μέρεσιν

οὐχ ὁ τυχὸν ἔνεστιν, ὥστ' ἔξωθεν τῆς νήσου ἅπαντα τόπον ὑποπτον εἶναι διὰ πολλὰς αἰτίας.

232^β Ἴσθι δ' οὐν ὡς ἐν | εὐτυχοῦση τῇ μετανοίᾳ διάκειμαι διὰ τὸ μὴ θαρσύνεσθαι με εἰς τὰ αὐτόθι ἐν φθινοπώρῳ ἀναβῆναι, ὡς ἡμερίαν τινὰ ἐχόντων κατὰ τι τότε τὰ πράγματα. Τανῦν δὲ ἐν ἐπιθυμίᾳ πολλῇ διακείμενος πρὸς αὐτὸ τοῦτο, οὐκ αἰσθάνομαι τίνι τρόπῳ τοῦτο τελέσει. Τούτου χάριν τοῦ παρ' αὐτῆς ἱεροῦ γράμματος ἐφίεμαι τεύξασθαι, ὡς γνώμην τινὰ ταύτῃ τῇ χρεῖᾳ προσήκουσαν παρ' αὐτῆς ἐπιτύχοιμι. Ἐρῶωσο.

Ὁ Καλόγερος σὺν τῇ αὐτοῦ μητρὶ καὶ τῇ λοιπῇ αὐτοῦ συνοδίᾳ προσκυνούσιν αὐτήν δι' ἐμοῦ πανευλαβῶς ἀσπαζόμενοι τὴν ἁγίαν αὐτῆς δεξιάν. Ἐβούλετο δὲ γράφαι πρὸς αὐτήν καὶ οἰκείᾳ χειρὶ (καίπερ προγράφας αὐτῇ Ἰωσήφ τῷ τῆς Θένας), ἀλλ' ἔτυχεν εἰς τινα ἀσθένειαν συμβᾶσαν αὐτῷ ἐκ τῆς αὐτοῦ ἀκυβερνησίας τῷ τὸ ὕδωρ πίνειν ἄνευ προσοχῆς, καὶ τὸ κοινῶς λεγόμενον ἀνεμοπύρρωμα ἐπακολουθῆσαι αὐτῷ, καὶ τούτου ἕνεκα οὐκ ἴσχυσε γράφαι αὐτῇ. Διάκειται γοῦν καὶ οὗτος ἐν οὗ τυχούση τῇ λύπῃ διὰ τὸ μὴ ἀξιωθῆναι πέμψαι αὐτῇ τι τοῦ παρ' αὐτῶν τόπου διὰ τὴν στέρησιν τῶν διακομιστῶν. Τανῦν δὲ ταῖς πολλαῖς πρὸς τὸν Βασίλειον μεσιτείαις, ὅς ὑπέσχετο λαβεῖν τι ἀλλὰ καὶ μικρὸν πρᾶγμα διὰ τὴν τοῦ χειμῶνος δυσχέρειαν, πέμπουσιν αὐτῇ λευκείνους τρεῖς ἐκ τοῦ στόματος τεταριχευμένους. Πρὸς οἷς πέμπω καὶ ἐγὼ αὐτῇ δέκα μαρίδας τοῦ Πόρου ἐκ τοῦ στόματος καὶ ταύτας τεταριχευμένας, ἅπαντα ἐν βαλαντίῳ τινὶ ἐσφαλισμένα.

Τὴν Φέγγων τὴν ἡμῶν ἀδελφὴν χαιρετῶ καὶ μητριάν. Καὶ παρακαλῶ τὴν Φέγγων ἵνα ἀποστείλῃ μοι ἐκ τῶν πλεκτῶν πῖλων ζεῦγός τι, ὅτι πάσχω ὑπὸ τοῦ ψύχους καὶ εἰς τὰ τῆδε οὐ κατασκευάζουσι τούτους, | ὡς ἡ σὴ λογιότης ἐπίσταται. Ὁ πανοσιώτατος πνευματικὸς κῆρ 233^α Ἀνανίας ὁ Ἀθωνίτης ἀσπάζεται αὐτήν δι' ἐμοῦ πανευλαβῶς. Ὁμοίως καὶ ὁ ἐμὸς διάκονος, σὺν καὶ τοῖς λοιποῖς ἐγχωροῖσι ἅπασι, πλὴν Ἀποστολίῳ τοῦ ἱερέως τοῦ υἱοῦ τοῦ πατῆρ Κανέλλου, ὅστις ἀφῆκε τὴν ὑγίειαν αὐτῇ, τὸν τῆδε βίον μεταλλαξάμενος πρὸς τὸν ἄλλον τὸν αἰώνιον

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀπιστ' ποσειδεῶνος ζ' φθινοτος.

Ὁ σὸς ἀδελφὸς καὶ μαθητῆς, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

93

Ἄγ. Παντελ. 693, φ. 233^α - 234^α (ἐπιστ. πη')

27 Ἰανουαρίου 1717

Τῷ φιλολογωτάτῳ κυρίῳ κυρίῳ Γεωργίῳ τῷ ἱερόπαιδι, εὖ πράττειν. Ἐκ πολλῶν πραγμάτων τὸ λογικὸν ζῶον, ὁ ἄνθρωπος δηλαδή, ἐπαι-

νεῖται, καὶ ἐκ πολλῶν ἀθις ψέγεται, φιλολογώτατε κύρ Γεώργιε. Ἐπαινεῖται μὲν, ἐπειπερ ὡς λογικὸν ὄν διατηρεῖ τὰ τοῦ λογικοῦ μέρους προσήκοντα αὐτῷ (ἐκ γὰρ τοῦ λόγου διακρίνεται τῶν ἄλλων ζώων ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἐπίσταται). Προσήκοντα δὲ τοῦ λογικοῦ ἔνεστι πολλά, ἀλλὰ τὸ κυριώτερον τούτων οὐδὲν ἄλλον ἐστὶν αὐτῷ εἰμὴ τὸ ἀληθεύειν ἂν εἰς δ' ὑπόσχηται. Ὅταν δὲ ἐκεῖνο ἀποποιήσῃται ποτε αὐτοῦ, οὐκ ἔστι κυριῶς λογικὸς ἀλλὰ καταχρηστικῶς.

Οἶδεν, ὡς οἶμαι, ὃ φημι, ἀλλ' οὐκ ἐξακριβώσομεν αὐτῇ τὴν τοῦ λόγου ἔννοιαν εἰς βεβαιότεραν ἀπόδειξιν. Ὑπέσχετό τις τῶν ἀνδρῶν ποιῆσαι τι τοῖς φιλοῦσιν αὐτῷ, οὐκ ἐπλήρωσε τὴν ὑπόσχεσιν αὐτοῦ, τί τὸ μετὰ ταῦτα; Κατηγορία καὶ ὄνειδος τούτῳ αὐτῷ παρ' ἐκείνων, καὶ ταῦτα οὐ μάτην, ἀλλὰ κατὰ τὸ προσήκον τοῦ μεταμελήσαντος. Καὶ 233β πρὸς τῷ ὑποσχομένῳ μὲν τὸ ποιῆσαι τι τοῖς φιλοῦσιν αὐτῷ καὶ | μεταμελήσαντι, ἴσως καὶ συγγνώμη τις εὐρεθῆσεται ἐκείνῳ, εἰ ποτε τεχνικῶς χρήσῃται τι τῆς μεταμελείας αὐτοῦ ἰατήριον, ὡς τὴν ἀδυναμίαν ἐκείνου πρὸς τὸ τῆς ὑποσχέσεως [...] ἢ ἕτερόν τι τῶν τοιοῦτων κώλυμα. Ἄλλ' ὅτε οὐδὲν τῶν τοιοῦτων εὐρεθῆ, τίς ἢ ἐκείνου συγγνώμη; οὐδεμία δηλαδὴ. Ἐκθήσομεν καὶ τούτου τὴν θέσιν, εἰς ἀπόδειξιν καὶ μὴ βαρυνθῆ τι ἐπὶ τῇ ἀποδείξει. Τὸ γὰρ βάρος οὐκ ἔστι βάρος, ὅτε οὐκ ἔστιν ἄξιον βάρους.

Ἐζήτησεν ἡ σὴ καλοκάγαθία παρ' ἐμοῦ τὸ γνωμικὸν ἐκεῖνο βιβλιάριον ἕνεκα τοῦ διατριβῆν τινα ἐκείνῳ ποιήσασθαι εἰς τινα χρόνου περίοδον. Ἀπέστειλα τοῦτ' αὐτὸ ἔγωγε αὐτῇ κατὰ πρώτην ζήτησιν αὐτῆς. Ἐχρήσατο ἐκείνῳ ὅσον τὸ ἐπ' αὐτῇ. Ἐζήτησα τοίνυν τοῦτ' ἐκεῖνο ἐγὼ παρ' αὐτῆς, καὶ ἀπεκρίθη μοι ὅτι οὐκ ἠρκέσθη ἀκμὴν τῆς ἐκείνου ἡδύτητος. Συγκατένευσα τῇ αὐτῆς φιλολογία καὶ ἐσυμπέρανα χρόνον τινὰ τούτου ἕνεκα. Ἐζήτησα καὶ δεύτερον ἀθις τοῦτ' αὐτὸ παρ' αὐτῆς, δηλῶν αὐτῇ καὶ τὴν ἐμὴν ἐκείνου χρεῖαν ἀκμὴν, καὶ ὑπέσχετό μοι τοῦ πέμψαι αὐτὸ ἄνευ τινὸς προφάσεως, ἀλλ' ἀπεποιήσατο τὸ πέμψιμον. Ἦλθον καὶ ἐξεπίτηδες εἰς τὰ αὐτόθι τούτου ἕνεκα, ἀλλ' ἀπέτυχον καὶ ἀθις τῆς ζητήσεως, τῷ φάναι μοι μὴ τῇ αὐτῆς οἰκίᾳ ἔχειν αὐτὸ διὰ τὴν ἀποκρυβῆν τῶν πραγμάτων αὐτῆς εἰς τὴν ἐν ἣ παροικοῦμεν νῆσον, διὰ τὴν ἀνωμαλίαν τοῦ καιροῦ. Παρεγένετο ἤδη καὶ αὐτῇ ἡ ἰδία εἰς ἣν ἢ ἀποκρυβῆ τῶν πραγμάτων αὐτῆς, καὶ πάλιν ἡ ἐκείνου στέρησις εἰς ἐμὲ γέγονε. Ὑπέσχετο ἀθις τῇ πρὸς τὴν οἰκίαν αὐτῆς ὑποστροφῇ τοῦ ἀποστεῖλαί μοι τοῦτο, καὶ οὐδεμία πλήρωσις τῆς παρ' αὐτῆς ὑποσχέσεως. Τί δὲ τὸ αἴτιον, οὐκ ἔχω τι φάναι. Ταῦτ' ἄρα καὶ τέταρτον πέμψαι διὰ 234α τοῦ παρόντος | τοῦτ' αὐτὸ ζητῶ παρ' αὐτῆς. Καὶ ἡ τῆς ἐκείνου ἀποστολῆς ἐμὲ ἀξίωσον, ἢ γοῦν τὴν αἰτίαν δι' ἣν αὐτὸ οὐκ ἐπιστέλλει μοι σαφήρισον διὰ ὑμετέρου γράμματος. Ἐρῶδωσο.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀφισ' γαμηλιῶνος ε' φθίνοντος.

Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος, σὸς ἐν Χριστῷ εὐχέτης.

94

Ἄγ. Παντελ. 693, φ. 234^{αβ} (ἐπιστ. πθ')

31 Ἰανουαρίου 1717

Τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ διδασκάλῳ, ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εὖ πράττειν.

Καὶ τῷ παρελθόντι μηνὶ ἔγραψα αὐτῇ διὰ τοῦ Βασιλείου Βλασιώτου, σὺν καὶ μερικῶν ἰχθύων ἀποστολῇ, ἀλλ' οὐκ οἶδα εἰ ἐνέτυχε τῶν αὐτῶν. Καὶ τανῦν δέ, ἐπει ἐνέτυχόν τινων τῶν αὐτόθι ἀγωγίμων ἀνδρῶν πρὸς τὰ τῆδε καταβάντων, ἐκ τῆς κόμης δηλαδὴ τῆς καλουμένης Μύρισι, οὐκ ἠμέλησα καὶ ἀθις τοῦτ' αὐτὸ ποιῆσαι πρὸς αὐτήν, καὶ τὴν ἡμετέραν ὑγίειαν σὺν Θεῷ δηλῶσαι αὐτῇ, καὶ πρὸς τούτῳ τὴν ἄμετρον ἀθυμίαν ἣν ἔχω διὰ τὴν τοσαύτην στέρησιν τῶν ἱερῶν αὐτῆς γραμμάτων τὴν πρὸς ἐμὲ, ἦντινα ἐκβαλεῖν παρ' ἐμοῦ δέομαι αὐτῆς, διὰ τῆς ἀποστολῆς τῶν αὐτῶν οἰωδῆτινι τρόπῳ δυνηθείη, καὶ χάριτας οὐ τὰς τυχοῦσας ὁμολογήσω αὐτῇ.

Ὁ Καλόγερος ἀπὸ τὴν ἑορτὴν τῶν Χριστουγέννων μέχρι τῆς σήμερον τὴν κλίνην διατηρεῖ διὰ τὴν ἀσθένειαν τὴν συμβᾶσαν ὡς προέγραψα αὐτῇ ἐκ τῆς αὐτοῦ ἀκυβερνησίας, διὰ τὸ τὸ ὕδωρ ἀπροσεχῶς πίνειν, ὃ καὶ ἀνεμοπυρῶματι σὺν πλευρίτιδι τῇ μετ' ἐκεῖνο προδξένησε, καὶ εἴληφε καὶ ἐκ τῶν δύο τούτων οὐ μικρὸν τὸν κίνδυνον. Τανῦν γοῦν εὐρίσκειται σὺν Θεῷ καὶ ταῖς ἱεραῖς αὐτῆς εὐχαῖς εἰς τὸ ὑγιέστερον, ἀλλὰ σὺν πολλῇ ἀδυναμίᾳ τοῦ αὐτοῦ σώματος, τῷ παρὰ τῆς μεγίστης ἀσθενείας γενοῦνίας αὐτῷ. |

234β

Τὸ τυραννικὸν στρατόπεδον ἐτοιμάζεται ἀθις κατὰ τῆς Ἁγίας Μάρρας, καὶ ἐστὶν οὐκ ὁ τυχῶν κυκεῶν τοῖς ἐνταῦθα μέρεσιν, οὐ μόνον τοῖς ἔξωθεν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐν οἷς παροικοῦμεν. Ἐρῶδωσο.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀφισ' Ἰαννουαρίου λα'.

Ὁ σὸς ἀδελφὸς καὶ μαθητῆς, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

95

Ἄγ. Παντελ. 693, φ. 234^β (ἐπιστ. γ')

3 Μαρτίου 1717

Τῷ λογιωτάτῳ ἐν ἱεροδιακόνοις, καὶ τῆς ἐν Ἀρτῇ σχολῆς ἀξίῳ καθηγητῇ κυρίῳ κυρίῳ Ἀθανασίῳ, εὖ πράττειν.

Τῇ τοῦ θεοφιλεστάτου τοῦ τῆς παρουσίας ἐξαρχίας γνησίου ἐπιτρόπου κὺρ Παρθενίου πρὸς τῆδε ἀφίξει, ἐνόμιζον τεύξασθαι τοῦ ζητήματος οὐτινος παρὰ τῆς σῆς λογιότητος ἐζήτησα, καὶ διὰ τῆς ἐγγράφου αὐτῆς ἀπαντήσεως τῆς πρὸς ἐμὲ τὴν τούτου λῆψιν ἐπιστώθην. Ἄλλὰ μὴ τετυχηκῶς τούτου αὐτοῦ δι' ἐκεῖνον, ἠθέλησα καὶ αὐθις τῷ παρόντι τὴν ἀνάμνησιν ἐκεῖνου ποιῆσαι αὐτῇ σὺν τῷ προσήμοντι πρότερον ἀσπασμῷ, ἵνα τῷ διακομίζοντι αὐτῇ τὸ παρὸν Χριστοδούλῳ τῷ ἐμπόρῳ, πιστῷ ὄντι καὶ φίλῳ μοι ἀνέκαθεν, ἀποστείλῃ μοι τοῦτο αὐτὸ σὺν τῇ δηλώσει τοῦ τιμήματος ἀκμῆν τοῦ κατασκευάσαντος ἐκεῖνο τῇ διὰ τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς γραμμάτος. Οὐπερ εἶπερ εἶδῃσιν τινα εἶχον ὅση ἐστίν, ἐπεμπον αὐτὸ καὶ τανῦν τῷ αὐτῷ διακομιστῇ. Ἐπεὶ δὲ πάντῃ ἀγνώως εἰμι ἐκεῖνον τετυχηκῶς, ἀποστελῶ αὐτὸ μετὰ τῆς προσηκούσης εὐχαριστήσεως, ἣ τῷ αἰδεσιμωτάτῳ ἀρχιμανδρίτῃ ἢ καὶ ἄλλῳ τινὶ τῷ παρὰ τῆς σῆς λογίας φωνῆς ἐντεταλμένῳ μοι. Ἐδῶσο.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀπιζ' μονυχιῶνος γ' ἱσταμένου.

Ὁ τῆς σῆς λογιότητος ἐν Χριστῷ ἀδελφός καὶ φίλος πιστός, Ἄθανάσιος ἱερομόναχος (ὁ ἐλάχιστος).

96

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 235^α (ἐπιστ. 4α')

3 Μαρτίου 1717

235^α Τῷ θεοφιλεστάτῳ ἐπισκόπῳ τῆς ἀγρωτάτης ἐπισκοπῆς Ῥογῶν καὶ Κοζύλης, καὶ ἡμετέρῳ ἀδθέντῃ καὶ δεσπότη σεβασμιωτάτῳ κυρίῳ κυρίῳ Παρθενίῳ, τὴν προσήκουσαν προσκύνησιν τῇ αὐτῆς θεοφιλίᾳ ποιοῦμαι τὴν ἀγίαν αὐτῆς δεξιὰν πανευλαβῶς ἀσπαζόμενος.

Ἐπεὶπερ ὁ διακομίζων αὐτῇ τὸ παρὸν Χριστόδουλος Νικόπουλος ἐμελλε παραγενέσθαι εἰς τὰ αὐτόθι διὰ τὴν κατεπειγουσαν αὐτὸν χρεῖαν, καὶ οἰόμενος εἶναι αὐτὴν τανῦν ἐν Ἀρτῇ, ταῦτ' ἄρα οὐκ ἠμέλησα μὴ καὶ διὰ γραμμάτος ἡμετέρου τὴν προσήκουσαν αὐτῇ ποιῆσαι προσκύνησιν, καὶ τὴν ἡμετέραν ὑγίειαν δηλῶσαι αὐτῇ. Ἄλλ' οὖν δέομαι αὐτῆς ἵνα κάμῃ τῶν ἱερῶν αὐτῆς γραμμάτων ἀξιόση, καὶ χαριῇ μοι τὰ μέγιστα. Καὶ γὰρ οὐ μικρὸν εὐφραίνει με ἡ τῶν γραμμάτων αὐτῆς ἐπίτευξις. Πρὸς τούτοις παρακαλῶ αὐτὴν, εἰ ἐνέτυχῃ τῶν ἱερῶν γραμμάτων τοῦ πανιερωτάτου γέροντος αὐτῆς καὶ ἡμετέρου ἀδθεντός καὶ μητροπολίτου, ὧν ἠλπίζεν ἀπολαβεῖν εἰς τὰ τῆδε μέρη ἔτι διάγουσα, ὡς ἐδήλου μοι, δήλωσον κάμοι αὐτῷ τὰ περὶ τῆς ὑγείας ἐκεῖνον καὶ ἄλλων τινῶν ὧν βουληθεῖ. Εἰ δὲ καὶ ἀπόκρισιν τινα πρὸς ἐμὲ αὐτὸν ἐποιήσατο τοῦ ἡμετέρου γραμμάτος τοῦ δι' αὐτῆς τετυχηκῶς, ἀπόστειλόν μοι καὶ ταύτην,

καὶ πλείστας καὶ τούτου ἐνεκα ὁμολογήσω αὐτῇ τὰς χάριτας. Ταῦτα μὲν, ἣ δὲ εὐχὴ καὶ εὐλογία τῆς σῆς θεοφιλίας εἶη μετ' ἐμοῦ ἔσαι.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀπιζ' μονυχιῶνος γ' ἱσταμένου.

Τῆς σῆς θεοφιλίας ταπεινός δοῦλος, Ἄθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

97

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 235^β (ἐπιστ. 4β')

3 Μαρτίου 1717

335^β Τῷ παροσιωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ ἐν ἱερομονάχοις κυρίῳ κυρίῳ Ἰωακείμ, εὖ πράττειν.

Πολὸς διήλθε χρόνος ἐξ ὅτου τῶν σῶν γραμμάτων οὐκ ἐπέτυχον, καὶ μᾶλλον οὐκ ἀπολιπόντων τῶν ἐξ αὐτόθι εἰς τὰ τῆδε παραγινομένων ἀνδρῶν, καὶ ἀγνώστων τυχόν καὶ γνωρίμων, ἀλλὰ οὐκ οἶδα τί τὸ αἴτιον τῆς τοσαύτης ὑμετέρας σιγῆς τῆς πρὸς ἐμέ. Καὶ γὰρ εἰ οὐκ εἴωθε τουτὶ ποιεῖν καὶ ἄλλοτε, κατεσίγαζον ἂν αὐτὸς καὶ οὐκ ἐδεινολογούμεν τι πρὸς αὐτὴν. Ἄλλὰ τὸ ἐναντίον εἰδὼς τὸ αὐτῆς, ἐν θάμβει οὐ μικρῷ γίνομαι. Ἴνα δὲ μὴ κἀγὼ πρὸς αὐτὴν τοῦτ' αὐτὸ προξενήσωμαι, ἰδοὺ διὰ τῶν ἡμετέρων γραμμάτων προσαγορεύω αὐτὴν φιλικῶ τῷ τρόπῳ, καὶ τὴν ἡμετέραν ὑγίειαν ἐμφανίζομαι αὐτῇ τὴν κατὰ τὴν παρούσαν ὥραν, ἥδη εἰς ἣν γράφω, τὴν δὲ μετέπειτα πρὸς Θεὸν αὐτὴν ἀναφέρων. Πρὸς τούτῳ δὲ καὶ τινα παρακάλεσιν ποιοῦμαι αὐτῇ ἐκτελέσαι μοι, ὑπὲρ ἧς καὶ χάριτας οὐκ ὀλίγας ὁμολογήσω αὐτῇ. Ἔστι δὲ ἡ παρακάλεσις αὕτη, βιβλιαριά τινα εὐρίσκονται εἰς τὰ αὐτόθι ἐν Βλαχίᾳ τυπωθέντα, ἅτινά εἰσι γνωμικά ἀπλᾶ τοῦ σοφωτάτου Σεβαστοῦ σύνθεσις, ἵνα ἀποστείλῃ μοι ἐν ἐξ αὐτῶν Χριστοδούλῳ τῷ Νικοπούλῳ τῷ τὴν παρούσαν ἐγχειρίζων αὐτῇ, καὶ εἴ τι ἂν αὐτῷ ἐκδαπανήσειεν ἀποστελῶ αὐτῇ μάλα προθύμως. Ἄλλ' οὖν μὴ ἀποτύχοιμι παρακαλῶ τῆς αἰτήσεως. Ἐδῶσο.

Ἐξ Ἀνατωλικοῦ, ἀπιζ', μονυχιῶνος γ' ἱσταμένου.

Ὁ σὸς ἐν Χριστῷ ἀδελφός, Ἄθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

98

Ἀγ. Παντελ. 693, φ. 236^α (ἐπιστ. 4γ')

17 Ἀπριλίου 1717

236^α Τῷ λογιωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ διδασκάλῳ, ἡμετέρῳ ἀδελφῷ καὶ καθηγητῇ κυρίῳ κυρίῳ Ἀναστασίῳ, εὖ πράττειν.

Τῇ ἰζ' τοῦ νῦν τρέχοντος ἐνέτυχον σὺν Θεῷ τῷ παρὰ τῆς σῆς λογιό-

τητος πεμφθέντι μοι γράμματι, καὶ οὐκ ὀλίγον ἤσθην τὰ κατ' αὐτήν, ἢ μᾶλλον εἶπεῖν τὰ τῆς ὑγείας αὐτῆς μεμαθηκώς, πολλῶ χρόνῳ τούτου ἐστερημένος ὢν. Ἴσθι γε μὴν ὡς καὶ αὐτὸς ἄχρις οὗ γράφω αὐτῇ ὑγιαίνω σὺν Θεῷ, καὶ ταῖς σαῖς πρὸς αὐτὸν ἱεραῖς δεήσεσιν, ἀλλ' οὐδ' οὔτε θέω οὔτ' ἐλαύνω, κατὰ τὸν εἰπόντα, μέχρις οὗ τὰ τοῦ Μανδραβούλου χωρεῖ ὡς ἐδήλου μοι, οὐ μόνον τοῖς αὐτόθι ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐντεῦθεν, καὶ ἐν πᾶσι τυχόν τοῖς μέρεσι. Γένοιτο γοῦν, τῇ δυνάμει τοῦ ὑπὲρ ἡμῶν ἐκουσίως παθόντος Χριστοῦ καὶ τῇ ἡμετέρᾳ πρὸς αὐτὸν μεγίστῃ ἐλπίδι, εἰς τὸ κρεῖττον τὰ πάντα μεταπεσεῖν, τοῦ καταδυναστεύοντος ἡμᾶς τυράννου δίκην πίτους συντριβέντος τῷ μέλλοντι χρόνῳ, ὡς καὶ τῷ παρελθόντι μέρος τι τῆς ἐκείνου γέγονεν. Ἐρῶωσο.

Καὶ τῶν ἱερῶν αὐτῆς γραμμάτων ὑστερεῖν με μὴ ἀπαναίνον, ὅτε ἐμπορῇ διακομιστῶν, ἄχρις οὗ καὶ ἀλλήλοις ἢ τοῦ Θεοῦ Πρόνοια συνάφειν, ὅτ' ἐπινεύσειεν.

Ἐξ Ἀνατωλικῆς, ἀφιζ' θαργηλιῶνος ζ' ἐπὶ δεκάτῃ.

Ὁ τῆς σῆς λογιότητος μαθητῆς καὶ ἀδελφός, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος.

Ὁ διακομιστῆς τοῦ παρόντος εἶναι ὁ Νικόλαος Κοῦτρος, καὶ διὰ τὸ πεζικὸν τὸ ἐκείνου οὐκ ἀπέστειλα αὐτῇ τι τῶν ἐντεῦθεν, καὶ συγγνώμην ἔχομεν τούτου ἕνεκα.

ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΙΣ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

ἐπιστ. 29

ντοτὸρε Νικόλαε Ῥώση με τὸ ὄνομα τοῦ Νικολάου Ῥώσ(σ)η γνωρίζουμε στὰ χρόνια 1669/1670 ἕνα Ρεθύμιο φοιτητὴ στὴν Πάδοβα· βλ. Γ. ΠΛΟΥΜΙΑΝ, «Αἱ πράξεις ἐγγραφῆς τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παδοῦσης», περ. *E.E.B.S.* τ. 37 (1969-70), σελ. 275-276, ἀρ. 432 καὶ 461 καὶ Α. ΣΤΕΡΓΕΛΛΗ, *Τὰ δημοσιεύματα τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παδοῦσης τὸν 17ο καὶ 18ο αἰ.*, Ἀθήνα 1979, σελ. 112, ὅπου ἀναφορὰ σὲ λατινικὸ ἐπιγράμμα τοῦ Ν. Ῥώσση, τοῦ ἔτους 1672. (Γιὰ διάφορα μέλη τῆς μεγάλης οἰκογενείας ντὲ Ῥώσση, βλ. Α. ΖΩΗ, *Λεξικὸν ἱστορικὸν καὶ λαογραφικὸν Ζακύνθου*, τ. Α', Ἀθήναι 1963-1970, σελ. 573).

Στὴν *Bibliographie Hellénique*, XVIIe s. τοῦ Ε. LEGRAND, τὸ ὄνομα Νικόλαος Ῥώσ(σ)η ἀπαντᾶται δύο φορές: α' (τ. 2, σελ. 321 καὶ 322) ἀναφέρονται τὸ οἰκόσημο καὶ ἕνα ποίημα τοῦ Nicolai Rossi sindici Nationis (σὲ τόμο τὸν ὁποῖο οἱ Ἕλληνες φοιτητῆς τῆς Πάδοβα, καὶ κυρίως Κρήτες, ἀφιέρωσαν τυπωμένο ἐν Παταουίφ, ἄρχοι «Πρὸς τὸν Γαληνότατον Νικόλαος Σαγρέδον» β' (τ. 5, σελ. 398-399) ἀναφέρεται ὡς ἀνάδοχος στὴν βάπτισι παιδιοῦ στὴν Ζάκυνθο τὸ 1672 («1672 νοεμβρίου 16, κόπια ἐβγαλμένη ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ βαπτίσματος τοῦ ναοῦ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου ἐπονομαζομένης τοῦ Γαβαλά, εἰς χώραν Ζάκυνθον ... οἱ αὐτοῦ ἀνάδοχοι ὁ εὐγενῆς καὶ λογιώτατος κύριος Νικόλαος Ῥώσης Ῥήτωρ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ... Ἐδῶθη 1689 ἀπριλλίου 18»).

Κάνουμε τὴν σκέψη ὅτι, ὁ Ρεθύμιος Νικόλαος Ῥώσ(σ)η, ὁ σπουδαστῆς στὴν Πάδοβα τὸ 1669/70, εἶναι πιθανόν, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὴν σπουδὴν τοῦ στὴν Ἰταλία νὰ μὴν γύρισε στὴν γενέτειρά του, ποῦ ἦταν ἤδη στὰ χέρια τῶν Τούρκων, ἀλλὰ ἐγκαταστημένος στὴν Ζάκυνθο νὰ καλλιέργησε γνωριμίες με λογίους τῆς ἀπέναντι Στερεᾶς Ἑλλάδος ὡς «Ῥήτωρ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης». Ὁ «λογιώτατος ντοτὸρε», πρὸς τὸν ὁποῖο ἀπευθύνεται ὁ Ἀθανάσιος, κινεῖται μεταξὺ Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου καὶ ἔχει μόλις «ἐλευθερωθῆ ἀπὸ μεγάλας δυστυχίας» στὴν ἐπιστολὴ δὲν ἀναφέρεται ποιὲς μορεῖ νὰ ἦταν αὐτῆς.

ἐπιστ. 30

Ὁ κολονέλος Λουδαρέκας εἶναι ὁ φίλος καὶ προστάτης τῶν δύο ἀδελφῶν, τοῦ Ἀναστασίου τοῦ Γορδίου καὶ τοῦ ἱερομονάχου Ἀθανασίου (βλ. καὶ σχόλια ἐπιστ. 24, περ. *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, τ. Γ', σελ. 251).

Ὁ Ἀθανάσιος διεκτραγωδεῖ στὸν ἀδελφὸ του, γιὰ μιὰν ἀκόμη φορά, τὴν κατάστασι στὴν περιοχὴ: «τὰ πλεῖστα τῶν χωρίων τὰ τοῦ Ζυγοῦ καλούμενα ἐρήμωσαν τελείως... οἱ ἐντεῦθεν δὲ κατεστάθησαν καὶ αὐτοὶ εἰς ἐσχάτην πενίαν» ὅσο γιὰ τὴν στρατιωτικὴν ἐπιχειρήσει «οἱ Ἕνετοι εἰρηνικῶς ἔχουσιν καὶ δὲν παρατηρεῖται ἄλλη κίνησις «πλὴν τῆς τῶν δυτικῶν ῥηγῶν συμφωνίας, ἀλλὰ μὴδ' αὐτὴ ὁμοίως ὁμολογεῖται παρὰ πάντων».

Οὐδίταλιος ἢ Βιτάλιος, ὁ ἀναγνώστης ὁ προστατευόμενος τοῦ Ἀναστασίου Γορδίου.

ἐπιστ. 32

Ἐμφανίζεται λοιμός, ὁ ὁποῖος πάντα δημιουργεῖ μεγάλη ἀνησυχία στὸν Ἀθανάσιο (βλ. προηγ. καὶ ἐπόμε. ἐπιστολές).

Ἔτσι γιὰ τὰ κοινὰ, οἱ Μεσολογγίτες δὲν ἀντέχουν πλέον «τὰ ἀνυπόφορα βάρη τῶν χρεῶν ... καὶ τὰς καθ' ἑκάστην πρὸς αὐτοὺς γενομένας ἀδικίας» καὶ σκοπεύουν νὰ ζητήσουν ἀπὸ τὴν τουρκικὴ ἐξουσία «μικρὰν τινα διόρθωσιν».

ἐπιστ. 33 καὶ 34

Ὁ Ἀναστάσιος Νικόπουλος εἶναι διδάσκαλος στὸ φροντιστήριό τῆς Ἀρτας· τὸ 1713 ἀνταλλάσσει βιβλία μὲ τὸν Ἀθανάσιο, ὁ ὁποῖος τὸν προσφωνεῖ «ἐλλόγιμον». Ὁ Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ («Βιογραφικὴ Συλλογὴ Λογίων τῆς Τουρκοκρατίας», Ἰωάννινα 1960, σελ. 148-149, ἀρ. 303) σημειώνει ὅτι ὁ Ἀναστάσιος Νικόπουλος «ἤρμασε κατὰ τὸ τρίτον τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος» (ἡ Βιογραφικὴ αὐτὴ Συλλογὴ συντάχθηκε ἀπὸ τὸν Ἀραβαντινὸ μέσα στὸν 19ο αἰ.)· φαίνεται νὰ τοποθετεῖ λοιπὸν, τὴν ἀκμὴ τοῦ Ἀναστασίου μέσα στὴν τρίτη δεκαετία τοῦ 18ου αἰ. Ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν δύο ἐπιστολῶν τοῦ Ἀθανασίου, μαθαίνουμε ὅτι ἔχει φιλολογικὰ ἐνδιαφέροντα καὶ κατάρτιση ἤδη ἀπὸ τὸ 1713.

ἐπιστ. 35

Ἰωακείμ Καρπενησιώτης· κατὰ τὸ 1707 ἦταν μαθητὴς στὴν σχολὴ τῶν Ἰωαννίνων (ἐπιστ. 13 καὶ 14)· τώρα (1713) στὴν σχολὴ τῆς Ἀρτας διδάσκει τὰ τοῦ Ἀφθονίου Προγυμνάσματα καὶ τὴν Λογικὴ Πραγματεία (τοῦ Ἀριστοτέλη).

Γιὰ τὴν «τιμὴν τῶν κυκλοπαιδειῶν» καὶ τὸν Ἀναστάσιο Νικόπουλο «πρὸς ὃν ἔδει σταλῆναι» βλ. καὶ τὴν προηγ. ἐπιστολὴν 33 καὶ ἰδίως 34.

ἐπιστ. 36

Ὁ παραλήπτης τῆς ἐπιστολῆς Ἀλέξιος εἶναι ἀνεψιὸς τοῦ Μελετίου μητροπολίτου Ἀθηνῶν, τοῦ γνωστοῦ λογίου κληρικοῦ καὶ συγγραφέα φιλολογικῶν, ἱατρικῶν, μαθηματικῶν ἔργων. Πρόκειται γιὰ τὸν Ἀλέξιο Σπανό, ἀνεψιὸ τοῦ Μελετίου ἀπὸ ἀδελφῆ του· βλ. Κ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ, «Ἀλέξιος Σπανός», περ. *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά*, τ. Γ' (1926), σελ. 212-213, ὅπου ἀναδημοσιεύεται σημείωμα τοῦ Μ. Γεδεῶν πρὸς τὸν Δ. Καμπούρογλου ποὺ χαρακτηρίζει τὸν Ἀ. Σπανὸ «πραγματευτὴν σπουδαῖον καὶ μουσικόν»· ἐπίσης Κ. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Μελέτιος (Μῆτρος) Ἀθηνῶν, ὁ Γεωγράφος*, Ἀθήνα 1990, σελ. 369 κ. ἑξ.

Μὲ τὴν παρούσα ἐπιστολὴ ὁ Ἀθανάσιος ζητεῖ νὰ ἀποκτήσει τὴν *Γεωγραφία* καὶ «ταύτην μεταγραφάμενος, παρὰ πόδας ταύτην ἀποστελῶ αὐτῆς πρὸς αὐτήν».

ἐπιστ. 37

«περὶ τοῦ πανιερωτάτου»· πρόκειται περὶ τοῦ Νεοφύτου μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἀρτης, τοῦ ὁποῖου τοποτηρητὴς εἶναι ὁ Παρθένιος ἐπίσκοπος Ρογῶν καὶ Κοζύλης (βλ. καὶ ἐπιστ. 27 καὶ 33 καὶ ἄλλες στὴ συνέχεια).

ἐπιστ. 39

Γιὰ τὸν Ἰωακείμ Καρπενησιώτη βλ. καὶ προηγ. ἐπιστ. 35.

Λογιώτατος Ἀναστάσιος εἶναι προφανῶς ὁ Νικόπουλος, πρὸς τὸν ὁποῖο ἔχει ἤδη ἀπευθύνει ὁ Ἀθανάσιος τρεῖς ἐπιστολές (ἀρ. 33, 34, 38).

Ὁ λογιώτατος διάκονος Ἀθανάσιος πρέπει νὰ εἶναι ὁ προσφωνούμενος σὲ ἄλλες ἐπιστολές ὡς «λογιώτατος ἐν ἱεροδιακόνους καὶ τῆς κατὰ Ἄρταν σχολῆς ἄξιος ἐπιστάτης» ἢ «καθηγητῆς» (βλ. ἐπιστ. 50, 53, 83, 89, 95 στὴν συνέχεια).

ἐπιστ. 40

Γιὰ τὸν *Εὐγένιο*, τὸν καθηγούμενο τῆς μονῆς Τατάρνας βλ. καὶ τὰ σχόλια τῆς ἐπιστ. 1 (*Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, τ. Γ' σελ. 246)· ἦταν ὁ συν-ὄμηρος τοῦ Ἀθανασίου στὴν Ἁγία Μαύρα, τὸ 1699.

Γιὰ τὸν *Ζαχαρία*, γιὸ τοῦ Ἰωάννη Καλογέρου Καραντινοῦ, οἰκογενειακοῦ φίλου τοῦ Ἀθανασίου, βλ. καὶ τὴν ἐπιστ. 11, 19 καὶ 20. Ἦταν μαθητὴς τοῦ Ἀθανασίου· ἔγινε ἱεροδιάκονος· καὶ ἐδῶ ἔχουμε τὴν ἀνακοίνωση τοῦ θανάτου του.

Ἡ Ἀλτάνη, ἡ φυσικὴ μητέρα τοῦ Ἰωάννη Καραντινοῦ, ἀποκαλεῖται «πνευματικὴ μητέρα» τοῦ Ἀναστασίου Γορδίου καὶ τοῦ Ἀθανασίου (ἐπιστ. 1 κ. ἄ.)· ἐδῶ εἶναι καὶ τοῦ Εὐγενίου «ἡ ποτὲ πνευματικὴ μητέρα».

ἐπιστ. 41 καὶ 42

Οἱ δύο ἐπιστολές στέλνονται στὴν Ζάκυνθο, στὸν ἀναγνώστη Κωνσταντῖνο Καλόφωνο καὶ συμπληρώνουν τὸ περιεχόμενο ἢ μιὰ τῆς ἄλλης. Ἡ δευτέρη πρέπει νὰ ἦταν ἐσώκλειστη στὴν πρώτη: «ταύτην ἀποστελῶ πρὸς αὐτήν, ἵνα μετὰ τῶν ὑμετέρων γραμμάτων [ταύτην] συνοδεύσῃ», γράφει πρὸς τὸν Κωνσταντῖνο Καλόφωνο, ἀδελφὸ τοῦ Ντζανέτου Καλοφώνου, πρὸς τὸν ὁποῖο ἀπευθύνεται ἡ ἄλλη ἐπιστολή.

Ὁ Ντζανέτος ταξιδεύει πρὸς τὴν Ἰταλία, καὶ ὁ Ἀθανάσιος τοῦ ζητεῖ, ὅταν μὲ τὸ καλὸ φτάσει, νὰ τοῦ στείλει «βιβλία τινὰ ἡμῖν χρῆζοντα», τὰ ὁποῖα «εἰς τὰ ἐκεῖσε εὐρίσκονται», κυρίως θεολογικοῦ περιεχομένου, ἀλλὰ καὶ λεξικά.

ἐπιστ. 43 καὶ 44

Οἱ ἐπιστολές δημοσιεύτηκαν ἀπὸ τὸν Μ. ΓΕΔΕΩΝ, «Ἡμίγνωστοι σελίδες τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων», περ. *Θεολογία*, τ. 5 (1927), σελ. 112-113 καὶ 113-114. Σημειώνουμε ὅτι, στὰ σχόλια μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Γεδεῶν συνοδεύει τὴν δημοσίευσή τῶν ἐπιστολῶν (σελ. 114-115), ἀποδίδει καὶ στὸν Ἀθανάσιο τὴν προσωνομία «Γόρδιος», ἡ ὁποῖα ὅμως ἀνήκει μόνον στὸν ἀδελφὸ τοῦ Ἀναστασίου τὸν Γόρδιο.

Ὁ Βε(ρ)νάρδος Μάκολας, Ἀθηναῖος (γενν. περὶ τὸ 1661) τιμημένος μὲ ἐνετικά ἀξιώματα, καταφεύγει, μετὰ τὴν πρώτη κατάληψη τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοὺς Τούρκους, στὴν Βενετία ὅπου ἀσχολεῖται μὲ τὴν τυπογραφία (βλ. Δ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, *Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων*, τ. Β', ἐν Ἀθήναις 1890, σελ. 348. καὶ τ. Γ' 1892 σελ. 248· Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *ὁ.π.*, σελ. 114-115). Στὴν *Bibliographie Hellénique*, XVIIIe s., τ. 1, σελ. 56-57, ἀναγράφεται ἐκδοσὴ ἀπὸ τὸν Βε(ρ)νάρδο Μάκολα τοῦ βιβλίου «Σύνταξις κανόνων τινῶν ἐγκωμιαστικῶν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου... Ἐνετίησιν αψστ'».

«πρὸς ὃν ἡ ἐπιγραφή», δηλ. πρὸς τὸν Δημήτριο Κυριτζόπαιδα (ἐπιστ. 44) ἡ ἐπιστολὴ πρὸς αὐτὸν φθάνει στὴν Βενετία ἐσώκλειστη στὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Μάκκολα. Καὶ προφανῶς ὁ «φιλολογικώτατος καὶ προσφιλέστατος Δημήτριος» τῆς ἐπιστ. 44 εἶναι ὁ Κυριτζόπαις (βλ. καὶ προηγ. ἐπιστ. 10 καὶ 16· ἐπίσης ἐπιστ. 46 στὴν συνέχεια). Ὁ Δημήτριος βρίσκεται στὴν Βενετία καὶ ὁ Ἀθανάσιος δὲν χάνει τὴν εὐκαιρία νὰ τοῦ ζητήσει βιβλία, εἰδικῶς ἐκδόσεις τοῦ Παταβίου Σεμιναρίου γιὰ μαθητὲς («διὰ τὴν εὐμεταχείρισιν τῶν μαθητῶν»), καὶ τὴν «σφαῖραν τὴν ἰταλιστὶ γλῶμπον καλουμένην», πιθανῶς γιὰ νὰ γίνουν πεισσότερο παραστατικὰ τὰ σχετικὰ μαθήματά του.

ἐπιστ. 45

Γιὰ τὸν κολονέλο Ἰωάννη Λουδαρέκα, βλ. καὶ ἐπιστ. 24 καὶ 30. Δὲν ἀναφέρονται, μὲ περισσώτερο συγκεκριμένο τρόπο, τὰ «ἐγκαλέσματα» πού τὸν ταλαιπώρησαν αὐτὴν τὴν ἐποχὴ, οὔτε, βέβαια, ἀπὸ ποιὸς προέρχονταν.

Ὁ κὺρ Δῆμος, στὸν ὁποῖο «βούλεται νὰ πέμψῃ εἰς τὰ χέρια του τὸ βιβλίον ἐκεῖνο διὰ νὰ τὸ βάλουν εἰς τὸν τύπον», πρέπει νὰ εἶναι ὁ Κυριτζόπαις, ὁ ὁποῖος βρίσκεται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν τυπογράφου Βενάρδο Μάκκολα, ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ τὶς ἐπιστ. 43 καὶ 44. Ἐρωτηματικὸ γεννᾷ, ποῖο νὰ ἦταν τὸ «βιβλίον ἐκεῖνο», πού εὐχόταν ὁ Ἀθανάσιος νὰ τὸ δεῖ τυπωμένο.

ἐπιστ. 46

Βλ. καὶ ἐπιστ. 44. Ἐπαναλαμβάνει, περίπου μὲ τὰ ἴδια λόγια, τὴν παράκληση γιὰ τὴν ἀποστολὴ βιβλίων καὶ τῆς σφαίρας.

ἐπιστ. 47

Γιὰ τὸν Διονύσιο, ἐπίσκοπο Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων, βλ. Π. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἐπισκοπὴ Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων*, Ἀθήνα 1960, σ. 155-158, ὅπου καὶ παλαιότερη βιβλιογραφία.

ἐπιστ. 48

«... ἐδεξάμην τὸν ἰδιόχειρον ἀσπασμὸν τοῦ καθηγητοῦ αὐτῆς» ἔνν. τοῦ Ἀθανασίου καθηγητοῦ τῆς σχολῆς τῆς Ἄρτας, πρὸς τὸν ὁποῖο ἀπευθύνει ἀριετῆς ἐπιστολές, στὴν συνέχεια (βλ. καὶ ἀρ. 39: «τὸν λογιώτατον κὺρ Ἀθανάσιον, τὸν ἐμοὶ ὁμόνυμον, καὶ σὸν καθηγητὴν ... ἀσπάζομαι» καὶ περιμένει νὰ δεχτῆ τὶς φιλικῶς «αὐτοῦ προσαγορεύσεις ... εἰ καὶ ἰδιοχείρως αὐτῶν ποτε ἐπιτύχοιμεν»).

ἐπιστ. 49

«οἷς πρῶην τὸν ... Ἰωακείμ ἐλοιδύρησαν» βλ. ἐπιστ. 39.
Πρὸς τὸν Ἀναστάσιο Νικόπουλο ἀπευθύνονταν καὶ οἱ προηγούμενες ἐπιστολές, ἀρ. 33, 34 καὶ 38.

ἐπιστ. 50

Ἡ προσφώνηση εἶναι δυσανάγνωστη ἀπὸ τὸν κώδικα. Ἡ συμπλήρωση: «καὶ τῆς κατὰ Ἄρταν σχολῆς ἀξίω ἐπιστάτῃ» ἔγινε σύμφωνα μὲ τὴν ἀνάλογη προσφώνηση τῶν ἐπιστολῶν 53, 83, 89, 95.

«τοῦ μαθητοῦ ἱερομόναχου Ἰωακείμ» ἔνν. τοῦ Καρπενησιώτου (πρβλ. καὶ τὴν ἐπιστ. 48).

ἐπιστ. 51

Γιὰ τὸ ὄνομα «τοῦ διακομιζόντος τὸ παρὸν» πρέπει νὰ ἀνατρέξουμε στὴν ἀπάντηση πού στέλνει ὁ Ἀναστάσιος Γόρδιος πρὸς τὸν Ἀθανάσιο «ψιδ' σκιῆροφωριῶνος εἰκάδι (κώδ. E.B.E. 2188, φ. 76β): «Τοῦ τὸ καλὸν γέρας ἐπάνυμον ἔχοντος πρὸς ἡμᾶς ἐλθόντος» καὶ «τοῦ σου γραμματος μετὰ τῶν ἄλλων τῶν αὐτῷ συζευθέντων ἐγγχειρισθέντος...». Ὁ τὸ «καλὸν γέρας ἐπάνυμον ἔχων» εἶναι ὁ φίλος Ἰωάννης Καλόγερος Καρραντινός· καὶ «ἡ τεκοῦσα αὐτόν», γιὰ τὴν ὑγεία τῆς ὁποίας ἐνδιαφέρονται οἱ δύο ἀδελφοί, εἶναι βεβαίως ἡ καὶ ἀπὸ ἀλλοῦ γνωστὴ μας κυρία Ἀλτάνη.

Ὁ κὺρ Δημήτριος, πιθανότατα ὁ Κυριτζόπαις.

Ὁ ἱερομόναχος Ἰωακείμ εἶναι ὁ μαθητὴς στὴν σχολὴ τῆς Ἄρτας (πρβλ. καὶ ἐπιστ. 35, 48, 50).

«Οἱ πρῶην τὴν τῶν κωμῶν ἐκείνων φύλαξιν ἐμπιστευθέντες Ἀλβανῖται» ἔχουν δημιουργήσει ἀναταραχὴ, πράγμα πού προξενεῖ πάντα μεγάλη ἀνησυχία στὸν Ἀθανάσιο.

Ζητεῖ ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο νὰ μᾶθει λεπτομέρειες «περὶ τῆς ἐκβάσεως τῆς περιγῆσεως» του. Ὁ Ἀναστάσιος μὲ γράμμα τῆς α' δεκεμβρίου «ψιγ' (κώδ. E.B.E. 2188, 73β-74β) ἔγραφε πρὸς τὸν Ἀθανάσιο «ἐγὼ περιουδύων ἡμην, οὐ μετ' ὀλίγου τοῦ πόνου κατὰ πᾶσαν σχεδὸν τὴν παρελθοῦσαν θερίαν ᾗδε κάκεισε, πᾶσαν ἀκριβεστέραν λαβεῖν βουλόμενος τῶν ἐν ταῖς κώμαις καὶ μοναῖς ἱεραῖς τὴν διαίταν ποιουμένων»· εἶχε ἐπιστρέψει πολὺ ἀπογοητευμένος ἀπὸ ὅσα εἶχε δεῖ: «ὕπὸ παντὶ γὰρ λίθῳ σκορπίος εὔδει, ὡς λέγεται», χωρὶς νὰ δίνει πολλὰς ἄλλες λεπτομέρειες, τότε.

Κουπέσιον κωμόπολη τῆς σημερινῆς ἐπαρχίας Δωριδος.

ἐπιστ. 53

«Τῷ τῆς κατὰ Ἄρταν σχολῆς ἀξίω ἐπιστάτῃ κυρίῳ Ἀθανασίῳ» σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴν προσφώνηση συμπληρώσαμε καὶ ἐκείνη τῆς ἐπιστολῆς 50 (πρβλ. κ.ἀ. ἐπιστ. στὴν συνέχεια).

ἐπιστ. 54

Ὁ κὺρ Στάμος Ἐξαρχος ἦταν ὁ διακομιστὴς τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Δημητρίου πρὸς τὸν Ἀθανάσιο. Δὲν τὸν γνωρίζουμε ἀπὸ ἀλλοῦ.

Ὁ λογιώτατος Μπιναλδῆς ἀπὸ τὴν Βενετία ὑποσχέθηκε στὸν Ἀθανάσιο νὰ φροντίσει γιὰ τὴν κατασκευὴ καὶ τὴν ἀποστολὴ τῆς σφαίρας, ζητεῖ ὅμως ὁδηγίες γιὰ τὸ πῶς θὰ τὴν ἤθελε· καὶ ὁ Ἀθανάσιος αἰδοῦ σημασιῶμαι, ... ὡς εἶναι δεῖ τοιοῦτον (δηλ. τὸν γλῶμπον) ὡς ἐρμηνεύει Πρόκλος ...), ὁ νεοπλατωνιστὴς φιλόσοφος τοῦ 5ου μ.Χ., α.ι., ὁ ὁποῖος, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους, ὑπομνημάτισε καὶ συγγραφεὶς ὅπως ὁ Εὐκλείδης καὶ ὁ Πτολεμαῖος.

Ὁ Ἄθανάσιος πρέπει νὰ ἀναφέρεται στὸν Ἀργυρὸ Μπεναλδῆ ἢ Μπεναρδῆ, γόνου παλαιᾶς ἀργοντικῆς οἰκογενείας τῶν Ἀθηνῶν· βλ. Π. ΖΕΡΛΕΝΤΗ, Ἀργυρὸς Βερναρδῆς ὁ Ἀθηναῖος (1659-1720), Ἀθῆναι 1921· πρβλ. Κ. ΝΤΟΚΟΥ, «Μία ὑπόθεσις πειρατείας κατὰ τὸν 17ον αἰ.», περ. *Θησαυρίσματα*, τ. 2 (1963), σελ. 41 κ.εξ.

ἐπιστ. 55

Εἶναι συχνὰ τὰ ταξίδια τοῦ Νεοφύτου μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης στὴν Κωνσταντινούπολη, καὶ στίς περιπτώσεις αὐτὲς «ἐπιστάτης καὶ γνήσιος αὐτοῦ ἐπίτροπος» εἶναι ὁ ἐπίσκοπος Ρωγῶν καὶ Κοζύλης Παρθένιος, ὅπως εἶδαμε καὶ σὲ προηγούμενες ἐπιστολές.

ἐπιστ. 57

Περὶ «τοῦ τὸ καλὸν γέρας ἐπώνυμον ἔχοντος» βλ. καὶ σχόλια ἐπιστ. 51.
Ἔχουν πολλοὺς μῆνες νὰ ἀνταλλάξουν ἐπιστολὲς ὁ Ἄθανάσιος καὶ ὁ ἀδελφός του. Στὸ μετὰξὺ ὁ Ἀναστάσιος ὁ Γόρδιος ἦταν σὲ νέο «περίπατο», περιοδεύοντας στὴν περιοχή τῶν Ἀγραφῶν.

ἐπιστ. 59

Οἱ ἐκ Νεοχωρίου ἀγώγιμοι ἄνδρες ἀδελφοὶ Ρίζος καὶ Πολύζος γίνονται ἐπανειλημμένως διακομιστὲς ἐπιστολῶν.
Ὁ ἱερομόναχος Χριστοφόρος εἶναι ἀπὸ παλαιὰ φίλος τοῦ Ἄθανασίου (βλ. καὶ ἐπιστ. 6, 7, 8, 9, 17, 36 κ.α.)· ὑπῆρξε καὶ αὐτὸς μαθητὴς τοῦ Εὐγενίου Γιαννούλη συγχρόνως μὲ τὸν Ἀναστάσιο Γόρδιο (βλ. σχόλια ἐπιστ. 6, *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά*, τ. Γ', σελ. 247-248).

ἐπιστ. 60

Εἶναι σὲ συνεχὲς ἄγχος ὁ Ἄθανάσιος, μήπως ἀρρωστήσει καὶ πάλι.
«Ὅσο γιὰ «τὰ ἔξωθεν οὐκ ὀλίγον παραχθῆναι μέλλουσι, ὡς οἶμαι, κατὰ τὴν παρὰ πάντων θρυλούμενην τῶν κρατούντων ἡμῶν βαρβάρων εἰς Πελοπόννησον εἴσοδον». Εἶναι πλέον Δεκέμβριος τοῦ 1714 καὶ ὑπάρχουν προμηνύματα γιὰ τὴν συγχρούση Τούρκων καὶ Ἐνετῶν ποὺ κατέληξαν στὴν «δεύτερη τουρκοκρατία» τῆς Πελοποννήσου. Εἶναι μελαγχολικὴ ἡ ἀπάντησις ποὺ στέλνει στὸν ἀδελφὸ του, ὁ ὁποῖος σὲ ἐπιστολῇ του, «ψιδ' πυανεψιῶνος στ' μεσοῦντος (κῶδ. Ε.Β.Ε. 2188, φ. 79α), τοῦ ζητοῦσε αἰεὶ τι ἕτερον ἔσωθεν τε καὶ ἔξωθεν τυγχάνει θρυλούμενον, ἐγγαράξαις».

Ἐπάρχει κάποια σύγχυση ἡμερομηνιῶν, ὅπως παραδίδονται στοὺς κώδικες: ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀναστασίου τῆς 16ης Ὀκτωβρίου φτάνει στὰ χέρια τοῦ Ἄθανασίου στίς 13 Δεκεμβρίου: «ποσειδεῶνος γ' ἐπὶ δεκάτῃ ἔλαβον τὴν ... αὐτῆς πυκτίδα πυανεψιῶνος ἕκτη μεσοῦντος τοῦ παρελθόντος ἐγγαραχθεῖσαν παρ' αὐτῆς». Καὶ ὁμοίως ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἄθανασίου φέρει ἡμερομηνία 4 Δεκεμβρίου 1714 («αψιδ' ποσειδεῶνος δ' ἰσταμένου»). Ἴσως θὰ πρέπει νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀναστασίου ἔφθασε στίς 13 Νοεμβρίου, δηλ.

ἀνθεστηριῶνος γ' ἐπὶ δεκάτῃ, καὶ ὅτι τὸ «ποσειδεῶνος» ὀφείλεται σὲ παραδρομὴ τοῦ Ἄθανασίου.

Δεκετέντε ἡμέρες ἀργότερα, στίς 16 Δεκεμβρίου 1714 (κῶδ. Ε.Β.Ε. 2188, φ. 80α), ὁ Ἀναστάσιος τοῦ ἀπαντᾷ μὲ σύντομη ἐπιστολὴ τοῦ ὅτι ἔλαβε τὴν σταφίδες, δίνει ὁδηγίες γιὰ τὴν τύχη τοῦ ράσου καὶ ζητᾷ μὲ ἀνησυχία αἰεὶ τι περὶ τοῦ ἀρχοντος καὶ τριηραρχῶν καὶ τριήρων ... λέγεται ἀληθείας οὐ πόρρω βάλλον, γράφε καὶ πάλιν γράφε» (ἐνν. γιὰ τὸν στόλο καὶ τοὺς ἀξιωματικοὺς τῶν Ἐνετῶν).

ἐπιστ. 61

Κάποιος, ὀνόματι Ἰωάννης Τομαρᾶς, θὰ γινόταν ὁ διακομιστὴς προηγούμενης ἐπιστολῆς τοῦ Ἄθανασίου πρὸς τὸν ἀδελφὸ του· ἀλλὰ «τομαρικὸς ὁ τρόπος αὐτοῦ» καὶ τελικὰ φαίνεται ὅτι δὲν πῆρε μαζί του τὴν ἐπιστολή. Καὶ ναὶ μὲν τὸ λογοπαίγνιο ποὺ σκέφτηκε ἀνέλπιστον γέλωτα ἐποίησατο, ἀλλὰ καὶ τοῦ ποθουμένου ἐστέρησε.

ἐπιστ. 63

Χρήστος καὶ Θεόδωρος· δύο ἐμπιστοὶ διακομιστὲς ἐπιστολῶν τοῦ Ἄθανασίου (βλ. καὶ ἐπιστ. 61 καὶ 60 ἀντίστοιχα).

Ὁ ἱερομόναχος ἡμῶν ἀδελφός εἶναι ὁ Εὐγένιος/Εὐθύμιος· συχνὰ φέρεται μὲ ἀτίθασο τρόπο καὶ ταράζει τὴν ἡρεμία τῶν ἀδελφῶν του.

ἐπιστ. 65

Οἱ «βάρβαροι Νεοχωρίται» εἶναι οἱ ἀδελφοὶ Ρίζος καὶ Πολύζος, διακομιστὲς καὶ τῆς ἐπιστ. 59, πρὸς τοὺς ὁποῖους ὁ Ἄθανάσιος δὲν φαίνεται νὰ ἔχει μεγάλη ἐμπιστοσύνη.

Περισσότερο ἐμπιστεύεται τὸν Τριαντάφυλλο ἀπὸ τὸ Τρίβρατον (βλ. καὶ ἐπιστ. 63).

ἐπιστ. 68

Ἡ ἐπιστολὴ παρουσιάζει ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον περιγράφεται ἡ ἐξέλιξη τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων: «Τὰ τῶν Ἐνετῶν ἐν ἀδρανείᾳ διάκεινται καὶ ἀστόλος αὐτῶν ... τὸ πελοποννησιακὸν ὕδωρ περινοστεῖ, μηδὲν θριαμβευτικῶν ἔργων ἐπιτελῶν», ἐνῶ οἱ Τούρκοι ἔχουν ἀρχίσει νὰ ἀνακαταλαμβάνουν τὴν Πελοπόννησο («ἤδη παρεδόθη τοῖς ἐναντίοις» ἢ Κόρινθος καὶ ἀπολεμεῖται τὸ Ναύπλιο).

ἐπιστ. 69

Συνεχίζεται ἡ περιγραφή τῶν πολεμικῶν ἐξελίξεων: «Ἡ τῶν Ἰσμηλιτῶν παράταξις κατὰ τὴν Πελοπόννησον φοιτήσασα οὐκ ὀλίγον εὐδοκίμει, ὡς λέγεται ... Παρέλαβε καὶ τὸ Ναύπλιο μετὰ τοῦ καλουμένου Παλαμηδίου ...», «ὁ δὲ τῶν Ἐνετῶν στόλος κατὰπληκτος ἐν Ζακύνθῳ καὶ τοῖς ἐκεῖσε ὕδασι περινοστεῖ».

Εἶναι ἐκδηλὴ ἡ ἀπισιοδοξία τοῦ Ἄθανασίου, στίς δύο τελευταῖες ἐπιστολές, γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων, κυρίως μὲ τὴν στάση τῶν Ἐνετῶν.

Νέον Φρούριον, δηλ. Νεόκαστρον τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὀνομάζεται ἢ Πύλος/Ναυαεῖνον. Ὁ Εὐγένιος, ὁ ἡγούμενος τῆς Τατάρνας (πρβλ. καὶ ἐπιστ. 40) ἀσθενεῖ ἀνόσφ δεινῆ περιπεσῶν» πού τὸν ὀδήγησε «εἰς φνεοληψίαν».

ἐπιστ. 70

Ἀπογοήτευση ἀπὸ τὴν αὐτῶν Ἐνετῶν εὐήθειαν ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἀνανδρίαν». Οἱ Ἰσμαηλίται κατέλαβαν ὅλη τὴν Πελοπόννησο σὲ διάστημα μικρότερο τῶν δύο μηνῶν, καὶ ἔτσι ἡ χώρα θὰ εἶναι ἀναγκασμένη νὰ υποκύπτει καὶ πάλι «οἷς καὶ πρῶην τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας βαρέως ἔφερον». Γιὰ θέματα διοικητικά, οικονομικά καὶ κοινωνικά, κατὰ τὴν περίοδο πού ἀκολούθησε τὴν ἀνακατάληψιν τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοὺς Τούρκους, καθὼς καὶ γιὰ τίς κατὰ καιροὺς ἐπαναστατικὰς κινήσεις τῶν Ἑλλήνων βλ. Μ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, *Ἡ Πελοπόννησος κατὰ τὴν δευτέραν Τουρκοκρατίαν (1715-1821)*, Athen (verlag der «Byzantinisch-Neugriechischen Jahrbücher» 1939.

Ἐκφράζονται ἀκόμη φόβοι ὅτι, ἂν ὁ τουρκικὸς στρατὸς προχωρήσει ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο πρὸς τὴν Ἁγία Μαύρα, διοικητικὸ κέντρο τῶν Ἐνετῶν, θὰ δημιουργηθεῖ μεγάλη ἀναστάτωση στὰ μέρη τοῦ Μεσολογγίου καὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ.

ἐπιστ. 71

Δὲν γίνεται ἀναφορὰ στὰ «λόγια» τὰ ὁποῖα «αὐτόθι ἐβλάστησαν», δηλ. στὴν περιοχὴ ὅπου βρίσκεται ὁ Παρθένιος. Ἐπίσης δὲν διευκρινίζεται ἂν ἀφοροῦν τὸν ἴδιο τὸν ἐπίσκοπο Ρωγῶν καὶ Κοζύλης ἢ στρέφονται κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἀρτῆς Νεοφύτου Μαυρομμάτη. Ὁ Ἀθανάσιος τὸν βεβαιώνει ὅτι στὸ Ἀνατολικὸ δὲν ἔχουν φτάσει αὐτὲς οἱ φήμες καὶ εὐχεται «οὔτε ἐνταῦθα ἀναβλαστήσαιεν ποτε, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν αὐτῶν ἤδη μερῶν πάντῃ ἐκριζωθῆναι, σὺν καὶ τοῖς ὑπουργήσασιν εἰς τὴν βλάστησιν αὐτῶν».

ἐπιστ. 72

Ὁ λόγος κυρίως γιὰ τίς μετακινήσεις τοῦ Νεοφύτου μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἀρτῆς: εἶχε πάει γιὰ μιὰν ἀκόμη φορὰ στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλὰ δὲν γυρίζει κατευθεῖαν στὴν ἔδρα του «διὰ τὸν φόβον τῶν αὐτόθι βαρβάρων ἡγεμόνων» καὶ μεταβαίνει αὐθις εἰς Σάτισταν».

ἐπιστ. 73

Περὶ τοῦ «Παχωμίου τοῦ ἐκ τῆς μονῆς Πετρήλου» ὡς διακομιστοῦ ἐπιστολῶν τοῦ Ἀθανασίου βλ. καὶ ἐπιστ. 68 κ.ἀ., στὴν συνέχεια.

«... ἐπεραιώθησαν ἅπαντα τῶν ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν κατὰ τὴν τῆς Θεῆς Προνοίας οικονομίαν», ἡ Πελοπόννησος εἶναι καὶ πάλι στὰ χέρια τῶν Τούρκων. Μὲ ἐγκαρτέρηση βλέπει ὁ Ἀθανάσιος νὰ μὴν εὐδοκῶνται οἱ ἐλπίδες καὶ προσδοκίαι πού εἶχε διατυπώσει καὶ σὲ παλαιότερη ἐπιστολὴ του γιὰ ἀπαλλαγὴ «τοῦ κρατοῦντος ἡμῶν βάρους» (βλ. ἐπιστ. 1, *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, τ. Γ' σελ. 225). Ἡ ἀπογοήτευσή του γιὰ τὴν ἐπιτυχία

τῶν τουρκικῶν ἐπιχειρήσεων στὴν Πελοπόννησο διατυπώθηκε συχνὰ στὶς τελευταῖες ἐπιστολὲς πρὸς τὸν ἀδελφὸ του (ἐπιστ. 60, 64, 65, 68, 69, 70).

ἐπιστ. 74

Περιμένει ἀνυπόμονα νέα ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του· στὸ μεταξύ ὁ ἴδιος ἔχει στείλει ἐπιστολὲς μὲ ὅλους τοὺς ἐμπιστοὺς διακομιστὰς: μὲ τὸν γέροντα Θεόδωρο, Νικόλαο Κοῦτρο, Βασίλειο Βλασιώτη, Παχώμιο ἐκ Πετρήλου· μᾶς εἶναι γνωστὰ τὰ ὀνόματά τους καὶ ἀπὸ προηγούμενες ἐπιστολὲς τοῦ Ἀθανασίου (πρβλ. ἐπιστ. 31, 60, 63, 68, 73 74, καὶ ἄλλες στὴν συνέχεια).

Καὶ πάλι «... ἀμφιρρέπης εἰμι νόσου αὐτῆς καὶ υγείας». Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἀλτάνη ἀσθενεῖ ὑπὸ νόσου δυσεντερίας ... Ὁ δὲ Καλόγερος ἀσθενήσας καὶ αὐτὸς τοῦ ἴδιου πάθους, ἤλευθέρωται σὺν Θεῷ...».

ἐπιστ. 75

«...ἀμφίβολοι ἔσμεν διὰ τὴν λοιμικὴν νόσον τὴν εἰς τὰ τῆδε καὶ ἐν τοῖς πέριξ ἤδη χωρίοις παρὰ τοῦ τυραννικοῦ στρατοῦ ἐγκαταλειφθεῖσαν ὅτ' ἐκ τῶν αὐτῶν διέβαινε ...». Σὲ ἐπόμενη ἐπιστολὴ (ἀρ. 78) μαθαίνουμε ὅτι ἡ ἀρρώστια ἀπλώθηκε στὴν περιοχὴ ἀπὸ τὸ τουρκικὸ στράτευμα πού πέρασε, πηγαίνοντας ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο «εἰς τὴν τῶν Φαιάκων».

«... Ὑπὲρ Δημητρίου οὐπερ ἐφίεται μαθεῖν ... ἴσθι ὡς Ἐνετίαζε διάγει, διορθωτῆς τυγχάνων τῆς τοῦ Καπιτανάκη τοῦ Πάτρηθεν τυπογραφίας ...». Γιὰ τὸν Δημήτριο Κυριτζό-παιδα, γιὰ τὸν ὁποῖο δείχνει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ὁ Ἀναστάσιος Γόρδιος, ξέρομε ὅτι ἀσχολεῖται μὲ τὴν τυπογραφία στὴν Βενετία, ἤδη ἀπὸ τίς προηγ. ἐπιστ. 44, 45, 46. Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ δημοσιεύει ὁ Μ. ΓΕΔΕΩΝ, ὁ.π., περ. *Θεολογία*, τ. 5 (1927), σελ. 114-115, σημειώνοντας λίγα λόγια γιὰ τὴν ἀθηναϊκὴ οἰκογένεια τῶν Καπιτανάκη καὶ τίς ἀσχολίες τῶν μελῶν τῆς, ὅταν ἐγκαταστάθηκαν στὴν Βενετία. (Διαθῆκες μελῶν τῆς ἰδίας οἰκογενείας, στὴν Βενετία, βλ. Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, *Ὁ Μικρὸς Ἑλληνομήμων*, τευχ. β', ἀνάτ. περ. «Ἡπειρωτικὴ Ἔστια», Ἰωάννινα 1969, σελ. 83 κ.ἐξ.).

Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ τοῦ Ἀθανασίου εἶναι ἀπάντησις σ' ἐκείνη τοῦ Ἀναστασίου τῆς 25 Ἰανουαρίου 1716 (Ε.Β.Ε. 2188, φ. 85β: «Γραμμάτων μὲν ἡμῖν ἐσμὸς παρὰ σοῦ, ἀπόκρισις δὲ οὐδεμία πρὸς σε παρ' ἑμοῦ». Ἦταν δικαιολογημένα τὰ παράπονα τοῦ Ἀθανασίου στὴν ἐπιστ. 74).

ἐπιστ. 76

Ὁ Παναγιώτης Γουλιμάκης πρέπει νὰ ἦταν παλαιὸς μαθητῆς τοῦ Ἀθανασίου, καὶ γι' αὐτὸ ἀνυπόμονος καὶ ἡγαλλιασάμην τῷ πνεύματι, τὸν τῆς παιδείας σπόρον μὴ μάτην θεασάμενος ἐγκατασπεῖραι αὐτῇ ...». Τὸν συμβουλεῖ πάντοτε νὰ προσέχει τὴν ὀρθογραφία καὶ τοὺς συντακτικὸς καὶ γραμματικὸς κανόνες. Οἱ συμβουλὲς του αὐτὲς θυμίζου ἐκεῖνες, πρὸς τὸν ἄλλον μαθητὴ του Ζαχαρία Καραντινὸ (ἐπιστ. 20): «τῷ γὰρ βουλομένῳ ἐπιστέλλειν ... κατὰ τοὺς τῆς γραμματικῆς κανόνας συντάττειν ...».

ἐπιστ. 77

«διὰ τὴν τοῦ ἐλαίου ἀπώλειαν» βλ. καὶ προηγ. ἐπιστ. 76.

ἐπιστ. 78

Ἐπιθυμῶ νὰ ταξιδεύσει στὰ Βρηνιανὰ, γιὰ νὰ δεῖ τὸν ἀδελφὸ του καὶ τοὺς ἄλλους οἰκείους καὶ φίλους, ἀλλὰ τὸν συγκρατεῖ ἡ σκέψη τῆς ἀναταραχῆς ποὺ ἐπικρατεῖ καὶ τῶν συχνῶν ληστρικῶν ἐπιδρομῶν. Ζητεῖ τὴν συμβουλὴ τοῦ Ἀναστασίου, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν φαίνεται νὰ τοῦ ἀπαντᾷ στὸ συγκεκριμένο ἐρώτημα.

«Ὁ ἐμὸς πνευματικὸς ... ἱεροδιάκων χειροτονηθεὶς, καὶ Γαβριὴλ μετονομασθεὶς» προφανῶς πρόκειται γιὰ τὸν «πνευματικὸ υἱὸ» τοῦ Ἀθανασίου (ἐπιστ. 64), τὸν ὁποῖο στίς ἐπιστολὲς του συχνὰ ἀναφέρει ὡς «ὁ ἐμὸς Γεώργιος» καὶ στὴν συνέχεια (ἐπιστ. 79, 80, 92) ὡς «ὁ ἐμὸς διάκονος».

ἐπιστ. 79

Περιμένει πάντοτε τὴν προτροπὴ τοῦ Ἀναστασίου Γορδίου «διὰ τὴν αὐτόθι ἀνάβαση», ἢ ὅποια ὄλο καὶ καθυστερεῖ. Στὸ μεταξὺ ἀνακοινώνει ὁ Ἀθανάσιος ὅτι «ἐκ τῆς ἐφημερίδας τῆς ἐκκλησίας ἤδη λελύτρωμαι, σὺν Θεῷ». Εἶναι, σίγουρα, μιὰ βασικὴ ἀλλαγὴ στὴν ζωὴ του.

ἐπιστ. 80

Ἡ κατάσταση στὴν περιοχὴ εἶναι καὶ πάλι «ἐν Ἰλιάδι κακῶν» καὶ ὑπάρχουν διάφορες φήμες: «ἐκ τῶν ἔσωθεν μήτε τῶν ἔξωθεν τίνα σαφῆ εἶδησιν ἔχομεν δηλῶσαι αὐτῇ ... ἀλλ' ἐν διαστάσει τὸ πρᾶγμα».

«Ὁ ἐμὸς διάκονος» δηλ. ὁ Γεώργιος/Γαβριὴλ (βλ. καὶ σχόλια τῆς ἐπιστ. 78).

Ὁ τοῦ φίλου κὺρ Δημήτριος (βλ. καὶ ἐπιστ. 75). Δὲν γνωρίζουμε περισσότερα γιὰ τὰ δύο αὐτὰ φιλικὰ πρὸς τὸν Ἀθανάσιο καὶ τὸν Ἀναστάσιο τὸν Γόρδιο πρόσωπα. Ἡ σκέψη ὅτι ἴσως νὰ γίνεταί ἀναφορὰ στὸν Δημήτριο, γιὰ τοῦ παλαιοῦ τους φίλου Κυρίτζη, δὲν θὰ εὐσταθοῦσε, γιὰτὶ γιὰ τὸν Κυριτζόπαιδα γνωρίζουμε ὅτι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ βρίσκεται στὴ Βενετία καὶ ἔχει τυπογραφικὲς ἀσχολίες (ἐπιστ. 75), ἐνῶ ὁ Δημήτριος τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς ἀναφέρεται μεταξὺ ἐκείνων ποῦ, ἀπὸ τὸ Ἀνατολικὸ στέλνουν τοὺς χαιρετισμοὺς τους στὸν Ἀναστάσιο (βλ. καὶ ἐπιστ. 75).

ἐπιστ. 81

«περὶ τῆς κακεντρέχειας τοῦ κακοήθους Βιταλίου» ἀπὸ τὴν γνωστὴ ἀλληλογραφία τοῦ Ἀθανασίου μὲ τὸν Ἀναστάσιο μένει ἀδιευκρίνιστη «ἡ κακεντρέχεια» τοῦ ἀναγνώστου Βιταλίου ἢ Οὐίταλιου, ἄλλοτε προσστατευόμενου τοῦ Ἀναστασίου Γορδίου, στὰ Βρηνιανὰ. Πάντως, ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ καὶ στὸ ἐξῆς, ὁ Ἀθανάσιος δὲν τὸν ἀναφέρει πλέον, ἐνῶ ἔως τὴν ἀρὰ δὲν παρέλειπε νὰ τοῦ στέλνει τοὺς χαιρετισμοὺς του.

Ὅσο γιὰ τὶς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις «μόνον διαπληκτισμοὶ ἀμφοῖν τοῖν στόλοι καὶ οὐδὲν ἀποτέλεσμα».

ἐπιστ. 82

Ὁ Ἀναστάσιος τοῦ γράφει τελικὰ στίς 16 Αὐγούστου 1716 («ψιστ' βοηδρομιῶνος στ' μεσοῦντος») ὅτι «οὔτε περὶ ἀνόδου οὔτε περὶ καθόδου τινὲς ἀποφύνασθαι δυνατόν διὸ καὶ ἀναβολῆς μεθ' ὑπομονῆς καὶ ἡμῖν δεῖ» (κώδ. E.B.E. 2188, φ. 94α). Τὴν συμβουλὴ του αὐτὴ ὁ Ἀθανάσιος «παραυτίκα λογικῶς μοι ταμείω ἐγκεχάραγμα».

Γιὰ μιὰ φορὰ ἔχει κάτι αἰσιόδοξο νὰ ἀναγγεῖλει στὸν ἀδελφὸ του: «τῆς πρὸς τὰ ἀρκετῶα κρατούσης μάχης ἀγγέλματα εὖ ἔχοντα καὶ πέραν τοῦ μέτρου ἔδονται».

ἐπιστ. 83

Ὁ Κωνσταντῖνος Γουλιμῆς ἐκ τῆς τοῦ Ἀγγέλου πόλεως (δηλ. ἀπὸ τὸ Ἀγγελόκαστρο, κωμόπολη τῆς Αἰτωλίας) εἶναι πιθανότατα πατέρας τοῦ Παναγιώτη Γουλιμάκη (βλ. ἐπιστ. 76) μαθητῆ, ὅπως μαθαίνουμε, τοῦ Ἀθανασίου διδασκάλου στὴν σχολὴ τῆς Ἄρτας (βλ. καὶ ἐπιστ. 50, 53 καὶ στὴν συνέχεια). Ὁ διδάσκαλος Ἄρτης Ἀθανάσιος ὅταν διδάσκει Περὶ Οὐρανοῦ μαθήματα, «φέρει τοῖν χεροῖν καὶ τίνα σφαῖραν ὀργανικὴν δι' αἰσθήσεως σαφηνίζουσαν ἐκεῖνω τὰ ἐκεῖσε ἀγνοούμενα». Εἶναι ἡ σφαῖρα ποὺ ἀπὸ καιρὸ ἐπιθυμῶ νὰ ἀποκτήσει ὁ Ἀθανάσιος στὸ Ἀνατολικό, ἔχει παρακαλέσει σχετικὰ μαθητὲς καὶ γνωστούς (ἐπιστ. 44, 46, 54), ἀλλὰ «ἔμεινε καὶ μέχρι τοῦδε ἐν τῇ ἐνδείᾳ τῆς αὐτῆς». Παρακαλεῖ τώρα καὶ τὸν Ἄρτινὸ διδάσκαλο νὰ φροντίσει γιὰ τὴν ἀπόκτησὴ τῆς.

ἐπιστ. 84

Εἶχαμε ὑποθέσει (βλ. *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, τ. Γ' σελ. 220) ὅτι ὁ Ἀθανάσιος δὲν ἐμόναζε σὲ μοναστήρι, ἀλλὰ σὲ οἰκίαν μέσα στὴν πόλη. Ἐδῶ, μαθαίνουμε τὴν ἀλλαγὴ κατοικίας του: «ἴσθι ὡς μετόκησα τῆς ἡς φύκουν οἰκίας, ἐνωκῆσας τῇ τοῦ Γεωργίου τοῦ ἀρτοποιοῦ, ὡς μέλλοντος γήμασθαι τοῦ ἐκείνης δεσπόζοντος, μετὰ τὸν τρυγητὸν».

ἐπιστ. 86

Ὁ παραλήπτης ἱερέας Ἀναστάσιος εἶναι ἐξάδελφος τοῦ Ἀλεξίου τῆς ἐπιστ. 36. Ἀνεψιὸς ἀπὸ ἀδελφῆ καὶ αὐτὸς τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων μητροπολίτου Ἀθηναίων Μελετίου, ἀκότος τῆς Γεωγραφίας τοῦ θείου του, τὴν ὅποια θέλει νὰ ἀποκτήσει (ἐντυπὴ ἢ χειρόγραφη) ὁ Ἀθανάσιος, προκειμένου νὰ πλουτίσει τὴν βιβλιοθήκη του, γιὰ μελέτη προσωπικὴ καὶ γιὰ διδασκαλία, ἴσως.

Γιὰ τὸν ἱερέα Ἀναστάσιο βλ. Μ. ΓΕΛΩΝ, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀποστολικῆς ἐκκλησίας τῶν Ἀθηναίων*, ἐν Ἀθήναις 1891, σελ. 119-129, ὅπου ἐπιστολὲς του σχετικὲς μὲ τὰ ἔργα τοῦ θείου του (πρβλ. καὶ ἐπιστ. 13, 14).

ἐπιστ. 89

Περιχαρής παίρνει γράμμα τοῦ διδασκάλου Ἄρτης Ἀθανασίου, ιδιαίτερα γιατί αὐτὴν ἐπίτευξιν τῆς σφαίρας ὑποσχεῖται, πράγμα ποὺ θεωρεῖ «χάριν κρείσσονα τῶν τοῦ Κροῖσου ἐκείνου θησαυρῶν».

ἐπιστ. 91

«Ὁ αἰδεσιμώτατος τῆσδε τῆς νήσου οἰκονόμος» (δηλ. τοῦ Ἀνατολικοῦ) λέγεται Σάπφειρος (ἢ παπὰ Ζαφείρης), ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ τὴν ἐπιστολογραφία τοῦ Ἀναστασίου τοῦ Γορδίου αὐτῆς τῆς ἐποχῆς.

ἐπιστ. 92

Στὰ ὕδατα ἔξω ἀπὸ τὸ Ἀνατολικὸ ἔχουν ἐμφανιστεῖ ληστρικά πλοῖα. Ἐπικρατεῖ μεγάλη ἀναστάτωση καὶ σύγχυση. Καὶ γιὰ μιὰν ἀκόμη φορὰ ἀναβάλλεται τὸ ταξίδι τοῦ Ἀθανασίου γιὰ τὰ Βραβιανὰ.

ἐπιστ. 93

Ὁ ἱερότατος Γεώργιος εἶναι παραλήπτης καὶ τῆς ἐπιστ. 87. Ἔχει πολλὰ παράπονα ἀπὸ τὴν συμπεριφορὰ τοῦ Γεωργίου ἀπέναντί του, τώρα πολὺ περισσότερο, γιατί δὲν τοῦ ἐπιστρέφει ἕνα βιβλίον γνωμικῶν, παρὰ τίς συνεχεῖς ὑπομνήσεις τοῦ Ἀθανασίου.

ἐπιστ. 94

Ἀναφορὰ σὲ νέα ἀναστάτωση: «Τὸ τυραννικὸν στρατόπεδον ἐτοιμάζεται αὖθις κατὰ τῆς Ἁγίας Μαύρας, καὶ ἔστιν οὐχ ὁ τυχῶν κυκεῶν τοῖς ἐνταῦθα μέρεσιν, οὐ μόνον τοῖς ἔξωθεν ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐν οἷς παροικοῦμεν».

ἐπιστ. 95

Δὲν ἔχει πάρει ἀκόμη τὴν σφαῖρα ἀπὸ τὴν Ἄρτα, ὅπως τοῦ ὑποσχεθῆκε ὁ ὁμόνυμος διδασκαλὸς τῆς ἐκεῖ σχολῆς. Φαίνεται ὅτι τελικὰ δὲν πρόλαβε νὰ τὴν πάρει στὰ χέρια του.

ἐπιστ. 96

Ὁ Χριστόδουλος Νικόπουλος δὲν ξέρουμε ποιὰ σχέση εἶχε μὲ τὸν διδάσκαλο Ἀναστάσιο Νικόπουλο, παραλήπτη τῶν ἐπιστ. 33, 34, 38, 49. Εἶναι ὅμως πολὺ πιθανὸ νὰ ταυτίζεται μὲ τὸν Χριστόδουλο τὸν ἔμπορο τῶν ἐπιστ. 85 καὶ 95.

ἐπιστ. 97

Πρὸς τὸν Ἰωακείμ ἱερομόναχο Καρπενησιώτη κάνει τὴν τελευταία του αἴτηση γιὰ τὴν ἀποστολὴ βιβλίων: «βιβλιάριά τινα... ἐν Βλαχίᾳ τυπωθέντα ... γνωμικὰ ἀπλᾶ τοῦ σοφωτάτου Σεβαστοῦ σύνθεσις...» (ἐνν. τοῦ Τραπεζουντίου διδασκάλου τοῦ 17ου αἰ., τοῦ Κυμνήτου, τοῦ ὁποίου στίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰ. ἔχουν τυπωθεῖ μόνον τὸ Ἐροτολόγιον τὸ 1701, ἢ Δογματικὴ Διδασκαλία τὸ 1703 καὶ μερικὰ ἐπιγράμματα ἀφιερωματικά).

ἐπιστ. 98

Στίς 17 Ἀπριλίου (ιζ' θαργηλιῶνος) παίρνει μὲ ἱκανοποίηση, ὕστερα ἀπὸ πολὺν καιρὸ, ἐπιστολὴ ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ τοῦ Ἀναστάσιο Γόρδιο καὶ ἀπαντᾷ αὐθημερόν. Εἶναι οἱ τελευταῖες ἐπιστολές ποὺ ἀνταλλάσσουν. Ὁ Ἀθανάσιος πεθαίνει ἕνα μῆνα ἀργότερα, στίς 19 Μαΐου 1717 (βλ. Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά, τ. Γ', σελ. 221).

«Ἐπὶ τὰ Μανδραβούλου χωρεῖ» παροιμία, ἡ ὁποία σημαίνει ὅτι τὰ πράγματα χειροτερεύουν. Ἡ φράση τοῦ Ἀθανασίου εἶναι ἀντίστοιχη μὲ ἐκείνη τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ἀδελφοῦ του: «Τὰ τῆς κώμης .. ἐν ἧ παροικοῦμεν, οὐκ ἔστιν ἄλλως εἰπεῖν, εἰ μὴ ὅτι ἐπὶ τὰ Μανδραβούλου χωρεῖ...» (E.B.E. 2188, φ. 100 α).

Ὁ Μανδράβουλος, προκειμένου νὰ εὐχαριστήσῃ τὴν θεὰ Ἴηρα γιὰ τὸν θησαυρὸ ποὺ βρῆκε, στὴν ἀρχὴ τῆς ἀφιέρωσῃ ὁμοίωμα προβάτου χρυσό, στὴν συνέχεια ἀσημένιο καὶ στὸ τέλος γάλκινο. Τὸ ὄνομά του καὶ ὁ τρόπος τῶν προσφορῶν του ἔμειναν παροιμιώδεις στὴν ἀνωτέρω ἔκφραση.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Α. Παρατήρηση χρονολογική

Είχαμε υποθέσει, αρχικά, ότι ο Ἀθανάσιος ἦταν λίγα μόνον χρόνια νεώτερος ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του Ἀναστάσιο Γόρδιο, καὶ ὡς μία πιθανὴ χρονολογία τῆς γεννήσεώς του θεωρήσαμε τὸ 1656.

Συνεχίζοντας ὅμως, στὸ πλαίσιο τοῦ προγράμματος τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τὴ μελέτη τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀναστασίου τοῦ Γορδίου, σταθήκαμε σὲ μιὰ φράση ἐπιστολῆς τοῦ Νικολήμου Μαζαράκη πρὸς τὸν παλαιὸ μαθητὴ του Ἀναστάσιο Γόρδιο: ἐξ Ἰωαννίνων, *αχπα* μαίτου δ' «... ἀσπάζομαι Χριστοφόρον τὸν φίλτατον ἐμοί τε καὶ σοὶ καὶ Ἐλάχιστον, τὸν ἀφιλον μὲν διὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, ἀγαπητὸν δὲ παρ' ἐμοῦ...» (κώδ. Bruxellensis II 2406, φ. 239^α, ἐπιστ. ογ').

Ὁ Χριστοφόρος εἶναι ὁ φίλος καὶ συμμαθητὴς τοῦ Ἀναστασίου στὴν σχολὴ τοῦ Εὐγενίου Γιαννούλη, καὶ προφανῶς συνομήλικός του. Τοὺς δύο νέους, (ἡλικίας 25 περίπου ἐτῶν, τότε) ὁ διδάσκαλος στὰ Ἰωάννινα τὸ 1681 Νικόδημος Μαζαράκης μπορεῖ καὶ θέλει νὰ τοὺς ἀποκαλεῖ φίλους. Δὲν μπορεῖ νὰ κάνει τὸ ἴδιο γιὰ τὸν Ἐλάχιστο «διὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν».

Ἡ προσωνομία Ἐλάχιστος ἀνήκει στὸν Ἀθανάσιο.

Τὸν ὀνομάζει ἔτσι ὁ ἀδελφός του Ἀναστάσιος σὲ ἐπιστολές του. Θὰ σταθοῦμε σὲ τρεῖς ἀπὸ αὐτές, πού μᾶς παραδίδονται στὸν ἀνωτέρω κώδικα (Bruxell. II 2406):

- φ. 230^α Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἰωακείμ, διδάσκαλο στὰ Ἰωάννινα, *αχπβ* ἰουλλίου α' «... ὁ Χριστοφόρος καὶ ὁ Ἐλάχιστος ἀσπάζονται τὴν σὴν δσιότητα δι' ἐμοῦ εὐλαβῶς ...».
- φ. 248^β Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Εὐστάθιον χρυσοκόον στὰ Τρίκαλα, *αχοβ* ἰουνίου α' «... Ὁμοίως τὴν χαιρετάει καὶ ὁ Χριστοφόρος καὶ ὁ ἐμὸς ἀυτάδελφος Ἐλάχιστος ...».
- φ. 278^α Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον, πρωτοπρεσβύτερον Τρίκκης, *αχπα* ὀκτωβρίου κθ' «... καὶ ὁ Ἐλάχιστος ἔτι ἀποδίδωσιν τὴν προσήκουσαν αὐτῇ προσκύνησιν, εἰ μὴ τι κάκείνω φιλίας ἔνεσιν...»

Ὁ ἴδιος ὁ Ἀθανάσιος διατηρεῖ τὴν προσωνομία «Ἐλάχιστος» καὶ τὴν συνδυάζει μὲ τὴν μοναχικὴ του ιδιότητα ὑπογράφοντας πάντοτε «Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ ἐλάχιστος». Καὶ ἀπὸ τὴν ἐργογραφία του, στὴν συνέχεια, γίνε-

ται ἐμφανέστερη ἢ παράλληλη χρῆση τῶν δύο ὀνομάτων του: «Ἀθανασίου... καὶ Ἐλαχίστου λεγομένου», «Ἀθανασίου ἱερομονάχου τοῦπίκλιν Ἐλαχίστου».

Ἡ σημείωση τοῦ Νικολήμου Μαζαράκη, τοῦ 1681, «διὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν» τοῦ Ἐλαχίστου/Ἀθανασίου, μᾶς ὑποχρεώνει νὰ ὑποφιαστοῦμε ὅτι πρέπει νὰ μεταθέσουμε τὴν χρονολογία τῆς γεννήσεώς του, ἴσως δέκα περίπου ἔτη ἀργότερα ἀπὸ τὴν ἀρχικὰ πιθανολογούμενη.

Β. Ἐργογραφία τοῦ Ἀθανασίου

(Κώδικας - Τίτλος συγγράμματος - Σημειώματα)

1. Ὀλυμπιώτισης, κώδ. 109

Φωτίου Ἐπιστολαί.

φ. 4 (σημ. κτητορ.) «*αψ*' μαίτου κη'. Ἀθανασίου ἱερομονάχου τοῦ ἐλαχίστου».

φ. 239 «Ἐγρᾶφῃ διὰ χειρὸς Ἀθανασίου ἱερομονάχου τοῦ ἐξ Ἀγράφων ὀρωμένου καὶ Ἐλαχίστου λεγομένου τὸ *αψ*' ἔτος ἰουλλίου γ' εἰς τὸ Ἀνατωλικόν».

[Βιβλιογρ.: Εὐ. ΣΚΟΥΒΑΡΑ, Ὀλυμπιώτισσα, Ἀθήνα 1967, σελ. 316].

2. Ἀγ. Πεντελεήμονος, κώδ. 818

Θεωρίαι Γραμματικαὶ πληρέσταται μεθόδῳ διαλεκτικῇ ὑποστρωθεῖσαι καὶ εἰς διάλεξιν προσθεθεῖσαι ἐκ τῆς τέχνης θεωρητικῆς τε καὶ πρακτικῆς Ἰλαρίωνος Κιγάλα τοῦ Κυπρίου ἱεροδιδασκάλου καὶ ἱεροκήρυκος...».

Στὸ τέλος: «*αψθ*' ἰουλλίου δ' εἰς τὸ Ἀνατωλικόν. Πόνος ἰδιόχειρος Ἀθανασίου ἱερομονάχου τοῦ καὶ Ἐλαχίστου τοῦ ἐξ Ἀγράφων».

[Βιβλιογρ.: Σπ. ΛΑΜΠΡΟΥ, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἑλληνικῶν κωδίκων, τ. Β' (1900), σ. 440].

3. Ἀγ. Παντελεήμονος, κώδ. 693, δ. 239^α

Πίναξ τῶν ὑποθέσεων τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Συνεσίου.

φ. 248^β «Τέλος τοῦ Πίνακος τῶν Ὑποθέσεων τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Συνεσίου, ἐρμηνευθέντος παρὰ Ἀθανασίου ἱερομονάχου τοῦ ἐλαχίστου δι' ὠφέλειαν μαθητῶν, εἰς τὸ Ἀνατωλικόν, *αψιε*' αὐγούστου α'».

[Βιβλιογρ.: Σπ. ΛΑΜΠΡΟΥ, ὁ.π., τ. Β' σελ. 416].

4. Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, κώδ. 707 (372)

Τεχνολογία συντομωτάτη κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν συνθεθεῖσα κατὰ τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς τοῦ Κωνσταντίνου Λασκάρεως Γραμματικῆς, χάριν τῶν ἀρχαρίων καὶ νέων μαθητῶν, παρὰ τοῦ ταπεινοῦ Ἀθανασίου ἱερομονάχου τοῦ ἐξ Ἀγράφων τοῦπίκλιν Ἐλαχίστου, ἀδελφοῦ τε καὶ μαθητοῦ τοῦ σφω-

τάτου και λογιωτάτου καθηγητοῦ κυρίου κυρίου Ἀναστασίου ἱερομονάχου τοῦ Γορδίου».

φ. 153^b «Ἐγράφη διὰ χειρὸς Ἰωάννου ἱερέως τοῦ Βηθλεεμίτου» [18ος αἰ.].

[Βιβλιογρ.: C. LITZICA, *Catalogul manuscrisurilor Grecești București*, 1909, σελ. 448].

5. Βιβλιοθήκης Ἀλμυροῦ / Φιλαρχαίου Ἐταιρείας «Ὁθρυος», κώδ. 36
Τὸ αὐτὸ μὲ τὸ προηγούμενο.

Στὸ τέλος τοῦ τίτλου: «... εἰς τὸ Ἀνατολικὸν τῆς Αἰτωλίας, ἀψιβ' δεκεμβρίου τῆ κ'».

[Βιβλιογρ.: Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ «Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς ἐν Ἀλμυρῷ Φιλαρχαίου Ἐταιρείας Ὁθρυος», περ. *Νέος Ἑλληνομνήμων*, τ. 19 (1925), σελ. 374-375].

6. Ε.Β.Ε., κώδ. 3099

Νικολάου ἱερόπαιδος τοῦ Βελισδονίτου, Ἐκδόσεις μερικαὶ εἰς ἀρχαίον ἱατρὸν δόκιμα [1657].

φ. 6 (σημ. κτητορ.) «Ἀθνασίου ἱερομονάχου τοῦ ἐλαχίστου» (καὶ μὲ ἄλλο χέρι) «Τανῦν δὲ τοῦ ἐκλαμπροτάτου Ἰωάννου Λουδαρίκη» [ἐνν. ὁ κολο νέλος Ἰωάννης Λουδαρέκας].

φ. 94^b «Χεῖρ Ἀθνασίου ἱερομονάχου τοῦ ἐλαχίστου τοῦ ἐξ Ἀγράφων» [ἄνευ χρον.].

[Βιβλιογρ.: Ἀπὸ τὸν χειρόγραφο κατάλογο τῶν κωδ. τῆς Ε.Β.Ε., συνταγμένο ἀπὸ τὸν Α. ΠΟΛΙΤΗ καὶ τοὺς συνενεργάτες του, Ἀθήνα 1938 - 1940].

Τὰ ἀνωτέρω πονήματα, εἴτε εἶναι ἀπλή ἀντιγραφή παλαιότερων κειμένων (ἀρ. 1, 6), εἴτε πρόκειται γιὰ ἐπεξεργασία ἀπὸ τὸν Ἀθνασίου καὶ ἀνασύνθεση ἔργων προγενεστέρων (ἀρ. 2, 3, 4, 5, 6), ἔχουν ὅλα ἐκπαιδευτικὸ χαρακτήρα.

ΑΠΟΔΕΚΤΕΣ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ

(οἱ ἀριθμοὶ παραπέμπουν στὶς ἐπιστολές)

- Ἀθανάσιος, διδ. σχολῆς Ἄρτης 50, 53, 83, 89, 95
 Ἀλέξιος (Σπανός), ἀνεψ. Μελετίου μητροπ. Ἀθηνῶν 36
 Ἀναστάσιος (Γόρδιος) 1, 18, 22, 25, 28, 30-32, 51, 57, 58, 60, 61, 63-65.
 68-70, 73-75, 77-82, 84, 88, 92, 94, 98
 Ἀναστάσιος, ἱερέας (ἀνεψ. Μελετίου μητροπ. Ἀθηνῶν) 86
 Γεώργιος, ἱερόπαις 87, 93
 Γουλιμάκης Παναγιώτης 76
 Γρηγόριος, ἱερομ. 52
 Δημήτριος Κυριτζόπαις (2,5), 10, 16, 21, 23, 44, 46, 54
 Διονύσιος, ἐπίσκ. Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων 47
 Εὐγένιος, ἡγούμε. μονῆς Τατάρνης 40
 Ἰωακείμ, διδ. Ἀθνασίου 3, 4
 Ἰωακείμ Καρπενησιώτης 13, 14, 35, 39, 48, 85, 97
 Καλόφωνος Κωνσταντῖνος 41
 Καλόφωνος Ντζανέτος 42
 Καραντινὸς Ζαχαρίας, ἱεροδιακ. 11, 19, 20
 Λουδαρέκας Ἰωάννης 24, 45
 Μάκολας Βε(ρ)νάρδος 43
 Νεόφυτος, μητροπ. Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης 12, 15, 55, 56, 62, 66, 91
 Νικόπουλος Ἀναστάσιος 33, 34, 38, 49
 Παρθένιος, ἐπίσκ. Ρωγῶν καὶ Κοζύλης 27, 37, 67, 71, 72, 90, 96
 Ρώσης Νικόλαος 29
 Χριστοφόρος, ἱερομ. 6-9, 17, 26, 59

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Ἄγαθάγγελος, πρωτοσύγγ. 86, 88, 90, 97
 Ἄγαρηνοὶ 91
 Ἀγγέλου πόλις (ἢ Ἀγγελόκαστρον) 85, 125, 149
 Ἁγία Μαύρα 104, 113, 115, 135, 146, 150
 Ἅγιος Σώζων, τοπων. 83
 Ἄγραφα 104, 144
 Ἀγράφων μητρόπ. βλ. Διονύσιος
 Ἀθανάσιος, διδάσκ. σχολῆς Ἄρτης 90, 98, 101, 125, [127], 130, 135, 141, 142, [143], 150
 Ἀθανάσιος, ἱερομον. 81 καὶ passim
 Ἀθανάσιος Παπαλουκάς 85
 Ἀθανάσιος, πατριάρχης Ἀλεξανδρείας (ἔργα) 93
 Ἀθηναῖοι - Ἀθηναῖοι 88, 94, 144
 Ἄθως - Ἀθωνίτης βλ. Ἀνανίας προηγούμεν.
 Αἰτωλία 149
 Αἰτωλίας ἔξαρχος 102 βλ. καὶ Νεόφυτος
 Ἀκαρνανία 109
 Ἀλβανίται 99, 143
 Ἀλέξιος (Σπανός), ἀνεψ. Μελετίου Ἀθηνῶν 88, 140, 149
 Ἀλέξιος, ἱερέας 104
 Ἀλέξιος Πέτιζας 85
 Ἀλέξιος, διακομιστής ἐπιστ. 119
 Ἀλτάνη, μητέρα Ἰ. Καραντινοῦ 91, 109, 118, 141, 143, 147 βλ. καὶ Ἰ. Καραντινός
 Ἀνανίας, προηγ. μονῆς Διονυσίου Ἀθωνος 107-111, 113, 117, 118, 121, 123, 133
 Ἀνανίας, μοναχός ἐκ Τριβάτου 118
 Ἀναστάσιος, ἱερέας, ἀνεψ. Μελετίου Ἀθηνῶν 127, 149
 Ἀναστάσιος (Γόρδιος) βλ. Γόρδιος
 Ἀναστάσιος, λόγιος 90 βλ. καὶ Νικόπουλος
 Ανατολικὸν (ἢ Ἀνατωλικὸν) 82 καὶ

passim
 Ἀποστόλιος, ἱερέας 133
 Ἀράχοβα 104
 Ἀριστοτέλης Σταχειρίτης 85, 86, [87], 94, 96, [125], 140, [149]
 Ἄρτα 99, 136, 150
 Ἄρτης μητρόπ. βλ. Νεόφυτος
 Ἄρτης σχολή 140, 143, 149 βλ. καὶ Ἀθανάσιος διδάσκ.
 Ἀσημάκης 85
 Ἀφθονίου Προγυνάσματα 87, 140
 Ἀχαΐα 113
 Βαγενᾶς Νικόλαος 110
 Βασίλειος Βλασιώτης 114, 118, 132, 133, 135, 147
 Βελισδονίτης Νικόλαος 154
 Βελισδονίτης Στέριος 118
 Βενετία 95, 141-143, 147, 148 βλ. καὶ Ἐνετία
 Βιτάλιος (ἢ Οὐϊτάλιος), ἀναγνώστης 83-85, 100, 104, 105, 107, 108, 110, 111, 113, 117, 118, 120, 122, 123, 139, 148
 Βλαχία 137, 151
 Βρανιανὰ 148, 150
 Βραχώριον, τοπων. 115, 132
 Βυζάντιον 88
 Γαβαλᾶ (ναὸς Θεοτόκου τοῦ—) 139
 Γαβριήλ, ἱεροδιάκ. 121, [123, 133], 148 = Γεώργιος, πνευματ. υἱὸς Ἀθανασίου 104, 107, 108, 110, 111, 117, 148
 Γεωργακᾶς 85
 Γεώργιος, ἀρτοποιὸς 126 149
 Γεώργιος, ἱερόποις 128, 133, 134, 150
 Γεώργιος Μπακάλης ἐκ Πετρήλου βλ. Μπακάλης—
 Γιαννούλης Εὐγένιος 144, 152
 Γόρδιος Ἀναστάσιος 83 καὶ passim
 Γουλιμῆς Κωνσταντῖνος 125, 149

Γουλιμῆς (ἢ -άκης) Παναγιώτης 119, 147, 149
 Γρηγόριος, λόγιος ἱερομ. 100
 Δαμασκηνὸς Ἰωάννης (ἔργα) 93
 Δημήτριος Κυριτζόποις 94-96, 119, 142, 143, 147, 148
 Δημήτριος, παραβοκύρης 92
 Δημήτριος ἐκ Πάτρας 99
 Δημήτριος Ράπτης, λογοθέτης βλ. Ράπτης
 Δημήτριος (ὁ τοῦ φίλου) 119, 123, 148
 Δημήτριος Ψωμάς βλ. Ψωμάς
 Διονύσιος Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων 96, 142
 Διονυσίου, μονῆ Ἀθωνος 107, 108, 110
 Δωρίδα 143
 Ἐλάχιστος, προσων. Ἀθανασίου 152, 153
 Ἐλισάβετ, θυγ. Ἰ. Καραντινοῦ 91
 Ἑλληνες 139, 146
 Ἐνετία - Ἐνετοὶ 83, 93, 94, 102, 113-115, 119, 139, 141, 144-147 βλ. καὶ Βενετία
 Εὐγένιος (ἢ Εὐθύμιος), ἀδελφός Ἀθανασίου [104, 109-111, 113], 145
 Εὐγένιος, ἡγούμε. μ. Τατάρνας 91, 114, 141, 146
 Εὐκλείδης 143
 Εὐστάθιος, χρυσοκόμος 152
 Ζάκυνθος - Ζακύνθιοι 82, 91, 92, 114, 139, 141, 145
 Ζαχαρίας, υἱὸς Ἰ. Καραντινοῦ 91, 141, 147
 Ζεὺς (νῆ Δία) 86, 87, 94, 103, 119
 Ζήσιμος 115
 Ζυγός, τοπων. 83, 139
 Ἡρα, θεὰ 151
 Ἦενα 132, 133
 Θεόδωρος, γέρον 84, 106, 109, 117, 120, 122, 145, 147
 Θεταλία 85
 Ἱερεμίας, ὑποτακτ. Ἀνανία προηγ. 107
 Ἰλιὰς κακῶν, παροιμία 83, 109-111,

115, 123, 132, 148
 Ἰσμαηλίται 114, 115, 145, 146
 Ἰταλία 139, 141
 Ἰωακείμ, διδάσκ. Ἰωαννίνων 152
 Ἰωακείμ Καρπενησιώτης, ἱερομ. 87, 90, 97-99, 126, 137, 140-143, 151
 Ἰωάννης, Βηθλεεμίτης, ἱερέας 154
 Ἰωάννης Βύσιος 91
 Ἰωάννης, ἱερέας 100
 Ἰωάννης, ἱερόποις 94
 Ἰωάννης Καλόγερος βλ. Καραντινός
 Ἰωάννης Μπακάλης βλ. Μπακάλης—
 Ἰωάννης Ντάσιος βλ. Τομαρᾶς
 Ἰωάννης, ὑπρέτης Νεοφύτου μητροπ. 108, 111
 Ἰωάννινα 149, 152
 Ἰωσήφ, διάκονος 102
 Ἰωσήφ, μοναχός 129
 Ἰωσήφ, υἱὸς τῆς Θένας 132, 133
 Κаланτζῆς Δῆμος 87
 Καλόφωναί, οἰκογ. 92
 Καλόφωνος Κωνσταντῖνος 91, 141
 Καλόφωνος Ντζανέτος 92, 141
 Κανέλλος, ἱερέας 133
 Καπιτανάκης, τυπογρ. 119, 147
 Καραντινός Ἰωάννης Καλόγερος 84, 91, [99], 104-108, 110, 113, 117-124, 126, 133, 135, 141, 143, 147
 Κέρκυρα 124 βλ. καὶ Φαιάκων νῆσος
 Κεφαλληνία 82, 139
 Κιγάλας Ἰλαρίων 153
 Κοζύλλης ἐπισκ. βλ. Παρθένιος
 Κόρινθος 113, 145
 Κουπλέσι, κόμη 99, 143
 Κούτρος Νικόλαος (καὶ Κούτρειοι) 113, 114, 118, 122, 138, 147
 Κροῖσος 94, 130, 150
 Κυμινήτης Σεβαστός, διδασκ. Τραπεζούντιος βλ. Σεβαστός
 Κυρίτζης Βλασιώτης 105
 Κυρίτζης, ἱερέας 110
 Κυριτζόποις βλ. Δημήτριος—
 Κακκαλᾶς ἐκ Τριβάτου 83
 Κωνσταντῖνος, γραμματικὸς Λουδαρέα 95, 96
 Κωνσταντῖνος, πρωτοπρεσβ. 152

Κωνσταντινούπολις 89, 130, 144, 146
Κώνστας, γέρον 122

Λαϊάδης Στέριος 123
Λαϊάδης ἐκ Τριβάτου 113
Λάρισα 121
Λάσκαρις Κωνσταντῖνος 153
Λίβυες 92
Λιτζᾶς ἐπισκ.· βλ. Διονύσιος
Λουδαρέκ(κ)ας Ἰωάννης 83, 95, 139, 142, 154

Μαζαράκης Νικόδημος, διδάσκ. 152, 153
Μάκ(κ)ολας Βε(ρ)νάρδος Ἀθηναῖος 93, 94, 96, 141, 142

Μάλλα 92
Μανδράβουλος (ἀεπὶ τὰ Μ. χωρεῖν, παρομῖα) 138, 151
Μαυρομάτης 146· βλ. καὶ Νεόφυτος
Μεθώνη 114
Μελέτιος Ἀθηνῶν 88, 128, 140, 149
Μεσολόγγιον - Μεσολογγίται 85, 129, 140, 146

Μεσσήνη, πόλις Σικελίας 93
Μεταξῆς Γιαννάκης 92
Μπακάλης Γεώργιος 114, 118
Μπακάλης Ἰωάννης 87
Μπεναλδῆς (Ἀργυρός), λόγιος 102, 143, 144
Μύρισι, κόμη 108, 109, 114, 135

Ναυαρίνον· βλ. Νέον Φρούριον
Ναύπακτος 85, 121
Ναυπάκτου μητρόπ.· βλ. Νεόφυτος
Ναύπλιον 101, 113, 114, 145
Νέον Φρούριον (= Νεόκαστρον) 113-115, 146
Νεόφυτος Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης (Μαυρομάτης) 102, 103, 108, 111, [116], 131, [136], 140, 144, 146
Νεοχώριον - Νεοχωρίται 105, 106, 111, 144, 145,
Νικόπουλος Ἀναστάσιος, διδ. Ἄρτης 85, 86, 89, 90, 98, 140-142, 150
Νικόπουλος Χριστόδουλος 136, 137, 150

Ξανθόπουλος Στέφανος, ἱερέας 92
Ξηρομερίται 116

Ὀδυσσεὺς 94

Παλαμήδιον 114, 145
Παπαλουκᾶς· βλ. Ἀθανάσιος —
Παρθένιος Πετρηλιώτης 126
Παρθένιος Ρωγῶν καὶ Κοζύλης 86, 88, 90, [103], 112, 115, 116, 130, 136, 140, 144, 146
Πατάβιον (Πάδοβα) 94, 96, 139, 142
Πάτρα 83, 99, 113, 119, 147
Παχώμιος, ἱερομ. Πετρηλιώτης, 84, 113, 117, 118, 129, 132, 146, 147
Πελοπόννησος - Πελοποννήσιοι 99, 107, 114, 115, 121, 132, 141, 144-147
Πετρήλιον, κόμη 114, 118
Πετρήλιου μονή· βλ. Παχώμιος
Πλειάδες 107
Πλίνιος 102
Πολύζος (Νεοχωρίτης) 105, 106, 144, 145
Πόρος 133
Πρόκλος 102, 143
Πτολεμαῖος 143
Πύλος· βλ. Νέον Φρούριον

Ράπτης Δημήτριος 101
Ρεθύμιος 139
Ρίζος (Νεοχωρίτης) 105, 106, 144, 145
Ρώσης Νικόλαος 82, 139
Ρωγῶν ἐπισκ.· βλ. Παρθένιος

Σαγρέδος Νικόλαος 139
Σάππειρος (ἢ Ζαφείρης), ἱερέας - οἰκονόμος 150
Σαρδανάπαλος 94, 130
Σεβαστὸς (Κυμινήτης) 137, 151
Σκιδάτισσα 116, 146
Σικελία 93
Σπανὸς Ἀλέξιος· βλ. Ἀλέξιος —
Σταγειρίτης· βλ. Ἀριστοτέλης
Στάμος Ἐξαρχος 101, 143
Στέργιος, διακομιστὴς ἐπιστ. 107
Στερεὰ Ἑλλάς 139
Στραβοκέφαλος Στέριος Πετρηλιώτης 118
Στροφάδες νῆσοι 123
Συνέσιος (ἐπιστολαί) 153

Τατάρνας (ἢ Τετάρνης) μονή 91, 114, 141
Τομαρᾶς Ἰωάννης Ντάσιος 108, 145

Τριαντάφυλλος ἐκ Τριβάτου 109, 111, 120, 145

Τρίβατον, τοπων. 109, 113, 118, 145

Τρίκαλα 152

Τοῦρκοι 139, 141, 144-146

Φαιάκιον νῆσος 121, 147· βλ. καὶ Κέρκυρα

Φέγγω, ἀδελφὴ Ἀθανασίου 83-85, 104, 105, [107], 108, 111, 113, 117-120,

122-124, 126, 129, 133

Φώτιος (ἐπιστολαί) 153

Χρῆστος, ἱερέας 108, 109, 145

Χριστόδουλος, ἔμπορος 126, 136, 150· βλ. καὶ Νικόπουλος —

Χριστοφόρος, ἱερομ. 105, 144, 152

Ψωμᾶς Δημήτριος 119

Η ΘΥΣΙΑ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ
ΣΤΗΝ ΚΑΡΑΜΑΝΛΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Τὸ θέμα τῶν ἐκδόσεων τῆς *Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ* ἔχει λυθεῖ ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια χάρη στὴν ὑποδειγματικὴ ἐργασία τοῦ καθηγητοῦ Bakker¹ στὸ περιοδικὸ *Ἐρανιστής*, ὅπου ἡ λεπτομερὴς παρουσίαση ὅλων τῶν ἐκδόσεων, ἢ μεταξύ του, σχέση καὶ ἡ καταγραφή τῶν ἀποκλίσεων τῶν γραφῶν τοῦ κειμένου ἀπὸ ἕκδοση σὲ ἕκδοση, δὲν ἀφήνουν περιθώρια γιὰ ὅποιαδήποτε ἄλλη προσθήκη ἢ παρατήρηση.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ, ὥστόσο, στὴ μικρὴ αὐτὴ ἀνακοίνωση², νὰ ἐπανέλθω στὸ ἴδιο θέμα, ὅχι πιά ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἐλληνικῶν, ἀλλὰ τῶν ξενόγλωσσων ἐκδόσεων καὶ συγκεκριμένα τῶν καραμανλιδικῶν, τουρκικῶν δηλαδὴ μὲ ἐλληνικοὺς χαρακτῆρες. Καὶ πρέπει ἴσως ἐδῶ ν' ἀναφερθεῖ, ὅτι ὑπάρχει μιὰ ἀντίστοιχη παράδοση τῆς *Θυσίας* στὰ ἀρμενοτούρκικα, δηλαδὴ τουρκικὰ μὲ ἀρμένικους χαρακτῆρες³.

Ἡ *Θυσία τοῦ Ἀβραάμ*, τὸ χιλιοδιαβασμένο καὶ πολυτραγουδημένο⁴ αὐτὸ θρησκευτικὸ δράμα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας, ἦταν ἀναπόφευκτο νὰ μὴν ἀφήσει ἀδιάφορους τοὺς τουρκόφωνους ὀρθοδόξους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Παρατηροῦμε, βέβαια, ὅτι ἀπὸ τὰ κρητικὰ θεατρικὰ ἔργα μόνο αὐτὸ μεταφράστηκε στὰ τουρκικὰ· οὔτε ὁ Ἐρωτόκριτος, οὔτε ἡ Ἐρωφίλη εἶχαν τὴν ἴδια τύχη.

1. W. F. BAKKER, «Οἱ παλιές ἐκδόσεις τῆς «*Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ*», *Ὁ Ἐρανιστής*, 15 (1978-1979), σ. 23-39.

2. Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀπετέλεσε ἀνακοίνωση στὸ Ζ' Διεθνὲς Κρητολογικὸ Συνέδριο, Ρέθυμνο, 25-31 Αὐγούστου 1991.

3. Στὸν κατάλογο τῆς Α. ΣΤΕΠΑΝΙΑΝ, (μετάφραση ἀρμενικοῦ τίτλου) *Βιβλιογραφία τουρκικῶν ἐκδόσεων μὲ ἀρμένικους χαρακτῆρες*, Ἐρεβάν 1985, σ. 20, καὶ στὸ ἔτος 1812 βρισκόμαστε τὴ *Θυσία τοῦ Ἀβραάμ*, Abrahamın kurbanı, καὶ Α. TURGUT KUT, Ermeni harfleriyle basılmış türkçe halk kitapları, Halk Kültürü, Derleme, Araştırma İstanbul 1984 σ. 69-79.

4. Βλ. Γ. ΑΜΑΡΓΙΑΝΝΑΚΗ, «Ἡ μουσικὴ τῆς *Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ*», *Ἐπ. Ἐπ. Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης* 1989, *Ἀφιέρωμα στὸν Στυλιανὸ Ἀλεξίου*, σ. 289-296.

Ἡ ἐξήγηση πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ στὸ χαρακτηριστὴρ τῆς λογοτεχνικῆς αὐτῆς δημιουργίας. Τὸ θέμα εἶναι θρησκευτικό⁵, ἡ ἱστορία γνωστὴ ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη, διασκευασμένη γιὰ τὸ θέατρο μὲ ὅλα τὰ συγγραμμικὰ στοιχεῖα, ποὺ ἀγγίζουν τὶς ψυχὲς καὶ ταιριάζουν μὲ τὸν ἀνατολίτικο συναισθηματισμό. Αὐτὴ εἶναι, ἴσως, ἡ κυριότερη αἰτία ποὺ μέσα σ' ἓνα χρονικὸ διάστημα 100 καὶ λίγο περισσοτέρων ἐτῶν ἀνιχνεύουμε 10 καραμανλίδικες ἐκδόσεις τῆς *Θυσίας*.

Τὸ ἐνδιαφέρον, ὅμως δὲν εἶναι τόσο ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκδόσεων, ὅσο οἱ τρεῖς διαφορετικὲς μορφές μὲ τὶς ὁποῖες παρουσιάζεται τὸ ἔργο. Θὰ προσπαθῶ εἰς ὅσον νὰ σᾶς κάνω γνωστὲς αὐτὲς τὶς τρεῖς καραμανλίδικες παραλλαγές τῆς *Θυσίας*.

1. Ἡ πρώτη καραμανλίδικη ἐκδοση στὸν κατάλογο τῶν Dalleggio-Salaville εἶναι καταχωρημένη στὸ ἔτος 1800⁶. Δὲν εἶναι ἀνεξάρτητη, ἀλλὰ ἀποτελεῖ τὸ δευτέρου μέρος τοῦ βιβλίου, μὲ τίτλο ποὺ στὸ πρωτότυπο εἶναι μακροσκελὴς⁷ καὶ ποὺ περιέχει τὸ Διάλογο τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου, ἀρχιεπισκόπου Κέφρου μὲ τὸν Ἰουδαῖο Ἐρβάν. Καλύπτει τὶς σελίδες 103-139⁸. Μεταξὺ τῶν σελίδων 105 καὶ 106 ὑπάρχει μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Νικολάου Σάρρου⁹, μὲ τὴν ὁποία ἀφιερώνει αὐτὸς τὸ ἔργο στὸν Μάξιμο Μαρά καὶ ἐξηγεῖ ὅτι αὐτὸ προέρχεται ἀπὸ τὴν Κρήτη¹⁰.

5. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΣ ΜΠΑΤΑ, «Οἱ πρόλογοι τῶν καραμανλίδικων βιβλίων πηγὴ γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἀθηνικῆς συνείδησης» τῶν τουρκοφώνων ὀρθοδόξων πληθυσμῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας», *Μνήμων*, 11 (1987), σ. 229.

6. S. SALAVILLE-E. DALLEGRO, *Karamanlidika, Bibliographie analytique d'ouvrages en langue Turque imprimés en caractères grecs*, 1 (1584-1850), Athènes 1958, p. 108-111.

7. Ὁ πλήρης τίτλος εἶναι: *Περιοὺν Ἀραπισταντὰ Κεφρὸ σεχερηντέ Ἀρχιεπίσκοπος Ἁγιος ΓΡΗΓΟΡΙΟΣΟΥΝ τὴν μοντζελεσί Γιαουτί Ἐρβάνηλαν, Ἰλκ ἐβέλ Ρώμιτσα τηλιντέν τουρκτζεγιέ ὀλονμούστου Καμισεριτέ Πανοσιώτατος παπά ΧΡΥΣΑΦΗΤΕΝ βέ ταχὴ ἤζετλοῦ Ἁγιος Ἀγγύρας ΣΕΡΑΦΕΙΜ ἐφέντητεν ἰχτημαμινάν γιογλανμίστηρ βέ σήμπτι Ἰλκ ἐβέλ πασμαγιά βερίλτεϊ καμισερηλή Παπάζογλου Ἀβρααμτάν σεπέπ. Ποῦ κιαπαὶ ὀχονγιάν βέ τηρνεγιέν ὀλ χριστιανὴν τζανί ἡτζήν οὔτζ κερὲ Κύριε ἐλέησον τσεσίν. Ραχμέτ Ραπητην, βέ περκέτ ὀνά. Ἀσιτανετέ Πατρικχανετέ ὀλάν Πασμαχανετέ 1800 Σερεσιντέ.*

8. Ὁ πλήρης τίτλος τῆς *Θυσίας* στὰ καραμανλίδικα εἶναι: *Ἡ ΘΥΣΙΑ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ. ΑΒΡΑΑΜΗΝ ΚΟΥΡΙΑΝΗ, Σατέ Ῥώμιτσα λησανιντὰ στιχοσλόριλαν γιαζιλίη βακούφ ὀλοντού πανοσιώτατος βέ λογιώτατος Μαρά ναμιντέ Ζάκνυδοστα πουλοννάν ἀζήζ Βαλιτουλλαχὴν ἀναφωνήτρια τενηλὲν μοναστηρινὴν ἡγούμενοσου, ΜΑΞΙΜΟΣ ἐφέντης σαχιπετλήκ ἰτζουν ἄχψ' Σενετέ Πάατε τούρκτζε λισανὰ τεβσίρ ὀλοντού Καϊσεριλή Οἰκονόμος ΠΑΠΑ ΑΝΔΡΕΑΣΤΑΝ Ἐγκουρλού Κοσμῆ ὀγλου χοτζὰ Ἐλευθερὴν ρεγὴ ἰτιφακίηλαν, σενετέ ἄραπγ'.*

9. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Νικολάου Σάρρου εἶναι ἐπίσης στὰ καραμανλίδικα.

10. «Ὀλκι μεζχορὸ βέ ναμπάρ βέ ἀτζαγιπ κήριτ ἀτασιντὰ, Ἀβρααμὴν τεβαρηγινη

Ἀπὸ τὸν καραμανλίδικο τίτλο προκύπτει ὅτι: *Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ*, γραμμένη μὲ ἀπλὴ ἑλληνικὴ γλῶσσα σὲ στίχους, ἀφιερωμένη στὸν πανοσιώτατο καὶ λογιώτατο κύρ Μάξιμο Μαρά¹¹, ἡγούμενο τῆς Μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς Ἀναφωνήτριας στὴ Ζάκνυθο τὸ ἔτος 1697, μεταφράστηκε ἀργότερα στὴν τουρκικὴ γλῶσσα ἀπὸ τὸν ἐκ Καισαρείας Οἰκονόμο παπά Ἀνδρέα, μὲ τὴ γνώμη καὶ τὴ συγκατάθεση τοῦ ἐξ Ἀγκύρας διδασκάλου Κοσμάογλου Ἐλευθερίου, τὸ ἔτος 1783.

Ἡ ἐκδοση αὐτὴ τοῦ 1800, τὴν ὁποία συμβουλευτήκε καὶ ὁ καθηγητὴς Bakker, εἶναι γραμμένη σὲ πεζὸ λόγο καὶ ἔχει τὴ θεατρικὴ οἰκονομία¹². Μὲ μιὰ πρώτη ματιὰ ἀποκτάει κανεὶς τὴ βεβαιότητα ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ μετάφραση λέξη πρὸς λέξη στὰ τουρκικὰ τοῦ κρητικῶν κειμένου. Ὡστόσο, ὑπάρχουν ἀποκλίσεις μὲ μικρὲς προσθήκες ἢ ἀποσιωπήσεις, καθὼς ἐπίσης καὶ παρανοήσεις ἐννοιῶν¹³.

Τὸ 1844 ἐπανεκδίδεται ἀπὸ τὸ πατριαρχικὸ τυπογραφεῖο τὸ ἴδιο βιβλίον¹⁴ καὶ περιέχει τὴν ἴδια μετάφραση σὲ πεζὸ λόγο, χωρὶς ὅμως τὸν πρόλογο τοῦ Σάρρου. Ἐντὶ αὐτοῦ ὑπάρχει κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο μιὰ μικρὴ ἔνδειξη:

Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ yani hazreti Avraam peterimizin kurban hikayetidir ki, simdi ikinci defa basmaya verildi, bu kitabi bastiranlarin harc mesarifiyile. (= Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ δηλαδὴ ἡ ἱστορία τῆς θυσίας τοῦ Ἁγίου πατέρα μας Ἀβραάμ, ἡ ὁποία δόθηκε γιὰ ἐκτύπωση γιὰ δευτέρη φορὰ μὲ ἔξοδα αὐτῶν ποὺ ἐκδίδουν τὸ βιβλίον).

Ὅπως εἶπαμε καὶ παραπάνω τὸ κείμενο δὲν ἔχει καμιὰ διαφορὰ ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς πρώτης ἐκδοσης. Στὸ τέλος ὑπάρχει ἓνα τετράστιχο μὲ τὰ ὀνόματα τῶν τυπογράφων καὶ παράκληση νὰ εὐχόμεστε ὑπὲρ αὐτῶν:

*Izte bu kitap burada buldu nihayet
Eyileyin bunu hararetile kirayet*

γιαζιλμὴς πουλτοῦμ) (= Σ' αὐτὸ τὸ ἔνδοξο, περιώνυμο καὶ θαυμαστὸ νησί ποὺ εἶναι ἡ Κρήτη, βρήκα γραμμένη τὴν ἱστορία τοῦ Ἀβραάμ).

11. Γιὰ τὸν Γρηγόριο καὶ τὸν Μάξιμο Μαρά καθὼς καὶ γιὰ τὴ δραστηριότητά τους στὴ Βενετία βλ. S. SALAVILLE. «Deux Crétois établis à Venise au XVIIe siècle. Grégoire et Marc - Maxime Maras», *E.E.B.S.*, ΚΑ (1954) σ. 351-364.

12. W. F. BAKKER, «Οἱ ἐκδόσεις... ὁ.π.», σ. 25-35.

13. Στὴν ἐργασία τοῦ W. F. BAKKER, ἐπιχειρεῖται ἡ καταγραφή αὐτῶν τῶν λαθασμένων μεταφράσεων, τῶν ἀλλαγῶν τοῦ νοήματος τοῦ κειμένου, ἀκόμη καὶ τῶν ἀποσιωπήσεων.

14. Τὸ βιβλίον ἔχει τὴν ἴδια σύνθεση, ἀποτελεῖται δηλαδὴ ἀπὸ τὸν «διάλογο... τοῦ Γρηγορίου Ἐπισκόπου Αἰθιοπίας» καὶ τὸ δευτέρου μέρος εἶναι ἡ «Θυσία τοῦ Ἀβραάμ», βλ. S. SALAVILLE- E. DALLEGRO. *Karamanlidika*, I, σ. 278-281.

*Kıtarı Nikola ve İoan çekti zahmet
okuymun bunlara ve imdat edenlere rahmet.*

(= 'Ιδού αυτό το βιβλίο τελείωσε εδώ,
διαβάστε το με ζήλο και ωφεληθείτε.

Οί τυπογράφοι Νικόλαος και 'Ιωάννης κοπίασαν,
εύχηθείτε υπέρ αὐτῶν κι ἐκείνων πού τοὺς βοήθησαν).

2. Ἡ δεύτερη μορφή και ἴσως ἡ πιό ἐνδιαφέρουσα ἀπὸ τίς καραμανλίδικες ἐκδόσεις τῆς Θυσίας ἀπαντᾷ στό ἔτος 1836¹⁵. Εἶναι ἐκδοση Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ τυπογραφείου 'Ιγνατιάδη. Ἀπὸ τὸν καραμανλίδικο τίτλο πληροφοροῦμαστε ὅτι :

«*Ἡ ψυχοφελῆς ἱστορία τῆς Θυσίας τοῦ Ἁγίου Ἀβραάμ, ἡ διήγηση τῆς ὁποίας περιέχεται σ' αὐτὸ τὸ βιβλιαράκι, ἂν και πρὶν πολλὰ χρόνια ἀποσπᾶσθη ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη και γράφτηκε στὰ ἑλληνικά και σὲ στίχους, τώρα γιὰ τὴν ψυχικὴ ὠφέλεια τῶν ἀδελφῶν μας τῶν ἐν τῇ Ἀνατολίᾳ Χριστιανῶν, πού δὲν γνωρίζουν τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, μεταφράστηκε στὰ τουρκικά με τὴν προσπάθεια κάποιων εὐλαβῶν Χριστιανῶν*»¹⁶.

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀκροστιχίδα ἐνὸς τμήματος 10 στίχων πού ὑπάρχει στὴ σελίδα 79, στό τέλος τοῦ βιβλίου, μεταφραστῆς εἶναι ὁ παπὰ Σωφρόνιος ἀπὸ τὴ Χιλὴ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Sileli para Sofronios)¹⁷. Ὁ παπὰ Σωφρόνιος δὲν ἀρέστηκε μόνο στό νὰ μεταφράσει τὸ κρητικὸ κείμενο στὰ τουρκικά, ἀλλὰ προσπάθησε νὰ τὸ μεταφράσει σὲ ὁμοιοκατάλητους στίχους, πράγμα πού κάνει αὐτὴ τὴν ἐκδοση ἀκόμη πιό πολὺτιμη. Μὲ τὴν προσπάθεια αὐτὴ ὅμως οἱ 1154 δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι τῆς ἑλληνικῆς ἐκδοσης ἐκτείνονται στοὺς 1186 πάλι δεκαπεντασύλλαβους, στὰ καραμανλίδικα, πράγμα πρᾶγματι θαυμαστό.

15. S. SALAVILLE - E. DALLEGRO, *Karamanlidika*, I, σ. 236-239.

16. Ὁ πλήρης τίτλος τῆς ἐκδοσης: *Χαζρετὴ Ἀβρααμὴν ζιαδὲ τζὸκ τζανὰ μενφαατλή κουρπὰν χεικαγεσῆ. Πού κιταπτζααζῆν ἱτζινδὲ νὰκλ ὀλουνὰν Χαζρετὴ Ἀβρααμὴν κουρπὰν χεικαγεσενῆ, τζοκ σενελερ ἀκδέμη Τεβράτη Σεριφδὲν ἀρηματζά, Ἰουναῆ λισανῆν πίλμεγεν Χριστιὰν καρηπασλαρημηζῆν τζανιερ μενφααετῆ ἱτζοὺν, πάζη διנדάρ Χριστιανλαρῆν καρηρετῆ ἱλὲ Τούρτζε λισανῆνὰ τερτζουμά ὀλουνοῦσουρ.*

17. Ἡ Ἀκροστιχίδα ὅπως ὑπάρχει μέσα στό βιβλίο:

Σητικηλε	Παπάσην	Ρουχανὶ καρινδασιμ
Ἰμάνιλε	Πακῆπ	Οκουδουκτὰ σὲν διδασιμ
Λαηκλή	Σαχῆχ	Νασιχὲτ πουλατζάκσην
Εττικατλή	Ὠλάρακ	Ἰταατῆ δουγιατζάκσην
Λὰ φάρκ	Φαζιλετλή	Ὀλούρσαν πού Ἀβραάμ γκιπὶ
Ἰνσαλλάχ,	πού χεικαγὲτ	Σανάδα ὀλουρ ταάμ γκιπὶ.

Ὁ μεταφραστῆς μένει πιστὸς στό ἀρχικὸ κείμενο, μεταφράζει, ὅσο τὸ δυνατό, λέξη πρὸς λέξη και κάνει πλατειασμούς μόνο ὅταν δὲν τὸν βοηθάει ἡ γλωσσικὴ του κατάρτιση¹⁸. Κρατᾷ τὴ θεατρικὴ οἰκονομία τοῦ κρητικοῦ ἔργου, ἀλλὰ ταυτόχρονα προσθέτει πεζὺς σκηνικὲς ὁδηγίες ἢ διευκρινίσεις κατ' ἀναλογία μ' αὐτὴ πού βρίσκεται μεταξύ τῶν στίχων 74 και 75 τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου. «*Σηκῶνεται ὁ Ἀβραάμ και γονατιστὸς προσεύχεται*». Διαβάζουμε: «*ΑΓΓΕΛΟΣ, δηλαδή ὁ ἄγγελος λέει, ΑΒΡΑΑΜ, μιλάει μοναχὸς του. ΣΑΡΡΑ, ξυπνάει και ρωτᾷ, ἀπαντᾷ κλπ. ΑΒΡΑΑΜ, μὴ μπορῶντας νὰ τὸ κρῦψει πιά τὴν πληροφορεῖ μ' αὐτὸν τὸν τρόπο*». Προσπαθεῖ δηλαδή ὁ μεταφραστῆς νὰ μεταδώσει και τὴν ψυχικὴ κατάσταση μέσα στὴν ὁποία βρίσκονται τὰ πρόσωπα τοῦ δράματος.

Ὁ παπὰ Σωφρόνιος μοιάζει νὰ μὴν ἔχει ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τὸν προηγούμενο μεταφραστῆ. Πιστεύω ὅτι εἶχε μπροστά του μόνο τὸ ἑλληνικὸ κείμενο και παρουσίασε ἐξ ἀρχῆς μιὰ λογοτεχνικὴ δημιουργία. Τὸ βιβλίο κλείνει μ' ἓνα τετράστιχο¹⁹. Εἶναι περίεργο τὸ ὅτι αὐτὴ ἡ ἐκδοση δὲν εἶχε θαυμαστὲς ἢ μιμητὲς και ἔμεινε μοναδικὴ χωρὶς ἐπανεκδόσεις.

3. Μὲ τὴν ἐκδοση τοῦ καταλόγου τῶν καραμανλίδικων ἐκδόσεων γιὰ τὸν εἰκοστὸ αἰῶνα²⁰, καθὼς και μὲ τὴν καταγραφή τῶν προσθηκῶν²¹ στοὺς ἤδη ὑπάρχοντες καταλόγους, μπορέσαμε νὰ βροῦμε και μιὰν ἄλλη μορφή τῆς Θυσίας, πού δὲν μοιάζει καθόλου μὲ τίς ἄλλες.

Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ ἔτος 1862 μετράμε ἕξι ἐπανεκδόσεις ἐνὸς βιβλίου μὲ τίτλο *İBROUSAAHMHN ZİĞİAPETNAMBESİ BE BAİTETOTALLAX MARIAMHN LAΦΛAPİ BE XAZPETİ ABRAAMHN KOYPIANH* (= Προ-

18. Ὁ στίχος 6 στὴν ἑλληνικὴ ἐκδοση Γ. ΜΕΓΑ, *Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ*, Ἀθήνα 1954, σ. 151: *Ἀφέντης ὁποῦ προσκυνοῦν και τρέμουν οἱ ἄγγελοι, γίνεται Ἐσὶδ ὀλ Μελαηκτὲν σετζὲ ὀλουνὰν Ἀλλαγῆν νουφουζουνοῦ* (= Ἄκουσε ἀπὸ ἐκεῖνο τὸν ἄγγελο τὴ δύναμη τοῦ προσκυνητοῦ Θεοῦ).

19. *Ὀκούρσαν πού κιταπτζααζῆ, χέμ πού πειτλερι δεφαάτιλε, πολούρσουν τερτζουμά ἔδενῆ, χέμ δολάρ τζανῆν τζοκ μενφαάτιλε, Ὀλ ζεμὰν πιλέσιν κι Ἀλλαγῆν μακπουὶλ κουλοῦ ὀλούρσουν ἄζ ζαχμέτιλε Λάιν πού φακῆρ καρινδασγγάδα δοὰ ἔδῆσιν τζοκ ραχμέτιλε.*

Οἱ στίχοι σημαίνουν (= Ἄν διαβάσεις αὐτὸ τὸ βιβλιαράκι και μάλιστα αὐτοὺς τοὺς στίχους ἐξ ὀλοκλήρου, θὰ βρεῖς τὸν μεταφραστῆ και μάλιστα ἡ ψυχὴ σου θὰ γεμίσει ὠφέλεια. Τότε νὰ ξέρεις, ὅτι μὲ λίγο κόπο θὰ γίνεις ἀρεστὸς δούλος τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὅμως και ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ φτωχοῦ ἀδελφοῦ σου νὰ εὐχῆσαι μὲ πολλὸ ἔλεος).

20. ΕἸΒΑΝΓΕΛΙΑ ΒΑΛΤΑ, *Karamanlidika XXe siècle, Bibliographie Analytique*, Athènes 1987.

21. ΕἸΒΑΝΓΕΛΙΑ ΒΑΛΤΑ, *Karamanlidika, Additions (1584-199), Bibliographie Analytique*, Athènes, 1987.

σκυνητάριο τῆς Ἱερουσαλήμ, λόγοι τῆς Θεοτόκου Μαρίας καὶ ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ)²².

Ἡ Θυσία ποὺ περιέχεται σ' αὐτὸ τὸ βιβλίον εἶναι ἓνα ποίημα, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ 90 τετράστιχα ἑνδεκασύλλαβα ὁμοιοκατάληκτα, μέσα στὰ ὁποῖα ὁ ποιητὴς διηγεῖται ὅλη τὴν ἱστορία τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ. Παρατηροῦμε ὅτι ὁ δημιουργὸς ἔχει ὑπόψη του τὸ ἑλληνικὸ κείμενο, τὸ ὁποῖο παρακολουθεῖ ἐπακριβῶς, μὲ τὴν διαφορὰ ὅτι δὲν τὸν ἐνδιαφέρει πιά ἡ θεατρικὴ δομὴ, ἀλλὰ ἡ ἱστορία αὐτὴ καθ' αὐτή.

Εἶναι καὶ αὐτὴ μιὰ καινούργια λογοτεχνικὴ δημιουργία, ἡ ὁποία δὲν ἔχει σχεδὸν καμία σχέση μὲ τὸ ἀντίστοιχο ἑμμετρο καραμανλίδικο κείμενο τῆς Θυσίας τοῦ 1836. Ἡ φρασεολογία καὶ ἡ ἐπιλογή τῶν λέξεων εἶναι ἄλλη, εἰδικὴ γι' αὐτὸ τὸ ποίημα. Ἡ διήγηση κυλάει ὁμαλά, περιέχει ὅλα τὰ γεγονότα, ὅλους τοὺς συναισθηματικὰ φορτισμένους διαλόγους μεταξὺ τοῦ Ἀβραάμ καὶ τῆς Σάρρας, τοῦ Ἀβραάμ καὶ τοῦ Ἰσαάκ, τοὺς γεμάτους παράπονο μονολόγους τοῦ Ἰσαάκ, καθὼς καὶ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα διευκρινίζουν τὴν κατάσταση τῶν προσώπων, ὅπως (=Ἡ Σάρρα τὸ ἔκουσε καὶ λιποθύμησε, σὰν ἄψυχο πτώμα θεωρήθηκε, ὕστερα τρέμοντας συνῆλθε κάπως, καὶ ἔγιναν θάλασσες ἐφτὰ τὰ μάτια τῆς ἐκεῖνα).

Δημιουργὸς τῆς διασκευῆς εἶναι ὁ παπὰ Ἰωαννίκιος ἀπὸ τὴν Κερμίρα, κοντὰ στὴν Καισάρεια. Τὴν πληροφορία τὴν παίρνομε ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ κειμένου, ὅπου προβάλλει ὁ στίχος *Κερμιρλι Παπᾶ Ἰωαννίκιος, χακίρ δοαδζηνήζ*, (=Εὐτελής εὐχέτης σας παπὰ Ἰωαννίκιος ἀπὸ τὴν Κερμίρα).

Ἡ ἔκταση τοῦ κειμένου ποικίλλει ἀπὸ ἔκδοση σὲ ἔκδοση, ἡ μικρότερη εἶναι 90 τετράστιχα, ἐνῶ ἡ πλήρης μορφή του εἶναι 98 ὁμοιοκατάληκτα τετράστιχα. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ 95 ἀνήκουν στὴν Θυσία καὶ τὰ τρία εἶναι προσθήκη αὐτοῦ ποὺ μετέγραψε τὸ ποίημα ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ παπᾶ Ἰωαννίκιου. Οἱ τρεῖς τελευταῖες στροφές εἶναι οἱ ἐξῆς:

*Πὴν σονκουρλέρ ὄλσον σαχίπ σουπχανά,
γιαρδῆμ ἰδέρ κενδισινε ταπανά,
Τοκσάν πές πεγιδὶ δουζούπ φιπαναά,
νασίπ ἔτ πέν κουλά δζεμιῦ δζανά
Πάτερ Ἀβραάμην κουδζακλαρηνή*

*Δζεμιῦ ὄκουγιοῦπ δινλεγενλερί,
μουῖμιν Ὁρθόδοξος Χριστιανλαρή.*

*Δζενέτι Ἀλιαδά φεραχλήκ γιερί,
μαάφ ἐγλέ πιτοὺν κουναχλαρηνή.*

*Πέν γαρίπ Τουράπ ὄγλοῦ γιαλβαρήρ.
ποῦ καδάρ μέτχ ἐτδὶκ ἐλ βερίρ,
δινλεγενλερέδε πεζκινλίκ κελίρ,
χέπ μααζὶ διλερλέρ κουσουρλαρηνή
Κερμιρλι Παπᾶς Ἰωαννίκιος
χακίρ δοατζηνήζ Ἀμήν.*

(=Χίλιες εὐχαριστίες στὸ Μεγάλον Θεό, βοηθάει ὅσους τὸν λατρεύουν, αὐτὸν ποὺ κατάρτισε τοὺς ἐνενηντα πέντε στίχους, ἐμένα τὸν δούλο σου καὶ ὅλες τὶς ψυχές ἀξιώσέ τις στοὺς κόλπους τοῦ Ἀβραάμ.

Ὁλων αὐτῶν ποὺ διαβάζουν καὶ ἀκοῦν, τῶν πιστῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν ὁ χώρος ἄνεσης εἶναι στὸν ὕψιστον Παράδεισον ἄφες αὐτῶν ὅλα τὰ ἁμαρτήματα.

Ἐγὼ ὁ φτωχὸς Τουράπογλου ἰκετεύω τόσοι ἔπαινοι μᾶς ἐπρόδωσαν καὶ οἱ ἀκροατὲς ἐδυσφόρησαν ὅλοι μαζὶ ἄς ζητήσουν ἄφεση).

Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ σημειώσουμε ὅτι καὶ οἱ ἑπτὰ ἐκδόσεις αὐτῆς τῆς μορφῆς τῆς Θυσίας εἶναι συνδεδεμένες μὲ τὰ δυὸ προηγούμενα ἑμμετρα κείμενα (δηλ. τὸ Προσκυνητάριο τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ τοὺς λόγους τῆς Θεοτόκου), ποὺ κατὰ πᾶσα πιθανότητα εἶναι καὶ αὐτὰ ἔργα τοῦ Παπᾶ Ἰωαννίκιου. Ἐκεῖνο ποὺ ἀλλάζει κάθε φορὰ εἶναι ὁ εὐσεβὴς χρηματοδότης τῆς συγκεκριμένης ἔκδοσης καὶ τὸ τυπογραφεῖο.

Οἱ ἐκδόσεις μὲ χρονολογικὴ σειρά εἶναι οἱ ἐξῆς:

1. Τοῦ 1862, χωρὶς ὄνομα χορηγοῦ καὶ τόπο ἔκδοσης²³.
2. Τοῦ 1866, πραγματοποιήθηκε μὲ ἔξοδα τοῦ μοναχοῦ Ἰωάννη ἀπὸ τὸ Ἰντζέσου τῆς Καισάρειας²⁴.

22. Γιὰ τὴν τύχη αὐτοῦ τοῦ βιβλίου καὶ τὶς πολλαπλές του ἐκδόσεις βλ. ΗΑΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ - ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΜΠΑΛΤΑ, *Ἡ Καππαδοκία τῶν «Ζώντων Μνημείων»*, Ἀθήνα, 1990, σ. 50 σημ. 48, σ. 51 σημ. 49, σ. 64.

23. S. SALAVILLE- E. DALLEGGIO, *Karamanlidika*, II, p. 57.

24. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΒΑΛΤΑ, *Karamanlidika, Additions* p. 57.

3. Τοῦ 1892, με ἔξοδα τῶν ἀδελφῶν Κ. Σφυρᾶ ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο Κεφαλίδη τῆς Κωνσταντινούπολης²⁵.

4. Τοῦ 1900. Ἡ παρουσία αὐτῆς τῆς ἔκδοσης διαφέρει ἀπὸ τις προηγούμενες. Εἶναι ἡ μόνη φορὰ πού τὸ βιβλίο ἐπιγράφεται ΑΓΙΟΣ ΤΑΦΟΣ ΔΕΣΤΑΝΗ (=Ἔπος τοῦ Ἁγίου Τάφου), παρόλο πού τὸ περιεχόμενό του εἶναι τὸ ἴδιο με τις προηγούμενες ἐκδόσεις²⁶.

5. Τοῦ 1905. Ἀπὸ τὸ πατριαρχικὸ τυπογραφεῖο τῆς Κωνσταντινούπολης²⁷.

6. Χωρὶς χρόνο ἐκδόσεως ἀπὸ τὸ «ἐκδοτικὸν κατάστημα», ὅπως χαρακτηριστικὰ λέγεται, τοῦ Γερασίμου Ἀλεξανδράτου, καὶ τὸ τυπογραφεῖο Σακαγιάν τοῦ Γαλατᾶ²⁸.

7. Κι αὐτὴ ἔκδοση χωρὶς χρονολογία, ἀλλὰ με ἐκδότη τὸν Δ. Συκαρᾶ ἀπὸ τὴν Θεσσαλονικὴ²⁹.

Εἶναι ἐντυπωσιακὲς οἱ τόσες ἐπανεκδόσεις αὐτῆς τῆς μορφῆς τῆς Θυσίας καὶ μαρτυροῦν ἕνα συνεχὲς ἐνδιαφέρον τῶν Μικρασιατῶν γιὰ τέτοιου εἴδους κείμενα. Τὸ γεγονός μάλιστα, ὅτι δὲν προτιμοῦνται οἱ ἄλλες μορφές (δηλ. τὸ πεζὸ κείμενο, ἢ τὸ πλήρες ἔμμετρο), δηλώνει ὅτι αὐτὸ εἶχε κατακτήσει τὸ κοινὸ καὶ ἴσως ἐφθασε νὰ ἀπαγγέλλεται ἀπὸ στήθους.

Καὶ ὅπως ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς παίρνει ἀφορμὴ ἀπὸ τὴν ἐξαισία μετρικῆ ἐπεξεργασία τῆς Θυσίας καὶ γράφει «θὰ ἦταν ἴσως ἐδῶ ὁ τόπος γιὰ νὰ ἐξαρθεῖ ὁ χαρακτήρας τῆς ἀφομοιωτικῆς δυνάμεις τοῦ ἑλληνισμοῦ πού πλάθει ἑλληνικότητα με τὸ κάθε λογῆς ὕλικόν»³⁰, ἔτσι κι ἐμεῖς μπορούμε νὰ ἐξάρουμε τὴ δημιουργικὴ διάθεση τῶν τουρκοφώνων καὶ τὴν ἀγάπη γιὰ θέματα τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας, ἀρχίζοντας βέβαια πάντα ἀπὸ θρησκευτικὰ καὶ κατὰ κάποιον τρόπο γνωστὰ στοὺς πολλούς.

Μὲ τὴν παρουσίαση αὐτῶν τῶν τριῶν τύπων τῶν ἐκδόσεων τῆς Θυσίας στὰ καραμανλίδικα θαρρῶ πὼς συνεισφέρω καὶ στὴν ἱστορία τῆς διάδοσης τοῦ κειμένου, ἀλλὰ καὶ στὴ βαθύτερη ἐξιχνίαση τῆς παιδείας καὶ τῶν ἀναγνωσμάτων τῶν τουρκοφώνων ὀρθοδόξων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, καθὼς καὶ στὴ σχέση αὐτῶν τῶν Μικρασιατῶν με τὴν κρητικὴ πολιτιστικὴ κληρονομιά³¹.

25. ΕἸΒΑΝΓΕΛΙΑ ΒΑΛΤΑ, *Karamanlidika, Additions*, p. 84.

26. ΕἸΒΑΝΓΕΛΙΑ ΒΑΛΤΑ, *Karamanlidika, Additions*, p. 129.

27. ΕἸΒΑΝΓΕΛΙΑ ΒΑΛΤΑ, *Karamanlidika, XXe siècle*, p. 31.

28. ΕἸΒΑΝΓΕΛΙΑ ΒΑΛΤΑ, *Karamanlidika, XXe siècle*, p. 159.

29. ΕἸΒΑΝΓΕΛΙΑ ΒΑΛΤΑ, *Karamanlidika, XXe siècle*, p. 166.

30. Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, Ἀθήνα 1975, σ. 81.

31. Ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ θέλω νὰ εὐχαριστήσω τοὺς συνεργάτες τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν κυρίους Γιάννη Σαμαρτζῆ καὶ Γεώργιο Γιαννακόπουλο γιὰ τὴν πρόθυμη βοήθειά τους στὴν ἀνέυρεση τῶν παραπάνω καραμανλίδικων ἐκδόσεων τῆς «Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ».

Η Θ Υ Σ Ι Α
Τ Ο Υ Α Β Ρ Α Α Μ
Α Β Ρ Α Α Μ Η Ν
Κ Ο Υ Ρ Π Α Ν Η

Σατὲ Ῥώμτζα λησανιντὰ εἰχοσλάριλαν γιαζιλὴπ Βακὴφ
ὄλεντὲ πανοσιώτατος βὲ λογιώτατος, μαρὰ ναμιντὲ
Ζάκυνθοςτα πελθενὰν ἀζήζ Βαλιτελλαχὴν ἀνα-
Φωνήτρια τενηλὸν μοναζηρινὴν ἡγέμενοσβ.

Μ Α Ξ Ι Μ Ο Σ

Ἐφόντη σαχιπετλὴκ Ιτζεν. α χ υ ψ' Σενέτὲ

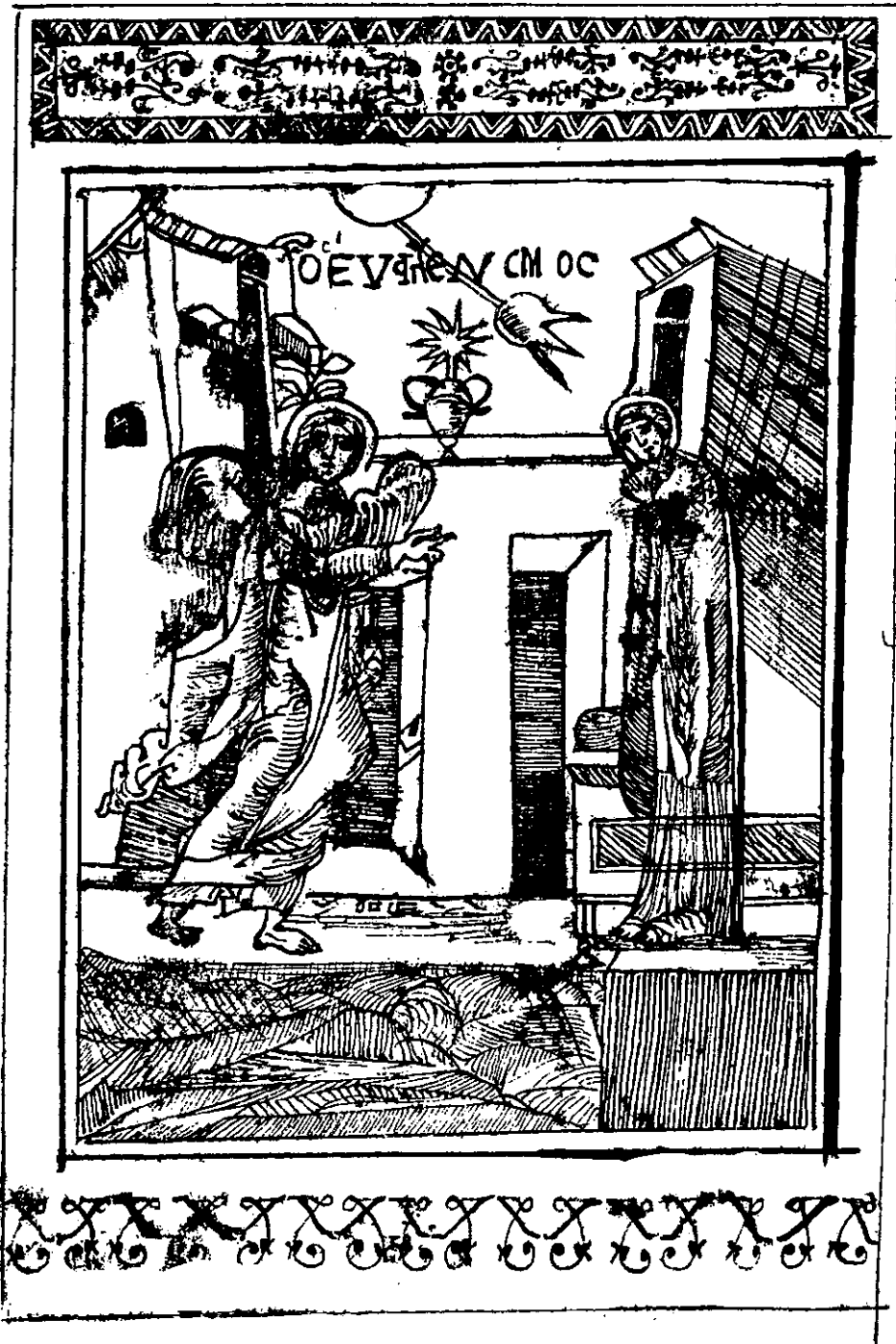
Πάατε τέρχτζε λισανὰ τεβσίρ ὄλεντὲ Κάϊσεριλὴ Οἰκονόμος

Π Α Π Α Α Ν Δ Ρ Ε Α Σ Τ Α Ν

Ἐγκερλὲ Κοσμᾶ ὄγλὲ χοτζὰ Ἐλευθερὴν ἔργη
ΙτιΦακὴήλαν. σενετὲ α ψ π γ'.

Ἡ ἔκδοση τοῦ 1800.

Ευαγγελισμός της Θεοτόκου: Σχέδιο άγνωστου με τὸ χέρι, πρόσθετο στὴν έντυπη έκδοση τοῦ 1800.

24, 25

ΧΑΖΡΕΤΗ

ΑΒΡΑΑΜΗΝ

ΣΙΑΔΕ ΤΖΟΚ ΤΖΑΝΑ ΜΕΝΦΑΑΤΑΝ

ΚΟΥΡΠΑΝ ΧΕΚΙΛΑΓΕΣΗ.

Ποῦ κιταπτζαζήν ιτζινδὲ νάκλ ὀλουάν Χαζρέτη
 'Αβρααμίν κουρπάν χεκιλαγεσηνῆ, ζὸν σενιλιέρ ἀκ-
 δεμη Τεβράτη Σεριφδὲν ἀήματζά, 'Ιουανῆ λισα-
 νηνδὰ πεῆτλιέρ ιλιε ριαζμησλάρησαδα, σίμδι
 'Αναδολουδὰ 'Ιουανῆ λισανῆν πίλιμεγεν
 Χρισιάν καρηνδασλάρημηζήν τζανιέτ
 μενφαατῆ ιτζούν, πάλζη δινδάρ Χρισι-
 ανλαρῆν καήρετῆ ιλιε Τούρκζε λισα-
 νηνὰ τερτζουμά ὀλουνηούσδουρ.

ΑΣΙΤΑΝΕΔΕ.

'Ιγνατιάδηςλερην, Πασμά χανσινιδέ.

1836.

'Η ἀνεξάρτητη έκδοση τοῦ 1836.

ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΩΝ ΣΤΟΥΔΙΩΝ
ΛΕΥΤΕΣ Μ. ΚΑΙ Ο. ΜΕΡΗΣ

524

ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜΙΝ ΖΙΓΙΑΡΕΤΝΑΜΕΣΙ

ΒΕ

ΒΑΛΙΤΕΤΟΥΛΛΑΧ ΜΑΡΙΑΜΗΝ

ΛΑΦΛΑΡΙ

ΒΕ

ΧΑΖΡΕΓΙ

ΑΒΡΑΑΜΗΝ ΚΟΥΡΨΙΑΝΗ

Νακλιετλερινί, βε τζανά φαίταλοδ νασα-
χατή σαμίλ πिर άζζέλ κιτάπ δλοδπ, Κα-
ισεριε 'Ιντζέσουλου Σδυνπούλ δγλοδ μεχ-
ρούμ Νικόλαος μαχτουμί Μοναχός χα-
τζή 'Ιωάννη μεσαριφι ήλε τάππ όλουντού,

1866

'Η διπλή έκδοση του 1866. Το 'Οδοιπορικό της 'Ιερουσαλήμ, Οι Λόγοι της Θεοτόκου
και ή Θυσία του 'Αβραάμ.

ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜΙΝ

ΖΙΓΙΑΡΕΤΝΑΜΕΣΙ

ΒΕ

ΒΑΛΙΔΕΤΟΥΛΛΑΧΗΝ ΓΙΑΣΛΑΡΗ

ΒΕ

ΧΑΖΡΕΤΙ ΑΒΡΑΑΜΙΝ ΚΟΥΡΨΙΑΝΙ

ΒΕ

Μπενί άδερμέ ιδζάτ έδανίν
'Ιλλαχί μπαγιτλεριέ.

Περαδερλερ Κ. ΣΦΡ'ΡΑ
μεσαριφι ήλε τάπ όλουντού.

Μεαριφίν βουχσατί ήλε Νο. 820,
(Έτλοδλ 10, σενεσι 1308).

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΕΔΕ
Ν. Γ. ΚΕΦΑΛΙΑΣ ΜΑΤΗΛΑΣΙΣΤΑΔΕΝ.

1892.

Διπλή έκδοση του 1892, όμοια με την προηγούμενη.

ΑΓΙΟΣ ΤΑΦΟΣ
ΔΕΣΤΑΝΗ

Κεφυρὸν Παπᾶ Ἰωαννίτου

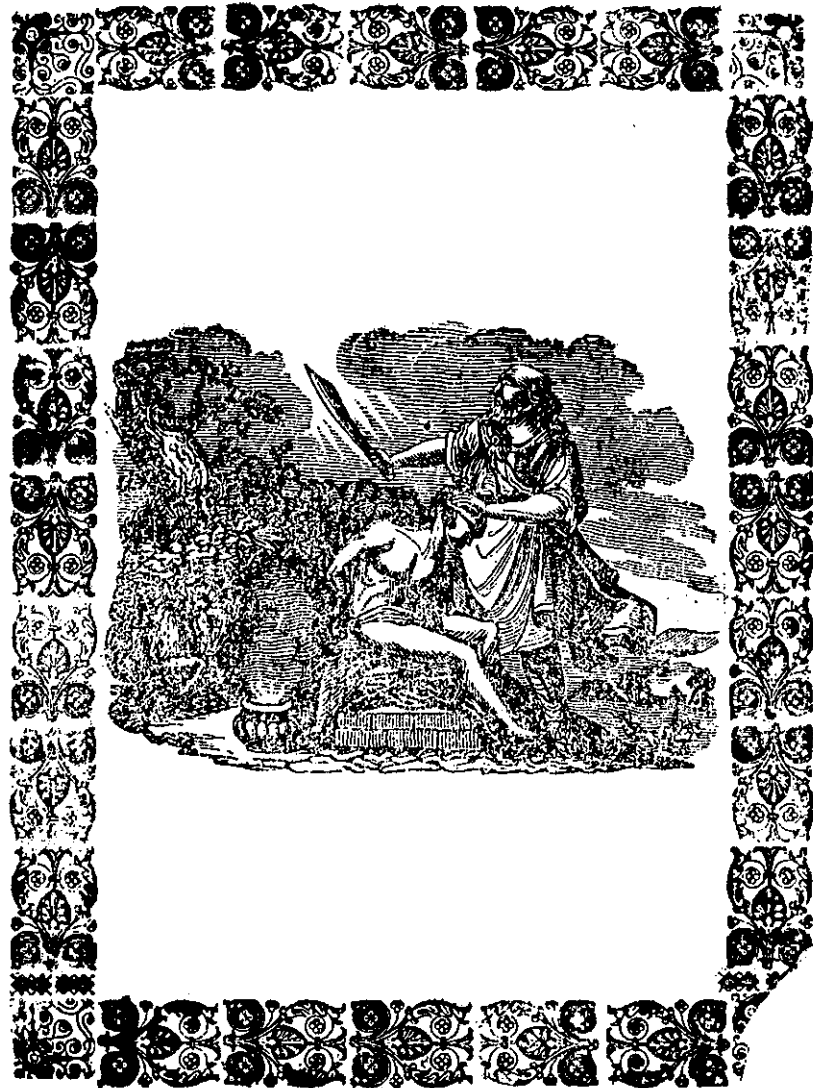
ἰν ὀ ἄ σ ι ν ἰ

ΚΕΝΤΡΟ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΙΣΡΑΗΛ Μ. ΚΑΙ Ο. ΜΕΡΑΙΕ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ 316

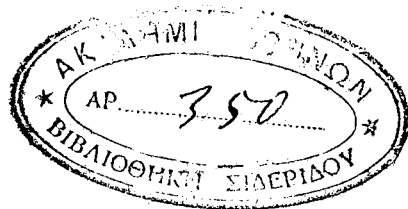
Γ. Ι. Χ.

1900

Τὸ ἔπος τοῦ Ἁγίου Τάφου. Διπλὴ ἔκδοσι τοῦ 1900.

Ἐντυπὴ παράστασι τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ ἀπὸ τὴν ἔκδοσι τοῦ 1900.

Ἀδελφοὶ ἐλέπετε μήτις ὑμᾶς ἔσαι ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς Φι-
 λσοφίας ἢ κενῆς ἀπάτης, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώ-
 πων, κατὰ τὰ σοιχεῖα τῶ κόσμου, ἢ ἐ κατὰ Χριστόν.
 πρὸς Κολασσ. κεφ. β'. 8'.

Σφραγίδα τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου τοῦ ἔτους 1798 ἀπὸ καραμανλίδικο βιβλίου.

DIMITRIS TSOUGARAKIS

TWO CASES OF MISTAKEN IDENTITY AMONG THE METROPOLITANS OF CORFU IN THE TWELFTH CENTURY

In the lists of metropolitans¹ and the ecclesiastical histories² of Corfu there is mention in the twelfth century of two metropolitans by the name of George: George Choniates, who is placed around the 1140s, and George Koupharas, who is placed between the years 1177 and 1181.

Eleven letters of a metropolitan of Corfu by the name of George which survive only in a Latin translation were published by Baronius³, who dated them between 1176 and 1181. However, these are not of the twelfth, but of the thirteenth century and their author was the erudite metropolitan of Corfu George Bardanes (1219-1236)⁴. A. Moustoxydes, who reprinted these letters and published another by Bardanes addressed to the Patriarch of Constantinople Germanus II⁵, considered that three of the eleven letters had been written by a metropolitan George Choniates

1. B. ATESIS, *Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον*, Athens 1975, pp. 115-116; S. AVOURIS, article «Κερκύρας μητρόπολις», in *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, vol. 7, pp. 509-510; R. JANIN, article «Corfu» in *Diction. d'hist. et de théol. catholique*, vol. 13, p. 830; B. MYSTAKIDES, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι», *EEBS* (= *Epeteris Etairias Byzantinon Spoudon*) 12 (1936), p. 192.

2. P. CHIOIS, *Ἱστορικὰ ἀπομνημονεύματα τῆς νήσου Ζακύνθου*, vol. 2, Corfu 1858, pp. 105, 473-4; S. PAPAGEORGIOU, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κερκύρας*, Corfu 1920, pp. 22-23, 26-31; S. AVOURIS, *Σύντομος ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἰονίων νήσων*, Athens 1966, p. 12; A. CH. TSITSAS, *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κερκύρας κατὰ τὴν Λατινοκρατίαν 1267-1797*, Corfu 1969, pp. 16-17.

3. *Annales*, vol. XII (1613), pp. 694 ff., 734 ff., 748 ff., 768 ff., for the years 1176, 1178, 1179, 1180, 1188.

4. Cf. N. B. TOMADAKIS, *Σύλλαβος βυζαντινῶν μελετῶν καὶ κειμένων*, Athens 1961, pp. 423-24 (= *EEBS* 27 (1957), pp. 43-45). The Greek text of a letter of Bardanes to Emperor Frederic II has been recently found and published by A. ACCONCIA LONGO, «Per la storia di Corfu nel XIII secolo», *RBSN* 22-23 (1985-86), pp. 209ff.

5. A. MOUSTOXIDI, *Delle cose corciresi, volume primo*, Corfu 1848, pp. XL-LVI.

in the 1140s, and the remaining eight by a metropolitan George Koupharas (1177-1181)⁶. Although it was established beyond doubt at the beginning of this century that the author of these letters was Bardanes⁷, most scholars still maintain the existence of these two metropolitans, George Choniates and George Koupharas, in spite of the fact that the letters have been erroneously attributed to them⁸.

Moustoxydes was led to the mistaken dating of the letters because he thought (as did Baronius before him) that the persons mentioned in the letters lived in the twelfth century instead of the thirteenth. For example, he thought that the two rulers who are mentioned, Manuel and Frederic, were Manuel II Komnenos and Frederic Barbarossa, whereas in fact they were Manuel Doukas Angelos, Despot of Thessalonica (1230-c. 1237) and Frederic II. It is fair to say, however, that Moustoxydes was not the first to make this mistake.

Let us first examine the case of the metropolitan George Choniates. Andreas Marmoras, a seventeenth-century author of an historical work about Corfu, wrote the following in connection to the translation of the relics of St. Nicholas from Myra to Bari:

*Poco dopo della morte di costui (sc. Alexios I Komnenos), essendosi partiti quei, che seguivano, approdò a lidi di Corfu una nave, che portava il corpo di S. Nicolò Vescovo di Mira di Licia, hora Carmania appellata, che a Bari fu trasportato, ove con continuo concorso si riverisce. Giorgio arcivescovo co'l Clero, e tutto il popolo si mosse ad adorare le sacre ossa, e fu tale la divotione, che molti ci scordarono fino del cibo. Questo Giorgio fu Prelato insigne nella santità, e nelle lettere; onde nella morte hebbe honori, sopra l'ordinario di quelli, che si sogliono fare a gli estinti Pastori.*⁹

6. *Op. cit.*, pp. 413-14, 417-40.

7. E. KURTZ, «Georgios Bardanes, Metropolit von Kerkyra», *BZ* 15 (1906), pp. 603-13.

8. Cf. for instance N. B. TOMADAKIS, *op. cit.*, where on the one hand he correctly says that Moustoxydes "created three different metropolitans of Corfu named George", and on the other immediately afterwards he follows the view of Vasilefskij that "... from the middle of the 12th century until 1250 no other metropolitan of Corfu was called George" (except Bardanes: this means that there was one George in the mid-12th century).

9. *Della historia di Corfu. Descritta da Andrea Marmora nobile corcirese. Libri Otto. Venetia, presso il Curti, 1672, p. 198.* [Greek translation: *Ἱστορία τῆς νήσου Κερκύρας... μεταφρασθεῖσα... ὑπὸ Ἰωάννου Μάρμορα...*, Corfu 1902].

In the first place, the translation of the relics of St. Nicholas to Bari is supposed to have taken place in 1087, not after the death of Alexios I (1118)¹⁰. In the second place, neither the Greek nor the Latin versions of the translation mention that the ship that carried the saint's relics stopped at Corfu¹¹. Marmoras probably knew of a local tradition but the name of the Corfiot metropolitan who allegedly adored the saint's relics is an invention of his own^{11a}. His attribution of the name George to this metropolitan was the result of a misunderstanding, as is obvious from what he writes immediately afterwards:

(The metropolitan George) *Fu seppellito nella Cattedrale, e al suo sepolcro aggiunta in Greco la inscriptione, che segue:*

*Ὁ δὲ δοξομείνων (sic; leg. δοξομανῶν) ἀφρόνων (leg. οὐ φρονῶν)
[ἐπηρομένα*

*Τίς γὰρ λόγος σκώληκος εὐτελεστάτου;
Ἄλλὰ συνειδώς, ὡς ὑπόψιοι λίθοι*

.....

*Μηδεὶς παραλῶση μοι τὰ βουλητέα
Ἐπὶν ὁ κοινὸς καὶ Κριτῆς καὶ Δεσπότης.
Γεώργιος γέγραφε Ποιμὴν Κερκύρας¹².*

This, however, turns out to be a funerary epigram which George Bardanes composed for his own tombstone. The text of the epigram as given by Marmoras is full of misreadings, and the sequence of the verses has been entirely confused. Strangely enough, it was Moustoxydes, with

10. G. ANRICH, *Hagios Nikolaos*, II, p. 170.

11. For the Greek version see G. ANRICH, *Hagios Nikolaos*, pp. 435-49. For the Latin versions see N. CARMINIUS FALCONIUS, *Sancti... Nicolai acta primigenia*, Neapoli 1751, pp. 131ff; N. PUTIGNANI, *Vindiciae vitae et gestorum S. Thaumaturgii Nicolai archiepiscopi Myrensis, diatriba II*, Neapoli 1757, pp. 217-52; *idem*, *Istoria della vita, de' miracoli e della traslazione del gran taumaturgo S. Niccolò arcivescovo di Mira*, Napoli 1771, pp. 551-74; *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux*, v. V, Paris 1895, pp. 253ff. For an analysis of the itinerary of the boats that carried the relic of St. Nicholas see M. Spagnoletti, «La traslazione di S. Nicola di Mira e la storiografia barese», *Archivio Storico Pugliese* 39 (1986), pp. 106-112.

11a. For the (later) local tradition see D. LOUKATOS, «La «S. Nicolas de mai» en Grèce ou: reminiscences culturelles de la translation des reliques de S. Nicolas de Myra à Bari (1087) à travers les eaux helléniques» in *La Chiesa Greca in Italia dall' VIII al XVI Secolo. Atti del Convegno Storico Interecclesiale* (Bari 30/4 - 4/5/1969), vol. III [= *Italia Sacra* 22], Padova 1973, pp. 1307-1317.

12. MARMORAS, *op. cit.*

the help of I. Oikonomides, who published this epigram correctly¹³. Thus in this case as well, a work of Bardanes which was dated a century too early was the cause of Marmoras' and then of Moustoxydes' fabrication of a metropolitan of Corfu named George in the twelfth century.

But since Marmoras did not mention the surname of this prelate, one still wonders how Moustoxydes attributed to him the surname Choniates. The answer seems to lie in a Service (Ἀκολουθία) to St. Arsenios, who had been archbishop of Corfu in the tenth century¹⁴. There it is stated that seven *idiomela* in the *lity* of the verpers of the Service were the work of the metropolitan of Corfu George Choniates. It was this George Choniates who was identified by Moustoxydes as the metropolitan George, the supposed author of three of the eleven letters mentioned above, which Moustoxydes considered to be of the twelfth century. This identification, however, was both arbitrary and mistaken, because the author of the letters was, as we have said, George Bardanes.

Nonetheless, we still have the information in the Service to St. Arsenios concerning the existence of a metropolitan of Corfu by the name of George Choniates, this being the only mention we have of this prelate. Of course Choniates could have been metropolitan of Corfu at any time after the eleventh century, when Corfu is first mentioned as a metropolitan see, but there is no evidence at all for dating him in the first half of the twelfth century. On the contrary, his surname leads us to the thirteenth century.

We may recall that among the nephews of Michael Choniates, metropolitan of Athens, there was one named George¹⁵. This George Choniates, about whom very little is known, must have held either a civil

13. A. MOUSTOXIDI, *op. cit.*, p. 437-38; cf. N. B. TOMADAKIS, *op. cit.*, *EEBS* 27 (1957), pp. 52-53.

14. For St. Arsenios see S. PETRIDES - C. EMEREAU, «Saint Arsène de Corfu», *EO* 20 (1921), pp. 431-46, particularly p. 438ff., for his life and work; cf. H. - G. BECK, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, p. 545. The Life of St. Arsenios was first published by the Corfiot monk IOANNIKIOS MARKOURAS, *Μετρωρολογικόν... Συντεθέν εἰς κοινήν φράσιν παρὰ τοῦ... Ἰωαννικίου τοῦ Μαρκουῶ τοῦ ἐκ Κερκύρας*, Venice 1642, while the Life and Service of the saint were published by N. VOULGARIS, *Αἱ θεῖαι καὶ ἱερὰ ἀκολουθίαι Σπυρίδωνος... Ἀρσενίου τε Κερκύρας μητροπολίτου*, Venice 1674, and were republished anonymously, *Ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀρσενίου, ἀρχιεπισκόπου Κερκύρας*, Corfu 1873. The *idiomela* of George Choniates in pp. 5-7 of the latter.

15. Cf. G. STADTMÜLLER, *Choniates*, pp. 182, 192; S. LAMBROS, *Μιχαὴλ Ἀγομνιάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα*, vol. II, pp. 162ff., 176ff.

or a military office quite early on. This we may infer from the fact that his young son Michael had been given as a hostage to Leo Sgouros, who murdered him some time between the end of 1205 and 1208; about this event the metropolitan of Athens expressed his deep grief in two speeches of condolance (λόγοι παρηγορητικοί) in the form of letters which he addressed to his nephew George¹⁶. It was probably the same George Choniates who in 1228 was referred to as «μεγαλνπέρροχος βεστιαρίτης τοῦ πανευτυχεστάτου δεσπότη κὺρι Μιχαὴλ τοῦ Δούκα (Angelos)» in a *σημείωμα φόνου* of the metropolitan of Naupaktos John Apokaukos¹⁷. Finally it seems that the same official was the addressee of a letter of the same metropolitan (the letter is addressed simply «τῷ Χωνιάτῃ»), in which Apokaukos asked the recipient, who clearly held an important office, to see that his nephew was enlisted in the army and included in its payroll¹⁸.

That George Choniates and the metropolitan of Corfu Georges Bardanes knew each other is beyond doubt: Bardanes was closely related to Michael Choniates as well as to his nephews. Furthermore George Choniates was an official of the Despotate of Epirus, to which Corfu belonged. Can we not suppose that this George Choniates, nephew of the metropolitan of Athens, succeeded in his later life George Bardanes in the metropolitan see of Corfu? This hypothesis is possible¹⁹, but it cannot be verified. There is, however, one difficulty, though not an insurmountable one, in that as far as we know George Choniates was not a cleric, at least not until 1228. Still the fact that, apart from the few *idiomela* in the Service to St. Arsenios, we have no other mention of him²⁰ is perhaps an indication that this prelate occupied the metro-

16. *Op. cit.*

17. A. PΑΡΑΔΟΠΟΥΛΟΣ - ΚΕΡΑΜΕΥΣ, «Ἰωάννης Ἀπόκαυκος καὶ Νικήτας Χωνιάτης», *Τεσσαρακονταετηρίς τῆς καθηγεσίας Κ. Σ. Κόντου*, Athens 1909, p. 379. Cf. D. NICOL, *The Despotate of Epirus*, p. 100 n. 8 (letters 9 and 10 published by VASILIEFSKI, «Epirotica saeculi XIII», *Viz. Vrem.* 3 (1896) pp. 254-56, referred to in that note, do not concern George Choniates but George Bardanes).

18. A. PΑΡΑΔΟΠΟΥΛΟΣ - ΚΕΡΑΜΕΥΣ, «Ἀθηναϊκά ἐκ τοῦ IB' καὶ II' αἰῶνος», *Armonia* 3 (1902), pp. 288-90.

19. Already S. PETRIDES - C. EMEREAU, *op. cit.*, *EO* 20 (1921), p. 437 suspected that George Choniates might have been one of Bardanes' successors. Also H. - G. BECK, *op. cit.*, p. 702 wonders whether George Choniates might have been one of the nephews or a grand-nephew of Michael Choniates. The latter suggestion does not seem plausible: see immediately below.

20. The Ms 1899 of the 13th century, f. 1v, in the Royal Library of Copenhagen, contains three poems entitled «Στίχοι τοῦ Κερκύρας». CH. GRAUX, *Notices*

politan see of Corfu for a short period of time. This prelate could well have been George Choniates, who must have been quite advanced in age by 1236, when Bardanes probably died, since he was married and had a child already in 1200²¹. Therefore, although there is no hard evidence for dating the metropolitan George Choniates in the thirteenth century, there is no evidence whatsoever that he lived in the first half of the twelfth century, as is generally affirmed. The metropolitan lists of Corfu must be corrected accordingly.

Furthermore, the view expressed by Moustoxydes²² and repeated by Papageorgiou²³, that the metropolitan George Choniates is to be identified with one George Choniates who translated a work on medicine from the Persian, is incorrect. The author of this work, a manuscript of which is kept in the library of the Escorial²⁴, was apparently a doctor who lived in the mid-fourteenth century: this can be gathered from the fact that another doctor and astronomer of this period, Georges Chrysokokes, addressed to him a work on medicine of his own²⁵.

The other metropolitan of Corfu in question, George Koupharas,

sommaires de manuscrits grecs de la Grande Bibliothèque Royale de Copenhague, Paris 1879, p. 47 thought that this prelate was "Sans doute Georges métropolitain de Corcyre, sous Manuel Comnène". Of course these poems belong to the well-known 11th-century Byzantine poet Christophoros Mytelenaïos (cf. L. STENBACH, «Observationes in Georgium Corcyraeum», *Eos* 5 (1898/99), pp. 113-19; E. KURTZ, *Die Gedichte des Christophoros Mytelenaïos*, Leipzig 1903, pp. XIII, 9-10) and the reference to a metropolitan of Corfu George under Manuel I is part of the confusion we have spoken about. In the same Ms, f. 3v, there is another poem of thirteen verses without title but with the indication «Τοῦ αὐτοῦ, ἡγουν τοῦ Κερκύρας», but after a brief research I have not been able to establish its author. My thanks to Dr. Helen Tsougarakis for bringing the Ms of Copenhagen to my attention.

21. Cf. G. STADTMÜLLER, *Choniates*, p. 254 for the dating of the relevant letters of Michael Choniates between the end of 1205 and 1208.

22. A. MOUSTOXIDI, *Delle cose corciresi*, p. 414.

23. S. PAPAGEORGIU, *op. cit.*, p. 23.

24. P. A. REVILLA, *Catálogo de los códices Griegos de la biblioteca de el Escorial*, Madrid 1936, p. 493, Ms 153 (*olim* T-II-14), f. 183v: «Ἀντίδοτοι ἐκ Περσίας: κοιμισθεῖσαι καὶ ἐξελληνισθεῖσαι περὶ (sic) τοῦ χονιάτη κυροῦ Γεωργίου». Elsewhere the title is given as «Ἐξελληνισμὸς ἀντιδότων, τῶν ἐκ Περσίας κοιμισθέντων». It is probable that the same person was the author of «Σύνοψις ἀκριβεστάτη περὶ οὐρῶν ἐρμηνευθεῖσα ἐκ τῆς ἰατρικῆς τέχνης τῶν Περσῶν», *ibid.*, f. 189v.

25. A. KOUSIS, «Quelques considérations sur les traductions en grec des oeuvres médicales orientales et principalement sur les deux manuscrits de la traduction d'une traité persan par Constantin Melitiniotis», *Praktika tes Akademias Athenon* 14 (1931), pp. 208-9.

who is placed between the years 1177-1181²⁶, has been the subject of the same confusion: he is neither the author of the remaining eight letters, nor do they belong to the twelfth century.

Let us now see which person surnamed Koupharas has been identified with a supposed twelfth-century metropolitan named George. Moustoxydes himself gives us an explanation of this and it is surprising that his mistake has not been noticed before. In connection with the meeting in Constantinople and the friendship of this George (actually George Bardanes) and Nektarios-Nicholas, abbot of the Greek Orthodox monastery of Casole in Otranto, Moustoxydes writes the following:

*Ciò (sc. the friendship of George and Nektarios) eziandio si conferme dall'Acindino. Costui infiammato dall'odio che lo invadeva contra Gregorio Palamà, scagliando assai contumelie a Nettario, e rinfacciandogli che venuto a Constantinopoli, primo fosse tra coloro i quali ivi insegnarono divino essere il lume effuso nel Tabor, soggiunge ch' ebbesi a ministro di sua nequizia e maligna opinione Georgio Cufarà, poscia metropolitano di Corcira*²⁷.

This passage refers to an oration of Akindynos (presumably Gregory Akindynos of the fourteenth century) against Gregory Palamas, in which one George Koupharas, later metropolitan of Corfu, is mentioned as a friend and collaborator of one Nektarios, who is accused of being one of the first among those who taught that the light of Thabor was divine. That there has been a complete confusion of persons, situations and historical periods is too obvious for further comment here: Gregory Palamas, Gregory Akindynos and the Hesychastic controversies of the fourteenth century have been mixed up with George Bardanes and his friend Nektarios-Nicholas of Casole of the thirteenth, and have been dated in the twelfth century. What concerns us here, however, is where Moustoxydes found this information, and this he tells us himself: in a footnote he refers to an oration by Akindynos against Palamas; this work, however, is unpublished²⁸. In fact Moustoxydes took the above

26. A. MOUSTOXIDI, *op. cit.*, p. 417 f.

27. *Ibid.*, p. 418.

28. These are the «Ἀντιρρητικοὶ κατὰ τῶν πονηροτάτων τοῦ Παλαμᾶ αἰρέσεων» which are unpublished in the Cod. Monac. gr. 223 (the one in question here is in the ff. 164r-167v). Cf. J. MEYENDORFF *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris 1959, Appendice II, p. 408.

passage from the notorious seventeenth-century author Nicholas Komnenos Papadopoulos, who it was that quoted the "original":

Ἐγένετο ἐν τῇ βασιλείᾳ Μανουὴλ τοῦ σεβαστοῦ Νεκτάριος τις ἡγούμενος, Καλαβρίτης, ἀνήρ αὐθαδεῖα καὶ θράσει γέμων (...). Τοῖος γεγωνὸς ὁ Νεκτάριος... ἀνέδραμεν εἰς τὴν βασιλίδαν καὶ πρῶτος γέγονε τῶν διδάξαντων ὅτι θεῖον τὸ ἐν Θαβὼρ φῶς, μετ' ἄλλων νεωτερικῶν τινῶν φροντίδων πανούργων. Καὶ εἶχεν ὑπηρέτην ἐν τῇ καμῖᾳ Γεώργιον τὸν Κουφανά τὸν ἔπειτα Κερκόρας μητροπολίτην, ὃν ἔπαινε ἔπαινον ψευδῆ μετὰ θάνατον. Τοῦτον τὸν ἄσοφον καὶ καταγέλαστον πατέρα ἔσχεν ἢ τοῦ ἀθέου Παλαμᾶ αἰρεσις²⁹.

[In the reign of Manuel augustus there was one Nektarios abbot, from Calabria, a man full of wilfulness and insolence (...). Being like this Nektarios ... hailed to the queen of cities and became the first of those who taught that the light in Tabor was divine, together with some other new and knave speculations. And in his wickedness he had as a servant George Kouphanas, later metropolitan of Corfu, by whom he was praised a false praise after his death. So the heresis of the godless Palamas had this foolish and laughable father].

No such passage is known to exist in the orations of Akindynos. Papadopoulos simply found the names George and Nektarios in the letters of Bardanes, which he knew through the edition of Baronius, and he then fabricated the information contained in this passage including the surname Kouphanas, which Moustoxydes changed into Koupharas³⁰. In the incorrect dating of the letters in the twelfth century Papadopoulos followed Baronius. Thus George Bardanes has been given a fictitious surname and has been wrongly placed in the twelfth century. Consequently the supposed metropolitan of Corfu George Koupharas of the twelfth century never existed and must be deleted from the lists of metropolitans of this island.

29. N. COMNENI PAPADOPOLI, *Praenotiones mystagogicae*, Patavii 1697, p. 226. Cf. M. HOECK - R.-J. LOENERTZ, *Nikolaos-Nektarios von Otranto Abt von Casole. Beitrage zur Geschichte der ost-westlichen Beziehungen unter Innozenze III. und Friedrich II.*, Ettal 1965, pp. 4-5.

30. M. HOECK - R. J. LOENERTZ, *ibid.*

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ

Ο ΑΓΙΟΣ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ (1527-1540)
ΚΑΙ ΚΤΙΤΟΡΑΣ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΔΟΥΣΙΚΟΥ
ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΑΓΙΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Α'. — ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ

Παρέχουμε ἐδῶ ἓνα σύντομο βιογραφικὸ διάγραμμα τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης Βησσαρίωνος Β' καὶ κτίτορα τῆς παρὰ τὴν Πύλην Τρικάλων Μονῆς τοῦ Σωτήρος τῶν Μεγάλων Πυλῶν, τῆς κοινῶς ἐπιλεγόμενης Δουσίκου.

Τὸ θέμα αὐτὸ μᾶς ἔχει ἀπασχολήσει σὲ προγενέστερες μελέτες μας, ὅπου ἔχουν διαπραγματευθεῖ καὶ λυθεῖ τὰ διάφορα προσωπογραφικὰ καὶ χρονολογικὰ προβλήματα¹.

Βασικὲς πηγές γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος εἶναι τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα (σύντομο συναξάριο καὶ ἐκτενὲς ἐγκώμιο) ποὺ ἔγραψε ὁ Ζακύνθιος λόγιος ἱερομόναχος Παχώμιος Ρουσάνος, οἱ τρεῖς διαθήκες τοῦ ἁγίου (γραμμμένες περὶ τὸ 1535), τὸ ἀνέκδοτο βεράτι (Μάρτ. 1527) καὶ τὸ ἀνέκδοτο ἐπίσης σιγίλλιο τοῦ οἴκουμ. πατριάρχου Ἱερεμία Α' (Ἀπρ. 1527) ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἐκλογή καὶ τοποθέτηση τοῦ Βησσαρίωνος στὸ μητροπο-

1. Βλ. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης τοῦ 16ου αἰῶνος—Συμβολὴ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς μεταβυζαντινῆς Θεσσαλίας», Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου 15 (1965) σ. 86-124 (ἔχει κυκλοφορήσει μόνον τὸ ἀνάτυπο)· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ἱστορικὰ σχόλια σὲ ἐπιγραφές, ἐπιγράμματα, χαράγματα καὶ ἐνθυμήσεις τῆς Μονῆς Δουσίκου», *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικὰ* [Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἑρευνῆς τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ] 1 (1984) σ. 9-24, 67· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Χατζη-Γερασίου ἱερομονάχου Δουσικιώτη, Ἀνέκδοτο ἐγκώμιο (1826) τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, μητροπολίτη Λαρίσης (Μάρτ. 1527 - Σεπτ. 1540) καὶ κτίτορα τῆς Μονῆς Δουσίκου — Προσωπογραφικὰ καὶ χρονολογικὰ ἁγίου Βησσαρίωνος», *Τρικαλινὰ* 7 (1987) σ. 9-40. Βλ. καὶ Ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βησσαρίωνος, ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης καὶ Τρίκκης τοῦ θαυματουργοῦ — Ἐκδίδεται προνοία τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Τρίκκης καὶ Σταγῶν κ.κ. ΣΕΡΑΦΕΙΜ, ἐπιμελεῖα ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΥ ΓΡ. ΤΥΜΠΙΑ πρωτοπρεσβυτέρου, Ἀθῆναι 1971, σ. 13-18, ὅπου βιογραφικὰ τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος.

λιτικό θρόνο τῆς Λάρισας, καθώς και οἱ ἐπιγραφές και τὰ ἐπιγράμματα τῆς Μονῆς Δουσίου.

Τὰ κείμενα αὐτά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ περισσότερα εἶναι ἀνέκδοτα, ἐκτὸς τῶν ἐπιγραφῶν και ἐπιγραμμάτων ποὺ ἔχομε δημοσιεύσει παλαιότερα², παρουσιάζομε και παραθέτομε ἐδῶ, σὲ κριτική και διπλωματική ἐκδοση, στὸ δεύτερο και κύριο μέρος τῆς μελέτης μας³.

Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Βησσαρίων Β', ὅπως ἤδη ἔχομε παρατηρήσει⁴, υπῆρξε ἕνας ἀπὸ τοὺς διαπρεπέστερους ἱεράρχες τῆς Θεσσαλίας, μὲ εὐρὺ και σπουδαῖο θρησκευτικό και κοινωνικό ἔργο, μὲ βαθιὰ ἀνταπόκριση και ἀκτινοβολία στὴ λαϊκὴ ψυχὴ, κατὰ τοὺς δύσκολους ἐκείνους καιροὺς τῆς Τουρκοκρατίας (ἀ' μισὸ τοῦ ΙΣ' αἰ.).

Τὸν Βησσαρίωνα Β', ὁ ὁποῖος υπῆρξε κτίτορας τῆς Μονῆς Δουσίου και μετὰ τὸ θάνατό του († 13 Σεπτ. 1540), καθγιασμένος ἤδη και καθιερωμένος στὴ συνείδηση τῶν πιστῶν τῆς περιοχῆς, κατατάχτηκε ἀμέσως στὴ χορεία τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας (ἡ μνήμη του ἐορτάζεται στίς 15 Σεπτεμβρίου)⁵, ἔχει διακρίνει ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα⁶ ἀπὸ τὸν ὁμώνυμό του μητροπολίτη Λαρίσης Βησσαρίωνα Α', ὁ ὁποῖος τὸ ἔτος 1489/90 πῆρε προαγωγή και μετάθεση ἀπὸ τὴν ἐπισκοπὴ Δημητριάδος στὴ μητρόπολη τῆς Λάρισας⁷.

2. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης τοῦ 16ου αἰῶνος...», ὁ.π., σ. 103-107· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ἱστορικά σχόλια σὲ ἐπιγραφές... τῆς Μονῆς Δουσίου», ὁ.π., σ. 9-24.

3. Τὰ ἀνέκδοτα ὑ μ ν ο γ ρ α φ ι κ ἄ κείμενα τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος (πάνω ἀπὸ δέκα κανόνες κ.λ.) ἔχω ἐτοιμάσει και θὰ δημοσιεύσω σὲ προσεχὴ μελέτη μου, γιὰ νὰ ἀποκλιρωθεῖ ἔτσι ἡ ἐκδοση και ἐπιστημονικὴ ἀξιοποίηση τῶν σχετικῶν μὲ τὸν ἅγιο Βησσαρίωνα κειμένων.

4. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ἱστορικά σχόλια σὲ ἐπιγραφές... τῆς Μονῆς Δουσίου», σ. 10.

5. *Συναξαριστὴς τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ, πάλαι μὲν ἑλληνιστὶ συγγραφείς ὑπὸ Μαυρικίου... νῦν δὲ δεύτερον μεταφρασθεὶς ὑπὸ Νικολάου Ἀγιορείτου*, Βενετία 1819, τόμ. Α', σ. 54· L. PETIT, *Bibliographie des Acolouthies grecques*, Bruxelles 1926, σ. 27· FR. HALKIN, *Bibliotheca Hagiographica Graeca*³, Bruxelles 1957, τόμ. 3, σ. 15, ἀρ. 2064· ΣΩΦ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, *Ἀγιολόγιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἀθήναι [1960], σ. 80. — Ἡ χρονολογία 1550, ποὺ παρέχουν ὁ Νικόδημος στὸ *Συναξαριστὴ* και ὁ Εὐστρατιάδης στὸ *Ἀγιολόγιον*, εἶναι λαμβασμένη.

6. N. BEES, *BNJ* 4 (1923) σ. 354-356, 396· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Διαθήκη ἁγ. Βησσαρίωνος*, σ. 3. Πρβλ. Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, «Αἱ παλαιαὶ ἐκκλησιαστικὴ Τρικιάλων και οἱ δύο Βησσαρίωνες Λαρίσης», *Δελτίον Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας*, περίοδος Β', τόμ. 3 (1926) σ. 22-27· Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ἱστορικά σχόλια σὲ ἐπιγραφές... τῆς Μονῆς Δουσίου», σ. 10-11.

7. Στὴν προαγωγή και μετάθεση τοῦ μητροπολίτη αὐτοῦ ἀναφέρεται σιγίλλιον τοῦ Οἰκουμ. Πατριάρχου Διονυσίου Α', τοῦ ἔτους 1489/90. Βλ. I. ΣΑΚΚΕΛΙΩΝΟΣ, «Σιγίλλιον πατριαρχικόν», *Δελτίον Ἱστορ. και Ἐθνολογ. Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος* 2 (1885) σ. 15-20, ὅπου και δημοσιεύεται τὸ ἔγγραφο αὐτό· Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Θωμᾶς Γοριαντῆς (β' μισὸ τοῦ ΙΓ' αἰῶνα)», *Θεσσαλικὰ Χρονικά* [Β' Διεθνὲς Συνέδριον Θεσσαλικῶν Σπουδῶν, 17-21 Σεπτ. 1980] 15 (1984) σ. 150-151, σημ. 22.

Γιὰ νὰ ἀποφεύγεται ἡ σύγχυση μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν ὁμωνύμων ἱεραρχῶν, οἱ ὁποῖοι υπῆρξαν σχεδὸν σύγχρονοι (τέλη ΙΕ' / μέσα ΙΣ' αἰ.) και ἀπὸ ἐνωρίς εἶχαν συναριθμηθεῖ και οἱ δύο μεταξύ τῶν «ἐπτὰ ἁγίων ἀρχιεπισκόπων Λαρίσης», ὁ πρῶτος χαρακτηρίζοταν ὡς «ἅγιος Βησσαρίων ὁ Π ρ ὶ η ν» (τοιχογραφία τοῦ ἔτους 1627 στὸ ἀριστερὸ κλίτος τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Τρικιάλων)⁸, ἐνῶ ὁ δεύτερος ὡς «ἅγιος Βησσαρίων τοῦ Σ ω τ ῆ ρ ο ς» (προαναφερθεῖσα τοιχογραφία)⁹ ἢ «ἅγιος Βησσαρίων ὁ Ν έ ο ς». Παρ' ὅλα αὐτά, παλαιότερα εἶχαν ταυτίσει λαμβασμένα τὸν ἀπὸ Δημητριάδος Βησσαρίωνα Λαρίσης μὲ τὸν ὁμώνυμό του ἱεράρχη τοῦ ἰδίου θρόνου και κτίτορα τῆς Μονῆς Δουσίου¹⁰.

Ἦδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα ὁ Σπυρίδων Λάμπρος, ἀναφερόμενος στὴ δυναμικὴ προσωπικότητα τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος τοῦ Δουσίου και στὴν πολὺπλευρὴ και πολυσχιδὴ φιλανθρωπικὴ και κοινωφελὴ δράση του, σημειώνει τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά: «... ὁ ὅσιος Βησσαρίων εἶνε τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἵτινες ἐν τοῖς πικροῖς τῆς δουλείας χρόνοις πρόκεινται παραδείγματα φαεινὰ πιστῆς ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος και ἐξαιρέτου κοινωφελοῦς δράσεως. Ἡ δ' ἐκκλησία κατέλεξε δικαίως εἰς τοὺς ὁσίους τὸν ἄνδρα, ἐφ' ᾧ δύναται νὰ καυχηθῆ ἡ χορεία ἐκείνων, ὅσοι ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς δουλείας ὑπὸ τὸ βῆσον ἀνεδείχθησαν ἀληθεῖς ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ποιμένες τοῦ ὑποδούλου ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὁ βίος τοῦ ὁσίου ἀναγινώσκειται εἴπερ τις και ἄλλος εὐαρέστως. Δὲν κουράζει τὸν ἀναγνώστην ἡ παρακολούθησις ἀσκήσεως μονοτόνου, οὐδ' ἀποπνέει ἡ χεὶρ τοῦ ὁσίου μόνον λιβανωτόν. Εἶνε χεὶρ τυλάδης ἐθνικοῦ ἐργάτου, οὐ ποικίλος εἶνε και μεστὸς δράσεως ὁ βίος, μὴ ἀφιερωμένος εἰς μόνην τὴν ἐκκλησίαν, ἀλλὰ και εἰς τὴν κοινωνίαν. Εἶνε ὁ ἱερός ἀνὴρ ὁ ἰθύνων θεοπρεπῶς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Λαρίσης... εἶνε ὁ κτίστης τῆς εὐαγούς Μονῆς τῶν Μεγάλων Πυλῶν, ἀλλ' εἶνε και ὁ ἀντιλήπτωρ τῶν πτωχῶν και ὀρφανῶν, εἶνε ὁ ῥυόμενος αἰχμαλώτους ἐν ἡμέραις πονηραῖς, εἶνε ὁ ἐν σιτοδείᾳ ἀνοίγων εἶνε ὁ ῥυόμενος αἰχμαλώτους ἐν ἡμέραις πονηραῖς, εἶνε ὁ ἐν σιτοδείᾳ ἀνοίγων τὰς σιταποθήκας τῆς μητροπόλεως χάριν τῶν ἐνδεῶν. Καὶ ἐν ᾧ ἀφ' ἐνὸς εὐαγγελικῶς ὑπομένει τὴν ἀντίδρασιν τῶν διωκτῶν, ὡς πρωτοστάτης πάσης κοινωνικῆς και ἐθνικῆς προόδου πρωταγωνιστεῖ ἐν τῷ ἀγαθῷ ὡς κεφαλὴ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ποιμαινομένου λαοῦ, ὅστις στερεῖται πολιτικῆς κυβερνήσεως μεριμνήσεως ὑπὲρ αὐτοῦ πατρικῶς. Ἐνδεικτικώτατα δὲ γίνεται τοῦτο δῆλον και διὰ

8. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Θωμᾶς Γοριαντῆς», ὁ.π., σ. 149-150.

9. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, ὁ.π., σ. 151-152.

10. Βλ. I. ΣΑΚΚΕΛΙΩΝΟΣ, ὁ.π., Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἐπετηρὴς Φιλολ. Συλλ. Παρνασσοῦ* 10 (1914) σ. 261-267 (πρβλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Δελτίον Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας*, 3, 1926, σ. 23-24, ὅπου μόνος του διορθῶναι τὸ σφάλμα του)· ΕΠ. ΦΑΡΜΑΚΙΔΟΥ, *Ἡ Λάρισα*, Βόλος 1926, σ. 86-93· Β. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι», *Ἐπετηρὴς Ἐταιρείας Βυζ. Σπουδῶν* 12 (1936) σ. 190.

τῆς μερίμνης τοῦ ὁσίου ὑπὲρ τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς Ἡπείρου ὁδοποιίας. Αὐτὸς εἶνε ὁ ζεύξας πολλὰς γεφύρας, ὧν μεγίστη καὶ σπουδαιότατη ἢ ἐν Ἡπείρῳ ἐπὶ τοῦ Ἀχελφού, ἢ γνωστοτάτη ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κοράκου τὸ γεφύρι, κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς Ἡπείρου εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἄγουσαν διὰ τῆς Πίνδου ὁδόν»¹¹.

Ἄλλὰ καὶ ὁ ὕμνογράφος, ἐγκωμιάζοντας τὸν ἅγιο Βησσαρίωνα, ἐξαίρει καὶ προβάλλει ἰδιαίτερα τὴν ἀγαθοεργὸν δράση του καὶ τὴν ἀσκήση τῆς κοινωνικῆς ἀντίληψης καὶ εὐποιίας: *Γέφυραν ἐπήξω θαυμαστῶς τοῦ εὐπετῶς διαβαίνειν, μακάριε, ῥοῦν τὸν ἀχελύιον καὶ εὐχερῆ ἐκείθεν τοὺς ὀδεύοντας ἔχειν τὴν πορείαν... Καταρράκτας τοῦ σιτώνος διήνοιξας ἅπαντας σὺ καὶ τὸ πλῆθος τῶν πενήτων ἐξέθρεψας ἄριστα ὡς ποιμῆν... (τροπάρια ἀπὸ ἀνέκδοτο κανόνα τοῦ Ἀνατολίου· κώδ. Μ. Δουσίκου 41, 49 καὶ 67). — Χαίροις, ὁ τῶν τυφλῶν ὀφθαλμός, κωφῶν ὠτίον καὶ χωλῶν ποὺς γενόμενος, ἢ χεῖρ τε κυλλῶν ἀπάντων, ἢ τῶν πεινῶντων τροφή, τῶν διψῶντων πόμα ἀφθονώτατον, γυμνῶν ἢ ἀμφίσεις, ξένων πάντων παράκλησις, τῶν ἀσθενούντων ἢ ἐτοιμὴ ἐπίσκεψις, δεσμουμένων τε ἐν εἰρηκτῇ ἀπολύτρωσις, γέφυρα διασφύζουσα δεινῆς ἀγριότητος τῶν ποταμίων ῥευμάτων τοὺς ὁδοιπόρους ἐκάστοτε... (ἀνέκδοτο τροπάριο ἀπὸ τὴν ἀκολουθία τοῦ Νικοδήμου Ἀγιορείτη· κώδ. Μ. Δουσίκου 84 καὶ Παν/μίου Θεσ/νίκης 2).*

Ὁ ἅγιος Βησσαρίων γεννήθηκε στὴν Πόρτα-Παναγιά (ἄλλοτε κόμη τῶν Μεγάλων Πυλῶν) τῶν Τρικάλων περὶ τὸ ἔτος 1490. Οἱ εὐσεβεῖς καὶ φιλόθρησκοι γονεῖς του ἀεὶ ἀπαλῶν ὀνύχων μετέδωσαν στὸ νεαρὸ βλαστὸ τους τὴν εὐσέβεια καὶ τὴ βαθιὰ πίστη τους στὸ Θεό.

Ἐτσι ἀπὸ πολὺ μικρὸς ἐξεδήλωσε τὴν κλίση του πρὸς τὸ μοναχισμό καὶ ἔθεσε σκοπὸ τῆς ζωῆς του νὰ ἐνδυθεῖ τὸ ἀγγελικὸ σχῆμα καὶ νὰ ἀφιερωθεῖ «ψυχῇ τε καὶ σώματι» στὴν Ἐκκλησία. Ἦδη στὴν τρυφερὴ ἡλικία τῶν δέκα μόλις χρόνων, ἀφοῦ εἶχε μάθει τὰ στοιχειώδη γράμματα (προφανῶς γραφὴ καὶ ἀνάγνωσις), γύρω στὸ ἔτος 1500, ἔφυγε ἀπὸ τὸ σπίτι του, προκειμένου νὰ ἐκπληρώσει τὴ μύχια ἐπιθυμία του, μὲ τὴ συγκατάθεση ὅπως φαίνεται καὶ τίς εὐχὰς τῶν γονέων του, καὶ πῆγε καὶ ἔγινε ὑποταχτικὸς, δηλ. καλογεροπαίδι, στὸν τότε μητροπολίτη Λαρίσης Μάρκο (ca. 1499 - τέλη 1526/ἀρχὲς 1527): *Οὗτος ὁ ἐν ἁγίοις πατὴρ ἡμῶν Βησσαρίων... γράμματα δὲ μεμαθητῶς καὶ ἤδη πον δεκαέτης γενόμενος, ἐν ἔρωτι γενόμενος τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ σχήματος, τῷ ὄντι μοναχικωτάτῳ Μάρκῳ μητροπολίτῃ Λαρίσης φοιτᾷ... (συναξάριο Παχωμίου Ρουσάνου)*¹². Ὁ μητροπολίτης Μάρκος, ὅπως καὶ οἱ προκατοχοὶ του ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ' αἰῶνα, εἶχαν ἐγκαταλείψει τὴν καθέδρα

τους τὴ Λάρισα, διότι ἡ πόλη αὐτὴ εἶχε καταστῆ ἔρημη καὶ ἀκατοίκητη ἀπὸ Χριστιανούς, καὶ εἶχαν μεταφερθεῖ καὶ ἐγκατασταθεῖ στὰ Τρίκαλα¹³.

Ἀργότερα ὁ Λαρίσης Μάρκος χειροτόνησε τὸν Βησσαρίωνα διάκονο, πρεσβύτερο καὶ, στὴ συνέχεια, γύρω στὸ ἔτος 1516/17, ἐπίσκοπο στὴ χηρεύουσα θέση τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Δομενίκου καὶ Ἐλασσόνος. Ὅμως λαὸς καὶ κλῆρος τῆς περιοχῆς δὲν δέχτηκαν τὸν Βησσαρίωνα ὡς ποιμενάρχη τους, μὲ τὴν πρόφαση *ὅτι ἦν ποτε τιμηθὲν εἰς ἀρχιεπισκοπὴν τὸ τούτων πόλισμα*¹⁴. Ζήτησαν τότε ἀπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχη [Θεόκλητο Α', μέσα 1513 - τέλη 1522] καὶ τοὺς διόρισε ἐπίσκοπο κάποιον ὀνομαζόμενον Νεόφυτο, ποὺ μετὰ τὸ θάνατό του βρέθηκε «ἄλυτος» καὶ «τυμπανιαῖος».

Ὁ Βησσαρίων, μετὰ τὴν ἀποπομπή του (ἦταν τότε 27 χρόνων), χωρὶς καθόλου νὰ δυσανασχετήσῃ γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τῶν Ἐλασσονιτῶν ἀπέναντί του, ἤρεμος καὶ γαλήνιος, ἐπέστρεψε πάλι στὸν πνευματικὸν πατέρα, τὸν μητροπολίτη Λαρίσης Μάρκο, κοντὰ στὸν ὁποῖο, στὰ Τρίκαλα, ἔμεινε ἀκόμη, ὡς ἀπρὸν Ἐλασσόνος» πιά, γιὰ μιὰ τετραετία (1516/17 - 1521), θεραπεύων κατὰ πάντα τοὺς προσμένοντας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πτωχοὺς τε καὶ ἀσθενεῖς¹⁵.

Γύρω στὸ ἔτος 1521, ποὺ πέθανε ὁ ἑξάρχος Σταγῶν διάκονος Νικάνωρ, ὁ γνωστὸς κτίτορας — μαζὶ μὲ τὸν μητροπολίτη Λαρίσης Διονύσιο τὸν Ἐλεήμονα († 1510) — τῆς Μονῆς Ἀγίου Νικολάου Ἀναπαυσᾶ τῶν Μετεώρων¹⁶, ὁ Βησσαρίων διορίστηκε στὴ θέση αὐτῆ τοῦ ἐξάρχου Σταγῶν, ὅπου καὶ παρέμεινε ἐπὶ μιὰ ἐξαετία (1521-1527), κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὁποίας πολλὰς ἐπιτηρείας καὶ ἐξορίας ἐπεπόνθει διὰ τινος χαιρεκάκου καὶ ἀνιέρου Δομετίου καλονόμενον¹⁷.

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μάρκου Λαρίσης (τέλη 1526/ἀρχὲς 1527), λαὸς καὶ κλῆρος τῆς μητροπόλεως ζήτησαν καὶ ψήφισαν ὡς ποιμενάρχη τους τὸν ἐνάρετο καὶ δραστήριο ἱεράρχη, τέως Ἐλασσόνος, Βησσαρίωνα, ὁ ὁποῖος τὸ Μάρτιο τοῦ 1527 «μετατέθηκε» καὶ ἐγκαταστάθηκε στὸ μητροπολιτικὸν θρόνο τῆς Λαρίσης ἀπὸ τὸν τότε οἰκουμενικὸν πατριάρχη Ἰερεμία Α' (31 Δεκ. 1522 - 13 Ἰαν. 1546)¹⁸: *Τοῦ δὲ ἱερωτάτου Μάρκου τὸν βίον ἀπολιπόντος καὶ πρὸς*

13. Βλ. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Χατζη-Γερασίμου... Ἀνέκδοτο ἐγκώμιο (1826) ἁγίου Βησσαρίωνος...», *Τρικαλινὰ* 7 (1987) σ. 13-14, σημ. 14, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Βλ. καὶ παρακάτω, Ἐγκώμιο Παχωμίου Ρουσάνου, σ. 258, στ. 75-78.

14. Συναξάριο Παχωμίου Ρουσάνου, παρακάτω, σ. 252, στ. 10-11.

15. Συναξάριο Παχωμίου Ρουσάνου, παρακάτω, σ. 252, στ. 16-17.

16. Βλ. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, *Μετέωρα - Ὀδοιπορικὸν*, Ἔκδοσις Ἱ. Μονῆς Μεγάλου Μετεώρου (Μεταμορφώσεως), Μετέωρα 1990, σ. 60-61. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης ἅγιος Διονύσιος ὁ Ἐλεήμων († 1510) καὶ οἱ εἰκονογραφικὲς παραστάσεις του», *Οἰκοδομὴ καὶ Μαρτυρία - Ἐκφρασις ἀγάπης καὶ τιμῆς εἰς τὸν Σεβ. Μητροπολίτην Σερβίων καὶ Κοζάνης Διονύσιον*, τόμ. Β', Κοζάνη 1991, σ. 389-403.

17. Συναξάριο Παχωμίου Ρουσάνου, παρακάτω, σ. 252, στ. 20-22.

18. Βλ. παρακάτω, σ. 196-203, ἀριθ. 1-2, ὅπου δημοσιεύονται τὸ βεράτι (Μάρτ. /

11. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, *Μικτὰι σελίδες*, Ἐν Ἀθήναις 1905, σ. 611-612 [= ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Τῆς κερᾶς τὸ μάρμαρον», *Εἰκονογραφημένη Ἔστια*, 1895, σ. 202 κ.ἐξ.].

12. Βλ. παρακάτω, σελ. 252, ὅπου ἔκδοσις τοῦ κειμένου (στ. 1-6).

τὰς ἐκεῖθεν ἀπύραυτος μακαρίας μονάς, ψήφω τε καὶ αἰτήσῃ τῶν τῆς ἐπαρχίας ἐπισκόπων, τῶν τε κληρικῶν καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ διάδοχος τοῦ Λαρισσαίων θρόνου παρὰ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου καθίσταται¹⁹.

Ὁ ἅγιος Βησσαρίων, καὶ μετὰ τὴν ἀνοδὸν του κατὰ τὸ ἔτος 1527 στὸ μητροπολιτικὸν θρόνον τῆς Λάρισσας, κατεῖχε παράλληλα γιὰ κάποιον διάστημα (μέχρι τὸν Αὐγούστο τοῦ 1529, ποῦ ἐκλέχθηκε ἐπίσκοπος Σταγῶν ὁ Βησσαρίων Β', πιθανότατα μαθητῆς καὶ ὑποτακτικὸς τοῦ ἀγίου) καὶ τὴν ἐπισκοπὴν Σταγῶν, ὅπως αὐτὸ γίνεται φανερὸ ἀπὸ τὴ διαθήκην τοῦ ἔτους 1545 τῶν ἀδελφῶν ἱερομονάχων Ἰωάσαφ καὶ Μαξίμου, κτιτόρων τῆς Μονῆς Ρουσάνου τῶν Μετεώρων, ὅπου ἀναφέρεται: ...τοῦ δὲ κατὰ καιρὸν θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Σταγῶν πρὸ χρόνων πολλῶν τὸ κοινὸν λειτουργήσαντος χρέος καὶ τῆς ἐπισκοπῆς αὐτῆς ὑστερημένης οὐσης πνευματικοῦ ποιμένος καὶ προστάτου, ὁ τῆς Λαρισσαίων ἀρχιερατεῶν τότε ἀγιωτάτης μητροπόλεως, ὁ πανιερώτατος μητροπολίτης κῦρ Βησσαρίων, ταύτην δεσποτικῶς ἐκυβέρνηει [sic] τε καὶ διύθυνε²⁰.

Ὅπως ἤδη ἔχει σημειωθεῖ, ὁ ἅγιος Βησσαρίων ἐπὶ μία ἐξαετία (1521-1527) εἶχε ἐγκατασταθεῖ στὸς Σταγούς ὡς ἑξαρχος ἐπὶ τῆς χηρεύουσα ἐπισκοπῆ: ...τῆς τῶν Σταγῶν ἐπισκοπῆς ποιμένος χηρευούσης, ἐξαιτεῖται παρὰ τοῦ λαοῦ εἰς τὸ ἐξάρχειν αὐτῶν ἐπιτροπικῶς ... χρόνους προσμείνας ἕξ ἐν τῇ ἐπισκοπῇ...²¹. Ὅταν λοιπὸν, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1527, ἐκλέχθηκε μητροπολίτης Λαρίσης, ἐγκαταστάθηκε πάλι στὰ Τρίκαλα, ὅπου εἶχε μεταφερθεῖ ἡ μητροπολιτικὴ καθέδρα τῆς Λάρισσας, ἀλλὰ γιὰ δύο καὶ περισσότερα χρόνια (Ἀπρ. 1527 - Αὐγ. 1529) ἐξακολούθησε, ὡς «τοποτηρητῆς» πλέον, νὰ κατέχει καὶ τὴν ἐπισκοπὴν Σταγῶν. Γιὰ τὴν πλήρωση τῆς κενῆς ἑδρας τῆς μετὰ τὸν κατάλληλο ποιμενάρχη, τὸν Αὐγ. τοῦ 1529, φρόντισε ὁ ἴδιος προσωπικά: Ἐπισκόπους δὲ καθίστη οὐ τοὺς τυχόντας, ἀλλ' ὅσους ἂν τῇ αὐτοῦ γνώμῃ συνηγόρους εἶδρα, τῇ φιλαδελφίᾳ προσέχοντας, ὥστε οὐδένα τούτων λογίζεσθαι τι ἴδιον, ἀλλ' ἅπαντα κοινά...²². Ἔτσι ὁ Βησσαρίων συμπλήρωσε καὶ ἐπὶ τὴν ἐπισκοπὴν

¹⁹ Ἀπρ. 1527) τοῦ Σουλεϊμάν Α' καὶ τὸ στίγμα (Ἀπρ. 1527) τοῦ οἴκου. πατριάρχου Ἱερεμίου Α' γιὰ τὴν ἐκλογήν τοῦ Βησσαρίωνος ὡς μητροπολίτη Λαρίσης.

19. Συναξάριο Παχωμίου Ρουσάνου, παρακάτω, σ. 252, στ. 22-26.

20. Τὸ διαθηκῶν αὐτὸ γράμμα περιέχεται στὸ ὑπ' ἀριθ. 1465 εἰλητὸ τῆς Ἐθν. Βιβλιοθ. Ἑλλάδος, ἔχει δὲ ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸν ΣΠ. ΔΑΜΠΡΟ, «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 2 (1905) σ. 147-153. Πρβλ. καὶ Ν. Α. ΒΕΗ, «Σύνταγμα ἐπιγραφικῶν μνημείων Μετεώρων», *Βυζαντι* 1 (1909) σ. 625· Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Χατζή-Γερασίμου... Ἀνέκδοτο ἐγκώμιον (1826) ἀγίου Βησσαρίωνος...», *Τρικαλινὰ* 7 (1987) σ. 27.

21. Συναξάριο Παχωμίου Ρουσάνου, παρακάτω, σ. 252, στ. 18-20.

22. Παχωμίου Ρουσάνου ἐγκώμιον ἀγ. Βησσαρίωνος, βλ. παρακάτω, σ. 259, στ. 110-112.

Σταγῶν ὀκταετῆ (1521 - 1529) θεοφιλή ποιμαντορία, ὡς «ἑξαρχος» ἀρχικὰ καὶ ὡς «τοποτηρητῆς» ἐπὶ συνέχειαν. Παρόλο ποῦ δὲν ὑπῆρξε κανονικὸς ἐπίσκοπος Σταγῶν, ὁ ἅγιος Βησσαρίων τιμᾶται μὲ ἰδιαίτερη εὐλάβεια καὶ σεβασμὸ ἐπὶ τὴ σημερινὴν Καλαμπάκα, τῆς ὁποίας εἶναι καὶ ὁ πολιούχος μὲ τὸν ἐπιβλητικὸν φερώνυμον καθεδρικὸν ναὸν του (βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίν. ΑΒ').

Ὅς ἱεράρχης γενικότερα ἐπετέλεσε σημαντικώτατο ἔργο ποιμαντικὸ καὶ κοινωνικὸ - φιλανθρωπικὸ, μὲ τὸ ὁποῖο κέρδισε τὴ καρδίαν τῶν Χριστιανῶν τῆς περιοχῆς του καὶ ἐπιβλήθηκε σὰν μεγάλη προσωπικότητα θρησκευτικῆ - καὶ πολιτικῆ, ὑπὸ τὴν εὐρύτερη ἔννοια, θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ προσθέσουμε. Φρόντισε γιὰ τὴν προστασίαν καὶ ἀνακούφιση ὄλων τῶν ἐνδεῶν καὶ ἀναγκασμένων τῆς περιφέρειᾶς του, γυμνῶν, φτωχῶν καὶ πεινασμένων· ἐξαγόρασε καὶ ἀπελευθέρωσε πλῆθος αἰχμαλώτων: Ἄλλ' οὕτω μὲν ἀπάσας τὰς ἐντολάς, ὧν τὴν πληρῶσιν ἀπαιτησόμεθα ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, κατ' ἴδιαν διήλθε· πεινώσι καὶ διψῶσιν ἐπαρχέσας, ξένους συναγαγόν, γυμνοὺς περιβαλόν, ἀσθενούντας ἐπισκεψάμενος, τοῖς ἐν φυλακῇ προσελθόν ... Πλῆθος αἰχμαλώτων ἦν παρὰ τῶν ἐχθρῶν ἐπαγόμενον τοῦ σταυροῦ καὶ τῇ πόλει ἐνδημήσαν· καὶ δὴ κατακλᾶται τὴν ψυχὴν ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἴδιαν ποιεῖται τὴν συμφορὰν· καὶ οὐ μόνον δύο ἢ τρεῖς ἢ τέτταρας ἐξωνεῖται, ἀλλὰ δεκαπλασιῶς τοσοῦτους²³.

Χρηματοδότησε ἐπίσης καὶ, μὲ προσωπικὴν του πρωτοβουλίαν καὶ ἐπιβλεψήν, κατασκεύασε δύσκολα κοινωφελῆ ἔργα, ὅπως τὴν περίφημη γέφυρα τοῦ Κοράκου στὸν Ἀσπροπόταμο (Ἀχελῷο) καὶ τὸ ὄμορφο γεφύρι τοῦ Πορταϊκοῦ ποταμοῦ, τὸ ὁποῖο σώζεται μέχρι σήμερον, κοντὰ ἐπὶ τὴν γενέθλια πόλιν του, τὴν Πόρτα - Παναγιὰ ἢ Πύλη (βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίν. Ζ'): Οὗτος [ὁ Ἀχελῷος] κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ χειμῶνος πλήθων τοῦ ῥέματος, καὶ μάλιστα κατὰ τὰς δυσχωρίας, ἄβατος γίνεται πᾶσι καὶ σχεδὸν ἀπρόσιτος· ἀλλ' ἡ ἀνάγκη κατεπείγουσα πολλὰς ἰφθίμους ψυχὰς δίνῃσι προΐαψε· καὶ οὐδεμία ποθὲν λύσις τοῦ κακοῦ ἦν, εἰ μὴ ἀνακκοῦν τὸν ποταμὸν καὶ τὴν ζημίαν πλείονα εἶναι τοῦ κεφαλαίου. Ἐν τούτῳ τῷ ποταμῷ ἡ ἀήττητος ἐκείνη καὶ μόνη φιλανθρωπία νικωμένη ψυχῇ, τῇ τοῦ Παντοκράτορος θαυροῦσα δεξιᾷ, γέφυραν ἠθέλησε πῆξασθαι, καὶ πεποιήκεν οὐ μὴν ἄνευ κινδύνων καὶ πόνων πολλῶν, ἵνα μὴ λέγω ἀναλωμάτων, ἐν τοιοῦτῳ χώρῳ εἰς ὃν οὐδεὶς ἐτεθαρρήκει...²⁴ — Ἄλλὰ τίς τὰς μετὰ ταῦτα θεαρέστους αὐτοῦ πράξεις ἐξαγγελεῖ, τὰς τῶν αἰχμαλώτων ῥύσεις, τὰς εἰς τοὺς λιμώττοντας καὶ δεομένους ἐπικουρίας καὶ χορηγίας, τὰς ἐν ποταμοῖς γεφύρας; Καὶ μαρτυρεῖ εἰσέτι τούτου τὸ ἀξιόλογον ἔργον ἐν Λευκοποτάμῳ... Οὐδεὶς γὰρ πρὸ τούτου ἐν τοιοῦτῳ

23. Παχωμίου Ρουσάνου ἐγκώμιον ἀγ. Βησσαρίωνος, βλ. παρακάτω, σ. 259-260, στ. 114-117, 118-122.

24. Παχωμίου Ρουσάνου ἐγκώμιον ἀγ. Βησσαρίωνος, βλ. παρακάτω, σ. 260-261, στ. 151-159.

χωρίω τοιούτου έργου ἐπεχειρήσατο διὰ τὸ θραγαῖον ἐν τοῖς ὄμβροις τοῦ θεύματος καὶ τὸν συρφετόν²⁵.

Γιὰ τὴν πνευματικὴ καὶ σωματικὴ του ἀσκήση ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ψυχικὴ του σωτηρία ὁ ἅγιος Βησσαρίων, ὡς ἡσυχαστήριον ἱερὸ καὶ καταφύγιον ὄλων ἐκείνων ποῦ προτιμοῦν καὶ ἐπιλέγουν τὸν μονήρη βίον, «τὴν ἀγγελολοιμήτην θεῖαν μοναδικὴν πολιτείαν», ἐκτίσσε ἐκ βάρων, στὰ ἐρείπια τῆς παλαιᾶς ὁμῶνυμης βυζαντινῆς μονῆς²⁶, μέσα στὴν ἐρημία καὶ σιωπῆ τοῦ ὑποβλητικοῦ καὶ καταπράσινου τοπίου τοῦ Κόζιακα, συνεπικουρούμενος ἀπὸ τὸν αὐτάδελφό του Ἰγνάτιο, ἐπίσκοπο Καπούας καὶ Φαναρίου (πρὶν ἀπὸ τὸ 1527 - Ἰούλ. 1534), τὴ Μονὴ τοῦ Σωτήρος τῶν Μεγάλων Πυλῶν, τὴν ἐπιλεγόμενὴν Δουσίκου, τῆς ὁποίας ἀναδείχθηκε ἔτσι ὁ νέος κτίτορας καὶ κραταιὸς προστάτης.

Ὅπως ὁ ἴδιος σημειώνει σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς διαθήκες του (ποῦ φυλάσσονται στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς), γραμμὴν στὰ 1534/35, ἡ ἀνέγερση τῆς μονῆς ἀρχίσε ἀπ' αὐτὸν μετὰ τὸ διορισμὸ του στὴ θέση τοῦ μητροπολίτη τῆς Λάρισας, εἶχε δὲ ἀποπερατωθεῖ ὅταν ἔγραφε τὴ διαθήκην ἐκείνη. Ἄρα ἡ ἀνέγερση τῆς Μονῆς Δουσίκου ἀπὸ τὸν ἅγιο Βησσαρίωνα ἐγίνε μετὰ τῶν ἐτῶν 1527 (ποῦ ἀνῆλθε στὸ μητροπολιτικὸ θρόνον τῆς Λάρισας) καὶ 1534/35²⁷. Ὅποιες ἄλλες χρονολογίαι ἔχουν γραφτεῖ μέχρι σήμερα γιὰ τὴν ἀνοικοδόμηση τῆς μονῆς εἶναι λανθασμένες. Παραθέτομε τὰ σχετικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἔγγραφα καὶ κείμενα ποῦ ἀναφέρονται στὸ γεγονός αὐτό :

[Χρό]νων ἤδη παρωχητό(ων) οὐκ ὀλίγων καὶ τὰ πάντα ἄλλην αλωσ τῆ στάσει τε καὶ θέσει αὐτῶν ἀλλοιωθέντα, πόλεις ἔρημοι γεγόνασιν... ἔτι δὲ καὶ αἱ εὐαγεῖς μοναὶ καὶ περιφανεῖς τῶν μοναχῶν ἀκουσαι τὰ ἔργα καὶ τοὺς

25. Συναξάριον Παχωμίου Ρουσάνου, παρακάτω, σ. 252-253, στ. 26-33.

26. Τὴν πρώτη μνεία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς παλαιᾶς βυζαντινῆς Μονῆς τοῦ Σωτήρος τῶν Μεγάλων Πυλῶν ἔχομε στὸ σιγίλλιον τοῦ οἴκουμ. πατριάρχου Ἀντωνίου Δ' (Μάρτ. 1393) ὑπὲρ τῆς μονῆς αὐτῆς. Τὸ ἐν λόγῳ ἔγγραφο, τοῦ ὁποίου τὸ πρωτότυπο σώζεται στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς, ἔχει δημοσιευθεῖ, μὲ σχόλια, ἀπὸ τὸν Φ.Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟ, «Τὸ σιγίλλιον τοῦ πατρ. Ἀντωνίου Δ' (1393) γιὰ τὴ Μονὴ τοῦ Σωτήρος τῶν Μεγάλων Πυλῶν: Συμβολὴ στὴ διπλωματικὴ καὶ στὰ τοπωνυμικὰ τῆς Δυτ. Θεσσαλίας», Δίπτυχα 2 (1980/81) σ. 98-118. Παλαιότερα εἶχε ἐκδώσει τὸ πατριαρχικὸ αὐτὸ γράμμα, ἀπὸ ἀντίγραφο τοῦ Σταυράκη Ἀριστάρχου Βέη (= κώδ. Vat. gr. 2414, φφ. 339r-346v), ὁ J. ΟΥΔΟΥ, *Patriarchatus Constantinopolitani acta selecta*, Typis Polyglottis Vaticanis MCMXLI [1941], ἀριθ. XXV, σ. 120-125. Πρβλ. καὶ Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Τὸ χρυσόβουλλο τοῦ αὐτοκράτορα Ἀνδρονίκου Γ' Παλαιολόγου (1336) ὑπὲρ τῆς Μονῆς τῆς Θεοτόκου τῶν Μεγάλων Πυλῶν (Πόρτα-Παναγιᾶς)», *Τρικαλιὰ* 9 (1989) σ. 12· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Τὸ συνοδικὸ γράμμα (1381, Νοέμ.) τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης Νείλου ὑπὲρ τῆς Μονῆς τῆς Θεοτόκου τῶν Μεγάλων Πυλῶν (Πόρτα-Παναγιᾶς)», *Τρικαλιὰ* 10 (1990) σ. 9-10.

27. Βλ. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ἱστορικὰ σχόλια σὲ ἐπιγραφὰς... τῆς Μονῆς Δουσίκου», *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικὰ* 1 (1984) σ. 13-14· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Χατζη-Γερασίμου... Ἀνέκδοτο ἐγκώμιον (1826) τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος...», *Τρικαλιὰ* 7 (1987) σ. 29.

κατὰ Θ(εὸ)ν ὕμν(ους) ἀπεβάλλοντο· [φε]ῦ διὰ τὸ μὴ εἶναι αὐτοῦς... Οἴμοι εἰς τὸ μηδὲν ἐληλάκησ(αν)· ἐξ ὧν εὐαγῶν μονῶν μία καὶ καλλίστη ὑπῆρχε καὶ ἡ σεβασμιωτάτη καὶ διαπρύσιος μονή, ἢ εἰς ὄνομα τιμωμένη τε καὶ δοξαζομένη τοῦ Κ(ύριου) καὶ Θ(εο)ῦ καὶ Σ(ωτῆ)ρ(ο)ς ἡμῶν Ἰ(ησο)ῦ Χ(ριστο)ῦ, ἢ ὑπερκειμένη τῶν Μεγάλων Πυλ(ῶν)· εὐθηνουμένη τε καὶ ἀκμάζουσα ἦν ἐν πολλοῖς καὶ διαφοροῖς ἀγαθοῖς... τοῖνον καὶ αὐτὴ οὐκ ἀπέδρα τὸ τῶν πολλ(ῶν) μονῶν κοινὸν νανάγιον, ἀλλ' ἤδη συνερῆμωτο αὐτοῖς καὶ μοναχ(ῶν) καὶ κτημάτ(ων) καὶ πάσης τῆς οἰασοῦν αὐτῆς κτήσεως· καὶ ὄλον ἀφήρητο αὐτῆς τὸν κόσμον τῆ πολυετῆ ἀτημελία τε καὶ συνεχῆ τῶν ταύτης διοικητῶν μονώσει, μηδὲν φέρουσα πλέον τῆ τοῦ ὀνόματος κλήσει τε καὶ προσηγορία, καὶ ταύτην ἀμυδρῶς· λείψανον γὰρ οὐκ ἦν αὐτῆ τῆς παλαιᾶς κατασκευῆς εἰς ἐνδειξιν ἀρρηθῆλον, ὅλοντο πάντα· καὶ εἰ μὴ Κ(ύριος), ὁ πάντων κηδεμῶν τε καὶ πρῶτανις, χεῖρα ταύτην ὀρέξατο βοηθεῖ(ας), ἀπώλεσεν ἂν καὶ αὐτὴν, ὅς ὀρέποτε... ἀνήγαγέ τε τὴν ἐμὴν ταπεινότητα καὶ ἀναξιοτητα ἐκ λάκκου ταλαιπωρί(ας) καὶ ἰδρῶσ(ας) ταύτην ἐν τῷ τῆς ἀρχιερωσύνης ὕψει... διευθύνουσα τε καὶ διεξάγουσα ὡσεὶμέραι τὸ τῆς ἀγνωτάτης μ(ητ)ροπόλε(ως) Λαρισσαί(ων) ποιμνιον ... περισκοπήσασα οὐκ αὐτὴ καὶ ἰδοῦσα πάντα τὰ ἐν τῇ προορηθείσῃ ποιίμνῃ τε καὶ ἐπαρχία ... μονήδρια καὶ μοναστήρια ... ἐξ ὧν μία ὑπῆρχ(ε) καὶ ἡ προορηθεῖσα σεβασμία μονή, ἢ ἀκριβέστερον ἐγὼ τῶν ἄλλων περισκοπήσας, καὶ ἰδὼν τὴν τοῦ τόπου αὐτῆς θέσιν, καλλίστην τε καὶ εὐαρμοστάτην οὖσαν εἰς πᾶσαν κατασκευὴν τε καὶ μοναχῶν ἀνάπασιν, ἠρξάμην σὺν Θ(ε)ῷ μετὰ κ(αὶ) τοῦ ἐμοῦ ὁμαιμόνος κυροῦ Ἰγνατίου, τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου τε καὶ προστάτου Φαναρίου, τοῦ ἀνακτήσασθαι, μᾶλλον δὲ ἐκ βάρων ἀνεγείραι ταύτην, ἢ εἰς ἀφανισμόν ὡς ἐφθημ(εν) εἰπόντες ἐλληλυθῦσαν· καὶ κόπ(ους) καὶ ἰδρῶτ(ας) οὐ τοὺς τυχόντας ἐνδείξαντες ἐν αὐτῇ, συναντιλαμβανομ(έν)ου δὲ ἡ[μῶν] καὶ τοῦ τ[ῆ] πάντα τελειοῦντος Θ(εο)ῦ ἡμῶν, ἀνεγείραμεν τε τὸν ναὸν κάλλιστον ἢ τὸ πρῶτον, καὶ τοῖχον περιστευχίσαντες αὐτὸν κύκλω ὀχυρωτάτον, ἐν ᾧ καὶ κέλλ(ας) ἐπήξαμ(εν) πλείστας καὶ διαφανεῖς εἰς ἀνάπασιν τῶν μοναχῶν, καὶ τῶν ἄλλως πως παρατυγχανόντων· καὶ κρήνην ἐντὸς καλῶς περιστήσαντες, [καὶ βιβλία] διάφορα καὶ σκευὴ ἱερὰ... κατεπλουτήσαμ(εν) αὐτὴν... (ἁγίου Βησσαρίωνος «βεβαιωτικὸν τε καὶ διατακτικὸν γράμμα καὶ διαθήκην ἀναπληρωτικόν», ἔτους 1534/35)²⁸.

Ὅθεν ἠρξάμην καὶ ἐκ βάρων ἠγειροῦ, τῆ αὐτοῦ ἀμάχῳ βοηθείᾳ τε καὶ συνεργίᾳ, περικαλλῆ τε θεῖον καὶ πάνσεπτον ναόν, δοξαζόμενον τε καὶ ὀνομαζόμενον πάλαι καὶ νῦν, ἐπὶ τῷ αὐτοῦ σ(ωτῆ)ριώδει καὶ φρικτῷ ὀνόματι μοχθήσας οὐκ ὡς ἄλλος οὐδεὶς, καθὼς καὶ αἱ τῶν ἔργων μου ἐκβάσεις θεωροῦνται

28. Βλ. παρακάτω, σ. 223-231 (στ. 1-8, 10-13), ὅπου δημοσιεύεται τὸ ἀνέκδοτο αὐτὸ ἔγγραφο.

καὶ μαρτυροῦσιν, ἐν τοῖς ἰδίους αὐτῶν τόποις τε καὶ στάσεσι καὶ μετὰ τὴν αὐτοῦ ἀπάρτησιν, περιτοιχισάμην αὐτ(όν) τοίχῳ ὀχυρῶ τε καὶ ἀσφαλεῖ, ἐν ᾧ καὶ κέλλας οὐκ ὀλίγας ἐπηξάμην, συνεχόμενα πάντα καὶ στηριζόμενα τῇ παναλκεστάτῃ χειρὶ τοῦ Παντοκράτορος Θ(εο)ῦ ἡμῶν καὶ πᾶσαν τὴν θέσιν τε καὶ στάσιν τούτου, ἐμπειρ(ως) κ(αι) ἐπιστημόνως κατεσκευασάμην καὶ συνελὼν φάναι, νέον αὐτ(όν) κατέστησα παράδεισον, καθὼς ὁρᾶται μεθ' ὧν καὶ ἱερὰ οὐ μωμητὰ ἐποησάμην ἐν αὐτῶν καὶ βιβλία διάφορα κατεπλούτησα τοῦτον, καὶ πᾶσαν ἄλλην κατασκευὴν ἐδαφιλευσάμην αὐτῶν καὶ κοινοβίον εἰλικρινέστατον καὶ ἄδολον αὐτὸν κατέστησα... (κανόνες καὶ ὁδηγίες τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος πρὸς τοὺς διαδόχους του μητροπολίτες Λαρίσης, ἔτος 1534/35)²⁹.

Ἄλλὰ καὶ τὴν νῦν ὁρωμένην περικαλλῆ μονὴν τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πλησίον τῆς αὐτοῦ κόμης ἐν τῷ ὄρει αὐτὸς πρῶτος συνεστήσατο καὶ τὰ θεμέλια ταύτης ἐπηξεν, εἰ καὶ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀδελφίδου Νεοφύτου ἀρχιερέως καὶ ἐτέρων ἐπισκόπων τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας καὶ τῶν παρόντων ἀδελφῶν εἰς τὸ κρεῖττον ὕστερον μετεσκευάσθη. Εἶχε δὲ συναντιλαμβανόμενον ἐν ἅπασιν καὶ τὸν αὐτοῦ ὁμαίμονα, τὸν ὁσιώτατον Ἰγνάτιον, ἐπίσκοπον Καπούας καὶ Φαναρίου (συναξάριο ἁγ. Βησσαρίωνος, γραμμμένο ἀπὸ τὸν Παχώμιο Ρουσάνο τὸ ἔτος 1552)³⁰.

Ἔρχεται δὲ εἰς ἔννοιάν τινα θειοτέραν καὶ ὑψηλοτέραν αὐτὴ δὲ ἦν ὅπως ἂν μοναστῶν ἐγείρῃ φροντιστήριον, ἵν' οἱ ἀποτασσόμενοι τῶν τοῦ κόσμου φροντίδων καὶ Θεῷ μόνῳ ζῆσαι βουλόμενοι, εὐχερῶς ἔχωσι τὴν ἀναχώρησιν ἅμα καὶ κατάπανσιν καὶ δὴ ἴχνος σηκῆς μοναχικῆς διὰ τοῦ ἀδελφοῦ εὐρῶν ἀνὰ τὸ πλησίον ὄρος τῆς κόμης αὐτῶν, ἤρξατο οἰκοδομεῖν καὶ τᾶλλα ποιεῖν τῶν χρειῶν, ὅσα ἐν τῇ αὐτοῦ διαθήκῃ φέρεται (ἐγκώμιο ἁγ. Βησσαρίωνος, γραμμμένο ἀπὸ τὸν Παχώμιο Ρουσάνο τὸ ἔτος 1552)³¹.

Τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς, ὁ ναὸς τοῦ Σωτήρος τῶν Μεγάλων Πυλῶν, ποὺ ἔκτισε, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1527 καὶ 1534/35, ὁ Βησσαρίων Λαρίσης, συνεπικουρούμενος ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του, ἐπίσκοπο Καπούας καὶ Φαναρίου Ἰγνάτιο, ἀνεγέρθηκε πάλι ἐκ βάρων μεγαλοπρεπέστερο καὶ ἐπιβλητικότερο, ὅπως βεβαιώνουν τὸ συναξάριο τοῦ Παχωμίου Ρουσάνου καὶ οἱ ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες, ἀπὸ τὸν ἀνεψιὸ τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος καὶ νέο κτίτορα Νεόφυτο Β' Λαρίσης (Ἰούν. 1550-1568/69), πρῶν ἐπίσκοπο Σταγῶν (1537/38, πρώτη μνηεῖα Ἰούν. 1550, προαγωγή σὲ μητροπολίτη Λαρίσης). Ἐπειδὴ ὁ Παχώμιος Ρουσάνος πέθανε, ὅπως εἶναι γνωστὸ, πρὶν ἀπὸ τῆς 6 Ὀκτωβρίου τοῦ 1553, πρέπει νὰ

29. Βλ. παρακάτω, σ. 217-222 (στ. 6-11), ὅπου ἔκδοση τοῦ ἐγγράφου.

30. Βλ. παρακάτω, σ. 249-253 (στ. 33-40), ὅπου δημοσίευση τοῦ κειμένου.

31. Βλ. παρακάτω, σ. 261 (στ. 172-178), ὅπου δημοσίευση τοῦ κειμένου.

δεχτοῦμε ὅτι ὁ Νεόφυτος ἄρχισε τὶς ἐργασίες γιὰ τὴ νέα ἀνέγερση τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς ἀπὸ τὰ θεμέλια ἀμέσως μετὰ τὴν ἄνοδό του στὸ μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Λαρίσης, δηλαδή μετὰ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1550, ὥστε στὰ μέσα τοῦ 1552 (καὶ γούστου φθίνοντος), φ. 22' τοῦ κώδ. 51 τῆς Μ. Δουσίκου), ὅποτε ὁ Ρουσάνος ἔγραψε τὸ συναξάριο τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, νὰ εἶχαν τελειώσει ἢ σχεδὸν τελειώσει οἱ κύριες οἰκοδομικὲς ἐργασίες τῆς ἀνάκτισης καὶ μετασκευῆς τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς, γιὰ νὰ δικαιολογεῖται ὁ Ζακύνθινος συναξαριογράφος νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ ρῆμα «μ.ε.τ.ε.σ.κ.ε.υ.ά.σ.θ.η»³². Τὸν Νοέμβριο τοῦ 1557, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ κτιτορικὴ ἐπιγραφή τοῦ καθολικοῦ³³, εἶχε ἀποπερατωθεῖ ὅπωςδήποτε, σὲ ὅλες τῆς τῆς λεπτομέρειες, ὄχι μόνον ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ καθολικοῦ ἀπὸ τὸν Νεόφυτο, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀγιογράφισή του: Ἄν γ ἔ ρ θ η ἐκ βάρων καὶ ἀνιστορήθη παρὰ κυροῦ Νεοφύτου τοῦ αὐτῶν ἀνεψιοῦ. Ἡ ὑψηλῆς ποιότητος καὶ μεγάλης καλλιτεχνικῆς εὐαισθησίας ἀγιογράφισις, ποὺ ὀφείλεται στὸ δεξιότεχνον ζωγράφου Τζιόρτζη³⁴, διατηρεῖται σήμερα (μετὰ καὶ τὸν πρόσφατο καθαρισμὸ τῆς ἀπὸ τὴν τοπικὴ Ζ' Ἐφορεῖα Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων) σὲ ἀριστη κατάστασι, μὲ ὅλη τῆς τῆς λάμψις καὶ τὴν αἴγλη, καὶ ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα τοιχογραφικὰ σύνολα τῆς μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς, καὶ ὡς εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα καὶ σύνθεσις, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκτέλεσις.

Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ἡ οἰκογένεια τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τῆς πηγῆς καὶ τὰ κείμενα, συνδέθηκε ἰδιαίτερα μὲ τὴ Μονὴ Δουσίκου καὶ ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν λευτικὴ, μὲ μεγάλη προσφορὰ στὴν Ἐκκλησία, ἀφοῦ πολλὰ μέλη τῆς (ἀδελφία καὶ ἀνίψια τοῦ ἁγίου) ὑπῆρξαν ἀρχιερεῖς, μοναχοί, ἱερομόναχοι καὶ μοναχές. Ἐτσι ὁ ἀδελφὸς του Ἰγνάτιος ἦταν, ὅπως ἤδη ἔχει λεχθεῖ, ἐπίσκοπος Καπούας καὶ Φαναρίου, ἐνῶ ὁ ἀνεψιὸς του Νεόφυτος, πρῶν ἐπίσκοπος Σταγῶν, ἀνῆλθε κι αὐτὸς στὸ μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Λαρίσης. Οἱ γονεῖς τοῦ Νεοφύτου περιβλήθηκαν, μετὰ τὸ γάμο τους, τὸ μοναχικὸ σχῆμα καὶ εἶναι γνωστοὶ ὡς μοναχοὶ (κώδ. 36 Μ. Δουσίκου, φ. 9')

32. Βλ. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ἱστορικὰ σχόλια σὲ ἐπιγραφές... τῆς Μονῆς Δουσίκου», ὁ.π., σ. 17-19. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Χατζη-Γερασίμου... Ἀνέκδοτο ἐγκώμιο (1826) τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος...», ὁ.π., σ. 29. Εἰδικότερα γιὰ τὸν Νεόφυτο Β' Λαρίσης βλ. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης τοῦ 16ου αἰῶνος», Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου [Ἀκαδημία Ἀθηνῶν] 15 (1965) σ. 86-124.

33. Βλ. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης τοῦ 16ου αἰῶνος», ὁ.π., σ. 103. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ἱστορικὰ σχόλια σὲ ἐπιγραφές... τῆς Μονῆς Δουσίκου», ὁ.π., σ. 9-10, πίν. Ζ', ὅπου δημοσίευση καὶ πανομοιότυπο τῆς ἐπιγραφῆς.

34. Γ. ΒΕΛΕΝΗ, «Πρῶτες πληροφορίες γιὰ ἓνα ζωγράφου τοῦ 16ου αἰῶνα ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη», Ἐπιστημ. Ἐπετηρὶς τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς (Τμῆμα Ἀρχιτεκτόνων) τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τόμ. ΣΤ'-2, Θεσ/νίκη 1974, σ. 93-97, πίν. 1-4.

ὑπὸ τὰ ὀνόματα Σάββας καὶ Μακρίνα. Ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὸ Ἐγκώμιο ποῦ συντάξε ὁ Παχώμιος Ρουσάνος, ὁ ἅγιος Βησσαρίων, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ τοῦ Ἰγνάτιο, τὸν ἐπίσκοπο Καπούας, εἶχε καὶ ἄλλο ἀδελφὸ μοναχό, τοῦ ὁποῦ ὁ γιὸς (ποῦ εἶχε ἀποκτήσει πρὶν περιβληθεῖ τὸ μοναχικὸ σχῆμα) εἶχε καὶ αὐτὸς ἀφιερωθεῖ στὸ Θεό. Ἀσφαλῶς πρόκειται γιὰ τὸν πατέρα τοῦ Νεοφύτου, τὸ γνωστὸ ὑπὸ τὸ μοναχικὸ ὄνομα Σάββας. Ἔτσι ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴ μοναδική πληροφορία τοῦ Ἐγκωμίου ὅτι ὁ Σάββας ὑπῆρξε ἀδελφὸς τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος καὶ ὁ Νεόφυτος ἀνεψιὸς του «ἐκ πατρὸς»: οὗτος [ὁ Βησσαρίων] ποιμὴν τῆς τοῦ Χριστοῦ λογικῆς ποιήσεως, οὐ μόνον θυσίας αἰνέσεως καὶ πνεῦμα συντετριμμένον προσφέρων τῷ Θεῷ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τ ο ὦ γ έ ν ο υ ς τοὺς μᾶλλον π ρ ο σ ῆ κ ο ν τ α ς, ὡς π ρ ω τ ὴ τ ο κ ᾶ τ ι ν α, θ υ σ ι ᾶ ν ἄ μ ω μ ο ν καὶ ζῶσαν κομίζων τοὺς ὁ μ α ῖ μ ο ν α ς ἄ μ φ ο τ ἔ ρ ο υ ς κατὰ μ ο ν α σ τ ᾶ ς ἄ π ο κ ε ῖ ρ α ς, τοῦ δὲ καὶ τ ὸ ν ν ῖ ὸ ν ὡ ς τ ι σ τ ῆ α ς εἰς ὁ σ μ ῆ ν ἐδωθίας ἀνήνεγκεν (Ἐγκώμιο, στ. 188-193). Πιθανότατα καὶ ὁ Σάββας ὑπῆρξε ἀδελφὸς τῆς Μονῆς Δουσίκου. Ἡ ἀδελφὴ τοῦ Νεοφύτου Λαρίσης καί, ἐπομένως, ἀνεψιά τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος Χρυσάφη, ποῦ ἔγινε μοναχὴ καὶ μετονομάστηκε σὲ Χριστοδοῦλη, ὑπῆρξε ἡ μητέρα τοῦ Ἀρσενίου Ἐλασσόνος (πρῶην δουσικίωτη μοναχοῦ), τοῦ Ἰωάσαφ Σταγῶν (τοῦ γνωστοῦ ἀπὸ τὴν κτιτορικὴ ἐπιγραφὴ, τοῦ ἔτους 1573, τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου τῆς Καλαμπάκας), τοῦ Μάρκου Δημητριάδος καὶ τῶν ἱερομονάχων Ἀθανασίου (ἀδελφοῦ τῆς Μονῆς Δουσίκου) καὶ Παχωμίου³⁵ (βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίν. Β').

Γύρω στὸ ἔτος 1535 ὁ ἅγιος Βησσαρίων ἔγραψε τὶς τρεῖς διαθήκες του, ποῦ ἀποτελοῦν καὶ τὸν «κανονικὸν τύπον» τῆς μονῆς³⁶. Τὰ πρωτότυπα καὶ τῶν τριῶν διαθηκῶν, ἐπὶ περγαμηνῆς, καθὼς καὶ ἀντίγραφά τους, φυλάσσονται στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς. Οἱ δύο ἀπ' αὐτὰς φέρουν, χωρὶς ἐνδειξη μηνός, τὴ χρο-

35. Γιὰ τὴν οἰκογένεια τοῦ Ἀρσενίου Ἐλασσόνος καὶ τὶς συγγενικὲς τῆς σχέσεις πρὸς τὸν ἅγιο Βησσαρίωνα καὶ τὸν Νεόφυτο Β' Λαρίσης βλ. Φ. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ἀρσένιος Ἐλασσόνος (1550-1626). Βίος καὶ ἔργο— Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν μεταβυζαντινῶν λογίων τῆς Ἀνατολῆς [Imago, Ἐπιστημονικὴ Βιβλιοθήκη 1], Ἀθήνα 1984, σ. 29-34 [= ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Σχολεῖα Τρικάλων στα μέσα τοῦ 16ου αἰῶνα καὶ ἡ παιδεία τοῦ Ἀρσενίου Ἐλασσόνος», *Τρικαλινα* 5 (1985) σ. 79-84].

36. Γιὰ τὶς κτητορικὲς διαθήκες καὶ τὰ μοναστηριακὰ τυπικὰ βλ. Ν. Α. ΒΕΗ, Ἡ ἀρχέτυπος κτητορικὴ διαθήκη τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βησσαρίωνος, μητροπολίτου Λαρίσης, ἰδρυτοῦ τῆς Μονῆς Μεγάλων Πυλῶν (τῆς κοινῶς καλουμένης Δουσίκου), Ἐκδίδεται ἀξιώσε⁴ τοῦ ... Τρίκκης, Σταγῶν καὶ Γαρδικίου Κυρίου Χερουβειμ τοῦ Ἀνίνου, Ἀθήναι 1949, σ. 6-12· Κ. Α. ΜΑΝΑΦΗ, Μοναστηριακὰ Τυπικὰ - Διαθήκαι, περιοδ. «Ἀθηνᾶ», Σειρὰ Διατριβῶν καὶ Μελετημάτων 7, Ἐν Ἀθήναις 1970· CATIA GALATARIOU, «Byzantine Ktitorika Typika: A Comparative Study», *Revue des Études Byzantines* 45 (1987) σ. 77-138· Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὁ ὅσιος Ἀθανάσιος ὁ Μετεωρίτης: Βίος - Ἀκολουθία - Συναξάρια, Ἐκδόση, Ἱ. Μ. Μεγάλου Μετεώρου (Μεταμορφώσεως), Μετέωρα 1990, σ. 22-23.

νολογία ἀπὸ κοσμογονίας, ζ'μγ' [=7043], ποῦ ἀντιστοιχεῖ στὴν ἀπὸ Χριστοῦ Γεννήσεως χρονολογία καὶ ἡμερομηνία 1 Σεπτ. 1534 - 31 Αὐγ. 1535.

Ἡ ἄλλη, καὶ κατὰ πολὺ ἐκτενέστερη, διαθήκη (Ἄρχ.: Ἀδελφοὶ καὶ πατέρες οἱ θεοῦ κληθέντες...) εἶναι ἀχρονολόγητη, πρέπει ὅμως καὶ αὐτὴ νὰ ἔχει γραφτεῖ τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ, δηλαδὴ περὶ τὸ ἔτος 1534/35, καὶ πιθανότατα εἶναι ἡ παλαιότερη, ἡ πρώτη στὴ σειρά, παρὰ τὴν ἀντίθετη ἄποψη ποῦ ἔχει ὑποστηριχτεῖ³⁷. Περιέχει γενικοὺς κανόνες καὶ παραινήσεις πρὸς τοὺς μοναχοὺς καὶ εἶναι γεμάτη ἀπὸ χωρία τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ πατερικῶν κειμένων. Στὸ τέλος τῆς καθιερώνει τὸ «ἄβατον» τῆς Μονῆς Δουσίκου γιὰ τὶς γυναῖκες ποῦ ἐξακολουθεῖ νὰ τηρεῖται μὲ εὐλάβεια μέχρι σήμερα³⁸.

Δεύτερη, πιθανόν, ἔχει συνταχθεῖ ἡ διαθήκη (Ἄρχ.: Ἐπειδὴ πᾶν τὸ ἀπὸ Θεοῦ ἀρχόμενον...) ποῦ ἀπευθύνεται στοὺς διαδόχους τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος μητροπολίτες Λαρίσης, οἱ ὅποιοι παρακαλοῦνται ὡς «ἀδελφοὶ» ἀρχιερεῖς νὰ ἐξακολουθήσουν καὶ αὐτοὶ νὰ φροντίζουν καὶ νὰ προστατεύουν μὲ τὸν ἴδιο ζῆλο καὶ ἐνδιαφέρον, ὅπως καὶ ὁ ἰδρυτὴς τῆς, τὴ Μονὴ τοῦ Σιωτῆρος τῶν Μεγάλων Πυλῶν. Μετὰ τὸν ἅγιο Βησσαρίωνα ὑπογράφουν (μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1541 καὶ 1838) ὀκτὼ διάδοχοί του μητροπολίτες Λαρίσης, οἱ ὅποιοι ὑπόσχονται ὅτι ἀποδέχονται καὶ στέργουν νὰ τηροῦν «τὰ ἄνωθεν γεγραμμένα»³⁹.

Τέλος, τρίτη φαίνεται νὰ ἔχει γραφτεῖ ἡ διαθήκη, τὸ «βεβαιωτικὸν τε καὶ διατακτικὸν γράμμα καὶ διαθήκης ἀναπληρωτικὸν» ὅπως χαρακτηρίζεται (Ἄρχ.: Χρόνων ἤδη παρωχηκότων ...), ποῦ ἀπευθύνεται στοὺς πατέρες τῆς μονῆς καὶ ἀναφέρεται στὸ ἱστορικὸ τῆς ἀνέγερσής της, τῆς ἐπάνδρωσής της καὶ τοῦ ἐξοπλισμοῦ της μὲ ὅλα τὰ ἀναγκαῖα, καθὼς καὶ στὴν κοινοβιακὴ της ὀργάνωση. Στὸ τέλος τοῦ κειμένου ὀρίζει ὁ ἅγιος Βησσαρίων σὲ ποιὲς ἡμέρες ἐπισήμων ἑορτῶν (Κυριακὴ τῆς Τυρινῆς, Μεγάλῃ Τετάρτῃ, Ἀγίων Ἀποστόλων, Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, Χριστοῦγεννα) ὀφείλουν οἱ πατέρες νὰ ἀναγινώσκουν «μεγαλοφώνως» τὴ διαθήκη αὐτὴ καὶ προσθέτει: ὡσαύτως ἐντέλλομαι καὶ περὶ ἄλλων γραφῶν ὧν ἔχωσι τῆς μονῆς διαταγματικῶν⁴⁰. Πιστεύω ὅτι αἱ «ἄλλαι γραφαὶ ... τῆς μονῆς διαταγματικαὶ» μπορεῖ νὰ εἶναι μόνον οἱ δύο προηγούμενες διαθήκες τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, ἀφοῦ κανένα ἄλλο κείμενο μὲ τυπικὲς διατάξεις δὲν ὑπῆρχε τότε στὸ νεοϊδρυμένο ἀπὸ τὸν ἱεράρχη αὐτὸ μοναστήρι. Τὸ σιγίλλιο τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἱερεμία Α', ποῦ ἀναφέρεται στὴν κοινοβιακὴ ὀργάνωση καὶ σὲ ἄλλα κανονιστικὰ ζητήματα τῆς μονῆς, εἶναι μεταγενέστερο ἀπὸ τὶς διαθήκες τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος,

37. Βλ. Ν. Α. ΒΕΗ, ὁ.π., σ. 10· ἐδῶ διατυπώνεται ἡ ἄποψη ὅτι «ἡ διεξοδικότερα» διαθήκη εἶναι καὶ ἡ «νεωτέρα».

38. Βλ. παρακάτω, σ. 203-217, ἀριθ. 3, ὅπου δημοσιεύεται ἡ διαθήκη αὐτὴ.

39. Βλ. παρακάτω, σ. 217-222, ἀριθ. 4, ὅπου δημοσιεύεται ἡ διαθήκη αὐτὴ.

40. Βλ. παρακάτω, σ. 223-231, ἀριθ. 5, ὅπου δημοσιεύεται ἡ διαθήκη αὐτὴ.

ἀφοῦ εἶναι γραμμένο τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1536⁴¹. Γι' αὐτὸ θεωρῶ τὴν ἐν λόγῳ διαθήκη ὡς τὴν τρίτη καὶ τελευταία⁴².

Στὸ ἐγκώμιο τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, ποὺ ἔγραψε ὁ Παχώμιος Ρουσάνος τὸ ἔτος 1552, ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἐνδιαφέρουσα πληροφορία γιὰ τὸ συντάκτη τῆς διαθήκης ἢ τῶν διαθηκῶν τοῦ ἱδρυτῆ τῆς Μ. Δουσίκου καὶ γιὰ τὴ γενικότερη γραμματικὴ του κατάρτιση καὶ παιδεία: *Σολομῶν ἐραστής σοφίας... ἀλλὰ καὶ οὗτος [ὁ Βησσαρίων], εἰ καὶ τοῦ ὀδηγήσαντος οὐκ ἔτυχε, καὶ μάρτυς ἢ τούτου διαθήκη, ἦν ὁ ἱερεὺς Γρηγόριος συνέταξεν. Ἐπει γὰρ οὗτος [ὁ Βησσαρίων] οὐκ ἦν δυνατός, ταῖς φροντίσι τῆς ἐκκλησίας βαλλόμενος, διδάσκεισθαι καὶ φοιτᾶν εἰς διδασκάλου, τοῦτον τῇ παιδείᾳ συνέχευεσθαι παρεσχεύασε, ποτὲ μὲν οἶκοι τὸν διδάσκαλον δεξιούμενος, ποτὲ δὲ καὶ μακρὰν ἀποστέλλον αὐτόν, ἔτι διάκονον ὄντα καὶ τάχ' ἂν εἰς μέγα ἤρθη ἀρετῆς, εἰ μὴ τὸ κοινὸν χρέος, ὁ θάνατος, κατέλαβεν' ἐφ' ὃν τελευτήσαντα τοσοῦτον ἐθρόνησεν ὁ πατήρ, ὥστε θαναμάσαι τοὺς παρατυχόντας. Εἰ δὲ τοῦτον οὕτως εἰς τὴν παιδείαν παρώτρυνε, πῶς αὐτός, εἰ ἔτυχε τοιοῦτου φροντιστοῦ, ἠμέλησεν ἄν⁴³.*

Ἀπὸ τὸ πῶς πάνω χωρίο τοῦ ἐγκωμίου συνάγεται ὅτι τὴ «διαθήκη», πιθανότατα τὴν πρώτη καὶ ἐκτενέστερη, «συνέταξε» ὁ ἱερεὺς Γρηγόριος. Πιστεύω ὅμως ὅτι καὶ οἱ τρεῖς διαθήκες, ποὺ εἶναι μὲ τὸ ἴδιο χέρι γραμμένες (βλ. τοὺς ἐκτὸς κειμένου πίνακες IB'-KA'), εἶναι αὐτόγραφοι τοῦ Γρηγορίου, γιὰ τὴ μὲν ἰδέωσιν καὶ παιδείᾳ τοῦ ὁποῦ φρόντισε προσωπικὰ ὁ Βησσαρίων, ἐπειδὴ ὁ ἴδιος, ταῖς φροντίσι τῆς ἐκκλησίας βαλλόμενος, δὲν κατόρθωσε, παρὰ τὴ ζωή του ἔφεση, νὰ μορφωθεῖ. Ὅπως φαίνεται, ὁ ἅγιος Βησσαρίων ὑπαγόρευε στὸν Γρηγόριο τὰ κείμενα τῶν διαθηκῶν του, ὁ δὲ Γρηγόριος ὄχι μόνον τὰ ἔγραψε ἀλλὰ καὶ διόρθωσε τὴ λεκτικὴ διατύπωσή τους⁴⁴. Ὅμως τὰ ὀρθογραφικὰ, συντακτικὰ καὶ ἄλλα γλωσσικὰ σφάλματα τῶν κειμένων αὐτῶν μαρτυροῦν ὅτι καὶ τοῦ Γρηγορίου ἡ παιδεία καὶ ἡ ἀρχαιομάθεια δὲν ἦσαν ἄριες.

Ὁ ἱερεὺς Γρηγόριος, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ τὸ ἐγκώμιο τοῦ Ρουσάνου, πέθανε νέος, πράγμα ποὺ κατελύπησε τὸν πνευματικὸ του πατέρα Βησσαρίωνα, ὁ ὁποῖος τὸν ὑπεραγαποῦσε, τὸν ἐμπιστευόταν καὶ τοῦ ἀνέθετε ὅλες τὶς διοικητικὰ καὶ ἄλλες ὑποθέσεις τοῦ μοναστηριοῦ. Μὲ τὸ χέρι τοῦ Γρηγορίου

41. Βλ. παρακάτω, σ. 241-245, ἀριθ. 7, ὅπου δημοσιεύεται τὸ ἔγγραφο αὐτό.

42. Βλ. καὶ Φ. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, «Παλαιολογικὰ καὶ Μεταβυζαντινὰ», Ἐπιστημ. Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Περίοδος Δευτέρα, τόμ. 27 (1979) σ. 213, 215, ὅπου διατυπώνεται διαφοροποιητικὴ ἀπόψη, ὅτι ἡ διαθήκη αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη ποὺ συνέταξε ὁ ἅγιος Βησσαρίων.

43. Βλ. παρακάτω, σ. 253-264, ἀριθ. 10 (στ. 235-245), ὅπου δημοσιεύεται τὸ ἐγκώμιο τοῦ Παχωμίου Ρουσάνου γιὰ τὸν ἅγ. Βησσαρίωνα.

44. Βλ. Ν. Α. ΒΕΗ, Ἡ ἀρχέτυπος κτητορικὴ διαθήκη τοῦ ... Βησσαρίωνος, σ. 10-11.

φαίνεται νὰ ἔχει γραφτεῖ καὶ ἡ ἀχρονολόγητη διαθήκη τῆς μοναχῆς Κυπριανῆς⁴⁵ (βλ. τοὺς ἐκτὸς κειμένου πίνακες IB'-KA', KE') ποὺ ἔχει συντάξει καὶ υπογράψει ὁ Βησσαρίων καὶ ἡ ὁποία, ὅπως καὶ παλαιότερα ὑποστήριξα⁴⁶, χρονολογεῖται στὸ ἔτος 1538 (Σεπτ.). Ἐπομένως ὁ ἱερεὺς Γρηγόριος πέθανε μετὰ τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1538 (terminus post quem) καὶ λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν προστάτη του ἅγιο Βησσαρίωνα. Ἐτσι δὲν ἀνταποκρίνεται στὰ πράγματα ἡ σχετικὴ μὲ τὸ θάνατο τοῦ Γρηγορίου ἐνθύμησις ποὺ ἀντιγράφει ἀπὸ παλιότερο κώδικα τῆς μονῆς («Λόγοι Δαμασκηνοῦ Ἰωάννου») ὁ γνωστὸς δουσικιώτης ἱερομόναχος Χατζη-Γερασίμος⁴⁷ στὸν αὐτόγραφό του κώδικα 87 (ἔτ. 1839) τῆς Μ. Δουσίκου (σελ. 65): *Ἰκὴ' [7028 ἀπὸ κοσμογονίας = 1519/20 ἀπὸ τῆς Γέννησις τοῦ Χριστοῦ] ἐκοιμήθη ὁ λογιώτατος καὶ Γρηγόριος καὶ ὑποτακτικὸς τοῦ μητροπολίτου ἡμῶν Βησσαρίων. Ὅπως ἔχει ἀναφερθεῖ ἤδη, ὁ Βησσαρίων ἔγινε μητροπολίτης Λαρίσης τὸ 1527 καὶ ὁ ὑποτακτικὸς καὶ ἀγριαματικὸς τοῦ ἱερέως Γρηγόριος ἔγραψε τὶς διαθήκες του τὸ 1534/35 καὶ τὴ διαθήκη τῆς Κυπριανῆς τὸ 1538.*

Μετὰ ἀπὸ πλούσια ἀσκητικὴ καὶ πνευματικὴ, ἀλλὰ καὶ φιλανθρωπικὴ καὶ κοινωνικὴ δράση, ὁ Βησσαρίων, σὲ ἡλικία πενήντα μόνον ἐτῶν, παρέδωσε στὸ Θεὸ τὸ πνεῦμα του κατὰ τὸ ἔτος ἀπὸ κοσμογονίας ζμθ' [7049 = 1540 ἀπὸ τῆς Γέννησις τοῦ Χριστοῦ], στὶς 13 Σεπτεμβρίου, ἡμέρα Δευτέρα⁴⁸. Λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του, προαισθανόμενος τὸ τέλος του, συγκάλυψε καὶ ἀποχαιρέτησε ὅλους τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ μοναχοὺς τῆς περιφέρειᾶς του, στοὺς ὁποίους ἔδωσε καὶ τὶς τελευταῖες παραινέσεις καὶ ὑποθήκες του: *διὸ καὶ προσκαλεῖται τοὺς ὑπ' αὐτόν ἀρχιερεῖς τε καὶ μοναχοὺς καὶ ὡς εἶδος τὰ ἐξιτήρια παραινέσας καὶ παραδοὺς αὐτοῖς, εἰς χεῖρας Θεοῦ τὸ πνεῦμα μετὰ πάσης παρακλήσεως ἀπέθετο, ὁ πολλῶν παρακλήτωρ γενόμενος⁴⁹.*

Δὲν πέρασε καιρὸς ἀπὸ τὸ θάνατό του, καὶ ὁ Βησσαρίων ὁ μέγας, Λαρίσης

45. Βλ. παρακάτω, σ. 245-249, ἀριθ. 8, ὅπου δημοσιεύεται τὸ ἔγγραφο.

46. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης τοῦ 16ου αἰῶνος», σ. 93, σημ. 2· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Χατζη-Γερασίμου... Ἀνέκδοτο ἐγκώμιο (1826) τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος...», σ. 31.

47. Γιὰ βιογραφικὰ καὶ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ Χατζη-Γερασίμου βλ. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ἱστορικὰ σχόλια σὲ ἐπιγραφὰς... τῆς Μονῆς Δουσίκου», ὁ.π., σ. 12-13, 60-66, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Χατζη-Γερασίμου ἱερομόναχο τῆς Μονῆς Δουσίκου, Ἀνέκδοτα στιχογραφήματα (1826)», *Τριμηνιαῖα* 5 (1985) σ. 8-14.

48. Γιὰ τὸ χρόνο θανάτου τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος βλ. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Χατζη-Γερασίμου... Ἀνέκδοτο ἐγκώμιο (1826) τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος...», σ. 17 ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία, καὶ σ. 20, πίν. ζ' (κώδ. Ε.Β.Ε. 798, φ. 318ν: ἐνθύμησις γιὰ τὸ θάνατο τοῦ ἁγίου). — Γενικὰ γιὰ τὰ χρονολογικὰ ζητήματα τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος (διόρθωση λαυθασμένων χρονολογιῶν κ.ἄ.) βλ. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, ὁ.π., σ. 17-33· πρβλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ἱστορικὰ σχόλια σὲ ἐπιγραφὰς... τῆς Μονῆς Δουσίκου», σ. 9-24.

49. Ἐγκώμιο Παχωμίου Ρουσάνου γιὰ τὸν ἅγιο Βησσαρίωνα, παρακάτω, σ. 264, στ. 254-257.

ὁ ὑπέρομαχος καὶ Θετταλίας ἀπάσης φρουρός καὶ ὄντως προστάτης, Ἑλλάδος τε τὸ καύχημα καὶ τῆς Ἡπείρου ἄκουσμα καὶ τὸ τῆς Τρίκκης τείχισμα, καθιερώθηκε ὡς τοπικὸς ἅγιος. Ἡ μνήμη του ἐορτάζεται στίς 15 Σεπτεμβρίου⁵⁰, μὲ ἰδιαίτερη εὐλάβεια καὶ μεγαλοπρέπεια, στὴ μονὴ ποῦ ὁ ἴδιος ἔδρυσε, καθὼς καὶ στὴν περιοχὴ τῆς Πύλης, τῆς Καλαμπάκας (τῆς ὁποίας εἶναι ὁ πολιοῦχος καὶ προστάτης ἅγιος), τῶν Τρικάλων καὶ τῆς Θεσσαλίας γενικότερα. Τὰ πρῶτα ὑμνογραφικὰ καὶ συναξαριογραφικὰ κείμενά του (ἀκολουθία, συναξάριο, ἐγκώμιο), ὅπως ἀπαιτοῦσαν οἱ λειτουργικὲς ἀνάγκες, γράφτηκαν πολὺ ἔνωρίς, τὸ ἔτος 1552, ἀπὸ τὸν Παχώμιο Ρουσάνο⁵¹.

Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἡ παράφραση σὲ δημῶδη γλῶσσα ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο Γόρδιο (περὶ τὸ ἔτος 1683) τοῦ ἀρχικοῦ ἐγκωμίου ποῦ εἶχε συντάξει ὁ Παχώμιος Ρουσάνος, οἱ δουσικιῶτες μοναχοὶ ἔθαψαν τὸν πνευματικὸν πατέρα καὶ πάτωνα τοῦ ἡσυχαστηρίου τους στὸ ναδὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τὸν ὁποῖο ὁ ἴδιος εἶχε κτίσει μέσα σὲ κτῆμα μὲ ἀμπέλι, στὸ σημερινὸ χωριὸ Ἁγιος Βησσαρίων (ἢ Ντοῦσκο ἢ Δούσιον), κοντὰ στὸ μοναστήρι. Λίγο ἀργότερα ἕνας Ἀγαρηνός, «γιαντζαρης», ἔκλεψε καὶ πούλησε στὴν «Φραγγίαν» τὸ λείψανο τοῦ ἁγίου, χωρὶς ὅμως τὴν κάρρα, ἡ ὁποία σώθηκε κατὰ θαυματουργικὸν τρόπο, φυλάσσεται ὡς σήμερα στὴ Μονὴ Δουσίου καὶ ἀποτελεῖ γιὰ τοὺς πιστοὺς πηγὴ θαυμάτων, ἱατήριον καὶ ἀλεξιτήριον ἀπὸ παντοῖες νόσους⁵². Παρόλο ποῦ ὁ ἀρχικὸς ναδὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου (σήμερα κοιμητηριακὸς) ἔχει κατεδαφιστεῖ καὶ ἀνοικοδομηθεῖ ἐκ βάθρων δύο φορές (τὸ 1798 καὶ τὸ 1961), ὁ τάφος τοῦ ἁγίου σώζεται σὲ ὑπόγεια κρύπτη, μὲ νεωτερικὸ μαρμάρينو μνημεῖο ἐπάνω⁵³. Ἡ σχετικὴ διήγησις στὴν παράφραση τοῦ ἐγκωμίου ἔχει ὡς ἐξῆς:

Ἄς εἰποῦμεν καὶ διὰ τὸ ἱερὸν καὶ ἅγιόν του λείψανον, καθὼς ἔχομεν ἐκ παραδόσεως, ὅτι εἶναι καὶ τοῦτο πολλὰ ὠφέλιμον νὰ τὸ ἡξεύρουσιν ὅσοι δὲν τὸ ἡξεύρουσιν. Ὅμοίως καὶ διὰ τὴν ἁγίαν του κάρρα, ὅπου εὐρίσκεται μέσα εἰς τὸ σκευοφυλάκιον τοῦ μοναστηρίου του ὡσὰν κανένας πολυτίμητος θησαυρός.

Ὡσὰν γοῦν ἐκοιμήθη ὁ ἅγιος καὶ ἐπαράδωκε τὴν ἁγίαν του ψυχὴν εἰς

50. Προφανῶς μετατέθηκε ἀπὸ τῆς 13 (ποῦ πέθανε ὁ ἅγιος) στίς 15 Σεπτεμβρίου, γιὰ νὰ μὴ συμπίπτει μὲ τὴν παραμονὴ τῆς ἐορτῆς τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ.

51. Βλ. παρακάτω, σ. 249-264, ὅπου δημοσιεύονται τὸ συναξάριο καὶ τὸ ἐγκώμιο ποῦ ἔγραψε ὁ Παχώμιος Ρουσάνος.

52. Τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ταφὴν τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος καὶ τὴν τύχην τῶν λειψάνων του δὲν ὑπάρχουν στὸ ἐγκώμιο τοῦ Παχωμίου Ρουσάνου, τὰ ἔχει προσθέσει καὶ τὰ παρουσιάζει, γιὰ πρώτη φορά, στὴν παράφραση τοῦ ἐγκωμίου ὁ Ἀναστάσιος Γόρδιος ὅπως τὰ διέσωζε τότε ἡ ζωντανὴ τοπικὴ παράδοση.

53. Βλ. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Χατζη-Γερασίμου... Ἀνέκδοτο ἐγκώμιο (1826) τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος...», σ. 11, 15.

χειρας Θεοῦ, καθὼς εἶπαμεν, τὸ ἅγιον αὐτοῦ λείψανον τὸ ἐκήδευσαν ἐντίμως καὶ ἔθαψαν το εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Νικολάου, ὅπου τὴν ἔκτισεν αὐτὸς ὁ ἴδιος ἀπὸ κάτω εἰς τὸ μοναστήριον καὶ εἶναι ἀκόμη καὶ τώρα μέσα εἰς τὸ ἀμπέλι.

Κάποιος ἄνθρωπος ὅμως ἀπὸ τὴν θρησκείαν τῶν Ἀγαρηνῶν, ἐκ τῶν λεγομένων γιαντζάρων, τὸν ὁποῖον τὸν ἔσερνε ὁ ἅγιος μὲ τοῦ λόγου του διὰ κάποιας χρείας ἐξωτερικῆς, ὅπου εἶχε, ἂν καλὰ καὶ ἄπιστος ἦτον καὶ ἐχθρὸς τῆς τῶν χριστιανῶν πίστεως, ἀλλὰ βλέποντας πάλιν τὰς ἀρετὰς τοῦ ἁγίου καὶ τὰ κατορθώματά του τὰ λαμπρὰ καὶ μεγάλα, διὰ μέγαλον ἄνθρωπον τὸν ἐλογίαζεν διὰ τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνθρώπου ἔχει συνήθειαν νὰ τὴν θαυμάζη καὶ ὁ πολέμιος τῶν ἀνθρώπων διάβολος. Καὶ περὶ τὸν καιρὸς, καθὼς λέγουσιν, ἐπῆγε καὶ ἄνοιξε τὸν τάφον τοῦ ἁγίου καί, ὡσὰν εἶδεν ὅτι ἔβγαζεν ἀπὸ τὸ μακάριον ἐκεῖνο κορμὶ εὐωδία πολλὴ καὶ ἄρρητος, ἐγνώρισε καλὰ ὅτι εἶναι ἅγιον λείψανον καὶ παίροντάς το ἐπῆγε καὶ τὸ ἐπούλησε (καθὼς λέγουσι) μέσα εἰς τὴν Φραγγίαν διὰ πολλὰ χρήματα. Κατ' οἰκονομίαν ὅμως Θεοῦ καὶ μὲ τὴν βουλὴν τοῦ ἁγίου ἔμεινε ἡ τιμὴ του κάρρα εἰς τὸν τάφον κεκρυμμένη καὶ δὲν τὴν ἤδρεν ὁ ῥηθεις ἐκεῖνος γιαντζαρης, νὰ τὴν πάρῃ ἀντάμα μὲ τὸ κορμὶ του. Καὶ τοῦτο φαίνεται μου νὰ ἔγινε, διὰ νὰ μὴν στερηθῆ καὶ ἡ σεβασμία μονή, ὅπου τὴν ἔκτισε μὲ πολλοὺς κόπους καὶ ἔχυσεν ἄμετρα ἰδρωτα εἰς αὐτήν, ἀπὸ τὸν πολῦτιμον ἐκεῖνον θησαυρόν. Καὶ ὡσὰν ἠκούσθη τὸ πρᾶγμα τοῦτο καὶ ἐφημίσθη εἰς τὸ μοναστήριον, ἐπῆγαν οἱ ἀδελφοὶ τοῦ μοναστηρίου μὲ πολλὴν σπουδὴν καὶ ἠδρασι τὸν τάφον σκαμμένον καὶ τὸ λείψανον ἐπαρμένον ἀπὸ ἐκεῖ καὶ κοττάζοντας καλλίτερα εὐρήκασιν τὴν ἁγίαν του κάρρα καὶ τὴν ἠφέρασιν εἰς τὸ μοναστήριον καὶ περισσότερον ἐπλουτίσθη ἀπὸ τούτην τὴν ἁγίαν κάρρα παρὰ ἀπὸ ὅλα τὰ πρᾶγματα ὅσα καὶ ἂν ἔχη ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν, κινητὰ καὶ ἀκίνητα⁵⁴.

Δίκαια λοιπὸν «εὐφραίνεται καὶ ἀγάλλεται» ἡ Μονὴ Δουσίου γιὰ τὸν ἀκριβὸ καὶ ἀτίμητο θησαυρὸ ποῦ κατέχει, ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφωνεῖ ὁ ὑμνογράφος :

Εὐφραίνου ἐν Κυρίῳ ἡ τοῦ Δουσίου Μονή, τὸ τοῦ ἱεράρχου Βησσαρίωνος σεμνεῖον τὸ περιώνυμον ἰδοὺ γὰρ κατέχεις ἐν κόλποις σου ὡς θησαυρόν βαρυτάλαντον τὴν πάντιμον κάρρα τοῦ σοῦ δομήτορος, ἅπαντα φέρουσιν τῆς ἀγιότητος τὰ γνωρίσματα, τὸν κροκοβαφῆ χρωματισμόν, τὴν ἄρρητον εὐωδίαν καὶ τὰ τῶν τῶν θαυμάτων δεῖθρα τὰ ποταμηδὸν ἐξ αὐτῆς προχεόμενα⁵⁵.

Ἀπὸ τὰ θαυματουργικὰ χαρίσματα τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος ἰδιαίτερα προβάλλεται καὶ τονίζεται ἡ ἀποτρεπτικὴ καὶ θεραπευτικὴ ιδιότητά του τῆς

54. Βλ. παρακάτω, σ. 280-281, στ. 412-445.

55. Ἀκολουθία ἁγ. Βησσαρίωνος «διορθωθείσα» ὑπὸ Νικοδήμου [Ἁγιορείτου], τροπικίον λιτῆς (κώδ. Δουσίου 84, Παν/μίου Θεσσαλονίκης 2).

«λοιμικῆς νόσου», τῆς πανώλους, τῆς φοβερῆς μάστιγας τῶν δύσκολων ἐκείνων χρόνων, ποὺ ὡς θρεπὰν τὸς στάχυν... ἅπαντας θερίζει ἀνθρώπους, νέους καὶ γέροντας, πόλεις καὶ χώρας κενοῖ καὶ ἐρημοῖ⁵⁶.

Ἐπιγράμματα καὶ ὑμνογραφικὰ κείμενα (ἀνέκδοτος κανόνας Ἐνατολίου στὸν κώδ. 66 τῆς Μ. Δουσίκου) εἶναι ἀφιερωμένα στὸν ἅγιο Βησσαρίωνα καὶ στὴ θαυματουργὴ κάρα του καὶ ἰκετεύουν γιὰ τὴν προστασία καὶ σωτηρία τῶν πιστῶν ἀπὸ τὸ λοιμὸ: *Λοιμὸς τρέμει γὰρ τὴν παρουσίαν κάρας τοῦ τῆς Λαρίσης προστάτου καὶ Τρίκκης πολιούχου*⁵⁷.

*Ταύτην σὺ τὴν χάριν παρὰ Θεοῦ
ἔλαβες, παμμάκαρ,
τοῦ ἰᾶσθαι φθοροποιὰ
πάθη τῶν ἀνθρώπων
λοιμὸν καὶ τὴν πανώλην,
φθορὰν ὄντα ἀνθρώπων,
καὶ νῦν ἐκδίωξον.*

*Ἔχοντες τὴν κάραν σου τὴν σεπτῆν,
Βησσαρίων πάτερ,
ὡς λιμένα φυλακτικόν,
ἀκύμαντον πάντη,
λοιμὸς ὅταν κατέχη
καὶ ἀπηνῶς ἀρπάξῃ,
ταύτη προσφεύγομεν.*

*Πλήττει σου τὸ ὄνομα τὸν λοιμὸν
καὶ πόρρω ἐξάγει
ὀρθοδόξων χριστιανῶν,
Βησσαρίων πάτερ,
ἐν ᾧ ἐπικαλεῖται,
λοιμὸς φρίττει καὶ τρέμει,
φεύγει ταχύτατα.*

56. Ἀνέκδοτος «Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὸν ἅγιον Βησσαρίωνα, ἐν κατανύξει ψαλλόμενος ἐν καιρῷ λοιμοῦ καὶ πανώλης, ὅς ἐστι ποίημα Ἐνατολίου τοῦ ἐκ τῆς αὐτῆς Μονῆς τοῦ Δουσίκου» (κώδ. 66 Μ. Δουσίκου).

57. Ἐπίγραμμα «εἰς τοὺς λοιμῶν συσχεθέντας»: Ἀκολουθία ... Βησσαρίωνος ... προνοία ... Μητροπ. Τρίκκης καὶ Σταγῶν κ.κ. Σεραφεῖμ, ἐπιμελεῖα Πολυκάρπου Γρ. Τύμπα, Ἀθήναι 1971, σ. 19.

*Μάχαιραν τὴν δίστομον τοῦ λοιμοῦ,
τὴν ἀφειδῶς πάντας
ἀποσφάττουσαν, ἱερέ,
στήσον τάχος ταύτην,
Θεὸν ἐξευμενίζων,
μὴ πάντας ἀπολέσῃ
λοιμὸς ὀξύτατα*⁵⁸.

Ἄλλωστε ὁ ἴδιος ὁ ἅγιος Βησσαρίων εἰκονίζεται, ὅπως εἶναι γνωστό, στὶς φυλλάδες τῆς ἀκολουθίας του ἢ καὶ ἀλλοῦ ντυμένος μὲ τὰ ἐπίσημα ἀρχιερατικά του ἄμφια, κρατώντας εὐαγγέλιο καὶ καταπατώντας μὲ τὰ πόδια του κάτω γυμνὴ γυναικεία μορφή, μὲ οὐρὰ συνήθως, ποὺ προσωποποιεῖ τὸ λοιμὸ (βλ. καὶ τοὺς ἐκτὸς κειμένου πίν. Γ' καὶ Δ')⁵⁹.

Τὸν ἅγιο Βησσαρίωνα († 13 Σεπτ. 1540) διαδέχεται στὸ μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Λάρισας ὁ Νεόφυτος Α' (Σεπτ. 1540 - Ἰούν. 1550). Μετὰ τὴν παραίτηση τοῦ Νεοφύτου Α', ἐκλέγεται μητροπολίτης Λαρίσης ὁ Νεόφυτος Β' (Ἰούν. 1550 - 1568/69), ἐπίσκοπος Σταγῶν μέχρι τότε, ὁ ἀνεψιὸς τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος καὶ συγγενίτερος τῆς Μονῆς Δουσίκου⁶⁰.

58. Ἀνέκδοτος κανὼν Ἐνατολίου (κώδ. 66 Μ. Δουσίκου).

59. Βλ. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Χατζη-Γερασίου... Ἀνέκδοτο ἐγκώμιο (1826) τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος...», σ. 12 (πίν. Β'), 13 (σημ. 11), 15.

60. Βλ. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης τοῦ 16ου αἰῶνος», σ. 86-124· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ἱστορικὰ σχόλια σὲ ἐπιγραφές... τῆς Μονῆς Δουσίκου», σ. 17-20· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Χατζη-Γερασίου... Ἀνέκδοτο ἐγκώμιο (1826) τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος...», σ. 33.

Β'. — Τ Α Κ Ε Ι Μ Ε Ν Α

1.

ΑΝΕΚΔΟΤΟ ΒΕΡΑΤΙΟ (1527) ΤΟΥ ΣΟΥΛΕΪΜΑΝ Α΄ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ «ΤΡΙΚΚΑΛΩΝ» [=ΛΑΡΙΣΗΣ] ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ Β΄

Με τὸ ἐπίσημο αὐτὸ ἔγγραφο ἐπικυρώνεται ἡ ἐκλογή τοῦ Βησσαρίωνος Β΄ ὡς μητροπολίτη «Τρικκάλων» [=Λαρίσης]⁶¹ καὶ κατοχυρώνονται τὰ προνόμιά του.

Τὸ πρωτότυπο τοῦ βερατίου, γραμμένο σὲ χαρτὶ διαστ. 0,49×0,21 μ., φυλάσσεται στὸ ἀρχεῖο τῆς Μονῆς Δουσίου⁶² (βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίν. Η΄). Παλαιὰ ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ ἐγγράφου, τῶν μέσων πιθανότατα τοῦ ΙΘ' αἰώνα, ἔχει ἐπισυναφθεῖ στὸ πρωτότυπό του (βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίν. Θ΄). Ἡ ἴδια μετάφραση, μὲ περισσότερα ὅμως ὀρθογραφικὰ σφάλματα καὶ μὲ κάποιες παραφθορὰς λέξεων, ἔχει καταχωρισθεῖ καὶ στὸν κώδικα Δουσίου 59 (σελ. 669α-670α), ποῦ εἶναι τὸ «βρέβιον» τῆς μονῆς καὶ γράφτηκε τὸ 1858 ἀπὸ τὸ δουσικιώτη ἱερομόναχο Χατζη-Γεράσιμο. Στὴ σελ. 232 τοῦ κώδικα αὐτοῦ, ὅπου ψιλὴ ἀναγραφὴ βερατίων ὑπὲρ μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων τῆς περιοχῆς Λαρίσης, μνημονεύεται καὶ τὸ ἐν λόγῳ βεράτιο, μὲ τὸ λανθασμένο ὅμως ἔτος ἐγίρας 888: *σενὲς ὀθωμανικὸς 888 [= 1483/84]*.

61. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ' αἰώνα οἱ μητροπολίτες τῆς Λαρίσης εἶχαν μεταφέρει τὴν ἔδρα τους καὶ ἔμεναν στὰ Τρίκαλα, ἐπειδὴ ἡ Λάρισα εἶχε ἐρημωθεῖ ἀπὸ Χριστιανούς. Ἔτσι οὐσιαστικὰ καταργήθηκε ἡ ἐπισκοπὴ Τρίκκης ἐπὶ αἰῶνες, ἀφοῦ ἐκεῖ εἶχαν ἐγκατασταθεῖ οἱ μητροπολίτες τῆς Λαρίσης. Γι' αὐτὸ ὁ Βησσαρίων Λαρίσης στὸ βεράτιο διορισμοῦ του ἀποκαλεῖται μητροπολίτης «Τρικκάλων». Ἡ ἀνασύσταση τῆς ἐπισκοπῆς Τρίκκης ἐγίνε μὲ γράμμα τοῦ ἔτους 1739, τοῦ οἴκου. πατριάρχῃ Νεοφύτου Σ' ἐπὶ Ἰακώβου Β' Λαρίσης. Βλ. σχετικὰ Μητροπ. ΤΡΙΚΚΗΣ καὶ ΣΤΑΓΩΝ ΠΟΛΥΚΑΡΙΠΟΥ (ΘΩΜΑ), «Ἡ ἔδρα τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης κατὰ τὸν 16ον καὶ 17ον αἰῶνα», *Θεολογία* 15 (1937) σ. 357-360· Κ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ, «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης», περ. *Ἱερὸς Σύνδεσμος*, ἀριθ. 284 (1.3.1937) σ. 9-12 καὶ ἀριθ. 285 (15.3.1937) σ. 12-13· Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ἱστορικὰ σχόλια σὲ ἐπιγραφὰς... τῆς Μονῆς Δουσίου», σ. 37· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ὁ ἅγιος Ἀχιλλεὺς Λαρίσης», *Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά* 3 (1990) σ. 114-115.

62. Γιὰ τὸ βεράτιο αὐτὸ βλ. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ἱστορικὰ σχόλια σὲ ἐπιγραφὰς... τῆς Μονῆς Δουσίου», σ. 11· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Χατζη-Γερασίμου... Ἀνέκδοτο ἐγκώμιο (1826) τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος...», σ. 21-23.

Παράλληλα πρὸς τὸ βεράτιο ἐκλογῆς τοῦ Βησσαρίωνος Β' Λαρίσης σώζεται στὸ ἀρχεῖο τῆς Μονῆς Δουσίου καὶ τὸ πρωτότυπο πατριαρχικὸ σιγίλλιο (Ἀπρ. 1527) τοῦ Ἱερεμίου Α', ποῦ ἀναφέρεται ἐπίσης στὴν ἐκλογή τοῦ Βησσαρίωνος στὸ μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Λαρίσης καὶ τὸ ὁποῖο δημοσιεύουμε παρακάτω, μετὰ τὸ βεράτιο. Ἡ περίπτωσις αὐτὴ τῆς διατήρησης καὶ τῶν δύο ἐπισήμων ἐγγράφων ἐκλογῆς μητροπολίτη, δηλαδὴ τοῦ σουλτανικοῦ βερατίου ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ συνοδικοῦ γράμματος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχῃ ἀφ' ἑτέρου, εἶναι σπανιότατη, ἀν ὄχι μοναδική.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ κυρίαρχο Ὀθωμανικὸ Κράτος ἐξέδιδε βεράτια (προνομιακοὺς ὁρισμούς) ὄχι μόνον ὑπὲρ τῶν πατριαρχῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν κατὰ τόπους μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων, ποῦ κατοχύρωναν τὴν ἐκλογή καὶ τίς δικαιοδοσίες τους⁶³. Τέτοια ἔγγραφα ὅμως πολὺ λίγα διασώθηκαν ἢ τουλάχιστον εἶναι γνωστὰ σὲ μᾶς σήμερα. Ἄρκει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ ἀρχαιότερο σωζόμενο μητροπολιτικὸ βεράτιο εἶναι τοῦ Μωάμεθ Β', ποῦ ἔχει ἐκδοθεῖ μετὰ τῶν ἐτῶν 1472 καὶ 1486 καὶ ἀναφέρεται σὲ ἐπίσκοπο τοῦ Ἀγίου Ὁρους⁶⁴,

63. Γιὰ βεράτια καὶ ἐκκλησιαστικὰ προνόμια γενικῶς βλ. Ν. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΗ, *Ἀνατολικὰ μελέται — Τὰ προνόμια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, τ. 1, Σμύρνη 1909· Γ. ΡΑΠΑΔΟΥΛΟΣ, *Les privilèges du Patriarcat Oecuménique (Communauté Grecque Orthodoxe) dans l'Empire Ottoman*, Paris 1924· Κ. ΑΜΑΝΤΟΥ, «Οἱ προνομιακοὶ ὁρισμοὶ τοῦ Μουσουλμανισμοῦ ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν», *Ἑλληνικά* 9 (1936) σ. 103-166· Ν. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, «Τινὰ περὶ τῆς ἐννοίας τῶν "προνομίων" ἐπὶ Τουρκοκρατίας», *Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου* 10 (1943) σ. 449-471· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Τὰ "προνόμια" ὡς πολιτιστικὸς παράγων εἰς τὰς σχέσεις Χριστιανῶν-Μουσουλμάνων», *Ἐπιστημ. Ἐπετηρὶς Νομικῶν καὶ Οἰκονομ. Ἐπιστημῶν* 9 (1975) σ. 848-853· Δ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ, *Ἡ Τουρκοκρατία-Εἰσαγωγή εἰς τὴν Νεωτέραν Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ*, Ἀθήναι 1957, σ. 24-30· Α. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Β', ἐκδ. β', Θεσσαλονίκη 1976, σ. 164-168· ΕΛΕΝΗΣ Ε. ΚΟΥΚΟΥ, *Διαμόρφωσις τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν — Α'*, *Τὰ προνόμια τοῦ Πατριαρχείου καὶ ἡ ἑξ' ἀναρχικῆς κοινωνίας*, Ἀθήναι 1971, σ. 36-57. Γιὰ τὰ βεράτια εἰδικότερα βλ. *Encyclopédie de l'Islam*, τόμ. 1, Leyde-Paris 1960, σ. 205-206, στὴ λ. berāt· Ν. BELDICEANU, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris — I. Actes de Mehmed II et de Bayezid II du ms. fonds turc ancien 39*, Paris 1960, σ. 42, 43, 48-50· G. HERING, «Das islamische Recht und die Investitur des Gennadios Scholarios (1454)», *Balkan Studies* 2 (1961) σ. 231-256· Π. ΧΙΑΠΡΟΓΛΟΥ, «Σουλτανικὰ βεράτια ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κύπρου Σωφρονίου Γ'», *Κυπριακαὶ Σπονδαὶ* 35 (1971) σ. 143-164. Βλ. κυρίως τὴν πρόσφατη εἰδικὴ μελέτη τοῦ Π. ΚΟΝΟΡΤΑ, «Ἡ ἐξέλιξις τῶν "ἐκκλησιαστικῶν" βερατίων καὶ τὸ "Προνομιακὸν Ζήτημα" — Ἡ περίπτωσις τοῦ νόθου βερατίου τοῦ Μητροπολίτη Λαρίσης Λεοντίου (1604)», *Ἱστορικά*, τόμ. 5, τεύχ. 9, 1988, σ. 259-286, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

64. Ἐχει ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸν FR. BABINGER, *Sultanische Urkunden zur Geschichte der osmanischen Wirtschaft und Staatsverwaltung am Ausgang der Herrschaft Mehmeds II des Eroberers*, München 1956, σ. 229-232 (ὅπου καὶ φωτογραφικοὶ πίνακες

ἐνῶ τὸ ἀμέσως ἐπόμενο γνωστὸ δημοσιευμένο βεράτιο εἶναι τοῦ Μουράτ Γ' ὑπὲρ τοῦ Ἀρσενίου Ἐλασσόνος, τοῦ ἔτους 1584⁶⁵, τὸ ὁποῖο φυλάσσεται, κι αὐτό, στὸ ἀρχεῖο τῆς Μονῆς Δουσίκου (ὅπου καὶ τρία ἀκόμη μητροπολιτικὰ βεράτια, τοῦ α' μισοῦ τοῦ ΙΣ' αἰώνα, διορισμοῦ ἐπισκόπων: τοῦ Λιτζᾶς καὶ Ἀγγράφων Πέτρου, τοῦ Σταγῶν Βησσαρίωνος καὶ τοῦ Φαναρίου Ἰγνατίου⁶⁶· ἐπίσης καὶ ἓνα φερμάνι τοῦ ἔτους 1501 ὑπὲρ τοῦ Λαρίσης Μάρκου)⁶⁷.

Εἶναι φανερὴ λοιπὸν ἡ ἰδιαίτερη σημασία τοῦ σουλτανικοῦ βερατίου ποὺ ἀναφέρεται στὸ διορισμὸ τοῦ Βησσαρίωνος Β' στὸ μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Λάρισας, ἀφοῦ τὸ ἔγγραφο αὐτὸ (ἔτ. 1527) εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ παλαιότερα τοῦ εἴδους του.

Τὸ ἐν λόγῳ βεράτιο φέρει δύο ἡμερομηνίες. Μία στὴν ἀρχὴ (στ. 3-5): ἔτος ἐγίρας 933, Cemaziylâhir 8 [= 1527, Μαρτίου 12, ἡμέρα Τρίτη]. Ἄλλη στὸ τέλος (στ. 36-37): ἔτος ἐγίρας 933, Cemaziylâhir 28 [= 1527, Ἀπριλίου 1, ἡμέρα Δευτέρα]. Ἡ πρώτη ἡμερομηνία φαίνεται νὰ εἶναι ἐκείνη τῆς συνοδικῆς ἐκλογῆς, ἀπὸ τὸ Οἶκουμ. Πατριαρχεῖο, τοῦ Βησσαρίωνος Β' ὡς μητροπολίτη Λαρίσης, ποὺ κοινοποιήθηκε στὴ γραμματεία τοῦ σουλτάνου γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ βερατίου. Ἡ δευτέρα ἡμερομηνία εἶναι αὐτὴ ποὺ ἐκδόθηκε τὸ βεράτιο⁶⁸. Μεταξὺ τῶν δύο μεσολαβεῖ διάστημα δεκαεννέα ἡμερῶν.

τοῦ ἐγγράφου)· γαλλικὴ περίληψη τοῦ κειμένου παρέχει ὁ Ν. BELDICEANU, ὁ.π., σ. 137. Βλ. καὶ Α. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ.π., σ. 167· Π. ΚΟΝΟΡΤΑ, ὁ.π., σ. 263 καὶ σημ. 12, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

65. Βλ. Φ. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ἀρσένιος Ἐλασσόνος (1550 - 1626) — Βίος καὶ ἔργο, Ἀθήνα 1984, σ. 51 καὶ 199-200 (ὅπου ἐκδοσὴ τοῦ ἐγγράφου σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση ἀπὸ τὸ πρωτότυπό του), εἰκ. 20 (πανομοιότυπο τοῦ πρωτοτύπου). Ὁ Π. ΚΟΝΟΡΤΑΣ, ὁ.π., σ. 264, μετὰ τὸ βεράτιο τοῦ Μωάμεθ Β' θεωρεῖ ὡς ἀμέσως ἐπόμενο χρονολογικὰ βεράτιο, ἐκεῖνο ποὺ ἐκδόθηκε στὰ 1633, ἀφοῦ τὸ ὑπὲρ τοῦ Λεοντίου Λαρίσης περίφημο βεράτιο τοῦ ἔτους 1604 ἀποδεικνύει ὅτι εἶναι νόθο. Τὸ μητροπολιτικὸ βεράτιο τοῦ Λεοντίου θεωροῦνταν μέχρι τὸ 1956 ὡς τὸ πρῶτο χρονολογικὰ καὶ πλήρες κείμενο τοῦ εἴδους του (Π. ΚΟΝΟΡΤΑΣ, ὁ.π., σ. 264). Ἔχει τρεῖς φορές ἐκδοθεῖ: βλ. ΖΩΣΙΜΑ ΕΣΦΙΓΜΕΝΙΤΗ, «Βεράτι. Τὰ προνόμια τῶν Μητροπολιτῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας», Προμηθεὺς 4 (Βόλος, 1892) σ. 311-316· Μ. ΓΕΛΕΩΝ, Βραχεῖα σημειώσεις περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν δικαίων ὑποβληθεῖσα τῇ 12ῃ Δεκεμβρίου 1908 τῷ Παναγιωτάτῳ Οἰκουμηνικῷ Πατριάρχῃ, Κων/πολις 1909, σ. 62-72· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ἐπίσημα γράμματα τουρκικὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἡμῶν δίκαια, Κων/πολις 1910, σ. 87-97.

66. Βλ. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ἱστορικὰ σχόλια σὲ ἐπιγραφές... τῆς Μονῆς Δουσίκου», σ. 11, 16· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Χατζη-Γερασίου... Ἀνέκδοτο ἐγκώμιο (1826) τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος...», σ. 19, σημ. 28.

67. Βλ. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Χατζη-Γερασίου... Ἀνέκδοτο ἐγκώμιο (1826) τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος...», σ. 19-20.

68. Τίς χρονολογίες καὶ ἡμερομηνίες, καθὼς καὶ τὸ κείμενο τῆς ἑλληνικῆς μετάφρασης, ἔλεγε ἐπὶ τόπου, ἀπὸ τὸ πρωτότυπο, ὁ φίλος Καθηγητῆς Γιάννης Ἀλεξάνδρου, τὸν ὁποῖο καὶ ἀπὸ ἐδῶ εὐχαριστῶ θερμὰ. Τῇ δευτέρῃ ἡμερομηνία (ἔτος

Στὸ κείμενο τοῦ βερατίου ἄξιο ἰδιαίτερης προσοχῆς, ἀπὸ γενικότερη ἀποψη, εἶναι τὸ σημεῖο (στ. 27-28) ποὺ ἐκφράζει τὴ θέση τοῦ κατακτητῆ ἀπέναντι στὴ θρησκεία καὶ στὴν Ἐκκλησία τῶν ὑπόδουλων Ἑλλήνων: ἓνα ἄπιστον δυναστικῶς νὰ μὴ κάμωσι μουσλιμάνον. Ἔχομε δηλαδὴ ἐδῶ, σὲ πρῶτους σχετικὰ μετὰ τὴν Ἀλωσὴ χρόνους (ἐπὶ τῆς βασιλείας Σουλεϊμάν Α'), ἐπίσημη ρητὴ διάταξη τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους, ἀπαγορευτικὴ τῶν βίαιων ἐξισλαμισμῶν τῶν Χριστιανῶν. Ὅμως ἡ διάταξη αὐτὴ δὲν φαίνεται νὰ ἐφαρμοζόταν στὴν πράξη, ἀφοῦ εἶναι γνωστοὶ οἱ κατὰ καιροὺς βίαιοι ὁμαδικοὶ ἐξισλαμισμοὶ Χριστιανῶν⁶⁹.

Δημοσιεύομε τὸ ἀνέκδοτο μητροπολιτικὸ βεράτιο διορισμοῦ τοῦ Βησσαρίωνος, ἀπὸ τὴν παλαιὰ ἑλληνικὴ του μετάφραση γιὰ τὴν ὁποία ἔγινε πιὸ πάνω λόγος. Κατὰ τὴν ἐκδοσὴ ἀποκαθιστοῦμε τὴ στίξη, κεφαλαιογραφοῦμε τὰ κύρια ὀνόματα καὶ διορθώνομε σιωπηρῶς τὰ λίγα ὀρθογραφικὰ σφάλματα.

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΒΕΡΑΤΙΟΥ

Διὰ τοῦ παρόντος βασιλικῆς διατάγματος τοῦ φέροντος τὸ ἱερὸν ὕψηλὸν βασιλικὸν σημεῖον, ἥδη δίδεται τὸ βασιλικὸν διάταγμα εἰς τὸν Βησσαρίωνα διὰ τὸ μητροπολιτικὸν τοῦ βελαετίου Τρικκάλων, ἐν ἔτει ἐνεακοσιοστῶν τριακοστῶ τρίτῳ, τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ τῆς σελήνης, Τζεμάζελ 5 Ἀχίρ, διὰ μέσου τοῦ πατριάρχου δοθείσης σημειώσεως τοῦ τριακοστοῦ

ἐγίρας 933, Cemaziylâhir 28 = 1527, Ἀπρ. 1, ἡμέρα Δευτέρα) ἀνέγνωσε καὶ διόρθωσε ὁ ἴδιος. Στὴν ἑλληνικὴ μετάφραση ὑπάρχει ἡ χρονολογία, ἔτος ἐγίρας 933 (=1527), καὶ ἡ λανθασμένη ἡμερομηνία: Cemaziylâhir 13 (=Φεβρ. 15, ἡμέρα Παρασκευῆ).

69. Γιὰ τοὺς βίαιους ἐξισλαμισμούς βλ. Ι. Κ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΑΟΥ, Ἐκτουρισμὸς καὶ ἐξισλαμισμὸς τῶν Ἑλλήνων, Ἱστορικαὶ Μελέται, Θεσσαλονίκη 1933, σ. 3-60· Κ. ΑΜΑΝΤΟΥ, Σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Τούρκων πρὸς κατάληψιν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν 1071-1571, Ἀθήναι 1955, σ. 190-196· SP. VRYONIS, The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century, Berkley - Los Angeles - London 1971, σ. 351-402 (ὅπου τὸ κεφάλαιο: «Conversion to Islam»)· ΑΠ. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη 1974², σ. 122-126· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους («Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν»), τόμ. 10, Ἀθήνα 1974, σ. 56-66, εἰδικὸ κεφάλαιο περὶ ἐξισλαμισμῶν, καὶ σ. 460 ((λεπτομερὲς βιβλιογραφία)· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1976², σ. 51-73· ΠΑΞ. Μ. ΚΥΡΟΜΗΛΙΑΝ, «Ὁ ἐξισλαμισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ οἱ ἱστορικὲς καταβολὲς τῶν ἐλληνοτουρκικῶν σχέσεων», Μικρασιατικὰ Χρονικὰ 16 (1975) σ. 318-337· ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, Οἱ Κρητικοὶ Χριστιανοὶ τῆς Σπαθίας (Ἀρχαῖς 18ου αἰ. - 1912) Ἐταιρεία Ἑταιρωτικῶν Μελετῶν — Ἰδρυμα Μελετῶν Ἰονίου καὶ Ἀδριατικοῦ Χώρου, ἀρ. 5, Ἰωάννινα 1979, σ. 15-40· Π. ΧΙΔΡΟΓΛΟΥ, «Ἐξισλαμισμοὶ στὴν Κρήτη», Πεπραγμένα τοῦ Δ' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου (Ἀθ. | Σεπτ. 1976), τόμ. Γ', Ἀθήνα 1981, σ. 336-350.

δευτέρου χανέ πρὸς τὸν βασιλικὸν μου χαζνέν, διὰ χειρὸς τοῦ διερμηνέως μου [Ἰωάννου] γενόμενον μητροπολίτην τοῦ εἰρημένου βελαετίου, διοριζόμενον εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀποβιώσαντος μητροπολίτου Μάρκου, πρὸς δὲ ἔδωσα τὸ παρὸν βεράτι καὶ διέταξα, ὥστε ὁ εἰρημένος Βησσαρίων νὰ

10 γίνῃ μητροπολίτης τοῦ εἰρημένου βελαετίου Τρικκάλων, ἔχων τὸ δικαίωμα νὰ θεωρῇ καὶ ἀποπερατώνῃ τὰς ὑποθέσεις τὰς ὑπαγομένας εἰς τὸ μητροπολιτικὸν του κατὰ τὸ αἶνι των. Οἱ δὲ ἄπιστοι τοῦ βελαετίου τούτου, μικροὶ τε καὶ μεγάλοι, νὰ ἀναγνωρίσωσι αὐτὸν μητροπολίτην, μὴ παρεκτρέπομενοι ἀπὸ τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ οἱ καλόγεροι καὶ οἱ ἱερεῖς αὐτοῦ

15 τοῦ τόπου, καθὼς καὶ τοῦ Βόλου καὶ Δομοκοῦ καὶ Ζητουνίου καὶ τοῦ Λιδορικίου, καὶ Λιτζᾶ καὶ Ραδοβίστι καὶ Φανάρι καὶ Σταγῶν, νὰ ὦσιν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ. Καὶ ἂν ἱερεῖς τις ἢ καλόγερος καὶ λοιποὶ εἰς τὸν θάνατόν των κάμωσι διαθήκην, νὰ εἶναι μακμποῦλ (δεχτή) τοῦ ἀποθανόντος τὰ ψυχικὰ πέντε χιλιάδες, τὰ δὲ περιπλέον τῶν πέντε χιλιάδων θὰ

20 ἐξουσιάζωνται παρὰ τοῦ μισίου (βασιλικῷ χαζνέ)· τὰ δὲ ὀλιγότερα τῶν πέντε χιλιάδων τίνι τρόπῳ ἐξουσιάζον οἱ μέχρι τοῦδε μητροπολίται, ὡς ἄνωθεν εἰρηται, τοιουτοτρόπως θέλει ἐξουσιάζει καὶ ὁ εἰρημένος. Ὅσον ὁ μπέης τοῦ σαντζιακίου καὶ οἱ ἄνθρωποι αὐτοῦ, καθὼς καὶ οἱ σουμπασάδες καὶ σπαχῆδες καὶ ἐμίνηδες καὶ λοιπαὶ τῆς ἐξουσίας ἀρχαί, νὰ μὴν

25 τὸν ἐνοχλῶσι. Καὶ ἂν ἄπιστός τις συζευχθῇ γυναῖκα, ἢ γυνή τις ἀποχωρισθῇ τὸν ἄνδρα τῆς, νὰ μὴν ἐπεμβαινῇ κἄνεῖς, ἐκτὸς τοῦ μητροπολίτου, καθὼς καὶ ἓνα ἄπιστον δυναστικῶς νὰ μὴ κάμωσι μονσλιμάνον (ὀρθόδοξον). Οἱ δὲ πρὸ αὐτοῦ μητροπολίται τίνι τρόπῳ ἐξουσιάζον τὰς εἰς τὸ σαντζιακίον των ἐκκλησίας, πανηγύρεις καὶ ἀγιάσματα, καθὼς καὶ

30 τὰ εἰς τὰς ἐκκλησίας ὑπαγόμενα ἀμπέλια, μύλους καὶ μπουστάνια καὶ μπαχτζέδες καὶ λοιπὰ παλαιόθεν, τοιουτοτρόπως νὰ ἐξουσιάζῃ καὶ οὗτος· καθὼς καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ χαρατζίου, τῆς σπέντζας καὶ λοιπὰ ἀβαγέτια, τίνι τρόπῳ ἐχαρίζοντο εἰς τοὺς παλαιόθεν μητροπολίτας, τοιουτοτρόπως χαρισθῆσονται καὶ εἰς αὐτὸν παρὰ τοῦ Διβανίου, καὶ κἄνεῖς

35 νὰ μὴν ἐναντιωθῇ. Οὕτω γινώσκοντες θέλετε πιστεῦσαι καὶ προσκυνήσει τὸ ἱερόν μου σημεῖον. Ἐγράφη εἰκοστῇ ὀγδόῃ τῆς σελήνης, Τζεμάζελ Ἀχρὶ τῷ ἔννεακοσιοστῷ τριακοστῷ τρίτῳ ἔτει ἐρίρας.

Γ λ ω σ σ ἄ ρ ι

ἀβαγέτι - πληθ. τοῦ aidat- avait = πρόσοδοι, εισοδήματα, φόροι
 αἶνι - âyin = τάξεις, συνήθεια, θρησκευτικὴ τελετὴ
 βιλαέτι - vilayet = νομὸς
 ἐμίνης - emîn = ἐπίτροπος
 μακμποῦλ - makbul = ἀποδεκτός, εὐπρόσδεκτος
 μισι - mir'i = δημόσιος, δημόσιο

μπαχτζές - bahçe = κήπος μὲ λαχανικά
 μπουστάνι - hostan = ἀγρὸς ὅπου καλλιεργοῦνται καρπούζια καὶ πεπόνια
 σαντζάκι - sancak = διοικητικὴ διαίρεση μεταξύ βιλαετίου καὶ καζᾶ
 σουμπασῆς - subaşı = προϊστάμενος τῶν κεχαγιάδων καὶ τῶν μουχτάρηδων, ἀρχιεπιθεωρη-
 τῆς
 σπαχῆς - sipahi = τίτλος τούρκου ἱππέα ποῦ ἀμειβόταν μὲ γαῖες
 σπέντζα - ispenç = φόρος ποῦ πλήρωναν ὅσοι μὴ μουσουλμάνοι ἀσχολοῦνταν μὲ τὴ γεωργία
 χαζνές - hazîne = θησαυροφυλάκιο
 χανές - hane = οἶκος
 χαρατάσι - haras = προσωπικὸς (κεφαλικὸς) φόρος τὸν ὅποιο πλήρωναν ὅλοι οἱ μὴ μουσουλ-
 μάνοι γιὰ νὰ ἐξαγοράσουν τὴ στράτευσίν τους.

2.

ΑΝΕΚΔΟΤΗ ΣΥΝΟΔΙΚΗ ΠΡΑΞΗ (ΑΠΡ. 1527) ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ
 ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ ΙΕΡΕΜΙΑ Α' ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΛΟΓΗ ΤΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ
 ΩΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΛΑΡΙΣΗΣ

Μὲ τὸ συνοδικὸ αὐτὸ πατριαρχικὸ γράμμα ἀνακοινώνεται στὸν Βησσαρίωνα, πρῶην ἐπίσκοπο Ἐλασσόνος, ἡ ἐκλογή του ὡς μητροπολίτη Λαρίσης καὶ ἡ «μετάθεσή» του στὴ μητρόπολη αὐτή, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μάρκου Λαρίσης.

Τὸ πρωτότυπο τοῦ πατριαρχικοῦ σιγιλίου, γραμμένο σὲ περγαμινῆ διαστ. 0,57×0,39 μ., φυλάσσεται στὸ ἀρχεῖο τῆς Μονῆς Δουσίου (σακκούλι ἐγγράφων ἀριθ. 7· βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίν. Γ'). Ἀντίγραφό του ἔχει καταχωρισθεῖ ἀπὸ τὸν Χατζη-Γεράσιμο στὸν κώδ. 59 (σελ. 16-18) τῆς μονῆς.

Σῶζεται καὶ ἡ μολύβδινη βούλλα (διαστ. 0,04 μ.) τοῦ ἐγγράφου μὲ τὴ μῆρινθό τῆς. Στὴν ἐμπρόσθια ὄψη τῆς βούλλας εἰκονίζεται, σὲ προτομῆ, ἡ Θεοτόκος δεομένη μὲ τὸν μικρὸ Ἰησοῦ. Στὴν ὀπίσθια ὄψη ἀναγράφεται, μὲ κεφαλαῖα γράμματα, τὸ ὄνομα καὶ ὁ τίτλος τοῦ πατριάρχου Ἱερεμία (βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίν. ΙΑ').

Βιβλιογραφία: Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ἱστορικὰ σχόλια σὲ ἐπιγραφές... τῆς Μονῆς Δουσίου», *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικὰ* [Ἀκαδημία Ἀθηνῶν] 1 (1984) σ. 11· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ὁ Μητροπολίτης Λαρίσης Θωμᾶς Γοριανίτης (β' μισό τοῦ ΙΓ' αἰῶνα)», *Θεσσαλικὰ Χρονικὰ* 15 (1984) σ. 152· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Χατζη-Γερασίμου... Ἀνεκδοτο ἐγκώμιο (1826) τοῦ ἀγίου Βησσαρίωνος...», *Τρικαλιὰ* 7 (1987) σ. 21.

Στὴν ἔκδοση διατηροῦμε τὴν ὀρθογραφία τοῦ πρωτοτύπου καὶ κεφαλαιογραφοῦμε τὰ κύρια ὀνόματα.

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΕΓΓΡΑΦΟΥ

† Ἱερεμίας ἐλέω Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως
 Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς π(ατ)ριάρχης.

12 † Ω βάθος πλούτου και σοφίας και γνώσεως Θεοῦ· οἷα τὰ περὶ ἡμᾶς αὐτοὺς κρίματα· ὡς λίαν ἀνεξερεύνητα και ἀνεξιχνίαστα τὰ δια 13 βήματα αὐτοῦ. Ὁ γὰρ Κ(ύριος) ἡμῶν Ἰ(ησοῦς) Χ(ριστὸς) και Θε(εός), ὁ συναΐδιος Υἱὸς και Λόγος τοῦ Θε(ο)ῦ και Π(ατ)ρ(ό)ς, πᾶσαν τὴν π(ατ)ρικὴν εὐδοκίαν ἐν τῷδε τῷ κόσμῳ 14 μω πληρώσας και μέλλων μετὰ σαρκὸς πρὸς τὸν ἴδιον ἀνιέναι π(ατέ)ρα, ἐνεφάνισεν ἑαυτὸν τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς και λέγει τῷ Σίμωνι 15 Πέτρῳ· Σίμων Ἰωνᾶ, ἀγαπᾶς με; ὡς πρῶτω πάντων και ἐκκρίτω και τὸ στόμα ὄντι τῶν λοιπ(ῶν) Ἀποστόλων· και τοῦτο δὲ οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ και δις 16 και τρις ἐπηρώτησε· πρὸς δὲ και ὁ Πέτρος τρισσῶς ἀπεκρίνατο· σύ, Κ(ύρι)ε, λέγων, πάντα οἶδας, σὺ γινώσκεις ὅτι φιλῶ σε· και ὡς 17 ταῦτα ὁ Κ(ύριος) τὰ ῥήματα ἤκουσε, και τὰ ἴδια παρέδωκεν αὐτῷ πρόβατα, και βόσκειν αὐτὰ ἐνετείλατο. Ἄ δὴ και αὐτὸς ἀλληλοδια18 δόχως τοῖς μετέπειτα παραθέμενος, και ταύτης τῆς χάριτος ἐξ ἐκείνων και εἰς ἡμᾶς διαβάσης, κ(αι) ἡ μετριότης ἡμ(ῶν) περὶ τε πασῶν 19 τῶν ἀπανταχοῦ ἐκκλησιῶν κ(αι) τῶν ἐν ταύταις εὐρισκομένων) ὀρθοδόξων χριστιαν(ῶν) οὐ τὴν τυχοῦσαν ἐσαι ποιουμένη φροντίδα, δεῖν 10 ἔγνω φροντίσαι κ(αι) περὶ τῆς ἀγιωσύτης μ(ητ)ροπόλ(εως) Λαρίσης, ἣτις θανάτω τὸν ἑαυτῆς πρὸ ὀλίγου ποιμένα ἀπεβάλλετο, ἵνα μὴ 11 τὸ ἐκεῖσε λογικὸν τοῦ Κ(υρίου) ποιμνιον ἐπὶ πολὺ ἀπροστάτευτον μένη. Τῇ ἐπικλήσει τοίνυν τοῦ παναγίου κ(αι) ζωαρχικοῦ Πν(εύματος) 12 και ψήφω τῶν καθευρεθέντων) ἐνταῦθα ἱερωτάτων ἀρχιερέων κ(αι) ὑπερτίμων, τοῦ Χαλκηδόνης κ(αι) ἐξάρχου πάσης Βιθινίας, 13 τοῦ Ζηχν(ῶν), τοῦ Σοφίας κ(αι) τοῦ ἐπισκόπου Γεωργίτζης, ἐπεὶ εὐρέθη εἰς ταύτην τὴν μ(ητ)ροπόλιν ἄξιός κ(αι) ἀρμόδιος ὁ πρῶτος θεοφι14 λίστατος ἐπίσκοπος Ἐλασσῶνος κῦρ Βησαρίων, ὃς και παρὰ τῶν ἐκεῖσε εὐρισκομένων) ἀπάντων ἐξελέγη τὸ κ(αι) ἐστάλλη πρὸς ἡμᾶς 15 διὰ γραμμάτων, τοῦτον γνήσιον μ(ητ)ροπολίτην Λαρίσης λόγῳ μεταθέσ(εως) ἡ μετριότης) ἡμ(ῶν) ἀποκατέστησεν. Ὀφείλει τοίνυν 16 ὁ ὀρθοίς ἱερωτ(α)τ(ος) μ(ητ)ροπολίτης Λαρίσης, ὑπερτίμος και ἐξαρχος δευτέρας Θετταλίας κ(αι) πάσης Ἐλλάδος, ἐν ἀγίῳ Πν(εύματι) ἀγαπητὸς 17 ἀδελφὸς τῆς ἡμ(ῶν) μετριότη(η)τ(ος) κ(αι) συλλειτουργὸς κῦρ Βησαρίων, ἀπελθὼν εἰς τὴν λαχοῦσαν αὐτῷ θεόθεν ἐκκλησίαν, ἐπιλαβέσθαι 18 αὐτῆς κ(αι) πάσης τῆς ἐνορίας αὐτῆς μετὰ πάντων) τῶν προσόντων αὐτῆς κτημάτων τὲ κ(αι) δικαιω[μά]των· και σπουδάσει ὑπὲρ τε 19 συνστάσεως κ(αι) βελτιώσεως αὐτ(ῶν) κ(αι) διδάσκειν τὸν ἐν αὐτῇ χριστιάνημον τοῦ Κ(υρίου) λαὸν πάντα τὰ ψυχοφελῆ κ(αι) σωτήρια δόγ120)ματα, τύπος αὐτοῖς γενόμενος ἐν τῷ καθ' ἑαυτὸν ὑποδείγματι· ἀναγνώστας σφραγίζει ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ κ(αι) πάσῃ τῇ 21 ἐνορίᾳ αὐτῆς, ὑποδιακόνους και διακόνους χειροτονεῖν κ(αι) εἰς τὸ τοῦ πρεσβυτέρου ἀξίωμα προβιβάζειν, 22 ἐπισκόπους

χειροτονεῖν τοὺς ἀρμόζοντας, πν(ευμα)τικούς π(ατέ)ρας ἐγκαθιστᾶν, θεῖους κ(αι) ἱεροὺς ναοὺς καθιεροῦν ἐπὶ σ(ι)ν(α)ροπηγίῳ 23 τῷ ἑαυτοῦ, ἱεροργεῖν τὲ ἀκωλύτως μετὰ τῆς τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἐγκαθιδρύσεως, κ(αι) πάντα τᾶλλα τὰ ἀρχιερατικά ποιεῖν 24 ἀνεμποδίστως ὡς γνήσιος ἀρχιερεὺς τῆς Λαρίσης κ(αι) ὦν κ(αι) καλούμενος. Ὀφείλουσι δὲ κ(αι) οἱ ἐκεῖσε εὐρισκόμ(εν)οι 25 θεοφιλέστατοι ἐπίσκοποι, ὁσιώτ(α)τ(οι) ἱερομόναχοι κ(αι) πν(ευμα)τικοί, θεοσεβέστατοι ἱερεῖς, ἐντιμότη(α)τ(οι) ἄρχοντες κ(αι) ἅπας ὁ 26 λοιπὸς χριστιάνημος τοῦ Κ(υρίου) λαὸς στέργειν κ(αι) τιμᾶν αὐτὸν ὡς γνήσιον ἀρχιερέα αὐτῶν, κ(αι) πείθεσθαι κ(αι) ὑπακούειν αὐτοῦ, 27 ἐφ' οἷς ἂν ἔχοι λέγειν αὐτοῖς ψυχοφελῆσι τὲ κ(αι) σ(ωτη)ριώδεσιν. Ἡ γὰρ πρὸς αὐτὸν τιμὴ κ(αι) εὐπίθεια πρὸς) ἡμᾶς διαβήσεται και 28 δι' ἡμῶν εἰς Θε(εόν), οὗ τὸν τύπον ἐπέχει ὁ ἀρχιερεὺς ἐπὶ γῆς· ὡς περ, εἴ τις ἀντιλέγειν αὐτῷ πειραθεῖη κ(αι) ἀντιπράττειν, ὁ τοιοῦτος 29 τος κ(αι) παρὰ Θε(ο)ῦ ὀργῆς και ἀνακατήσεως τεύξεται, και παρὰ τῆς ἡμ(ῶν) μετριότη(η)τ(ος) ἐπιτιμῶ ἐκκλησιαστικῶ ὡς ἀθρόα κ(αι) ἀλαζῶν 30 κ(αι) ἀνυπότακτος καθυποβληθήσεται· πρὸς τοῦτοις δὲ ὀφείλουσιν ἀπονέμειν αὐτῷ ἀλογοπραγῆτως κ(αι) ἀταράχως κ(αι) 31 ἅπαντα τὰ ἐκκλησιαστικά δικαιώματα, τὰ ἀπὸ κανονικῶν τῶν ἱερέων, συνοικεσιῶν, πανηγύρεων, τῆς ἐξ ἔθνους ζητί32)ας και τῶν ἄλλων πάντων) συνήθων κ(αι) νενομισμένων. Εἰς γὰρ τὴν περὶ τούτων ἀπάντων δήλωσιν κ(αι) ἀσφάλειαν ἐγένετο (και) 33 ἡ παροῦσα συνοδικὴ προᾶξις τῆς ἡμ(ῶν) μετριότη(η)τ(ος) κ(αι) ἐπεδόθη τῷ διαληφθέντι ἱερωτ(α)τ(ω) μ(ητ)ροπολ(ί)τ(η) Λαρίσης, ὑπερτίμω κ(αι) ἐξάρχῳ δευτέρας) 34 Θετταλίας κ(αι) πάσης Ἐλλάδος κῦρ Βησαρίωνι, τῷ ἐν ἀγίῳ Πν(εύματι) ἀγαπητῷ ἀδελφῷ αὐτῆς κ(αι) συλλ[ει]τουργῶ, ἐν ἔτει ζλε' [7035 = 1527], μηνὶ Ἀπριλλ(ίῳ) 35 ἐν(δικτιῶν)ος ιε'.

36 † Ἰε ρ ε μ ῖ α ς ἐλέω Θε(ο)ῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντι37)νουπόλεως Νέας Ῥώμης και οἰκουμηνικός π(ατ)ριάρχης †

3.

Η ΠΡΩΤΗ ΔΙΑΘΗΚΗ (ΠΕΡΙ ΤΟ 1534/35) ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ ΚΑΝΟΝΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΙΝΗΣΕΙΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΠΑΤΕΡΕΣ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ

Τὸ πρωτότυπο τῆς διαθήκης, σὲ μεμβράνη, φυλάσσεται στὸ ἀρχεῖο τῆς Μονῆς Δουσίκου (βλ. τοὺς ἐκτὸς κειμένου πίν. IB'-IC'). Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο τεμάχια μεμβράνης, συγκολλημένα μεταξύ τους, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ δεῦτερο ἀπολήγει σὲ γλώσσα. Ἐχει διαστάσεις συνολικῆς 1, 04/1,10 × 0,39 μ., και

στό γραμμένο μέρος της 0,95×0,36 μ. Τὸ μελάνι τοῦ κειμένου εἶναι μαῦρο, ἐνῶ τῆς ὑπογραφῆς ἀνοιχτότερο χρώματός. Εἶναι τοποθετημένη μέσα σὲ κύλινδρο καὶ κατὰ τὴν καταγραφή τοῦ 1964 ἔλαβε τὸν ἀριθμὸ 1. Ἡ διατήρησή της εἶναι ἀριστη. Στὸ ὀπίσθιο μέρος της δὲν ἔχει σημειώματα.

Ἐχει γραφεῖ, ὅπως φαίνεται, μὲ τὸ χέρι τοῦ ἱερέα Γρηγορίου⁷⁰, μαθητῆ καὶ ὑποτακτικοῦ τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, καὶ φέρει τὴν ἰδιόχειρη ὑπογραφή τοῦ ἁγίου, ὁ ὁποῖος μὲ τὸ κείμενό του αὐτὸ δίνει ὁδηγίες καὶ ἀπευθύνει παραινέσεις στοὺς πατέρες τῆς μονῆς γιὰ τὸ σωστὸ καὶ αὐστηρὸ τρόπο κοινοβιακῆς διαβίωσής τους. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ πληθώρα παραθεμάτων τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἄλλοτε αὐτοῦσιων καὶ ἄλλοτε παραλλαγμένων.

Ἀντίγραφο τῆς διαθήκης: α'. — Νεότερο ἀντίγραφο, γραμμένο σὲ χαρτὶ διαστ. 0,97×0,51 μ., φυλάσσεται στὸ ἀρχεῖο τῆς Μονῆς Δουσίκου. Κατὰ τὴν καταγραφή τοῦ 1964 ἔλαβε τὸν ἀριθμὸ 49. Ὑπογράφει καὶ ἐπικυρώνει τὸ «Ἰσον καὶ ἀπαράλλακτον» ὁ ἱερομόναχος, καὶ καθηγούμενος προφανῶς, τῆς μονῆς Διονύσιος. Ὑπογράφουν ἐπίσης καὶ διάφοροι λαϊκοὶ γιὰ τὴ γνησιότητα τῆς ἀντιγραφῆς. β'. — Ἀντίγραφο στὸν κώδ. Μ. Δουσίκου 91, φφ. 37^r-56^v (κδγρ. Κάλλιστος μοναχός, ἔτ. 1569/70)⁷¹. Ἐνδιαφέρων εἶναι ἐδῶ ὁ τίτλος τοῦ ἀντιγράφου, στὸν ὁποῖο ἀναφέρεται ὅτι ἡ διαθήκη αὐτὴ συντάχθηκε «προστάξει» τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, ἀλλὰ δὲν γράφτηκε μὲ τὸ χέρι του: διδασκαλία προτρεπτικῆ τοῦ ἐν ἁγίοις π(ατ)ρ(ὸ)ς ἡμῶν Βησσαρίωνος, πρὸς τοὺς π(ατέ)ρας τοὺς κατοικοῦντας ἐν τῇ αὐτοῦ μονῇ π ρ ο σ τ ἄ ξ ε ι μὲν αὐτοῦ, π ο ι η θ ε ἰ σ α δ ἔ πα ρ ' ἔ τ ἔ ρ ο υ (φ. 37^r). Ὅπως εἶναι γνωστὸ (ἀπὸ τὴν πληροφορία τοῦ Παχωμίου Ρουσάνου στὸ «Ἐγκώμιον» τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος), τὴ διαθήκη τοῦ ἁγίου ἔγραψε ὁ πρεσβύτερος Γρηγόριος. γ'. — Ἄλλο ἀντίγραφο, ἀπὸ τὸν Χατζη-Γεράσιμο, στὸν κώδ. Μ. Δουσίκου 59 (ἔτ. 1858), σελ. 23-34. δ'. — Τελευταῖο ἀντίγραφο στὸν κώδ. Μ. Δουσίκου 93 (ΙΘ' αἰ.), σελ. 50-98.

Ἐκδόσεις: α'. — Δ. Γ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ-ΚΑΠΟΤΑ, Ἀκολουθία καὶ Βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βησσαρίωνος ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης τοῦ θαυματουργοῦ καὶ κτίτορος τῆς... Μονῆς τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ τῶν Μεγάλων Πυλῶν... Ἐπὶ τῇ βάσει... καὶ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ Κώδικι τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Δουσίκου ὑπὸ τοῦ Ἡγουμένου αὐτῆς Θεοφάνους Ἀγγελίδου ἀνευρεθέντων [sic]

70. Βλ. παραπάνω, σ. 190-191.

71. Γιὰ τὸν κώδ. Δουσίκου 91 βλ. Φ. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, «Παλαιογραφικὰ καὶ Μεταβυζαντινὰ», Ἐπιστημ. Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφ. Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν, Περίοδος Β', τόμ. 27 (1979) σ. 193-215· γιὰ τὸν κδγρ. Κάλλιστο εἰδικότερα βλ. τίς σ. 207-212 καὶ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Συμβολὴ εἰς τοὺς καταλόγους τῶν Ἑλλήνων κωδικογράφων», ΕΕΒΣ 45 (1981/82) σ. 285-292, ἀριθ. 57α' - κα' (γιὰ τὸ ἀντίγραφο τῆς διαθήκης τοῦ ἁγ. Βησσαρίωνος βλ. ἀριθ. 57α').

σχετικῶν σημειώσεων, Ἐν Ἀθήναις 1897, σ. 71-82: «Πρὸς τοὺς ἐν τῇ Μονῇ μοναχοῦς... Ἀκριβὲς ἀντίγραφον διαθήκης ἁγίου Βησσαρίωνος. Ἐν Ἱερῷ Μονῇ Δούσικον τὴν 29 Δεκεμβρίου 1893. Ὁ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Δούσικον Ἡγουμένος Θεοφάνης Ἀγγελίδης ἀρχιμανδρίτης». Ἡ ἔκδοση στηρίχθηκε σὲ ἀντίγραφο τοῦ Θεοφάνη Ἀγγελίδη ἀπὸ τὸν κώδ. 59 (τοῦ Χατζη-Γεράσιμου) τῆς Μ. Δουσίκου. β'. — Ν. Α. ΒΕΗ, Ἡ ἀρχέτυπος κτητορικὴ διαθήκη τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βησσαρίωνος, μητροπολίτου Λαρίσης, ἱδρυτοῦ τῆς Μονῆς Μεγάλων Πυλῶν..., Ἀθήναι 1949, σ. 13-24. Διπλωματικὴ ἔκδοση ἀπὸ τὸ πρωτότυπο, τοῦ ὁποῦ παραρέχεται καὶ πανομοιότυπο. γ'. — Μητροπ. ΤΡΙΚΚΗΣ καὶ ΣΤΑΓΩΝ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ [ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ] Ὁ ἅγιος Βησσαρίων (Δούσικον), Ἀθήναι 1966, σ. 84-100 (ἀναπαράγει τὴν ἔκδοση τοῦ Δ. Γ. Τριανταφυλλίδη-Καποτά). δ'. — Ἀρχιμ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ Ὁ ἅγιος Βησσαρίων, ἀρχιεπίσκοπος Λαρίσης ὁ Βος 1490-1541, Ἐκδόσεις «Ὁρθόδοξου Τύπου», Ἀθήναι 1968, σ. 29-45 (ἀναπαράγει τὴν ἔκδοση τοῦ Τρίκκης Διονυσίου).

Βιβλιογραφία: Ν. Γ. Χ[ΑΤΖΗ]-ΖΩΓΙΑΝ, «Θεσσαλικά», Εἰκονογραφημένη Ἔστια, 1894, σ. 349· Ν. Α. ΒΕΗ, Ἡ ἀρχέτυπος κτητορικὴ διαθήκη τοῦ ἐν ἁγίοις... Βησσαρίωνος..., σ. 10-12· FR. HALKIN, Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae, Bruxelles 1969, σ. 196 ἀριθ. 2064b· Φ. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, «Παλαιογραφικὰ καὶ Μεταβυζαντινὰ», ΕΕΦΣΠΑ 27 (1979) σ. 207.

Ἀκολουθεῖ ἡ διπλωματικὴ ἔκδοση τοῦ ἐγγράφου ἀπὸ τὸ πρωτότυπό του, κατὰ τὴν ὁποία κεφαλοιογραφοῦμε τὰ κύρια ὀνόματα, ἐνῶ διατηροῦμε τὰ κάθε λογῆς γραμματικὰ καὶ συντακτικὰ λάθη, καθὼς καὶ τῶν ἐγκλίσεων τόνου⁷².

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΕΓΓΡΑΦΟΥ

† Ἀδελφοὶ καὶ π(ατέ)ρες, οἱ θεοθεν κληθέντες καὶ ἐν τῇ σεβασμίᾳ μονῇ τοῦ Κ(υρίου) ἡμῶν Ἰ(ησοῦ) Χ(ριστοῦ) καὶ Σ(ωτῆ)ρ(ο)ς Θ(εο)ῦ ἔσοικισθέντες, δεῦτε ἀκούσατε καὶ διηγῆσθαι ὑμῖν. Ὁ μὲν θεὸς Δα(βὶ)δ φησὶν, «Ἐρώτησον τὸν π(ατέ)ρα σου καὶ ἀναγγελεῖ σοι, τοὺς² πρεσβυτέρους σου»· ἐγὼ δὲ τὸν λόγον μικρὸν ἐναλλάξας, ἐρῶ πρὸς ὑμᾶς· ἐρωτήσατέ με, κἄν γὰρ ἀναγγελῶ ὑμῖν τὰ τοῦ δεσπότου Χ(ριστοῦ) πρὸς πάντας, ὅς τοῖς ἰδίοις αὐτοῦ συνῶν μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις ἔλεγεν, «Ὁ ἀγαπῶν με τὸν λόγον μου τηρήσει,³ καὶ ὁ π(ατ)ήρ μου φιλήσει

72. Πρβλ. καὶ παραπάνω, σ. 190. Στὴν ὑπογραφή τοῦ ἐγγράφου, καθὼς καὶ τῶν ἄλλων ποῦ ὑπογράφει ὁ Βησσαρίων, διαβάζομε καὶ μεταγράφομε Βησσαρί(ων) καὶ ὄχι Βισαρίων, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Ν. ΒΕΗ, Ἡ ἀρχέτυπος κτητορικὴ διαθήκη..., σ. 12 καὶ σ. 24 (ὅπου, στὴν ἔκδοση τῆς διαθήκης, Βησαρίων).

αὐτόν, καὶ ἐλευσόμεθα καὶ μονήν ποιησόμεθα ἐν αὐτῷ» καὶ ἔτι, «Ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἀκολουθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτόν καὶ ἀράτω τὸν σ(αυ)ρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθήτω μοι». Τί δ' ἄλλον εἶη τὸ ἀπαρνη|⁴σάσθω ἑαυτόν, ἢ τό, ὡς νεκρὸν ἐστ(αυ)ρωμένον λογιζέσθω ἑαυτόν· ὁ γὰρ ἐν σ(αυ)ρῷ προσηλωμένος, οὐδὲν ἕτερον ἔχει, ἢ σῶμα νεκρὸν, ἀνερέργητον, καὶ ἀκίνητον πρὸς πᾶσαν κοσ[μικ]ήν ἐπιθυμίαν. Τοῖνον καὶ ὑμεῖς οἱ |⁵ τούτου μιμηταί, καὶ φίλοι, καὶ ὁπαδοὶ γεγονότες, ἐκουσίως καὶ δι' ἀγάπης αὐτοῦ, «καὶ πάντα ὡς σκύβαλα ἡγησάμενοι», κατὰ τὸν μέγαν ἀπόστολον Παῦλον, ἵνα μόνον αὐτὸν κερδήσητε, νεκρώσατε τὰ μέλη ὑμῶν τὰ ἐπὶ τῆς γ(ῆς), |⁶ δι' ἐγκρατείας, διὰ ταπεινώσεως, δι' ὑπομονῆς, δι' ὑπακοῆς τῆς χριστομιμῆτου, καὶ νεκρὰ καὶ ἀνερέργητα ποιήσατε ταῦτα, πρὸς πᾶσαν κοσμικὴν ἐπιθυμίαν καὶ ἡδονήν, ἀντίστητε τὸν πολεμοῦντα ὑμ(ᾶς), καὶ καθ' ἐκάστην λόγους καὶ ἐνέ|⁷δρας ἐτοιμάζοντα, καὶ ὡς λέοντα περιερχόμενον καὶ ὠρῶμενον ζητοῦντα τίνα καταπλή, γυμνὸν ὄντα ἀρετῆς· ἀντίστητε καὶ φεύξεται ἀφ' ὑμῶν· ἰσχύον γὰρ οὐκ ἔχει· ὄπλα τε ἢ ἀμυντήρια οὐδαμῶς· «τοῦ ἐχθροῦ γὰρ |⁸ εἰς τέλος ἐξέλπουν αἱ ῥομφαίαι» κατὰ τὸν θεῖον φάναι Δα(βί)δ· καὶ ὡσπερ τὸ σκότος φύσιν ἰδίαν οὐκ ἔχει τοῦ γενέσθαι, ἢ τὴν τοῦ φωτός ἀπουσί(αν), οὕτω καὶ αὐτὸς ὁ ἐχθρὸς καὶ νοητὸς δράκων καὶ ἀποστάτης δαίμων, δύναμιν ἰδίαν καὶ ἐνέ|⁹ργιαν οὐκ ἔχει· ἀλλὰ τὴν ὑμετέραν ἐνδύεται ἀμέλιαν ὁ ἀναλκίς τε καὶ ἀνίσχυρος, ὡσπερ τινα μεγάλην πανολί(αν), καὶ καθ' ὑμῶν ὀπλίζεται καὶ πολεμεῖ. Διὸ γρηγορεῖτε· στήκετε· ἐδραῖοι γίνεσθαι, ἵν' ἀπρακτον καὶ ἀνερέργητον τοῦτον |¹⁰ ποιήσητε· καὶ νικηταί Χ(ρι)στοῦ ἀναφανείητε· καὶ τρόπαιον στήσητε κατὰ τοῦ ὑμετέρου πολεμίου. Πρὸ πάντων μὲν ἔχετε πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην· τὴν κορωνίδα καὶ περικεφαλαί(αν) τῶν ἀρετῶν πάντων [sic], τὴν ἐνοποιὸν καὶ θεοεἰκελον |¹¹ ἀντικρὸς· τὴν πηγὴν καὶ ῥίζαν καὶ κορυφὴν τῶν ἀγαθῶν πάντων· ἦν καὶ ὁ Κ(ύρι)ος ἡμῶν Ἰ(ησοῦ)ς Χ(ριστὸ)ς ἢ αὐτοαγάπη, ἐντέλλετο ἔχειν τοῖς ἰδίους αὐτοῦ μαθηταῖς· διὸ καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, «ἐν τούτῳ γνώσονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταί ἐστέ, ἐὰν ἀγά|¹²πη ἔχητε πρὸς ἀλλήλους»· καὶ ἔτι «ὄλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται, ἐν τούτῳ τῷ κεφαλαίῳ κρέμονται, ἐν τῷ ἀγαπήσεις Κ(ύρι)ον τὸν Θ(εό)ν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου· καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου· καὶ τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν». Καὶ ὁ τούτου (δὲ) |¹³ μαθητῆς καὶ φίλος καὶ ἐπιστήθιος καὶ θεοπόθητος Ἰωάννης ὁ εὐαγγελιστής, ὁ τῆς βροντῆς υἱός, φησὶν, «ὁ Θ(εὸ)ς ἀγάπη ἐστίν, καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἐν τῷ Θ(ε)ῷ μένει, καὶ ὁ Θ(εὸ)ς ἐν αὐτῷ»· καὶ πάλιν ὁ αὐτός, «ἀδελφοί, ἐάν τις <εἴπη> ὅτι ἂ |¹⁴ γαπᾶ τὸν Θ(εό)ν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισεῖ, ψεύστης ἐστίν· ὁ γὰρ μὴ ἀγαπᾶ τὸν ἀδελφὸν ὃν ἐώρακε, τὸν Θ(εὸ)ν ὃν οὐχ ἐώρακε πῶς δύναται ἀγαπᾶν· Θ(εὸ)ν οὐδὲς ἐώρακε πώποτε». Βλέπετε ἀδελφοί μου, ὅτι ἢ ἐν τῷ πλησίῳ ἀγάπη

ἄπεισι |¹⁵ πρὸς τὸν Θ(εό)ν· διὸ μηδεὶς ταύτης ἀπολιμπανέσθω· ἢ ψυγέσθω ταύτην· αὕτη τοὺς ἀγγέλους συνέχει ἐπὶ τὸ αὐτό· αὐτὴ καὶ ἡμ(ᾶς) ἐξουσί(αν) ἐδεδόκει τοῦ τέκνα γενέσθαι Θ(εο)ῦ. Μηδεὶς νομιζέτω πλήθει πολλῶν σωθῆναι ἀρετ(ῶν) |¹⁶ ἀγάπης χωρὶς· ἀδύνατον τοῦτο· διὸ καὶ Παῦλος τὸ στόμα τοῦ Κ(ύρι)ου ἀπειρήκει αὐτὸ πάμπαν· εἰρηκῶς γὰρ, «ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀν(θρώπ)ων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχων, γέγονα χαλκὸς ἤχῶν· ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον» |¹⁷ καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν καὶ ἴδω τὰ μυστήρια πάντα· καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν· καὶ ἐὰν ἔχω πίστιν ὥστε ὄρη μεθιστάνειν· καὶ ἐὰν φωμίσω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμα μου ἵνα καθῆ, ἀγάπην δὲ μὴ |¹⁸ ἔχων, οὐδὲν ὠφελοῦμαι». Ὁρᾶτε ἀδελφοί μου, ἡλίκα κατορθώματα οὐκ ἴσχυον ὠφελεῖσθαι· τὸν ἕως τρίτου οὐ(ρα)νοῦ φθάσαντα ἀγάπης χωρὶς· καὶ εἰ ἐκεῖνος, ὁ στόμα Κ(ύρι)ου καὶ σκεῦος ἐκλογῆς ὑπ' αὐτοῦ προσαγορευθεὶς |¹⁹ ἀγάπης χωρὶς οὐδὲν ἴσχυε κατορθῶσαι, ἡμεῖς τί ποιήσομ(εν) αὐτῆς χωρὶς, οὐδέν. Διὸ κατέχετε παρακαλῶ ταύτην ὅση δύναμις· ὅθεν ἐκεῖνος δεικνὺς τὰ ταύτης ἀξιέπαινα καὶ λαμπρότατα πλεονεκτήματα, ἐπάγει· |²⁰ «ἢ ἀγάπη μακροθυμεῖ· χρηστεύεται· ἢ ἀγάπη, οὐ περιπερεύεται, ἦτον· κολακεύεται, ὁ ταύτην ἔχων οὐ γανυριᾶ, οὐκ ἐπαίρεται· οὐ ζηλοῖ· οὐκ ἀσχημονεῖ· οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς· οὐ παροξύνεται· οὐ λογίζεται τὸ κακόν· οὐ χαί|²¹ρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ· συγκαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ· πάντα στέγει· πάντα πιστεύει· πάντα ἐλπίζει· πάντα ὑπομένει· ἢ ἀγάπη, οὐδέποτε ἐκπίπτει· ἢ ἀγάπη, τῷ πλησίῳ κακὸν οὐ κατεργάζεται(αι)». Καὶ τί λέγω ταῦτα, ὅπου καὶ αὐτὸ(ς) |²² ὁ Θ(εὸ)ς ἢ αὐτοαγάπη, δι' αὐτῆς ἔστειλ(εν) τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν Κ(ύρι)ον ἡμῶν καὶ Θ(εὸ)ν Ἰ(ησοῦ)ν Χ(ριστὸ)ν γεννηθῆναι ἐκ γυναικὸς τῆς Θ(εοτό)κου Μαρί(ας)· καὶ «κατὰ ἐπὶ σ(αυ)ροῦ λογισθῆναι» κατὰ τὸν Παῦλον «ἵνα ταύτης ἡμ(ᾶς) ἐξαγοράσῃ(αι)», ὃς καὶ φησὶν, «οὐκ ἔστιν |²³ ἀγάπη μείζων ὑπὲρ τούτου, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῆ ὑπὲρ τῶν φίλ(ων) αὐτοῦ· σὺν αὐτῇ δὲ καὶ εἰρήνην ἔχετε πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἀλλήλους εἰρηνοποιεῖτε, ἵνα Θ(εο)ῦ κληθήσεσθ(ε) υἱοί· μακάριοι γὰρ φησὶν «οἱ εἰρηνοποιοί, ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ |²⁴ Θ(εο)ῦ κληθήσονται». Ἔχετε δὲ καὶ ὁμόνοιαν τὴν ταύτης συγγενίδα, ἵνα τὸν Θ(εὸ)ν ἔχητε συνοικοῦντα ὑμῖν, ὅπου γὰρ δύο» φησὶν «ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν». Μνησικακία ἀπέστω ἀφ' ὑμῶν, ἢ θεο|²⁵στυγῆς τε καὶ δαιμονοφιλῆς, ἥτις πολλοὺς καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς τελειότητος εἰς χάος οἴμοι ἀπέρριψε· καὶ στεφάν(ων) θεί(ων) ὑστέρησ(εν). Φιλονεικία μηδαμῶς ἐν ὑμῖν φανήσεται πον, ἥτις κατὰ μικρὸν, μικρ(ὸν) ἀξαναομένη, |²⁶ ἴστησι τὴν ταύτης ὀλέθριον κεφαλὴν ἀχρὶς οὐ(ρα)νοῦ. Ἀντιλογία δέ, μηδαμῶς· ἵνα μὴ τῆς ἐπηγγελμένης στερηθῆσεσθ(ε) γῆς, τῆς οὐ(ρα)νίου λέγω Ἱερουσαλήμ· τοῦτο καὶ ὁ θεόπτης πέπονθε Μωυσῆς ὁ πάνυ, ὁ στόμα |²⁷

πρὸς στόμα λαλήσας τῷ Θ(ε)ῶ, ὡσεὶ τις λαλήσει πρὸς ἑαυτοῦ φίλον· ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν τῆς κάτω καὶ κοινῆς, ἦν καὶ οἱ ἐναγεῖς καὶ βέβηλοι πατοῦσι πόδες, ὑμεῖς δὲ τῆς ἄνω, ἦν οἱ τῶν πραέων πατοῦσι μόνον πόδες· κἀκεῖνος (δὲ) |²⁸ τῇ φιλοταράχῳ καὶ θεοστρυγεί τῶν Ἰουδαίων βιαζόμενος γνώμη, ὑμεῖς δὲ αὐτοκινήτως τε καὶ αὐθαιρέτως κινούμενοι ἀντιλογοῦμεθα, διὸ καὶ τὸ ἁμάρτημα πλέον ἐν ὑμῖν. Σκάνδαλον τὸ παρατυχὸν μὴ ἐξερχέσθω ἀφ' ὑμῶν, |²⁹ ἵνα μὴ τὸν δεσπότην σχῆτε ὑμᾶς ταλανίζοντα· δς φησὶν, «ἀνάγκη τῷ κόσμῳ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα, οὐαὶ δὲ τῷ ἄν(θρώπ)ῳ δι' οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται»· καὶ εἰ ὁ Χ(ριστὸ)ς ὁ ταλανίζων, ὁ παρακαλῶν τίς, οὐδεὶς. Μηδεὶς ἐξ ὑμῶν ὑπερη|³⁰φανενέσθω, ἵνα μὴ τὸν Κ(ύριο)ν πολέμιον ἐξητ(αι)· «Κ(ύριο)ς γὰρ ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσει(αι), ταπεινοῖς δέ, δίδωσι χάριν»· καὶ ὁ Δα(βί)δ, «σὺ ἐταπεινώσας ὡς τραυματί(αν) ὑπερήφανον», δς οὐδ' ἐκατόκει οὐδὲ συνήσθιεν ὑπερηφάνῳ, διὸ κ(αὶ) |³¹ παρησιαζόμενος ἐπὶ τούτῳ ἔλεγε, μετὰ παρησιασίας πρὸς τὸν Κ(ύριο)ν, «ὑπερηφάνῳ ὀφθαλμῶ, καὶ ἀπλήστῳ καρδίᾳ, τούτῳ οὐ συνήσθιον· καὶ οὐ κατόκει ἐν μέσῳ τῆς οἰκί(ας) μου ποιῶν ὑπερηφανί(αν)». Συνίετε; Εἰ Δα(βί)δ τοίνυν |³² ὁ τοιοῦτος καὶ τηλικούτος, ὑπερηφάνῳ οὐ κατόκει οὐδὲ συνήσθιεν, ὁ τοσοῦτων καὶ τηλικούτων ἀρετῶν πεπληρωμένος, πῶς ὑμεῖς εἰ μὴδὲ ὀνόματι φιλῶ τῆς ἐκείνου καταξιοθέντες μοίρ(ας), ἀνεξόμεθα, συνοικεῖν ἢ συνεσθιεν προφαν(ως) |³³ ὑπερηφάνοις καὶ ἀλαζῶσι· μὴ παρακαλῶ, μὴ ἀλλὰ ὡς λύμην τούτοις ἐκφύγετε μεταδοτικῆν. Μηδεὶς φιλοδοξήτω· ἢ φιλαρχήτω, ὀλέθριον τὸ πάθος· διὸ καὶ ὁ Χ(ριστὸ)ς ἀπέπεμψεν αὐτὸ τοῖς ἔθνεσιν, οὐ τοῖς ἀπο|³⁴στόλοις, τούτοις δὲ εἶπ(εν), ἐν ὑμῖν οὐχ οὕτως, «ἀλλ' ὁ θέλων πρῶτος εἶναι, ἔστω πάντων ἔσχατος καὶ πάντων διάκονος»· καὶ ἐν τῷ τοῦς πόδας αὐτῶν νίψασθαι, ἔλεγεν· «ἐγνώκατε τί πεποίηκα ὑμῖν· ὑμεῖς φρονεῖτε με ὁ Κ(ύριο)ς καὶ |³⁵ ὁ διδάσκαλος ὑμῶν· καὶ κἀλῶς λέγετε, εἰμὶ γὰρ· εἰ οὖν ἐγὼ ὁ Κ(ύριο)ς καὶ ὁ διδάσκαλος ἔνυφα ὑμῶν τοῦς πόδας, καὶ ὑμεῖς ὀφείλετε ἀλλήλων νίπτειν τοῦς πόδας· ὑπόδειγμα δέδωκα ὑμῖν, ἵνα ὅταν ἐγὼ ποιῶ, καὶ ὑμεῖς ὁμοί(ως) |³⁶ ποιῆτε». Ὁρᾶτε μηχανὴν ὑπερβολικὴν ἀντίτυπον καὶ ἀντίθετον φιλοδοξίας καὶ φιλαρχίας τοῦ δεσπότη; Δι' αὐτῆς αἰσχύν(ων) τὸν ταύτης δημιουργὸν διάβολον, ἐκεῖνος τὸ καταρχὰς αὐτὴν ἐπεδείξατο, διὸ καὶ κατηνέχθη πτώμα ἐξαί|³⁷σιον· καὶ ἐξ ἀγγέλων ἐγένετο δαίμων· καὶ ἀπὸ φῶς, κατέστη σκότος· ἔτι δέ, καὶ τὸν Ἀδάμ, εἰ καὶ ἡ θεῖα Γραφή ἄλλως οικονομεῖται πρὸς τὴν ἐκείνου γύμνωσίν τε καὶ ἐξωρί(αν)· διὰ τὴν γνώμην τῶν ἀπλουστέρ(ων) ὡς καὶ ἄλλα εἶωθε |³⁸ ποιεῖν, ἀλλ' οὖν αὐτὴ καὶ τοῦτον ἐξέωσε τῆς τρυφῆς τοῦ παραδείσου· αὐτὴ δέ, καὶ τὸν μέγαν λαχον ἐκεῖνον Φαρισαῖον, τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων ἐγύμνωσεν ἀρετῶν· ὦ φιλοδοξία, δαιμονιώδη [sic]· καὶ Θ(εο)ῦ ἀποστάτειρα, οἶους ἐξ οἰ|³⁹ων

τοῦς φιλοῦντάς σε κατασκευάζεις· ἔτι δὲ καὶ τοῦς σὲ ἀνεχομέν(ους)· οἷας αὐτοῦς πληρεῖς αἰσχύνης ὀλέτειρα· θυμοφθόρε· κολάσεως ὄργανον· μακάριος ὄντως καὶ τρισμακάριος, ὁ ἀποφνῶν σε. Ταῦτ' οὖν εἰδὼς καὶ ὁ θεῖος |⁴⁰ Δα(βί)δ, ὁ προφήτης καὶ βασιλεύς, καὶ φοβούμενος ἔλεγεν, «ἐγὼ εἰμὶ σκώληξ καὶ οὐκ ἄν(θρώπ)ος· ὄνειδος ἄν(θρώπ)ων», καὶ ἐξουθένημα λαοῦ· ὦ Δα(βί)δ μακάριε τί φῆς, σὺ ὁ μαρτυρηθεὶς ὑπὸ τοῦ Θ(εο)ῦ πληρωτῆς τῶν αὐτοῦ θελημάτων |⁴¹ λέγεις ταῦτα; «Ἐδρον Δα(βί)δ τὸν τοῦ Ἰεσσαὶ ἄνδρα κατὰ τὴν καρδί(αν) μου δς πληρώσει πάντα τὰ θελήματά μου». Εἰ καὶ πρὸς ἕτερον ἢ ἀναγωγῆ, ἀλλ' οὖν πρὸς τοῦτον ἢ ἱστορία. Ἔτι δὲ καὶ Παῦλος τὸ σκεῦος τῆς ἐκλογῆς, ὁ ἕως τρίτου |⁴² φθάσας οὐ(ρα)νοῦ, καὶ ἄροητα ἀκούσας, ὁ μετὰ τοσοῦτους καὶ τηλικούτους καμάτους συζῶν, ἀποστρεφόμενος ταύτην, ἔλεγεν· «οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς ἀπόστολος καλεῖσθαι». Τί λέγεις ὦ Παῦλε παμμακάριστε· καὶ κλητὲ ἀπόστολε Κ(υρίο)ν· σκεῦος ἐκλο|⁴³γῆς Κ(υρίο)ν· ὁ ὑπὲρ τῶν ἄλλων κοπιᾶσας ἀποστόλ(ων) ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χ(ριστο)ῦ, οὐχ ὑπάρχεις ἱκανὸς ἀπόστολος καλεῖσθαι· ὁ τοσοῦτων καὶ τηλικούτων χαρισμάτων· ἀνάπλεος γενόμενος; «Ναὶ μὴν» ἀποκρινεῖται αὐτός, «φυλάττω μου τὸν θησαυρὸν ἀσύλητον |⁴⁴ τῶν ἀρετῶν, φοβοῦμαι μήπως ἄλλοις κηρύξας αὐτὸς ἀδόκιμος γένομαι, καὶ σκορπίσω τὸν πλοῦτον τῶν χαρισμάτων μου τῷ ἀνέμῳ τῆς δοκοφροσύνης». Διὸ καὶ πᾶσιν ὑμῖν ἐντέλλομαι, μὴ γίνεσθε φρόνιμοι παρ' ἑαυτοῖς· μὴ φρονῆτε παρ' ὁ δεῖ |⁴⁵ φρονεῖν· φοβεῖ δὲ με μᾶλλον καὶ τὸ τοῦ ἀποστάτου παράδειγμα, ἐκεῖνος ὑπερηφανευόμενος καὶ φιλοδοξούμενος ἔλεγεν ἐν ἑαυτῷ, «θήσω τὸν θρόνον μου ἐπάνω τῶν νεφελῶν, καὶ ἔσομαι ὅμοιος τῷ Ὑψίστῳ»· διὸ καὶ κατηνέχθη ἐλεειν(ως) |⁴⁶ ἐν τῷ ταρτάρῳ· φοβεῖ με καὶ ἡ τοῦ Πέτρου τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων καύχησις, δς ποτὲ πρὸς τὸν δεσπότην ἔλεγε Χ(ριστὸ)ν ἐν τῷ τῆς παραδόσεως αὐτοῦ καιρῷ, «εἰ πάντες σκανδαλισθήσονται ἐν σοί, ἐγὼ δὲ οὐδέποτε σκανδαλισθήσομαι»· καὶ πάλιν, |⁴⁷ «κἂν δέη με σὺν σοὶ ἀποθανεῖν, οὐ μὴ σε ἀπαρνήσομαι»· ἀλλ' οὐκ ἴσχυσε(εν) εἰς τέλος ἀγαγεῖν, ἠρηνήσατο γὰρ τρίτον. Διὰ τοῦτο αὐτὸς ἀσφαλιζόμενος ἑαυτ(όν) οὐ κομπάζω· οὐκ ἐπαίρομαι· οὐ φρονῶ παρ' ὁ δεῖ φρονεῖν. Τοίνυν εἰ Παῦλος ὁ τοσοῦτος |⁴⁸ καὶ τηλικούτος, ταῦτα φρονεῖ καὶ λέγει περὶ τῆς κενῆς ταύτης φιλοδοξί(ας) καὶ φιλαρχί(ας) ὁμοῦ καὶ δοκοφροσύνης, ἡμεῖς τί γινόμεθα· οὐδὲν ἄλλο δυνάμεθα, εἰμὴ τὸ ταύτην ἐκποδῶν ποιῆσαι· καὶ μηδὴ ὑπερηφανενέσθ(αι), καὶ γανυρῶσθαι, ἵνα μὴ |⁴⁹ καὶ αὐτοὶ πτώμα γένησθαι ἐξαίσιον, καὶ κατενεχθεῖτε ἐν τῷ ταρτάρῳ, ἔνθα καὶ ὁ πρῶτος ὑπερηφανευθεὶς δαίμων. Διὰ τοῦτο παρακαλῶ ὑμ(ᾶς) ἀδελφοί, ἀποστράφητε τὴν φιλοδοξίαν· τὴν φιλαρχίαν, ὅσην ἔχετε δύναμιν, ἵνα ἀξιω|⁵⁰θεῖτε τῶν αὐτῶν γερῶν τῷ Παύλῳ, τῷ ταῦτα φιλοσοφῆσαντι καὶ ἐξασκήσαντι ὑπὲρ πάντων. Ἄγω-

νίξεσθε, ἕως καιρὸν ἔχετε· ὁ μὲν γὰρ καιρὸς, ὀλίγος· καὶ οἱ κόποι πρόσκαιροι, ἀλλ' οἱ στέφανοι καὶ ἡ οὐ(ρά)νιος βασιλεία,⁵¹ αἰώνια. Μηδεὶς ἐξ ὑμῶν κακιζέτω τὸν τόπον καὶ τὴν οἰκισιν τοῦ μοναστηρίου, μεμφίμοιρος ἦτοι φιλεγκλήμων ὢν, τὴν ἰδίαν ὡσαυτεὶ θεραπεύ(ων) ἔραθυμί(αν), διότι οὐχ ὁ τόπος, ἀλλ' ὁ τρόπος τὴν ἀρετὴν ἐπιτηδεύει· εἰ γὰρ ⁵² ὁ τόπος εἶχεν ὡς φασὶ τινὲς τὴν ἀρετὴν, ὠφέλησεν ἂν τὸν Ἀδὰμ ὁ παραδείσος, καὶ ἔβλαψε τὰ Σόδομα τὸν Λῶτ, οὐκ ἔστι δὲ οὕτως· διό, ὁ μὲν Ἀδὰμ ἐν παραδείσῳ ὢν, ἔνθα παραβάται οὐχ ὑπῆρχον, οὐδὲ ἕτερα τινὰ ἐπι⁵³τηδεύοντες κακά, ἢν' ἔχη ἀφορμὴν ἐκ τούτ(ων) ἁμαρτῆσαι, ἀλλ' ὅμως παρέβη καὶ ἐξώσθη· καὶ κατεκρίθη, ἄχρι τῆς τοῦ Χ(ριστοῦ) ἀναστάσεως. Ὁ δὲ Λῶτ, οἰκῶν ἐν μέσοις αὐτοῖς Σοδόμοις, ὄρων συνεχῶς ἀν(θρώπ)ους ἁμαρτάνοντας, κλέ⁵⁴πτοντας, ἀκολασταίνοντας, μυρία ἀδεῶς ἐργαζόμενους κακὰ δεινά τε καὶ χαλεπά, καὶ οὐδὲν ἐκείνων ἐκοινώνει τῶν ἔργων, οὐδὲ τῆς ἑαυτοῦ παρεστράπη γνώμης· ἀλλ' ὄρα, μετὰ τὸ ἐξελεθεῖν αὐτ(όν) ἐκεῖθ(εν), καὶ ἀνελθεῖν ἐν τῷ ὄρει, ἐν τῇ ἡσυχίᾳ,⁵⁵ ἐν τῇ ἐρημίᾳ, ἐν τῇ γαλήνῃ, ἔνθα οὐδένα εἶχεν εἰς θέαν τῶν Σοδομίτ(ων), καὶ οὐδένα ἐώρα κακοπραγοῦντα, ἔνθα ἔχρη ἑαυτῷ πλέον ἐπιτείνεσθαι ἐπ' ἀρετὴν, καὶ δοξάζειν τὸν ἐκβαλόντα αὐτ(όν) τῶν Σοδόμων, καὶ ἐκείνων τῶν πονηρῶν ἐρ⁵⁶γασιῶν ἑυσάμενον, τότε ἀμελήσας, καὶ τῇ ἐρημίᾳ τὸ πᾶν ἐπιγράψας, κεκάρωτο τοῦ οἴνου, καὶ γέγονε π(ατ)ρόγαμος, ὁ μέγας· ὁ ἐνῆρετος· ὁ θανμαστός· ὁ τοῦ Ἀβραάμ ἀδελφιδούς, τοῦ φίλου τοῦ Θε(ο)ῦ· τοῦ ξαναγήσαντος αὐτ(όν).⁵⁷ οἴμοι, ὁ ἐν τῷ κλύδαυ διασωθείς, πῶς ἐν τῷ λιμένι ἐνανάγισ(εν)· ὦ ἀμελία ψυχολέτειρα, οἷα εἰργάσω κακά, καὶ ἔτι μᾶλλον ἐργάζη, ἀθλία! «Τῆ τιμῇ ἐστὲ ἀλλήλους προηγούμενοι», Παῦλος τοῦτο διακελεύεται.⁵⁸ ὁ ὕστερος τῷ πρώτῳ παραχωρήτω τῆς καθέδρας· ὁ πρώτος τὰ τοῦ ἐλάσσονος ἀνεχέτω, ἀκαίρως τε καὶ βία λαληθέντα, τὴν τοῦ ἐλάσσονος ἀνεχόμενος ἀσθένειαν· ὀφειλομεν γὰρ ἡμεῖς οἱ δυνατοὶ τὰ ἀσθενήματα ⁵⁹ τῶν ἀδυνάτων βαστάζειν, καὶ μὴ ἑαυτοῖς ἀρέσκειν· ἕκαστος ὑμῶν, τῷ πλησίον ἀρεσκέτω εἰς τὸ ἀγαθὸν πρὸς οἰκοδομήν τινα, καὶ γὰρ ὁ Χ(ριστός), οὐχ ἑαυτ(όν) ἤρεσ(εν), δηλονότ(ι) τοὺς ἀσθενεῖς ἡμ(ᾶς), κ(α)τ(ά) τό, «οἱ ὄνειδισμοὶ τῶν ⁶⁰ ὄνειδιζόντων σε, ἐπέπεσον ἐπ' ἐμέ». Καὶ τί ἕνα ἕκαστον ἠρξάμην λέγειν τε καὶ ὀνομάζ(ειν)· εἰ γὰρ δέκα στόματα εἶεν ἐν ἐμοί, καὶ γλῶσσαι χάλκειαι τσαῦται, οὐκ ἂν ἴσχυσα τοῦ διὰ γραφῆς παραδοῦναι, ἐπίλειψεν ἂν με διηγούμενον ⁶¹ ὁ χρόνος. Συνελὼν οὖν φάναι ὑμῖν, ὅσα τε φευκτὰ καὶ μισητὰ, καὶ ἀπόβλητα δοκοῦσιν ὑμῖν, ταῦτα πρὸς ἑτέροισ μὴ ἐπιτηδεύε(ε)· μηδὲ συρραπτετε· ὅσα δὲ ἐκ τῶν θείων Γραφῶν ἀκούετε ξένα καὶ ἀλλότρια τῆς μο⁶²ναδικῆς τάξεώς τε καὶ πολιτείας, ταῦτα ἀποπέμπετε καὶ ἀποδιώκετε ἀφ' ὑμῶν πόρρω· ὅσα δὲ πάλιν θεοφιλή καὶ φιλάλληλα, καὶ τῆς ὑμετέρ(ας) πολιτεί(ας) ἐπάξια, ἐπιμελῶς ἔπαντες

διέρχεσθε. Ὁ ὕστερος τὸν πρῶ⁶³τον καταλαμβανέτω ἐν πάσῃ ἀρετῇ ἀγαθῇ· καὶ συνεχέτω τούτῳ, ἀμιλλώμενος αὐτῷ τὴν καλὴν ἄμιλλαν. Αἱ ἡμέραι ἔστωσαν ὑμᾶς διαδεχόμενοι ἐκ τῶν ὑμῶν ἐπ' ἔργων θεοφιλῶν τε καὶ κοινῶν, ἐργαζόμεν(ων) τε ⁶⁴ καὶ κοπιόντων ὑμῶν· καὶ περισσεύοντων κατὰ τὸν ἀπόστολον, εἰς τὸ καὶ ἑτέροις μεταδιδόναι, καὶ μὴ μόνον λαμβάνειν, οὐκ ἔπαινετόν γὰρ τοῦτο· μακάριον ἐστὶ δίδόναι μᾶλλον ἢ λαμβάνειν· τὸ μὲν γὰρ, χρέους ⁶⁵ ἀπότισις· τὸ δὲ μισθοῦ, ἐλπίς τε καὶ λήψις. Οὕτω ποιεῖτε, ἵνα καὶ τῆς τροφῆς ὑμῶν κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπόστολον ἄξιοι γένησθε· φησὶ γὰρ, «ἄξιος ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ»· καὶ μὴ ἀκούσητε, τό, «ὁ μὴ ἐργαζόμενος ⁶⁶ μηδὲ ἐσθιέτω». Μηδὲ ἔραθυμία πολιτενεσθῶ ἐν ὑμῖν, ἀνευ γήρους [sic]· ἢ ἀσθενείας· ἵνα μὴ παρ' αὐτοῦ τοῦ ἀποστόλου σὺν τῷ προρηθέντι περὶ τοῦ ἀεργοῦ καὶ τό, «σημειοῦσθαι αὐτοῖς» ἀκούσητε. Οὐδὲν γὰρ οὕτω οἶμαι ὁ Θε(ο)ς μισεῖ ⁶⁷ καὶ ἀποστρέφεται, ὡς τὸν ἀμελῶς καὶ ἔραθυμῶς διακειμένον, καὶ χεῖρας ἐποπτεύοντα καὶ σκοποῦντα ἄλλοτρί(ας)· οὗτος ὡς κύων μακέλλης ἀπεικάζεται, ῥινηλατῶν ἐν κοπρίᾳ, εἴ που ἂν εὗροι τὸ παραριφθέν, καὶ λήψε(αι) ⁶⁸ χαίνων τῷ στόματι αὐτοῦ πικρῶς τε καὶ αἰσχυρῶς, καὶ μᾶλλον ἐλεειν(ῶς)· διὸ καὶ ὁ σοφώτατος Σολομών, αἰσχυρόμενος τοῦτον, ἔλεγε καὶ ἔτι λέγει, «ὦ ὀκνηρῆ, πορεύθητι πρὸς τὸν μύρμηκα, καὶ ζήλωσον εἰδὼς τὰς ὁδ(οὺς) ⁶⁹ αὐτοῦ· ὃς οὐκ ἔχει τὸν ἀναγκάζοντα, καὶ θέρους ἐτοιμάζει τὴν τροφήν αὐτοῦ· ἢ πορεύθητι πρὸς τὴν μέλισσαν, καὶ μάθε ὡς ἐργάτης ἐστίν»· ἀλλὰ δὴ καὶ ὡς ἀποκρινόμενος πρὸς τινα, ἢ μᾶλλον κωχόμενος ἐπὶ τῷ κατορ⁷⁰θώματι, ἔλεγε· «σῖτα ὀκνηρὰ οὐκ ἔφαγον». Διὸ παρακαλῶ ὑμ(ᾶς) ἀδελφοί, τοῦ κοπιᾶν κ(αί) ἐργάζεσθ(αι) ἀδιαλείπτως ταῖς ἰδίαις χερσί, ἢν' ἔχητε καὶ ἑτέροις μεταδιδόναι· καὶ μὴ ἀμελῶς καὶ ἔραθυμῶς διακείσθαι, ἵνα μὴ ⁷¹ καὶ αὐτῶν τῶν μικροτάτων ζωνφίων λέγω δὴ τοῦ μύρμηκος καὶ τῆς μελίσης, χεῖρονες κριθῆτε· καὶ ἐπιβαρεῖς τοῖς πολλοῖς δόξητε· μὴ παρακαλῶ μῆ. Ὁ γὰρ μακάριος καὶ μέγας Παῦλος ὁ ἀπόστολος, ὑπέμενε διαιτησίαν ὅλην ἐργα⁷²ζόμενο(ς) ἐν ἰδίῳ μισθώματι, ἐν τῇ μεγάλῃ πόλει Ῥώμῃ· καὶ ἐξ ὧν εἰργάζετο ἔτρεφέ τε αὐτ(όν) καὶ τοῖς προσερχομένοις διδάσκεσθαι παρ' αὐτοῦ. διὸ καὶ παρησιαζόμενος ἔλεγε, «ἐπαινῶν οἶμαι τὸ ἐργάζεσθ(αι), αἱ χεῖραι ἀδται, διηκόνησαν ἐμοί ⁷³ καὶ τοῖς σὺν ἐμοί». Μηδεὶς τῶν λοιπῶν φιλευσχημονεῖτω· ἢ φιλοποδύτω· ἢ ἄλλο τι τῶν ἐνδουμάτ(ων) αὐτοῦ, ἢ ὑποδημάτων, καινὸ τε καὶ ἐπιτηδιστέρῳ τῶν λοιπῶν ἐπιζητήτω· ἀλλὰ τὰ αὐτὰ ὁ πρώτος ἐχέτω καὶ στεργέτω τῷ δευτέρῳ, μηδὲν ⁷⁴ ἀνακρίων. Μηδεὶς πολυετίαν εἰς βοήθημα προβαλλέσθω, λέγων ἐγὼ εἰμὶ οἰκῶν ἐν τῷ μοναστηρίῳ, τόσον ἢ τόσον χρόν(ον), καὶ ὁ φίλῳ ποιῶ, ἀλλὰ καὶ ὁ νεωστὶ ἐν τῷ μοναστηρίῳ παραγενόμενος, μετὰ τὸν νενομισμένον ⁷⁵ τῶν λοιπῶν μοναστηρί(ων) καιρ(όν), ἐχέτω ἴσον τῷ πρώτῳ

πάντα, εἰ καὶ κατὰ τὰ ἄλλα δόκιμος φανήσεται(αι). Μηδεὶς φιλιππενέτω τῶν ἄλλων, ἐπὶ πορείαν που στελλόμε(εν)ο(ς), ἀλλ' ὡς παρὰ τῷ αὐτοῦ ἡγουμένῳ προσταχθήσεται(αι), στεργέτω ἐδ⁷⁶χαριστ(ῶν) ἀπερχόμε(εν)ο(ς). Ἐν δὲ τῇ ὑμετέρᾳ συνάξει, μηδένα ἐπιτιμᾶτε ὡς μὴ εἰδότε λέγειν, πρὸς τὸ μηδὲ φθέγγασθαι τι, ἀλλ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν ἕατε τῶν ἐκεῖ, λέγειν ὅπερ ἀποκαλυφθήσεται(αι) θεόθεν αὐτ(ῶ), ὡς φησὶν ὁ ἀπόστολο(ς), «ἐν τῇ ⁷⁷ἐκκλησίᾳ σιγάτω ὁ πρῶτος ἐάν τι ἀποκαλυφθήσεται(αι) τῷ δευτέρῳ». Ἐν δὲ τῇ κοινῇ τραπέζῃ ὑμῶν, μηδεὶς πρωτοφιλοκαθεδρήσει, καὶ τὸν μὴ ἀνήκοντα αὐτῷ προκαταλάβῃ τόπον, ἵνα μὴ ἄρξηται κατὰ μικρ(όν) μικρ(όν) ⁷⁸καταβιβάζεσθαι μετ' αἰσχύνης, καὶ τότε καταλάβῃ σὺν τῇ τῆς αἰδοῦς πείρᾳ τὸν πρόποντα αὐτῷ τόπον, ἀλλ' ἕκαστος ὑμῶν φιλοταπεινούσθω καὶ τὸν ἔσχατον καταλαμβάνέτω τόπον κ(α)τ(ὰ) τὴν κυριακὴν φωνήν, ἵν' ἄρξηται(αι) μετ' εὐφημί(ας) ⁷⁹τὸν ἴδιον τόπον ἀναπληρεῖν, παρὰ τῶν εἰδόντων τὴν αὐτοῦ κατάστασιν καὶ τὸν τόπον. Ἐτερος ἐτέρῳ ἐπικρατήτω· στηριζέτω τὸν ἴδιον αὐτοῦ λογισμόν ὁ ἕτερος, τῷ ἐπιστήμονι μὴ ἐπικραπέσθω ἀδελφῶ, ἵνα μὴ χρονί(σ)ας ⁸⁰γενήσεται(αι) αὐτῷ ἀνεξάλειπτος, τὸ γὰρ χρονίαν πάθος ἐν καρδίᾳ ἀν(θρώπ)ου, γίνεται ὡς περ φύσει, διὸ ἐξελεῖσθαι αὐτὸ ἀδύνατον· διὰ τοῦτο λεγέτω· ἐξαγγελιάτω αὐτό, ἵνα παρὰ τοῦ ἀκούοντος τὴν θεραπεί(αν) δέξηται(αι), ὡς ἐκεῖνος ⁸¹ὑπὸ Θ(εο)ῦ ὀδηγηθεὶς ἐκχεῖ αὐτῷ τὸ φάρμακον. Μηδεὶς τῷ ἐτέρῳ αἰτίαν εἰς σκάνδαλον διδότη. Τὸν διὰ θυμοῦ ἐπισκοπισθέντα, μὴ ἐπιπαροξενέτω κατὰ τὸν λέγοντα, «μὴ στιβαζε ἐπὶ τὸ πῦρ αὐτοῦ ξύλα», ἤγουν τῷ ⁸²θυμουμένῳ, μηδὲ λάλει σκληρά, ἀλλ' ἱ(λα)ρά τε καὶ μειλίχια· καὶ πραΰνέτω διορθούτω μνήμην γραφικὴν παρεισαγαγέτω παραδειγματικὴν· ὡς ἀπόστολος Χ(ριστο)ῦ· ὡς Θ(εο)ῦ οἰκονόμος· ὁ γὰρ μακάριος Παῦλος πρὸς τὸν ⁸³οὕτως ἔχοντα ἔλεγε, «τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ· τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι». Τῶν θεί(ων) Γραφῶν, ἐπιμελῶς ἀκροᾶσθαι, καὶ ποιεῖτε τὰ καλῶς ἀκροώμενα, ἵνα μακάριοι γένησθε, «μακάριοι οἱ ἀ⁸⁴κούοντες γὰρ τὸν λόγον τοῦ Θ(εο)ῦ καὶ ποιῶντες αὐτ(όν)»· μηδὲ μόνον στήτε ἐν τῇ ἀκροάσει, ὅτι οὐχ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ Θ(ε)ῶ, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ αὐτοῦ δικαιωθήσονται(αι). Σὺν πᾶσιν οὖν τοῖς εἰρημένους, εἰ⁸⁵ρεῖσθω καὶ ταῦτα, ἐν οἷς καὶ ἔτι μᾶλλον τὰ ὅσα ὑμῶν ἐπιτείνετε· καὶ τὸν νοῦν ἐπισυναγάγετε ὅση δύναμις πάρεστιν ἐκάστῳ ὑμῶν, ὃ θεότατοι π(ατέ)ρες καὶ ἀδελφοί. Εἰσὶ τινὲς βουλόμενοι τοῦ μονάσαι· καὶ τοὺς οἴκους αὐτῶν ⁸⁶καὶ τὰ ἄλλα ἀφίουσιν ἴσως, καὶ ἔρχονται πρὸς τὸ μοναστήριον· καὶ αὐτοὶ μὲν εἰσέρχονται, καὶ δίδωσι [sic] τὰς ἑαυτῶν συνθήκας τῷ μοναστηρίῳ· καὶ τῇ ἀδελφότητι συγκαταλέγονται· καὶ γίνονται τάχα ὡς περ μία ψυχὴ ἐν ⁸⁷πολλοῖς σώμασιν· ὁ δὲ διάβολος δ(ς) τὴν ἡμῶν τῶν ἀν(θρώπ)ων οὐ παύεται φθονῶν σ(ωτη)ρίαν, τί

μηχανᾶται κατὰ τοῦτ(ων)· διδάσκει αὐτούς, μᾶλλον δὲ σκοτίζει αὐτ(ῶν) κ(αὶ) τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδί(αν), ἵνα αὐτοὺς καταγέλαση τοῦ ἀπολέσαι ⁸⁸πάντα καὶ ἑαυτούς· καὶ ἀντὶ τοῦ μισθὸν λαβεῖν αὐτ(ούς), λήφονται κόλασιν καὶ τιμωρί(αν) αἰώνιον· παίζει καὶ γελᾷ αὐτοὺς ὡς περ νηπίους ἄφροσι καὶ δεομένοις ἔτι γάλακτος, θέμενος ἐν τῷ λογισμῷ αὐτ(ῶν), πονηρί(αν) πονηροτάτην ⁸⁹δι' ἧς ἑράδιως καταποντίσεται(αι) αὐτ(ούς) ἐν τῷ τῆς ἀπωλί(ας) ποθμένῳ. Καὶ τί ποιούσιν οἱ ἀνόητοι, τὰ ἑαυτῶν πράγματα, καταλιμπάνουσιν ἀδιόρθωτα, ἢ πάντα ἢ μερικᾶ· ἢ καὶ ἀργύρια τινὰ ἐν γωνίᾳ που, κακὴν ἔχοντες ⁹⁰ἐπὶ τούτοις ἐλπίδα ὡ οἶον ὄλεθρον κρύπτουσι καταυτῶν οἱ τάλανες. Ὅθεν, διὰ μὲν τοῦ ἐλθεῖν αὐτ(ούς) ἐν τῷ μοναστηρίῳ, καὶ τῇ ἀδελφότητι συγκαταλεγγῆναι, γελᾶν καὶ μνηκτριζέειν οἰόμενοι τὸν ἀμνηκτριστον Θ(εο)ν ⁹¹καὶ ἀλάθητον, τὸν καὶ τὰ πρὶν γενέσεως καλῶς ἐπιστάμενον(ον) πάντα, ὡ τοὺς ἄφρονας οἷας χλεύης ὑπαίτιοι καθεαυτ(ούς) γινόμενοι οὐ γνώσκουσι· διὰ δὲ τοῦ τινὰ ἀφίειν ὀπισθεν εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν ἢ ἀλλαχοῦ, παίζοντ(αι) ὁμοῦ ⁹²καὶ καταπατόνται ὑπὸ τοῦ δαίμονος, καὶ οὐ συνίουσιν οἱ δειλαῖοι πλανώμε(ν)οι τὸν ὄλεθρον(ον). Ὡ τῆς μωρί(ας)· τί βούλεσθε ποιεῖν ἄθλιοι καὶ οἰζυροί, καὶ αἰχμαλωτίζοντες οὕτω πᾶν νόημα αὐτῶν εἰς τὸν πονηρὸν· διάβολον. ⁹³Ἔμεις μὲν καθ' ἑαυτοὺς ἐπαγγέλλεσθαι ἀφιερῶσθαι τῷ Θ(ε)ῶ, καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα· καὶ ἰδοὺ εὐρίσκεισθαι ἅπαντες οἱ ταῦτα ἐπιτηδεύοντες, δεδουλωμένοι τῷ πονηρῷ ἀποστάτη, διὰ κενὸν καὶ μάταιον θέλημα· καὶ εἰ βούλεσθε ⁹⁴τοῦτο μαθεῖν ὅτι οὕτω καὶ οὐκ ἄλλως ἔχει, ἀκούσατε τοῦ εὐαγγελίου λέγοντος τοῦ Χ(ριστο)ῦ δι' αὐτοῦ· «ὄπου ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία ὑμῶν ἐστίν». Εἰ τοίνυν ἡ καρδία ὑμῶν ὑπάρχει ἐν τῷ θησαυρῷ, ὁ δὲ θησαυρὸς ἀφιέρωτο ⁹⁵πονηρῶς καὶ ἰδιορίθμως τῷ διαβόλῳ, πρόδηλον ὅτι καὶ ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ ὑμῶν ἐν αὐτῷ εἰσὶ τῷ πονηρῷ. Καὶ εἰ οὕτως ἑαυτοὺς μερίζετε, καὶ τοὺς μὲν λέγεται προσηλοῦσθαι τῷ Θ(ε)ῶ· διὰ τῆς ἀποταγῆς τοῦ κόσμου, ⁹⁶τοὺς δὲ τῷ διαβόλῳ δι' ὧν κρύπτετε πραγμάτ(ων) τοῦ μοναστηρίου οὐπερ φατέ προσηλωθῆναι, καὶ τῆς ἀδελφότητος ἥσπερ συγκατελέγητε, τί τὸ κέρδος μέλει, οὐδέν· ἀλλὰ καὶ ποῦ λόγον ἔχει τοῦτο· οὐκ ἀκούετε τοῦ Χ(ριστο)ῦ λέγοντο(ς) ⁹⁷ἐν τοῖς ἱεροῖς καὶ θείοις εὐαγγελίοις, «οὐδεὶς δύναται δυσεῖ κυρίοις δουλεύειν· οὐδέ· Θ(ε)ῶ καὶ Μαρωνᾷ; ἀλλ' ἢ Θ(ε)ῶ, Θ(ε)ῶ· ἢ Μαρωνᾷ, Μαρωνᾷ». Τί ἄλλο ἐστὶ τό, Μαρωνᾷ, ἢ πᾶν τὸ περιττὸν καὶ ὑπὲρ τὴν χρεια(ν). Εἰ οὖν κ(αὶ) ⁹⁸ὑμεῖς ταῦτα καταλιμπάνετε ἔξω που, καὶ οὐκ ἐν τῇ μονῇ, ἴσως ὡς περιττὰ λογιζόμενοι ταῦτα καὶ τῆς μονῆς κ(αὶ) τῆς ἀδελφότητος ἀδεᾶ, πῶς γὰρ εἰ ἐν χρεια ὄντα ταῦτα τῷ μοναστηρίῳ, κατελιμπάνετε ἔξω· ὅθεν ⁹⁹

ὡς δοκεῖτε περιττεύοντες ὑμεῖς ἐν τούτοις*, περιττεύουσι καὶ κείνα ἐν ὑμῖν, ἐν οἷς ὑμεῖς ἐκχέετε κακῶς τὸν πόθον, ὅθεν δῆλον ὅτι Μαρμωνᾶ καὶ οὐ Θ(ε)ῶ δουλεύετε. Βαβαί· τί ἄλλο γένοιτο τούτου ἀνοητότερον καὶ θεο¹⁰⁰στυγέστερον, τοῦ γελᾶν καὶ καταλιμπάνειν τὸν Θ(εῶ)ν τὸν πλάστην ἡμῶν τὸν κυβερνήτην τὸν ἄριστον τὸν κλίναντα οὐ(ρα)νοῦς καὶ καταβάντα, καὶ ἄν(θρωπ)ον γενόμε(εν)ον δι' ἡμ(ᾶς)· καὶ σ(α)ρωθέντα κ(αὶ) λογχευθέντα, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστηθέντα τὸν¹⁰¹ ἀγαθὸν δεσπότην τὸν πρῶον τὸν ἡμερον τὸν Ἰ(ησοῦ)ν τὸν γλυκύτερον, καὶ προσηλωθῆναι ἀθέσμως τῷ διαβόλῳ τῷ πονηρῷ ἀποστάτῃ τῷ πτερόνισαντι τὴν Ἐδαν, καὶ δι' ἐκείνης παγγενεῖ τὸν Ἀδάμ τῷ τῆν ἡμετέρ(αν) βασκαί¹⁰²νοντι σ(ωτη)ρίαν τῷ τοῖς φίλοις αὐτοῦ κόλασιν τε καὶ τιμωρί(αν) ἐτοιμάζοντι τῷ ξεσοφωμ(έν)ῳ τῷ μέλανι τῷ πικρῷ δεσπότη τῷ μηδ' ἐν χοίροις ἔχοντι ἐξουσί(αν). Ὡ τῆς ἀφροσύνης ὡ τῆς τυφλώσεως ἐν αἷς πίπτουσιν οἱ κατὰ τὰς¹⁰³ αὐτῶν πονηρευόμενοι φυχάς. Τί χωρίζετε ἐκ τῶν πραγμάτων ἄθλιοι καὶ κατακρύπτει(αι) τὰ ὑμέτερα ὡς ξένα τίς ταῦτα ἀρπάζει τῶν χειρῶν ὑμῶν, οὐδεὶς· ἀλλὰ τί τὸ διεγείρον ὑμ(ᾶς) πρὸς τοῦτο ὃ μάταιοι τάλανες. Φο¹⁰⁴βούμεθα λέγοντες τὸ γῆρας· προσδοκοῦμεν τινὰ ἀδυναμί(αν), ἢ ἐξωρί(αν) τῶν ἀδελφῶν ἐκ τῆς μονῆς, ἢ ἄλλο τι παρὰ πόδας τυχόν, ὃ βδελυροὶ καὶ ἀναπολόγητοι πρὸς ταῦτα· ὑμεῖς αὐτοὶ καθεαυτ(ῶν) ἐγείρετε πολέμιον τὸν δράκοντα¹⁰⁵ ἐν τῷ ταῦτα λογίζεσθαι καὶ φρονεῖν ἐν ἡμῖν τοῖς μοναχοῖς, οὐκ ἔτι χρῆ λογίζεσθαι ἐξ ὧν προφασισζόμε(ν)οι· οὔτε γῆρας· οὔτ' ἀδυναμί(αν), οὔτ' ἄλλη τις ἐξωρία· ποῦ ἄρα καὶ νομισθήσεται(αι) ἐν ὑμῖν γῆρας τοῖς νεκρώσασιν τὰ μέλη¹⁰⁶ ὑμῶν πάντα διὰ τὸν Χ(ριστό)ν ποῦ ἀδυναμία ἐν ὑμῖν τοῖς καυχομένοις ἐν ἀσθενεί(αι)ς κατὰ τὸν Παῦλον, «ὅταν ἀσθενῶ» φησὶν ἐκεῖνος «τότε δυνατός εἰμι»· καὶ ποῦ ἐξωρία ἐν ἡμῖν, τοῖς τὰ οἰκεία ἐκουσί(ως) καταλιποῦσι, καὶ ἀθαιρέτω¹⁰⁷ προκρίναντας ἐξωρία καὶ ξηνητεία διὰ τὸν ξηνητεύσαντα Κ(ύριο)ν. Τοῖνον οὐκ ἔστιν οὕτως ὡς αὐτοὶ ὑμεῖς λέγετε, ἀλλ' εἰ βούλεσθε ἀκούειν ὡς ἔχει, ἀκούσατε. Διὰ τὸ σκοπεῖν ὑμ(ᾶς) ταῦτα καὶ λογίζεσθ(αι), γῆρας λέγω καὶ ἀδυναμί(αν)¹⁰⁸ καὶ ἐξωρί(αν), ἐδρίσκει ὁ πονηρὸς δαίμων χώραν, καὶ ἐπιτίθει τούτοις μυρία ἄλλα πάθη καὶ λογισμοὺς ὑπὲρ τὴν θάλατταν, καὶ τῆς αὐτῆς ψάμμου· καὶ τοὺς τοῦ οὐ(ρα)νοῦ ἀστέρ(ας)· εἶτα τὸν νοῦν ὑμῶν ἐπισκοτεῖ καὶ θολεῖ, καὶ τότε ἐδρίσκεσθε αὐτοὶ¹⁰⁹ καθ' ἑαυτῶν πολέμιοι· πολεμούμενοί τε καὶ μαχόμε(ν)οι ὑπ' αὐτοῦ τοῦ διαβόλου, διὰ τῶν οἰκειῶν ὑμῶν λογισμῶν, ὧν αὐτοὶ αὐτῷ κακῶς τε καὶ ἀφρόνως

* Στὸ ἔγγραφο: τούτουτοις.

δεδώκατε, λογιζόμενοι τὸ γῆρ(ας)· κ(αὶ) τὴν ἀδυναμί(αν)· κ(αὶ) τὴν ἐξωρί(αν), ὡς προ¹¹⁰έφημεν· καὶ τότε οὐ μόνον τὰ ἴδια νοσφίζεσθε, καὶ κατὰκρισιν αἰώνιον, καὶ κόλασιν ἀφόρητον ἑαυτοῖς προξενεῖτε, ἀλλ' ἤδη καὶ τὰ ἴδια ἕκαστος ὑμῶν ἐπιτηδεύματα, ἦτοι τὰς τέχνας ὑμῶν, συνεχῶς προβάλλετε εἰς¹¹¹ μέτρον θησαυρόν [sic]· καὶ σωρὸν χρημάτων. Καὶ ἔτι τὸ πάντων ἔσχατον καὶ ὀλεθριώτατον, ἐκβάλλει ὑμᾶς τῆς μονῆς ὡσπερ πάλαι τὸν Ἀδὰμ τοῦ παραδείσου, καὶ διώκει ὑμᾶς τ(οῦ)ς ταῦτα λογιζομέν(ους), ἐνθ(εν) καὶ κείθεν τῷ ἀνέμῳ τῆς ἀναρ¹¹²χίας καὶ ἀνυποταξίας, καὶ οὕτω κακῶς κ(αὶ) ἀφρόν(ως) οἱ τοιοῦτοι ὑμεῖς ἐρχόμε(ν)οι, γυμνοῦσθαι τῶν ἀρετῶν κακῶς ὧν καλῶς ἐν τῇ μονῇ συγκατηλεγμ(έν)οι ὄντες τῇ ἀδελφότητι συνηγάγετε καὶ τῆς θείας κατὰ μικρ(όν) ἐκπίπτετε χάριτος· καὶ¹¹³ πτωχεύοντες τῶν θείων λογίων τὴν ἀκρόασιν, ἣν οἱ ἀμετάβλητοι καὶ τῆς γνώμης κ(αὶ) τοῦ τρόπου πάντοτε δαυιλῶς διαπορθμευόμε(ν)οι τῇ ἀδιαλείπτῳ στάσει, καὶ οἱ ἄγγελοι ἡδέως καθεκάστην ἐν τῇ μονῇ ἐνωτίζοντ(αι). Καὶ τελευταῖον, οἱμοὶ¹¹⁴ κολλήεσθαι ἐνὶ τῶν πονηρῶν πολιτῶν, τῶν δαιμόνων λέγω, καὶ παρ' αὐτοῦ στέλλεσθ(αι) εἰς τ(οῦ)ς ἀγροὺς αὐτοῦ, ἦτοι εἰς τὰ ληστεῖα τὰ ἐταιρεῖα τὰ ἀκολασί(ας)· τὰ θέατρα τὰς μέθας, καὶ τί ταῦτα πάντα καταλέγω, εἰς τόπους οὗς Κ(ύριο)ς οὐκ ἐπι¹¹⁵σκοπεῖ τοῦ τί ποιήσῃ, τοῦ βόσκειν χοίρους, ἤγουν τοῦ, καὶ ἐτέροις διδάσκαλοι τῶν μιαρῶν ὑμῶν καὶ θεοστρυγῶν ἔργων γενήσεσθ(αι). Ὡ πόποι· ὃ ἰδιοριθμία, σὺ καὶ φιλαργυρία ὑπάρχεις ἢ ῥίζα πάντων τῶν κακῶν· σὺ καλῆ¹¹⁶ καὶ πλεονεξία, ἢ ἄμοιρος τῆς τῶν οὐ(ρα)νῶν βασιλεί(ας) κατὰ τὸν μέγαν Παῦλον· οἶους ἐξ οἶων τοὺς χρωμένους σε ποιεῖν εἰωθες· ἀφ' ὕψους εἰς βάραθρο(ν) καθέλκεις· ἀπὸ βασιλεί(αν) εἰς ἐσχάτην καταντᾶς πτωχεί(αν)· ἀπὸ ἐλευθερί(αν) εἰς¹¹⁷ δουλεί(αν) κατάρχεις· ὃ θεοστρυγέστατον καὶ παράνομον ἔργον· σὺ παντάλανα καὶ ψυχολέτεια, καὶ τὸν Ἰούδαν παρώτρυν(ας) προδότην γενέσθαι τοῦ διδασκάλου· ὃ ἰδιοριθμία, ἀναιδέστατον, καὶ κατάπικρον ὄνομα¹¹⁸ καὶ πρᾶγμα. Φύγετε ταύτην παρακαλῶ φύγετε, ὅσοι τῷ Κ(υρί)ῳ τὰς ἑαυτῶν ἀφιερῶσατε ψυχὰς ὁμοῦ καὶ σώματα· οὐδεμίαν γὰρ ἔχει τὸ πρᾶγμα ἀφέλ(ει)αν, κενὸν ὑπάρχει καὶ μάταιον· οὐδενὶ τινὶ χαρίζει, ἀλλ' ἢ τὸ ἀπο¹¹⁹στερεῖν τοὺς ταύτην ἐργαζομένους τῆς βασιλεί(ας) τῶν οὐ(ρα)νῶν ὃ μὴ γένοιτό ποτε ἐν ὑμῖν, ἀλλ' ἀνώτεροι πάντες γενήσεσθε ταύτης. Τοῖνον οὐ μόνον δι' ὧν κακῶς ἀφίουσι τινὲς πραγμάτων ἐν τοῖς οἴκοις αὐτ(ῶν) εἴρηται τῶν¹²⁰ ὧν εἶχον πρὸ τοῦ ἐλθεῖν ἐνταῦθα, ἀλλὰ καὶ δι' ὧν ἐκ τῶν τῆς μονῆς ἐκτίσαντο πραγμάτων· ἢ ἀπ' ἄλλης οἰασοῦν τινῆς [sic] ἐπιτηδεύσε(ως), τὰ αὐτὰ καὶ πλείονα. Ὅθεν ἵνα μὴ γένηται τι ἢ τί πάθητε· ἢ ὅλως χώραν ἔξει ὁ¹²¹ πονηρὸς ἐν ὑμῖν, πᾶσιν ὁμοῦ ἀναφανδὸν ἐντέλλομαι, νομίμως τε καὶ κανονικῶς, οὕτως· ὁ βουλόμενος

μονάσαι καὶ εἰσελθεῖν ἐν τῷ μοναστηρίῳ, πρότερον διαθέσθω ἤτοι διορθώσθω καλῶς τὰ αὐτοῦ |¹²² ἅπαντα, ὅσα κινητά, κ(αὶ) ὅσα ἀκίνητα εἴη, καὶ τότε προσερχέσθω ἐν τῷ μοναστηρίῳ, μηδὲν ἐνοχλούμενος ἔτι τῷ ἰδίῳ λογισμῷ· μετὰ γὰρ τὴν εἴσοδον, οὐκ ἔξεστι τινὶ ἐπιστρέψαι καὶ διορθώσασθαι τι τῶν |¹²³ αὐτοῦ· φησὶ γὰρ ὁ Κ(ύριος) ἡμῶν Ἰ(ησοῦς) Χ(ριστός), «οὐδεὶς βαλὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' ἄροτρον, καὶ στραφεὶς εὐθετός ἐστιν»· ἔτι δὲ καὶ τῷ αὐτὸν ἐρωτήσαντι ἀπελθεῖν καὶ τὸν ἴδιον θάψαι π(ατέ)ρα, ἀπειρήκει· εἰπὼν γὰρ αὐτῷ, «ἄφες τ(οὺς) |¹²⁴ νεκρούς, θάψαι τοὺς ἑαυτοῦ [sic] νεκρούς». Λοιπὸν μετὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὸ μοναστήριον, μηδεὶς φανήτω ἔχων τινὰ πράγματα, κινητά ἢ ἀκίνητα ἔξω πού τῆς μονῆς· ἢ ἐν τῷ ποτὲ αὐτοῦ οἴκῳ· ἢ ἐν οἴκῳ ἢ ἐν θυγατρὶ αὐτοῦ· ἢ ἐν |¹²⁵ ἰδίῳ ἀδελφῷ· ἢ ἐν συγγενεῖ τινὶ· ἢ ἐν φίλῳ αὐτοῦ, ἢ καὶ ἀλλαχοῦ πού, ἀλλὰ ταῦτα καλῶς διαθέσθ(αι) κ(αὶ) διορθώσθ(αι) πρὶν τοῦ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς τὸ μοναστήριον, κ(αὶ) ἔσται συγχώρημ(έν)ο(ς). Ὅστις δὲ πάλιν ἔχει τί, καὶ οὐκ ὤρθω |¹²⁶ σεν αὐτό, βία τινὶ ἢ ἄλλο τι ἐμποδισθεὶς, μετὰ δὲ τὸ εἰσελθεῖν δεδιώρηκε [sic] τοῦ ἡγουμ(έν)ου καὶ τῶν λοιπ(ῶν) γνώμη, συγγνώμης κ(αὶ) οὗτος ἄξιος. Εἰ δὲ τις πάλιν ἔχων, καὶ κατὰ τὸ τυχόν οὐκ ὠμολόγησ(εν), ὠμολόγησε δὲ τις ἔ |¹²⁷ τερος τοῦτο· μετὰ δὲ τὴν τούτου ὁμολογίαν, εἰ εὐθὺς προσπέση τῷ ἡγουμένῳ καὶ τοῖς λοιποῖς, διορθώσῃ τοῦτο, κ(αὶ) συγγνώμην τῆς παραδρομῆς ζητήσῃ, τεύξεται [sic] καὶ οὗτος συγγνώμης· εἰ δὲ μετὰ τὴν φανέρωσιν, οὐ |¹²⁸ διορθώσῃ τοῦτο, ἀλλὰ μένων ἀνοήτως, καὶ κακῶς ἰδιοριθμῶν ἐν τῷ μέσῳ τ(ῶν) λοιπῶν, εἰ τυχόν καὶ τελείως οὐκ ἐ(νε)φανίσθη οὐδὲ ἐφανερῶθη παρὰ τινος εἰς τὸ διορθωθῆναι αὐτό, τὸν τοιοῦτον ἔχομ(εν) |¹²⁹ ἀφορισμένον καὶ ἀσυγχώρητον παρὰ Θ(εο)ῦ Παντοκράτορος· καὶ ἄλλον καὶ τῆς μονῆς καὶ τῶν ἀδελφῶν ἐξώριστον. Τοῖνυν πάντες προσέχετε ἑαυτοῖς, κ(αὶ) ἀλλήλοις, ὅτι εἰμὴ ταῦτα προελέγομ(εν) |¹³⁰ ὑμῖν, εἶχεν ἂν τις κακῶς ἐπινενοῆσθαι περὶ τοῦ τοιοῦτου ἁμαρτήματος τῆς οὐλερωτάτης ἰδιοριθμί(ας), ἴσως διὰ τὴν ἀγνοί(αν)· νῦν δὲ τις οὐκ ἔχει πρόφασιν, οὐδὲ μερίδα. Ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ πάντα ἐγγρά |¹³¹ φως διεταξάμεθα· καὶ πάντες ἠκούσατε· καὶ ἐμάθετε· καὶ ἐπινοήκατε· καὶ ἔτι ἀποστοματήσατε ταῦτα· νῦν δὲ φύγετε πάντες τὴν ταύτης ἐνέργειαν, ὡς βδελυρᾶν τε καὶ δαιμονοφιλή, |¹³² καὶ μεταδότειρ(αν), ἵνα καὶ τῆς βασιλείας τῆς οὐ(ρα)νοῦ(ν) μέτοχοι γένησθε· καὶ τῆς χαρᾶς τῶν ἐκλεκτῶν ἀξιοθεύητε· ἐν Χ(ριστ)ῷ Ἰ(ησοῦ) τῷ Κ(υρί)ῳ ἡμῶν· ᾧ ἢ δόξα σὺν τῷ ἀνάρχῳ αὐτοῦ Π(ατ)ρί· καὶ τῷ παναγίῳ· κ(αὶ) |¹³³ ἀγαθῷ· καὶ ζωοποιῷ αὐτοῦ Π(νεύματι)· νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνες τῶν αἰῶνων, ἀμήν. †

Ἐτι δὲ, μηδαμῶς γυνή τις εἰσερχέσθω ἐν τῇ μονῇ, κὰν ἀνάγκαι κατεπέγλωσιν ὅτι πλεῖσται καὶ μεγάλαι. |¹³⁴ Εἰ δὲ τις τῶν μοναχῶν,

ἀσθαδῶς τολμήσειε τοῦτο ποιῆσαι, καὶ ἐντὸς τοῦ μοναστηρίου γυναῖκα εἰσάξειε, εὐθὺς ὁ τοιοῦτος ἀφορίζεται· καὶ τῆς μονῆς ἐξορίζεται, οἷος ἂν καὶ εἴη, εἰ καὶ αὐτὸς ὁ πάντ(ων) πρόκριτος. |¹³⁵ Ὡσαύτως δὲ καὶ ἢ εἰσελθοῦσα γυνή, ἀφορισμένη τε εἴη καὶ ἀσυγχώρητος. Ἐτι δὲ καὶ ὁ ποτὲ γυνῆ [sic] τινὶ συμφαγῶν ἢ συμπιῶν, ἢ κατὰ μόν(ας) δολίως ὁμιλήσειε ἐγγύς πού τῆς μονῆς, ἔξω |¹³⁶ ζέτω [sic] ταύτης εὐθέως, καὶ |¹³⁷ † Ὁ ταπεινὸς μ(ητ)ροπολι(τ)ι(ης) Λαρίσσης Βησσαρί(ων) †

4.

Η ΔΙΑΘΗΚΗ (ΕΤΟΥΣ 1534/35) ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ
ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΔΙΑΔΟΧΟΥΣ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ

Μὲ τὴ διαθήκη του αὐτῆ ὁ ἅγιος Βησσαρίων ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς διαδόχους του μητροπολίτες Λαρίσης καὶ τοὺς παρακαλεῖ νὰ ἐξακολουθήσουν καὶ αὐτοὶ νὰ ἐπιδεικνύουν ἐξ Ἰσου ζῆλο καὶ ἐνδιαφέρον, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος, γιὰ τὴ Μονὴ Δουσίκου πού μὲ τόσους κόπους καὶ ἰδρωτὲς ἀνοικοδόμησε. Ἐχει συνταχθεῖ δευτέρα κατὰ σειρά καὶ ἔχει γραφτεῖ μὲ τὸ χεῖρ τοῦ ἱερέα Γρηγορίου⁷³. Τὸ πρωτότυπό της, σὲ μεμβράνη, κολλημένη ἐπάνω σὲ χαρτί, φυλάσσεται στὸ ἀρχεῖο τῆς Μονῆς Δουσίκου. Ἐχει διαστάσεις συνολικὲς 0,56×0,39 μ., καὶ στὸ γραμμμένο μέρος της 0,50×0,33 μ. Τὸ ἔγγραφο δὲν διατηρεῖται πολὺ καλά. Εἶναι φαγωμένο κατὰ μῆκος ἀριστερὰ καὶ κάτω, καὶ στὰ σημεῖα πού διπλώνεται ἔχουν ἐκπέσει μικρὰ τμήματα καὶ ἔχουν δημιουργηθεῖ κάποιες ὀπές (βλ. τοὺς ἐκτὸς κειμένου πίν. ΙΖ'-ΙΘ'). Κατὰ τὴν καταγραφή τοῦ 1964 ἔλαβε τὸν ἀριθμὸ 47.

Ἀντίγραφα: α'. — Νεότερο ἀντίγραφο, γραμμμένο σὲ χαρτί διαστ. 0,52×0,38 μ., φυλάσσεται στὸ ἀρχεῖο τῆς Μονῆς Δουσίκου (σακκούλι ἐγγράφων 12). Ἐπειδὴ ἡ ἀντιγραφή, ὅπως φαίνεται, ἔχει γίνεῖ πρὶν δημιουργηθοῦν τὰ χάρματα τοῦ πρωτοτύπου (τουλάχιστον τὰ περισσότερα ἀπ' αὐτά), τὸ ἀπόγραφο ἔχει σημασία γιὰ τὴ συμπλήρωση τῶν κενῶν. β'. — Ἀπὸ τὸν Χατζη-Γεράσιμο ἔχει καταχωρηθεῖ, μὲ ἀρκετὲς παραναγνώσεις, στὸν Κώδ. Δουσίκου 59 (ἔτ. 1858), σελ. 48-51.

Ἐκδόσεις: α'. — Δ. Γ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ-ΚΑΠΟΤΑ, Ἀκολουθία καὶ Βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βησσαρίωνος ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης... Ἐν Ἀθήναις 1897, σ. 67-70. Ἡ ἔκδοσις, ὅπως καὶ τῆς προηγούμενης διαθήκης,

73. Βλ. παραπάνω, σ. 189-191.

βασίστηκε σὲ ἀντίγραφο τοῦ ἡγουμένου Θεοφάνη Ἀγγελίδη ἀπὸ τὸν Κώδ. 59 (τοῦ Χατζη-Γεράσιμου) τῆς Μ. Δουσίκου. β'. — Μητροπ. ΤΡΙΚΚΗΣ καὶ ΣΤΑΓΩΝ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ [ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ], Ὁ ἅγιος Βησσαρίων (Δουσίκου), Ἀθή- να 1966, σ. 75-79 (ἀναπαράγει τὴν προηγούμενη ἔκδοση).

Βιβλιογραφία: Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης τοῦ 16ου αἰῶνος», Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιων. Ἀρχείου, [Ἀκαδημία Ἀθηνῶν] 15 (1965) σ. 92-94, 98, 114· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ἱστορικά σχόλια σὲ ἐπιγραφές... τῆς Μονῆς Δουσίκου», Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά [Ἀκαδημία Ἀθηνῶν] 1 (1984) σ. 58-60.

Μετὰ τὴν ὑπογραφή τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος στὴν ἐν λόγῳ διαθήκη ἀκολουθοῦν οἱ ὑπογραφές οἰκτῶ διαδόχων του μητροπολιτῶν Λαρίσης, οἱ ὅποιοι ὁμολογοῦν ὅτι ἀποδέχονται τὰ «ἀνωθεν γεγραμμένα» καὶ ὑπόσχονται ὅτι θὰ τὰ τηρήσουν (βλ. τοὺς ἐκτὸς κειμένου πίν. ΙΗ' καὶ ΙΘ'). Οἱ οἰκτῶ αὐτοὶ ἀρχιερεῖς Λαρίσης εἶναι κατὰ σειρὰν οἱ ἑξῆς:

1. Ὁ Νεόφυτος Α' (Σεπτ. 1540-Ἰούν. 1550), μὲ χρονολογία 1540/41. Εἶναι ὁ ἄμεσος διάδοχος τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος⁷⁴.

2. Ὁ Νεόφυτος Β' (Ἰούν. 1550-1568/69) ὁ ἀπὸ Σταγῶν, μὲ χρονολογία 1568/69 (ἡ χρονολογία αὐτὴ δὲν ὑπάρχει στὸ πρωτότυπο, ἔχει ἐκπέσει· ὑπῆρχε στὸ ἀντίγραφο — 29 Δεκ. 1893 — τοῦ Θεοφάνη Ἀγγελίδη, ἀπ' ὅπου τὴ δημοσίευσε, στὴ συνέχεια, ὁ Δ. Γ. Τριανταφυλλίδης-Καποτάς). Ὁ Νεόφυτος Β' εἶναι ὁ ἀνεψιὸς τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος καὶ ὁ β' κτίτορας τῆς Μονῆς Δουσίκου⁷⁵.

3. Ὁ Διονύσιος (1592-1601), μὲ χρονολογία 1593/94, ὁ φλογερὸς ἐθνεγέρτης καὶ ἐθνομάρτυρας ἀρχιερέας († Σεπτ. 1611, Γιάννενα), ποὺ χλευαστικὰ ἀποκλήθηκε «Σκυλόσοφος» (ἀπὸ «Φιλόσοφος»).

4. Ὁ Διονύσιος Μουσελίμης ὁ Βυζάντιος (1662-1671), ὁ μετέπειτα οἰκουμενικὸς πατριάρχης Διονύσιος Δ' (ἐπατριάρχευσε πέντε φορές, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1671 καὶ 1694)⁷⁶. Τὸ τμήμα τοῦ ἐγγράφου, ὅπου ὑπῆρχε ἡ χρονολογία τῆς ὑπογραφῆς, ἔχει ἐκπέσει (πρὶν γίνῃ τὸ ἀντίγραφο, ἀφοῦ οὔτε

74. Βλ. γι' αὐτὸν Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης τοῦ 16ου αἰῶνος», Ἐπετ. Μεσαιων. Ἀρχείου [Ἀκαδημία Ἀθηνῶν] 15 (1965) σ. 98-100, 119.

75. Βλ. γιὰ αὐτὸν Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης τοῦ 16ου αἰῶνος», σ. 86-124· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ἱστορικά σχόλια σὲ ἐπιγραφές... τῆς Μονῆς Δουσίκου», σ. 10, 16-20.

76. Μητροπ. πρ. ΔΗΜΝΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΑΤΣΗΝ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον, Ἐν Ἀθήναις 1975, σ. 137 [= Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, 56, 1974, σ. 476]· Μητροπ. ΣΑΡΔΕΩΝ καὶ ΠΙΣΙΔΙΑΣ ΓΕΡΜΑΝΟΥ, Συμβολὴ εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς καταλόγους Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως καὶ ἑξῆς, Μέρους Α' (1454-1702), Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1935, σ. 159-170, 192-193.

ἐκεῖ ὑπάρχει χρονολογία). Ὅμως ἡ ταύτιση εἶναι ἀσφαλῆς, ἐφόσον στὸ ὄνομα τοῦ Λαρίσης Διονυσίου ὑπάρχει καὶ ὁ προσδιορισμὸς «ὁ ἐκ Βύζαντος».

5. Ὁ καταγόμενος ἀπὸ τὴν Τένεδο Μελέτιος Β' (1750-Νοέμ. 1768), μὲ χρονολογία 1750⁷⁷, ὁ μετέπειτα οἰκουμεν. πατριάρχης Μελέτιος Β' (1768-1769)⁷⁸.

6. Ὁ Μελέτιος Γ' Καλλιάρχης (1769-1792) ἀπὸ τὴ Χίο⁷⁹, μὲ χρονολογία 1770.

7. Ὁ Διονύσιος Καλλιάρχης «ὁ ἐκ Βύζαντος» (1793-1804), μὲ χρονολογία 1793 (τὸ τμήμα τοῦ ἐγγράφου, ὅπου ἡ χρονολογία, ἔχει ἐκπέσει· ἡ χρονολογία ὑπάρχει στὸ νεότερο ἀντίγραφο του). Πρόκειται γιὰ τὸν ἀνεψιὸ τοῦ Μελετίου Γ' Λαρίσης καὶ τὸν μετέπειτα ἐθνομάρτυρα μητροπολίτη Ἐφέσου († 10 Απρ. 1821)⁸⁰.

8. Τελευταῖος ὑπογράφει, μὲ χρονολογία 1838, ὁ Ἀνανίας Ταμβάκης ὁ ἀπὸ Ρασχοπρεσρένης (1837-1853), καταγόμενος ἀπὸ τὴ Μυτιλήνη⁸¹.

Ἀκολουθεῖ ἡ διπλωματικὴ ἔκδοση τοῦ ἐγγράφου ἀπὸ τὸ πρωτότυπό του.

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΕΓΓΡΑΦΟΥ

† Ἐπειδὴ πᾶν τὸ ἀπὸ Θεοῦ ἀρχόμενον εἰς αὐτὸν ἀδθίς τε λῆγον ἦν, δεῖν ὤηθην καὶ αὐτὸς ἀπὸ Θεοῦ τὴν ἀρχὴν ποιήσασθαι, καὶ ἐν αὐτῷ τὸ τέλος σαββατῆσαι τῶν ἔργων μου, ὃ καὶ ²κατὰ τὴν ἐμὴν ἐτέλεσα δύναμιν τῆ αὐτοῦ συνεργία τε καὶ ἀρογῆ· δεισας οὖν ἐγὼ τῷ τῶν πολλῶν πρὸ ἐμοῦ παραδείγματι, οὐκ ἔδωκα ὑπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου· ³οὐδὲ τοῖς βλεφάρους μου νυσταγμόν, κατὰ τὸν θεῖον φάναι Δα(βί)δ· ἀλλὰ τὸν ξύμπαντά μου χρόνον, ἡμὴν ὀρθοῖζων ἐκ νυκτός τε καὶ ἐρηγηορῶν, μελισσηδὸν ὥσπερ ἐν σίμβλῳ ⁴τὰ ἐμὰ συλλέγων, οὐχ ἵνα ταῦτα κατορῶξομαι καὶ φροῦδα ποιήσομαι ἐν ἔργοις ἀλοκότοις τε καὶ θεοστυγέσιν, ἀλλ' ἵνα τῷ παρασχόντι μοι ὡς παρακαταθήμην ἀποδώ⁵σω, δι' οἰκοδομῆς τε καὶ ἀνεγέρσεως ἔργων θεοφιλῶν καὶ θεαρέστων· ὅψ' οὐ γὰρ καὶ προ-

77. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ἱστορικά σχόλια σὲ ἐπιγραφές... τῆς Μονῆς Δουσίκου», σ. 58, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

78. ΣΑΡΔΕΩΝ ΓΕΡΜΑΝΟΥ, Συμβολὴ εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς καταλόγους... Μέρους Β' (1702-1936), Ἐν Κων/πόλει 1938, σ. 94-98, 146.

79. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ἱστορικά σχόλια σὲ ἐπιγραφές... τῆς Μονῆς Δουσίκου», σ. 59, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

80. Κ. ΑΜΑΝΤΟΥ, Τὰ γράμματα εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, 1566-1822, Ἀθήναι 1946, σ. 203-204 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία)· Πρ. ΔΗΜΝΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΑΤΣΗΝ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι..., σ. 138· Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, ὁ.π., σ. 59.

81. Πρ. ΔΗΜΝΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΑΤΣΗΝ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι..., σ. 139.

στάτης τούτων πάντων προκεχείρισμαι, ἐν οἷς ὁ αὐτὸς οἶδε κρίμασί τε καὶ δικαίω⁶μασιν. Ὁθεν ἠρξάμην καὶ ἐκ βάρων ἠγειρα τῇ αὐτοῦ ἀμάχω βοηθεία τε καὶ συνεργία, περικαλλῆ τε θεῖον καὶ πάνσεπτον ναόν, δοξαζόμενόν τε καὶ ὄνο⁷μαζόμενον πάλαι καὶ νῦν, ἐπὶ τῷ αὐτοῦ σ(ωτη)-ριώδει καὶ φρικτῷ ὀνόματι· μοχθήσας οὖν ὡς ἄλλος οὐδεὶς, καθὼς καὶ αἱ τῶν ἔργων μου ἐκβάσεις θεωροῦνται |⁸ καὶ μαρτυροῦσιν, ἐν τοῖς ἰδίοις αὐτῶν τόποις τε καὶ στάσεσι· καὶ μετὰ τὴν αὐτοῦ ἀπάτησιν, περιτοιχισάμην αὐτ(όν). τοίχω ὄχυρῶ τε καὶ ἀσφαλεῖ, ἐν ᾧ καὶ κέλλας |⁹ οὐκ ὀλίγας ἐπηξάμην, συνέχόμενα πάντα καὶ στηριζόμενα τῇ παναλκυστάτη χειρὶ τοῦ Παντοκράτορος Θ(εο)ῦ ἡμῶν καὶ πᾶσαν τὴν θέσιν τε καὶ στάσιν τούτου, ἐμπειρ(ως) κ(αὶ) |¹⁰ ἐπιστημόνως κατεσκευασάμην· καὶ συνελὼν φάναι, νέον αὐτ(όν) κατέστησα παράδεισον, καθὼς ὁρᾶται μεθ' ὧν καὶ ἱερὰ οὐ μωμητὰ ἐποησάμην ἐν αὐτῷ· |¹¹ καὶ βιβλία διάφορα κατεπλούτησα τούτου, καὶ πᾶσαν ἄλλην κατασκευὴν ἑδαφιλευσάμην αὐτῷ· καὶ κοινόβιον εὐλοκρινέστατον καὶ ἄδολον αὐτὸν κατέστησα, καὶ ἔβε¹²βαίωσα τοῦ μένειν ἀπαραιοίτητον καὶ ἀσάλευτον, λεγόμενόν τε ὁμοῦ καὶ πραττόμενον, ὡς τὰ λοιπὰ καθαρὰ τε καὶ ἀμιγῆ κοινόβια· μηδεὶς τὸ οἰονοῦν παρενο¹³χλούμενον ἢ παρορῶμενον τῶν τῆς μονῆς μοναχῶν ἢ ἄλλων. Μετὰ γοῦν τὴν τελείαν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ πάντων ἀπάτησιν, παρατίθημι αὐτ(όν) καὶ τ(οὺς) |¹⁴ παρ' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ, ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ Κ(υρίου) ἡμῶν Ἰ(ησο)ῦ Χ(ριστο)ῦ καὶ Σ(ωτῆ)ρ(ο)ς Θ(εο)ῦ, οὗ καὶ τοῦ ὀνόματος πεπλοῦτήμῃ τε τὴν κλήσιν, φρουρεῖσθαι τε καὶ ἀΰξεσθαι ἔτι καὶ ἔτι ὑπ' αὐτοῦ. |¹⁵ Νῦν δὲ ἐπὶ τούτοις δέομαι καὶ ἀντιβιῶ ἕνα ἕκαστον τῶν μετ' ἐμὲ τὴν προστασίαν τε καὶ προεδρίαν διαδεξ[ό]μενον τῆς ἀγιωτά¹⁶της μ(ητ)ροπόλεως Λαρίσσης, |¹⁶ καὶ ἔτι ὡς παρόντι διαλέγομαι αὐτῷ ἀδελφοπρεπῶς τε καὶ μᾶλλον θεοφιλῶς καὶ χριστομιμήτως· ὧ τὴν αὐτὴν ἐμοὶ θεόθεν κληρωθεὶς προεδρίαν· |¹⁷ νεῦσον ἰλαρῶς τε καὶ προσηνῶς, πρὸς τοὺς ἀμετρήτους ἡμῶν κόπους τε καὶ ἰδρωτάς, οὓς διὰ Χ(ριστο)ῦ ἀόκνως ἐξέχεα καὶ ἐτέλεσα, καὶ ἐνθες τῷ σῶ νοῦ, ἡλίκα |¹⁸ ἔργα ἐξετέλεσα, ζεούση τε καρδίᾳ, καὶ θερμῶ καὶ πολυσκέπτῳ λογισμῷ, ἐν τῇ μονῇ λέγω τοῦ Κ(υρίου) ἡμῶν Ἰ(ησο)ῦ Χ(ριστο)ῦ τῇ ὑπερκειμένη τῶν Μεγάλων Πυλῶν, καὶ |¹⁹ τυράννησον τὸν σὸν λογισμὸν θεοφιλῶς, κατασκοπῶν τὴν στάσιν τε καὶ θέσιν αὐτῆς, οἷα ἐξ οἷον κατέστη, κόπω τε καὶ μόχθῳ οὐ μετρητῷ· καὶ ταῦτα καλῶς κατοπτεύσ(ας), |²⁰ ὄρεξον αὐτῇ μοι χεῖρα βοηθείας, λόγου τε καὶ ἔργου, καὶ πᾶσαν πονηρῶν κακοβουλίαν τε καὶ πονηρίαν ἐξ αὐτῆς ἀπόστρεφον καὶ εἰς τέλος ἐξαφάνισον· |²¹ ἀποσόβησον τοὺς κατ' αὐτὴν ἐγειρομένους, τῇ σφειδόνῃ τῶν θεῶν λόγων σου· πρόστηθι ταύτη· ὑπεράσπισον αὐτῆς ὄψαι ταύτην ἐξ ἀντιλογίας κακῶν· |²² στηριξον τὰ τέκνα αὐτῆς καὶ σά ὑφάπλωσον αὐτὰ τῇ σῇ θεόθεν δοθήσει θεῖα σκέπη· ἐπισυνάγαγε τὰ

διεσκοπρισμένα αὐτῆς· δι' ἀπειλῶν· διὰ παραινήσεων· |²³ διὰ νοουθεσιῶν, εὐκαιρῶς, ἀκαιρῶς· ὡς οἷα π(ατ)ήρ τε καὶ ποιμὴν φιλοστοργότατος· καὶ παντοίοις ἔτι κατακόσμησον αὐτὴν θεοῖς χαρίσμασιν, οὐ δι' ἐμὴν λέ²⁴γω ταῦτα χάριν, ἀλλ' ἔνεκεν τοῦ πλάσαντος καὶ τιμήσαντος ἡμᾶς, καὶ δι' ἀγάπης ἀπειρῶν εἰς θάνατον ἐκδόντος ἑαυτ(όν), καὶ σὸν ἡμῖν ἐξαγοράσαντος ταύτην τῷ ἰδίῳ αἰ²⁵ματι· παρ' οὗ καὶ τὰς τῶν ἔργων ἀπαιτησόμεθα διαφορὰς· καὶ τὸν μισθὸν ληψόμεθα κατὰ τὰς τῶν καρδιῶν δια[θέσεις] ἡμῶν· οὐκ ἦν δὲ ἐγὼ ἕτερος τὸ πο[λίτευμα] |²⁶ ἀλλὰ τὸ αὐτὸ καὶ ἐν σοί· ἐν ᾧ καὶ τὴν ἐμὴν αὐτόν σε οἶομαι ἔχειν διάθεσιν τε καὶ προαίρεσιν· μὴ τὸ τυχόν παραλλάττειν ἢ παραποιεῖν] ἐν ἅπασιν, ἐπεὶ [γὰρ ἔφη]ν ὅτι] |²⁷ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐνός ἐσμέν δεσπότην, καὶ ἐν ἐν ἀμφοτέροις τὸ λειτουργημα· τὸ οἰκονομεῖν τε καὶ πράττειν τὰ αὐτῷ μὴ ἀπαρέσκοντα, ἀλλὰ καὶ τὰ ὑφ' ἑτέρου δι' αὐτὸν κτη²⁸σθέντα, καταρτίζειν τε ἀλλήλ(ους) τὰ κατὰ τι διαφέροντα καὶ διορθοῦν. Ὡσαύτως δὲ οἶομαι σε δακτεῖσθαι καὶ εἰς ἅπασάν μου τὴν κατὰ Θ(εόν) ἐργασίαν, καὶ μᾶλλον ἐν τῇ |²⁹ διαληφθῆσθαι τοῦ Σ(ωτῆ)ρ(ο)ς ἡμῶν Ἰ(ησο)ῦ Χ(ριστο)ῦ μονῆ, ἐν ἣ καὶ τοὺς ἐμοὺς κατέρρευσα ἰδρωτάς· ναί, οὕτως ἔσο πρὸς τῆς αὐτῆς ἀγί(ας) Τριάδος, ἣν ἅπαντες οἱ τὸ αὐτὸ λαβόντες βάπτισμα |³⁰ πρεσβεύομεν. Ἔτι δὲ δέομαι καὶ δέομενος οὐ παύσομαι ἕως ὅτου καὶ σὲ τὸν αὐτὸν ἐμὸν κασίγνητον, καὶ ἄκων ἐν τούτοις ἐπικάμφομαι, ὅπως τῷ νῶ τονώσης |³¹ σου τὴν ψυχὴν καὶ τὴν καρδίαν εἰς ἀντίληψιν ταύτης, καὶ ὡς ἴδιον κτήμα λογίξῃ ταύτη· καὶ ὅσα ἂν ἐμοὶ αὐτῷ παρελήπται συμφέροντα τῆς μονῆς, ἀμελία τινί, ἢ |³² ἀδυναμία· ἢ καιροῦ οἰκονομία· ἢ προσώπου τινός· ἢ λήθη· ἢ βία παρατυχοῦσα, σὺ αὐτὸς ὧ προσφιλέστατε καὶ ἰσόφυχε ἀδελφε καὶ διάδοχε τῶν αὐτῶν |³³ ἐμοὶ προστασιῶν, πληρωτῆς ὀρηγῶς γενοῦ κ(αὶ) πλουσιόδωρος· καὶ ἔτι προνοητῆς ἔσο καλῶν τε καὶ θεαρέστ(ων) ἔργων, ταύτης· ἵνα καὶ ἐν τῇ τῆς ἀποδόσεως ἡ³⁴μέρα, τὸν αὐτὸν ὁμοῦ τῶν καλῶν οἰκονόμων, δεξώμεθα μισθόν· ἐν Χ(ριστ)ῷ Ἰ(ησο)ῦ τῷ Κ(υρί)ῳ ἡμῶν, ἀμήν † |³⁵ † Ἐκτέθειται οὖν ταῦτα παρ' ἐμοῦ, ἔτους τρέχοντος ζμγ' [7043 = 1534/35] ἐν(δικτιῶν)ος, η⁷⁵.

|³⁶ † Ὁ ταπεινὸς μ(ητ)ροπολ(ι)τ(ης) Λαρίσσης, Βησσαρί(ων) †

|³⁷ † Τάνοθ(εν) γεγραμμέν(α) δέχομαι καὶ ἀντασπάζομαι καὶ φιλάτω ἕως ἐσχάτης ἀναπνοῆς μου, καὶ ὑπέγραφα ἐν ἔτει ζμθ' [7049 = 1540/41] ἐν(δικτιῶν)ος ιδ'.

|³⁸ † Ὁ ταπεινὸς μ(ητ)ροπολ(ι)τ(ης) Λαρίσσης Νεόφυτος †

|³⁹ † Τάνοθ(εν) γεγραμμέν(α) δέχομαι κ(αὶ) ἀντασπάζομαι κ(αὶ) φιλά-

τω έως ἐσχάτης μου ἀναπνοῆς, καὶ ὑπέγραψα ἐν ἔτει ζοζ' [7077 = 1568/69] ἐν(δικτιῶν)ος ιβ' †]

|⁴⁰ † Ὁ εὐτελής μ(ητ)ροπολίτης Λαρίσης Νεόφυτος †

|⁴¹ † Τὰ ἄνωθεν στέργω φυλάττειν, ὅσον οἶ(όν) τέ μοι, ἄχρι ἐμῆς τελευτῆς· τούτου χάριν καὶ οἰκεία χειρὶ ὑπέγραψα † ἐν ἔτει ζρβ^ω [7102 = 1593/94] ἐν(δικτιῶν)ος ζ'.

|⁴² † Ὁ ταπεινὸς μ(ητ)ροπολίτης Λαρίσης Διονύσιος †

|⁴³ † Εἰ Θεός δῶ, ὑπόσχομαι φυλάττειν, ὅση δύναμις, καὶ τηρεῖν τὴν τε μονὴν καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ ἀσκουμ(έν)ους πατέρας

|⁴⁴ † Ὁ ταπεινὸς μ(ητ)ροπολίτης Λαρίσης Διονύσιος ὁ ἐκ Βύζαντος †

|⁴⁵ [† Τὰ παρὰ τοῦ ἁγίου πατρὸς ἡμῶν] τῇ παρ[ούσῃ] ἐγκεχαραγμένα, εἰ Θεός δῶ, [ὑπόσχομαι φυλάττειν, ὅση δύναμις· οὐ χάριν] οἰκεία χειρὶ ὑπέγραψα· ἐν ἔτει σ(ωτη)ρίῳ ραγ' [= 1750] ἐν(δικτιῶν)ος ιγ'.

|⁴⁶ [† Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Λαρίσης Μελέτιος ὁ ἐκ τῆς Λευκόφρου*, νήσου τῆς Τροίας].

|⁴⁷ [† Εἰ Θεὸς διδῶ, ὑπόσχομαι φυλάττειν τὰ ἄνωθεν μέχρις ἐσχάτης μου ἀναπνοῆς· οὐ χάριν καὶ ἰδιοχ]είρως μου ὑπέγραψα ἐν τῷ ραφ' [= 1770] σ(ωρη)ρίῳ ἔτει, ἰδνικτ(ιώνος) (ι)γ'.

|⁴⁸ [† Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Λαρίσης Μελέτιος ὁ Χίος]

|⁴⁹ [† Τὰ παρὰ τοῦ ἁγίου πατρὸς ἡμῶν τῇ παρούσῃ ἐγκεχαραγμένα, εἰ Θεὸς διδῶ, ὑπόσχομαι φυλάτ]τειν μέχρις [ἐσχάτης μου ἀναπνοῆς·

|⁵⁰ οὐ χάριν οἰκεία] χειρ[ὶ] ὑπέγραψα] ἐν ἔτει σωτηρίῳ ραγγ'] ἰνδικτιῶνος ια'.

|⁵¹ † Ὁ ταπεινὸς μ(ητ)ροπολίτης Λαρίσης Διονύσιος ὁ ἐκ Βύζαντος †

|⁵² † Τὰ παρὰ τοῦ ἁγίου πατρὸς ἡμῶν τῇ παρούσῃ ἐγκεχαραγμένα, εἰ Θεὸς διδῶ, ὑπόσχομαι φυλάττειν |⁵³ μέχρις ἐσχάτης μου ἀναπνοῆς· οὐ χάριν οἰκεία χειρὶ ὑπέγραψα ἐν ἔτει σωτη|⁵⁴ρίῳ ραωλῆ' [= 1838] ἰνδικτιῶνος ια' † Ὁ ταπεινὸς μ(ητ)ροπολίτης Λαρίσης Ἀνανί(ας) ὁ ἐκ Μιτυλήνης.

* Λευκόφρου = Τένεδος.

5.

ΑΓΙΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ «ΒΕΒΑΙΩΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΔΙΑΤΑΚΤΙΚΟΝ ΓΡΑΜΜΑ ΚΑΙ ΔΙΑΘΗΚΗΣ ΑΝΑΠΑΗΡΩΤΙΚΟΝ» (ΕΤΟΥΣ 1534/35) - ΑΝΕΚΔΟΤΟ

Με τὸ γράμμα του αὐτὸ ὁ ἅγιος Βησσαρίων, ποὺ τὸ χαρακτηρίζει «διατακτικὸν» «καὶ διαθήκης ἀναπληρωτικόν», ἀναφέρεται κατ' ἀρχὴν στὸ ἱστορικὸ τῆς ἀνέγερσης ἀπὸ τὸν ἴδιο τῆς Μονῆς Δουσίου καὶ στὴ συνέχεια ἀπευθύνει νουθεσίες καὶ παραινέσεις πρὸς τοὺς πατέρες τῆς μονῆς καὶ ὀρίζει τοὺς κανόνες καὶ τὸν τύπο τῆς κοινοβιακῆς τῆς διαβίωσης, καθὼς καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ ἡγουμένου. Εἶναι ἡ τρίτη καὶ τελευταία διαθήκη τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος καὶ ἔχει ἐπίσης γραφεῖ με τὸ χέρι τοῦ ἱερέα Γρηγορίου⁸².

Τὸ πρωτότυπὸ τῆς, σὲ μεμβράνη, φυλάσσεται στὸ ἀρχεῖο τῆς Μονῆς Δουσίου καὶ εἶναι τοποθετημένο μέσα σὲ κύλινδρο. Ἔχει διαστάσεις συνολικῆς 0,60/0,65×0,51/0,53 μ., καὶ στὸ γραμμμένο μέρος τῆς 0,44×0,48 μ. Ἡ διατήρηση τοῦ ἐγγράφου εἶναι ἀρκετὰ καλὴ. Κατὰ μῆκος τῆς ἀριστερῆς τοῦ πλευρῆς, στὸ περιθώριο, ἔχουν φθαρεῖ καὶ ἐκπέσει μικρὰ τμήματα (βλ. τοὺς ἐκτὸς κειμένου πίν. Κ' καὶ ΚΑ'). Τὸ μελάνι τοῦ κειμένου εἶναι μαῦρο, ἐνῶ τῆς ὑπογραφῆς ἀνοικτότερου χρώματος. Κατὰ τὴν καταγραφή τοῦ 1964 ἔλαβε τὸν ἀριθμὸ 43.

Ἀ ν τ ἰ γ ρ α φ α: α'.— Στὸν κώδ. Δουσίου 91, φφ. 77^r-90^r. Τὸ κείμενο ἐδῶ, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὴ σύγκριση τῆς γραφῆς, ἔχει ἀντιγραφῆ ἀπὸ τὸ δουσικιώτη μοναχὸ Κάλλιστο, ὁ ὁποῖος τὸ 1569/70 ἀντέγραψε στὸν ἴδιο κώδικα (φφ. 37^r-56^v) τὴν πρώτη διαθήκη τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος⁸³. β'.— Στὸν κώδ. Δουσίου 93 (ΙΘ' α.), σελ. 24-47. γ'.— Στὸν κώδ. Δουσίου 59 (ἔτ. 1858, κδγρ. Χατζη-Γεράσιμος), σελ. 34-39.

Γιὰ τὴ γενικότερη ἱστορία τοῦ μοναχισμοῦ τῆς περιοχῆς ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ πληροφορία ὅτι ὁ καθηγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ Μεγάλου Μετεώρου, ὡς ἐπικεφαλῆς τῆς «σκήτεως», ἔχει δικαιοδοσίες, καὶ ἀσκεῖ τὴν ἀνώτερη πνευματικὴ ἐποπτεία, στὴ Μονὴ Δουσίου. Ἔτσι ὁ ἡγούμενος τῆς Μονῆς Δουσίου, σὲ περίπτωσι δυσεπίλυτων ζητημάτων καὶ δυσκολοδιόρθωτων ἀμαρτημάτων,

82. Βλ. παραπάνω, σ. 189-191.

83. Βλ. παραπάνω, σ. 204. Πρβλ. καὶ Φ. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, «Παλαιογραφικὰ καὶ Μεταβυζαντινὰ», *ΕΕΦΣΠΑ* 27 (1979) σ. 215 καὶ εἰκ. 7 (σ. 214), ὅπου ἡ ἀντιγραφή ἀποδίδεται στὸν ἱεροδιάκονο Ραβουλά. Ἐὰς προστεθεῖ, στὴν προκειμένη περίπτωση, ὅτι ἡ παράφραση ποὺ ἔχει ἀντιγράψει καὶ ὑπογράψει ὁ Ραβουλάς στὰ ἀμέσως προηγούμενα φύλλα (57^r-76^r) τοῦ κώδικα εἶναι γεμάτη ἀπὸ ὀρθογραφικὰ σφάλματα, ἐνῶ τὸ πρωτότυπο τοῦ ἐγγράφου ἔχει ἀντιγραφῆ ἐδῶ ὀρθογραφημένο, ὅπως συμβαίνει καὶ μετὰ τὴν πρώτη διαθήκη τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος ποὺ ἔχει ἀντιγράψει στὸν ἴδιο κώδικα (φφ. 37^r-56^v) ὁ δουσικιώτης μοναχὸς Κάλλιστος.

εντέλλεται να απευθύνεται στον ήγούμενο του Μεγάλου Μετεώρου για τη διευθέτηση και την επίλυσή τους: *Εἰ δὲ βαρὺ τε καὶ ἐ[παχθὲς τυ]γγάνον εἶη τὸ ἀμάρτημα, καὶ ὑπὲρ τῆς τοῦ καθηγουμ(έν)ου τῆς μονῆς δυνάμεως, ἀναχθήτω αὐτὸ πρὸς τὸν δσιώτατον καθηγουμένον τοῦ Μετεώρου καὶ παρ' ἐκεῖνον ἐχέτω τὴν διόρθωσιν, εἰ ἐξῆν' ὃν ὡς μείζονα τῆς σικήτε(ως) ὄντα πν(ευμα)τικὸν π(ατέ)ρα δίδωμι αὐτῷ, τὸ τὰς με[γάλας καὶ] δυσδιορθώτ(ους) ἐμπταισμένας πράξεις διορθοῦν κανονικῶς τε καὶ ἐπιστημόν(ως), τοῦ ἡμετέρου λέγω μοναστηρίου· οὐ μὴν δὲ καὶ ἄδειαν τοῦ λήφειν ποτὲ τί τὸ παρατυχόν τῆς μονῆς (στ. 22-24). Για τὴν κοινοβιακή, ἄλλωστε, ὀργάνωση τῆς μονῆς λαμβάνεται ὡς πρότυπο καὶ ὑπόδειγμα τὸ κοινόβιο τοῦ Μεγάλου Μετεώρου (στ. 16), τοῦ ὁποῦ τῆ βάση ἀποτελεῖ ὁ «κανονικὸς τύπος» τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου τοῦ Μετεωρίτη⁸⁴. «Ὅλα αὐτὰ δείχνουν τὴν ἀκτινοβολία ποὺ εἶχε καὶ τὴν ἐπιρροή ποὺ ἀσκούσε ἡ Μονὴ τοῦ Μεγάλου Μετεώρου στὶς γύρω μονὲς τῆς περιοχῆς.*

Τὸ τμήμα τῆς διαθήκης ποὺ ἀφορᾷ τὴν αὐστηρὴ κοινοβιακὴ ὀργάνωση τῆς μονῆς (στ. 13-20), τὰ καθήκοντα τοῦ ἡγουμένου (στ. 25-31), καθὼς καὶ ἄλλα μοναστηριακὰ ζητήματα (στ. 36-38, 45-49) ἔχει περιληφθεῖ αὐτούσιο, σχεδὸν κατὰ λέξη, στὸ διαθηκῶ γράμμα (τοῦ ἔτους 1541/42) τῶν ἀυταδέλφων ἱερομονάχων Νεκταρίου καὶ Θεοφάνη τῶν Ἀψαράδων⁸⁵, τῶν κτιτόρων τῆς Μονῆς Βαρλαάμ τῶν Μετεώρων, καθὼς καὶ στὸ ἐπίσης διαθηκῶ γράμμα (τοῦ ἔτους 1545) τῶν ἀυταδέλφων ἱερομονάχων Ἰωάσαφ καὶ Μαξίμου⁸⁶, τῶν κτιτόρων τῆς μετεωρικῆς Μονῆς Ρουσάνου. «Ὁμως, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ σύγκριση τῶν ἐπὶ μέρους λεπτομερειῶν, τὸ γράμμα τῶν ἱερομονάχων Ἰωάσαφ καὶ Μαξίμου ἀντιγράφει ἀπ' εὐθείας τὸ κείμενο τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, ἔχι τὸ ἀντίστοιχο σημεῖο τοῦ γράμματος τῶν κτιτόρων τῆς Μονῆς Βαρλαάμ Νεκταρίου καὶ Θεοφάνη, ὅπως ἔχει ὑποστηρίξει ὁ Σπ. Λάμπρος⁸⁷. Ἄς προστεθεῖ ὅτι τόσο τὸ γράμμα τῶν βαρλααμιτῶν ἱερομονάχων ὅσο καὶ ἐκεῖνο τῶν ρουσανιτῶν, στὸ τέλος, ἀντιγράφει αὐτούσια τὴν ἀντίστοιχη διατύπωση τοῦ

84. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ὁ ὁσίου Ἀθανασίου ὁ Μετεωρίτης: Βίος - Ἀκολουθία - Συναξάρια, Ἔκδοση Ἱ. Μ. Μεγάλου Μετεώρου (Μεταμορφώσεως), Μετέωρα 1990, σ. 22-23, 55, 113-114, 145-147.

85. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΥ, «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 2 (1905) σ. 109 (στ. 11-31), 110 (στ. 1-11, 16-19, 21-32), 111 (στ. 1-13, 32), 112, (1-25).

86. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΥ, *δ.π.*, σ. 149 (στ. 6-35), 150 (στ. 1, 14-17, 28-30), 151 (στ. 1-22), 152 (στ. 11-33), 153 (στ. 1-3).

87. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΥ, *δ.π.*, σ. 144-145. Τὸ κείμενο τοῦ διαθηκῶ γράμματος τῶν ἱερομονάχων Ἰωάσαφ καὶ Μαξίμου, ὡς πρὸς τὸ συγκεκριμένο σημεῖο, εἶναι πλησιέστερο πρὸς τὸ κείμενο τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος παρὰ πρὸς τὸ γράμμα τῶν ἀδελφῶν Νεκταρίου καὶ Θεοφάνη, τοῦ ὁποῦ ὁμως ἄλλα, ἐπὶ πλέον, τμήματα ἀντιγράφει καὶ ἀναπαράγει.

κείμενο τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος: βεβαιωτικὸν τε καὶ διατακτικὸν γράμμα καὶ διαθήκης ἀναπληρωτικόν⁸⁸.

Βιβλιογραφία: Φ. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, «Παλαιογραφικὰ καὶ Μεταβυζαντινὰ», *ΕΕΦΣΠΑ* 27 (1979) σ. 213, 214· Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ἱστορικὰ σχόλια σὲ ἐπιγραφὰς... τῆς Μονῆς Δουσίκου», *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικὰ* [Ἀκαδημία Ἀθηνῶν] 1 (1984) σ. 12-13· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Χατζη-Γερασίμου... Ἀνέκδοτο ἐγκώμιο (1826) τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος...», *Τρικαλινὰ* 7 (1987) σ. 29.

Ἀκολουθεῖ ἡ διπλωματικὴ ἔκδοση τοῦ ἐγγράφου ἀπὸ τὸ πρωτότυπό του.

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΕΓΓΡΑΦΟΥ

[† Χρό]νων ἤδη παρωχητό(ων) οὐκ ὀλίγων καὶ τὰ πάντα ἄλλην αλωσ τῇ στάσει τε καὶ θέσει αὐτῶν ἀλλοιωθέντα, πόλεις ἔρημοι γεγόνασιν ὄλων ἀν(θρώπων), χῶραι ὡσαύτως τῶν οἰκούντων καὶ ναοὶ ὁμοίως· ἔτι δὲ καὶ αἱ εὐαγεῖς μοναὶ καὶ περιφανεῖς τῶν μοναχῶν ἄκουσαι τὰ ἔργα καὶ τοὺς κατὰ Θ(εο)ν ἔμ(ονες) ἀπεβάλλοντο·¹ [φε]ῖθ' διὰ τὸ μὴ εἶναι αὐτοὺς· πάντες γὰρ ἔβησαν φυγάδες ἐν ἀλλοδαποῖς τε καὶ ξένοις τόποις καὶ μοναῖς, τὰς μεταβολὰς τε καὶ ἀνωμαλί(ας) ἀποδιδράσκοντες τῶν καιρῶν, σὺν οἷς δὲ καὶ τὴν στάσιν τε καὶ θέσιν αὐτῶν καὶ πάντα τὸν ἄλλον κόσμον καὶ τὴν κτῆσιν ὠλέσαντο. Οἴμοι· εἰς τὸ μηδὲν ἐληλάκησ(αν)· ἔξ ὧν εὐαγῶν² μονῶν μία καὶ καλλίστη ὑπῆρχε καὶ ἡ σεβασμιωτάτη καὶ διαπρύσιος μονή, ἡ εἰς ὄνομα τιμωμένη τε καὶ δοξαζομένη τοῦ Κ(υρίου) καὶ Θ(εο)ῦ καὶ Σ(ωτῆ)ρ(ο)ς ἡμῶν Ἰ(ησο)ῦ Χ(ριστο)ῦ, ἡ ὑπερκειμένη τῶν Μεγάλων Πυλ(ῶν)· εὐθηνουμένη τε καὶ ἀκμάζουσα ἦν ἐν πολλοῖς καὶ διαφόροις ἀγαθοῖς, ἔργοις τε ὁμοῦ καὶ πράγμασι,³ μηδενὸς τὸ παρατυχόν δεομένη, ἀλλὰ τοῖς δεομένοις ὑπῆρχεν αὐτῇ χεῖρα ὀρεκτικὴ τε καὶ ἰλαρά· τοῖνον καὶ αὐτῇ οὐκ ἀπέδρα τὸ τῶν πολλ(ῶν) μονῶν κοινὸν νανάγιον, ἀλλ' ἤδη συνερῆμωτο αὐτοῖς καὶ μοναχ(ῶν) καὶ κτημάτ(ων) καὶ πάσης τῆς οἰασοῦν αὐτῆς κτήσεως· καὶ ὄλων ἀφήρητο αὐτῆς⁴ τὸν κόσμον τῇ πολυετῇ ἀτημελίᾳ τε καὶ συνεχῇ τῶν ταύτης διοικητῶν μονώσει, μηδὲν φέρουσα πλέον τῇ τοῦ ὀνόματος κλήσει τε καὶ προσηγορίᾳ, καὶ ταύτη λίαν ἀμυδρῶς· λείψανον γὰρ οὐκ ἦν αὐτῇ τῆς παλαιᾶς κατασκευῆς εἰς ἐνδειξιν ἀρρηθῆλον, ὠλοντο πάντα· καὶ εἰ μὴ Κ(ύριος), ὁ⁵ πάντων κηδεμών τε καὶ πρύτανις, χεῖρα ταύτη ὀρέξατο βοηθεῖ(ας), ἀπώλεσεν ἂν καὶ αὐτῇ, ὅς ὀφέποτε, ὑπὸ τῆς οἰκεί(ας) ἀγαθότητος ὡς εἰωθ(εν) ἐπικαμφθεῖς ἐνεύσατο αὐθις πρὸς ἀνέγερσιν ταύτης καὶ ἀνάκτησιν,

88. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΥ, *δ.π.*, σ. 113, 153.

ἐν' αὐτῇ μὲν τὸ πρῶτον ἢ καὶ κάλλιστον ἀνέληται κάλλος, αὐτὸς δὲ δοξασθήσεται οὐκ ἔλατ|⁷ τῶν πρώτων) δοξολογιῶν τε καὶ ὕμνων· ἀνήγαγέ τε τὴν ἐμὴν ταπεινότητα καὶ ἀναξιοτήτα ἐκ λάκκου ταιλαιω- ρί(ας) καὶ ἰδρύσατο ταύτην ἐν τῷ τῆς ἀρχιερωσύνης ὕψει, κρέμασιν οἷς αὐτὸς μόνος οἶδε, διευθύνουσα τε καὶ διεξάγουσα ὡσεὶ μέραι τὸ τῆς ἀγιο- τάτης μ(η)τροπόλε(ως) Λαρισσαί(ων) ποι|⁸ μιονιὸν κατὰ δύναμιν ἦν αὐ- τὸς ὁ πάντων παροχεὺς ἐνεδίδου ταύτη· περισκοπήσασα οὖν αὐτὴ καὶ ἰδοῦσα πάντα τὰ ἐν τῇ προορηθείσῃ ποίμνη τε καὶ ἐπαρχία εὐρισκόμενά τε καὶ ὀνομαζόμενα μονήδρια καὶ μοναστήρια, καὶ τὰ μὲν τούτων) ἦν σώζοντα τὴν ἐαυτῶν στάσιν τε καὶ θέσιν, Θ(εο)ῦ τινι προ|⁹νοία, ἢ τινῶν εὐρισκόμενων ἐπιστάσια τε καὶ διοικήσει· τὰ δὲ οὐ· καὶ τὰ μὲν σώζοντα καὶ κτήματά τινα ἐν ἀλλοτριαῖς καὶ ταῦτα χερσὶ τε καὶ κλήσεσιν ὄντα τῇ ἀλληλουχία τῆς αὐτῶν ἀδεσποτείας) καὶ οὐ δεσποτείας), οὐτ(ως) οἶμαι βέλτιον καλεῖσθαι τῇ δεσποτεία τῶν οὐκ ἰδίων, τὰ δὲ οὐ· τὰ δὲ ὀνο- μα μόνον λίαν |¹⁰ ἀμυδρῶς τε καὶ ὑφειμέν(ως) ὀνομαζόμενα, ἐξ ὧν μία ὑπήρχ(ε) καὶ ἡ προορηθεῖσα σεβασμία μονή, ἦν ἀκριβέστερον ἐγὼ τῶν ἄλλων περισκοπήσας, καὶ ἰδὼν τὴν τοῦ τόπου αὐτῆς θέσιν, καλλίστην τε καὶ εὐαρμοστάτην [sic] οὖσαν εἰς πᾶσαν κατασκευὴν τε καὶ μοναχῶν ἀνάπασιν, ἠρξάμην σὺν Θ(ε)ῷ μετὰ κ(αὶ) |¹¹ τοῦ ἐμοῦ ὀμαιμόνος κυ- ροῦ Ἰγνατίου, τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου τε καὶ προστάτου Φαναρίου, τοῦ ἀνακτῆσασθαι, μᾶλλον δὲ ἐκ βάθρων ἀνεγείραι ταύτην, ἥδη εἰς ἀφανισμόν ὡς ἔφθην(εν) εἰπόντες ἐληλυθυῖαν· καὶ κόπ(ους) καὶ ἰδρωτ(ας) οὐ τοὺς τυχόντας ἐνδείξαντες ἐν αὐτῇ, συναντιλαμβανομ(έν)ου δὲ ἡ[μῖν] |¹² καὶ τοῦ τ]ὰ πάντα τελειούντος Θ(εο)ῦ ἡμῶν, ἀνεγείραμέν τε τὸν ναὸν κάλλιστον ἢ τὸ πρῶτον, καὶ τοῖχον περιστειχίσαντες αὐτὸν κύκλω ὀχυρώτατον, ἐν ᾧ καὶ κέλλ(ας) ἐπήξαμ(εν) πλείστας καὶ διαφανεῖς εἰς ἀνάπασιν τῶν μοναχῶν, καὶ τῶν ἄλλως πως παρατυγχανόντων· καὶ κρήνην ἐντὸς καλῶς περιστήσαντες, [καὶ |¹³ βιβλία] διάφορα καὶ σκευὴ ἱερὰ παντοῖα, καὶ ἱερέ(ων) καὶ διακόν(ων) ἀλλαγὰς κατεπλουτήσαμ(εν) αὐτὴν εἰς αἶνον καὶ δόξαν Θ(εο)ῦ. Πρὸς τοῖς δὲ καὶ κτήματα παντοῖα, ἀμπελώνας τε, καὶ ἀγρούς· καὶ κήπι(ους) τε, καὶ παραδείσ(ους)· καὶ μετόχια καὶ μύλων(ας)· καὶ ποιμνία· καὶ ζεύγη βοῶν· καὶ ἵππους καὶ |¹⁴ ἡμιόνους, καὶ ἕτερα διάφορα ἐν αὐτῇ ἀφιερῶσαμ(εν)· καὶ πάντα ὅσα ἦν ὑπὸ τῆς ἡμετέρας) δυνάμεως, ἐκτησάμην ταύτην, τοῦ εἶναι ἀνελιπῆ τε καὶ ἀδεᾶ τῶν χρεωδῶν αὐτῆς· καὶ μοναχοὺς ἱκανοὺς συνηθροίσασμ(εν)· καὶ ἱερεῖς, καὶ διακόν(ους) ἐν αὐτῇ κατεστήσαμ(εν), ὅπως ὁμῶσι τε καὶ εὐλογῶσι μ(έν) |¹⁵ τὸν Θ(εο)ν, μνημονεύουσι δὲ καὶ ἡμ(ᾶς) τ(ὸν) κατὰ δύναμιν κοπιάσαντ(ας), ἔτι δὲ καὶ τοὺς πρὸ ἡμῶν καὶ μεθ' ἡμῶν κοπιάσαντας καὶ κοπιάσοντας. Εἶτα κατεστήσαμ(εν) ταύτην κοινό- βιον εἰλικρινῆς τε καὶ ἄδολον, εἶναί τε ὁμοῦ καὶ ὀνομαζεσθαι καὶ πρῶτ-

τεσθ(αι) καὶ φυλάττεσθαι |¹⁶ πάντα τὰ νόμιμα αὐτοῦ, ὡς ἐν τῷ Με- τεώρω καὶ τοῖς λοιποῖς ἀληθεῖσι τε καὶ καθαρῶσι καὶ ἀδόλοις κοινο- βίοις· ἔχειν δὲ τοὺς ἐν αὐτῇ ἀσκουμέν(ους) κοινὰ τὰ πάντα· κοινῇ ὄσι τῇ τραπέζῃ· κοινῇ τοῖς ἐνδύμασί τε καὶ ὑποδήμασι· κοινῇ τῇ βουλή, κοινῇ τῇ οἰκίσει· τῇ τιμῇ ἀλλήλ(ους) |¹⁷ προηγούμενοι κατὰ τὸν μέ- γ(αν) Παῦλον, τὸ σκεῦος τῆς ἐκλογῆς Κ(υρίο)ν· μηδενὸς ἔχοντός τι ἢ ὀνομάζοντος ἰδίων, ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τῆς μονῆς, οὔτε μικρ(ὸν) οὔτε μέγ(α)· ἀλλ' ἔστωσ(αν) ἅπαντες πρὸς ἀλλήλ(ους) συνημμένοι ἐν ἀγάπῃ τε καὶ ἀληθείᾳ, ὡς μία ψυχὴ ἐν πολλοῖς σώμασιν, ἀλλ' οὐ γνώμασι, κα- λ(ῶς) τε |¹⁸ καὶ θεοφιλῶς μετερχόμενοι καὶ μεταχειριζόμενοι τὰ τῶν ἐτέρο(ων) καὶ τῆς μονῆς ἀρμόδιά τε καὶ ὀνήσιμα· ἀμιλλαν ἔχειν αὐτ(ὸν) οὐ τὴν τυχοῦσαν, πρὸς τὰ θεάρεστα καὶ θεοφιλῆ ἔργα τε καὶ πράξεις· αἱ νόκται ὄσιν αὐτοῖς ἀμειβόμενοι καὶ μᾶλλον ὑπὲρ ἀμειβόμενοι τὰ τ(ῶν) ἡμερῶν τοῦ μεί|¹⁹ζονος ἐν ἀρετῇ, διδάσκαλος τοῖς ἄλλοις ὁ τρόπος γινέσθω καὶ κραττέσθω, καὶ συνελῶν φάναι, ἕκαστος αὐτῶν ἀνιμάσθω πᾶσαν ἀρετὴν τε καὶ κοσμιότητα μοναχικῇ ἀρμόζουσα(ν) πολιτεία, οἷα σπόγγος τὰ νάματα, ἐν' ἔχῃ τῷ μὴ ἔχοντι διδοῖναι τε καὶ περισσεύειν δι' ἔργων ἀποδείξει(ως), κ(αὶ) |²⁰ τοῦτο ποιῶν κληθήσεται) μέγ(ας) κατὰ τὴν κυριακὴν φωνήν· ὁ δὲ γε τούτων) ποτὲ φωραθησό- μενος, ἰδιοριθμία ταττόμ(εν)ο(ς), ἢ μᾶλλον εἰπεῖν νοσυλευόμ(εν)ο(ς), καὶ ταύτην κακοῖς ἐπιτηδεύων τρόποις, τρέφων ἰδὼν τῷ ἰδίῳ λογισμῷ, ὡς ὁ δαίμων οἶδεν ἐκεῖνον διδάξαι, κανονιζέσθω καὶ διορθούσθω ὑπὸ |²¹ τοῦ δσιωτάτου καθηγουμένου τῆς αὐτῆς σεβ(ασ)μί(ας) μονῆς, δηλο- νότ(ι) ἀπορραπίσας ταύτην ἀπ' αὐτοῦ τοῦ λοιποῦ· προσμέν(ων) ταύτην, συνέχων, ἐργαζόμε(ν)ο(ς), ἐξούσθω καὶ ἀποσκορακιζέσθω τοῦ λοιποῦ τῆς μονῆς, καὶ τῆς ἀδελφότητος, καὶ λόγοις βληθῆτω πικροτάτοις, ὡς ὁ πάλαι Ἀχαρ λίθοις, |²² [νο]σφισάμενος τῶν κοινῶν καὶ μᾶλλον τῶν τῷ Θ(ε)ῷ ἀφιερομέν(ων)· καὶ κατακρινέσθω δεινῶς ὑπὸ τοῦ καθηγου- μ(έν)ου, ὡς ὁ Ἀνανί(ας) καὶ Σάπφειρ(α) ἢ τούτου σύζυγος ὑπὸ Πέ- τρου τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων, οἱ καὶ θανάτω παρεπέμφθησ(αν), διὰ μιᾶς καὶ μικρᾶς ἰδιοριθμίας)· εἰ δὲ βαρὺ τε καὶ ἐ|²³ [παχθῆς τυ]γ- χάνον εἴη τὸ ἀμάτημα, καὶ ὑπὲρ τῆς τοῦ καθηγουμ(έν)ου τῆς μονῆς δυνάμεως, ἀναχθήτω αὐτὸ πρὸς τὸν δσιώτατον καθηγουμένον τοῦ Μετεώ- ρου, καὶ παρ' ἐκεῖνον ἐχέτω τὴν διόρθωσιν, εἰ ἐξῆν· ὅν ὡς μείζονα τῆς σκήτε(ως) ὄντα πνευματικὸν π(ατέ)ρα δίδωμι αὐτῷ, τὸ τὰς με- |²⁴ [γάλας καὶ] δυσδιορθώτ(ους) ἐμπταισμέν(ας) πράξεις, διορθοῦν κα- νονικῶς τε καὶ ἐπιστημόν(ως) τοῦ ἡμετέρου λέγω μοναστηρίου· οὐ μὴν δὲ καὶ ἄδειαν τοῦ λήφειν ποτὲ τι τὸ παρατυχόν τῆς μονῆς· ἢ ὡς αὐτοῦ ἀρέσκοντος ἢ ὡς τῆς μονῆς αὐτοῦ ἀρπάζοντος ἐκεῖνο· ἱεροσυλία γὰρ ἔστι |²⁵ τοῦτο, περὶ ἧς καὶ νόμος κεῖται ἀπαγορεύ(ων), καὶ δίκας καὶ

ποινάς μεγάλας εισπράττων τὸν ἱεροσολοῦντα. Ἔτι δέ, ἐνδεῖ τὸν κατὰ καιροὺς ἡγεμονεύοντα τῆς μονῆς, μὴ νωθῶς τε καὶ ἀνειμένως διακεῖσθαι ἐν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ μοναχοῖς τε ὑπηκόοις, ἵνα μὴ ἐτέρ(ων) τὰ μὴ ἀνή²⁶κοντα πρᾶττόντων, αὐτὸς δὲ τὴν ὑπὲρ ἐκείνων δώσει δίκην, ὡς ἀμελήσας τῆς ἐτέρ(ων) σ(ωτη)ρίας, καθὼς καὶ τις τῶν θεί(ων) ἐγνωμάτευσσε π(ατέ)ρων, φησὶν ὁ παρασιωπῶν τῶν ὑπηκό(ων) τὰ πταίσματα, ὡς αὐτὸς πρᾶξ(ας) κατακριθήσεται(αι), καὶ πειθέτω σε Ἥλει τοῦ ἱερέως τὸ παράδειγμα, πῶς ²⁷ ἄμφω τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀνουθέτ(ων) υἱῶν δέδωκ(εν) τὴν τιμωρί(αν), ἀλλ' ἐργηγορέναι μὲν αὐτ(ὸν) καὶ νήφειν, ὡς οἶα κοινὸν προστάτην καὶ διδάσκαλ(ον) τῆς μονῆς· ἐρευνᾶν δὲ καὶ καταμανθάνειν ἐνὸς ἐκάστου αὐτῶν, τὴν πολιτεί(αν) καὶ τὸ ἐπιτήδευμα, καὶ διακόνημα, ὡς ἔχετε ²⁸ καὶ ὡς πρᾶττετ(αι) ὑπ' αὐτ(ῶν)· καὶ τοὺς μὲν τὰ τῆς μονῆς καλ(ῶς) τε καὶ θεαρέστ(ως) μετερχομέν(ους), ἀλλὰ δὴ καὶ τὰ αὐτ(ῶν) ἄλλως π(ως) ψυχωφελῆ καὶ σωτήρια, καὶ ἐργηγορῶτ(ας) ἀεὶ καὶ νήφοντ(ας) πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρεῖς γίνεσθαι τι, στηρίζειν τε καὶ ἔτι παρορμῶν π(ατ)ροπρεπῶς· τοὺς δὲ νωθῶς ²⁹ καὶ ἀμελ(ῶς) διακειμέν(ους), ἐπιτιμᾶν τε καὶ ἐπιπλήττειν λόγοις ἔραθυμοπρεπεῖς καὶ ἀμελοπρεπεῖς, καὶ πρὸς ἔργα διεγείρων σ(ωτη)ρίας, καὶ κόλασιν καὶ τᾶλλα αὐτοὺς ἐπαπειλεῖν, ἀπηνῶς τε καὶ ἐμβριθῶς, μᾶλλον δὲ νοουθετικῶς, ἢ ὡς τὸ πρόσωπ(ον) ἐπιτήδειον ὄν καὶ πρὸς ἐ³⁰τέρ(ων) ἀποβλέπ(ων) σ(ωτη)ρίαν, ἵνα τούτους ἄξῃ πρὸς ἐργασί(ας) τε πν(ευματ)ικὰς καὶ κοινὰς, καὶ δοκίμους τοῖς λοιποῖς καταστήσειε ὡς οἶα Θεοῦ οἰκονόμος ἄριστος(ς). Τὸν δὲ ἐν καπηλίῳ ποτὲ φωραθέντα, ἢ ἐν γάμῳ, ἢ ἐν ἄλλῳ τινὶ κοσμοπρεπεῖ εὐωχῆματι, ἐσθίοντα καὶ πίνοντα, ³¹ ἐξωριζέτωσ(αν) τοῦτον τῆς μονῆς καὶ ἀφοριζέτωσ(αν), καὶ παιδευέτωσ(αν)· τέλος δὲ τὰ τῆς γνώμῃ περὶ αὐτοῦ δόξαντα τοῦ ἡγουμ(έν)ου. Τὸν δὲ κατὰ καιροὺς ἀρχιερατεύοντα τοῦ τόπου, ὑποταττέσθωσ(αν) οἱ τῆς μονῆς μοναχοί, ὡς οἶα ποιμένα τε καὶ διδάσκαλον, καὶ κοινὸν πάντων ³² π(ατέ)ρα ὑπὸ Θεοῦ προκεχειρισμένον, εἰς τὸ κατὰρχεῖν καὶ καταρτίζειν πάντα τὰ ὑπὸ τὴν αὐτοῦ ἐπαρχί(αν) μοναστήρια, ἔχειν τε δὲ αὐτ(ὸν) ἐκ τῆς μονῆς, οὐκ ἄλλο τι ἢ τὸ διηνεκὲς αὐτοῦ καὶ παρησιῶδες μνημόσυνον· καὶ τὴν προσήκουσ(αν) τῶν μοναχῶν τιμὴν τε καὶ ἐδλάβειαν· ³³ [καὶ κ]ατ' ἔτος κηρίον λίτρ(αν) μί(αν)· ἔτι δέ, καὶ τὸν εἰς προστασί(αν) τῆς μονῆς προκριθησόμενον, εἶναι τε οὐ ξένον ἢ νεωστὶ ἀφιγμένον, ἀλλὰ εἶναι αὐτ(ὸν) θρέμμα τε καὶ κουρᾶ τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου, καὶ ἐπιστήμονα εἰς πᾶν τοῦ μοναστηρίου ὑπηρέτημα· καὶ τότε κοινῇ βουλῇ τε ³⁴ [καὶ γνώμῃ τῶν τ]ῆς μονῆς ἀδελφῶν, δεξάσθω τὴν προεδρί(αν)· λαμβανέτωσ(αν) δὲ πρότερον) συγχώρησιν παρὰ τοῦ ἀρχιερέως τοῦ τόπου, οὐ μὴν δὲ καὶ ὄν αὐτὸς ἐκλέξητ(αι) δέξονται ἄκοντες, βία γὰρ τοῦτο καὶ ἀκυροῦται, γέγραπται πού περὶ

τούτου οὕτως, οὐδὲν ὡς τὸ ἐκ φόβου ἢ ³⁵ [βίας ἀκυροῦται]· εἰ δ' ὡς τὰ πολλὰ καὶ τοῦτο συμβήσεται ποτε, τὸν προστατεύοντα οὐ τῆς μονῆς τυχόντα ἐπιτήδειον οὐδὲ τῆ ἀδελφότητι συναρεσκόμε(εν)ον, ἀλλὰ τινα ξένον ἢ νεωστὶ ἀφιγμένον, κουρευέσθω πρότερον, ἢ μεγαλοσχημιζέσθω, καὶ τότε ὡς ³⁶ [ἔφημε]ν κοινῇ τῶν προορηθέντων, τὴν προεδρί(αν) δεξάσθω. Ἔτι δὲ οὐδένα τῶν ἡμετέρ(ων) συγγενῶν πού τυχόν τὸ θεῖον περιβαλλόμενον σχῆμα, καὶ εἰς τὴν μονὴν κατακισθέντα, καὶ τῆ ἀδελφότητι συνταχθέντα, ἐξῆν προτιμᾶσθαι τι τῶν ἄλλων ἢ προκρίνειν ³⁷ καὶ ἐξουσιάζειν τὰ ἀπαρέσκοντα τῆ κοινότητι, ἡμ(ᾶς) προβαλλόμε(εν)ο(ς) βοήθημα, ἀλλ' εἰς κἄκεινος τῶν λοιπῶν τῆς μονῆς λογιζέσθω, καὶ ὡς τῆ κοινότητι δόξει τὰ περὶ αὐτοῦ, οὕτω καὶ γενήσεται(αι). Ἔτι δὲ εἰ τις τῶν ἀσκουμένων ἐν τῇ μονῇ, ἱερεὺς ὢν, ἢ ιδιώτ(ης) ³⁸ τὴν τάξιν, τῷ τῆς φιλαρχί(ας) ἀλώσεται(αι) ὀλεθρίῳ καὶ θεοστυγεί πάθει, ᾧ μὴ γένοιτό ποτε Χ(ριστ)έ μου τιμὴ περιπεσεῖν· καὶ πρωτεῖον ζητήσει τῆς μονῆς, οἰκείῳ τινὶ πείθων ἐαντῷ προτερεῖματι, ἢ τινῶν τῶν τῆς μον(ῆς) φιλοκάκ(ων) θαρρῶν ἀντιλήψει συνευδοκούντ(ων) κἄκειν(ων) ³⁹ αὐτῷ τι λαθραί(ως) καὶ ἐπιβούλ(ως) τῆ κοινότητι ἀσύμφορον δοκόν, καὶ ἐπ' ἐξουσί(ας) τινὸς καταδράμη· ἢ καὶ δωροδοκήσει τινί· ἢ ἄρχουσι κοσμοκοῖς πρὸς ἀντιλήψιν αὐτοῦ διεγείρει τοῦ τεύξασθαι ἕνεκα, ὁ τοιοῦτος οἶος καὶ ἂν εἴη, εὐθὺς μετὰ τὸ τὴν αὐτοῦ διαγνωσθῆναι ⁴⁰ ὀλεθριωτάτην καὶ χειρίστον πάντων τῶν κακῶν ἐγγείρησιν, μενέτω ἀφορισμένος καὶ ἀσυγχώρητος, παρὰ τῆς ὁμοουσίου, καὶ ζωοποιοῦ, καὶ ἀδιαιρέτου, καὶ ἀσυγχήτου Τριᾶδος, τοῦ ἐνὸς τῆ οὐσία Παντοκράτορος Θεοῦ ἡμῶν, καὶ ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, ⁴¹ καὶ μετὰ θάνατον ἄλτος· καὶ τῆς μονῆς καὶ τῆς ἀδελφότητος ἀτοχειρὶ πάντων τῶν τῆς μονῆς ἀδελφῶν, ἐκρίφθησεται(αι), ὡς ὁ πρὶν ἐωσφόρος ἐκ τοῦ οὐ(ρα)νοῦ, οὐ καὶ μιμητῆς καὶ διάδοχος τοῦ ὀλεθρίου πάθ(ους) αὐτοῦ γενόμε(εν)ο(ς), φιλαρχία καὶ φιλοδοξία κἄκεινον ὡς ⁴² ἀστραπὴν ἔρριψ(αν) κάτω ἐν τῷ τῆς ἀπωλεί(ας) ταρτάρῳ, ἐν ᾧ καὶ τοὺς συναποστάτ(ας) καταχωννῶν· φεῦ τῆς κενῆς δόξης καὶ φιλαρχί(ας)· οἶα πρᾶττουσι τοὺς ἀλόντας, δαίμων(ας) ἐξ ἀγγέλων ποιούσιν, ἐξ ἀποστόλ(ων) καὶ μαθητῶν προδότην· καὶ μηδέποτε τῆς μονῆς εἴσω ἐμβαλεῖ τὸν κακεν⁴³τρεχῆ αὐτοῦ πόδα, ἕως ὅτου κακῶς ζῇ τῇ ἀζῶῳ ζωῇ αὐτοῦ, ἀλλ' εἰ καὶ τῆς μονῆς φανήσεται πού πλησίον, διωκέσθω ταύτης, ὡς οἶα τις θῆρ λυσσώδης καὶ τῆς ποιμνῆς σίντης· καὶ μηδέποτε τις τῶν τῆς μονῆς μοναχῶν αὐτῷ συνεσθιαθήσεται(αι)· ὡσαύτως δὲ καὶ τοὺς αὐτ(ὸν) ⁴⁴ συρράφαντας, ἐν τῇ ἀβουλήτῳ καὶ δαιμονοφιλεῖ βουλῇ, καὶ τὴν ἰδίαν σύμμαχον δόντας αὐτῷ γνώμην, καὶ παραθαρρύνειν αὐτῷ ἐγκελευσαμέν(ους), εἰς τὸ τὴν ἀρχὴν ἐπιλάβεσθαι παρὰ τῆς γνώμης τῆς κοινότητος τοῦ μοναστηρίου, ἀφορισμέν(ους) καὶ ἀσυγχωρήτ(ους) καὶ τῆς μο⁴⁵[νῆς ἀποβλήτους] εἰς ἀεὶ ὡς συνερ-

γούς αὐτοῦ καὶ συναποστάτ(ας) γενομέν(ους)· ὡσαύτως δὲ καὶ τὸν πρῶτ(ως) τὸ δρᾶμα νοήσαντα, κ(αί) μὴ εὐθέως τῇ κοινότητι μνησαντα· ἔτι δέ, εἴ τις τῶν ἱερομονάχων, ἢ τῶν μοναχῶν τῶν ἐν τῇ μονῇ ἀσκουμέν(ων), φανήσεται ἀντιπράττων ἢ ¹⁴⁶ [ἀντιθέτων ἢ ἀν]τιλέγων τὰ καλῶς τῇ μονῇ, πραχθέντα καὶ τεθέντα, καὶ λεχθέντα, φιλοδιόρθιμος, ἢ φιλόδοξος ὢν, καὶ ταύτ(ας) συστήσαι βουλόμενος, τὸ ἴδιον οἰονεὶ ἐπικουρῶν πάθος, καὶ τοῖς ἀπλοστέροις τὴν γνώμην δι' αὐτοῦ συγγέ(ων), ὁ τοιοῦτος οἶος ἂν καὶ εἴη καὶ ἐ¹⁴⁷ [ξ οἶον βαθμοῦ] καὶ καταλόγου τύχη, εἰ μὲν εὐθὺς μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ πάθους, καὶ τὴν τοῦ καθηγουμ(έν)ου π(ατ)ρικὴν καὶ προστατικὴν ἐπιτίμησιν, βάλῃ μετανοί(αν) ἐνώπιον πάντ(ων), καὶ δάκρυσι χέ(ας), καὶ συγχώρησιν αἰτήσας, καὶ τὸ πάθος μεθ' ὑποσχέσ(εως) ὅτι πολλῆς παραι ¹⁴⁸ τησάμενος, τοῦ μὴ ἀντιπράξαι, ἢ μεταθέσειν, ἢ ἀντιλέξειν τί, ἀλλ' ἐμμέν(ων) διόλου ἐν τοῖς τῇ μονῇ ἐκτεθειῖσιν ὅροις, λήψεται καὶ τὴν θεραπεί(αν) κανονικῶς παρὰ τοῦ ἡγουμένου, καὶ μενέτω ἐν τῇ μονῇ, σωφρονῶν ἑαυτ(όν), καὶ τοῖς ἄλλοις εἰς τὸ ἐξῆς· εἰ δὲ μέν(ων) ἀντι¹⁴⁹πράττων ἀστρεπτεῖ, ὁ τοιοῦτος οἶος ἂν καὶ εἴη καὶ ἐξ οἶον βαθμοῦ, ἀφοριζέσθω καὶ τῆς μονῆς διωκέσθω καὶ τοῦ λοιποῦ χωριζέσθω, ὡς ὁ Ἰούδας τοῦ χοροῦ τῶν ἀποστόλ(ων)· καὶ μήτε διὰ μετανοί(ας), μήτε διὰ τινας παρακλήσεως τὴν εἴσοδον ἐχέτω ποτὲ τῆς μονῆς, κ(αί) ¹⁵⁰ συνταγήσεται τῇ ἀδελφότητι. Ταῦτα μὲν οὕτως· ὁ δὲ Κ(ύριος)ς ἡμῶν καὶ Θ(εὸς)ς Ἰ(ησοῦ)ς Χ(ριστός)ς, ἢ ἀποτειρήνη καὶ ὁ ἰλασμός, ὁ τὴν ἄψευστον καὶ ὑπερδύναμον ἀφείσ φωνήν, τὴν, καὶ πύλαι ἄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς, ἀνεπειρέαστον καὶ ἀκαταμάχητον καὶ ἀ¹⁵¹θραστον τηρήσαιο τὴν σεβασμί(αν) μονήν· τὴν εἰς ὄνομα αὐτοῦ τιμωμένην τε καὶ δοξαζομένην· ὁμόνοι(αν) δὲ καὶ εἰρήνην· καὶ εὐθηνί(αν) ἰλασμόν, παράσχοιτο τῶν ἐν αὐτῇ ἀσκουμέν(ων) μοναχῶν· σὺν αὐτοῖς (δὲ) καὶ κληρονομί(αν) ἐν τῇ τῶν οὐ(ρα)νῶν βασιλείᾳ, ¹⁵² πρεσβείαις τῆς αὐτοῦ κυριωνύμου καὶ ὑπερευλογημένης μ(η)τ(ρό)ς· τῶν θεοειδῶν αὐτοῦ ἀγγέλων· καὶ πάντων τῶν ἁγίων, ἀμὴν· Ἄσφαλεί(ας) δὲ χάριν, ἐγγόνει καὶ παρ' ἡμῶν τουτὶ τὸ παρ(όν) βεβαιωτικόν τε καὶ διατακτικὸν γράμμα καὶ δια¹⁵³θήκης ἀναπληρωτικόν· καὶ ἐτέθη ἐν τῇ μονῇ τοῦ Κ(υρίου)ς ἡμῶν Ἰ(ησοῦ)ς τῇ τῶν Μεγάλων ὡς ἐφημ(εν) εἰπόντες Πυλῶν· Ἔτι σὺν τοῖς ἄνω δὲ νομίμως ἐκτεθειῖσι καὶ ἐνταλθεῖσι, προστιθῆμι καὶ τοῦτο, ὅπως λέγωσί τε καὶ ἀναγινώσκωσι ταύτην τὴν ¹⁵⁴ παροῦσαν βεβαιωτικὴν τε καὶ διατακτικὴν γραφὴν, ἀπαραιτήτως καὶ μεγαλοφῶν(ως), πάντων ὁμοῦ τῶν τῆς μονῆς συνθηροζομέν(ων) τε καὶ μετὰ προσοχῆς ὅτι πλείστης ἀκροωμέν(ων), καὶ ταῦτα ἀσμέν(ως) δεχομέν(ων) καὶ ἐν μνήμῃ θεμέν(ων) ἀνεξαλείπτω τὰ ἀ¹⁵⁵κουόμενα, ἐν ταῖς δε ταῖς ἡμέραις· ἐν τε τῇ τῆς τυροαποθέσεως Κυριακῇ· ἐν τῇ ἀγία καὶ μεγάλη Τετράδι· ἐν τῇ τῶν ἀποστόλ(ων) μνήμῃ

ἦτοι τῇ εἰκοστῇ ἐνάτῃ τοῦ Ἰουνίου μηνός· ἐν τῇ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, καὶ ἐν τῇ τῶν Χ(ριστο)ῦ γεννῶν ἀποκρέα· ὡσαύτως ἐντέλ¹⁵⁶ [λομαι καὶ περὶ] ἄλλων γραφῶν ὧν ἔχωσι τῆς μονῆς διαταγματικῶν· εἰ δὲ δυνατ(όν) τούτοις ὑπάρχει τοῦ λέγειν καὶ πάρεξ τῶν διωρισθέντ(ων) ἡμερ(ῶν), λεγέτωσ(αν), πλὴν οὐσοῖς [sic] τοῖς πᾶσιν ἐπὶ τὸ αὐτό·

¹⁵⁷ [Ἐ]κτίθειται ταῦτα πάντα καὶ κεκέρωται, ἔτ(ους) τῶν τρεχόντ(ων) ζμγ^ο [7043 = 1534/5], ἐν(δικτιῶν)ος ἡ·

¹⁵⁸· Ὁ ταπεινὸς μ(ητ)ροπολίτ(ης) Λαρίσης, Βησσαρί(ων)·

6.

ΑΝΕΚΔΟΤΗ ΠΑΡΑΦΡΑΣΗ ΣΕ ΔΗΜΩΔΗ ΓΛΩΣΣΑ
ΤΗΣ ΤΡΙΤΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ (ΕΤΟΥΣ 1534/35) ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ
(Χρόνων ἤδη παρωχηκότων...)

Περιέχεται στὸν κώδ. Μ. Δουσίκου 91, φφ. 57^r-76^r, καὶ ἔχει ἀντιγραφεῖ τὸ Φεβρουάριο τοῦ ἔτους 1578, ὅπως δηλώνει τὸ κωδικογραφικὸ σημεῖωμα (φ. 76^v), ἀπὸ τοῦ δουσικιώτη μοναχοῦ - ἱεροδιάκονο Ραβουλά (βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίν. ΚΒ'):

Ἡ παροῦσα κατήχησις τοῦ ἐναγί(οις) | π(ατ)ρ(ό)ς ἡμῶν βισσαρίωνος ἀρχι|ἐπισκόπου λαρίσης, ἐγρά|φη παρ' ἐμοῦ τοῦ ἐν μοναχοῦτε, | ἱεροδιακόνου ραβουλά· ἐ|ν ἔτει ἐξ^ο πγ [7086 = 1578] ἐν μηνὶ φεβρου|αρίῳ εἰς ταῖς, ἰα· ἡμέ|ρα, β [= Δευτέρα]· ἰνδικτιώνος ς^ο·

Γήθῃ μὲν πλωτήρ, ἴδμα | θαλάσῃς ἐκτωλιπέ|υων,
γῆθῃ δογράφων, τέρμα βιβλίου προεπι|φθάσας.⁸⁹

Ἡ λέξη «ε γ ρ α φ η» φαίνεται ὅτι δηλώνει μόνον τὴν ἀντιγραφὴν καὶ ὄχι καὶ τὴ συντάξιν τοῦ κειμένου, τὴν παράφραση δηλαδὴ τοῦ πρωτοτύπου σὲ δημῶδη γλῶσσα, γιὰτὶ ἀπὸ τὰ πολλὰ καὶ σοβαρὰ ὀρθογραφικὰ σφάλματα συνάγεται ὅτι ὁ Ραβουλάς δὲν εἶχε γραμματικὴν κατάρτιση καὶ ἄλλη παιδεία, καὶ ἐπομένως δὲν θὰ ἦταν σὲ θέση νὰ κατανοήσῃ τὸ λόγιον κείμενον τοῦ πρωτοτύπου καὶ νὰ τὸ μεταφράσῃ σὲ ἀπλοελληνικὴ γλῶσσα.

89. Γιὰ τὸ γνωστὸ δίστιχον ἐπίγραμμα (Γήθῃ μὲν πλωτήρ, οἶδμα θαλάσσης ἐκτωλιπέυων, | γῆθῃ δ' ὁ γράφων τέρμα βιβλίου προεπιφθάσας) στὸ τέλος τοῦ κωδικογραφικοῦ σημειώματος βλ. Φ. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, «Παλαιογραφικὰ καὶ Μεταβυζαντινά», ΒΕΦΣΠΑ 27 (1979) σ. 213, 215.

Ἐξ ἄλλου ὑπάρχουν καὶ ἀρκετὰ σφάλματα, ὅπως δὴποτε ἀντιγραφικὰ (στ. 52: διήγουν ἀντὶ διοίκουν· 52-53: ἐκηβέρον ἀντὶ ἐκυβέρον· 80: χριωδώντων ἀντὶ χριωδών του· 143: εἰς τις ἀντὶ ἦτις κ.ἄ.), τὰ ὁποῖα φανερώουν ὅτι ὁ Ραβουλάς εἶχε μπροστά του κάποιο ἀντιβόλαιο καὶ σὲ ὀρισμένα σημεῖα δὲν κατόρθωσε νὰ διαβάσει καὶ νὰ ἀντιγράψει σωστά τις λέξεις. Γι' αὐτὸ πιστεύω ὅτι ὁ Ραβουλάς εἶναι μόνον ὁ γραφέας τοῦ ἀπλοελληνικοῦ κειμένου, δὲν εἶναι καὶ ὁ συντάκτης του. Ἐν τούτοις ἡ γραφή του εἶναι εὐανάγνωστη, σταθερὴ, ἀνετη καὶ δείχνει ἐμπειρο βιβλιογράφου. Χρησιμοποιοῦνται ἀρκετές, καὶ ἀπὸ τις συνηθισμένες, συντομογραφίες καὶ ἐπιτιμήσεις.

Ὁ Ραβουλάς, γνωστὸς γραφέας καὶ ἄλλων κωδίκων, ὑπῆρξε μοναχὸς καθὼς καὶ ἠγούμενος τῆς Μονῆς Δουσίκου καὶ πέθανε τὸ 1601/2 στὴ θεσσαλικὴ ἐπίσης Μονὴ Κορώνης (τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Κρούας Βρύσεως)⁹⁰, ὅπου, φαίνεται, εἶχε ἀποσυρθεῖ καὶ πέρασε τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του.

Ἡ παράφραση αὐτὴ ἔχει μόνον γλωσσικὸ ἐνδιαφέρον, ὡς ἓνα χαρακτηριστικὸ δεῖγμα τοῦ νεοελληνικοῦ λόγου στὸ β' μιστὸ τοῦ ΙΣ' αἰώνα. Ὁ μεταφραστικὸς ἀποδίδει ἐλεύθερα καὶ μὲ τὸ προσωπικὸ του γλωσσικὸ ὕφος τὸ πρωτότυπο. Ἐχει προσθέσει ἀπὸ μόνος του καὶ ὀρισμένα τμήματα ποὺ δὲν ὑπάρχουν στὸ πρωτότυπο. Τέτοια εἶναι τὸ προοίμιον (στ. 1-26), ἡ ἀναλυτικὴ ἱστορία τοῦ Ἀχαρ (Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ 7, 1-26· παράφραση διαθήκης, στ. 113-137), τοῦ Ἀνανία καὶ τῆς γυναίκας του Σαπφείρας (Πράξ. Ἀποστ. Ε', 1-11· παράφραση διαθήκης, στ. 142-174) καὶ ὁ σύντομος ἐπίλογος (στ. 307-319).

Νεότερα ἀ ν τ ῖ γ ρ α φ α τῆς παραφράσεως: α'.— Στὸν κώδ. Δουσίκου 1 (ΙΘ' αἰ.), φφ. 1^r-11^r (βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίν. ΚΓ'). β'.— Στὸν κώδ. Δουσίκου 59 (ἔτ. 1858· κδγρ. Χατζη-Γεράσιμος), σελ. 40-48.

Ἀκολουθεῖ ἡ ἐκδοσὴ τοῦ κειμένου ἀπὸ τὸν κώδ. Δουσίκου 91, φφ. 57^r-76^r (ἔτ. 1578· κδγρ. Ραβουλάς). Κατὰ τὴν ἐκδοσὴ ἀποκαθιστοῦμε τὴν ὀρθογραφία, τὴ στίξη καὶ κεφαλαιογραφοῦμε τὰ κύρια ὀνόματα. Διατηροῦμε μόνον ὀρισμένες ὀρθογραφικὲς ἰδιορρυθμίες τῆς ἐποχῆς (ὅπως: εἶτον, ταῖς ἀνωμαλίας κ.ἄ.).

φ. 57^r Κατήχησις τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βησσαρίωνος, ἀρχιεπισκόπου Λαρίσσης, εἰς τὸ αὐτὸ κοινόβιον. Ἐδλόγησον πάτερ.

Καταπῶς, πατέρες καὶ ἀδελφοί, τὰ παιδία τῶν φρονίμων ἀνθρώπων εἶναι καλοπήκουα καὶ μετὰ εὐλαβείας καὶ σωφροσύνης περιπατοῦν καὶ

90. Βλ. γι' αὐτὸν Φ. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἡ βιβλιοθήκη τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Δουσίκου», Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν 5 (1974-1975) σ. 420 καὶ 425 (ἀριθμ. 57)· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Παλαιογραφικὰ καὶ Μεταβυζαντινά», ΕΕΦΣΙΑ 27 (1979) σ. 213-215· Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ἱστορικὰ σχόλια σὲ ἐπιγραφές... τῆς Μονῆς Δουσίκου», σ. 68.

5 εἰς πᾶσαν ἄνθρωπον ἔχουν εὐλάβειαν καὶ ὑπακοήν, ἀμὴ μάλιστα κατὰ πολλὰ εἰς τὸν πατέρα τους ἔχουν πολλήν εὐλάβειαν καὶ φόβον καὶ ὄλο ἔχουν πολλήν ἐνοιαν πρὸς τὸν πατέρα τους νὰ μὴ κάμουν τίποτε ἄρρεπον φ. 57^r καὶ θέλει τὰ μαλώσῃ καὶ τὰ δείρῃ, τοιουτοτρόπῳς πρέπει καὶ ἐμᾶς ὅτι νὰ ἔχωμεν πολλήν ἀγάπην πρὸς ὄλους τοὺς θεῖους λόγους τῶν ἁγίων 10 πατέρων, ὅπου πᾶσα μέρα μᾶς διδάχνουν καὶ μᾶς ἐρμηνεύουν ὅτι νὰ κάμνωμεν καλὰ νὰ σωθοῦμεν, καὶ τὰ ὅσα ἀκούομεν μετὰ πόθον καὶ ἀγάπης νὰ τὰ ἐ(γ)καρδιώνωμεν· ὅτι καταπῶς ἀκούομεν τὸ πῶς ἔκαμαν οἱ ἐνάρετοι καὶ ἅγιοι ἄνδρες καὶ ἐσώθησαν καὶ διὰ μικρὰν δούλευσιν καὶ κόπον ἔλαβαν τὴν αἰώνιον βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἔτῃ νὰ κάμνωμεν καὶ 15 ἐμεῖς. Ἀμὴ κατὰ πολλὰ ἐξ ὄλης μας τῆς ψυχῆς πρέπει ὅτι νὰ ἀκούσωμεν τὰ λόγια τοῦ πατρὸς μας, τοῦ γέροντός μας, τοῦ μακαρίου καὶ ἀειμνήστου 58^r Βησσαρίωνος, ὁ ὁποῖος μᾶς ἐσυνάθροισεν ἐδῶ ἀπὸ πολλοὺς καὶ διαφόρους τόπους. Ὡσπερ τις γεωργὸς [sic] ἐπιτήδειος μετὰ πολὺν κόπον φυτεύει ἀμπελῶνα καὶ μὲ πολλήν σπουδὴν καλλωπίζει αὐτόν, οὕτω καὶ αὐτὸς 20 προστάτης καὶ βοηθὸς εἶναι εἰς ἡμᾶς· καὶ διὰ τοῦτο πρέπει μας ὅτι, ἐπειδὴ πνευματικὸς πατέρας μας εἶναι, μὲ πολλήν ἀγάπην καὶ προθυμίαν νὰ ἀκούσωμεν τοὺς καλοὺς λόγους του καὶ τὴν ἀγαθὴν του νοουσίαν καὶ ὡσὰν μᾶς λέγει νὰ ποιήσωμεν καὶ ἔξω ἀπὸ τοὺς λόγους του νὰ μὴ ἐβγοῦμεν καὶ γένωμεν παραβάται καὶ παρήκονοι πατρὸς καλοῦ καὶ φιλοστόργου 58^r καὶ θέλομεν λάβῃ τὴν κατάραν του, | ἄλλο ὅτι θέλομεν κολασθῆ. Καὶ 26 αὐτοῦ μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ εὐλαβείας ἀκούσατε τί μᾶς διδάσκει. Ἔσοντας νὰ περάσουν πολλοὶ χρόνοι καὶ πολλὸς καιρὸς, τὰ πάντα ἐμετήλλαξαν καὶ ἐφθάρησαν ἀπ' ὅτι εἶτον ἀρχήτερα· κάστρη ἀπὸ ἀνθρώπων ἐρημώθησαν, ὁμοίως καὶ πολλὰ χωρία καὶ ἐκκλησίαις, ὡσαύτως καὶ 30 πολλὰ ὄραϊα καὶ μεγάλα καὶ καλὰ μοναστήρια ἀπὸ ταῖς ἀνωμαλίαις τοῦ καιροῦ ἐρημώθησαν καὶ παντελῶς ἀφανίσθησαν. Καὶ τὰ θεῖα μοναστήρια ἐστερηθήσαν τὴν καθ' ἐκάστην δοξολογίαν, ἔσοντας νὰ φύγουν ἱερομόναχοί τε καὶ μοναχοὶ εἰς ἄλλοδαποὺς καὶ ξένους τόπους διὰ τὴν ἀνωμαλίαν τοῦ καιροῦ, καὶ ὄλην τὴν καλωσύνην καὶ εὐπρέπειαν ὅπου εἶχαν 59^r ἀρχήτερα τὴν ἐστερηθήσαν· | ἀλίμονον, πῶς εἶτον καὶ πῶς ἐκαταστήθησαν! Ἀπὸ τὰ ὁποῖα μοναστήρια ἓνα εἶναι καὶ τοῦτο τὸ μοναστήρι ὅπου ἐκαλοῦνταν Σωτήρας, κείμενον ὑπεράνω τῆς Μεγάλης Πόρτας, καὶ εἶτον πεπλουτισμένον καὶ χορτᾶτον παντοίων ἀγαθῶν καὶ ἀρεταῖς καὶ πράγματα καὶ τίποτες καλωσύνη δὲν τὸ ἔλειπεν, μόνον αὐτὸ εὐεργέτα ἄλλους. Ὅμως 40 οὐδὲ αὐτὸ τὸ μοναστήριον ἐφυγεν τὸν κίνδυνον τῶν ἄλλων μοναστηρίων, ἀμὴ καὶ αὐτὸ ἐρήμαξε παντελῶς καὶ ἀπὸ καλογέροντος καὶ ἀπὸ κτήματα καὶ ἀπὸ εἶ τι εἶχεν καὶ εἶ τι καλωσύνη καὶ εὐπρέπεια εἶχεν ὄλην τὴν ἐστερηθή· | καὶ ἀπ' ὅτι ἔκαμε πολλοὺς χρόνους ἐρημον χωρὶς ἀνθρώπους, τὰ ὅσα καὶ ἂν εἶχε ὄλα ἐφθάρησαν καὶ τίποτες δὲν ἀπόμεινεν· κοντο-

45 λογία ἐκ θεμελιῶν ἐφθάρη, μοναχὰ τὸ ὄνομα εἶχε ὅτι ὀνομάζετον Σωτήρα.
 Ἄμῃ, ἃ δὲν ἤθελεν Κύριος ὁ Θεὸς ὁ οἰκονομῶν τὰ πάντα, παντελῶς ἤθε-
 λεν χαλάση καὶ τὸ ὄνομά του ἤθελεν ἀστοχηθῆ· ἀμῃ, ὡς ἀπολαμβάνω,
 αὐτὸς ὁ μέγας Σωτήρας σπλαγχνισθεὶς ἠθέλησεν πάλιν νὰ ἀνακαινι-
 σθῆ, νὰ λάβῃ πάλιν πρώτην καλωσύνην, ὅπως νὰ δοξάζεται καὶ αὐτὸς
 50 ὡσπερ καὶ τὸ πρότερον καὶ μεγαλύτερα νὰ ἀπολαμβάνῃ τὸν ὕμνον.
 60^τ Ὅθεν ἀνήγαγεν ἐμὲ ἐκ λάκκου ταλαιπωρίας καὶ ἐστησέν με εἰς τὸ
 τῆς ἀρχιερωσύνης ἀξίωμα ὡς αὐτὸς ἠθέλησεν καὶ διοίκουν¹ καὶ ἐκ-
 βέρον² κατὰ τὸ δυνατόν μου τῶν Λαρισσαίων ποιμνιον. Τὸ λοιπὸν
 περιεσκόπευσα ἀνὰ πᾶσαν τὴν ἐπαρχίαν καὶ εἶδα πάντα τὰ προλεγό-
 55 μενα κελλία τε καὶ μοναστήρια καὶ τὰ μὲν πολλὰ ἀπ' αὐτὰ ἔτερα εὐ-
 ρίσκονταν εἰς τὴν ἀρχαίαν στάσιν τοὺς μὲ τοῦ Θεοῦ τὴν βοήθειαν καὶ
 καλῶς ἐκυβερνοῦνταν, τὰ δὲ ἄλλα ἐφθάρησαν καὶ πάλιν ἄλλα εὐρίσκο-
 νταν, ἀμῃ τὰ κτήματά του(ς) καὶ μούλκια ὑπὸ τῆς ἐρημώσεως δι' ἄλλων
 60^ν ἐκυριεύθησαν, τὰ δὲ ἄλλα μόνον ὄνομα εἶχαν, ἀμῃ ἀπὸ κτήματα | παν-
 60 τάπας ἄμοιρα εἶτον. Ἀπὸ τῶν ἐκ τῶν μοναστηρίων ἕνα εἶτον καὶ τὸ πα-
 ρὸν μοναστήριον, τὸ ὁποῖο ἔστοντας νὰ τὸ περισκοπεύσω καλλίτερα
 ἀπὸ τὰ ἄλλα καὶ διὰ νὰ εἶναι ὁ τόπος καὶ τὸ συμφέρον καὶ εὐαρμοστό-
 τον [sic] τῶν ἄλλων εἰς πᾶσαν οἰκοδομὴν καὶ ἀνάπανσιν τῶν μονα-
 χῶν, ἀρχισα μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ μετὰ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ μου τοῦ
 65 σαρκικοῦ κῆρ Ἰγνατίου καὶ ἐπισκόπου Φαναρίου νὰ τὸ ἀνακαινίσαιμε,
 μάλιστα ἐκ θεμελιῶν νὰ τὸ ἀνακτίσωμε, διότι τέλεια ἀφανίσθη. Καὶ
 Θεοῦ βοηθοῦντος, μὲ πολλοὺς κόπους καὶ ἰδρώτας ἀνεγείραμεν ἐκ θε-
 61^τ μελιῶν τὸν ναὸν | καλλίτερον ἀπ' ὅ,τι εἶτον ἀρχήτερα· καὶ γύρωθεν τοῦ
 ναοῦ ἐκτίσαμεν τοῖχον ἰσχυρότατον, καὶ ἐν τῷ τοίχῳ ἐποιήσαμεν
 70 κελλία πολλὰ τε καὶ κάλλιστα εἰς ἀνάπανσιν τῶν μοναχῶν, καὶ ἄλλα
 πολλὰ σπίτια χρειάζόμενα· ἐποιήσαμεν καὶ βρύσην ἐντὸς τοῦ μοναστη-
 ρίου πάνν ὠραιότατην. Ἐσυνάξαμεν καὶ διάφορα βιβλία καὶ σκευὴ ἱε-
 ρὰ παντοῖα καὶ στιχαροφέλονα σὺν πετραχήλοις τε καὶ ὄραοις πολ-
 λά καὶ ὠραῖα καὶ ἐπλουτίσαμεν καὶ ἐστολίσαμεν τὸν ναὸν εἰς δόξαν
 75 καὶ τιμὴν τοῦ Σωτήρος Θεοῦ. Καὶ μετὰ ταῦτα καὶ πολλὰ κτήματα
 61^ν καὶ μούλκια, ἀμπέλια, χωράφια, κήπους τε καὶ περιβόλαια, μετό-
 χιά τε καὶ μύλους, κοπάδια καὶ ζευγάρια καὶ ἵππους τε καὶ μουλάρια
 καὶ ἄλλα πολλὰ ἀφιερῶσαμεν ἐν αὐτῷ τῷ μοναστηρίῳ³· καὶ ὅσο εἶτον
 ὑπὸ τῆς δυνάμεως μας τὸ ἐπλουτίσαμεν, ὅτι νὰ εὐρίσκωνται πάντοτε

1. διοίκουν : διήγουν cod.

2. ἐκβερον : ἐκηβερουν cod.

3. μοναστηρίῳ : μοναστηρίου cod.

80 ἀνελλιπή τε καὶ πολλὰ τῶν χρειῶν τοῦ¹ μοναστηρίου. Καὶ ἱκα-
 νοὺς μοναχοὺς ἐσυνάξαμεν καὶ ἱερεῖς καὶ διακόνους ἐν αὐτῷ κατεστή-
 σαμεν, ἵνα ὑμνοῦσι καὶ εὐλογοῦσι τὸν Θεὸν καὶ νὰ μνημονεύουσι καὶ
 ἡμᾶς ὅπου ἐκοπίασαμεν ὅσον τὸ κατὰ δύναμιν, καὶ ὅσοι ἀρχήτερα ἀπ'
 62^τ ὅτε μᾶς ἐκοπίασαν καὶ ὅσοι πάλιν θέλουν κοπίασῃ | νὰ ἔχουν τὸ διη-
 85 νεκὲς μνημόσνον.

Καὶ ἐποιήσαμεν αὐτὸ καθαρὸν κοινοβιον ὅτι νὰ εἶναι καὶ νὰ ὀνο-
 μάζεται καὶ νὰ πολιτεύεται, καὶ νὰ φυλάγουν πάντα τὰ νόμιμα αὐ-
 τοῦ, ὡς καὶ τὸ Μετέωρο καὶ ὡσὰν ἄλλα καθαρὰ καὶ ἀθλόωτα κοινο-
 βια· ὅτι ὅσοι καλόγεροι εἶναι νὰ ἔχουν ὅλα κοινὰ· κοινὴ νὰ ἔχουν τὴν
 90 τράπεζα, κοινὰ τὰ ἐνδύματα καὶ τὰ ὑποδήματα, κοινὴ νὰ ἔχουν καὶ
 τὴν βουλήν, κοινὴ νὰ ἔχουν καὶ τὴν δούλευσιν. Ὁ ἕνας τὸν ἄλλον νὰ
 τιμᾷ, καταπὼς λέγει καὶ ὁ μέγας Παῦλος ὁ ἀπόστολος. Κανένας νὰ
 μὴν ἔχη τίποτες νὰ τὸ λέγῃ ἐδικό του, μήτε μέσα εἰς τὸ μοναστήρι
 62^ν μήτε ἔξω, οὔτε μικρὸν οὔτε | μέγα, ἀμῃ πάντες οἱ ἀδελφοὶ νὰ εἶναι
 95 ἀνταμῶς μὲ ἀγάπη ἀληθινή, καίπερ εἰς σώματα μεράζονται· ἀ(μῃ)
 μία ψυχὴ καὶ μία βουλή νὰ ἔχουν καὶ καλὰ καὶ εὐάρμοστα νὰ μετέρ-
 χωνται τὰ κτήματα τοῦ μοναστηρίου, ὅτι νὰ γίνωνται ἁρμόδια καὶ
 συμφέροντα. Καὶ ὅλοι νὰ ἔχετε πόθον καὶ ἀγάπην πρὸς τὰ θεάρεστα
 καὶ καλὰ ἔργα καὶ κατορθώματα, καὶ ἐν ταῖς νύκταις γρηγορεῖτε καὶ
 100 προσεύχεσθε ὅσον τὸ κατὰ δύναμιν, καὶ ὁ εἰς τοῦ ἑτέρου γενέστω ζη-
 λωτῆς καὶ διδάσκαλος τῶν καλῶν ἔργων. Πλὴν λέγω ὅτι πᾶσα ἕνας νὰ
 μαζώξῃ πᾶσαν ἀρετὴν καὶ κόσμησιν ὅπου πρέπει τὸν μοναχὸν καὶ ὡσ-
 63^τ περ | ὁ σπόγγος μαζώνει τὸ ὕδωρ, ἔτζη πρέπει τὸν μοναχὸν νὰ μαζώνει
 πᾶσαν ἀρετὴν, ὅπως βλέποντες καὶ ἄλλοι αὐτὸν νὰ ἀφελθῶν· ὁ τοι-
 105 οὔτος ὅπου θέλει κάμη ἔτζη μέγας κληθήσεται κατὰ τὸν λόγον τοῦ
 Ἐδαγγελίου.

Ἄμῃ ὅστις βουληθῆ ὅτι νὰ διορθωμίση² καὶ εὐρίσκει μηχαναῖς
 καὶ μὴ θέλων ὑποκλῖναι, ἀλλὰ στέκεται συλλογιζόμενος ὡς ὁ πονη-
 ρὸς δαίμων διδάσκει αὐτόν, ὁ ἡγούμενος νὰ τὸν κανονίσῃ καὶ νὰ τὸν
 110 διορθώσῃ ὅτι τὸν αὐτὸν μὲν παντελῶς νὰ τὸν ἀποδιώξῃ. Καὶ ἐὰν ὅλο
 προσμένη εἰς τὴν κακὴν διορθυμίαν³ καὶ δὲν μετανοήσῃ, ἀποδιωχθήτω
 63^ν τοῦ μοναστηρίου καὶ τῆς | ἀδελφότητος καὶ ἔβριξέστω κατὰ πολλὰ καὶ
 κατακρινέτω ὡς ὁ Ἄχαρ εἰς τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ τὸν καιρὸν, ὅπου
 ὅλο τὸ στράτευμα εἶτον κοινοβιον καὶ τὰ εἶ τι ἐδούλευαν καὶ μάλιστα
 115 τὰ εἶ τι ἐκούρσεσαν καὶ ἔπαιρναν ἀπὸ τὰ κάστηρ ὅπου ἐπολεμοῦσαν

1. χρειῶν τοῦ : χρειῶντων cod.

2. γρ. ἰδιορθυμίση

3. γρ. ἰδιορθυμίαν

τῶν ἀλλοφύλων, τὰ εἶχαν κοινόβιον. Καὶ δὲν ἐπαιρνεν ἕνας εἰς μίαν με-
 ρέαν καὶ ἄλλος εἰς ἄλλην καὶ ἄλλοι νάπομείνονν εὐκαιροὶ καὶ μάταιοι,
 ἀμὴ τὰ εἶ τι ἤθελαν κουρσεύση ὅλα κοινόβιον τὰ εἶχαν, διότι ὁ Θεὸς
 ἔτζη τοὺς ἐπαρήγγειλεν νὰ ποιήσουν· καὶ ὅποιος ἤθελεν παρακούση
 64^r καὶ ἤθελεν ἐπαιρνε τίποτε κρυφά, ἐπρόσταξεν ὅτι νὰ τὸν λιθάξουν.
 121 Καί, ἀκούσατε, αὐτὸς ὁ Ἄχαρ, ὅταν ἐπολεμοῦσαν τὴν Ἰεριχὼ καὶ τὴν
 ἐπῆραν, ἔλαβαν οἱ στρατιῶται τὰ εἶ τι ἐδῆξαν καὶ ὅσα εἶτον θέλημα
 τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ — διότι αὐτὸς εἶτον κριτῆς καὶ ἀρχηγὸς τοῦ
 στρατεύματος — τὰ ἤφεραν ὅλα εἰς τὸ μέσος. Ἄμὴ ὁ Ἄχαρ ἐπῆγεν
 125 εἰς ἕναν βωμόν καὶ ἐκεῖ ἔλαβεν ἕνα σκεῦος χρυσοῦν καὶ αὐτὸς τὸ ἐκρυ-
 ψεν καὶ δὲν τὸ ἔδωσεν εἰς τὸ κοινόν· ὅμως, ἐπειδὴ οὕτω ἐπαρέβη τὴν
 ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, ὁ Θεὸς πολλὰ τοὺς ὠργίσθη καὶ θάνατον εἰς αὐτοὺς
 64^v ἔδωσεν καὶ δειλοὶ καὶ ἀδύνατοι ἐγένησαν καί, ὅπου | καὶ ἂν ἤθελαν πη-
 γαίνη εἰς πόλεμον, ἀνικοῦνταν. Ὅμως κατὰ πολλὰ ἐλυποῦνταν ὁ Ἰη-
 130 σοῦς τοῦ Ναυῆ καὶ ἐσυλλογίζονταν πῶς καὶ διατί τὸ ἐπαθάν αὐτὸ τὸ
 κακὸ καὶ ἐπαρακάλει τὸν Θεὸν νὰ τοῦ ἀποκαλύψη τίνος ἐνεκεν παθαί-
 ρουν αὐτὸ τὸ κακόν· ὅμως ὁ Θεὸς δὲν ἐπίκρανεν τὸν θεράποντά του εἰς
 τέλος, μόνον τὸν ἀποκάλυψεν ὅτι, διὰ νὰ ἔβγη ὁ Ἄχαρ ἀπὸ τὸ κοινόν
 καὶ νὰ κλέψῃ τὸ σκεῦος τὸ χρυσοῦν, διὰ τοῦτο παιδεύεσθε. Τότε, ὡς
 135 ἤκουσε Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ, ἤφεραν τὸν Ἄχαρ εἰς τὸ μέσος, καὶ πάντες
 65^r τὸν ἐλίθαξαν καὶ κακῶς ἀπέρρηξεν¹ τὴν | μαρὰν αὐτοῦ ψυχὴν ὁ ἄ-
 θλιος.

Ἠκούσατε, πατέρες, τί κακὸν πάθος εἶναι ἢ διορθυμία καὶ πῶς
 δι' ἐνὸς ἀνθρώπου ὁ Θεὸς πῶς ὠργίσθη καὶ παίδευσε καὶ τοὺς μὴ φταί-
 140 γοντας· διὰ τοῦτο ὅσον δύνασθε νὰ ἀπέχεσθε ἀπὸ τὸ μαρὸν πάθος,
 ὅτι ὄχι μόνον τοῦ λόγου σας βλάβετε ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀδελφούς· διότι
 ὁ Θεὸς δι' ἐνὸς ἀμάρτημα καὶ ἄλλους παιδεύει, ὡς ἠκούσατε. Ἴδού
 καὶ ἄλλην ἱστορίαν ἀκούσατε· ἦτις² ἐγένη εἰς τὸν καιρὸν τῶν ἀποστό-
 λων, ὅταν ἐδίδαξαν ἀπὸ τὰ κάστη καὶ ἀπὸ τὰ χωρία. Τότε πάντες
 65^v ὅσοι καὶ ἂν ἤκουαν τὴν διδαχὴν τους, ὅλοι ἐπίστευαν· καὶ πολλοὶ
 146 ἐπήγαιναν καὶ ἐπουλοῦσαν τὰ μούλιαί τους καὶ ἔδιδαν τὰ ἄσπρα τοὺς
 ἀποστόλους καὶ οἱ ἀπόστολοι τὰ ἔδιδαν τοὺς ἐπτωχοὺς. Ὅμως ἀπὸ
 τοὺς πολλοὺς ἕνας ὀνόματι Ἰωσή, ὁ ὁποῖος διὰ τοῦ βαπτίσματος
 ὀνομάσθη Βαρνάβας, ἐπούλησεν τὰ χωράφιά του καὶ ἤφερεν τὰ
 150 ἄσπρα καὶ τὰ ἔδωσεν τοὺς ἀποστόλους. Τότε καὶ ἄλλος, ὀνόματι Ἀνα-
 νίας, μὲ τὴν γυναίκαν του τὴν Σαμφείραν ἐπῆραν καὶ αὐτοὶ καὶ ἐπού-

1. ἀπέρρηξεν: ἀπέριξεν cod.

2. ἦτις: εἰς τις cod.

λησαν τὸ χωράφι τους, ὅτι νὰ φέρουν τὰ ἄσπρα νὰ τὰ δώσουν τοὺς
 66^r ἀποστόλους· τότε, ἐκεῖ ὅπου ἤθελαν νὰ τὰ φέρουν, ἐμετάνωσαν· ἀμὴ
 συμβουλεύθησαν ὅτι νὰ κρατήσουν τὰ μισὰ καὶ νὰ δώσουν τὰ μισὰ
 155 καὶ νὰ εἰποῦν ὅτι διὰ τόσα ἄσπρα τὸ ἐπουλήσαμεν. Τότε ἐπῆρεν ὁ Ἀνα-
 νίας τὰ ἡμισὰ τὰ ἄσπρα καὶ τὰ πάγει καὶ τὰ ἔδωσεν εἰς τοὺς ἀποστό-
 λους· ἀμὴ, ἐπειδὴ πνεῦμα ἅγιον εἶχαν οἱ ἀπόστολοι, ἐγνώρισαν τί
 ἐπραξεν ὁ Ἀνανίας καὶ ἡ γυναίκα του ἢ Σάμφειρα. Ὁ Πέτρος εἶπεν
 160 καρδίαν σου καὶ θέλεις νὰ γελάσης τὸν Θεὸν καὶ ἐκράτησες ἀπὸ τὴν
 66^v τιμὴν, τουτέστι τὰ ἄσπρα τοῦ χωραφίου; Καὶ εἰ μὲν εἶχες τὸν νοῦν
 σου νὰ γελάσης τὸν Θεόν, τίς σε ἀνάγκαζε νὰ τὸ τάξης τὸν Θεόν; Δὲν
 τὸ ἐγκράτιες νὰ τὸ ἔχης;» Τότε, ὡς ἤκουσεν ὁ Ἀνανίας, πάραυτα ἔπεσεν
 165 οἱ ἄλλοι καὶ τὸν ἔθαψαν. Δὲν ἐπέρασεν τρεῖς ὥραις καὶ ἀπέκει ἤλθεν
 ἢ Σαμφείρα ἢ γυναίκα τοῦ Ἀνανία εἰς τοὺς ἀποστόλους· κατὰ τὸν λό-
 γον ὃ εἶχαν τότε, εἶπεν τὴν ὁ Πέτρος: «Διὰ τόσα ἄσπρα ἐπουλήσετε
 τὸ χωράφι;» Καὶ αὐτῆ, διὰ νὰ μὴ μάθῃ ἀκόμη τί ἐπαθεν ὁ ἄνδρας
 67^r της, εἶπεν: «Ναί, διὰ τόσα ἄσπρα.» Τότε | πάλιν εἶπεν ὁ Πέτρος:
 170 «Αὐτοῦ ὁ τόπος ὅπου ἔθαψαν τὸν ἄνδρα σου· ἐπειδὴ μία γνώμη ἔχετε,
 καταπῶς ἐπαθεν αὐτὸς νὰ πάθῃς καὶ ἐσύ.» Καὶ παραχρῆμα ἔπεσεν
 καὶ αὐτῆ καὶ ἀπόθανεν· τότε πάλιν οἱ ἄλλοι οἱ ὑπηρεταὶ τὴν ἐπῆραν
 καὶ αὐτὴν καὶ τὴν ἔθαψαν μὲ τὸν ἄνδρα της. Τότε μέγας φόβος ἐγένεεν
 εἰς ὅσους καὶ ἂν τοὺς εἶδαν καὶ ὅσοι καὶ ἂν τὸ ἤκουσαν.
 175 Βλέπετε, τέκνα μου ἀγαπητὰ ἐν Χριστῷ, τί κακὸν εἶναι τὸ ἀμάρ-
 τημα τῆς ἰδιορθυμίας καὶ τῆς κλεψίας, καὶ προσέχετε, ὡσπερ προσ-
 67^v ἔχει τις ἀπὸ τὴν φωτίαν νὰ μὴ καῖ καὶ ἀπὸ τὸ φιδίου τὸ στόμα, διότι
 γλήγορα καὶ τὴν ζωὴν του χάνει καὶ τὴν ψυχὴν του εἰς τέλος τὴν κολά-
 ζει. Εἰ δὲ οὐ πείθεται τοὺς λόγους τοῦ ἠγουμένου σφετεριζόμενος εἰς
 180 τὴν κακογνωμίαν του καὶ δὲν διορθώνεται ὑπὸ τοῦ καθηγουμένου, ἄς
 παραίτη εἰς τὸν δσιώτατον καθηγουμένον τοῦ Μετέωρον καὶ ἄς τὸν
 διορθώσῃ, ἂν θέλῃ· τὸν ὅποιον, ὡς μέγαν πνευματικὸν πατέρα τῆς σκῆ-
 τεως ὅπου εἶναι, τὸν δίδω τὰς μεγάλας καὶ τὰς δεινὰς πράξεις νὰ τὰ
 διορθώῃ καὶ καλῶς καὶ εὐστόχως νὰ διορθώῃ τὸ ἡμέτερον μοναστήριον·
 68^r ἀλλὰ οὐ δίδω αὐτῷ ἄδειαν ὅτι νὰ πάρῃ τίποτε ἀπὸ τὸ ἡμέτερον μονα-
 186 στήριον, ἂν τὸν ἀρέσῃ τίποτε, καὶ νὰ εἰπῇ· ὅτι ἐδῶ δὲν συμφέρει νὰ
 εἶναι, ἀμὴ διὰ τὸ Μετέωρο συμφέρει τοῦτο ἱεροσουλία γὰρ εἶναι, τοῦτο
 ὁ νόμος πολλὰ τὸ ἐπιτιμεῖ, ὅτι νὰ μὴ γένη καὶ εἰς μέγαν κανόνα βάνει
 αὐτὸν ὅπου θέλει τὸ κάμει. Τὸ λοιπὸν πρέπει, ὅποιος, κατὰ καιρὸν ἠγού-
 190 μενος εἶναι, νὰ μὴ εἶναι ἀμελής καὶ (ἀ)φροντίστος εἰς τοὺς μοναχοὺς,
 ἀμὴ νόκτα ἡμέρα νὰ φροντίζῃ τὸ πῶς διάγουσι, διὰ νὰ μὴν ἄλλοι κά-

68^v μνον τὰ θελήματά τους τὰ ἄπρεπα, καὶ αὐτὸς θέλει δώση λόγον εἰς
 τὸν Θεὸν | δι' αὐτοὺς τὸ πῶς δὲν ἐφρό(ν)τιζε τὴν σωτηρία τῆς ψυχῆς
 195 δὲν φροντίζει τῶν ὑποτακτικῶν τούτου πταίσματα καὶ ἁμαρτήματα,
 θέλει κριθῆ ὡς ὅτι νὰ τὰ ἔκαμεν αὐτός.

Καὶ αὐτὸν νὰ τὸ ἐγνωρίσετε ἀπὸ τοῦτο, Ἥλει τοῦ ἱερέως τὸ πα-
 ράδειγμα, πῶς διὰ νὰ μὴν ἐρμηνεύσῃ τὰ δύο του παιδία, ἀμὴ τὰ ἔβλε-
 πεν ὅπου ἐποιοῦσαν τὸ ἁμάρτημα καὶ δὲν τὰ ἔλεγεν νὰ παύσουν, διὰ
 200 τοῦτο ὁ Θεὸς τὸν ἔδωκεν καὶ αὐτὸν καὶ τὰ παιδία του μεγάλην τιμω-
 69^r ρίαν. | Ἀλλὰ, ὦ ἡγούμενε, σπούδαζε ὡς κοινὸς πατέρας καὶ φυλάκτης
 καὶ διδάσκαλος τοῦ μοναστηρίου νὰ ἐρευνᾷς καὶ νὰ μαθαίνῃς πᾶσα
 ἐνοῦ τὴν πολιτείαν του καὶ τὸ ἐργόχειρον καὶ τὸ διηκόνημα, πῶς ἔ-
 χουν καὶ πῶς τὸ κάμνουν, καὶ ὅσοι εἰς τὸ μοναστήρι καλὰ καὶ θεάρεστα
 205 ποιοῦν. Ἀλλ' ὅμως καὶ περὶ τῆς σωτηρίας τῆς ψυχῆς τους καὶ πάντοτε
 νὰ τοὺς σπουδάξῃς πρὸς τὸ καλόν, ὅτι νὰ ἔχουν ἀγάπην καὶ ὁμόνοιαν
 καὶ ὡς καλὸς πατέρας νὰ τοὺς ὀρθώῃς πρὸς τὰ συμφέροντα καὶ πρόσεχε
 69^v νὰ μὴ φανῆς ἀμελής | ἢ ῥάθυμος ἢ ὑψηλοκάρδιος. Καὶ ὅσοι διάγουν ἐν
 ραθυμῳ καὶ ἀμελείᾳ, ἐπιτίμα τους μὲ λόγον καὶ ἔργον· ἐν παντοίῳ τρώ-
 210 πω μετέρχον τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς αὐτῶν καὶ διήγειρον αὐτοὺς
 πρὸς ἔργα σωτηρίας, καὶ ποιήσεις αὐτοὺς δόκιμους καὶ κοπιαστὰς ὡς
 καὶ τοὺς λοιπούς, ὡς καλὸς οἰκονόμος τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὅποιος ποτέ ἀγα-
 πῆσει ὅτι νὰ πηγαίῃ εἰς κρασσοπωλεῖα ἢ εἰς γάμον ἢ εἰς τινα ἄλλην
 πανήγυριν κοσμικὴν, ὅτι νὰ τρώγῃ καὶ νὰ πίνῃ μὲ κοσμικοὺς, αὐτὸν
 215 ὅπου ποιήσῃ ἔτζη, νὰ τὸν διώξουν καὶ νὰ τὸν ἀφορίσουν, ὅτι κατὰ
 70^r | πολλὰ νὰ παιδευθῆ, ὅμως μετὰ ταῦτα πάλιν καθὼς φανῆ τοῦ ἡγουμένου.
 Ὅθεν καὶ πάντες οἱ μοναχοὶ νὰ ὑποτάξεσθε τοῦ ἀρχιερέως τὸν κατὰ
 καιροὺς ἀρχιερεῦον ὡς ποιμένα καὶ διδάσκαλον καὶ κοινὸν πατέρα ὑπὸ
 Θεοῦ προχειρι(σ)μένον εἰς τὸ ἀρχεῦν καὶ νὰ στερεώῃς πάντα τὰ ὑπὸ
 220 τὴν ἐπαρχίαν αὐτοῦ μοναστήρια καὶ τίποτε ἀπὸ τὸ μοναστήρι νὰ μὴ
 ἔσχη, μόνον τὸ διηνεκὲς αὐτοῦ παρρησιῶδες μνημόσυνον καὶ τὴν πρό-
 πονσαν τῶν μοναχῶν τιμὴν καὶ ἐδλάβειαν καὶ κάθε χρόνον ἀπὸ μίαν
 λίτρα κηρίον.

Τὸ λοιπὸν καὶ ὅποιον θέλετε νὰ βάλετε ἡγούμενον εἰς τὸ μοναστήρι
 70^v | νὰ προσέχεσθε νὰ μὴν εἶναι ξένος ἢ ἔχη ὀλίγον καιρὸν εἰς τὸ μοναστήρι,
 226 ἀμὴ νὰ εἶναι ἀνάθρεμμα καὶ κοινὸν τοῦ μοναστηρίου καὶ ἐπιτήδειον
 εἰς πᾶσαν ὑπηρεσίαν τοῦ μοναστηρίου, καὶ τότε μὲ ὅλη τὴ βουλή τῶν
 μοναχῶν τοῦ μοναστηρίου ποιήσατε αὐτὸν ἡγούμενον. Ἀλλ' ὅμως νὰ
 παίρνετε ἀρχήτερα θέλημα καὶ συγγώρησιν παρὰ τοῦ ἀρχιερέως τοῦ
 230 τόπου, καὶ ἂν εἶναι ὅτι αὐτὸς ὁ ἀρχιερεὺς χωρὶς τῆς βουλῆς σας καὶ
 μὲ τὸ θέλημά σας διαλέξῃ νὰ βάνῃ ἡγούμενον, νὰ μὴν τὸν θελήσετε,

διότι ὅποιον ποιήσουν στανέως δὲν στέργεται· γέγραπται περὶ τούτου
 71^r οὕτως: Ὅσα γίνονται ἐκ βίας ἢ ἐκ φόβου δὲν εἶναι στρεχτά. Εἰ δὲ
 ἀπὸ τὰ πολλὰ συμβῆ καὶ τοῦτο, ὅτι νὰ μὴ λάχη κανένας ἀπὸ τοὺς ἱερο-
 235 μονάχους ἐπιτήδειος τοῦ μοναστηρίου οὐδὲ ἀρεσκόμενος τῇ ἀδελφό-
 τητι¹, ἀλλὰ τύχη τις ξένος ἢ ἔχη εἰς τὸ μοναστήρι ὀλίγον καιρὸν καὶ
 εἶναι ἐπιτήδειος καὶ ἀρεσκόμενος τῇ ἀδελφότητι, ἀρχὴ νὰ κουρευθῆ,
 καὶ εἰ μὲν εἶναι κουρεμένος, ἄς μεγαλοσχημίση, καὶ τότε, ὡς εἶπα,
 μὲ κοινὴ τῆς βουλῆς νὰ γένη ἡγούμενος. Ὅμως λέγω ὅτι ὅποιος ἀπὸ
 240 τὸ γένος μου λάχη καὶ γένη μοναχός καὶ ἔλθῃ εἰς τὸ μοναστήρι καὶ
 71^v συν|ταχθῆ τῇ ἀδελφότητι, δὲν πρέπει νὰ προτιμῆ τίποτε ἀπὸ τοὺς
 ἄλλους ἢ νὰ προκρίνῃ καὶ νὰ ἐξουσιάζῃ, τὰ ὅποια οὐκ ἀρέσουν τοὺς
 λοιπούς τοῦ μοναστηρίου, καὶ νὰ προλέγῃ ἡμᾶς εἰς βοήθεια νὰ φέρῃ,
 245 ἀλλὰ ἕνας καὶ ἐκεῖνος ὡς τοὺς λοιπούς τοῦ μοναστηρίου νὰ λογιζέται
 καὶ ὅτι εἶπη ἢ ἀδελφότητα νὰ ποιῆ. Τὸ λοιπὸν καὶ εἰ τις εἶναι εἰς τὸ
 μοναστήρι, κἂν τε ἱερομόναχος κἂν τε μοναχός, καὶ πέση εἰς πάθος
 ὅτι νὰ ἀγαπᾷ νὰ ἀρχῇ ἢ καὶ νὰ προκρίνῃ — τὸ ὅποιον αἰσχρὸν καὶ κα-
 κὸν πάθος, Χριστέ μου, μὴ γένοιτο ποτέ τινος νὰ πέση εἰς αὐτὸ — καὶ
 72^r νὰ γυρεύῃ τὰ πρωτεῖα τοῦ | μοναστηρίου καὶ μὲ ταῖς κακαῖς ἐργα-
 250 σίαις του νὰ βάνῃ ἐδικούς του ἢ φίλους του ἢ τινος φιλοκάκους καὶ
 σκανδαλοποιούς ὅτι νὰ θαρρῆ νὰ πάρῃ τὴν προεδρίαν, τουτέστι νὰ ἡγου-
 μενεύῃ καὶ ἐὰν ἀπὸ τὴν κοινότητα ἀποτύχη καὶ οὐ συγκοινωνήσῃ τινὰς
 τῇ μαρᾷ αὐτοῦ βουλῆ, θέλει πηγαίῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν ἢ δώσῃ δωρη-
 ματα τινὰς ἀρχοντας ἢ τινὰς κοσμικοὺς μεταχειρισθῆ εἰς βοήθειαν νὰ
 255 σπουδάξουν νὰ λάβῃ τὴν προεδρίαν, ὁ τοιοῦτος ὅπου μεταχειρισθῆ
 τὸν ἄνομον ἔργον νὰ πράξῃ, παρευθὺς λέγω μὲν ὅτι, ὅταν συμβουλευθῆ
 νὰ κάμῃ τοιοῦτην μεταχειρίσιν ὀλεθριωτάτην² καὶ χειρότερην πάντων
 72^v | τῶν κακῶν, μετέω ἀφορισμένος καὶ ἀσυγγώρητος παρὰ τῆς ὁμοου-
 σίου καὶ ζωοποιοῦ καὶ ἀδαιρέτου καὶ ἀσυγγότου Τριάδος, τοῦ ἐνὸς τῆ
 260 οὐσίας παντοκράτορος Θεοῦ ἡμῶν καὶ ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι
 καὶ μετὰ θάνατον³, ἄλυτος. Καὶ πάντες οἱ ἀδελφοὶ τῆς μονῆς ὡς ἐν-
 συντόμως αὐτοχειρὶ νὰ τὸν ρίψουν ἔξω ὡς ὁ πρὶν ἐωσφόρος ἐκ τοῦ
 οὐρανοῦ, ἐπειδὴ μιμητῆς καὶ διά(δο)χος τοῦ ὀλεθρίου αὐτοῦ πάθους
 ἐγένετο· διότι καὶ ἐκεῖνος διὰ φιλαρχίαν καὶ φιλοδοξίαν ἔρριπεν αὐτὸν
 73^r ὡς ἀστραπὴν κάτω ἐν τῷ ταρτάρῳ τῆς ἀπωλείας — μετ' αὐτὸν ἔ|βα-
 266 λεν καὶ τοὺς ὑπερέτας του. Φεῦ, τῆς μισητῆς δόξης καὶ φιλαρχίας, πῶς

1. τῇ ἀδελφότητι: τῇ ἀδελφότητι cod.
 2. ὀλεθριωτάτην: ὀλεθριωτάτης cod.
 3. θάνατον: θάνατος cod.

κατασταίνει αὐτοὺς ὁποῦ τὴν ἀγαποῦν! Ἀπὸ ἀγγέλους δαίμονας τοὺς ἔκαμεν, ἐξ ἀποστόλων καὶ μαθητῶν προδότην ἐποίησεν! Καὶ ἄμποτες τὸ(ν) θεοκατάρατον αὐτοῦ καὶ ὀλέθριον πόδα μέσα εἰς τὸ μοναστήρι νὰ
 270 μὴ τὸ(ν) βάλῃ, ὅσον κακῶς ζῆ καὶ εὐρίσκεται. Ἄλλὰ καὶ ἂν εἶναι πονη-
 πλησίον εἰς μοναστήρι, νὰ τὸν διώχτετε ὅσον ὡς βλαπτικὸν ἄγριον θη-
 ρίον καὶ ὡς κύων λυσιάδην, καὶ ποτὲ μὴ τις ἀπὸ τῆς ἀδελφότητος τοῦ
 μοναστηρίου φάγῃ μετ' αὐτόν. Ὡσαύτως νὰ πάθῃ καὶ ὁποῖος ἐσυγκοι-
 νόησε μετ' αὐτόν εἰς τὸν αὐτὸν πονηρὸν λογισμόν καὶ τὸν ἀνάγκασεν
 73^v καὶ ἔβγαί|ναν ἀπὸ τὴν γνώμην τῆς κοινότητος· ὡσαύτως ἔχομεν καὶ
 276 αὐτοὺς ἀφωρισμένους καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτους ἐν τε τῶ νῦν αἰῶνι
 καὶ ἐν τῶ μέλλοντι. Ὁμοίως καὶ ὁποῖος ἐγνώρισε τὴν αὐτὴν συμβουλήν
 καὶ παράτα δὲν τὴν ἔδειχθεν τῇ κοινότητι [sic].

Πλὴν καὶ τοῦτο, ὅστις τῶν ἱερομονάχων ἢ τῶν μοναχῶν τῶν εὐρι-
 280 σκομένων ἐν τῶ μοναστηρίῳ¹ φανήσεται ἐναντίος, ἀντιθέτων ἢ τι λέγων,
 τὰ ὁποῖα καλῶς ἐβεβαιώσαμεν ὅτι νὰ εἶναι καὶ νὰ πολιτεύονται ἐν τῶ
 μοναστηρίῳ καὶ αὐτὸς διὰ ν' ἀγαπῆ νὰ εἶναι διόρθυμος καὶ κενόδοξος καὶ
 βουληθῆ νὰ κάμῃ τὸ κακὸν τοῦ θέλημα καὶ βάνῃ σύγχυσι καὶ ταρα-
 74^r χὴν καὶ εἰς τοὺς | ἀπλοστέρους μοναχοὺς, ὁ τοιοῦτος ὅστις καὶ ἂν
 285 εἶναι καὶ εἰς εἴ τι τάξῃ εὐρίσκεται, κἂν τε ἡγούμενος εἶναι κἂν τε προη-
 γούμενος κἂν τε ἱερομόναχος ἢ ἰδιώτης, εἰ μὲν εὐθὺς ὡσὰν ἐγνωρίσῃ
 ὅτι ὁ λογισμὸς του εἶναι κακὸς καὶ ὀλέθριος καὶ ἐστόντας νὰ τὸν ἐγνω-
 ρίσῃ ὁ ἡγούμενος καὶ πνευματικὸς τὸν ἐπιτίμησεν· καὶ εἰ μὲν βάλῃ μετά-
 νοια ἔμπροσθεν εἰς τοὺς ἀδελφούς καὶ παρησίας ἐξομολογηθῆ τὸ σφάλ-
 290 σιμὸν του καὶ μετὰ δακρύων νὰ γυρέψῃ συμπάθιον καὶ συγχώρησι καὶ
 μετὰ ὑποσχέσεως νὰ εἰπῆ ὅτι τὸ αὐτὸ πάθος νὰ μὴ τὸ κάμῃ οὐδὲ εἰς τὸν
 74^v νοῦν του νὰ τὸ βάλῃ οὐδὲ | τὰ νενομισμένα καὶ ταῖς τάξαις τοῦ μο-
 ναστηρίου νὰ ταῖς ἀλλάξῃ οὐδὲ νὰ ἐναντιέται τὰ βεβαιωθέντα παρ' ἡμῶν,
 ἀλλὰ νὰ εἶναι καὶ νὰ στέργῃ ταῖς ὀρισμέναις τάξαις τοῦ μοναστηρίου,
 295 εἰ μὲν ἐξ ὄλης του τῆς ψυχῆς πείθεται καὶ στέργει πᾶσαν τὴν κοινοβιακὴν
 τάξιν, νὰ λάβῃ συγχώρησι. Ἀλήθεια, ὁ ἡγούμενος νὰ τὸν κανονίσῃ ὡς
 πρέπει καὶ νὰ ἀπομείνῃ εἰς τὸ μοναστήρι, ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι οἱ ἐπίλοιποι
 μοναχοί, βλέποντας αὐτὸν πόσα κακὰ ἔλαβεν διὰ τὴν φιλαρχίαν καὶ διορ-
 75^r θυμίαν, νὰ σωφρονηθοῦν; | νὰ μὴ τολμήσῃ τινὰς καὶ τὸ κάμῃ ποτέ.

300 Ἄμῃ τὸ λοιπόν; ἂν στέκεται εἰς τὸ αὐτὸν πάθος καὶ οὐ μεταστρέ-
 πει [sic] τὸν ὀλέθριον αὐτοῦ λογισμόν ἀπὸ τὸ χεῖρον πάντων κακῶν πάθος,
 αὐτὸς, ὁποῖος καὶ ἂν εἶναι καὶ εἰς ὅποιον βαθμὸν εἶναι, νὰ ἀφορισθῆ καὶ
 ἀπὸ τὸ μοναστήρι νὰ διωχθῆ, ὅτι νὰ λείψῃ παντελῶς ἀπὸ τὴν κοινὴν

1. μοναστηρίῳ: μοναστηρίου cod.

ἀδελφότητα, ὡσπερ ὁ Ἰούδας ὁ Ἐσκαριώτης ἀπὸ τοὺς ἀποστόλους·
 305 καὶ μετὰ ταῦτα, μήτε ἂν βάλῃ μετάνοια μήτε ἂν σᾶς παρακαλέσων, νὰ
 τὸν δεχθῆτε νὰ σέβῃ εἰς τὸ μοναστήρι ὅτι νὰ εἶναι μετὰ τοὺς ἀδελφούς.
 75^v | Καὶ ταῦτα ἄπερ τὸ κατὰ δύναμιν, τέκνα μου ἐν Χριστῷ ἀγαπητὰ
 καὶ ποθεινά, ποιήσατε δι' ἀγάπην τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ καὶ ἐμοῦ τοῦ
 ταπεινοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ, ὁ δὲ Κύριος καὶ Θεὸς ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός,
 310 ἡ εἰρήνη καὶ τὸ ἔλεός Του, ἀπείραχτον καὶ ἀπολέμητον καὶ ἀγάλαστον
 ἀείποτες νὰ τὴν βλέπῃ τὴν σεβασμίαν μονὴν τὴν ὀνομασμένην εἰς τὸ
 ὄνομά Του τὸ ἄγιον. Ἄμποτε διὰ πρεσβειῶν τῆς κυριωνόμου αὐτοῦ μη-
 τρός, τῆς ὑπερευλογημένης Θεοτόκου, καὶ ἱερατῶν τῶν θεοειδῶν αὐτοῦ
 76^r ἀγγέλων καὶ πάντων τῶν ἁγίων δώσῃ εἰς τὸ μοναστήρι στε|ρέωσι καὶ
 315 πλουτισμόν, τοὺς δὲ μοναχοὺς τοὺς κατοικοῦντας ἐν αὐτῷ νὰ τοὺς δώσῃ
 εἰρήνην, ὁμόνοιαν καὶ ἀγάπην καί, τὸ πάντων μέγα καὶ ὑψηλότερον,
 τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἧς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι
 καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς τοὺς αἰῶνας
 τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

7.

ΑΝΕΚΔΟΤΟ ΓΡΑΜΜΑ (ΑΠΡ. 1536) ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ
 ΙΒΡΕΜΙΑ Α', ΕΠΙΚΥΡΩΤΙΚΟ ΤΩΝ ΚΗΤΟΡΙΚΩΝ ΔΙΑΤΑΞΕΩΝ
 ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΒΙΑΚΟΥ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΔΟΥΣΙΚΟΥ

Οἱ πατέρες τῆς Μονῆς Δουσίκου, μετ' αἴτησιν τους, ζήτησαν καὶ προκά-
 λεσαν τὴν ἐκδοσὴ τῆς πατριαρχικῆς ἐπικυρωτικῆς αὐτῆς γραφῆς (στ. 46)
 γιὰ τὴν κατοχύρωσιν τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῶν δικαίων τῆς μονῆς καὶ τοῦ
 κοινοβιακοῦ τῆς κανονισμοῦ, καθὼς ἡ τῆς αὐτῆς μονῆς κ τ η τ ο ρ ι κ ῆ δ ι ᾱ -
 τ α ξ ι ς περὶ ἀπάντων τῶν ἐν αὐτῇ ἀφιερωμ(ένων) βεβαιοῦσα διατάττεται
 (στ. 22-23). Προφανῶς ἐδῶ τὸ πατριαρχικὸ σιγίλλιο ὑπαινίσσεται καὶ ἐπικυ-
 ρώνει τὶς κητορικὰς διατάξεις τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, καὶ εἰδικότερα τὴν
 τελευταία διαθήκη του (ἔτ. 1534/35· Χρόνων ἤδη παρῳηκῶτων...).

Τὸ πρωτότυπο τοῦ γράμματος, σὲ περγαμηνὴ διαστ. 0,66×0,44/0,37 μ.,
 φυλάσσεται στὸ ἀρχεῖο τῆς Μονῆς Δουσίκου (σακκούλι 7) καὶ εἶναι ἀνέκδοτο.
 Σώζεται καὶ ἡ μολύβδινη πατριαρχικὴ βούλλα (διαμέτρου 0,038 μ.) μετὰ τὴ
 μήρινθό της. Στὴν πρόσθια ὄψη τῆς εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος δεομένη, μετὰ τὸ
 μικρὸ Ἰησοῦ στὸ στήθος της, ἐνῶ στὴν ἄλλη ὄψη ἀναγράφεται τὸ ὄνομα καὶ ὁ
 τίτλος τοῦ πατριάρχου Ἰερεμία Α'.

Ἡ διατήρησις τοῦ γράμματος εἶναι καλὴ (βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίν.
 ΚΔ'). Ἀντίγραφό του ἔχει καταχωρισθεῖ ἀπὸ τὸν Χατζη-Γεράσιμο στὸν κώδ.
 Δουσίκου 59, σελ. 52-54.

κατασταίνει αὐτοὺς ὁποῦ τὴν ἀγαποῦν! Ἀπὸ ἀγγέλους δαίμονας τοὺς ἔκαμεν, ἐξ ἀποστόλων καὶ μαθητῶν προδότην ἐποίησεν! Καὶ ἄμποτες τὸ(ν) θεοκατάρατον αὐτοῦ καὶ ὀλέθριον πόδα μέσα εἰς τὸ μοναστήρι νὰ
 270 μὴ τὸ(ν) βάλῃ, ὅσον κακῶς ζῆ καὶ εὐρίσκεται. Ἄλλὰ καὶ ἂν εἶναι πονη-
 πλησίον εἰς μοναστήρι, νὰ τὸν διώχτετε ὅσον ὡς βλαπτικὸν ἄγριον θη-
 ρίον καὶ ὡς κύων λυσίαρην, καὶ ποτὲ μὴ τις ἀπὸ τῆς ἀδελφότητος τοῦ
 μοναστηρίου φάγῃ μετ' αὐτόν. Ὡσαύτως νὰ πάθῃ καὶ ὅποιος ἐσυγκοι-
 νῶνησε μετ' αὐτόν εἰς τὸν αὐτὸν πονηρὸν λογισμόν καὶ τὸν ἀνάγκασεν
 73^v καὶ ἔβγαλῃ ἀπὸ τὴν γνώμην τῆς κοινότητος ὡσαύτως ἔχομεν καὶ
 276 αὐτοὺς ἀφορισμένους καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτους ἐν τε τῶ νῦν αἰῶνι
 καὶ ἐν τῶ μέλλοντι. Ὁμοίως καὶ ὅποιος ἐγνώρισε τὴν αὐτὴν συμβουλήν
 καὶ παράντα δὲν τὴν ἔδειχθεν τῇ κοινότητι [sic].

Πλὴν καὶ τοῦτο, ὅστις τῶν ἱερομονάχων ἢ τῶν μοναχῶν τῶν εὐρι-
 280 σκομένων ἐν τῶ μοναστηρίῳ¹ φανήσεται ἐναντίος, ἀντιθέτων ἢ τι λέγων,
 τὰ ὁποῖα καλῶς ἐβεβαιώσαμεν ὅτι νὰ εἶναι καὶ νὰ πολιτεύονται ἐν τῶ
 μοναστηρίῳ καὶ αὐτὸς διὰ ν' ἀγαπῆ νὰ εἶναι διόρθωμος καὶ κενόδοξος καὶ
 βουληθῆ νὰ κάμῃ τὸ κακὸν τοῦ θέλημα καὶ βάνῃ σύγχυσι καὶ ταρα-
 74^r χὴν καὶ εἰς τοὺς ἄπλοστέρους μοναχοὺς, ὁ τοιοῦτος ὅστις καὶ ἂν
 285 εἶναι καὶ εἰς εἴ τι τάξῃ εὐρίσκεται, κἂν τε ἡγούμενος εἶναι κἂν τε προη-
 γούμενος κἂν τε ἱερομόναχος ἢ ἰδιώτης, εἰ μὲν εὐθὺς ὡσὰν ἐγνωρίσῃ
 ὅτι ὁ λογισμὸς του εἶναι κακὸς καὶ ὀλέθριος καὶ ἐστόντας νὰ τὸν ἐγνω-
 ρίσῃ ὁ ἡγούμενος καὶ πνευματικὸς τὸν ἐπιτίμησεν καὶ εἰ μὲν βάλῃ μετά-
 νοια ἔμπροσθεν εἰς τοὺς ἀδελφοὺς καὶ παρησΐας ἐξομολογηθῆ τὸ σφάλ-
 290 σιμὸν του καὶ μετὰ δακρύων νὰ γυρέψῃ συμπάθιον καὶ συγχώρησιν καὶ
 μετὰ ὑποσχέσεως νὰ εἰπῆ ὅτι τὸ αὐτὸ πάθος νὰ μὴ τὸ κάμῃ οὐδὲ εἰς τὸν
 74^v νοῦν του νὰ τὸ βάλῃ οὐδὲ | τὰ νενομισμένα καὶ ταῖς τάξαις τοῦ μο-
 ναστηρίου νὰ ταῖς ἀλλάξῃ οὐδὲ νὰ ἐναντιέται τὰ βεβαιωθέντα παρ' ἡμῶν,
 ἀλλὰ νὰ εἶναι καὶ νὰ στέργῃ ταῖς ὀρισμέναις τάξαις τοῦ μοναστηρίου,
 295 εἰ μὲν ἐξ ὄλης του τῆς ψυχῆς πείθεται καὶ στέργει πᾶσαν τὴν κοινοβιακὴν
 τάξιν, νὰ λάβῃ συγχώρησιν. Ἀλήθεια, ὁ ἡγούμενος νὰ τὸν κανονίσῃ ὡς
 πρέπει καὶ νὰ ἀπομείνῃ εἰς τὸ μοναστήρι, ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι οἱ ἐπίλοιποι
 μοναχοί, βλέποντας αὐτὸν πόσα κακὰ ἔλαβεν διὰ τὴν φιλαρχίαν καὶ διορ-
 75^r θυμίαν, νὰ σωφρονηθοῦν, | νὰ μὴ τολμήσῃ τινὰς καὶ τὸ κάμῃ ποτέ.

300 Ἄμῃ τὸ λοιπὸν, ἂν στέκεται εἰς τὸ αὐτὸν πάθος καὶ οὐ μεταστρέ-
 πει [sic] τὸν ὀλέθριον αὐτοῦ λογισμόν ἀπὸ τὸ χεῖρον πάντων κακῶν πάθος,
 αὐτὸς, ὅποιος καὶ ἂν εἶναι καὶ εἰς ὅποιον βαθμὸν εἶναι, νὰ ἀφορισθῆ καὶ
 ἀπὸ τὸ μοναστήρι νὰ διωχθῆ, ὅτι νὰ λείψῃ παντελῶς ἀπὸ τὴν κοινῆν

1. μοναστηρίῳ: μοναστηρίου cod.

ἀδελφότητα, ὡσπερ ὁ Ἰούδας ὁ Ἐσκαριώτης ἀπὸ τοὺς ἀποστόλους·
 305 καὶ μετὰ ταῦτα, μήτε ἂν βάλῃ μετάνοια μήτε ἂν σᾶς παρακαλέσων, νὰ
 τὸν δεχθῆτε νὰ σέβῃ εἰς τὸ μοναστήρι ὅτι νὰ εἶναι μετὰ τοὺς ἀδελφοὺς.
 75^v | Καὶ ταῦτα ἄπερ τὸ κατὰ δύναμιν, τέκνα μου ἐν Χριστῶ ἀγαπητὰ
 καὶ ποθεινά, ποιήσατε δι' ἀγάπην τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ καὶ ἐμοῦ τοῦ
 ταπεινοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ, ὁ δὲ Κύριος καὶ Θεὸς ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός,
 310 ἡ εἰρήνη καὶ τὸ ἔλεός Του, ἀπείραχτον καὶ ἀπολέμητον καὶ ἀχάλαστον
 ἀείποτες νὰ τὴν βλέπῃ τὴν σεβασμίαν μονὴν τὴν ὀνομασμένην εἰς τὸ
 ὄνομά Του τὸ ἄγιον. Ἄμποτε διὰ πρεσβειῶν τῆς κυριωνόμου αὐτοῦ μη-
 τρός, τῆς ὑπερευλογημένης Θεοτόκου, καὶ ἱερατῶν τῶν θεοειδῶν αὐτοῦ
 76^r ἀγγέλων καὶ πάντων τῶν ἁγίων δώσῃ εἰς τὸ μοναστήρι στερέωσιν καὶ
 315 πλουτισμόν, τοὺς δὲ μοναχοὺς τοὺς κατοικοῦντας ἐν αὐτῶ νὰ τοὺς δώσῃ
 εἰρήνην, ὁμόνοιαν καὶ ἀγάπην καί, τὸ πάντων μέγα καὶ ὑψηλότερον,
 τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἧς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι
 καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς τοὺς αἰῶνας
 τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

7.

ΑΝΕΚΔΟΤΟ ΓΡΑΜΜΑ (ΑΠΡ. 1536) ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ
 ΙΒΡΕΜΙΑ Α', ΕΠΙΚΥΡΩΤΙΚΟ ΤΩΝ ΚΗΤΟΡΙΚΩΝ ΔΙΑΤΑΞΕΩΝ
 ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΒΙΑΚΟΥ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΔΟΥΣΙΚΟΥ

Οἱ πατέρες τῆς Μονῆς Δουσίκου, μετ' αἴτησιν τους, ζήτησαν καὶ προκά-
 λεσαν τὴν ἐκδοσὴν τῆς πατριαρχικῆς ἐπικυρωτικῆς αὐτῆς γραφῆς (στ. 46)
 γιὰ τὴν κατοχύρωσιν τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῶν δικαίων τῆς μονῆς καὶ τοῦ
 κοινοβιακοῦ τῆς κανονισμοῦ, καθὼς ἡ τῆς αὐτῆς μονῆς κ τ η τ ο ρ ι κ ῆ δ ι ἄ -
 τ α ξ ι ς περὶ ἀπάντων τῶν ἐν αὐτῇ ἀφιερωμ(ένων) βεβαιοῦσα διατάττεται
 (στ. 22-23). Προφανῶς ἐδῶ τὸ πατριαρχικὸ σιγίλλιο ὑπαινίσσεται καὶ ἐπικυ-
 ρώνει τὶς κητορικὰς διατάξεις τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, καὶ εἰδικότερα τὴν
 τελευταία διαθήκη του (ἔτ. 1534/35· Χρόνων ἤδη παρῳηκῶτων...).

Τὸ πρωτότυπο τοῦ γράμματος, σὲ περγαμηνὴ διαστ. 0,66×0,44/0,37 μ.,
 φυλάσσεται στὸ ἀρχεῖο τῆς Μονῆς Δουσίκου (σακκούλι 7) καὶ εἶναι ἀνέκδοτο.
 Σώζεται καὶ ἡ μολύβδινη πατριαρχικὴ βούλλα (διαμέτρου 0,038 μ.) μετὰ τὴν
 μήρινθό της. Στὴν πρόσθια ὄψη τῆς εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος δεομένη, μετὰ τὸ
 μικρὸ Ἰησοῦ στὸ στήθος της, ἐνῶ στὴν ἄλλη ὄψη ἀναγράφεται τὸ ὄνομα καὶ ὁ
 τίτλος τοῦ πατριάρχου Ἰερεμία Α'.

Ἡ διατήρησις τοῦ γράμματος εἶναι καλὴ (βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίν.
 ΚΔ'). Ἀντίγραφό του ἔχει καταχωρισθεῖ ἀπὸ τὸν Χατζη-Γεράσιμο στὸν κώδ.
 Δουσίκου 59, σελ. 52-54.

Ἀκολουθεῖ ἡ διπλωματικὴ ἔκδοση τοῦ πατριαρχικοῦ σιγίλλου ἀπὸ τὸ πρωτότυπό του:

Ἐπειδὴ κ(αἰ) οἱ δσιώτ(α)τοι μοναχοὶ τῆς ἀνὰ τὸν Μεγ(ά)λ(ων) Πηλ(όν) ἐπιφανοῦς σε(βασμίας) μονῆς, τῆς εἰς τὸ ὄνομα τιμωμ(ένης) τοῦ Κ(υρίου) καὶ Θ(εο)ῦ καὶ Σ(ωτη)ρ(ο)ς ἡμ(ῶν) Ἰ(ησο)ῦ Χ(ριστο)ῦ, τὴν ἡμ(ῶν) ἠξίωσαν μετριότη(η)τ(α) δέξασθαι αὐτ(ῶν) |² τὴν μετ' εὐλαβείας πρὸς ἡμ(ᾶς) κομιζομένην ἀναφορὰν περὶ τ(ῆς) τούτ(ων) εἰρημμένης ἱερᾶς μονῆς καὶ τοῦ κατὰ Θ(εο)ῦ ταύτη παρ' αὐτῆς ἐνίδρου-μένου καθαρωτάτου |³ κοινοβίου, ὅπως ἂν τούτου καλῶς ἔχοντος ἐν εὐταξία μετὰ πάντ(ων) τῶν προσηκόντ(ων) αὐτῶ εἰς τὰ περὶ πάντ(ων) τῶν ἀναγκαί(ων) τῆς αὐτῶν πάντη ζωαρκει(ας), ὡς μηδὲν ἐλλείποντος, |⁴ καὶ ἡμεῖς τοῦτο βεβαιώσωμεν τῇ ἀναντιδρότῳ καθ' ἡμ(ᾶς) περιωπῇ διὰ γραμμ(ά)τ(ων) τῆδε προσκυνητῆς ἐπικυρώσ(εως) ὡς μένειν τὸ αὐτὸ κοινοβίον διὰ παντὸς μέχρις |⁵ αἰῶνων ἄσειστόν τε καὶ ἀμετακίνητον παρὰ πάντ(ων), πρὸς τε ἱερωτ(ά)τ(ων) ἀρχιερέ(ων) τῶν κατὰ καιροὺς ἐκεῖσε ἀμειβομέν(ων) κ(αἰ) ἄλλων τῶν τῆς ἱερᾶς ἀξί(ας) τινῶν ἐκ τῆς αὐτῆς τῶν τοῦ μονήρου |⁶ βίου πολιτεί(ας), ἢ τῶν ἰδιωτῶν πάντ(ων), ἢ ποτέ τιος τῶν τοῦ λαώδους κοσμικοῦ πληρώματος, μᾶλλον δ' ἐκ πάντ(ων) τῶν τοιούτ(ων) συντηρούμεν(όν) τε καὶ ἀεὶ βοηθούμεν(ον), τοῦ μὲν |⁷ δι' ἀγαθῆς ἐπιμελεί(ας) κ(αἰ) συνδρομῆς τῆς εὐφυχίου, τοῦ δὲ κ(αἰ) διὰ λόγου συστατικοῦ κ(αἰ) ἄλλου πρακτικοῦ, κατὰ τὴν δύναμιν ἐκάστου καὶ ποιότητα· δεῖται γὰρ καὶ αὐτὰ πολλάκις |⁸ τὰ ψυχωφελῆ ἔργα καὶ ἡμετέρ(ας) ἐπικουρί(ας), Θ(εο)ῦ καὶ τοῦτο οὕτως οἰκονομοῦντος, πρὸς σ(ωτη)ρί(αν) τάχα πολλῶν), ἐκ δοκιμῆς τῆς εἰς αὐτὸν ἐξ ἡμ(ῶν) ὀφειλομένης θεραπεί(ας) ἐν ταπεινότητι, |⁹ ἐφ' ὧ συμβαίνει ἔσθ' ὅτε μεταβολὰς τε καὶ ἐφόδους τῶν πραγμ(ά)τ(ων) γενέσθαι, κ(αἰ) τῶν ἀν(θρώπ)ων τὰς ὑπολήψεις κ(αἰ) τοὺς τρόπους φανεροῦσθαι εἰς ἔκβασιν τῆς σφῶν ἐκάστου |¹⁰ ὡς ἔχειν διαθέσεως ταῖς τοῦ καιροῦ περὶ αὐτὰ ἐναλλαγαῖς, κ(αἰ) ἄλλους ἄλλως διατίθεσθαι, καθὼς ἂν δόξωιντο αὐτοῖς, καὶ τὰ καλῶς κ(αἰ) πάννυ ἀσφαλῶς κ(αἰ) θεαρεστός |¹¹ τῶν πάλοι ἀνδρῶν καθεστηκότη(α) κινεῖν φεῦ κ(αἰ) ἀνατρέπειν, τούτοις ὅλως μὴ ἐξὸν τοιαῦτα ποιεῖν, ἀριδῆλως ἐντελλομένης πολλαχοῦ τῆς ἱερᾶς τῶν ὀρθοδόξ(ων) Γραφῆς «μὴ |¹² μέταίρε ὄρια ἀ ἐνθεντο [sic] οἱ π(ατέ)ρες σου» κ(αἰ) τὰ ἐξῆς, καὶ ἡ μετριότης ἡμ(ῶν), σὺν Θ(ε)ῶ ἤδη, μετ' εὐφροσύνης πνευματικῆς κ(αἰ) προθυμί(ας) εὐκαρδίου τὴν αὐτῶν ταύτην αἵτησ(ω) |¹³ κ(αἰ) ἐπαινετὴν παράκλησ(ω) καὶ ἀξίωσιν πανοσίαν εἰπεῖν, ἢ τάχος ἀποδεξαμένη, ὡς καὶ τ' ἄλλα τῆς ζηθείσης μονῆς αὐτῆς ἐνωτισθεῖσα, τὴν ἀνάκτησ(ω), τὴν |¹⁴ καλλιέργειαν, ὅσην ἐνδοθ(εν), κ(αἰ) τὴν τῶν ἐκτός περικόσμησιν,

κ(αἰ) τῶν ἄλσεων ἔγγιστα οἱ ἀνακαθάρισ(ω) κ(αἰ) ἐμφύτεσ(ω) τῶν καρπίμ(ων) φυτοτρόφ(ων) κ(αἰ) λειβαδέ(ων) πηγῶν, ἐκ πάντ(ων) |¹⁵ τὴν ἐρημί(αν) καὶ ἡσυχί(αν) τοῦ χώρου ἐκεῖσε, καὶ οἷον ζῆλον καὶ κόπ(ον) καὶ ἰδρωτὰ περισπερχῶς ὑπεισέρχοντ(αι) ἐν αὐτῇ οἱ αὐτοὶ μοναχοί, κοινοβιάται τε κ(αἰ) παντελῶς ἀκτῆ |¹⁶μονες, ὅσον τὸ καθ' ἐνὸς φάσαι ἰδιαζόντως, καὶ ὡς περὶ οὐθενὸς ἄλλον τῶν παρόντ(ων) ἔχοντ(αι) κατασχέσ(εως), πᾶσιν ἅπαξ ἀποταξάμενοι κ(αἰ) ἑαυτοὺς ταῖς βιωτικαῖς |¹⁷ φροντίσιν ἀπαρησάμενοι, μόνῳ (δὲ) τῷ Θ(ε)ῶ ἀναθέμενοι τούτῳ, τὸν ζυγὸν τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου ἀράμενοι, ἔργοις κ(αἰ) λόγοις τοῖς ἀνήκουσι τῷ αὐτῷ πανωφελεῖ σχήμ(α)τ(ι) |¹⁸ ἐπακολουθοῦσι, κ(αἰ) σχεδὸν ἐκδημοὶ τὸ ἀπὸ τοῦδε τοῖς ἀγγέλοις ὁμοιοῦσθαι ἀόκως σπεύδουσι, προσευχαῖς ἀδιαλείπτους καὶ γονυκλισίαις παννυχίοις κ(αἰ) ἀλαλήτοις |¹⁹ στεναγμοῖς κ(αἰ) συντριμοῖς καρδί(ας), ἀσितिὰ κ(αἰ) ὑποπειασμῶ δουλαγωγί(ας) τὴν σάρκα τήνοντες, ἐν τῇ τοῦ κρείττονος ὑπακοῆς, ἀποφαίνεται διὰ τοῦ παρόντος αὐτῆς |²⁰ π(α)τρι-αρχικοῦ τιμίου κ(αἰ) προσκυνητοῦ γραμματος, ἵνα τὸ αὐτὸ κοινοβίον αὐτοῖς εἴη καὶ ὑπόρχοι κατὰ πάντα ἐν πᾶσι βέβαι(όν) τε κ(αἰ) ἀσάλευτον καὶ ἀνεπηρέαστον |²¹ τὸ σύνολον ἀπὸ πάντ(ων) κ(αἰ) παντοί(ων) ἱερωμ(ένων) προσώπων, ἀρχιερατικῶν, ἱερομονάχ(ων), ἡγουμ(ένων), μοναχῶν κ(αἰ) ἰδιωτῶν, ἢ κοσμικ(ῶν) τῶν ὁποιοῦν, εἰς αἰῶνα τὸν αἰ |²²παντα, σὺν πᾶσιν αὐτοῦ τοῖς κινήτοις καὶ ἀκινήτοις πράγμασι, καθὼς ἢ τῆς αὐτῆς μονῆς κτητορικῆ διατάξις περὶ ἀπάντων τῶν ἐν αὐτῇ ἀφιερωμ(ένων) βεβαιούσα |²³ διατάττεται· οὐ μὴν ἀλλὰ κ(αἰ) ἐπὶ τοῦ πῶς ἅπαντας τοὺς ταύτη συμφοιτῶντας μοναχοὺς, ἀμέμπτως τὸν αὐτὸν μονήρη βί(ον) ἐν συνειδήσει καθαρᾷ κ(αἰ) ἀκτημοσύν(ης) |²⁴ ἐπιμελείαις καὶ ἀνιδιοπραγαῖς διάγειν καὶ κοινοβιακῶς ζῆν, καὶ μὴ τολμᾶν αὐτοὺς λέγειν, ἢ ὑφορᾶσθαι ποιεῖν, τοῦτο ἐμὸν, τὸ δὲ σὸν· καὶ τὸ μ(έν) μείζον ἐκείνου, τοῦ (δὲ) |²⁵ ἔλαττον· ἢ δι' οἰκεί(ας) ὀρέξεως καὶ αὐτογνωμοθελήσ(εως) ζητεῖν βρωμ(ά)τ(ων) ποικιλότητα, ἢ πομ(ά)τ(ων) ἀκρατον, ἢ ἐνδυμ(ά)τ(ων) διαφορᾶς, ἅπερ ἀπειρογόντ(αι) τῇ τάξει πάντ(ως) εἰλικρινοῦς τοῦ |²⁶ κοινοβίου, ἀλλ' ὁμοῦ πάντες..., ἐν μιᾷ συμπνοίᾳ καὶ ὁμοιοίᾳ, εἴπερ ἂν θέλωσι κατὰ Θ(εο)ῦ ἐν προαιρέσει καὶ ἀγάπῃ καθαρᾷ κ(αἰ) ἀρνησάμενοι τὸν αὐτὸν ἀγῶνα διελθεῖν νικητικῶς, καὶ |²⁷ τὰ βραβεῖα τῆς νίκης λαβεῖν παρὰ τοῦ πάντ(ων) ἀθλοθέτου Ἰ(ησο)ῦ Χ(ριστο)ῦ ἐν τῇ τῶν οὐ(ρα)νῶν βασιλείᾳ ὡς μιμητὰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ καὶ πάντ(ων) τῶν δσί(ως) λαμπάντων ἐν ἀσκήσει |²⁸ οὐ γὰρ ἄλλος ἦν ὁ τὴν αὐτὴν ἐπὶ γῆς εἰρηναίαν καὶ ἀνενόχλητον διαγωγὴν διδόνς τοῖς (μονα)χοῖς διὰ τ(ῶν) ἀποστ(ό)λ(ων), παρὸ αὐτός, ὁ δι' ἄφατον αὐτοῦ καὶ ἀπειράπλετον φιλαν(θρώπ)ιαν κ(αἰ) |²⁹ ἔμφυτον ἀγαθότητα Χ(ριστό)ς, φανείς καθ' ἡμ(ᾶς) ἐπὶ τῆς γῆς ὑπὲρ ἡμ(ῶν), ὅτε συνῆν τοῖς μαθηταῖς

διατρέβων μετ' αὐτῶν, ἐν τοιαύτῃ σ(ωτη)ριώδει ζωῇ καὶ διαγωγῇ τοῦ κοινοβίου, πᾶσιν |³⁰ αὐτοῖς τὰ πάντα κοινῶς κοινὰ καὶ ὅλοις καὶ ἐκάστω κ(αι) ἐνί, ὡς κατ' οὐδὲν ὅλως ἔχειν αὐτοὺς περὶ τοῦ ζῆν διαφορὰν, ἐξ ἧς συγχήσεις τε καὶ μάχαι μ(ε)τ(ὰ) φθόνου κ(αι) ἄλλ(ων) κακι(ῶν) τῶν |³¹ οὐκ ὀλίγων ἐκφύονται, καὶ λαθραῖαι τινὲς ὑποδοχαὶ καὶ ψυχοφθόροι νοσφισμοὶ καὶ ἰδιωπραγίαι μ(ε)τ(ὰ) ἔριδος, κ(αι) τῆς ἐκ μέρους ἱεροσυλλεί(ας), ἧς τί ἂν χεῖριστον γένοιτο τούτους; |³² οὐ γὰρ ἂν ἐκεῖνος ὁ ἐν ταῖς Πράξεσιν Ἀνανί(ας), ὁ περιλάλητος τῆς ἐκ νοσφίσεως) πληγῆς, ἐτεθνήκει τῇ φωνῇ μόνη, φεῦ, τοῦ πρωτοκορυφαίου τῶν ἀποστόλ(ων), κ(αι) Σάπφειρα ἡ αὐτοῦ γυνή, |³³ εἰ μὴ μέρος ἐνοσφίσαντο αὐτοῖς, ἐξ ὧν ἄπαξ καὶ αὐτοὶ πραγμ(ά)τ(ων) προσκομίσαντες τῷ κοινοβίῳ τοῖς ἀποστόλοις ἐδωρήσαντο, διότι, ὧν πρῶτον ἦσαν κύριοι, ἐξόν |³⁴ ἦν τούτοις διατίθεσθαι ὡσὰν δόξοιτο τὰ ἐαυτῶν, ἀφ' οὗ δὲ ταῦτα τῷ Θ(ε)ῷ ἐν κοινοβίῳ ἀφιέρωσαν κ(αι) κύριον τὸν τῶν κυριευόντ(ων) πάντ(ων) τοῦτον ἐξ οἰκεί(ας) προαιρέσεως) ἐποίησαν, |³⁵ εἰς ἀνταπόδοσιν τῶν μελλόντ(ων) ἀγαθῶν ἑκατονταπλασίονα, οὐκ ἦν αὐτοῖς ταῦτα οὐδ' ἂν οὐδ' ὀπωσοῦν ὑφελεῖν τι κ(αι) μετατίθεσθαι ἀλλάθητ(ον) γὰρ τὸ θεῖον πάντ(η) κ(αι) δικαιοῦτατ(ον). |³⁶ τοιγάρτοι περὶ τούτων κοινῶς πάντ(ων) κ(αι) ἀπλῶς, ὡς εἴρητ(αι), τοῦ τε κοινοβιακῶς ζῆν, τοὺς ἐν αὐτῇ μοναχοὺς ἅπαντας, κ(αι) μὴ ἔχειν τί τινα ἐξ αὐτῶν ἰδι(ον), κἂν ὀβολοῦ |³⁷ ἄξιον, ἢ βούλημα ἕτερον), ἢ θέλημα ἐναντίον, ἢ ἔργον ἕτερον) τῆς κοινότητος ἀντίρροπον, ἢ ἔνδυμα, ἢ βρώμα, ἢ πόμα, ἢ χρῆμά τι, ἢ κατατολμᾶν νοσφιζεσθαι καὶ ἀρ- |³⁸ πάζειν τί τῶν ἐκ τῆς μονῆς, ἢ ἄλλως ἐπιβουλεύεσθαι, κ(αι) ἐπαπειλ(εῖν), οἰόμενος δῆθ(εν) συστήσαι τὸ ἐαυτοῦ θέλημα, εἶναι δὲ πάντα τούτοις κοινὰ, καὶ αὐτοὶ τούτοις ἐν εὐταξίᾳ καὶ |³⁹ μιᾷ γνώμῃ, καὶ τρέπω ἐνὶ καὶ διαγωγῇ, κ(αι) διαίτη, ὡς τὰ ἐαυτῶν κ(αι) πράγμ(α)τα, κ(αι) σώματα κ(αι) μέλη κ(αι) ψυχὴ ἐν αὐτῇ τῇ ἱερᾷ μονῇ τῷ Θ(ε)ῷ ἀφιερωμ(έν)α, κ(αι) κοινῶς κ(αι) μερικῶς |⁴⁰ ἐντός τε κ(αι) ἐκτός φροντίζειν κ(αι) ἐπιμελεῖσθαι πάντ(ων) τῶν συμφερόντ(ων) ταύτη κ(αι) προσόδ(ων) κ(αι) εισόδ(ων) κ(αι) βελτιώσεων, κατὰ τὴν ἐκάστου δύναμιν τε κ(αι) ἄξιαν κατὰ Θ(ε)όν, τὴν δὲ ἀκολουθίαν |⁴¹ κ(αι) τάξιν ἔχειν θεοπροπέστατα μεθ' ὅσης τῆς ζεύσεως σπουδῆς κ(αι) ἀγρόπνου ἐπιμελεί(ας). οὕτως ἡμῖν ἀποφανθέντων κ(αι) βεβαί(ως) ἐπικυρωθέντων πάντ(ων) ἐν ἀσφαλείᾳ κ(α)τ(ὰ) |⁴² τὴν τούτων ἐκείσε ἀξίωσιν, εἰ μ(έν) ταῦτα, ὡς ἔχει προσεχῶς φυλάξοιτο, εἴ ἂν εὐχέειν αὐτοὶ ἐν Χ(ριστ)ῷ τῇ αὐτοαληθείᾳ, ὑπὲρ οὗ τὸν στ(αυ)ρὸν ἐπ' ὧμων ἀράμ(εν)οι προσδο|⁴³ κῶσι τυχεῖν τῶν μελλόντ(ων) ἀγαθῶν, ὃ κ(αι) γένοιτο, εἰ δ' ἄλλ(ως) ἀνατρέψαι ταῦτα τολμήσαντες αὐτοί, ἢ ἄλλοι τινὲς, ὁποῖ(ας) ἂν εἶεν τάξεώς τε κ(αι) πράξεως, ἀφορισμῷ βαρυτ(ά)τ(ω)

οἱ τοιοῦτοι καθ' |⁴⁴ ὑποβληθήσονται) κ(αι) παρὰ τῆς ἀπειλῆς τοῦ Θ(εο)ῦ, ὡς ὁ Ἀνανί(ας) τεθνήξεται, ὡς Τοβί(ας), ὅστις ἢ οἴτινες, εἰμὴ που ἐπηρεία δαίμονος, νοήσαντες μ(έν) τοῦτο ποιῆσαι, μετανοήσαν(τες) |⁴⁵ δὲ προὔργου, κ(αι) δι' ἐξομολογήσεως) ἐν αὐτῷ ἐπιστραφέντες, συγγνώμης τόχωσιν. Ὁθ(εν) κ(αι) ἐπεδόθη αὐτοῖς τοῖς εἰρημ(έν)οις μοναχοῖς, τῷ ὀσιωτ(ά)τ(ω) καθηγουμ(έν)ω κ(αι) τοῖς λοιποῖς ἱερομ(έν)οις τῆς μον(ῆς) |⁴⁶ ταύτης κ(αι) ἰδιώταις ἅπασι ἢ παροῦσα ἡμ(ῶν) αὐτῇ τιμία π(α)τριαρχεικὴ κ(αι) ἐπικυρωτικὴ γραφὴ ἐν ἀσφαλείᾳ, καὶ ἀναντιρρήτ(ω) βεβαιώσει περὶ πάντ(ων), ἐν ἔτει ζμδ' [7044 = 1536] ἐν(δικτιῶν)ος θ^{ης}, ἀπριλλ(ίω): |⁴⁷ πλήν, ἵνα ὀφείλωσι μνημονεύειν ἐν αὐτῇ τῇ σεβασμίᾳ μονῇ, τὸν κατὰ καιροὺς εὐρισκόμεν(ον) ἀρχιερέα, ἐξ οὗπερ λαμβάνοιτο εὐχὴν κ(αι) εὐλογίαν, ὄντες ὑπὸ τὴν ἐκείνου ἐνορίαν:

|⁴⁸ † Ἰερεμί(ας) ἐλέω Θ(εο)ῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως
|⁴⁹ νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμηνικὸς π(α)τριάρχης: †

8.

ΑΓΙΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ ΕΓΓΡΑΦΟ ΕΠΙΚΥΡΩΤΙΚΟ ΤΗΣ ΔΩΡΕΑΣ (ΔΙΑΘΗΚΗΣ) ΤΗΣ ΜΟΝΑΧΗΣ ΚΥΠΡΙΑΝΗΣ ΠΡΟΣ ΤΗ ΜΟΝΗ ΔΟΥΣΙΚΟΥ (ΣΕΠΤ. 1538)

Μὲ τὸ ἔγγραφο αὐτὸ ἡ μοναχὴ Κυπριανή, χήρα Δημητρίου τοῦ «χαλκέως», δωρίζει στὴ Μονὴ τοῦ Σωτήρος τῶν Μεγάλων Πυλῶν (Δουσίκου) τὸ μονῆριον τοῦ Ἁγίου Νικολάου, μὲ τὸ περιβόλι καὶ τὸν ἀμπελώνα του, ποὺ βρισκόταν στὰ Λεχώνια τοῦ Βόλου. Ὄταν συναντήθηκε μὲ τὸν ἅγιο Βησσαρίωνα, μητροπολίτη Λαρίσης, ποὺ γιὰ διοικητικούς λόγους ἔτυχε νὰ βρισκεται τότε στὴν ἐπαρχία Δημητριάδος (τὰ κατὰ ταύτην διεθυνούσης τε ὁμοῦ καὶ διεξιούσης), ζήτησε ἀπὸ τὸν ἱεράρχη ἐκεῖνο νὰ τῆς συντάξει καὶ ἐπικυρώσει τὴ δωρητήρια αὐτῇ πράξη της, τὴν ὁποία πράγματι συνέταξε καὶ ὑπέγραψε ἰδιοχείρως ὁ ἅγιος Βησσαρίων. Τὸ κείμενο, ὅπως δείχνει ἡ σύγκριση τῆς γραφῆς, ἔχει γραφτεῖ μὲ τὸ χέρι τοῦ ἱερέως Γρηγορίου, ὁ ὁποῖος εἶχε γράψει καὶ τὶς τρεῖς διαθήκες τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος⁹¹.

Ἡ διαθήκη τῆς Κυπριανῆς δὲν φέρει χρονολογία. Μὲ βάση ὅμως τὸν ἀναγραφόμενο μῆνα Σεπτέμβριο καὶ τὴ ἰβ' ἰνδικτιῶνα χρονολογεῖται, ὅπως ἀπέδειξα παλαιότερα, στὸ ἔτος 1538, γιὰτι κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἀρχιερατείας τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος στὴ Λάρισα (1527-1540) ἰβ' ἰνδικτιῶν ἀντιστοιχεῖ μόνο

91. Βλ. παραπάνω, σ. 190-191.

στό έτος αυτό⁹². Ἡ χρονολόγηση τῆς διαθήκης στό έτος 1524 ἀπό τόν Ζωσιμᾶ Ἐσφιγμενίτη⁹³ ἢ στό 1523 ἀπό τόν Ν. Βέη⁹⁴ δέν εἶναι σωστή, ἀφοῦ τότε ὁ Βησσαρίων δέν εἶχε ἀνέλθει ἀκόμη στό μητροπολιτικό θρόνο τῆς Λάρισας.

Τὸ πρωτότυπο, σέ περγαμνή, φυλάσσεται στό ἀρχεῖο ἐγγράφων (σακκούλι 1) τῆς Μονῆς Δουσίου. Ἔχει συνολικὲς διαστάσεις 0,39×0,34 μ. καὶ τὸ γραμμμένο μέρος του 0,295×0,250 μ. Τὸ μελάνι εἶναι σκοῦρο καὶ ἡ διατήρηση τοῦ ἐγγράφου γενικὰ πολὺ καλὴ (βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίν. ΚΕ').

Ἄ ν τ ἰ γ ρ α φ α: α'. — Ἀντίγραφο σέ χαρτί, διαστ. 0,44×0,31 μ. Τῆ γνησιότητά του ἐπιβεβαιώνει «ὁ Λαρίσης Μελέτιος». Φυλάσσεται στό ἀρχεῖο ἐγγράφων (σακκούλι 1) τῆς Μονῆς Δουσίου. β'. — Ἄλλο ἀντίγραφο σέ χαρτί, διαστ. 0,44×0,33 μ. Τῆ γνησιότητά του ἐπιβεβαιώνει πάλι «ὁ Λαρίσης Μελέτιος». Φυλάσσεται στό ἀρχεῖο (σακκούλι 11) τῆς Μ. Δουσίου. Ἐδῶ ἔχει προστεθεῖ, στό τέλος, ἡ χρονολογία ζμζ' [7047 = 1538] ποῦ δέν ὑπάρχει στό πρωτότυπο, ἡ ὁποία ἀνταποκρίνεται καὶ στήν πραγματικότητα. γ'. — Τρίτο ἀντίγραφο σέ χαρτί, διαστ. 0,44×0,36 μ. Τῆ γνησιότητά του ἐπιβεβαιώνει ὁ οἰκουμ. πατριάρχης Παρθένιος. Φυλάσσεται στό ἀρχεῖο (σακκούλι 1) τῆς Μ. Δουσίου. δ'. — Στὸν κώδ. Δουσίου 59 (γραμμμένο τὸ 1858 ἀπό τὸν Χατζη-Γεράσιμο), σελ. 55-57. ε'. — Στὸν κώδ. Δουσίου 93 (ΙΘ' αἰ.), σελ. 102-106.

Συνοδικὸ γράμμα (Ἰαν. 1787), σέ περγαμνή, τοῦ οἰκουμ. πατριάρχου Προκοπίου Α' ἐπικυρώνει ἐπίσης τὴ γνησιότητα καὶ κατοχυρώνει τὴν ἰσχὺ τῆς διαθήκης τῆς μοναχῆς Κυπριανῆς. Τὸ πρωτότυπο τοῦ ἀνέκδοτου πατριαρχικοῦ γράμματος, καθὼς καὶ ἀντίγραφό του, σώζεται στή Μ. Δουσίῳ.

Ὁ ἴδιος πατριάρχης Προκόπιος Α' εἶχε ἀπευθύνει συνοδικὸ γράμμα (Μάιος 1786) στὸν ἀρχιεπίσκοπο Δημητριάδος καὶ Ζαγορᾶς, ἀφοριστικὸ τῶν κατοίκων τοῦ Ἁγίου Λαυρεντίου τοῦ Βόλου, οἱ ὁποῖοι εἶχαν σφετερισθεῖ τὸ μονῆριο τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῶν Λεωνίων, μὲ τὰ κτήματά του, δωρεὰ τῆς μοναχῆς Κυπριανῆς πρὸς τὴ Μονὴ Δουσίου. Τὸ πρωτότυπο τοῦ ἀνέκδοτου πατριαρχικοῦ γράμματος σώζεται στή Μ. Δουσίῳ.

Οἱ ἀλλεπάλληλες ἐπίσημες ἐπικυρώσεις καὶ τὰ πολλαπλὰ ἀντίγραφα δηλώνουν τὴν ἰδιαίτερη σημασία ποῦ εἶχε γιὰ τὴ Μονὴ Δουσίου ἡ δωρεὰ τῆς Κυπριανῆς καὶ τὴν προσπάθεια τῶν μοναχῶν γιὰ τὴ διασφάλιση καὶ κατοχύ-

92. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης τοῦ 16ου αἰῶνος», *Ἐπετ. τοῦ Μεσαιων. Ἀρχείου* [Ἀκαδημία Ἀθηνῶν] 15 (1965) σ. 93, σημ. 2· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Χατζη-Γερασίμου... Ἀνέκδοτο ἐγκώμιο (1826) τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος...», σ. 30-31.

93. Ἀπὸ τὸν κώδ. Δουσίου 59, σελ. 55-57, ἀντέγραψε καὶ δημοσίευσε τὴ διαθήκη τῆς Κυπριανῆς, μὲ τὴ λανθασμένη χρονολογία 1524, ὁ ΖΩΣΙΜΑΣ ΕΣΦΙΓΜΕΝΙΤΗΣ, «Ὁμολογία τῆς Κυπριανῆς», *Προμηθεὺς* (Βόλος), ἔτος Η', 1896, σ. 43-45.

94. Ν. Α. BEES, «Prosopographisches, Hagiologisches und Kunstgeschichtliches über hl. Bessarion, den Metropolit von Larissa († 1540)», *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 4 (1923) σ. 379-382.

ρωση τῆς δωρεᾶς αὐτῆς ἀπὸ κάθε καταπάτηση καὶ διεκδίκηση ξένων.

Ἐ κ δ ὁ σ ε ι ς: α'. — ΖΩΣΙΜΑΣ ΕΣΦΙΓΜΕΝΙΤΗΣ, περιοδ. *Προμηθεὺς* (Βόλος), ἔτος Η', 1896, σ. 43-45. β'. — Ν. Α. BEES, *BNJ* 4 (1923) σ. 379-381 (ἡ ἔκδοση ἔγινε ἀπὸ τὸ πρωτότυπο ἐγγράφο).

Τὴ διαθήκη τῆς Κυπριανῆς εἶχε μελετήσει καὶ φωτογραφίσει τὸ 1895, ποῦ ἐπισκέφτηκε τὴ Μονὴ Δουσίου, ὁ Γ. Λαμπάκης⁹⁵.

Ἀκολουθεῖ ἡ ἔκδοση τοῦ ἐγγράφου ἀπὸ τὸ πρωτότυπό του. Τηροῦμε τὴ στίξη καὶ τὴν ὀρθογραφία τοῦ πρωτοτύπου καὶ κεφαλαιογραφοῦμε τὰ κύρια ὀνόματα.

† Τῆς ἐμῆς ταπεινότητος τὰς διατριβὰς ποιούσης ἀνὰ τὴν ἐπαρχί(αν) τῆς ἁγιωτάτης ἐπισκοπ(ῆς) Δημητριάδος, καὶ τὰ κατὰ ταύτην διευθυνούσης τε ὁμοῦ καὶ διεξιούσης, |² περιττοχούσα δὲ ταύτην ἡ μοναχὴ Κυπριανὴ ἣτις ἦν γέννημα καὶ θρέμμα Λεωνεί(ων), γυνὴ δὲ τυγχάνουσα Δημητρίῳ τοῦ χαλκείο(ς), ἔχουσα ἀνὰ χεῖρας αὐτῆς τὸ μονήριον |³ τοῦ μεγάλου μου Νικολάου τοῦ ἐπιχωρίως Μικροῦ κεκλημ(έν)ου, πλησίον τοῦ Θερμοῦ Ὑδατος, σὺν τῷ περὶ αὐτοῦ περιβολίῳ, παραδείσῳ ὄντι ὁμοιον, ἐν τε θέσει τε καὶ καταστάσει |⁴ τῶν πολλῶν διαφέρον ξύλοις ἦν πλουτὸν καρπίμοις παντοίοις, καὶ τόπον λαχὸν εὐρυχωρότατον ὅπερ προεκτήσατο σὺν τῷ ταύτης συνεύνω Δημητρίῳ δι' ὧν ἡσ οὐκ ὀλίγησ. Τοῖνον |⁵ ἐκείνου τὸν βίον μεταμειψαμ(έν)ου, κατελείφθη αὐτῇ μόνῃ κληρονόμος τε καὶ κυρία γνησία ἐκείνων· διὰ δὲ τὸ τῆς φύσεως ἀδρανές, καὶ ἄλλως ἀπορ(ον) αὐτῆς, ἀπεσειετο τὴν ἐκείν(ων) |⁶ ἐπιμέλει(αν)· διὸ καὶ κατολίγον ἤγγιζον πάντα εἰς παντελεῖ ἐρημωσίν τε καὶ ἀφανισμόν· τὸ μὲν, εἰς πτώσιν· τὰ δὲ εἰς ἀσπαγὴν πολλῶν χειρῶν, ὡς εἴωθεν ἐγγίνεσθ(αι) πολλάκις |⁷ τοῖς ἀδελφοῖς τε καὶ ἀπροστατεύτοις κτίσμασί τε ὁμοῦ καὶ κτήμασίν· ἄπερ ἐν νοῖ θεμ(έν)ῃ ἡ προρορηθεῖσα Κυπριανὴ καὶ ὡς περ βέλει τῷ θεῷ τρωθεῖσα ζήλω, ὡς οἶά τε |⁸ νουνηχῆς καὶ φιλόψυχος γυνὴ, ἔγνω ἐκεῖνο ἀφιερῶσαι καὶ διευθύνεσθ(αι) καὶ διεξάγεσθαι ὑπ' ἐκείνου ὡς ἴδι(ον) |⁹ κτήμα· καὶ τὰ παρ' αὐτοῦ πάντα νέμεσθαι παρὰ τῶν ἐκεῖσε εὐρεθησομέν(ων) π(ατέ)ρων τε καὶ ἀδελφ(ῶν)· παρὰ μηδενός τι τὸ οἰονοῦν ἐναντιούμενον· ἢ ἀντιπραττόμενον· ἢ ἀντιτιθέ|¹⁰μενον· καὶ

95. Βλ. Γ. ΛΑΜΠΑΚΗ, «Μουσεῖον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας: Μελέται, ἐργασίαι καὶ περιηγήσεις τοῦ 1895», *Δελτίον Χριστιαν. Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας* 3 (1903) σ. 27: «Τῆ 23 Σεπτεμβρίου 1895 ἐπισκέφθημεν τὴν Μονὴν Δουσίου» σ. 30: «Ὡσαύτως δὲ ἐφωτογραφήσαμεν τὸ ἐγγράφο τοῦ Μητροπολίτου Λαρίσης Βησσαρίωνος, οὗ ἡ ἀρχή: Τῆς ἐμῆς μετριότητος τὰς διατριβὰς ποιούσης ἀνὰ τὴν ἐπαρχίαν τῆς ἁγιωτάτης ἐπισκοπῆς Δημητριάδος... ὅπερ κατεχωρήσαμεν ὑπ' ἀριθ. 2153».

τοῦτο ἦν περισκοποῦσα ὁσημέραι· καὶ τὸν ἴδιον τυραννοῦσα λογισμὸν, εἰ πον ἐφεύροι ἂν τὸ ζητούμ(εν)ον, καὶ προσηλώσαι· ὅθεν οὐδὲ τοῦ σκοποῦ διήμαρτεν, |¹¹ ἀλλ' εἶδεν ὡς ἐπόθει· ὡς οἶα θεοφιλῆς καὶ φίλον ἔργον Θ(ε)ῶ μετερχομένη· παρ' οὗ καὶ τὴν ἐπίτευξιν ἐκτίησατο, ὡς καὶ αὐτοῦ τὸ καταρχὰς ἐν τούτῳ κινηθεῖσα· |¹² ἦν δὲ τὸ ταύτη θεόθεν βραβευθέν, τὸ μοναστήρι(ον) τὸ ὑπερκείμεν(ον) τῶν Μεγάλων Πυλῶν· τὸ εἰς ὄνομα τιμώμενόν τε καὶ δοξαζόμενον τοῦ Κ(υρίο)υ καὶ Θ(εο)ῦ καὶ Σ(ωτῆ)ρ(ο)ς ἡμῶν Ἰ(ησο)ῦ Χ(ριστο)ῦ, |¹³ ἐν ᾧ τῷ διαληφθέντι μονηδρίῳ ἀφιέρωσατο κατὰ τὴν ταύτης ἔφραση, εἰς μνημόσυνον αἰώνι(ον) Δημητρίου τοῦ ταύτης συμβίου, καὶ αὐτῆς, καὶ τῶν γεννητόρων αὐτῶν· |¹⁴ τοῦ ἐξουσιάζεσθ(αι) ὑπ' αὐτοῦ· καὶ νέμεσθαι κτήμα ὡς ἴδιον· παρὰ μηδενὸς τῶν συγγεν(ῶν) αὐτῶν, ἐνοχλούμενον ἢ ἀντιπραττόμ(εν)ον τὸ καθόλον· ὅθεν ἤτήσατο ἢ προορη|¹⁵ρηθεῖσα [sic] Κυπριανῆ γενέσθαι καὶ παρ' ἡμῶν τὴν παροῦσαν ἐκεῖνης ἐκούσιον ἀνάθεσιν τε καὶ ἀφιέρωσιν τοῦ μονηδρίου τοῦ μεγάλου μου Νικολάου τοῦ πλησίον κειμ(έν)ου |¹⁶ τοῦ Θεομοῦ Ὑδατος· καὶ τοῦ περὶ αὐτοῦ περιβολίου· καὶ τοῦ ἀμπελώνος· τὴν ἐν τῷ πανσέπτῳ γεγονήσαν [sic] μοναστηρίῳ τοῦ Κ(υρίο)υ ἡμῶν Ἰ(ησο)ῦ Χ(ριστο)ῦ, τῷ ὑπερκειμένῳ τῶν |¹⁷ Μεγάλων Πυλῶν, ἔγγραφόν τε καὶ ἀσφαλεστάτην, εἰς μείζονα βεβαίωσιν τε καὶ παγίωσιν, ἀμετακίνητον τε ὁμοῦ καὶ ἀμεταποίητον· τοίνυν καὶ αὐτὸς τὸ ταύτης |¹⁸ ἰδὼν θεοφιλῆς ἔργον καὶ τὸ τῆς καρδί(ας) ἐνδιάθετον ἐπιτήδευμα, τοῦ θείου φημί ναοῦ τὴν ἀφιέρωσιν καὶ τῶν περὶ αὐτοῦ κτημάτων, γέγραφα εἰς ἀσφάλειαν τὴν |¹⁹ παροῦσαν ταύτης ὁμολογίαν, πρὸς τῶν ὑποτεταγμέν(ων) μαρτύρων· τῶν καὶ αὐτόπτων· καὶ αὐτηκό(ων) γεγονότ(ων) τουτί τοῦ θείου ἀναθήματος· τοῦ τε π(α)π(ᾶ) Μανουῆλ καὶ προ|²⁰τοπ(α)π(ᾶ) τυχάνοντος ἀπὸ τὰ Λεχώνεια· καὶ π(α)π(ᾶ) Δημητρίου τοῦ νομικοῦ· τοῦ π(α)π(ᾶ) Νικολάου· τοῦ π(α)π(ᾶ) Μαξίμου· τοῦ π(α)π(ᾶ) Χρυσοβέργη· τοῦ π(α)π(ᾶ) Θεοδώρου· τοῦ π(α)π(ᾶ) Δημητρίου, |²¹ καὶ Μισαῆλ τοῦ μοναχοῦ. Τοίνυν ἀποφαινόμεθ(α) εἰς τὸ ἐξῆς, μηδένα χεῖρα ἄρπαγά τε καὶ πλεονεκτήν [sic] ἐμβαλεῖν πρὸς τὸ ἀφελέσθαι τι τῶν ἀπαξ τῷ Θ(ε)ῶ ἀφιερῶ|²²θέντων· ἐνόμως τε καὶ ἐκουσί(ως), παρὰ τῆς προορηθείσης Κυπριανῆς· οὔτε παρὰ τινῶν τῶν αὐτῆς ἢ τοῦ Δημητρίου τοῦ ταύτης συμβίου συγγενῶν· οὔτε παρ' ἐτέρ(ων) |²³ τινῶν· ὡς ἤδη τῷ Θ(ε)ῶ καὶ οὐκ ἀν(θρώπ)οις ἀφιερῶθέντων· καὶ ἀνεκποιήτων γεγονότ(ων) παρὰ τῶν θεί(ων) φημί κανόνων· ἀλλ' εἶναι τε καὶ λέγεσθ(αι) κτήματα γνήσια τῆς |²⁴ μονῆς τοῦ Κ(υρίο)υ ἡμῶν Ἰ(ησο)ῦ Χ(ριστο)ῦ τῆς τῶν μεγάλων ὑπερκειμένης Πυλῶν· καὶ ἀδιάσπαστά τε καὶ ἀδιάρ-

ρηκτα ὅσι τῶν ταύτης χειρ(ῶν)· εἰ δέ τις ποτὲ ἀθθαδεῖα ὑπεραιρόμενος |²⁵ χεῖρα ὀρέξεται κακωτικῆν εἰς ἀφελισμόν τινὰ τῶν ἀπηριθμημέν(ων)· τεθαρρηκῶς τινὶ ἐπιγείῳ ἀντιλήψει ἢ ἄλλο τι τρόπον, ὁ τοιοῦτος οἶος ἂν καὶ εἴη, καὶ ἐξ οἴου |²⁶ βαθμοῦ καὶ καταλόγου τύχη, μενέτω ἀφορισμένος καὶ ἀσυγχώρητος παρὰ Θ(εο)ῦ παντοκράτορος· καὶ ἔξω τῆς Χ(ριστο)ῦ ἐκκλη(σίας), σὺν ὄλω τῷ αὐτοῦ οἴκῳ. Οὐτ(ως) |²⁷ ἐν ἀγίῳ ἀποφαινόμεθα Πν(εύμα)τι, καὶ μὴ ἄλλως· ἔχουσι δὲ ταῦτα καὶ συνορίτ(ας) τὸ τοῦ Νικολάου τοῦ Ἰωαννοῦκου ἀμπέλ(ιον)· καὶ Ἀντώνιον τὸν Σελητζιάνην· κ(αὶ) |²⁸ τὸ τοῦ βουνοῦ πλάγιον· ἐγένετο δὲ ταῦτα, ἐν μηνὶ σεπτ(εμβρί)ῳ ἐν(δικτιῶν)ος ιβ' †

|²⁹ † ὁ ταπεινὸς μ(η)τροπολίτ(ης) Λαρίσης, Βησσαρί(ων) †

9.

ΠΑΧΩΜΙΟΥ ΡΟΥΣΑΝΟΥ
ΣΥΝΑΞΑΡΙΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ (ΑΥΓ. 1552)

Περιέχεται στὸν κώδικα Μονῆς Δουσίκου 51, φφ. 14^v-16^r (βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίν. ΚΖ'). Τὰ φφ. 3^r-22^v εἶναι αὐτόγραφο τοῦ γνωστοῦ λόγιου Ζακύνθιου ἱερομόναχου καὶ κωδικογράφου Παχωμίου Ρουσάνου (1508-1553)⁹⁶. Στὰ φφ. 3^r-18^r ἡ ἀκολουθία μὲ τὸ συναξάριο τοῦ ἀγίου Βησσαρίωνος, τὸ ὁποῖο παρεμβάλλεται μεταξύ τῆς δ' καὶ τῆς ζ' ὡδῆς τοῦ κανόνα. Στὸ φ. 6^r,

96. Γιὰ τὸν Παχώμιο Ρουσάνο βλ. Α. ΜΟΥΣΤΟΞΥΛΟΥ, «Παχώμιος», *Ἑλληνομνήμων*, Ἀθήναι, 1843, σ. 624-712· Ι. ΚΑΡΜΠΗ, *Ὁ Π. Ρουσάνος καὶ τὰ ἀνέκδοτα δογματικά καὶ ἄλλα ἔργα αὐτοῦ νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενα* [Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie, Nr. 14], Athen 1935· Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΕΑΚΑ, «Παχωμίου Ρουσάνου ἐπιστολὴ ἀνέκδοτος», *Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν* 35 (1966-67) σ. 379-380· Φ. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, «Ὁ κώδ. 51 τῆς Μονῆς Δουσίκου», *ΕΕΦΣΠΑ* 25 (1974-1977) σ. 110-112 (ἔπου περιγράφεται τὸ τμήμα τοῦ κώδ. ποὺ εἶναι αὐτόγραφο τοῦ Ρουσάνου καὶ περιέχει ἔργα του)· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Παλαιογραφικὰ καὶ Μεταβυζαντινὰ», *ΕΕΦΣΠΑ* 27 (1979) σ. 198-207· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Συμβολὴ εἰς τοὺς καταλόγους Ἑλλήνων κωδικογράφων», *ΕΕΒΣ* 45 (1981-1982) σ. 300, ἀριθ. 80α-δ'· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ἀπὸ το χειρόγραφο στο ἐντυπο βιβλίο: Οἱ περιπτώσεις δύο λογίων στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο (Παλαιογραφικὰ καὶ Μεταβυζαντινὰ, Γ')», *Δίπτυχα* 5 (1991) σ. 61-73, πίν. 1-11· Μητροπ. ΠΟΔΣΚΑΛΣΚΥ *Griechische Theologie in der Zeit der Türkenherrschaft (1453-1821)*. Die Orthodoxie im Spannungsfeld der nachreformatorischen Konfessionen des Westens, München [1988], σ. 98-101.

15 μονηδρίου : μοναστηρίου Βέης
24 ὑπερκειμένης : ὑποκειμένης Βέης

23 κανόνων : νομιων Βέης

στο περιθώριο δεξιά: ἡ παχωμ(ίου) (μον)αχ(οῦ). Στὰ φφ. 19^r-22^v ὁ Παχώμιος Ρουσάνος ἔχει γράψει καὶ τὸ συναξάριο τοῦ Νικήτα τοῦ νέου († 1282/1294), τοῦ ὁποῦ ἡ μνήμη ἐορτάζεται στίς 15 Σεπτ., δηλαδή τὴν ἴδια ἡμέρα μὲ τὸν ἅγιο Βησσαρίωνα⁹⁷. Στὸ φ. 22^v τὸ κωδικογραφικὸ σημεῖωμα: θ(εο)ῦ τὸ δῶρον καὶ παχωμίου πόνος | τοῦ ζ'οῦ ξοῦ [7060 = 1552] ἔτους | ἀγούστου φθίνοντος.

Ὁ Παχώμιος Ρουσάνος τὸ 1552, ὅπως φαίνεται, ἕνα χρόνο πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του († πρὶν ἀπὸ τις 6 Ὀκτ. 1553), ἐπισκέφτηκε τὴν περιοχὴ Τρίκκης, καὶ γιὰ κάποιον χρονικὸ διάστημα παρέμεινε καὶ στὴ Μονὴ Δουσίκου, ὅπου τὸν Αὐγούστο τοῦ ἔτους αὐτοῦ συνέταξε καὶ ἔγραψε στὸ σημερινὸ κώδ. 51 τὴν ἀκολουθία καὶ τὸ συναξάριο τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος⁹⁸, κτίτορα τῆς μονῆς, ὁ ὁποῖος εἶχε πεθάνει πρὶν ἀπὸ μία δεκαετία († 13 Σεπτ. 1540). Τότε ἔγραψε καὶ τὸ ἐκτενέστερο ἀνέκδοτο ἐγκώμιο τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος (κώδ. Δουσίκου 91), τὸ ὁποῖο δημοσιεύουμε παρακάτω.

Τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ συναξαρίου καὶ τοῦ ἐγκωμίου ὁ Παχώμιος Ρουσάνος, ὅπως σωστά ἔχει ὑποστηρίξει ὁ Φ. Δημητρακόπουλος⁹⁹, ἔλαβε, σὲ γραπτὸ σημεῖωμα (ἐγεγράφεις εἰς τὴν ἐνθύμησιν..., κώδ. Δουσ. 91, φ. 34^v), ἀπὸ τὸν Νεόφυτο Β' Λαρίσης (1550-1568/69), ἀνεψιὸ τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος καὶ συγκρίτορα τῆς Μονῆς Δουσίκου. Ἐπὶ πλέον ὁ Ρουσάνος, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὸ ἐγκώμιο, εἶχε ὑπ' ὄψη του καὶ χρησιμοποίησε ὡς πηγὴ καὶ τὴν τρίτη διαθέτην τοῦ ἁγίου¹⁰⁰, ὅπου ἀναγράφεται τὸ ἱστορικὸ τῆς ἀνέγερσης τῆς Μονῆς Δουσίκου: καὶ δὴ ἴχνος σκηπῆς μοναχικῆς διὰ τοῦ ἀδελφοῦ εὐρῶν ἀνὰ τὸ πλησίον ὄρος τῆς κώμης αὐτῶν, ἤρξατο οἰκοδομεῖν καὶ τὰλλα ποιεῖν τῶν χρειῶν, ὅσα ἐν τῇ αὐτοῦ διαθήκῃ φέρεται (ἐγκώμιο, στ. 175-178).

Ἡ ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, μὲ τὸ σύντομο συναξάριο, περιέχεται ἐπίσης καὶ σὲ ἄλλο αὐτόγραφο κώδικα τοῦ Παχωμίου Ρουσάνου, τῆς Μαρκιανῆς σήμερα Βιβλιοθήκης τῆς Βενετίας, τὸν Marc. gr. cl. II 103 (coll. 1312, ἄλλοτε Νανιανὸ 125), φφ. 245^r-251^v (στὸ φ. 247^{r-v} τὸ συναξάριο τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, ἐνῶ στὰ φφ. 247^v-250^v τὸ συναξάριο Νικήτα τοῦ νέου)¹⁰¹.

97. Γιὰ τὸν Νικήτα τὸν νέο βλ. Φ. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, «Ὁ κώδ. 51 τῆς Μονῆς Δουσίκου», *ΕΕΦΣΠΑ* 25 (1974-1977) σ. 111, σημ. 2, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

98. Φ. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, «Παλαιογραφικὰ καὶ Μεταβυζαντινὰ», *ΕΕΦΣΠΑ* 27 (1979) σ. 201-202.

99. Φ. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *δ.π.*, σ. 202-204.

100. Βλ. παραπάνω, σ. 223-231.

101. Ε. ΜΙΟΝΙ, *Bibliothecae Divi Marci Venetiarum codices graeci manuscripti*, Vol. I: *Codices in classes a prima usque ad quintam inclusi*, Pars Prior: *Classis I-classis II, codd. 1-120*, Istituto Poligrafico dello Stato—Libreria dello Stato, Roma 1967, σ. 312, ἀριθ. 30-31 (ἡ περιγραφή ὁλόκληρου τοῦ αὐτόγραφου κώδικα τοῦ Ρουσάνου στίς σ. 309-312).

Ὁ Μαρκιανὸς κώδικας ἀποτελεῖ συλλογὴ ἔργων τοῦ Ρουσάνου, τὰ ὁποῖα ὁ λόγιος ἱερομόναχος ἔχει ὁ ἴδιος ἀντιγράψει καὶ καταχωρίσει ἐκεῖ (βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίν. ΚΖ').

Τὸ σύντομο συναξάριο τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος ποῦ ἔχει συντάξει ὁ Παχώμιος Ρουσάνος περιέχει οὐσιαστικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν ἅγιο καὶ εἶναι ἔτσι ἡ πιὸ ἀθηνεϊκὴ καὶ βασικὴ πηγὴ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεώς του¹⁰².

Ἐκδόσεις: α'. — ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, «Ἅγιος Βησσαρίων ὁ Λαρίσης καὶ Παχώμιος ὁ Ρουσάνος», *Νέος Ἑλληνομνημῶν* 5 (1908) σ. 292-293. β'. — Α. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Πηγὲς τῆς ἱστορίας τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, Α', Θεσσαλονίκη 1965, σ. 269-270, ἀριθ. 65 (ἀναδημοσίευση τοῦ συναξαρίου ἀπὸ τὴν ἔκδοση Σπ. Λάμπρου). γ'. — Τὸ συναξάριο αὐτὸ ἔχει περιληφθεῖ ἐπίσης καὶ σὲ ὅλες τὶς ἐκδόσεις τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος (Βουκουρέστι 1705, Μοσχόπολη 1744, Βουκουρέστι 1756, Βιέννη 1797, Κων/πολη 1800, Βενετία 1846, Ἀθήνα 1856, 1897, 1938, 1971)¹⁰³.

Δημοσιεύουμε, στὴ συνέχεια, τὸ σύντομο συναξάριο τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος ποῦ ἔγραψε ὁ Παχώμιος Ρουσάνος, βασιζόμενοι στὸς δύο προαναφερθέντες αὐτόγραφους κώδικες του. Στὸ Μαρκιανὸ κώδικα (= Μ), ὅπου ὁ Ρουσάνος, ὅπως φαίνεται, ἀντέγραψε τὸ συναξάριο ἀπὸ τὸν κώδ. Δουσίκου 51 (= Δ), ἔχει ὁ ἴδιος ἐπιφέρει ἐκ τῶν ὑστέρων ὀρισμένες μικροαλλαγές καὶ διορθώσεις. Γι' αὐτὸ καὶ στὴν ἔκδοση ποῦ ἀκολουθεῖ προτιμοῦμε, κατὰ τὸ πλεῖστον, τὴ γραφὴ τοῦ Μαρκιανοῦ κώδικα, δηλώνοντας στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τὴν ἀρχικὴ διατύπωση ποῦ ἀντιπροσωπεύει ὁ κώδ. Δουσίκου 51. Ἀποκαθιστοῦμε τὴ στίξη καὶ κεφαλαιογραφοῦμε τὰ κύρια ὀνόματα.

Στίχοι

Γῆθεν μεταστάς Βησσαρίων, ἐν πόλου
βήσσαις ἀρείων ὄπται σὺν θνητόλοις.
Πέμπτη καὶ δεκάτῃ θάνε Θεσσαλίας σκοπὸς Ἑλλάδος.

102. Γιὰ τὸ σχολιασμὸ προσώπων καὶ πραγμάτων ποῦ ἀναφέρονται στὸ συναξάριο τοῦ Ρουσάνου βλ. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Χατζη-Γερασίμου... Ἀνέκδοτο ἐγκώμιο (1826) τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος...», σ. 10, 17-33.

103. Τοὺς πλήρεις καὶ λεπτομερεῖς τίτλους τῶν ἀκολουθιῶν, μέχρι τοῦ ἔτους 1897, βλ. στοῦ L. PETIT, *Bibliographie des Acolouthies grecques*, Bruxelles 1926, σ. 27-31, ἀριθ. 1-8.

Συναξάριον

CODICES

D = cod. Monasterii Doussici 51, ff. 14^v-16^r (XVI s.)M = Marc. gr. cl. II 103, ff. 247^{r-v} (XVI s.)

- 14^v, 247^r Οὗτος ὁ ἐν ἁγίοις πατὴρ ἡμῶν Βησσαρίων ἐκ κόμης ἦν τῶν περὶ τὰ τέμματα Μακεδονίας μᾶλλον δὲ Θεσσαλίας Μεγάλων Πυλῶν, ἐξ ὀρθοδόξων καὶ ἱερῶν γεννηθεὶς τε καὶ ἀνατραφεὶς· γράμματα δὲ μεμαθηκῶς καὶ ἤδη πού δεκαέτης γενόμενος, ἐν ἔρωτι γενόμενος τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ σχήματος, τῷ ὄντι μοναχικωτάτῳ Μάρκῳ μητροπολίτῃ
- 5 Δαρίσης φοιτῆ καὶ συγχρόν χρόνον μετ' αὐτοῦ | διαμείνας καὶ κανονικῶς τοὺς ἱερατικοὺς βαθμοὺς διαμείνας, ἐπίσκοπος παρ' αὐτοῦ Δομενίκου καὶ Ὀλοοσσόνος προχειρίζεται.
- 10 Ἄλλ' ὁ τῆς πόλεως δῆμος ἐκ τινος ἔριδος ἢ μᾶλλον εἰπεῖν οἰήσεως καὶ ἀπαιδευσίας τοῦτον οὐ προσδέχεται, καὶ ἡ πρόφασις ὅτι ἦν ποτε τιμηθὲν εἰς ἀρχιεπισκοπὴν τὸ τούτων πόλισμα. Διό, προσελθόντες τῷ τότε πατριαρχῶντι χρυσολήπτῳ μᾶλλον ἢ Θεολήπτῳ, ἐπίσκοπόν τινα λαμβάνουσι παρ' αὐτοῦ, Νεόφυτον ὄνομα, μετὰ θάνατον ἄλτον εὐρεθέντα. Οὗτος δὲ ὁ τοῦ Χριστοῦ μιμητής, εἰς οὐδὲν ὄλως τὸ πρᾶγμα θέ-
- 15 μενος, εἰ μὴ ὅτι καὶ λαβὴν ἡσυχίας τοῦτο δραζάμενος, προσέμενε τῷ κατὰ πνεῦμα πατρὶ Μάρκῳ, θεραπεύων καταπάντα τοὺς προσμένοντας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πτωχοὺς τε καὶ ἀσθενεῖς ἔργῳ καὶ λόγῳ. Οὕτως οὖν καρτερήσας ἐνιαυτοὺς τέσσαρας, τῆς τῶν Σταγῶν ἐπισκοπῆς ποιμένος χηρενούσης, ἐξαιτεῖται παρὰ τοῦ λαοῦ εἰς τὸ ἐξάρχειν αὐτῶν ἐπιτροπικῶς.
- 20 Οὗ καὶ γενομένου καὶ χρόνους προσμείνας ἐξ ἐν τῇ ἐπισκοπῇ, πολλὰς ἐπιηρείας καὶ ἐξορίας ἐπεπόνθει διὰ τινος χαιρεκάνου καὶ ἀνιέρου | Δο-
- 247^v μετίου καλουμένου. Τοῦ δὲ ἱερωτάτου Μάρκου τὸν βίον | ἀπολιπόντος καὶ πρὸς τὰς ἐκεῖθεν ἀπάραντος μακαρίας μονάς, ψήφῳ τε καὶ αἰτήσει τῶν τῆς ἐπαρχίας ἐπισκόπων, τῶν τε κληρικῶν καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ
- 25 διάδοχος τοῦ Δαρισσαίων θρόνου παρὰ τοῦ πατριαρχῶντος Ἱερεμίου καθίσταται. Ἄλλὰ τίς τὰς μετὰ ταῦτα θεαρέστους αὐτοῦ πράξεις ἐξαγγελεῖ, τὰς τῶν αἰχμαλώτων ῥύσεις, τὰς εἰς τοὺς λιμώττοντας καὶ δεομένους ἐπικουρίας καὶ χορηγίας, τὰς ἐν ποταμοῖς γεφύρας; Καὶ μαρτυρεῖ εἰσέτι τοῦτου τὸ ἀξιόλογον ἔργον ἐν Λευκοποτάμῳ — οὕτω γὰρ παρὰ τοῖς

2 μακεδονίας M

21 ἐξορίας ἐπεπόνθει M: ὑπερορίας ὑπέμεινε D

27 ῥύσεις M: ἀναρρύσεις D

29 τοῦτου τὸ M: τὸ τούτου D

- 30 ἐπιχωρίους ποταμὸς τις ἐκ Πίνδου εἰς Αἰτωλίαν κατερχόμενος ὀνομάζεται, ὁ παρὰ ποιηταῖς ἀργυροδίνης Ἀχελῷος — οὐδεὶς γὰρ πρὸ τούτου ἐν τοιούτῳ χωρίῳ τοιούτου ἔργου ἐπεχειρήσατο διὰ τὸ ἐραδαῖον ἐν τοῖς ἄμβροισι τοῦ ῥεύματος καὶ τὸν σφοδρῶν. Ἄλλὰ καὶ τὴν νῦν ὀρμμένην περικαλλῆ Μονὴν τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, πλησίον
- 35 τῆς αὐτοῦ κόμης ἐν τῷ ὄρει, αὐτὸς πρῶτος συνεστήσατο καὶ τὰ θεμέλια ταύτης ἐπηξεν, εἰ καὶ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀδελφίδου Νεοφύτου ἀρχιερέως
- 16^r καὶ ἑτέρων ἐπισκόπων | τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας καὶ τῶν παρόντων ἀδελφῶν εἰς τὸ κρεῖττον ὕστερον μετεσκευάσθη. Εἶχε δὲ συναντιλαμβανόμενον ἐν ἅπασιν καὶ τὸν αὐτοῦ ὀμαίμονα, τὸν δσιώτατον Ἰγνάτιον, ἐπίσκοπον
- 40 Καπούας καὶ Φαναρίου. Ἄλλ' οὕτω καλῶς καὶ θεοφιλῶς τὰ κατ' αὐτὸν καὶ τοὺς ὑπ' αὐτὸν διαθέμενος καὶ οἰκονομήσας καὶ πεντηκοντούτης ἔγγυς πού γενόμενος πρὸς Κύριον ἐξεδήμησεν.

31 post παρὰ add. τοῖς D

32 ἐπεχειρήσατο D

36 ἐπηξεν M: ἐπήξατο D

39 αὐτοῦ om. D // ὀμαίμονα D

41 διαθέμενος M: διαθείς D

42 ἔγγυς πού γενόμενος M: ἔγγυς γενόμενός πού D

10.

ΠΑΧΩΜΙΟΥ ΡΟΥΣΑΝΟΥ

ΑΝΕΚΔΟΤΟ ΕΓΚΩΜΙΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ
(ΛΥΓ. / ΣΕΠΤ. 1552)

Περιέχεται στὸν κώδικα Μονῆς Δουσίκου 91, στὰ φύλλα 26^v-34^r (= Da) τὰ ὁποῖα εἶναι αὐτόγραφα τοῦ Παχωμίου Ρουσάνου¹⁰⁴ (βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίν. ΚΗ'). Στὸ φ. 26^v, στὸν τίτλο, σημειώνει μὲ τὸ χέρι του ὁ συντάκτης τοῦ κειμένου: παχωμίῳ (μον)αχ(οῦ). Ἀπὸ τὸν κώδικα αὐτό, τὸ ἐγκώμιο τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, ὅπως καὶ τὸ συναξάριό του γιὰ τὸ ὁποῖο ἔγινε πρὸ πάντων λόγος, ἀντιγράφτηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ρουσάνο στὸν αὐτόγραφο κώδικά

104. Τὸν κώδ. Δουσίκου 91 περιγράφει ὁ Φ. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, «Παλαιογραφικὰ καὶ Μεταβυζαντινὰ», *ΕΕΦΣΠΑ* 27 (1979) σ. 193-215 (γιὰ τὰ αὐτόγραφα τοῦ Ρουσάνου βλ. σ. 198-207· πρβλ. καὶ Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ἱστορικὰ σχόλια πρὸς ἐπιγραφὰς ... τῆς Μονῆς Δουσίκου», σ. 35, σημ. 97· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Χατζή-Γερασίμου ... Ἀνέκδοτο ἐγκώμιο [1826] τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος...», σ. 10, σημ. 8).

του Marc. gr. cl. II 103 (coll. 1312, άλλοτε Νανιανό 125), φφ. 253^r-257^v (= M' βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίν. ΚΘ')¹⁰⁵.

Στὸν κώδ. Δουσίκου 91, στὰ φύλλα 17^r-24^r (= Db), ὁ δουσικιώτης ἱερομόναχος καὶ γνωστὸς κωδικογράφος Μελέτιος (τοῦ τέλους τοῦ ΙΣ' αἰ.) ἔχει ἀντιγράψει, ὅπως δείχνει τὸ εἶδος τῆς γραφῆς, τὸ ἐγκώμιο τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος ἀπὸ τὸ αὐτόγραφο κείμενο τοῦ Ρουσάνου, ποὺ σήμερα εἶναι συνεσταχωμένο στὸν ἴδιο κώδικα (φφ. 26^v-34^r)¹⁰⁶.

Τὸ ἐκτενὲς ἐγκώμιο τοῦ Ρουσάνου δὲν περιέχει ἐπὶ πλέον βιογραφικὰ καὶ ἄλλα ἱστορικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν ἅγιο Βησσαρίωνα, σὲ σύγκριση πρὸς τὸ σύντομο συναξάριο (ἔργο πάλι τοῦ Ρουσάνου). Διαφέρει μόνο ὡς πρὸς τὴν ἔκταση καὶ τὸ ρητορικὸ του ὕφος, ὅπως συμβαίνει σ' αὐτὸ τὸ εἶδος τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων¹⁰⁷. Στὸ τέλος μόνο τοῦ ἐγκωμίου (στ. 236-245) παρέχεται ἡ πληροφορία ὅτι ὁ ἱερεὺς Γρηγόριος συνέταξε τὴ διαθήκη τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, γιατί ὁ ἴδιος δὲν εὐμοίρησε νὰ ἀποκτήσει ἐπαρκεῖς γραμματικὲς γνώσεις¹⁰⁸, πράγμα ποὺ δὲν ἀναφέρεται στὸ σύντομο συναξάριο.

Τὸ ἐγκώμιο, ὅπως φαίνεται, γράφτηκε κι αὐτὸ στὴ Μονὴ Δουσίκου, κατὰ τὴν ἐκεῖ παραμονὴ τοῦ Παχώμιου Ρουσάνου, λίγο μετὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ συναξαρίου (1552, «αὐγούστου φθίνοντος»)¹⁰⁹. Ἄλλωστε, μνημονεύεται καὶ ἐδῶ (στ. 232-234) ὁ ἀνεψιὸς τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος Νεόφυτος ὡς μητροπολίτης Λαρίσης, πράγμα ποὺ μᾶς ὀδηγεῖ στοὺς μετὰ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1550 χρόνους, ἀφοῦ τότε ὁ Νεόφυτος, ἀπὸ ἐπίσκοπος Σταγῶν, προήχθη σὲ μητροπολίτη Λαρίσης.

Ὡς πηγὲς γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ ἐγκωμίου ὁ Ρουσάνος χρησιμοποίησε, ὅπως ἤδη ἔχει λεχθεῖ¹¹⁰, τὸ γραπτὸ σημεῖωμα τοῦ Νεοφύτου Β' Λαρίσης, καθὼς καὶ τὴν τρίτη διαθήκη τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος.

Ἡ σωστὴ γλωσσικὴ διατύπωση τοῦ κειμένου τοῦ ἐγκωμίου, μὲ τὴν ὀρθὴ χρῆση τῶν γραμματικῶν καὶ συντακτικῶν κανόνων, ἢ χρῆση ὁμηρικῶν λέξεων καὶ φράσεων, ὁ λεξιλογικὸς πλοῦτος, οἱ λυρικὲς καὶ ποιητικὲς περιγραφές,

105. Βλ. Ε. ΜΙΟΝΙ, *δ.π.*, σ. 312, ἀριθ. 31· Φ. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, «Παλαιογραφικὰ καὶ Μεταβυζαντινά», *ΕΕΦΣΠΑ* 27 (1979) σ. 201-203· Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Χατζη-Γερασίμου... Ἄνεκδοτο ἐγκώμιο (1826) τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος...», σ. 10, σημ. 8.

106. Βλ. Φ. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *δ.π.*, σ. 198 (γιὰ τὸν κωδικογράφο Μελέτιο γενικότερα βλ. *δ.π.*, σ. 194-198, καὶ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Συμβολὴ εἰς τοὺς καταλόγους τῶν Ἑλληνικῶν κωδικογράφων», *ΕΕΒΣ*, 45, 1981-82, σ. 295-296, ἀριθ. 68α'-ς').

107. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Χατζη-Γερασίμου... Ἄνεκδοτο ἐγκώμιο...», σ. 10, σημ. 8.

108. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 190-191.

109. Φ. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, «Παλαιογραφικὰ καὶ Μεταβυζαντινά», *ΕΕΦΣΠΑ* 27 (1979), σ. 202.

110. Βλ. παραπάνω, σ. 250.

μαρτυροῦν τὴ στέρεη κλασικὴ παιδεία τοῦ Παχώμιου Ρουσάνου καὶ τὶς λογοτεχνικὲς καὶ ἄλλες ἱκανότητές του.

Τὸ ἐγκώμιο γράφτηκε, προφανῶς κατὰ παραγγελίαν τῆς μονῆς, γιὰ νὰ διαβάζεται ἐνώπιον ἀκροατηρίου, στὴν τράπεζα τῶν μοναχῶν ὅπως συνηθίζονταν, ἢ τὴν ἡμέρα τῆς ἑορτῆς τοῦ ἁγίου γιὰ φρονηματισμὸ καὶ στηριγμὸ τῶν πιστῶν: καὶ τοσαύτην ἔχει τὴν δύναμιν [ὁ λόγος, ἢ διήγησις], ὃ παρόντες, ὅτι οὐ μόνον διὰ τῶν φωνητικῶν ὀργάνων, ἀλλὰ καὶ σιωπῶσα γραφικῶς ἐν τοίχοις καὶ πίναξιν ἐνεργεῖ· διὸ καὶ πρὸς ἑαυτὴν [ἢ διήγησις] ἐφέλλεται τοὺς ἀκούοντες ὡσπερ ἢ μαγνήτις τὸν σίδηρον... (στ. 10-13). Μέχρι σήμερα παρέμενε ἀνέκδοτο. Μικρὰ ἀποσπάσματα τοῦ ἔχει δημοσιεύσει ὁ Σπ. Λάμπρος¹¹¹. Λανθασμένα καὶ ἀβάσιμα ὁ Ν. Βέης ἀθετεῖ τὸν Σπ. Λάμπρο καὶ θεωρεῖ τὸ ἐγκώμιο ποὺ ἔγραψε ὁ Παχώμιος Ρουσάνος ὡς ἔργο «ἀνωνύμου»¹¹².

Στὸ κείμενο τοῦ Μαρκιανοῦ κώδικα, ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τοῦ συναξαρίου, ὁ Παχώμιος Ρουσάνος, κατὰ τὴν ἀντιγραφή, ἔχει ἐπιφέρει ὀρισμένες μικροδιορθώσεις, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα ποὺ παραθέτομε στὴν ἔκδοση ποὺ ἀκολουθεῖ. Στὴν ἔκδοση διορθώνομε — πολὺ λίγα ἄλλωστε — τὰ ὀρθογραφικὰ σφάλματα, μεταφέροντας τὴ λανθασμένη γραφὴ τοῦ Ρουσάνου στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα. Κεφαλαιογραφοῦμε τὰ κύρια ὀνόματα, προσθέτομε τὸ ὑπογεγραμμένο ἵδιον ποὺ δὲν ὑπάρχει καὶ ἀποκαθιστοῦμε τὴ στίξιν.

C O D I C E S

Da = cod. Monasterii Doussici 91, ff. 26^v-34^r (XVI s.)

M = cod. Marc. gr. cl. II 103, ff. 253^r-257^v (XVI s.)

Db = cod. Monasterii Doussici 91, ff. 17^r-24^r (XVI s.)

111. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΥ, «Ἅγιος Βησσαρίων ὁ Λαρίσης καὶ Παχώμιος ὁ Ρουσάνος», *ΝΕ* 5 (1908) σ. 293-295.

112. Ν. ΒΕΗΣ, *Ἡ ἀρχέτυπος κτητορικὴ διαθήκη τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βησσαρίωνος*, Ἀθήναι 1949, σ. 4.

φ. 26v.
253r Παχωμίου μοναχοῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἐν ἁγίοις πατέρα
ἡμῶν Βησσαρίωνα Λαρίσσης ἀρχιεπίσκοπον.

Εὐλόγησον, πάτερ.

Ὁ μὲν Ζοροβάβελ ὁ Λαρείου σωματοφύλαξ ὑπὲρ πάντα νικᾶν
5 ἔφη τὴν ἀλήθειαν, ὁ δε γὰρ Ἰάκωβος ὁ τοῦ Κυρίου ἀδελφὸς τὴν γλῶσσαν
ἀδάμαστον εἶναι ἀπεφώνητο ὑπὲρ πᾶσαν φύσιν θηρίων τε καὶ πετεινῶν,
ἐροπετῶν τε καὶ ἐναλείων. Ὅθεν αὐτὸς συλλογισάμενος μέγιστον εἶναι
τὸν λόγον φημι καὶ τὴν διήγησιν, διὰ γὰρ λόγου ὅσα ἐν οὐρανῷ καὶ ὅσα
ἐν γῆ προνοεῖται καὶ διεξάγεται, εἴτε θεῖον εἴτε ἀνθρωπίνου, διὰ δὲ
10 ταύτης ἅπας ὁ βίος ἀναπλάττεται καὶ ῥυθμίζεται, καὶ τοσαύτην ἔχει
τὴν δύναμιν, ὧ παρόντες, ὅτι οὐ μόνον διὰ τῶν φωνητικῶν ὀργάνων,
ἀλλὰ καὶ σιωπῶσα γραφικῶς ἐν τοίχοις καὶ πίναξιν ἐνεργεῖ· διὸ καὶ πρὸς
ἑαυτὴν ἐφέλκεται τοὺς ἀκούοντας ὥσπερ ἡ μαγνήτις τὸν σίδηρον καὶ
οἰονεὶ μεταβάλλει καὶ εἰδοποιεῖ τῇ ἑαυτῆς δυνάμει· κἂν μὲν σπουδαία
15 ἦ, σπουδαίους φιλεῖ ποιεῖν, κἂν φαύλη, φαύλους, εἴπερ φθείρουσιν ἦθη
χρηστὰ ὀμιλῖαι κακαί· καὶ ἡ μὲν εὐφραίνει τοὺς ἀκούοντας· ἐγκωμια-
ζομένου γὰρ, φησί, δικαίου, εὐφρανθήσονται λαοί· ἡ δὲ δάκνει τοὺς
27^r | νοῦν ἔχοντας· θρήνησον γὰρ, φησὶν, ἐπὶ νεκρῷ, ὅτι ἐξέλιπε φῶς, καὶ
ἐπὶ μωρῷ κλαῦσον, ὅτι ἐξέλιπε σύνεσις, δηλονότι ἡ κατὰ Θεόν. Καὶ τί
20 λέγω ἐπ' ἀνθρώπων, ὅπου καὶ ἐπὶ θηρίων ἡ μὲν τῶν φωνῶν ἀγχιαίνει,
ἡ δὲ κατακλεῖ· τὸ δὲ μέγιστον, διὰ τῆς γλώττης ἐδλογοῦμεν τὸν Θεὸν
καὶ δι' αὐτῆς καταρώμεθα τοὺς ἀνθρώπους τοὺς καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γε-
γονότας· προσθεῖην δ' ὅτι καὶ δι' αὐτῆς βλασφημεῖται ὁ Θεός· ὅταν μὲν
γὰρ θεοφιλῆ τινα διηγώμεθα, καὶ δι' ἡμῶν καὶ διὰ τῶν ἀκούοντων εὐλο-

1-2 tit. ἐγκώμιον εἰς τὸν ἐν ἁγίοις Βησσαρίωνα Λαρίσσης M // ἐγκώμιον εἰς τὸν ἐν
ἁγίοις πατέρα Βησσαρίωνα ἀρχιεπίσκοπον Λαρίσσης ὑπέριμνον καὶ ἔξαρχον δευτέρας Θε-
ταλλίας Db

3 εὐλόγησον πάτερ om. M // πάτερ om. Da

4 ὁ σωματοφύλαξ Λαρείου Da Db

7 ἐναλείων M Da Db

13 μαγνήτις Da Db

4 - 5 Esdr. I, 4, IZ' 4, 13

5 - 7 Jac. 3, 7-8

16 - 17 Prov. 29, 2

18 - 19 Sir. 22, 11

21 - 23 Jac. 3, 9 - 10

25 γοῦμεν αὐτόν, ὅταν δὲ τάναντία, παροργίζομεν ἀμφοτέρω, τῷ ψεύδει
προσκολλώμενοι καὶ τῇ κακίᾳ εἰδοποιούμενοι.

Ἐπεὶ οὖν ταῦθ' οὕτως ἔχει, ἔδοξε καί μοι βίον ἀνδρὸς δικαίου ἐγ-
γράφως διηγῆσασθαι καὶ ὑπὲρ πολλούς, ἵνα μὴ λέγω ὑπὲρ ἅπαντας
τοὺς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ γενεᾷ, ἐπ' ἀρετῇ διαπρέφαντος. Λέγω δὲ Βησσαρίω-
253^v | νος | τοῦ τὴν χριστεπώνυμον ἐκκλησίαν Θεσσαλίας τε καὶ Ἑλλάδος
31 κοσμήσαντος ὡς λόχρον ἐπὶ λυχνίαν τεθέντος καὶ ὡς ἄλατος ἐν τῷ πνευ-
ματικῷ φουράματι, ἵν' ὥσπερ ἀπεγνωκότες καὶ ἀποπεπτωκότες τῇ ἀνω-
μαλίᾳ καὶ ζάλῃ τοῦ παρόντος καιροῦ ἀναζωπυρηθῶμεν καὶ πρὸς ζῆλον
27^v | κινήθωμεν τοῦ θεοῦ ἀνδρός. Ἄλλ' ὅθεν ἔσχε δεῖ τὴν γένεσιν πρῶτον
35 ἐξειπεῖν, οὐχ ὡς αὐτόν τι δοξάσαντες τὸν πάντα τάνθάδε περιφρονή-
σαντα καὶ μόνης τῆς θείας δόξης ἐραστὴν γενόμενον καὶ ὑπὲρ ταύτης
πολλὰ κοπιᾶσαντα, ἀλλ' ἐπεὶ σύνηθες τοῦτο καὶ πᾶσιν ἐφετόν, οὐ μόνον
πρὸς τὸ φαινόμενον ὁρᾶν κἂν τοῦτω ἐπιμένειν, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀρχὰς
εἰδέναι τῶν πραγμάτων.

40 Πατὴρ μὲν οὖν τῷ ἱερωτάτῳ ἀνδρὶ Βησσαρίωνι ἢ πρὸς τῇ ἰδίᾳ
Θεσσαλίᾳ ὀνομαζομένη Μεγάλῃ Πύλῃ, οὕτως ὀνομαζομένη διὰ τὴν δια-
σφάγα τῶν ἐκατέρωθεν ὁρῶν ἢ διὰ τὸ φρουρᾶν εἶναι ποτε ἐν ἐκείνῳ τῷ
τόπῳ, ὥσπερ δηλαδὴ καὶ αἱ κατὰ ἀνατολὰς ταύτης Θερμοπόλιν καὶ τὰ
πρὸς βορρῶν Τέμπη Ὀλύμπου τε καὶ Ὀσσης, δι' ὧν ὁ Πηνειὸς εἰς θά-
45 λασσαν ἐκδίδωσι κατὰ τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον· καὶ γὰρ πρὸς τὸ ἱππή-
λατον εἶναι τὴν χώραν καὶ πυροφόρον καὶ ὄρεσι θαυμαστοῖς περιεστει-
χεται. Ἄλλ' αὕτη μὲν ἡ πατρίς, κώμη τις μετρία καὶ ὑπὲρ τὰς λοιπὰς
ὑδασιν ἀφθόνοις καὶ ναοῖς καλλίστοις ἐναβρυνομένη. Πατέρες δ' αὐτῷ
28^r τῶν ἐν ἀπ'ταρκείᾳ βιούντων καὶ τὸ περισσὸν τοῦ πλούτου διαπτυόντων,
50 δικαιοσύνη τε καὶ ἀκραιότητι ὡς τὰ πολλὰ διοικουμένων καὶ ἐξ οἰκείων
πόνων ποριζομένων ταναγκαιότατα. Ἄλλ' ἐπεὶ περ, ὡς φασιν, ἄγει τὸ
θεῖον πρὸς τῷ ὁμοίῳ τὸ ὅμοιον, καὶ οὗτος προσλαμβάνεται παρὰ τοῦ
μακαρίου Μάρκου, λέγω δὲ τοῦ προέδρου Θεσσαλῶν, τοῦ ὑπὲρ πολλοῦς
δικαιοσύνη τὸν βίον κοσμήσαντος· μᾶλλον δὲ ἄγει τοῦτον ὁ Θεὸς ὁ ἀφο-
55 ρίσας αὐτόν ἐκ κοιλίας μητρὸς εἰς τὸ οἰκουρεῖν αὐτοῦ τὰ θεῖα σκηνώ-
ματα· πολὺν φρόνημα ἐν παιδικῇ ἡλικίᾳ ἐπιδεικνύμενον, ἄλλον τινα
254^r Σαμουὴλ ὅσον οὐπω ἐφοῦδ | καὶ διπλοῖδι κεκοσμημένον, ἦν Ἄννα, ἡ
θεῖα χάρις, ἐξύφανε· ἦν δὲ ὑποτασσόμενος, ἵνα συνελὼν εἴπω, πᾶσι
καὶ πάντας ὑπηρετῶν ἐν αἰδοῖ καὶ μετὰ πολλῆς σκέψεως.

32 - 33 ἀνωμαλία M Da Db

59 πάντας om. M

57 - 58 Regn. I, 2, 18-19

60 Ἄλλ' ἐπεὶ μετὰ χρόνον χηρέουσα ποιμένος ἦν ἡ ἐκκλησία Ὀλοο-
 σόνος καὶ Δομενίου, συνιδῶν δ' ἱερώτατος Μάρκος μετὰ τοῦ κλήρου
 παντὸς τίνα χεῖρα χειροτονῆσαι τὸν τούτοις προστησόμενον, οὐδένα Βησ-
 28^v σαρίωνος ἐγνώκασιν κρείττονα, ἤδη καὶ τὴν τοῦ ἱεροῦργεῖν | δεξαμένον
 χειροθεσίαν. Ἄλλ' οὐκ ἦν ἡρεμεῖν τὸν ἀντικείμενον καὶ τοῦ Θεοῦ πρῶ-
 65 τον ἀποστάτην, τεκμαιρόμενον εἰς οἶον ὕψος ἀρετῆς ἀναδραμεῖν ἐμελλεν
 ὁ ἅγιος καὶ ὀπόσους εἶναι τοὺς ἐξ αὐτοῦ ὠφελήθησομένους. Αὐτὸ καὶ πεί-
 θει τοὺς Ὀλοοσσονίτας ἀπώσασθαι τὸν μετὰ Θεὸν αὐτῶν πατέρα τε
 καὶ ποιμένα. Τίς δὴ αἰτία; ἢ ὅτι αὐτόνομοί ποτε, ὡς φασιν, ἐτόγγαρον,
 ἢ ἄλλη τις, οὐκ ἔχω καθαρῶς εἰπεῖν· οὐδὲ γὰρ ἀνάγκη, εἰ μὴ ὅτι φθόνος
 70 ἦν ὁ ἐπιστατῶν καὶ τὸ πᾶν ἐνεργῶν. Τοσοῦτον δὲ ὑπερίσχυσεν ἡ ἔρις,
 ὥστε καθάπαξ ἀποσχομισθῆναι τούτους τῆς μητροπόλεως Λαρίσης καὶ
 τῆς τοῦ προέδρου ταύτης ὑποταγῆς, καὶ παρὰ τοῦ πατριάρχου μέχρι
 τοῦ δεῦρο λαμβάνειν τὸν προϊστάμενον· ἀλλ' ὁ Κύριος ὁ δρασσόμενος
 τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν, καὶ τὴν τοῦ ἀντικειμένου βουλήν
 75 ἀχρεῖαν ἀπέδειξε διὰ κρείττονος ὁδοῦ. Ὑποστρέφας γὰρ ὁ Βησσαρίων
 εἰς Τρίκλην, πόλιν Ἑστωτῶν, ἐπέειπερ' ἐνταῦθα διήγον οἱ μητροπολίται
 Λαρίσης, πόλεως Πελασγιωτῶν, ἐξ ὅτου αὐτῆ ὑπὸ τῶν ἔθνῶν διέφθαρτο
 ὡς ἄλλαι πολλαί, εἰρήνευε, συνδιάγων τῷ κατὰ πνεῦμα πατρὶ Μάρκῳ,
 29^r θερα|πευῶν αὐτόν, οὐ μόνον δὲ ἀλλὰ καὶ τῶν ὀθενδήποτε ξένων, ἀπόρων
 80 τε καὶ ἀρρώστων ἐπιμελούμενος· φιλοῦσι γὰρ οἱ τοιοῦτοι προστρέχειν
 ὡς εἰς τινα κοινὸν λιμένα, τὴν ἐκκλησίαν καὶ μᾶλλον ὅποι τοὺς ἐπιμε-
 λουμένους εὐρωσι. Καὶ ἦν ἰδεῖν τοῦτον κατὰ τὸν ἐν τῇ παραβολῇ Σαμα-
 254^v ρεῖτην οἶνον εὐφροσύνης καὶ ἔλαιον συμπαθείας | κινῶντα καὶ τούτους
 ἐπαντλοῦντα· μᾶλλον δὲ κατὰ τὸν δεσπότην λεντίῳ περιζωννόμενον δου-
 85 λείας, ἐν νυκτὶ δὲ διὰ τὸ ἀνεπίδεικτον, καὶ ἀποπλύνοντα τούτων τὰ
 ἱμάτια καὶ παρακαθεζόμενον καὶ παρακαλοῦντα, ἔσθ' ὅτε καὶ κατα-
 σπαζόμενον ὡς οἶα μήτηρ φιλόστοργος. Ἐν τούτοις τετραετίαν διαγα-
 γῶν, ἐπεὶ καὶ ὁ ἔφορος τῆς τῶν Σταγῶν ἐκκλησίας ἐν Κυρίῳ ἐκεκοιμητο,
 Νικάνωρ δ' οὗτος, διάκονος μὲν τὴν ἀξίαν, πνευματικὸς δὲ καὶ τὴν

60 χηρέουσα ἦν ποιμένος Da Db

62 - 63 ante Βησσαρίωνος add. τοῦ Da Db

66 ὀφελήθησομένους M Da Db 69 τις M

76 Ἑστωτῶν M Da Db 81 ὅπη Da Db

84 ἐπαντλῶντα M Da Db

87 - 88 διαγαγῶν M: διαγαγόντος Da // διάγοντος Db 88 κεκοιμητο Da Db

60 - 61 Ὀλοοσσῶν: Hom. II. B 739

73 - 74 1 Cor. 3, 19 82 - 83 Lu. 10, 33-34

84 - 86 Joh. 13, 4-5

90 ἀρετὴν ἐπίσημος, αἰτεῖται παρὰ τοῦ λαοῦ καὶ ἄρχειν αὐτῶν ἐκχωρεῖται
 τὸν ὅμοιον τρόπον τῷ πρὸ αὐτοῦ. Προσμεῖνας δὲ κἀνταῦθα ἐμμαντοὺς
 ἐξ καὶ πολλὰ δεινὰ ὑπομεῖνας, ἦτοι ἐξορίας καὶ δικαστικὰς ἐπηρείας,
 διὰ τινος ἀνιέρου Δομετίου, Μάρκου τοῦ ἱεράρχου τὸν βίον ἤδη ἀπολι-
 29^v πόντος καὶ πρὸς τὰς ἐκεῖθεν | μακαρίας μονὰς ἀπάραντος, γνώμη καὶ
 95 ψήφῳ τῶν τῆς ἐπαρχίας ἐπισκόπων, τῶν τε κληρικῶν καὶ πάντων τῶν
 ἐν ὑπεροχῇ, καὶ παρακλήσει τοῦ λαοῦ ἀρχιεπίσκοπος παρὰ Ἱερεμίου
 τοῦ πατριάρχου αὐτοῖς καθίσταται.

Ἄλλὰ τί μετὰ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ θρόνου, μήπως εἰς ἀπόνοιαν ὡς
 τινες ἐξώκειλε, τῆς πρότερον ἐπιλαθόμενος ἐπιεικείας τε καὶ φιλανθρω-
 100 πίας; Οὔμενον. Ἄλλ' ἦν ἐπιδιδούς εἰς εὐποίαν, ὡς συνεργὸν τὴν ἀρχὴν
 κεκτημένος οὐ τιμιολκῶν σίτον ὡς οἱ δημοκατάρτατοι, ἀλλ' ἀφθόνως
 τοῖς χεῖρῶσι παρέχων, ὡς καὶ λιμοῦ ποτε γενομένου τοὺς σιτῶνας
 ἀνοίξει μὴ φεισάμενον, ἕως οὐ ἅπαντες ἐξεικενώθησαν· ἔν' οὕτως ὁ
 Θεὸς τοῦ ἐλέους ἀνοίξη αὐτῷ τὴν Ἑδέμ καὶ συνάξῃ αὐτὸν εἰς τὴν οὐρά-
 105 νιον ἀποθήκην. Ἄλλ' οὐκ ἦν τῷ ἀγίῳ μόνοις τοῖς αἰτοῦσι χαρίζεσθαι,
 εἰ μὴ καὶ τοῖς ἕξω χεθῆ ἢ δωρεά· διὸ καὶ τοὺς ἐν φυλακαῖς δι' ἑαυτοῦ
 τε καὶ δι' ἑτέρων ἦν ἐπισκεπτόμενος, παρακαλῶν ἅμα καὶ παραθαρῶντων
 μὴ τῇ περισσοτέρᾳ λύπῃ καταποθῆναι· ὡς καὶ μέχρι τῆς σήμερον τοὺς
 διαδόχους αὐτοῦ τῷ τούτου παραδείγματι τοῦ τοιοῦτου ἔργου μὴ ἀφι-
 255^r στασθαι. Ἐπισκόπους δὲ καθίστη οὐ | τοὺς τυχόντας, ἀλλ' ὄσους ἂν
 111 τῇ αὐτοῦ γνώμῃ συνηγόρους ἑώρα, τῇ φιλαδελφίᾳ προσέχοντας, ὥστ'
 30^r οὐδένα τούτων λογίζεσθαι τι ἴδιον, ἀλλ' ἅπαντα κοινὰ πᾶσι τοῖς συν-
 επισκόποις καὶ πᾶσι τοῖς ἐν τῷ οἴκῳ· οὕτως ἦν θερμὸς τῷ κοινωνικῷ.

Ἄλλ' οὕτω μὲν ἀπάσας τὰς ἐντολάς, ὧν τὴν πληρῶσιν ἀπαιτησό-
 115 μεθα ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, κατ' ἰδίαν διήλθε· πεινώσι καὶ διψῶσιν ἐπαρ-
 κέσας, ξένους συναγαγόν, γυμνοὺς περιβαλόν, ἀσθενοῦντας ἐπισκεψά-
 μενος, τοῖς ἐν φυλακῇ προσελθόν· ἐχρῆν δὲ αὐτὸν καὶ ἅμα πληρῶσαι
 πάσας ἐν ἐνὶ ὑποκειμένῳ. Πῶς οὖν αὐτῷ καὶ τοῦτο γίνεται; Πλήθος
 αἰχμαλώτων ἦν παρὰ τῶν ἐχθρῶν ἐπαγόμενον τοῦ σταυροῦ καὶ τῇ πόλει
 120 ἐνδημησάν· καὶ δὴ κατακλᾶται τὴν ψυχὴν ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἰδίαν ποιεῖται
 τὴν συμφορὰν· καὶ οὐ μόνον δύο ἢ τρεῖς ἢ τέτταρας ἐξωνεῖται, ἀλλὰ

98-99 εἰς ἀπόνοιαν ὡς τινες M: ὡς τινες εἰς ἀπόνοιαν Da Db

106 φυλακαῖς M: φυλακῇ Da Db

112 λογίζεσθαι ἴδιον τι Da Db

115 κατ' ἰδίαν: κατιδιανδίαν M // κατιδίαν Da Db

101 Prob. 11, 26

115-117 Matth. 25, 35-45

δεκαπλασίως τοσούτους. Οἱτοὶ γὰρ εἰσὶν οἱ μᾶλλον πεινῶντες καὶ δι-
 ψῶντες καὶ γυμνητέοντες καὶ παρεπίδημοι καὶ ἐν φυλακῇ, καὶ διὰ
 τοῦτο ἀσθενεῖς, ὡς πάντων τῶν κακῶν συνδραμόντων ἐπ' αὐτούς. Ὁ
 125 μὲν γὰρ πεινῶν, ἐλεύθερος, παντὶ τρόπῳ παραμυθεῖται καὶ χερσὶν ἰδίῳις
 καὶ ἀλλοτρίοις ἐξὸν αὐτῷ προστρέχειν καὶ παρ' ἰδίων κυχᾶσθαι καὶ γνω-
 ρίμων συμπαθεῖσθαι, οὐδένα ἔχων τὸν κωλύοντα· ἀλλ' οὐ δῆτα καὶ ὁ
 30^v αἰχμάλωτος, ἔχων τὸν βάρβαρον καὶ ἀνελεήμονα ὀφθαλμὸν κωλύοντα.
 130 Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐπὶ γυμνοῦ | καὶ ξένου καὶ διάγοντος ὅπου βού-
 λεται· ἀλλὰ καὶ ὁ ἐν φυλακῇ, ἂν μὴ τύχη αἰχμάλωτος, πολλοὺς ἔχει
 τοὺς ἐπικουροῦντας ἰδίους καὶ γνωρίμους. Ὁ δὲ αἰχμάλωτος οὐδένα ἔχει
 τὸν γινώσκοντα εἰμὴ τοὺς διαφόρως ἐχθραίνοντας καὶ μισοῦντας καὶ
 ἀπειλοῦντας· ὅθεν ἔστιν ἰδεῖν τοῦτον ἐκ τῆς τοιαύτης τλαιπωρίας κα-
 255^v τηρῆ, σκιωδῆ, πιναρόν, αὐχμῶντα, ἀπερρωγότα, λεπτῶ ἄσθματι τὸ ζῆν
 παρεχόμενον γνωρίζεσθαι. Ἄλλ' ὥσπερ τοῖς φιλαργύροις | σὺνήθες, πό-
 136 ρον ἐξ ἀπόρων εὐρίσκειν εἰς κόρον τῆς ἐπιθυμίας αὐτῶν, οὕτω δὴ τῷ
 πατρὶ τοῦναντίον συνέβαινε καὶ πόρον ἐπενόει ὅποι ἂν εἰς χρηστόν τι
 ἀναλώσῃ τὰ παρὰ τῶν χριστιανῶν διδόμενα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ χρήματα·
 140 διὸ καὶ εὐρίσκει τὸν πᾶν ἀναγκαιότατον.
 Πίνδον [sic] ὄρος ἐστὶ διατεῖνον ἀπὸ τῶν Ἀκροκεραυνίων ὄρων μέχρι
 καὶ τῶν Ἀχαϊκῶν, Οἴτης φημὶ καὶ Καλλιδρόμου τοῦ πρὸς νότον αὐτῆς,
 διορίζον τὸ τοιοῦτον ὄρος Ἡπειρον ἐκ Μακεδονίας· ἐκ τοῦδε ἀξιόλογοι
 ποταμοὶ ῥέουσιν, ὃ τε Πηνειὸς δυτικώτερος καὶ ἀνατολικώτερος ὁ Σπερ-
 145 χειός, ὃς παρὰ Φθιώταις Ἑλλάς ἐγχωρίως καλεῖται νῦν ὁμωνύμως τῇ
 χώρα, ὡς καὶ ἄλλαι χῶραι, ἦτοι Μακεδονία καὶ Ἀχαΐα ἰδίως. Μέσος
 δὲ τούτων ὁ Ἀχελῷος, νεύων πρὸς νότον, ὃς δι' Ἀκαρνανίας ἠπειρω-
 31^r τικῆς χώρας συρόμενος, | εἰς Αἰτωλίαν, ἀρχὴν Ἀχαΐας, κατέναντι τῶν
 Ἐχινάδων νήσων ἐν τῷ Ἀδριατικῷ βάλλει πελάγει, Ἀχελῷος ὀνομα-
 150 ζόμενος καὶ οὗτος ὅπου ἢ τούτου ἐκβολή· Λευκοπόταμον δὲ ὁ λοιπὸς
 ἅπας διὰ τὸ διειδὲς τοῦ ὕδατος, καθὰ καὶ παρὰ ποιηταῖς ἀργυροδίνης
 ἐπιθέτως ὕμνηται. Οὗτος κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ χειμῶνος πλήθων τοῦ
 ῥεύματος, καὶ μάλιστα κατὰ τὰς δυσχωρίας, ἄβατος γίνεται πᾶσι καὶ
 σχεδὸν ἀπρόσιτος· ἀλλ' ἢ ἀνάγκη κατεπέγουσα πολλὰς ἰφθίμους ψυ-
 χὰς δίνῃσι προῖταψε· καὶ οὐδεμία ποθὲν λύσις τοῦ κακοῦ ἦν, εἰ μὴ ἀνακν-

138 ἀναλώση corr. nos: ἀναλώσει M Da Db

145 καὶ Ἀχαΐα ἰδίως M: ἰδίως καὶ Ἀχαΐα Da Db

154 λύσις τοῦ κακοῦ ἦν M: τοῦ κακοῦ λύσις ἦν Da Db

150 ἀργυροδίνης: Hom. II. B 753· Φ 8, 130

153-154 Hom. II. A, 3

155 κλοῦν τὸν ποταμὸν καὶ τὴν ζημίαν πλείονα εἶναι τοῦ κεφαλαίου. Ἐν
 τούτῳ τῷ ποταμῷ ἢ ἀήττητος ἐκείνη καὶ μόνη φιλανθρωπία νικωμένη
 ψυχῇ, τῇ τοῦ Παντοκράτορος θαρροῦσα δεξιᾷ, γέφυραν ἠθέλησε πῆ-
 ξασθαι, καὶ πεποίηκεν· οὐ μὴν ἄνευ κινδύνων καὶ πόνων πολλῶν, ἵνα
 μὴ λέγω ἀναλωμάτων, ἐν τοιοῦτῳ χώρῳ εἰς ὃν οὐδεὶς ἐτεθαρρήκει·
 160 αἱ μὲν γὰρ ἀμφοτέρωθεν ὄχθαι ὠχυροῦντο ἐκ τετραγῶνων μαρμάρων καὶ
 256^r πρὸς ὕψος ἀνωρθοῦντο τὸ τάχος οἱ πινσοί. Ἐπεὶ δὲ καὶ κανόνες | ἐπή-
 γγυντο καὶ ἀντήρεις ἀνεξόμεναι τὰς ἀψίδας, ῥαγδαῖος ἄφνω καταφέρεται
 ὑετὸς ὡς πολλὰκις γίνεται· καὶ κρητωθὲν τὸ ῥεῦμα μετὰ τῶν παρα-
 31^v συρέντων στελέχων, | προσβαλὸν ἀφανίζει πάντα τὰ νεοπαγῆ κτίσματα·
 165 καὶ αἰθῆς ἀνεγείρονται στερεώτερα καὶ τὸ ἔργον πληροῦται σὺν Θεῷ.
 Ἐπινοῶν δὲ τὴν μετὰ ταῦτα τούτου ἀσφάλειαν, ἀτελῆ ποιεῖ τὴν πλησιά-
 ζουσαν κόμην τῶν ἐκκλησιαστικῶν δόσεων· ὥστε σκοπεῖν εἰ παρέλθοι
 τι τοῦ κτίσματος, καὶ ἐπανορθοῦν· οὕτω δὴ κατὰ πᾶσαν Θεσσαλίαν καὶ
 ἑτέρας διαβάθρας τὰς μὲν ἐπινώρωσε, τὰς δὲ καὶ ἐκ κρηπίδων ἔστησε,
 170 μηδεὸς φεισάμενος ἀναλώματος· ἀλλ' οὕτω μὲν ἀτόματος τοῖς πᾶσι
 σωτήρ.

Ἐρχεται δὲ εἰς ἐννοίαν τινα θειοτέραν καὶ ὑψηλότεραν· αὕτη δὲ ἦν
 ὅπως ἂν μοναστῶν ἐγείρη φροντιστήριον, ἵν' οἱ ἀποτασσόμενοι τῶν τοῦ
 κόσμου φροντίδων καὶ Θεῷ μόνῳ ζῆσαι βουλόμενοι, εὐχερῶς ἔχωσι
 175 τὴν ἀναχώρησιν ἅμα καὶ κατάπανσιν· καὶ δὴ ἴχνος σκηπτικῆς μοναχικῆς
 διὰ τοῦ ἀδελφοῦ εὐρῶν ἀνὰ τὸ πλησίον ὄρος τῆς κόμης αὐτῶν, ἤρξατο
 οἰκοδομεῖν καὶ τᾶλλα ποιεῖν τῶν χρειῶν, ὅσα ἐν τῇ αὐτοῦ διαθήκῃ
 φέρεται.

Εἰ γὰρ τις τὰκείνου ἕκαστα διηγήσασθαι βουληθεῖη, ὁμοίον μοι
 180 δοκεῖ ποιεῖν, ὡς εἰ τις κοφίνῳ τὴν παραθαλασσίαν ἄμμον μετρεῖ· ἐπεὶ
 32^r δὲ καὶ ἀκοῆ λόγος ἔσθ' ὅτε πολέμιος, τοσοῦτο ἔχω | μόνον εἰπεῖν· ὅτι
 ἅπαντας τοὺς πρὸ νόμου καὶ μετὰ νόμον Θεῷ εὐαρεστήσαντας, τὸν μὲν
 ἐν τῷδε ἐμιμήσατο, τὸν δὲ ἐν τῷδε, ὡς ἐν σίμβλῳ τῇ ἑαυτοῦ ψυχῇ τὸ
 ἠδύτατον μέλι καὶ κηρίον συλλέγων πάντοθεν, ὅπερ καὶ μόνον εὐφραίνει
 185 τὸν Παντάνακτα προσφερόμενον. Δῆλον δὲ τοῦτο γενήσεται μᾶλλον,
 εἴπερ μέρος τῶν τούτου ἐξετάζοντες παραβάλλομεν τοῖς πρότερον. Ἄβελ

161 ἀνωρθοῦντο M Da Db

162 ἀψίδας M Da Db

164 πάντα M: ἅπαντα Da Db

170 ἀλλ' M: καὶ Da Db

173 ἐγείρη corr. nos: ἐγείρει M Da Db

180 κοφίνῳ M Da Db

ποιμὴν ἦν προβάτων, ἐκ τῶν πρωτοτόκων καὶ ἐκ τῶν στεάτων αὐτῶν
 προσφέρων θυσίαν τῷ Θεῷ· οὗτος ποιμὴν τῆς τοῦ Χριστοῦ λογικῆς
 256^v | ποιμῆς, οὐ μόνον θυσίας αἰνέσεως καὶ πνεῦμα συντετριμμένον προσφέρων
 190 τῷ Θεῷ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ γένους τοὺς μᾶλλον προσήκοντας, ὡς πρωτό-
 τόκα τινα, θυσίαν ἁμωμον καὶ ζῶσαν κομίζων τοὺς δμαίμονας ἀμφοτέ-
 ρους κατὰ μοναστὰς ἀποκείρας, τοῦ δὲ καὶ τὸν νῖδν ὡς τι στέαρ εἰς
 ὄσμην εὐωδίας ἀνήνεγκεν. Ἐνὼχ εὐαρεστήσας τῷ Θεῷ μετετέθη· οὗτος
 δὲ καὶ ἔτι ὢν ἐν γῆ μετανάστης ἦν τῶν τῆδε, σταυρῶ θεις τῷ κόσμῳ
 195 καὶ εἰς μόνα τὰ ἐναποκείμενα τοῖς δικαίοις ἀφορῶν ἀγαθὰ. Νῶε δίκαιος
 καὶ τέλειος ἐν τῇ γενεᾷ αὐτοῦ· καὶ οὗτος ἅπαντας τοὺς ἐν τῇ παρουσίᾳ
 γενεᾷ ὑπερέσχε δικαιοπραγία· Νῶε μετὰ τῶν σὸν αὐτῷ διεσώθη ἐν τῇ
 κιβωτῷ, ἀπάντων ὄντων ὀκτώ· οὗτος δὲ τοὺς κατ' ἔτος ἀπολλυμένους
 32^v | πλείονας ἐν τοῖς Ἀχελύων θεύμασιν εἰς τὸ ἐξῆς διέσωσε διὰ τῆς ἐν
 200 αὐτῷ ἀνεργηθείσης γεφύρας. Ἀβραὰμ μετὰ τῶν ἰδίων οἰκογενῶν τοὺς
 αἰχμαλωτισθέντας Σοδομίτας διασώσας ἀπέστρεψε· καὶ οὗτος πολλοὺς
 τῶν αἰχμαλώτων ἐρρύσατο, εἰ καὶ μὴ τοσοῦτους, ἀλλ' οὖν μόνος· ἐκεῖ-
 νος ὑπακούσας Θεῷ ἐξῆλθε τῆς ἰδίας πατρίδος καὶ πιστεύσας τοῖς ἐπαγ-
 γελθεῖσιν, ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην· καὶ οὗτος, εἰ καὶ μὴ τοσοῦτον
 205 τῷ διαστήματι ἀνεχώρησε τῆς πατρίδος, ἀλλὰ τῇ διαθέσει μᾶλλον ἐκεῖ-
 νου, εἰ καὶ πῶς τολμηρὸν τὸ λεγόμενον· καὶ ἐκεῖνος περὶ τῆς ἐπιγείου
 κατασχέσεως ἐπίστευσεν· οὗτος δὲ περὶ τῆς οὐρανίου βασιλείας, ὃ καὶ
 μέγιστον· ἐκεῖνος τὸν Κύριον λαθῶν, σὸν δυσὶν ἀγγέλοις ἐξένισεν ὡς
 ἄνδρας. Καὶ ὁ Λὼτ μόνους τοὺς ἀγγέλους, τοῦ Κυρίου ἔτι λαλοῦντος
 210 μετὰ Ἀβραὰμ, ὡς φησὶν ὁ ἀπόστολος, «Τῆς φιλοξενίας μὴ ἐπιλανθάνε-
 σθε· διὰ ταύτης γὰρ ἔλαθόν τινες ξενίσαντες ἀγγέλους»· καὶ πῶς οὗτος
 οὐ τὸν Κύριον ὑπεδέξατο, εἶπερ ἀληθῆ τὰ λεγόμενα, «Ὅσα ἐποιήσατε
 257^r ἐν τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε». | Ἰσαὰκ
 ὑπήκουος τῷ πατρὶ μέχρι σφαγῆς· καὶ οὗτος οὐδὲν ἤττον τῷ κατὰ πνεῦμα
 215 πατρὶ Μάρκῳ ἐν τοῖς ὁμοίοις· Ἰσαὰκ διωκόμενος ἦν, ζηλούμενος ὑπὸ
 33^r τῶν Φυλιστιεῖμ· | καὶ οὗτος ὑπὸ τῶν οἰκείων τῆς πίστεως, ὃ καὶ μείζον.

193 μετετέθη M Db: μετέθη Da 199 τοξῆς Da Db 200 Ἀβραὰμ M Da Db
 207 post οὗτος om. δὲ Da Db // οὐρανίου M: ἐπουρανίου Da Db
 209 ἔτι λαλοῦντος M: λαλοῦντος ἔτι Da Db 210 Ἀβραὰμ M Da Db

186-188 Ge. 4, 4 193 Ge 5, 24 195-196 Ge. 6, 9 197-198 Ge. 7, 6
 200-201 Ge. 14, 14-16 208-209 Ge. 18, 1-7 209-210 Ge. 19, 1-3
 210-211 Hebr. 13, 1-3 212-213 Matth. 25, 40-41 213-216 Ge. 22, 1-19· 26, 14

Ἰὼβ ἔλκει πονήρῳ ἐπλήρη ὑπὸ τοῦ διαβόλου· ἀλλὰ καὶ οὗτος νοσεροῦ
 σώματος τυχών, μέχρι τέλους ἐπιέζετο καὶ ἐταλαιπωρεῖτο ταῖς ὀδύνας·
 ἐν τούτῳ διενήνοχε τῷ δικαίῳ ἐκείνῳ, ὅτι οὐ προσέμενε ἀφαιρεθῆναι
 220 αὐτοῦ τὰ ὑπάρχοντα· ἀλλ' αὐτὸς ἀφ' ἑαυτοῦ εἰς τὸ δέον ἠγάλασε καὶ
 εἶποι ἂν καὶ οὗτος μετὰ Ἰὼβ, «Διέσωσα πτωχὸν ἐκ χειρὸς δυνάστου καὶ
 ὄρφανῷ ᾧ οὐκ ἦν βοηθὸς ἐβοήθησα· ἐδλογία ἀπολλυμένου ἐπ' ἐμὲ ἔλθοι,
 στόμα δὲ χήρας με ἐλόγησε· δικαιοσύνην δὲ ἐνδεδύκειν, ἡμφιασάμην
 δὲ κρίμα ἴσα διπλοῖδι, ὀφθαλμὸς δὲ ἡμῶν τυφλῶν, πόνος δὲ χλωῶν· ἐγὼ
 225 ἡμῶν πατὴρ ἀδυνάτων, δίκην δὲ ἦν οὐκ ᾔδειν ἐξιχνίασα», καὶ τὰ ἐξῆς.
 Ἰακώβ πατριάρχης ἐν πατριάρχεις ὡς καὶ τὸ ὄνομα τούτου κληθῆναι ἐπὶ
 τοῖς ἐξ αὐτοῦ καταγομμένοις Ἰσραηλίταις· καὶ οὗτος ἐν ἀρχιερεῦσιν ἀρχιε-
 ρεὺς ὡς καὶ μέχρι τοῦ δευρο τὸν αὐτοῦ χαρακτήρα ἐν αὐτοῖς διασώζεσθαι.
 Ἰωσήφ ἐπὶ σωφροσύνη ἐγκωμιάζεται καὶ εὐεργεσία· καὶ οὗτος ἀμφοτέ-
 230 ρας ἐνεστεργήσατο διὰ βίον παντός. Μωσῆς καὶ Ἀαρὼν ἐν τοῖς ἱερεῦσι
 33^v Κυρίου τοῦ Θεοῦ· καὶ | Βησσαρίων καὶ Ἰγνάτιος οἱ ἀδελφοί. Ἰησοῦς
 ὁ παρεστηκὸς θεράπων Μωσῆ, διάδοχος τῆς δημαγωγίας· καὶ Νεόφυ-
 τος ὁ ἀδελφιδεὺς, ὁ παρεστηκὸς Βησσαρίωνι, διάδοχος τοῦ θρόνου καὶ
 τῶν πόνων ἐγένετο. Δαυὶδ πρῶτος καὶ δίκαιος· καὶ τίς τούτου πραότερος,
 235 ὅταν ἔδει; δίκαιος δ' αὐ καὶ μᾶλλον σταχάνης. Σολομῶν ἐραστής σοφίας·
 καὶ τὸ ἐξῆς σιωπήσομαι· ἀλλὰ καὶ οὗτος, εἰ καὶ τοῦ ὀδηγήσοντος οὐκ
 257^v ἔτυχε, καὶ μάρτυς ἢ τούτου διαθήκη, | ἦν ὁ ἱερεὺς Γρηγόριος συνέταξεν.
 Ἐπεὶ γὰρ οὗτος οὐκ ἦν δυνατός, ταῖς φροντίσι τῆς ἐκκλησίας βαλλόμενος,
 διδάσκεισθαι καὶ φοιτᾶν εἰς διδασκάλον, τούτον τῇ παιδείᾳ συνέρχεσθαι
 240 παρεσκυνάσε, ποτὲ μὲν οἶκοι τὸν διδάσκαλον δεξιούμενος, ποτὲ δὲ καὶ
 μακρὰν ἀποστέλλων αὐτόν, ἔτι διάκονον ὄντα· καὶ τάχ' ἂν εἰς μέγα
 ἤρθη ἀρετῆς, εἰ μὴ τὸ κοινὸν χρέος, ὃ θάνατος, κατέλαβεν· ἐφ' ὃν τε-
 λευτήσαντα τοσοῦτον ἐθρήνησεν ὁ πατήρ, ὥστε θαυμάσαι τοὺς παρατη-
 245 εἰ ἔτυχε τοιοῦτου φροντιστοῦ, ἡμέλησεν ἂν; Ἀλλὰ τὸ τὰ τούτου παρα-
 34^r βάλλειν ἅπαντα τοῖς παλαιοῖς, οὐ καθ' ἡμᾶς ἂν εἶη, | ἀλλὰ τινῶν δει-

218 ἐταλειπωρεῖτο M Da: ἐταλειπορεῖτο Db
 221 εἶποι ἂν M Db: εἶποιεν ἂν Da
 224 κρίμα Da Db
 226 τούτου M: αὐτοῦ Da Db 228 του M
 230 ἐνεστεργήσατο M
 236 ante καὶ om. ἀλλὰ M 237 συνέταξε M

217 Iob 2, 7 221-225 Iob 29, 12-16

νων ἐν λόγοις, κατὰ Ἰσοκράτην καὶ Δημοσθένη· τοσοῦτο δὲ μόνον ἔχω
εἰπεῖν, ὅτι ἐκμαγεῖον ἐγένετο παλαιῶν τε καὶ νέων ἐπ' ἀρετῇ εὐδοκι-
μησάντων, τῶν μὲν τὸν λόγον, τῶν δὲ τὸ ἔργον ζηλώσας, τῶν δὲ τὴν
250 ταπεινώσιν καὶ τὸ ἀνεπίδεικτον, ἐκκλίνων πᾶσαν ἀνισότητά κἀν τῇ
διαίτη κἀν τῇ ἐνδομενίᾳ. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν οὕτως.

Ἦδη δὲ τὴν μέσσην ἡλικίαν παραμείψας τῆς εἰς φῶς τούτου παρα-
γωγῆς, νοσηλεύεται μὲν, ἔγνω δὲ τὰς ζωτικὰς δυνάμεις ἐαντῶ συσταλ-
θείσας· διὸ καὶ προσκαλεῖται τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἀρχιερεῖς τε καὶ μοναχοὺς
255 καὶ ὡς εἰκόσ τὰ ἐξιτήρια παρανέσας καὶ παραδόσ ἀποῖσ, εἰς χεῖρας
Θεοῦ τὸ πνεῦμα μετὰ πάσης παρακλήσεως ἀπέθετο, ὁ πολλῶν παρα-
κλήτωρ γενόμενος, εἰς δόξαν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος,
τῆς μιᾶς θεότητος. Ἀμήν.

247 κατὰ M: κατὰ κατ' Da Db // τοσοῦτο M: τοῦτο Da Db

252 τοῦτου corr. nos: τοῦτο codd.

255 ἐξιτήρια M

258 ἀμήν om. Da // post ἀμήν add. ἐκοιμήθη ἐν ἔτει ζ' μθ' ἐν (δικτιῶν)ος δ', μηνι
σεπτεμβρίῳ γν' (Δευτέρα) Db

11.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΓΟΡΔΙΟΥ
ΠΑΡΑΦΡΑΣΗ ΣΕ ΔΗΜΩΔΗ ΓΛΩΣΣΑ (1682/1689) ΤΟΥ ΑΡΧΙΚΟΥ ΕΓΚΩΜΙΟΥ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ

Πρόκειται γιὰ μετάφραση, στὸ ἀπλοελληνικὸ ἰδίωμα τῆς ἐποχῆς, τοῦ
ἀρχικοῦ ἐγκωμίου τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος ποὺ εἶχε συντάξει τὸ 1552 σὲ λόγια
γλῶσσα ὁ Παχώμιος Ρουσάνος.

Περιέχεται στὸν κώδικα 194 τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους
(Γ.Α.Κ.)¹¹³, φφ. 44^r-74^r (βλ. τοὺς ἐκτὸς κειμένου πίν. Α'-ΛΑ'). Ὁ ἐγκωμιαστι-
κὸς αὐτὸς λόγος, στὸν τίτλο του, ἀναγράφεται ὡς *μεταφρασθεῖς εἰς
κοινήν διάλεκτον παρὰ Ἀναστασίου*. Τὰ φφ. 1^r-43^r περιλαμβάνουν τὴν
ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος μετὰ τὸ γνωστὸ κανόνα τοῦ Παχωμίου Ρου-
σάνου καὶ τὸ σύντομο συναξάριο (φφ. 32^v-35^v), τὸ ὁποῖο παραθέσαμε πρὸς πᾶ-
νω¹¹⁴. Στὸ φ. 43^r, ἐρυθρόγραφο τὸ κωδικογραφικὸ σημεῖωμα: Θ(εο)ῦ τὸ

113. Βλ. *Τὰ περιεχόμενα τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους*, τόμ. Α', Εἰσαγωγή -
Ἐπιμέλεια - Εὐρετήριο Κ. Α. ΔΙΑΜΑΝΤΗ [Βιβλιοθήκη Γεν. Ἀρχ. τοῦ Κράτους ἀριθ.
11], Ἀθήναι 1972, σ. 508, ἀριθ. 194.

114. Βλ. παραπάνω, σ. 249-253, ἀριθ. 9.

δῶρον κ(αι) μελετίου πόνοσ. Ὅπως ὁμοσ δείχνει τὸ εἶδος τῆς γραφῆς, ὀλό-
κλήροσ ὁ κώδικασ (φφ. 1-74) εἶναι γραμμένοσ μετὰ τὸ ἴδιο χέρι (ἀπὸ τὸν Μελέ-
τιο). Στὸ φ. 74^r, ἐρυθρόγραφο τὰ ἐξῆσ: † ἐγράφη κ(α)τ(ὰ) τὸ ἀρχπθ' [=1680]
ἔτοσ, | τ(ῆ)ς ἐσαρκου οἰκονομ(ασ)· φευ|ρουαρίου ιθ'. Στὸ ἴδιο φύλλο, στὴ
συνέχεια, μετὰ τὸ μελάνι ποὺ εἶναι γραμμένο τὸ κείμενο καὶ μετὰ τὸ ἴδιο χέρι:
250 πόνοσ, κῦ(ροῦ) ἀναστασίου ἱερομονάχου. Προφανῶσ ἐδῶ ὁ κωδικογράφοσ Με-
λέτιοσ ἀντιγράφει τὸ ἀρχικὸ κωδικογραφικὸ σημεῖωμα τῆς μετάφρασης τοῦ
ἐγκωμίου, τῆς ὁποίας συντάκτησ καὶ γραφέασ εἶναι ὁ «ἱερομόναχοσ Ἀναστά-
σιοσ». Ὁ κώδικασ, ὅπωσ φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ ἐτικέττα μετὰ γράμματα
τοῦ δουσικιώτη ἱερομονάχου Χατζη-Γεράσιμου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ σημεῖωμα τοῦ
ἔτοσ 1758 στὸ περιθώριο τοῦ φ. 33^v, ἀνήκε στὴ Μονὴ Δουσίκου.

Ὁ «ἱερομόναχοσ Ἀναστάσιοσ», ποὺ μετέφρασε σὲ δημῶδη γλῶσσα τὸ
λόγιο ἐγκώμιο τοῦ Ρουσάνου, ἀσφαλῶσ ταυτίζεται μετὰ τὸ γνωστὸ Ἀγραφιῶτη
διδάσκαλο καὶ ἱερομόναχο Ἀναστάσιο Γόρδιο (1654/55-1729), τοῦ ὁποίου
οἱ σχέσεισ μετὰ τὴ Μονὴ Δουσίκου εἶναι γνωστέσ¹¹⁵. Στὸν τοῖχο ἐνὸσ ἀπὸ τὰ
παρεκκλήσια τῆς μονῆς, τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, σώζονται δύο αὐτόγραφο
σημεῖωματα τοῦ Γορδίου, ποὺ ἀναφέρονται στὶς ἐπισκέψεισ του στὸ Δουσικο
τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1682 καὶ τὸν Μάιο τοῦ 1683¹¹⁶. Κατὰ τὸ πρῶτο προσκύ-
νημά του τῆς κάρασ τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνοσ συντάξε πρὸς τιμὴν τῆσ καὶ τὸ
γνωστὸ ἐπίγραμμα, σὲ τέσσερισ λαμβικοὺσ δωδεκασύλλαβοσ στίχοσ, ποὺ δη-
μοσιεύεται σὲ ὅλεσ σχεδὸν τὶσ ἐκδόσεισ τῆς ἀκολουθίασ ὡσ «ἀνώνυμον»¹¹⁷:

Λοιμοῦ κάρω πάσχοσι, σὴν κάραν, πάτερο,
οὐ τὴν κάραν ἔστεπαν ἄκανθαί πάλοι,
κάρασ ὀλέθρω τοῦ βροτοκτόνου, ξένωσ
Χριστὸσ ξένον δίδωσι τοῖσ πιστοῖσ ἄμοσ.

Τρεῖσ ἐπιστολέσ τοῦ Γορδίου (Αὐγ. 1683, 1710, 1717) πρὸς τοὺσ τότε ἡγου-
μένουσ τῆς μονῆς ἀναφέρονται ἐπίσης καὶ στὶσ ἐκεῖ δύο ἐπισκέψεισ του¹¹⁸.

Φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν παραμονὴ του στὴ Μονὴ Δουσίκου τὸ 1682 καὶ
τὸ 1683 ὁ Ἀναστάσιοσ Γόρδιοσ βρῆκε τὴν εὐκαιρία ἢ καὶ παρακλήθηκε ἀπὸ
τὸν ἡγούμενο καὶ τοὺσ πατέρεσ καὶ μετέφρασε στὴν «κοινὴν διάλεκτον» τὸ γραμ-
μένο σὲ ἀρχαία καὶ δυσνόητη γιὰ τοὺσ ὀλιγογράμματοσ μοναχοὺσ καὶ πιστοὺσ

115. Βλ. Γ. Δ. ΠΑΥΛΙΔΟΥ, «Ἐπισκέψει εἰς τὴν ἔδραν τῆς Σχολῆς τῶν Ἀγράφων»,
Θεσσαλικὰ Χρονικά 7-8 (1959) σ. 253-263· Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ἱστορικὰ σχόλια σὲ ἐπι-
γραφέσ... τῆς Μονῆς Δουσίκου», σ. 34-35, ὅπου καὶ ἡ γενικότερη βιβλιογραφία.

116. Γ. Δ. ΠΑΥΛΙΔΟΥ, ὁ.π., σ. 261· Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, ὁ.π., σ. 34.

117. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, ὁ.π., σ. 35 (ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία).

118. Γ. Δ. ΠΑΥΛΙΔΟΥ, ὁ.π., σ. 256-258· Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, ὁ.π., σ. 34-35.

Χριστιανούς ἐγκώμιο τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος¹¹⁹. Ἡ μετάφραση τοῦ ἐγκωμίου ἔγινε ἀπὸ τὸ πρωτότυπο κείμενο ποὺ περιέχεται στὸν κώδ. Δουσίκου 91. Ὅπως δὴποτε ἢ μετάφραση πρέπει χρονικὰ νὰ τοποθετηθεῖ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1682/83 καὶ 1689 (ποὺ ἔχει ἀντιγραφῆ ἰσὺν κώδ. Γ.Α.Κ. 194). Ἀποτελεῖ ἐπομένως ἓνα ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς νεανικῆς ἡλικίας τοῦ Γορδίου (τὸ 1682/83 ἦταν μόλις 27 ἢ 28 ἐτῶν).

Ἡ μετάφραση ἔχει κυρίως γλωσσικὴ σημασία, ὡς δείγμα τοῦ νεοελληνικοῦ λόγου στὰ τέλη τοῦ ΙΖ' αἰώνα. Σὲ πολλὰ σημεῖα — σὲ σύγκριση μὲ τὸ πρωτότυπο — εἶναι ἐλεύθερη καὶ πλατειάζει. Ἐνδιαφέροντα ἱστορικὰ στοιχεῖα, ποὺ δὲν ὑπάρχουν στὸ πρωτότυπο, εἶναι ὅσα ἔχουν προστεθεῖ στὸ τέλος (στ. 412-445) σχετικὰ μὲ τὴν ταφή τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος στὸ νὰ τοῦ ἁγίου Νικολάου στὸ χωριὸ Ἁγιος Βησσαρίων ἢ Δούσικον, καθὼς καὶ μὲ τὴν ἀπαγωγή καὶ πώληση τῶν λειψάνων του καὶ τὴ διάσωση τῆς θαυματουργῆς κάρρας του¹²⁰. Τὰ στοιχεῖα αὐτά, ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος ὁ Γόρδιος (στ. 413), προέρχονται «ἐκ παραδόσεως».

Ἡ παράφραση τοῦ Γορδίου ἔχει ἀντιγραφῆ καὶ στοὺς προερχόμενους ἐπίσης ἀπὸ τὴ Μονὴ Δουσίκου κώδικες τῆς Ἐθν. Βιβλιοθ. Ἑλλάδος (Ε. Β. Ε.) 724 (ἔτ. 1699, φφ. 22^v-35^v), 730 (ΙΖ'/ΙΗ' αἰ., φφ. 25^r-41^r) καὶ 800 (ΙΖ'/ΙΗ' αἰ., φφ. 36^r-58^r)¹²¹. Ὅμως τὸ κείμενο ἐδῶ εἶναι σὲ συντομότερη μορφή. Ἔτσι, ἐκτὸς καὶ ἀπὸ ἄλλες μικρότερες παραλείψεις, παραλείπεται τὸ τμήμα ποὺ ἀναφέρεται στὴ σύγκριση τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος μὲ πρόσωπα τῆς Π. Διαθήκης ('Αβελ, Νῶε, Ἄβραάμ, Ἰσαὰκ κ.ά. - στ. 290-365), καθὼς καὶ ἐκεῖνο ποὺ ἀναφέρεται στὸν ἱερέα Γρηγόριο καὶ στὴ σύνταξη ἀπ' αὐτὸν τῆς διαθήκης τοῦ ἁγίου (στ. 365-390). Στὸν κώδ. 730 παραλείπονται καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν κλοπὴ καὶ πώληση τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος (στ. 412-485). Ἀλλὰ καὶ ἡ γλωσσικὴ μορφή τοῦ κειμένου, στοὺς κώδικες αὐτούς, ἔχει σὲ ὀρισμένα σημεῖα ἀπλοποιηθεῖ.

Γι' αὐτὸ πιστεύουμε, ὅτι τὸ κείμενο τοῦ κώδ. Γ.Α.Κ. 194, ὅπως βεβαιώνει ἡ γλωσσικὴ του μορφή, ἢ παλαιότητα τοῦ κώδικα (ἔτ. 1689) καὶ τὸ γεγονός ὅτι εἶναι πληρέστερο ἀπὸ τὰ ἄλλα, ἀποτελεῖ τὴν ἀρχικὴ διατύπωση τοῦ Γορδίου.

Ἡ μετάφραση τοῦ Ἀναστασίου, χωρὶς περιχοπές καὶ συντομεύσεις, ἔχει περιληφθεῖ στίς τέσσερις πρῶτες ἔντυπες ἐκδόσεις τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος (Βουκουρέστι 1705, Μοσχόπολις 1744, Βουκουρέστι 1759 καὶ Βιέννη 1797). Ἐχουν ὅμως ἀντικατασταθεῖ ἐκεῖ ὀρισμένοι ἰδιωματικοὶ δημώ-

δεις γλωσσικοὶ τύποι μὲ ἄλλους κοινότερους. Ἔτσι, καὶ οἱ ἐκδόσεις δὲν ἀντιπροσωπεύουν τὴν ἀρχικὴ σύνταξη τοῦ Γορδίου.

Τρεῖς ἄλλες μεταγενέστερες ἐκδόσεις τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος (Κων/πολις 1800, Βενετία, 1846, Ἀθήναι 1856) περιέχουν διαφορετικὴ διατύπωση (ἀπὸ τὴ μετάφραση τοῦ Γορδίου) σὲ δημώδη γλώσσα τοῦ ἐγκωμίου τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος. Ἀρχ.: *Ἡμέρα πανηγύρεως σήμερον εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίαν ἀνέτειλε...*

Ἡ παραλλαγή αὐτὴ ἔχει συνταχθεῖ κατὰ τὸ ἔτος 1798 ἀπὸ τὸ λόγιο ἠγούμενο τῆς Μονῆς Δουσίκου Ἰερόθεο¹²². Αὐτὸ ἀποδεικνύει ἀφιερωματικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰερόθεου (ἔτ. 1798) πρὸς τὸ μητροπολίτη Λαρίσης Διονύσιο Καλλιάρχη (1793-1804)¹²³, ἄλλη ἐπιστολὴ του πρὸς τοὺς ἀναγνώστες, καθὼς καὶ ἀπαντητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Διονυσίου πρὸς τὸν Ἰερόθεο, οἱ ὁποῖες δημοσιεύονται στίς τρεῖς προαναφερθεῖσες ἐκδόσεις τῆς ἀκολουθίας: *Ἦδη οὖν καίτοι οὐκ ἀνανήψας ἐκ τῶν ἀτυχημάτων (ἀνανήψω ἴσως ἐν μνήματι ταφείς), ἐφρόντισα εἰς δόξαν τοῦ ἁγίου πατρὸς καὶ προστάτου Βησσαρίωνος, τοῦ κ α λ λ ω π ι σ μ ο ὦ τῆς ἱερᾶς ἀκολουθίας τε καὶ βιογραφίας αὐτοῦ ἐπὶ τῶ ἐκ δ ὀ θ ῆ ν α ι ταύτην εἰς τύπον νέον... ἄψητ', κατὰ μῆνα Ἰούλιον... Ταπεινὸς Ἀρχιμανδρίτης καὶ Ἡ γ ο ὄ μ ε ν ο ς Δ ο υ σ ῖ κ ο υ Ἰ ε ρ ὀ θ ε ο ς ... — Διὸ καὶ πάντα κάλων κινήσας, δαπάνης τε μὴ φεισάμενος, ἀνεκαίνισα καὶ ἀκολουθίαν καὶ βιογραφίαν αὐτοῦ, ἥτις καὶ ἐκ δέδοται νέω τύπῳ... (ἔκδ. 1800, σ. 5-6).*

Ἡ βιογραφία αὐτὴ, ἡ ἀνακαινισθεῖσα ἀπὸ τὸν ἠγούμενο Ἰερόθεο, στηρίχτηκε κατὰ βάση στὴ μετάφραση τοῦ Ἀναστασίου Γορδίου, εἶναι ὅμως πολὺ ἐκτενέστερη ἀπὸ ἐκείνη, ἀφοῦ ὁ Ἰερόθεος ἔχει προσθέσει πολλὰ χωρία ἀπὸ τὴ Βίβλο καὶ ἀπὸ κείμενα τῶν Πατέρων καὶ Διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας, καθὼς καὶ τὴ διήγηση πολλῶν θαυμάτων ποὺ ἐπετέλεσε ἡ χαριτόβρυτη κάρρα τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος.

Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ πληροφορία ὅτι ὁ ἅγιος Βησσαρίων, ὅπως βεβαιώνει ἡ ζωντανὴ παράδοση, εἶχε ὁ ἴδιος ἐπισκεφθεῖ τὴ Βλαχία: *προσκληθεὶς διὰ τὴν πολλὴν του φήμην καὶ ἀγιότητα ἢ διὰ χρείαν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ μοναστηρίου, ἐπῆγεν ὅμως εἰς Βλαχίαν καὶ ζῶν εὐλόγησε τὸν τόπον ἐκεῖνον καὶ ἐλειτούργησεν ἐκδόσει πατριαρχικῆ καὶ ἀδεία τοῦ ἐκεῖσε ἀρχιερατεύοντος καὶ τοῦ ἡγεμόνος· φαίνεται δὲ ἐν τῷ μοναστηρίῳ καλουμένῳ Ἀρντζεσι καὶ*

122. Γιὰ τὸν ἠγούμενο Ἰερόθεο (1793-1819, 1822-1823), καταγόμενον ἀπὸ τοὺς Καλογήρους τῶν Τρικάλων, βλ. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ἱστορικὰ σχόλια σὲ ἐπιγραφές... τῆς Μονῆς Δουσίκου», σ. 45-49, 69.

123. Πρόκειται γιὰ τὸν μετέπειτα ἐθνομάρτυρα μητροπολίτη Ἐφέσου, ποὺ ἀπαγχονίστηκε στίς 10 Ἀπρ. τοῦ 1821 μαζί μὲ τὸν πατριάρχη Γρηγόριο Ε'. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 219, 222 (στ. 49-51).

119. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ. «Χατζη-Γερασίμου... Ἀνέκδοτο ἐγκώμιο. (1826) τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος...», σ. 11, σημ. 10.

120. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 192-193.

121. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, ὁ.π., σ. 11, σημ. 10.

ἐν ἀντιμίνοιον καθιερωμένον ἀπὸ τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, γράφον οὕτως: Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Λαρίσης Βησσαρίων (ἐκδ. 1800, σ. 64). Ἀργότερα, σύμφωνα πάντοτε μὲ τὴν παραλλαγή τοῦ Ἱεροθέου, ὅταν ἔπασσε θανατικὸ (λοιμὸς, πανοῦκλα) στὸ Βουκουρέστι, οἱ κάτοικοί του καὶ ὁ ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας Κωνσταντῖνος Μαυροκορδάτος (στὴν περίοδο τῆς α' ἡγεμονείας του, Σεπτ. 1730-Ἀπρ. 1733) παρακάλεσαν καὶ μεταφέρθηκε ἐκεῖ ἡ κάρα τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, ἡ ὁποία ἀπάλλαξε τὴν πόλη ἀπὸ τὸ λοιμὸ καὶ τὴ Βλαχία ὀλόκληρη ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἀκρίδων, πού γιὰ μιὰ τριετία μάστιζαν τὴ χώρα (ἐκδ. 1800, σ. 64-65). Ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, τὰ σχετικὰ μὲ τὴ Βλαχία, δὲν ὑπάρχουν στὴ μετάφραση τοῦ Γορδίου.

Ἀπὸ τίς ἐκδόσεις τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος τῶν ἐτῶν 1846 (Βενετία) καὶ 1856 (Ἀθήναι) ἡ διασκευὴ τοῦ Ἱεροθέου ἀνατυπώθηκε στὸν «Συναξαριστὴ» τοῦ Κ. Δουκάκη¹²⁴.

Στὸν κώδικα Δουσίκου 84 (ΙΘ' αἰ., γραμμένο πρὶν ἀπὸ τὸ 1810) περιέχεται ἀκολουθία καὶ δύο παρακλητικοὶ κανόνες τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, καθὼς καὶ ὁ μετ' ἐγκωμίων βίος αὐτοῦ, ἥδη νεωτέρω φράσει συγγραφεῖς... διὰ φιλοπονίας δὲ καὶ διορθώσεως τοῦ ὀσιολογιωτάτου ἐν μοναχοῖς κυρίου Νικοδήμου... (φ. 4^r). Ἡ ἐγκωμιαστικὴ αὐτὴ βιογραφία, στὸ μεγαλύτερο τῆς μέρος, εἶναι ὅμοια μὲ ἐκείνη πού συνέταξε ἢ μᾶλλον διασκεύασε ὁ δουσικιώτης ἡγούμενος Ἱεροθέος, τὴν ὁποία καὶ ἀντιγράφει σχεδὸν κατὰ λέξιν. Παραλείπει μόνον ὁ διασκευαστὴς Νικόδημος τὰ σχετικὰ μὲ τὴ μετάβαση τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος στὴ Βλαχία καὶ τὴ μεταφορὰ τῆς θαυματουργῆς κάρας του ἀργότερα στὸ Βουκουρέστι, καθὼς καὶ τὴ διήγηση ὄλων τῶν θαυμάτων, στοιχεῖα πού ἔχουν περιληφθεῖ στὴ διασκευὴ τοῦ Ἱεροθέου. Ὅμως, στὸ τέλος, ἔχει προσθέσει ἐκτενὲς νοητικὸ καὶ παραινεντικὸ κείμενο πρὸς τοὺς δουσικιώτες μοναχοὺς (φφ. 44^v-49^r), πού δὲν ὑπάρχει στὴ βιογραφία τοῦ Ἱεροθέου.

Ὁ ἀναφερόμενος ὡς «διορθωτῆς» τοῦ κειμένου «ὀσιολογιώτατος ἐν μοναχοῖς» Νικόδημος ταυτίζεται ὀπωσδήποτε πρὸς τὸν Νικόδημο τὸν Ἁγιορείτη, ὁ ὁποῖος στὸ συναξάριό του γιὰ τὸν ἅγιο Βησσαρίωνα (ιε' Σεπτ.) σημειώνει: ὄρα τὸν κατὰ πλάτος βίον αὐτοῦ εἰς τὴν νεοτύπωτον φυλλάδα του, τὸν ὁποῖον ἡ ἐμὴ ἀδυναμία ἐπλάτυνε καὶ ἐστόλισε, καθὼς νῦν ὄραται νεοτυπωμένος¹²⁵.

124. Κ. Χ. ΔΟΥΚΑΚΗ, *Μέγας Συναξαριστὴς πάντων τῶν ἁγίων τῶν καθ' ἅπαντα τὸν μήνα Σεπτέμβριον ἑορταζομένων, ἤτοι Τοπάριον τοῦ νοητοῦ παραδείσου βιβλίον ψυχωφέστατον*, Ἐν Ἀθήναις 1894, σ. 193-227 (ιε' Σεπτ.)

125. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Συναξαριστῆς τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ...*, τόμ. Α', Ἐν Βενετίᾳ 1819, σ. 55. Ὅμως, ὁ «μετ' ἐγκωμίου βίος» τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος καθὼς καὶ ἡ ἀκολουθία μὲ τοὺς παρακλητικούς κανόνες, παρὰ τὴ διαβεβαίωση τοῦ Νικόδη-

Ὁμοιος πρὸς τὸν κώδ. Δουσίκου 84, μὲ τὰ ἴδια κείμενα (παραλείπεται μόνον ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο παρακλητικούς κανόνες), εἶναι καὶ ὁ κώδ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 2 (ΙΘ' αἰ.)¹²⁶. Ἡ βιογραφία τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος στὰ φφ. 34^r-84^r. Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι καὶ ὁ κώδ. Δουσίκου 84 ἔχει σχέση μὲ τὴ Θεσσαλονίκη, ἀφοῦ, σύμφωνα μὲ τὸ κτητορικὸ του σημείωμα (ἔτ. 1810) στὸ φ. 59^v, ὑπάρχει ἐκ τῆς Μονῆς Δουσίκου ἐν τῷ μετοχίῳ αὐτῆς τῆς Θεσσαλονίκης.

Ἀπὸ τὸν κώδικα τῶν Γ.Α.Κ. 194 (φφ. 44^r-74^r), ὁ ὁποῖος ἀντιπροσωπεύει τὴν παλαιότερη — καὶ αὐθεντικὴ — παράδοση τοῦ κειμένου, δημοσιεύουμε, μεταφρασμένο «εἰς κοινὴν διάλεκτον» ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο Γόρδιο, τὸ ἐγκώμιο τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος πού εἶχε συντάξει ἀρχικά, σὲ λόγια γλώσσα, ὁ Παχώμιος Ρουσάνος. Τὸ κείμενο, ἀνέκδοτο μέχρι σήμερα στὴν ἀρχικὴ του μορφή, ἔχει ἀντιγραφεῖ στὸν κώδικα σχεδὸν ὀρθογραφημένο. Στὴν ἐκδοση πού ἀκολουθεῖ ἀποκαθιστοῦμε σιωπηρὰ τὰ πολὺ λίγα ὀρθογραφικὰ σφάλματα, ἐνῶ διατηροῦμε τίς συνηθέστερες ὀρθογραφικὲς ἰδιορρυθμίες τῆς ἐποχῆς: π.χ. αἱ κακαῖς συναναστροφαις, ταῖς ἀρεταῖς (= τίς ἀρετές), καλλίτερον, μεγαλλίτερον, ἐτζη, κτυπῶντας, μιλῶντας κ.ἄ. Ἀποκαθιστοῦμε τὴ στίξιν καὶ κεφαλαιογραφοῦμε τὰ κύρια ὀνόματα.

μου, δὲν ἔχουν δημοσιευθεῖ, ἢ τουλάχιστον δὲν εἶναι γνωστὴ μέχρι τώρα μιὰ τέτοια ἐκδοση.

Ἄς προστεθεῖ ἐδῶ ὅτι στὸ Ἀρχεῖο Πεζάρου, Ρ 1159 (Ε. Β. Ε.), ὅπου *Τὰ τοῦ Νικοδήμου τοῦ Ναξίου συγγράμματα*: «Τὰ ἀνεκδοτα», σημειώνεται: Ἀναπλή(ρωσις) τῆς ἀκολου(θίας) καὶ τοῦ βίου μετ' ἐγκωμίων τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος Λαρίσης' πρβλ. καὶ Ἀρχμ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ἁγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης [Ἐκκλησιαστικαὶ ἐκδόσεις Ἐθνικῆς Ἑκατονπεντηκονταετηρίδος, ἀριθ. 5], Ἐν Ἀθήναις 1971, σ. 189, ἀριθ. 62, ὅπου, μεταξύ τῶν ἀκολουθιῶν καὶ ἐγκωμιαστικῶν βιογραφιῶν πού συνέταξε ἢ διασκεύασε ὁ Νικόδημος, ἀναγράφεται καὶ ἡ «ἀναπλήρωσις» τῆς ἀκολουθίας καὶ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος Λαρίσης.

126. Α. ΣΙΓΑΛΑ, Ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῶν ἐλληνικῶν Κοινοτήτων τῆς Μακεδονίας: Α. Ἀρχεῖα καὶ βιβλιοθήκαι Ἀντικῆς Μακεδονίας, Παν/μιον Θεσσαλονίκης, Παράρτημα Δ' τόμου Ἐπετηρ. Φιλοσοφ. Σχολῆς, Θεσσαλονίκη 1939, σ. 156-157. Α ΠΟΛΙΤΗ, Κατάλογος χειρογράφων τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ἐπιμέλεια - Συμπληρώσεις Π. ΣΩΤΗΡΟΥΔΗ, Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΑΔΟΥ - ΣΩΤΗΡΟΥΔΗ, Ἀριστοτ. Παν/μιο Θεσ/νίκης - Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 3-4, ἀριθ. 2.

44^Γ Λόγος ἐγκωμιαστικός, ἦτοι βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Βησσαρίωνος, ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης τοῦ θαυματουργοῦ, μεταφρασθεὶς εἰς κοινὴν διάλεκτον παρὰ Ἀναστασίου.

5 Ἐδλόγησον, πάτερ

Ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος ἦτον σπαθάριος τοῦ Λαρείου τοῦ βασιλέως, εἶπεν ὅτι ἡ ἀλήθεια νικάει περισσότερο ἀπὸ ὅλα τὰ πράγματα· ὁ δὲ Ἰάκωβος ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου ἀποφασίζει ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀνίκητος καὶ ἀταπεινότερος ἀπὸ τὴν φύσιν ὀλουνῶν τῶν θηρίων καὶ τῶν πουλίων, ὅπου εἶναι καὶ εἰς τὴν γῆν καὶ εἰς τὴν θάλασσαν· διὰ τοῦτο καὶ ἐγὼ ἀπ' ἐδῶ παίροντας ἀφορμὴν καὶ συλλογιζόμενος, λέγω ὅτι πολλὰ μέγαλον πρᾶγμα εἶναι ὁ λόγος καὶ ἡ διήγησις· διατὶ μὲ τὸν λόγον κυβερνοῦνται ὅσα πράγματα εἶναι εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ὅσα εἶναι εἰς τὴν γῆν, κἄν|τε τὸν θεϊκὸν λόγον ἤθελες εἰπῆ, κἄντε τὸν ἀνθρώπινον. Καὶ μὲ τὴν γλῶσσαν ἀνακαινίζεται καὶ βάνεται εἰς τάξιν ὅλη ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων· καὶ τόσην δύναμιν ἔχει, ἀδελφοί μου, ἡ γλῶσσα, ὅτι ὄχι μοναχὰ μὲ τὰ ὄργανα ὅπου εὐγάνουσι τὴν φωνὴν ἐνεργάει, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ σιωπῶσα ἐνεργάει μὲ τὴν τέχνην τῶν ζωγράφων εἰς τοὺς τοίχους καὶ εἰς ταῖς σανίδαις, ὅπου γράφουσι τὰς εἰκόνας· διὰ τοῦτο καὶ σέρνει πρὸς τοῦ λόγου τῆς ἐκείνου ὅπου τὴν ἀκούουσιν, καθὼς τὸ λιθάρι ἐκεῖνο, ὅπου ὀνομάζεται μαγνήτις, σέρνει τὸ σίδηρον· καὶ εἰς κάποιον τρόπον τοὺς μεταγυρίζει καὶ τοὺς μορφώνει μὲ τὴν δύναμιν τῆς· καὶ ἀνίσως καὶ εἶναι καλὰ καὶ ἐνάρετα τὰ ἔργα ἐκεῖνα, ὅπου διηγᾶται, ἔχει συνήθειαν νὰ κάμνη καὶ ἐκεῖνους ὅπου τὰ ἀκούουσι καλοὺς καὶ ἐναρέτους· εἰ δὲ καὶ εἶναι κακά, τοὺς κάμνει κακοὺς· ἐπειδὴ καὶ ἀληθινὸς εἶναι ὁ λόγος, ὅπου λέγει ὅτι αἱ κακαὶ συναστροφαις χαλοῦσι ταῖς καλαῖς γνώμας. Καὶ ἡ μὲν γλῶσσα ἡ ἐνάρετος, ὅπου διηγᾶται δηλονότι τὰ καλὰ ἔργα, ἐκείνους ὅπου τὴν ἀκούουσι τοὺς κάμνει καὶ χαίρονται· | διατὶ λέγει καὶ ἡ σοφία τοῦ Σολομῶντος, ὅποταν ἐγκωμιάζεται ὁ ἅγιος καὶ ὁ δίκαιος ἄνθρωπος, χαίρονται οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι· ἡ δὲ κακὴ γλῶσσα, ὅπου διηγᾶται δηλονότι τὰ κακά ἔργα, λυπᾷ τοὺς καλοὺς καὶ φρονίμους ἀνθρώπους· διατὶ λέγει καὶ ὁ λόγος τοῦ σοφοῦ· θρήνησον καὶ κλαῦσε διὰ τὸν νεκρὸν, ὅτι ἔλειψε τὸ φῶς· καὶ πάλιν κλαῦσε διὰ τὸν ἄγνωστον καὶ ἀνόητον ἀνθρώπον, ὅτι ἔλειψεν ἡ γνώσις καὶ ἡ φρονιμάδα, δηλονότι ἡ κατὰ Θεὸν γνώσις. Καὶ διατὶ λέγω τοῦτο εἰς τοὺς ἀνθρώπους; ὅπου καὶ εἰς τὰ ἄλλα|γα ζῶσα ἀκούομεν καὶ ἄλλωνῶν ἢ φωνὴ εἶναι ἀγρία καὶ ἄλλωνῶν εἶναι ἡμερη· καὶ νὰ εἰπῶ τὸ μεγαλύτερον, ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι μὲ τὴν

γλῶσσαν ὑμνοῦμεν καὶ δοξάζομεν τὸν Θεόν, καὶ μὲ ταύτην πάλιν κατα-
40 ρώμεθα τοὺς ἀνθρώπους, ὅπου ἐκτίσθησαν κατὰ τὴν εἰκόνα καὶ τὴν ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ· ἤθελα εἰπῆ ἀκόμη ὅτι καὶ ἀπὸ ταύτην βλασφημᾶται ὁ Θεός· διατὶ, ὅταν διηγούμεσθαι κάποια πράγματα, ὅπου ἀρέσονται τὸν Θεόν, τότε καὶ ἡμεῖς δοξάζομεν τὸν Θεόν καὶ ἐκεῖνοι ὅπου τὰ ἀκούουσιν· καὶ πάλιν, ὅταν μιλοῦμεν τὰ ἐναντία, παροργίζομεν τὸν
47^Γ Θεὸν ἀν|τάμα καὶ ἡμεῖς ὅπου τὰ μιλοῦμεν καὶ ἐκεῖνοι ὅπου τὰ ἀκούου-
46 σιν· ὡσὰν ὅπου ἀφίνομεν τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀκολουθοῦμεν τὸ ψεῦδος καὶ τὴν κακίαν.

Τὸ λοιπὸν, ἐπειδὴ ταῦτα ἔτζη εἶναι, καθὼς εἶπαμεν, καλὸν ἐφάνη καὶ εἰς ἐμένα τώρα νὰ διηγηθῶ πρὸς τὴν ὑμετέραν ἀγάπην ἐγγράφως
50 βίον καὶ πολιτείαν δικαίου καὶ ἁγίου ἀνθρώπου καὶ ὅπου ἔλαμψε μὲ τὰ καλὰ ἔργα καὶ μὲ ταῖς ἀρεταῖς, ὡσὰν ἐκείνους τοὺς παλαιούς ἁγίους ὅπου ἀκούομεν, καὶ ἔξαπέρασαν ὅλους ἐκείνους, ὅπου ἦσαν εἰς τὴν ἐδι-
47^Γ κήν του γενεάν. Λέγω δὲ | τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν τοῦ ἁγίου πατρὸς ἡμῶν Βησσαρίωνος, ὅπου ἐστόλισε τὴν ἐκκλησίαν τῆς Θετταλίας καὶ
55 τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ἐβάλληκεν ὡσὰν λυχνάρι (καθὼς ὀρίζει ὁ Χριστὸς εἰς τὸ εὐαγγέλιον) ἀπάνου εἰς τὸν λυχνοστάτην, καὶ ὡσὰν ἄλας μέσα εἰς τὸ πνευματικὸν ζύμομα, διὰ νὰ ζωντανεύσωμεν καὶ ἡμεῖς, ὅπου ἤμεσθαι ἀπελπισμένοι καὶ καταπεσημένοι ἀπὸ τὴν ἀκατάστασιαν καὶ τὴν ταραχὴν τοῦ καιροῦ τούτου, καὶ νὰ παρακινήθομεν εἰς μίμησιν
48^Γ ἐκείνου τοῦ θείου ἀνδρός. | Ἀλλὰ πρέπει πρῶτα νὰ εἰποῦμεν ποῖα ἦτον
61 ἡ πατρίδα του καὶ ποῖοι οἱ γονεῖς του καὶ ποταποὶ [γρ. ποδαποί], διὰ νὰ γίνεταί ὁ λόγος μας μὲ τάξιν.

Πατρίδα γοῦν τοῦ ἱερωτάτου ἐτούτου ἀνδρός Βησσαρίωνος ἦτον καὶ εἶναι ἐδῶ εἰς τὴν γῆν ἢ ὀνομαζομένη Μεγάλῃ Πόρτα, ὅπου εἶναι
65 εἰς τὸν τόπον ὅπου λέγεται ξεχωριστότερα Θετταλία· ἡ ὁποία ὀνομάζεται ἔτζη, ἦγον Μεγάλῃ Πόρτα, διὰ τὴν σχισματέαν καὶ τὴν σμίξιν τῶν βουνῶν, ὅπου εἶναι ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο· ἡ διατὶ
48^Γ ἦτον μί|αν φορὰν εἰς ἐκεῖνον τὸν τόπον φύλαξις διὰ τὴν στενότητα ὅπου ἔχει, καθὼς εἶναι καὶ εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος ἀττηνῆς τῆς Θετ-
70 ταλίας καὶ αἱ Θερμοπόλαι, ὅπου λέγουσιν, ἐκεῖ κατὰ τὸ Ζητούνη καὶ τὴν Νέαν Πάτραν· διατὶ εἶναι καὶ ἐκεῖ τόπος στενός ὡσὰν καὶ τοῦτον καὶ εὐγάνουσι καὶ θερμὰ νερά, καὶ διὰ τούτην τὴν ἀφορμὴν λέγεται ὁ τόπος ἐκεῖνος Θερμοπόλαι. Ὅμοιος ἀκόμη καὶ οἱ βαθουλοὶ τόποι ἀπὸ τὸ βόρειον μέρος καὶ τῶν δύο βουνῶν, τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς Ὀσσης, ἀπὸ
49^Γ τὰ ὁποῖα ἀνάμεσα περνάει | ἡ Σαλαμβρία καὶ ξεχύνει εἰς τὴν θάλασσαν,
76 μέσα εἰς τὸν κόρπον ὅπου λέγεται Θερμαϊκός· διατὶ ὁ κάμπος τοῦτος τῆς Θετταλίας ἀπάνου εἰς τοῦτο ὅπου ἔχει, νὰ εἶναι τόπος ἐπιτήδειος νὰ πιλαοῦν ἄλογα καὶ νὰ κάμνη γεννήματα καλὰ, καθὼς τὸν λέγουσιν

καὶ οἱ γεωγράφοι τόπον εὐτυχεστάτον, εἶναι περικυκλωμένους δλόγυρα
 80 καὶ μὲ βοννά θαυμαστά. Ἄλλὰ ἢ μὲν πατρίδα τοῦ ἁγίου αὐτῆ εἶναι ὁποῦ
 εἶπαμεν, μία χώρα μετρία, μήτε μεγάλη δηλονότι μήτε μικρή· καὶ ὁποῦ
 49^ν ἐξαπερνάει ταῖς ἄλλαις εἰς τὰ πολλὰ | νερὰ καὶ εἰς ταῖς ἐκκλησίαις,
 διατὶ ἔχει μέσα ἕναν περίφημον καὶ θαυμαστὸν ναὸν τῆς ὑπεραγίας Θεο-
 τόκου, παλαιὸν κτίσμα καὶ βασιλικόν. Οἱ δὲ γονεῖς τοῦ ἁγίου ἦσαν
 85 ἄνθρωποι, ὁποῦ μήτε τοὺς ἐπερίσσευε τίποτες, μήτε τοὺς ἔλειπε· ἔρχονταν
 δηλονότι ἴσια μὲ ταῖς χρεῖαις τοὺς καὶ τὸν περισσότερον πλοῦτον δὲν τὸν
 ἠθέλασιν· καὶ ἐκνυβεροῦνταν μὲ δικαιοσύνην καὶ μὲ ἀπλότητα ταῖς περισ-
 σότεραις φοραῖς, καὶ ἀπόκτηζαν τὰ ἀναγκαῖα τοὺς μὲ τοὺς κόπους τοὺς.
 Ἄλλὰ ἐπειδὴ καὶ καθὼς λέγουσιν ὁ Θεὸς φέρνει τὸν ὅμοιον εἰς τὸν
 50^τ ὅμοιον, ἐπάρθη καὶ ἐτοῦτος ὁ ἅγιος ἀπὸ | τὸν μακάριον Μᾶρκον, ὁποῦ
 91 ἦτον τὸν καιρὸν ἐκεῖνον μητροπολίτης Λαρίσσης, ὁποῦ ἐστόλισε καὶ
 αὐτὸς τὴν ζωὴν του μὲ πολλὴν δικαιοσύνην καὶ περισσότερον ἀπὸ ὅλων·
 καὶ μάλιστα, νὰ εἰπῶ καλλίτερα, τὸν ἤφερον ἐτοῦτον ὁ Θεὸς εἰς ἐκεῖνον,
 ὁποῦ τὸν ἐξεχώρισεν ἀκόμη ἀπὸ τὴν κοιλίαν τῆς μητρός του νὰ κατοι-
 95 κή εἰς τὰ θεῖκά του κατοικητήρια· καὶ ὁποῦ ἔδειχεν εἰς τὴν παιδιάρικην
 ἡλικίαν γνώσιν γεροντικὴν, ὡσὰν κανέναν δεῦτερον Σαμουήλ, στολισμέ-
 νον μὲ τὸ ἐφοῦδ καὶ τὴν διπλοῖδα, τὰ ἱερὰ ἐκεῖνα φορέματα, τὰ ὁποῖα
 50^ν | τὰ ἔφανεν ἢ Ἄννα, ὁποῦ ἐρμηνεύεται θεῖα χάρις. Καὶ τόσην ὑποταγὴν
 εἶχεν ὁ εὐλογημένος, ὁποῦ τοὺς ὑποτάσσετον ὅλους καὶ ἔκαμνε ταῖς
 100 ὑπηρεσίαις τοὺς μὲ εὐλάβειαν καὶ μὲ πολὺν στοχασμόν.
 Ἄλλὰ ἐπειδὴ καὶ ὅστερα, εἰς ὀλίγον καιρὸν, ἐχήρυσεν ἀπὸ τὸν
 ἐπίσκοπόν της ἢ ἐκκλησίᾳ τῆς Ἐλασσόνας καὶ Δομενίκου, στοχαζό-
 μενος ὁ ἱερώτατος Μᾶρκος ἀντάμα μὲ ὅλους τοὺς κληρικούς του ποῖον
 νὰ εὔρη νὰ χειροτονήσῃ τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης ἐπίσκοπον, δὲν ἤδρεν ἄλ-
 105 λον ἀξιώτερον καὶ καλλίτερον ἀπὸ τὸν μακάριον τοῦτον Βησσαρίωνα,
 51^τ | ὁ ὁποῖος ἔγινε καὶ ἱερεὺς τότε γλήγορα. Ἄλλὰ ὁ ἐναντίος καὶ πρῶτος
 ἀποστάτης τοῦ Θεοῦ, διάβολος, σημαδεύοντας εἰς ποταπὸν [γρ. ποδα-
 πὸν] ὕψος ἀρετῆς ἐμελλε νὰ ἀνέβῃ ὁ ἅγιος καὶ πόσοι ἐμελλαν νὰ ὠφε-
 ληθοῦσιν ἀπ' αὐτόν, δὲν ἐδύνετον νὰ ἡσυχάσῃ, ἀλλὰ μὲ κάθε λογῆς τρώ-
 110 πον ἐσπούδαξε καὶ ἐκατάπεισε τοὺς Ἐλασσονίτας νὰ διώξουσιν τὸν κατὰ
 Θεὸν πατέρα τοὺς καὶ ποιμένα τοὺς. Καὶ ποῖα ἦτον ἢ ἀφορμὴ; Ἄν εἶναι,
 καθὼς λέγουσι, ὅτι ἦσαν προτύτερα αὐτόνομοι, ἤγουν δὲν ὑποτάσσονταν
 51^ν εἰς τὸν μητροπολίτην Λαρίσσης, ἢ ἄλλη εἶναι, δὲν ἤξεύρω καὶ νὰ
 τὸ εἰπῶ, ἀλλὰ μηδὲ ἀνάγκη εἶναι νὰ τὸ ἤξεύρω. Τοῦτο ὅμως φανερὸν
 115 εἶναι, ὅτι ὁ φθόνος ἦτον ὁποῦ ἐπερίσσευε καὶ τὰ ἔκαμεν τοῦτα· καὶ τόσον
 ἐδυνήθη κατὰ πολλὰ ἢ φιλονικία, ὅτι τοὺς ἐχώρισεν ὀλότελα ἀπὸ τὴν
 μητρόπολιν τῆς Λαρίσσης καὶ ἀπὸ τὴν ὑποταγὴν τοῦ μητροπολίτου·

«Χαίροις Θετταλίας ὁ φωταυγῆς ἥλιος καὶ πάσης τῆς Ἑλλάδος ὁ πλουτιστῆς, Βησσα-
 ρίων πάτερ, ἐν λόγοις τε καὶ ἔργοις καὶ θαύμασι παντοίοις οἷς τεθαυμάστωσαι».
 Μονὴ Δουσίκου, τοιχογραφία τοῦ ἁγ. Βησσαρίωνος στὸ ἱερὸ τοῦ καθολικοῦ (ἔτ. 1557).

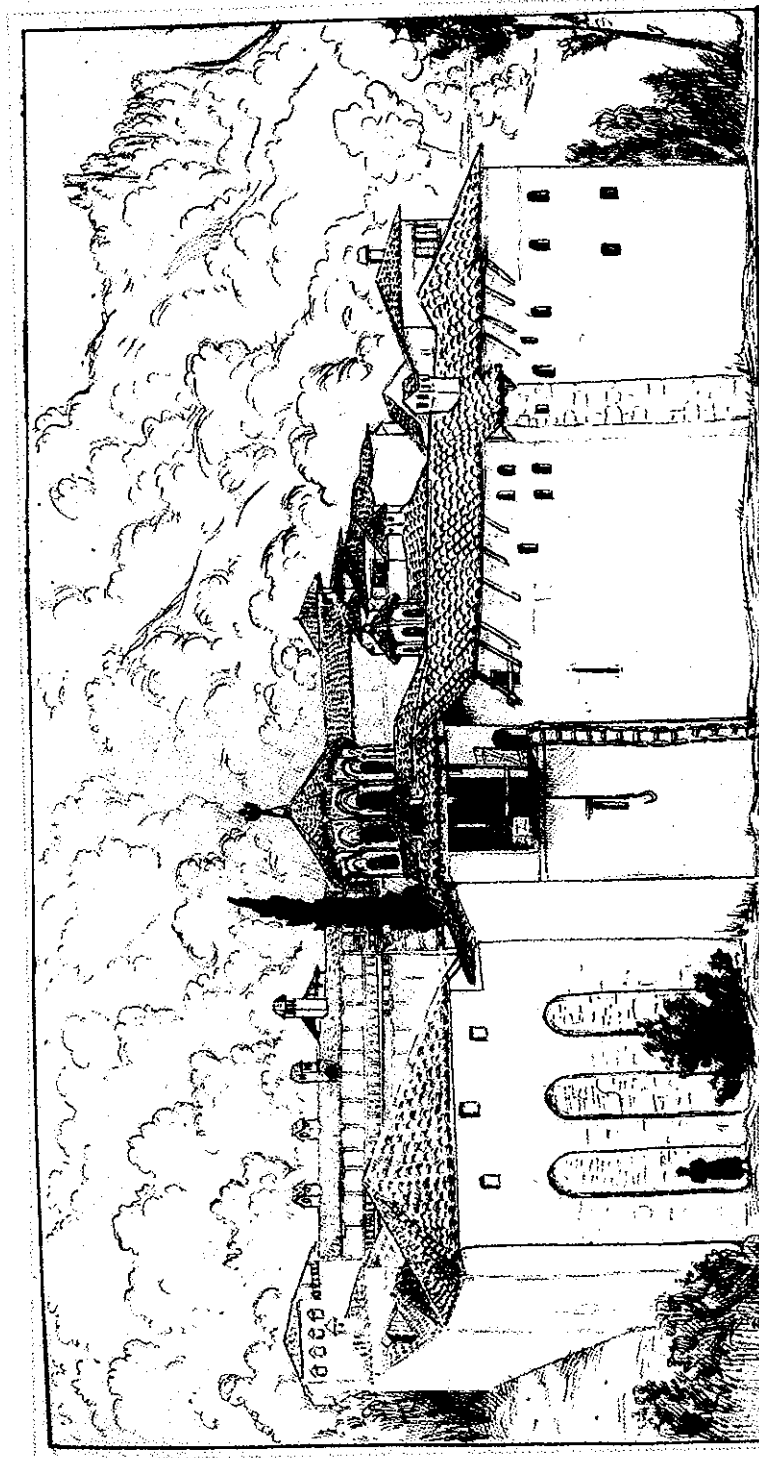
Φορητή εικόνα του Βυζαντινού Μουσείου Ἀθηνῶν, πού δώρισε στή Μονή Δουσίκου τò ἔτος 1592 ὁ Ἀρσένιος Ἐλασσόνος. Τὴν βρεφοκρατοῦσα Θεοτόκο συμπαραστέκουν ἄριστερά (ὡς πρὸς τὸν βλέποντα) ὁ ἅγιος Βησσαρίων Β' Λαρίσης, δεξιὰ ὁ ἀνεψιὸς του Νεόφυτος Β' Λαρίσης. Κάτω γονατιστοὶ οἱ ἀυτάδελφοι, μικρανεψιοὶ τοῦ ἁγ. Βησσαρίωνος, Σταγῶν Ἰωάσαφ (ἄριστερά) καὶ Ἀρσένιος Ἐλασσόνος (δεξιὰ).

Ὁ ἅγιος Βησσαρίων Β' Λαρίσης (κώδ. Δουσίκου 84, φ. 3^ν, 10' αἰ.).
«Πατήσας πάθη, Βησσαρίων, τὸ πρῶν
πατεῖν τὸν λοιμὸν νῦν ἔλαβες τὴν χάριν».

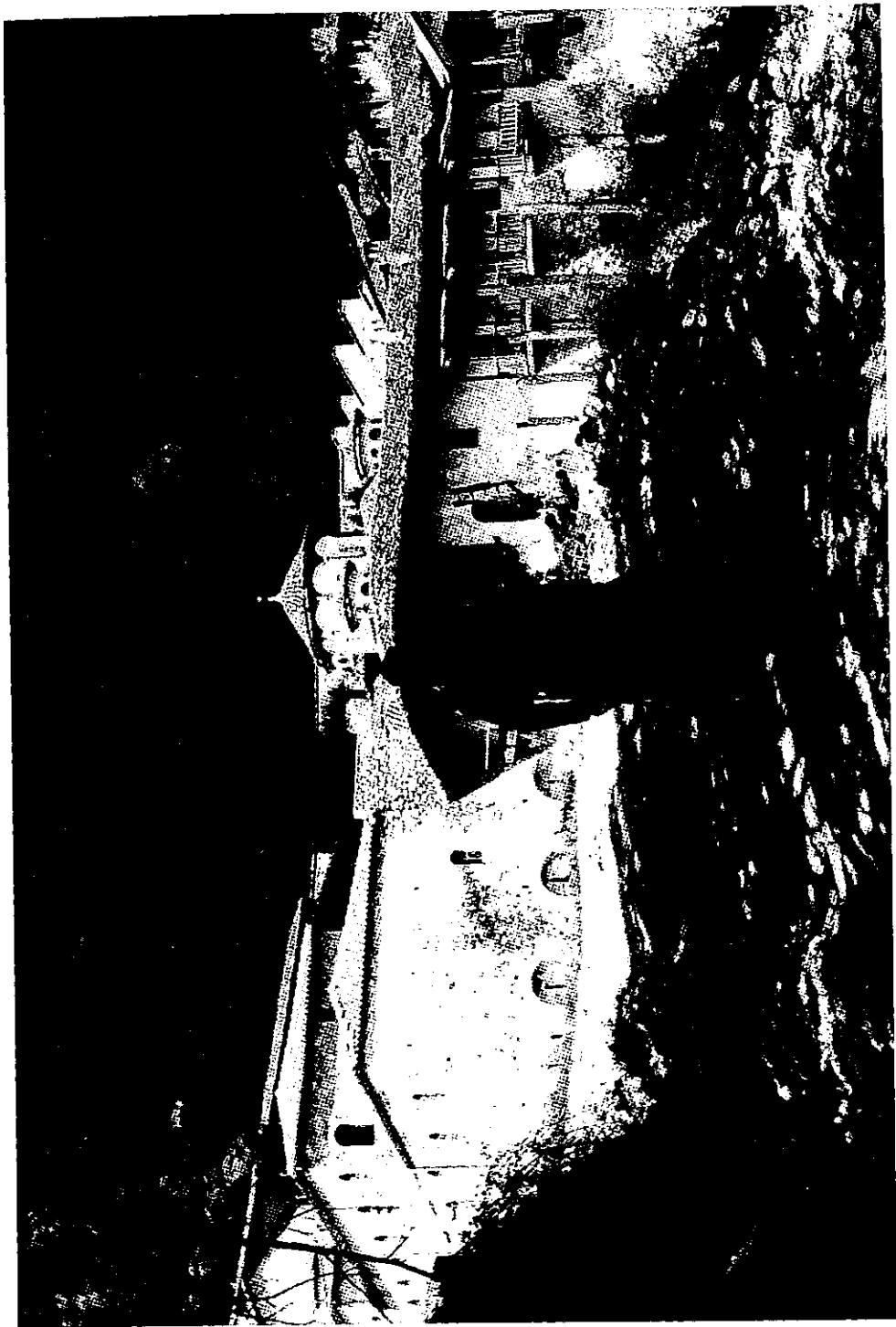
Εἰκόνα τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος στήν ἐντυπη ἀκολουθία του (Κων/πολις 1800). «Ὁ τῆς Λαρισαίων μέγας ποιμήν καί τῶν μοναζόντων ὁ προστάτης καί ὁδηγός, Βησσαρίων πάτερ, παμμάκαρ ἱεράρχα, ἡμῶν τῶν σέ τιμώντων ἀεὶ μνημόνευε».

Convent de Doussko
(Ἡγιατῶν Σολῶν Μεγίστων Βυζάντιον)
d'après un dessin de Léon Kauley

Exc en Thessalie
chr. 42, p. 86

Ἡ Μονή Ἁγίου Βησσαρίωνος-Δουσίκου σχεδιασμένη ἀπὸ τὸν L. Heuzey (Ἰουλ. 1858).
«Μονήν σου τήνδε, πάτερ, ἦν πολλοῖς ἰδρῶσιν ἀνεδομήσω, παντοίας ἐκ θλίψεως ἀεὶ συντήρει».

Ἡ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Βησσαρίωνος-Δουσίκου (ἐξωτερικὴ ἀποψη).
«Ἐν ἔρει μονὴν ἐδομήσω καὶ ὁδὸν ὑπέδειξας εὐθείαν τοῖς αἰτούσιν, ἐν ἧ πάντες οἱ ἀσχοίμενοι θεῖον ὕμνον μέλπουσιν».

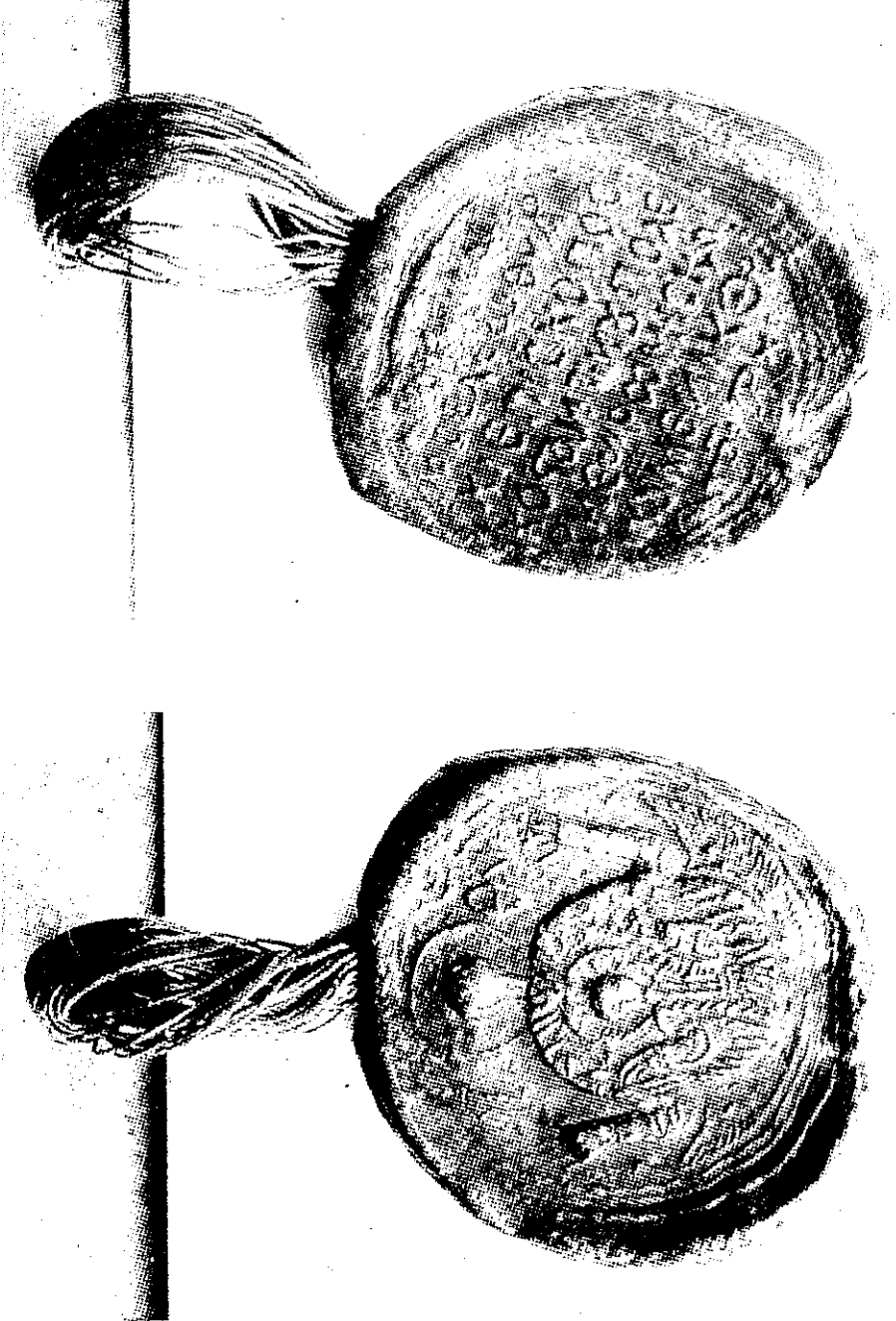
Ἡ γραφικὴ γέφυρα τοῦ Πορταϊκοῦ τῆς Πόλης Τρικάλων, ἔργο τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος.
«Ἀλλὰ τίς τὰς μετὰ ταῦτα θεαρέστους αὐτοῦ πράξεις ἐξαγγελεῖ ... τὰς ἐν ποταμοῖς γεφύρας;»
(συναξάριο Παχωμίου Ρουσάνου). (φωτογραφία Δημ. Γ. Καλουσίου)

Η ΙΕΡΕΜΙΑ Α' ΚΑΙ ΤΟ ΣΥΝΟΔΙΚΟ ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜ. ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ 'ΙΕΡΕΜΙΑ Α' ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΛΟΓΗ
 ΤΟΥ ΑΓ. ΒΗΣΑΡΙΩΝΟΣ ΩΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΛΑΡΙΣΗΣ (ΑΡΧΕΤΟ Μ. ΔΟΥΣΙΚΟΥ).

Η ΙΕΡΕΜΙΑ Α' ΚΑΙ ΤΟ ΣΥΝΟΔΙΚΟ ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜ. ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ 'ΙΕΡΕΜΙΑ Α' ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΛΟΓΗ
 ΤΟΥ ΑΓ. ΒΗΣΑΡΙΩΝΟΣ ΩΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΛΑΡΙΣΗΣ (ΑΡΧΕΤΟ Μ. ΔΟΥΣΙΚΟΥ).

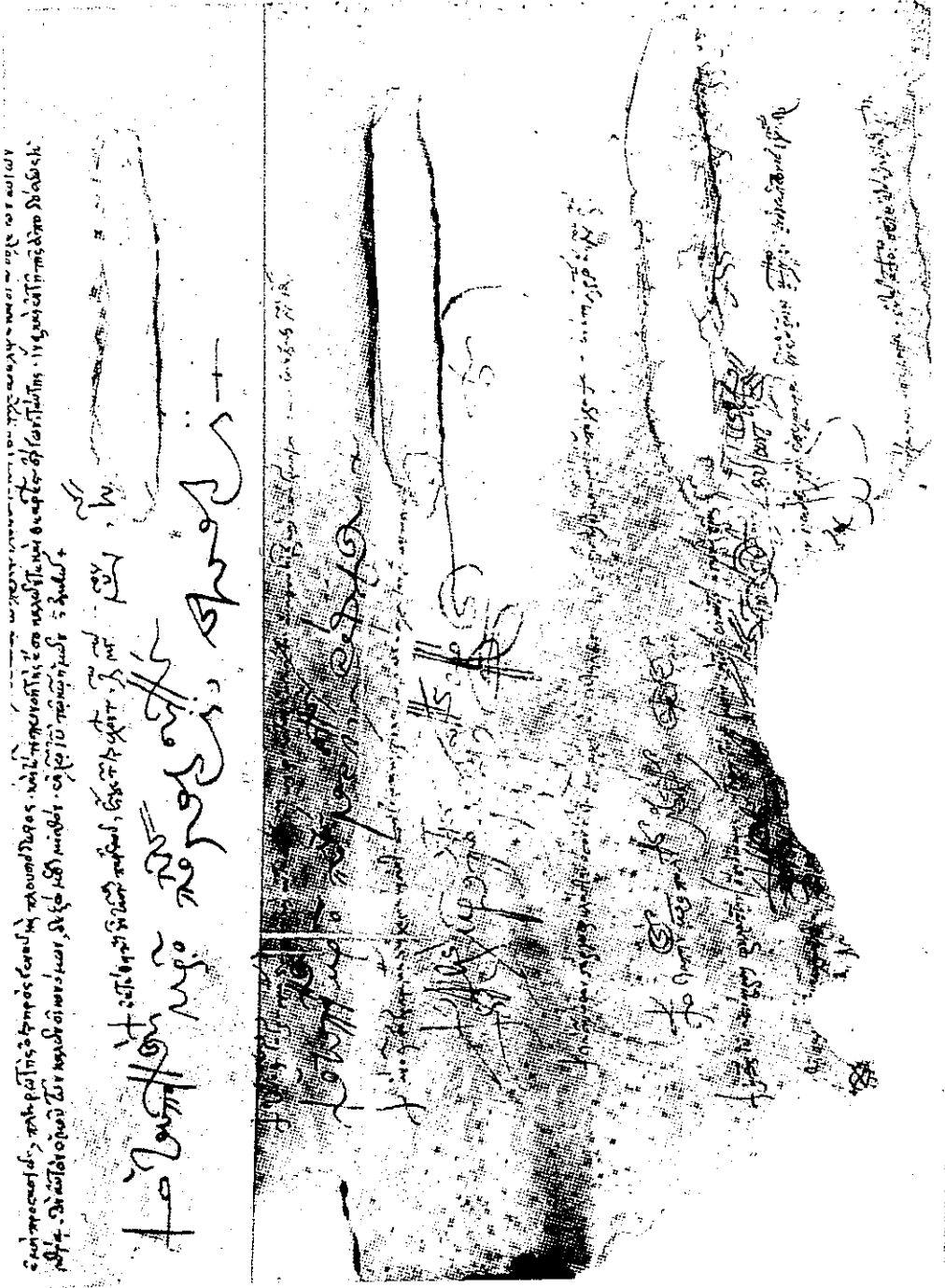
Η ΙΕΡΕΜΙΑ Α' ΚΑΙ ΤΟ ΣΥΝΟΔΙΚΟ ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜ. ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ 'ΙΕΡΕΜΙΑ Α' ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΛΟΓΗ
 ΤΟΥ ΑΓ. ΒΗΣΑΡΙΩΝΟΣ ΩΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΛΑΡΙΣΗΣ (ΑΡΧΕΤΟ Μ. ΔΟΥΣΙΚΟΥ).

Η ΙΕΡΕΜΙΑ Α' ΚΑΙ ΤΟ ΣΥΝΟΔΙΚΟ ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜ. ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ 'ΙΕΡΕΜΙΑ Α' ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΛΟΓΗ
 ΤΟΥ ΑΓ. ΒΗΣΑΡΙΩΝΟΣ ΩΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΛΑΡΙΣΗΣ (ΑΡΧΕΤΟ Μ. ΔΟΥΣΙΚΟΥ).

Οι δύο σφύεις της πατριαρχικής βούλλας του συνοδικού γραμματος του 'Ιερεμία Α'.

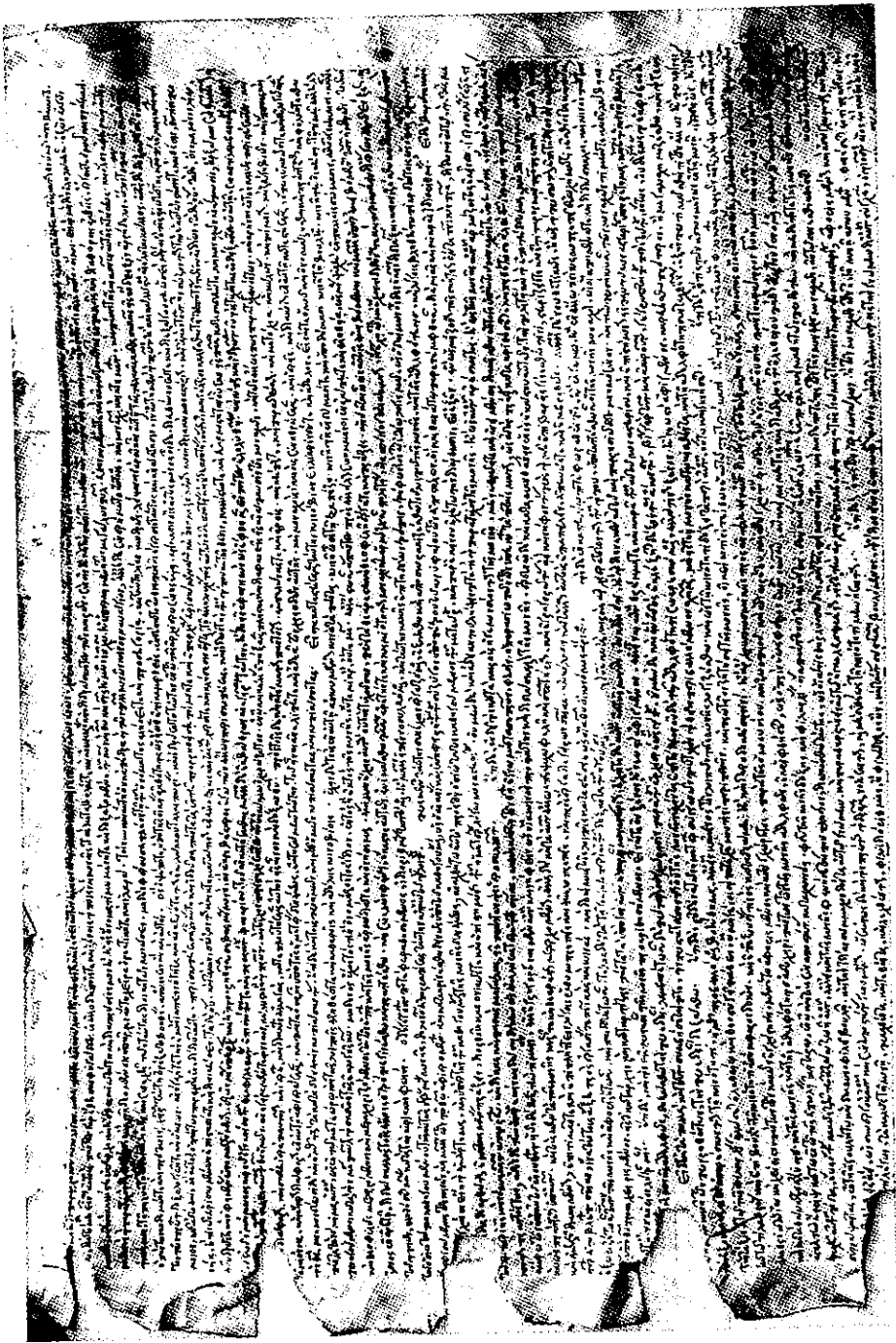
Συνοδικό γράμμα (Απρ. 1527) του οικουμ. πατριάρχη 'Ιερεμία Α' για την εκλογή του αγ. Βησσαρίωνος ως μητροπολίτη Λαρίσης (άρχειτο Μ. Δουσίκου).

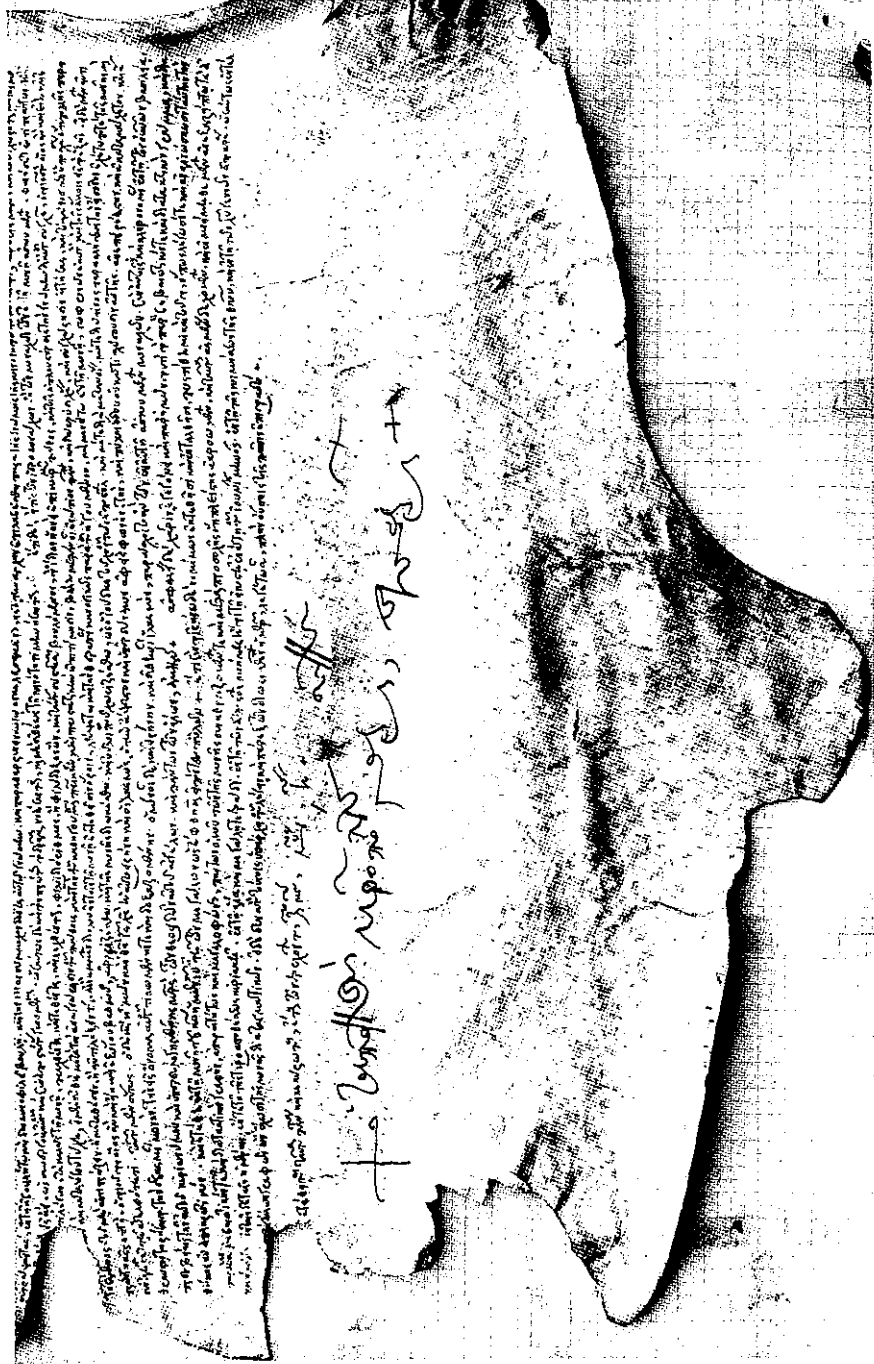
Η διαθήκη (ἔτ. 1534/35) τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος πρὸς τοὺς διαδόχους τοῦ μητροπολίτου Λαρίσης (στ. 33-47, ὅπου ἡ χρονολογία, ἡ ὑπογραφή τοῦ ἁγ. Βησσαρίωνος καὶ διαδόχων τοῦ μητροπολιτῶν).

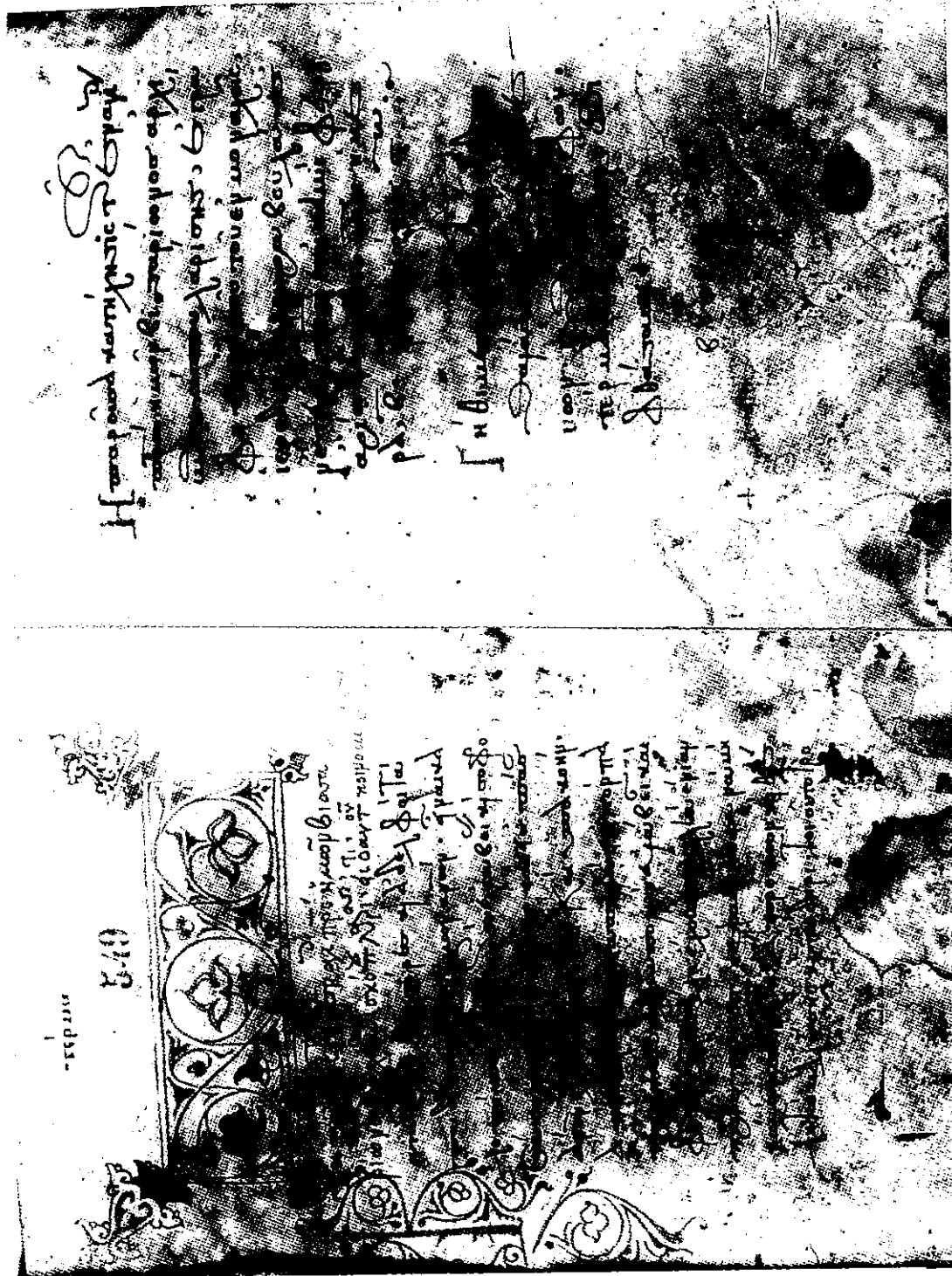
Τὸ τέλος τῆς διαθήκης (ἔτ. 1534/35) τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος πρὸς τοὺς διαδόχους τοῦ μητροπολίτου Λαρίσης (στ. 42-52, ὅπου ὑπογραφές καὶ ὁμολογίες μητροπολιτῶν).

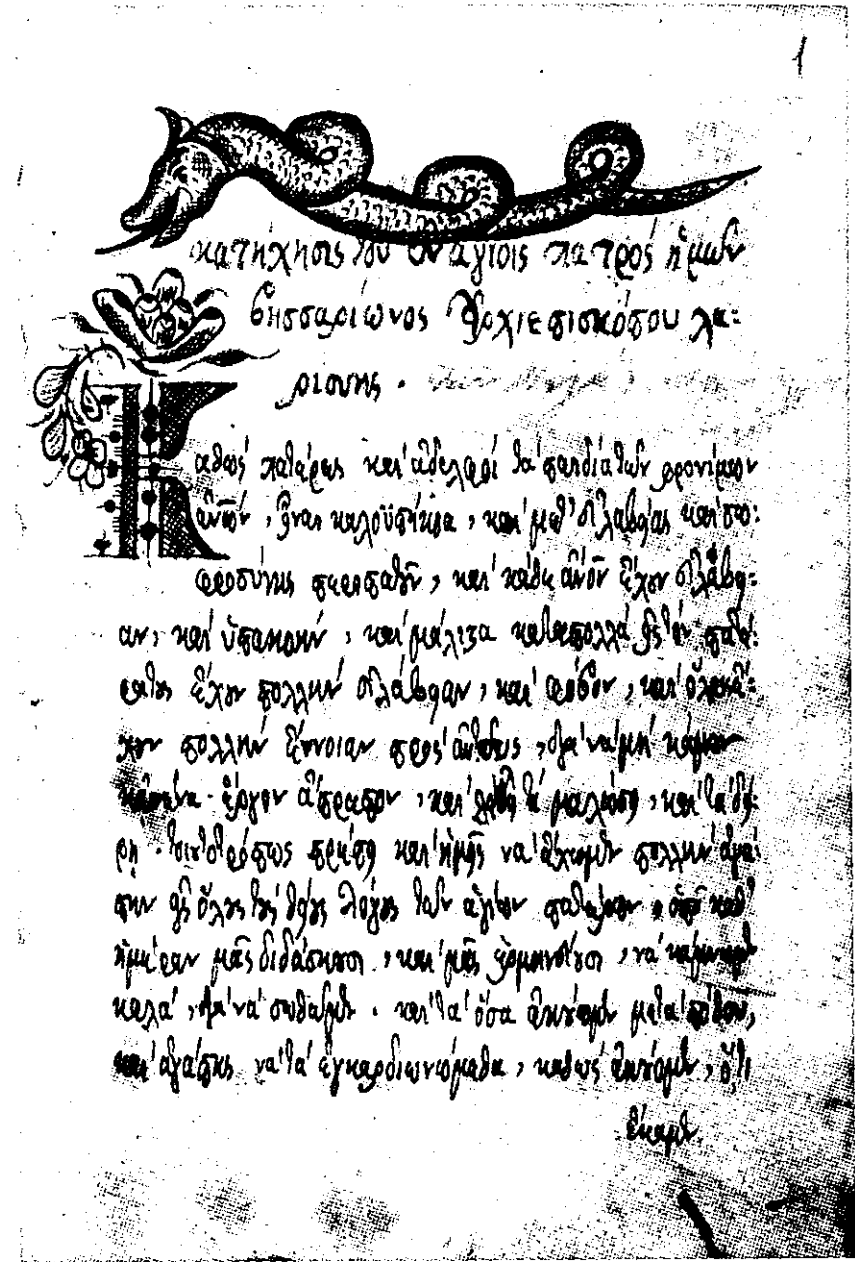
* Άγιου Βησσαρίωνος φεβαιωτικών και διατακτικών γράμμα και διαθήκης αναπληρωτικών)
(έτ. 1534/35' στ. 1-46' άρχειο Μ. Δουσίου).

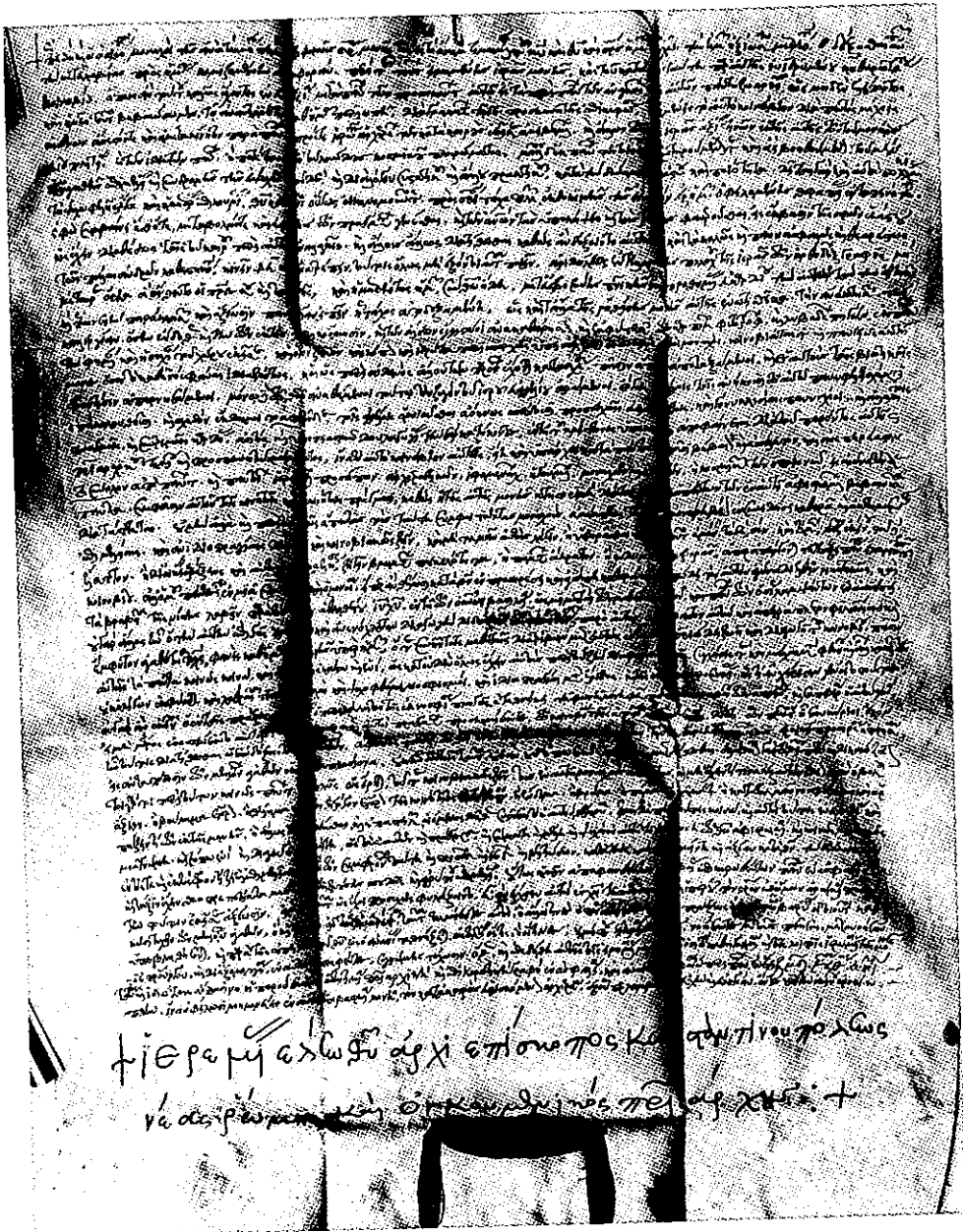
* Άγιου Βησσαρίωνος φεβαιωτικών και διατακτικών γράμμα και διαθήκης αναπληρωτικών (έτ. 1534/35' στ. 44-58,
όπου και η χρονολογία και υπογραφή του άγ. Βησσαρίωνος).

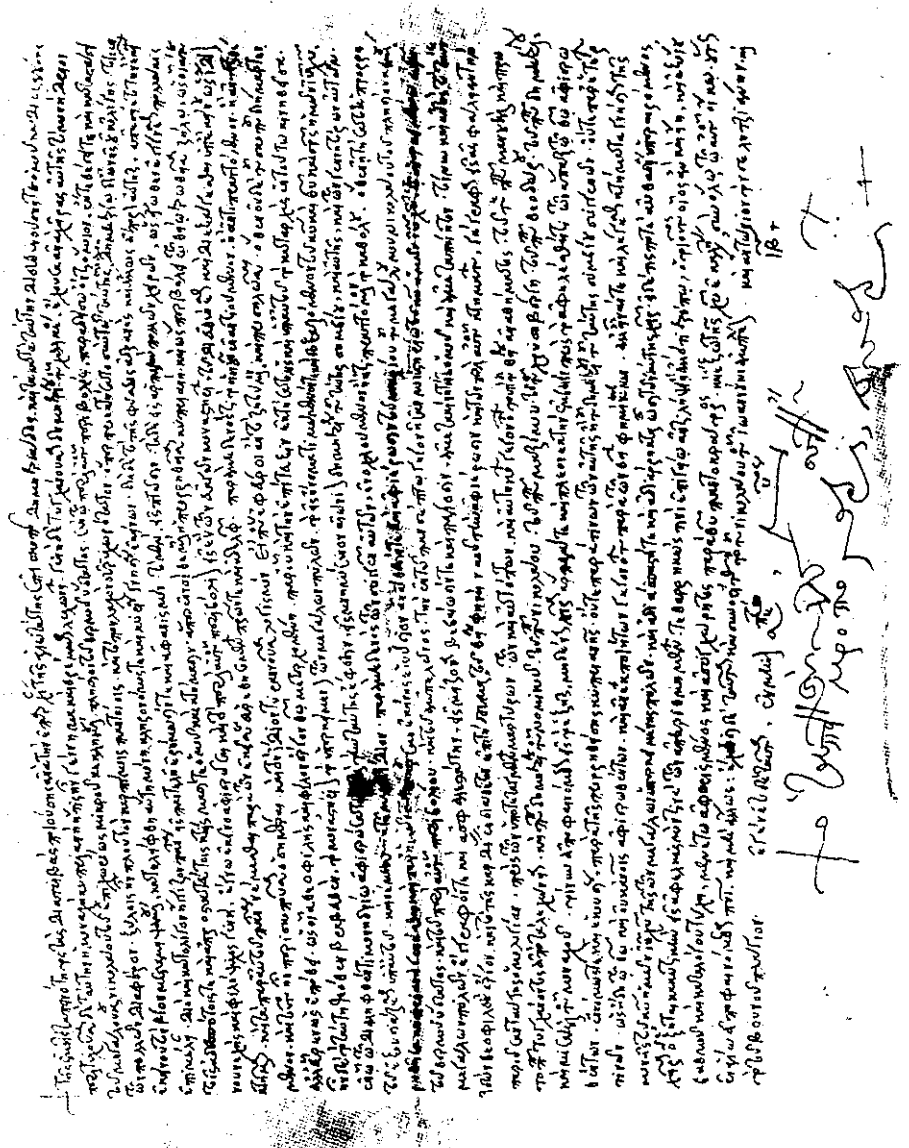
Ἅγιου Βησσαρίωνος «βεβαιωτικὸν καὶ διατακτικὸν γράμμα καὶ διαθήκης ἀναπληρωτικόν». Παράφραση σὲ δημῶδη γλῶσσα (κῶδ. Μ. Δουσίκου 91, φ. 57Γ, ὅπου ἡ ἀρχὴ τοῦ κειμένου, καὶ φ. 76ν, ὅπου τὸ κωδικογρ. σημείωμα, ἔτ. 1578, τοῦ ἱεροδικακόνου Ραβουλᾶ).

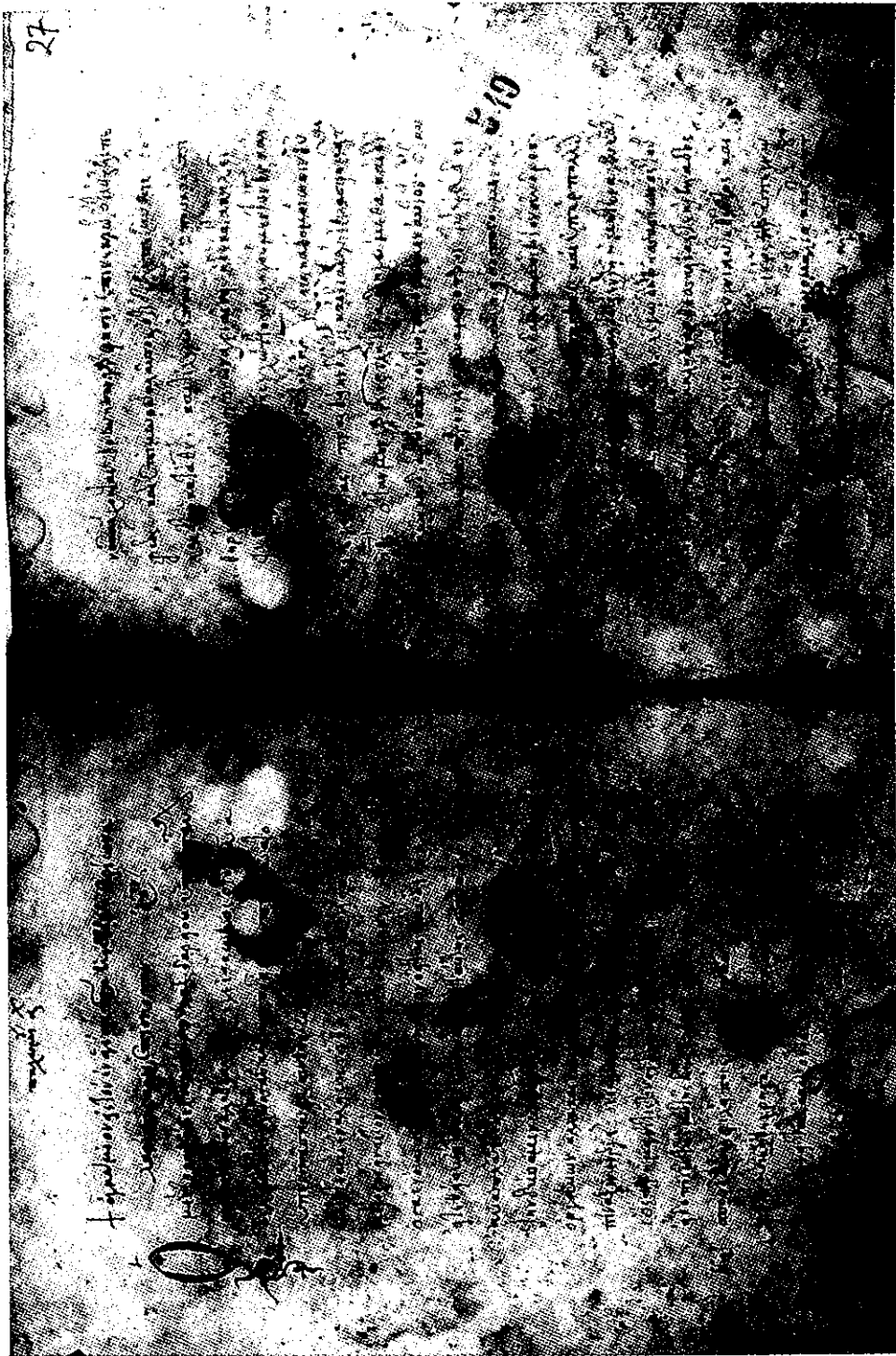
Ἅγιου Βησσαρίωνος «βεβαιωτικὸν καὶ διατακτικὸν γράμμα καὶ διαθήκης ἀναπληρωτικόν». Παράφραση σὲ δημῶδη γλῶσσα (κῶδ. Μ. Δουσίκου 1, φ. 1Γ, ὅπου ἡ ἀρχὴ τοῦ κειμένου· ΙΘ' αἰ.).

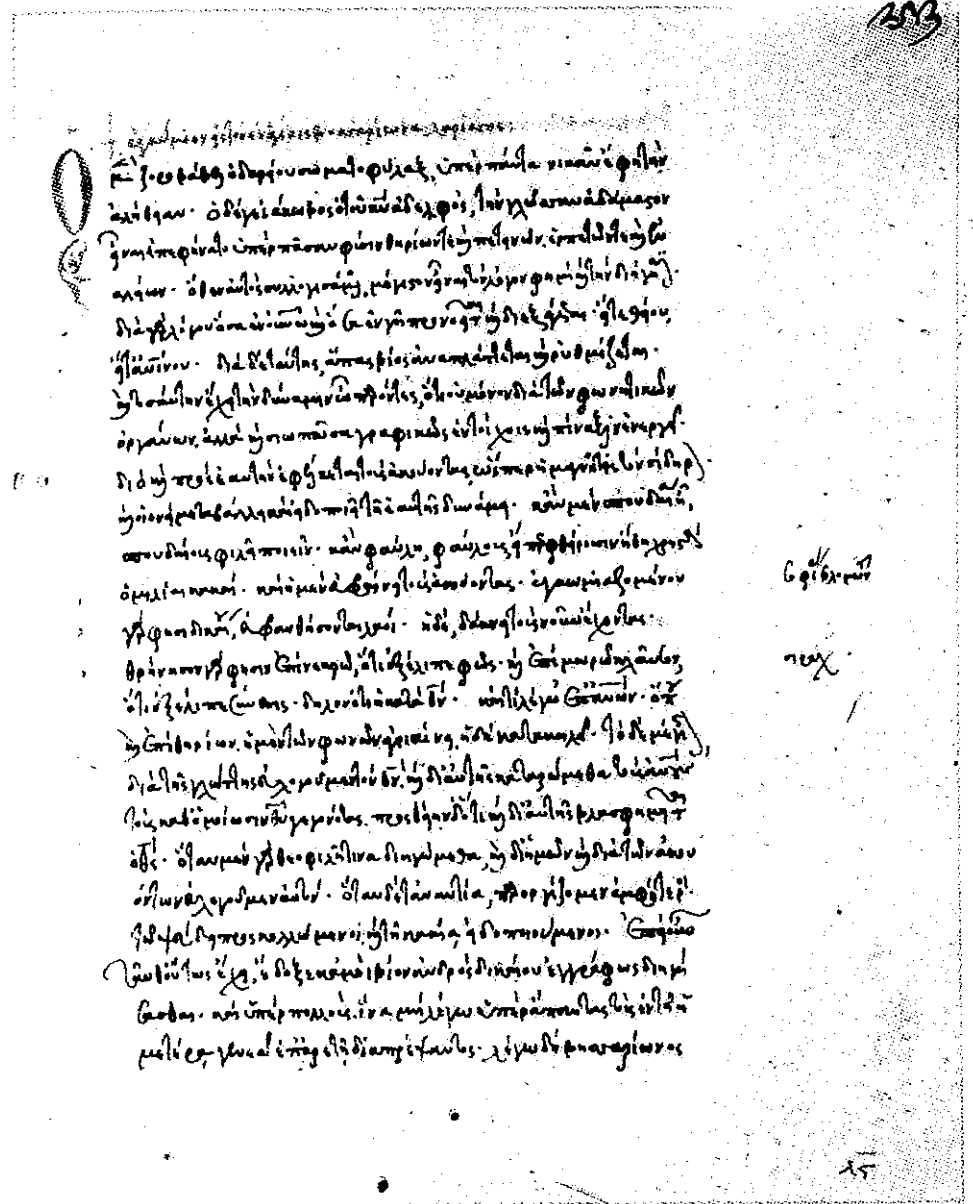
Γράμμα ('Απρ. 1536) τοῦ οἴκου. πατριάρχῃ Ἱερεμίου Α', ἐπιχωρωτικὸν τῶν κτητορικῶν διατάξεων καὶ τοῦ κοινοβιακοῦ κανονισμοῦ τῆς Μουῆς Δουσίτου.

Διαθήκη (Σεπτ. 1538) τῆς μοναχῆς Κυπριανῆς, ἰδιοχείρως ὑπογεγραμμένη ἀπὸ τὸν ἅγιον Βησσαρίωνα (ἀρχιεπίσκοπος Μ. Δουσίτου).

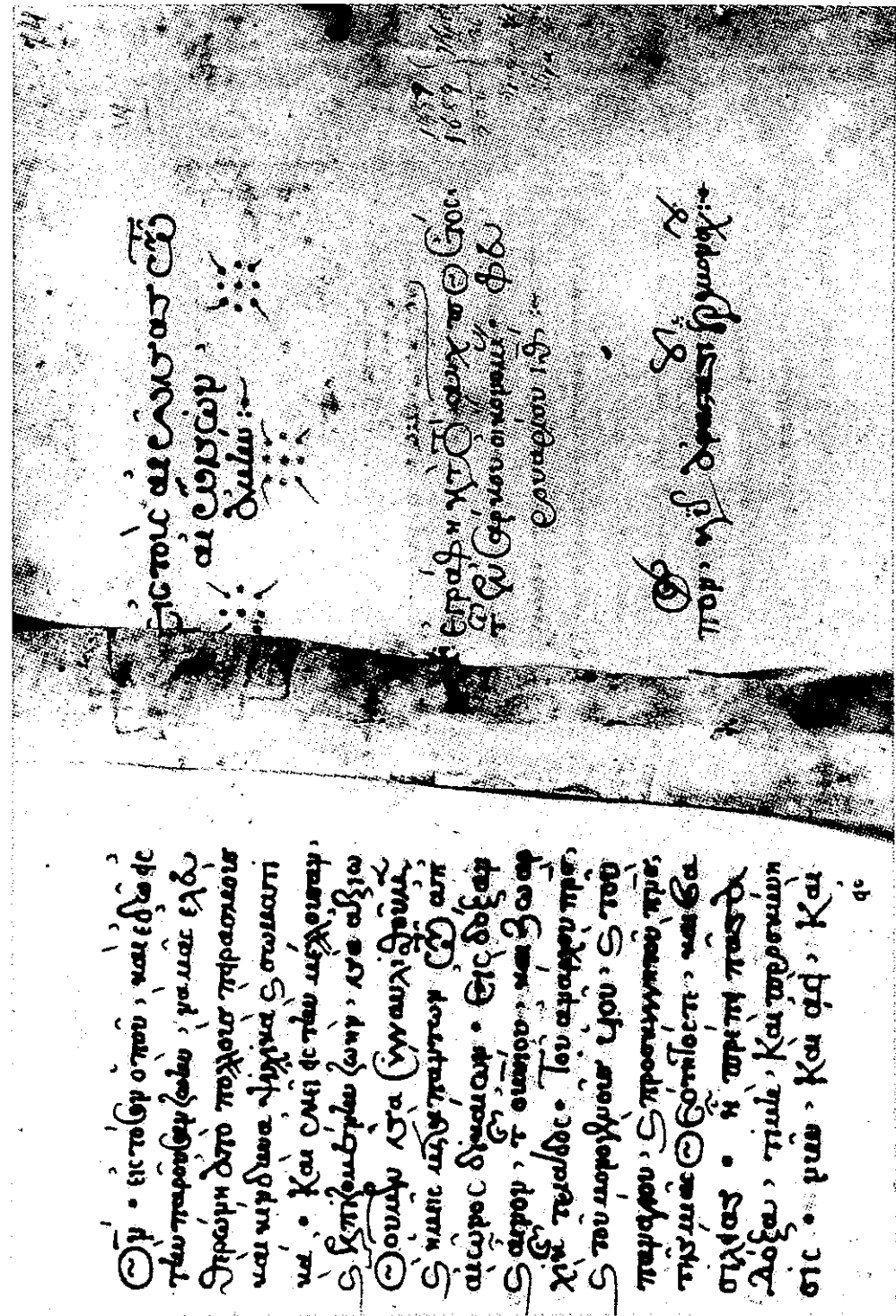
Παχωμίτου Ρουσάνου έγκώμιο άγ. Βησσαρίωνος (κώδ. Μ. Δουσαίου 91, φφ. 26ν-27γ· γραφή Παχωμίτου Ρουσάνου).

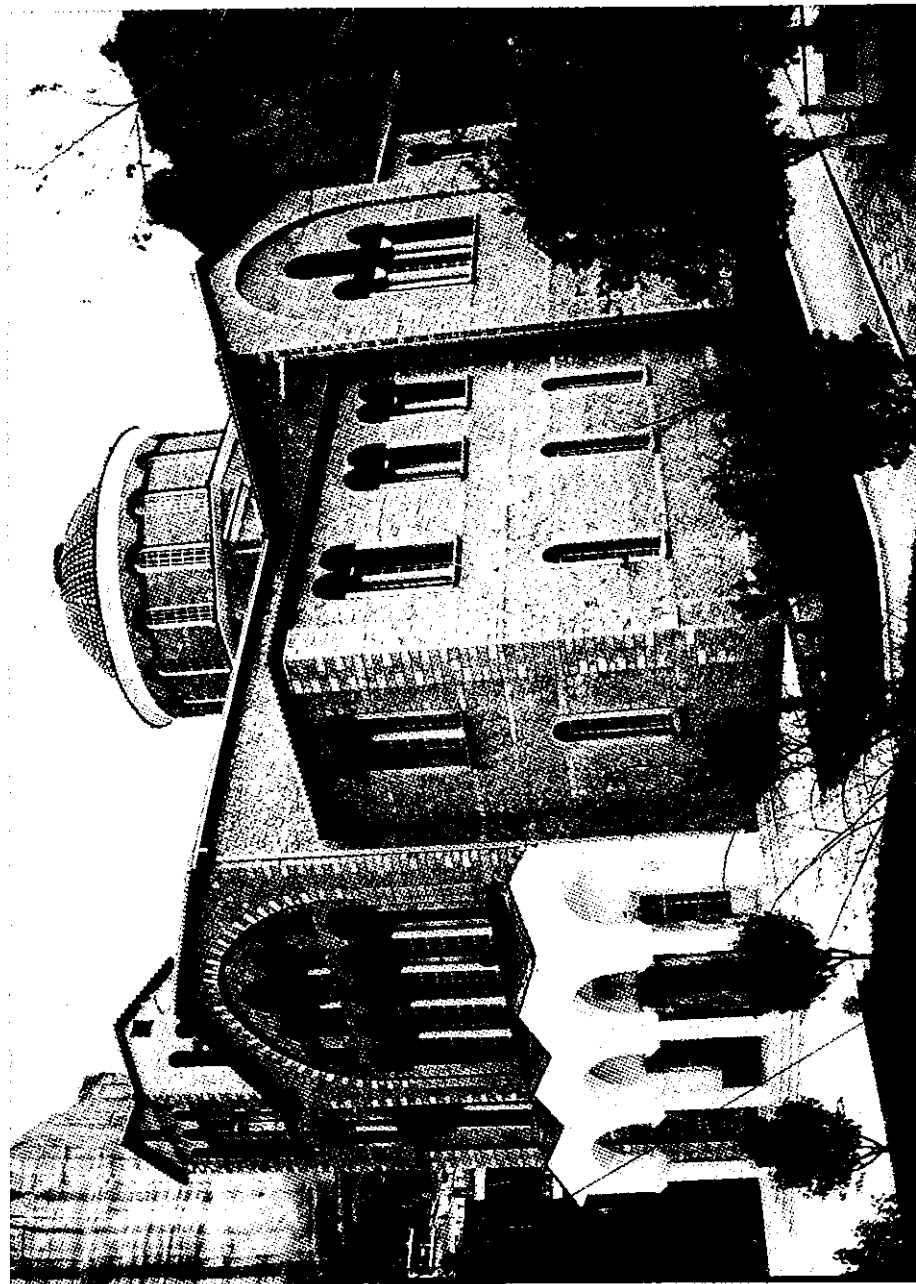
Παχωμίτου Ρουσάνου έγκώμιο άγ. Βησσαρίωνος (κώδ. Marc. gr. cl. II 103, φ. 253γ· γραφή Παχωμίτου Ρουσάνου).

'Αναστασίου Γορδίου μετάφραση σέ δημώδη γλώσσα τού έγκωμίου τού άγ. Βησσαρίωνος που είχε συντάξει ο Παχώμιος Ρουσάνος (κώδ. Γ.Α.Κ. 194, φφ. 43ν-44γ, όπου ή άρχή τού κειμένου έτ. 1689, κωδικογράφος Μελέτιος).

'Αναστασίου Γορδίου μετάφραση σέ δημώδη γλώσσα τού έγκωμίου τού άγ. Βησσαρίωνος που είχε συντάξει ο Παχώμιος Ρουσάνος (κώδ. Γ.Α.Κ. 194, φφ. 73ν-74γ, όπου τó τέλος τού κειμένου και τó κωδικογραφικό σημείωμα τού 1689, γραμμένο από τόν Μελέτιο).

Ο καθεδρικός ναός του Αγίου Βησσαρίωνος στην Καλαμιάτα (φωτογραφία μοναχού Θεοφάνη Βαρλααμίτη).

καὶ παίρνουσι τὸν ἐπίσκοπόν τους ἀκόμη καὶ ἕως τώρα ἀπὸ τὸν πατρι-
ἀρχην.

120 Ἄλλὰ ὁ Θεὸς ὁποῦ γνωρίζει ταῖς πανουργίας τῶν πονηρῶν ἀν-
θρώπων καὶ ὁποῦ διασκορπίζει ταῖς βουλαῖς τους, ἔδειξεν ἕως τὸ ὕστε-
52^Γ ρον καὶ τοῦ διαβόλου τὴν βουλὴν ματαίαν καὶ ἄχρηστον | μὲ ἄλλην στρα-
ταν καὶ μέθοδον πολλὰ καλήν· διατι ὁ θαυμαστὸς οὗτος Βησσαρίων,
γυρίζοντας ὀπίσω εἰς τὰ Τρίκκαλα, ἐπειδὴ ἐκεῖ ἐκατοικοῦσαν οἱ μητρο-
125 πολίται τῆς Λαρίσης ἀπὸ τὸν καιρὸν ὁποῦ ἐχάλασεν αὐτὴ ἡ Λάρισσα
ἀπὸ τὰ ἔθνη, ὡσὰν καὶ ἄλλα πολλὰ κἀστὴ μεγάλα καὶ καλὰ, εἰρήνευεν
ἐκεῖ, συγκατοικῶντας μὲ τὸν Μᾶρκον τὸν πνευματικὸν τοῦ πατέρα,
ὕπηρετῶντάς τον. Καὶ ὄχι μόνον αὐτονοῦ ταῖς ὑπηρεσίαις ἔκαμνε,
χωρὶς καμμίαν δκνηρίαν, ἀλλὰ ἀκόμη ἐπιμελᾶτον καὶ τοὺς πτωχοὺς
52^Υ καὶ ἀρρώστους καὶ τοὺς ξένους, ἀποῦθεν | καὶ ἂν ἔρχονταν. Διατι συνή-
131 θειαν ἔχουσιν οἱ τοιοῦτοι ἄνθρωποι νὰ προστρέχουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν
ὡσὰν εἰς κανέναν ἀνταμικὸν λιμένα, ὁποῦ νὰ τοὺς δέχεται ὅλους, καὶ μά-
λιστα ὅπου ἤθελαν εὖρη ἐκείνους, ὁποῦ νὰ τοὺς ἐπιμελοῦνται. Καὶ ἦτον
νὰ τὸν ἰδῆ τινὰς καὶ αὐτὸν τότε, ὁποῦ ἔσμιγεν ὡσὰν τὸν Σαμαρεῖτην
135 ἐκεῖνον, ὁποῦ λέγει ἡ παραβολὴ τοῦ εὐαγγελίου, κρασί εὐφροσύνης καὶ
λάδι συμπαθείας, καὶ μὲ τοῦτα τοὺς ἐκατάβρεχεν· ἢ μάλιστα, νὰ εἰπῶ
καλλίτερα, ὁποῦ ἐζώνετον καὶ αὐτὸς ὡσὰν τὸν δεσπότην μας Χριστὸν
53^Γ ποδιὰν ὡσὰν δοῦλος καὶ ὑπηρετῆς· καὶ τοῦτο τὸ ἔκαμνε τὴν νύκτα,
διὰ νὰ μὴν τὸν βλέπῃ τινὰς· καὶ ἔπλενε τὰ φορέματα τῶν πτωχῶν καὶ
140 ἀρρώστων καὶ ἐκάθετον σιμά τους καὶ τοὺς ἐπαρηγόρα καὶ καμμίαν
φορὰν τοὺς ἐφιλοῦσεν, ὡσὰν ἡ μητέρα ὁποῦ ἀγαπᾷ πολλὰ τὰ παιδία
της.

Εἰς τοῦτα γοῦν καὶ τὰ ὅμοια περνῶντας ὁ ἅγιος τέσσαρας χρό-
νους, ἐπειδὴ καὶ ὁ ἐπίτροπος τῆς ἐκκλησίας τῶν Σταγῶν ἐκοιμήθη ἐν
145 Κυρίῳ, Νικάνωρ τὸ ὄνομά του, θαυμαστὸς ἄνθρωπος καὶ ὀνομαστὸς εἰς
53^Υ τὴν ἀρετὴν, ἐζητήθη ἐτοῦτος ἀπὸ τὸν λαὸν καὶ | ἐβάλλθη νὰ τοὺς ἐπι-
τροπεύῃ κατὰ τὸν ὅμοιον τρόπον ὁποῦ ἦτον καὶ ὁ ἁγιὸς Νικάνωρ. Καὶ
κἀμνοντας καὶ ἐκεῖ χρόνους ἕξ καὶ ὑπομένοντας πολλοὺς πειρασμοὺς,
ἦγον ἐξορίας καὶ κρίσεις ἀπὸ κάποιον ἀνίερον ἄνθρωπον ὀνόματι Δο-
150 μέτιον, ἐσυνέβη λοιπὸν νὰ ἀφίση τὴν παροῦσαν ζωὴν καὶ ὁ ἱερώτατος
Μᾶρκος καὶ νὰ μισέσῃ εἰς τὰς οὐρανίους καὶ μακαρίας μονὰς. Καὶ
παρευθὺς μὲ τὴν γνώμην καὶ μὲ τὴν ἀπόφασιν τῶν ἐπισκόπων τῆς ἐπαρ-
χίας καὶ τῶν κληρικῶν καὶ ὀλωνῶν τῶν ἀρχόντων καὶ μὲ παρακάλεισιν
54^Γ τοῦ λαοῦ ἔγινεν ἀρχιεπίσκοπος Λαρίσης ἀπὸ τὸν πατριάρχην Ἱερε-
155 μίαν.

Ἄλλὰ τί ἔκαμνε ὡσὰν ἐπῆρε τὸν θρόνον; Νὰ μὴν ἐξέπεσε, καθὼς
ξεπέφτουσι ἄλλοι πολλοὶ εἰς τὴν ὑπερηφάνειαν καὶ ἀλησμόνησε τὴν

ταπεινώσει, εἰς τὴν πραότητα, εἰς τὴν φιλανθρωπίαν ὅπου εἶχε προτή-
 160 τερα; Ὁχι. Ἀλλὰ ἐπερίσσευε τὴν ἐλεημοσύνην, ὡσάν ὅπου ἡ ἐξουσία
 τοῦ ἐβόηθα καλλίτερα· δὲν ἐφύλαγε τὸ σιτάρι νὰ ἀκριβήγη, καὶ τότε
 54^v ἀλλὰ ἔδιδεν ἐκείνους ὅπου ἐ|χρειάζονταν πλουσιοπάροχα. Καθὼς καὶ
 μιὰν φορὰν, ὅπου ἔγινε πείνα μεγάλη, δὲν ἀκριβεύθη νὰ ἀνοίξη τὰ
 ἀμπάρια, ἕως ὅπου ἐκενώθησαν ὅλα· καὶ τοῦτο τὸ ἔκαμε, διὰ νὰ ἀνοίξη
 165 καὶ ὁ Θεὸς τῆς ἐλεημοσύνης εἰς αὐτὸν ὁμοίως τὸν παράδεισον καὶ νὰ τὸν
 συνεμπάση εἰς τὸ οὐράνιον ἀμπάρι. Ἀλλὰ δὲν ἦτον ἀρετὸν εἰς τὸν
 ἅγιον μοναχὰ τὸ νὰ διδῆ ἐκείνων ὅπου τὸν ἐγύρευαν; ἐὰν δὲν ἤθελε χύση
 τὴν ἐλεημοσύνην του καὶ εἰς ἄλλους πολλούς. Διὰ τοῦτο καὶ ἐκείνους
 ὅπου ἦσαν μέσα εἰς τὴν φυλακὴν, καὶ μοναχὸς του τοὺς ἔκαμνε πολλὴν
 55^r ἐπιμέλειαν καὶ ἄλλους ἔβανε | καὶ τοὺς ὑπηρετοῦσαν εἰς ὅ,τι ἐχρειά-
 171 ζονταν· καὶ τοὺς ἐπαρηγόρα καὶ τοὺς ἐπαράκαλει δίδοντάς τους θάρρος,
 νὰ μὴν βυθισθοῦσιν εἰς περισσοτέραν λύπην καὶ ἀπορίαν, εἰς τόσον
 ὅπου ἕως καὶ τὴν σήμερον οἱ διάδοχοί του, ἔχοντες αὐτὸν εἰς παρά-
 175 δεῖγμα, δὲν λείπουν νὰ τὸ κάνουν τοῦτο τὸ ἔργον. Καὶ ἐπισκόπους
 ἔκανεν ὄχι ἐκείνους ὅπου ἐτύχαιναν, ἀλλὰ ὅσους ἔβλεπεν ὅπου ἐσυμφω-
 νοῦσαν μὲ τὴν γνώμην του· καὶ τόσον ἤθελε νὰ εἶναι ἀνάμεσά τους ἡγα-
 55^v πημένοι, εἰς τόσον ὅπου νὰ μὴν λογιάζη κανένας πῶς νὰ ἔχη τίποτε
 πρῶγμα ἐδικόν του, ἀλλὰ νὰ εἶναι ὅλα ἀνταμικὰ | εἰς ὅλους τοὺς συν-
 180 ἐπισκόπους καὶ εἰς ὅλους ὅπου ἦσαν μέσα εἰς τὸ σπίτι. Τέτοιας λογῆς
 ἦτον πρόθυμος ὁ ἅγιος τοῦτος εἰς τὸ ἀνταμικόν· καὶ ἔτζη ἐκατόρθωσε
 μοναχὸς του χωριστὰ ὅλαι ἐκείναις ταῖς παραγγελίαις τοῦ δεσπότη Χρι-
 στοῦ, ὅπου θέλει μᾶς ἐξετάξῃ ἂν ταῖς ἐκάμαμεν ἢ μή. Ἐχόρασε τοὺς πει-
 νασμένους, ἐπότισε τοὺς διψασμένους, ἐσυμμάζωξε τοὺς ξένους, ἐνδυσσε
 τοὺς γυμνοὺς, ἐπεμελήθη τοὺς ἀρρώστους, ἐπῆγε καὶ εἶδε τοὺς φυλακωμέ-
 185 μένους. Καὶ ἔπρεπε τοῦτα ὅλα, ὅπου ἔκαμεν εἰς πολλούς, νὰ τὰ κάμη καὶ
 56^r ὅλα ἀντάμα εἰς ἓνα ὑποκείμενον. | Τὸ λοιπὸν πῶς τὸ ἔκαμεν καὶ τοῦτο;
 Ἀκούσατε, παρακαλῶ, μὲ προσοχήν.

Σκλάβοι πολλοὶ ἦσαν, ὅπου τοὺς ἤφεραν οἱ ἐχθροὶ τοῦ σταυροῦ,
 καὶ ἦλθαν μέσα εἰς τὸ κάστρον· καὶ βλέποντάς τους ὁ ἅγιος, ἡ ψυχὴ του
 190 ἐκατατζακίσθη εἰς αὐτονοῦς, ἤγρον τοὺς ἐλυπήθη κατὰ πολλὰ καὶ ἐλό-
 γησε τὴν δυστυχίαν ἐκείνων ἐδική του. Καὶ ὄχι μοναχὰ δύο ἢ τρεῖς ἢ
 τέσσαρες ἀπὸ ἐκείνους ἐξαγόρασεν, ἀλλὰ δέκα φοραῖς τόσους. Διὰ
 ἐκεῖνοι μάλιστα ἦσαν οἱ πεινασμένοι καὶ διψασμένοι καὶ γυμνοὶ καὶ ξένοι
 καὶ φυλακωμένοι, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἀσθενεῖς, ὡσάν ὅπου συντρέχουσιν
 56^v ὅλα τὰ κακὰ τοῦτα | εἰς τοὺς σκλάβους· διὰτὶ ἐκεῖνος ὅπου εἶναι πεινα-
 196 σμένος καὶ νὰ εἶναι ἐλεύθερος, παρηγορεῖται μὲ κάθε λογῆς τρόπον·
 καὶ μὲ τὰ ἐδικὰ του χέρια καὶ εἰς ξένους εἶναι δυνατὸν νὰ προσδράμη

καὶ ἀπὸ τοὺς ἐδικούς του νὰ δανεισθῇ καὶ ἀπὸ τοὺς φίλους του νὰ συμ-
 παθησθῇ, μὴν ἔχοντας τινὰ ὅπου νὰ τὸν ἐμποδίσῃ. Ἀλλὰ δὲν εἶναι
 200 ἔτζη καὶ ὁ σκλάβος, ὅπου ἔχει τὰ μάτια τὰ βαρβαρικὰ καὶ ἀνελεήμονα,
 ὅπου τὸν ἐμποδίζουν. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὸν γυμνὸν καὶ εἰς τὸν
 ξένον, ὅπου ἔχει ἐξουσίαν νὰ παγαίη ὅπου θέλει· ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνος ὅπου
 57^r εὐρίσκειται μέσα εἰς τὴν φυλακὴν, ἀνίσως | καὶ δὲν εἶναι σκλάβος, πολ-
 λούς ἔχει βοηθούς, ἐδικούς του καὶ γνωρίζοντας του· ἀμὴ ὁ σκλάβος δὲν
 205 ἔχει κανέναν γνώριμον παρὰ μοναχὰ ἐκείνους ὅπου τὸν ἐχθρεύονται καὶ
 τὸν μισοῦσι καὶ τὸν φοβερίζουσι. Διὰ τοῦτο βλέπεις τον καὶ εἶναι ἀπὸ
 τούτην τὴν ταλαιπωρίαν λυπημένος, φοβισμένος, λερωμένος, κατάξηρος,
 ξεσχισμένος, ὅπου γνωρίζεται πῶς εἶναι ζωντανὸς μοναχὰ ἀπὸ τὸν
 ἀνασασμόν. Ἀλλὰ καθὼς εἶναι συνήθεια εἰς τοὺς φιλαργύρους ἀνθρώπους
 210 νὰ εὐρίσκουσι τρόπον καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ὅπου δὲν εἶναι, διὰ νὰ περισσεύσουσι
 τὰ ἄσπρα τους καὶ νὰ χορταίνουσι τὴν ἐπιθυμίαν τους τὴν ἀχόρταστον,
 57^v τέτοιας | λογῆς εἰς τοῦτον τὸν ἅγιον ἐσυνέβαινε τὸ ἐναντίον καὶ ἐσυλλο-
 γίζετον νὰ εὐρη τρόπον ποῦ νὰ ἤθελεν ἐξοδιάσῃ εἰς τίποτες καλὸν ἔργον
 ἐκεῖνα τὰ ἄσπρα, ὅπου τοῦ ἔδωκεν οἱ χριστιανοὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν.
 215 Διὰ τοῦτο καὶ ἦδρε τὸν πολλὰ ἀναγκαιότατον, καὶ ἔχετε προσοχήν,
 παρακαλῶ, εἰς τὸν λόγον νὰ τὸν ἀκούσετε καλῶ.

Ἐνα βουνὶ εἶναι, ὅπου ὀνομάζεται ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας Πίνδος, καὶ
 τοῦτο εἶναι ἐκεῖνο, ὅπου λέγεται βαρβαρικὰ Μέτζοβον· τὸ ὅποιον εἶναι
 συγκρατημένον μὲ τὰ βουνά, ὅπου λέγονται τώρα τῶν Ἀγρῶων, καὶ
 220 ἀπλώνεται κατὰ μᾶκρος καὶ φθάνει ἕως εἰς τὰ βουνά, ὅπου εἶναι πέ-
 58^r ρα | ἀπὸ τὸ Ζητόνι καὶ τὴν Νέαν Πάτραν, εἰς τὸν τόπον, ὅπου λέγεται
 τώρα βαρβαρικὰ Κράβαρι καὶ ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας λέγεται Λοκρίς· ἐκεῖ
 ὅπου εἶναι καὶ αἱ Θερμοπύλαι, ὅπου ἐπροείπαμεν, ὅπου χωρίζει τὸ βουνὶ
 τοῦτο τὸ Μέτζοβον, τὰ μέρη τῶν Ἰωαννίνων καὶ τὰ μέρη τῆς Θεσσαλο-
 225 νίκης. Ἀπὸ τοῦτο γοῦν τὸ βουνὶ, λέγω τὸ Μέτζοβον, ὅπου εἶναι ὅλον
 συγκρατημένον, καθὼς εἶπαμεν, τρέχουσιν ποτάμια ἀξιόλογα καὶ ὀνο-
 μαστὰ κοντὰ εἰς τοὺς παλαιούς γεωγράφους· ὁ τε Πηνειὸς, ἤγρον ἢ
 58^v κοινῶς λεγομένη Σαλαμβρία, ὅπου εἶναι δυσικώτερος, διὰτὶ | ἀπὸ τὰ
 δυσικώτερα μέρη ἀρχίζει καὶ τρέχει πρὸς τὰ ἀνατολικώτερα· καὶ ὁ
 230 Σπερχειὸς, ὅπου εἶναι ἀνατολικώτερος, ὁ ὁποῖος ὀνομάζεται τώρα εἰς
 ἐκείνους τοὺς τόπους Ἑλλάδα, καθὼς ὀνομάζεται καὶ ὁ τόπος. Καὶ μέ-
 σος αὐτοῦ τῶν ποταμῶν εἶναι ὁ Ἀχελῷος, ἤγρον τὸ κοινῶς λεγόμενον
 Ἀσπροπόταμον· ὅπου γέρνει εἰς τὰ νότια μέρη μέρη καὶ περνάει ἀνά-
 235 μέσα εἰς τὸ πέλαγος, ὅπου λέγεται Ἀδριατικὸς κόλπος, εἰς τὰ νησία
 ὅπου λέγονται ἐλληνικὰ Ἐχινάδες. Καὶ ὀνομάσθηκεν ἀπὸ τοὺς μετα-
 59^r γενεστέρους Ἀσπροπόταμον διὰ τὴν καθαρότη|τα τοῦ νεροῦ, καθὼς

καὶ οἱ ποιηταὶ τῶν Ἑλλήνων διὰ τὴν ἀφορμὴν ταύτην τὸν ἔλεγαν ἀργυρο-
 δίνην. Ἐτοῦτο γοῦν τὸ ποτάμι, λέγω τὸ Ἀσπροπόταμον, εἰς τὸν καιρὸν
 240 τοῦ χειμῶνος γεμίζοντας νερόν, καὶ μάλιστα εἰς τοὺς κακοὺς τόπους,
 γίνεται ἀπέραστον καὶ δὲν τολμᾷει τινὰς νὰ πλησιάσῃ εἰς αὐτό· ἀλλὰ
 ἡ ἀνάγκη πάλιν καὶ ἡ χρεία, βιάζοντας πολλοὺς, τοὺς ἔκαμε καὶ ἐπνί-
 γηκαν· καὶ δὲν εὐρίσκειτον κανένας χαλασμός τοῦ κακοῦ τούτου, πάρεξ
 μοναχὰ νὰ φέρουσι ὀλόγυρα τὸ ποτάμι ὅλον νὰ περνοῦσι καὶ νὰ ἔχουσι
 245 τὴν ζημίαν περισσότερην ἀπὸ τὸ κεφάλαιον. Εἰς τοῦτο τὸ ποτάμι λοι-
 59^v πὸν ἡ ἀνίκητος ἐκείνη ψυχὴ καὶ ἰσχυρὸν ἐνικῶτον μοναχὰ ἀπὸ τὴν φιλαν-
 θρωπίαν, ἔχοντας τὸ θάρρος τῆς εἰς τὸ χεῖρ τοῦ Παντοκράτορος Θεοῦ,
 ἠθέλησε νὰ κτίσῃ γεφύρι, καὶ τὸ ἔκαμε, καθὼς φαίνεται τώρα κτισμένον
 εἰς τὸν Κόρακα, ὅπου λέγουσιν ὅμως ὄχι χωρὶς κίνδυνα καὶ κόπους
 250 πολλοὺς, διὰ νὰ μὴν λέγω ἔξοδα ἀμετρα· καὶ εἰς ἓναν τόπον, ὅπου δὲν
 ἤλπιζε τινὰς νὰ γένη, διατί, ἀρχίζοντας νὰ τὸ κτίζουσιν, ἰδὲς τί ἐσυνέβη.
 Οἱ ὄχθοι ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ἐστερεώνονταν μὲ μάρμαρα
 τετράγωνα καὶ ἐσηκῶνονταν ἀπάνω ὅσον ἦτον τὸ γληγορώτερον δυνατὸν
 τὰ κεφαλογέφυρα· καὶ ὡσὰν ἔστησαν καὶ τὸ καλοῦσι νὰ γυρίσουν τὴν
 60^r καμάραν, ἔξαφνα ἐχόθη μία μεγάλη βροχὴ, καθὼς γίνεται πολλαῖς
 256 φοραῖς. Καὶ γέροντας τὸ νερὸ ἀντάμα μὲ τὰ ξύλα ὅπου ἐκατέβαζεν
 ὡσὰν καμάρα, καὶ κτυπώντας ἐκεῖνα τὰ νεόκτιστα κτίσματα, τὰ ἀφά-
 νισεν ὅλα· καὶ πάλιν ἔκαμεν ἄλλην ἀρχὴν καὶ ἔκτισαν ἄλλα στερεώτερα
 καὶ ἐτελειώθη μὲ τοῦ Θεοῦ τὴν βοήθειαν τὸ ἔργον. Ὅμως ὁ ἅγιος,
 260 στοχαζόμενος ἀκόμη καὶ τὴν στερέωσιν ὅπου ἐχρηιάζετον νὰ ἔχη καὶ
 εἰς τὸ κατὰ ταῦτα καὶ μετὰ ταῦτα τὸ ἔργον του, ἔκαμε τὸ χωρίον, ὅπου
 εἶναι ἐκεῖ κοντά, τὸ ὅποιον λέγεται Βουστερνίτζα, νὰ μὴν δίδῃ κανένα
 60^v ἐκκλησιαστικὸν δόσιμον, ἀλλὰ νὰ ἔχουσι πάντοτε φροντίδα, ἰσχύως καὶ
 ἤθελε χαλάσῃ τίποτε ἀπὸ τὸ γεφύρι, νὰ τὸ μεταφιάνουσιν. Τοιοῦτο-
 265 τρῶπως λοιπὸν ὁ ἅγιος τοῦτος καὶ εἰς ὄλην τὴν Θετταλίαν καὶ στραταῖς
 πολλαῖς καὶ γεφύρια ἄλλα τὰ ἐστερέωσε μόνον καὶ ἄλλα τὰ ἔκτισε καὶ
 ἀπὸ θεμελίου καὶ δὲν ἐλυπᾶτον παντάπασιν ἔξοδα. Καὶ τέτοιας λογῆς
 ἐγένετον εἰς ὄλους πρόθυμος βοηθός.

Ἄλλὰ ὕστερον ἦλθεν καὶ εἰς ἄλλην ἐννοίαν θειοτέραν καὶ ὕψηλο-
 270 τέραν· καὶ αὐτὴ ἡ ἐννοία ἦτον, πῶς νὰ κτίσῃ μοναστήριον, διὰ νὰ ἤθελαν
 ἔχη εὐκόλα, ἐκεῖνοι ὅπου ἀφίνουσι ταῖς φροντίδαις τοῦ κόσμου καὶ βού-
 λονται νὰ ζοῦσι μοναχὰ μὲ τὸν Θεόν, τὴν ἀναχώρησιν ἀντάμα καὶ τὴν
 61^r ἀνάπαυσιν. Καὶ εὐρίσκοντας λοιπὸν διὰ μέσου τοῦ ἀδελφοῦ του ση-
 μάδι μοναχικοῦ κατοικητηρίου εἰς τὸ βουνί, ὅπου εἶναι ἀπάνω ἀπὸ τὴν
 275 χώραν τους, ἀρχισε μὲ πολλὴν προθυμίαν νὰ τὸ κτίζῃ καὶ νὰ κάμῃ καὶ
 τὰ ἄλλα χρειαζόμενα, ὅσα εἶναι γραμμένα μέσα εἰς τὴν διαθήκην του
 καὶ καθὼς εἶναι. Διατί, ἰσχύως καὶ ἤθελε βουληθῆ τινὰς νὰ διηγηθῇ

τὰ κατορθώματα τοῦ ἁγίου τούτου ἓνα πρὸς ἓνα, ὅμοια μοῦ φαίνεται νὰ
 κάμῃ, ὡσὰν ἐκεῖνον ὅπου ἐπιχειρῆται νὰ μετρήσῃ τὴν ἄμμον τῆς
 280 θαλάσσης μὲ τὸ κοφίνι.

Ἄλλὰ ἐπειδὴ καὶ καμμίαν φορὰν συμβαίνει νὰ εἶναι ὁ λόγος εἰς τὴν
 61^v ἀκοὴν πολέμιος, τόσον μοναχὰ ἤμπορῶ νὰ εἰπῶ· ὅτι ὄλους ἐκείνους
 ὅπου ἦσαν προτύτερα ἀπὸ τὸν νόμον καὶ ὕστερότερα καὶ εὐαρέστησαν
 τὸν Θεόν, ἄλλον μὲν τὸν ἐμιμήθη εἰς τούτην τὴν ἀρετὴν καὶ ἄλλον εἰς
 285 ἄλλην, συμμαζώνοντας ὁλοῦθε τὸ γλυκύτερον μέλι καὶ τὸ κηρίον μέσα
 εἰς τὴν ψυχὴν του, ὡσὰν εἰς τὸ κινρί, τὸ ὅποιον καὶ μοναχόν, ὅπταν
 φέρεται δῶρον, εὐφραίνει τὸν παμβασιλέα Θεόν. Καὶ τοῦτο ὅπου λέγω
 μάλιστα, θέλει γένη φανερόν, ἀνίσως καὶ ἐξετάζοντες ἠθέλαμεν συγκρίνῃ
 κανένα μέρος ἀπὸ τὰς ἀρετὰς ἐτουτονοῦ μὲ ἐκειῶν τῶν προτέρων.

290 Ὁ Ἄβελ πιστικὸς ἦτον τῶν προβάτων, ὅπου ἤφευγε θυσίαν εἰς τὸν
 62^r Θεόν ἀπὸ τὰ πρωτότοκα καὶ ἀπὸ τὰ παχέα· ἦτον καὶ ἐτοῦτος ὁ ἅγιος
 πιστικὸς τῆς λογικῆς μάνδρας τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐπρόσφευγεν εἰς τὸν Θεόν
 ὄχι μοναχὰ θυσίαν αἰνέσεως καὶ πνεῦμα συντετριμμένον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ
 τὸ γένος τὸν ἐκείνους ὅπου ἦσαν μάλιστα ἐδικοί του, τοὺς δύο του
 295 ἀδελφούς, φέροντάς τους, ὡσὰν κάποια πρωτότοκα, θυσίαν καθαρὰν
 καὶ ζωντανήν, τοὺς ἔκαμε καλογέρους. Ἄλλὰ καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἐνός τὸν
 ἀφιέρωσεν εἰς τὸν Θεόν ὡσὰν τίποτε ἀλειμμα εἰς ὁσμὴν εὐωδίας. Ὁ
 Ἐνώχ, διὰ νὰ εὐαρεστήσῃ τὸν Θεόν, τὸν ἐσήκωσεν ὁ Θεὸς ἀπὸ τὴν γῆν
 ζωντανόν. Καὶ τοῦτος ὁ ἅγιος, ἀκόμη ὄντας ζωντανός εἰς τὴν γῆν, ἦτον
 62^v ἀναχωρητῆς ἀπὸ τὰ πράγματα τοῦ κόσμου τούτου, ὡσὰν ὅπου ἐστα-
 301 ρώθη εἰς τὸν κόσμον καὶ ἀγνάντευε μοναχὰ εἰς τὰ ἀγαθὰ ἐκεῖνα, ὅπου
 εἶναι ἐτοιμασμένα διὰ τοὺς δικαίους. Ὁ Νῶε δίκαιος ἦτον καὶ τέλειος
 εἰς τὴν γενεάν του· καὶ τοῦτος ὁ ἅγιος ὄλους ἐκείνους ὅπου ἦσαν εἰς τὴν
 γενεάν του τοὺς ἐξαπέρασεν εἰς τὴν δικαιοσύνην. Ὁ Νῶε ἀντάμα μὲ
 305 τοὺς ἐδικούς του ἐγλύτωσεν ἀπὸ τὸν κατακλυσμὸν μέσα εἰς τὴν κιβωτὸν
 ὅπου ἦσαν ὅλοι ὀκτώ· καὶ ἐτοῦτος ἐκείνους ὅπου ἐπνίγονταν κάθε χρό-
 νον, ὅπου ἦσαν περισσότεροι, μέσα εἰς τὰ νερὰ τοῦ Ἀσπροποτάμου,
 τοὺς ἐγλύτωσεν ὕστερα μὲ τὸ γεφύρι ὅπου ἔκτισεν εἰς ἐκεῖνο τὸ πο-
 63^r τάμι. Ὁ Ἀβραάμ ἀντάμα μὲ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ ὀσπιτίου του, ἐλευ-
 310 θερώνοντας τοὺς Σοδομίτας, τοὺς ἐγύρυσεν ὀπίσω· καὶ τοῦτος ὁ ἅγιος
 πολλοὺς σκλάβους ἐλευθέρωσεν, ἂν καλὰ καὶ ὄχι τόσους ὅσους ἐλευθέ-
 ρωσεν ὁ Ἀβραάμ, ἀλλὰ ἐκεῖνος τοὺς ἐλευθέρωσεν ἀντάμα μὲ ἄλλους,
 καὶ ἐτοῦτος μοναχός του. Ἐκεῖνος ὁ Ἀβραάμ, διὰ νὰ ὑπακούσῃ τὸν
 Θεόν καὶ νὰ κάμῃ τὰ προστάγματά του, ἐβγήκεν ἀπὸ τὴν πατρίδα του
 315 καί, διὰ νὰ πιστεύσῃ εἰς ἐκεῖνα ὅπου τοῦ ὑποσχέθη ὁ Θεός, τοῦ ἐλογίσθη
 τοῦτο εἰς δικαιοσύνην· καὶ τοῦτος, ἂν καλὰ καὶ δὲν ἀναμέτρησεν ἀπὸ τὴν
 63^v πατρίδα του τόσον μακράν, ἀλλὰ μὲ τὴν γνώμην καὶ τὴν ἰσχυροσύνην,

περισσότερον ἀπὸ ἐκεῖνον· ἂν καλὰ καὶ φαίνεται τοῦτο ὁποῦ λέγω εἰς κάποιον τρόπον τολμηρόν. Ἐκεῖνος ἐπίστευσε διὰ τὴν ἐπίγειον βασιλείαν, 320 ὁποῦ τοῦ ὑποσχέθη νὰ τοῦ δώσῃ ὁ Θεός· καὶ τοῦτος ἐπίστευσε διὰ τὴν ἐπουράνιον βασιλείαν, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ μεγαλύτερον. Ἐκεῖνος μὴν ἠξεύροντας ἐφιλοξένησε τὸν Θεὸν ἀντάμα μὲ δύο ἀγγέλους ὡσάν ἄνδρας· καὶ ὁ Λῶτ τοὺς ἀγγέλους μοναχούς, μιλῶντας ἀκόμη ὁ Θεὸς μὲ τὸν Ἀβραάμ, καθὼς λέγει ὁ ἀπόστολος: Μὴν ἀλησμονάτε τὴν φιλοξενίαν· 325 διατὶ ἀπ' αὐτὴν τὴν φιλοξενίαν ἐλαθώθησαν κάποιοι καὶ ἐφιλοξένισαν 64^r | ἀγγέλους. Καὶ πῶς δὲν ὑποδέχθη καὶ τοῦτος τὸν Θεόν, ἀνίσως καὶ εἶναι ἀληθινὰ ἐκεῖνα τὰ λόγια ὁποῦ εἶπεν ὁ Χριστός: "Ὅσα ἐκάμετε εἰς ἕναν ἀπὸ τούτους τοὺς ἀδελφούς μου τοὺς μικρούς, εἰς ἐμένα τὰ ἐκάμετε. Ὁ Ἰσαὰκ ἐστάθηκεν ὑπήκοος εἰς τὸν πατέρα του τὸν Ἀβραάμ, ἕως 330 ὁποῦ ἠθέλησε καὶ νὰ τὸν σφάξῃ· ἐστάθη καὶ τοῦτος ὑπήκοος εἰς τὸν πνευματικόν του πατέρα τὸν Μάρκον ὄχι ὀλιγώτερον εἰς τὰ ὅμοια. Ὁ Ἰσαὰκ ἐδιώχτετο ἀπὸ τοὺς Φυλιστιεῖμ, ὁποῦ ἦσαν ἕνα γένος βάρβαρον, διὰ τὴν 335 ζηλοφθονίαν τους· καὶ τοῦτος ἐδιώχτετο ἀπὸ τοὺς ὁμοπίστους του, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ μεγαλύτερον. | Ὁ Ἰὼβ ἐλαβώθη ἀπὸ τὸν διάβολον μὲ 64^v κακὴν πληγὴν· ἀλλὰ καὶ τοῦτος ἔτυχε νὰ ἔχῃ φιλόφροστον κορμὶ καὶ ἐταλαιπωρῶτον ἕως τὸ τέλος τῆς ζωῆς του καὶ ἐκακοπάθα μὲ τοὺς 340 πόνους· εἰς τοῦτο μόνον εἶχε διαφορὰν ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν δίκαιον, ὅτι δὲν ἐκαρτέρεσε νὰ τοῦ πάρουν τὰ ὑπάρχοντά του, ἀλλὰ αὐτὸς μοναχὸς του τὰ ἐξοδίασεν εἰς τὸ πρόπον. Καὶ ἤθελεν εἰπεῖ καὶ τοῦτος ὁ ἅγιος ἀντάμα 340 μὲ ἐκεῖνον τὸν δίκαιον Ἰὼβ: Ἐγὼ ἐλευθέρωσα πτωχὸν ἄνθρωπον ἀπὸ χεῖρα δυνάστου καὶ ἐβοήθησα ὀρφανόν, ὁποῦ δὲν εἶχε κανένα βοηθόν· 65^r ἢ εὐχαριστία ἐκεῖνοῦ ὁποῦ ἐμελλε | νὰ χαθῆ (καὶ ἐγὼ τὸν ἐγλύττωσα), ἄμποτε νὰ ἤθελεν ἔλθῃ εἰς ἐμένα· καὶ τὸ στόμα τῆς χήρας γυναικὸς μὲ εὐχαρίστησε, δικαιοσύνην ἐνδύθηκα, μάτι ἤμουν τῶν τυφλῶν καὶ ποδάρι 345 τῶν κουτζῶν· ἐγὼ ἤμουν πατέρας τῶν ἀδυνάτων καὶ τὴν κρίσιν ἐκείνων, ὁποῦ δὲν ἤξευρα, τὴν ἐξέταξα νὰ τὴν εὖρω. Καὶ τὰ ἄλλα, ὁποῦ λέγει ὁ Ἰὼβ ἐκεῖ εἰς τὸ βιβλίον του, ὅλα ἀρμόζουσι καὶ εἰς τοῦτον τὸν ἅγιον. Ὁ Ἰακώβ ἦτον πατριάρχης τῶν πατριαρχῶν, εἰς τόσον ὁποῦ μὲ τὸ ὄνομα αὐτουνοῦ ὀνομάσθησαν καὶ οἱ ἄλλοι, ὅσοι κατάγονται ἀπ' αὐτόν, 65^v Ἰσραηλίται· καὶ τοῦτος ἦτον ἀνάμμεσα εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς ἀρχιερεῖς, 351 εἰς τόσον ὁποῦ ἀκόμη ἕως καὶ τώρα σώζεται ὁ τύπος αὐτουνοῦ εἰς τοὺς ἄλλους ἀρχιερεῖς. Ὁ Ἰωσήφ ἐπανῶται εἰς τὴν σωφροσύνην καὶ εἰς τὴν εὐεργεσίαν· καὶ ἐτοῦτος ταῖς ἀγάπησε καὶ ταῖς εἶχε καὶ ταῖς δύο εἰς ὅλην του τὴν ζωὴν. Ὁ Μωυσῆς καὶ ὁ Ἀαρὼν ἦσαν μεγάλοι καὶ ὀνομαστοὶ ἀνάμεσα εἰς τοὺς ἱερεῖς Κυρίου τοῦ Θεοῦ· καὶ ὁ Βησσαρίων οὗτος 355 καὶ ὁ Ἰγνάτιος, οἱ ἀδελφοί, ὁμοίως. Ὁ Ἰησοῦς τοῦ Νανῆ ἦτον ὑπηρέτης τοῦ Μωυσέως, ὁποῦ ἐστέκετο κοντά του καὶ διάδοχός του εἰς τὸ νὰ

66^r ὀδηγῆναι τὸν λαὸν εἰς τὴν γῆν τῆς | ἐπαγγελίας· καὶ ὁ Νεόφυτος ὁ ἀνεπίδός τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, ὁποῦ ἐστέκετο κοντά του, διάδοχος ἔγινε καὶ 360 τοῦ θρόνου του καὶ τῶν κόπων του. Ὁ Δαβὶδ ἦτον πρώτος ἄνθρωπος καὶ δίκαιος· καὶ ἀπὸ τοῦτον ποῖος ἦτον πρῶτος, ὅταν ἔκανε χρεῖα; καὶ πάλιν, δίκαιος ἂν εἰπῆς, δικαιότερος ἦτον ἀπὸ τὸ ζῦγι. Ὁ Σολομῶν ἦτον ἐραστής τῆς σοφίας· ἀλλὰ καὶ τοῦτος πολλὴν ἀγάπην καὶ πολλὴν 365 ἐρωτα εἶχε εἰς τὴν σοφίαν, ἂν καλὰ καὶ δὲν ἔτυχε νὰ ἔχῃ ὀδηγὸν νὰ τοῦ βοηθήσῃ, ὅταν ἦτον εἰς τὸν καιρὸν του νὰ σπουδάξῃ. Καὶ τοῦτο πῶς εἶναι 66^v ἔτζη, καθὼς | λέγω, τὸ μαρτυρεῖ πολλὰ φανερά καὶ ἡ διαθήκη του, τὴν ὁποῖαν τὴν ἐσύνθεσε καὶ τὴν ἔγραψεν ὁ ἱερεὺς Γρηγόριος.

Διατὶ, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς μοναχὸς του, ὁ ἅγιος λέγω, δὲν ἐδύνετο νὰ παραίνη εἰς τὸ διδασκαλεῖον νὰ μαθαίνη, ἀπὸ ταῖς φροντίδαίς τῆς 370 ἐκκλησίας, ἔβαλε ὅλην του τὴν φροντίδα καὶ ἐπιμέλειαν εἰς ἐκεῖνον τὸν Γρηγόριον νὰ τὸν κάμῃ νὰ μάθῃ καὶ νὰ παιδευθῆ μὲ κάθε λογῆς παιδευσιν. Δὲν ἔλεγεν ὅτι ἐκεῖνο, ὁποῦ δὲν ἀπόκτησεν αὐτός, νὰ μὴν τὸ ἀποκτήσῃ 375 μηδὲ ἄλλος, καθὼς κάνουσι τώρα οἱ φθονεροὶ καὶ ἀνόητοι ἄνθρωποι· 67^r ἀλλὰ τὴν προκοπὴν ἐκεῖνοῦ τοῦ Γρηγορίου τὴν | ἐλογιάζεν ὁ μακάριος 375 ἐδικὴν του· καὶ ποτὲ μὲν ἠφερνε τὸν διδάσκαλον εἰς τὸ σπίτι καὶ ἐδιάβαζε τὸν Γρηγόριον, ποτὲ δὲν τὸν ἔστελλε καὶ αὐτὸν μακρὰ, ὁποῦ ἦτον ἀκόμη διάκονος. Τέτοιαν προθυμίαν καὶ τέτοιαν ἀγάπην εἶχε ὁ ἅγιος, διὰ νὰ μάθῃ ἐκεῖνος ὁ Γρηγόριος. Καὶ ἂν τύχῃ, εἰς μεγάλην ἀρετὴν καὶ 380 εἰς τελειοτάτην παιδευσιν ἤθελε φθάσῃ, ἂν δὲν ἤθελε τὸν προλάβῃ τὸ κοινὸν χρέος, ὁ θάνατος· τὸν ὁποῖον, καὶ ὅταν ἐκοιμήθῃ, τόσον τὸν ἐθρήνησε καὶ τὸν ἔκλαυσεν ὁ ἅγιος, ὁποῦ ἦτον πνευματικὸς του πατήρ, εἰς 67^v τόσον ὁποῦ ἐθαύμασαν ὅλοι, ὅσοι ἔτυχαν τότε ἐκεῖ παρὸν [sic] | καὶ συλλογισθῆτε, παρακαλῶ, μὲ στοχασμὸν ὅτι, ἀνίσως καὶ ἐκεῖνον τὸν Γρηγόριον, ὁποῦ εἶπαμεν, ἐπαραίνα ὁ ἅγιος καὶ τὸν ἀνάγκαζε τόσον 385 εἰς τὴν μάθησιν, ἂν ἤθελε τύχῃ νὰ ἔχῃ αὐτὸς εἰς τὸν καιρὸν του τινὰ, ὁποῦ νὰ τὸν ἀναγκάζῃ καὶ νὰ τὸν συνδρομῆ τόσον καὶ νὰ φροντίξῃ διὰ λόγου του, καθὼς αὐτὸς ἐφρόντιζε διὰ τὸν Γρηγόριον, τί ἤθελε κάμῃ; ἤθελε ἀμελήσῃ; Ὁχι, διατὶ ἐγνώριζεν, ὡσάν φρόνιμος καὶ ἐνάρετος καὶ ἅγιος ἄνθρωπος, τί καλὸν προξενάει ἢ παιδευσίς καὶ ἡ μάθησις εἰς τὸν 390 ἄνθρωπον.

Ἄλλὰ τὸ νὰ ἐξετάζωμεν ἡμεῖς ὅλα τὰ κατορθώματα τῶν παλαιῶν, 68^r δὲν ἤθελεν ἦσται εἰς τὴν ἐδικὴν μας δύναμιν, ἀλλὰ εἰς ἄλλους τινάς, ὁποῦ νὰ εἶναι ἐπιτήδειοι εἰς τοὺς λόγους ὡσάν τὸν Ἰσοκράτην καὶ τὸν Δημοσθένην, ἐκεῖνους τοὺς παλαιούς καὶ φημισμένους ρήτορας, τοῦτο 395 μόνον ἠμπορῶ νὰ εἰπῶ, ὅτι ἐτοῦτος ὁ ἅγιος ἔγινε σφραγίδα καὶ ἐκτύπωμα καὶ τῶν παλαιῶν ἁγίων καὶ τῶν νέων, ὁποῦ ἐπρόκοπον εἰς τὴν ἀρετὴν, ὡσάν ὁποῦ ἐμιμήθη ἀλλουνοῦ μὲν τὸν λόγον καὶ ἀλλουνοῦ πάλιν

τὴν ταπεινώσιν, φεύγοντας κάθε λογῆς ἀνισότητα τόσον καὶ εἰς τὰ φα-
γητὰ τόσον καὶ εἰς τὰ ἄλλα ὅλα.

400 Καὶ περνώοντας σχεδὸν τὴν μέσῃ ἡλικίαν τῶν ἀνθρώπων ἐπε-
68^v σεν | εἰς ἀρρωστίαν καὶ ἐγνώρισεν ὅτι αἱ ζωτικαῖς τοὺς δόναμες ἐμαζώ-
χθησαν. Διὰ τοῦτο ἐπροσκάλεσε τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς μοναχοὺς, ὅπου
ἦσαν ὑποτεταγμένοι εἰς τοῦ λόγου του, καὶ νουθετώντάς τους, καθὼς
ἦτον πρέπον, καὶ παραδιδόντάς τους τὰ ἀποχαιρετιστικά, ἀπίθωσε τὴν
405 ἀγίαν του ψυχὴν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ, μὲ πολλὴν παρακάλεσιν, αὐ-
τὸς ὅπου ἔγινε παρηγορία πολλῶν ἀνθρώπων.

Αὐτὴ εἶναι ἡ πολιτεία τοῦ ἁγίου καὶ μεγάλου πατρὸς ἡμῶν Βησ-
σαρίωνος· αὐτὰ εἶναι τὰ ἔργα του καὶ τὰ κατορθώματά του, καθὼς ἡμεῖς
69^v τὰ ἐδιηγήθηκαμεν κατὰ τὸ δυνατόν μας μὲ συντομίαν. | Ἀλλὰ διὰ τὰ
410 ἰδοῦμεν ἀκόμη καὶ ὁ Θεὸς πῶς τὸν ἐδόξασε καὶ τὸν ἐτίμησεν, μετὰ τὸν
θάνατόν του μάλιστα, καὶ τὸν ἔδειξε μέγαν θαυματουργὸν καὶ βοηθὸν
τῶν χριστιανῶν τῶρα εἰς τοὺς ἐδικούς μας καιροὺς. Ἄς εἰποῦμεν καὶ διὰ
τὸ ἱερόν καὶ ἅγιόν του λείψανον, καθὼς ἔχομεν ἐκ παραδόσεως, ὅτι εἶναι
καὶ τοῦτο πολλὰ ὠφέλιμον τὰ ἡξέουρουσιν ὅσοι δὲν τὸ ἡξέουρουσιν.
415 Ὅμοιος καὶ διὰ τὴν ἀγίαν του κάραν, ὅπου εὐρίσκεται μέσα εἰς τὸ σκευο-
φυλάκιον τοῦ μοναστηρίου του ὡσὰν κανένας πολυτίμητος θησαυρός.

Ὅσων γοῦν ἐκοιμήθη ὁ ἅγιος καὶ ἐπαράδωκε τὴν ἀγίαν του ψυ-
69^v χὴν εἰς | χεῖρας Θεοῦ, καθὼς εἶπαμεν, τὸ ἅγιον αὐτοῦ λείψανον τὸ ἐκῆ-
δευσαν ἐντίμως καὶ ἔθαψάν το εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Νικολάου,
420 ὅπου τὴν ἔκτισεν αὐτὸς ὁ ἴδιος ἀπὸ κάτω εἰς τὸ μοναστήριον καὶ εἶναι
ἀκόμη καὶ τῶρα μέσα εἰς τὸ ἀμπέλι.

Κάποιος ἀνθρώπος ὅμως ἀπὸ τὴν θρησκείαν τῶν Ἀραβῶν, ἐκ
τῶν λεγομένων γιανιτζάρων, τὸν ὁποῖον τὸν ἔσερνε ὁ ἅγιος μὲ τοῦ
λόγου του διὰ κάποιας χρείας ἐξωτερικῆς, ὅπου εἶχεν, ἂν καλὰ καὶ ἀπι-
425 στος ἦτον καὶ ἐχθρὸς τῆς τῶν χριστιανῶν πίστεως, ἀλλὰ βλέποντας πάλιν
70^v τὰς ἀρετὰς τοῦ ἁγίου καὶ τὰ κατορθώματά του τὰ λαμπρὰ καὶ μεγά-
λα, διὰ μέγαν ἀνθρώπον τὸν ἐλογίαζεν· διατὶ τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνθρώπου
ἔχει συνήθειαν τὰ τὴν θαυμάζει καὶ ὁ πολέμιος τῶν ἀνθρώπων διάβολος.
Καὶ περνώοντας μερικὸς καιρὸς, καθὼς λέγουσιν, ἐπῆγε καὶ ἄνοιξε τὸν
430 τάφον τοῦ ἁγίου καί, ὡσὰν εἶδεν ὅτι ἔβγαινε ἀπὸ τὸ μακάριον ἐκεῖνο
κορμὶ εὐωδία πολλή καὶ ἄρρητος, ἐγνώρισε καλὰ ὅτι εἶναι ἅγιον λείψα-
νον καὶ παίροντάς το ἐπῆγε καὶ τὸ ἐπούλησε (καθὼς λέγουσι) μέσα
εἰς τὴν Φραγγίαν διὰ πολλὰ χρήματα. Κατ' οἰκονομίαν ὅμως Θεοῦ
70^v καὶ μὲ τὴν βουλὴν τοῦ ἁγίου ἔμεινε ἡ τιμὴ του κάραν εἰς τὸν τάφον
435 κεκρυμμένη καὶ δὲν τὴν ἤρκεν ὁ ἄγγελος ἐκεῖνος γιανιτζαρχῆς, τὰ τὴν πάλιν
ἀντάμα μὲ τὸ κορμὶ του. Καὶ τοῦτο φαίνεται μου τὰ ἔγινε, διὰ τὰ
μὴν στερηθῆ καὶ ἡ σεβασμία μονή, ὅπου τὴν ἔκτισε μὲ πολλοὺς κόπους

καὶ ἔχυσεν ἄμετρα ἰδρώτα εἰς αὐτήν, ἀπὸ τὸν πολύτιμον ἐκεῖνον θησαυ-
ρόν. Καὶ ὡσὰν ἠκούσθη τὸ πρᾶγμα τοῦτο καὶ ἐφημίσθη εἰς τὸ μοναστή-
440 ριον, ἐπῆγαν οἱ ἀδελφοὶ τοῦ μοναστηρίου μὲ πολλὴν σπουδὴν καὶ ἠύρασι
τὸν τάφον σκαμμένον καὶ τὸ λείψανον ἐπαρμένον ἀπὸ ἐκεῖ καὶ κυττά-
ζοντες καλλίτερα ἐδρήκασιν τὴν ἀγίαν του κάραν καὶ τὴν ἠφέρασιν εἰς
71^v | τὸ μοναστήριον· καὶ περισσότερον ἐπλουτίσθη ἀπὸ τούτην τὴν ἀγίαν
κάραν παρὰ ἀπὸ ὅλα τὰ πρᾶγματα ὅσα καὶ ἂν ἔχη ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν,
445 κινήτὰ καὶ ἀκίνητα. Καὶ πῶς εἶναι τοῦτο ἔτιζη, καθὼς λέγω, ἡμπορεῖ
κάθε ἕνας τὰ τὸ πιστωθῆ, βάνοντας τὰ αἰσθητήριά του κοντὰ εἰς αὐτὴν τὴν
τιμίαν κάραν, διατὶ θέλει γνωρίσῃ μὲ τὴν αἰσθησίαν του καλὰ τὴν θαυμα-
στήν ἐκεῖνην εὐωδίαν, ὅπου ἐκπέμπει καὶ εὐφραίνει καὶ αἰσθητῶς καὶ
νοητῶς ἐκεῖνους ὅπου τὴν ἀσπάζονται μὲ εὐλάβειαν καὶ μὲ πίστιν ὀρθήν.
450 Καὶ ὄχι μόνον τοῦτο, ἀλλὰ ἐπειδὴ καὶ τὰ χάρισματα, ὅπου δίδονται
71^v ἀπὸ τὸν | Θεὸν εἰς τοὺς φίλους του ἁγίους, εἶναι πολλῶν λογιῶν, καθὼς
καὶ ὁ μέγας Παῦλος ὀρίζει «διαίρέσεις χαρισμάτων εἰσίν», ἦγον τὰ
χαρίσματα εἶναι μοιρασμένα εἰς πολλὰ. Καθὼς ἔδωκεν εἰς κάθε ἕνα ἅγιον
ἀντάμα μὲ τὰ ἄλλα καὶ ἕνα ἐξαιρετὸν χάρισμα εἰς τιμὴν του περισσο-
455 τέραν, τοιοῦτοτρόπως ἔδωκε καὶ εἰς τοῦτον τὸν ἅγιον ἕνα ἐξαιρετὸν καὶ
θαυμάσιον χάρισμα, τὸ ὁποῖον τὸν κάνει πολλὰ θαυμαστὸν καὶ ὑμνεῖται
καὶ δοξάζεται καθ' ἐκάστην ὁ Θεὸς δι' αὐτοῦ. Εἶναι γοῦν τὸ χάρισμα
τοῦτο, ὅτι ἡ σεβασμία του κάραν, ὅπου εἶπαμεν, ἐδοθή μία μεγάλη
72^v βοήθεια καὶ ὑπερθαύμαστος θεραπεία τῶρα εἰς τοὺς καιροὺς τούτους, εἰς
460 τὴν λοιμικὴν νόσον, ἣν εἰς τὴν πανοῦκλαν. Καὶ ὅπου ἤθελεν συνέβη ἡ
κακὴ τούτη πληγὴ, ἐδόθη ὅπου τὰ προσδράμουσι καὶ τὰ προσκαλέσουσιν
ἐτούτην τὴν ἀγίαν κάραν καὶ τὰ κάμουσιν ἁγιασμόν μὲ ταύτην, τὰ παρα-
καλέσουσι τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἅγιον μὲ πίστιν θερμὴν καὶ μὲ ἀναστεναγμούς
καὶ μὲ δάκρυα, καθὼς εἶναι πρέπον τὰ κάνουσιν οἱ χριστιανοὶ πάντοτε εἰς
465 τὰς προσευχὰς τους, ἐν τῷ ἅμα παύει καὶ ἡ φθορὰ ταύτης τῆς νόσου. Κα-
72^v θὼς τὸ ἐκαταλάβομεν ἐμπράκτως πολλαῖς φοραῖς, καὶ ἐδοξάσαμεν καὶ
δοξάζομεν τὸν Θεὸν τὸν θαυμαζόμενον καὶ δοξαζόμενον ἐν τοῖς ἁγίοις αὐ-
τοῦ καὶ τὸν αὐτοῦ θεράποντα, τὸν μέγαν λέγω τοῦτον πατέρα ἡμῶν καὶ
θαυματουργὸν Βησσαρίωνα, εἰς τὸν ὁποῖον πρέπει, ὦ ἀδελφοί, μὲ κάθε
470 λογῆς δίκαιον τὰ φέρνωσιν καὶ πολλὴν εὐλάβειαν καὶ εὐχαριστίαν διὰ τὰ
θαυμάσια τοῦτα, ὅπου κάμνει εἰς ἡμᾶς, διὰ τὰ προσβεβῆ πάντοτε πρὸς
τὸν Θεὸν διὰ λόγου μας καὶ τὰ εἶναι μεσίτης ἄγρυπνος πρὸς αὐτὸν ὑπὲρ
73^v ἡμῶν. Καὶ μάλιστα, ὅπου σπουδάζομεν τὰ φυλάγωμεν ἀπαρασάλευτα
καὶ τὰ κάμνωμεν χωρὶς κακίαν, ὀκνηρίαν καὶ πρόφασιν ἄλογον ἐκεῖνα,
475 ὅπου ἐπαράγγελε καὶ τὰ ἄφισεν ἐγγράφως εἰς τὴν διαθήκην του (ἡ ὁποία
πρέπει τὰ ἀναγινώσκειται πάντοτε εἰς τοὺς διατεταγμένους καιροὺς μὲ
εὐλάβειαν καὶ μὲ προσοχὴν καὶ μὲ κατάνυξιν, εἰς ἐπήκοον πάντων τῶν

ἀδελφῶν), τότε τὸν τιμοῦμεν ἀληθινὰ καὶ τότε ἠμποροῦμεν καὶ ἡμεῖς
 73^v νὰ λεγόμεσθαι καὶ νὰ ἤμεσθαι τέκνα του γνήσια καὶ πνευματικά, καὶ
 481 τόσον ὁποῦ καὶ ἐδῶ εἰς τὴν παροῦσαν ζωὴν νὰ μᾶς ἐλευθερώη ἀπὸ πολ-
 λοὺς πειρασμοὺς καὶ κίνδυνα ψυχικά καὶ σωματικά· καὶ ἐκεῖ, εἰς τὴν
 μέλλουσαν καὶ ἐπιζομένην ζωὴν, νὰ ἀξιοθῶμεν νὰ συναλισθοῦμεν
 καὶ ἡμεῖς μετὰ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος δικαίων· εἰς δόξαν καὶ αἶνον
 485 τῆς οὐρανίου καὶ ζωαρχικῆς Τριάδος, τοῦ ἀνάρχου Πατρὸς καὶ τοῦ μονο-
 γενοῦς Υἱοῦ καὶ τοῦ παναγίου καὶ προσκυνητοῦ Πνεύματος, τῆς μιᾶς
 θεότητος καὶ βασιλείας, ἣ πρέπει πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις νῦν
 74^r καὶ ἀεὶ καὶ | εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Σύντομο ἐγκώμιο τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος σὲ δημώδη γλῶσσα, τὸ ὁποῖο
 δὲν περιέχει κανένα ἀξιόλογο βιογραφικὸ ἢ ἄλλο στοιχεῖο, περιλαμβάνεται στὸν
 κώδ. 5, σελ. 632-642, τῆς Μονῆς Προφήτου Ἡλία Ὑδρας (τέλη ΙΗ' ἀρχές
 ΙΘ' αἰ.—Φίλμ, ἔτ. 1976, στὸ Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθν. Τραπεζῆς). Πρόκειται
 γιὰ τὸ *Βιβλίον καλούμενον Ἰχνος Χριστοῦ*, ὅπου ὀμιλῆς, ἐγκώμια ἁγίων κ.ἄ.,
 γραμμένα ἀπὸ τὸν Διονύσιο ἐκ Σιατίστης (ΙΗ' αἰ.), ἁγιορείτη ἱερομόναχο στὴ
 Βατοπεδινῆ Σικήτη τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Τὰ ἴδια κείμενα περιέχουν καὶ οἱ
 ἁγιορειτικοὶ κώδικες, τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ' αἰ., Μονῆς Παντελεήμονος 795¹ καὶ
 Βατοπεδινῆς Σικήτης Ἁγ. Δημητρίου 14².

1. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἐλληνικῶν κωδίκων*, Ἐν Κανταβριγίᾳ τῆς Ἀγγλίας, τόμ. Β', 1900, σ. 435, ἀριθ. 795.

2. Ε. LAMBERZ - ΕΥΘ. Κ. ΛΙΤΣΑΣ, *Κατάλογος χειρογράφων τῆς Βατοπεδινῆς Σικήτης Ἁγίου Δημητρίου*, Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 47-48, ἀριθ. 14.

X. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΑΗΣ

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΤΟΥ ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ ΒΑΡΕΛΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΑΝΟΥΗΛ ΓΛΥΤΖΟΥΝΗ ἙΛΛΗΝΩΝ ΕΚΔΟΤΩΝ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ

Οἱ ὀκτὼ ἐπιστολὲς ποὺ ἐκδίδονται καὶ σχολιάζονται παρακάτω προέρχονται ἀπὸ τὸν κώδικα Vatic. gr. 2124, ὁ ὁποῖος, ὅπως καὶ ἄλλοτε σημειώσα¹, δὲν εἶναι ἀκριβῶς κώδικας, ἀλλὰ δέσμη 165 πρωτοτύπων κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπιστολῶν, χρονολογουμένων μετὰ τῶν ἐτῶν 1542-1585. Ἀποδέκτης καὶ τῶν ὀκτὼ ἐκδιδομένων ἐπιστολῶν εἶναι ὁ Κρητικὸς λόγιος Μανουὴλ Προβατάρης, scriptor τότε τῆς Βατικανῆς Βιβλιοθήκης², ἀποστολεῖς δὲ οἱ γνωστοὶ Ἑλληνας ἐκδότες στὴ Βενετία Ἰππόλυτος Βάρελης, τῶν ἐπτὰ πρώτων ἐπιστολῶν, καὶ Μανουὴλ Γλυτζούνης, τῆς τελευταίας.

Ὁ Ἰππόλυτος Βάρελης προερχόταν ἀπὸ οἰκογένεια κερκυραϊκῆς καταγωγῆς. Ὁ πατέρας του Ματθαῖος³, καθὼς καὶ τὰ τέσσερα ἀδελφία του

1. X. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΑΗΣ, «Ἐπιστολαὶ Ἑλλήνων πρὸς τὸν πάπαν Γρηγόριον ΙΓ' (1572-1585) καὶ τὸν καρδινάλιον Σιρλέτον († 1585)», *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 17 (1967/1975) 45, ὅπου σύντομη περιγραφή τοῦ κώδικα καὶ σχετικὴ μὲ αὐτὸν βιβλιογραφία.

2. Ὁ Προβατάρης ἔγινε γνωστὸς στὸν ἐπιστημονικὸ κόσμον χάρις στίς δύο μελέτες τοῦ π. PAUL CANART: «Un Crétois scribeur de la Bibliothèque Vaticane: Emmanuel Provataris», *Κρητικὰ Χρονικά*, 15-16 (1963) τχ. 2, σ. 84-96, καὶ «Les manuscrits copiés par Emmanuel Provataris (1546-1570). Essai d'étude codicologique», *Mélanges Eugène Tisserant*, τόμ. 4 (*Studi e Testi*, 236), σ. 173 κ.ἑ.

3. Μέχρι τώρα ὁ Ματθαῖος θεωρεῖτο ἀδελφὸς τοῦ Ἰππόλυτου καὶ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν Βάρελη ἐξ αἰτίας ἐσφαλμένης ἀναγνώσεως — ἢ μάλλον ἐσφαλμένης στίξεως — μιᾶς φράσεως βενετικῆ ἐγγράφου. Συγκεκριμένα, σὲ ἐγγραφοῦ τοῦ 1558, ποὺ ἐξέδωσε ἀρχικὰ ἡ ΦΑΝΗ ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ («Εἰδήσεις γιὰ ἐλληνικὰ τυπογραφεῖα τῆς Ἰταλίας τὸν 16ο αἰῶνα», *Δωδώνη*, 4, 1975, σ. 251-52) καὶ ἐπανεξέδωσε ὁ ΣΤΕΦ. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ («Τρεῖς πρώτες ἐκδόσεις (1548-1549) ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Βασιλείου Βάρελη καὶ ὁ Μητροφάνης Καισαρείας», *Θησαυρίσματα*, 20, 1990, σ. 246-48) λέγεται στὴν ἀρχή: *Domini Hipolitus et Georgius Barelli, fratres quondam domini Mathei*... Πράγματι, μὲ τὴ στίξη αὐτὴ τῶν δύο ἐκδοτῶν συνάγεται ὅτι ὁ Ἰππόλυτος καὶ ὁ Γεώργιος Βάρελης ἦσαν ἀδελφοὶ τοῦ πεθαμένου ἤδη Ματθαίου. Καὶ ἀντελήφθη μὲν ἡ Φανὴ Μαυροειδῆ ὅτι ἐδῶ πρόκειται γιὰ παρά-

Βασίλειος⁴, Ἰωάννης⁵, Γεώργιος⁶ καὶ Νικόλαος⁷ διακρίθηκαν σὲ ποικίλες πνευματικές, κοινωνικές καὶ πολιτικές δραστηριότητες. Ὁ Ἰππόλυτος φαίνεται ὅτι γεννήθηκε στὴ Βενετία. Τὴν πρωιμότερη μαρτυρία γι' αὐτὸν μᾶς δίνει τὸ κωδικογραφικὸ του σημεῖωμα στὸν Barber. gr. 493 (μὲ ἔργα Φωτίου καὶ Χρυσολωρᾶ): *Ἐτελειώθη τὸ παρῶν βίβλων διὰ χειρῶς ἐμοῦ Ἰππολίτου Βαρέλη ἐτη τῶ ἀπὸ τῆς γέννησεως Χ(ριστο)ῦ ἀμφὶ μῆν ἰουνίου καὶ ἐν Βενετία*⁸. Δὲν εἶναι βέβαια ἡ μόνη περίπτωση ἀνθρώπου μὲ ἐλάχιστη παιδεία, ποὺ ἀποτολμᾷ νὰ ἀντιγράψει χειρόγραφα. Ὁ Ἰππόλυτος τουλάχιστον φαίνεται ὅτι συνειδητοποίησε ἐγκαίρως τὴν ἀνεπάρκειά του καὶ δὲν συνέχισε τὸ ἔργο τοῦ κωδικογράφου. Τὸν συναντᾶμε κατόπιν στὸ βιβλίον ἐγγραφῶν τῆς ἐλληνικῆς ἀδελφότητος τῆς Βενετίας⁹, τῆς ὁποίας ἔγινε μέλος στὶς 23 Φεβρουαρίου 1553.

δοξὴ περίπτωση προσδιορισμοῦ τῆς ταυτότητος κάποιου προσώπου μὲ βάση τὸν ἀδελφὸ του καὶ ὄχι τὸν πατέρα του, ὅπως γίνεται πάντοτε, καὶ μάλιστα σὲ συμβολαιογραφικὴ πράξη, ὅπως ἐδῶ, ἀπέδωσε ὅμως τὴν παρέκκλιση ἀπὸ τὸν κανόνα στὸ γεγονός ὅτι ὁ Ματθαῖος Βάρελης ἦταν στὴ Βενετία προσωπικότητα πολὺ γνωστὴ καὶ μεγάλου κύρους (ΦΑΝΗΣ ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, *Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς ἀδελφότητος Βενετίας στὸ ἸΣΤ' αἰώνα. Ἐκδόση τοῦ Β' μητροῦ ἐγγραφῶν (1533-1562)*, Ἀθήνα 1976, σ. 121). Τὸ παράδοξο ὅμως τῆς περιπτώσεως αἰρεται, ἀν στίξουμε ὡς ἔξῃς: *Domini Hipolitus et Georgius Barelli, fratres, quondam domini Mathei...* Ἄλλωστε, ὅτι ὁ Ματθαῖος δὲν ἦταν ἕνας ἀκόμη ἀδελφὸς ἀλλὰ πατέρα τῶν ἀδελφῶν Βάρελη φαίνεται ἀπὸ δύο ἄλλα ἔγγραφα (τοῦ 1548 καὶ τοῦ 1561) ποὺ ἐκδίδει ὁ Στέφ. Κακλαμάνης (ἐνθ' ἄνωγ., σ. 240 καὶ 249 ἀντιστοίχως). Στὸ ἔγγραφο τοῦ 1548 διαβάζουμε (στίχ. 7-8): *... misser Basilio Barelli fu di misser Matheo...*, στὸ δὲ ἔγγραφο τοῦ 1561 (στ. 19-20): *... domino Hypolito Barelli quondam domini Mathei...* Γιὰ τὸν Ματθαῖο Βάρελη βλ. καὶ παρακάτω, σχόλια στὴν ἐπιστ. Α', στίχ. 20.

4. Γιὰ τὸν Βασίλειο Βάρελη, κωδικογράφου, ἐκδότη καὶ ἐφημέριου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀδελφότητος (1554-1556) βλ. Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, *Ἀνέκδοτα πατριαρχικὰ γράμματα (1547-1806) πρὸς τοὺς ἐν Βενετία μητροπολίτας Φιλαδελφείας καὶ τὴν ὀρθόδοξον ἐλληνικὴν Ἀδελφότητα*, Βενετία 1968, σ. 14-15, 16-17, ΦΑΝΗΣ ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, *Συμβολή*, σ. 98, ΕΥΤΥΧΙΑΣ ΛΙΑΤΑ, «Ἱερεῖς τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας ἀπὸ 1412-1558», *Θησαυρίσματα*, 13 (1976) 100, καὶ ΣΤΕΦ. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗ, «Τρεῖς πρώτες ἐκδόσεις».

5. Γιὰ τὸν Ἰωάννη Βάρελη, Ἰππότη τῆς Μάλτας καὶ πράκτορα τῶν Ἰσπανῶν ἀπὸ τὸ 1569 τουλάχιστον, βλ. τὴν ἐκτενὴ παράγραφο ποὺ τοῦ ἀφιερώνει ὁ Ι. Κ. ΧΑΞΙΩΠΗΣ, *Οἱ Ἑλληνες στὶς παραμονὲς τῆς ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 48-76.

6. Γιὰ τὸν Γεώργιο Βάρελη οἱ εἰδήσεις εἶναι λίγες: ἦταν μέλος τῆς Ἀδελφότητος ἀπὸ τὸ 1548 (ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, *Συμβολή*, σ. 296) καὶ τῆς ἐκδοτικῆς ἐταιρείας ποὺ ἴδρυσαν τὸ 1558 οἱ ἀδελφοὶ Βάρελη (ΚΑΚΛΑΜΑΝΗ, «Τρεῖς ἐκδόσεις», σ. 247· πρβλ. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, «Μάρκος Δεφαράνας, Ζακύνθιος στιχοῦργος τοῦ 16ου αἰώνα», *Θησαυρίσματα*, 21, 1991, σ. 307).

7. Γιὰ τὸν Νικόλαο Βάρελη βλ. παρακάτω, σχόλια στὴν Α', 11-12.

8. G. MERCATI, *Opere minori*, 3 (*Studi e Testi*, 78), Βατικανὸ 1937, σ. 289, σημ. 2.

9. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, *Συμβολή*, σ. 317, ἀρ. 965.

Γρήγορα ἀνέλαβε ἐνεργὸ ρόλο στὴ ζωὴ τῆς Ἀδελφότητος, στὸ διοικητικὸ συμβούλιο τῆς ὁποίας ἐπανειλημμένα συμμετεῖχε (1559, 1562, 1565)¹⁰.

Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἀδελφοῦ του Βασιλείου Βάρελη (τὸ 1557 ἢ 1558) ποὺ, μολοντί ἱερέας, εἶχε ἐπιδοθῆ καὶ σὲ ἐκδοτικὲς ἐπιχειρήσεις, οἱ τέσσερις ἀδελφοὶ του — καὶ κληρονόμοι, φαίνεται, τῶν τυπογραφικῶν του μηχανημάτων καὶ ὕλικῶν — συνέστησαν τὸ 1558 τυπογραφεῖο. Τὴ διεύθυνση τῆς ἐπιχειρήσεως ἀνέλαβαν ὁ Γεώργιος καὶ κυρίως ὁ Ἰππόλυτος, ἀφοῦ οἱ δύο ἄλλοι ἀδελφοὶ (Ἰωάννης καὶ Νικόλαος) ἀπουσίαζαν γιὰ μεγάλα διαστήματα ἀπὸ τὴ Βενετία¹¹. Τὸ τυπογραφεῖο αὐτὸ ἄργησε νὰ δώσει καρπούς. Μόλις τὸ 1564 ἐμφανίστηκαν δύο ἐκδόσεις, τὸ «Εὐχολόγιον» καὶ ἕνα «Ἀνθολόγιον», ὅπου ὅμως ὡς ἐκδότης ἐμφανίζεται μόνον ὁ Ἰππόλυτος¹². Συνολικά, ὡς τὸ 1571, ὁ Ἰππόλυτος Βάρελης πραγματοποιοῖ — ἀπὸ ὅσο γνωρίζουμε σήμερα — 13 ἐκδόσεις¹³ σὲ πολὺ ἄνισα χρονικὰ διαστήματα: 2 ἐκδόσεις (Εὐχολόγιο καὶ Ἀνθολόγιο) τὸ 1564, 9 ἐκδόσεις (Μηναῖα Μαρτίου - Ὀκτωβρίου καὶ Ἀνθολόγιο) τὸ 1568, 1 ἐκδόση (Παρακλητικὴ) τὸ 1569, καὶ 1 ἐκδόση (Εὐχολόγιο) τὸ 1570/71. Τὴν ἐκδόση τοῦ Ἀνθολογίου τοῦ 1564 ἐπιμελήθηκε ὁ Ζαχαρίας Σκορδίλης, τοῦ Εὐχολογίου τοῦ 1564 κάποιος μοναχὸς Λεόντιος Μογγιστὸς Ναυπλιεύς. Ὅλες τὶς ἄλλες ἐκδόσεις ἐπιμελήθηκε ὁ Ἰωάννης Ναθαναήλ¹⁴.

10. Αὐτόθι, σ. 99. Τὸ 1555/56 κατάρτισε ἕναν κανονισμὸ ποὺ ρύθμιζε τὶς σχέσεις τῶν ἐφημερίων τοῦ ναοῦ μὲ τὴν ἐλληνικὴ κοινότητα καὶ τὴ διοίκηση τῆς Ἀδελφότητος (ΛΙΑΤΑ, «Ἱερεῖς τῶν Ἑλλήνων», σ. 87, 90-91 καὶ 105-106).

11. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, «Εἰδήσεις», σ. 241-52, καὶ ΣΤ. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗ, «Τρεῖς ἐκδόσεις», σ. 231-32, 247-52.

12. Στὸν κολοφῶνα καὶ τῶν δύο σημειώνεται: *... ἐτυπώθη ἐνετίσιν ἐν οἰκίᾳ Ἰππολίτου τοῦ Βαλέριδος...* Τὸν ἐκλογιστικὸν τύπον Βάλερις, -ιδος, χρησιμοποίησε παλαιότερα στὶς ἐκδόσεις του καὶ ὁ Βασίλειος Βάρελης. Ὁ ἴδιος τύπος (Βάλερις) ἀναγράφεται καὶ στὸ τυπογραφικὸ σῆμα ποὺ χρησιμοποίησε ὁ Ἰππόλυτος (βλ. Ε. LEGRAND, Β.Η., 15-16 αἰ., τόμ. 4, σ. 139).

13. ΘΩΜΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία (1466 εἰ. - 1800)*, τόμ. 1, Ἀθήνα 1984, σ. 696, καὶ τόμ. 2, Ἀθήνα 1986, ἀρ. 220α, 232α, 239: ἐκδόσεις ποὺ περιγράφονται γιὰ πρώτη φορὰ (πρβλ. καὶ ἀρ. 246): ὀκτὼ ἐκδόσεις περιγράφει ὁ LEGRAND, Β.Η., 15-16 αἰ., τόμ. 4, ἀρ. 620, 650-655, 680, καὶ δύο Μηναῖα οἱ Γ. ΛΑΔΑΣ - ΑΘ. ΧΑΤΖΗΑΝΜΟΣ, *Προσθήκες καὶ συμπληρώσεις στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τοῦ Émile Legrand γιὰ τοὺς αἰῶνες XV, XVI καὶ XVII*, Ἀθήνα 1976, σ. 53-54.

14. Εἶναι ἴσως ἀξιοσημείωτο ὅτι τὸ 1569-1570 ὁ Ἰωάννης Ναθαναήλ ἐργαζόταν συγχρόνως ὡς ἐπιμελητὴς ἐκδόσεων Μηναίων καὶ γιὰ τὸν Ἰππόλυτο Βάρελη καὶ γιὰ τὸν Ἰάκωβο Λεογκίνο. Στὸν πρόλογο τοῦ Μηναίου Μαρτίου (ἐκδ. Λεογκίνου, 1569) ἐγκωμιάζει καὶ τοὺς δύο: *... εὐρῶν δύο καλῶ τε καγαθῶ ἄνδρε, τὸν τε κῆρον Ἰππολίτον τὸν Βάλεριν δηλονότι καὶ τὸν κῆρον Ἰάκωβον τὸν Λεογκίνον...* (LEGRAND, ὁ.π., σ. 155). Θὰ περίμενε κανεὶς ὅτι δύο ἐκδότες ποὺ ἐκδίδουν συγχρόνως ὅμοια βιβλία θὰ εἶχαν μᾶλλον ἀνταγωνιστικὲς σχέσεις μεταξύ τους.

Μετὰ τὴν τελευταία του ἔκδοση τὰ ἔχνη τοῦ Ἰππολύτου Βάρελη χάνονται¹⁵. Φαίνεται ὅτι πέθανε τότε ἢ λίγο ἀργότερα.

Δύο εἶναι τὰ ζητήματα πού ἀπασχολοῦν τὸν Ἰππόλυτο Βάρελη στὶς ἐπιστολές του: ἡ ἀναζήτηση καὶ ἡ προπαρασκευὴ κειμένων πρόσφορων πρὸς ἔκδοση καὶ ἡ εἴσπραξη τοῦ δανείου πού εἶχε δώσει στὸν ἐπίτροπο τῆς μονῆς Σινᾶ μοναχὸ Μερκούριο.

Ἡ ἐκδοτικὴ του δραστηριότητα περιορίζεται σὲ μόλις ἑπτὰ χρόνια (1564-1571), ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ τέσσερα (1564-1568) ἦσαν περίοδος ἐκδοτικῆς ἀπραξίας, τουλάχιστον φαινομενικά. Γιατὶ οἱ ἐκδιδόμενες παρακάτω ἐπιστολές του — πού ἐντάσσονται χρονικὰ στὴν περίοδο αὐτὴ τῆς ἐκδοτικῆς ἀνάπαυλας — δείχνουν νὰ τὸν ἀπασχολεῖ πολὺ σοβαρὰ τὸ περαιτέρω ἐκδοτικὸ του πρόγραμμα. Τὸ 1568 ὁ Βάρελης ἐπανεμφανίζεται ἐντυπωσιακὰ στὴ βιβλιογορὰ τῆς Βενετίας μὲ μιὰ σειρά ὀκτῶ Μηναιῶν καὶ ἑνὸς Ἀνθολογίου, βιβλίων δηλαδὴ πού εἶχαν μὲν ἐξασφαλισμένη τὴν ἐμπορικὴ ἐπιτυχία, ἀλλὰ πού ἦσαν πάντως ἐκδόσεις εὐκολες, ἀφοῦ εἶχαν ἐπανεκδοθῆ δεκάδες φορές προηγουμένως. Ὡστόσο, κατὰ τὴν περίοδο πού καλύπτουν οἱ ἐπιστολές του (Μάρτιος 1566 - θέρους 1567) φαίνεται νὰ σχεδιάζει ἐκδόσεις κειμένων μὲ πολὺ μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον, πού ἂν τελικὰ τίς πραγματοποιοῦσε, ἄλλη θὰ ἦταν ἡ θέση τοῦ Βάρελη στὴν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου. Δίκαιο πάντως εἶναι νὰ τοῦ ἀναγνωρίσουμε ὅτι διέθετε ἐκδοτικὸ αἰσθητῆριο ὀξύτατο, ἀφοῦ ἀπὸ τίς ἐκδόσεις πού σχεδίαζε ἄλλες γνώρισαν μεγάλη δημοτικότητα, ὅταν ἀργότερα πραγματοποιήθηκαν ἀπὸ ἄλλους, ὅπως ὁ Χρονογράφος (ἐπιστ. Β', 49-52) καὶ ἄλλες θὰ ἦσαν ἀσφαλῶς ἀπὸ τὰ πιὸ πρωτότυπα ἢ πρωτοποριακὰ βιβλία τῆς ἑλληνικῆς βιβλιογραφίας, ὅπως ὁ διγλωσσος Πορτολάνος (Β', 30-37) καὶ ἡ μετάφραση τοῦ Ψαλτηρίου καὶ — μέρους ἔστω — τῆς Καινῆς Διαθήκης (Β', 53-58).

Τὸ ἄλλο ζήτημα πού ἀπασχολεῖ — πού κατατρέπει, θὰ ἔλεγε κανεὶς — τὸν Ἰππόλυτο Βάρελη στὶς ἐπιστολές του εἶναι ἡ εἴσπραξη κάποιου σημαντικοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ, πού τοῦ χρεωστοῦσε ὁ Σιναΐτης μοναχὸς Μερκούριος. Ἡ οἰκονομικὴ αὐτὴ ἐκκρεμότητα ἦταν καὶ ὁ κύριος λόγος τῆς ἐκδοτικῆς του ἀπραξίας κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ, ὅπως ὑπαινίσσεται ὁ ἴδιος: ἂν δὲν πάρομε τὰ μᾶς χρωστεῖ ὁ καλόγερος, κατὰ θέλω σταμπάρει (Β', 38). Τὸ δάνειο εἶχε δοθῆ ἀπὸ τὸν Ἰππόλυτο στὸν Μερκούριο μὲ τὴν προσδοκία ὅτι θὰ ἐξοφλεῖτο σύντομα, μὲν οἱ Μερκούριος θὰ εἰσέπραττε τὸ ὑπεσχημένο χρηματικὸ βοήθημα τοῦ Ἰσπανοῦ βασιλιά πρὸς τὴ μονὴ Σινᾶ¹⁶, πράγμα ὅμως πού δὲν ἔγινε.

15. Καὶ στὰ ἀρχεῖα τῆς Ἀδελφότητος ἡ τελευταία μνεῖα του ἀνάγεται στὶς 27 Φεβρουαρίου 1571 (ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, *Συμβολή*, σ. 99).

16. ΠΕΡΙΚΛΗ ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗ, *Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Σινᾶ*, Ἱεροσόλυμα 1875 (φωτογραφικὴ ἀνατύπωση μὲ τὴν ἐπιμέλεια Παναγ. Φ. Χριστόπουλου, Ἀθήνα 1978) σ. 103 κ.έ.,

Τότε, φαίνεται, (τὸ 1560 ἢ 1561) ὁ Ἰππόλυτος ἔστειλε στὴν Ἰσπανία, γιὰ νὰ διεκδικήσει τὰ ὀφειλόμενα, τὸν ἀδελφὸ του Νικόλαο, ἐφοδιασμένο πιθανῶς μὲ κάποια δικαστικὴ ἀπόφαση, πού βεβαίωνε τὸ δίκαιο τῆς ἀπαιτησεῶς του, ἢ μὲ πληρεξούσιο πού ἀναγκάστηκε νὰ τοῦ δώσει ὁ Μερκούριος, ὡς ἐπίτροπος τῆς μονῆς Σινᾶ. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ τράβηξε ἐπὶ μιὰ πενταετία (Δ', 15-17) ἐξ αἰτίας τοῦ περισπασμοῦ τῶν ἰσπανικῶν ἀρχῶν σὲ πολεμικὲς προπαρασκευές, ἀλλὰ καὶ τῶν μηχανοραφιῶν, τῶν ἀναβολῶν καὶ τῆς ἀρνήσεως τελικὰ τοῦ Μερκουρίου νὰ πάει καὶ ὁ ἴδιος στὴν Ἰσπανία γιὰ νὰ διευκολύνει τὴ διευθέτηση τοῦ ζητήματος (Β', 7-8, 14-20, Δ', 18-19). Στὸ μεταξὺ ἡ παρατεινόμενη παραμονὴ τοῦ Νικόλαου Βάρελη στὴν Ἰσπανία δημιουργοῦσε νέα ἔξοδα, πού ἐπιβάρυναν ἀκόμη περισσότερο τὰ στενὰ οἰκονομικὰ τοῦ Ἰππολύτου (Α', 18-23, Β', 8-10, 21, Ε', 12-14). Τὸ ζήτημα ἔγινε ἀκόμη πιὸ περίπλοκο, ὅταν οἱ Φραγκισκανοὶ μοναχοὶ τῶν Ἱεροσολύμων κατήγγειλαν ὅτι καταπιέζονται ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ ὀρθοδόξους - Ἀγιοταφίτες καὶ Σιναΐτες κυρίως — πράγμα πού ἔκανε, φαίνεται, τοὺς Ἰσπανοὺς νὰ σκεφθοῦν μήπως τὴ χρηματικὴ χορηγία ἔπρεπε νὰ τὴ δώσουν ὄχι στοὺς Σιναΐτες ἀλλὰ στοὺς ἀναξιοπαθοῦντες Φραγκισκανοὺς¹⁷. Τὴν κρίσιμη ἐκείνη στιγμή ὁ Ἰππόλυτος Βάρελης ζήτησε τὴ συμπαράσταση τῆς βενετικῆς κυβερνήσεως, ἡ ὁποία πράγματι παρήγγειλε στὸν πρεσβυτή της στὴ Μαδρίτη νὰ ὑποστηρίξει τὸ αἶτημα τῶν Σιναΐτων, καὶ ἐπομένως καὶ τοῦ Βάρελη (Ζ', 51-56, Ζ', 6-11). Τελικὰ, τὸ θέρους τοῦ 1567, ὁ Βάρελης εἰσέπραξε ἀπὸ τοὺς Ἰσπανοὺς τὰ λεφτά του, καὶ μολοντί παραπονεῖται ὅτι δὲν καλύφθηκαν ὅλες του οἱ σχετικὲς δαπάνες (Ζ', 47-51), φαίνεται ὅτι τὸ κεφάλαιο αὐτὸ τοῦ ἐπέτρεψε νὰ πραγματοποιήσει τὴν ἔκδοση τῶν ἑννέα βιβλίων τὸν ἐπόμενο χρόνο.

Ὁ συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς Ἡ' Μανουὴλ Γλυτζούνης εἶναι πιὸ γνωστὸ πρόσωπο¹⁸. Ἡ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Προβατάρη εἶναι μὲν ἀχρονολόγητη,

ὅπου δημοσιεύεται ἔγγραφο (20 Μαΐου 1558) τοῦ βασιλέα Φιλίππου Β' τῆς Ἰσπανίας, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο, ἡ προμάμμη του βασίλισσα Ἰσαβέλλα (1451-1504) ἦταν ἐκείνη πού θέσπισε ἐτήσια χορηγία 500 χρυσῶν δουκάτων πρὸς τὴ μονὴ Σινᾶ. Τὴ χορηγία αὐτὴ ἀνανέωσε ὁ πατέρας τοῦ Φιλίππου Κάρολος Ε' καὶ ἤδη μὲ τὸ παρὸν ἔγγραφο τὴν ἀνανεώνει καὶ πάλι ὁ ἴδιος. Δίνεται δὲ ἐντολὴ νὰ καταβάλλεται τὸ ποσὸ αὐτὸ σὲ τρεῖς δόσεις ἀπὸ τὸ ταμεῖο τοῦ Ἰσπανοῦ ἀντιβασιλέα τῆς Νεαπόλεως. Βλ. καὶ ΚΩΝΕΤ. Ν. ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ μονὴ τοῦ ὄρους Σινᾶ*, Ἀθήνα 1932, σ. 308-311· πρὸβλ. παρακάτω, σὺνδύματα στὴ Β', 6.

17. Βλ. παρακάτω, σὺνδύματα στὴν Ζ', 52.

18. Τὴ σχετικὴ μὲ τὸν Γλυτζούνη βιβλιογραφία συγκέντρωσε πρόσφατα ὁ ΤΡΙΑΝΤ. Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ, «Τὰ ἐμπορικὰ ἔγχειρίδια τῆς βενετοκρατίας καὶ τῆς τουρκοκρατίας», στὸν τόμο *Προσεγγίσεις στὶς νοοτροπίες τῶν βαλκανικῶν λαῶν, 15ος-20ος αἰ.*, Ἀθήνα 1988, σ. 74, σημ. 5. Ἐς προστεθοῦν τὰ νεώτερα δημοσιεύματα: Γ. ΚΕΧΑΓΙΟΓΛΟΥ, «Τρεῖς ἀβιβλιογράφητες ἐκδόσεις», *Τετράδια Ἑργασίας* (τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἑρευ-

πρέπει όμως να γράφτηκε το 1566 ή 1567, όπως προκύπτει από όσα λέγονται στα σχετικά σχόλια. Πρόκειται για επιστολή σύντομη και έντελως περιστασιακή, είναι όμως σημαντική, όχι μόνο γιατί είναι η μόνη γνωστή — και μάλιστα αυτόγραφη — επιστολή του¹⁹, αλλά και γιατί αποτελεί την πρωιμότερη μαρτυρία της παρουσίας του Γλυτζούνη στην Ίταλία.

Κατά την έκδοση των επιστολών ακολουθούνται οι αρχές που εκτέθηκαν σε παλαιότερο δημοσίευσμά μου²⁰, όπου εκδίδονται άλλες επιστολές από τον ίδιο κώδικα. Στο επιτασσόμενο κάθε επιστολής κριτικό υπόμνημα αποκαθίστανται ορθογραφικά μόνο οι λέξεις εκείνες που εξ αιτίας της εσφαλμένης γραφής τους από τον συντάκτη της επιστολής είναι ανακατανοήτες ή δεκτικές παρερμηνείας. Ίδιωματικές και άλλες λέξεις που χρήζουν έρμηνείας αναγράφονται και έρμηνεύονται στον συγκεντρωτικό Πίνακα Λέξεων στο τέλος.

Α' — Ίππόλυτος Βάρελης προς Μανουήλ Προβατάρη.

Βενετία, 28 Μαρτίου 1566

Πρωτότυπο (κώδ. Vatic. gr. 2124, φ. 144, άρ. 125). Κατάσταση διατηρήσεως καλή. Στην πίσω όψη ή έπιγραφή: *Τῷ ἡγαπιμένο μοι και ὡς πατήρ | κ(υρί)ω Ἐμανουήλ τῷ Προβατάρη, | ἐν Ρώμῃ. Καὶ παρακάτω: Sp(ettabi)le m(ise)r Emanuel Provatarì, | gentiluomo grecho, mio s(ign)or. | Roma.*

Π ε ρ ί λ η ψ η. — Ὁ Βάρελης είχε στείλει ένα γράμμα στον Προβατάρη με τον Γιώργη Τρώλο, ο οποίος επίσης άμέλησε να ένημερώσει τον Βάρελη για κάποια υπόθεση που του είχε αναθέσει. Ὁ Βάρελης θά ήθελε να έχει αντίγραφο του Πτωχοπροδρόμου. Ὁ άδελφός του Νικολός Βάρελης βρίσκεται στην Ίσπανία και ταλαιπωρεΐται. Τά οικονομικά του Ίππόλυτου δέν πάνε καλά. Ἀδημονεΐ για την έξόφληση του δανείου που είχε δώσει.

Ἰϸ Χϸ. 1566, μηνὶ μαρτίῳ 28, ἐν Β(ενετί)α

† Ἠγαπιμένε μοι μισέρ Μανουήλ, χαίρης ἐν Κ(υρί)ω· δεόμεθα και ἡμῆς ἦνα ἢ παρούσα μου |³ σε έβρι ἐν ἡρία και καλλά, και ἡμῆς καλλῶς έχομεν. ἢ παρούσα μου ἦνε να χερετω την |⁴ αὔθεντία σου. κάτεχε πῶς σου ἡγραφα με των Γεώργι των Τρώηλο, και οὐ γνώσκω ἂν |⁵ σου την έδοσε, και παρακαλῶ την ὄτη να μου δόση ἡδισην διά λόγου του, ἂν ἦνε αὐτοῦ |⁶ ἢ που ἦνε· και ἂν τον έβρις ῥότησ' τον, πῶς ἐγὼ έχω παραπονον εἰς του λόγου του πῶς |⁷ δέν μου έδοσε ἀπολογία εἰς την ἡποθεσήν μου, ὅπου τον ἡχα παραγγίλη. ἄλλον |⁸ ἡχα γράφη της αὔθεντία σου ὄτη ἐποθίμου να έβανες τινὰν να μάς έγραφε |⁹ των Πτωχοπροδρόμο, και ὄ,τη ἡπάγη να τὸ πληρόσο, ἢ και τίποτε ἄλλον ὁμορφον· |¹⁰ ἢ αὔθεντία σου δός μη ἀπόκριση τὸ τη δοίξης να κατέχο να κυβερνοῦμε. |¹¹ ἀκόμη να κατέχης και περι των ἐμῶν πόθεν ἡβρίσκοντε· και πρώτον ὁ κὸρ Νικολῶς, |¹² ὁ ἀδελφός μου, ἦνε 6 μίνες ὁποῦ τον ἀνιμένη εἰς την Ἡσπάνια και ὄλο του γράφη |¹³ ἀνιμένε με, ὄτη ὄραν την ὄραν ἐρχομε· οὗτος γράφη. ὁ π(ατέ)ρας ὁ Πίος ἐβρίσκεται |¹⁴ εἰς την Φιλάνδρια. για να λιμογδέρηθῃ διο τορνέσα χάνη τὰ περήσα |¹⁵ και κηνητινέβη, ὄπου ὄσον πάγη ὄνπρὸς ὁ καιρός ἀρχηνοῦση ἀρμάτες και |¹⁶ πεύτου ἢ αὔθέντες εἰς λογισμοῦς και οὐδε ἡστεντέρι μοναστήρια, μόνον τῶ |¹⁷ σφερών τον. ἦτα χρία ὁ ἀδελφός μου να τιγανίσετε ὄστε να βαρεθῇ; |¹⁸ δέν μου ἀρέσου ἢ δουλιές του οὐδὲ τί-

νων) 10 (1988) 464-65, SYSSÉ G. ENGBERG, «Greek Literacy and Liturgical Books: Manolis Glyzounis' Edition of the "Prophetie", Venice 1595/96», *Epsilon*, τχ. 2 (1988) 31-44, ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ, «Greek Literacy during the Tourkokratia and Manolis Glyzounis' Edition of the "Prophetie", Venice 1595/96», *Proceedings of the 1st Intern. Congress on the Hellenic Diaspora* (ed. John M. Fussey), τόμ. 2 (from 1453 to modern times), Ἀμστερνταμ 1991, σ. 41-46, και ΓΙΑΝΝΗ ΚΑΡΑ, *Οἱ θετικὲς ἐπιστῆμες στὸν ἑλληνικὸ χῶρο (15ος-19ος αἰ.)*, Ἀθήνα 1991, σ. 189-190 κυρίως.

19. Οἱ δύο επιστολές του Γλυτζούνη προς τον Γαβριήλ Σεβήρο, που περιέχονται σε διάφορους κώδικες (Βουλῆς 101, Βρετ. Μουσείου Addit. 19551 κ.ά.), γράφτηκαν πράγματι από τον Μάξιμο Μαργούνιο και προτάχθηκαν αντιστοίχως του Ψαλτηρίου (1586) και του Ἀνθολογίου (1587) που εξέδωσε ὁ Γλυτζούνης (βλ. LEGRAND, B. H., 15-16 αἰ., τόμ. 2, σ. 47-48 και 48-50· πρβλ. G. FEDALTO, *Massimo Margunio e il suo commento al "De Trinitate" di S. Agostino (1588)*, Brescia 1967, σ. 49, 295-96).

20. ΠΑΤΡΙΝΕΑΗ, «Επιστολαὶ Ἑλλήνων», σ. 49-50.

ποτε, μὰ ἐπιδή θέλη οὗτος, ἡπομονή. μου¹⁹ βαριφένετε ὅτι ἔχο τὸν ἐξοδὸν καὶ ἀνιμένο νὰ ξελιτροθὸ καὶ ἄλλον ὀπίσω²⁰ πάγο. ὅσες φοραῖς ἀνακατόθη ὁ μακαρίτης ὁ κίρης μου μὲ παπαδοκαλογίρους²¹ πάντοτε τὸν ἐκόστισαν ἀρμιρά. μὰ ἔναν Θεόν, ὅτι κρένο δέκα χιλιάδες²² τὸν ἐκόστισαν. τὼ ὄμιος καὶ ἐγὼ ἡμε ἐκινῆς τῆς σκλίθρας καὶ δὲν νοῶ τὴν²³ παραδραμὶ ὀποῦ κάμνο καὶ τὴν ζημία· ἐτούτο ἦνε φανερόν εἰς²⁴ τοὺς πάντας. ἡπομονή· ὁ ἱπομίνας εἰς τέλος ἢ σοθίσετε ἢ ξεκολοθίσετε.²⁵ ἄλλον μὴ οὐκ ἔχο. το δίνουμε ὀριζε με καὶ ἡμε εἰς τοὺς ὀριζιμού(ς) σου.

²⁶ Ὁ σὸς υἱὸς ²⁷ Ἰππόλυτης Βάρελης.

24 ὁ ἱπομίνας—σοθίσετε· πρβλ. Ματθ. 10, 22· Μαρκ. 13, 13.

10 μη = μοι / 13 οὗτος = οὕτως / 14 Φιλάνδρια = Φλάνδρα / 17 ἦτα = ἦταν

ΣΧΟΛΙΑ

4. τὸν Γεώργη τὸν Τρώιλο. Οἰκεῖο τοῦ Βάρελη καὶ τοῦ Προβατάρη ἀλλὰ ἄγνωστο ἀπὸ ἄλλου πρόσωπο. Φαίνεται ὅτι διέμενε στὴ Βενετία, τὴν ἐποχὴ ὅμως αὐτὴ (1566-67) βρισκόταν στὴ Ρώμη, ὅπως συνάγεται καὶ ἀπὸ τὴν παρούσα ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐπόμενες ἐπιστολές τοῦ Βάρελη (Δ', 27, Ε', 26, Ζ', 15). Καταγόταν πιθανότατα ἀπὸ τὴ γνωστὴ ρεθυμινιώτικη οἰκογένεια τῶν Τρώιλων, γιὰ τὴν ὁποία βλ. Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, «Ἀνέκδοτα βενετικὰ ἔγγραφα (1618-1639) γιὰ τὸν Ἰωάννη-Ἀνδρέα Τρώιλο, τὸν ποιητὴ τοῦ Ροδολίνου», *Θησαυρίσματα*, 2 (1963) 63-77. Στὴ μελέτη του αὐτὴ ὁ καθηγητὴς Μανούσασιας σημειώνει (σ. 64-66 καὶ σημ. 1) τρία πρόσωπα ποὺ ἔφεραν τὸ ὄνομα Γεώργιος Τρώιλος καὶ ζοῦσαν στὸ Ρέθυμνο κατὰ τὰ τέλη τοῦ 16ου καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 17ου αἰώνα: α' — τὸν πατέρα τοῦ ποιητῆ, ποὺ τὸ 1618 εἶχε ἤδη πεθάνει, ἄγνωστο πότε ἀκριβῶς, β' — ἓνα δικηγόρο, ποὺ μαρτυρεῖται στὸ Ρέθυμνο τὸ 1589 καὶ τὸ 1615 καὶ ποὺ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦταν ὁ αὐτὸς μὲ τὸν πρῶτο, δηλαδὴ ὁ πατέρας τοῦ ποιητῆ, καὶ γ' — ἓναν ὁμώνυμο νοτάριο Ρεθύμνου (τοῦ ὁποίου ὁ νοταριακὸς κώδικας καλύπτει τὴν περίοδο 1585-1600), ποὺ δὲν εἶναι δυνατὸν ὅμως νὰ ταυτιστῆ μὲ τὸν πρῶτο, ἀφοῦ πέθανε τὸ 1635. (Γιὰ τοὺς δύο πρῶτους βλ. ἐπίσης ΚΩΝΣΤ. ΝΤΟΚΟΥ, «Νέαι εἰδήσεις περὶ τοῦ Ἰωάννου-Ἀνδρέου Τρώιλου ἐξ ἀνεκδότων βενετικῶν ἔγγράφων», *Θησαυρίσματα*, 8 (1971) 277 καὶ σημ. 15). Ἄν ὁ Γεώργιος Τρώιλος τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Βάρελη μπορεῖ νὰ ταυτιστῆ μὲ κάποιον ἀπὸ τοὺς δύο πρῶτους ὁμωνύμους του εἶναι ἐρευνητέο καὶ πάντως ὄχι ἀπίθανο.

9. τὸν Πτωχοπροδρόμο. Στὸ αἶτημά του γιὰ τὴν ἀντιγραφὴ τοῦ Πτωχοπροδρόμου — ποὺ σχεδίαζε νὰ τὸν ἐκδώσει — ἐπανέρχεται ὁ Βάρελης καὶ σὲ ἐπόμενες ἐπιστολές του (Β', 27, Γ', 11, Ζ', 39). Ἐπρόκειτο γιὰ τὰς

κανόνας τοῦ Πτωχοπροδρόμου (Ζ', 39), δηλαδὴ γιὰ τὴν Ἐξήγησιν εἰς τοὺς ἐν ταῖς θείαις καὶ δεσποτικαῖς ἑορταῖς μελουργηθέντας κανόνας παρὰ τῶν ἁγίων καὶ σοφῶν μελωδῶν Κοσμᾶ καὶ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ (MIGNE, P. G., τόμ. 133, στ. 1009-10 καὶ 1229 κ.έ.).

11-12. ὁ κὺρ Νικολός, ὁ ἀδελφός μου. Ὁ Νικόλαος, στὸν ὁποῖον ὁ Ἰππόλυτος ἀναφέρεται ἐκτενωῶς καὶ στὶς ἐπόμενες ἐπιστολές του (Β', 9 κ.έ., Γ', 16, Δ', 15 κ.έ., 24, Ε', 12 κ.έ., Ζ', 47 κ.έ. Ζ', 8), εἶναι πρόσωπο γνωστὸ καὶ ἀπὸ ἄλλες πηγές. Γιὰ πρώτη φορὰ μαρτυρεῖται τὸ 1541, ὅταν ἔγραψε τὸν κώδικα Mutin. 33 (III A 19), ὅπου (φ. 139) τὸ σημείωμα: ἴ ἐτελειώθη τὸ παρὸν βιβλίον διὰ χειρὸς ἐμοῦ Νικολ(άου) Βάρελη, ἔτι ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομείας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀφμᾶ, ἐν μηνὶ νοεβρίῳ λ', ἰνδι-κτιῶνος ιδ' (βλ. V. PUNTONI, «Indice dei codici greci della Biblioteca Estense di Modena», *Studi Italiani di Filologia Classica*, 4 (1896) 402· πρβλ. M. VOGEL - V. GARDTHAUSEN, *Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance*, Λειψία 1909, σ. 346, ὅπου ἐσφαλμένα ὁ Νικόλαος φέρεται ὡς ἱερεὺς. Ἄν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὸ παραπάνω σημείωμα, ὁ Νικόλαος δὲν εἶναι δυνατὸν βέβαια νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς λόγιος, φαίνεται ὅμως περισσότερο ἐγγράμματος ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του Ἰππόλυτο. Ὡς ἐνεργὸ μέλος τῆς Ἀδελφότητος ὁ Νικόλαος μαρτυρεῖται κατὰ διαστήματα, ἀπὸ τὸ 1553 ὡς τὸ 1575 (ΜΑΥΡΟΒΙΑΗ, *Συμβολή*, σ. 99). Στὸ μεταξύ, ὅπως σημειώθηκε παραπάνω, τὸ 1558 ἦταν μέλος τῆς ἐκδοτικῆς ἐταιρείας ποὺ εἶχαν συστήσει οἱ τέσσερις ἀδελφοὶ Βάρελη, μολοντί τότε ὁ Νικόλαος ἀπουσίαζε ἀπὸ τὴ Βενετία. Ὅπως ὁ ἀδελφός του Ἰωάννης, ὁ Νικόλαος ὑπηρετήσε ὡς πράκτορας τοὺς Ἰσπανοὺς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀπεστάλη δύο φορές στὴν Κωνσταντινούπολη (1569/1570 καὶ 1576) γιὰ νὰ συλλέξει στρατιωτικὲς πληροφορίες (λεπτομερεῖς εἰδήσεις καὶ σχετικά ἔγγραφα βλ. στοῦ Ι. Κ. ΧΑΣΙΩΤΗ, *Οἱ Ἕλληνες*, σ. 50 σημ. 2, 131, 132 σημ., 244-47). Συνδυάζοντας τὴν ιδιότητά του αὐτὴ μὲ τὴν ἐμπορία χειρογράφων καὶ μὲ ἄλλες δραστηριότητες ἔζησε γιὰ μεγάλες περιόδους στὴν Ἰσπανία. Ἀπὸ τὴν ἐπιστ. Δ', 17, τοῦ 1566, προκύπτει ὅτι βρισκόταν στὴν Ἰσπανία ἀπὸ τὸ 1561 (τὴν ἔτι εἶναι πέντε χρόνοι), μολοντί φαίνεται ὅτι διέκοψε γιὰ κάποια περίοδο τὴν ἐκεῖ παραμονή του γιὰ νὰ ἐπιστρέψει στὴν Ἰταλία (Β', 9-18). Τὸ 1568 πάντως βρισκόταν ἀκόμη — ἢ καὶ πάλι — στὴν Ἰσπανία, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Συναίτη Μερκουρίου πρὸς τὸν Προβατάρη (ἀνεκδοτὴ στὸν κώδικα Vatic. gr. 2124, φ. 138, ἀρ. 118, τῆς 30 Ὀκτωβρίου 1568: μιὰ κόπια... τὴν ἔχει ὁ Βάρελης ὁ Νικολός εἰς τὴ Σπάνια). Τὸ 1572 πούλησε 22 πολύτιμους ἑλληνικοὺς κώδικες στὸν βασιλέα τῆς Ἰσπανίας Φίλιππο Β' (σήμερα στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ἐσκουριάλ· βλ. ΧΑΣΙΩΤΗ, *Οἱ Ἕλληνες*, σ. 50 σημ. 2, ὅπου σχετικὴ βιβλιογραφία, στὴν ὁποία ἄς προστεθῆ τὸ νεώτερο δημοσίευμα τοῦ GREGORIO DE ANDRÉS, *Los códices griegos de Nicolás Barelli y las reclamaciones de Jorge*

Niquifor», *Scriptorium*, 25 (1971) 71-75). Τὸ 1573-1575 μαρτυρεῖται ἐπανειλημμένα στὴ Βενετία, ἀλλὰ μετὰ τὴ δευτέρα ἀποστολὴ του στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1576 χάνονται τὰ ἔχνη του. Μία ἀόριστη ἀναφορὰ τοῦ Γαβριήλ Σεβήρου τὸ 1585 σὲ κάποιον μισερ *Νικόλαο εἰς τὴν Σιβύλλιαν* (Σεβίλλη) θὰ μπορούσε ἴσως νὰ συσχετισθῇ μὲ τὸν Νικόλαο Βάρελη (βλ. σχετικὴ σημείωση τοῦ Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, «Αὐτόγραφο τεύχος χρονικῶν σημειωμάτων καὶ δοσοληψιῶν (1578-1588) τοῦ Γαβριήλ Σεβήρου», *Θησαυρίσματα*, 9 (1972) 52 καὶ 33).

12. εἶναι 6 μῆνες ὅπου τὸν ἀνιμένει εἰς τὴν Ἰσπανία. Δὲν εἶναι σαφὲς ποῖον ἀνέμενε στὴν Ἰσπανία ὁ Νικόλαος Βάρελης. Ἀπὸ ὅσα ὅμως λέγονται στὶς ἐπόμενες ἐπιστολὰς (Β', 5 κ.έ., Γ', 15-17, Δ', 15-19, Ε', 12-14, Ζ', 47 κ.έ., Ζ', 2 κ.έ.) γίνεται φανερό ὅτι ὁ ἀναμενόμενος ἦταν ὁ Σιναίτης μοναχὸς Μερκούριος, γιὰ τὸν ὁποῖο βλ. παρακάτω, σχόλια στὴ Β', 6.

13. ὁ πατέρας ὁ Πίος. Ἄγνωστος καθολικὸς μοναχὸς ἢ κληρικὸς προφανῶς, πού εἶχε, φαίνεται, κάποια ἀνάμιξη στὶς οἰκονομικὲς διαφορὰς τῶν ἀδελφῶν Βάρελη μὲ τὸν Μερκούριο.

14. γιὰ νὰ λιμογδῆρνεῖ τὸ ὑποκείμενο ἐδῶ — καὶ ἐξῆς — εἶναι πάλι ὁ Νικόλαος Βάρελης καὶ ὄχι ὁ πατέρας Πίος τῆς ἀμέσως προηγούμενης φράσεως.

20. ὁ μακαρίτης ὁ κύρης μου, δηλαδὴ ὁ Ματθαῖος Βάρελης (ὅπως ἀποσαφηνίστηκε στὴν εἰσαγωγὴ). Ὁ Ματθαῖος ἦταν δραστήριο μέλος τῆς ἐλληνικῆς ἀδελφότητος τῆς Βενετίας, ὅπου γιὰ πρώτη φορὰ μαρτυρεῖται τὸ 1516. Τὸ 1526-27 καὶ τὸ 1528-29 ἦταν πρόεδρος τῆς Ἀδελφότητος. Πέθανε λίγο μετὰ τὸ 1542. (Γιὰ τὸν Ματθαῖο Βάρελη βλ. τὴν εἰδικὴν παράγραφο στὸ πολυτιμο βιβλίον τῆς Φ. ΜΑΥΡΟΒΙΔΗ, *Συμβολή*, σ. 121, ὅπου καὶ ἀναφορὰ στὶς σχετικὲς πηγὰς καὶ τὴ βιβλιογραφία, στὴν ὁποία ἄς προστεθῇ ἡ νεώτερη μελέτη τοῦ ΑΝΤ. ΠΑΡΔΟΥ, «Ἀλφαβητικὸς κατάλογος τῶν πρώτων μελῶν τῆς ἐλληνικῆς ἀδελφότητος Βενετίας ἀπὸ τὸ κατὰστιχο 129 (1498-1530)», *Θησαυρίσματα*, 16 (1979) 300, 313, 378, καὶ 17 (1980) 178-179, 196, 201). Ὁ Ματθαῖος Βάρελης ἀναμίχθηκε σὲ δύο τουλάχιστον ὑποθέσεις, πού συντάραξαν τὴν ἐλληνικὴ ἀδελφότητα. Τὸ 1534 ἐγγυήθηκε πρὸς τὶς βενετικὲς ἀρχὰς γιὰ νὰ πετύχει τὴν ἀποφυλάκιση τοῦ ὑπόδικου τότε Ἰωαννίκιου Καρτάνου, τὸν ὁποῖο καὶ φιλοξένησε κατόπιν στὸ σπίτι του. Ὅταν ὅμως ὁ Καρτάνος παρεσπύνησε καὶ διέφυγε κρυφὰ ἀπὸ τὴ Βενετία, ὁ Ματθαῖος συνελήφθη, φυλακίστηκε καὶ ἀπειλήθηκε μὲ δήμευση τῆς περιουσίας του. Μόνο ὅταν, λίγους μῆνες ἀργότερα — μὲ ἐνέργειες τῶν τοῦ ἴδιου τοῦ Ματθαίου — συνελήφθη ὁ Καρτάνος καὶ μετήχθη στὴ Βενετία, ξέμπλεξε ὁ Βάρελης ἀπὸ τὴν δυσάρεστη αὐτὴ ὑπόθεση (βλ. ἀναλυτικότερα τὴν εἰσαγωγὴ τῆς ΕΛΕΝΗΣ ΚΑΚΟΥΛΑΙΔΟΥ-ΠΑΝΟΥ στὴν ἐπανεκδόση τοῦ ἔργου τοῦ Καρτάνου *Παλαιὰ τε καὶ Νέα Διαθήκη*, Ἀθήνα 1988, σ. 14-15). Λίγα χρόνια ἀργότερα ὁ Ματθαῖος

Βάρελης βρέθηκε στὸ ἐπίκεντρο τῆς πολύκροτης ὑποθέσεως Νικολάου Τριζέντου. Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ ἱερέας αὐτὸς τῆς ἐλληνικῆς κοινότητα θεωρήθηκε ὑποπτος γιὰ τὴν κλοπὴ τῆς πολυτιμῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας «τῆς Κρυπτῆς» (1540) καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἀπολύθηκε ἀπὸ τὴ θέση του καὶ ἀφορίστηκε ἀπὸ τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως (1541). Οἱ βενετικὲς ἀρχὰς ὅμως, πιεζόμενες ἀπὸ ἰσχυροὺς ἀξιωματούχους τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας — τοὺς ὁποίους εἶχε κινητοποιήσει ὁ φιλοκαθολικὸς Τριζέντος — ὄχι μόνον ἐπέβαλαν στὴν Ἀδελφότητα τὴν ἐπαναπρόσληψη τοῦ Τριζέντου (1542) ἀλλὰ καὶ ἀξίωσαν ἀπὸ τὸν Ματθαῖο Βάρελη νὰ φροντίσει ὥστε μέσα σὲ ἕξι μῆνες νὰ ἀνακληθῇ ὁ πατριαρχικὸς ἀφορισμὸς κατὰ τοῦ ὑποπτοῦ καὶ πολυπράγμονα ἱερέα. Ὁ Βάρελης, πολὺ φυσικά, ἀπάντησε ὅτι δὲν ἔχει τὴν ἀπαιτούμενη ἰσχὺ γιὰ νὰ μεταπέσει ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὸν πατριάρχη. (Γιὰ τὴν ὑπόθεση Τριζέντου καὶ τὴν ἐμπλοκὴ τοῦ Βάρελη βλ. κυρίως Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, *Ἀνέκδοτα πατριαρχικὰ γράμματα*, σ. 3-11, ἀρ. 1-2, ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, «Γράμματα πατριαρχῶν καὶ μητροπολιτῶν τοῦ ΙΣ' αἰῶνος ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς ἐν Βενετία ἐλληνικῆς ἀδελφότητος», *Θησαυρίσματα*, 5 (1968) 8-16, ἀρ. Α'-Β', καὶ ΕΥΓ. ΛΙΑΤΑ, «Ἱερεῖς τῶν Ἑλλήνων», σ. 97-98). Ἡ περιπλοκὴ τῆς ὑποθέσεως Τριζέντου πῆρε τελικὰ μορφή γενικότερης διαμάχης στοὺς κόλπους τῆς Ἀδελφότητος μεταξύ τῶν σταθερὰ προσανατολισμένων στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἀδελφῶν καὶ μικρῆς μερίδας φιλοκαθολικῶν. Ἀνάμεσα στοὺς τελευταίους ἦταν καὶ ὁ γνωστὸς λόγιος Ἀντώνιος Ἐπαρχος. Σὲ ἐπιστολὴ του (Νοέμβριος 1543) θεωρεῖ τὸν Ματθαῖο Βάρελη ὡς ἕνα ἀπὸ τοὺς προεξάρχοντες τῆς ἀντιπαπικῆς μερίδας καὶ ὡς *homo perverso et scandaloso*, πού ἀπέβλεπε μάλιστα στὸ νὰ καρπωθῇ κάποιο χρηματικὸ ποσὸ πού προοριζόταν γιὰ ἐνίσχυση τοῦ πατριαρχείου Ἱεροσολύμων (βλ. ΕΛΛΗΣ ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ, *Ἀντώνιος ὁ Ἐπαρχος, ἕνας Κερκυραῖος οὐμανιστὴς τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνα*, Ἀθήνα 1978, σ. 160 καὶ 208-9). Τὴν δυσάρεστη αὐτὴ πείρα τοῦ Ματθαίου Βάρελη ἀπὸ τὴν ἀνάμιξή του στὰ κοινοτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα τῆς ἐποχῆς του ὑπαινίσσεται πιθανότατα ὁ Ἰππόλυτος στὸ χωρίο αὐτό. Πρβλ. ἀνάλογη σχετικαστικὴ ἀναφορὰ στὴ Δ', 13-15.

Β'—Ἰππόλυτος Βάρελης πρὸς Μανουὴλ Προβατάρη.

Βενετία, 11 Μαΐου 1566

Πρωτότυπο (κώδ. Vatic. gr. 2124, φ. 141 Α-Β, ἀρ. 122). Κατάσταση διατηρήσεως μέτρια. Ἡ μελάνη ἔχει ποτίσει τὸ χαρτί τόσο ὥστε σὲ μερικὰ σημεῖα ἢ γραφὴ ἔχει γίνει δυσανάγνωστη. Τὸ κείμενο στὰ φφ. 141 Α^α-Β^α. Στὸ φ. Β^β ἡ ἐπιγραφή: *Al s(ign)or Emanuel Provatari, | gentiluomo grecho. Alla | libreria di sua santita, | Roma.*

Π ε ρ ί λ η ψ η. — Ὁ Βάρελης παραπονεῖται γιὰ τὸν μοναχὸ Μερκούριο καὶ τοὺς ἄλλους Σιναΐτες, διότι καθυστεροῦν νὰ ἐξοφλήσουν τὰ χρέη τους πρὸς αὐτόν. Ὁ ἀδελφός του Νικολὸς ταλαιπωρεῖται στὴν Ἰσπανία προκειμένου νὰ εἰσπράξει κάποιο χρηματικὸ ποσό. Καλῶς παρήγγειλε ὁ Προβατάρης τὴν ἀντιγραφὴ τοῦ Πτωχοπροδρόμου καὶ τῶν ἀναστασίμων κανόνων τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ὁ Πορτολάνος ὅμως θὰ ἀποφέρει κέρδος μόνο ἂν ἐκδοθῇ δίγλωσσος (ἐλληνικὰ καὶ ἰταλικὰ). Ἔχει ἀκόμη ὁ Βάρελης πρὸς ἔκδοση τοὺς κανόνες τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων. Ἄς ἐξακριβώσει ὁ Προβατάρης ἂν ἔχουν ἤδη ἐκδοθῇ. Κέρδος ἐπίσης θὰ ἀπέφερε ἡ ἔκδοση κάποιου χρονογράφου καὶ (σὲ ἓνα τόμο) τῆς μεταφράσεως τοῦ Εὐαγγελίου, τῶν Πράξεων καὶ τοῦ Ψαλτηρίου. Ὁ Βάρελης θὰ στείλει προσεχῶς τὰ τρία λειτουργικὰ βιβλία ποὺ παρήγγειλε ὁ Προβατάρης. Τὸ ἀντίτιμό τους νὰ τὸ διαθέσει ὁ Προβατάρης γιὰ τὴν ἀντιγραφὴ τῶν ἔργων ποὺ μνημονεύθηκαν παραπάνω.

IC XC

† Ἠγαπιμένε μοι ἀθέντη μισερ Μανουήλ, χαίρης ἐν Κυρίῳ· δέομε τὸν Θεὸν τοῦ ἐβρί σε ἡ γραφὴ μου ἐν ἡγία² καὶ καλλὰ, ὅσων ποθημάς. τὴν βδομάδα τὴν ἀπερασμένη ἤχα λάβη μία σου γραφῆ,³ καὶ ἡμοῦν ὄξο ἐκ τὴν Βενετία, καὶ δὲν σοῦ ἀπολογίθικα, πλὴν ἤδα τὴν καλὴν σου ἀγάπην καὶ⁴ πόθον, ὃν ἔχης εἰς ἡμᾶς, καὶ ἐτοῦτο ἀπὸ καλοσίνη σου, καὶ ὁ Θεὸς νὰ σοῦ δίδη ἀπὸ τὴν χάριν του.⁵ ἦτο χροία νὰ σοῦ ἀναθιβάλο ἀπὸ τοὺς ταξιδαρέους μας, ἐπιδὶ γραφὴ δὲν ἠβλέπο εἰς⁶ τὰς ιε' μαρτίου, ὅπου νὰ ἔσοσε ἐκὶ ὁ κὺρ Μερκούριος. καὶ ἠδὲ τῇ ὀρθινίεσ ὁμορφες! ὁ Θεὸς νὰ μὲ⁷ κάμη φεύτη, μὰ νομίζο ὅτι ἐπιταυτοῦ δὲν παγένη καὶ ἀργι, ὀδιὰ νὰ βαρεθὶ νὰ μισέφι, γιὰμῆ⁸ αὐτὸς νὰ πάγη νὰ τὰ ἀσυκόσι· καὶ θές νὰ ἠδὶς. ἡ ἀθθεντία σου κατέχης πῶς μὲ τὸν ἐξοδὸν μου⁹ ἐδιάβη πρότα ὁ Νικολῶς καὶ ἐποῦλησε τὸν τζουνπιλέο, καὶ πάντα τοῦ ἔγραφε στάσου μὴν εὐγίς.¹⁰ καὶ ἐστάθη δίο χρόνους εἰς τόσην ἀκριβία, ὅτι κρένο νὰ κατέχης τῆ ἦνε ἡ κοῦρτες· καὶ τόσο¹¹ ὅτι ἐβαρέθη καὶ ἤλθε ἐδὸ, καὶ (ἀπὸ) ἐδὸ ἤλθε αὐτοῦ, καὶ αὐτοῦ ἔκαμαν ἐν αλο χρόνο μὲ τοὺς¹² κλεῦτες τοὺς κομέσουσ ζητώνδας τῆς Ἀρκαδίας τὰ ξαλίματα καὶ κοπανίζοντας νερό.¹³ ἐδὼ ὅπου ἤλθαν γυμνῆ, ἔκαμῆ μου χρεία νὰ τοὺς ἐντίσο, νὰ τοὺς ἀγοράσο ἀλογα νὰ¹⁴ ἠπάσῃν τῆ στράτα του [. . .] χασογέριον. ὑπὲ τὸν πεδίων ἤπαγε ἐνπροσθεν καὶ ἀνίμενέ με¹⁵ καὶ ἐπίστεφε λέγοντα ὅτι νὰ τῶν ἀνιμένῃ ἐν Βενετία μετὰ ἓναν μίνα· γράφη μετὰ δίο¹⁶ ὅπου τῶν ἀνήμενε ἐδὼ, γράφη καὶ λέγη ὅτι ἐμάζοξα τίποτε καὶ οὐδε τίποτε, καὶ πορέβομε¹⁷ εἰς Ἀνβέρσα τῆς στερέας· ἠδὲ ἀπὸ Βιένα νὰ πάγη τὴν Ἀνβέρσα γαμα νὰ¹⁸ γιρῖσι ὀπίσο νὰ πὰ τὴν Φράντζα καὶ νὰ ἐνπι τὴν Ἡσπάνια, ταξίδι ἐνοῦ χρόνου.¹⁹ καὶ διὰ τούτο νομίζο ὅτι ἦνε ἐπιταυτοῦ, ὀγιατὴ ἀποκὶ ὅπου

ἦτονε ἔγραψε ἐκινῶν²⁰ ὅπου ἔχουσην τὰ τορνέσα, ὅτι μὴν δόσετε τινὸς τίποτε, ἂν ἐγὼ δὲν ἔλθο ἀτὸς μου.²¹ ἠδὲ πατάπια πίστη! καὶ ἂν δὲν ἤθελεν ἔχη ἀπεδὸ, ὅπου τὸν ἔδοσα, τί ἐγίνοντον;²² καὶ ἐκὶ αὐτίνῃ ὅπου ἤχαν τὰ στάμενα ἤσαν τὸ παράδικο καὶ ἔδοσασῆν του δ(ουκάτα) 160²³ γιὰ νὰ ἔχη νὰ ζῆ, μὰ ἂ δὲν ἦτον ἡ ἀκρα τον καλοσίνη τό, τί ἐγενετον; μόνον εἰς τὸ ὀσπιτάλι²⁴ φόρσι εἰς τόρη νὰ ἐδιάβη καὶ νὰ ἐξοφλήθικαν, πριχοῦ ἀρχίσου ἡ ἀρμάτες, ὅπου²⁵ ἐγὼ δὲν τὸ πιστέβο, ὅσαν ὁ Θωμᾶς τῶν Κύριον, ἐαν οὐ μὴ ἴδω· οὐτος καὶ ἐγὼ πρὸς αὐτῶν.²⁶ ὁ Κύριος δόση μου τὸ καλὸ μαντάτο νὰ μάθο, νὰ εὐγω ἀπαντῆν τὴν ἐγνια.

²⁷ † Ἐτη ἤδα πὼς ἡ ἀθθεντία σου ἐβαλες νὰ γράφω τῶν Πτωχοπροδρόμο.²⁸ καὶ σιμὰ ἤδα καὶ τὰς κανόνας τὰς ἀναστασίμους τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἡγουν τὸν²⁹ Ζωναρά, καὶ ἤχα το εἰς τὸ νοῦ μου νὰ σοῦ τὸ γράφο· ὁμος καλλὰ ἔκαμες. ἔτη³⁰ γράφης μου καὶ διὰ ἓναν ἐδικὸν μας ἔχη ἓναν Προτολάνο. εἰς αὐτὸ λέγο σου³¹ ὅτι καλῶς ἦνε, πλὴν ἐδὸ ἐβρίσκοντε δίο καὶ εἰς ἀπλὴν γλόταν· καὶ θέλη πορέσι³² τηνάς νὰ τὰ σκοунτράρι ὅσαν νὰ ἦνε μέγα διάφορο· δὲν ἦνε, ὀγιατὴ ἀπὸ³³ καραβοκιρῆ Ρομέη ὄλλη ὄλλη δὲν σόνου 30. μὰ ὁ, τῆς θέλη νὰ κάμη³⁴ καρπῶν, ἦτα χρεία νὰ μεταγλοτιστὶ εἰς τὸ φράνκικο καὶ νὰ στανπαριστί³⁵ εἰς ἓνα πρόσοπο ρομέηκο καὶ τὸ ἄλλο φράνκικο. ἡ ἀθθεντία σου ἠδὲ το³⁶ καὶ ἀπὸ που ἀρχετε καὶ εἰς ποῦ τελιώνῃ τὸ ταξίδι καὶ δόσ' μου ἠδισῃν·³⁷ καὶ ῥώτησε ἐκῆνον τῶν ἀρχοντα τω τί θέλη ἀπαντὸ ἦνα γραφτί.

³⁸ † Ἐγὼ διὰ ἠδισῆν σου, ἂν δὲν πάρομε τὰ μὰς χροστί ὁ καλόγερος, ³⁹ κακὰ θέλο στανπάρη· ἐκὶ ἐνε ἡ φαντασία μου, ἂν θέλη ὁ Θεός, ἂ δε, ⁴⁰ πάλην ἡσομονῆ. ἐγὼ ἔχο δίο βιβλία ἔτημα, καλοπίχερα, ⁴¹ τῆς ἐκκλησίας ἀνανγγέα· ἔχη θελο καὶ ἐτούτο ὅπου μοῦ ὀρδινιάζης.

⁴² † Ἀκόμη ἔχω τὰς κανόνας τῶν ἁγίων Ἀποστόλων καὶ τῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν ἁγίων συνόδων. καὶ ἠχασῆν μου ἠπη ὅτι εἰς τῶν ⁴⁴ Ἀγγόνα, εἰς χείρας ἐνοῦ παπὰ ἡ φάλτη, ἠσῆν ἐ παροῦσε κανὸ⁴⁵νες ἐξιγιμένες ἀπὸ τοῦ Ζωναρά, στάνπα τῆς Φράντζας· ἐγὼ δὲν ⁴⁶ τὸ πιστέβο, πλὴν ἂν δύνεσε, νὰ ἠδῆς ἂν ἐβρίσκετε εἰς τὴν ⁴⁷ βιβλιοθήκην αὐτοῦ, ἠδὲ ἂς γραφὴ ἐκίνος ὁ φίλος σου εἰς τῶν Ἀγγόνα ⁴⁸ νὰ τὸ γιρέφω, ἂν ἐβρίσκετε, νὰ μοῦ τὸ ἀντιγράψῃ, ὅτι ἠθελεν ⁴⁹ ἦσταν καλῶν γιὰ στάνπα.

† Ἀκόμη ἠθελεν ἦσταν διάφορον, ⁵⁰ ἂν ἦτον κανένα βιβλίον εἰς πεζῆ φράσι ἡστορικῶν τῶν βασιλέων ⁵¹ καὶ πράξες πάντων, ὡς χρονογράφῃ αὐτίνο ἠθελε ἦσταν καλὸ ⁵² εἰς τὴν στάνπα. ὅσα ἔχομεν εὐκόλος θέλομεν τα βάλῃ, ὄντε ⁵³ ἔχομε τορνέσα. ἔτη πολλῆ μου ζητούσι ἐτούτα τὰ τρία ἀπλῶς ἡς ⁵⁴ ἓνα κομάτη, ἡγουν ἡ Πράξες τῶν Ἀποστόλων, τὸ Ψαλτίρι καὶ τὸ Εὐαγγέλιον· ⁵⁵ καὶ ἔχο ταῖς Πράξες, ταῖς ὀπίεσ ταῖς ἐπέξεφεν ὁ Καρτάνος, καὶ τὸ ἡμισὸ ⁵⁶ τὸ Εὐαγγέλιον. τὸ Ψαλτίρι ἦνε δαμάκι δίσκολο, μὰ ἠγγραφα ἐνοῦ ⁵⁷ δασκάλου εἰς Κρίτην καὶ δὲν κατέχο ἂν θέλη θελίσι νὰ πάρι τῶν κόπων,⁵⁸

ήγουν με την πλερομήν του. ἔμένα τι με πά; λέγω τῆς ἀθθεντία σου,¹⁵⁹ ὅτη ἀπέ τοὺς χιλίους δὲν ἦνε δίο ὅπου νὰ τὰ γρικοῦσῃν· καὶ κατέχο ¹⁶⁰ πῶς ἤθελα τα πουλίση ὀγλίγορα· καὶ δός μη τὴν βουλὴν σου. ¹⁶¹ ἦδα πῶς ἕνας φίλο σου, καλῶς ἀνθρωπος, θέλη τρία βιβλία· ¹⁶² ἕνα Ἀνθολόγι ἀπὸ τὰ ἐδικά μου καὶ μία Παρακλητικὴ καὶ Τριώδι,¹⁶³ καὶ νὰ ἦνε στάνπα τοῦ Σπινέλου. ἡ Παρακλητικὴ οὗτός ἦνε, ¹⁶⁴ τῶ δὲ Τριώδιων ἦνε στάνπα τοῦ Κουνάδι· καὶ ὁ Σπινέλης δὲν ἔχη,¹⁶⁵ καὶ ἦνε καὶ ἀπὸ τῆ διορθομένη καὶ ὁμορφῆ στάνπα· τὰ ὅπια ¹⁶⁶ τρία βιβλία τὰ ἤδесе ὁ μάστορας καὶ τὰ θέλο δόσι τὴν ¹⁶⁷ πρώτην ἡμέρα ἕνου καλοῦ ἀνθρώπου γιὰ τῶν Ἀργόνα, εἰς ¹⁶⁸ χεῖρας τοῦ κῦρ Ἰωάννη τοῦ Φιλάρετου, καὶ θέλη ἦσεν δουλεμένος, ὡς ¹⁶⁹ ἦνε τὸν πρεπῶν, καὶ μάλων διὰ ἀγάπη τῆς ἀθθεντία σου. ¹⁷⁰ τὰ παρῶν βιβλία διμένα, πρῶτον τῶ Ἀνθολόγι σκοῦδα τρια, ¹⁷¹ καὶ τῶ Τριώδι καὶ Παρακλητικὴ δύο ἡμισι, γίνοντε πέντε ἡμισι· ¹⁷² ἐγὼ δὲν θέλο, μόνο σκοῦδα τεσερά ἡμισι, καὶ ἐτούτο διὰ ¹⁷³ χάρην καὶ πιστοσύνην, ἣν ἔχετε εἰς ἐμέν. τὰ αὐτὰ ¹⁷⁴ τορνέσα λάβε ἡ ἀθθεντία σου καὶ πλίροσε ἐκίνοι τῶν γραφέα. ¹⁷⁵ οὐκ ἔχο ἄλλων τι ἡπήν. ἐὰν ἦνε ἀργὰ τὰ αὐτὰ τορνέσα, ¹⁷⁶ δόσμου ἡδισον καὶ θέλο προηδί· καὶ δὲν σου τὰ ἐστιλα, ¹⁷⁷ ὄγιατὴ ἐβρέθη ἀπὸ τὴν ἡ ἔτια. ἄλλων μὴ οὐχὴ· καὶ πολα τὰ ¹⁷⁸ ἐτι σου. ¹⁷⁹ Ἐκ Βενετίας, μαῖτω ἰ', 1566.

¹⁸⁰ Ἰππόλυτος Βάρελης.

25 ἐὰν οὐ μὴ ἴδω· πρβλ. Ἰω. 20, 25.

1 ἐβρί = εὐρεῖν / 6 τῆ = τί / 7 γιαιμή = γιὰ νὰ μὴ / 11 ἐν = ἕνα / 14 ὅπε τῶ πεδίον = εἶπε τῷ παιδίῳ / 23 καλοσίνη τὸ = καλωσύνη των / 39 ἂ δε = ἂν δὲν (θέλει ὁ Θεός) / 70 διμένα = δεμένα

ΣΧΟΛΙΑ

6. ὁ κῦρ Μερκούριος. Ὅπως σημειώθηκε στὴν εἰσαγωγὴ, ὁ μοναχὸς καὶ «ἐπίτροπος» τῆς μονῆς Σινᾶ Μερκούριος ἦταν χρεοφειλέτης τοῦ Ἰππόλυτου Βάρελη, καὶ γι' αὐτὸ κεντρικὸ πρόσωπο σὲ ὅλες τὶς ἐπόμενες ἐπιστολές του. Κατὰ τὴ μακρὰ παραμονή του στὴν Ἰταλία ὁ Μερκούριος σχετίστηκε μὲ πολλοὺς λογίους καὶ μὴ Ἕλληνας καὶ ἀνέλαβε ἀξιοσημείωτες πρωτοβουλίες ὑπὲρ τῆς μονῆς Σινᾶ. Ἀξίζει λοιπὸν νὰ συγκεντρωθοῦν ἐδῶ οἱ διάσπαρτες εἰδήσεις ποὺ ὑπάρχουν γι' αὐτόν.

Ὁ Μερκούριος (Σαραντινός, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω) ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορὰ στὸ προσκῆνιο τὸν Μάρτιο τοῦ 1561, ὅταν ἐγγράφεται ὡς μέλος στὴν ἑλληνικὴ ἀδελφότητα τῆς Βενετίας (ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, *Συμβολή*, σ. 323, ἀρ. 1032). Σκοπὸς τοῦ ταξιδιοῦ του στὴν Ἰταλία — ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες χῶρες τῆς Εὐρώπης — ἦταν ἡ εἰσπραξὴ τῶν τακτικῶν καὶ ἐκτάκτων «ἐλεσῶν», ποὺ ἀπὸ τὸν 14ο ἢ 15ο αἰῶνα προσέφεραν στὴ μονὴ Σινᾶ διάφοροι εὐρωπαῖοι

ἡγεμόνες (τῆς Ἰσπανίας, Γαλλίας, Προτογαλλίας, Βενετίας, ὁ πάπας, ὁ Γερμανὸς αὐτοκράτορας κ.ά.· βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΟΥ, *Ἡ ἱερὰ μονὴ Σινᾶ*, σ. 98 κέ., καὶ ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ ὄρους Σινᾶ*, σ. 304-313). Ὁ ἐκπρόσωπος τῆς μονῆς, ποὺ ἦταν ἐξουσιοδοτημένος νὰ εἰσπράξει τὰ βοηθήματα αὐτά, εἶχε τὸν ἐπίσημο τίτλο τοῦ «γενικοῦ ἐπιτρόπου τῆς μονῆς Σινᾶ» (ἢ, ὅπως ἀπαντᾷ στὰ ἰταλικά ἐγγράφα, «general procuratore del monasterio del Monte Sinai»), τίτλος ποὺ μνημονεύεται ἤδη τὸ 1480 (βλ. ΖΑΧ. ΤΣΙΡΠΑΝΑΗ, «Ὁ Ἰωάννης Πλουσιαδηνὸς καὶ ἡ σιναϊτικὴ ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ Κεφαλαῖ στὸ Χάνδακα», *Θησαυρισματα*, 3 (1964) 3 σημ. 2). Πρὶν ὅμως ἀπὸ κάθε σχετικὴ ἐνέργειά του ἔπρεπε νὰ πάρει τὴν ἐγγραφὴ συγκατάθεση τοῦ πάπα. Ὁ Μερκούριος ἐξασφάλισε, φαίνεται, πολὺ εὐκολὰ τὸ παπικὸ αὐτὸ «βρέβιο» (μὲ χρονολογία 25 Ἰανουαρίου 1563), ὅπου καὶ περιγράφεται ὡς *dilectus filius Mercurius, monachus et procuratore ipsius monasterii* (ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν G. HOFMANN, «Sinai und Rom», *Orientalia Christiana*, 9 (1927) 276-82, ἀρ. 22). Στὴ Ρώμη σχετίστηκε μὲ τὸν Μανουὴλ Προβατάρη, πρὸς τὸν ὁποῖο σῶζονται δύο ἐπιστολές τοῦ Μερκουρίου (ἀνέκδοτες στὸν Vatic. gr. 2124, φ. 138, ἀρ. 118, Βενετία 30 Ὀκτωβρίου 1568, καὶ φ. 137, ἀρ. 117, Βενετία 30 Ἰουλίου 1569). Ἀπὸ τὶς ἐπιστολές του αὐτές φαίνεται ἡ πολυπραγμοσύνη τοῦ ἀνδρός, ἀλλὰ καὶ ἡ μετριώτατη παιδεία του. Φίλιες εἶχε καὶ μὲ ἄλλους λογίους, ὅπως ὁ Μανουὴλ Μαλαξὸς (ὁ ὁποῖος γράφοντας στὸν Προβατάρη τὴν 11η Μαΐου 1566, ἀναφέρεται καὶ στὸν εὐλαβέστατον κῦρ Μερκούριον), καὶ ὁ Ζαχαρίας Σχορδίλης. Ὁ τελευταῖος αὐτός, σὲ ἀνέκδοτη ἐπίσης ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Προβατάρη (Vat. gr. 2124, φ. 149, ἀρ. 130, Βενετία 22 Ἰανουαρίου 1564) γράφει μεταξὺ ἄλλων: ... προσειρησθῶ ὡς ἀπ' ἐμοῦ ὁ ἐμὸς φίλτατος πατήρ καὶ φίλος ὀσιώτατος οἰκονόμος κῦρ Μερκούριος, ὃς κλέος πάντων τῶν νῦν μοναχῶν ἐγένετο. Ὁ ἔπαινος εἶναι μάλλον ὑπερβολικὸς, ἀν ληφθοῦν ὑπ' ὄψη ὅσα καταμαρτυρεῖ εἰς βάρος τοῦ Μερκουρίου ὁ Ἰππόλυτος Βάρελης (Δ', 7-9: ... ἐδῶ οἱ Ρωμαῖοι δὲν θέλουν νὰ τὸν ἀκούσουν τὸν κῦρ Μερκούριον, ὄγιατὶ ἔχει τόσον καιρὸν ὅπου ἔθεν κἀκεῖθεν τὸν θωροῦσιν καὶ περπατεῖ). Τὸ θέρος τοῦ 1566 ὁ Μερκούριος ξεκίνησε γιὰ τὴν Ἰσπανία (Γ', 15-16, Δ', 18) ἀλλὰ ἄγνωστο γιὰτὶ ἐπέστρεψε ὕστερα ἀπὸ λίγο στὴ Βενετία, ἀπ' ὅπου τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1566 ἀνεκλήθη ἀπὸ τοὺς προϊσταμένους του στὸ Σινᾶ (Δ', 4-6). Εἶχε ξεσπάσει στὸ μεταξὺ ἡ διένεξη τῶν Φραγκισκανῶν τῶν Ἱεροσολύμων μὲ τοὺς Σιναῖτες (καὶ τοὺς Ἀγιοταφίτες), τὴν ὁποία ὑπαινίσσεται καὶ ὁ Βάρελης στὶς ἐπιστολές του (Ζ', 51 κέ., Ζ', 8-11). Γιὰ νὰ ἀποτρέψουν τὴν ἐξ αἰτίας τῆς διενέξεως αὐτῆς ἀπειλούμενη δέσμευση τῆς περιουσίας τους στὴν Κρήτη καὶ τὴν Κύπρο, οἱ Σιναῖτες ἔσπευσαν νὰ ξαναστεῖλουν στὴ Βενετία τὸν ἐμπειρο πιά διαπραγματευτὴ Μερκούριο γιὰ νὰ διευθετήσῃ τὸ ζήτημα, ἀποστολὴ ποὺ πράγματι ἔφερε σὲ αἴσιο πέρας ὁ Μερκούριος τὸν Μάιο τοῦ 1568. (βλ. Γ. ΠΑΟΥΜΙΑΝ,

«Οἱ Σιναίτες μοναχοί, ἡ Κρήτη καὶ τὸ Σπήλαιο τῆς Βηθλεέμ», *Μνημόσυνον Σοφίας Ἀντωνιάδη*, Βενετία 1974, σ. 237-46). Ἀλλὰ καὶ ἄλλη ἐπιτυχία εἶχε ὁ Μερκούριος. Εἶχε ταξιδέψει, φαίνεται, ὡς τῆ Βιέννη, ὅπου κατόρθωσε νὰ ἐξασφαλίσει σημαντικό χρηματικὸ βοήθημα γιὰ τὴ μονὴ Σινᾶ. Τὸ ταξίδι αὐτὸ ὑπαινίσσεται καὶ ὁ Βάρελης (Β', 17) καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μερκούριος στὴν ἀπὸ 30 Ὀκτωβρίου 1568 ἐπιστολὴ του στὸν Προβατάρη: ὄραν τὴν ὄρα καρτερὸ ἓνα ντοτόρε φίλο μου ἀπο τὴ Βηθένα. Ἀλλὰ καὶ ὁ τότε ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ Εὐγένιος σὲ δύο ὅμοιες σχεδὸν ἐπιστολές του (20 Μαρτίου 1569) πρὸς τὸν Γερμανὸ αὐτοκράτορα Μαξιμιλιανὸ καὶ τὸν γιό του ἀρχιδούκα Κάρολο, τοὺς εὐχαριστεῖ γιὰ τὴν εὐμένειά τους πρὸς τὸ μοναστήρι ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐλεημοσύνην, τὴν διὰ τοῦ αἰδεσίμου ἐν μοναχοῖς κυρίου Μερκουρίου, καὶ ἡμετέρον γενικοῦ ἐπιτρόπου... λίαν γηθοσύνως εὐληφότες, ἥπερ ἐτύγγανε χρύσωι ἑκατὸν πρὸς ἀνακαινισμόν μὲν καὶ ἀνάκτισιν τῆς ἡμετέρας μονῆς. (Τὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα δημοσίευσε ὁ ΚΡΟΥΣΙΟΣ, *Turcograecia*, σ. 261, τὴν πρὸς Κάρολο ὁ D. CHYTRAEUS, *Oratio de statu ecclesiarum hoc tempore in Graecia...*, Βυρτεμβέργη 1582, ἀρ. ἐπιστ. 3· πρβλ. Β. Α. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ, «Γερμανοὶ περιηγηταὶ εἰς Αἴγυπτον καὶ Σινᾶ κατὰ τὸν 15 αἰῶνα», *Νέος Ποιμὴν*, 3 (1921) 10-13). Ἀπὸ τίς ἐπιστολές του πρὸς τὸν Προβατάρη (βλ. παραπάνω) ἀλλὰ καὶ ἀπὸ δύο ἐπιστολές κάποιου Τζανῆ Σαραντινοῦ (ἀνεκδοτες στὸν Vatic. gr. 2124, φ. 152, ἀρ. 133, Βενετία 18 Νοεμβρίου 1570, καὶ φ. 180, ἀρ. 159, Βενετία 9 Φεβρουαρίου 1571), βοηθοῦ ἢ ὑπηρετῆ τοῦ Μερκουρίου, καὶ προφανῶς συγγενοῦς του, φαίνεται ὅτι ὁ ἀνήσυχος Σιναίτης μοναχός, κατὰ τὴν περίοδο 1568-1571, ἐκινεῖτο σχεδὸν συνεχῶς μεταξὺ Βενετίας, Ρώμης, Νεαπόλεως καὶ Μεσσήνης ὄχι μόνον γιὰ ὑποθέσεις τῆς μονῆς του, ἀλλὰ καὶ γιὰ δικές του χρηματικὲς δοσοληψίες. Στὸν δικό μας Μερκούριο πιθανῶς ἀναφέρεται καὶ ὁ Μάξιμος Μαργούνιος σὲ ἐπιστολὴ του (Πάδοβα, 29 Αὐγούστου 1573) πρὸς τὸν Γαβριὴλ Σεβῆρο: ... περὶ μὲν τοῦ πατρὸς ἡμῶν Μερκουρίου μηκέτι λυπούμενος διατέλει, ἀνέλαβε γὰρ μικρὸν ἑαυτὸν καὶ κρείττων τῆς νόσου γέγονε Θεοῦ χάριτι, καὶ μετ' οὐ πολὺ ταύτης ἀπαλλαγῆναι πέποιθα (J. LAMII, *Deliciae cruditorum*, τόμ. 9, Φλωρεντία 1740, σ. 28-29, ἀρ. 6). Πιθανὴ εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ ταύτισή του μὲ κάποιον πατέρα κὺρ Μερκούριο, πού ὡς τὸ 1583 εἶχε λάβει κατὰ καιροὺς ἀπὸ τὸν Γαβριὴλ Σεβῆρο 46 συνολικὰ βενετικὰ λίρες (ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, «Αὐτόγραφο τεύχος», σ. 41). Ἡ τελευταία μνεία τοῦ Μερκουρίου ἀπαντᾷ σὲ «βρέβιον» (12 Μαρτίου 1584) τοῦ πάπα Γρηγορίου ΙΓ' — πού ἀσφαλῶς ὁ ἴδιος ὁ Μερκούριος προκάλεσε — ὑπὲρ ἐνισχύσεως τῆς μονῆς Σινᾶ καὶ τὸν Σιναίτων, οἱ ὅποιοι *Arabibus varias sepe molestias et vexationes sustineant et quemadmodum nuper dilectus filius frater Mercurius Sarandonus monachus et procurator generalis dicti monasterii nobis exponi fecit...* (ἐκδ. Α. MERCATI, *Nuovi documenti pontifici sui monasterii del Sinai e del monte Athos*, *Orientalia Chri-*

stiana Periodica, 18 (1952) 94-96). Μαθαίνουμε ἔτσι καὶ τὸ ἐπώνυμο τοῦ Μερκουρίου: Sarandonus, προφανῶς Σαραντινός, πιθανώτατα ἀπὸ τὴν γνωστὴ Κρητικὴ οἰκογένεια.

9. ἐδιάβη πρῶτα ὁ Νικολός καὶ ἐπούλησε τὸ Τζουμπιλέο. Πρόκειται βέβαια γιὰ τὸν ἀδελφὸ τοῦ Ἰππόλυτου. Ποῦ «ἐδιάβη» ὅμως καὶ τί σημαίνει «ἐπούλησε τὸ Τζουμπιλέο» δὲν εἶναι σαφές. Εἶναι γνωστὸ πάντως ὅτι στὶς 9 Μαρτίου 1566 ὁ πάπας Πίος Ε', ὁ πρωτεργάτης τῆς Sacra Liga (Μάιος 1571), ἐκήρυξε ἑκτακτὸ Ἰωβηλαῖο ἔτος γιὰ τὴν εὐδωσὴ τοῦ συνασπισμοῦ τῶν χριστιανῶν ἡγεμόνων κατὰ τῶν Τούρκων (βλ. *Enciclopedia Catalica*, 6 (1951) 684).

11. καὶ ἀπὸ ἐδῶ ἦλθε αὐτοῦ, δηλαδὴ ἀπὸ τὴ Βενετία στὴ Ρώμη.

12. τῆς Ἀρκαδίας τὰ ξαλείμματα. Δυσσεμήνευτη φράση. Ἡ Ἀρκαδία πάντως πρέπει μᾶλλον νὰ συσχετισθῆ μὲ τὴ λατινικὴ ἐπισκοπὴ Ἀρκαδίας στὴν Κρήτη.

19-20. ἐκεινῶν ὁποῦ ἔχουσιν τὰ τορνέσα. Ὑποδηλώνονται οἱ Ἰσπανοὶ ἀξιωματοῦχοι πού εἶχαν τὴν ἀρμοδιότητα νὰ καταβάλλουν τὴν ὑπεσχημένῃ οικονομικὴ ἀρωγὴ πρὸς τὴ μονὴ Σινᾶ.

24. πρίχου ἀρχίσου οἱ ἀρμάτες. Ὑπαινίσσεται προφανῶς τὴν ἐκρυθμὴ κατάστασι πού εἶχε δημιουργηθῆ στὶς κατεχόμενες ἀπὸ τοὺς Ἰσπανοὺς Κάτω Χῶρες καὶ πού κορυφώθηκε μὲ τὴν ἐπανάστασι τοῦ Ἀπριλίου 1566.

28-29. τὰς κανόνας τὰς ἀναστασίμους τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἦγον τὸν Ζωναρᾶ (πρβλ. ζ', 5, 39). Πρόκειται γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη Ζωναρᾶ *Ἐρμηνεία εἰς τοὺς ἀναστασίμους κανόνας Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ μουσουροῦ* (MIGNE, P. G., τόμ. 135, σ. 421 κέ.). Ἄς σημειωθῆ ὅτι στὸν Ottob. gr. 339, πού γράφτηκε ἀπὸ τὸν Μανουὴλ Προβατάρη, περιέχεται καὶ τὸ κείμενο αὐτὸ τοῦ Ζωναρᾶ (CANART, *Les manuscrits copiés par Em. Provataris*, σ. 241, ἀρ. 32).

30. Προτολόνο. Ὁ Πορτολόνο ἐκδόθηκε λίγο ἀργότερα, τὸ 1573. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ μνεία τριῶν χειρογράφων Πορτολόνων· σήμερα εἶναι γνωστοὶ μόλις ἕξι (ΣΤΕΦ. ΜΑΚΡΥΜΙΧΑΛΟΥ, «Ἑλληνικοὶ Πορτολόνοι», *Ἐραμιστής*, 1 (1963) 129).

33. καραβοκυραῖοι Ρωμαῖοι ὄλοι ὄλοι δὲν σώνουν 30. Ἐδῶ ὁ Βάρελης ὑπερβάλλει — ἐπὶ τὸ ἔλασσον — ἀφοῦ μόνον τὴ δεκετία 1557-1566 πάνω ἀπὸ 120 Ἑλληνες καραβοκύρηδες (patroni) καταγράφονται σὲ βιβλία τῆς Ἀδελφότητος (χωρὶς αὐτὸ βέβαια νὰ σημαίνει ὅτι διέμεναν στὴ Βενετία· βλ. ΚΡΙΣΤΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἑλληνες ναυτικοὶ καὶ πλοιοκτῆτες ἀπὸ τὰ παλαιότερα βιβλία τῆς ἑλληνικῆς ἀδελφότητος Βενετίας (1536-1576)», *Θησαυρίσματα*, 11 (1974) 284-352). Ἄς σημειωθῆ ἀκόμη ὅτι σὲ κατάλογο τοῦ 1558,

μέ ονόματα πλοιαρχών μόνο τῶν μεγάλης χωρητικότητας πλοίων, πού βρίσκονταν τότε στη Βενετία, συναντάμε 15 Ἑλληνες ἐπὶ συνόλου 59 (βλ. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗ, «Μάρκος Δεφαράνας», σ. 302-304).

38. ὁ καλόγερος· προφανῶς ὁ κὺρ Μερκούριος.

42-45. τὰς κανόνας τῶν ἁγίων Ἀποστόλων καὶ τῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν ἁγίων συνόδων... ἐξηγημένους ἀπὸ τὸν Ζωναρᾶ, στάμπα τῆς Φράντζας. Τὴν πρόθεσή του νὰ ἐκδώσει τοὺς ἱεροὺς κανόνες, συνοδευμένους μὲ τὴν «ἐξήγησιν» τοῦ Ζωναρᾶ, καθὼς καὶ τὴν ἐπιθυμία του νὰ ἀποκτήσει σχετικὰ χειρόγραφα, δηλώνει ὁ Βάρελης καὶ σὲ ἐπόμενες ἐπιστολές του (Γ', 11-12, Δ', 31, Ε', 25, Ζ', 8-36). Τὸν τόμο αὐτὸ πού σχεδιάζει νὰ ἐκδώσει ὀνομάζει συμβατικά «Νόμιμον» (Ζ', 8), εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτο ὅτι καὶ ὁ ἀδελφός του Βασίλειος Βάρελης σχεδίαζε τὸ 1549 νὰ ἐκδώσει παρόμοια συλλογὴ ἱερῶν κανόνων μὲ τὸν ἴδιο τίτλο, εἶχε δὲ λάβει καὶ σχετικὴ ἄδεια ἀπὸ τὶς ἀρμόδιες βενετικὲς ἀρχές (βλ. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗ, «Τρεῖς πρῶτες ἐκδόσεις», σ. 232-33). Ὁ Κακλαμάνης ὑποθέτει ὅτι ἡ ἐκδοσιμὴ πιθανῶς πραγματοποιήθηκε ἀλλὰ σήμερα λαυθάει. Τώρα ὅμως πρέπει νὰ θεωρηθῇ μάλλον βέβαιο ὅτι ἡ ἐκδοσιμὴ αὐτὴ ματαιώθηκε. Ἄν εἶχε πραγματοποιηθῇ, ὁ Ἰππόλυτος θὰ περιοριζόταν ἀπλῶς στὴν ἀνατύπωσή της καὶ δὲν θὰ προχωροῦσε στὴν ἐξ ὑπαρχῆς προετοιμασία της, μὲ ἀναζητήσεις σχετικῶν χειρογράφων καὶ παλαιότερων ἐκδόσεων, ὅπως αὐτὴ «τῆς Φράντζας».

55. ἔχω τὲς Πράξεις, τὲς ὁποῖες τὲς ἐπέλεξε ὁ Καρτάνος, καὶ τὸ ἡμισὸ τὸ Εὐαγγέλιον. Μὲ τὴ φράση καὶ τὸ ἡμισὸ τὸ Εὐαγγέλιον ἐννοεῖται ὅτι ὁ Καρτάνος, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, «ἐπέλεξε» καὶ τὸ μισὸ Εὐαγγέλιο. Ἡ εἶδηση εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσα, γιὰ τὴν τέτοιο ἔργο τοῦ Ἰωαννίκιου Καρτάνου δὲν ἦταν γνωστὸ μέχρι σήμερα. Ἀποκλείεται πάντως νὰ ὑπονοεῖται κάποιο τμῆμα τοῦ γνωστοῦ «Ἀνθους» τοῦ Καρτάνου, γιὰ τὴν αὐτὸ περιέχει μὲν μερικὲς ἀφηγήσεις (θαυμάτων κυρίως) παρμένες ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιο ἀλλὰ δὲν εἶναι μετάφραση τοῦ Εὐαγγελίου. Ὅσο γιὰ τὶς Πράξεις, τίποτε σχετικὸ δὲν περιέχεται στὸ «Ἀνθος». Εἶναι λοιπὸν ὁ Ἰωαννίκιος Καρτάνος ὁ πρῶτος μεταφραστὴς βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης.

56. Τὸ Ψαλτήρι εἶναι δαμάκι δύσκολο (νὰ μεταφραστῆ)· κι ὅμως μεταφράστηκε στὰ νέα ἑλληνικά πολλές φορές κατὰ τὴν Τουρκοκρατία, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰππόλυτου Βάρελη (βλ. ΣΤΥΛ. Σ. ΜΠΑΪ-ΡΑΚΤΑΡΗ, *Τὸ Ψαλτήριον εἰς τὴν ἀπλοελληνικὴν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας*, Ἀθήνα 1971, καὶ Φ. Κ. ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΗ, «Μεταφράσεις κειμένων τῆς Ἁγίας Γραφῆς», *ΕΕΒΣ*, 41 (1974) 423-34).

62. Ἀνθολογία ἀπὸ τὰ ἐδικά μου· ἐκδοσιμὴ τοῦ Ἰππόλυτου Βάρελη τὸ 1564 (βλ. Θ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἑλλην. Βιβλιογραφία*, τόμ. 2, σ. 67, ἀρ. 220α).

62-63. *Παρακλητικὴ... στάμπα τοῦ Σπινέλου*· ἐκδοσιμὴ τοῦ 1559 (LEGRAND, B. H., 1, σ. 303-7).

62-64. *Τριώδι... στάμπα τοῦ Κουνάδη*. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ὁ Βάρελης δὲν βρῆκε στὴν ἀγορὰ τῆς Βενετίας ἄλλη ἐκδοσιμὴ τοῦ Τριωδίου παρὰ μόνον τοῦ Κουνάδη (τοῦ 1522), ἂν καὶ τὸ βιβλίον αὐτὸ εἶχε ἐπανεκδοθῆ στὸ μεταξὺ ἄλλες ἐπτὰ φορές, μὲ τελευταία τὴν ἐκδοσιμὴ Λεογκίνου τὸ 1565. (Πρβλ. παρακάτω, σχόλια στὴν Η', 4).

68. γιὰ τὸν Ἀγκώνα, εἰς χεῖρας τοῦ κὺρ Ἰωάννη τοῦ Φιλάρετου. Γιὰ τὴν ἀποστολὴ βιβλίων στὸν Φιλάρετο γίνεται λόγος καὶ στίς δύο ἐπόμενες ἐπιστολές (Γ', 6-10, Δ', 28). Ἀναφορὰ στὴν ἴδια ὑπόθεση γίνεται καὶ σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Μανουὴλ Μαλαζοῦ (ἀπὸ τὸν Ἀγκώνα, Ἰουλίον ιε') πρὸς τὸν Προβατάρη: *ἐπροέγραφα διὰ τὸν μισὲρ Ἰππόλυτον τὸν Βάρελη ὅτι οὔτε χαρτία ἔστειλε οὔτε γραφὴ οὔτε λόγον, μόνον, καθὼς εἶπα τῆς ἀφεντίας σου, ὅταν ἔστειλε τὴ γραφὴν του, ὅπου ἔγραφε ὅτι ἔστειλα τὰ βιβλία εἰς τὸν ἀρχον τὸ Φιλάρετον, ἀπὸ τότε εἶπα ὅτι τοῦτο γελασμὸς ἐναι...* (Γ. Σ. ΜΑΡΚΟΥ, «Τρία ἰδιόγραφα γράμματα τοῦ νοταρίου Θηβῶν (16ος αἰὼν) Μανουὴλ Μαλαζοῦ καὶ ἡ ἐκ τῆς Βατικανῆς Βιβλιοθήκης διέλευσίς του», *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλλην. Δικαίου*, 22 (1977) 27). Ὅστε ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Μαλαζοῦ πρέπει νὰ εἶναι σύγχρονη τῶν ἐπιστολῶν Β' (11 Μαΐου 1566), Γ' (6 Ἰουλίου 1566) καὶ Δ' (21 Σεπτεμβρίου 1566) τοῦ Βάρελη, δηλαδὴ ἡ ἀναγραφόμενη 15η Ἰουλίου πρέπει νὰ εἶναι τοῦ ἔτους 1566. (βλ. καὶ παρακάτω, σχόλια στὴν Ζ', 61). Ὁ Ἰωάννης Φιλάρετος εἶναι πιθανώτατα τὸ αὐτὸ πρόσωπο μὲ ἕνα ὁμώνυμο ἐφημέριον τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Ἀγκώνας, πού μαρτυρεῖται τὴ 14η Ἰανουαρίου 1584 (J. KRAJCAR, *Cardinal Giulio Antonio Santoro and the Christian East. Santoro's Audiences and Consistorial Acts*, (Orientalia Christiana Analecta, 177), Ρώμη 1966, σ. 68, σημ. 87).

Γ'—Ἰππόλυτος Βάρελης πρὸς Μανουὴλ Προβατάρη.

Βενετία, 6 Ἰουλίου 1566

Πρωτότυπο (κῶδ. Vatic. gr. 2124, φ. 145, ἀρ. 126). Κατάστασις διατηρήσεως καλὴ. Στὴν πίσω ὄψη ἡ ἐπιγραφὴ: *Al s(ign)or Emanuel Provatari, | gentiluomo grecho, mio s(ign)or. | Ala libreria di s(ua) s(anti)ta. | Roma.*

Περίληψη.—Ὁ Βάρελης ἔλαβε τὸ γράμμα τοῦ Προβατάρη, καθὼς καὶ τὰ ἄλλα πέντε πού ἀπευθύνονται σὲ τρίτους. Ὁ Φιλάρετος ἀπὸ τὴν Ἀγκώνα

δὲν τοῦ ἔγραψε. Ἐπιθυμῶ νὰ τελειώσῃ γρήγορα ἢ ἀντιγραφῆ τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ τοῦ Ζωναρά. Ὁ κύρ Μερκούριος ἔφυγε γιὰ τὴν Ἰσπανία. Ἄς ἐπιπλήξῃ ὁ Προβατάρης κάποιον Σιναῖτη πού περιφέρεται στὴ Ρώμη.

IC XC. 1566, μηνὶ Ἰουλλίῳ 6, ἐν Β(ενετία)

† Ἐγαπιμένε μοι μισὲρ Μανουήλ, χαίρης ἐν Κυρίῳ· δέομε τῶν Θεῶν νὰ ἦσε καλλὰ·³ καὶ ἡμῆς χάρητι Χριστοῦ καλῶς ἔχομεν. μία σου γραφῆ ἔλαβα καὶ ἄλλην⁴ οὐ προπότερα· καὶ ἤλαβα καὶ 5 γραφές· ἠπάσῃ ἐνθεν κακίθεν⁵ καὶ θέλο τες στίλη μετὰ πάσης χαράς. ἐτούτες ταῖς ἡμέρες μισέβου⁶ ξίλα καὶ θέλο τες δόσι. ἐτὴ ἡδα πῶς μοῦ γράφης ὅτῃ δὲν ἔλαβες⁷ ἐδικί μου γραφή· καὶ ἐγὼ σοῦ ἔγραφα, καὶ ἔγραφα καὶ τὸ ὄνομα τοῦ καραβοκίρου⁸ τῆς βάρκας τοῦ Ἀγκονος, ὀνόματι Λουρέντζο· καὶ θανμάζο ἕως τόρι νὰ μὴν⁹ ἔχο μίτε ἐγὼ ἀπὸ τῶν Φιλάρετο γραφή. ἐγὼ κρένο ἕως τόρι νὰ ἐλά¹⁰ βατε ἀπ' αὐτοῦνον πῶς τὰ ἔλαβε, καὶ νὰ ἔλαβες τὰ τορνέσα ἀπεκίνον¹¹ τῶν καλῶν ἀνθρωπων· Κύριος ἦδε. καὶ πόθον ἔχο νὰ ἦδὸ αὐτοῦς τοὺς κανόνες,¹² καὶ μάλλων καὶ τῶν Ζωναρά, ὡσπερ μὴ ἔγραψες. καὶ ὁ Θεὸς νὰ μοῦ στίλη¹³ τίποτε νὰ πιάσο σολδία νὰ σοῦ στίλο νὰ μοῦ τὰ κάμης νὰ τὰ τελιοσον¹⁴ ὅσον νὰ δόσο τὰς γραφας του Ρεθυμιώτη. ἐδὸ ἦνε κάποσι καὶ¹⁵ ταῖς θέλο δόσι. ὅσον γιὰ τὸν κύρ Μερκούριον, ἐδιάβι εἰς¹⁶ τὴν Ἰσπανία· καὶ ὁ ἀδελφός μου ἦνε καλὰ καὶ ὀλίξο εἰς Θεὸν¹⁷ νὰ ξοφληθούσῃν ὀγλίγορα· καὶ ὁ Θεὸς νὰ μὰς βοθίση. ἄλλων¹⁸ οὐκ ἔχο πρὸς ὄρας· καὶ πολὴ χρόνη σου.

¹⁹ Ἐναν καλόγερον μοῦ ἦπαν πῶς ἦνε αὐτοῦ, τῆς ἀγίας²⁰ Ἐκατερίνας· καὶ ξάνιξε καὶ μῆλισέ του καὶ βριστόν καὶ πέ τον²¹ νὰ πάγη εἰς τὸ μοναστήριον, ὅτῃ ἦνε ψευθῆς καὶ δὲν ἦνε²² μῆτε τοῦ Σινά. οὗτος ἔμαθον πῶς ἦνε αὐτοῦ· καὶ πῆσων²³ ὡς φίλος μας· ἂν ἦνε αὐτοῦ νὰ τῶν σκιάξης νὰ πάγη²⁴ εἰς τὰ νάθεμα, νὰ μὴν τροπιάζετε τῶ γένος μας μετὰ τοὺς ταυραν²⁵ πάδες καὶ θεονπέκτες. Ἐρροσο ἐν Κυρίῳ.

Ἰππόλυτος Βάρελης.

ΣΧΟΛΙΑ

14. νὰ δώσω τὰς γραφὰς τοῦ Ρεθυμιώτη. Κοινὸς γνωστὸς προφανῶς, πού θὰ μετέφερε τὸ γράμμα τοῦ Βάρελη στὴ Ρώμη καὶ θὰ τὸ ἔδινε στὸν Προβατάρη, Ρεθυμιώτη καὶ αὐτόν.

15. ὅσον γιὰ τὸν κύρ Μερκούριον, ἐδιάβη εἰς τὴν Ἰσπανία. Ὅπως σημειώθηκε παραπάνω (Β', 6), ὁ Μερκούριος ξεκίνησε μὲν γιὰ τὴν Ἰσπανία, ἀλλὰ γιὰ κάποιον λόγο ἄλλαξε πρόγραμμα καὶ ἐπέστρεψε στὴ Βενετία, ἀπ' ὅπου στίς 11 Σεπτεμβρίου 1566 ἔφυγε γιὰ τὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ τὸ Σινᾶ (Δ', 4-6, Ε', 16).

Α'—Ἰππόλυτος Βάρελης πρὸς Μανουήλ Προβατάρη.

Βενετία, 21 Σεπτεμβρίου 1566

Πρωτότυπο (κώδ. Vatic. gr. 2124, φ. 146, ἀρ. 127). Κατάσταση διατηρήσεως καλή. Στὴν πίσω ὄψη ἢ ἐπιγραφή: *Al molto magnifico m(ise)r Emanuel | Provatarì, gentiluomo grecho, mio s(ign)or, | ala libreria di sua santità. | Roma.*

Περὶ ληψῆς.—Τὸ γράμμα τοῦ Προβατάρη ἐλήφθη. Ὁ κύρ Μερκούριος ἔφυγε γιὰ τὸ Σινᾶ. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Βάρελη Νικολὸς πέντε χρόνια περίμενε ματαίως τὸν κύρ Μερκούριο στὴν Ἰσπανία. Ἄς διαβιβάσῃ ὁ Προβατάρης ἕνα γράμμα τοῦ Ἰππόλυτου στὸν Γιώργη Τρώιλο. Ἐλαβε ὁ Φιλάρετος τὰ βιβλία; Ἡ τουρκικὴ ἀρμάδα βρίσκεται στὴν Αὐλώνα. Οἱ Τοῦρκοι κατέλαβαν τὸ Σεγέτ τῆς Οὐγγαρίας.

IC XC. 1566, μηνὶ σεπτεμβρίου 21, ἐν Β(ενετία)

† Ἐγαπιμένε μοι μισὲρ Μανουήλ, χαίρης ἐν Κυρίῳ· δέομε τὸν Θεὸν ἦνα σὲ ἐβρι ἢ παρούσα μου³ ἐν ἡγία καὶ καλλὰ. τὴν γραφὴν σου ἔλαβα, γραμμένη εἰς τὰς (7) εἰς ἀπόκρισιν⁴ μιὰς ἀπερ σοῦ ἔγραψεν ὁ κύρ Μερκούριος. καὶ διὰ ἡδιστῆν σου· ἐδὸ ἦλθεν ἕνας πατέρας⁵ ἀπὸ τοῦ Σινᾶ ἐξ ἀπόφασι ὅτῃ νὰ τῶν σμίξη νὰ ἠπάγη εἰς τὸν Σινᾶ· καὶ εἰς⁶ τὰς 11 τοῦ ἀνοθεν ἐμισέψασῃν με ἕνα καράβη καὶ ἦτον μου χρεῖα νὰ τοῦς⁷ ὅσο ἢ πολὴ ἢ ὀλίγο νὰ ἔχουν· καὶ γιὰ νὰ τοῦς ξεφοροθώ, καὶ μάλιστα ὅτῃ ἔδο ἢ Ρομέη⁸ δὲν θέλουν νὰ τὸν ἀκούσουν τὸν κύρ Μερκούριον, ὅγιατῆ ἔχη τόσον καιρὸν ὅπου⁹ ἐνθεν κακίθεν τὸν θοροῦσῃν καὶ περπατῆ. ὁμοσ ἐπηδὶ ὁ ἄλος ὁ καλόγερος¹⁰ ἦχε ὄρος ὅτῃ μετὰ ἐντολῆς νὰ ἠπάγη μετὰ τοῦ λόγου του, ἐδιάβη· καὶ ὁ Θεὸς νὰ τοῦ δόσι¹¹ καλῶ καταβόδιο. ἐγὼ κρένο βέβεια καὶ ἡ πατέρες τὸν βάλλον εἰς χεῖρας του(ς), ὅτῃ νὰ¹² μὴν τὸν ἀφίσουν πλέον νὰ περπατῆ πούπετε· καὶ ἂν τὸ κάτεχε ὅτῃ ἔχουν¹³ νὰ τὸν κρατήσουν, δὲν εὐγενε ἀπὸ τὸ πλάη μου. ἐγὼ, μὰ ἕναν Κύριον, ὅτῃ καὶ¹⁴ πόρεσα νὰ γλητόσο ἀπὸ τὰ χέρια παπαδοκαλογέρον, ὅγιατῆ ἐκίνη ἐστάθισαν¹⁵ ὁ χαλασμός τοῦ μακαρίτη τοῦ κίρι μου καὶ ἐμᾶς. ἡδὲ πόσον καιρὸν ἔχη κονν¹⁶ σουμαρισμένον ὁ κύρ Νικολὸς ὁ ἀδελφός μου ἀκρουμενοντάς τον εἰς ἀνεμοδουλίες·¹⁷ καὶ τῆ τὸ ὄφελος; τόρη ἦνε χρόνη πέντε ἡπομονῆ. ἐκ δευτέρου θέλομεν¹⁸ κατέχη τῆ δουλιὰ μας· δὲν ἠθέλησε ποτὲ νὰ πατήσι εἰς τὴν Σπᾶνια, μόνον¹⁹ ἐδόθε ἐκίθε. κάλιον ἠθέλησε νὰ ἠπάγη εἰς τὸν Σινᾶ παροῦ νὰ ἐβρι τὸν ἀδελφον μου.²⁰ ἡπομονή· ὁ ἡπομίνας σοθίσετε. ὁ Θεὸς μόνον ἦτι κάμη εἰς βοήθιά του. τὰ παρα²¹ πονεματά μου ἦσῃν μεγάλα, καὶ ποῦ δίνομε νὰ σὲ τὰ γράφο; Ἄλλον ἡδα τὴν ἀστενιά σου²² καὶ πολλὰ μοῦ ἐκακοφάνη, καὶ Κύριος ὁ Θεὸς δόσι σου τὴν ἡγίαν. περὶ τὸν λογα-

ριασμῶν τοῦ ²³ κῦρ Μερκούριου, ἂν ἐνε καὶ τοὺς ἐθγαλες, καλλόν, ἃ δε, μὴν ξοδιάσις τήποτε νὰ τοὺς βγάλης,²⁴ ὅτη ἦσῃν εἰς Ἑσπάνια εἰς χεῖρας τοῦ ἀδελφοῦ μου, καὶ τόρι ὅπου ἐδιάβη ἐκὴ ὁλλὰ ²⁵ ἔπαφαν. δέομε τὴν ἀθθεντιά σου ὅτη μὴ τηρᾶν νὰ μὴν τὸ ἦπῃς ὅτη ἐδιάβη εἰς τὸ μοναστίρι,²⁶ ἦγουν αὐτονόν τὸν κουμέσον ἢ ἄλλον, γιὰ πολλὰς ἐτίας. στέλνο τῆς ἀθθεντιά σου ²⁷ μίαν γραφὴν τοῦ Τζόρτζη Τρόηλου καὶ νὰ τοῦ τὴν δόσης. παρακαλό την ²⁸ ἐτη νὰ μὸν δόσης ἠδισῃν ἂν ἔλαβε ὁ Φιλάρετος τὰ τρία βιβλία· καὶ ἂν ²⁹ ἔλαβες τὰ τορνέσα ἀπεκίνον ὅπου τάθελε, καλῶν, ἦδε ἠπομονή· δὲν κατέχο ³⁰ τῶ ἐνποδο. ἃ δε λάβο τορνέσα, θέλο σου στίλη, ἦ δε μὴν κάμης νὰ μὸν γράφου ³¹ αὐταῖς ταῖς κανόνες, καὶ τὰ περιέχη ὁ Ζοναράς, καὶ ἦ τι ἄλον ἦνε γιὰ στάνπα. ³² ἄλλον μὴ, οὐχὴ· καὶ ὁ Θεὸς δόσι σου τὴν ἠγίαν σου. ἦ ἀρμάτα ἢ τούρκικη ἦνε εἰς ³³ τὸν Αἰλῶνα· οὐκ ἴδα τὴ θέλη. εἰς τὴν Οὐγκρία ἢ Τούρκι ἐπιραν μίαν χώραν τὴν λέση ³⁴ Σεγέτ καὶ ἐκόφασῃν τους μέσα ὅλους. ἠπομονή. ἐδὸ χάσκουσην.

³⁵ Ἰππόλυτος Βάρελης.

10 ὅρος = ὅρον / 23 ἃ δε = ἂν δὲν (τοὺς ἐβγαλες) / 28 ἔτη = ἔτι / 30 ἃ δε = ἂν δὲ / ἦ δε = εἰ δὲ (μὴ) / 31 ἦ τι = εἴ τι

ΣΧΟΛΙΑ

32-33. ἡ ἀρμάτα ἢ τούρκικη εἶναι εἰς τὸν Αἰλῶνα. Μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Χίου ὁ τουρκικὸς στόλος, ὑπὸ τὴν ἀρχηγία τοῦ Πιαλῆ πασᾶ, ἔπλευσε στὸ Ἴόνιο, ὅπου περιπολοῦσε καθ' ὅλο τὸ θέρος τοῦ 1566, φθάνοντας μέχρι τὴν Αἰλῶνα καὶ τὴ Λίσσα. Ἡ τουρκικὴ αὐτὴ ἐπίδειξη ναυτικῆς ἰσχύος — ἓνα χρόνο μετὰ τὴν πολιορκία τῆς Μάλτας — προκάλεσε συναγερομὸ πολεμικῶν προπαρασκευῶν τόσο στὴ Σικελία καὶ τὴ Μάλτα, ὅσο καὶ στὴ Βενετία. (βλ. R. C. ANDERSON, *Naval Wars in the Levant, 1559-1813*, Λίβερπουλ 1952, σ. 24-25).

33-34. εἰς τὴν Οὐγγρίαν οἱ Τούρκοι ἐπῆραν μίαν χώραν, τὴν λέσι Σεγέτ. Πρόκειται γιὰ τὴν πόλη Sziget (ἢ Szigetvar), ποὺ μετὰ ἀπὸ μακρὰ πολιορκία ἀλώθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους στίς 8 Σεπτεμβρίου 1566. Ἐκπληκτικὴ εἶναι ἡ ταχύτητα μεταδόσεως τῆς εἰδήσεως ἀπὸ τὴ νότια Οὐγγαρία στὴ Βενετία — μόνον σὲ δώδεκα μέρες. Ἄς προστεθῇ ἀκόμη ὅτι τρεῖς μέρες πρὶν ἀπὸ τὴν ἄλωση τοῦ Sziget πέθανε ἐκεῖ ὁ σουλτάνος Σουλεϊμάν ὁ Μεγαλοπρεπής, ἀλλὰ τὸ γεγονός τηρήθηκε γιὰ ἀρκετὸν καιρὸ μυστικῶ. (βλ. F. BRAUDEL, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, τόμ. 2, Παρίσι 1966, σ. 339).

Ε' — Ἰππόλυτος Βάρελης πρὸς Μανουὴλ Προβατάρη.

Βενετία, 1 Μαρτίου 1567

Πρωτότυπο (κώδ. Vatic. gr. 2124, φ. 142, ἀρ. 123). Κατάσταση διατηρήσεως σχεδὸν καλή. Μικρὴ φθορὰ τοῦ χαρτιοῦ ἀφάνισε τὰ τελευταῖα γράμματα τοῦ στ. 11. Στὴν πίσω ὄψη ἡ ἐπιγραφή: *Al m(agnifi)co m(ise)r Emanuel | Provatari grecho et s(ign)or mio car(issi)mo, | in borgo | Roma.* Πάνω καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή σημειώσεις ἄσχετες καὶ χωρὶς ἐνδιαφέρον, γραμμένες ἀργότερα.

Π ε ρ ῖ λ η ψ η.— Ὁ Βάρελης θὰ δώσει τὸ γράμμα τοῦ Προβατάρη στὸν Μανόλη Μυτιληναῖο μόλις ὁ τελευταῖος ἐπιστρέφει στὴ Βενετία. Ὁ Μυτιληναῖος προσπάθησε νὰ πάρει ἀπὸ τὶς βενετικὲς ἀρχὲς ἄδεια (νὰ πομπλικάρει), ἀλλὰ ἐπειδὴ καθυστεροῦσαν νὰ τοῦ τὴ δώσουν, ἐπῆγε ἀλλοῦ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει παρόμοια ἄδεια. Μάλλον ματαίως προσπαθεῖ, γιατί ἀκούγεται ὅτι παντοῦ ἔχουν ἀνακληθῆ οἱ ἄδεις. Ὁ Νικολὸς Βάρελης εἶναι ἀκόμη στὴν Ἰσπανία. Ὁ κῦρ Μερκούριος ἔκανε δυόμιση μῆνες γιὰ νὰ φθάσει στὴν Ἀλεξάνδρεια. Ἄν ἄρχισε ἡ ἀντιγραφὴ τῶν ἱερῶν κανόνων, ἃς στείλει ὁ Προβατάρης στὸν Βάρελη κανένα τετράδιο μέσω τοῦ Γιώργη Τρώιλου, στὸν ὅποιο ἃς δοθῇ ἡ ἀπόλιτζα ποὺ στέλνει ὁ Βάρελης. Οἱ Τούρκοι ἐτοιμαζόνται νὰ ἐκστρατεύσουν κατὰ τῶν Περσῶν.

† Ἠγαπιμένε μοι μισέρ Μανουὴλ, χαίρης ἐν Κυρίῳ· δέομε τὸν Θεὸν τοῦ ἠγιένην ἢ ἀθθεντία σου με ὅτιναν ² ὀγαπᾶς, καὶ ἡμῆς χάριτη Χριστοῦ καλῶς ἔχομεν. μίαν σου γραφὴ ἔλαβα γραμμένη εἰς τὰς 22· καὶ πρότον ³ ἦδα τὴν ἠγίαν σου καὶ ἀρεσέ μου, δευτερον ἦδα τὰς γραφάς, ἀπερ ἐστίλις τοῦ κῦρ Μανόλη Μυτιληνεοῦ, ⁴ καὶ ἐπηδὶ ἐδὸ δὲν ἦνε, θέλο τες βαστά ὅς τα νὰ ἔλθη. καὶ διὰ ἠδισῃν σου· ἐδὸ ἐκόνταξε μινὰ ἐχη ⁵ θέλημα ἀπὸ τοὺς ἀθθέντες νὰ πορέσι νὰ πουνπλικάρι τῶ στάδο τους· καὶ ἐδὸ ἐτῆ ὀγλιγορα ⁶ δὲν ξοφλιτε ἄνθρωπος. καὶ αὐτὸς βλέποντα τὴν τόσην ἀργια ἐθέλησε καὶ ἐδιάβη ἐνθεν κακιθεν ⁷ νὰ ἦδὶ νὰ πουνπλικάρι, ὁμος ἀφισε ἐδὸ ἄνθρωπον νὰ ἦδὶ ἂν πορέσι νὰ ἐχη τὴν αὐτὴν ἐξουσία, ⁸ ὁμος ἢ ἀθθέντες ἐδὸ κάπος ἐναντιώνοντε λέγοντα ὅτη ἠκουσαν ὅτη ἦνε ρεβοκατζιῶ εἰς ὁλλα τὰ ⁹ βρέβια καὶ τὸ πράγμα στέκετε· ὅτη ἐτοῦτη ἢ ἀθθέντες νὰ γράφουν τὸν ἀνπασαδόρου τον, ἂν ¹⁰ οὗτος ἦνε, ὡς ἠκουσα· ἐγὼ ἡμε βέβεος ὅτη ἀληθὸς ἦνε ἢ ρεβοκατζιῶν. ὁμος θεοῦ ἠκονομία ¹¹ νὰ ἠπάσῃν ὁλη καὶ αὐτὴ εἰς τὸ διάβολο, ἐπιδὶ αὐτίνα με ἔκαφαν πολλὰ, για[.] ¹² νὰ ἀκουμένομε τὸν κῦρ Μερκούριο με ταῖς χιλιάδες· καὶ πάσι ὁ ἐμὸς ἀδελφὸς ἀκόμη εἰς ¹³ Ἰσπανίαν καὶ Κῦριος ἦδε ἂν τὰς ἐξόδους ὅπου ἐπίσηεν νὰ τοῦ ταῖς δόσουν, ἢ μάλλον τὰ δανικά, ¹⁴ ὅπου τὸν ἦχα δόσι· καὶ πάλην τόρι ξιστέρου, ὄντε ἐμίσεψε, τὸν ἐδοσα δ(ουκάτα) 312, ὅς φένετε. ¹⁵

δέομε τὸ Κυρίω ἦνα μὲ διαφιλάτη ἀπεδὰ καὶ ἐνπροσθεν ἀπὸ τιοῦτην ὀργῆν καὶ πλάνος.¹⁶ περὶ τοῦ κῦρ Μερκουρίου· διο ἡμῖσι μίνες ἐστάθι νὰ πάγη τὴν Ἐλεξάνδριαν· καὶ ἐκὶ τότε ἦτον ¹⁷ καὶ ἦνε ἡ πανούκλα· ὁ Θεὸς ἡκονόμος· περὶ δὲ τοῦ κῦρ Μανόλη ἐγὼ ἦδον τὰ μὴ ἀνάγκιας, καὶ ¹⁸ ἂν ἦτον ἐδὸ, ἠθελα πηῖσι ὡς μὴ γράφης· καὶ παράξενον μου ἐφάνη πὼς πιστέβοντα ὅτι ¹⁹ ἄλλος δὲν γελιέτε, μόνον ἐγὼ μὲ τὰ ἐτουτοῦς· καὶ ἐπαριγορίθηκα ἔχοντα τὴν αὐθεντία σου ²⁰ συνώγνωμον· παρηγορὸ σε μὲ τὴν ὀλπίδα, ὅς καὶ ἐγὼ ἐπαθα· ἐτούτος ἐδιάβη βιεως ²¹ πιστέβοντα ὅτι νὰ μὴν ἐβρι ῥεβοκατζιώ, μὰ πιστέβο νὰ τὴν ἐβρι παντούθε· πορετῶ ²² νὰ μὴν τὴν ἐβρι καὶ κάμη τίποτε· αὐτόνος ἐγὼ πιστέβο ὅτι μόνον μετὰ τὴν Λαυτοῖ ²³ νὰ ἔλθῃ ἐδὸ, καὶ ὄντεν ἔλθῃ, θέλο τον δόσι τὰς γραφάς σου· ἂν πολάκις ἐβρι ἐνποδο,²⁴ τὸν δίδο ἐξουσία νὰ ἠπάγη εἰς Μιτιλὴν νὰ ἀναπάβετε βεβέως.²⁵ ἔτη ἦδα πὼς ἐβαλες νὰ σοῦ γράφουν ἐκίνας || τὰς κανόνας, ἄς || ποθιμό, καὶ δεομέ σου, ἂν ἦνε κανένα ²⁶ τέτραδο γραμένο, νὰ τὸ δόσης τοῦ Τζόρτζη Τρόηλου καὶ μου το θέλη φέρη καὶ ἐτούτο, ²⁷ λέγο διὰ τὸν ἐξοδον· ἐτη μὴαν πόλητζα τὰ γράφο, καὶ ἂν ἦνε αὐτοῦ, δόστου την τὰ, καὶ ²⁸ μὴ, στήλε μου την ὀπίσο· ἄλλον καινῶν οὐκ ἔχο, ἡμῆ ἔ γραφὲ τῆς Πόλης, ὡς λέσην, ὅτι κάμη ²⁹ διὰ ξηρὰς φουσάτα κατὰ τοῦ σοφί· καὶ ἀμῆν, ἦνα ἐκὶ πάγη νὰ ξεσφοντιληστί· καὶ ὁ Θεὸς ἡκονόμος.³⁰ ἀπὸ Βενετίας, 1567, μηνὶ α' μαρτίω.

²¹ ὁ κατὰ πάντα σὸς Ἰππόλυτος Βάρελης.

⁴ ὅς τα = ἕως ὅτου / ¹⁷ μὴ = μοι / ¹⁸ μὴ = μοι / ²⁷⁻²⁸ καὶ μὴ = εἰ δὲ μὴ

ΣΧΟΛΙΑ

3. τοῦ κῦρ Μανόλη Μυτιληναίου. Τὸ αὐτὸ πιθανῶς πρόσωπο μὲ κάποιον πλοιοκτῆτη Manoli da Mitilin, ποῦ μαρτυρεῖται τὸ 1566 στὴ Βενετία (βλ. ΚΡΙΣΤΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἑλληνες ναυτικοί», σ. 323, ἀρ. 301), διάφορο ὅμως ἐνὸς Manoli da Metelin, ἐμπόρου ἀπὸ τὸ Νάυπλιο, ποῦ εἶχε ἤδη πεθάνει στὴ Βενετία τὸν Ἰούλιο τοῦ 1563 (βλ. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗ, «Μάρκος Δεφαράνας», σ. 282). Ἄλλωστε, ὁ εἰρωνικὸς ὑπαινιγμὸς τοῦ Βάρελη (στ. 24) μᾶς ἐπιτρέπει νὰ υποθέσουμε ὅτι ὁ μνημονευόμενος Μανόλης ἦταν κυριολεκτικὰ Μυτιληναῖος καὶ ὄχι Ναυπιώτης. Ὁ Μανόλης Μυτιληναῖος ἦταν, φαίνεται, ἀπὸ τοὺς πλοιοκτῆτες ἐκείνους ποῦ (ὅπως οἱ σύγχρονοὶ του Μάρκος Σαμαριάρης, Νικόλαος Κούβλης κ.ἄ.) ἦσαν πρόθυμοι νὰ ἐπιδοθοῦν καὶ σὲ ἐκδοτικὰ ἐπιχειρήσεις, ποῦ στὴν περίπτωσή ὅμως τοῦ Μανόλη Μυτιληναίου ἐμειναν, ἀπ' ὅσο ξέρουμε, ἀτελεσφόρητες.

28-29. κάμη διὰ ξηρὰς φουσάτα κατὰ τοῦ σοφῆ. Ἡ εἶδηση δὲν ἦταν ἀληθινή. Οἱ πολεμικὲς παρασκευὲς τῶν Τούρκων εἶχαν στὴν πραγματικότητά στόχο τὴν Κύπρο, ἀλλὰ συχνὰ οἱ Τούρκοι ἄφηναν νὰ διαρρεύσουν παραπλανητικὰ φήμες γιὰ νὰ καθησυχάζουν τοὺς Δυτικούς καὶ κυρίως τοὺς Βενετούς.

ζ'—Ἰππόλυτος Βάρελης πρὸς Μανουὴλ Προβατάρη.

Βενετία, 21 Ἰουνίου 1567

Πρωτότυπο (κώδ. Vatic. gr. 2124, φ. 143, ἀρ. 124). Κατάσταση διατηρήσεως μέτρια. Ἡ μελάνη ἔχει ποτίσει τὸ χαρτί ὥστε σὲ πολλὰ σημεῖα ἡ γραφὴ εἶναι δυσανάγνωστη. Λείπει ἡ ἐπιγραφή.

Περίληψη.—Ὁ Βάρελης ρωτᾷ τὸν Προβατάρη ἂν εἶναι πρόθυμος νὰ τοῦ ἀντιγράψει μερικὰ κείμενα. Ἀναγράφει τὰ περιεχόμενα ἐνὸς «Νομίμου», τὸ ὁποῖο προτίθεται νὰ ἐκδώσει. Παρακαλεῖ τὸν Προβατάρη νὰ τοῦ στείλει δείγματα τῆς ἐρμηνείας τῶν ἱερῶν κανόνων ἀπὸ τὸν Ζωναρᾶ, γιὰ νὰ τὰ παραβάλλει μὲ τὴν ἐντυπη παρισινὴ ἔκδοσή. Σχεδιάζει ἀκόμη ὁ Βάρελης νὰ ἐκδώσει τὸν Ἀρμενόπουλο, ἕνα «Σχηματολόγιον», τοὺς κανόνες τοῦ Πτωχοπροδρόμου καὶ τῆς Ὀκτωήχου (μὲ ἐρμηνεία τοῦ Ζωναρᾶ). Ἀπὸ τὸν κῦρ Μερκούριο δὲν ἔχει εἰδήσεις. Ὁ ἀδελφὸς του Νικολὸς εἰσέπραξε τελικὰ τὸ χρηματικὸ βοήθημα πρὸς τοὺς Σιναίτες· λίγο ἔλειψε νὰ τὸ δώσουν οἱ Ἰσπανοὶ στοὺς Φραγκισκανοὺς τῶν Ἱεροσολύμων. Χθὲς ὁ Βάρελης συνάντησε στὴ Βενετία τὸν ἀνιψιὸ τοῦ Προβατάρη καὶ τὸν συμβούλεψε καταλλήλως. Δὲν ξέρει ποῦ ἔχει πάει ὁ Μανόλης Κατακουζηνός. Ἄν ὁ Μανουὴλ Μαλαξὸς βρισκεται στὴ Ρώμη καὶ ἔχει βιβλία γιὰ πούλημα, ἄς τοῦ στείλει κατάλογο τῶν τίτλων.

IC XC

† Ἠγαπιμένε μοι μισερ Μανουήλ, χαίρης ἐν Κυρίω· δέομε τὸν Κύριον ἦνα ἡμῆνης, καὶ ἡμῆς τῆ αὐτοῦ ² χάριτη καλῶς ἔχομεν· μίαν μου γραφὴ σοῦ ἦχα γράφι πρὸ ἡμερῶθεν, ὅτι νὰ ἠθελες ³ τηχῆν νὰ μου δουλέψης, καὶ ἀπόκριση οὐκ ἶδα· ἡ δουλέψι ὅπου ἠθελα ἦτον εἰς τὰ ⁴ χαρτία, ἄπερ κατέχης, ὅπου ποθιμό, ἡγουν τὸν Πτωχοπροδρόμο καὶ τὰς κανόνας ⁵ καὶ τοῦς ὀκτώ ἡχους, ἐξήγηση Ζωναρᾶ· ἀπόκριση ἀπὸ λόγου σου οὐκ ἶδον, τὸ ἐτιον ⁶ οὐ [*. . .*], ἡ δὲν τὴν ἔλαβες ἡ μίνα ἕκαμα παραδρομὴ εἰς τὸ γράψιμό μου, ὅς ⁷ ἄνθρωπος ἀγράματος· ὅμως πάλε παρακαλῶ σε ἀδελφικός νὰ μου δουλέψης ⁸ καὶ δὲν θέλο ἦσεν ἀχάριστος· ἀκόμη ἐγὼ ἔχο τὸ νόμιμον νὰ βάλο εἰς στανπα ⁹ καὶ διὰ ἡδισὴν σου ἦνε πρότον ὁ πίναξ κατὰ ἀλφάβητον, ὡς ἦνε εἰς τὸν ¹⁰ ἐν μοναχοῖς κῦρ Μανθῆο Βλαστάρι, βον ἦνε ἡ 85 κανόνες τὸν Ἀποστόλον ¹¹ μὲ τὴν ἐξήγηση Ζωναρᾶ ἐνὴ ἐκάστο κανόνῃ· ἐτη καὶ ἔτερον βιβλίον, ἄπερ ἔχη ¹² ταῖς πράξεις καὶ κανόνας τὸν ἐπτὰ συνόδον καὶ τοπικῆς συνόδον κανόνας· ¹³ ὁ ἀριθμὸς τὸν κανόνον ἦσῃν οὗτος: α' σίνδος κανόνες κ', ἐν Ἀγκύρα ¹⁴ τοπικὴ κανόνες κε', ἐν Νεοκαισαρεία κανόνες ιε', ἐν Γάγγρα κα', ἐν Ἀντιοχείᾳ ¹⁵ κε', ἐν Λαοδικείᾳ τῆς Φρυγίας ξ', β' σίνδος ζ', γ' σίνδος η', δ' σίνδος ¹⁶ λ', ἐν Σαρδικῇ κα', ἐν Καρθαγένῃ ρλη', πένπητη σίνδος

ρεπουτάρετε |¹⁷ εἰς τὴν δ' καὶ δὲν ἔκαμε κανόνες, ζ' σύνοδος κανόνες ργ', ζ' σύνοδος κανόνες κβ', |¹⁸ ἔτι α' καὶ β' σύνοδος, τῆς ἐν τῷ ναῶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων, κανόνες ιζ', ἦτις τὴν ζ' |¹⁹ ἐκύρωσε σύνοδον, τῆς ἐν τῇ ἁγία Σοφία τρεῖς· ἔτη δὲ καὶ τὸν ἁγίων: τοῦ ἁγίου Διονυσίου |²⁰ Ἀλεξανδρείας δ', τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ θαυματουργοῦ λβ', τοῦ μεγάλου Βασιλείου |²¹ πς', τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσης η', τοῦ Τιμοθέου Ἀλεξανδρείας ιη', τοῦ πατριάρχου |²² Νικολάου θ', τοῦ ἁγίου Κυρίλλου ε' καὶ τοῦ πατριάρχου ἁγίου Νικηφόρου ι'. Ταῖς κανόνες |²³ τὸν ἁγίων ἔχο τοῦ χειρίου, ἡ δὲ τὸν ἀποστόλων καὶ τὸν συνόδον ἡσὴν εἰς στάνπα |²⁴ Παρισίου. ὁ σκοπὸς μου ἐ[...].]εν καὶ ἕτερον ἄπερ κατέχο. καλητερά μου ἦνε ὅτι νὰ ἤθελα |²⁵ ἔβρι τὴν ἐξίγησιν τὸν κανόνον ὁλονόν· καὶ ταῖς ξιγίτε ὁ Ζωναράς· καὶ ἀναγγέο |²⁶ ἦνε ὅτι, ὅς ἐξίγησε τὸν ἀποστόλων, ὅτη νὰ ἐξίγησε καὶ ταῖς ἐπίληπτες ὄλλαις. ἐδὸ μοῦ ἦπεν |²⁷ ενας πὸς ὁ καρδινάλ Φερνέζες ἔχη τὸ αὐτὸν βιβλίον καὶ ἦνε καὶ εἰς τὴν βιβλιοθήκην |²⁸ καὶ ξηγοῦντε τὲς δίο, ὁ Ζωναράς καὶ ὁ Βαρσάμον. μοῦ λέσση ὅτι ὁ Βαρσάμον ἦνε πολλὰ |²⁹ μακρὶς, μόνον ὁ Ζωναράς ἦνε δια τε μᾶς, καὶ διετούτο παρακαλὸ τὴν ἡμετέραν |³⁰ ἀγάπην ἦνα ἡδὶς καὶ νὰ δουπλικάρης ἕναν κανόνα τὸν ἁγίων Ἀποστόλων, ὄγιον θές, |³¹ μετὰ τῆς ἐξίγίσεος Ζωναρά νὰ ἠδὸ ἂν κομφάρε με ἐτούτο τοῦ Παρισίου· καὶ ἂν |³² ἦνε κοντὸς καὶ τοὺς ἐξιγῆ καὶ ὁ Βαρσάμον, κοπιάρισέ μου ἐν κεφάλειον, ἔτη καὶ ἕνα |³³ καμιανῆς συνόδου κανόνα καί, ἂν ξιγόντε, καὶ τὰς κανόνας τὸν ἁγίων. ἦνε μου |³⁴ συμὰ εἰς ἐτούτο ἔχω καὶ τὸν Ἀρμενόπουλο, ἦνε ὁμος μι[...].] ἐν σηντομία, πολλὰ ὁμορφα. |³⁵ μὰ ἂν ἔβρο τὴν ἐξίγησιν εἰς ὄλλαις ταῖς κανόνες τοῦ Ζωναρά δὲν κάμνη |³⁶ χοῖα ὁ Ἀρμενόπουλος. ἔτη δὲ ἔχο ἕνα χαρτάκη, τὸ λέσση Σχηματολόγιον, |³⁷ ἄπερ ἔνε γιὰ τοὺς ἱερῆς, περὶ ἐξομολογίσεως τάξης καὶ με τὰς κανόνας κατὰ |³⁸ τὰς ἀμαρτίας, καὶ σίρηνη το ἡ ἐκκλησία μας. ἔτι δὲ ἐβουλόμου νὰ βάλο καὶ |³⁹ τὰς κανόνας τοῦ Πτοχοπροδρόμου καὶ τῆς Ὀκτωήχου Ζωναρά. ταῦτα πάντα |⁴⁰ ἠθέλεν γένη ἕνα ἕμορπον βιβλίον καὶ φωτισμὸς εἰς τοὺς ἡμετέρους |⁴¹ καὶ ὀφέλημον. ἐγὼ ἦπα τὴν γνώμην μου· πάλην ἡ ἀθθεντιά σου, ὅς πλέον |⁴² πραχτικότερος, μοῦ θέλης δόσει τὴν καλήν σου βουλὴν. καὶ δεομέ σου νὰ ἡδῆς |⁴³ καὶ νὰ κοπιάρσης καὶ ἐγὼ δὲν θέλο ἡστέν ἀχάριστος. ἐγὼ ἡμε εἰς γνώμη, ἂν |⁴⁴ ἡσος καὶ με σιδράμης, νὰ τὰ τιπόσο τὸν παρόντα χημόνα· καὶ μὴν ἀμελείσεις. |⁴⁵ ἔτη καὶ α' καὶ περὶ τοῦ κῦρ Μερκουρίου· μίτε ἀπὸ τὸ μοναστίρι μίτε ἀπὸ |⁴⁶ λόγου του κατέχο τίποτε, μὰ γοργὰ ἀνιμένομε καράβι ἀπὸ τὴν Ἀλεσάνδρια |⁴⁷ καὶ ἀνανκέον ἦνε νὰ ἔχομε γραφῆ. ἔτη καὶ περὶ τοῦ ἡμετέρου ἀδελφοῦ |⁴⁸ κυρίου Νικολάου· ἔδοσεν ὁ Θεὸς εἰς τόσους χρόνους καὶ με τόσες ἐξοδες καὶ |⁴⁹ κόπους καὶ κρίσεις καὶ ἔλαβε τὰ ὅσα φέροντε νομίμος, ὅπου ἐδάνισα τοῦ |⁵⁰ μοναστηρίου καὶ τοῦ κῦρ Μερκούριου. τόσα τοῦ ἔδοσαν, ἡ δὲ ἐξοδες μίτε |⁵¹ μιράδι του τίποτε· μόνον ἂ δὲν τὰ ἔπερνε καὶ ἐμίνα, ἠθέλαν νὰ τὰ |⁵² δόσουν τὸν φραρόν τοῦ σὰν Φραντζέσκου, κάτηκι ἐν Ἱερουσαλίμ, ὀδιοτῆ |⁵³ ἔγραφαν τοῦ ριγὸς ὅτη ὁ πατριάρχης μετὰ τὸν Σιναιτῶν τοὺς πιράζου |⁵⁴ καὶ ἐπλίρο-

σαν δίο χηλιάδες φρορία εἰς ἀβανίες τὸν Τουρκόν. |⁵⁵ καὶ ἂ δὲν ἦτον ὁ ἀνπασα-
δόρος τὸν Βενετίον, ὁ ἀδελφός μου δὲν ἠπερνε |⁵⁶ ἕνα τορνέσι· δόξα νὰ ἔχη
ὁ Θεός. τάξο σου πλέον νὰ μὴν τοὺς ἀνακατοθό. |⁵⁷ περὶ τοῦ ἀνιμιού σου, τὴν
ἐχτέ τὸν ἡδα με ἄλλοὺς νέους· ἐγὼ δὲν ἔληπα νὰ |⁵⁸ τὸν ἡπὸ νὰ μισέψη. μοῦ
ἦπεν ὅτη ἀνιμένη νὰ τοῦ στίλης ἐξοδον· σὶ γινόςκεις. |⁵⁹ οὐκ ἔχο τί ἡπῆν, ἡμῆ
πολλὰ σὲ παρακαλὸ νὰ μὴν με ἀλησμονήσεις. |⁶⁰ περὶ τοῦ Κατακουζινοῦ, πλέον
δὲν τὸν ἡδα ἐδὸ· δὲν κατέχο πὸν στ' ἀνάθεμα ἐδιάβη. |⁶¹ εἰς τὸ Θεῶ σου, ἂν
ἡσος καὶ ὁ κῦρ Μανόλης Μαλαξὸς ἦλθεν ἀτόθι με βιβλία καὶ ἂ δὲν |⁶² πορὶ
νὰ τὰ πουλίσι, στίλε μου τὸν κατάλογον καὶ ἔχο ἀνθρωπον νὰ τὰ ἀγοράσι. |⁶³
ἄλλον πρὸς ὄρας οὐκ ἔχω· καὶ πολὰ τὰ ἔτη σου. <15>67, μηρὶ Ἱουνίο κα'.

|⁶⁴ Ἱππόλυτος Βάρελης.

6 ἡ δὲν... ἡ μίνα = ἡ δὲν... ἡ μὴν (μήπως) / 54 φρορία = φλωρία

ΣΧΟΛΙΑ

27. ὁ καρδινάλ Φερνέζες. Πρόκειται γιὰ τὸν λόγιο καρδινάλιο Ἀλέξανδρο Farnese (1520-1589).

34. ἔχω καὶ τὸν Ἀρμενόπουλο. Δὲν ἐγνώριζε, φαίνεται, ὁ Βάρελης ὅτι ἡ ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου εἶχεν ἦδη ἐκδοθῆ στὸ Παρίσι τὸ 1540 ἀπὸ τὸν Théodoric Adamée de Suallemberg.

36. Σχηματολόγιον... περὶ ἐξομολογήσεως τάξης. Ἐπρόκειτο λοιπὸν γιὰ Ἐξομολογητάριο. Τὸ παλαιότερο γνωστὸ εἶναι ἐκεῖνο τοῦ Νικηφόρου Πασχαλέως τὸ 1622. Ὡστόσο, ἕνα Ἐξομολογητάριο ποῦ λανθάνει ἀκόμη πρέπει νὰ ἐκδόθηκε πρὶν ἀπὸ τὸ 1596, ἀφοῦ μνημονεύεται, μεταξὺ ἄλλων βιβλίων, στὴ διαθήκη τοῦ Μανόλη Γλυτζούνη, ποῦ συντάχθηκε τὸν χρόνο αὐτό. (Βλ. Φ. ΗΛΙΟΥ, «Σημειώσεις γιὰ τὰ τραβήγματα τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων τὸν 16ο αἰώνα», Ἑλληνικά, 28 (1971) 136, σημ. 3).

39. τῆς Ὀκτωήχου τοῦ Ζωναρά. Πρόκειται γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Ζωναρά Ἐρμηνεία εἰς τοὺς ἀναστασίμους κανόνες Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ (βλ. καὶ παραπάνω, σχόλια στὴ Β', 28-29). Οἱ κανόνες αὐτοὶ τοῦ Δαμασκηνοῦ περιλαμβάνονται στὴν Ὀκτώηχο, ποῦ ἡ παράδοση τὴν ἀποδίδει στὸν Δαμασκηνό. Ἀπὸ τὸ 1520 πάντως ἡ Ὀκτώηχος εἶχε ἐκδοθῆ πολλές φορές, καὶ πολὺ πρόσφατα ἀπὸ τὸν Λεογκίνο (1565) καὶ τὸν Ζανέτο (1566).

52. τῶν φραρῶν τοῦ σὰν Φραντζέσκου, κάτοιικι ἐν Ἱερουσαλίμ. Ἀναφορὰ στὸ ἴδιο ἐπεισόδιο καὶ στὴν Ζ', 8-10. Πρόκειται βέβαια γιὰ μία ἀπὸ τίς πολλές φάσεις τῆς διενέξεως ὀρθοδόξων καὶ καθολικῶν τῶν Ἁγίων Τόπων γιὰ τὸν ἔλεγχον τῶν αἱερῶν προσκυνημάτων. (Γιὰ τὴ φάση αὐτὴ βλ. ΠΑΟΥΜΙΑΝ, «Οἱ Σιναίτες», καὶ ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ, «Ἐπιστολαὶ Ἑλλήνων», σ. 55-60, ὅπου καὶ βιβλιογραφία).

60. *περὶ τοῦ Κατακουζηνοῦ*. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὸν Μανουὴλ Κατακουζηνό, πρόεδρο ἄλλοτε τῆς ἐλληνικῆς ἀδελφότητος (1555-1557 καὶ 1558-1559), γιὰ τὸν ὁποῖο βλ. ΜΑΥΡΟΒΙΔΗ, *Συμβολή*, σ. 133-35. Ἡ μνεία του ἐδῶ εἶναι καὶ ἡ τελευταία μαρτυρία γι' αὐτόν.

61. *ἂν ἴσως καὶ ὁ κύριος Μανόλης Μαλαξὸς ἦλθεν αὐτόθι μὲ βιβλία*. Ἡ ἀναφορὰ ἐδῶ στὸν Μανουὴλ Μαλαξὸ εἶναι σημαντική, γιὰτὶ ἀποκαλύπτει ὅτι ὁ Μαλαξὸς, μετὰ τὴν παραμονή του στὴ Θήβα τὸ 1561-1562 ἢ 1563, ἐπέστρεψε στὴν Ἰταλία. Πρὶν ἀπὸ τὸ ταξίδι του αὐτὸ στὴν Ἑλλάδα ὁ Μαλαξὸς μαρτυρεῖται γιὰ τελευταία φορὰ στὴ Βενετία στὶς 24 Ἀπριλίου 1560 (ΠΑΤΡΙΝΕΑΗ, «Ἐπιστολαὶ Ἑλλήνων», σ. 51-53). Στὶς 30 Ἀπριλίου 1561, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος στὸν πρόλογο τῆς λογίας ἐκδόσεως τοῦ «Νομοκάνονα», βρισκόταν στὴ Θήβα, ὅπου εἶχε ἤδη περατώσει τὴ σύνταξη τοῦ ἔργου του αὐτοῦ. Συνεπῶς πρέπει νὰ εἶχε ἐγκατασταθῆ ἐκεῖ ἀρκετοὺς μῆνες νωρίτερα. Στὴ Θήβα ἔμεινε ὡς τις 5 Μαρτίου 1562 (ἢ 1563) τουλάχιστον, σύμφωνα μὲ ὅσα καὶ πάλι ὁ ἴδιος γράφει στὸν πρόλογο τῆς δημώδους ἐκδόσεως τοῦ «Νομοκάνονα» (βλ. Κ. ΔΟΥΒΟΥΝΙΩΤΗ, «Ὁ Νομοκάνων τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ», Ἀθήνα 1916, σ. 6 καὶ 13-24, καὶ τὴν κριτικὴ ἐκδοσὴ τῆς δημώδους παραλλαγῆς ἀπὸ τοὺς Δ. Σ. ΓΚΙΝΗ καὶ Ν. Ι. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟ, *Νόμος-Ἐπιστ.* Ἐπετηρὶς τοῦ Τμήματος Νομικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 1 (1982/1985) 31-32). Τὴν πρωιμότερη ὥστόσο μαρτυρία γιὰ τὴν παρουσία τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ στὴν Ἰταλία, μετὰ τὴ θητεία του στὴ Θήβα, ἀποτελεῖ μιὰ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Προβατάρη, γραμμένη *Μαῖω 11 ἀπὸ τὴν Βενετίαν*. Ἔτος δὲν σημειώνεται, ἀλλὰ μετὰ τὴ χρονολόγησιν τῆς ἀπὸ Ἀγκῶνος, Ἰουλίου 15, ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Προβατάρη ἐπίσης στὸ ἔτος 1566 (βλ. παραπάνω, σχόλια στὴ Β', 68), μπορεῖ, πιστεύω, καὶ ἡ ἀπὸ Βενετίας, Μαΐου 11, ἐπιστολὴ τοῦ Μαλαξοῦ νὰ χρονολογηθῆ στὸ 1566 ἐπίσης. Συγκεκριμένα, στὴν ἀπὸ Βενετίας, Μαΐου 11, ἐπιστολὴ του ὁ Μαλαξὸς σημειώνει ἐν τέλει: *τὸν εὐλαβέστατον κύριον Μερκουρίου... προσκυνῶ... καὶ τὸν Ἀντώνη χαιρετῶ, καὶ στὴ συνέχεια δηλώνει ὅτι προσεχῶς θὰ εἶναι στὴ Ρώμη, δηλαδὴ ὅπου καὶ ὁ ἀποδέκτης τῆς ἐπιστολῆς Μανουὴλ Προβατάρης. Ἀλλὰ καὶ στὴν ἀπὸ Ἀγκῶνος, Ἰουλίου 15, 1566, ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Προβατάρη ὁ Μαλαξὸς γράφει: Τὸν κύριον Ἀντώνη... χαιρετῶ. Μεταξὺ δὲ τῆς 11ης Μαΐου καὶ 15ης Ἰουλίου 1566 πραγματοποιήσε, φαίνεται, ὁ Μαλαξὸς καὶ τὸ ταξίδι του στὴ Ρώμη, γιὰτὶ στὴν ἀπὸ 15ης Ἰουλίου ἐπιστολὴ εἶχε γράψει ἀρχικὰ ἀπὸ τὴν Ρώμην, φράση πού κατόπιν διέγραψε καὶ πρόσθεσε: ἀπὸ τὸν Ἀγκῶνα. Ὅσο γιὰ τὴν παρουσία τοῦ κύριου Μερκουρίου στὴ Ρώμη τὴν 11η Μαΐου 1566, αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ ὅσα γράφει ὁ Ἰππόλυτος Βάρελης (Β', 5-6): ἕως εἰς τὰς 15 Μαρτίου [1566], ὅπου νὰ ἔσωσε ἐκεῖ [στὴ Ρώμη] ὁ κύριος Μερκουρίου.*

Τὶς δύο ἐπιστολὰς τοῦ Μαλαξοῦ, γιὰ τις ὁποῖες γίνεται παραπάνω λόγος, καθὼς καὶ ἓνα πληρξούσιο τοῦ Μαλαξοῦ πρὸς τὸν Προβατάρη, χρονολογημένο

(24 Μαρτίου 1560), ἐξέδωσε ἀπὸ τὸν κώδικα Vatic. gr. 2124 (πού περιέχει καὶ τις ἐκδιδόμενες ἐδῶ ἐπιστολὰς τοῦ Βάρελη καὶ τοῦ Γλυτζούνη) ὁ Γ. Σ. ΜΑΡΚΟΥ, «Τρία ἰδιόγραφα γράμματα». Τὰ χωρία τῶν δύο ἐπιστολῶν τοῦ Μαλαξοῦ πού παρέθεσα παραπάνω (σὲ φιλολογικὴ μεταγραφή) στηρίζονται σὲ δική μου ἀνάγνωση ἀπὸ φωτογραφίες τοῦ κώδικα. Σημειῶνω δὲ ἐπ' εὐκαιρίας τις κυριότερες παραναγνώσεις τοῦ ἐκδότη: Ἐπιστολὴ I (Ἰουλίου 15): στίχ. 1: *τζονάνη*· γράφει *Τζουάν* / *ἐφεντία*· γρ. *ἀφεντία* / 10: *ἀμελλιές μου*· γρ. *ἀμαρτίες μου* / 12: *προσαγορεύομ(εν)*· γρ. *προσαγορεύω* / 13: *τὴν*· γρ. *τὸν* / 14: *χερετίζω*· γρ. *χερετῶ*. Ἐπιστολὴ II (Μαΐου 11): 16: *τὸν αὐτόν*· γρ. *τοῦ αὐτοῦ* / 27: *ὁ μὴ δωκῆς*· γρ. *ὁ μὴ δῶν Κ(ύριος)*. Καὶ στὰ τρία κείμενα ἐξ ἄλλου ὁ ἐκδότης ἀπέφυγε ἐντελῶς σχεδὸν τὴ στίξιν.

Ἀπὸ τὴν πρόσφατη βιβλιογραφία γιὰ τὸν Μανουὴλ Μαλαξὸ ἀξιοσημείωτα: Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, «Μιὰ διαθήκη ἀπὸ τὸ Νάυπλιο (1534) μὲ πλούσιο γλωσσικὸ ὕλικό», *Ἀντίχραση*. Ἀφιέρωμα στὸν καθηγητὴ Σταμάτη Καρατζᾶ, Ἀθήνα 1984, σ. 257-68, καὶ ΚΥΡΙΑΚΗΣ ΜΑΜΩΝΗ, «Νέα στοιχεῖα γιὰ τὸν Νομοκάνονα "εἰς λέξιν ἀπλῆν" τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ», *Μνημοσύνη*, 10 (1985-1987) 191-205.

Ζ'—Ἰππόλυτος Βάρελης πρὸς Μανουὴλ Προβατάρη.

Βενετία [θέρους 1567]

Πρωτότυπο (κώδ. Vatic. gr. 2124, φ. 128, ἀρ. 108). Σῶζεται μόνο τὸ δεῦτερο φύλλο μὲ τὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς. Κατάσταση διατηρήσεως καλὴ. Μὲ βάση τὴ γραφὴ μπορούμε ἀδιστακτικῶς νὰ ταυτίσουμε τὸν συντάκτη τῆς ἐπιστολῆς μὲ τὸν Ἰππόλυτο Βάρελη. Στὴν ἄλλη ὄψη τοῦ φύλλου ἡ ἐπιγραφή: *Al mag(nifi)co d(omi)no Emanuel Pro|vatari. Alla libreria di | sua santita, mio s(igno)r oss(ervantissi)mo. | Roma.*

Περίληψη.— Ὁ κύριος Μερκούριος εἶχε υπογράψει γραμμάτιο γιὰ 1500 δουκάτα ὑπὲρ ἑνὸς ἐπιτρόπου τοῦ Λομελίνου. Εὐτυχῶς ὁ Βάρελης προκάλεσε ἐγκαίρως τὴν παρέμβαση τῶν βενετικῶν ἀρχῶν ὑπὲρ τῶν Σιναϊτῶν καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Νικολοῦ καὶ εἰσέπραξαν τὰ χρήματα. Διαφορετικὰ θὰ δίνονταν στοὺς Φραγκισκανοὺς. Ὁ Τρώιλος βρῖσκεται στὴ Ρώμη;

[... ..] ἀκόμη ἐπαθε πιρασμῶν μὲ ἓνα κουμέσο τοῦ Λομελίνου, ὅπου ὁ κύριος |² Μερκουρίου τοῦ ἔκαμε ἓνα σκρίτο ἀπὸ δ(ουκάτα) 1500, πὸς τὰ ἐδανίστι |³ ἀπὸ λόγου του· καὶ ἀπὸ πρῶτα στάμενα ὅπου εὐγονν νὰ ἦνε δικὰ του |⁴ εἰς πληρωμὴ τοῦ αὐτοῦ (σ)κρίτου. ἠδὲ διαβολίες! ἠδὲν ὁ Θεὸς τὴν |⁵ χάριά μας καὶ μάλλον ὅτι ἐχομεν δύο κόρες τῆς ἡπαντρίας· καὶ ὁ Θεὸς |⁶ νὰ μᾶς γλιτόνη ἀπὸ ἀδίκους ἀνθρώπους. εἰς τὸν Θεόν μου, καὶ ἂ δὲν |⁷ ἦμον γλίγορος νὰ

βγάλο γραφήν ἀπὸ τὴν ἀσθεντία εἰς βοήθια |⁸ τὸν Σιναιτῶν καὶ τοῦ ἀδελφοῦ μου, ὅτι δὲν ἐπερνε τορρέσι· ὅτι |⁹ ἡ φρασι τοῦ Σάν Φραντζέσκου λέσση ὅτι ὁ πατριάρχης καὶ ὄλλη |¹⁰ ἡ Γρεκι ἔχουν τοὺς Λατίνους γιὰ ἐρετικὸς μετὰ τῆς ἀρχῆς αὐτὸν |¹¹ καὶ ἄλλα καὶ ἄλλα· ὅτι τὴ νὰ σοῦ πὸ γιὰ τὴν βαρβαρότητα τῶν |¹² ἡμετέρων, ἀπελθόντων καὶ παρῶν τόρι ἐβρισκόμενη. ὁ Θεὸς ἡμᾶς |¹³ ἐξολόθρευε καὶ ἐπίρε ἀπασαν χάρη. ἡπομονή, ὅστε θέλη |¹⁴ ὁ Κύριος. Ἐρροσο ἐν Κυρίῳ.

|¹⁵ Ἄν ὁ Τρόηλος ἦνε αὐτοῦ, δόσμου ἡδισην, ὅτι μου ἡμπορτάρι.

4 ἡδε = ιδέ

ΣΧΟΛΙΑ

Εἶναι φανερό ὅτι ἡ ἀκέφαλη αὐτὴ ἐπιστολὴ ἔχει στενὴ συνάφεια, ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου, μὲ τὴν ἐπιστολὴ ζ'. Εἰδικότερα, ἐπαναλαμβάνονται ἐδῶ εἰδήσεις πού συναντᾶμε στὴν προηγούμενη ἐπιστολὴ (ζ', 47-56): ὁ κίνδυνος νὰ δοθῆ στοὺς Φραγκισκανοὺς ἡ χρηματικὴ χορηγία τῶν Ἰσπανῶν ἔχει ἐκλείψει, χάρη στὴν παρέμβαση τοῦ Βενετοῦ πρεσβευτῆ, καὶ ὁ Νικολὸς Βάρελης ἔχει ἤδη εἰσπράξει τὸ διεκδικούμενο χρηματικὸ ποσό. Ἐπομένως, ἡ ἐπιστολὴ γράφτηκε λίγο πρὶν ἢ λίγο μετὰ τὴν ζ' (τῆς 21 Ἰουνίου 1567).

Η' — Μανόλης Γλυτζούνης πρὸς Μανουὴλ Προβατάρη.

Βενετία. Ἀχρονολόγητη [1566/1567]

Πρωτότυπο (κώδ. Vatic. gr. 2124, φ. 150, ἀρ. 131). Κατάσταση διατηρήσεως καλή. Στὴν πίσω ὄψη ἔχνη σφραγίδας καί, μὲ τὸ χέρι τοῦ ἀποστολέα, ἡ ἐπιγραφή: *Tῶ εὐγενεὶ καὶ τετιμημένῳ μοι ἀθέντῃ μισέρ | Μανόλι τῶ Προβατάρη | εἰς Ῥώμην. Καὶ παραπάνω: Al molto manifesto m(ise)r Manuel Provatari, greco, in borgo di P[...]. Roma. Καὶ στὸ πλάι, μὲ τὸ ἴδιο χέρι: ἐσιάστικα δια σολδία 64 νὰ τὸ φέρουν | καὶ ἔδοσα τὰ 24· μένουσιν καὶ 40, ἦγουν | ιούλια τρία καὶ σολδία 4.*

Π ε ρ ί λ η ψ η.— Ὁ Γλυτζούνης λυπᾶται γιὰ τὴν καθυστέρηση τῆς ἀποστολῆς τοῦ Τριωδίου πού τοῦ εἶχε ζητήσει ὁ Προβατάρης. Τοῦ στέλνει τώρα ἓνα σὲ ἔκδοση Λεογκίνου. Στὴν ἑξωτερικὴ ὄψη τῆς ἐπιστολῆς θὰ σημειώσει ὁ Γλυτζούνης τὸ χρηματικὸ ποσό πού συμφώνησε μὲ τὸν ταχυδρόμο γιὰ τὴ μεταφορὰ τοῦ βιβλίου.

† *Εὐγενεσάτε ἀθέντι μισέρ Μανόλη, τὴν ἀσθεντία σου χαιρετῶ. τὴν γραφήν σου ἔλαβα |² μὲ τὴν ἄλλην πόσταν, τὴν ὁποῖαν γραφήν μοῦ ἔγραφε*

νὰ στήλλω τὸ Τριώδιον με κουριε|³ρι· ὁμως ἐγὼ ἐπῆγα καὶ ἐγύρευσα νὰ μοῦ τὸ δόσουν καὶ δὲν ἐμπόρεσα νὰ εἶρω λυτόν, |⁴ μόνο σταχομένα, διότις δὲν ἔναι ἄλλη στάμπα Τριώδια πάρεξ τοῦ Λεογκίνου. τότε ἐγὼ |⁵ ἐπῆγα ἀτός μου εἰς ἐκεῖνον καὶ τον ἐπαρεκάλεσα καὶ μοῦ εἶπεν νὰ γυρεύσω ἂν ἔναι |⁶ κανένα, καὶ διὰ τοῦτο ἐπέρασεν τὸ σάββατον καὶ δὲν τὸ ἔστηλα· καὶ παρακαλό σε |⁷ {σε} νὰ μου συμπαθήσης ἡ ἀσθεντία σου, ὅτι ἡ ἄργητα δὲν ἦτον ἀπο λόγου μου, ὡς καθὼς τὸ |⁸ ξεύρη ὁ Θεός. τόρα σου το στέλλω μὲ τὸν κουριέρι· καὶ μοῦ ἔχει λίτρες 5, σολδία 16, μὲ πολλὴν |⁹ παρακάλεσιν· μένουσιν καὶ ἔως τὸν χρυσὸν σκοῦδον δύο παῦλοι, τοὺς ὁποίους τοὺς ἔδωσα |¹⁰ τοῦ κουριέρι, κατὰ τὴν ὀρθηνίαν σου· καὶ ἡ ἀσθεντία σου θέλεις τοῦ δόσης τὸ ἐπίλοιπον, τὸ ὁ|¹¹ποῖον θέλω γράφω πόσα θέλω σιαστή εἰς τὴν ἐπανογραφὴν καὶ εἰς τὸ βιβλίον. ὄχι |¹² ἄλλον διὰ τῆς ὥρας· καὶ πολλὰ τα ἔτη σου.

|¹³ Ὁ σὸς κατὰ πάντα Μανόλης Γλυτζούνης.

ΣΧΟΛΙΑ

4. δὲν ἔναι ἄλλη στάμπα Τριώδια πάρεξ τοῦ Λεογκίνου. Ἀπὸ ὅσο γνωρίζουμε σήμερα, ὁ Ἰάκωβος Λεογκίνος ἐξέδωσε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ Τριώδιο τὸ 1565 καὶ γιὰ δευτέρη τὸ 1573 (Θ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία*, I, σ. 434). Ὁ Γλυτζούνης ἐδῶ πρέπει νὰ ἀναφέρεται στὴν ἔκδοση τοῦ 1565, γιὰ τὸ 1573 ὁ ἀποδέκτης τῆς ἐπιστολῆς Μανουὴλ Προβατάρης εἶχε ἤδη πεθάνει (πρὸ τοῦ Ἰανουαρίου 1572· βλ. CANART, *Un Crétois scripteur*, σ. 89-90). Ἐπομένως ἡ ἐκδιδόμενη ἀχρόνιστη ἐπιστολὴ τοῦ Γλυτζούνη πρὸς τὸν Προβατάρη γράφτηκε λίγο μετὰ τὸ 1565 καὶ πάντως πρὶν ἀπὸ τὸ 1572. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀμέσως ἐπόμενη χρονικὴ ἔκδοση τοῦ Τριωδίου — μετὰ τὴν ἔκδοση Λεογκίνου τὸ 1565 — ἦταν ἐκείνη τοῦ Ζανέτου τὸ 1568, μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Γλυτζούνη γράφτηκε καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1568, ἀφοῦ ὁ ἴδιος βεβαιώνει ὅτι, ὅταν ἔγραφε τὸ γράμμα του, δὲν ἔναι ἄλλη στάμπα Τριώδια πάρεξ τοῦ Λεογκίνου. Εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτο ὅτι τὸ 1566 ἢ 1567 — ὅταν γράφει ὁ Γλυτζούνης — δὲν ὑπάρχουν ἀντίτυπα τοῦ Τριωδίου παρὰ μόνο τῆς τελευταίας ἐκδόσεως, τοῦ 1565, μολονότι τὸ βιβλίον αὐτὸ κατὰ τὰ δεκαπέντε προηγούμενα χρόνια (1551-1565) εἶχε ἐκδοθῆ ἑξὶ φορές (πρβλ. παραπάνω, σχόλια στὴ Β', 62-64). Ἀπὸ τὴν ἀπάντηση μάλιστα τοῦ Λεογκίνου, πού μεταφέρει στὴν ἐπιστολὴ του ὁ Γλυτζούνης (μοῦ εἶπεν νὰ γυρεύσω ἂν ἔναι κανένα, στίχ. 5-6), φαίνεται ὅτι καὶ ἡ ἔκδοση αὐτὴ τοῦ 1565 εἶχε ἤδη σχεδὸν ἐξαντληθῆ. Ἄς σημειωθῆ ἀκόμη ὅτι, ὅταν λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν 11 Μαΐου 1566 ὁ Βάρελης ἀναζήτησε ἀντίτυπο τοῦ Τριωδίου στὴ Βενετία, δὲν βρῆκε παρὰ μόνο ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ ἔκδοση τοῦ Κουνάδη, τοῦ 1522 (Β', 64). Ἀπὸ τὴ λεπτομέρεια αὐτὴ θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ συμπεράνουμε ὅτι ὁ Γλυτζούνης ἀναζήτησε καὶ βρῆκε ἀντίτυπο τοῦ Τριωδίου τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1565 ἀρκετὰ πρὶν ἀπὸ τὴν 11η Μαΐου

- κουμέσος, Β', 12, Δ', 26, Ζ', 1: αντιπρόσωπος, πληρεξούσιος (ιταλ. *com-messo*).
- κουνσουμάρω, Δ', 15: δαπανῶ (ιταλ. *consumare*).
- κουριέρης, Η', 2, 8, 10: ταχυδρόμος (ιταλ. *corriere*).
- κούρτη (ή) Β', 10: ήγεμονική αύλή (ιταλ. *corte*).
- κρίση (ή) Ζ', 49: δίκη.
- * λιμογδέρνω, Α', 14: κερδίζω με στερήσεις.
- λίτρα (ή) Η', 8: λίρα βενετική (= 20 σολδία).
- * μοιράδι (τὸ) Ζ', 51: μέρος, κλάσμα.
- * ξάλειμμα (τὸ) Β', 12: ;
- * ξανοίγω, Γ', 20: βρίσκω.
- * ξεσφοντυλίζομαι, Ε', 29: τσακίζομαι.
- ξοφλω, Γ', 17, Ε', 6: έξοφλω, διεκπεραιώνω υπόθεση.
- ξύλα (τὰ) Γ', 6: πλοῖα.
- δυγος, Ζ', 30: ἔποιος.
- ὀρδινιάζω, Β', 41: παραγγέλλω (ιταλ. *ordinare*).
- ὀρδινία (ή) Β', 6, Η', 10: ἐντολή, τάξη (ιταλ. *ordine*).
- παράδικο (τὸ) Β', 22: μεγάλη ἀδικία.
- * παραδραμὴ (ή) Α', 23: παραδρομή;
- παῦλος, Η', 9: νόμισμα πού κόπηκε ἀπὸ τὸν πάπα Παῦλο (= 12 σολδία).
- πεζεύω, Β', 55: μεταφράζω ἀπὸ τῆ λόγια στὴν κοινὴ γλώσσα.
- πόλιτζα (ή) Ε', 27: συναλλαγματική (ιταλ. *polizza*).
- πουμπλικάρω, Ε', 5, 7: δημοσιεύω, τυπώνω (ιταλ. *publicare*).
- πούπετε, Δ', 12: πουθενά, κάπου.
- ρεβοκατζιὸ (ή) Ε', 8, 10, 21: ἀνάκληση (ιταλ. *revocazione*).
- ρεποντάρομαι, Ζ', 16: ἐπαναλαμβάνω (ιταλ. *ripetere*).
- σιάζομαι, Η', 11 καὶ στὴν ἐπιγραφή: κάνω συμφωνία γιὰ κάποια οἰκονομικὴ συναλλαγὴ.
- * σκλήθρα (ή) Α', 22: φύτρα;
- σκοῦδο (τὸ) Β', 70, 72, Η', 9: χρυσὸ ἢ ἀργυρὸ βενετικὸ νόμισμα.
- * σκονντράρω, Β', 32: ;
- σκρίτο (τὸ) Ζ', 2, 4: γραμματίο, χρεωστικὴ ὁμολογία (ιταλ. *scritto*).
- σολδίο (τὸ) Γ', 13, Η', 8 καὶ στὴν ἐπιγραφή: νόμισμα (= 1/20 βενετικῆς λίρας ἢ 1/124 τοῦ δουκάτου) (ιταλ. *soldo*).
- σοφής, Ε', 29: ὁ σάχης τῆς Περσίας.
- στάδο (τὸ) Ε', 5: κράτος, ἐπικράτεια (βενετ. *stado*).
- στάμενα (τὰ) Β', 22, Ζ', 3: χρήματα.
- στάμπα (ή) Β', 45, 49, 52, 63, 64, 65, Δ', 31, Ζ', 8, 23, Η', 4: τυπογραφεῖο, τυπογραφία (ιταλ. *stampa*).
- σταμπάρω, Β', 34, 39: τυπώνω (ιταλ. *stampare*).

- στερέας, τῆς -, Β', 17: διὰ ξηραῶς.
- * σύρνω, σύρνει το ἢ ἐκκλησία μας, Ζ', 38: τὸ ἔχει σὲ χρῆση ἢ ἐκκλησία.
- ταξιδιαραῖοι (οἱ) Β', 5: μοναχοὶ περιοδεύοντες γιὰ συλλογὴ ἐλεῶν.
- ταυραμπάδες (οἱ) Γ', 24: χοντροπαπάδες.
- τέτραδο (τὸ) Ε', 26: τετράδιο, ὀκτασέλιδο τεῦχος βιβλίου.
- * τζουμπιλέο (τὸ) Β', 9: ἰωβηλαῖο (ιταλ. *giubileo*).
- τορνέσα (τὰ) Α', 14, Β', 20, 53, 74, 75, Γ', 10, Δ', 29, 30, Ζ', 8: χρήματα (ιταλ. *tornese*).
- φόρσι, Β', 24: ἴσως (ιταλ. *forse*).
- φράρος, Ζ', 52, Ζ', 9: ρωμαιοκαθολικὸς μοναχὸς (βενετ. *fra*).
- χαστάνι (τὸ) Ζ', 36: μικρὸ χειρόγραφο βιβλίο.
- χαστία (τὰ) Ζ', 4: χειρόγραφα βιβλία.
- χερίου, τοῦ-, Ζ', 23: χειρόγραφο (βιβλίο).

HELEN ANGELOMATIS - TSOUGARAKIS

GREEK WOMEN, 16TH-19TH CENTURY: THE TRAVELLERS' VIEW

The actual situation of women in the Greek, Albanian or Hellenized Vlakh society at the time of the Venetian and/or the Ottoman rule is relatively unknown. Specific studies on this subject are very rare and the evidence provided by the sources, with very few exceptions, has not been systematically examined. The Greek sources, despite what is commonly thought, provide enough material for a historical appraisal of the prevailing conditions in the women's status, lifestyle and role in society, but so far they have been inadequately studied, and further research is required.

Another source for the same subject is the travellers' accounts. The travellers were usually eager to comment on the appearance and the state of the women of the places they visited. However, their accounts, interesting as they are, are not always as abundant or as detailed as one might expect, and in many cases they appear quite superficial. Their evidence also presents another considerable problem: it does not refer to all the regions of Greece or Asia Minor with equal emphasis. This is due to the fact that the travellers visited different areas at different periods depending on the reason of their travels, military and political conditions in the area, and prevailing fashion and tastes.

Thus, up to the middle of the eighteenth century most of the available information refers mainly to the women of the islands of the Archipelago and Constantinople, because fewer travellers visited the Greek mainland during the previous centuries, and, when they did, their itinerary was usually limited to few places. From the mid-eighteenth century onwards, as the travellers increasingly frequented continental Greece, their evidence regarding the women of those regions proportionally increased to reach its peak in the first twenty years of the nineteenth century, when nearly every traveller toured a considerable part of mainland Greece.

Local conditions determined to a great extent the amount of information and the observations the travellers could acquire, or make. It was definitely easier for them to get acquainted with women, or observe them more freely, in many, but not all, of the Aegean Islands, rather than in the mainland, where they were more secluded. This is, therefore, an additional reason which explains why the travel books provide so much richer material for the women of the islands. However, even there, the travellers did not really have so many opportunities of getting to know the local women very closely.

Another difficulty the travellers encountered was the fact that the Greek women of the upper classes were secluded to a varying degree according to their age, marital status and local customs. The women of Constantinople and Smyrna had comparatively greater freedom than those of continental Greece since their association with the resident Franks there had gradually influenced the mentality of the people and the traditional way of life¹. Otherwise it was extremely rare, and often impossible, to meet young unmarried girls almost anywhere, but particularly in mainland Greece, and Zante, where they were strictly confined in their homes. Older, married women had greater freedom, but even this was often minimal. As late as the early nineteenth century, it was claimed that the ladies of the upper classes might not suffer the indignities and hard life of the peasant women, but this was very dearly paid for by the loss of their freedom. Confined in their apartments, they hardly ever sat at the same table with their husbands. The jealousy of the Greek men was such that, even if they

1. PIERRE BELON, *Les observations de plusieurs singularités et choses mémorables trouvées en Grèce, Asie, ... et autres pays étrangers rédigées en trois livres, par Pierre Belon du Mans*, Paris, 1553, p. 355a. PITTON DE TOURNEFORT, *Relation d'un voyage du Levant*, Lyon, 1717, II, p. 184. [ALESSANDRO BISANI], *A picturesque tour through part of Europe, Asia and Africa, containing many new remarks on the present state of Society, remainings of ancient edifices etc. with plates after designs by James Stuart ... written by an Italian Gentleman*, London, 1793 p. 105. JOHN OLIVER HANSON, «Recollections of Smyrna», ed. "Αλκίης Ἀγγέλου, Μικρασιατικά Χρονικά, 13 (1967), p. 443. BARON DE TOTT, *Mémoires du baron Tott sur les Turcs et les Tartares*, Maastricht, 1786, I, pp. 114-2. D' ARVIEUX, *Mémoires du chevalier d'Arvieux envoyé extraordinaire du Roi à la Porte, consul d'Alger, du Tripoli et autres échelles du Levant contenant ses voyages à Constantinople, dans l'Asie, la Syrie, la Palestine, l'Égypte et la Barbarie, la description des ces pays, les religions, les mœurs, les coutumes, les négoces de ces peuples et leur gouvernements, l'histoire naturelle et les événements les plus considérables, recueillis des ses mémoires originaux et mis en ordre avec des réflexions par R. P. Jean Labat*, Paris, 1735, I, pp. 123-6.

were emancipated from the Turks, this would not improve their wives lifestyle, since they would still be secluded in harems².

The travellers' chances of meeting Greek women were also affected by their length of stay in a place and their local acquaintances. Things were a little easier for those among the travellers who were physicians, because they were often consulted and asked to attend sick women. Generally, however, the remark that «*A man may travel through Greece, and, unless at his particular desire not see a single Greek lady*» is often repeated in various ways.³ Moreover, the delicate nature of the subject of women could have prevented the travellers from asking too many questions, which the Greek men would have been unwilling to answer. It was remarked that a woman should not be the subject for discussion at all, either approvingly or disapprovingly⁴. It is indicative that straightforward statements made by Greeks regarding the Greek women are extremely rare in the travel books. One such rare instance was the statement about the bad character of the Greek women, particularly the women of Athens, attributed to Logothetis, the British vice-consul at Athens by a British traveller⁵. In certain cases the travellers themselves might be ready to suppress in their books anything that could be considered harmful, or indecent by the socially accepted standards of their time.

Thus, the accounts that we have tend to be occasional, fragmentary, and often disproportionate, concentrating mainly on the women of the Aegean Islands and the cities, or big towns, such as Constantinople, Smyrna, Athens, and Ioannina, and more specifically on the women of the upper classes. It would have been perhaps easier for the travellers to collect more information about the life of the women of the lower classes, but it is clear that they were not particularly interested in them, or they thought that their readers were not. It was also suggested that

2. F. C. H. L. POUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce. Deuxième édition, revue, corrigée et augmentée*, Paris, 1826-7, VI, p. 173.

3. JOHN CAM HOBHOUSE, *A Journey through Albania and other Provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople during the Years 1809 and 1810*, London 1813, I, p. 506. Cf. EDWARD DANIEL CLARKE, *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa. Part Second. Greece, Egypt, and the Holy Land*, London 1812, section III, pp. 2-3.

4. BARON DE RIEDESEL, *Remarques d'un voyageur moderne au Levant*, Amsterdam, 1773, p. 204.

5. WILLIAM TURNER, *Journal of a Tour in the Levant*, London 1820, I, pp. 384-5.

HELEN ANGELOMATIS - TSOUGARAKIS

GREEK WOMEN, 16TH-19TH CENTURY: THE TRAVELLERS' VIEW

The actual situation of women in the Greek, Albanian or Hellenized Vlakh society at the time of the Venetian and/or the Ottoman rule is relatively unknown. Specific studies on this subject are very rare and the evidence provided by the sources, with very few exceptions, has not been systematically examined. The Greek sources, despite what is commonly thought, provide enough material for a historical appraisal of the prevailing conditions in the women's status, lifestyle and role in society, but so far they have been inadequately studied, and further research is required.

Another source for the same subject is the travellers' accounts. The travellers were usually eager to comment on the appearance and the state of the women of the places they visited. However, their accounts, interesting as they are, are not always as abundant or as detailed as one might expect, and in many cases they appear quite superficial. Their evidence also presents another considerable problem: it does not refer to all the regions of Greece or Asia Minor with equal emphasis. This is due to the fact that the travellers visited different areas at different periods depending on the reason of their travels, military and political conditions in the area, and prevailing fashion and tastes.

Thus, up to the middle of the eighteenth century most of the available information refers mainly to the women of the islands of the Archipelago and Constantinople, because fewer travellers visited the Greek mainland during the previous centuries, and, when they did, their itinerary was usually limited to few places. From the mid-eighteenth century onwards, as the travellers increasingly frequented continental Greece, their evidence regarding the women of those regions proportionally increased to reach its peak in the first twenty years of the nineteenth century, when nearly every traveller toured a considerable part of mainland Greece.

Local conditions determined to a great extent the amount of information and the observations the travellers could acquire, or make. It was definitely easier for them to get acquainted with women, or observe them more freely, in many, but not all, of the Aegean Islands, rather than in the mainland, where they were more secluded. This is, therefore, an additional reason which explains why the travel books provide so much richer material for the women of the islands. However, even there, the travellers did not really have so many opportunities of getting to know the local women very closely.

Another difficulty the travellers encountered was the fact that the Greek women of the upper classes were secluded to a varying degree according to their age, marital status and local customs. The women of Constantinople and Smyrna had comparatively greater freedom than those of continental Greece since their association with the resident Franks there had gradually influenced the mentality of the people and the traditional way of life¹. Otherwise it was extremely rare, and often impossible, to meet young unmarried girls almost anywhere, but particularly in mainland Greece, and Zante, where they were strictly confined in their homes. Older, married women had greater freedom, but even this was often minimal. As late as the early nineteenth century, it was claimed that the ladies of the upper classes might not suffer the indignities and hard life of the peasant women, but this was very dearly paid for by the loss of their freedom. Confined in their apartments, they hardly ever sat at the same table with their husbands. The jealousy of the Greek men was such that, even if they

1. PIERRE BELON, *Les observations de plusieurs singularités et choses mémorables trouvées en Grèce, Asie, ... et autres pays étrangers rédigées en trois livres, par Pierre Belon du Mans*, Paris, 1553, p. 355a. PITTON DE TOURNEFORT, *Relation d'un voyage du Levant*, Lyon, 1717, II, p. 184. [ALESSANDRO BISANI], *A picturesque tour through part of Europe, Asia and Africa, containing many new remarks on the present state of Society, remainings of ancient edifices etc. with plates after designs by James Stuart ... written by an Italian Gentleman*, London, 1793 p. 105. JOHN OLIVER HANSON, «Recollections of Smyrna», ed. Άλκης Άγγέλου, *Μικρασιατικά Χρονικά*, 13 (1967), p. 443. BARON DE TOTT, *Mémoires du baron Tott sur les Turcs et les Tartares*, Maastricht, 1786, I, pp. 111-2. D' ARVIEUX, *Mémoires du chevalier d'Arvieux envoyé extraordinaire du Roi à la Porte, consul d'Alger, du Tripoli et autres échelles du Levant contenant ses voyages à Constantinople, dans l'Asie, la Syrie, la Palestine, l'Égypte et la Barbarie, la description des ces pays, les religions, les mœurs, les coutumes, les negoces de ces peuples et leur gouvernements, l'histoire naturelle et les événements les plus considérables, recueillis des ses mémoires originaux et mis en ordre avec des reflexions par R. P. Jean Labat*, Paris, 1735, I, pp. 123-6.

were emancipated from the Turks, this would not improve their wives lifestyle, since they would still be secluded in harems².

The travellers' chances of meeting Greek women were also affected by their length of stay in a place and their local acquaintances. Things were a little easier for those among the travellers who were physicians, because they were often consulted and asked to attend sick women. Generally, however, the remark that «*A man may travel through Greece, and, unless at his particular desire not see a single Greek lady*» is often repeated in various ways.³ Moreover, the delicate nature of the subject of women could have prevented the travellers from asking too many questions, which the Greek men would have been unwilling to answer. It was remarked that a woman should not be the subject for discussion at all, either approvingly or disapprovingly⁴. It is indicative that straightforward statements made by Greeks regarding the Greek women are extremely rare in the travel books. One such rare instance was the statement about the bad character of the Greek women, particularly the women of Athens, attributed to Logothetis, the British vice-consul at Athens by a British traveller⁵. In certain cases the travellers themselves might be ready to suppress in their books anything that could be considered harmful, or indecent by the socially accepted standards of their time.

Thus, the accounts that we have tend to be occasional, fragmentary, and often disproportionate, concentrating mainly on the women of the Aegean Islands and the cities, or big towns, such as Constantinople, Smyrna, Athens, and Ioannina, and more specifically on the women of the upper classes. It would have been perhaps easier for the travellers to collect more information about the life of the women of the lower classes, but it is clear that they were not particularly interested in them, or they thought that their readers were not. It was also suggested that

2. F. C. H. L. POUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce. Deuxième édition, revue, corrigée et augmentée*, Paris, 1826-7, VI, p. 173.

3. JOHN CAM HOBHOUSE, *A Journey through Albania and other Provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople during the Years 1809 and 1810*, London 1813, I, p. 506. Cf. EDWARD DANIEL CLARKE, *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa. Part Second. Greece, Egypt, and the Holy Land*, London 1812, section III, pp. 2-3.

4. BARON DE RIEDESEL, *Remarques d'un voyageur moderne au Levant*, Amsterdam, 1773, p. 204.

5. WILLIAM TURNER, *Journal of a Tour in the Levant*, London 1820, I, pp. 384-5.

one could not judge women just by observing those of the lower ranks of society, as one could not form, in this way, an accurate opinion concerning the others⁶. References to the ordinary women are not absent, but they have no consistency and they certainly do not manifest any sort of planned observation, or research on the part of the travellers. Moreover, their accounts are often tantalizingly brief in matters of some consequence and much more detailed when they refer to customs which they consider picturesque or extraordinary.

A very important issue, which affected the travellers' descriptions and views regarding the Greek women, was the previous travel literature with which nearly all of them were well acquainted, especially at the time of the peak of the Grecian journeys. After the first pioneer travellers, and the publication of the first books on the Ottoman Empire in general and Greece in particular, the subsequent travellers as a matter of course read the relevant publications. This was due as much to intellectual interest and/or curiosity as well as to necessity. The travel books gave them valuable information and helped them in their own travels to places almost totally unknown, completely different from their own countries, not devoid of dangers and various difficulties. The travel books, besides offering a pleasant and informative reading, were used much as travel books are used today by contemporary tourists to inform and facilitate the future travellers in their journeys. The travellers' perceptions were, therefore, influenced by their readings, which, to say the least, prepared them to encounter, see and recognize certain aspects of the country and the peoples who inhabited it, or their institutions more than others. Thus, a very great amount of preconceived ideas and opinions were perpetuated and can be traced throughout the travel literature⁷.

In the case of women this was even more easy to happen since the limitations of free contact and association with the travellers quite often did not allow the latter to form their own views, or, perhaps, change the impressions they had received from their readings. This was not something the travellers themselves usually realized, or, at

6. AUGUSTE DE JASSAUD, *Mémoire sur l'état physique et politique des isles d'Hydra, Spécie, Poro et Ipséra en l'année 1808. Texte inédit publié avec introduction et notes par Constantin Svolopoulos*, Athens, 1978, p. 29.

7. On the sujet see, HELEN ANGELOMATIS-TSOUGARAKIS, *The Eve of the Greek Revival. British Travellers' Perceptions of Early Nineteenth Century Greece*, London, 1990, *passim*.

least, cared to admit to their readers. In most cases, they wrote with remarkable confidence and authority about the women whom in fact they had very few opportunities to get to know at all. It was only very rarely that a traveller explained how difficult it was to form an accurate opinion by his superficial and limited acquaintance of the Greek women⁸.

The first and most obvious thing the travellers noticed and commented upon was the physical appearance of the Greek women. This is a standard topic in all travel literature. In the early centuries of Grecian travels, which were almost exclusively in the Aegean Islands and in Constantinople, there seems to have been a general agreement that the women of most of these islands were beautiful, or at least pretty. However, it was often thought that their costume, which varied locally, was of bad taste, or certainly unbecoming, and spoiling their appearance⁹. In a few cases it was even thought to be immodest, for example in the islands of Santorini, Chios and Cyprus. The local dress of Santorini

8. AUGUST DE JASSAUD, *op. cit.* pp. 28-19.

9. From among a very great number of references see, NICOLAS NICOLAY, *Les navigations, pégrinations et voyages, faits en Turquie par Nicolas Nicolay Dauphinois seigneur d'Arfeuille, valet de chambre et géographe ordinaire du Roy de France, contenant plusieurs singularitez que l'auteur y a veu et observé, le tout distingué en quatre livres ...*, Anvers, 1577, pp. 63-64. JEAN PALERNE, *Pégrinations du Jean Palerne Foresien, secrétaire de François de Valois Duc d'Anjou*, Lyon 1606, pp. 346, 355-6, 425. SANDYS, *Travels containing an History of the Original and Present State of the Turkish Empire their Laws, Government, Policy, ... a Description of Constantinople... also of Greece, with the Religion and Customs of the Grecians*, London, 1673, pp. 12, 62. WILLIAM LITHGOW, *Travels and Voyages through Europe, Asia and Africa*, Leith, 1814, pp. 86-87. BERNARD RANDOLPH, *The Present State of the Islands of the Archipelago, Sea of Constantinople and Golf of Smyrna. With the Islands of Candia and Rhodes. Faithfully described by Ber. Randolph*, Oxford, 1687, pp. 14, 33. J. PITTON DE TOURNEFORT, *op. cit.*, I, pp. 285, 337. CHARLES THOMPSON, *The Travels of the late Charles Thompson Esq. containing his observations on France, Italy, Turkey in Europe, the Holy Land, Arabia... giving a particular and faithful account of what is most remarkable in the manners, religion, policy, antiquities and natural history of these countries*, Reading, 1752, I, pp. 297, 428. JOHN MONTAGUE, EARL OF SANDWICH, *A Voyage performed by the Late Earl of Sandwich round the Mediterranean in the Years 1738 and 1739, written by himself*, London, 1799, pp. 37, 91. LORD CHARLEMONT, *The Travels of Lord Charlemont in Greece and Turkey 1749 from his own Unpublished Journals*, edited by W. B. Stanford and E. J. Finopoulos, London, 1984, pp. 22, 35, 46, 62, 63, 72. BARON DE RIEDESEL, *op. cit.*, pp. 54, 78-79. CHARLES-NICOLAS-SIGISBERT DE MANONCOURT SONNINI, *Voyage en Grèce et en Turquie, fait par ordre de Luis XVI, et avec l'autorisation de la cour ottomane*, Paris, 1801, I, pp. 297-8, 306, 308; II, 62-5, 311, 315-6, 319.

was considered by a Jesuit traveller immodest because it let the legs bare nearly up to the knees, and the breast half-covered. He admitted, though, that the women themselves did not realize this fact¹⁰. The Chiote women, too, were sometimes accused of being dressed in the most improper manner¹¹, and the Cypriote women of exposing their bosoms «in a manner highly unbecoming»¹². A more comprehensive discussion of the women's attire, a favourite topic in all travel books, will follow later on in the article.

In the eighteenth century the shift of emphasis of the Grecian travels from the Aegean Islands to continental Greece and the Ionian Islands coincided with the increasing presence of British travellers in the Levant, and the revival of interest in ancient Greece. Classical studies were also marked by an impressive change of emphasis from Latin literature, Roman history, and art to those of ancient Greece. These three facts, though apparently unconnected with the subject under examination, had, however, a deep influence in the way foreign travellers viewed and appreciated the beauty of Greek women.

In travel literature we can easily follow the gradual change of attitudes. In the first place we notice how the practice of drawing parallels or making comparisons with the ancient Greek women, which was rather rare at first, tends to increase, and it becomes more widespread as the years pass, to reach its peak at the end of the eighteenth and the first twenty years of the nineteenth century. Once this trend, which concerns the whole spectrum of the travellers' observations and attitudes and not just the women, was established, we can see that the travellers were affected by these dominant ideas in two different ways.

One category of the travellers, by making the comparison of the modern Greek women with the ideal standard of the classical beauty, found that, in most cases, the former resembled to their ancestors in physical appearance, as well as in lifestyle. On the other hand, the

10. PÈRE FRANÇOIS RICHARD, *Relation de ce qui c'est passé de plus remarquable à Saint-Erini, isle de l'Archipel, depuis l'établissement des Pères de Jésus en icelle...*, Paris, 1657, p. 41. A similar view was expressed over a hundred years later by SONNINI *op. cit.*, I, pp. 308-9, who claimed that the short dresses, common in many islands, might seem immodest and grotesque to the travellers, but they were not considered so in the Levant.

11. PIERRE AUGUSTIN GUYS, *Voyage littéraire de la Grèce ou lettres sur les Grecs anciens et modernes, avec un parallèle de leurs mœurs par M. Guys, secrétaire du Roi, de l'Académie des Sciences et Belles Lettres de Marseille*, Paris 1783, I, p. 25 n. (2).

12. CLARKE, *op. cit.*, section I, pp. 337-8.

second category of the travellers were quite disappointed by the appearance of the modern Greek women. Their disappointment was particularly deep because they somehow expected to find in these women the classical beauty of the ancient statues¹³. The idealistic picture of Greek women drawn by travellers in their books became increasingly rare but it did not vanish altogether¹⁴.

It is interesting to note that generally the judgement of the British travellers was negative more often than not. There seems to have been an agreement among them that beauty was rather rare in the Greek women, and according to Hobhouse¹⁵ «Both the face and the form of women are very inferior to those of men»¹⁶. William Martin Leake offered a rational explanation concerning the rarity of beauty both in men and women. He attributed the phenomenon to the conditions of extremely hard living of the great bulk of the people, conditions which affected more the female than the male sex¹⁷. Travellers of other nationalities, however, were more easily impressed by the beauty of the modern Greek women, and they often compared them favourably with the ancient Greeks¹⁸.

13. HOBHOUSE, *op. cit.*, I, pp. 496-8. EDWARD DODWELL *A Classical and Topographical Tour through Greece, during the years 1801, 1805 and 1806*, London, 1819, II, pp. 24-5. JOHN GALT, *Letters from the Levant*, London, 1813, p. 260. FREDERICK SYLVESTER NORTH DOUGLAS, *An Essay on Certain points of Resemblance between the Ancient and the Modern Greeks*, London, 1813, p. 159. HUGH W. WILLIAMS, *Travels in Italy, Greece and the Ionian Islands*, Edinburgh, 1820, II, pp. 357-8. T. K. JOLLIFFE, *Narrative of an Excursion from Corfu to Smyrna; Comprising a Progress through Albania and the North of Greece; with some Account of Athens...*, London, 1827, p. 52.

14. Cf. *Voyages and Travels of her Majesty Caroline, Queen of Great Britain. Including visits to various parts of Germany, France, Italy, Greece, Palestine, etc. etc.... By one of her Majesty's suite*, London 1822, pp. 418-9.

15. *Op. cit.*, I, pp. 496-8. Hobhouse, judging by his contemporary Greek ladies, tended to agree with Corneille de Pauw that ancient Greek women were not after all generally beautiful, and that fact could explain the exceptional success of a number of courtesans and «the other more prevailing enormity», that is male homosexuality.

16. On the views of the British travellers regarding the physical appearance of the Greek men see HELEN ANGELOMATIS-TSOUGARAKIS, *op. cit.*, p. 88.

17. WILLIAM MARTIN LEAKE, *Travels in the Morea*, London, 1830, I, p. 50.

18. F. C. H. L. POUQUEVILLE, *Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l'Empire ottoman, pendant les années 1789, 1799, 1800 et 1801...*, Paris, 1805, I, pp. 248-50. XAVIER SCROFANI, *Voyage en Grèce de Xavier Scrofani, Sicilien, fait en 1794 et 1795. Traduit de l'italien, par J. C. Blanivain, tra-*

The travellers were usually careful to distinguish in their books between the Greeks and the Albanians, the young girls and the mature, married women, the women of different ranks of society and of different places.

Personal tastes on matters of beauty could, of course, be the reason for some completely contradictory statements, which sometimes occur, as those made by E. D. Clarke and Byron. The former asserted that «*Nature seems to have been more lavish in the distribution of female charms among the Grecian than among the Albanian women; because the Albanian women have almost all of them the complexion and the features of gypsies*». ¹⁹ Clarke's remark is corroborated by the evidence of R. Chandler ²⁰, who stated that the Albanian women were inured early to hard living, labour and the sun. Their features were injured by penury, and their complexions by the air. Byron, on the other hand, claimed that «*The Arnout (= Albanian) girls are much handsomer than the Greeks...*» ²¹.

On the whole, however, there was a tendency to conform with the previously expressed opinions, which seem to have persisted in individual cases despite the changes in the travellers' general attitudes. Thus, the Chiot women were described as beautiful and accomplished, whereas the Athenian women were sometimes said to be plain ²². It is not easy to say whether these cases reflect the actual physical appearance of the women of those places or a persisting strong influence of older view-points surviving in the travel literature.

What makes one doubt a little about the validity of such assessments is the fact that the travellers generalized freely in their statements, and contradictions were not uncommon. For example, all the

ductaire de Paul et Virginie, avec une carte général de la Grèce, et dix tableaux du commerce des îles dites Vénitiennes de la Morée et de la Romélie méridionale, Paris and Strasbourg, 1801, I, p. 44; II, p. 80. A. L. CASTELLAN, *Lettres sur la Grèce, l'Hellespont et Constantinople, faisant suit aux lettres sur la Morée; par A. L. Castellan. Avec vingt Dessins de l'Auteur, gravés par lui-même, et deux Plans*, Paris 1811, II, pp. 117-120. J. L. S. BARTHOLDY, *Voyage en Grèce fait dans les années 1803 et 1804, traduit de l'Allemand par A. du C****, Paris 1807, II, p. 95.

19. CLARKE, *op. cit.*, section III, p. 321.

20. *Travels in Asia Minor and Greece: or an Account of a Tour made at the Expense of the Society of Dilettanti, third edition*, London, 1817, II, p. 138.

21. GEORGE GORDON BYRON, *Childe Harold's Pilgrimage, a romaunt and other poems*, London, 1812, p. 157.

22. See *infra*, pp. 344-5. DODWELL, *op. cit.*, II, 24-25. BARTHOLDY, *op. cit.*, II, 92.

travellers stressed the fact that the young women in Athens were very secluded, and they were seldom, if ever, seen abroad. One traveller wrote that he had stayed in Athens for three months and he had not seen a woman by herself either on the roads or at the houses he had visited ²³. Another one stated that «*Girls are never seen till married, not even at church; and we found sometimes not a little difficulty in getting into private houses in order to copy inscriptions, on account of the women, whose apartment was sacred. They are seldom met in the streets, and go very little abroad*» ²⁴. Even when women were seen in the streets, they were veiled and so wrapped up that it was impossible to judge either of their person or their age ²⁵. There are travellers of the early nineteenth century, however, who claimed that the women in Athens had greater freedom, at least in comparison with Ioannina, where the society was even more rigid. In Athens during this period, at least in certain families, women were not secluded from men who might visit their houses. They could also participate in various forms of amusement which were almost unknown in Ioannina. This was admittedly rather unusual and it was attributed to the predominance of the Greeks over the Turks in the city, and to the frequent intercourse with European travellers, who had never before been so numerous in Athens ²⁶. It is obvious, however, that, even so, such statements were only comparative, and that they did not actually contradict those made by other travellers. Under the prevailing circumstances, it was certainly difficult for the travellers to form their opinions respecting all the Athenian women, when they actually met so few, particularly young ones. A woman traveller commented on exactly this tendency many travellers had to

23. BARON DE RIEDESEL, *op. cit.*, p. 203. Cf. THOMPSON, *op. cit.*, pp. 330-1.

24. LORD CHARLEMONT, *op. cit.*, pp. 127-8. Cf. CHANDLER, *op. cit.*, II, p. 137. CLARKE, *op. cit.*, section III, pp. 2-3. HOBHOUSE, *op. cit.*, I, p. 501. PETER EDMUND LAURENT, *Recollections of a Classical Tour through Various Parts of Greece, Turkey and Italy, made in the Years 1818 and 1819*, London, 1821, p. 112.

25. CLARKE *op. cit.*, section II, p. 3. HOBHOUSE, *op. cit.*, I, p. 501. The same thing happened in most big towns and cities of continental Greece and in some of the Ionian Islands, HENRY HOLLAND, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, etc., during the Years 1812 and 1813 by Henry Holland, M. D. F. R. S. etc., etc.*, London, 1815, p. 136. THOMAS SMART HUGHES, *Travels in Sicily, Greece and Albania. By the Rev. Thomas Smart Hughes... Illustrated with engravings and maps scenery, plans etc.*, London, 1820, I, p. 456. A. L. CASTELLAN, *Lettres sur la Morée et les îles de Cérigo, Hydra et Zante par A. L. Castellan. Avec vingt-trois Dessins de l'Auteur, gravés par lui-même, et trois Plans*, Paris, 1808, II, pp. 137-8.

26. HOLLAND, *op. cit.*, p. 156. HOBHOUSE, *op. cit.*, I, pp. 501-2.

write knowingly about things they hardly knew: «they never fail giving you an account of the women, whom 'tis certain they never saw, and talking very wisely about the genius of the men, into whose company they are never admitted; and very often describe mosques, which they dared not even peep into»²⁷.

It was exactly the young girls who were commonly described as beautiful by all the travellers regardless of the period they visited Greece. «I can scarcely trust myself to describe the beauty of the young Greek when arriving at the age which the ancient have so gracefully personified as the *Χρυσοστέφανος* "Ἡβη", wrote Douglas²⁸, and T. S. Hughes²⁹ commented: «A Grecian damsel of sixteen is frequently angelic». However, he hastened to add that «at twenty she becomes plain; and in five years more, frightfully ugly...». The corpulence of Greek women no doubt accentuated the negative image they presented to the travellers, who often mentioned the fact with disapproval. However, they explained that tastes were different in the East and corpulence in women was considered «rather an object of desire than of aversion»³⁰.

Some other statements totally agree with the above expressed views. «A girl of Grecian parents scarcely attains her twentieth year before she begins to exhibit the marks of premature old age, and all the Grecian women exhibit a matronly appearance long before they enter into the marriage state», wrote E. D. Clarke³¹. Another traveller confirmed this: «At twenty-five they wrinkle and decay, bearing the appearance altogether of old women»³².

There was a widespread belief among the travellers, dating from at least as early as the sixteenth century, that the frequent use of warm baths was the cause of the Greek women's palid complexion, their relaxed and debilitated state, their languor, wrinkles, not firm breasts,

27. LADY MARY WORTLEY MONTAGU, *Letters of the Right Honourable Lady M. y W. y M. e*, 1763, p. 124.

28. *Op. cit.*, p. 159.

29. *Op. cit.*, I, p. 245.

30. [BISANI], *op. cit.*, p. 28. DODWELL, *op. cit.*, II, p. 24. BARTHOLDY, *op. cit.*, II, p. 95. HOBHOUSE, *op. cit.*, I, p. 496. CLARKE, *op. cit.*, section I, p. 338. CASTELLAN, *Lettres sur la Grèce*, II, p. 116. AUGUSTE DE JASSAUD, *op. cit.*, p. 84. TERTIUS C. KENDRICK, *The Ionian Islands; Manners and Customs; Sketches of the Ancient History; with Anecdotes of the Septinsulars*, London, 1822, p. 42.

31. *Op. cit.*, section II, p. 321.

32. WILLIAM WITTMAN, *Travels in Turkey, Asia Minor, Syria ... during the Years 1799, 1800 and 1801...*, London, 1803, p. 25.

premature old age; the short span of their lives; it was even considered as an encouragement to women to become lesbians³³. The women of Hydra and Spetses were brought as an example of how their beauty was not spoiled and it retained its natural elegance, because warm baths were forbidden in those islands³⁴. Few were the dissenting voices, who suggested other causes for the phenomenon of premature old age noticed in the appearance of the Greek women. One of them was Bartholdy's³⁵; he attributed all these to the particular temperament of the Greek women, who grew old prematurely, much as they tended to grow fat very early on. C.L. Meryon, was another one who did not believe in the theory of the harm caused by the frequent warm baths. He was also unique in his assertion that a woman of thirty-five in the East was as well preserved as any woman of the same age in England or France, and that the travellers had been deceived by the appearances, because the former did not use any artificial means to conceal the bad effects of child bearing and time³⁶.

The inactive and confined life of the Greek women of the upper classes was also sometimes blamed for the early loss of their beauty and debilitated state³⁷. One traveller remarked that, as the women of Smyrna walked but a little, they were particularly clumsy with their feet³⁸. H. Holland³⁹ stated that all their movements were slow and languid, and they performed everything with a sort of listlessness, which seemed ever passing again into a state of inaction. The fact that women walked in an uncouth way was also commented on by another traveller, who, however, with more insight, did not attribute this to

33. *Ibid.* DODWELL, *op. cit.*, II, p. 24, HUGHES, *op. cit.*, I, pp. 254-5. DOUGLAS, *op. cit.*, p. 158. HOLLAND, *op. cit.*, p. 155. JOHAN AEGIDIUS VAN EGMONT, *Travels through Part of Europe, Asia Minor, the Islands and Archipelago, Syria, Palestine, Egypt, Mount Sinai etc. giving a particular account of the most remarkable places, structures, ruins, inscriptions, etc. in the countries ... by the Honourable J. Aegidius van Egmont, Envoy Extraordinary from the United Provinces to the Court of Naples and John Heyman Professor of the oriental languages in the University of Leyden*, London, 1759, pp. 93-94. CASTELLAN, *op. cit.*, II, p. 116. NICOLAY, *op. cit.*, pp. 69, 109-110.

34. AUGUSTE DE JASSAUD, *op. cit.*, pp. 28, 59.

35. *Op. cit.*, II, p. 95.

36. C. L. MERYON, *The travels of Lady Hester Stanhope*, London, 1846, I, pp. 32-3.

37. DODWELL, *op. cit.*, II, pp. 24-25. BARTHOLDY, *op. cit.*, II, p. 97.

38. HANSON, «Recollections of Smyrna», ed. "Αλκης 'Αγγέλου, *Μικρασιατικά Χρονικά*, 13 (1967), p. 443.

39. *Op. cit.*, p. 155.

their confinement or their dress, but to the prevailing belief among all but the peasantry that «rolling, waddling gait, is a proof of refinement; so that is a compliment to tell a lady that she walks like a goose», as it was stated even in folk-songs⁴⁰.

General remarks about the bad diet and the prolonged fasts which seriously affected the state of health, appearance and activity of the Greek population must surely be considered to have included women as well as men, though probably more those of the lower than the higher classes⁴¹. The same thing must be assumed about the general state of health of the people, who suffered seriously from various ailments among which malaria was endemic in most places, and tuberculosis was quite common, not to mention the all too frequent outbreaks of the plague⁴².

The travellers hardly ever seemed to connect the consequences of married life to women's looks. However, as we shall see later on, early marriages were a rule in Greece, much as they had been in the Byzantine times, and child-bearing started at a very young age. H. Holland wrote that he had known girls who had been betrothed when they were not more than ten or eleven years old, and that girls frequently married at the age of thirteen or fourteen⁴³. W. Wittman⁴⁴ mentions that usually Greek women got married when they were fifteen, that they had five children, and their life was rather short. We do not have many direct references to the usual number of children Greek women used to have, and the above reference is only of relative value.

Women, normally, must have had a far greater number of children, if married at about that age, but with the high mortality rate among babies and children during those centuries the surviving number could end up at five, or usually less. This is, at least, the travellers' own estimation when they assume five persons per family in their demographical observations. A woman traveller claimed that «Without any exaggeration, all the women of my acquaintance have twelve or thirteen children and the old ones boast of having had twenty or thirty a piece, and are

40. WILLIAM MARTIN LEAKE, *Travels in Northern Greece*, London, 1835, IV, p. 147.

41. HELEN ANGELOMATIS-TSOUGARAKIS, *op. cit.*, pp. 89-90.

42. *Ibid.*, p. 90.

43. HOLLAND, *op. cit.*, p. 154.

44. *Op. cit.*, p. 25.

respected according to the number they have produced»⁴⁵. It is true that it is not specified whether the women discussed were Turkish, or Greek, or both, but that would not have made much difference. In fact, Turkish women have been accused by travellers of frequently attempting to terminate their pregnancies by performing abortions⁴⁶, something the Greek women were never accused of. Thus, the frequent pregnancies with the accompanying hazards, combined with the poor living conditions could, no doubt, account for the reported deterioration of the Greek women's appearance as well as for their short life span.

It is mostly the travellers of the late eighteenth and early nineteenth century who commented on the negative image of the Greek women. Earlier travellers hardly ever did that, and when they did, it was only at a local level, describing as plain the ladies of a certain small area, or island. However, the ugly picture drawn by the later travellers was often relieved by remarks in which there seems to have been a more or less general agreement. Greek women had fine features, beautiful, sparkling eyes, a pleasant vivacity, and grace⁴⁷.

The travellers seldom missed an opportunity to describe the way women of different places and classes were dressed, sometimes illustrating their descriptions with drawings. Their long and detailed descriptions, as well as their illustrations, are not only very picturesque but also useful for obvious reasons. Besides these picturesque details, they often compared the costumes of various places with each other and stated their favourable or negative views about them, or they commented on the propriety, or not, of a particular dress, as we have seen. Long passages on this subject fill the majority of the travel books of all periods. Mens' costumes were also described but rather briefly and not consistently, perhaps because there were fewer local variations, or because they were considered less interesting. It seems that these descriptions were very popular with the readers of the travel books of all periods, and women readers could be, perhaps, even more interested in them than men. This curiosity had its counterpart in the inquiries of the Greek ladies concerning the attire and way of living of British women⁴⁸.

By far the more numerous descriptions of the ladies' costumes

45. LADY MARY WORTLEY MONTAGU, *op. cit.*, pp. 127-8.

46. POUQUEVILLE, *Voyage en Morée*, I, p. 265.

47. CASTELLAN, *op. cit.*, II, pp. 116-7. POUQUEVILLE, *op. cit.*, I, p. 249. DODWELL, *op. cit.*, II, p. 24. SONNINI, *op. cit.*, II, p. 117. DOUGLAS, *op. cit.*, pp. 159-60.

48. CLARKE, *op. cit.*, II, pp. 389-390. KENDRICK, *op. cit.*, pp. 34-35.

are those of the inhabitants of the Aegean Islands. The references are so many that it would be pointless to include them in a study not specifically concerned with this particular subject. The local variations of costumes of the women of continental Greece seem to have attracted a little less attention, either because the travellers considered them less picturesque, or, perhaps, because they had fewer opportunities to observe them closely. A traveller wrote that even when women were encountered in the street *«to approach them... would give offence; and in the town, if they cannot be avoided, it is the custom to turn to the wall and stand still, without looking toward them while they pass. This mode of carriage is good breeding at Athens»*⁴⁹.

It is noteworthy that some of the earlier travellers in particular were very impressed by the very rich attire and the jewellery of the Greek ladies in Constantinople, in Smyrna and in Chios. Of course, it was occasionally remarked that they wore it only on their wedding day or during the festive days of the year⁵⁰. However, by reading some travellers' accounts one gets the impression that this was the everyday norm even for the lower class women. *«... Their women, who though they be but coblers wives or poor artificiers wives, yet they goe in gownes of sattin, and taffety, yea of cloth of silver and gold, adorned with precious stones, and many gemmes and jewels about their necks and hands. They care not how they pinch their bellies, so that they may have fine apparell on their backs...»* claimed W. Biddulph⁵¹ regarding the ladies of Constantinople. Their vanity regarding their appearance, rich clothes, jewels and surrounding pomp was such that, if their husbands were unable or unwilling to provide them with all these, the ladies would

49. CHANDLER, *op. cit.*, II, p. 137.

50. BELON, *op. cit.*, p. 355a. NICOLAY, *op. cit.*, pp. 68-69, 120. PALERNE, *op. cit.*, pp. 356-7, 425, 426. LITHGOW, *op. cit.*, pp. 86-87. PH. DU FRESNE CANAYE *Le voyage du Levant de Philippe du Canaye, annoté par M. H. Hauser*, Paris, 1897, p. 79. [BISANI], *op. cit.*, p. 104. JOHN MONTAGUE, EARL OF SANDWICH, *op. cit.*, p. 319. AEGIDIUS VAN EGMONT, *op. cit.*, I, p. 225.

51. *The Travels of certaine Englishmen into Africa, Asia, Troy, Bythinia, Thracia, and the Blacke Sea. And into Syria, Cilicia, Pisidia, Mesopotamia, Damascus, Canaan, Galile, Samaria, Iudea, Palestina, Ierusalem, Iericho, and to the Red Sea and to sundry other places. Begunne in the yeere of Iubile 1600 and by some of them finished this yeere 1608. The others not yet returned. Very profitable for the helpe of Trawellers and no less delightful to all persons who take pleasure to heare of the Manners, Governement, Religion, and Customes of Forraine and Heathen Countries*, London, 1609, p. 80.

find a lover to satisfy their demands, it was also claimed first by Nicolas Nicolay⁵² and then by Jean Palerne⁵³.

There is no doubt that traditional local garments were often fairly expensive, and the upper class women of all places, particularly the Fanariote women in Constantinople, were very richly dressed. On a few occasions some travellers made inquiries about the cost of a lady's clothes: Tournefort⁵⁴ stated that even the most common dress of a lady of the island of Mykonos would cost 200 ecus; there were some which might cost 150 sequins each. About 50 years later Lord Charlemont⁵⁵ was given an account of the several articles of their costume, with their respective prices by a lady of the same island:

The head dress	8	piastres
the shift	6	»
the under shift	2	»
the plastron	2	»
back plastron	3	»
the apron	5	»
armour	5	»
stockings	3	»
slippers	3	»

Thus, the total cost amounted to 37 piastres altogether, and Lord Charlemont commented that either Tournefort had been mistaken, or the cost had fallen since then. However, since that did not seem very probable, he assumed that he might have taken into account the gold chains and strings of pearl which they wore about their necks, in which case his estimate could not be considered exaggerated.

Bartholdy⁵⁶, who described the rich attire of the women of Constantinople and Smyrna, commented on the cost of the very small bonnets worn by these ladies, which were similar to those used by the ladies at the courts of Jassy and Bucharest. These bonnets might cost up to two thousand piastres just for the finesse and the quality of the embroidery, the price of the pearls and the precious stones with which

52. *Op. cit.*, p. 120.

53. *Op. cit.*, p. 426.

54. *Op. cit.*, I, p. 337.

55. *Op. cit.*, p. 50.

56. *Op. cit.*, II, p. 96.

they were decorated not included. A. Bisani⁵⁷ mentions that the winter gowns of the women of Smyrna were very costly being of gold cloth, lined with ermine, or with other furs equally expensive. They sometimes cost 300 piastres. Another traveller wrote that, in 1673, the expensive costume of the women of Chios cost about 80 escudoes⁵⁸.

The women's clothes might have been costly, but fashions did not change much, or very often, and most Greek women got the necessary clothes once in their lives.⁵⁹ The fact that fashions among the peoples in the East did not change, as they did in the West, was also noticed with approval by Sonnini⁶⁰, who considered this as an aspect of constancy in their character. Particularly the women remained attached to their traditional garments, despite the fact that they might be unbecoming and spoiling their appearance, at least according to the travellers view. A rather rare reference to an actual change in the costume of the women of Naxos since Tournefort's time is found in a letter written in 1810 by Frederick North, later to become the fifth Earl of Guilford, to his sister Lady Sheffield⁶¹. At about the same time Hobhouse⁶², commenting on a drawing representing a Constantinopolitan lady, wrote that the ladies' costume approached very nearly the Frank dress, which obviously had influenced the fashion of women's clothes not only in the capital but also in every town where Franks resided⁶³.

As we can see from the Greek sources, namely the numerous surviving dowry settlements, where all items are listed in detail, often with their price, most women possessed few personal clothes. The amount of personal clothes of the women, when given to marriage, varied locally and also according to different periods, but it was never very large. In most places they were seldom given more than two or three dresses altogether, and sometimes only one. They were also underclothes,

57. *Op. cit.*, p. 104.

58. JOHAN WANSLEBEN, *Nouvelle relation de Journal fait par Johan Wansleben R. D. en 1672-1673*, Paris, 1677, pp. 174-5.

59. TOURNEFORT, *op. cit.*, I, p. 337.

60. *Op. cit.*, I, pp. 298-9.

61. British Library, Add. Ms 61981, f. 131v.

62. *Op. cit.*, I, p. 500.

63. Cf. MARC-PHILIPPE ZALLONY, *Traité sur les Princes de la Valachie et de la Moldavie, sortis de Constantinople, connus sous le nom: Fanariotes; ou exposé de leur influence dans l'empire ottoman contre les Grecs, et du danger de les admettre dans la direction des affaires de la Grèce régénérée; ...*, Paris 1830, p. 226 n. (1).

shirts, sometimes skirts and coats, scarves and veils. The number of the most expensive of these items, if they were given at all, was small.

In general, the quality and the cost of the women's clothes and jewellery varied according to their family's status and financial circumstances. From the known dowry settlements it is clear that the women of the prosperous island of Chios were given more and better quality clothes, as well as jewellery, than the women in many other places⁶⁴. As from the beginning of the eighteenth century the sumptuousness of the women's attire, along with the excessively high dowries became a social problem which both the Church and the people themselves, who usually asked the intervention of the Church, tried to solve by imposing regulations, and threatening with punishment and excommunication those who did not obey. The phenomenon was common in many places, and it is directly connected with the gradual economic development, and the increasing affluence of the Greeks in that century⁶⁵.

The travellers of all periods were unpleasantly surprised by the frequent use of cosmetics and make-up by the Greek women. This was an issue they discussed at some length describing the women's practices in a very disapproving manner⁶⁶. One of the early travellers, however,

64. Γ. Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Μνημεία Μεταβυζαντινού Δικαίου* άρ. 2. *Νοταριακά Πράξεις Παζών διαφόρων νοταρίων τών έτών 1658-1810*, Athens, 1958, *passim*; άρ. 4. *Α. Νοταριακά Πράξεις Κεφαλληνίας τής συλλογής Ε. Μπέσσα τών έτών 1701-1856*. *Β. Έγγραφα τής Ήπειρου και ιερών μονών Αιτωλίας τών έτών 1701-1887*, Athens, 1962, *passim*; άρ. 5. *Α. Νοταριακά Πράξεις Χίου τών έτών 1847-1874*, Athens, 1962, *passim*. WIM BAKKER-ARNOLD VAN GEMERT, *Μανόλης Βαρούχας. Νοταριακές Πράξεις. Μοναστηράκι Άμαρίου (1597-1613)*, Rethymno, 1987, *passim*.

65. See ELENH ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, «Συμβολή στην ιστορία τής οικονομικής, κοινωνικής και εκπαιδευτικής ζωής τής Λάρισας κατά την Τουρκοκρατία», *Μεσαιωνικά και Νέα Έλληνικά*, III (1990), pp. 304-305, where collected bibliography. Cf. also *infra*, p. 382-8.

66. LADY MARY WORTLEY MONTAGU, *op. cit.*, pp. 124-5. PH. DU FRESNE CANAYE, *op. cit.*, p. 79. BENEDETTO RAMBERTI, *Libri tre dele cose dei Turchi...*, Venice, 1539, p. 11. NICOLAY, *op. cit.*, p. 120. SONNINI, *op. cit.*, II, pp. 128-131. BELON, *op. cit.*, p. 355a. AEGIDIUS VAN EGMONT, *op. cit.*, pp. 93-94. THOMPSON, *op. cit.*, I, pp. 297, 330-1; II, p. 353. JOHN MONTAGUE, EARL OF SANDWICH, *op. cit.*, p. 320. LORD CHARLEMONT, *op. cit.*, p. 22. [BISANI], *op. cit.*, pp. 103-4. G. A. OLIVIER, *Voyage dans l'Empire Othoman, l'Egypte et la Perse, fait par l'ordre du Gouvernement pendant les six premières années de la République par G. A. Olivier...*, Paris an 9, II, p. 112. BARTHOLDY, *op. cit.*, II, pp. 94-96. POUQUEVILLE, *Voyage en Morée*, I, p. 439. MERYON, *op. cit.*, I, p. 25. KENDRICK, *op. cit.*, p. 71. CLARKE, *op. cit.*, I, pp. 337-8. THOMAS, MACGILL, *Travels in Turkey, Italy and Russia during the Years 1803, 1804, 1805 and 1806; with an Account of Some of the Greek Islands*, London 1808, I, p. 51.

despite his disapproval of the practice, could see the reason which dictated it: the women did it because, when they grew old, «*they grow most contemptible, being put to the drudgery of the house, and many times to wait on their children*»⁶⁷. The women used eye-liner, white powder, blusher, nail varnish made from henna; they plucked out their eyebrows, and they sometimes coloured their hair. The travellers unanimously considered the use of all these not only improper and unbecoming, but also as spoiling the ladies' appearance and damaging their skin rather than improving it. There was a special creme used to improve the ladies' complexion, which Lady Mary Wortley Montagu herself had tried on. This caused some sort of irritation to the skin the first few days, which passed afterwards, and supposedly left the skin in a much better condition than before. Lady Mary claimed that she herself could not see the difference in her face, but her acquaintances assured her that it was obvious to them. The travellers occasionally wrote of what these cosmetics were made of. The eye-liner was either a mixture of antimony and oil, or soot made of the smoke from the gum of Labdanum; the white powder was made of powdered cowries, or small shells and lemon juice; the red, from the roots of the wild lily, washed four or five times, and then dried and preserved in closed pots.

As individuals the Greek women have been described as charming, graceful and vivacious, amiable, pleasant and elegant in their manners, eloquent and expressive, and at the same time reserved⁶⁸. The travellers' remarks on the question of their moral character were usually, but not always, favourable. It was claimed that «*elles sont très susceptibles des impressions de l'amour: tendres et passionnées, l'object aimé est tout à leur yeux; aucun sacrifice ne leur coûte pour le conserver, et elles sont en ce genre les vraies héroïnes...*». Despite their tenderness and passionate character they kept their reserve and hid their feelings and whatever might torment them, they kept a calm and grave appearance. They had simple tastes and they did not have any affectation

HOBHOUSE, *op. cit.*, I, pp. 496-7. HUGHES, *op. cit.*, I, p. 255. HOLLAND *op. cit.*, pp. 169-170. C. R. COCKERELL, *Travels in Southern Europe and The Levant, 1810-1817*, London, 1903, p. 129.

67. SANDYS, *op. cit.*, p. 62.

68. Among the great number of references to women of various places see the more general remarks in SONNINI, *op. cit.*, II, pp. 117, 118. CASTELLAN, *op. cit.*, II, pp. 117, 118. HOBHOUSE, *op. cit.*, I, p. 506. HUGHES, *op. cit.*, I, p. 255. DOUGLAS, *op. cit.*, pp. 159-160.

of coquetry⁶⁹. However, there was always a contrary view. Pouqueville⁷⁰, for example, stated that the Greek women were beautiful and might love with ardour and sincerity, but they were also vain, avaricious and ambitious, particularly those of the higher ranks of society.

They have also been described by others as being «*amiable without pretension, decent without sourness, charming without affectation ...*» as having «*a truly devoted attachment to persons beloved, with a surprising exactness and fidelity in their duties...*»⁷¹. A similar opinion was expressed by Hughes⁷² who added that they seemed to lack «*that spirit of profligacy which characterizes the sex in many countries of the South*». Hobhouse⁷³ considered them as «*assiduous housewives, and tender mothers*». He also believed that they had no other scope for the exercise of the good qualities of either head or heart than the circle of their family, and, whatever secret power they might possess, they were never heard of as influencing any public transaction.

It is only natural that Hobhouse could not know the extent of influence Greek women might exercise on public affairs under certain circumstances. Most of the travellers did not know that either, as we shall have opportunity to discuss later on.

Hobhouse⁷⁴ also stated that, despite the boastings of some travellers, the Greek women were generally chaste. Loose females might be found among them, but, if not their inclination, the institutions protected their virtue. Whatever the travellers might have been boasting of between themselves, it does not often appear in their books, at least in the later period. General accusations regarding the morals of Greek women of certain places are not uncommon, particularly in the earlier centuries, but there are few instances in which the travellers mention any personal experience in corroboration of their claims. One such instance is mentioned in the diary of C. R. Cockerell⁷⁵; there it is mentioned that the girls of Sifnos had been making pressing advances to his companion John Foster⁷⁶, as the men of their island were

69. SONNINI, *op. cit.*, II, pp. 117, 118, 119.

70. *Voyage en Morée*, I, p. 252.

71. *Voyages and travels of Her Majesty Caroline*, p. 419.

72. *Op. cit.*, II, p. 35.

73. *Op. cit.*, I, p. 506.

74. *Op. cit.*, I, 506.

75. *Op. cit.*, p. 127.

76. John Foster (1787?-1846) a Liverpool architect.

mostly away at sea. General defamatory remarks like the one made by A. Drummond⁷⁷ against both Greek women and men were extremely rare: «*The Greek women are, by some, thought beautiful, though they do not please my taste: but all agree that they inherit the libertinism of their ancestors. Money will purchase the last favour from any individual; for, notwithstanding the natural heat of their constitutions they are shamefully mercenary; and some of the husbands so indifferent about the chastity of their wives, that it is not uncommon for a man to marry a woman, merely because he knows she is admired by some person, who, as the phrase is, will bleed freely. Yet they are very apt to run into extremes; for others keep their wives in full reserve, that the poor creatures are hardly allowed to go to church where, in such cases, the assignations are made.*»

It was usually the women of certain islands that were accused of licentiousness. The women of Milos, Kimolos (Argentiera), Mykonos, Chios were quite often an easy target. The Constantinopolitan ladies were occasionally unfavourably commented upon in that respect, particularly by the earlier travellers. The reproduction and propagation of these views, which were not necessarily always written and published, but could as well be transmitted orally, persisted until the nineteenth century, but it was definitely the earlier travellers who dwelt mostly on these. Later on, dissenting voices were raised against this criticism, which became gradually less common.

In the seventeenth century J. Wansleben⁷⁸ wrote about the licentiousness of the women of Milos. In the beginning of the eighteenth century, Tournefort considered the women of Milos equally amorous with the women of Kimolos⁷⁹. A few years later, another traveller claimed that the women of Milos were pretty and polite, but of very loose morals and nearly all of them suffered from venereal diseases⁸⁰. A not very different opinion was offered by someone who travelled there about ten years later, in 1729: «*The women of Milo and those of the*

77. *Travels through different cities of Germany, Italy, Greece and several parts of Asia as far as the banks of Euphrates; in a series of letters containing an account of what is remarkable in their present state as well as the monuments of antiquity by Alexander Drummond*, London, 1744, pp. 143-4.

78. *Op. cit.*, pp. 287-8.

79. *Op. cit.*, I, pp. 171, 179-180.

80. DE MIRONE, (pseud. Lambert de Saumery), *Mémoires et aventures secrètes et curieuses d'un voyage du Levant*, Liège, 1719, quoted by K. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, *Ξένου ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, Athens, II, pp. 96-97.

neighbouring island Argentiera (Kimolos), have the worst character of any in the whole Archipelago, in respect to chastity»⁸¹. Not very long afterwards yet another traveller stated that «... *The conversation and dealings with the French corsairs, who were formerly almost masters of these seas, have not a little contributed to corrupt their (i.e. the men of Milo) morals, especially the chastity of their women who are reckon'd very liberal with their favours*»⁸². The fact that these imputations were a calumny based on old stories circulated by travellers and still persisting in the second half of the eighteenth century was stressed forcefully by Sonnini⁸³.

Sonnini believed that, although in the past the Europeans who possessed Kimolos might have been the cause for immoral practices in the island, the idea that this poor place was a temple of Venus was a far fetched claim, good only for fiction. He then proceeded to accuse Tournefort who, having no time to observe properly the morals of the people of the island, repeated only what he had read or heard, staining even more the private lives of the women of the island⁸⁴. He also accused an English traveller, who had not actually set his foot on Milos, of being responsible for perpetuating similar slanderous claims both for Milos and Kimolos. Moreover, besides the usual calumny that the women of Kimolos had made the island a house of pleasure for the sailors, that British traveller had added a new calumny: that the sailors in the Levant were obliged to leave their children there, for the profit of their mothers, who sent the boys, from a very tender age, to serve as sailors and used the girls as their successors to their infamous profession as soon as they reached puberty. Thus, the island, this traveller stated, was inhabited only by women, and one or two priests who were there just to absolve them from their sins. Who, wondered Sonnini, would absolve this traveller from the harm such stories have caused⁸⁵?

Despite Sonnini's indignation, the same stories, slightly changed, persisted for some more years. A. Bisani⁸⁶, for example, after stating the fact that the women of Kimolos used to knit stockings with which they supplied the neighbouring islands, described how they took the

81. AEGIDIUS VAN EGMONT, *op. cit.*, I, p. 69.

82. THOMPSON, *op. cit.*, I, pp. 296-7.

83. *Op. cit.*, II, pp. 231-2.

84. SONNINI, *op. cit.*, II, pp. 57-59.

85. *Op. cit.*, II, pp. 231-2.

86. *Op. cit.*, pp. 27-28.

travellers by the arm and pressed them to go home with them in order to sell them their commodities. This sort of behaviour had given rise to a report that they were of easy virtue. He himself believed that this was true in so far as their conduct enabled them to procure the price of an absolution, the refusal of which they considered as a great calamity. Just a few years before the end of the eighteenth century, a careful and observant traveller claimed that the sailors always found provisions for their ships at this islands, but, sometimes, they also found pleasures there, which detained them longer than they should, and made them forget their duty and the interest of the ship-owners⁸⁷.

The women of another island, that of Mykonos, who were generally considered beautiful, were also occasionally accused of similar immoral behaviour. The number of women on this, as on most small islands, was much greater than those of the men, who were sailors or corsairs and usually away from their native land. Spon⁸⁸ described them ambivalently as beautiful but «*not cruel*». B. Randolph⁸⁹ claimed that most of the inhabitants of the island were privateers, who served with the Leghornese and Maltese, leaving their women to their own discretion, and the civility of strangers. The women, who were very beautiful, according to him «*want not for husbands*». The young men who went out to sea, when they were well stocked with money, came back to the island to spend it there. It seems that rumours of «*the peculiar charms, and the irresistible attractions*» of the ladies of this island were rather common. These were further enhanced by the reports of Anthony Askew, a physician and classical scholar, who travelled in Turkey and Greece in 1747-8⁹⁰. Askew had boasted that during his short stay in the island «*he had entered no less than fifteen times into the bonds of matrimony, and declared that no women upon earth were in any degree comparable to the fair and all-accomplished Miconites*»⁹¹. Lord Charlemont and his fellow travellers, who tried to put that to test, were bitterly disappointed since they encountered great difficulty

87. OLIVIER, *op. cit.*, II, p. 196.

88. *Voyage d'Italie, de Grèce et du Levant, fait aux années 1675 et 1676*, Paris 1678, I, pp. 192-3.

89. *Op. cit.*, p. 14.

90. On Anthony Askew see LORD CHARLEMONT, *op. cit.*, pp. 46, 48, 179. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ Κ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, «Ο Ἄγγλος γυατρὸς Askew, ἕνας ἄλλος ἀββᾶς Fourmont», Ὁ Ἐρανιστής, 17 (1981), pp. 278-281.

91. LORD CHARLEMONT, *op. cit.*, p. 46.

to get access to a local whore with whom Charlemont was very disappointed. The man who had procured the girl for the travellers had also been a servant to the afore mentioned Doctor Askew, and he assured Charlemont that, during his stay in the island, the doctor had not been acquainted with more than one woman, and she was much inferior to the one who had caused such a disappointment to Charlemont⁹². Charlemont himself annoyed by the false stories of the travellers suggested that Askew had derived the idea for his boastful claims from a custom prevailing in some of the smaller islands, Mykonos being one of them. According to that custom, if a stranger wanted to enjoy a young lady he could ask her hand to marriage from her parents. If an agreement was reached, then the couple appeared in front of a magistrate and swore mutual fidelity during the man's residence in the island. The man agreed to pay at his departure a great sum of money and also give a present in advance; if a child were born the amount of money paid would be higher. The money was set apart for the girl's dowry. After the man's departure, the lady was considered a widow and she could find another husband from among her own countrymen. The sum of money paid for such an understanding varied according to the girl's beauty and accomplishments, but it was seldom less than one hundred sequins, about fifty pounds. Such a considerable amount of money prevented the travellers from profiting as much as they might wish of that convenient institution⁹³. The traveller must have been referring to the possibility of a sort of registry marriage, *kebin*, according to Muslim laws, which allowed mixed marriages and was very favourably viewed by the foreign merchants residing in the Levant⁹⁴.

Some years later, another traveller, stressing again the absence of the men from Mykonos, and the great number of women who remained, thus, unmarried, claimed that the ladies took great care of their beauty and their dress because that might help them find a husband, even a foreigner. In this case, if he were of the Roman Catholic persuasion, they would not hesitate to convert to that⁹⁵. Still later, another traveller

92. *Ibid.*, p. 48.

93. *Ibid.*, p. 49.

94. See also *infra*, p. 392-3.

95. HEINRICH LEONARD PASCH VAN KRIENEN, *Breve descrizione dell' Archipelago e particolarmente delle diciotto isole sottomesse l'anno 1771 al dominio Russo del conte Pasch di Krienen con un ragguaglio esatto di tutte le Antichità de esso scoperte et acquistate e specialmente del sepolcro d'Omero e d'altri celebri personaggi*, Livorno, 1773, pp. 83, 84.

who visited the same island was very much impressed by the beauty of the women of Mykonos and noticed the free and easy air, and the familiarity of their address to the travellers. Their manner made one of his company suppose *«that their virtue was not proof against temptation»*, but a prompt reply he received to his advances by one of the prettiest girls silenced him. The verbal exchanges did not discourage the ladies from following the travellers, who wanted to shop around the village, as they were eager to sell their own merchandise⁹⁶.

It was the exceptional intelligence and *«persuasive eloquence of manners»* more than their undoubted beauty that impressed a nineteenth century British traveller. In that island, he claimed, the women were *«undoubtedly the superior sex»*. It was not only their highly interesting persuasive eloquence, but also the fact that they were *«habituated to close reasoning, and the discussion of matter of business»* that made them exceptional. Moreover, *«In legal disputes among their husbands, they are the advocates before the magistrates; and ... there are women in the town, who, on important occasions, have displayed wonderful powers of argument and illustration»*. They were also good housewives and remarkably industrious⁹⁷. This was a unique description of the women of Mykonos. By the nineteenth century the old tales survived only through occasional referenc in the contemporary travel literature, which aimed to discredit them.

The women of Chios were the most popular among the travellers of all periods. They were commonly described as the most beautiful, lively, vivacious, witty, and polite. The references are simply too many to be mentioned. There is a general agreement that they were the most emancipated among the Grecian ladies, and their relative liberty in moving around and conversing with strangers became more pronounced, compared with the when seclusion of women almost everywhere in the Levant. They were seen sitting outside their houses, or walking around the town, dancing or talking freely with local or foreign men, particularly on Sundays and holidays. They were dressed in the local costume, which some travellers considered lovely, others unbecoming; there is a general agreement, however, that their garments and jewels were expensive. The ladies themselves were sometimes accused of vanity and

96. [BISANI], *op. cit.*, p. 201.

97. GALT, *Letters from the Levant*, pp. 323, 325.

coquetry⁹⁸. But this was not the worst that was said about them, because, despite the usual favourable comments on their behalf, the Chiote women were also occasionally a target of the travellers' calumny. Once again we notice the same trend that was obvious in the case of the women of Milos and Kimolos; it was only the earlier travellers who usually accused the Chiote women of immorality.

Lithgow⁹⁹ was one of the several travellers who forcefully denounced the women of Chios for their immoral behaviour and licentiousness, and the men as their pimps for that matter. The frequent accusations caused a reaction among a considerable number of travellers, who had formed a contrary view on that issue, so several others thought proper to defend the virtue of these women and set right the injustice done to them.¹⁰⁰ It seems that the generalized unfounded calumny against the Chiote women never actually stopped completely, and it could be rather more common than the written evidence suggests, perhaps, because oral tradition was still alive. This, at least, seems to be suggested by the fact that later travellers still made a point of contradicting views and statements which presented the Chiote women *«as so outrageously libidinous, at the sight of strangers, as to offer themselves, with no more*

98. NICOLAY, *op. cit.*, pp. 63-64, 68. SANDYS, *op. cit.*, p. 12. SIEUR DU LOIR, *Le voyage du Sieur du Loir contenu en plusieurs lettres écrites du Levant avec plusieurs particularités qui n'ont point encore remarquées touchant la Grèce et la domination du Grand Seigneur, la religion et les moeurs de ses sujets*, Paris 1654, pp. 12-13. DE MONCONYS, *Journal des voyages, où les savants trouvent un nombre infini de nouveautéz. Publié par le Sieur de Liergues son fils*, Lyon 1665, I, pp. 433, 444. LE CADET THEVENOT, *Relation d'un voyage au Levant. Il est curieusement traité des états sujets au Grand Seigneurs, des moeurs, religions, forces, gouvernements, politiques, langues et coutumes des habitants de ce grand empire et les singularités particulières de l'Archipel, Constantinople, Terre Sainte, Egypte, Pyramides, mumies, déserts de l'Arabie, la Mecke et de plusieurs autres lieux de l'Asie et de l'Afrique, remarqués depuis peu et non encore décrits à présent*, Paris, 1864, p. 192. THOMPSON, *op. cit.*, I, p. 329. RICHARD POCOCKE, *A Description of the East and some other countries, vol. II, part I, book the fourth. Of the island of Candia. vol. II, part II, Observations on the Islands of the Archipelago, Asia Minor, Thrace, Greece and other parts of Europe, by Richard Pococke, L. L. D. F. L. S.*, London, 1745, v. II, part II, pp. 10-11. JOHN MONTAGUE, EARL OF SANDWICH, *op. cit.*, p. 319. LORD CHARLEMONT, *op. cit.*, p. 35. JULIEN CLAUDE GALLAND, *Recueil des Rits et Cérémonies du pèlerinage de la Mecque, auquel on a joint divers Écrits relatifs à la Religion, aux Sciences et aux Moeurs des Turcs*, Amsterdam, 1754, p. 164. CHANDLER, *op. cit.*, I, 56. OLIVIER, *op. cit.* II, pp. 110-1.

99. *Op. cit.*, pp. 86-87.

100. See K. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, Athens, 1970, I, pp. 488-496, where both views of the earlier travellers are presented.

*decency than the girls in London*¹⁰¹. Thus, the defence of the moral character of the Chiote women was continued in the eighteenth and the early nineteenth centuries. Pococke¹⁰² wrote that they were not shy, but they had a certain air of assurance and simplicity that seemed to bespeak their virtue; to him they appeared to be modest women, and he had been assured that claims of some blemish on their moral character were caused by the behaviour of «some inferior people among them, who go out of the island chiefly to get into services». Regarding the open manner of their behaviour and their free conversations with men and women outside their houses, he believed that it was the result of a local custom which did not favour visiting. Men hardly ever went into other people's houses if they were not relatives, and even the visits of these were rare; equally uncommon were the visits of women, invitations to entertainment and, even more so, lodging strangers in their houses. However, invitations, even pressing ones, to strangers were not uncommon, but they were made in the course of their commercial activities while trying to sell their merchandise. The Chiote women were employed in manufacture; the lower class women in making stockings, bonnets and purses, the upper class in embroidering handkerchiefs and other oriental luxury items; there were also others who worked on silk and cotton weaving and dyeing, or made the well known Chiote conserves and syrups. They were, therefore, attempting to promote their sales by engaging the travellers in conversation, and inviting them to their houses to show them the merchandise. Generally, there is no evidence that there was any real scandalous behaviour on the part of the women. Their freedom of manners, unusual as it might have been in the Levant, was not to be compared with that of the British ladies, who themselves were not superlatively free. The Chiote women did not abuse any freedom they had; scandals were rare, public women remained out of sight, decency prevailed, and if some servant girls behaved in any improper way that was not much different from what was the case elsewhere¹⁰³.

Remarks about the lax morals of women in mainland Greece were extremely rare. As far as I know there are only two references, both

101. GALT, *Letters from the Levant*, p. 260-1.

102. *Op. cit.*, II, part 2, pp. 10-11.

103. POCOKE, *op. cit.*, v. II, part II, p. 11. SONNINI, *op. cit.*, II, pp. 319-320. THEVENOT, *op. cit.*, p. 192. DE MONCONYS, *op. cit.*, I, p. 445. CHANDLER, *op. cit.*, I, p. 56. OLIVIER, *op. cit.*, II, pp. 110-114. GALT, *op. cit.*, pp. 260-1.

rather vague, regarding the women of two small and, otherwise, inconspicuous villages; both remarks belong to early nineteenth century travellers. The first statement was made by Mary Nisbet, Lady Elgin¹⁰⁴, who wrote about the ladies of Akhladokampos: «There are several uncommonly beautiful lassies in this village, but from all accounts they possess none of the native simplicity you would have expected to have met with in such an out of the way place; they are declared to be the most dissipated ladies in the Peloponnesus; I think from what I have seen that is saying a great deal of them». Another traveller, William Turner¹⁰⁵, commented that the women of Khryso, near Delphi, were of a character which he would rather have expected to find near a temple of Venus, than near the Oracle of Apollo. What was considered wrong, or immoral, with the women of these two places, if indeed anything was, is very hard to say, and there is no other evidence to support these views, which were, quite probably, the result of some misunderstanding of the local customs.

Despite the last two rather exceptional references, not a trace of the wanton women described by earlier travellers is in evidence in the nineteenth century. This is a common feature of the nineteenth century travellers, who hardly ever accused the Greek women of immoral behaviour, whatever other faults they might have found in them. The prevailing views had changed by that time, but, if the women of some islands were so blatantly amorous and corrupt, the travellers would no doubt have reported it. Had the women so radically changed in their morals and behaviour by that time, or had the earlier travellers indiscriminately generalized and over-exaggerated isolated cases of prostitution? Had they totally misunderstood, deliberately or not, the free but innocent behaviour of the local women and the customs of the places they visited, or did they simply describe, perhaps with some emphasis, the sad consequences that the unstable conditions of piracy and war had brought about in some islands of the Archipelago? Had the travellers been prejudiced by what previous travellers had written, or talked about, and they just repeated malicious gossip, imaginary tales, or simply errors of judgement? Sometimes it is rather obvious that just one of these cases was true. On other occasions a single answer cannot be given; it seems

104. *The Letters of Mary Nisbet of Dirleton Countess of Elgin, Arranged by Lieut.-Colonel Nisbet Hamilton Grant*, London, 1926, p. 185.

105. *Op. cit.*, I, p. 301.

that all cases must have been true to various degrees and according to the period their travels took place.

There is no doubt that Kimolos, Milos, and Mykonos had been used as a base for the pirates and corsairs who plagued the Archipelago during the sixteenth and the seventeenth century. Many of them seem to have settled there more or less permanently and married local women, perhaps with a kebin marriage, or they just took them as their common law wives. It seems that they bought land in the islands, which was then cultivated by the women¹⁰⁶. The prevailing conditions must have encouraged a laxity of morals, but it is not easy to say how widespread this must have been. In the eighteenth century, gradually, more settled conditions prevailed despite the fact that piracy was still very common. Thus, the reasons which made the earlier travellers blame the women of these islands for licentiousness must have also disappeared. However, many of the later travellers, still echoing the old stories, and often misunderstanding the otherwise quite innocent behaviour of the local women, kept the rumours alive, until they were so obviously false that they caused the reaction of all well-meaning travellers, who rose to the defence of the unfairly accused women.

Besides the general remarks concerning the alleged loose morals of the women of some places, there are very few references to actual prostitution. In 1551, Nicolas Nicolay¹⁰⁷ had encountered two Turkish public women at Constantinople whom he paid to pose for him as models dressed in rich clothes, in order to draw the costumes. An early seventeenth century traveller relates the story of a whore, «Chirazza Sophia», who had married three husbands, and afterwards lived a free life¹⁰⁸. Much later, in the eighteenth century, it is mentioned that there was only one brothel in Constantinople, but it was very large. It housed three hundred women of various nationalities, German, Circassian, Greek, Italian, Armenian, Jews. It was absolutely forbidden for Muslim women to work there. If a Turkish woman was discovered in the brothel, the Janisary Aga, who otherwise received a lot of money from the man who ran the brothel, would be executed¹⁰⁹. A substantial lump sum, one

106. ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ, *Ιστορία της πειρατείας στους μέσους χρόνους της Τουρκοκρατίας 1538-1699*, Athens, 1991, *passim*, and particularly pp. 122-3, 219, 375, 393.

107. *Op. cit.*, p. 100.

108. BIDDULPH, *op. cit.*, pp. 80-81.

109. [ANTOINE SERIEYS], *Voyage en orient ou tableau fidèle des moeurs, du commerce de toute espèce, des intrigues des filouteries, des amours particuliers, etc. de*

ducat, had to be paid as well to the «night captain» at Chios by any woman who wanted to work as a prostitute without any danger. Nicolas Nicolay, who refers to this arrangement, had visited Chios in 1551 during the Genoese occupation of the island¹¹⁰. This piece of information is repeated, slightly paraphrased, by J. Palerne¹¹¹, who visited Chios in 1582, that is after the Turks had conquered the island in 1566. It seems that a similar arrangement continued under the new regime, and that Palerne did not just copy freely from Nicolay, as it looks like in some other cases. Much later, at the end of the eighteenth century, Olivier¹¹² mentioned that the subasi of the island who supervised the public women, kept a register of them, collected a tax, and protected them. The punishment for prostitution was to exile the culprit. In the middle of the eighteenth century Lord Charlemont¹¹³ saw a boat that took two prostitutes to exile to the island of Salamis, and he commented that banishment was a frequently inflicted punishment on common whores.

Equally scanty is the evidence about prostitution from the Greek and Turkish sources. It is also somewhat misleading, because the terms «πορνεία» (prostitution) and «πόρνη» (prostitute) are very often used in a context different from the contemporary one. Any woman who might have had a sexual relationship without being married could be described as a whore, and indeed the law considered her as such. It was not necessary for a woman to have received money for sexual favours rendered, to be branded as a prostitute. It is very difficult for us today to decide whether the few known cases concern actual prostitutes or unfortunate women punished for sexual behaviour which did not conform with the accepted standards. In fact, in some cases, even women raped by soldiers could be accused of being whores. There is no doubt that real prostitution was neither unknown, or rare, at least in the cities. In the villages and small towns, however, prostitution must not have been very common. As it has been already mentioned, the usual punish-

*differens peuples du Levant. Par A. B. D. *** qui pendant quarante ans, a séjourné ou voyagé dans ces contrées, tant pour M. Peyssonnel, que pour son propre commerce, son instruction et ses plaisirs*, Paris, an IX, p. 20.

110. NICOLAY, *op. cit.*, p. 76.

111. *Op. cit.*, pp. 358-9.

112. *Op. cit.*, II, p. 120.

113. *Op. cit.*, p. 128.

ment for a whore was to be exiled from the place of her residence by the authorities until she repented, and changed her lifestyle¹¹⁴.

What were the intellectual accomplishments, if any, of the Greek women, their skills and their education? These issues were of no consequence in the travellers' accounts during the earlier centuries, but they gradually acquired an increasing importance after the middle of the eighteenth to reach the peak of the travellers' interest in the first twenty years of the nineteenth century. The intellectual development and accomplishments of the majority of the female population had not actually changed radically by that time, thus, becoming more noticeable to the travellers. Slow and imperceptible changes had indeed been in progress, but these went unnoticed. What actually changed, in a very obvious way, was the travellers' attitude towards women, and their own expectations of the fair sex. We have already had occasion to mention that it was usually the earlier travellers who were more outspoken in sexual matters, and dwelt on the amorous disposition, or the loose morals, of the women of various places, whilst later travellers tended either to remain silent on these subjects, or to attempt to refute the accusations, and put the record right by exonerating the innocent ladies from the calumny of previous travellers. Morality, accepted standards of social behaviour, and mental attitudes were changing in the European countries faster than they did in the Levant. The lack of information on the subject of the women's intellectual accomplishments in the earlier travellers' accounts was certainly due to their own disregard of the subject. Even in their own countries, women were not expected to be properly educated, or intellectually active. The travellers, therefore, were not surprised, if the ladies in the

114. Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, *Μεταφράσεις τουρκικών ιστορικών εγγράφων*, Herakleion Crete, 1975-85, I, pp. 20, 94, 95, 96; IV, 95, 96, 143, 282, 283; V, 13-14, 210-1, 213-4. Ι. ΒΙΣΒΙΖΗΣ, «Τὰ ἐρωτήματα τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης τοῦ ἔτους 1833 περὶ τῶν νομικῶν ἐθίμων καὶ αἱ ἐπ' αὐτῶν ἀπαντήσεις τῶν τοπικῶν Ἀρχῶν», *Ἐπετηρὶς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, 9 (1962), p. 25. Π. Ι. ΖΕΠΟΣ, VAL. AL. GEORGESCU, Α. ΣΙΦΩΝΙΟΥ-ΚΑΡΑΠΑ, «Νομικὸν Πρόχειρον συνταχθὲν ὑπὸ Μιχαὴλ Φωτεινοπούλου εἰς Βουκουρέστιον (1765-1777)», *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, 24-26 (1977-1979), Athens, 1982, p. 275. For a much earlier period we have a vivid picture, and a considerable amount of details about prostitution in fourteenth century Crete under the Venetians in the works of the poet Στέφανος Σαχλίτζης, see ARNOLD F. VAN GEMERT, «Ὁ Στέφανος Σαχλίτζης καὶ ἡ ἐποχὴ του», *Θησαυροίσματα*, 17 (1980), pp. 62-70. For the Byzantine period see, Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΗΣ, *Βυζαντινὸν βίος καὶ πολιτισμὸς*, II, part 2, Athens, 1948, pp. 117-162.

Levant did not receive proper education, or if they were indifferent to intellectual matters, all the more so, as most of the people in their own country were in the same state. The important changes effected in Europe by the spreading of Enlightenment in the eighteenth century had as a result a radical change in these attitudes. The changes are obvious in the travel literature of the relevant period and the issue in discussion is only one of the many that could be named.

The only sort of accomplishment, or creative occupation, of the women, which is occasionally mentioned by the travellers, approximately up to the end of the eighteenth century, was embroidery, or other such handicrafts. Even this was mentioned in passing, or as an after-thought, without any relevant details. It is clear that they seldom considered this as a means for women to earn their livelihood. At the same time they did not seriously, or consistently, discuss the subject of the occupation of women with any form of work, or art. It is a known fact, often referred to by later travellers, as we shall see later on, that the women in the rural areas worked hard on the fields and in other related employments besides tending their houses and looking after their families. It is also clear that their manufacture of various items, which was often mentioned in the case of the islands, was not simply a passtime, but a means to supplement, if not actually earn, their living and the living of their families. Nevertheless, the earlier travellers, if they ever noticed or mentioned any such activities, discussed them only in connection with the morals of the women of the Archipelago, arguing whether or not their free behaviour came as a result of their attempts to sell their products, or of their immoral character.

At about the middle of the eighteenth century, Guys¹¹⁵ pointed out in some length the fact that the main occupation of the Greek women was embroidery; those who were in need to support their family worked all day long on this, along with their daughters. Guys referred to this aspect of women's life because he was trying to draw parallels between the ancient and modern Greeks, and embroidery was a prominent feature in the life of both. Another fact he mentioned, which was only very rarely referred to by other travellers, was that the women practiced medicine using old recipes which they had inherited, and that they were also midwives. Guys had encountered such women in the island of Milo.¹¹⁶ In Constantinople, old women inoculated the population

115. *Op. cit.*, I, p. 39.

116. *Ibid.*, I, p. 258.

for small-pox every year, according to Mary Wortley, Lady Montagu, who gave all the relevant details¹¹⁷. The fact that women were «*experienced doctoresses*» was also claimed by another traveller, B. Randolph,¹¹⁸ who himself had been cured by a very skilful woman in Crete¹¹⁹. One such woman doctor «*ιατρούνα*», is referred to in an unpublished Greek document of the year 1807. This lady had lent a considerable amount of money, 300 piastres, to the fathers of the Dousikon monastery in Thessaly¹²⁰. Traditionally, women have been practising medicine in primitive and agricultural societies almost everywhere in the world, and it is not surprising that they also did that in Greece during that period. One would expect, however, more references to this by the travellers who, whether physicians or not, were usually not only consulted by people suffering from various ailments, but sometimes they were also pestered by the local people asking to be examined and offered medication. References to such cases and other health related issues are so numerous in the travel literature that one would have expected something more to have been included about the women doctors of Greece, but the travellers either did not know, or did not care to learn about them, or they simply regarded them as useless quacks not worth to be mentioned.

R. Chandler, who visited Athens in 1765, was one of the first to write about the state of the women's education and learning as such. «*The improvement of the mind and morals is not considered as a momentous part of female education at Athens*», he stated. «*The girls are taught to dance, to play on the Turkish guitar, and the tympanum or timbrel, and to embroider, an art in which they generally excel. A woman skilled in reading and writing is spoken of as a prodigy of capacity and learning*». In fact, at that time in Athens there seems to have been one such prodigy, a Turkish lady, who was not only greatly esteemed, but also feared by the male members of her family¹²¹.

By the end of the eighteenth and the beginning of the nineteenth century, the issue of the women's lack of education and learning became

117. *Op. cit.*, p. 95.

118. *Op. cit.*, p. 93.

119. The existence of practical doctoresses and midwives in Crete is attested in the official Venetian documents of an earlier period, see ΧΡΥΣΑ ΜΑΑΤΕΖΟΥ, «*Η παρουσία της γυναίκας στις νοσοκομειακές πράξεις της περιόδου της Βενετοκρατίας*», *Κρητολογία*, 16-19 (1983-4), pp. 73-74 and note 47.

120. Monastery of Dousikon, documents, bag 15b.

121. CHANDLER, *op. cit.*, II, p. 141.

a favourite one, and it was usually commented on with disapproval by the travellers, particularly the British. It is clear that the travellers were quite disappointed by the nearly total lack of learning among the females, who could only seldom read or write¹²². The British, even more than the French, seem to have felt very strongly about the subject, because of the strong emphasis on education prevailing in the English society of that period, when female education had become an issue of considerable literature¹²³. It is not strange, therefore, that these young gentlemen full of literary pretensions were very sensitive to that matter, though they seem to have been forgetful of the fact that even in their own country the education of the English ladies of good families was often superficial, meagre and discriminating, whilst the overwhelming majority of the working-class girls received no education at all¹²⁴. In France, too, the education of women, at least of the middle and lower classes, did not fare particularly well, and female literacy was not very high. Before the Revolution, co-education was disapproved of by the Church, and among the majority of the people cultural accomplishments were not a prerequisite for a girl's duties as a married woman and a mother. The girls had to attend convent schools or have a private tutor¹²⁵.

Greek girls were usually taught to embroider, perform their household duties, draw, play some musical instrument, and dance, either by their mothers and nurses, or other women in their family circle, even by their friends. The travellers agreed that they were very efficient in these

122. HOBHOUSE, *op. cit.*, II, p. 504. HUGHES, *op. cit.*, II, p. 35. DODWELL, *op. cit.*, I, p. 289. WILLIAMS, *op. cit.*, II, p. 367. POUQUEVILLE, *Voyage de la Créece*, VI, pp. 164, 173-4. HANSON, «*Recollections of Smyrna, 1813*», *Μικρασιατικά Χρονικά*, 13 (1967), p. 443.

123. See among others, MISS HATFIELD, *Letters on the Importance of the female Sex with observations on their Manners and Education*, London, 1803, particularly pp. 64-80. HANNAH MORE, *Essays on various subjects, principally designed for young ladies*, 5th ed., London 1791, pp. 123-157; IDEM, *Strictures on the Modern system of Female Education ...*, 5th ed., Dublin, 1800, pp. 43-60, 71-80, 99-173. T. BROADHURST, *Advice to Young Ladies for the Improvement of the Mind*, London, [1808].

124. For details see the the works cited on the previous note. Cf. also, J. W. ADAMSON, *English Education 1789-1902*. Cambridge, 1930, pp. 5, 21. There was, however, an advocate for the equality of educational opportunities for girls in the early nineteenth century, see LANT CARPENTER, *Principles of Education*, London, 1820.

125. FÉLIX PONTEIL, *Histoire de l'enseignement en France. Les grandes étapes 1789-1964*, Paris, 1966, pp. 13-14.

skills; their embroidery was nearly always praised. It was said that they knew a lot of songs and that they had an endless repertoire of tales to narrate, but that was all¹²⁶. If the mother, or the nurse, knew how to read, Hughes¹²⁷ observed with distaste, the girl «*is instructed in the science of relics, the history of miracle-mongers, and other absurdities which superstition has engrafted upon religion*». The girls who did read, read but little, and were affected with many superstitious feelings and practices, added another traveller¹²⁸. Education was not desirable for women, reading and writing was said «*to be considered rather as a vulgar occupation of clerks and scribes, than of persons of taste and rank*». Moreover, the prevailing «*jealousy*» of men, the complete seclusion of the girls, and their very early marriages, sometimes the poverty of the parents and the need of dowries, deprived women from any sort of proper education and intellectual improvement¹²⁹. The only necessary qualities in women were merely a capability of managing their father's, or their husband's house, and to spin or embroider¹³⁰.

The lack of proper education and corresponding intellectual stagnation, bad in themselves, resulted, according to some travellers, in an inadequate built up of the women's character¹³¹. The repercussion of this went much deeper, Hughes believed¹³², and he attributed the degenerate state of Greece to the degraded state of women. The moral and social philosophy underlying the travellers' conception of female education is clearly discerned in his views. «*This degradation of Greece*», he wrote, «*is owing principally to a want of education amongst the females, and an early seclusion from that society which they are intended to ameliorate and adorn: but indeed if the first of these evils were removed, the second would soon*

126. BARON DE RIEDESEL, *op. cit.*, p. 202. [BISANI], *op. cit.*, p. 102. CASTELLAN, *Lettres sur la Grèce*, II, pp. 117, 118. HOBHOUSE, *op. cit.*, I, pp. 504-5. WILLIAMS, *op. cit.*, II, p. 368. HUGHES, *op. cit.*, II, p. 35. POUQUEVILLE, *Voyage en Morée*, I, pp. 252, 437-8. CLARKE, *op. cit.*, section III, p. 4. HANSON, «*Recollections of Smyrna*», *Μικρασιατικά Χρονικά*, 13 (1967), p. 443.

127. *Op. cit.*, II, pp. 35-36.

128. HOLLAND, *op. cit.*, p. 155.

129. CLARKE *op. cit.*, section III, p. 4. KENDRICK, *op. cit.*, pp. 14-15. HUGHES, *op. cit.*, II, p. 35. HOLLAND, *op. cit.*, pp. 153-5. HANSON, «*op. cit.*», *Μικρασιατικά Χρονικά*, 13 (1967), p. 443. POUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, VI, p. 164.

130. KENDRICK, *op. cit.*, p. 14.

131. KENDRICK, *op. cit.*, p. 244. HUGHES, *op. cit.*, II, p. 35.

132. *Ibid.*

vanish, for when good principles and a sense of moral duties are early instilled into the mind, there is no need of seclusion or confinement. Women who know their duties are full as apt to practise them as men, and possessed as they are of a greater share of sensibility, are much more easily led to cultivate the mild and social virtues. Of all the countries which we visited, I saw none where this false system of treatment was more to be regretted than in Greece».

Another traveller, H. W. Williams¹³³, also presented the British viewpoint in more practical terms in his book: «*But, while any attempt is made to illuminate the minds of men I could wish the poor females were not forgotten. There are, or might be books adapted to their improvement, and who would not rejoice, to hear that a Genlis, a Burney, or an Edgeworth, should appear among the modern Greek fair?*» As it happened, Fanny Burney's novels were not the first step to follow in the education of the Greek women, but, soon after the above lines were written, the Greek press of the Bible Society, based in Malta, started issuing several works, most of them adapted and translated from the English, for the education of both sexes in Greece¹³⁴.

The travellers had, of course, a very general, and sometimes superficial, knowledge of the facts and the conditions they described. In this case, there is no doubt that the situation which they so thoroughly disapproved of was the rule, and that the vast majority of the Greek women was illiterate and with no intellectual pretensions whatsoever. The travellers, however, did not know all the facts, nor did they care to inquire more closely on a subject which, besides being delicate, did not seem promising. They described what they were able to see to the extent that this was possible, and they judged accordingly.

The Greek women, therefore, were described as ignorant and superstitious, but at the same time endowed by nature with intelligence, eloquence, a quickness of understanding, amiable disposition and elegance of manner¹³⁵. «*In them the fire of genius and of nature supplies*

133. *Op. cit.*, II, pp. 367-8.

134. SAMUEL SHERIDAN WILSON, *A narrative of the Greek mission: or Sixteen years in Malta and Greece including tours in the Peloponnesus, in the Aegean and Ionian isles ...*, London, 1839, pp. 208-214.

135. DOUGLAS, *op. cit.*, pp. 159-160. HOBHOUSE, *op. cit.*, I, pp. 505-6. HUGHES, *op. cit.*, I, p. 255; II, p. 35. HOLLAND, *op. cit.*, p. 155. *Voyages and Travels of her Majesty Caroline, Queen of Great Britain*, p. 419.

the place of education», wrote Douglas¹³⁶. The fact that they learnt quickly, even without any proper lessons, was also mentioned by some travellers¹³⁷, who brought as an example the women of Constantinople and Smyrna. «At Smyrna and Constantinople, where there are great numbers of them in the families of the Dragomans, and others connected with the Consuls, Ambassadors, and foreign missions, they speedily acquire the modern languages, and sometimes a partial knowledge of the literature and accomplishments which distinguish the females of civilized Europe». The languages these ladies so quickly acquired were Italian and French, and sometimes English, which they spoke with reasonable fluency¹³⁸. Bisani¹³⁹ mentions one such lady in Smyrna; she had travelled a good deal, and had met Metastasio in Vienna, who had given her a present of his works. The lady was so fond of these that she had learned several passages by heart. Despite her sensibility, her wit, and her talents, she was not, according to the traveller, vain or full of «self-sufficient air so insufferable in most women who dabble in literature». There were certainly more things to be said about the intellectual accomplishments of the Fanariote women, but either the travellers had not been well acquainted with them, or they were not particularly impressed by them.

The travellers do not make very clear how the few women who did read and write had acquired these skills, perhaps they did not know that themselves. As we have seen, Hughes mentioned that, when a mother was able to read and write, she instructed her daughter «In the science of relics, the history of miracle mongers and other absurdities...». The allusion could be twofold. Firstly, he might have alluded to the religious emphasis elementary education used to have at that time. It is a well known fact that reading was taught through religious books and the Psalter was the first book the children were required to learn, immediately after the first spelling book¹⁴⁰. Girls taught at home would, more or less, adhere to a similar system, all the more so, since religious books had the widest circulation and they were more easily available.

136. *Op. cit.*, 159-160.

137. HOBHOUSE, *op. cit.*, I, p. 506. HANSON, «*op. cit.*», *Μικρασιατικά Χρονικά*, 13 (1967), p. 443.

138. Cf. CASTELLAN, *Lettres sur la Grèce*, II, p. 117. [BISANI], *op. cit.*, p. 102.

139. *Op. cit.*, pp. 102-3.

140. WILLIAM JOWETT, *Christian Researches in the Mediterranean from MDCCC XV to MDCCCXX*, London, 1822, p. 88.

Secondly, the traveller might also have hinted at the popularity of other religious books such as the lives of saints that made edifying reading approved by the Church, well liked by the deeply religious people the Greeks were then, and suitable for young ladies.

Besides this rather vague piece of information, there are very few references to this subject. The American missionaries L. Parsons and P. Fisk had seen one, and perhaps even more, mixed school of boys and girls under the supervision of a female teacher in the island of Chios; among a total of 160 children the girls were admittedly few in number¹⁴¹. Another traveller, Robert Finch, refers to a school at Preveza in 1817, where a five year-old girl was taught to knit stockings¹⁴². This was, perhaps, similar to a school for girls we know about in the island of Patmos. Girls were sent there to learn knitting, and acquire the necessary skills to make their trousseau¹⁴³. Finally, it is mentioned that Antonios Vondiziano, the British vice-consul at Larnaka in Cyprus, had his daughters taught to read, and also do a little ciphering by a priest and their own uncle¹⁴⁴.

In fact, the scarcity of information about the existence of schools for girls reflects the actual state of affairs and not the travellers' inadequacy and lack of interest to learn about this subject. The evidence about female education during the centuries of Ottoman and Venetian domination of various parts of Greece, and other formerly Greek regions, is often vague and rather meagre, possibly because meagre was the education provided¹⁴⁵. In the earlier centuries, when even the schools for boys

141. RICHARD CLOGG, «'Ο Parsons και ό Fisk στο Γυμνάσιο τής Χίου», *'Ερα-μιστής*, 5 (1967), pp. 189-190.

142. Bodleian Library, Oxford, Ms Finch d. 19, f. 92/51r.

143. Π. ΚΡΗΤΙΚΟΣ, «Τά "σκολειά τής κάρτσας" εις τήν Πάτμον», *Λαογραφία*, 14 (1952), pp. 125-132.

144. MERYON, *op. cit.*, III, p. 384.

145. On the subject see, ΣΙΑΦΡΟΥΛΑ ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ, *'Η Μέση 'Εκπαίδευση τών κοριτσιών στήν 'Ελλάδα (1830-1893)*, Athens, 1986, pp. 19-32, where one can find collected bibliography. Additional bibliography: Θ. ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ, «Διδα-σκαλικές συμβάσεις στή Βενετοκρατούμενη Κρήτη», *Κρητολογία*, 10-11 (1980), p. 234; IDEM, «Δύο παλαιά μοναστήρια στο Βραχάσι», *Κρητολογία*, 14-15 (1982), pp. 72-73. ΧΡΥΣΑ ΜΑΛΤΕΖΟΥ, «'Η παρουσία τής γυναίκας στις νοταριακές πράξεις τής περιόδου τής Βενετοκρατίας», *Κρητολογία*, 16-19 (1983-4), pp. 77-78. Μ. Ι. ΓΕΛΕΩΝ, *Παιδεία και πτωχεία παρ' ήμιν κατά τούς τελευταίους αιώνας*, Constantinople, 1893, pp. 26, 27. ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΡΓΗΣ, «Νέος Κουβαράς, ήτοι χρονικά σημειώματα αναφερόμενα εις τήν πόλιν ίδια τών 'Ιωαννίνων, εις τας μονάς αυτης και τας επαρχίας αυτης», *'Ηπειρωτικά Χρονικά*, 4 (1929), p. 26. ΒΟΥΛΑ ΚΟΝΤΗ, «'Ο

were few, it would be too much to expect special schools for girls, except, sometimes, in the convents. Even later, co-education must have been unheard of under the circumstances of the strict seclusion of young girls. Chios was, of course, an exceptional case during all these centuries, so the information provided by the two American missionaries, though surprising in itself, can not be disproved. It is, therefore, rather obvious that, much as it happened all over Europe, the girls of certain classes were educated at home either by literate members of their families¹⁴⁶, close female friends, or private tutors engaged for this purpose, or a combination of these, as was the case with the daughters of the British vice-consul in Larnaka. There is also no doubt that this must not have been widely practiced, not just because it was against the prevailing ideology, but also through lack of the necessary means among the vast majority of the people. Private tutors were evidently used by the Fanariote families not only for their boys, but also in many cases for their girls. It is a well established fact that the Fanariote women were usually adequately educated, and, sometimes, they were indeed learned. It is clear that the travellers did not have many opportunities to associate with these ladies very closely, and often not at all, thus the scarcity of information.

Although there were some literate women, as it was occasionally stated in the travel books, the travellers did not seem to know those few who distinguished themselves by their literary accomplishments, or by their active support of educational and other related activities in the first twenty years of the nineteenth century. It has to be noted, however, that the travellers most interested in the issue of female education visited Greece a few years before these women made their presence felt.

Thus, in 1814, the well known Greek periodical *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*¹⁴⁷

κώδικας τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλεῖου. Εἰδήσεις γιὰ τὰ σχολεῖα τῆς Λάρισας στὸν 19ο αἰώνα», *Ὁ Ἐρανιστής*, 14 (1977), pp. 194, 195. ΕΛΕΝΗ ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, «Συμβολὴ στὴν Ἱστορία τῆς οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς καὶ εκπαιδευτικῆς ζωῆς τῆς Λάρισας κατὰ τὴν Τουρκοκρατία», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά*, 3 (1990), pp. 303-4.

146. The learned scholar Adamantios Rysios, maternal grandfather of Adamantios Korais, had taught himself his four daughters to read and write, as well as ancient Greek, see ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΚΟΡΑΪΣ, *Ἀλληλογραφία*, IV (1817-1822), Athens, 1982, pp. 119, 216-7. IDEM, *Προλεγόμενα εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας συγγραφεῖς καὶ ἡ ἀπτοβιογραφία του*, Athens, 1984, p. 0, ι. The teacher Theophilus Kairis who had taught his sister Evanthia, as we shall see below, is another example.

147. V. 4-5 (1814), p. 101.

published a list with the names of the subscribers to the *Φιλόμουσος Ἐταιρεία*, the literary society founded in Athens by Greeks and sponsored by nearly all the foreign travellers who visited Athens. Among the names of those who subscribed to the common fund there are several names of ladies, some of them local, some from other parts of Greece but settled in Athens, and others who were simply visitors. The Athenian ladies continued to pay their subscription in later years¹⁴⁸. It is true that most of these ladies are known for their connection with the Frank families of Athens, or with teachers, consuls and travellers, but the fact remains that they participated willingly in the common cause, and their participation was accepted on equal terms with that of the male subscribers. Many travellers were well acquainted with the Greek periodical which published the list, not to mention the fact that they were themselves sponsors and members of the society, no one, however, refers to the fact.

Financial contributions made by women for the benefit of education are also known from other sources. At the end of the eighteenth century two of the Fanariote ladies, Μαρία Σούτσου, wife of the logothete Drakos Soutsos, and Ἐλένη Σούτσου, wife of Demetrios Soutsos, were among those who donated money for the Patriarchal School¹⁴⁹. In 1810, another lady Ἐλέγκω, wife of Michael Vlagalis also offered the substantial sum of 2.000 piastres to the School of Constantinople¹⁵⁰. Another lady, Ἐλένη wife of Emmanuel Tafra from Salonica, had funded the reprint of a translation of the book *Ἐπιπέδου Ρομπινσόν συμβάντα*. The book was printed in Vienna in 1819¹⁵¹.

Moreover, there were learned young ladies who had received a good education, they spoke foreign languages, and they not only had literary pretensions, but they also wanted to help in the revival of learning in Greece. It seems that these women were well accepted by their learned contemporaries, and their activities were much appreciated.

148. See, ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΠΡΩΤΟΥΦΑΛΤΗΣ, «Νέα στοιχεῖα περὶ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐταιρείας τῶν Φιλομούσων», *Ἀθηνᾶ*, 61 (1957), pp. 278, 279.

149. Μ. Ι. ΓΕΛΕΩΝ, «Περὶ τῆς Φαναριωτικῆς κοινωνίας μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης ἑκατονταετηρίδος», *Περιοδικὸν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου*, 21, (1887-88 and 1888-89), p. 64.

150. Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, «Ἱστορικὰ σημειώματα περὶ τῶν Σχολῶν Μεγάλου Ρεύματος», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, 7 (1910-8), p. 131.

151. Δ. Σ. ΓΚΙΝΗΣ - Β. Γ. ΜΕΞΑΣ, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1860, ἀναγραφή τῶν κατὰ τὴν χρονικὴν ταύτην περιόδου ὅπουδήποτε Ἑλληνιστὶ ἐκδοθέντων βιβλίων καὶ ἐντύπων ἐν γένει μετὰ πίνακος τῶν ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν τῆς περιόδου ταύτης*, Athens, 1939, I, p. 193 (no 1202).

Μητιώ, daughter of Kharisios Megdanis, the priest and teacher, and wife of Georgios Sakellarios, the distinguished physician and poet, had learned Italian in Ioannina, and later she translated two of Goldoni's comedies, which were published in Vienna in 1818. It is also said that she had been taught medicine by her husband and that after his death she practiced medicine herself¹⁵². It should be pointed out that G. Sakellarios, the lady's husband, is often mentioned by the travellers, who, however, do not refer to his wife, or her literary activities. Leake, in particular, seems to have been in very good terms with Sakellarios, who, on a certain occasion, had treated him for a nasty fever, and he must have known his family and his wife, whom Sakellarios married in 1805.¹⁵³ Whether his silence was due to the fact he had not actually met her, or that she had not greatly impressed him at that time, as she was still very young and immature, it is hard to say.

Another Greek lady, of the diaspora this time, Ἀγγελική Πάλλη from Leghorn, had distinguished herself by her literary merits, which included theatrical improvisations in 1819, translations and poems, after the outbreak of the Greek War of Independence¹⁵⁴. A very well known literary woman and ardent patriot Εὐανθία Καίρη, sister of the teacher and philosopher Theophilus Kairis, left a considerable work and correspondence which enabled the historians to write about her in a more documented way. This lady is one of the few cases of Greek women which is discussed very favourably by a traveller who had actually met her. She might have been better known to the travel-

lers, had she not otherwise lived much as the other women of her class at that time, a rather secluded life devoted to their family, or in her case to her elder brother and teacher Theophilus.

Ambroise Firmin Didot, who travelled in the Levant and studied in the famous Greek School of Kydonies, Ayavalik, in 1816, met her in the house of her brother Theophilus, who taught at the School. Didot was very impressed by her personality and learning as well as her beauty. Evanthia was then about seventeen years old and she spoke French, Italian and ancient Greek; with her brother's help she studied advanced mathematics. She was feeling a passionate devotion to her country and the misery of enslaved Greece moved her to tears. In her education and learning she might not have been a typical specimen of her countrywomen, but in her life style she was, and that made her very shy and withdrawn¹⁵⁵. Later, Evanthia, who had at the tender age of fourteen asked A. Korais to send her a book useful to the revival of Greece in order to be translated by her, began under his guidance to publish several translations; other original works followed, and among them, a play and the pamphlet «Ἐπιστολή Ἑλληνίδων τῶν πρὸς τὰς φιλελληνίδας, συντεθεῖσα παρὰ τινος τῶν σπουδαιοτέρων Ἑλληνίδων», in 1825¹⁵⁶.

It was during the same period, just before the Greek War of Independence, that the women of Fanari offered their contribution to the meagre literary production of their contemporary women. It is known that even in the previous centuries these ladies received some education, which in some cases could be really good. Ρωζάνδρα (Ρωζάνη) Μαυροκορδάτου, mother of Alexander Mavrocordatos, the great dragoman, had been taught by the great logothete Ioannis Karyofyllis, and she was considered a very learned woman by her contemporaries¹⁵⁷. In 1819, two transla-

152. Ἀγγελία. Περὶ τοῦ κατ' Ἔτος τελουμένου κοινοῦ Μνημοσύνου ὑπὲρ τῶν συνδρομητῶν τῶν ἐν Κοζάνῃ Σχολείων Ἑλληνικοῦ τε καὶ κοινοῦ περὶ τῆς Ἐξετάσεως τῶν Μαθητῶν ἐν Ἔτει 1819 κατὰ Μῆνα Φεβρουάριον, καὶ περὶ τῆς Ἀρχῆς, Προόδου, καὶ τῆς νῦν Καταστάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς, καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς ἐπὶ Παιδείᾳ ἀναφανέντων Ἐργωρίων τε καὶ Ξένων, (no place, or date, but probably Vienna 1820), p. 69. Δ. Σ. ΓΚΙΝΗΣ Β. Γ. ΜΕΞΑΣ, *op. cit.*, I, p. 168 (no 1054). Π. Ν. ΛΙΟΥΦΗΣ, Ἱστορία τῆς Κοζάνης, Athens, 1924, p. 293. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Ἐπανορθώσεις σφαλμάτων παρατηρηθέντων ἐν τῇ Νεοελληνικῇ Φιλολογίᾳ τοῦ Κ. Σάβα μετὰ καὶ τινων προσθηκῶν, Triesti, 1872, p. 43.

153. LEAKE, *Travels in Northern Greece*, I, pp. 354-5, 380; III, p. 301.

154. Φιλολογικὸς Τηλέγραφος, issue 5/1 March 1819; see ΡΩΞΑΝΗ ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΝΝΑ ΤΑΜΠΑΚΗ, Τὰ ἑλληνικὰ προεπαναστατικά περιοδικά. Ἐβρετήρια. Γ' «Ἐιδήσεις διὰ τὰ Ἀνατολικά Μέρη» 1811. «Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος» 1812-1836. «Φιλολογικὸς Τηλέγραφος» 1817-1821, Athens, 1983, p. 313. JACOBAKY RIZO NÉROULOS, *Cours de Littérature Grecque Moderne, donné à Genève*, Geneva, 1827, p. 116. Δ. Σ. ΓΚΙΝΗΣ Β. Γ. ΜΕΞΑΣ, *op. cit.*, I, pp. 231, (no 1472), 233, (no 1495), 242, (no 1555). ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΚΟΡΑΗΣ, Ἀλληλογραφία, V (1823-1826), Athens, 1983, p. 154.

155. AMBROISE FIRMIN DIDOT, *Notes d'un voyage dans le Levant en 1816 et 1817*, Paris, 1826, pp. 375-6. Cf. what was written about her by a later woman traveller, DORA D'ISTRIA, Περὶ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ Γυναικῶν, Translated into Greek by ΑΙΜΙΛΙΑ ΣΚΟΥΖΕ, Athens, 1860, p. 289.

156. Among the rich bibliography see, Δ. ΠΑΣΧΑΛΗΣ, Εὐανθία Καίρη (1799-1866), Athens, 1929. Σ. Δ. ΜΠΑΛΑΝΟΣ, «Εὐανθία Καίρη (1799-1860)», Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, 1927, pp. 372-6. ΚΟΥΛΑ ΞΗΡΑΔΑΚΗ, Εὐανθία Καίρη, Athens, 1956. Δ. Ι. ΠΟΛΕΜΗΣ, «Τρεῖς ἐπιστολαὶ τῆς Εὐανθίας Καίρη», Ὁ Ἐραμιστής, 7 (1969), pp. 1-11. ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΚΟΡΑΗΣ, Ἀλληλογραφία, III, (1810-1816), Athens, 1979, pp. 312-3, 366, 376-80, 420-1, 450-1; IV (1817-1822), Athens 1982, pp. 32-33, 57-59, 137, 172-3, 186-8. ΣΙΑΗΡΟΥΛΑ ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ, *op. cit.*, *passim*.

157. ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΚΟΜΝΗΝΟΣ ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, Ἐκκλησιαστικῶν τε καὶ πολιτικῶν τῶν εἰς δώδεκα βιβλίον Η', Θ' καὶ Ι', ἦτοι τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν (1453-1789) (Ἐκ χειρογράφου

tions from the French were published by two ladies of the Soutsos family. Παλλοῦ Σούτσου significantly translated a book by Madame Delambert called «*A mother's admonitions to her daughter*»¹⁶⁸. Αἰκατερίνη Σούτσου, a young lady, as it is stated in the printed title of the book, translated Gabriel Mably's «*Entretiens de Phocion*»¹⁵⁹. The book was very well received and she was praised for her work by four anonymous epigrams published in a literary periodical.¹⁶⁰ We also have information about other translations made by Fanariote ladies, some printed, some not¹⁶¹. A traveller mentions one of these ladies, the daughter of prince Khatzeris: Εὐφροσύνη Χαντζερῆ, a pretty young lady, had written charming verses which had received much praise, and she was publishing articles in a dictionary called *Κιβωτός*¹⁶².

It would be too much to expect any more evidence from the travellers regarding the literacy of the women in general. The travellers usually expressed their profound disapproval of the total ignorance of the

ἀνεκδότου τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Σινᾶ). Ἐκδίδοντας Ἀρχιμ. Γερμανοῦ Ἀφθονίδου Σιναιτου. Μετὰ παρατήματος περιέχοντος τὰ λείποντα τῆ ἐκδόσει τῶν Μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν, ἐκδίδοντας Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως [Τὸ δωδέκατον καὶ τελευταῖον. (Ἐκλογαί)]. p. 165. Π. Γ. ΖΕΡΑΕΝΤΗΣ, «Ἰωάννου τοῦ Καρυοφύλλου Ἐφημερίδες», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, 3 (1899-1891), pp. 285-6. Μ. Ι. ΓΕΛΕΩΝ, «Ρωξάνη Σκαρλάτου», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, 4 (1884), pp. 505-8. Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ, «Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ Ἀπορρήτων», *Ἑλληνικά*, 5 (1932), pp. 336-7, 344. Κ. ΣΑΘΑΣ, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία. Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων, ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐθνεγερσίας (1453-1821)*, Athens, 1868, pp. 347-350.

158. Δ. Σ. ΓΚΙΝΗΣ-Β. Γ. ΜΕΞΑΣ, *op. cit.*, I, p. 188 (no 1181). ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΒΡΕΤΟΣ, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία ἤτοι Κατάλογος τῶν ἀπὸ πτώσεως τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι ἐγκαθιδρύσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι Βασιλείας τῶν βιβλίων παρ' Ἑλλήνων εἰς τὴν ὀμιλουμένην, ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν*, Athens, 1854, part II, pp. 206-7, 336. Μ. Ι. ΓΕΛΕΩΝ, «Περὶ τῆς Φαναριωτικῆς Κοινωνίας», *Περιοδικὸν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου*, 21 (1881-88 and 1888-89), p. 65.

159. Δ. Σ. ΓΚΙΝΗΣ-Β. Γ. ΜΕΞΑΣ, *op. cit.*, I, p. 183 (no 1149). Μ. Ι. ΓΕΛΕΩΝ, *op. cit.*, p. 65. JACOVAKY RIZO NÉROULOS, *op. cit.*, p. 136. ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΒΡΕΤΟΣ, *op. cit.*, part II, pp. 205, 336.

160. *Λόγιος Ἐρμῆς*, 9 (1819), pp. 873-4.

161. Cf. JACOVAKY RIZO NÉROULOS, *op. cit.*, pp. 136-7. Μ. Ι. ΓΕΛΕΩΝ, *op. cit.*, p. 66.

162. Μ. L. J. VICOMTE DE MARCELLUS, *Souvenirs de l'Orient*, Paris, 1839, I, p. 120. The dictionary referred to by the traveller must be the «*Κιβωτός τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*», published under the supervision of the Patriarchate of Constantinople, the first volume of which appeared in 1819.

Greeks, but in the early nineteenth century several of them asserted that most Greeks could read and write, and they might also have a smattering of ancient Greek; it was the higher learning in which they were found deficient¹⁶³. The same could not be claimed for the generality of the female population. The Greek sources do not present us with much evidence on the subject either. Occasional references to the literacy of certain women are few, and positive proofs are hard to come by. Even these have not been systematically examined, and so far specific research on the literacy of the Greeks is limited to the case of the town of Preveza¹⁶⁴.

Women's letters are not unfrequent, but only very rarely can it be established that these letters had been actually written by themselves and not by a scribe, a priest, or some other literate person. In fact, in the case of such published letters hardly ever has there been an attempt to establish whether they were autographs or not.

Thus, from existing evidence we can infer that normally only women of the upper ranks of society, or of a family with a literary background, were literate, and sometimes learned. To the afore mentioned examples a few more could be added. The wife of the notable and chancellor to Ali Pasha Thanasis Lidorikis, daughter of another notable from Arta, was literate and could take care of the household accounts by herself¹⁶⁵. Ἐλένη Κούμα, daughter of the well known man of letters, the teacher and writer Konstantinos Koumas, had been well educated, as is attested by her autograph letter, and the fact that after her father's death she arranged for the publication of his translation of A. Balbi's «*Geography*»¹⁶⁶.

Ἀγάθη Ψύλλα, sister of Georgios Psylas, the editor of the newspaper *Ἐφημερὶς τῶν Ἀθηνῶν*, and later minister and senator, had been taught to read and write by her own brother, a young pupil himself at

163. HELEN ANGELOMATIS-TSOUGARAKIS, *op. cit.*, pp. 139-141.

164. RODI-ANGÉLIQUE STAMOULIS, *Population urbaine et alphabétisation en Grèce au XVIIIème siècle. L'exemple de Prevéza d'après les actes de ses notaires*, Unpublished thesis at the University of Paris-Sorbonne (Paris IV) 1981. See also ΡΟΔΗ ΣΤΑΜΟΥΛΗ, «Ὁ ἀλφαριθμητισμὸς στὴν Πρέβεζα κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα (1742-1784)», *Ἐρμηνεύς*, 17 (1981), pp. 86-99.

165. ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ, *Ἀπομνημονεύματα, Κείμενο, Εἰσαγωγή, Σημειώσεις Γιάννη Βλαχογιάννη*, 2nd ed., Athens 1947, p. 112.

166. ΝΙΚΟΣ Α. ΒΕΗΣ, «Ἐπιστολαὶ Κωνσταντίνου Κούμα καὶ Ἀδαμαντίου Κοραῆ σχετικά πρὸς τὴν Σμύρνην», *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, 2 (1939), pp. 4, 9-11, 25.

the time. In her turn, she helped him teach some pupils to whom he gave private tuition¹⁶⁷.

Another well educated young lady of this period was 'Ανθία Οικονομού, daughter of the eminent scholar Konstantinos Oikonomos, as it is obvious from her still unpublished correspondence with her father¹⁶⁸. It is rather extraordinary, but definitely in accordance with the prevailing views concerning the necessity of education for the women among the literati of this period, that both the wife and mother of Konstantinos Oikonomos were taught to write at an advanced age in order to be able to correspond with their husband and son respectively. Oikonomos would not write to them personally, if they did not, in order to make them write to him by themselves. Their first timid and clumsy attempts to this end and their subsequent improvement are perhaps the only surviving specimens of this kind¹⁶⁹.

A. Korais himself was a strong advocate for the female education, which he did not think should be limited to the young unmarried girls¹⁷⁰. He considered it not only fit but also necessary for a married woman to continue her education, and expand her horizons in order to be able to raise and educate her children properly. His views are stated clearly in a letter to his friend Iakovos Rotas in Trieste. Korais urged him to undertake the improvement of his young wife's education, and recommended the reading of suitable books of foreign literature¹⁷¹.

The travellers' accounts provide us with clear, though fragmentary evidence concerning the conditions of a woman's life. Regional differences, due to local circumstances, were not on the whole very essential as far as mainland Greece was concerned. The differences were certainly much more remarkable, and in many cases extraordinary, between the mainland and the Aegean Islands. It is also obvious that social rank

167. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΨΥΛΛΑΣ, 'Απομνημονεύματα τοῦ Βίου μου, in *Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, No 8, ed. by E. Prevelakis, Athens, 1974, pp. 13, 21.

168. Konstantinos Oikonomos Archive in the Academy of Athens, files XVIIIa, XVIIIb. I owe many thanks to my colleague and friend Konstantinos Lappas for drawing my attention to the unpublished material relating to Oikonomos family.

169. *Ibid.*

170. On the subject see ΕΛΕΝΗ Δ. ΜΠΕΛΙΑ, «Ἀπόψεις τοῦ Κοραΐ δια τὴν ὀργάνωσιν τῆς Ἐκπαιδευσεως», *Πρακτικὰ Συνεδρίου «Κοραΐς καὶ Χίος»* (Χίος, 11-15 Μαΐου 1983), 1, p. 150. See also ΛΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΚΟΡΑΪΣ, 'Ἀλληλογραφία, III (1810-1816), pp. 312-3, 366, 376-80, 420-1, 450-1; IV (1817-1822), pp. 32-33, 57-59, 137, 172-3, 186-8.

171. ΛΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΚΟΡΑΪΣ, 'Ἀλληλογραφία, IV (1817-1822), p. 180.

was crucial, and that hard living conditions requiring a more active participation of the female population as a labour force, besides the duties traditionally entrusted to women, were more imperative than the social conventions and prevailing views as to what was their appropriate role and behaviour. Thus, the women of middle and lower classes had greater freedom of movement and communication. The presence or absence of Muslim population seems to have been, reasonably enough, one of the decisive factors on the restrictions imposed on women. Where no Turks were present, or where their number and power were of no great consequence, women were generally much freer. This was the case with the majority of the Aegean Islands, where the Turkish presence was often virtually non-existent. The same thing applied to Mani; it could also be said for Souli, though the situation there might have more to do with the relatively greater freedom the women of Albania enjoyed, in general¹⁷².

No doubt, the female rural population must have been more free than the urban. The larger a town or a city was, the worse the restrictions were. Apparently, this was not just a matter of an ancient, or Byzantine tradition strictly adhered to, and, perhaps, reinforced by the example set by the ruling class, the Turks. It seems to have been also a measure dictated by prudence, and previous grievous experience since the concentration of a large Turkish population in an area was constantly a potential source of troubles for the Christian; the danger for a woman, even a married one, to find herself shut in a harem, or to be branded as not virtuous and be sold as a slave was only too real¹⁷³. As a result the restrictions in the cities were greater.

It is at first a little surprising that similar restrictions were imposed on the women of the Ionian Islands, though in a varying degree from one island to the other. In Zante, in particular, women were rarely seen in the street, they remained secluded in their houses, and when they did go somewhere they were covered in such a way, they even wore masks, that no one could discern their figure or features. It is, again, stated clearly that the restrictions applied mainly to the upper

172. HUGHES, *op. cit.* I, p. 456; II, p. 98.

173. ΑΝΩΝΥΜΟΣ Ο ΕΛΛΗΝ, 'Ἑλληνικὴ Νομαρχία, Ἦτοι Λόγος περὶ Ἐλευθερίας παρὰ Ἀνομίμον τοῦ Ἑλλήνος, ed. by N. B. Tomadakis, Athens, 1948, pp. 102-3. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ, 'Ἰγνάτιος Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας (1766-1828), II, 'Ἀλληλογραφία, [Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας], The Academy of Athens, v. IV, Athens, 1959, 1961, p. 1. See also *infra* p. 391.

class girls and women, whereas the middle and lower classes enjoyed much greater freedom¹⁷⁴. It should be reminded, however, that in the Ionian Islands as well, the native population had been for centuries under the Venetians and afterwards under a quick succession of armies of occupation: French, Russian, and English. It seems, therefore, that for this reason the women of the Ionian Islands were held in a more strict adherence to the old tradition. There is evidence, however, that, as from the last decades of the eighteenth century, there has been a gradual change of attitudes and manners in some places due to the association and the inter-marriage with the foreigners. Corfu is a good example of how old customs and ideology resisted for a long time to the new, but, imperceptibly, changes were established, at least among certain classes, and new attitudes and manners were adopted step by step. These were observed by André-Grasset Saint-Sauver¹⁷⁵ whose long stay in the island allowed him to notice them more clearly. The seclusion of women, which continued well into the nineteenth century, was slowly modified among mixed families, since it was not unusual for Venetian officers stationed in the island to marry Corfiote women. Married women were allowed to attend the theatre, first sitting behind a latticed screen, and then just wearing a mask, which was eventually dropped being very inconvenient. Finally, girls could participate in recreational activities along with their mothers.

In the second decade of the nineteenth century the British travellers also noticed the change of manners in Corfu. The ladies of the higher ranks had a social life in which they participated gracefully and attractively, always dressed in the highest fashion, though without any substantial accomplishments behind their pretty façade. They were gradually admitted into the three local casinos, but, it was added, it took them years to be admitted into the theatre, mothers first¹⁷⁶. In 1817, another traveller, who found the women of Corfu still greatly secluded, also commented on the change of manners introduced there by the French. It was not, however, so much the manners the traveller disagreed with as the laxity of the morals which, according to him,

174. CASTELLAN, *Voyage en Morée*, II, pp. 137-9. SCROFANI, *op. cit.*, I, pp. 37-38. MERYON, *op. cit.*, I, p. 25. HUGHES, *op. cit.*, I, pp. 157-8. KENDRICK, *op. cit.*, pp. 14-15, 19-20, 34-35, 88, 108, 125, 244. WILLIAMS, *op. cit.*, II, p. 164.

175. *Op. cit.*, II, pp. 190-1, 194-5, 206.

176. KENDRICK, *op. cit.*, pp. 244, 248-9.

had also been effected in Corfu as well as in the rest of the Ionian Islands¹⁷⁷.

Many travellers gave a rather comprehensive account of the life-style of the women of prosperous families¹⁷⁸. Girls were rigidly secluded from a very young age; sometimes they never went out of their houses not even to the church, till they got married. They certainly never met a man who was not a close relative; sometimes they went to the church at night so as not to be seen by people. The restrictions relaxed somewhat when they got married. Then, they could, always covered by veils, go to church, occasionally visit a relative's house, or go to the bath, followed by their servants in a way similar to that of Byzantine ladies. The custom for the ladies of the upper classes was never to venture from home alone. They should be accompanied at least by a servant, a paramana, nurse, a female friend, or a person of high reputation. A suite of a greater number of servants, or attendants was an indication of a higher rank in society. If the women were not accompanied, they might pass for females of meaner sort, for even for demireps, or worse. This custom served many purposes: it added to a lady's respectability, it was a safeguard against her husband's jealousy, and against any plans the Turks might have to compromise her¹⁷⁹.

Married women were sometimes introduced to the travellers, and they might be allowed to attend some kind of celebration, or to serve them refreshments. Such an occasion could cause rather a shock to a traveller «*at this apparent degradation of the fair sex*»¹⁸⁰. It could also happen, as a gesture of a husband's acquaintance with the European customs, that a woman might dine with the travellers¹⁸¹. Hobhouse¹⁸² admitted that one such rare occasion filled him and Byron «*with*

177. WILLIAMS, *op. cit.*, II, p. 164. See also *infra* p. 394.

178. GUYS, *op. cit.*, I, pp. 39, 54-56, 228. CHANDLER, *op. cit.*, II, pp. 137-141. CLARKE, *op. cit.*, section III, pp. 2-4. LEAKE, *Travels in Northern Greece*, IV, pp. 146-7. HOBHOUSE, *op. cit.*, I, pp. 501-2. HUGHES, *op. cit.*, I, pp. 330, 456; II, p. 35. WILLIAMS, *op. cit.*, II, pp. 357-8. MERYON, *op. cit.*, I, 25. HOLLAND, *op. cit.*, pp. 153-4. S. S. WILSON, *op. cit.*, p. 341. POUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, VI, pp. 164, 173-4.

179. BELON, *op. cit.*, p. 355a. GUYS, *op. cit.*, I, p. 54, S. S. WILSON, *op. cit.*, p. 343. HUGHES, *op. cit.*, I, 456.

180. HUGHES, *op. cit.*, I, p. 330. Cf. the similar reaction of a French traveller, PIERRE LEBRUN, *Le voyage de Grèce, Poème* Paris, 1828, p. 175.

181. TURNER, *op. cit.*, I, p. 365.

182. *Op. cit.*, I, p. 262.

terror and confusion», as the lady was unaccustomed to their table manners. Similar instances were quite unusual; normally the women did not sit down at the family table along with their husbands, a custom which the travellers considered strange and degrading¹⁸³.

The women spent their time raising their children, often with the help of a wet-nurse¹⁸⁴, supervising the servants and performing their household duties. For the ladies of the higher ranks of society their household duties must not have been very laborious, as a traveller noticed, because of the simplicity of the Greek manner of living, as well as from the numerous female domestics attached to a Greek family¹⁸⁵. In their free time they used to spin, embroider, or play some music, as we have already discussed. Their great entertainment and some form of social occasion for them was their regular visits to the bath. Holland¹⁸⁶ remarked that this was probably an inducement to spend more time there than it would have been desirable. In certain towns, Smyrna was one of them, they spent some of their time looking out of their windows, a habit strongly disapproved by of the travellers. Unmarried girls, of course, could only look out through the lattices¹⁸⁷.

As it has been already mentioned the lower class and the Albanian women enjoyed greater freedom, but at the same time they had a very hard life. The cultivation of the land was entirely entrusted upon the Albanian women, as almost the entire active male population were employed as soldiers, artisans, shepherds, etc., usually away from home. Byron, in a letter to his mother, described the condition of their lives: «they are treated like slaves, beaten and in short complete beasts of burthen, they plough, dig and sow, I found them carrying wood and actually repairing highways...»¹⁸⁸. Hughes¹⁸⁹ gave a similar description «The wretched creature of a wife, with one or two infants tied in a bag behind her back, cultivates the ground and attends to the house-

183. POCOCKE, *op. cit.*, v. II, part I, pp. 232, 266. CHANDLER, *op. cit.*, I, p. 141. POUQUEVILLE, *op. cit.*, VI, p. 173. S. S. WILSON, *op. cit.*, p. 341.

184. GUYS, *op. cit.*, I, pp. 46-48.

185. HOLLAND, *op. cit.*, pp. 155-6.

186. *Ibid.*, p. 155.

187. CASTELLAN, *Lettres sur la Grèce*, I, p. 76. COMTE DE FORBIN, *Voyage dans le Levant en 1817 et 1818*, Paris, 1819, p. 50. HANSON, «Recollections of Smyrna», 1813, *Μικρασιατικά Χρονικά*, 13 (1967), p. 443. MERYON, *op. cit.*, III, p. 395.

188. L. A. MARCHAND, *Byron's Letters and Journals*, London, 1974, I, pp. 228-9.

189. *Op. cit.*, II, p. 98.

*hold affairs in turns...»*¹⁹⁰. Hobhouse¹⁹¹ drew the same picture of misery. Even in southern Greece, where the Albanian settlers worked the land themselves, the women were not exempt from agricultural and other labours¹⁹². In a village near Avlis they made the cheese and butter their husbands sold in the neighbouring markets¹⁹³.

The Vlakh women of Epirus had an equally hard way of life. According to Pouqueville¹⁹⁴ they emulated the men in labour. After a certain age they worked as porters in the towns; they also worked as builders, and they would undertake the most laborious job to earn some money. Leake¹⁹⁵ mentions that in the prosperous mountain village of Kalarrytes, inhabited by Hellenized Vlaks, a woman would bring a large stone for construction upon her back all the way from the quarry to the village, and she would make ten such trips a day. For each trip she received 6 paras, so if ten such trips were performed a day, she would earn 60 paras, which was not bad considering that even male skilled labour could only hope to receive about the same daily wages, or even less, in Thessaly and in Salonica¹⁹⁶.

The Greek women laboured in similar conditions. Despite Pouqueville's statement that generally the women in the Morea did not cultivate the land, except in Laconia¹⁹⁷, the women must have worked there, as everywhere else in the fields. The evidence of the travellers reveals that nearly everywhere women were involved in the cultivation of the land and in various agricultural activities. They harvested cotton along with men and children in the Argive plain;¹⁹⁸ they cultivated the mastic, again with their men and children in Chios;¹⁹⁹ in Almyro the women were chiefly employed in the tobacco fields²⁰⁰, and they picked

190. Cf. PHILIP HUNT, «Notes respecting the Monastic Libraries of Greece», in *Memoirs relating to European and Asiatic Turkey*, ed. from *Manuscript Journals* by R. Walpole, London, 1818, pp. 225-6.

191. *Op. cit.*, I, pp. 140, 145-6.

192. CHANDLER, *op. cit.*, II, p. 138.

193. *Le voyage du Sieur du Loir*, p. 304.

194. *Voyage de la Grèce*, II, p. 358.

195. *Travels in Northern Greece*, I, p. 277; IV, p. 208.

196. On the subject see HELEN ANGELOMATIS-TSOUGARAKIS, *op. cit.*, pp. 174-6.

197. POUQUEVILLE, *Voyage en Morée* I, p. 437.

198. HUGHES, *op. cit.*, I, pp. 205-6. TURNER, *op. cit.*, I, p. 32.

199. X. ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Τουρκικά έγγραφα ἀφορῶντα τὴν ἱστορίαν τῆς Χίου κατὰ μετὰφρασιν Χρίστου Β. Μανροπούλου διερμηνέως παρὰ τῷ Πρωτοδικεῖῳ Χίου*, Athens, 1920, p. 214.

200. LEAKE, *Travels in Northern Greece*, IV, p. 334.

the tobacco leaves at Macedonia²⁰¹; they harvested the Corinthian currant in the regions where it was cultivated;²⁰² they collected the kermès from the oaks in Boeotia²⁰³; they harvested the corn and the olives at Preveza, Athens and Mytilini;²⁰⁴ they cultivated rye and barley, and cut the grass to be dried at Artsista in Epirus;²⁰⁵ they cultivated the land and tended the flocks in Souli;²⁰⁶ they were the chief labourers in the fields of Mani²⁰⁷.

Evidently, the women worked as unpaid labourers when they cultivated the land owned by the family, or when they were sharecroppers, but they also worked as hired labourers in the fields. The fact is not often mentioned, but we know of two such instances: in 1794, the women who gathered the olives, along with children, in Athens were paid 10 paras a day, which was half the wages a man received²⁰⁸. In 1809, the women harvesters on the Ioannina plain were paid 40 paras with wine, rather high wages for working in the fields, and equal to what men received, for it was a fatiguing job and hazardous to the health²⁰⁹.

These were normal enough occupations in an agricultural society, something that the travellers occasionally seem to have forgotten. The situation was worse in those places, mostly in the mountainous districts

201. FÉLIX BEAUJOUR, *Tableau du commerce de la Grèce, Formé d'après une année moyenne, depuis 1787 jusqu'en en 1797; par Félix Beaujour, ex-Consul en Grèce*, Paris, an VIII (1800), I, p. 79.

202. *Ibid.*, I, pp. 225-6.

203. *Ibid.*, I, p. 248.

204. LEAKE, *op. cit.*, I, pp. 176-7. R. WALPOLE, *Memoirs relating to European and Asiatic Turkey, and other countries of the East from Manuscript Journals*, pp. 144-5. POCOCCO, *op. cit.*, II, part II, p. 21.

205. LEAKE, *op. cit.*, IV, p. 126.

206. BARTHOLDY, *op. cit.*, II, p. 261.

207. DEPELLEGRIN, *Relation du voyage du sieur Depellegrin dans le royaume de la Morée ou Recueil historique de ce qui s'est passé de plus remarquable dans ce Royaume depuis la conquête que les Turcs en ont fait sur les Vénétiens*, Marseille, 1722, p. 29. CASTELLAN, *Lettres sur la Morée*, II, p. 24. JOHN GALT, *Voyages and Travels in the Years 1809, 1810, and 1811*, London, 1812, p. 151. A vivid picture of the labour of the Mainiote women is drawn by Nikitas Nifakis in a poem, the manuscript of which had been collected by Leake and then partly published by him for the first time in *Travels in the Morea*, I, pp. 332-9. See ΝΙΚΗΤΑΣ ΝΗΦΑΚΗΣ, *Μανιάτικα ιστορικά στιχογραφήματα*, ed. by S. Kougeas, Athens, 1964, pp. 215-8.

208. WALPOLE, *op. cit.*, pp. 144-5.

209. LEAKE, *Travels in Northern Greece*, IV, p. 158. Cf. HELEN ANGELOMATIS-TSOUGARAKIS, *op. cit.*, p. 176.

and in the islands, where the men were absent most of the time, being carriers, artisans, traders, or sailors²¹⁰. Then, the women were responsible for every single thing that had to be done, from the cultivation of the arable land to the carrying of wood or stones. Leake²¹¹ described the extreme labour of a large group of women in the Morea who, after they had cut firewood on the top of a steep mountain, they carried it to their village loaded as if they were asses, some of them spinning at the same time. A similar description was given for the women of Trikeri²¹². Philip Hunt²¹³ described the labour of the Albanian women of Ierissos, who walked carrying water in big pots or jars on their heads, and a baby on their back while they spun at the spindle at the same time. In a drawing by Dodwell, one can see the figure of one such woman coming downhill carrying firewood and spinning²¹⁴.

The training of the women for this sort of life started at a very early age. Drummond²¹⁵ wrote about the Albanian girls of Spetse who at the age of three or four spun cotton upon a little distaff. In the mountainous districts of Epirus the young girls were busily employed in the household work and the labours of the fields, while the boys of the same age remained idle. This idleness remained a peculiar feature of the Epirote mountaineer, Greek, Albanian, or Vlakh, when he was at home. The same person was assiduous and laborious everywhere but in his own native mountain, Leake remarked²¹⁶.

In Mani, as well, the girls were taught all the household duties by their mothers; they also learned to spin and to breed silk-worms, to weave silk and cotton in order to make the clothes for the family. Thus, they were constantly occupied at the side of their mothers, and they could not even think about playing, as children do. Girls did not go out of their houses except in the course of their domestic duties; they could go only to church, or to a dance, if there was one on a festive day²¹⁷.

210. LEAKE, *op. cit.*, I, 275-6; IV, 126.

211. *Travels in the Morea*, II, pp. 172-3.

212. LEAKE, *Travels in Northern Greece*, I, p. 396.

213. *Op. cit.*, p. 226.

214. E. DODWELL, *Views in Greece from drawings by Edward Dodwell, Esqu. F.S.A.*, London, 1819. See Pl. XXII and XXIII.

215. *Travels*, p. 103.

216. *Op. cit.*, IV, pp. 126-7.

217. DINO et NICOLÒ STEPHANOPOLI, *Voyage en Grèce pendant les années V et VI d'après deux missions, dont l'une du Gouvernement français et l'autre du général*

In the Aegean Islands the situation was the same. The women were often responsible for all the affairs of every day life, besides their household duties. In Psara they cultivated the land²¹⁸. In Poros they crossed to the Peloponnese to supervise the cultivation of their lands there²¹⁹. In the island of Milos the cultivation of cotton, which was its staple produce, was almost exclusively entrusted to women²²⁰. In Symi the women were porters, bakers, butchers, shopkeepers, etc²²¹. In Ios they worked as hard as the men, and they carried enormous loads on their heads²²². In most islands they cultivated the land and they were also engaged in the manufacture of various items. The women must have had a hard life, but very few travellers actually realized that. Randolph²²³ saw a woman in Kea, who went to the fields to gather velania; she was big with child, and she held another one in her arms. In the fields, she delivered the baby and brought both children home with her. Instances like this are rarely mentioned, despite the long passages devoted to the description of the ladies' clothes and their dubious moral character, but the travellers looked for the picturesque and the exotic, and the everyday chores of the lower class women were not inspiring in this respect.

It is known that in many places the women were very active in manufacture, not only in the Aegean Islands, and in Zante, but also in many parts of mainland Greece and in Constantinople. However, the extent of their involvement and their actual contribution to the local economy have not been really appreciated, because the Greek sources on this subject are few and usually vague, and relevant modern studies are also extremely few²²⁴. The travellers provide their own fragmentary, but in some cases rich evidence, which, however, does not give any quantitative information or estimates. Sericulture and a substantial part of the silk manufacture, from the spinning and

en chef Bonaparte, rédigé par un des professeurs du Prytanée, avec figures, plans et vues levés sur les lieux, London, 1800, I, p. 296; II, 40.

218. AUGUSTE DE JASSAUD, *op. cit.*, p. 84.

219. *Ibid.*, p. 72.

220. TURNER, *op. cit.*, I, p. 32.

221. *Ibid.*, III, pp. 22-23.

222. PÈRE FRANÇOIS RICHARD, *op. cit.*, p. 337.

223. *Op. cit.*, pp. 41-42.

224. See ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ, «Η οικονομική δραστηριότητα της 'Ελληνίδας στο Βυζάντιο και στην Τουρκοκρατία. (Η γυναικεία συντεχνία των Τρικάλων)», *Τρικαλινά*, 6 (1986), pp. 123-135.

dyeing of the thread to the embroidery of the finished material, was in the hands of women²²⁵. In all Thessalian villages they span cotton, wool, and sometimes silk. Elsewhere they span mostly, but not exclusively, silk; wherever there was some kind of yarn or textile manufacture the spinning was done by the women, and sometimes by the children²²⁶. In Zante, all the women from the age of five to their old age span the cotton imported from the Morea to make yarn, which was much in demand locally as well as in Constantinople, because it was of very good workmanship²²⁷. In Constantinople, besides the artisans of the silk guild, who worked in the Cistern of the old Forum, many women span silk at home²²⁸. Of course, the women span not only for the local industry, but also for the necessary fabrics with which the clothes of their family were made.

Beaujour²²⁹ considered that spinning offered the advantage that the cultivator himself could add value to his produce through it, though admittedly spinning was not a lucrative occupation. Another advantage of spinning was that it could take place at a time of leisure, and could be done even by children and old people. However, despite the picturesque spectacle of women sitting outside their houses and spinning, it was evidently not a leisurely pastime for the Greek women, since they felt obliged to continue doing it at all possible moments. Spindles and not spinning-wheels were used for making the thread according to the travellers. This must have been commonly the case in mainland Greece, also according to their evidence. Both Beaujour²³⁰ and Clarke²³¹ clearly

225. DE MONCONYS, *op. cit.*, I, p. 445. POCOCCO, *op. cit.*, v. II, part II, p. 11. CHOISEUL GOUFFIER, *Voyage pittoresque de la Grèce*, Paris 1782, I, p. 44-45. SONNINI, *op. cit.*, II, pp. 315, 320. OLIVIER, *op. cit.*, II, pp. 113-4, 152-3. STEPHANOPOLI, *op. cit.*, I, p. 296. LEAKE, *Travels in Northern Greece*, I, p. 116. W. R. WILSON, *Travels in Egypt and the Holy Land. With a journey through Turkey, Greece, the Ionian Isles, Sicily, Spain etc.*, London, 1824, p. 329.

226. LEAKE, *op. cit.*, I, p. 275; III, 386-7; IV, p. 400. CLARKE, *op. cit.*, section III, p. 287. TURNER, *op. cit.*, I, pp. 32-33.

227. CHARLES RULHIÈRE, *Essai sur les îles de Zante, de Cérigo, de Cérigotto et des Strophades, composant le Département de la Mer Égée. Par le Citoyen Rulhière, envoyé par le Général Bonaparte, après la paix de Campo-Formio (en Brumaire de l'an VI), en qualité de Commissaire pour l'organisation provisoire de ce département*, Paris, an VIII, p. 11.

228. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἐρμῆς ὁ Κερδῶς ἦτοι Ἐμπορικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, Venice, 1815-7, IV, p. 413.

229. *Op. cit.*, I, pp. 73-74.

230. *Op. cit.*, I, p. 273.

231. *Op. cit.*, section III, p. 278.

stated that in the important manufacture of red cotton yarn at Ampe-lakia only spindles were used by the women who were responsible for it, and that there was not a single spinning-wheel in the place at that time. In Thessaly, Beaujour²³² again claimed, that the use of spinning-wheels was unknown. Nevertheless, there are some not very clear references to the existence of workshops of spinning-wheels in the Thes-salian town of Tsaritsani, and in a drawing by Dodwell one can, in fact, see the women of Nihali, a village not very far from Larisa using both the spindle and the spinning-wheel²³³.

In 1818, in Ampelakia itself, when competition with the British and the other Europeans along with internal problems had nearly ruined the local industry, spinning-wheels were introduced to improve productivity. The result was not satisfactory as the people who worked the spinning-wheels did not manage to produce even an oke of thread per day from each of them²³⁴. A little later, after the introduction of spinning-machines in the same famous industrial co-operative, women were required to operate the new machines. There was a demand of «strong women» to turn the wheels, and of young girls for auxilliary duties, who would be paid 20 to 25 paras a day, a sum that was considered adequate for the job. The experiment, however, did not have the expected results, because the people had not been properly trained in using the machines and the women actually earned less since the thread was sold cheaper than before²³⁵.

The travellers mention that spinning-wheels were used only in the island of Kimolos along with the spindles²³⁶. However, it is clear from the illustrations in the travel books, that spinning-wheels were used in other Aegean islands, as well, Ios and Siphnos being two of

232. *Op. cit.*, I, p. 273.

233. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ Ο ΕΞ ΟΙΚΟΝΟΜΩΝ, *Ἀλληλογραφία*, I. 1802-1817, ἐπιμέλεια Κώστας Λάμπας - Ρόδη Σταμούλη, Athens, 1989, pp. 251, 386. DODWELL, *Views in Greece*. See Pl. XXI.

234. ΗΛΙΑΣ Π. ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Νεώτερα στοιχεία περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς συντροφίας τῶν Ἀμπελακίων*. Ἐξ ἀνεκδότου ἀρχείου, Athens 1950, p. 74.

235. ΗΛΙΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *op. cit.*, pp. 12-13, 79. Ι. ΛΕΟΝΑΡΔΟΣ, *Νεωτάτη τῆς Θεσσαλίας Χωρογραφία συνταχθεῖσα κατ' ἰδιαιτέρων τινῶν μεθόδων γεωγραφικῆς καὶ περιηγητικῆς*, 1836, Peste Hungary, p. 154. D. ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΙΣ, *L'association coopérative d'Ampelakia. Contribution à l'histoire social du mouvement coopérative Grec (1780-1966)*, Athens, 1975, pp. 121-3.

236. OLIVIER, *op. cit.*, I, II, p. 196. Cf. the relevant drawing in the atlas accompanying Sonnini's book. *Infra*, Pl. VIII.

them²³⁷. Another island where the spinning-wheel seems to have been in use was Euboea, if we judge by Stackelberg's engraving presenting the women of the village of Limni preparing cotton yarn²³⁸.

It is well documented that the women wove not only for the family needs, but also for the local manufacture; the fact, however, is not always explicitly mentioned. Galt clearly stated that almost the whole of the lower class of the female population of Chios were silk-weavers and embroiders²³⁹. In 1815, a Greek traveller, Argyris Filippidis, mentioned several villages in Magnesia, in Thessaly, where the women manufactured the thick woollen textiles, skoutia. At Aghios Gheorgios and at Velestino the women were said to prepare the yarn, as they did in Ampelakia. In the villages of Tsaggarada, Mourisi, Kissos, Anilio, Makria Rakhi and Pori they also made these woollen fabrics, the principal source of income for their villages, which, as the traveller put it «they lived by its trade». It was also stated that «the women worked the whole year round like slaves»²⁴⁰. In several places they also manufactured various small articles. For example, they made ropes and bags of goat's hair in the village of Aghios Gheorgios in Thessaly²⁴¹, silken cords, girdles and purses at Volo, Makrynitse and Portaria²⁴².

The evidence of the travellers about the manufacturing activities of women of the Aegean Islands is dated much earlier, and it is also much richer for the reasons we have already explained. We have also referred to some of these activities when we discussed the women of certain islands²⁴³. It should be added that the women themselves sold the goods they produced locally, but the exports were handled by the men of the islands, who were sailors.

237. CHOISEUL-GOUFFIER, *op. cit.*, I, pp. 17, 20. See Pl. XI, XIV. *Travelling among the Cyclades Islands 16-17th century. Illustrated in old engravings*, Athens, 1990, pp. 100, 101, 103.

238. *Trachten und Gebräuche Der Neugriechen von O. M. Baron v. Stackelberg*, Berlin, 1831. See Pl. XIX.

239. GALT, *Letters*, p. 260. Cf. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *op. cit.*, IV, p. 419, where it is mentioned that besides weaving the ladies of Constantinople made the best mixed silk and cotton shirts.

240. ΘΕΟΔΟΣΗΣ Κ. ΣΠΕΡΑΝΤΣΑΣ, *Τὰ περισωθέντα ἔργα τοῦ Ἀργύρη Φιλίππιδου. Μεσοκρή Γεωγραφία - Βιβλίον Ἠθικόν. Ἐπιμέλεια Ἀρχιμ. Φιλαρέτου Βιτάλη*, Athens, 1978, pp. 130, 185, 187, 188, 189, 190, 194.

241. LEAKE, *Travels in Northern Greece*, IV, p. 400.

242. *Ibid.*, IV, p. 390.

243. *Supra*, pp. 341-2, 344, 346.

More specifically, there was a flourishing manufacture of coarse silk-stockings and gloves at the island of Tinos. The production, from the raising of silk-worms to the final product, was entirely in the hands of the women. There is a general agreement among the travellers that both the stockings and gloves were much in demand by the Europeans, because they were considered to be of excellent workmanship, uniting strength with finesse; They were good value for money. In fact, Sonnini suggested that the French manufacturers prevented the imports of these silk goods from Tinos in their country fearing that their trade might be affected²⁴⁴. The gloves and stockings were, however, exported to Venice²⁴⁵ and to Constantinople²⁴⁶. In 1771, the stockings were sold between 3 and 7 piastres the pair, depending on their quality²⁴⁷, and in 1812-3 the price of a pair of gloves was from 5 to 10 piastres, according to their quality, also²⁴⁸.

Cotton stockings famous throughout the Levant for their durability were also made by the women of Patmos, who, as in most other places, also had to attend to their domestic duties and the cultivation of the arable land of the island²⁴⁹. The cotton was imported from Anatolia by the local boats. Turner thought these stockings expensive, as they demanded as high as 12 or even 15 piastres for a pair of fine ones²⁵⁰. The local manufacture of stockings continued as a profitable enterprise of the Patmian women long after the period under examination. The

244. TOURNEFORT, *op. cit.*, I, p. 47. CHARLES DE SAINT MAURE, *Nouveau voyage de la Grèce, d'Égypte, de Palestine, d'Italie, de Suisse, d'Alsace et des Pays-Bas, fait en 1721, 1722, et 1723*, Hague, 1724, p. 39. FERRIÈRES - SAUVEBOEUF, COMTE, *Mémoires historiques, politiques et géographiques des voyages du comte Ferrières-Sauveboeuf faits en Turquie, en Perse et en Arabie depuis 1782, jusqu'en 1789 avec les observations sur la religion, les moeurs, le caractère et le commerce de ces trois Nations*, Paris, 1790, II, p. 240. H. L. PASCH VAN KRIENEN, *op. cit.*, pp. 89-90. CHOISEUL-GOUFFIER, *op. cit.*, I, p. 44. FRIESEMAN, *Description historique et géographique de l'Archipel, rédigée d'après de nouvelles observations et particulièrement utile aux Négocians et aux navigateurs*, Neuwied sur le Rhin, 1789, p. 137. SONNINI, *op. cit.*, II, p. 315. OLIVIER, *op. cit.*, II, pp. 152-3. JOHN B. S. MORRITT, *The Letters of John B. S. Morrill of Rokeby, descriptive of journeys in Europe and Asia Minor in the years 1794-1796*, London, 1914, p. 216. TURNER, *op. cit.*, I, p. 98, 403.

245. TOURNEFORT, *op. cit.*, I, p. 47.

246. GALT, *Letters from the Levant*, p. 372.

247. H. L. PASCH VAN KRIENEN, *op. cit.*, pp. 89-90.

248. TURNER, *op. cit.*, I, p. 403.

249. POCOCCO, *op. cit.*, v. II, part II, p. 32. SONNINI, *op. cit.*, II, p. 303.

250. TURNER, *op. cit.*, III, p. 101.

exports to the markets of the Levant along with the income from the ships of the island were the two most important sources of its revenue. There has been an estimate, which, unfortunately, is not related to a specific date, that the annual value of the exports in stockings amounted to 2.000 napoleons²⁵¹. Cotton stockings were also manufactured by the women of Castro in the island of Milos. These were for local use as well as for the use of the Europeans. The Miliote women also made some sort of coarse cloth for their own use²⁵².

Stockings were made and sold by the women of Mykonos, as well. They were made either of the local cotton, or of silk imported from Andros. They also made silk handkerchiefs, caps, and cotton cloth. The stockings were sold to the boats which sailed past the island, but they were also exported by the men, who were sailors, to the markets of Smyrna and Constantinople, and during peace even as far as the Russian ports of the Black Sea²⁵³.

We have already referred to the sole industry of the island of Kimolos, that of stockings manufactured by the local women, who also tended the land of the island. The stockings were made of cotton, which was spun by themselves. They also made caps. Both, the stockings and caps were sold to the sailors and to the neighbouring islands. In 1777-8, the price of stockings varied from 20 paras to 10 or 11 francs the pair. The expensive stockings, like the caps, were of excellent quality²⁵⁴.

The women of Santorini were described as exceptionally hard-working, more hardworking than the men. They cultivated the land, spun cotton, and wove fabrics and sails, known in the Levant as «dimites» and «escarmites». These were the principal trade of the island. The fabrics were said to have been exported to Chios and Venice. They also manufactured bonnets and stockings, which they sold to the people

251. Π. Γ. ΚΡΗΤΙΚΟΣ, «Τὰ "σκολεϊὰ τῆς κάρτσας" εἰς τὴν Πάτμον», *Λαογραφία*, 14 (1952), pp. 125-132, where one can also see the various kinds of stockings made by women.

252. OLIVIER, *op. cit.*, II, p. 221.

253. SPON, *op. cit.*, I, p. 193. JOHN MONTAGUE, EARL OF SANDWICH, *op. cit.*, p. 91. LORD CHARLEMONT, *op. cit.*, p. 50. H. L. PASCH VAN KRIENEN, *op. cit.*, p. 83. SONNINI, *op. cit.*, II, p. 311. [BISANI], *op. cit.*, p. 201. GALT, *Letters from the Levant*, p. 324.

254. TOURNEFORT, *op. cit.*, I, p. 171. CHARLES DE SAINT MAURE, *op. cit.*, p. 37. FERRIÈRES - SAUVEBOEUF, *op. cit.*, II, p. 227. SONNINI, *op. cit.*, II, pp. 66-67. OLIVIER, *op. cit.*, II, p. 196. [BISANI], *op. cit.*, p. 27.

visiting the island; these were also exported to Russia and to some Italian cities. As the local cotton was not enough for the needs of the industry, imports had to be made from other islands, and from the town of Scala Nova on the coast of Asia Minor²⁵⁵.

It was not only in the poor and barren Aegean islands that women were busily engaged in manufacture. In Chios, an island commonly considered as the most prosperous of the Archipelago, and with the largest population, the women were also very active, and, obviously, a considerable part of the island's prosperity was due to their industry. The travellers usually drew an idyllic picture of comfort and pleasure regarding the everyday life of the most admired ladies of Greece, but they also offered enough evidence to show that the prevailing good conditions in Chios might have made life easier and more pleasant, but still the female population worked as hard there, as anywhere else. The Chiote women worked the silk. The lower class women and the nuns made stockings, bonnets, belts, beautiful purses and blankets. In 1778, the biggest purses, which were also the most beautiful, were sold locally 3 livres, the same item would cost more than double this price in France. Rich women, as well as women of other classes, embroidered handkerchiefs, and various other luxury items, as we have seen. They embroidered in gold, silver and silk thread. Almost all the lower class women were silk-weavers. In the villages they raised the silk-worms and spun the cotton. The embroiderers dyed the silk threads themselves very successfully. Other women of all ages and classes were employed in making sweetmeats, conserves, and syrups²⁵⁶.

It seems that in Constantinople itself the women were involved in several manufacturing activities, though we do not exactly know the form of their employment; they probably worked free lance in association with some of the guilds, and they would certainly help in the case of a family business. In most cases, if not always, they must have worked at home and not in workshops. We have already mentioned the fact that women were spinning silk at home for the looms of Constantinople²⁵⁷.

255. PÈRE FRANÇOIS RICHARD, *op. cit.*, pp. 40-41. OLIVIER, *op. cit.*, II, pp. 256-7. SONNINI, *op. cit.*, I, p. 311.

256. DE MONCONYS, *op. cit.*, I, p. 445. THOMPSON, *op. cit.*, II, p. 329. РОСОСКЕ, *op. cit.*, II, part II, p. 11. SONNINI, *op. cit.*, II, pp. 319-320. CHOISEUL - GOUFFIER, *op. cit.*, I, p. 93. OLIVIER, *op. cit.*, II, pp. 112-4. GALT, *op. cit.*, pp. 260-1. ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Τουρκικά έγγραφα ἀφορῶντα τὴν ἱστορίαν τῆς Χίου*, p. 119. Cf. *supra*, p. 346.

257. *Supra*, p. 373.

They were also weaving at home, and they made excellent silk and cotton shirts.²⁵⁸ In the beginnings of the nineteenth century many women had learned the art of painting handkerchiefs and scarves used as a head-dress, which were more in demand than those imported from Europe. They were, however, painted on imported muslins²⁵⁹. As the women were traditionally famous for their art, they embroidered various objects which were fashionable and in general use. Men were employed in embroidering larger articles such as covers for the horses, blankets, etc. The women had also learned how to embroider the shawls coming from India with thread taken from the shawl itself. These shawls were rare and very much in demand because there were still only a few women making them. So fine was their workmanship, that an untrained eye could not understand if the patterns in the shawls were woven or embroidered²⁶⁰. Women also knitted silk and cotton purses and watch-cases²⁶¹. They also sewed shirts and many of their clothes, particularly after the introduction of European fashions in women's clothes. Men sewed some of the ladies' garments and nearly all the men's²⁶².

We have just a single example of the operation of a women's guild, and that in a provincial town of Greece²⁶³. In 1735, there was an all women's guild at Trikala in Thessaly; the women made soap and the document referring to this guild makes clear that, according to the old tradition, men were not to be involved in this craft. However, because of the absence of men, the women asked for the help and protection of the Church and the notables. Although we do not have any other evidence concerning women organized in guilds, the fact that such a possibility was open to them is significant by itself. The women could, of course, inherit the workshop or even the licence of the profession as widows, or daughters of a member of a guild, but otherwise they did not actually seem to have worked there themselves. They could obviously sell, rent, or donate their workshops²⁶⁴. In some

258. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἐρμῆς ὁ Κερδῶς*, IV, p. 419.

259. *Ibid.*, IV, p. 420.

260. *Ibid.*

261. *Ibid.*, IV, pp. 420-1.

262. *Ibid.*, IV, p. 422.

263. ΝΙΚΟΣ Α. ΒΕΗΣ, «Τὸ Ρουφέτιον τῶν γυναικῶν στὰ Τρίκκαλα τῆς Θεσσαλίας. Σημείωμα», *Ἄσπερ*, 1955, p. 79. ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΜΠΟΥΡΑΡΑ, *op. cit.*, *Τρικαλιανά*, 6 (1986), pp. 131-4, where more about the previous editions of the document concerning the guild, and about its significance.

264. ΕΛΕΝΗ ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ - ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, «Συμβολή στὴν ἱστορία τῆς οἰκο-

other known cases, women, mostly widows, formed companies in which they participated, either by financing them in some way²⁶⁵, or by offering their own labour²⁶⁶.

From the above mentioned examples we notice that commercial concerns were not unknown to women, though the degree and the form of their involvement in them varied according to the prevailing local conditions and the social rank of the persons concerned. In the Aegean Islands, where women enjoyed greater freedom, their role was far more active; indeed they were so eager and, perhaps, so pressing, in their attempts to sell their produce that their manner was often mistaken for licentiousness. In mainland Greece the lower classes must have sold their agricultural produce in the bazaars, as we can see, at least, in Dodwell's view of the bazaar of Athens²⁶⁷, and this must not have been a unique case. Again, the travellers were not particularly interested in this aspect of a women's life so there are not many references to it. Two rather exceptional cases are mentioned by Leake²⁶⁸: in the relatively safe region southwards of Thermopylae and Mt Oeta itinerant salesmen and saleswomen were to be met travelling singly. Leake also saw at Aghio Vlassi a caravan of asses laden with corn and maize conducted by an Agrafiote woman. We also have a reference in a Greek source of a saleswoman who had come from Thebes to Athens and transmitted the plague in 1791²⁶⁹. How widespread these practices were, there is no way to tell. One might suppose that they were rather exceptional and this is, perhaps, the reason why the traveller mentioned them.

The limited information we have from other sources does not allow us to reach any clear conclusions; it seems, however, that under conditions of relative security, or extreme need, women might have done various jobs of which we either have no information at all, or the references we

νομικής, κοινωνικής και εκπαιδευτικής ζωής της Δάρισης κατά την Τουρκοκρατία», *Μεσαιωνικά και Νέα Έλληνικά*, 3 (1990), pp. 286-7.

265. Κ. ΚΑΤΗΦΟΡΗΣ, «Οι έμπορικές συντροφίες στη Λευκάδα σύμφωνα με το αρχείο του Γ. Ζαμπέλη (1734-1743)», *Μνήμων*, 10 (1985), pp. 282, 291-2.

266. Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, *Μεταφράσεις τουρκικών ιστορικών έγγραφων αφορώντων εις την ιστορίαν της Κρήτης*, I, p. 20.

267. DODWELL, *Views in Greece*. Cf. Pl. XXIV.

268. *Travels in Northern Greece*, II, p. 107.

269. ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΕΝΙΖΕΛΟΣ, *Ιστορία των Αθηνών με προλεγόμενα Ιωάννου Γενναδίου*, επιμέλεια έκδοσης Ι. Κόκκου - Γ. Μπόκου, επιστημονική έπιπτεία και παρουσίαση Μ. Ι. Μανούσακα, Athens, 1986, II, pp. 348, 456.

have are very few. We are told, for example, of a woman employed as μόρτισσα, grave-digger. She was paid to look after a young girl whose family had died from the plague. The girl lived in isolation in a chapel outside Athens²⁷⁰. Another woman, again in Athens, was paid to look after an old man, in order to earn the living of her children and herself after her divorce²⁷¹.

A very common job for girls and women was that of a servant. The travellers very often refer to that in connection with the girls of Tinos, who were very popular with them, because of their beauty and manner. The Europeans, and the Greeks of Constantinople and Smyrna employed mostly Tiniote women as servants, because they were considered capable, clean and honest. They left their island in great numbers; they arrived in Smyrna «by ship-loads», as J. O. Hanson remarked. Olivier gave more details; every ten, twelve, or fifteen days a boat full of girls left Tinos for Smyrna; these girls went there to replace those who, after four or five years in service, returned to their island to get married and settle down. Another boat with girls left every month for Constantinople and another one every year for Salonica. While in service, the girls saved their money with care, as their only ambition was to return to Tinos, invest their savings in the purchase of land and get married²⁷². The travellers mentioned that women of other Aegean islands, as well, went into service, but they did not give more details. Only Savary²⁷³ wrote about the girls of Kasos who went to serve in Crete, and being innocent, they were often led astray. Sometimes, they were seduced by rich merchants, and lived a licentious life.

In continental Greece many Souliote women, who had taken refuge at Preveza after the fall of Souli, worked as servants. The terms of their employment, as it can be well imagined, were not generous: one ten year old girl hired herself for twenty years at the end of which she was to receive 150 piastres for her dowry²⁷⁴. Greek maids with Frank families of Salonica were paid about 50 piastres a year, and they were also given some articles of clothing²⁷⁵. In 1814, a maidservant at Patra would

270. *Ibid.*, II, p. 339.

271. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΨΥΛΛΑΣ, *Απομνημονεύματα του βίου μου*, p. 6.

272. H. L. PASCH VAN KRIENEN, *op. cit.*, p. 90. BARON DE RIEDESEL, *op. cit.*, p. 55. OLIVIER, *op. cit.*, II, p. 153. HANSON «Recollections of Smyrna, 1813», *Μικρασιατικά Χρονικά*, 13 (1967), pp. 442-3. TURNER, *op. cit.*, I, p. 405.

273. *Lettres sur la Grèce pour servir de suite à celles de l'Égypte*, Paris, 1798, p. 121.

274. LEAKE, *Travels in Northern Greece*, I, p. 184.

275. *Ibid.*, III, pp. 252-3.

be hired for 5 piastres per month, 60 per annum, while a male servant could receive 12 piastres per month. In 1780, in Smyrna, maidservants were paid 20-30 piastres per annum and manservants 40-50 piastres. In later years the wages increased but the difference between those paid respectively to men and to women remained more or less the same. By 1800, a maidservant's wages had increased to 100 piastres and a manservant to 150. About thirteen years later a maid could get 120-150 piastres a year and a manservant 250-300²⁷⁶. Women were generally paid less than men, as we have seen in the case of the field labourers, and only when very hard labour was required, particularly in places where the male population was away from home, could women hope to receive equal wages with the men.

A most important aspect of a woman's life was marriage, and that was something the travellers often discussed. The anxiety of the parents, and the family in general, to give their daughters to marriage was so obvious that it was even noticed by some of the travellers; it was evidently a major concern as a woman never married without a dowry. It was common for the brothers to supply their sisters with portions, when the parents were either dead or unable to do so. They usually refrained from getting married themselves, until their sisters got married²⁷⁷. A traveller witnessed himself the top priority given by a father to endow his daughter. When Hughes's company gave a sum of money to a tradesman, who had serious financial troubles, in order to reestablish his business, he preferred to give it as a dowry to his elder daughter than to invest it in his business²⁷⁸. In Greece, it was claimed, «*A disinterested love-match is a thing almost unheard of. If Helen were to revisit her country, no one would marry her without a dowry*»²⁷⁹.

The amount of dowry given varied not only individually, but also locally. It is interesting to note that sometimes demographical reasons dictated not only the amount of the dowry, but also the sex who would give the dowry, at least according to the travellers' observations, or the

276. HANSON, «Recollections of Smyrna, 1813», *Μικρασιατικά Χρονικά*, 13 (1967), p. 463 n. IDEM «Private journal of a voyage from Smyrna to Venice», *The Annual of the British School at Athens*, 66 (1971), p. 27, 18n.

277. AEGIDIUS VAN EGMONT, *op. cit.*, I, p. 244. HUGHES, *op. cit.*, II, pp. 37-

38. LEAKE, *Travels in Northern Greece*, IV, pp. 146-7.

278. HUGHES, *op. cit.*, II, pp. 37-38.

279. TURNER, *op. cit.*, I, p. 384.

information they were given. In Boeotia, the scarcity of males had as a result the required amount of a dowry to have doubled from 500 to 1.000 piastres at the time of Hobhouse's visit²⁸⁰. The girls, most of them Christian Albanians, started collecting their dowry from their early childhood in the form of small coins sewn on their caps. By the time they had grown up the whole cap, and often their plaits were covered with coins. Holland had been asked by Albanian mothers for some coins to sew on the caps of their little daughters, but he thought that this was a pretext, because they were ashamed to beg for their own account. These coins were a common feature of the attire of the Albanian girls, which the travellers never failed to notice, though they did not always understand the significance of the coins and considered them as simple ornaments²⁸¹. However, in Albania proper it was the reverse case: as the females were not nearly as numerous as the other sex, it was often the man who was obliged to bring a portion of about 1.000 piastres in order to get himself a wife. Getting married, therefore, was a sign of wealth, and desirable as such, but it was also desirable because it provided the man with a domestic slave²⁸².

It is not generally clear to what extent the ratio between men and women in a place influenced the amount of dowry given since there are not any relevant studies on this subject. The travellers occasionally noticed the disproportionately great number of women in relation to that of men in many of the Aegean islands, but they seldom commented upon the effect this had on dowries, though they sometimes criticized the women's eagerness to get a husband of some sort²⁸³. They knew that the men, being employed as sailors, were absent a great part of the year, but still they seemed to imply, when they did not mention it explicitly, that this phenomenon was not explained just by the temporary absence of men from home, but that it was a permanent local feature. Mykonos was one of the islands where, it was claimed, there was a vast disproportion between the two sexes, four or five women to one man. The explanation offered was that the men were

280. HOBHOUSE, *A Journey through Albania*, I, p. 226. IDEM, *Recollections of a long life*, London, 1909-1911, I, p. 24.

281. *Le voyage du Sieur du Loir*, p. 304. SPON, *op. cit.*, II, p. 72. CHANDLER, *op. cit.*, II, p. 139. HOLLAND, *op. cit.*, p. 402. HUGHES, *op. cit.*, I, p. 226.

282. HOBHOUSE, *A Journey through Albania*, I, p. 145.

283. Cf. *supra*, pp. 341-3.

sailors and pirates who left the island, and nearly half of them never came back²⁸⁴.

Aegidius van Egmont²⁸⁵ also claimed that in the island of Chios there were generally three girls to one young man. For this reason those parents who wanted to see their daughters married, especially, if they were rich, gave larger portions to their daughters than to their sons. However, half of the portion generally consisted of clothes, jewels, and furniture. This piece of information about the disproportionate number of women in Chios is not confirmed by other sources. The travellers almost always referred to Chios as one of the best populated places in Greece, and there are at least two indications that various measures were taken to help sustain, if not increase, the population.

In the sixteenth century, there existed a local tax called *ἀγορομουνάτιχο* which was imposed on the widows who did not marry again²⁸⁶. That seems to point out to the fact that marriages were perhaps desirable for demographical, among other, reasons, and that women were, thus, discouraged from remaining single after the death of their husbands. It was also stated that in the early eighteenth century in this island there was in operation a nursery, or foundling hospital, for infants whose parents were dead or divorced, or not married. The small nursery housed fifty or sixty such children either of Christian or Turkish parentage. It was claimed that 12 or 14 babies might be brought there in a week even from other places. The community bore the expenses of this institution which was supposed to be very old, of the emperor Justinian's times²⁸⁷. This seems also to indicate, among other things, that there was an encouragement and positive care to any sort of increase of the population, but it does not offer any information about the disparity between the sexes.

Another island where the number of women was much greater than that of men was Patmos. In 1732, C. Thompson²⁸⁸ considered the difference remarkable. About fifty years later, possibly in 1787, another traveller claimed that the population of Patmos amounted to 6.000

284. SPON, *op. cit.*, I, p. 192. JOHN MONTAGUE, EARL OF SANDWICH, *op. cit.*, p. 91. H. L. PASCH VAN KRIENEN, *op. cit.*, pp. 82-83.

285. *Op. cit.*, I, p. 244.

286. NICOLAY, *op. cit.*, p. 76. PALERNE, *op. cit.*, p. 358.

287. MICHAEL OLAFSON ENEMAN, *Resa i Orienten, 1711-1712, af Michael Eneman professor i orientaliske Språk vid Upsala Universitet*, Upsala, 1889, pp. 110-1.

288. *Op. cit.*, II, p. 353.

women and only 300 men, that is, there was one man to twenty women²⁸⁹. At the end of the eighteenth century, John Hawkins, impressed by the fact that from the fifteenth century to his time it had been remarked that the female population was much greater than the male in many of the Aegean Islands, had made enquiries about the validity of the statement. It was confirmed that a much greater number of girls were born there²⁹⁰. A nineteenth century traveller²⁹¹ also remarked that in several parts of Greece the number of girls born was certainly greater than that of the boys. One of these places was Patmos, where there were eight girls to one boy. The opposite was the case in Kefalonia, where more boys than girls were born. The phenomenon was noted but, of course, the traveller could not offer any reasonable explanation for it. Finally, it was claimed that in the last quarter of the seventeenth century the two thirds of the population of Athens, which was estimated to be 3.000 people, were girls and women²⁹².

The local customs and circumstances concerning dowries varied considerably. Generally, a house for the new couple should be provided, as well as landed property, olive trees, cash, and, of course, the bride's trousseau. According to the consul Jean Giraud in seventeenth century Athens, a dowry of 500 to 600 piastres in cash, and about 1.000 dollars worth of jewels and household items, was the norm; girls from rich families would receive 1.000 to 1.200 dollars in cash, and the worth of their trousseau, jewellery and furniture often exceeded 2.000 piastres. By the early nineteenth century the dowry of an Athenian girl had to be at least 10.000 piastres, part of which should have been derived from landed property, or from at least 300 olive trees, which were worth from 20 to 50 piastres each²⁹³.

In the island of Milos when a father gave his daughter to marriage,

289. FRIESEMAN, *op. cit.*, 78.

290. JOHN HAWKINS, «On a Law of Custom which is peculiar to the Islands of the Archipelago», in R. WALPOLE, *Travels in Various Countries of the East; being a Continuation of Memoirs relating to European and Asiatic Turkey ...*, London, 1820, p. 402.

291. BARTHOLDY, *op. cit.*, II, p. 93.

292. MAXIME COLLIGNON, *Le Consul Jean Giraud et sa Relation de l'Attique au XVII siècle par Maxime Collignon*, Paris, 1913, p. 32.

293. *Ibid.* TURNER, *op. cit.*, p. 384. Cf. ΕΥΤΥΧΙΑ Δ. ΛΙΑΤΑ, «Τεκμήρια για την 'Αθηναϊκή κοινωνία στις αρχές του 18ου αιώνα. 'Η 'Αθηναϊκή άστική φορεσιά», *Μνήμων* 11 (1987), pp. 35-37, 42-44.

he gave over to her husband his house with all the furniture. Then, he either moved to another house, or he remained in it as a guest. As a result it was common for two or three generations of a family to live in the same house.²⁹⁴ In the island of Symi, a father gave to the bridegroom, from whom nothing was expected, a furnished house, and, if he was rich enough, 500 or 1.000 piastres in cash. If the bridegroom was from another place and he did not intend to remain in the island, he received the current value of the house in money²⁹⁵. In Rhodes, a father had to give his daughter, at least, a house. If he was well off, and he had just one daughter, he gave her all he had; if he had two daughters he divided everything between them, and so on. After that he either had to go and live with his daughter, or start again from scratch²⁹⁶.

Tournefort²⁹⁷ was surprized by a custom in Mykonos: there, a father would divide whatever money he had in two and would give one half of it as a dowry to his eldest daughter, the rest would be divided between his other children no matter how many they were. In fact, this was a common enough custom, with some local variations, in many of the Aegean Islands. It was mainly noticed in Mytilini, but it was also in use in Mykonos, Limnos, Skopelos, Skyros, Syra, Kea, Psara, Paros, Naxos, Sifnos, Santorini and Kos²⁹⁸. Lord Charlemont²⁹⁹ was the first to notice that custom in Mytilini in 1749. According to his information, contrary to the prevailing customs in other countries, it was the eldest daughter who inherited, the sons were portioned off with small dowries, or sometimes given nothing. If a man had two daughters, the eldest, at her marriage, was entitled to all her mother's possessions, which were the greater part of the family estate. She was also entitled to any property the father might have had. The second daughter inherited nothing and she was, thus, unable to get married, so she remained in effect as a kind of servant to her sister. She was called «kalogria» and wore a sort of monastic dress, coarse and of dark brown. The only advantage she enjoyed was perfect liberty, because she was not secluded like the eldest sister before her marriage. If the father managed to

294. TURNER, *op. cit.*, I, p. 33.

295. *Ibid.*, II, pp. 23-4.

296. *Ibid.*, III, p. 13.

297. *Op. cit.*, I, pp. 151-2.

298. JOHN HAWKINS, *op. cit.*, in ROBERT WALPOLE, *Travels in Various Countries of the East*, pp. 392-42, and in particular in p. 394.

299. *Op. cit.*, pp. 20-22.

accumulate a second little fortune, that was given to the third daughter, if there was one, and the fourth, if there should be one, became the kalogria, and so on through all the daughters alternatively. This custom was also referred to by Guys³⁰⁰ and J. B. S. Morrill³⁰¹. Olivier³⁰², noticed the same custom which had the force of law in Mytilini and it was so respected by everyone, that no one took legal action against it to the Turkish courts. He claimed that by the time of his visit to the island the intervention of the local clergy, the Metropolitan Bishop, and the Patriarch of Constantinople had as a result a modification of the custom. Thus, all the girls were admitted in inheritance: the eldest received a third of it; the second took a third of the remaining fortune, and every successive daughter a third of what was left. It was another late eighteenth century traveller, John Hawkins³⁰³, who was so impressed by this custom that he considered it worth a brief treatise, and he researched its variations in some other islands. Hawkins also stated that at the time he was researching this custom, the two dioceses of Mytilini conformed to it in a different way. In Mithymna and its environs they adhered strictly to the old ways, and the eldest daughter got everything. In the diocese of Mytilini the local Bishop had managed so that modifications had been adopted, thus, the rest of the remaining daughters could also acquire some part of the family property. Hawkins's information, therefore, agrees with the evidence provided by Olivier, as both travellers visited the island at about the same time.

It seems that in the other islands the custom did not favour so exclusively the eldest daughter. In Mykonos, as we have seen, the family fortune was divided in two and the eldest daughter got one half, the other remaining for the rest of the children. The same custom prevailed in Paros, where the eldest daughter took the house and half of the other possessions. In Naxos it was different, the girls got their mother's possessions and the boys their father's; the eldest daughter was given the family house and a bigger share than her sisters. In most places the eldest daughter usually took, as her marriage portion, the family house with all its furniture, and one-third, or a larger share, of the maternal

300. *Op. cit.*, I, pp. 447-8. Lord Charlemont disagreed with some remarks made by Guys, and he commented on them at some length, LORD CHARLEMONT, *op. cit.*, pp. 24-25.

301. *The Letters of John B. S. Morrill of Rokeby*, p. 137.

302. *Op. cit.*, II, pp. 98-99.

303. «Op. cit.», in R. WALPOLE, *Travels*, pp. 392-402.

property. In reality, that constituted the chief means of subsistence. The other daughters, as they married in succession were also entitled to the house the family lived in, and some share to whatever property remained³⁰⁴.

Dowries were a real problem for the families; this eventually became a social problem. In certain cases the local authorities and the Church were obliged to undertake a joint action and impose restrictions regulating the amount and the kind of things which should be given as a dowry according to the bride's family status. Sumptuary regulations were also imposed on the rich attire of women and the presents offered at the weddings³⁰⁵. Guys³⁰⁶ mentioned a Patriarch who had threatened with excommunication any fathers who would give more than 3.000 piastres as a dowry to their daughters. In the nineteenth century, two travellers, Leake³⁰⁷ and Pouqueville³⁰⁸, referred to the existence of one such sumptuary custom at Kalarrytes «*which has all the force of law*».

The travellers showed a particular interest in the wedding of the Greeks; the festivities and the customs connected with it offered unusual and picturesque material for their readers. Thus, we have some general descriptions³⁰⁹, and a great number of descriptions of weddings in various towns and islands. Sometimes the ceremonies of the wedding itself were criticized, especially by Protestant travellers, who considered that some of the practices were unbecoming and frivolous, and that they spoiled the seriousness of the occasion and the prayers and service, which were indeed holy³¹⁰. Descriptions of weddings in Athens are, perhaps, the most common;³¹¹ there are also several descrip-

304. HAWKINS, «op. cit.», in R. WALPOLE, *Travels*, 395.

305. For collected bibliography on this subject see ΕΛΕΝΗ ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, «Συμβολή στην ιστορία της οικονομικής, κοινωνικής και εκπαιδευτικής ζωής της Αζρίας κατά την Τουρκοκρατία», *Μεσαιωνικά και Νέα Έλληνικά*, III (1990), pp. 304-5.

306. *Op. cit.*, I, p. 237, n. (2).

307. *Travels in Northern Greece*, IV, p. 209.

308. *Voyage de la Grèce*, II, p. 357.

309. GUYS, *op. cit.*, I, pp. 240-257. SCROFANI, *op. cit.*, I, pp. 103-4. HOBHOUSE, *op. cit.*, I, pp. 502-3.

310. PAUL RICAUT, *The Present State of the Greek and Armenian Churches, Anno Christi, 1678*, London, 1679, pp. 309-310. SCOFANI, *op. cit.*, I, p. 103. HOBHOUSE, *op. cit.*, I, p. 503.

311. M. COLLIGNON, *Le consul Jean Giraud*, pp. 42-43. SPON, *op. cit.*, II, p. 240. THOMPSON, *op. cit.*, I, p. 330. JOHN TWEDDELL, *Remains of John Tweddell, late fellow of Trinity-College Cambridge, being a selection of his correspondence*, London 1816,

ions of betrothals and weddings in Constantinople³¹², in the Aegean Islands³¹³, in the Ionian Islands³¹⁴, in the Morea³¹⁵ (in Patras, Tripolitsa, and Mani), in Jannina³¹⁶, in Thessaly³¹⁷. Besides the external manifestations, marriage ceremonies and festivities, sometimes the travellers also discussed other issues connected with marriage, but they were not particularly keen on writing about subjects which offered no picturesque, or exotic details. Therefore, observations and comments concerning other aspects of marriage are fewer and fragmentary.

One of the travellers' important observations was that marriage was for the Greeks a social duty and that you could not see in Greece many old bachelors³¹⁸. Two different explanations were offered for this phenomenon. Guys attributed it to the fact that, contrary to what applied to the Turks, the Greeks, as well as the Armenians and the Jews, did not constrain nature, and they hoped that the increase of

pp. 306-311. SIMONE POMARDI, *Viaggio nella Grecia fatto da Simone Pomardi negli anni 1804, 1805, 1806, Arrichito di tavole in rame*, Roma, 1820, I, pp. 92-96. HOBHOUSE, *op. cit.*, I, pp. 503-4. LAURENT, *op. cit.*, pp. 91 ff. COMTE DE FORBIN, *op. cit.*, pp. 34-35.

312. PH. DU FRESNE CANAYE, *op. cit.*, pp. 113-5. CORNEILLE LE BRUN, *Voyage au Levant, c'est-à-dire dans les principaux endroits de l'Asie Mineure, dans les îles de Chio, Rhodes, Chypre*, Paris, 1714, pp. 53-4. JAMES DALLAWAY, *Constantinople ancient and modern, with excursions to the shores and islands of the Archipelago and to the Troad*. By James Dallaway, M. B. F. S. A. late chaplain and physician of the British Embassy to the Porte, London, 1797, pp. 353-4.

313. THEVENOT, *op. cit.*, p. 158. TOURNEFORT, *op. cit.*, I, pp. 150-1. GRELOT, *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople. Enrichie de Plans levez par l'Auteur sur les lieux, et des Figures de tout ce qu'il y a de plus remarquable dans cette Ville*, Paris, 1680, pp. 201-2. SONNINI, *op. cit.*, II, pp. 134-142.

314. SANDYS, *op. cit.*, p. 67. ANDRÉ GRASSET SAINT-SAUVERT, *Voyage historique, littéraire et pittoresque dans les îles et possessions ci-devant vénitiennes du Levant. Savoir: Corfu, Paxo, Bucintro, Parga, Preveza, Vonizza, Saint-Maure, Thiaqui, Céphalonie, Zante, Strophades, Cérigo et Cérigotte. Contenant la description de chacune de ces îles et possessions, l'histoire et les monumens anciens, le gouvernement, les forces navales et terrestres que les Vénitiens y entrenoient, la religion, les moeurs, les usages, les productions locales, l'industrie, la navigation, le commerce; un aperçu sur celui des États maritimes de Venise et de l'Albanie, relativement aux intérêts de la France. Accompagné d'un Atlas ... Par André-Grasset Saint-Sauvert jeune, ancien Consul de France, résident à Corfou, Zante, Saint-Maure etc. depuis 1781 jusques en l'an 6 de la république française*, Paris, an VIII, II, pp. 42-47.

315. POUQUEVILLE, *Voyage en Morée*, I, pp. 312-4. WILLIAMS, *op. cit.*, II, pp. 216-221. DINO ET NICOLO STEPHANOPOLI, *op. cit.*, II, pp. 1-10.

316. HUGHES, *op. cit.*, II, pp. 29 ff.

317. COCKERELL, *op. cit.*, p. 249.

318. GUYS, *op. cit.*, I, p. 235. SONNINI, *op. cit.*, II, p. 133.

their population in the future would bring about a revolution which would set them free. Sonnini, on the other hand, suggested that early marriage was considered a social duty because it helped to preserve the purity of the morals.

Early marriages were the norm at least for the girls; the age of 13 or 15, even of 12 was not unheard of, some travellers say³¹⁹. A girl was never consulted prior to the arrangement of her betrothal, or marriage and, if she belonged to the higher class, she hardly ever saw her intended husband before her wedding day³²⁰. There very rarely existed an opportunity for a marriage based on mutual affection, and the difference of age, which was often great, was considered of no consequence³²¹. In some of the Aegean Islands young people were more free and, therefore, opportunities for secret love affairs were offered and love marriages were not unusual. In fact, these marriages were said to be more successful³²². Otherwise, marriages were arranged with the intervention of a third party, often a female friend or relation³²³. The English travellers, in particular, expressed their disapproval of the customs which had no regard whatsoever for the inclinations of those immediately concerned and prevented the people from getting to know each other before they got married. These practices were exactly the opposite of the prevailing ones in England, where the love match was a rule³²⁴.

A significant observation made by some travellers was the importance of the virginity of the bride. That was obviously the reason the young unmarried girls were so rigidly secluded. The honour of the family, not only of the girl, depended on this³²⁵. André-Grasset Saint-

319. GRELOT, *op. cit.*, p. 201. CASTELLAN, *Lettres sur la Morée*, I, p. 171. WITMAN, *op. cit.*, p. 25. HUGHES, *op. cit.*, II, p. 29. SONNINI, *op. cit.*, II, p. 133. For the early betrothals and marriages in the Byzantine period see H. ANGELOMATIS-TSOUGARAKIS, «Women in the society of the Despotate of Epirus», *XVI. Internationaler Congress AKTEN II/2. Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 32/2*, (1982), p. 474.

320. AEGIDIUS VAN EGMONT, *op. cit.*, I, p. 213. HOBHOUSE, *op. cit.*, I, p. 502. LEAKE, *Travels in Northern Greece*, IV, pp. 146-7. KENDRICK, *op. cit.*, p. 15. S. S. WILSON, *op. cit.*, p. 365.

321. HUGHES, *op. cit.*, I, p. 292; II, p. 37. DOUGLAS, *op. cit.*, p. 160. KENDRICK, *op. cit.*, pp. 15, 25.

322. GRELOT, *op. cit.*, p. 202. RICAUT, *op. cit.*, pp. 312-3.

323. GUYS, *op. cit.*, I, p. 236. AEGIDIUS VAN EGMONT, *op. cit.*, I, p. 213. HUGHES, *op. cit.*, II, p. 37. RICAUT, *op. cit.*, pp. 311-2.

324. E. HALÉVY, *A History of the English People in 1815*, London, 1924, p. 514.

325. DINO ET NICOLÒ STEPHANOPOLI, *op. cit.*, II, p. 40.

Sauveur³²⁶ described how the vest of the bride with the signs of her virginity was paraded and then given to her mother to keep, or presented to the parents of the couple in Corfu. Not to be found a virgin was the worst that could happen to a girl. She was immediately sent back to her parents in disgrace. It was a reason for divorce³²⁷. It should be pointed out that girls were also in danger of being branded as whores³²⁷, or even sold as slaves by the Turks, if they were found that they were not virgins. The consul Jean Giraud³²⁹ wrote that in Athens, if girls were seen by the Turks talking to young men, they were examined by a midwife. In the case that a girl was not a virgin, she was sold as a slave for 20-25 piastres, depending on her beauty, or her ability for hard work. The buyer could keep the girl a slave for life, but she was usually set free after eight or ten years. It was not permitted, however, to sell the girl again at a higher price, or to take her to another place without her consent. If the girl belonged to a well off family, her parents might be able to settle the matter by paying the voyvoda according to their financial status. Another traveller claimed that sometimes the voyvoda might arrange for a rich young girl to be put in an incriminating position by his agents, sent to prison, and finally inspected by bribed matrons in order to declare her guilty. Thus, her parents, to prevent her being sold as a slave, were obliged to buy her freedom by giving rich gifts to the voyvoda. In this manner families were frequently ruined both in reputation and in fortune³³⁰.

Some travellers were impressed by a custom prevailing in certain islands according to which the suitability of a suitor as a husband was decided by his ability as a diver. A rich father would select the best diver as husband for his daughter in a more or less official trial. During this the young men who desired such a marriage would dive into the sea in front of both the father and the girl. The man who went deeper and remained underwater the longest would get the lady. This was a custom of Ikaria, Thevenot³³¹ wrote, and he described it. Aegidius van Egmont³³²

326. *Op. cit.*, II, pp. 45-46. SANDYS, *op. cit.*, p. 67, mentions the same custom at Zante.

327. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ - ΝΟΥΑΡΟΣ, «Οι λόγοι διαζυγίου κατά τη νομολογία του εκκλησιαστικού δικαστηρίου της Κῶ (τοῦ 18ου αἰώνα)», *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, 29-30 (1982-1983), Athens, 1990, p. 14.

328. Cf. *supra*, pp. 349-350, 365.

329. M. COLLIGNON, *op. cit.*, pp. 32. Cf. LE BRUN, *op. cit.*, p. 153.

330. LORD CHARLEMONT, *op. cit.*, p. 128. LE BRUN, *ibid.*

331. *Op. cit.*, pp. 210-1.

332. *Op. cit.*, I, pp. 226, 266.

explained that the custom rose from the common occupation of the men of the islands, who made a living by plucking the sponges from the rocks at the bottom of the sea, and he claimed that Thevenot had mistaken the name of the island which was called Nizeri, Nisyros, and not Nicaria. According to him the same custom prevailed at Simio, Symi, where also no man was allowed to marry until he could dive 20 fathoms and could remain underwater for a certain time. Ricault³³³ also reported that the most expert diver would get the handsomest and richest wife at Symi, but he did not actually describe the custom.

Guys³³⁴ in all his discussion of marriage of the modern Greeks attempted to show how many of the practices and customs connected with it were in fact a survival of those of the ancient Greeks. The connection, however, is more obvious with the prevailing practices in the Byzantine period, since which, it seems, hardly anything had changed³³⁵.

Second and third marriages were permitted by the Church, but they were not common³³⁶. Ricaut³³⁷, who discussed marriage from the point of view of the Church, also mentioned that the fourth marriage was forbidden, and he gave the rationale of the Orthodox Church, which allowed the people three marriages and forbade the fourth, because it was considered as polygamy. Several travellers noted with surprise the existence of kebin, a kind of limited marriage between Turks and Christian women. The women got married of their own free will, and the wedding took place in front of the Kadi, it was, thus, a sort of a registry marriage which was agreed for a stipulated period only. After that the marriage was dissolved and the woman received the stipulated sum of money and the presents she had received. The children who might be born from such a marriage, if they were boys, followed the religion of the father, if they were girls they usually became Christian. It was claimed that the girls born from these unions were too free for their own good, and they eventually went astray³³⁸. This sort of marriage was convenient for many foreign merchants residing in the Levant as the

333. *Op. cit.*, pp. 368-9.

334. *Op. cit.*, I, pp. 232-257.

335. Cf. HELEN ANGELOMATIS-TSOUGARAKIS, «Women in the Society of the Despotate of Epirus», *XVI. Internationaler Byzantinistenkongress AKTEN II/2. Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 32/2 (1982), p. 474.

336. GRELOT, *op. cit.*, p. 201. HOBHOUSE, *op. cit.*, I, 504.

337. *Op. cit.*, pp. 305-8.

338. PALERNE, *op. cit.*, p. 424. SCROFANI, *op. cit.*, I, 105.

travellers did not hesitate to admit³³⁹. It was also convenient for those Orthodox Christians who were forbidden to marry by the Church for various reasons. In fact the Greek Church was very much against this form of marriage and not only did not recognize it, but also fought against it with all the available means. Some travellers understood this, others did not. Scrofani³⁴⁰, for example, mentioned that the couple who got married this way also received the benediction of the bishop, which is something totally wrong. On the other hand, Eneman³⁴¹ stated that the women who had married with kebin, when they died, were not attend either by a Turkish or a Christian priest, and they were simply buried without any ceremony, a fact which was true³⁴². Ricaut³⁴³ also wrote about the great efforts of the Patriarchs to prohibit this form of marriage. They finally managed to persuade the Turkish authorities to forbid kebin marriages if the woman did not first become Muslim herself, because they knew that this was a decision much more difficult to take, and it would discourage parents from arranging such unions for their daughters. This, Ricaut claimed, happened in 1672, and the information was passed to him by the Metropolitan of Smyrna³⁴⁴.

339. PALERNE, *op. cit.*, pp. 424-5. BIDDULPH, *op. cit.*, p. 81. RICAUT, *op. cit.*, pp. 314-7. ENEMAN, *op. cit.*, I, pp. 115-6. [BISANI], *op. cit.*, p. 105. SCROFANI, *op. cit.*, I, p. 105. On the subject see also K. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, Athens, 1973, II, pp. 74-75, where one can find collected bibliography.

340. *Op. cit.*, II, p. 105.

341. *Op. cit.*, I, pp. 115-6.

342. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, *op. cit.*, II, p. 75.

343. *Op. cit.*, pp. 314-7.

344. Ricaut's claims seem to have been correct on the whole, if not on the details. As for the date, 1672, it has been suggested that 1671 might be the correct one, and that it was the Patriarch Parthenios IV who had succeeded in making the Turks forbid kebin marriages, when the women were not Muslim, see M. I. ΓΕΛΩΝ, *Πατριαρχικοί Πίνακες. Ειδήσεις ιστορικοί βιογραφικοί περί των Πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως από 'Ανδρέου του Πρωτοκλήτου μέχρις 'Ιωακείμ Γ' του από Θεσσαλονίκης 36-1884*, Constantinople [1885-1890], p. 595. This view has been disputed. In any case, about ninety years before that, in 1580, an ahitnâme of the Sultan Mourat III on behalf of several Aegean Islands clearly stated that mixed marriages of this kind were not legal, if the woman had not entered into Islam first. Thus, if Patriarch Parthenios did something about this problem, he must have obtained a reaffirmation of some older pact. An eighteenth century firman (1755), however, confirms the existence of an even earlier firman according to which the requirement for such mixed marriages was only the consent of both parties concerned. It is also clear that, at least, in Chios mixed marriages between consenting parties were not unusual as from the early eighteenth century. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΚΙΝΗΣ, *Περίγραμμα ιστο-*

Concubinage was rarely, if ever, practiced. Setting aside what the travellers wrote about the women of some of the Aegean Islands in the earlier centuries³⁴⁵, according to them it was only in the Ionian Islands that a man could take a common law wife, without any bloodshed following. It was said that in Zante a man might have his legitimate wife and children cohabit with his mistress, or mistresses, and their respective children in the same house. Castellan³⁴⁶, though he mentioned all these, could not bring himself to affirm that there were indeed such practices in the island. A few years later, some British travellers expressed different opinions. C. L. Meryon³⁴⁷ wrote that among the lower and middle class women, who enjoyed greater freedom, there were some young ones, of considerable beauty, that were living with British soldiers without the sanctions of the Church. His contemporary traveller, Kendrick³⁴⁸ mentioned that: «*In spite the jealousy and caution observed by the Zantiotes towards their females, a father will have no objection in selling his daughter for the price he conceives her beauty is worth; nor does he think it lessens her dignity by cohabiting, unmarried, with a man: the ties of social intercourse with her family are not broken by it*». The same thing applied, more or less, to the women of Parga, where «*...after the Zantiote fashion, it is considered as nothing to sell a daughter*»³⁴⁹.

H. W. Williams³⁵⁹ wrote approximately the same concerning the women of Corfu. The French were accused of having effected an extreme moral laxity and a change of manners in the Ionian Islands. Thus, despite the fact that the women were much secluded, a sort of agreement was not unfrequent, by which a young woman was made over by her parents to her admirer (by her consent) at a stipulated sum. The usual sum was 200 dollars, and a small provision for life. This sort of concubinage often terminated in marriage, when the girl was respectable, and there happened to be children.

ρίας του Μεταβυζαντινού Δικαίου, Athens, 1966, pp. 41, 62, 140, 195, 356. ΧΡΗΣΤΟΣ Β. ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Τουρκικά έγγραφα άφορώντα την ιστορίαν της Χίου*, pp. 107, 109-111, 113, 119-120. Ν. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, «Κεπήνιο». Συμβολή εις την έρευναν του θεσμού του πολιτικού γάμου επί Τουρκοκρατίας», *Αφιέρωμα στον Άλ. Λιτζερόπουλο*, II, pp. 205ff.

345. *Supra*, pp. 340-350.

346. *Lettres sur la Morée et les îles de Cérigo, Hydra et Zante*, I, pp. 139-140.

347. *Op. cit.*, I, p. 25.

348. *Op. cit.*, pp. 19-20, 45.

349. Cf. *The Quarterly Review*, LXV, p. 126.

350. *Op. cit.*, II, p. 164.

Few travellers commented on the subject of divorce. Ricaut³⁵¹ claimed that it was easy to get one, because divorces, as well as excommunications, were vendible, as the clergy was very poor, and, thus, easily corruptible. Divorces, he wrote, could be got through the Patriarch, which was not strictly true, because metropolitan bishops could also grant them. Sonnini³⁵², on the other hand, gave a rather different account. According to him divorce was not common, except in the commercial towns and among the opulent classes. Divorces were rare among the inhabitants of the islands, where marriages were steady and durable, as they were more suited than among the rich people of the cities. The evidence from the Greek sources shows that, in fact, divorces were not very rare and they were not encountered only among the higher classes, or the rich. Neither were divorces granted just by bribing the clergy³⁵³. The travellers seem to have exaggerated some trends which were not at all general. It has to be admitted, however, that divorce was not a subject easy to enquire about, or to collect accurate information.

Adultery was one of the reasons for divorce, but it was not one of the most common, if we judge from the divorce cases known. It was also something that, in some cases, the travellers could generalize freely about, accusing women for being dissolute and their husbands as being their procurers³⁵⁴. However, they very seldom had the opportunity

351. *Op. cit.*, pp. 308-9.

352. *Op. cit.*, II, p. 134.

353. On divorce in Greece during that period see, ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Π. ΧΡΗΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Η Έλληνική Όρθόδοξος Έκκλησία και τὸ διαζύγιον», *Αρχαίον Ίδιωτικὸν Δικαίον*, 13 (1946), pp. 214-236. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΓΚΙΝΗΣ, «Πέντε επισκοπικαὶ ἀποφάσεις διαζυγίου τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας», *Επετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, 23 (1953), pp. 348-354. ΙΔΕΜ, «Ἐνδεκα επισκοπικαὶ ἀποφάσεις διαζυγίων ἐκ Κρήτης», *Επετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, 25 (1955), pp. 121-6. ΙΔΕΜ, «Οἱ λόγοι διαζυγίου ἐπὶ Τουρκοκρατίας», *Επιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 8 (1960-1962) *Μνημόσυνον Περικλέους Βιζουκίδου*, pp. 239-284. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, «Γάμοι καὶ διαζύγια στὴ Νάξο τὸν ΙΖ' καὶ ΙΗ' αἰῶνα (Ἀνεκδοτὰ ἔγγραφα ἀπὸ τὸν Κώδικα Α' τῆς Μητροπόλεως Παροναξίας)», *Κυκλαδικὰ*, 1 (1956), offprint, pp. 5-33. Μ. Ι. ΓΕΛΕΩΝ, *Κανονικαὶ διατάξεις*, Constantinople, 1888, I, pp. 207, 245-251. ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΜΠΟΥΡΑΡΑ, «Τὸ διαζύγιον στὴν περιοχὴ Τρικάλων στὸν 17ο καὶ στὸν 18ο αἰῶνα», *Τριγαλινά*, 8 (1988), pp. 137-158. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ - ΝΟΥΑΡΟΣ, «Οἱ λόγοι διαζυγίου κατὰ τὴ νομολογία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαστηρίου τῆς Κῶ (τοῦ 18ου αἰῶνα)», *Επετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἑρευνῆς τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, 29-30 (1982-3), Athens, 1990, pp. 7-22.

354. Cf. *supra*, pp. 334-5, 340-350.

of acquiring a first hand knowledge of instances of adultery, but they seemed to know about the punishments following such a crime. They frequently enough refer to the cruel Turkish laws that condemned a Muslim adulteress to a horrible death³⁵⁵. Their accounts regarding adultery of Greek women are very few. The consul Jean Giraud³⁵⁶ wrote about their punishment in Athens. As adultery was a criminal offence by the Turkish law, a very substantial sum of money had to be paid in order to bribe the authorities and stop any further very unpleasant proceedings. Otherwise the adulteress was publicly disgraced, paraded sitting on a donkey and looking towards its tail. If the husband was willing to forgive her and keep her as his wife, he had to carry her on his back and be beaten on his backside. On top of that he had to pay a fine, and after all this, he could be insulted as a cuckold and not be able to prosecute. Another traveller had watched the public whipping of an adulteress in Smyrna³⁵⁷. It was also mentioned that the Souliote women, despite their relative freedom, or perhaps because of that, were subject to a dreadful penalty even on slight suspicion of indiscretion: they were tied up in a bag and thrown over a cliff at the order of the husband, or of the head of the family³⁵⁸. In Mani conjugal infidelity was extremely rare, as death was sure to follow even the suspicion of it³⁵⁹.

Two more reasons for divorce are mentioned and the travellers were not mistaken about them. This was clearly a case in which actual information had been sought and correct answers were given. Dino and Nicolo Stephanopoli³⁶⁰ stated that divorce was permitted in Mani but it was rare. Two were the reasons of divorce the travellers knew about: generally known incompatibility of the characters of the couple concerned, and absence of the husband for a period of seven years, during which he had not sent any news of himself to his wife. Adultery was not mentioned, presumably because such cases would end up in bloodshed. The procedure of the divorce was very simple and it cost nothing. The

355. For several such examples mentioned by travellers see, K. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, Athens, 1975, IIIa, pp. 398-9; IIIb, pp. 521-2.

356. M. COLLIGNON, *op. cit.*, p. 32. Cf. LE BRUN, *op. cit.*, p. 153.

357. [ANTOINE SERIEYS], *Voyage en Orient ... par A. B. D.*, p. 177.

358. POUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, II, p. 230.

359. J. B. S. MORRITT, «Account of a Journey through a district of Maina in the Morea» in R. WALPOLE, *Memoirs*, p. 44.

360. *Op. cit.*, II, pp. 10-11.

interested parties appeared in front of the bishop, who, after confirming the truthfulness of their claims, pronounced the marriage dissolved, and permitted a possible future marriage. When there were children their care was given to the men.

It is only seldom that we find a reference to any kind of active participation of the women in the life of the community they lived in. The travellers obviously did not consider their contribution to the local economy as such. They did not even know about the important, if not openly advertised, role of the Fanariote women in the public affairs. From the available sources on the subject we can establish the role which the Fanariote women, at least, played in public affairs either through the influence they exercised on their husbands, or the Church itself. It is well documented, for example, that the ladies of Fanari had been actively involved in the intrigues of the Synod of the Patriarchate of Constantinople, so much so, in fact, that a newly elected Patriarch had as his first concern to acquire their friendship; that was something very few travellers wrote about³⁶¹. The travellers could not have known that there were more subtle ways in which the women might occasionally be able to influence the Church. In fact even modern historians have not examined this issue yet, but the evidence we have collected so far shows that a considerable number of women used to lend money to the Church, not only in Constantinople, but also in the provinces³⁶². To what extent this might affect the women's underground influence in the Church is hard to tell as things stand today. There is no doubt that a large number of both men and women donated land, houses, or workshops to the Church out of pure devotion. In the case of money lending, however, things might be different and, as the Church was most of the time in urgent need of money, one

361. RICAUT, *op. cit.*, pp. 104-5, ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΚΟΜΝΗΝΟΣ ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, *op. cit.*, pp. 392, 513, 515, 536, 548, 689-690, 693-5, 697. ΑΝΩΝΥΜΟΣ Ο ΕΛΛΗΝ, *Ελληνική Νομαρχία*, Athens, 1948, p. 129 (p. 168 of the 1806 ed.) MARC PHILIPPE ZALLONY, *Traité sur les princes de la Valachie et de la Moldavie*, pp. 66-69, 210-212.

362. M. I. ΓΕΛΕΩΝ, «Ο ἀρχαιότερος κώδικς του ἔθνικοῦ ταμείου», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, 10 (1890), pp. 157-8. ΕΥΜΕΝΙΟΣ ΦΑΝΟΥΡΑΚΗΣ, «Ἀνέκδοτα ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας ἀποκείμενα ἐν τῷ Μουσείῳ Ἡρακλείου», *Κρητικὰ Χρονικά*, 4 (1950), pp. 214-6, 226-8. Benaki Museum, Codex of Saint Akhillios of Larisa, (Ms Damianos Kyriazis 15), fols. 13v, 14v, 15v, 16v, 19v, 20r, 23r, 24r, 30v, 31r. Documents of the Dousikon Monastery in Thessaly, bag No 10; the documents are of the late eighteenth and early nineteenth centuries.

can not easily disregard the view that money lenders to the Church, either men or women, could sometimes influence the decisions of the Church and through it the whole community either for good or bad purposes.

The travellers, however, were acquainted with the prominent role of the women in the cases of the regions of Souli and Mani. They acknowledged the determination of the Souliote women, and their sharing of the dangers of war with the men in the long conflict of the military confederacy of Souli against Ali Pasha. Their evidence is, in most cases, hear say, but they were thoroughly convinced about its truth and very impressed by it³⁶³.

The women of Mani were not less warlike and they actively participated in all the local feuds; they also seemed to have more say in everyday family matters³⁶⁴. The travellers knew more about them, and in this case it was often first hand knowledge. The women emulated the men in the show of courage, obstinacy, and fighting abilities. Baron de Riedesel³⁶⁵ mentions that at the time of his stay in Athens (1768) a fifty year old widow of a local capetanio was the head of one of the most powerful divisions, capetania, of Mani. Her name was Thanasena, the wife of Thanasis, and she led her people in peace and war. Whether this was completely accurate or not one can not say. It might well have been exaggerated by rumours. It was certainly true, however, that in war they stayed at their husbands' side carrying ammunition and other necessities, often fighting themselves and, if their husbands were killed, they took up the arms themselves to avenge their death³⁶⁶. They were proud of their skill with the musket. Iannaki Katzano's wife had had two wounds in battle, and Leake³⁶⁷ would not trust her to shoot his only hat from a distance of 150 yards, fearing that she might hit it. Not long before his visit, another woman had withstood a siege, in her «pyrgo», against a body of Turks, firing from the windows; the Turks

363. BARTHOLDY, *op. cit.*, II, pp. 261-4. WILLIAM ETON, *A Survey of the Turkish empire ...*, 4th ed., London, 1809, p. 375. POUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, II, p. 358. HOBHOUSE, *op. cit.*, I, p. 174. HOLLAND, *op. cit.*, pp. 448-9.

364. MORRITT, «*op. cit.*», in R. WALPOLE, *Memoirs*, pp. 41, 44, 52.

365. *Op. cit.*, pp. 8-9.

366. DINO ET NICOLO STEPHANOPOLI, *op. cit.*, II, pp. 45-46. CASTELLAN, *Lettres sur la Morée*, II, pp. 22, 25. MORRITT, «*op. cit.*», in R. WALPOLE, *Memoirs*, pp. 41, 52.

367. *Travels in the Morea*, I, p. 270.

finally retired, fearing that she would blow up her tower if they assaulted it³⁶⁸.

The evidence from the relevant travel literature gives us a rather clear picture of women's life, and, through this, it enables us, up to a point, to understand the prevailing social and religious views and attitudes regarding the fair sex during these centuries. The travellers themselves were either not very interested to record any particular expressed views by their informants relating to this subject, or they thought that their information was enough to provide their readers with all the facts from which, if they cared, they could surmise them. They rarely, if ever, reported what the local men said about women, and equally rarely, and usually obliquely, they wrote about their behaviour towards them. As it has been obvious from what we have discussed so far, they dwelt mainly on the seclusion of the women, the arranged marriages, the external appearances, customs, and personal comments reflecting their own appreciation of the women's condition, status and place in society. They hardly ever wrote about what the people whom they met said about these matters. One such rare instance was the statement about the bad character of the Greek women, particularly the women of Athens, attributed to Alexandros Chomatianos Logothetis, the British vice-consul at Athens by a British traveller³⁶⁹. The Greek women in general were accused of being expensive in dress, extremely quarrelsome for precedence, about which the lower and higher orders would frequently quarrel in the bath. These were said as a justification for the necessity for high dowries for the girls. The Athenian women, in particular, were said to be «*cattivissime*», greatly given to gossip, scandal and idleness.

The Greek sources, of course, offer more and better evidence on this subject. In the eighteenth century, the negative view of the women is illustrated in the book «*Βιβλίον Ἐπιστολῶν καλούμενον Φωσφόρος*», written by Anastasios Popas from Jannina in the second decade of the century and published in Vienna in 1756³⁷⁰. The women were considered, more

368. *Ibid.*, I, p. 239. Cf. MORRITT, *op. cit.*, pp. 44 ff.

369. TURNER, *op. cit.*, I, pp. 384-5.

370. ÉMILE LEGRAND, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par les Grecs au dix-huitième siècle*, Paris, 1918, I, p. 455, no 480. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Γ. ΛΑΔΑΣ - ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Δ. ΧΑΤΖΗΔΗΜΟΣ, *Ἑλληνική βιβλιογραφία. Συμβολὴ στὸ δέκατο ὄγδοο αἰῶνα*, Athens, 1964, I, pp. 82-93.

or less, the source of whatever was bad in life, and geared to make a man's life difficult, but still they were a necessary evil. Women's defects and lower status were evidently enough excuse for the men, who had no consideration or respect for them, to treat them brutally³⁷¹ and to beat them³⁷². Sometimes beating one's wife was considered a point of honour and a manifestation of manliness. A. Korais³⁷³ wrote about one of his relatives who used to justify his beating up of his wife by claiming that a man was nothing if he could not beat his own wife.

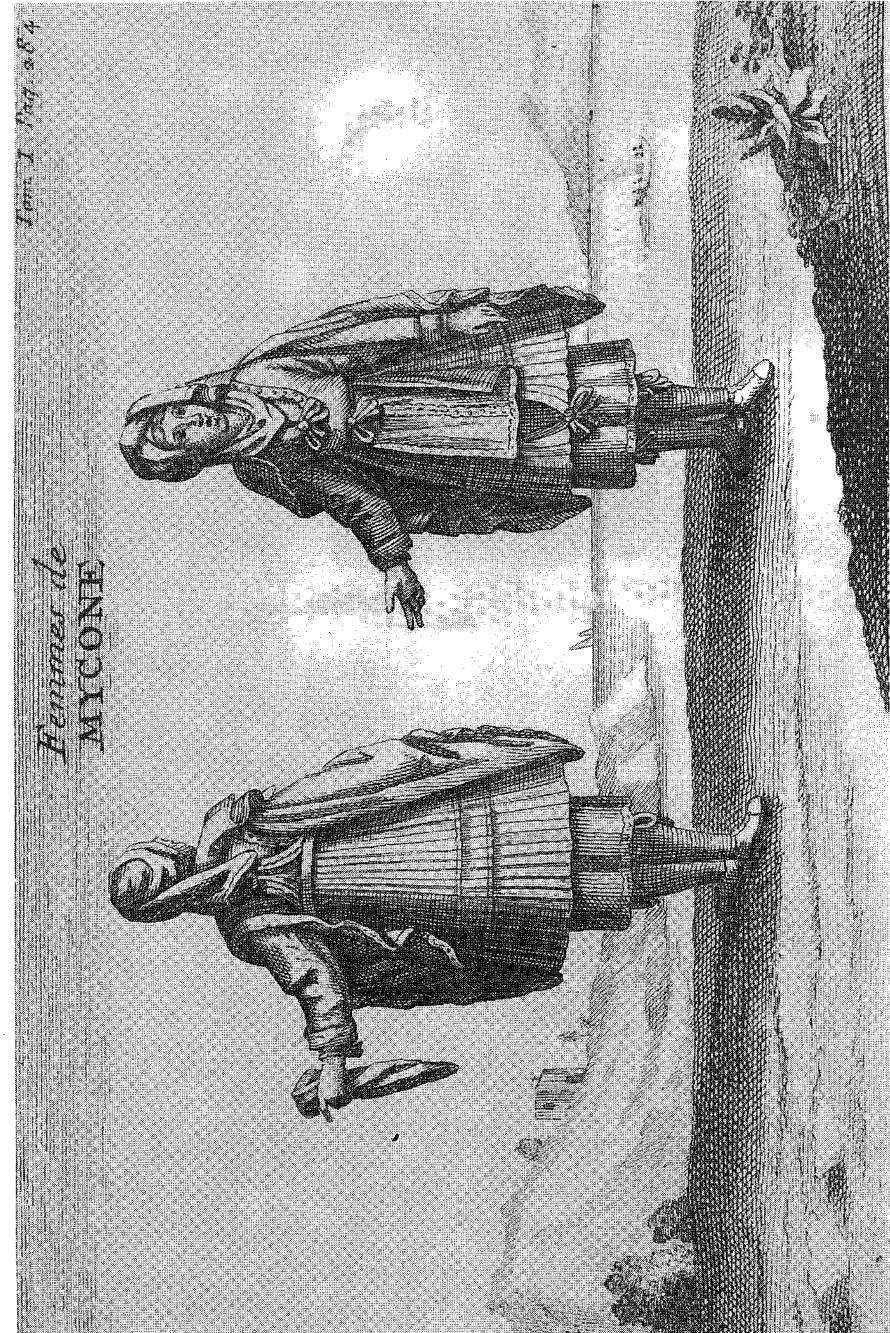
The view that women were inferior to men was the norm, despite the fact that it was against Christian beliefs. An enlightened monk fought against these attitudes, as we can see in the sermons of Kosmas o Aitolos. He repeatedly preached that men and women were created equal and what made someone better was one's Christian way of life. In that respect women were more eager to follow his advice, cover themselves up, abandon ornaments, confess their sins and try to improve themselves. Men, on the contrary, were not so keen to behave as good Christians. Men were advised not to treat their wives like slaves, because they were their equals, and to follow their advice, if they were good, to avoid women other than their wives, and not to blame them, or divorce them, if they could not have children. The only valid reason for divorce should be adultery. Even in the case of adultery forgiveness should be granted, when the guilty party had sincerely repented and confessed her crime. Women were admonished to offer only good advice to their husbands, to be modest and covered, because otherwise they showed that they were not satisfied with their own husbands, and they were looking for other men. They were also urged to be patient and humble, even if their husbands were not good, but the same thing was also asked from the men. Women were expected to raise their children as good Christians. There should not be any preference for male children as both male and female were God's creations. Weddings should be performed according to the rules of the Church and without undue luxury and show. Second and third marriage were not truly blessed, virginity and abstinence were positive values³⁷⁴.

371. KENDRICK, *op. cit.*, p. 108.

372. POUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, VI, p. 173.

373. *Ἀλληλογραφία*, IV, p. 4.

374. ΙΩΑΝΝΗΣ Β. ΜΕΝΟΥΝΟΣ, *Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ διδασκᾶς. Φιλολογικὴ μελέτη-Κείμενα*, Athens, [1979], pp. 131-6, 156-7, 166-170 184-7, 194-9, 213, 218, 282.

Women of Mykonos. Pitton de Tournafort, *Relation d'un voyage du Levant*, Paris 1717, I, p. 284.

Young woman of the island of Chios. Nicolas Nicolay, *Der Erst Theyl Von der Schiffart und Rayss in die Turckey unnd gegen Orientt... Mit schönen figuren Wie beede Man unnd Weib irer Landtsart nach bekleydel seynen...*, Nuremberg, 1572.

A woman of the island of Chios. Nicolas Nicolay, *Der Erst Theyl Von der Schiffart und Rayss in die Turckey unnd gegen Orientt... Mit schönen figuren Wie beede Man unnd Weib irer Landtsart nach bekleydel seynen...*, Nuremberg, 1572.

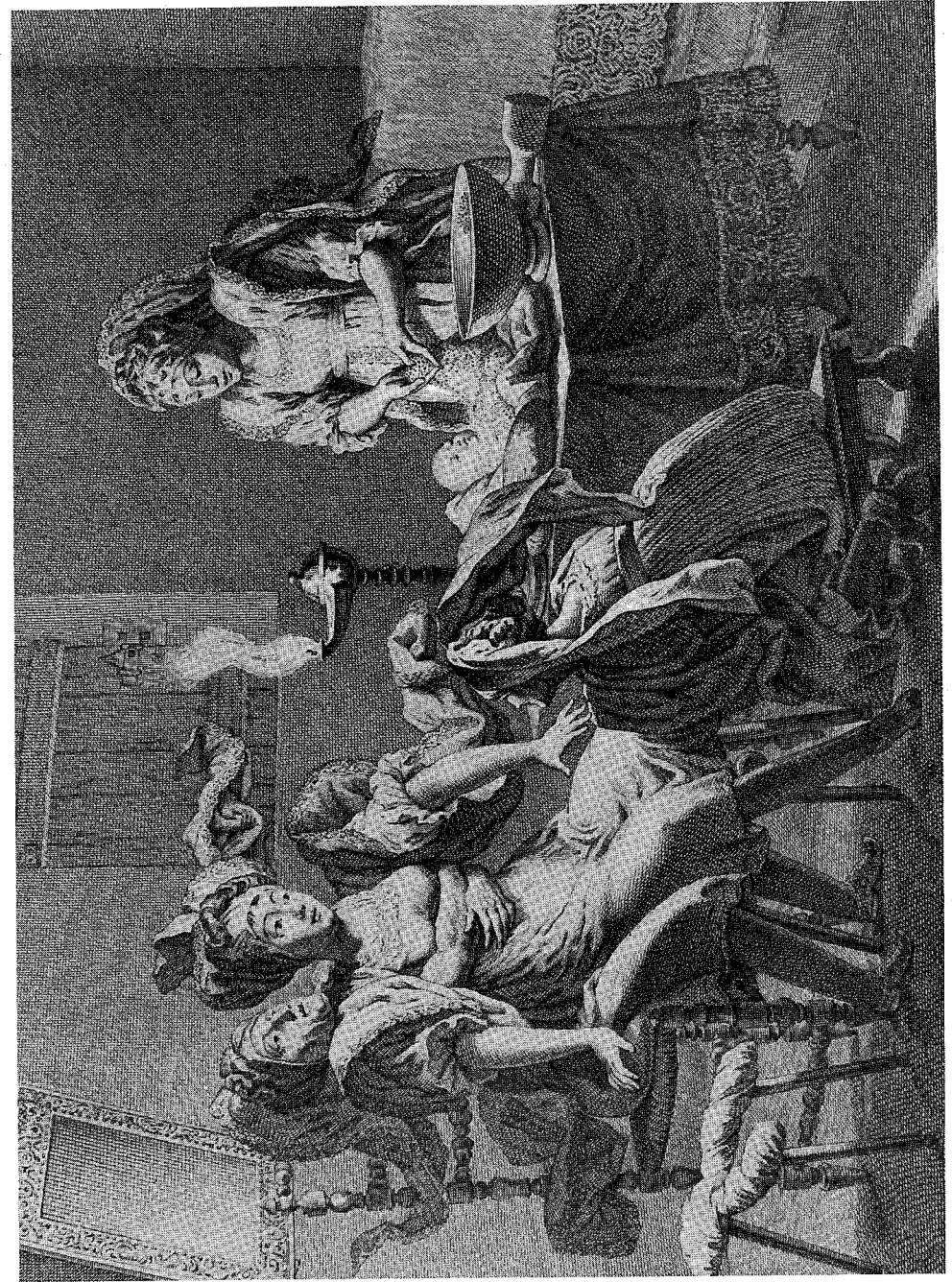
Greek lady in her apartment. *Recueil de Cent Estampes representant différentes Nations du Levant tirées sur les Tableaux peints d'après Nature en 1707 et 1708 par les ordres de M. de Ferriol...*, Paris, 1714.

Greek lady. P. A. Guys, *Voyage littéraire de la Grèce...*, Paris, 1783, I, p. 59.

The baths. P. A. Guys, *Voyage littéraire de la Grèce...*, Paris, 1783, I, p. 224.

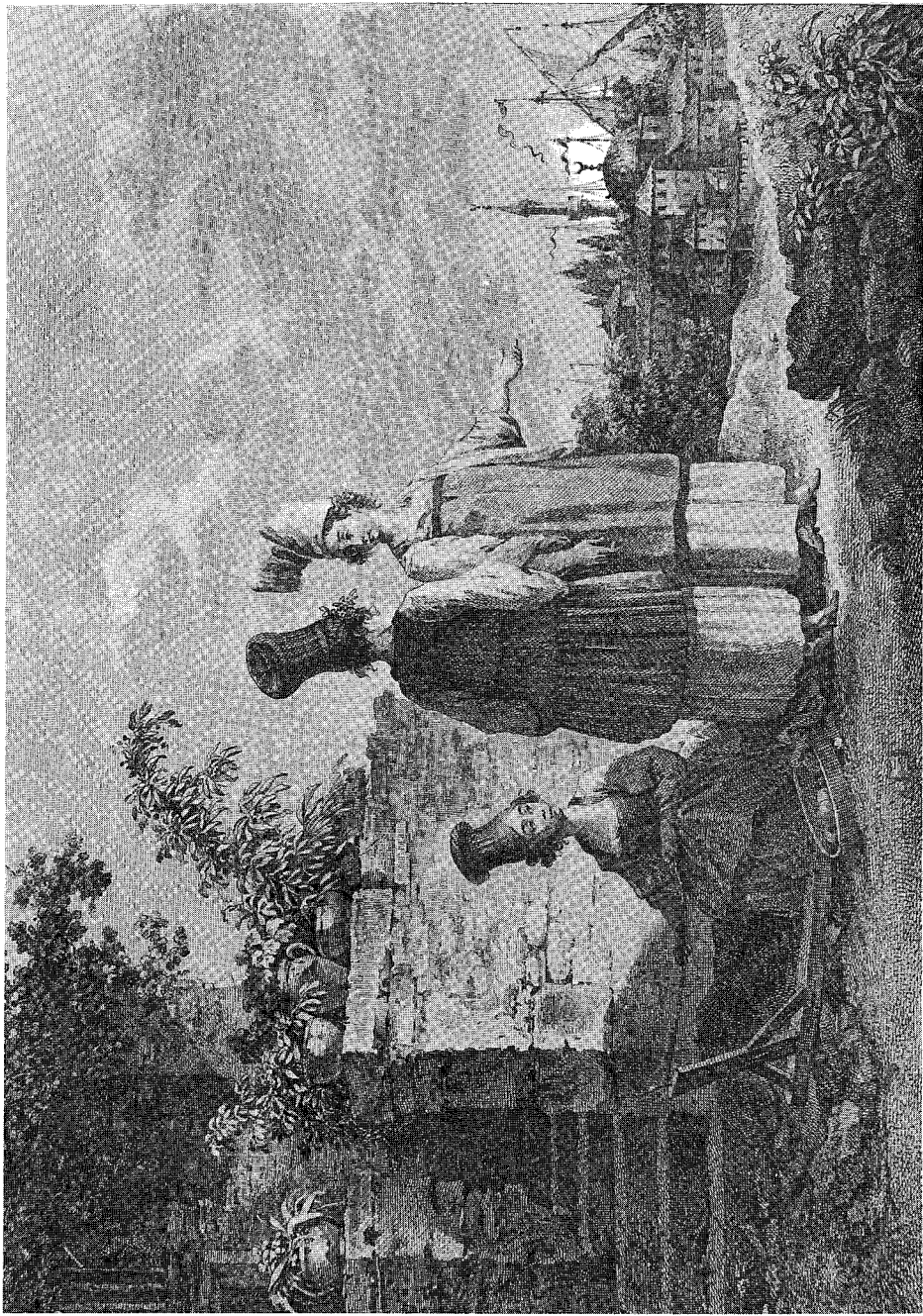
Childbirth in one of the islands of the Archipelago. C. S. de Manoncourt Sommini, *Voyage en Grèce et en Turquie...*
Collection de Planches, Paris, 1801.

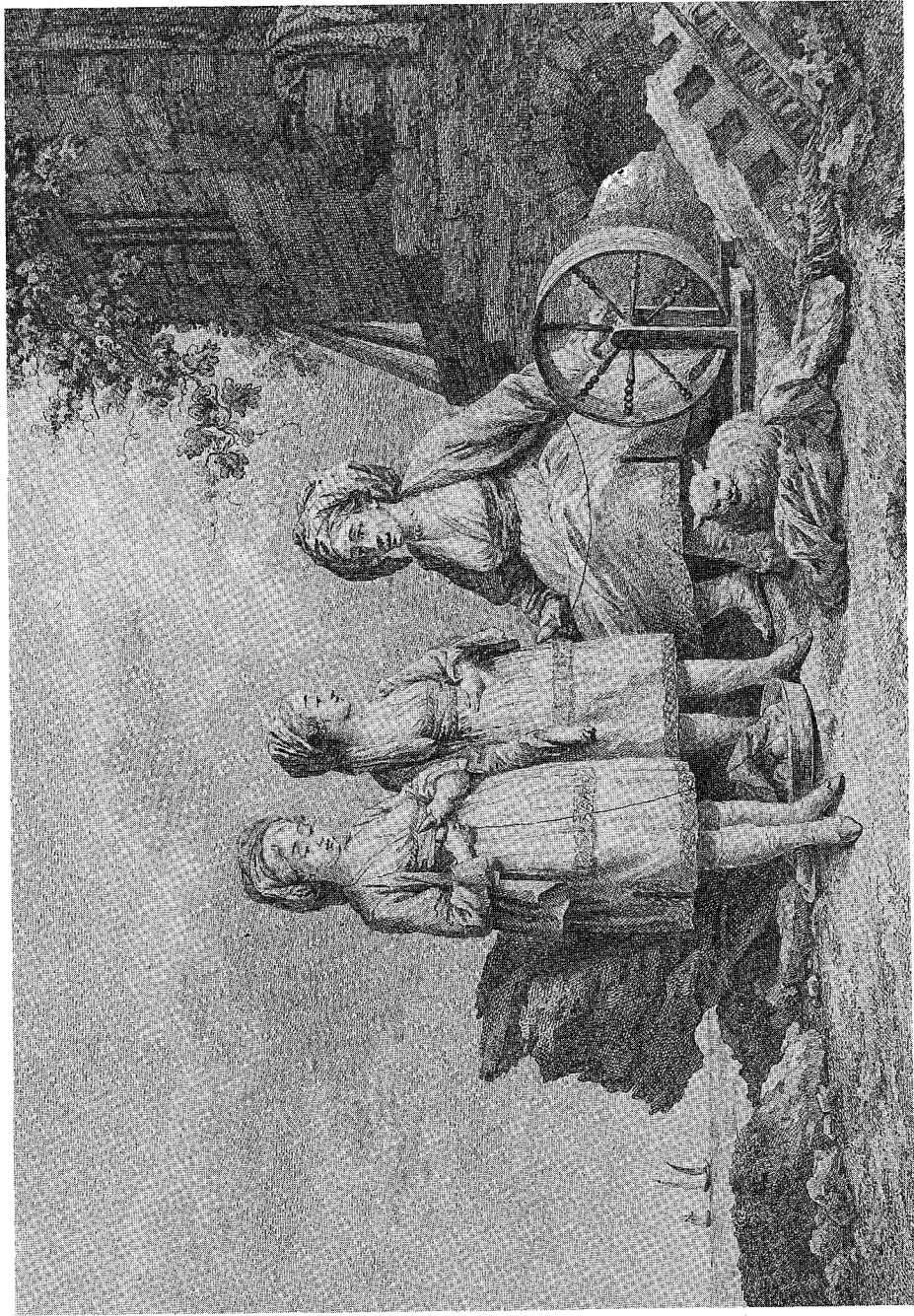
Women of the island of Argentière (Kimolos). C. S. de Manoncourt Sonnini, *Voyage en Grèce et en Turquie...*
Collection de Planches, Paris, 1801.

A girl from the island of Argentière (Kimolos). *Recueil de Cent Estampes representant
 différentes Nations du Levant tirées sur les Tableaux peints d'après Nature en 1707 et
 1708 par les ordres de M. de Ferriol...*, Paris 1714.

Women of the island of Chio. Choiseul Gouffier, *Voyage pittoresque de la Grèce*, Paris, 1782.

Women of the island of Nio (Ios). Choiseul Gouffier, *Voyage pittoresque de la Grèce*, Paris 1782.

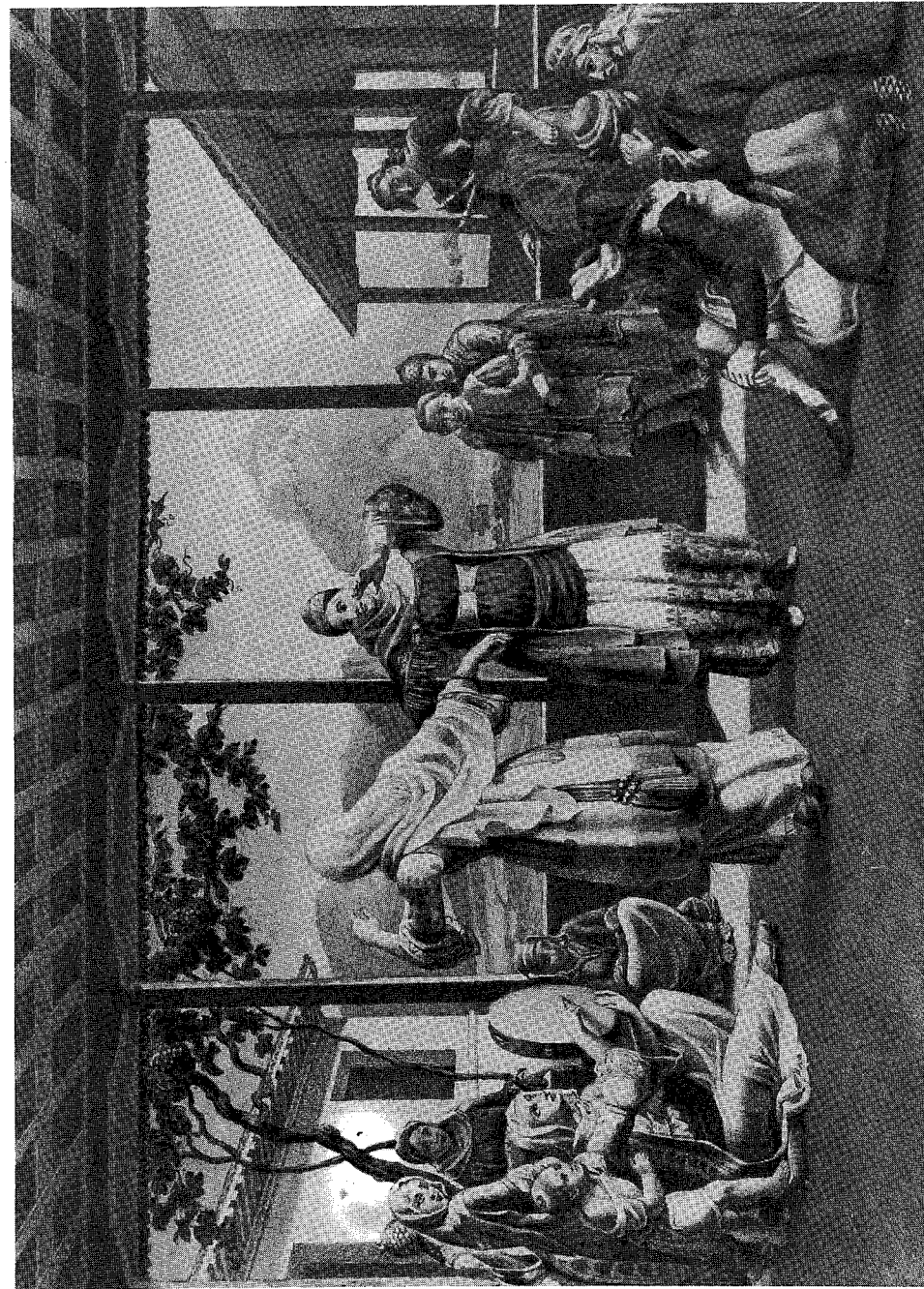
A middleclass lady of the island of Tinos. Choiseul Gouffier, *Voyage pittoresque de la Grèce*, Paris, 1782.

Maidservants of the island of Tinos. Choiseul Gouffier, *Voyage pittoresque de la Grèce*, Paris, 1782.

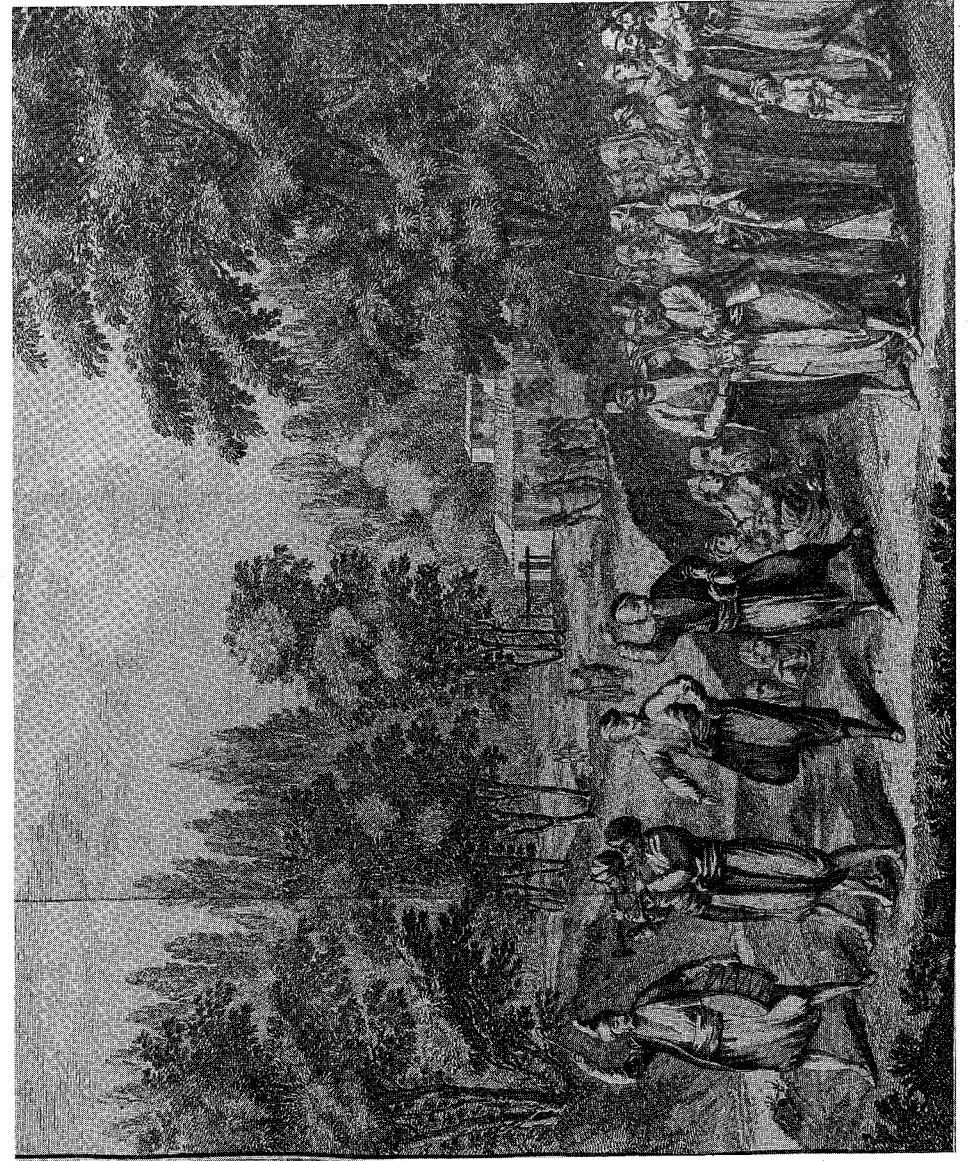
Women of the island of Siphnos. Choiseul Gouffier, *Voyage pittoresque de la Grèce*, Paris, 1782.

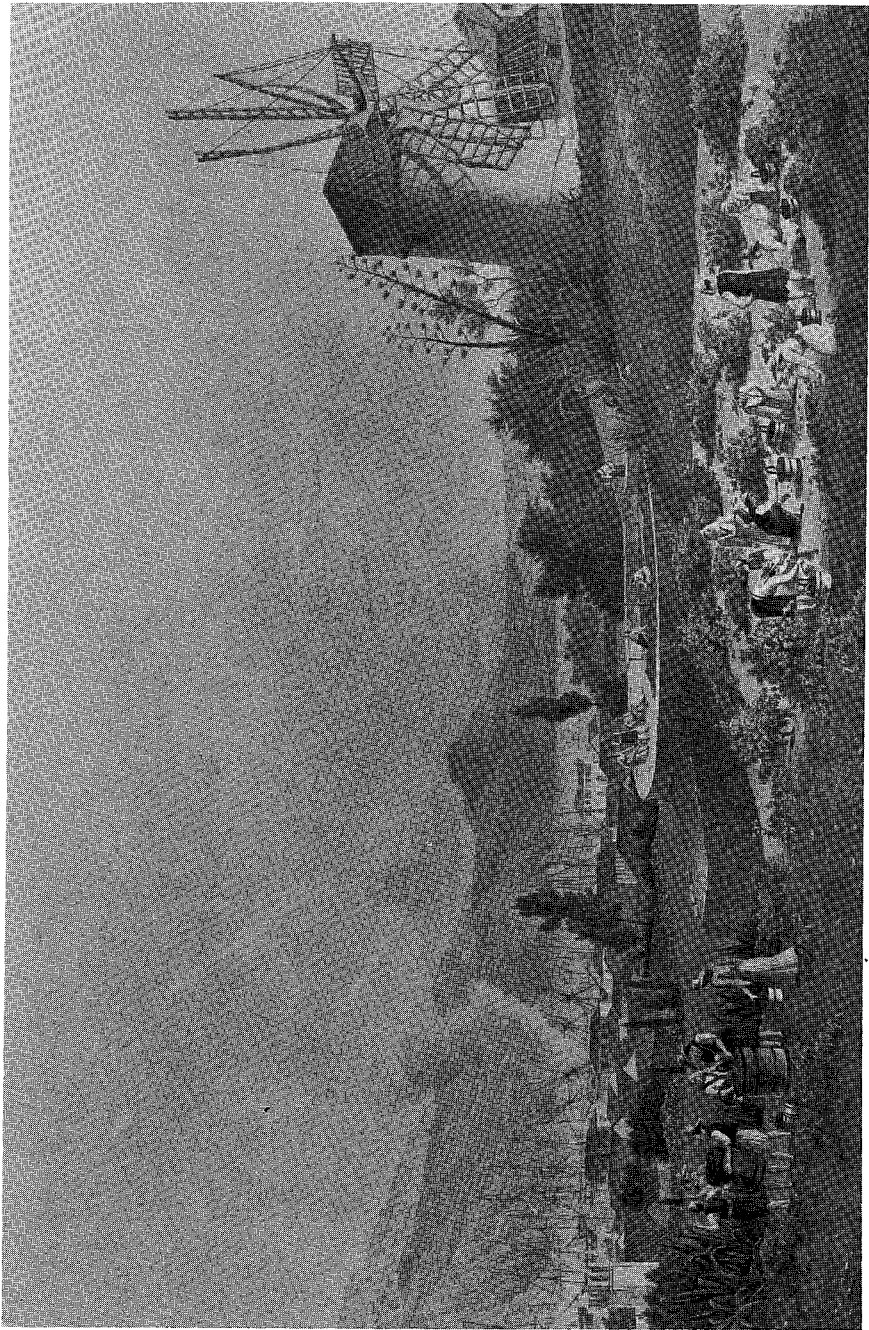
The dance "Panocato" in Athens. O. M. Baron v. Stackelberg, *Trachten und Gebräuche der Neugriechen* von O. M. Baron v. Stackelberg, Berlin, 1831.

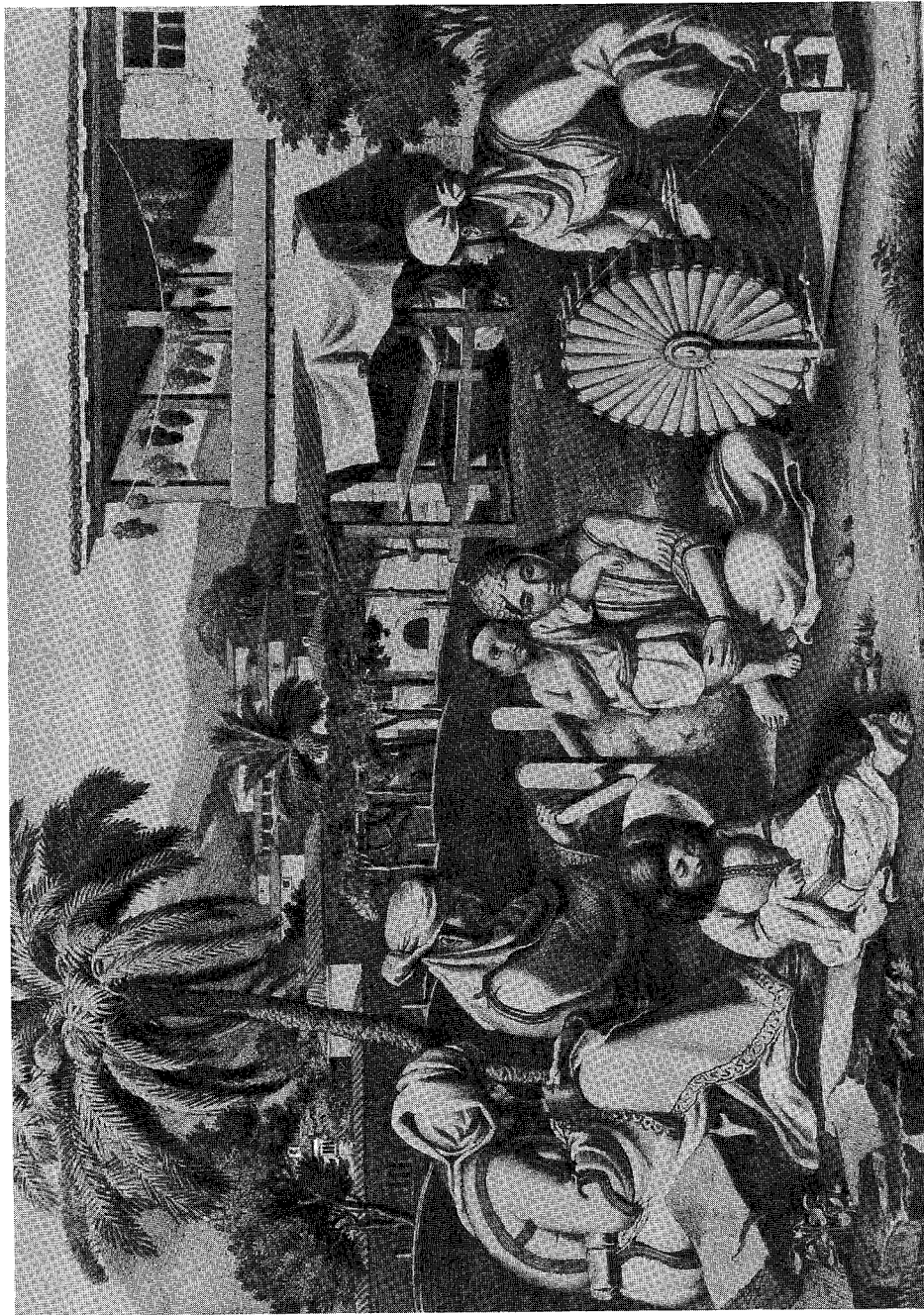
A Greek bride. *Recueil de Cent Estampes representant differentes Nations du Levant tirées sur les Tableaux peints d'après Nature en 1707 et 1708 par les ordres de M. de Ferriol..., Paris, 1714.*

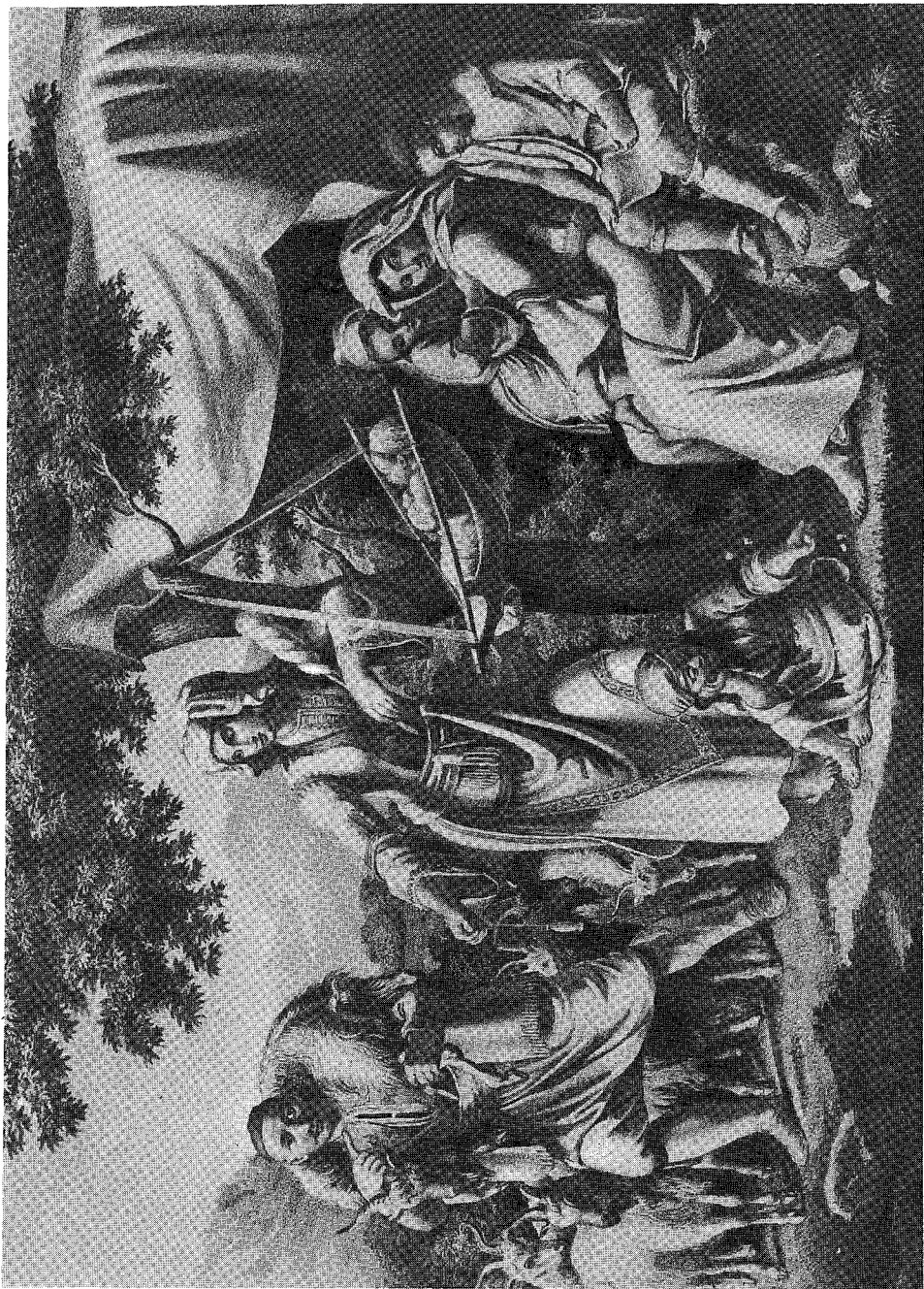
Rural wedding. P. A. Guys, *Voyage littéraire de la Grèce...*, Paris 1783; I, p. 243.

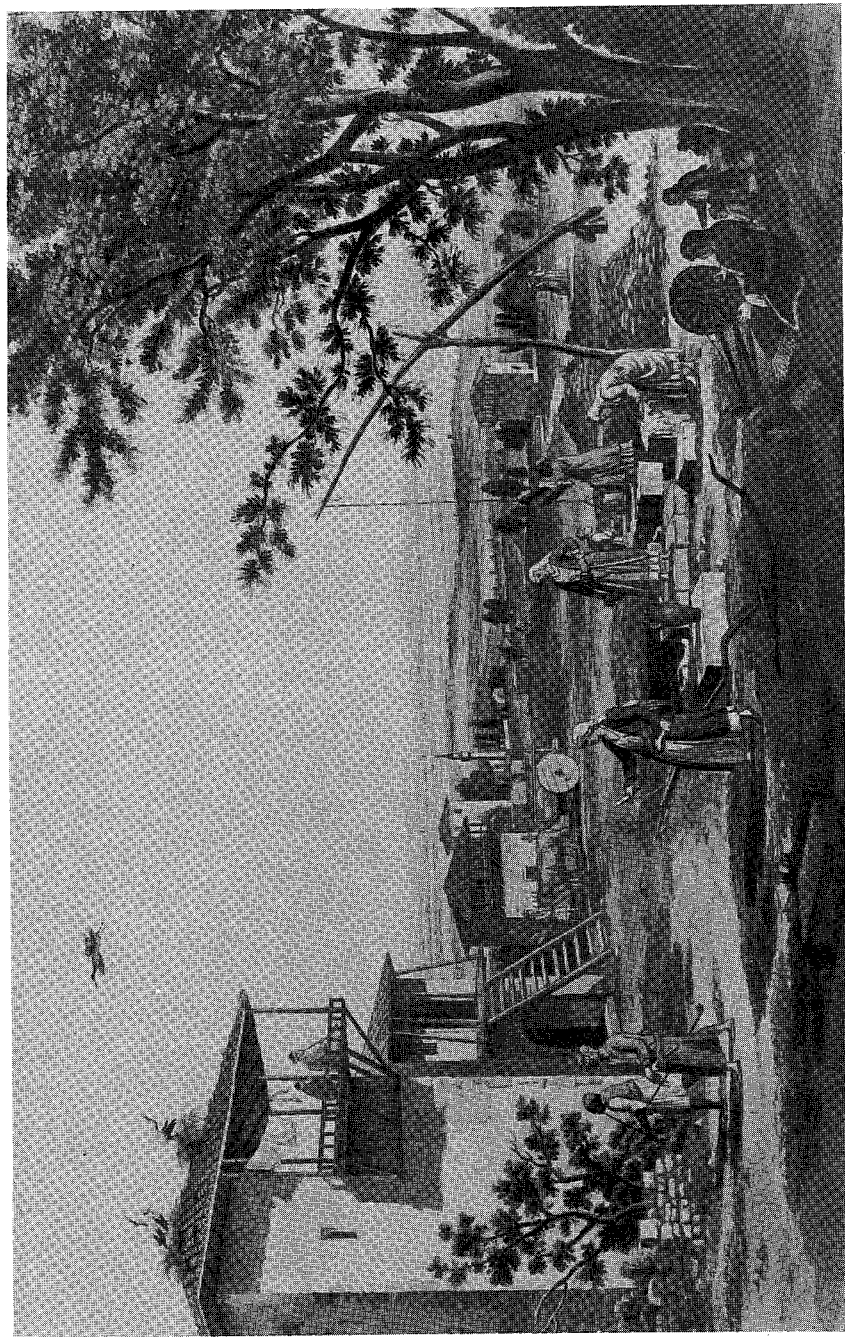
Argostoli in Kefalonia. The collection of the Corinthian currant. Joseph Cartwright, *Views in the Ionian Islands...*, London, 1821.

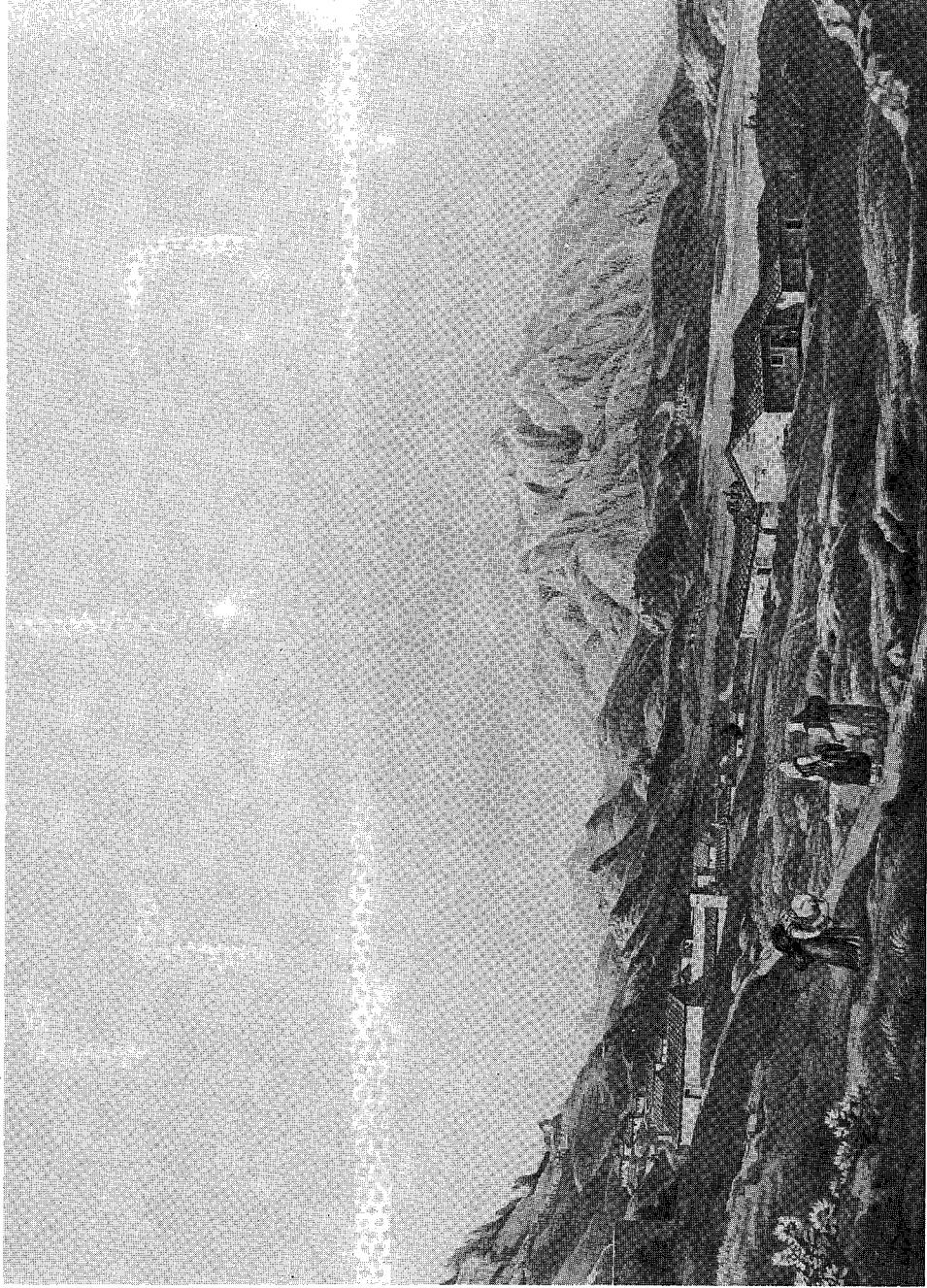
Women of the village of Limni in Euboea making cotton yarn. O. M. v. Stackelberg, *Trachten und Gebräuche der Neugriechen von O. M. v. Stackelberg*, Berlin, 1831.

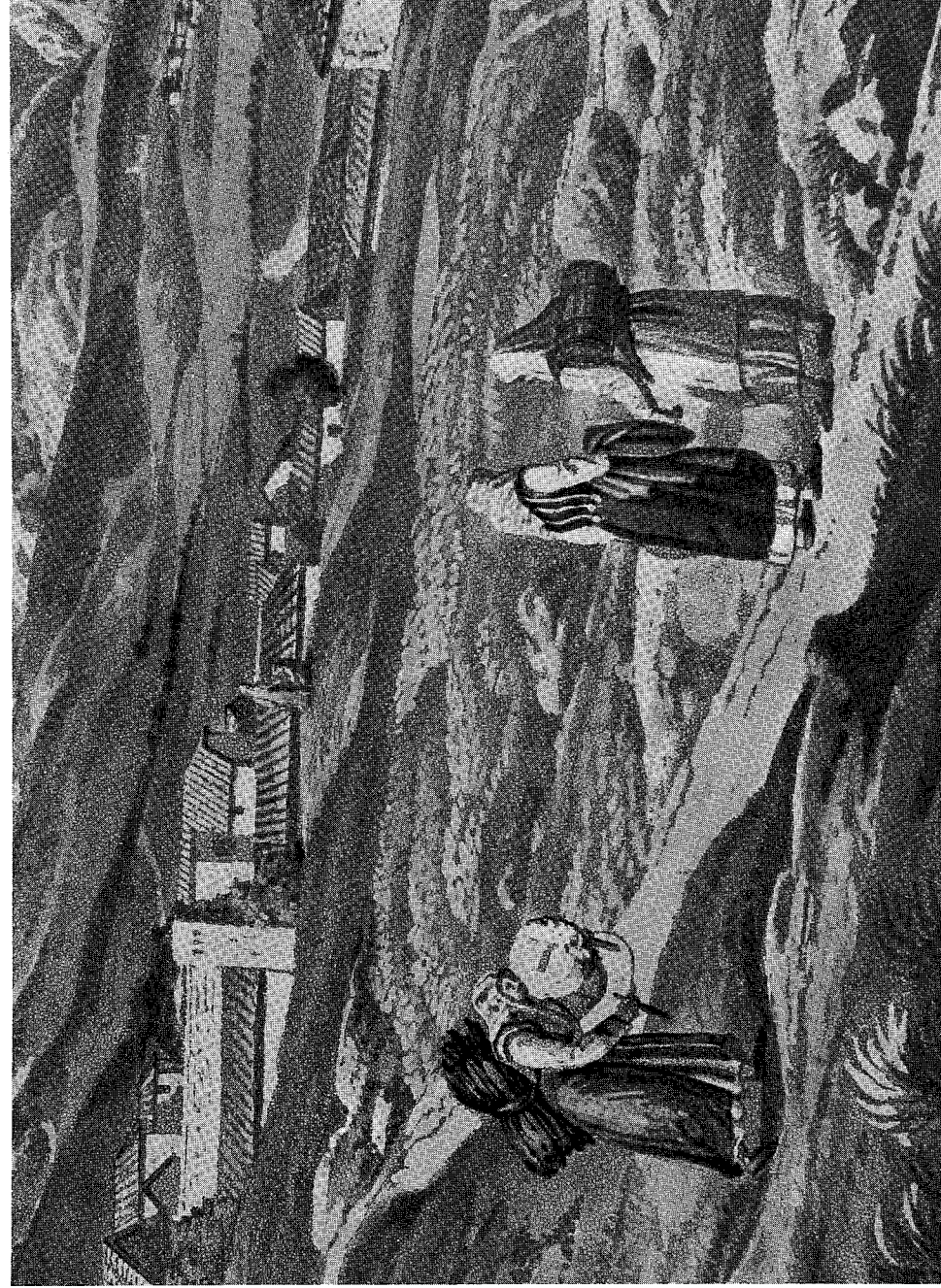
Shepherds in Arkadia. O. M. Baron v. Stackelberg, *Trachten und Gebräuche der Neugriechen von O. M. Baron v. Stackelberg*, Berlin, 1831.

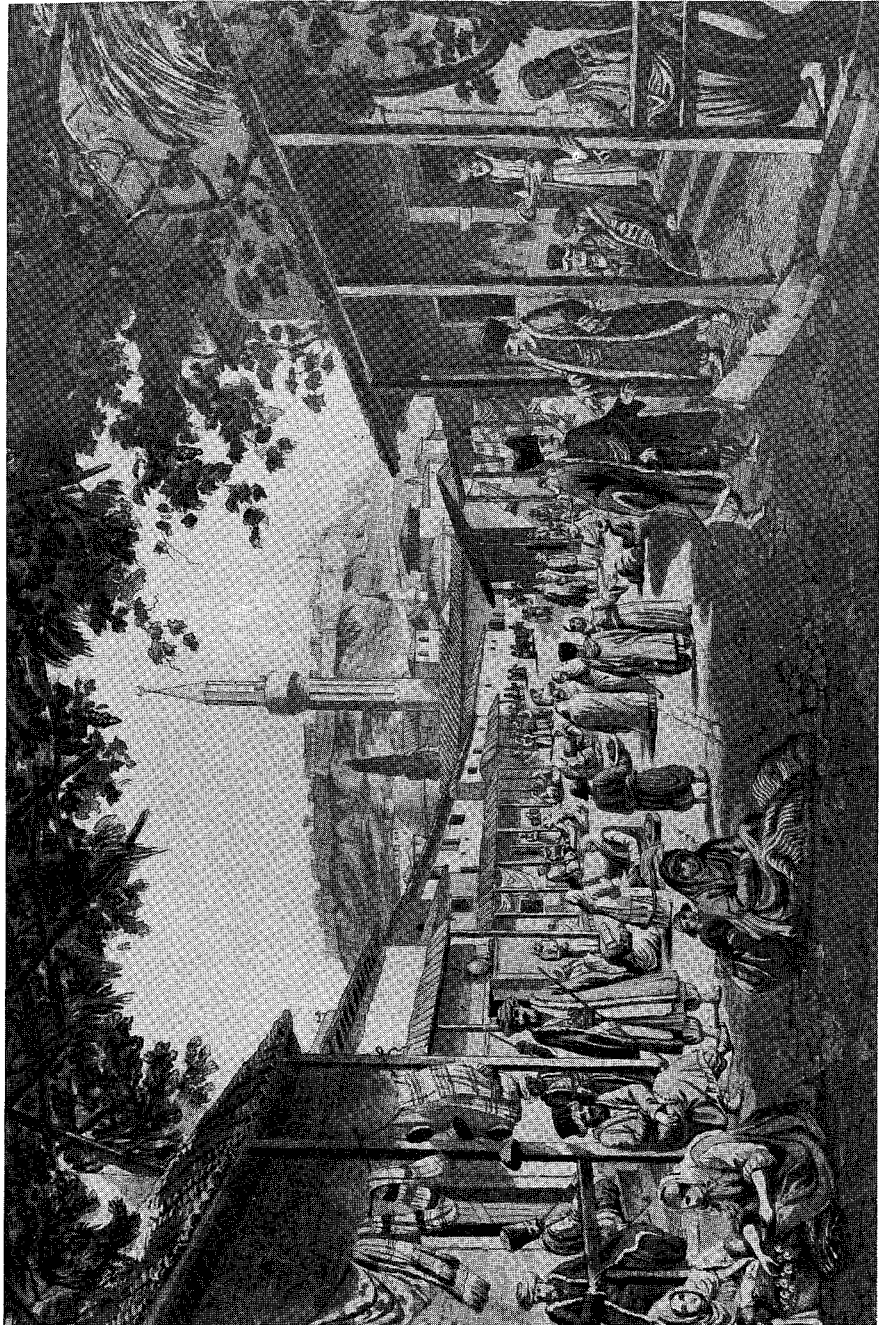
Women spinning, washing and carrying water in the village of Nikali in Thessaly. E. Dodwell, *Views in Greece from drawings by Edward Dodwell Esqu. F. S. A etc.*, London, 1821.

Mt Parnassus and the village of Dauleia. E. Dodwell, *Views in Greece from drawings by Edward Dodwell Esqu. F. S. A. etc.*, London, 1821.

Women carrying fire wood and a barrel descend the lower part of Mt Parnassus, spinning at the same time. E. Dodwell, *Views in Greece from drawings by Edward Dodwell Esqu. F. S. A. etc.*, London, 1821. Detail.

The Bazar of Athens. The women are Albanian Christians. E. Dodwell, *Views in Greece from drawings by Edward Dodwell Esqu. F. S. A. etc.*, London, 1821.

The points of view regarding women, which were expressed by a Greek traveller of the early nineteenth century in a *«Moral Book»* he wrote, also manifest a religious and conservative Greek Orthodox mentality influenced, however, by the new trends, requiring education not only for boys, but also for girls.

Women, he wrote, were not inferior to men, no one should dare claim that; they were their companions, their own bodies. Women, however, should obey and submit to men, the way younger brothers do to the elder. A man should have just one wife to love and honour and should not look at other women. Women should take good care of the household, and men should consult them as companions, and not abuse, and disgrace them, because this was an insult to God. They should offer their wives guidance, if they made a mistake, they and should read and explain the Scriptures to them. The wives must know of the affairs of their husbands, and the men should not consider it shameful to speak to them about their concerns and ask their advice. It was a big mistake for men to boast to each other that they never consulted their wives³⁷⁵.

A woman should be perfectly happy with the husband elected for her by God. She should love, honour, assist him and help him relax, and be always patient with him, even if he insulted her or treated her badly, thinking of the hard life he lived to support his family. A good wife should take proper care of the things her husband brought home, and she should never stealthily take and sell them without his knowledge. If she needed something for herself or the house, she should ask her husband for it, provided that she asked for only what was appropriate. A woman should be humble and honourable and never desire any other man except her husband³⁷⁶.

Virginity is one of the cornerstones of the good morals of the Christians; it was required for both males and females to remain pure until their marriage. Education was desirable for both boys and girls, because education is a small treasure. The young girls who could, should learn to read the holy texts, in order to be able to preach to those who did not. If parents did not intend to have their girls educated, they must have them taught, at least, a craft suitable for women. Girls

375. Θ. ΣΠΕΡΑΝΤΣΑΣ, *Τὰ περισωθέντα ἔργα τοῦ Ἀργύρη Φιλιππίδη. Μερικὴ Γεωγραφία - Βιβλίον Ἡθικόν*, pp. 218, 221-5.

376. *Ibid.*, pp. 228-235.

must not remain idle because this is a sin; they must help around the house, learn all useful handicrafts, make clothes for the family, and they definitely must not care about songs and dances. After the age of eight or nine, girls should not go by themselves to the fields, gardens, or the woods for agricultural labours, even when their parents sent them there. They should not even go to church without their mothers. Girls were also admonished not to use make up and ornaments. They were not allowed to look at other men except their own bridegroom, who was God's elect for them. The true beauty in a woman was prudence, virtue and knowledge. Girls should not press their parents to do something they must not, and cause them concern and indignation. They should obey their parents, because they knew which was the honourable thing for them³⁷⁷.

From the selection of the afore mentioned views and admonitions one can see what were the desirable mental attitudes for both male and female concerning each other and the relationship between them, and how these were translated in practical terms in everyday life. What were the actual practices, and what views evidently dictated them, we have also seen through the travellers' eyes. It is clear that some of the prevailing practices conformed, up to a point, with the views stated. Others were widely diverging. It is obvious that, generally, men did not consider women as their equals and they did not treat them as such. Thus the necessity for admonitions to both men and women; to the first to change their views and habits, and to the second to suffer patiently and graciously their lot. In general, the reality of sexual ethics and restrictions seems to have been much closer to the desired level of chastity, though sins of the flesh were not unknown despite the conservative, if not oppressive, religious, moral and social standards.

The travellers' accounts regarding women, when separately examined, may be of interest, or value, about specific issues, and even then, usually, in a limited way. There were too many problems and difficulties involved, which did not allow even the most careful, observant, and objective travellers to perceive, be informed, and understand the situation of women properly, or to give a comprehensive account of their lives. In many cases it was easier to write about external appearances only. However, when the evidence from a large number of travel books is put together, the overall picture becomes much more accurate and

377. *Ibid.*, pp. 218, 223-6, 239-241, 244-5, 258-267.

clear, despite the inevitable misunderstandings, inaccuracies, gaps, obscure points and personal prejudices. The travellers provide us with a picture of Greek women during these centuries, which may be not as perfect, or clear, as a historian would wish but, after a critical evaluation of the accounts, it appears certainly valuable and reasonably reliable, within the afore mentioned limitations, especially when examined in connection with the so far unexploited Greek sources. There certainly remains much to be done regarding the research of the Greek sources on this subject, and until then the travellers' accounts will be, perhaps, the most important available source for the situation of women during the period under examination.

Θέλω να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στον φίλο κ. Φινόπουλο για τις υποδείξεις του καθώς και στο Μουσείο Μπενάκη που επέτρεψε τη φωτογράφιση των χαρακτηριστικών των περιηγητών από τα βιβλία και τα λευκώματα της συλλογής του. Ίδιαίτερος ευχαριστώ επίσης την κυρία Φανή Τσιγκάκου, για την πολύτιμη βοήθειά της στην επιλογή τους, την κυρία Πίτσα Τσάκωνα, βιβλιοθηκάριο του Μουσείου, και τον κύριο Κώστα Μανόλη στον οποίο όφειλονται οι όμορφες φωτογραφίες των έργων αυτών.

ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ

Ε. ΜΠΟΥΔΟΥΚΟΣ - Α. ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ

Φωτομάρα 54 Νέος Κόσμος - Τηλ. 92.38.933 - 92.36.675